TRABZON MİHRAPLARI

Raziye Çiğdem ÖNAL

Doktora Tezi
Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ
2021
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANA BİLİM DALI

Raziye Çiğdem ÖNAL

TRABZON MİHRAPLARI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ

ERZURUM–2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"Trabzon Mihrapları"** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

X Tezimin makale için **altı ay** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

23.08.2021

Aslı Islak İmzalıdır

Raziye Çiğdem ÖNAL

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir**.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ danışmanlığında, **Raziye Çiğdem ÖNAL** tarafından hazırlanan bu çalışma **23/08/2021** tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından **Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda** Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ	İmza: Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	İmza: Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK	İmza: Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Alper ALTIN	İmza: Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ	İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü
Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **XII**
ABSTRACT ..... **XIII**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **XIV**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **XV**
HARİTALAR DİZİNİ ..... **XXII**
ÇİZİMLER DİZİNİ ..... **XXIII**
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ ..... **XXIX**
GRAFİKLER DİZİNİ ..... **XLIII**
ÖNSÖZ ..... **XLIV**
GİRİŞ **1**
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ **1**
II. MATERYAL VE YÖNTEM **2**
III. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR **4**

BİRİNCİ BÖLÜM
MİHRABIN TANIMI, MENŞEİ VE SEMBOLİZMİ, TARİHİ SÜREÇ İÇİNDEKİ GELİŞİMİ, MİMARİ ELEMANLARI

1.1. MİHRABIN TANIMI, MENŞEİ VE SEMBOLİZMİ **9**
1.2. MİHRABIN TARİHİ SÜREÇ İÇİNDEKİ GELİŞİMİ **16**
1.2.1. Arabistan Yarımadası, Suriye, Mısır ve Irak'da Erken İslam Dönemi Mihrapları 16
1.2.2. Mısır, Kuzey ve Batı Afrika ile Endülüs Topraklarındaki Ortaçağ İslam Dönemi Mihrapları 24
1.2.3. Anadolu Dışı Asya Topraklarında Ortaçağ İslam Dönemi Mihrapları 31
1.2.4. Anadolu Mihrapları 47
1.2.4.1. İlk Beylikler Döneminde Mihrap 48
1.2.4.2. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Mihrap 58
1.2.4.3. Beylikler Döneminde Mihrap 68
1.2.4.4. Osmanlı Dönemi Mihrapları 81
1.3. MİHRABIN MİMARİ ELEMANLARI **131**

İKİNCİ BÖLÜM

KATALOG

2.1. TRABZON ORTAHİSAR İLÇESİ (İL MERKEZİ) MİHRAPLARI 134
2.1.1. Fatih Büyük (Ortahisar) Camii Mihrabı 135
2.1.2. Yeni Cuma Camii Mihrabı 144
2.1.3. İç Kale (Yukarı Hisar) Camii Mihrabı 153
2.1.4. Fatih Küçük (Kindinar) Camii Mihrabı 158
2.1.5. Büyük İmaret (Hatuniyye - Gülbahar Hatun) Camii Mihrabı 163
2.1.6. İskender Paşa Camii Mihrabı 171
2.1.7. Sakız Hasan Ağa Camii Mihrabı 179
2.1.8. Erdoğdu Bey (Tekfur Çayırı) Camii Mihrabı 184
2.1.9. Tekke (Havva Hatun) Camii Mihrabı 189
2.1.10. Musa Paşa Camii Mihrabı 193
2.1.11. Hamza Paşa Camii Mihrabı 200
2.1.12. Hacı Yahya Camii Mihrabı 204
2.1.13. Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii Mihrabı 209
2.1.14. Hacı Kasım Camii Mihrabı 215
2.1.15. Semerciler (Ebubekir) Camii Mihrabı 219
2.1.16. Çarşı Camii Mihrabı 224
2.1.17. Gürbulak Camii Mihrabı 232
2.1.18. Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii Mihrabı 236
2.1.19. Akyazı Merkez Camii Mihrabı 240
2.1.20. Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap 244
2.1.21. Konak Camii Mihrabı 248
2.1.22. Ahi Evren Dede Camii Mihrabı 253
2.1.23. Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii Mihrabı 257
2.1.24. Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii Mihrabı 262
2.2. TRABZON AKÇAABAT İLÇESİ MİHRAPLARI 267
2.2.1. Dürbinar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 268
2.2.2. Işıklar Mahallesi Orta Camii Mihrabı 273
2.2.3. Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii Mihrabı 277
2.2.4. Orta Mahalle Camii Mihrabı 281

2.2.5. Söğütlü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 286
2.2.6. Kayalar Mahallesi Camii Mihrabı 291
2.2.7. Şinik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 295
2.2.8. Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii Mihrabı 299
2.2.9. Merkez Yeni Camii Mihrabı 304
2.2.10. Merkez Yeni Camii Dış Cephe Mihrabı 311
2.2.11. Derecik Mahallesi Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii Mihrabı 315
2.2.12. Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii Mihrabı 320
2.3. TRABZON ARAKLI İLÇESİ MİHRAPLARI 324
2.3.1. Kayacık Mahallesi Orta Camii Mihrabı 325
2.3.2. Kayacık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 329
2.3.3. Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii Mihrabı 333
2.3.4. Turnalı Mahallesi Camii Mihrabı 337
2.3.5. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı 344
2.3.6. Bereketli Mahallesi Masele Camii Mihrabı 349
2.3.7. Konakönü Camii Mihrabı 354
2.3.8. Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 358
2.3.9. Merkez Büyük Camii Mihrabı 362
2.3.10. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı 367
2.3.11. Yalıboyu Merkez Camii Mihrabı 371
2.4. TRABZON ARSİN İLÇESİ MİHRAPLARI 375
2.4.1. Nuroğlu Mahallesi Camii Mihrabı 376
2.4.2. Güneyce Mahallesi Orta Camii Mihrabı 380
2.4.3. Çatak Mahallesi Camii Mihrabı 386
2.4.4. Işıklı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 390
2.4.5. Gölgelik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 394
2.5. TRABZON BEŞİKDÜZÜ İLÇESİ MİHRAPLARI 398
2.5.1. Adacık Camii Mihrabı 399
2.5.2. Duygulu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 403
2.5.3. Hünerli Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 407
2.5.4. Denizli Mahallesi Camii Mihrabı 411
2.5.5. Seyitahmet Mahallesi Camii Mihrabı 415

2.5.6. Akkese Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 420
2.5.7. Oğuz Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 425
2.5.8. Merkez Eski Camii Mihrabı 431
2.6. TRABZON ÇARŞIBAŞI İLÇESİ MİHRAPLARI 436
2.6.1. Yeniköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 437
2.7. TRABZON ÇAYKARA İLÇESİ MİHRAPLARI 441
2.7.1. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 442
2.7.2. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii Mihrabı 447
2.7.3. Akdoğan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 454
2.7.4. Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii Mihrabı 459
2.7.5. Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii Mihrabı 464
2.7.6. Kabataş Mahallesi Akpınar Camii Mihrabı 469
2.7.7. Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii Mihrabı 473
2.7.8. Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 477
2.7.9. Taşkıran Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 481
2.7.10. Taşlıgedik Mahallesi Camii Mihrabı 486
2.7.11. Yukarı Kumlu Mahallesi Camii Mihrabı 490
2.8. TRABZON DERNEKPAZARI İLÇESİ MİHRAPLARI 494
2.8.1. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 495
2.8.2. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 503
2.8.3. Güneykondu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 510
2.8.4. Akköse Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 514
2.8.5. Günebakan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 520
2.8.6. Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 524
2.8.7. Ormancık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 528
2.8.8. Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 533
2.9. TRABZON DÜZKÖY İLÇESİ MİHRAPLARI 537
2.9.1. Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii Mihrabı 538
2.9.2. Gökçeler Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 543
2.9.3. Taşocağı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 547
2.9.4. Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii Mihrabı 551
2.10. TRABZON HAYRAT İLÇESİ MİHRAPLARI 555

2.10.1. Dereyurt Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 556
2.10.2. Sarmaşık Mahallesi Camii Mihrabı 560
2.10.3. Dağönü Mahallesi Camii Mihrabı 565
2.11. TRABZON MAÇKA İLÇESİ MİHRAPLARI 569
2.11.1. Örnekalan Mahallesi Camii Mihrabı 570
2.11.2. Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı 575
2.11.3. Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii Mihrabı 579
2.11.4. Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii Mihrabı 584
2.11.5. Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı 588
2.11.6. Akmescit Mahallesi Camii Mihrabı 592
2.11.7. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Mihrabı 596
2.11.8. Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii Mihrabı 602
2.11.9. Güzelce Mahallesi Camii Mihrabı 606
2.11.10. Ormaniçi Mahallesi Camii Mihrabı 610
2.11.11. Kaynarca Mahallesi Camii Mihrabı 614
2.11.12. Hamsiköy Mahallesi Camii Mihrabı 618
2.12. TRABZON OF İLÇESİ MİHRAPLARI 622
2.12.1. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı 623
2.12.2. Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 632
2.12.3. Sugeldi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 637
2.12.4. Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi Mihrabı 642
2.12.5. Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı 646
2.12.6. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Mihrabı 650
2.12.7. Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii Mihrabı 655
2.12.8. Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii Mihrabı 659
2.12.9. Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii Mihrabı 664
2.12.10. Sıraağaç Mahallesi Eski Camii Mihrabı 668
2.12.11. Yeni Mahalle Merkez Camii Mihrabı 672
2.12.12. Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii Mihrabı 676
2.12.13. Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii Mihrabı 680
2.12.14. Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı 684
2.13. TRABZON SÜRMENE İLÇESİ MİHRAPLARI 688

2.13.1. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Mihrabı 689
2.13.2. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Mihrabı 694
2.13.3. Konak Mahallesi Camii Mihrabı 700
2.13.4. Soğuksu Mahallesi Yalı Cami Mihrabı 705
2.13.5. Karacakaya Mahallesi Cami Mihrabı 709
2.13.6. Çarşı Mahallesi Eski Cami Mihrabı 714
2.13.7. Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii Mihrabı 718
2.13.8. Yukarı Ovalı Mahallesi Cami Mihrabı 723
2.13.9. Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii Mihrabı 728
2.13.10. Yeniay Mahallesi Kuleli Cami Mihrabı 733
2.13.11. Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Cami Mihrabı 737
2.13.12. Gültepe Mahallesi Cami Mihrabı 741
2.13.13. Orta Mahalle Kale Cami Mihrabı 745
2.13.14. Orta Mahalle Zarha (Yalı) Cami Mihrabı 749
2.13.15. Yeşilköy Mahallesi Cami Mihrabı 753
2.13.16. Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Cami Mihrabı 757
2.14. TRABZON ŞALPAZARI İLÇESİ MİHRAPLARI 761
2.14.1. Dereköy Mahallesi Merkez Cami Mihrabı 762
2.14.2. Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Cami Mihrabı 766
2.14.3. Doğancı Mahallesi Merkez Cami Mihrabı 770
2.14.4. Sütpınar Mahallesi Cami Mihrabı 776
2.14.5. Düzköy Mahallesi Merkez Cami Mihrabı 780
2.15. TRABZON TONYA İLÇESİ MİHRAPLARI 785
2.15.1. Karşular Mahallesi Cami Mihrabı 786
2.15.2. Kayacan Mahallesi Kıran Cami Mihrabı 790
2.15.3. Biçinlik Mahallesi Cami Mihrabı 794
2.15.4. Sayraç Mahallesi Cami Mihrabı 798
2.15.5. Karasu Mahallesi Cami Mihrabı 803
2.16. TRABZON VAKFIKEBİR İLÇESİ MİHRAPLARI 807
2.16.1. Merkez Eski Cami Mihrabı 808
2.16.2. Çamlık Mahallesi Yukarı Cami Mihrabı 813
2.16.3. Ortaköy Mahallesi Cami Mihrabı 818

2.16.4. Soğuksu Mahallesi Cami Mihrabı 823
2.16.5. Sinanlı Mahallesi Cami Mihrabı 828
2.16.6. Yıldız Mahallesi Cami Mihrabı 832
2.16.7. Demirci Mahallesi Merkez Cami Mihrabı 836
2.16.8. Açıkalan Mahallesi Eski Cami Mihrabı 840
2.17. TRABZON YOMRA İLÇESİ MİHRAPLARI 844
2.17.1. Özdil Mahallesi Merkez Cami Mihrabı 845
2.17.2. Çamlıca Mahallesi Cami Mihrabı 849
2.17.3. Sancak (Kohalı) Mahallesi Cami Mihrabı 853

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

3.1. MİHRAPLARIN YAPIDAKİ YERİ VE KONUMLANDIRILMASI 866
3.2. MİHRAPLARIN TİPOLOJİSİ 871
3.2.1. Mihraplarda Cephe Düzeni 871
3.2.2. Mihraplarda Plan 876
3.2.2.1. Yarım Yuvarlak Planlı Nişler 877
3.2.2.2. Poligonal Planlı Nişler 878
3.2.3. Mihraplarda Mimari Elemanlar 879
3.2.3.1. Tepelik/Taç 879
3.2.3.1.1. Yatay Dikdörtgen Formlu Tepelikler 882
3.2.3.1.2. Üçgen Kurgulu Tepelikler 884
3.2.3.2. Çerçeve (Silme-Bordür / Sütun/Sütunce) 886
3.2.3.2.1. Çerçevesi Bordür ve Silmelerle Belirlenen Mihraplar 890
3.2.3.2.2. Çerçevesi Sütun/Sütunceler ile Sınırlanan Mihraplar 893
3.2.3.3. Alınlık 894
3.2.3.3.1. Yatay Dikdörtgen Formlu Alınlıklar 897
3.2.3.3.2. Madalyon Formlu Alınlıklar 899
3.2.3.4. Kemer 900
3.2.3.5. Köşelik 900
3.2.3.6. Kavsara 903
3.2.3.6.1. Mukarnaslı Kavsaralar 904

3.2.3.6.2. Kademeli Daralan Kavsaralar 906
3.2.3.6.3. Kavsarası Olmayan Mihraplar 909
3.2.3.7. Nişlerin Kenarlarını Sınırlandıran Sütunceler 911
3.2.3.8. Oturtmalık 912
3.3. MİHRAPLARDA MALZEME VE TEKNİK 912
3.3.1. Taş 914
3.3.1.1. Orijinal Hali Taş Olanlar 915
3.3.1.2. Orijinal Hali Taş Olup Sonradan Alçı ile Kaplananlar 916
3.3.2. Mermer 917
3.3.3. Ahşap 917
3.4. MİHRAPLARDA SÜSLEME 920
3.4.1. Geometrik Süslemeler 921
3.4.1.1. Açık ve Kapalı Çizgi Sistemlerinden Oluşan Örgü-Geçme/Zencirekler 924
3.4.1.1.1. İkili Sarmal Örgü 925
3.4.1.1.2. Üçlü Sarmal Örgü 927
3.4.1.1.3. Dörtlü Sarmal Örgü 930
3.4.1.1.4. Düğümlü Geçme 930
3.4.1.1.5. “S” Geçme 931
3.4.1.1.6. “C” Geçme/Yay Geçme/Yarım Daire Geçme 934
3.4.1.1.7. Altıgen Geçme 936
3.4.1.1.8. Sekizgen Geçme 936
3.4.1.1.9. Badem Geçme 937
3.4.1.1.10. Halka/Daire Geçme 938
3.4.1.2. Kapalı Şekillerin Ritmik Tekrarı ile Meydana Gelen Düzenlemeler 940
3.4.1.2.1. Yıldız 941
3.4.1.2.2. Üçgen 942
3.4.1.2.3. Baklava 944
3.4.1.2.4. Yürek/Kalp 945
3.4.1.3. Zikzak ve Testere Dişi 946
3.4.1.4. Balıksırtı (Temren/Ok Ucu) 949
3.4.1.5. Halat/Burma 951
3.4.1.6. Ay-Yıldız 952

3.4.1.7. Işınsal Çubuklar 955
3.4.1.8. İstiridye 962
3.4.1.9. Bereket Boynuzu (Cornucopiae) 966
3.4.1.10. Ritmik Diziler 971
3.4.1.10.1. Diş Sırası (Geisipodes) 973
3.4.1.10.2. Mukarnas Dizisi 976
3.4.1.10.3. Niş Dizisi 977
3.4.1.10.4. Küresel Formlu Diziler 979
3.4.1.11. “S” ve “C” Kıvrımı 980
3.4.2. Bitkisel Süslemeler 983
3.4.2.1. Kıvrımdal ve Dolamadal 984
3.4.2.2. Rumi 987
3.4.2.3. Palmet 992
3.4.2.4. Akant 998
3.4.2.5. Defne Yaprağı 1005
3.4.2.6. Lotus 1007
3.4.2.7. Lale 1009
3.4.2.8. Gül 1018
3.4.2.9. Gelincik 1019
3.4.2.10. Soyut Çiçekler 1019
3.4.2.11. Servi/Selvi Ağacı 1020
3.4.2.12. Asma Ağacı ve Üzüm 1025
3.4.2.13. Nar 1033
3.4.2.14. Kozalak 1037
3.4.2.15. Mısır 1038
3.4.3. Nesneli Süslemeler 1039
3.4.3.1. Perde-Püskül 1039
3.4.3.2. Vazo/Kase/Saksı 1044
3.4.3.3. İbrik 1048
3.4.3.4. Kandil ve Şamdan 1051
3.4.3.5. Mizan/Terazi 1055
3.4.3.6. Tesbih 1057

3.4.3.7. Sancak-Bayrak-Alem 1057
3.4.3.8. Zülfikar/Kılıç 1062
3.4.3.9. Minare 1067
3.4.3.10. Yelkenli/Gemi 1070
3.4.4. Rozet, Madalyon ve Kabaralar 1072
3.4.4.1. Rozetler 1074
3.4.4.1.1. Bitkisel Dolgulu Rozetler (Gülbezek/Gülçe) 1074
3.4.4.1.2. Geometrik Dolgulu Rozetler 1079
3.4.4.1.2.1. Geometrik Şekiller ve Yıldız Dolgulu Rozetler 1079
3.4.4.1.2.2. Çarkıfelek Dolgulu Rozetler 1082
3.4.4.1.2.3. Mühr-ü Süleyman Motifli Rozetler 1085
3.4.4.2. Madalyon/Kartuşlar 1087
3.4.4.3. Kabaralar 1088
3.4.4.3.1. Geometrik Dolgulu Kabaralar 1089
3.4.4.3.2. Bitkisel Dolgulu Kabaralar 1089
3.4.5. Yazı ve Kitabeler 1090
3.4.5.1. Ayet Kitabeleri 1090
3.4.5.2. Dua Kitabeleri 1092
3.4.5.3. Kelime-i Tevhid 1092
3.4.5.4. Besmele-i Şerif 1092
3.4.5.5. Lafz 1093
3.4.5.6. Dört Halife (Ciharyar-ı Güzin) ve Dört Melek İsimleri 1093
3.4.5.7. Tarih, Bani ve Usta İsimleri 1093
3.5. MİHRAPLARIN BANİ VE USTA BİLGİLERİ 1094

SONUÇ 1102
KAYNAKÇA 1108
EKLER 1189
EK 1. (Belge 1a)- BOA, 1/89, 15 Eylül 1693 (1105.Muharrem 14). 1189
EK 2. (Belge 1b)- BOA, 1/89, 15 Eylül 1693 (1105.Muharrem 14). 1190
EK 3. (Belge 2a)- BOA, 45/5056, 16 Haziran 1703 (1115.Safer.1). 1191
EK 4. (Belge 2b)- BOA, 45/5056, 16 Haziran 1703 (1115.Safer.1). 1192

EK 5. (Belge 3)- BOA, 172/8561, 17 Ekim 1758 (1172.Safer 14). 1193
EK 6. (Belge 4)- BOA, 15/4, 10 Kasım 1896 (1314.Cemaziye'l-Ahir.4)..... 1194
EK 7. (Belge 5a)- BOA, 57/3242, 3 Ocak 1882 (1299.Safer.12)..... 1195
EK 8. (Belge 5b)- BOA, 57/3242, 3 Ocak 1882 (1299.Safer.12). 1196
EK 9. (Belge 6)- BOA, 1097/23, 1914 (1332). 1197
EK 10. (Belge 7)- BOA, 80/5881, 21 Mayıs 1762 (1175.Şevval.27). 1198
EK 11. (Belge 8)- BOA, 1788/134082, 5 Şubat 1902 (1319.Şevval.26). 1199
EK 12. (Belge 9)- BOA, 1952/146327, 11 Kasım 1902 (1320.Şaban.9). 1200
EK 13.(Belge 10)- BOA, 1619/42, 13 Nisan 1839 (1255.Muharrem.28). 1201
EK 14. (Belge 11)- BOA, 528/26685, 13 Ağustos 1763 (1177.Safer.3)..... 1202
EK 15. (Belge 12)- BOA, 395/20028, 10 Haziran 1831 (1246. Zi'l-Hicce. 29)..... 1203
EK 16. (Belge 13)- BOA, 1589/29, 23 Ağustos 1834 (1250.Rebiü'l Ahir 17)..... 1204
EK 17. XIX. Yüzyıl Mihrapları 1205
EK 18. XX. Yüzyıl Mihrapları 1205
EK 19. Dikdörtgen Formlu Mihraplar 1206
EK 20. Kareye Yakın Dikdörtgen Formlu Mihraplar 1206
EK 21. Yarım Yuvarlak Planlı Mihraplar 1207
EK 22. Tepelik Birimine Yer Verilmeyen Mihraplar 1207
EK 23. Alınlık Birimine Yer Verilmeyen Mihraplar 1208
EK 24. Köşelik Birimine Yer Verilmeyen Mihraplar 1209
EK 25. Oturtmalık Birimine Yer Verilmeyen Mihraplar 1210
EK 26. Taş Mihraplar Listesi 1211
ÖZGEÇMİŞ 1212

ÖZET

DOKTORA TEZİ

TRABZON MİHRAPLARI

Raziye Çiğdem ÖNAL

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ

2021, 1212 sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ (Danışman)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
Doç. Dr. Alper ALTIN

Mihrap, başlangıçta sadece kıblenin belirlenmesi için yere çizilen bir çizgi ya da bir taş parçası iken İslamiyet'in yayılması ile beraber yapılan cami, mescid, namazgâh, türbe, han, medrese gibi yapılarda mutlaka kullanılan mimari bir unsur olmuştur. Hz. Muhammed ve Dört Halife döneminden itibaren başlangıçta Arabistan yarımadası, Mısır, Suriye ve Kuzey Afrika'da önemli örneklerini gördüğümüz mihraplar, İslamiyet'i kabul eden Türkler ile beraber Orta Asya ve Anadolu'da en güzel örneklerini vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin stratejik konumu sebebiyle önem verdiği şehirlerden biri olan Trabzon'da da XV. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında mimariye kazandırılan, yapıldıkları dönemin tipolojik ve tezyini unsurları hakkında okumalar yaptıran, kent ve kırsal mimari ayrımı yapılmaksızın 150 mihrabın kataloglandığı bu çalışma ile Trabzon'da erken, klasik ve geç dönem Osmanlı mihraplarının gelişimleri ve üslupsal değişimleri hakkında bilgilere ulaşılmış, erken Cumhuriyet dönemi mihrapları da eklenerek ulusal/milli akımların etkileri tespit edilmiştir. XV., XVI. ve XVII. yüzyıldan birer adet XVIII. yüzyıldan ise üç mihrap günümüze ulaşmıştır. Büyük çoğunluğun 104 mihrap ile XIX. yüzyıla ait olması batılı sanat üsluplarının bölgedeki dinamizmi ile ilgili fikir verirken XX. yüzyılın ilk yarısına ait diğer 40 mihrap batılı etkilerin yavaş yavaş kırılmaya başlayıp milli mimari uyanışın kıpırtılarının etkili olduğu tasarımlarla mimariye kazandırılmıştır.

İkonografik açıdan kimi zaman cennete açılan kapı olarak düşünülmesiyle, kimi zaman ortasından asılı kandillerin "Allah" ile özdeşleştirilmesiyle, kimi zaman da ilk imam Hz. Muhammed'e olan saygıyı ifade etmesiyle İslam coğrafyasında öneminin altı çizilen mihraplar, Trabzon'da da maddi ve manevi gerekliliği esasına göre şekillendirilmiş, hem tipolojik hem de tezyini unsurları ile ön plana çıkarılmış kıymetli sanat eserleri olarak Türk kültür belleğinde ki yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Mihrap, Trabzon, Batılılaşma, Cami, Tezyinat

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

THE MIHRABS OF TRABZON

Raziye Çiğdem ÖNAL

Advisor: Assist. Prof. Dr. Zerrin KÖŞKLÜ

2021, 1212 pages

Jury: Assist. Prof. Dr. Zerrin KÖŞKLÜ (Advisor)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
Assoc. Prof. Dr. Alper ALTIN

In the earlier years of Islam, mihrab was just a line drawn on the ground or a piece of stone which was indicating the direction of the qibla; however, with the expansion of the religion, it has become an architectural element in the structures such as mosques, masjids, open-air praying spaces, shrines, inns and madrasahs. From the period of Prophet Mohammad and Rashidun Caliphate forward, the significant examples of the mihrabs can be seen in the Arabian Peninsula, Egypt, Syria, and Northern Africa. With the conversion of the Turks into Islam, it has spread to Central Asia and Asia Minor with a more advanced architecture and prominent ornamentations.

The present study catalogues 150 mihrabs which have been built in Trabzon, one of the most prominent cities of the Ottoman Empire due to its strategic location, between the 15th and the first half of the 20th centuries. The mihrabs were chosen from both urban and rural areas regardless of their location. With a thorough reading, the typology and ornamental features of these mihrabs were analyzed, and the development and stylistic changes through the early, classical and late Ottoman period are followed. With the addition of early Republican era mihrabs, the effects of the national movements on the architecture are determined. There are three mihrabs from the 15th, 16th and 17th centuries ―one from each century―and three mihrabs from the 18th century have survived to our day. 104 of the mihrabs were built in the 19th century, and they provide some information about the dynamism of the western artistic styles in the region. Consequently, when the 40 mihrabs which belong to the first half of the 20th century are analyzed, it is determined that the western influence on the architecture has started to fade with the awakening of a national architectural consciousness.

From an iconographic perspective, the mihrabs were always regarded as significant structures in the Islamic geography, for they are seen as the gates of the Heaven, the oil lamps which were hanged on them were identified with the God, and they symbolize the respect towards Prophet Mohammad, the first preacher. The mihrabs of Trabzon were shaped due to material and non-material necessities, and imbedded in the Turkish cultural memory as substantial works of art with their typological and ornamental qualities.

Key Words: Mihrab, Trabzon, Westernization, Mosque, Ornament

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
cm	: santimetre
Çev.	: Çeviren
D.	: Derinlik
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DR	: Doktora
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
G.	: Genişlik
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
ICANAS	: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi
İSMEK	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları
İSTEM	: İslam San'at Tarih Edebiyat Musiki
m	: Metre
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Mad.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEGEP	: Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi
SCY	: Son Cemaat Yeri
SY	: Sanatta Yeterlilik
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları
vd.	: ve diğerleri
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
Y.	: Yükseklik
YL	: Yüksek Lisans
yy.	: Yüzyıl

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 3.1. Ahşap Mihrap, Çiçeklik ve Tabhane Uygulamalarına Örnek 869
Tablo 3.2. Trabzon'da Ahşap Mihrapların Dış Cepheye Yansıması 870
Tablo 3.3. Avrupa Mimarisinde Neoklasik Dizaynlar 872
Tablo 3.4. Mihraplarda Üslup Değişimini Gösteren Örnekler 873
Tablo 3.5. Tepelik Şekilleriyle Cephe Düzeni Belirlenen Tepelikli Mihraplar 875
Tablo 3.6. Münferit Cephe Düzenleri 876
Tablo 3.7. Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii Tepeliği 881
Tablo 3.8. Yatay Dikdörtgen Kurgulu Tepelik Tipleri 882
Tablo 3.9. Üçgen Kurgulu Tepelikler 885
Tablo 3.10. Çerçevesi Bordür ve Silmelerle Sağlanan Mihrap Tipleri 890
Tablo 3.11. Çerçevesi Sütun veya Sütuncelerle Sağlanan Mihrap Tipleri 893
Tablo 3.12. Ortahisar/Fatih Büyük Camii Mihrabının Alınlığı 895
Tablo 3.13. Yatay Dikdörtgen Formlu Alınlıklar (1) 897
Tablo 3.14. Yatay Dikdörtgen Formlu Alınlıklar (2) 898
Tablo 3.15. Yatay Dikdörtgen Formlu Alınlıklar (3) 898
Tablo 3.16. Yatay Dikdörtgen Formlu Alınlıklar (4) 899
Tablo 3.17. Madalyon Formlu Alınlıklar 899
Tablo 3.18. Köşelik Tipleri 901
Tablo 3.19. Mukarnaslı Kavsaralar 906
Tablo 3.20. Kademeli Daralan Kavsaralar 908
Tablo 3.21. Kavsarasız Mihraplarda Yaşmak Yipleri 909
Tablo 3.22. Geometrik Süslemelerin Tipolojik Tasniflerine Örnek Şema 922
Tablo 3.23. Bizans, Gürcü ve Ermeni Sanatında Örgü Düzenleri 924
Tablo 3.24. Trabzon Mihraplarında İkili Sarmal Örgüler 926
Tablo 3.25. Trabzon ve Rize Camilerinde İkili Sarmal Örgüler 927
Tablo 3.26. Trabzon Mihraplarında Üçlü Sarmal Örgüler 928
Tablo 3.27. Trabzon Camilerinde Üçlü Sarmal Örgüler 929
Tablo 3.28. Trabzon Camilerinde Dörtlü Sarmal Örgüler 930
Tablo 3.29. Ortahisar Çarşı Camii Mihrabında Düğümlü Geçme 931
Tablo 3.30. Trabzon Mihraplarında S Geçme 932
Tablo 3.31. Bizans ve Gürcü Mimarisinde S Geçme Örnekleri 933

Tablo 3.32. Bölge mimarisinde S Geçme Örnekleri 934
Tablo 3.33. Trabzon Mihraplarında C Geçme Motifleri 935
Tablo 3.34. C Geçmenin Trabzon ve Rize Örnekleri 935
Tablo 3.35. Trabzon Mihraplarında Altıgen Geçme 936
Tablo 3.36. Ortahisar Fatih Cami Mihrabında Sekizgen Geçme 936
Tablo 3.37. Trabzon Mihraplarında Badem Geçme 937
Tablo 3.38. Badem Geçme Motifinin Trabzon ve Rize Örnekleri 938
Tablo 3.39. Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Camii Mihrabında Halka Geçme 938
Tablo 3.40. Bölge Mimarisinde Halka Geçme Örnekleri 939
Tablo 3.41. Trabzon Camilerinde Halka Geçme Örnekleri 940
Tablo 3.42. Trabzon Mihraplarında Yıldız Düzenleri (Tip 1) 941
Tablo 3.43. Trabzon Mihraplarında Yıldız Düzenleri (Tip 2) 942
Tablo 3.44. Trabzon Mihraplarında Yıldız Düzenleri (Tip 3) 942
Tablo 3.45. Trabzon Mihraplarında Üçgen Düzenleri 943
Tablo 3.46. Trabzon Mihraplarında Baklava Motifi (Tip 1) 944
Tablo 3.47. Trabzon Mihraplarında Baklava Motifi (Tip 2) 944
Tablo 3.48. Trabzon Mihraplarında Baklava Motifi (Tip 3) 945
Tablo 3.49. Trabzon Mihraplarında Yürek/Kalp Motifi 946
Tablo 3.50. Trabzon Mihraplarında Zikzak Motifleri 948
Tablo 3.51. Trabzon Mihraplarında Testere Dişi Motifleri 949
Tablo 3.52. Trabzon Mihraplarında Balıksırtı 950
Tablo 3.53. Trabzon Mihraplarında Halat/Burma 952
Tablo 3.54. Trabzon Mihraplarında Ay-Yıldız Motifleri 954
Tablo 3.55. Osmanlı Arması ve Sultan II. Mahmud'un Tahtında Işınsal Düzenleme 956
Tablo 3.56. Başkent İstanbul Eserlerinde "Güneş" İmgesi Olan Işınsal Çubuk Örnekleri 957
Tablo 3.57. Trabzon Mihraplarında Işınsal Çubuklar 958
Tablo 3.58. Trabzon Mihraplarında Köşebentleri Dolgulayan Işınsal Çubuklar 959
Tablo 3.59. Bölge Mimarisinde Işınsal Çubuklar 960
Tablo 3.60. Bölge Mimarisinde Yarım ya da Çeyrek Yelpaze Formlu Işınsal Çubuklar 961
Tablo 3.61. İstiridye Kabuğu (B. Turan'dan) 962

Tablo 3.62. İstiridyenin Mimari Form Olarak Kullanımına Anadolu Örnekleri.....963
Tablo 3.63. Trabzon'da İstiridye Formlu Mihrap Yaşmakları.....965
Tablo 3.64. Başkent İstanbul Eserlerinde İstiridye Motifleri (S. Yılmaz'dan).....965
Tablo 3.65. Akçaabat/Merkez Yeni Cami Sütun Başlığında İstiridye.....966
Tablo 3.66. Bereket Boynuzu İle Tasvir Edilmiş Heykel ve Lahit.....967
Tablo 3.67. Avrupa Resim, Heykel ve Mimaride Bereket Boynuzu.....968
Tablo 3.68. Osmanlı Sanatında Görülen Bereket Boynuzu Motifi Örnekleri.....970
Tablo 3.69. Trabzon Mihraplarında Bereket Boynuzu.....970
Tablo 3.70. Bölge Mimarisinde Ritmik Dizilere Örnekler.....972
Tablo 3.71. Sütun Düzeninde ve Saçaklarda Diş Sırası Örnekleri.....973
Tablo 3.72. Trabzon Mihraplarında Diş Sırası (Tip 1).....974
Tablo 3.73. Trabzon Mihraplarında Diş Sırası (Tip 2).....976
Tablo 3.74. Trabzon Mihraplarında Mukarnas Dizisi.....977
Tablo 3.75. Trabzon Mihraplarında Mukarnas Dizisi.....977
Tablo 3.76. Trabzon Mihraplarında Niş Dizisi.....978
Tablo 3.77. Trabzon Mihraplarında Yumurta Formlu Küresel Diziler.....979
Tablo 3.78. Trabzon Mihraplarında İnci Formlu Küresel Diziler.....979
Tablo 3.79. Trabzon Mihraplarında "S" Kıvrımı.....981
Tablo 3.80. Trabzon Mihraplarında "C" Kıvrımı.....982
Tablo 3.81. Gürcistan ve Rize Camilerinde "C" ve "S" Kıvrımlar.....983
Tablo 3.82. Trabzon Mihraplarında Kıvrımdal ve Dolamadallar.....986
Tablo 3.83. Gürcistan ve Rize'de Süslemesi Kıvrımdallarla Çeşitlendirilen Mihrap Örnekleri.....987
Tablo 3.84. Gürcistan ve Rize'de Kıvrımdal ve Dolamadallar.....987
Tablo 3.85. Çizilişlerine ve Kompozisyondaki Kullanımına Göre Rumi Tipleri.....988
Tablo 3.86. Ortahisar/Fatih Büyük Camii Mihrabında Bulunan Rumi Motifleri.....991
Tablo 3.87. Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii Mihrabında Bulunan Rumi Motifi.....991
Tablo 3.88. Palmiye yaprağı ve örnek palmet çizimi.....992
Tablo 3.89. Palmetin farklı kültürlerde üslupsal değişimi.....992
Tablo 3.90. Palmetin Antik ve Neoklasik kullanımlarına örnek.....994
Tablo 3.91. Trabzon Mihraplarında Palmetler.....995

Tablo 3.92. Avrupa Mimari Süslemelerinde Neoklasik Palmet Örneği.....996
Tablo 3.93 Bölge Mimarisinde Palmet Kullanımlarına Örnekler 997
Tablo 3.94. Akant Yaprağı ve Çiçeği.....998
Tablo 3.95. Dönemlere ve Üsluplara Göre Akant Formları.....999
Tablo 3.96. Avrupa Sanatında Barok, Rokoko ve Ampir Akant Formlarına Örnekler.....999
Tablo 3.97. Osmanlı Sanatında Barok, Rokoko ve Ampir Akant Formlarına Örnekler.....1000
Tablo 3.98. Trabzon Mihraplarında Frontal Akantlar.....1001
Tablo 3.99. Trabzon Mihraplarında Dalları Dolgulayan Akantlar.....1002
Tablo 3.100. Trabzon Camilerinde Mihraplar Dışında Akant Kullanımlarına Örnekler.....1003
Tablo 3.101. Bölge Mezartaşlarında Akant Yaprakları.....1004
Tablo 3.102. Defne Yaprağı, Defne Tacı ve Neoklasik Çizimleri 1006
Tablo 3.103. Trabzon Mihraplarında Defne Yaprağı.....1006
Tablo 3.104. Lotus Çiçeği ve Vektörel Çizimi.....1007
Tablo 3.105. Trabzon Mihraplarında Lotus Motifi 1008
Tablo 3.106. Lale ve Vektörel Çizim Örneği.....1009
Tablo 3.107. Osmanlı Sanatında Lale Motifinin Kullanımına Örnek.....1011
Tablo 3.108. XVIII. ve XIX. yüzyıl Lale Kullanımlarına Birkaç Örnek 1012
Tablo 3.109. Lalenin Anadolu'da XIX. ve XX. Yüzyılda Kullanımına Örnekler 1013
Tablo 3.110. Trabzon Mihraplarında Lale Motifleri.....1014
Tablo 3.111. Trabzon'da Mihrapların Dışında Lale Kullanımlarına Örnekler 1016
Tablo 3.112. Bölge Mimarisinde Lale Kullanımlarına Örnekler 1017
Tablo 3.113. Trabzon'da Mihraplarında Gül Motifleri.....1018
Tablo 3.114. Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii Mihrabında Gelincik Motifi 1019
Tablo 3.115. Trabzon'da Mihraplarında Soyut Çiçekler.....1020
Tablo 3.116. Servi Ağacı ve Vektörel Çizimi 1021
Tablo 3.117. İslam Sanatında Çini, Mimari, Seccade ve Mezartaşlarında Görülen Servi Ağacı 1022
Tablo 3.118. Trabzon Mihraplarında Servi Motifleri.....1023

Tablo 3.119. Bölge Mimarisinde Servi Ağacı Kullanımlarına Örnekler 1024
Tablo 3.120. Asma Ağacı ve Vektörel Çizim Örneği 1025
Tablo 3.121. Asma ve Üzümün Erken Dönem Kullanımları 1026
Tablo 3.122. Asma ve Üzümün Anadolu'da Kullanımına Örnekler 1028
Tablo 3.123. Asma ve Üzümün Anadolu'da Kullanımına Örnekler 1029
Tablo 3.124. Trabzon Mihraplarında Asma ve Üzüm Tipleri 1029
Tablo 3.125. Trabzon'da Asma Yaprağı ve Üzümün Birlikte Kullanıldığı Mihraplar (Tip 1) 1030
Tablo 3.126. Trabzon'da Sadece Üzümün Kullanıldığı Mihraplar (Tip 2) 1031
Tablo 3.127. Trabzon'da Asma Ağacı ve Üzümün Kullanıldığı Diğer Eserlere Örnekler 1032
Tablo 3.128. Bölgede Asma Ağacı ve Üzümün Kullanıldığı Diğer Eserlere Örnekler 1033
Tablo 3.129. Trabzon Mihraplarında Nar Motifleri 1035
Tablo 3.130. Nar 1036
Tablo 3.131. Trabzon/Köprübaşı Beşköy Yılmazlar Camii Giriş Kapısı ve Minberi 1037
Tablo 3.132. Trabzon Mihraplarında Kozalak 1038
Tablo 3.133. Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii Mihrabında Mısır Motifi 1038
Tablo 3.134. Anadolu'da Perde ve Püskül Kullanılan Mihraplara Örnekler 1040
Tablo 3.135. Trabzon Mihraplarında Perde ve Püskül 1041
Tablo 3.136. Trabzon'da Perde ve Püsküllerin Mihrap Dışında Kullanımlarına Örnekler 1043
Tablo 3.137. Bölge Mimarisinde Perde ve Püskül 1043
Tablo 3.138. Erken ve Klasik Osmanlı Sanatının Vazo Motiflerine Örnekler 1044
Tablo 3.139. XIX. Yüzyıl Eserlerinde Vazo, Kase, Saksı Gibi Objelerin Kullanımlarına Örnekler 1045
Tablo 3.140. Trabzon Mihraplarında Vazo, Kase ve Saksılar 1046
Tablo 3.141. Bölge Mimarisinde Vazo, Kase, Saksı Motiflerine Örnekler 1047
Tablo 3.142. İbrik Motiflerine Örnekler 1048
Tablo 3.143. Trabzon Mihraplarında İbrik Motifleri 1049
Tablo 3.144. Bölgede İbrik Motiflrine Örnekler 1050
Tablo 3.145. Kandil Motifi Örnekleri 1052

Tablo 3.146. Trabzon Mihraplarında Kandil Motifi 1052
Tablo 3.147. Bölgedeki Diğer Kandil Motifleri 1053
Tablo 3.148. Bölgedeki Diğer Kandil Motifleri 1054
Tablo 3.149. Anadolu'da Mizan Terazisi Motiflerine Örnekler 1056
Tablo 3.150. Trabzon Mihraplarında Mizan Terazisi Motifleri 1056
Tablo 3.151. Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii Mihrabında Tesbih Motifi 1057
Tablo 3.152. Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Bazı Sancak ve Tuğ Resimleri 1058
Tablo 3.153. Trabzon Mihraplarında Sancak ve Bayraklar 1059
Tablo 3.154. Alem Formlarına Örnek (G. İltar'dan) 1060
Tablo 3.155. Trabzon Mihraplarında Alemler 1061
Tablo 3.156. XIX. Yüzyıl ve Günümüze Ait Alem Formlarına Örnek 1062
Tablo 3.157. Zülfikar ve Kılıç Motiflerinin Anadolu Örnekleri 1064
Tablo 3.158. Trabzon Mihraplarında Zülfikar ve Kılıç Motifleri 1065
Tablo 3.159. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Kılıç Motifleri 1066
Tablo 3.160. Batı Anadolu'da Minare Tasvirli Eserler 1068
Tablo 3.161. Trabzon Mihraplarında Kullanılan Minare Tasvirleri 1069
Tablo 3.162. Gemi Motifi Örnekleri 1071
Tablo 3.163. Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii Mihrabında Gemi/Yelkenli Motifi 1072
Tablo 3.164. Anadolu Selçuklu Dönemi Bitkisel Dolgulu Madalyon Örnekleri (B. Yaman ve Ç.Ö. Ertunç'dan) 1073
Tablo 3.165. Anadolu Selçuklu Dönemi Geometrik Desen ve Yazı Dolgulu Madalyon Örnekleri (B. Yaman ve Ç.Ö. Ertunç'dan) 1073
Tablo 3.166. Osmanlı Mihraplarında Rozet, Kabara ve Madalyon Örnekleri 1074
Tablo 3.167. Trabzon Mihraplarında Bitkisel Dolgulu Rozetler (1) 1076
Tablo 3.168. Trabzon Mihraplarında Bitkisel Dolgulu Rozetler (2) 1077
Tablo 3.169. Trabzon'da Mihraplar Dışında Bitkisel Dolgulu Rozetler 1078
Tablo 3.170. Bölge Eserlerinde Bitkisel Dolgulu Rozetler 1079
Tablo 3.171. Trabzon Mihraplarında Geometrik Şekiller ve Yıldızlarla Dolgulanmış Rozetler 1080

Tablo 3.172. Trabzon Mihraplarında Geometrik Şekiller ve Yıldızlarla Dolgulanmış Rozetler (2) 1081
Tablo 3.173. Bölge Mimarisinde Geometrik Dolgulu Rozet Örnekleri 1081
Tablo 3.174. Trabzon Mihraplarında Çarkıfelek Dolgulu Rozetler 1084
Tablo 3.175. Bölge Mimarisinde Çarkıfelek Dolgulu Rozetler 1084
Tablo 3.176. Trabzon Mihraplarında Mühr-ü Süleyman Motifli Rozetler 1085
Tablo 3.177. Trabzon Minberlerinde Mühr-ü Süleyman Motifli Rozetler 1086
Tablo 3.178. Bölge Mimarisinde Mühr-ü Süleyman Motifli Rozetler 1086
Tablo 3.179. Trabzon Mihraplarında Madalyon ve Kartuşlar 1087
Tablo 3.180. Trabzon Mihraplarında Geometrik Süslemeli Kabaralar 1089
Tablo 3.181. Trabzon Mihraplarında Bitkisel Süslemeli Kabaralar 1089
Tablo 3.182. Mihrapların Bani ve Usta Bilgileri 1095
Tablo 3.183. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (1) 1096
Tablo 3.184. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (2) 1097
Tablo 3.185. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (3) 1097
Tablo 3.186. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (4) 1098
Tablo 3.187. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (5) 1098
Tablo 3.188. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (6) 1099
Tablo 3.189. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (7) 1100
Tablo 3.190. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (8) 1100
Tablo 3.191. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (9) 1101

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1.1. Emevi Devleti Coğrafi Sınırları 17
Harita 1.2. Abbasi Devleti Coğrafi Sınırları 20
Harita 1.3. Endülüs Emevi Devleti Coğrafi Sınırları 24
Harita 1.4. Fatımi Devleti Coğrafi Sınırları 28
Harita 1.5. Karahanlı Devleti Coğrafi Sınırları 32
Harita 1.6. Büyük Selçuklu Devleti Coğrafi Sınırları 35
Harita 1.7. Anadolu'da İlk Türk Beylikleri Coğrafi Sınırları 49
Harita 1.8. Anadolu'da İkinci Beylikler Dönemi Coğrafi Sınırları 68
Harita 2.1. Ortahisar İlçesi Cami Dağılımı 134
Harita 2.2. Akçaabat İlçesi Cami Dağılımı 267
Harita 2.3. Araklı İlçesi Cami Dağılımı 324
Harita 2.4. Arsin İlçesi Cami Dağılımı 375
Harita 2.5. Beşikdüzü İlçesi Cami Dağılımı 398
Harita 2.6. Çarşıbaşı İlçesi Cami Dağılımı 436
Harita 2.7. Çaykara İlçesi Cami Dağılımı 441
Harita 2.8. Dernekpazarı İlçesi Cami Dağılımı 494
Harita 2.9. Düzköy İlçesi Cami Dağılımı 537
Harita 2.10. Hayrat İlçesi Cami Dağılımı 555
Harita 2.11. Maçka İlçesi Cami Dağılımı 569
Harita 2.12. Of İlçesi Cami Dağılımı 622
Harita 2.13. Sürmene İlçesi Cami Dağılımı 688
Harita 2.14. Şalpazarı İlçesi Cami Dağılımı 761
Harita 2.15. Tonya İlçesi Cami Dağılımı 785
Harita 2.16. Vakfıkebir İlçesi Cami Dağılımı 807
Harita 2.17. Yomra İlçesi Cami Dağılımı 844
Harita 3.1. Trabzon/Ortahisar Kıble Açısı 866

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 1.1. Ürdün Müşetta Sarayı Planı (Creswell'den) 19
Çizim 1.2. Mihrabın Mimari Elemanları 133
Çizim 2.1. Fatih Büyük Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 141
Çizim 2.2. Yeni Cuma Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 149
Çizim 2.3. İç Kale (Yukarı Hisar) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 156
Çizim 2.4. Fatih Küçük Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 161
Çizim 2.5. Gülbahar Hatun Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 169
Çizim 2.6. İskender Paşa Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 176
Çizim 2.7. Sakız Hasan Ağa Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Plan 182
Çizim 2.8. Erdoğdu Bey Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 187
Çizim 2.9. Tekke Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 191
Çizim 2.10. Musa Paşa Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 197
Çizim 2.11. Hamza Paşa Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 202
Çizim 2.12. Hacı Yahya Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 207
Çizim 2.13. Hızırbey Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 213
Çizim 2.14. Hacı Kasım Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 217
Çizim 2.15. Semerciler (Ebubekir) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 222
Çizim 2.16. Çarşı Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 229
Çizim 2.17. Gürbulak Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 234
Çizim 2.18. Tavanlı Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 238
Çizim 2.19. Akyazı Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 242
Çizim 2.20. Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap Cephe Düzeni ve Planı 246
Çizim 2.21. Konak Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 251
Çizim 2.22. Ahi Evren Dede Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 255
Çizim 2.23. Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 260
Çizim 2.24. Hoca Halil Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 265
Çizim 2.25. Dürbinar Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 271
Çizim 2.26. Işıklar Mahallesi Orta Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 275
Çizim 2.27. Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 279
Çizim 2.28. Orta Mahalle Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 284

Çizim 2.29. Söğütlü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....289
Çizim 2.30. Kayalar Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....293
Çizim 2.31. Şinik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....297
Çizim 2.32. Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 302
Çizim 2.33. Merkez Yeni Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....308
Çizim 2.34. Merkez Yeni Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı...313
Çizim 2.35. Derecik Mahallesi Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....318
Çizim 2.36. Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 322
Çizim 2.37. Kayacık Mahallesi Orta Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....327
Çizim 2.38. Kayacık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....331
Çizim 2.39. Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....335
Çizim 2.40. Turnalı Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....342
Çizim 2.41. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....346
Çizim 2.42. Bereketli Mahallesi Masele Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....351
Çizim 2.43. Konakönü Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 356
Çizim 2.44. Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 360
Çizim 2.45. Merkez Büyük Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 364
Çizim 2.46. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....369
Çizim 2.47. Yalıboyu Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....373
Çizim 2.48. Nuroğlu Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....378
Çizim 2.49. Güneyce Mahallesi Orta Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....384
Çizim 2.50. Çatak Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....388
Çizim 2.51. Işıklı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....392
Çizim 2.52. Gölgelik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....396
Çizim 2.53. Adacık Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....401
Çizim 2.54. Duygulu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....405
Çizim 2.55. Hünerli Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....409
Çizim 2.56. Denizli Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....413
Çizim 2.57. Seyitahmet Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 418
Çizim 2.58. Akkese Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....423
Çizim 2.59. Oğuz Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 429

Çizim 2.60. Merkez Eski Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....434
Çizim 2.61. Yeniköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 439
Çizim 2.62. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 445
Çizim 2.63. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı450
Çizim 2.64. Akdoğan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 457
Çizim 2.65. Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....462
Çizim 2.66. Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 467
Çizim 2.67. Kabataş Mahallesi Akpınar Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 471
Çizim 2.68. Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı...475
Çizim 2.69. Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 479
Çizim 2.70. Taşkıran Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....484
Çizim 2.71. Taşlıgedik Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 488
Çizim 2.72. Yukarı Kumlu Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....492
Çizim 2.73. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 499
Çizim 2.74. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 508
Çizim 2.75. Güneykondu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı .512
Çizim 2.76. Akköse Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....518
Çizim 2.77. Günebakan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı....522
Çizim 2.78. Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....526
Çizim 2.79. Ormancık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 531
Çizim 2.80. Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....535
Çizim 2.81. Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....541
Çizim 2.82. Gökçeler Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 545
Çizim 2.83. Taşocağı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....549
Çizim 2.84. Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 553
Çizim 2.85. Dereyurt Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....558
Çizim 2.86. Sarmaşık Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 563
Çizim 2.87. Dağönü Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....567
Çizim 2.88. Örnekalan Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....573

Çizim 2.89. Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı..577
Çizim 2.90. Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....582
Çizim 2.91. Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....586
Çizim 2.92. Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....590
Çizim 2.93. Akmescit Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....594
Çizim 2.94. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....599
Çizim 2.95. Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı604
Çizim 2.96. Güzelce Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....608
Çizim 2.97. Ormaniçi Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....612
Çizim 2.98. Kaynarca Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....616
Çizim 2.99. Hamsiköy Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....620
Çizim 2.100. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....627
Çizim 2.101. Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....635
Çizim 2.102. Sugeldi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....640
Çizim 2.103. Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....644
Çizim 2.104. Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 648
Çizim 2.105. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....653
Çizim 2.106. Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....657
Çizim 2.107. Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....662
Çizim 2.108. Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....666

Çizim 2.109. Sıraağaç Mahallesi Eski Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 670
Çizim 2.110. Yeni Mahalle Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....674
Çizim 2.111. Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 678
Çizim 2.112. Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....682
Çizim 2.113. Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....686
Çizim 2.114. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....692
Çizim 2.115. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 698
Çizim 2.116. Konak Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....703
Çizim 2.117. Soğuksu Mahallesi Yalı Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....707
Çizim 2.118. Karacakaya Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....712
Çizim 2.119. Çarşı Mahallesi Eski Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....716
Çizim 2.120. Gültepe Mahallesi II. Abdulhamid Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....721
Çizim 2.121. Yukarı Ovalı Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 726
Çizim 2.122. Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı ..731
Çizim 2.123. Yeniay Mahallesi Kuleli Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....735
Çizim 2.124. Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....739
Çizim 2.125. Gültepe Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....743
Çizim 2.126. Orta Mahalle Kale Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 747
Çizim 2.127. Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....751
Çizim 2.128. Yeşilköy Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....755
Çizim 2.129. Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....759
Çizim 2.130. Dereköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 764
Çizim 2.131. Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....768
Çizim 2.132. Doğancı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....773
Çizim 2.133. Sütpınar Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....778
Çizim 2.134. Düzköy Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....782
Çizim 2.135. Karşular Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 788

Çizim 2.136. Kayacan Mahallesi Kıran Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 792
Çizim 2.137. Biçinlik Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 796
Çizim 2.138. Sayraç Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 801
Çizim 2.139. Karasu Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 805
Çizim 2.140. Merkez Eski Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....811
Çizim 2.141. Çamlık Mahallesi Yukarı Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....816
Çizim 2.142. Ortaköy Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 821
Çizim 2.143. Soğuksu Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....826
Çizim 2.144. Sinanlı Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 830
Çizim 2.145. Yıldız Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 834
Çizim 2.146. Demirci Mahallesi Merkez Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 838
Çizim 2.147. Açıkalan Mahallesi Eski Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı.....842
Çizim 2.148. Özdil Mahallesi Merkez Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 847
Çizim 2.149. Çamlıca Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 851
Çizim 2.150. Sancak (Kohalı) Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı 855
Çizim 3.1. S Geçme (M. Özkurt'dan) 931

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1.1. Bağdat/El Haseki Camii Mihrabı (Creswell'den) 20
Fotoğraf 1.2. Kayrevan/Sidi Ukba Camii Mihrabı (T. Erzincan'dan) 20
Fotoğraf 1.3. Sus Bu Fatata Camii Mihrabı (Creswell'den) 21
Fotoğraf 1.4. Samarra Ulucamii Mihrabı 21
Fotoğraf 1.5. Samarra, İsimsiz Mihrap (Creswell'den) 22
Fotoğraf 1.6. Kahire, Tolunoğlu Camii Mihrabı (T. Erzincan'dan) 22
Fotoğraf 1.7. Kahire, Nayin Camii Mihrabı (Creswell'den) 23
Fotoğraf 1.8. Kahire, Al Afdal Mihrabı (T. Erzincan'dan) 23
Fotoğraf 1.9. Kurtuba, Cami-ül Kebir Mihrabı 25
Fotoğraf 1.10. Tlemsen, Cami-i Kebir Mihrabı 27
Fotoğraf 1.11. Fes, Karaviyyin Camii Mihrabı (H. Turan'dan) 27
Fotoğraf 1.12. Kahire, El Ezher Cami Mihrabı 29
Fotoğraf 1.13. Kahire, El Hakim Cami Mihrabı 29
Fotoğraf 1.14. Buhara, Namazgah Cami Mihrabı 34
Fotoğraf 1.15. Isfahan, Mescid-i Cuma Mihrabı 38
Fotoğraf 1.16. Barsiyan, Mescid-i Cuma Mihrabı (Kemal Özkurt'dan) 38
Fotoğraf 1.17. Sin, Mescid-i Cuma Mihrabı 39
Fotoğraf 1.18. Zevvare, Mescid-i Cuma Mihrabı 39
Fotoğraf 1.19. Ardistan, Mescid-i Cuma Mihrabı 40
Fotoğraf 1.20. Kaşan, Meydan Cami Mihrabı 42
Fotoğraf 1.21. Veramin, İmamzade Yahya Türbesi Mihrabı 42
Fotoğraf 1.22. Halep, Makam-ı İbrahim Nureddin Zengi Mihrabı (M. Cezar'dan) 43
Fotoğraf 1.23. Halep, Şadbahtiye Medresesi Mihrabı (M. Cezar'dan) 43
Fotoğraf 1.24. Musul, Cami-i Nuri Bedrettin Lülü Mihrabı (M. Cezar'dan) 45
Fotoğraf 1.25. Sincar, Sitti Zeynep Türbesi Mihrabı (M. Cezar'dan) 45
Fotoğraf 1.26. Sincar Mihrabı (M. Cezar'dan) 46
Fotoğraf 1.27. Niksar Ulucamii Mihrabı 51
Fotoğraf 1.28. Niksar Ulucamii Mihrabı Niş Detayı 51
Fotoğraf 1.29. Erzurum Ulucamii Mihrabı 53
Fotoğraf 1.30. Erzurum Kale Mescidi Mihrabı 53
Fotoğraf 1.31. Mardin Ulucami Mihrabı 55

Fotoğraf 1.32. Dunaysır (Kızıltepe) Ulucamii Mihrabı 55
Fotoğraf 1.33. Diyarbakır Mesudiye Medresesi Avlu Mihrabı 56
Fotoğraf 1.34. Silvan Ulucami Mihrabı 56
Fotoğraf 1.35. Divriği Ulucami Mihrabı 57
Fotoğraf 1.36. Konya Alaeddin Camii Mihrabı 59
Fotoğraf 1.37. Akşehir Ulucami Mihrabı 59
Fotoğraf 1.38. Kayseri Kölük Camii Mihrabı 61
Fotoğraf 1.39. Kayseri Huand Hatun Camii Mihrabı 61
Fotoğraf 1.40. Kayseri Hacı Kılıç Camii Mihrabı 63
Fotoğraf 1.41. Kayseri Develi Ulu Camii Mihrabı 63
Fotoğraf 1.42. Afyon Ulucamii Mihrabı 64
Fotoğraf 1.43. Ankara Arslanhane Camii Mihrabı 64
Fotoğraf 1.44. Isparta Atabey Ertokuş Medresesi Mihrabı 66
Fotoğraf 1.45. Konya Sırçalı Medrese Mihrabı 66
Fotoğraf 1.46. Aksaray Sultan Hanı Mihrabı 66
Fotoğraf 1.47. Tuzhisarı Sultan Hanı Mihrabı 66
Fotoğraf 1.48. Ermenek Ulucamii Mihrabı 69
Fotoğraf 1.49. Ermenek, Fatma Hatun Camii Mihrabı (O.N. Dülger'den) 69
Fotoğraf 1.50. Taşkın Paşa Camii Mihrabı 71
Fotoğraf 1.51. Yollarbaşı Ulu Camii Mihrabı (Mine Erdem'den) 71
Fotoğraf 1.52. Beyşehir Eşrefoğlu Camii Mihrabı 73
Fotoğraf 1.53. Sinop Ulucamii Mihrabı 75
Fotoğraf 1.54. Milas Firuz Bey Camii Mihrabı 75
Fotoğraf 1.55. Balat İlyas Bey Camii Mihrabı 77
Fotoğraf 1.56. Birgi Ulu Camii Mihrabı 77
Fotoğraf 1.57. Selçuk İsa Bey Camii mihrabının İzmir Kestane Pazarı Cami'ye götürülen tepeliği 78
Fotoğraf 1.58. Adana Ulu Camii Mihrabı 79
Fotoğraf 1.59. Elbistan Ulu Camii Mihrabı 80
Fotoğraf 1.60. Kahramanmaraş Ulu Camii Mihrabı 80
Fotoğraf 1.61. Bursa Orhan Camii Mihrabı 84
Fotoğraf 1.62. İznik Yeşil Camii Mihrabı 86

Fotoğraf 1.63. Bursa Yıldırım Camii Mihrabı 86
Fotoğraf 1.64. Bergama Yıldırım Camii (Z. H. Kurtbil'den) 88
Fotoğraf 1.65. Bursa Ulucamii Mihrabı 88
Fotoğraf 1.66. Ankara Ahi Elvan Camii Mihrabı 88
Fotoğraf 1.67. Bursa Yeşil Camii Mihrabı 90
Fotoğraf 1.68. Bursa Yeşil Türbe Mihrabı 90
Fotoğraf 1.69. Edirne Şah Melek Paşa Camii Mihrabı (Gülgün Yılmaz'dan) 92
Fotoğraf 1.70. Edirne Muradiye Camii Mihrabı 93
Fotoğraf 1.71. Tire Yeşil İmaret Camii Mihrabı 94
Fotoğraf 1.72. Edirne Üç Şerefeli Camii Mihrabı 95
Fotoğraf 1.73. Cem Sultan Türbesi Mihrabı 97
Fotoğraf 1.74. Amasya II. Bayezıd Camii Mihrabı 99
Fotoğraf 1.75. Edirne II. Bayezıd Camii Mihrabı 99
Fotoğraf 1.76. İstanbul Sultan Selim Camii Mihrabı 100
Fotoğraf 1.77. Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii Mihrabı 102
Fotoğraf 1.78. Diyarbakır Fatih Paşa Camii Mihrabı (Ali Boran-Zekai Erdal'dan) 102
Fotoğraf 1.79. İstanbul Haseki Sultan Camii Mihrabı 104
Fotoğraf 1.80. İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Mihrabı 104
Fotoğraf 1.81. İstanbul Şehzade Sultan Camii Mihrabı 105
Fotoğraf 1.82. İstanbul Süleymaniye Camii Mihrabı 105
Fotoğraf 1.83. Edirne Selimiye Camii Mihrabı 108
Fotoğraf 1.84. İstanbul Kasımpaşa Piyale Paşa Camii Mihrabı (M.B.Tanman'dan) 108
Fotoğraf 1.85. Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Camii Mihrabı 109
Fotoğraf 1.86. Havsa Sokullu Mehmed Paşa Camii Mihrabı 109
Fotoğraf 1.87. İstanbul Sultan Selim Camii Mihrabı 110
Fotoğraf 1.88. Sultan Ahmet Camii Mihrabı 112
Fotoğraf 1.89. Eminönü Yeni Camii Mihrabı 112
Fotoğraf 1.90. Üsküdar Yeni Valide Sultan Camii Mihrabı 114
Fotoğraf 1.91. Hekimoğlu Ali Paşa Camii Mihrabı 114
Fotoğraf 1.92. Nuru Osmaniye Camii Mihrabı 116
Fotoğraf 1.93. Üsküdar Ayazma Camii Mihrabı 116
Fotoğraf 1.94. Laleli Camii Mihrabı 116

Fotoğraf 1.95. Beylerbeyi Camii Mihrabı 116
Fotoğraf 1.96. Eyüp Sultan Camii Mihrabı 117
Fotoğraf 1.97. Üsküdar Selimiye Camii Mihrabı 117
Fotoğraf 1.98. Yozgat Çapanoğlu Camii Mihrabı 119
Fotoğraf 1.99. Safranbolu İzzet Efendi Camii Mihrabı 119
Fotoğraf 1.100. Nusretiye Camii Mihrabı 121
Fotoğraf 1.101. Emirgan Camii Mihrabı 121
Fotoğraf 1.102. Küçük Mecidiye (Çırağan) Camii Mihrabı 122
Fotoğraf 1.103. Teşvikiye Camii Mihrabı 122
Fotoğraf 1.104. Ortaköy Camii Mihrabı 123
Fotoğraf 1.105. Dolmabahçe Camii Mihrabı 123
Fotoğraf 1.106. Pertevniyal Valide Sultan Camii Mihrabı 125
Fotoğraf 1.107. Konya Aziziye Camii Mihrabı 125
Fotoğraf 1.108. Yıldız-Hamidiye Camii Mihrabı 126
Fotoğraf 1.109. Büyükada Hamidiye Camii Mihrabı 126
Fotoğraf 1.110. İzmir/Konak Başdurak Camii Mihrabı 127
Fotoğraf 1.111. İzmir Salepcioğlu Camii Mihrabı 127
Fotoğraf 1.112. Yeşilköy Mecidiye Camii Mihrabı 129
Fotoğraf 1.113. Bebek Camii Mihrabı 129
Fotoğraf 2.1. Fatih Büyük Camii Mihrabı 142
Fotoğraf 2.2. Fatih Büyük Camii Mihrabı Ayet Panosu 142
Fotoğraf 2.3. Fatih Büyük Camii Mihrabı Mukarnaslı Kavsara 143
Fotoğraf 2.4. Fatih Büyük Camii Niş Detayı 143
Fotoğraf 2.5. Yeni Cuma Camii Mihrabı 150
Fotoğraf 2.6. Yeni Cuma Camii Mihrabı Tepelik Detayı 151
Fotoğraf 2.7. Yeni Cuma Camii Mihrabı Bordür Detayı 151
Fotoğraf 2.8. Yeni Cuma Camii Mihrabı Kavsara Detayı 152
Fotoğraf 2.9. Yeni Cuma Camii Mihrabı Niş İçindeki Yivler 152
Fotoğraf 2.10. İç Kale (Yukarı Hisar) Camii Kitabesi 154
Fotoğraf 2.11. İç Kale (Yukarı Hisar) Camii Mihrabı 157
Fotoğraf 2.12. Fatih Küçük Camii Mihrabı 162
Fotoğraf 2.13. Büyük İmaret Camii Onarım Kitabesi 165

Fotoğraf 2.14. Mihrabın 1963'de Yapıldığı Düşünülen Boyanmış Hali (E.Z. Tomar'dan).....166
Fotoğraf 2.15. Mihrabın 2006'da Yapılan Restorasyon Sonrasındaki Durumu (E.Z. Tomar'dan).....166
Fotoğraf 2.16. Büyük İmaret Camii Mihrabı.....170
Fotoğraf 2.17. İskender Paşa Camii'nin S.C.Y. giriş kapısında bulunan yapım kitabesi.....172
Fotoğraf 2.18. İskender Paşa Camii Mihrabı.....177
Fotoğraf 2.19. İskender Paşa Camii Mihrabı Kavsara Detayı.....178
Fotoğraf 2.20. İskender Paşa Camii Mihrabı Niş Detayı.....178
Fotoğraf 2.21. Sakız Hasan Ağa Camii Mihrabı.....183
Fotoğraf 2.22. Erdoğdu Bey Camii Kitabesi.....184
Fotoğraf 2.23. Erdoğdu Bey Camii Mihrabı.....188
Fotoğraf 2.24. Tekke Camii Mihrabı.....192
Fotoğraf 2.25. Musa Paşa Cami Kitabesi.....194
Fotoğraf 2.26. Musa Paşa Cami Mihrabı.....198
Fotoğraf 2.27. Musa Paşa Cami Mihrabı Mühr-ü Süleyman Motifleri.....199
Fotoğraf 2.28. Musa Paşa Cami Mihrabı Niş Dizilimi.....199
Fotoğraf 2.29. Hamza Paşa Cami Mihrabı.....203
Fotoğraf 2.30. Hacı Yahya Cami Kitabesi.....204
Fotoğraf 2.31. Hacı Yahya Cami Mihrabı.....208
Fotoğraf 2.32. Hızırbey Cami Mihrabı.....214
Fotoğraf 2.33. Hacı Kasım Camii Mihrabı Yapım Kitabesi.....215
Fotoğraf 2.34. Hacı Kasım Camii Mihrabı.....218
Fotoğraf 2.35. Semerciler (Hz.Ebubekir) Camii Onarım Kitabesi.....220
Fotoğraf 2.36. Semerciler (Ebubekir) Camii Mihrabı.....223
Fotoğraf 2.37. Çarşı Camii Kitabesi.....225
Fotoğraf 2.38. Çarşı Camii Mihrabı.....230
Fotoğraf 2.39. Çarşı Camii Mihrabı Üst Kısımdan Detay.....231
Fotoğraf 2.40. Çarşı Camii Mihrabı Alt Kısımdan Detay.....231
Fotoğraf 2.41. Gürbulak Camii Mihrabı.....235
Fotoğraf 2.42. Tavanlı Camii Kitabesi.....237

Fotoğraf 2.43. Tavanlı Camii Mihrabı 239
Fotoğraf 2.44. Akyazı Merkez Camii Mihrabı 243
Fotoğraf 2.45. Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap 247
Fotoğraf 2.46. Konak Camii Kapı Kitabeleri 249
Fotoğraf 2.47. Konak Camii Mihrabı 252
Fotoğraf 2.48. Ahi Evren Dede Camii Mihrabı 256
Fotoğraf 2.49. Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii Mihrabı 261
Fotoğraf 2.50. Hoca Halil Camii Mihrabı 266
Fotoğraf 2.51. Dürbınar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 272
Fotoğraf 2.52. Işıklar Mahallesi Orta Camii Mihrabı 276
Fotoğraf 2.53. Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii Mihrabı 280
Fotoğraf 2.54. Orta Mahalle Camii Orijinal Kitabesi (Trabzon VGM Arşivinden) 282
Fotoğraf 2.55. Orta Mahalle Camii Eski Fotoğrafı (Trabzon VGM Arşivinden) 282
Fotoğraf 2.56. Orta Mahalle Camii Mihrabı 285
Fotoğraf 2.57. Söğütlü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 290
Fotoğraf 2.58. Kayalar Mahallesi Camii Mihrabı 294
Fotoğraf 2.59. Şinik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 298
Fotoğraf 2.60. Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii Mihrabı 303
Fotoğraf 2.61. Merkez Yeni Camii Mihrabı 309
Fotoğraf 2.62. Merkez Yeni Camii Mihrabı Tepelik 310
Fotoğraf 2.63. Merkez Yeni Camii Mihrabı Kavsara 310
Fotoğraf 2.64. Merkez Yeni Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı 314
Fotoğraf 2.65. Derecik Mahallesi Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii Mihrabı 319
Fotoğraf 2.66. Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii Mihrabı 323
Fotoğraf 2.67. Kayacık Mahallesi Orta Camii Mihrabı 328
Fotoğraf 2.68. Kayacık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 332
Fotoğraf 2.69. Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii Mihrabı 336
Fotoğraf 2.70. Turnalı Mahallesi Camii Ana Giriş Kapısındaki Methiye Kitabesi 338
Fotoğraf 2.71. Turnalı Mahallesi Camii Mihrabının Restorasyon Öncesi Hali (Trabzon VGM Arşivi'nden 341
Fotoğraf 2.72. Turnalı Mahallesi Camii Mihrabı 343

Fotoğraf 2.73. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı 347
Fotoğraf 2.74. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı Süsleme Detay 348
Fotoğraf 2.75. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı Yaşmağı 348
Fotoğraf 2.76. Bereketli Mahallesi Masele Camii Mihrabı 352
Fotoğraf 2.77. Bereketli Mahallesi Masele Camii Mihrabı Köşelik ve Yaşmak 353
Fotoğraf 2.78. Bereketli Mahallesi Masele Camii Mihrabı Dış Cepheden 353
Fotoğraf 2.79. Konakönü Camii Mihrabı 357
Fotoğraf 2.80. Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 361
Fotoğraf 2.81. Merkez Büyük Camii Mihrabı 365
Fotoğraf 2.82. Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Bordür Detayı 366
Fotoğraf 2.83. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı 370
Fotoğraf 2.84. Yalıboyu Merkez Camii Mihrabı 374
Fotoğraf 2.85. Nuroğlu Mahallesi Camii Mihrabı 379
Fotoğraf 2.86. Güneyce Mahallesi Orta Camii Mihrabı 385
Fotoğraf 2.87. Çatak Mahallesi Camii Mihrabı 389
Fotoğraf 2.88. Işıklı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 393
Fotoğraf 2.89. Gölgelik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 397
Fotoğraf 2.90. Adacık Camii Mihrabı 402
Fotoğraf 2.91. Duygulu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 406
Fotoğraf 2.92. Hünerli Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 410
Fotoğraf 2.93. Denizli Mahallesi Camii Mihrabı 414
Fotoğraf 2.94. Seyitoğlu Mahallesi Camii Giriş Kitabesi (Sol) 415
Fotoğraf 2.95. Seyitoğlu Mahallesi Camii Giriş Kitabesi (Sağ) 415
Fotoğraf 2.96. Seyitahmet Mahallesi Camii Mihrabı 419
Fotoğraf 2.97. Akkese Mahallesi Merkez Camii Kitabesi 421
Fotoğraf 2.98. Akkese Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 424
Fotoğraf 2.99. Oğuz Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 430
Fotoğraf 2.100. Merkez Eski Camii Mihrabı 435
Fotoğraf 2.101. Yeniköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 440
Fotoğraf 2.102. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Minber Kitabesi (Doğu) 443
Fotoğraf 2.103. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Minber Kitabesi (Doğu) 443
Fotoğraf 2.104. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Giriş Kapısı Kitabesi 443

Fotoğraf 2.105. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Giriş Kapısı Kitabesi 443
Fotoğraf 2.106. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 446
Fotoğraf 2.107. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii Mihrabı 451
Fotoğraf 2.108. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii Mihrabı 452
Fotoğraf 2.109. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii Mihrabı Köşelik Kitabesi...452
Fotoğraf 2.110. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii İki Katlı Mihrap Uygulaması 453
Fotoğraf 2.111. Akdoğan Mahallesi Merkez Camii Onarım Kitabesi.....455
Fotoğraf 2.112. Akdoğan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 458
Fotoğraf 2.113. Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii Mihrabı 463
Fotoğraf 2.114. Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii Mihrabı 468
Fotoğraf 2.115. Kabataş Mahallesi Akpınar Camii Mihrabı 472
Fotoğraf 2.116. Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii Giriş Kapısı Kitabesi 474
Fotoğraf 2.117. Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii Giriş Kapısı Kitabesi 474
Fotoğraf 2.118. Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii Mihrabı.....476
Fotoğraf 2.119. Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii Mihrabı.....480
Fotoğraf 2.120. Taşkıran Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 485
Fotoğraf 2.121. Taşlıgedik Mahallesi Camii Mihrabı.....489
Fotoğraf 2.122. Yukarı Kumlu Mahallesi Camii Mihrabı 493
Fotoğraf 2.123. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Kitabesi.....495
Fotoğraf 2.124. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 500
Fotoğraf 2.125. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Birinci Kademe.....501
Fotoğraf 2.126. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı İkinci Kademe.....501
Fotoğraf 2.127. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Üçüncü Kademe.....502
Fotoğraf 2.128. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Dördüncü Kademe 502
Fotoğraf 2.129. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Kitabesi 504
Fotoğraf 2.130. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Kitabesi 504
Fotoğraf 2.131. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Kitabesi 504
Fotoğraf 2.132. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Kitabesi 504
Fotoğraf 2.133. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı.....509
Fotoğraf 2.134. Güneykondu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 513
Fotoğraf 2.135. Akköse Mahallesi Merkez Cami Vaaz Kürsüsü Kitabesi 515

Fotoğraf 2.136. Akköse Mahallesi Merkez Cami Mihrap Kitabesi 515
Fotoğraf 2.137. Akköse Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 519
Fotoğraf 2.138. Günebakan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 523
Fotoğraf 2.139. Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii Giriş Kapısı Kitabeler 525
Fotoğraf 2.140. Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 527
Fotoğraf 2.141. Ormancık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Kitabesi 529
Fotoğraf 2.142. Ormancık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 532
Fotoğraf 2.143. Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 536
Fotoğraf 2.144. Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii Mihrap Kitabesi 539
Fotoğraf 2.145. Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii Mihrabı 542
Fotoğraf 2.146. Gökçeler Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 546
Fotoğraf 2.147. Taşocağı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 550
Fotoğraf 2.148. Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii Mihrabı 554
Fotoğraf 2.149. Dereyurt Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 559
Fotoğraf 2.150. Sarmaşık Mahallesi Camii Doğu Cephe Kitabesi 562
Fotoğraf 2.151. Sarmaşık Mahallesi Camii Güney Cephe Kitabesi 562
Fotoğraf 2.152. Sarmaşık Mahallesi Camii Mihrabı 564
Fotoğraf 2.153. Dağönü Mahallesi Camii Giriş Kapısı Kitabesi 566
Fotoğraf 2.154. Dağönü Mahallesi Camii Mihrabı 568
Fotoğraf 2.155. Örnekalan Mahallesi Camii Batı Cephe Kitabesi 571
Fotoğraf 2.156. Örnekalan Mahallesi Camii Kuzey Cephe Kitabesi 571
Fotoğraf 2.157. Örnekalan Mahallesi Camii Mihrabı 574
Fotoğraf 2.158. Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı 578
Fotoğraf 2.159. Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii Mihrabı Köşeliği 581
Fotoğraf 2.160. Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii Mihrabı 583
Fotoğraf 2.161. Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii Mihrabı 587
Fotoğraf 2.162. Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı 591
Fotoğraf 2.163. Akmescit Mahallesi Camii Kitabesi 593
Fotoğraf 2.164. Akmescit Mahallesi Camii Mihrabı 595
Fotoğraf 2.165. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Kitabesi 597

Fotoğraf 2.166. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Kitabesi 597
Fotoğraf 2.167. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Mihrabı 600
Fotoğraf 2.168. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Mihrabı Tepelik 601
Fotoğraf 2.169. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Mihrabı Yüzey Süslemesi 601
Fotoğraf 2.170. Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii Kitabesi 603
Fotoğraf 2.171. Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii Mihrabı 605
Fotoğraf 2.172. Güzelce Mahallesi Camii Mihrabı 609
Fotoğraf 2.173. Ormaniçi Mahallesi Camii Mihrabı 613
Fotoğraf 2.174. Kaynarca Mahallesi Camii Mihrabı 617
Fotoğraf 2.175. Hamsiköy Mahallesi Camii Mihrabı 621
Fotoğraf 2.176. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı 628
Fotoğraf 2.177. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Sol Kanat Bordürleri 629
Fotoğraf 2.178. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Sağ Kanat Bordürleri 629
Fotoğraf 2.179. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Sağ Kanat Beşinci Bordür 629
Fotoğraf 2.180. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Sol Kanat Beşinci Bordür 629
Fotoğraf 2.181. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Köşeliği 630
Fotoğraf 2.182. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Birinci Kademe 630
Fotoğraf 2.183. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı İkinci Kademe 630
Fotoğraf 2.184. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Üçüncü ve Dördüncü Kademe 631
Fotoğraf 2.185. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Yaşmağı 631
Fotoğraf 2.186. Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii Giriş Kitabesi 633

Fotoğraf 2.187. Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii Giriş Kitabesi 633
Fotoğraf 2.188. Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 636
Fotoğraf 2.189. Sugeldi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Girişin Batısındaki Kitabe 638
Fotoğraf 2.190. Sugeldi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 641
Fotoğraf 2.191. Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi Mihrabı 645
Fotoğraf 2.192. Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı 649
Fotoğraf 2.193. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Giriş Kapısı Kitabeleri 651
Fotoğraf 2.194. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Mihrap Kitabesi (Sol) 651
Fotoğraf 2.195. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Mihrap Kitabesi (Sağ) 652
Fotoğraf 2.196. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Mihrabı 654
Fotoğraf 2.197. Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii Mihrabı 658
Fotoğraf 2.198. Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii Girişin Batısındaki Kitabe. 660
Fotoğraf 2.199. Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii Minber Kitabesi 660
Fotoğraf 2.200. Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii Mihrabı 663
Fotoğraf 2.201. Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii Mihrabı 667
Fotoğraf 2.202. Sıraağaç Mahallesi Eski Camii Mihrabı 671
Fotoğraf 2.203. Yeni Mahalle Merkez Camii Mihrabı 675
Fotoğraf 2.204. Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii Mihrabı 679
Fotoğraf 2.205. Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii Mihrabı 683
Fotoğraf 2.206. Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı 687
Fotoğraf 2.207. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Giriş Kapısı 691
Fotoğraf 2.208. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Mihrabı Onarım Öncesi (Trabzon VGM Arşivinden) 691
Fotoğraf 2.209. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Mihrabı Köşelik 691
Fotoğraf 2.210. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Mihrabı 693
Fotoğraf 2.211. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Giriş Kitabesi 694

Fotoğraf 2.212. Aşağıovalı Mahallesi Camii Mihrap Kitabesi 695
Fotoğraf 2.213. Aşağıovalı Mahallesi Camii Haziresi 695
Fotoğraf 2.214. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Mihrabı Bordürlerinden Detay 696
Fotoğraf 2.215. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Mihrabı Köşelik ve Yaşmak Detayı ... 697
Fotoğraf 2.216. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Mihrabı 699
Fotoğraf 2.217. Konak Mahallesi Camii Kitabesi 701
Fotoğraf 2.218. Konak Mahallesi Camii Mihrabı 704
Fotoğraf 2.219. Soğuksu Mahallesi Yalı Cami Kitabesi 706
Fotoğraf 2.220. Soğuksu Mahallesi Yalı Cami Mihrabı 708
Fotoğraf 2.221. Karacakaya Mahallesi Cami Mihrabı Eski Hali (VGM Arşivinden) . 710
Fotoğraf 2.222. Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camiinin Mihrabı 710
Fotoğraf 2.223. Karacakaya Mahallesi Cami Mihrabı 713
Fotoğraf 2.224. Çarşı Mahallesi Eski Cami Mihrabı 717
Fotoğraf 2.225. Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii Mihrabı Tarihi 719
Fotoğraf 2.226. Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii Mihrabı .. 722
Fotoğraf 2.227. Yukarıovalı Mahallesi Camii Minber Kitabesi 724
Fotoğraf 2.228. Yukarıovalı Mahallesi Sıbyan Mektebi Kitabesi 724
Fotoğraf 2.229. Yukarı Ovalı Mahallesi Cami Mihrabı Köşelik Detayı 725
Fotoğraf 2.230. Yukarı Ovalı Mahallesi Cami Mihrabı 727
Fotoğraf 2.231. Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii Giriş Kapısı 730
Fotoğraf 2.232. Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii Minberi 730
Fotoğraf 2.233. Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii Mihrabı 732
Fotoğraf 2.234. Yeniay Mahallesi Kuleli Camii Mihrabı 736
Fotoğraf 2.235. Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii Mihrabı 740
Fotoğraf 2.236. Gültepe Mahallesi Camii Mihrabı 744
Fotoğraf 2.237. Orta Mahalle Kale Camii Mihrabı 748
Fotoğraf 2.238. Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii Mihrabı 752
Fotoğraf 2.239. Yeşilköy Mahallesi Camii Kitabesi 754
Fotoğraf 2.240. Yeşilköy Mahallesi Camii Mihrabı 756
Fotoğraf 2.241. Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii Mihrabı 760

Fotoğraf 2.242. Dereköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 765
Fotoğraf 2.243. Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii Mihrabının Kitabesi.....766
Fotoğraf 2.244. Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii Mihrabı 769
Fotoğraf 2.245. Doğancı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı.....774
Fotoğraf 2.246. Doğancı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Üst Bölüm 775
Fotoğraf 2.247. Doğancı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Alt Bölüm.....775
Fotoğraf 2.248. Sütpınar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı.....779
Fotoğraf 2.249. Düzköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı.....783
Fotoğraf 2.250. Düzköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı.....784
Fotoğraf 2.251. Düzköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı.....784
Fotoğraf 2.252. Karşular Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 789
Fotoğraf 2.253. Kayacan Mahallesi Kıran Camii Mihrabı 793
Fotoğraf 2.254. Biçinlik Mahallesi Merkez Camii Eski Fotoğrafı 795
Fotoğraf 2.255. Biçinlik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 797
Fotoğraf 2.256. Sayraç Mahallesi Merkez Camii Kapı Kitabesi 798
Fotoğraf 2.257. Sayraç Mahallesi Merkez Camii Mihrabı 802
Fotoğraf 2.258. Karasu Mahallesi Camii Batı Cephe Kitabesi.....803
Fotoğraf 2.259. Karasu Mahallesi Camii Giriş Kapısı Kitabesi 803
Fotoğraf 2.260. Karasu Mahallesi Camii Mihrabı 806
Fotoğraf 2.261. Merkez Eski Cami Tanıtım Panosu.....809
Fotoğraf 2.262. Merkez Eski Cami Mihrabı Eski Fotoğrafı (Trabzon VGM Arşivinden) 810
Fotoğraf 2.263. Merkez Eski Camii Mihrabı.....812
Fotoğraf 2.264. Çamlık Mahallesi Yukarı Camii Mihrabı Alınlık 815
Fotoğraf 2.265. Çamlık Mahallesi Yukarı Camii Mihrabı Kavsara 815
Fotoğraf 2.266. Çamlık Mahallesi Yukarı Cami Mihrabı.....817
Fotoğraf 2.267. Ortaköy Mahallesi Camii Giriş Kapısı.....820
Fotoğraf 2.268. Ortaköy Mahallesi Cami Mihrabı 822
Fotoğraf 2.269. Soğuksu Mahallesi Cami Giriş Kapısı Kitabesi.....824
Fotoğraf 2.270. Soğuksu Mahallesi Cami Mihrabı.....827
Fotoğraf 2.271. Sinanlı Mahallesi Cami Mihrabı 831
Fotoğraf 2.272. Yıldız Mahallesi Cami Mihrabı.....835

Fotoğraf 2.273. Demirci Mahallesi Merkez Cami Mihrabı 839
Fotoğraf 2.274. Açıkalan Mahallesi Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Tarih Kitabesi .. 840
Fotoğraf 2.275. Açıkalan Mahallesi Eski Cami Mihrabı 843
Fotoğraf 2.276. Özdil Mahallesi Merkez Cami Mihrabı 848
Fotoğraf 2.277. Çamlıca Mahallesi Cami Mihrabı 852
Fotoğraf 2.278. Sancak (Kohalı) Mahallesi Cami Mihrabı 856

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 3.1. Mihrapların İlçelere Göre Dağılımı 860
Grafik 3.2. Mihrapların Tarihsel Dağılımı 860
Grafik 3.3. Mihraplarda Cephe Düzeni Dağılımı 874
Grafik 3.4. Mihraplarda Niş Planları Dağılımı 877
Grafik 3.5. Mihraplarda Tepelik Dağılımı 882
Grafik 3.6. Mihraplarda Çerçeve Unsurlarının Dağılımı 889
Grafik 3.7. Mihraplarda Alınlık Dağılımı 896
Grafik 3.8. Mihraplarda Köşelik Dağılımı 901
Grafik 3.9. Mihraplarda Kavsara Dağılımı 904
Grafik 3.10. Mihraplarda Malzeme Dağılımı 914

ÖNSÖZ

"Trabzon Mihrapları" isimli bu tez çalışmasında, Trabzon'da il merkezi, ilçe merkezleri ve ilçelere bağlı mahallelerde (köylerde) bulunan camilerin mihraplarına odaklanılmıştır. XV. ve XX. yüzyılların ilk yarısında mimariye kazandırılan mihrapların tipolojik, tezyinat ve malzeme özellikleri incelenerek hem dönemin başkenti İstanbul mimarisi hem de bölge mimarisi içindeki yeri saptanmıştır.

Çalışmalarım süresince başta desteğini ve bilgisini paylaşan, üzerimdeki emeğine minnettar olduğum danışman hocam **Sayın Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ**'ye sonsuz teşekkür ederim. Tez İzleme Komitesi'nde yer alan ve çalışmama ışık tutan değerli hocalarım, Atatürk Üniversitesi Sanat Tarihi Bölüm Başkanı **Sayın Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ** ve Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi **Sayın Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK**'e, Jüri üyesi hocalarım **Sayın Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK** ve **Sayın Doç. Dr. Alper ALTIN'a** etkili yönlendirmeleri için minnettarım.

Tez konumun belirlenmesi aşamasında ve sonraki süreçte kurumların kapısını sonuna kadar açtıran kıymetli hocam **Sayın Prof. Dr. Haldun ÖZKAN**'a, zor zamanlarımda varlıklarını yanımda hissettiğim **Sayın Dr. Öğr. Üyesi Gül GEYİK** ve **Sayın Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYUCU YILMAZ**'a, aynı dönemde tez yazdığımız ve her bunalımda birbirimizin derdini anlamaya çalıştığımız sevgili arkadaşlarım **Esra HALICI'**ya, **Ahmet YUKA'**ya**, B. Muhammet GÖKLER'**e, **M. Emin DOĞAN**'a, stresimi paylaşan sevgili dostum ve çalışma arkadaşım **Esra ÖZKAN KOÇ**'a ve çizimlerimi yapan arkadaşım **İnşaat Mühendisi Furkan Yılmaz**'a, arşiv belgelerimi çözümleyen sevgili arkadaşım **Deniz ÇOLAK'a** müteşekkirim. Ayrıca 2019_SDK7111 proje kodu ile destekleyen Atatürk Üniversitesi **Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi**'ne de destekleri için teşekkür ederim.

Ve tabi ki benim dünyamın en değerli iki insanına…Hayatımdaki en büyük destekçim sevgili eşim **Salih ÖNAL**'a ve tez sürecimle beraber hayatıma dâhil olan bebekliğinin nasıl geçip gittiğini anlayamadığım, her zor zamanımda sarılıp rahatladığım canım kızım **Miray ÖNAL**'a sonsuz sevgilerimi sunarım. Bu sancılı sürecin her anında yanımda olan annem, babam ve diğer aile üyelerimin göstermiş oldukları sabır ve manevi katkının altını da çizmek isterim.

Alandaki açığı kapatması ve faydalı olması ümidiyle…

Erzurum, Ağustos 2021 **Arş. Gör. Raziye Çiğdem ÖNAL**

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Mihraplar, ibadet mekânlarının en göz alıcı elemanlarından biridir ve yüzyıllardır gelişen İslam sanatı içinde bölgesel özelliklerin yansıtıldığı birimler olmuştur. Dış mimaride göze çarpan taç kapıların adeta iç mimariye yansıması olan mihraplar, malzeme, dönem mimarisi ve süsleme özellikleri açısından fikir yürütmede kolaylık sağlamış ve Sanat Tarihi disiplini içerisinde her zaman ilgi çeken mimari bir ayrıntı olmuştur.

Her medeniyetin kendi kültür birikimine ya da etkileşim içinde olduğu kültür ortamlarına göre farklılaşan mihraplar, Osmanlı sanatı içinde de sanatın aldığı yol çerçevesinde değişikliğe uğramıştır. Erken Osmanlı döneminde Selçuklu etkisinin hissedildiği mihrap mimarisi, zirveye ulaşılan klasik dönemde tam anlamıyla Osmanlı karakteri yansıtmaya başlamıştır. Batılı üslupların tüm sanat ortamını etkilediği ve üslupsal bir devinim yaşadığı geç dönem Osmanlı mimarisinde ise mihraplar, başta dönemin başkenti İstanbul olmak üzere farklı bir tipolojiye evrilmiş, süsleme özellikleri de tipoloji ile doğru orantılı olarak farklı bir dinamizm yaşamıştır. Başkentte yerleşmeye başlayan bu üslup değişimi biraz gecikmeyle taşra kentlerine de sıçramıştır. Bu hareketliliğin yaşandığı önemli kentlerden biri de stratejik konumu sebebiyle Osmanlı Devleti'nin gözde şehirlerinden biri olan Trabzon'dur.

1461'de fethedilmesiyle beraber Türk-İslam hüviyetine bürünen Trabzon, Osmanlılaşmaya başlamış ve kentin sanat çehresi de bu yönde değişmiştir. Bu tezin amacı, Trabzon'da yerleşmeye başlayan Osmanlı sanat karakterini, erken, klasik ve geç dönem eserleri üzerinden tespit etmektir. Konunun sınırlandırılması adına sanatın icra edildiği önemli mimari unsurlardan biri olan mihraplar, çalışmaya özne olarak seçilmiştir. Kentin mihraplarının tipolojik, süsleme, malzeme ve teknik özelliklerinin belirlenmesi ve özellikle başkent İstanbul ve sanat dili başkente çok yaklaşan taşra kentlerinin mihrapları ile kıyaslanarak benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte 1950'ye kadar yapılan Erken Cumhuriyet eserleri de çalışmaya dahil edilerek ulusal/milli sanat akımları ve bu akımların yankılarının

Trabzon'da ne şekilde belirdiğini mihraplar üzerinde incelemek, çalışmanın yol haritasını destekleyen diğer amaçlar arasındadır.

Araştırma kapsamında incelenen mihrapların büyük çoğunluğunun XIX. ve XX. yüzyılda yapılmış ya da yenilenmiş eserler olması, geç dönem Osmanlı sanatında bir değişim yaratan Batı kaynaklı üslupların Trabzon'da ne oranda uygulandığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu değişimin yaşandığı eserlerin yanı sıra kendince farklı bir dile sahip olan Doğu Karadeniz coğrafyasının özgün mihraplarını da literatüre kazandırmak amaçlanmıştır. Bu anlamda belirli bir sanat programının ürünü olan kent merkezi mihrapları ile beraber, Trabzon sınırları içindeki ilçeler ve ilçelere bağlı mahalle/köylerde bulunan mihraplarda çalışmaya dahil edilerek yerel özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Mihraplardaki üslupsal özellikleri araştırmaya odaklanılan bu spesifik çalışmanın Trabzon mimarisi ve sanatını konu alan diğer yayınların arasında özgün bir araştırma olarak yer alması hedefler arasındadır.

II. MATERYAL VE YÖNTEM

"Trabzon Mihrapları" isimli bu çalışmada, XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk yarısı arasında camiye dönüştürülmüş kiliselerin ya da yapımı belirtilen tarih aralığına denk gelen camilerin mihrapları irdelenmiştir. Trabzon merkez (Ortahisar), 17 ilçesi ve ilçelere bağlı mahalle/köylerinin saha araştırmasına dahil edildiği bu çalışmada 230 cami ziyaret edilerek yapıldığı dönemin orijinal özelliklerine sahip 150 mihrap (Ortahisar'dan 24, Akçaaat'dan 12, Araklı'dan 11, Arsin'den 5, Beşikdüzü'nden 8, Çarşıbaşı'ndan 1, Çaykara'dan 11, Dernekpazarı'ndan 8, Düzköy'den 4, Hayrat'dan 3, Maçka'dan 12, Of'dan 14, Sürmene'den 16, Şalpazarı'ndan 5, Tonya'dan 5, Vakfıkebir'den 8, Yomra'dan 3)[1] tespit edilmiş, ölçüleri alınmış ve bütün ayrıntılarını yansıtacak kalitede yüksek çözünülürlüğe sahip fotoğrafları çekilmiştir. Alınan ölçülerle plan ve cephe düzenleri AutoCad ve 3DMax programları kullanılarak çizilmiştir.

[1] Köprübaşı ilçesinde tarihi özellikler gösteren tescilli ya da tescilsiz camilere ait mihraplar, yakın yıllarda yenilendiği için çalışma kapsamının dışında tutulmuştur. Benzer durum diğer ilçelerin yenilenen mihrapları için de geçerlidir. Ayrıca çalışmanın yapıldığı dönemde restorasyonda olan Ayasofya Camii ve günümüzde askeri sınırlar içinde bulunduğu için giriş izni verilmeyen Askeri Camii-i Şerif mihrapları incelenememiştir.

Saha araştırması tamamlanan çalışma, üç ana bölüm olarak kurgulanarak yazılmıştır. Birinci bölümde mihrabın tanımı, menşei, İslam sanatı içerisindeki gelişimi ve mimari bölümleri hakkında bilgi verilmiştir. Konu ile ilgili daha önce literatüre kazandırılmış kaynaklar ve fotoğraflardan yararlanılan bu bölümde farklı medeniyetlerin mihrap gelişimleri derlenerek kronolojik çerçevede aktarılmıştır. Kaynaklarda bulunan fotoğrafların kalitesi ile ilgili sorunlarla karşılaşılması durumunda, kişisel fotoğraf arşivi ve güncel internet siteleri bu anlamda referans olarak kullanılmıştır.

Tezin ikinci bölümü, mihrapların tarihçesi, yapıdaki yeri ve konumlandırılması, mimari elemanları, süsleme ve malzeme özelliklerinin belirlendiği katalogdur. Önce il merkezi, sonra da alfabetik sıraya göre ilçe mihrapları harita üzerinde işaretlenmiş, kendi içinde kronolojik sıra takip edilerek başlıklar halinde kataloglanmış, metnin arkasından yapılan çizimler ve çekilen fotoğraflar eklenmiştir.

Üçüncü bölüm olan "Değerlendirme", çalışılan mihrapların yapıdaki yeri ve konumlandırılması, tipolojisi, malzeme ve teknik özellikleri, süsleme unsurları ve bani-usta bilgileri hakkında bilgilerin başlıklar halinde verildiği bölümdür. Bu bölümde Trabzon mihrapları ile ilgili bilgiler istatistiki verilere dönüştürülürken dönemin başkenti İstanbul eserleri ve başkente yaklaşan üsluplarla öne çıkan taşra kentlerinde bulunan mihraplarla da karşılaştırılmıştır. Ayrıca Gürcistan'daki Osmanlı dönemi eserleri ile Bayburt, Gümüşhane, Rize, Artvin, Giresun, Ordu ve Samsun gibi illerde yapılmış mihraplar irdelenerek Trabzon mihraplarının Karadeniz Bölgesi mimarisi içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Süsleme özellikleri detaylandırılırken sadece mihrap mimarisi değil aynı karakterdeki öğeleri barındıran sivil ve dini mimari eserlerden de örnekler verilmiştir. Hatta Batılı üslupların etkili olduğu noktada motife orjin olan Avrupa örnekleri de dahil edilerek Trabzon mihraplarının üslup özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Saha araştırmasında elde edilen verilerin kataloglanıp değerlendirildiği bu çalışmanın çıktıları "Sonuç" bölümünde verilmiştir. Bilimsel etik ve intihal kurallarına uygun bir biçimde faydalanılan kaynaklar ise "Kaynakça" bölümünde alfabetik düzende sıralanmıştır.

Çalışma süresince bir takım güçlüklerle karşılaşılmıştır. Saha araştırmasında yol yapım çalışmaları, sel-heyelan gibi doğal afetler sonucu ulaşılamayan köyler sonradan tekrar ziyaret edilmiş ve gerekli bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Kar yağışının etkili olduğu yüksek kesim köylerin ziyareti yaz mevsimine denk getirilmiştir. Yazım aşamasına denk gelen süreç, tüm dünyayı kasıp kavuran "Covid 19" pandemi kısıtlamalarına denk geldiği için kütüphane ve arşiv taramaları online yapılmıştır. Kütüphanelerden talep edilen belgelere posta yoluyla ulaşım sağlanmış ise de Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde bulunan dosya karışıklıkları, bazı belgelere ulaşılmasını zorlaştırmıştır. Dönemsel olarak taramalar yinelenerek sorun kısmen de olsa çözümlenerek çalışma tamamlanmıştır.

III. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Osmanlı dönemi mimarlık ve sanat tarihi yayınları arasında önemli bir yer teşkil eden mihrap yazımları, spesifik çalışmalar noktasında son dönemlerde ivme kazanmış bir konudur. Bölge, şehir ya da yapı bazında Anadolu mihrapları ile ilgili çalışmalar yapılmış, bu çalışmada ise Trabzon ili araştırma sahası olarak seçilmiştir. Araştırmanın özneleri olan mihraplarla ilgili bilgiler, tek başına bütüncül bir yaklaşımla hiçbir yayına konu edilmemiş[2], Trabzon ile ilgili yayınlarda[3] kısa bilgilerden öteye gidilmemiştir.

---

[2] Trabzon'da bulunan ahşap mihraplar tarafımızca yayınlanmıştır. Raziye Çiğdem Önal-Zerrin Köşklü, "Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar", *Sanat Tarihi Dergisi, 29/2,* İzmir 2020, 707-743.

[3] D. Talbat Rice, "Notice on Some Religious Buildings in the city and Vilayet of Trebizond", *Byzantion, 5,* 1929-30, 47-81; William Miller, *Trebizond: The Last Greek Empire*, Amsterdam 1968; Heath W. Lowry, "Trabzon'daki Yeni Cuma Camii: Nasıl ve Niçin Bu Adı Almıştır?", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, 3,* İstanbul 1975, 103-112; *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583,* İstanbul 1981; Ömer Akbulut, *Gülbahar Hatun Camii "Ayşe Hatun ve Yavuz Selim*, Trabzon 1965; Şamil Horuluoğlu, *Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri*, Ankara 1983; Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos,* Washington 1985; Erdem Yücel, *Trabzon,* İstanbul 1988; Haydar Gedikoğlu, *Akçaabat I,* Trabzon 1996; Hüseyin Albayrak, *Trabzon İmaret (Hatuniyye) Külliyesi*, Trabzon 1998; *Trabzon İskender Paşa Külliyesi*, Ankara 1998; *Trabzon Ortahisar ve Çevresi*, Trabzon 1998; *Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış,* Trabzon 1989; *Trabzon'da İki Tarihi Mekan*, İstanbul 2010; Haşim Karpuz, *Trabzon*, Ankara 1990; "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", *Vakıflar Dergisi, 21,* İstanbul 1990, 281-298; *Trabzon İl Merkezi ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar,* Kültür Bakanlığı Yayınları/1828, Ankara 2018; M. Reşat Sümerkan-İbrahim Okman, *Kültür Varlıklarıyla Trabzon, Cilt I İlçeler ve Köyler*, Trabzon 1999; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Ankara 2001; Kasım İnce, "Kabataş Köyü Merkez Camii/Çaykara/Trabzon", *Vakıflar Dergisi, XXVIII*, Ankara 2004, 225-236; Necati Demir, "Trabzon ve Yöresinde Ahşap Camiler", *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 29,* Ankara 2004, 169-188; *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı*, Ankara 2005; M. Hanefi Bostan "Çaykara ve Dernekpazarı Tarihi", *Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı,* İstanbul 2005, 17-94; Ömer İskender Tuluk, "Trabzon İskender Paşa Camii: Fiziksel Gelişim Süreci Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme"

Trabzon ili mihraplarının kataloglandığı bu çalışmada, öncelikle sanat tarihi ve mimarlık alanında hazırlanmış sözlüklerin "mihrap" maddeleri taranmıştır[4]. Mihrabın sembolik anlatıları, menşei ve tarihi süreç içindeki gelişimi ile ilgili farklı araştırmacıların belirttiği görüşler derlenmiştir[5].

Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 3, 2008, 9-23; "Trabzon İskender Paşa Camii: Fiziksel Gelişim Süreci Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, İstanbul 2010, 145-154; Mehmet Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, Ankara 2009; "Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/6,* 2009, 306-322; "Oslu Müderris Hacı Hasan Efendi ve Onun Manevi Etki Alanında Oluşan Mimari Yapılaşma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2/7*, 2009, 263-305; "Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7/31*, 2014, 498-515; Ömer İskender Tuluk-Halil İbrahim Düzenli, "Trabzon'da Osmanlı Cami ve Mescitleri (1461-1583), *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, İstanbul 2010, 55-92; Slobodan Curcic, "Divine Light: Constructing the Immaterial in Byzantine Art and Architecture", *Architecture of the Sacred: Space, Ritual and Experience from Classical Greece to Byzantium,* (Ed. B. D. Wescoat-R. G. Ousterhout), Cambridge 2012, 307-337; Murat Sav, "Tarihinde İkinci Kez Taşınan Ahşap Cami: Rize Kalkandere Hüseyin Hoca Köyü Sahil Cami" *Vakıf Restorasyon Yıllığı, 4,* İstanbul 2012, 161-169; Ömer İskender Tuluk-Emriye Kazaz, "Trabzon Bölgesi Kırsal Cami Mimarisi Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme" *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu (8-10 Ekim 2015) Bildiriler*, Trabzon 2015, 1129-1146; "Trabzon Değirmendere Vadisi'nde Geç Dönem Osmanlı Mirası: Kırsal Cami Üzerine Bir Tipoloji Değerlendirmesi", *Osmanlı'da Mimari Sanat ve Yemek Kültürü*, İstanbul 2018, 133-147; Emriye Kazaz, *Trabzon Kırsal Cami Mimarisi*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2016; Mustafa Şahin, *Giresun ve Trabzon İllerindeki Bağdadi Kubbeli Camiler* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016; Enbiya Yıldırım, "Dereyurt Köyü Tarihî Camii", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı, II,* Trabzon 2016, 1115-1146; Emriye Kazaz-Ömer İskender Tuluk, "Vadiler Bağlamında Akçaabat Kırsal Cami Mimarisi: Kalanima (Söğütlü), Sera ve İspendam (Çatalzaytin) Deresi Vadileri", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu, (12-14 Ekim 2018), Bildiriler II,* Trabzon 2019, 671-686; Gazi Özdemir, "Akçaabat Kazası Köylerinde Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Camiler (18. Yüzyıl)", *Mavi Atlas, 7(1),* 2019, 332-362; Fatih Çiçek, *XVIII. Yüzyılda Trabzon Şehri (1700-1725),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2020.

[4] Ernst Diez, "Mihrab", *İslam Ansiklopedisi,* MEB Yayınları, İstanbul 1993, *VIII,* 294-301; Geza Fehervari, "Mihrap", *The Encylopaedia of Islam,* Leiden 1993, *VII,* 8; Ferit Devellioğlu, "Mihrab", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* (Haz. Aydın Sami Güneyçal), Ankara 1996, 646; Ayla Ödekan, "Mihrab", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi,* İstanbul 1997, *II,* 1244; Tuğba Erzincan, "Mihrap", *TDVİA,* İstanbul 2005, *XXX,* 30-37; Adnan Turani, "Mihrab", *Sanat Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 2006, 92; Metin Sözen-Uğur Tanyeli, "Mihrab", *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 2015, 208; Doğan Hasol, "Mihrab", *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü,* İstanbul 2016, 322.

[5] Siegmund *Fraenkel, Die Aramaischen Fremdwörter im Arabischen*, Leiden 1886; Theodor Noldeke, *Neue Beitrdge Zur Semitischen Sprachwissenschaft,* Strassburg 1910; Giovanni Teresio Rivoira, *Moslem Architecture: Its Origins and Development,* Oxford 1918; Carl Henrich Becker, *Islam Studien, I,* Leipzig 1924; Keppel Archibald Cameron Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Oxford 1958; Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu,* İstanbul 1988; Mohammad Khazâie, *The Arabesque Motif (Islîmî) in Early Islamic Persian Art Origin, Form and Meaning*, London 1999; Fredrich Schwally, "Zur Altesten Baugeschichte Der Moschee Des "Amr in Alt-Kairo," *Strassburger Festschrift Versammlung Deutscher Philologen und Schulmdnner, Strassburg 1901, XLVI,* 110; Franz Praetorius, "Athiopische Etymologien," *Die Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 61,* Berlin 1907, 261-262; Nikolaus Rhodokanakis, "Zur Semitischen Sprachwissenschaft," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 25,* Wien 1911, 74-76; Josef Horovitz, "Bemerkungen Zur Geschichte Und Terminologie Des Islamischen Kultus," *Der Islam, 16,* 1927, 261-262; George Carpenter Miles, "Mihrab and Anazah: A Study in Early Islamic Iconography", *Arhaeologia Orientalia In Memoriam Ernst Herzfeld,* New York 1952, 156-171; Robert Bertram Serjeant, "Mihrab", *Bulletin of the School of Oriental and African*

Tezin ikinci bölümü olan katalog düzeninin hazırlanmasında Ömür Bakırer'in kaleme aldığı *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları* adlı kitabında belirlediği tipolojik yaklaşım, Trabzon mihrap yazımı için ana referans olarak çalışmaya ışık tutmuştur. Özellikle Osmanlı dönemi mihrapları ile ilgili yayınlar[6], konuyu destekleyen diğer önemli kaynaklar olarak dikkate alınmıştır.

Şehir tarihi çalışmalarında, içeriğinde kültür belleğini belirlemeye yardımcı olan dini ve sivil mimari yapılar hakkında bilgilere yer verildiği için, önemle dikkate alınan seyahatnameler ve anı yazıları bu çalışmaya da değer katan kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu anlamda Trabzon'lu seyyah Âşık Mehmed'in 1590'lı yıllarda kaleme aldığı Mahmut Ak'ın yayına hazırladığı *Menâzırü'l-Avâlim* adlı eser, 1640'da Trabzon'a gelen Evliya Çelebi'nin *Seyehatname'*si ve XVIII. yüzyıldaki notları ve seyahat gözlemleri ile kent tarihi yazımlarına katkıda bulunan Katip Çelebi'nin *Cihannüma'*sı başvurulan ilk kaynaklar arasındadır. Bununla beraber 1777'de Trabzon'da dünyaya gelmiş, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Karadeniz'in kuzey ve güney sahillerini adım adım dolaşma fırsatı yakalamış Pere Minas Bıjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası,* adlı eserinde yapıların ilgili dönemdeki bilgilerini vermiş,

---

Studies, 22, London 1959, 439-453; Mahmud Ali Ghul, "Was the Ancient South Arabian Md/Qnt the Islamic Mihrab?", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 25,* London 1962, 331-335; Eva Baer, "The Mihrab in the Cave of the Dome of the Rock", *Mukarnas, 3,* Leiden 1985, 8-19; Estelle Whelan, "The Origins Of The Mihrab Mujawwaf: A Reinterpretation", *International Journal of Middle East Studies, 18(2),* Cambridge 1986, 205-223; Nuha N. N. Khoury, "The Mihrab Image: Commemorative Themes in Medieval Islamic Architecture", *Mukarnas, 9,* Leiden 1992,11-28; Nuha N. N. Khoury, "The Mihrab: From Text to Form", *International Journal of Middle East Studies, 30,* Cambridge 1998, 1-27; Afif Bahnassi, "Art and Aesthetic Creativity", *The Different Aspects of İslamic Cultere, 5,* Paris 2003, 549-568; Abdullah Al-Jasmi-Michael H. Mitias, "Does an Islamic Architecture Exist", *Revista Portuguesa de Filosofia, 60(1),* Portekiz 2004, 197-214; Luke Treadwell, "Mihrab and Anaza" or "Sacrum and Spear"? A Reconsıderatıon Of An Early Marwanid Silver Drachm", *Mukarnas, 22,* Leiden 2005, 1-28; Soumyen Bandyopadhyay, "Conflation Of Celestial And Physical Topographies In The Omani Decorated Mihrãb" *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies (23-25 July 2009), 40,* London 2010, 99-110.

[6] Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *Osmanlı Camisinde Mihrab Önü Mekanı,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002; "Osmanlı Camiinde Kıble Yönünde Özgün Bir Hacim", *Türkler Ansiklopedisi* Ankara 2014, *XII,* 124-132; Tolga Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007; "İstanbul Camilerindeki Hanım Sultan Camilerine Ait Mihraplar", *Üsküdar Sempozyumu IV (3-5 Kasım 2006) Bildiriler Kitabı I,* İstanbul 2007, 327-360; "XIX. Yüzyıl Osmanlı Seçmeciliğine Bir Örnek: Konya Aziziye Camii Mihrabı", *Konya Kitabı, VIII,* Konya 2005, 401-410; "Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*", İstem, 6(11),* 2008, 203-248; Mehmet Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları* (XIV-XV. Yüzyıl), (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1997; "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrab" *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *VI,* 87-96; Nebi Butasım, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi Mihrapları (1515-1915),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016; Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları,* Ankara 2001.

bu bilgilerde faydalanılan diğer önemli notlar olarak çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca hem bahsedilen seyyahlar hem de diğerleri olmak üzere şehri ziyaret eden 40 seyyâhın[7] eserlerinde verdikleri bilgileri fragmanlar şeklinde bir araya toplayan Hakan Alşan ve Zafer Duran'ın 2017'de yayımlanan *Trabzon Seyahatnamesi*, önemli bilgilere ulaştıran değerli bir kaynak olarak çalışmada yer almıştır.

Bununla birlikte kentin mimarlık ve sanat tarihi alanındaki yayınları hususunda önemli bilgiler veren raporlarda incelenmiştir. 1937'de Trabzon eserleri ile ilgili bakanlığa bir rapor hazırlayan dönemin Abideleri Koruma Heyeti üyelerinden olan, Mimar Sedat Çetintaş'ın derlediği bilgiler yapıların dönemsel özelliklerini tespit hususunda önemli bir kaynaktır. Yapıların o yıllardaki durumları ile ilgili bilgi vermesi açısından ana kaynaklardan biri olarak kullanılan bu rapor, İsmanil Hacıfettahoğlu ve Halil İbrahim Düzenli tarafından yayına dönüştürülmüştür[8]. 1940'lı yılların ikinci yarısında, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürü olarak görev yapan Mehmet Kurnaz, 1948'de derlemiş olduğu raporunda Trabzon'da ki yapıların vakıf kayıtları ile ilgili bilgi vermiştir. Rapor öncelikle 1994'de basılan Trabzon Fetih Yıllığı kitabında yayımlanmış, sonrasında 2003'de Prof. Dr. Sadettin Korkmaz ve dönemin Vakıflar Bölge Müdürü Yakup Aktürk'ün, "XX. Vakıf Haftası" münasebetiyle yazarın anısına bir kitapçık[9] olarak bastırılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde yapılan taramalarda Trabzon camilerinin yapım, onarım tarihleri, masrafları, yenilenen beratlara ve imam-hatip atamalarına dair önemli bilgiler

---

[7] Ksenophon (M.Ö. 400), Strabon (M.S.20), Arrianus (M.S. 130), Procopius (M.S. 554), Josaphat Barbaro (1545), Âşık Mehmet Çelebi (1597), Evliyâ Çelebî (1640), Katib Çelebî (1732), John MacDonald Kinneir (1818), Pere Minas Bıjıskyan (1819), Eli Smith (1833), Edmund Spencer (1838), William J. Hamilton (1836), Horatio Southgate (1840), Charles Texier (1839), William Francis Ainsworth (1842), J. Philip Fallmerayer (1840), Robert Curzon (1854), Joseph Wolff (1846), Austen Henry Layard (1853), Frederick Walpole (1851), Humphry Sandwith (1856), A. D. Mordmann (1853), Théophile Deyrolle (1869), James Bryce (1871), Henry C. Barkley (1879), Karl Koch (1842), Baron Julius Von Minutoli (1860), Şakir Şevket (1874), Perunak Feruhan Bey (1847), İsmail Habib Sevük (1943), Victor Fontanier (1834), Chiristophr Harris (1949), Franz Cumont-Eugéne Cumont (1906), Gabriel Bonvalot (1889), Ahmet Refik (1919), Jean-Marie Beuscher (1826), Pierre Jarôme Dupré (1803), Abdullah Saydam (2000), Antony Eastmond (2016).

[8] İsmail Hacıfettahoğlu, "Sedat Çetintaş ve 'Trabzon'un Sanat Eserleri' Raporu", *Trabzon Fetih Yıllığı*, Ankara, 1994, 81-82; Halil İbrahim Düzenli, "Sedat Çetintaş Trabzon'da, Yıl 1937", *Arredamento Mimarlık Dergisi, 214*, İstanbul 2008, 98-105; "Sedat Çetintaş Trabzon'da, Yıl 1937", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, İstanbul 2010, 353-365.

[9] Mehmet Kurnaz, *Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar*, Trabzon 2003.

içeren belgelere ulaşılmış ve çalışmanın özgün kaynakları olarak literatüre dahil edilmiştir.

Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları tarafından hazırlanan *Osmanlı* ve *Türkler Ansiklopedisi,* sekiz ciltlik *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* gibi yayınların ciltleri taranarak çalışmayı ilgilendiren maddelerinden yararlanılmıştır. Bununla beraber Sanat Tarihi ve mimarlık alanında makalelerin yayınlandığı başta Vakıflar Dergisi ve Mimarlık/Architekt dergilerinin sayıları olmak üzere akademik yayın yapan dergiler güncel sayılarına kadar incelenmiş ve çalışmada kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİHRABIN TANIMI, MENŞEİ VE SEMBOLİZMİ, TARİHİ SÜREÇ İÇİNDEKİ GELİŞİMİ, MİMARİ ELEMANLARI

1.1. MİHRABIN TANIMI, MENŞEİ VE SEMBOLİZMİ

Arapça'da mihrab (مِحْرَاب) olarak geçen mihrap kelimesi ile ilgili, *"Câmilerde, mescidlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan imamlık edene ayrılmış olan oyuk, girintili yer*[10]*"* "*Cami, mescid ve namazgâhlarda kıble istikametini gösteren ve imamın cemaat önünde durarak namaz kıldırmasına mahsus olan hücre gibi mahal*[11]*"*, "*Cami, mescid ve namazgâhlarda kıble yönünü belirten, namaz sırasında imamın bulunduğu yer*[12]*", "Camilerin kıble duvarında bulunan ve imamın namaz kıldırırken durması için ayrılmış olan girintili yer*[13]*", "Bir tapınma mekanında litürjik yönelme doğrultusuna işaret eden küçük girinti, niş. Özellikle caminin bu anlamdaki bölümü*[14]*", "Camilerde kıble yönünde imamın camaate namaz kıldırdığı, cami duvarında girintisi olan hücre biçimindeki yer*[15]", şeklinde tanımlamalar yapılmıştır.

Kelimenin kökeni ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bir grup araştırmacı, "harb" kökünden türemiş olduğunu ifade ederken[16], diğer görüş buna yakın olarak Antik çağda otoriteyi simgeleyen "harba"[17] kelimesi ile ilişkilendirmektedir[18]. Farklı bir görüş ileri

---

[10] Ferit Devellioğlu, "Mihrab", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* (Haz. Aydın Sami Güneyçal), Ankara 1996, 646.
[11] Celal Esad Arseven, "Mihrab", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, *III*, 1347.
[12] Ayla Ödekan, "Mihrab", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, *II*, 1244.
[13] Doğan Hasol, "Mihrab", *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 2016, 322.
[14] Metin Sözen-Uğur Tanyeli, "Mihrab", *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2015, 208.
[15] Adnan Turani, "Mihrab", *Sanat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2006, 92.
[16] Tuğba Erzincan, "Mihrap", *TDVİA*, İstanbul 2005, *XXX*, 30; Jean Sauvaget, *La Mosquee Omeyyade de Medine*, Paris 1947, 145. Türkçe tercüme için bkz. Haluk Togay, "Mihrab", *Arkitekt, IV(18),* İstanbul 1949, 89; Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu*, İstanbul 1988, 93; Estelle Whelan, "The Origins Of The Mihrab Mujawwaf: A Reinterpretation", *International Journal of Middle East Studies, 18(2),* Cambridge 1986, 206; Soumyen Bandyopadhyay, "Conflation Of Celestial And Physical Topographies In The Omani Decorated Mihrãb" *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies 40, (23-25 July 2009),* London 2010, 102-103; Tolga Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, 8; Mehmet Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1997, 6.
[17] Harba: Arapça'da "mızrak" kelimesinin karşılığıdır.
[18] Josef Horovitz, "Bemerkungen Zur Geschichte Und Terminologie Des Islamischen Kultus," *Der Islam, 16,* 1927, 261-262; Nikolaus Rhodokanakis, "Zur Semitischen Sprachwissenschaft," *Wiener Zeitschrift*

sürenler, "mekuerâb" şeklindeki Sami kökenli bir kelimenin asimile olarak Arapça bir kök olan "mihrâb" kelimesine dönüştüğünü savunmaktadır[19]. Bu görüşün karşısında olan araştırmacılar ise "mihrâb" kelimesinin fonetik ve tarihsel açıdan Sami dilinden türetilmesinin mümkün olmadığını ileri sürerek "mihrâb"ın "mabed" anlamına gelebilecek kullanımının ilk kez Kuran-ı Kerim'de görüldüğünü aktarmışlardır[20]. Kuran-ı Kerim'in bu kullanım için geç olduğunu düşünen bilim adamları ise, daha erken tarihli vesikalara başvurarak erken Arap Edebiyatı şiirlerinde kelimenin varlığından bahsetmiştir[21].

Mihrap teriminin İslam öncesi ve erken İslam metinlerindeki kullanımının etimolojik karşılığı, "sarayda hükümdarın bulunduğu veya oturduğu kısım", "put veya heykel koymaya mahsus niş", "misk veya tütsü için yükseltilmiş yer", "bir evin ya da sarayın kadınlar için ayrılmış harem bölümü", "oda, köşk" ve "meclislerin baş köşesi, en şerefli kısmı" şeklinde yorumlanarak, bir platform üzerine sıra sütunlarla önem atfedilmiş mekan hissi ile okuyucuya tasvir edilmiştir[22].

Mihrap kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de beş yerde geçmektedir:

1. (Âl-i İmrân 3/37) Fetekabbelehâ rabbuhâ bikabûlin hasenin veenbetehâ nebâten hasenen vekeffelehâ zekeriyyâ(s) kullemâ deẖale 'aleyhâ zekeriyyâ-l mihrâbe vecede 'indehâ rizkâ(an)(s) kâle yâ meryemu ennâ leki hâżâ(s) kâlet huve min 'indi(A)llâh(i)(s) inna(A)llâhe yerzuku men yeşâu biġayri hisâb(in)

"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi ve Zekeriyya'nın himayesine verdi. Zekeriyya ne zaman kızın (Meryem) bulunduğu mihraba (yere) girse onun yanında yeni bir yiyecek bulurdu. Meryem! Bu

---

für die Kunde des Morgenlandes, 25 Wien 1911, 74-76; Carl Henrich Becker, *Islam Studien, I,* Leipzig 1924, 292.

[19] Siegmund Fraenkel, *Die Aramaischen Fremdwörter im Arabischen,* Leiden 1886, 274; Fredrich Schwally, "Zur Altesten Baugeschichte Der Moschee Des "Amr in Alt-Kairo," *Strassburger Festschrift Versammlung Deutscher Philologen und Schulmdnner,* Strassburg 1901, *XLVI*, 110.

[20] Theodor Noldeke, *Neue Beitrdge Zur Semitischen Sprachwissenschaft,* Strassburg 1910, 52; Franz Praetorius, "Athiopische Etymologien," *Die Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 61,* Berlin 1907, 261-262.

[21] Robert Bertram Serjeant, "Mihrab", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 22,* London 1959, 439-453; Mahmud Ali Ghul, "Was the Ancient South Arabian Md/Qnt the Islamic Mihrab?", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 25,* London 1962, 331-335.

[22] Nuha N. N. Khoury, "The Mihrab: From Text to Form", *International Journal of Middle East Studies, 30,* Cambridge 1998, 2-6; Rhodokanakis, 74-76; Sauvaget, 145; Erzincan, 30; Horovitz, 260-263; Serjeant, 451-452; Whelan, 206.

sana nereden geldi? deyince o da: "Bu Allah katındandır" derdi. Şüphesiz Allah dilediğine hesapsız rızık verir[23]".

2. (Âl-i İmrân 3/39) Fenâdet-hu-lmelâ-iketu vehuve kâ-imun yusallî fî-lmihrâbi enna(A)llâhe yubeşşiruke biyahyâ musaddikan bikelimetin mina(A)llâhi veseyyiden vehasûran venebiyyen mine-ssâlihîn.

"Zekeriyya mihrapta (mabedde) namaz kılarken melekler ona: "Allah sana, Allah'dan bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefsine hakim ve iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler." diye ünlediler[24]".

3. (Meryem 19/11) Feẖarace 'alâ kavmihi mine-l mihrâbi feevhâ ileyhim en sebbihû bukraten ve'aşiyyâ(n)

"Nihayet bir gün konuşamayınca Zekeriyya mihrapta kavminin karşısına çıktı ve onlara "Sabah ve akşam Rabbinizi tesbih edin" diye işaret etti[25]".

4. (Sâd 38/21) Vehel etâke nebeu-lḣasmi iż tesevverû-l mihrâb(e)

"*Bir de davacıların kıssası geldi mi sana? Hani surdan aşarak mihraba ulaşmışlardı*[26]".

5. (Sebe' 34/13) Ya'melûne lehu mâ yeşâu min me*h*ârîbe vetemâśîle vecifânin kelcevâbi ve**k**udûrin râsiyât*(in)*(c) i'melû âle dâvûde şukrâ*(an)*(c) ve**k**alîlun min 'ibâdiye-şşekûr*(u)*

"Onlar, ona mihrablar, timsaller (heykeller) ve havuzlar gibi çanaklar ve sâbit kazanlardan her ne isterse yaparlardı. Çalışın ey Davud hanedanı, şükür için çalışın. Ama kullarım içinde şükreden azdır[27].

Mihrap, bu ayetlerin ilk üçünde Hz. Zekeriyyâ'nın dördüncüsünde ise Hz. Dâvûd'un mâbed içinde ulaştığı özel mekanı ifade etmek için kullanılmıştır. Beşinci kullanımı ise mihrabın çoğulu olan mehârîb'dir. "Yüksek ve ihtişamlı binalar, korunaklı yüksek mekânlar, kaleler, saraylar, mâbedler" gibi mânalarla açıklanmaktadır.

---

[23]Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kuran-ı Kerim Türkçe Meali*, Sure 3, Ayet 37. http://www.kuranikerim.com/melmalili/imran.htm (Erişim Tarihi:03.11.2018)
[24]Yazır, Sure 3, Ayet 39. http://www.kuranikerim.com/melmalili/imran.htm (ErişimTarihi:03.11.2018)
[25]Yazır, Sure 19, Ayet. http://www.kuranikerim.com/telmalili/meryem.htm (Erişim Tarihi:03.11.2018)
[26]Yazır, Sure 38, Ayet 21. http://www.kuranikerim.com/telmalili/sad.htm (Erişim Tarihi:03.11.2018)
[27]Yazır, Sure 34, Ayet 13. http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=34&ayet=13 (Erişim Tarihi: 12.11.2018)

Mihraplar, İslamiyetin toplu ibadet mekanları olan cami, mescid, namazgah gibi yapılarda kıble yönünü belirten litürjik mimari elemanlardan biridir. İslamiyet ya da diğer semavi dinlerin gerektirdiği yönelim, inancın mimariyi biçimlendirmede etkili olduğunu açıkça göstermektedir. Hatta bu yönelim, semavi dinler öncesinde de paganist medeniyetlerin inanç sistemleri gereği hep var olmuş, tapınma alanlarını ritüellerine göre şekillendirirken önem atfedilen yön "doğu" olmuştur.

Anadolu coğrafyasında Hattiler ile karşılaşan ve onların yaşam ve inanç sisteminden etkilenen Eski Ön Asya medeniyetlerinden Hititler'in (M.Ö. 1700-1200) kazılarla ortaya çıkarılan saray-tapınak şeklinde surlarla çevrili biçimde tasarlanan idari merkezlerinin kült odalarında (cella) bulunan Tanrı/Tanrıça heykellerinin kapı girişinden görülmeyecek şekilde konumlandırılmasının altında yatan "kutsallık" ile beraber gün ışığını yoğun alması için "doğu" yöne bakar şekilde yerleştirilmesi ya da Friglerin (M.Ö. 750-300) 17 mt yükseklikteki "Midas" yazıtının güneşin doğduğu yer olan doğuya bakması[28] bir sebeple herhangi bir yere yönelişi ifade etmektedir[29].

Urartu (M.Ö. 840-580) ve Frig kült merkezlerinde içinden Tanrı'nın çıkacağına inanıldığı için kapı şeklinde tasarlanan kaya nişlerine atfedilen "kutsallık", bütün inanç sistemlerinde ve dinlerde kendini tekrar ederek ritüelleri belirleyen olguya dönüşmüş, bu da inancın mimariyi şekillendiren unsurlardan biri haline gelmesini sağlamıştır[30].

Ön Asya medeniyetlerinde milattan önceki dönemlerden itibaren varlığı bilinen niş, İslamiyetin ibadet mekanlarında mihrap olarak litürjiye dahil edilmiştir. Ortaya çıkışı/menşei ile ilgili olarak prototip gösterilen Antik Yunan ve Roma saray mimarisinde içbükey bir nişin kenarlardan sütunlarla desteklenerek yüceliği belirtilen taht girintisi, Hristiyan kiliselerinin apsisi, Budist tapınaklarındaki heykel hücresi,

---

[28] Ali Narçın, *Frigler,* İstanbul 2020, 58.

[29] Diana Vanesa Díaz Martínez, "*Hitit Dini, Tapınakları ve Kadın Görevlileri"* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, 17; Elif Fatma Salihoğlu-Deniz Demirarslan, "Hitit Uygarlığında Büyük Tapınak Mimarisi ve Etkileri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3),* 1764; Sevgül Çilingir, "*Hitit Tapınak Kentleri"* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011, 52; Serkan Demirel," Hitit İdarî Sistemi İçerisinde Tapınakların Konumu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 40,* 2014, 6; Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 2000, 108; Ali Narçın, *Hattuşaş'ın Efendileri Hitit Dini*, İstanbul 2020, 62; Hasan Tahsin Uçankuş, *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu*, Ankara 2000, 383-418, 514-567, 568-606.

[30] Ali Narçın, *Frigler,* 97; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul 2002, 251; Çağatay Yücel, *Urartu Dini ve Tapınım Sistemleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2010, 58; Uçankuş, 569.

Musevi sinagog ya da havralarında Aron ha-kodeş adı verilen ehalenin (kutsal nişin)[31], Süryânî mabedlerinde mezbahın orta bölümünde İsa için süslenen "kduş-kudşin"[32] nişi, kültürler arası etkileşim sebebiyle mihraba orjin olarak gösterilmiştir[33].

Gerek politeist gerekse monoteist dinlerde var olan yönelim gerekliliği bu şekilde bir benzerliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Mihraplar, kıble yönünü göstermesi hususunda kilise apsisleri, Musevi sinagog ve havralarında ehale, Süryani mabedlerinde kduş-kudşinin konumlandırılış amacı ile yakın benzerlik gösterse de işlevsellik hususunda farklılaşmaktadır. Örneğin, Hristiyan mabedlerinde ayinlerin gerektirdiği sunak masası, vaftiz kuyusu gibi elemanların apsiste bulunma zorunluluğu bu birimin derin bir niş şeklinde tasarlanmasını gerekli kılmıştır. Mihrabın duvara gömülü ya da dışa taşıntılı niş şeklinde yapılmasının sebebi ise namaz kılan cemaate bir saf yaratma çabası şeklinde açıklanmaktadır[34]. Her ne kadar ayrılan yönleri olsa da apsis, ehale, kduş kudşin, mihrap gibi litürjik gereklilikler hatta bu derinliklerin/oyukların prototipi olan Hitit, Urartu, Frig ve çağdaş medeniyetlerde kült merkezlerinde kapı şeklinde tasarlanan nişler, inancın mimariyi şekillendirmede etkili olduğu noktasında birleşmektedir.

Mihrabın ibadet mekânlarında yönelim temelli fiziki gerekliliğinin yanı sıra simgesel bir anlatısının olduğu da araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Kuran-ı Kerim'in Nur Suresi 35[35] ve 36[36] ayetlerinde geçen ifadeyi referans alan bu düşünceye

---

[31] Ayrıntılı bilgi için bkz. Serpil Tuna, "*Türkiye'de Sinagog Mimarisi ve Edirne Büyük Sinagogu"* (Yayımlanmamış YL Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016, 69.

[32] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Güç, "Kıble", *TDVİA,* İstanbul 2002, *XXV*, 365.

[33] Ernst Diez, "Mihrab" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, *VIII,* 295; Whelan, 208; Togay, 89; Mehmet Top, "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrab" *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *VI,* 87; Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, "Osmanlı Camiinde Kıble Yönünde Özgün Bir Hacim", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *XII,* 124; Geza Fehervari, "Mihrap" *The Encylopaedia of Islam, 7*, Leiden 1993, 8; Ayrıca bkz. Mehmet Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 7; Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *Osmanlı Camisinde Mihrab Önü Mekanı*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002; Suut Kemal Yetkin, *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954, 89.

[34] Suut Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi,* Ankara 1965, 4.

[35] Yazır, Sure 24, Ayet 35. http://www.kuranayetleri.net/nur-suresi (Erişim Tarihi: 24.11.2018) *Allah, göklerin ve yerin nurudur (aydınlatıcısıdır). O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir; o billur da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan çıkan yağdan tutuşturulur. (Bu öyle bir ağaç ki) yağı, nerdeyse, kendisine ateş değmese bile ışık verir. (Bu ışık) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruyla hidayete iletir. Allah insanlara (işte böyle) misal verir; Allah her şeyi bilir.*

[36] Yazır, Sure 24, Ayet 36. http://www.kuranayetleri.net/nur-suresi (Erişim Tarihi: 24.11.2018) *(Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin okunmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nu tesbih ederler.*

göre mihrap, insanlara tanrısal lütfun yolunu açan bir kapıdır. Bu ayetlerde bahsedilen kandil sebebiyle mihrapların ortasında genel de bir kandil asılıdır ve bu kandil mezar taşlarında ve seccadelerde sıklıkla tekrar edilerek kullanılmıştır. Bu bağlamda mihrap, tümüyle dinsel ve hatta sofuluğa ilişkin bir açıklama içinde ele alınabilecek ilk ve belki de tek simgesel İslam formu olarak düşünülmüştür. Ayrıca ortasında kandil bulunan mihrapların genel olarak sekiz bordürle sınırlandırılmasını hadislerden yola çıkarak ikonografik açıdan değerlendiren araştırmacılar, cennete ulaşmak için sekiz kapıdan geçileceğini, ortada bulunan kandilin ise cennette yer aldığı düşünülen Allah'ın varlığı şeklinde yorumlamışlardır[37]. Aynı şekilde mezar taşları üzerinde yer alan mihrap motifleri de cennet olgusu ile ilişkilendirilmiştir[38]. Bu görüşü destekleyen Khoury, Suriye, Mısır, Türkiye ve İran mihrapları örneklerine yer verdiği çalışmasında, yazılı kaynaklardan hareketle türbe, mezar taşları ve anıt mezarlarda görülen mihrap motiflerini ölüm ve ölüm sonrası hayat ile bağlantılandırmıştır[39].

Diğer bir sembolik anlam ise temelinde Hz. Muhammed'e saygının yattığı sütre olarak kullanılan anezedir[40]. Sütre, "örtmek, gizlemek" manasındaki setr kökünden türeyen bir fıkıh terimidir ve namaz kılacak kişinin önünden geçilmesine engel olmak için önüne koyduğu veya bu amaçla yöneldiği engeli ifade eder. Sütre edinmenin amacı, bir taraftan namaz kılanın bakışlarını sütrenin ötesine uzanmaktan alıkoyup dikkatini namaz üzerinde toplamak, diğer taraftan başkasının önünden geçmesine ve bu yolla günaha girmesine engel olmaktır[41]. Araplar'ın asa, aneze, kadib, mihcen ve mihsara gibi muhtelif adlar verdiği aneze, uzunluk, kalınlık ve malzeme bakımından birbirlerinden farklıdır. Hz. Muhammed'in de bayram günlerinde ya da yağmur duasına çıkıldığında

---

[37] Grabar, 93; Keppel Archibald Cameron Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Oxford 1958, 44; Whelan, 207; Eva Baer, "The Mihrab in the Cave of the Dome of the Rock", *Mukarnas, 3,* Leiden 1985, 8-19. Afif Bahnassi, "Art and Aesthetic Creativity", *The Different Aspects of İslamic Cultere, 5,* Paris 2003, 566.

[38] Mohammad Khazâie, *The Arabesque Motif (Islîmî) in Early Islamic Persian Art Origin, Form and Meaning,* London 1999, 143-248.

[39] Nuha N. N. Khoury, "The Mihrab Image: Commemorative Themes in Medieval Islamic Architecture", *Mukarnas, 9,* Leiden 1992, 11; Şenay Özgür, *Oleg Grabar ve İslam Sanatı Yorumu*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007, 248.

[40] Aneze, güç timsali olarak kullanılan asanın ismi olsa da, mihraplarla olan sembolik ilişkisi sebebiyle Arap ülkelerinde özellikle Kuzey Afrika'da literatürümüze "mihrabiye" olarak geçen küçük nişlere de verilen isimler olarak günümüzde bile hala kullanılan bir terimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sümeyra Ocak-Aziz Doğanay, "İslam Mimarîsinde Mezhep Etkisi: Fas Câmileri Örneği", *İSTEM, 33,* Konya 2009, 95; Bozkurt, T., "İslam Mimarisinde Mihrap Sembolizmi", *Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı Sanat Tarihi Araştırmaları,* İstanbul 2014, 190.

[41] Hasan Güleç, "Sütre", *TDVİA*, İstanbul 2010, *XXXVIII,* 180.

ve savaşlarda elindeki asası olan anezesine karşı namaz kıldığı kaynaklarda geçmektedir[42]. Mihrap-aneze ilişkisine atfedilen bu kutsiyet her ne kadar görüş ayrılıklarına sahip olsada[43] dönemin sikkelerinde de yerini almıştır. Yine Peygamber Efendimizin evinde namaz kıldığı yerin dört Halife döneminde korunması, Emeviler döneminde yapılan ilk mihrabın buraya yerleştirilmesi ve Hz. Muhammed'in ilk imam oluşuna saygı gibi mihraba kutsiyet atfedildiği de kaynaklarda geçmektedir[44].

Abdullah Al-Jasmi ve Michael H. Mitias, mihrapların, camilerde bulunan tek olmazsa olmaz dinsel öğe olduğundan bahsetmektedirler. Buradaki gerekliliğin kubbeyi taşıyan bir ayağın olması gibi fiziksel bir gereklilik olmadığını ve zorunlu olmasının manevi anlam taşıdığını açıklayarak mihrabı olmayan bir binanın "cami" olamayacağını ileri sürmektedirler. İslam dininin mabetlerinde fiziksel olarak bulunması gereken mimari öğelerle ilgili, Uzak Doğu dahil altı coğrafi bölgede araştırma yapan Nader Ardalan'ın, araştırmasına dahil ettiği camilerde; *avluların yüzde doksanında, minarenin yüzde seksen dokuzunda, kubbe ya da pramidal örtünün yüzde seksen altısında, revağın yüzde seksen altısında, abdest alanlarının yüzde doksan yedisinde, kapıların ve elbette mihrapların yüzde yüzünde varolduğunu tespit ettiğini* vurgulayan Al-Jasmi ve Mitias, bu araştırma sonuçları ile de görüşlerini destekleyerek; mihrapların, İslam kozmolojisine göre, dünyanın merkezinde yer aldığı düşünülen Kabe'ye yüzünü dönen insanların, Allah ile buluştuğu ve maneviyatı en üst seviyede yaşadığı, dikeyde yer alan ruh ile, yatayda yer alan bedenin kesişme noktası olduğu yönünde sembolik bir anlam taşıdığını ifade etmektedirler[45].

---

[42] M. Fuad Köprülü-Orhan F. Köprülü, "Asa", *TDVİA*, İstanbul 1993, *III,* 451; Hüdavendigar Akmaydalı, "Mihraplı ve Minberli Namazgahlarımız", *Vakıflar Dergisi, XXIII,* Ankara 1994, 123-143; Titus Burckhardt, *İslam Sanatı: Dil ve Anlam,* (Çev. Turan Koç), İstanbul 2005, 105; Ahmed Davutoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi,* İstanbul 1975, *15,* 307.

[43] Miles, mihrap ve anaze ile ilgili calısmasında, 8. yüzyıl öncesine ait gümüs bir sikkenin arka yüzüne işlenmiş olan iki sütuna oturan kemerin içine dik şekilde yerleştirilen mızrağın mihrap içerisine yerleştirilmiş aneze olduğunu ileri sürerken, Grabar ve Whelan, mızrakla ilgili yorumu kabul etmekle beraber, sütunlu yapının İslam mimarisindeki mihrap olmadığını düşünmektedirler. Aynı şekilde, Traedwell'de sütunlu mimarinin sacrum, aneze diye tabir edilen mızrağın ise kılıç olabileceğini düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. George Carpenter Miles, "Mihrab and Anazah: A Study in Early Islamic Iconography", *Arhaeologia Orientalia In Memoriam Ernst Herzfeld,* New York 1952, 158; Grabar, 98; Whelan, 214; Luke Treadwell, "Mihrab and Anaza" or "Sacrum and Spear"? A Reconsıderatıon Of An Early Marwanid Silver Drachm", *Muqarnas, 22,* Leiden 2005, 1-28.

[44] Özgür, 248.

[45]Abdullah Al-Jasmi-Michael H. Mitias, "Does an Islamic Architecture Exist", *Revista Portuguesa de Filosofia, 60(1),* Portekiz 2004, 197-214.

1.2. MİHRABIN TARİHİ SÜREÇ İÇİNDEKİ GELİŞİMİ

1.2.1. Arabistan Yarımadası, Suriye, Mısır ve Irak'da Erken İslam Dönemi Mihrapları

İslamiyetin yayılmaya başladığı ilk dönemlerde (Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi 611-661) mihrap, mimaride henüz yoktu. Gerek ilk cami olan Mescid-i Nebevi'de, gerekse Basra, Kufe ve Fustat gibi İslamiyetin ilk yayılmaya başladığı şehirlerin camilerinde cemaat yere çizilmiş renkli bir çizgi ya da üzerinde belirli işaretler olan bir taş ya da alçı parçasına yönelmekteydi[46]. Bu taş ya da çizgi başlangıçta caminin kuzey duvarında bulunurken Bakara Suresi 144. ayet[47] indikten sonra güney duvara alınmıştır[48].

Hz. Peygamberin Mekke'den Medine'ye Hicret ettikten sonra İslamiyet'in ilk kıblesi olan Mescid-i Aksa'nın bulunduğu Kudüs'e kıble olarak yönelmesi ile alakalı dokuz, on, onüç, onsekiz, ondokuz ay veya iki yıl gibi farklı rivayetler olsa da genel olarak hicretten onaltı veya onyedi ay sonra 624 yılında kıblenin Kâbe'ye çevrildiği kabul edilmektedir[49]. Kıble yönünü belirleyen bu taş ya da diğer kıble belirleyici levhalar mihrabın mimaride yer bulmasından sonra da uzunca bir süre kullanılmıştır[50].

661-750 yılları arasında Suriye, Ürdün ve Afrika kıtasının kuzeyi olan Mağrip bölgesinde (Harita 1.1) hüküm süren Emeviler dönemi mihrabın mimari bir unsur olarak kullanılmaya başlandığı dönemdir[51]. Kayrevan şehrinde yer alan ve temelleri 670 yılında atılan caminin, Ukbe bin Nâfi' tarafından yaptırılan orijinal mihrabı, cami çeşitli

---

[46] Diez, 295; Erzincan, 31; Nusret Çam, *İslamda Sanat Resim ve Mimari*, Ankara 1994, 157.
[47] Diyanet İşleri Başkanlığı, Kuran-ı Kerim Türkçe Meali, Sure 2, Ayet 144. (http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-142/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1 (Erişim Tarihi: 24.11.2018) *(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.*
[48] Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Mecca and Medina, 2,* Leipzig 1874, 72; Creswell, 4;
[49] Ahmet Güç, "İslamda Kıble", *TDVİA*, İstanbul 2005, *XXV*, 366.
[50] Diez, 295; Açıkgözoğlu, 124.
[51] Whelan, 206; Engin Beksaç, "Emeviler", *TDVİA*, İstanbul 2005, *XI*, 105; Creswell, 53.

onarımlar görse de 774 yılına kadar Ağlebilerin yıkımına kadar korunmuştur. Mimarisi hakkında bilgi olmayan bu mihrap İslami dönemin en erken mihraplarından biridir[52].

Harita 1.1. Emevi Devleti Coğrafi Sınırları[53]

Mimarisi kaynaklarda geçen ve yarım daire niş şeklinde olan ilk mihrap, Emevi Halifesi Velid bin Abdülmelik döneminde (705-715) Medine Valisi Ömer bin Abdülaziz tarafından 707-710 yılları arasında Mescid-i Nebevi'nin yeniden inşasında yaptırılan mihraptır. Medine'de ki bu kullanımdan hemen sonra 710-712 yılları arasında onarım geçirerek genişletilen Kahire Fustat Amr Cami'ye Kurre bin Şerik tarafından bir mihrap eklenmiştir. İlk örneklerin üçüncüsü ise I. Velid tarafından 706-715 yılları arasında yapılan Şam Emeviye Camii içinde bulunan dört mihraptan biridir[54] ve I. Velid mihrabı olarak bilinmektedir. Yarım daire planlı nişin meydana getirdiği içbükey kavisin duvar kalınlığı içinde kaldığı bu mihrapların üçü de günümüze ulaşamamıştır[55].

---

[52] Kadir Pektaş, "Sidi Ukbe Cami", *TDVİA*, İstanbul 2009, *XXXVII*, 149.

[53] http://www.islamtarihi.info/2017/03/emeviler-donemi-fetih-hareketleri.html (Erişim Tarihi 01.12.2018)

[54] Emeviye Camii, 1066'da yangın geçirerek tahrip olur ve o dönemki ilk ziyaret 1186 yılında İbn-i Cubayr tarafından yapılır. Kendisi tarafından yapılan tasvir, Emevi mihraplarının tezyinatı ve mimarisi hakkında bilgi vermektedir. Anlatımında, " *Mihrabın duvarı mermerlerle kaplı idi, mihrabın kemerinde mavi zemin üzerine altın yaldızlı harfler ile yazılmış kitabeleri var idi. Kemer ile çerçeve arsındaki köşe dolguları meşhur "Valid'in Bağları" ile süslü idi. Mihrap çerçevesi küçük kemer sıraları ile sonlanmakta ve bunun üzerinde duvar kısmı, ortada Kâbe olmak üzere mozaikten meşhur şehir manzaraları ve ağaçlar ile süslü bulunmakta idi"* Ayrıntılı bilgi için bkz. Diez, 296.

[55] Ömür Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* Ankara 2000, 6; Erzincan, 31; Diez, 295; Creswell, 53, 98, 99; Sauvaget, 147, Haluk Togay, 90; İbrahim Ateş, "Mescid-i Nebevî'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri", *Vakıflar Dergisi*, *XXIV*, Ankara 1994, 7; Geza Fehervari, "Sanat ve Mimari" (Çev. İrfan Pamuk-Enver Pamuk), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, IV, İstanbul 1989, 246; Ernest Tatham Richmond, *Moslem Architecture 623 to 1516: Some Causes and Consequences,* London 1926, 71; Giovanni Teresio Rivoira, *Moslem Architecture: Its Origins and Development*, Oxford 1918, 85.
(e-kitap https://archive.org/details/moslemarchitectu00rivouoft/page/84) (Erişim Tarihi: 25.11.2018)

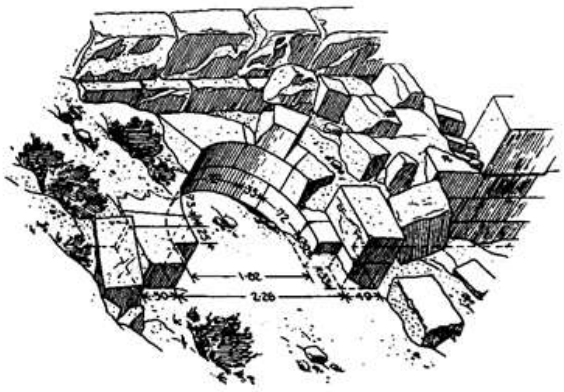
707-709 yılları arasında yapılan Jabal Says Camii mihrabı da o dönemden kalan dışa taşıntılı yarım daire planlı önemli mihraplardan biridir[56]. VIII. yüzyıla ait olan Hama Ulucamii ile Busrâ'daki Ömer Camii'nin, geçirdikleri çeşitli onarım ve değişikliklere rağmen Şam Emeviyye Camii'ye benzer planda yapılmış olmaları mihraplarının da benzer örnekler olduğunu akla getirmektedir[57]. Ayrıca Ürdün'ün güneyinde bulunan Ummu'l-Velid ve Hane'z-Zebib camilerinin at nalı planlı mihrapları, Emevi döneminin diğer örnekleri arasındadır[58].

Emeviler döneminde mihraplar sadece camilerde değil, aynı zaman da saraylarda bulunan mescitlerde de karşımıza çıkmaktadır. Hırbetü'l Minye[59], Hırbetü'l Mefcer[60], Kasrü'l-Hayru'l-Garbî (727)[61], Kusayru Amre (I. Velîd 705-715 veya II. Velîd 743-744)[62] saraylarının içinde bulunan mihraplar ile ilgili net bilgiler mevcut değilse de dönemin ilk mihraplarına benzer özelliklerde yapılmış olabilecekleri düşünülmektedir.

Dönemin diğer saray komplekslerinden olan Kasrü'l-Hayru'ş-Şarkī (728) mihrabı, 0,70 m derinlik ve 1,70 m genişlik ile yarım küre kavsaralıdır, Kasrü'l Müşetta[63] (743-744) mihrabı, 1,40 m derinliğe 1,60 m genişliğe sahiptir ve derin olan nişin köşelerinde basamak şeklinde girintiler vardır ki buralarda orjinalde sütuncelerin olduğu düşünülmektedir (Çizim 1.1). Kusayru Hallabat Sarayı ve arka duvarı sağlam olan Kasru't Tuba'nın mihrabı, at nalı formlu niş şeklindedir. Bu mihrapların verdiği en önemli bilgi dönemin kıble cephesinde kullanılan kesme taş malzemenin mihraplarda da kullanılmış olmasıdır[64]. Ayrıca dönemin baskın kemer formu olan at nalı, mihraplarda da tercih edilen mimari bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[56] Creswell, 72; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 9.
[57] Beksaç, "Emeviler", 106.
[58] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, 9; Creswell, 167-218.
[59] Beksaç, "Hırbet'l Minye", *TDVİA*, İstanbul 1998, *XVII*, 327-328;
[60] Beksaç, "Hırbet'l Mefcer", *TDVİA*, İstanbul 1998, *XVII*, 326-327.
[61] Beksaç, "Kasrü'l Hayr", *TDVİA*, İstanbul 2001, *XXIV*, 576-577.
[62] Beksaç, "Kusayru Amre", *TDVİA*, İstanbul 2002, *XXVI*, 461-462.
[63] Beksaç, "Kasrü'l Müşetta", *TDVİA*, İstanbul 2001, *XXIV*, 577-579.
[64] Creswell, 157; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 3-7. Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 9.

Çizim 1.1. Ürdün Müşetta Sarayı Planı (Creswell'den)

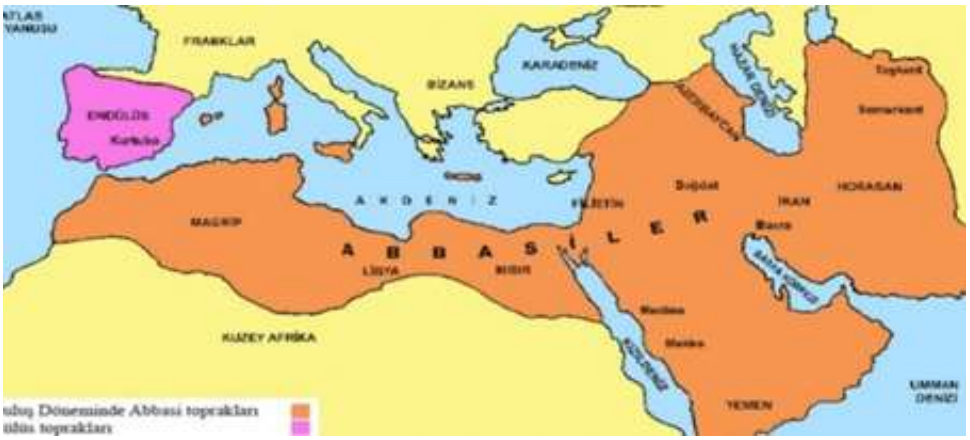
Abbasiler (750-1258)[65] (Harita 1.2) döneminden VIII. yüzyıl başında yapılmış mihraplardan bütün elemanlarını koruyarak günümüze ulaşan tek mihrap, Bağdat El Haseki Camii mihrabıdır ve günümüzde Bağdat Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Herzfeld'e göre bu mihrap, H.149/M.744 yılında Halife Mansur'un yaptırdığı camiye ait iken sonradan bu camiye nakledilmiştir. Yekpare mermer bloğa oyulmuş 206 cm yükseklik, 100 cm genişlik ve 27 cm derinliğe sahiptir. Nişin köşelerinde 140 cm yükseklikte burmalı iki sütunce bulunmaktadır. Kavsarası istiridye kabuğu şeklindedir ve doğrudan sütunların üzerine oturmaktadır (Fotoğraf 1.1)[66]. 821-22 tarihli Sus Ribatı'na ait mihrap, yapının güney duvarının ortasına açılmış, oldukça derin tutulmuş ve duvara yarım yuvarlaktan daha fazla girinti yapan at nalı kemerli bir niş şeklindedir. Yapının asıl giriş kapısının alt hizasına denk gelen mihrap bölümündeki duvarlar dıştan taşıntı yapmaktadır[67].

---

[65]Abbasiler, Hz. Muhammed'in amcası Abbas bin Abdülmuttalib bin Haşim soyundan gelen, Kuzey Afrika'dan Orta Asya'nın batı kesimine kadar hüküm sürmüş ve en parlak dönemini Halife Harun Reşid döneminde yaşamış bir devlettir. Emeviler'in yıkılmasından sonra halifeliğin Suriye'den Irak'a geçmesi gibi tarihte önemli bir olaya imza atmış olan bu devlet, Bağdat, Rakka ve Samarra gibi şehirler kurarak mimari faaliyetlerinin en güzel örneklerini bu şehirlerde inşa etmişlerdir . Abbasi döneminin mimarisi ve sanatı, coğrafi alan, mecra ve üslup açısından olağanüstü geniş bir malzeme yelpazesini kapsar. Fakat Moğol İstilası ile yıkılan Abbasi Devleti'ne ait mimari kalıntılar kullanılan malzemenin kerpiç olması sebebiyle günümüze çok fazla ulaşamamıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *TDVİA*, İstanbul 1988, *I,* 31-48; Şerare Yetkin, "Abbasiler", *TDVİA*, İstanbul 1988, *I,* 49-56; Markus Hattstein-Peter Delius, *İslam Sanatı ve Mimarisi,* İstanbul 2005, 90; İbrahim Özkeçeci, *Doğu Işığı VII. ve XIII. Yüzyıllarda İslam Sanatı,* İstanbul 2006, 143.

[66] Ernst Emil Herzfeld, "Die Genesis der Islamischen Kunst und das Mshatta-Problem" *Der Islam: Journal of the History and Culture of the Middle East 1 (1),* Strassbourg 1910, 43; Alev Çakmakoğlu Kuru, "İkonografik Açıdan Orta Çağ Türk Mimarisinde Yer Alan İstiridye Motifi", *Erdem, 52,* Ankara 2008, 114.

[67] Kadir Pektaş, "Suse Ribatı", *TDVİA*, İstanbul 2009, *XXXVII,* 573-574.

Harita 1.2. Abbasi Devleti Coğrafi Sınırları[68]

Orijinal mihrabı hakkında bilgi bulunmayan Kayrevan Sidi Ukba Camii mihrabının günümüzdeki hali caminin 836 yılında Ağlebi hükümdarı I. Ziyadetullah döneminde yıktırılıp yeniden inşa ettirildiği döneme aittir. Cami genelinde bitkisel süsleme hakim iken mihrapta ve kıble duvarında geometrik bezeme hakimdir. Süslemenin mihrap kenarlarında devam ettirilmesi bordür olmasa da çerçeve görünümü oluşturmuştur. İslam Sanatı'nın yapıtaşlarından olan bu lüster çinilerin Bağdat'tan getirildiği bilinmektedir (Fotoğraf 1.2)[69].

Fotoğraf 1.1. Bağdat/El Haseki Camii Mihrabı (Creswell'den)

Fotoğraf 1.2. Kayrevan/Sidi Ukba Camii Mihrabı (T. Erzincan'dan)

[68] https://www.eokultv.com/abbasiler-donemi/4716 (Erişim Tarihi: 06.12.2018)
[69] Selim Kılıçoğlu-Nuran Kara Pilehvarian, "Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri", *Megaron, 12(4),* İstanbul 2017, 613; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 16,17.

Kubbet'üs Sahre'den sonra Kuzey Afrika'da yapılan en eski ikinci dini yapı olan 838-841 tarihli Sus/Bu Fatata Camii bölgeye ait mimari özellikleri vermesi bakımından önemlidir. Yapının mihrabı 270 cm yüksekliğe sahip at nalı planlı nişe sahiptir. Yarım kubbe şeklindeki kavsarayı at nalı şekilli kemer çevreler ve bu kemer hücrenin köşelerindeki sütunceler üzerine oturmaktadır (Fotoğraf 1.3)[70]. Aynı şehirdeki 850-51 tarihli Sus Ulucamii ile Tunus Ulucamii (862) ve Kayrevan Muhammed İbn-i Harun Camii (866) mihrabı da at nalı planlı niş ile benzer özellikler göstermektedir. Bu yapılarda görülen atnalı kemerli niş formu Mağrip sanatının diğer örneklerinde de devam ettirilmiş ve klasik bir şema oluşmuştur[71].Abbasi döneminde kurulan diğer bir şehir olan Samarra, mimari açıdan oldukça önemli eserlerin yapıldığı bir şehirdir. 848-52 yılları arasında yapılan ve dünyanın en büyük camisi olma özelliğine sahip Cami-i Kebir'e ait mihrap[72], dikdörtgen nişlidir ve nişin köşeleri içe doğru basamaklanmıştır ve buralara arka arkaya çan başlıklı ikişer sütun yerleştirilmiştir (Fotoğraf 1.4).

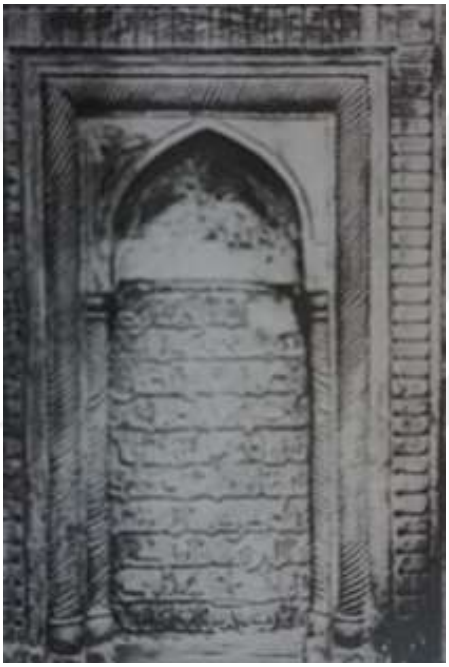
Fotoğraf 1.3. Sus Bu Fatata Camii Mihrabı (Creswell'den)

Fotoğraf 1.4. Samarra Ulucamii Mihrabı[73]

[70] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 10; Creswell, 268.
[71] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 10.
[72] Creswell'in belirttiğine göre *"önceleri caminin güney duvarında bulunan girintinin kapı olduğu düşünülürken kazılardan sonra mihrap olduğu anlaşılmıştır. 259x175 cm ölçülere sahip nişin köşelerinde mermerden çift sütunlar yükselmektedir ve sivri kemer bu sütunların üzerine oturmaktadır. Bu elemanlar duvar yüzeyinden çıkıntı yapmayan değişik silmeli bordürlerle çerçeve içine alınmıştır".* Bu açıklamasıyla Creswell, mihrap yüzeyinin alçı ve mozaikle kaplı olduğunu belirtirken; Viollet ise değerli ahşap levhalarla kaplandığını ifade etmektedir.Ayrıntılı bilgi için bkz. Creswell, 274-280; Henry Viollet, "Samarra", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1967, *X,* 145.
[73]https://www.sanatinyolculugu.com/samerra-camiul-kebiri-samerra-ulu-camii/ (Erişim Tarihi: 12.12.2019)

Aynı özelliklerle mimariye kazandırılan Samarra'da hangi yapıya ait olduğu bilinmeyen isimsiz bir mihrabın kareye yakın dikdörtgen planlı niş şeklinde yapıldığı ve köşelerinde burmalı iki sütünceye yer verildiği dikkati çekmektedir. IX. yüzyıla ait olan bu mihrap kenar bordürlerinin çerçeve oluşturduğu ilk mihrap olması açısından oldukça önemlidir (Fotoğraf 1.5). Aynı şekilde bordürlerle sınırlandırılan diğer bir mihrap olan 869 tarihli Kahire Tolunoğlu Camii mihrabı (Fotoğraf 1.6) ile beraber IX. yüzyıl camilerinde mihrapların kıble duvarında bir niş girintisinden ziyade bordürlerin meydana getirdiği çerçeve[74] ile dış hatları sınırlanan bir yapıya kavuştuğu görülmektedir[75].

Fotoğraf 1.5. Samarra, İsimsiz Mihrap (Creswell'den)

Fotoğraf 1.6. Kahire, Tolunoğlu Camii Mihrabı (T. Erzincan'dan)

Samarra Ebu Dülef Camii (860-61) mihrabında, 565 cm genişlikte, 293 cm derinlikteki açıklık değişik silmeli bordürlerle içe doğru kademelenerek 194 cm genişlikte, 104 cm derinlikte dikdörtgen planlı bir niş ile sonlanmaktadır ve çift nişe sahiptir. Hücrenin köşelerinde bulunan çifte sütuncelere yer verilmesi mihrap tasarımları için yeni bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu yeni yansımanın değişik tiplerine X. yüzyıdan sonra İran yapılarında da sıklıkla rastlanmaktadır ve en erken

[74] Bu düzen bunu takip eden yüzyıllarda bütün İslam memleketlerinde ve Anadolu'da en çok rastlanan mihrap şemasını meydana getirmiştir.
[75] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 10,11; Creswell, 296-297.

tarihli örnekleri, Nayin Mescid-i Cuma (960) (Fotoğraf 1.7) ve Nayriz Mescid-i Cuma (973) mihraplarıdır[76]. Bu tipin Mısır örnekleri arasında Kahire Tolunoğlu Camii (869)'nin esas miharabının dışındaki üç mihrap[77] bulunmaktadır. Kubbenin kuzeydoğusundaki mihrap, diğerine nazaran daha iyi korunmuştur ve mimari özellikleri belirlenebilmiştir. Dikdörtgen çerçevesini tepeliği de kapsayacak şekilde dolaşan ince bordürü ve sağır nişinin köşelerindeki çan şekilli başlıklarla sonlandırılan silindirik sütunceleri ile devrinin mimari özelliklerini yansıtması açısından önemlidir. Al Afdal mihrabında ise oranlar daha büyük ve süsleme daha zengindir (Fotoğraf 1.8). 218 cm genişlik, 315 cm yüksekliğe sahip olan mihrabın etrafını dolaşan geniş yazı kuşağı, çerçeveyi meydana getirmiştir. Bu tarzı ile Samarra ve özellikle İran'da yapılan alçı ve lüster çini mihraplara benzemektedir[78].

Fotoğraf 1.7. Kahire, Nayin Camii Mihrabı (Creswell'den)

Fotoğraf 1.8. Kahire, Al Afdal Mihrabı (T. Erzincan'dan)

Sadece dini mimari eserlerde değil aynı zamanda sivil mimari eserlerin mescidlerinde de karşımıza çıkan mihrapların en erken tarihli örneğine Bağdat'ın güneybatısında 778'de inşa edilen Uhaydır Sarayı'nda rastlanmaktadır. 105x167x52 cm ölçülere sahip olan mihrabın kavsarası, derinliği az olan ve cephede sivri bir kemerle

[76] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 17-18.
[77] Bunlardan ikisi maksure kubbeli mekanın hemen önündeki iki kare ayaktayken Al Afdal Mihrabı olarak isimlendirilen üçüncüsü de yine geniş kare bir ayağa yerleştirilmiştir.
[78] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 17.

sınırlanan yarım kubbedir. 836 tarihli Cevsak-ül Hakani Sarayı'nın mihrabı 62 cm derinlik, 118 cm genişliğe sahiptir. Burada Uhaydır mihrabından farklı olarak köşe sütuncelerine yer verilmiştir. 861 tarihli Balkuvara Sarayı avlusundaki iki caminin mihrapları da dikdörtgen çerçeveli ve dikdörtgen nişleri ile benzer özellikler göstermektedir[79].

1.2.2. Mısır, Kuzey ve Batı Afrika ile Endülüs Topraklarındaki Ortaçağ İslam Dönemi Mihrapları

Şam'daki Emevi Hanedanlığına 750 yılında Abbasiler tarafından son verilse de Abdurrahman Bin Muaviye 756 yılında Kuzey Afrika'ya oradan da Endülüs'e geçerek 1031 yılına kadar varlığını devam ettirecek Endülüs Emevi Devleti'ni kurmuştur (Harita 1.3).

Harita 1.3. Endülüs Emevi Devleti Coğrafi Sınırları[80]

III. Abdurrahman ve II. Hakem döneminde en parlak dönemini yaşayan Endülüs Emevileri'nin dönemin ilim ve sanat merkezi olan Kurtuba'da inşa ettiği Cami-ül Kebir (786-966) devletin en önemli eseridir[81]. Caminin günümüze ulaşan mihrabı, II. Hakem'in 962-966 yılları arasında yaptırdığı genişletme faaliyetleri dönemindendir. Sadece nişi sınırlandıran sütunceler, ilk mihrabın parçalarıdır. Dikdörtgen görünümlü bu mihrap, at nalı kemerle sınırlandırılmış oldukça derin nişe sahiptir. Kemer köşelerine

[79] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 16.
[80] http://www.serenti.org/endulus-emevi-devleti/ (Erişim Tarihi: 13.12.2019)
[81] Yılmaz Can-Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, İstanbul 2006, 100-101.

hurma yaprakları ve kenger motifine benzer bitkisel süsleme tatbik edilmiştir. Alınlığı koyu zemin üzerine altın yaldızla yazılan kitabe ile tezyin edilmiş, kenar bordürleri de aynı stilde Kufi yazı ile dolgulanmıştır. Bu yazılar, Oleg Grabar[82] tarafından, bir cami için yazılı ikonografi barındıran ilk örneklerden biri olarak nitelendirilmiştir. Birbirinden farklı renklerle kabartmalı süslemelere sahip mihrabın tepeliği, bilindik mihrapların aksine yonca yaprağı dilimlere hareketlendirilmiştir. Adeta kemerli bir revak görünümüne kavuşturulan tepelikde mozaik taşlarla meydana getirilmiş hayat ağacı motifleri dikkati çekmektedir (Fotoğraf 1.9)[83].

Fotoğraf 1.9. Kurtuba, Cami-ül Kebir Mihrabı[84]

[82] Oleg Grabar, "Notes sur le mihrab de la Grande Mosquee de Cordoue", *Constructing the Study of Islamic Art, I, 650-1100, In Early Islamic Art, Chapter XV,* (First published in A. Papadopoulo, Le Mihrab dans l'Architecture et la Religion Musulmanes, Leiden, 1988, 115-118.

[83] Hattstein-Delius, 225; Diez, 298-299; Engin Beksaç, "Kurtuba Ulucamii", *TDVİA*, İstanbul 2002, *XXVI*, 454.

[84] http://www.gezialemi.com/IMAGES/Setenay_Endulus_2009_79.jpg (Erişim Tarihi: 06.01.2019)

Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra, İspanya'da Tevaif-i Müluk adı verilen ailelerin yirmi üç küçük devlet kurduğu dönem başlamış ve Hristiyanların bölgeyi zaptetme çabaları sonrasında bölgedeki Müslümanlar, Kuzey Afrika'da hüküm süren Müslüman devlet Murabıtlar'dan yardım istemiştir[85]. 1090 ile 1147 yılları arasında Endülüs'ü kendilerine bağlı bir eyalet olarak yöneten Murabıtlar, Mağrip üslubu[86] buraya taşımışladır[87]. O dönemin eseri olan 1135 tarihli Tlemsen Ulucami'nin mihrabı, beş köşeli nişi, at nalı kemeri, bitkisel dolgulu köşeliği, Kufi yazılı bordür kuşağı ve tepeliği ile Kurtuba Ulucamii mihrabının geleneğini sürdürmektedir. Mihrabı farklı kılan ise ilk uygulamasını XI. yüzyılın ikinci yarısında Saragossa'daki El Caferiye Camii mihrabında bulunan gülçelere yer verilmesidir (Fotoğraf 1.10)[88]. Aynı geleneği devam ettiren bir diğer mihrap ise Murabıtlar döneminde yeniden inşa edilen[89] Fes Karaviyyin Cami'ye ait mihraptır. Süslemeleri oldukça grift bir şekilde arabesk tarzda işlenen bu mihrap gelişim çizgisinde ki önemli halkalardan biridir (Fotoğraf 1.11)[90].

1147-1229 yılları arasında Endülüs'de hüküm süren ve yine bir Kuzey Afrika devleti olan Muvahhidlerin en önemli eserleri olan Tinmel (1153) ve Kutubiye Ulucami'lerine ait mihraplar, Kurtuba Camii-i Kebir geleneğini devam ettiren diğer örnekler arasındadır. Dönemin özelliği, kıble cephelerinin tezyin edilip diğer cephelerin sade bırakılmasına uygun olarak mimariye kazandırılan bu mihraplar, zengin alçı süslemelere ve sekiz kenarlı nişlere sahiptir. Tinmel Camii mihrabı, daha çok halılarda karşımıza çıkan örgü motifleriyle biraz daha farklılaştırılsa da küçük sıralı kemer dizisi

---

[85] M. Zekai Konrapa, "Endülüs Mersiyesi Nizami Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi, 2*, İstanbul 1964, 178; Jerrilynn Dodds, "Endülüs Sanatları", (Çev.Ahmet Gedik), *İSTEM, 14*, Konya 2009, 459.

[86] Doğu İslâm dünyasının (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ İslâm kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Günümüzde bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri bulunmaktadır. Mısır'ın batısında yer almasından dolayı bazı kaynaklarda Endülüs de Mağrib coğrafyasına dahil edilmektedir. Burada gelişen sanat eserlerinde kullanılan arabesk formlar ve tezyinat üslubu da şekillendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Harekat-Engin Beksaç, "Mağrip", *TDVİA*, İstanbul 2003, *XXVII,* 314-322.

[87] Özkeçeci, 234-235; İsmail Yiğit, "Murabıtlar", *TDVİA*, İstanbul 2006, *XXXI,* 152.

[88] Diez, 299.

[89] Yapının ilk olarak H.235/M.859 yılında Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelen İdrisi Hanedanlığı döneminde Yahya b. Ömer (849-863) hükümranlığında Kayrevan'dan göç eden varlıklı bir aileye mensup Fatıma el-Fıhrî tarafından yaptırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrunnisa Turan, "Fas'ın Fes Şehrindeki Karaviyyin Camii", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(37),* 2015, 487.

[90] Turan, 490; Engin Beksaç, "Karaviyyin Camii", *TDVİA*, İstanbul 2001, *XXIV,* 490.

yerine birbirini takip eden yuvarlak kemerli pencereler ve düz hücreleri ile Mağrip üslubun devam etirildiği iki önemli örneği teşkil etmektedir[91].

Fotoğraf 1.10. Tlemsen, Cami-i Kebir Mihrabı[92]

Fotoğraf 1.11. Fes, Karaviyyin Camii Mihrabı (H. Turan'dan)

1196-1465 yılları arasında bölgede hâkimiyet sağlayan bir diğer Kuzey Afrika devleti olan Meriniler'de mihrap mimarisinde plan ve tasarımlar aynı özelliklere sahip ise de süslemede daha ileri bir teknik söz konusudur. Grift süslemesi ile döneme damgasını vuran Mansura Ulucami ve 1142 yılında Fas'ın Taza şehrinde yapılan Cami-i Kebir'in[93] mihrapları, XII. yüzyıl geleneğine sadık kalan mukarnasları ve birbirinin tekrarı olmayan geometrik süslemeleri hususunda önemli iki örnektir[94].

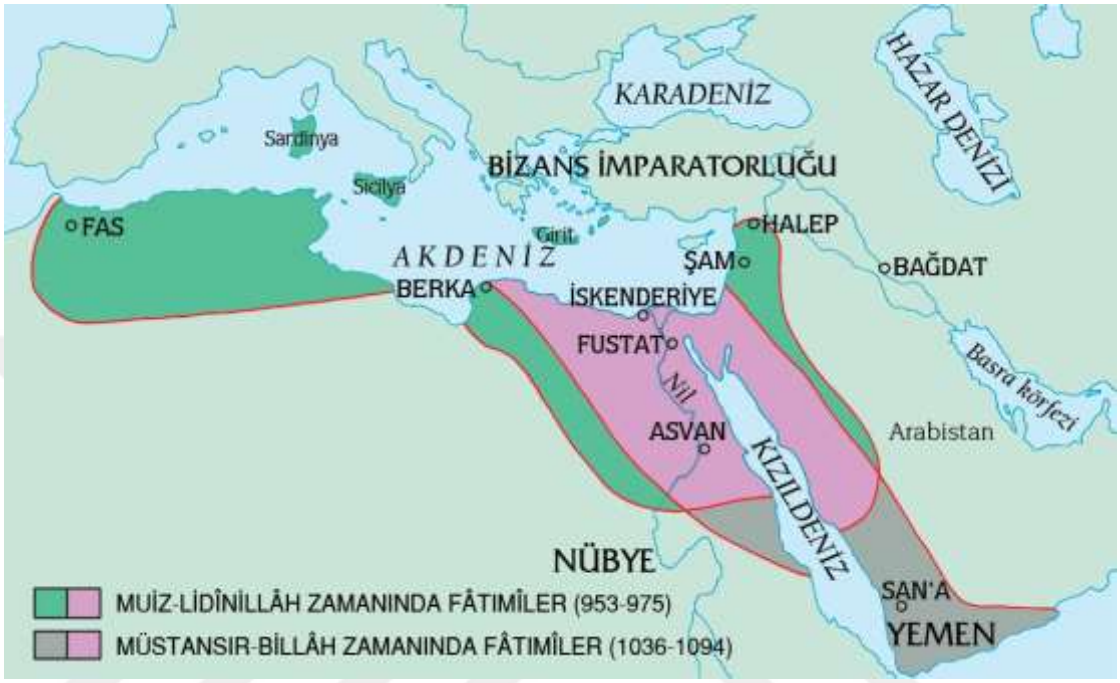
Endülüs'te Gırnata'da hüküm süren son İslâm hânedanı Nasıriler (Beni Ahmer Devleti, 1238-1492) tarafından yapılan Elhamra Sarayı'na ait caminin yerinde günümüzde Santa Maria Kilisesi bulunmaktadır, fakat cami olduğu dönemde sarayın bütün ihtişamına yakışan mozaik kaplı bir mihrabının olduğu kaynaklarda geçmektedir[95].

Bölgenin diğer önemli bir devleti olan Fatımiler, 909-1171 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır, Suriye, Afrika'nın Kızıldeniz sahilleri, Sicilya, Hicaz ve Yemen'i içine

---

[91] Diez, 299; Engin Beksaç, "Kütübiyye Camii", *TDVİA,* İstanbul 2003, *XXVII*, 9; Harekat-Beksaç, 319.
[92] https://picryl.com/media/tlemcen-mihrab-de-la-medersa-djama-abd-el-kassem-nd-phot?zoom=true (Erişim Tarihi: 13.12.2019)
[93] Camii, Muvahhidler döneminin eseridir fakat XII. yüzyılda Meriniler döneminde onarılmıştır. Mihrabı onarım dönemine aittir.
[94] Hilmi Ziya Ülken, *İslam Sanatı,* İstanbul 1948, 285.
[95] Diez, 299.

alan ve en geniş sınırlarına Mustansır Billah (1036-1094) zamanında ulaşmış bir Şii devletidir (Harita 1.3)[96]. İlk kurulduğu şehir olan İfrikiyye'den günümüze ulaşan bir eser yoktur. Tunus civarındaki kale surlarından ise Mehdiye Camii'ye (916) ait bazı kalıntılar olsa da dönemin mihrapları ile ilgili bilgi mevcut değildir[97].

Harita 1.4. Fatımi Devleti Coğrafi Sınırları[98]

Dönemin en erken tarihli mihrabı, ilk yapılışı 970-972 yılları arası olup, sonraki eklemelerle bir külliye şekline dönüşen[99], Kahire El Ezher Cami'ye ait mihraptır. Birçok kez tamirat gören mihrabın at nalı kemerli nişi ve köşelikte bulunan alçı süslemesi Fatımiler devrine aittir. Burada at nalı kemer kullanımı Sus Bu Fatata Cami ile benzer özellik gösterse de kemerin yükseltilmesinin geliştirilmiş bir özellik olduğu açıktır (Fotoğraf 1.12)[100].

Kahire El Hâkim Cami (1003) mihrabının orijinal özellikleri bilinmese de var olan mihrabında at nalı planlı niş daraltılmış ve mihrap uzun ince bir görünüme kavuşturulmuştur. Ayrıca at nalı kemerin tepesi hafif sivriltilmiştir. İçe doğru

[96]Özkeçeci, 213; Can-Gün, 116; Eymen Fuad Seyyid, "Fatımiler", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XII*, 228.
[97] Özkeçeci, 213; Suut Kemal Yetkin, *İslam Sanatı Tarihi*, 88.
[98] https://islamansiklopedisi.org.tr/fatimiler (Erişim Tarihi: 05.01.2019)
[99] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ali Bayhan, "Bir Tarih Müzesi: Mısır", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 6*, Erzurum 2000, 9-24.
[100] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 10; Mustafa Uzun, "Ezher", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XXII*, 54.

kademelenme yapılmış ise de kenarlarda sütünce kullanılmadığı dikkati çekmektedir (Fotoğraf 1.13). 1015-1016 tarihli Lulua Cami ve 1094 tarihli Şeyh Yunus Türbesinin mihrabı da dönemin benzer özelliklerine göre şekillendirilmiştir[101]. Bu dar ve yüksek olan mihrap kemeri Kahire yapılarında bir gelenek olarak ilerleyen yıllarda da devam ettirilmiştir[102].

Fotoğraf 1.12. Kahire, El Ezher Cami Mihrabı[103]

Fotoğraf 1.13. Kahire, El Hakim Cami Mihrabı[104]

Fatımi mihraplarının diğer bir tipolojisini Tolunoğlu Cami etkilerini taşıyan mihraplar oluşturur. 5 m yükseklik, 3 m genişliğe sahip El Cuyuşi Cami (1083) mihrabı, yarım daire nişiyle bu geleneği devam ettiren örneklerden biridir. Birbirinden farklı tezyin edilmiş, biri kemer etrafını diğeri mihrabı çevreleyen Kufi yazılı iki kenar bordürü ile kuşatılmıştır. Bu bordürler ve kemer arasında kalan grift bitkisel süsleme yazılar arasında kalan boşluklarda da kullanılmıştır. Günümüzde mevcut olmasa da yekpare bir tepeliğe sahip olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. 1110-1120 tarihli

[101] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 10.
[102] Diez, 297.
[103] https://tr.depositphotos.com/3830063/stock-photo-al-azhar-mosque.html (Erişim Tarihi: 24.01.2019)
[104] https://www.sanatinyolculugu.com/el-hakim-camii/ (Erişim Tarihi: 14.12.2019)

Seyide Atika Türbesi'nin alçı mihrabı ve 1125 tarihli İkvat Yusuf Türbesi mihrabı da aynı özelliklere sahip diğer örneklerdir[105].

VIII. yüzyılda El Haseki Camii mihrabı ile başlayan dilimli kavsara ve at nalı kemer düzeni Fatımi mihraplarında da kullanılmıştır fakat bu örneklerde kemerde dilimli yansıtılarak bir farklılık meydana getirilmiştir. 1122 tarihli Umm Kultum Türbesi'nin alçı mihrabı, yarım daire planlı nişi örten kavsarasının merkezinde bulunan rozetten dağılan bir yarım oluk girinti, bir üçgen çıkıntı düzeni ile en erken örneğidir. Kesin tarihi belli olmayan Yahya Şabih Türbesi mihrabının kemeri de benzer düzende dilimli olarak yapılmıştır. Bu iki mihrapta kavsaradaki dilimler cephede belirtilmişse de hemen göze çarpacak kaliteye ulaşamamıştır. Bunlardan sonra yapılacak olan mihraplarda, küçük sağır nişlerin üç dört sıra üst üste bindirilmesiyle meydana gelen geniş kemer, mihrapların en bariz elemanı olmaya başlayacaktır[106].

1133 tarihli Seyide Rukiye Türbesi'nin 5,53x2,95 m ölçülerindeki esas mihrabı Mısır'da yapılan alçı mihrapların en büyüğü ve alçı işçiliğinin en gelişmiş örneğini teşkil etmektedir. Yarım kubbe ile örtülen yarım daire planlı nişe sahip olan mihrap kavsarasında merkezden çıkan onaltı derin yivin kenarlara yayıldığı görülmektedir. Kavsara ağzında üç sıralı olarak dizilen küçük yuvaların ebadı içten dışa doğru her sırada büyüyerek geniş mukarnaslı bir kemer meydana gelmiştir. Köşeliğinde küçük kabaraları, çerçevenin üst kısmında ise dendanlı bir tepeliği bulunmaktadır. 1150 tarihli Muhammed El Hasavati Türbesi'nde de mihrap elemanları aynen tekrarlanmaktadır, fakat bu mihrapta kavsara tam yarım daire değil geniş ve yayvandır. Kavsaranın genişlemesi de haliyle mihrabın genişlemesine yol açmıştır[107].

Bu alçı mihrapların tasarım programı üç ahşap mihrapda da tekrarlanmıştır. Bunlardan ilki 1125-1126 tarihinde El Ezher Cami'ye Halife Emin tarafından hediye edilen dikdörtgen çerçeveli ve yarım daire nişli ahşap mihraptır. Niş köşeleri silindirik gövdeli zarif sütunceler ile sınırlandırılan çerçevenin üzerinde yekpare bir köşelik mevcuttur. İkincisi, dikdörtgen çerçevenin daha yüksek tutulup niş derinliğinin azaltıldığı, kenarlarında sütünce ve taç kısmında tepeliğin bulunmadığı Seyyide Nefise

[105] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 12; Özkeçeci, 216; Dorıs Behrens Abouseıf, "Cuyuşi Camii", *TDVİA*, İstanbul 1993, *VIII,* 147.
[106] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 13-14.
[107] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 14-15.

Türbesi'ne ait mihraptır. Geleneği devam ettiren üçüncü ahşap mihrap ise Türkistan İskodar Cami'ye aittir. Kullanılan köşelik tablası ile beraber çerçevenin yükseltilmesi ile diğerlerinden ayrılmaktadır[108].

Sıralanan bu mihraplar ile hem alçı hem ahşap malzemenin kullanıldığı anlaşılan Fatımi dönemi mihraplarının en önemli özelliği hiç şüphesiz yoğun tezyinatla mimariye kazandırılan mihraplar olmasıdır. Ayrıca bu dönemde niş, sütünce ve kavsara düzeninin yanı sıra, bezemeli bordür kuşakları da kullanılmış ve bir çerçeve görüntüsü oluşturulmuştur. Tepeliğin mihrap mimarisine dahil edilmesi ve mihrapların sadece cami değil türbelerde de yoğun olarak kullanılması gibi dönem özelliklerini belirten diğer hususlarda mevcuttur. Ayrıca çoklu mihrap örneklerinin görüldüğü (örneğin Seyyide Rukiyye Türbesi'nde beşli, İkvat Yusuf Türbesi'nde üçlü mihrap kullanılmıştır) bu dönemde mihrapların en çarpıcı yönü, merkezi bir noktadan başlayarak dışa doğru açılan çizgilerdir ki bu açıkça bir ışık imgesidir. İsmaili inançlarının temellerinden olan "*Peygamber'in ailesinin dünyanın yaratılmasından önce de ışık biçiminde var olduğu inancı*" ile yorumlanan bu ışık çizgilerinin sembolizmi, Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin yüceltilmesi ile açıklanmaktadır[109]. Fatımilerin bu özelliklere sahip mihrap geleneği, aynı coğrafyada ilerleyen yüzyıllarda varlığını sürdürmüş Eyyubi ve Memlüklülerde de benzer şekilde devam ettirilmiştir.

1.2.3. Anadolu Dışı Asya Topraklarında Ortaçağ İslam Dönemi Mihrapları

Karahanlı Devleti (840-1212), IX. ve X. yüzyıllarda Orta Asya, Kırgızistan sınırları içinde kalan Talas, Çu, Narin vadileri, Issık Göl, Güneydoğu Kazakistan'ın Yedi Su Bölgesi ve Çin'e bağlı Kaşgar çevresine hakim iken X. yüzyılın sonlarında Satuk Buğra Han döneminde İslamiyet'i kabul etmeleri ile beraber Özbekistan, Güney Kazakistan ve Tacikistan'ın batısı içinde kalan Amu Derya ile Sır Derya nerhirleri arasında tarihte Maveraünnehir diye bilinen topraklarda yayılım göstermişlerdir (Harita 1.5)[110].

---

[108] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 12.
[109] Robert Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture* (Çev. Çiğdem Kafescioğlu) *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, İstanbul 2005, 79-80.
[110] İbrahim Çeşmeli, *Antik Çağ'dan XIII. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi,* İstanbul 2007, 1; Abdulkerim Özaydın, "Karahanlılar", *TDVİA*, İstanbul 2001, *XXIV,* 406.

Harita 1.5. Karahanlı Devleti Coğrafi Sınırları[111]

Karahanlılar, kendinden önce var olan Samanoğullarını yıktıktan sonra bölgede çok sayıda cami ile karşılaşmışlardır. Yeni camiler yaptıkları gibi, eski camileri de değiştirerek ve onararak kullanmışlar veya eski camilerin üzerine başka camiler inşa etmişlerdir. Karahanlı camileri olan Özbekistan Semerkand Cami, Kazakistan Kader Cami, Güney Kazakistan Örnek Cami, Güney Özbekistan Sapol Tepe Camilerinin kalıntıları olsa da mihrapları hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Mimarisi hakkında az da olsa bilgi olan Özbekistan'ın güneyinde Kaşkederya Bölgesi'nde bulunan İmam Main Cami (XI-XII. yüzyıl)'nin mihrabı, duvar kalınlığı içerisine yerleştirilmiş sivri kemerli nişi, dikdörtgen görünüşü ve 85x168x45 cm ölçüleriyle Karahanlı mihrap mimarisinin prototipi sayılmaktadır.

Günümüzde Kırgızistan'ın Tokmak şehrinin güneybatısında bulunan Burana harabelerinde kalenin 150 m kuzeybatısında bulunan caminin batı cephesinde bulunan mihrabı, kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla alabstr ile süslenmiştir. Bu tekniğin kullanıldığı XI. yüzyıla tarihlendirilen Hakim El Tirmizi kompleksinin cami mihrabı, duvar kalınlığı içinde yarım yuvarlak nişli ve sivri kemerlidir. 235 cm yükseklik, 85 cm genişliğe sahip olan mihrabın köşelerinde bulunan 30 cm'lik çapa sahip sütunceler kendi dönemi içinde bir yenilik sayılmaktadır[112].

[111] https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2017/01/Karahanl%C4%B1lar.jpg, (Erişim Tarihi: 04.02.2019)
[112] Çeşmeli, 74-82.

Özbekistan'ın güneyinde bulunan Çar Sütun Cami (XI. yüzyıl) mihrabı, yarım yuvarlak niş şeklinde duvar kalınlığı içerisinde çözümlenmiştir. Nişin içi, yarım yuvarlak kalın sütuncelerle gofralı hale getirilmiştir. Mihrabın kenarlarında duvara bitişik yarım ayaklar bulunmaktadır ki bu da mihrabın sınırlarının belirlenmesi açısından önemli bir adımdır. Bu mihrabın diğer bir özelliği de tıpkı cami duvarları gibi tuğla ile kaplanmış olmasıdır[113].

1119-1120 tarihli Buhara Namazgah Cami mihrabı (Fotoğraf 1.14), cephe özellikleri tespit edilebilen tek Karahanlı dönemi mihrabı olması açısından önemlidir. Portalvari mihrap, içiçe iki sivri kemerli nişten ibarettir. Büyük sivri kemerli nişin alınlığındaki Arapça kitabede Allah, Muhammed ve dört halifenin isimleri yazılmıştır. İçteki küçük sivri kemer, nişi sınırlandırmaktadır ve kemer ile niş arasında kalan kavsarada mukarnas dizileri bulunmaktadır. Mihrapta rumi, palmet, kıvrık dallar, yaprak, lotus ve dört yapraklı yonca gibi stilize bitkisel süslemenin yanısıra, baklava, dörtgen, geçme gibi geometrik motifler ve "El Mülk Allah" ifadesinin tekrar edilmesi suretiyle yazı bir arada kullanılmıştır. Büyük nişin köşelerinde başlıkları vazoya benzeyen sütunceler var iken kenarlarında bulunan bordür kalıntılarında sekizgenlerin birbirleriyle kesişmesiyle oluşturulan motifler ile aralarda stilize bitkisel süslemeler ve yazılar mevcuttur. Süslemelerde tuğla, terrakota ve alabastr malzeme bir arada kullanılmıştır[114].

Bunların dışında Hazara Digaron Cami, Nisa Namazgah Cami, Buhara Mugaki Attari Cami, Helpa Eşon Cami, Taş Cami, Talhatan Baba Cami gibi Karahanlı camilerinin o döneme ait mihrapları hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Dikdörtgen planlı, yuvarlak ya da poligonal nişli, sivri kemerli mihrapların var olduğu ve etkin bir süsleme alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir[115].

Karahanlılar dönemine ait kervansaray olan Ribat-ı Melik içinde bulunan mescidin mihrabı dönem içerisinde boyutları açısından oldukça önemlidir. Arap cami mimarisinin en önemli yapıları olan Ebu Dülef ve Kayrevan Sidi Ukba Camilerinin

---

[113] Çeşmeli, 85-86.
[114] Çeşmeli, 99; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, 158; Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği, *Karahanlılar Dönemi Türkistan Mimarisi*, Türk Dünyası Mühendislik Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Özel Yayını, Ankara 2014, 68.
[115] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 15.

mihrapları gibi duvarın üçte birlik bölümünü kaplamaktadır. Burada mihrap, yapı kütlesinin boyutlarına tezat oluşturacak boyutlardadır ve 3,62 m genişliğe sahiptir[116].

Fotoğraf 1.14. Buhara, Namazgah Cami Mihrabı[117]

Merkezi Afganistan'ın Gazne şehri olan Gazneliler (963-1186)[118] dönemi mihraplarının gelişimi ve özellikleri maalesef net bilgiler ışığında değerlendirilememektedir. Ama topografik olarak yakın coğrafyalarda bulunmaları ve aynı malzemeden istifade ediyor olmaları Karahanlı mimarisine yakın özellikler sergileyen bir mimari birikime sahip olduklarını akla getirmektedir. Aynı zamanda Hindistan'a yapmış oldukları seferler ile oradaki kültür ile de tanışan Gazneliler, etkilenmiş olduğu sanatı kendine has üsluplarla aynı potada eritmeyi başarmış bir devlet olma özelliğene sahiptir. Hatta kendinden sonra bölgelerine hakim olacak Büyük Selçuklu Devleti'nin mimari oluşumuna da katkı sağlamış olmaları açısından önemlidir.

Devletin en önemli yapıları arasında yer alan Leşker-i Bazar Sarayı'nın sur duvarlarına bitişik olan camisi (XI. yüzyıl), mihrap önünde kubbenin kullanıldığı bir yapı olması açısından İslam Sanatında değerlidir fakat mihrabı hakkında bilgi yoktur. Yine XII. yüzyıl yapıları olduğu bilinen III. Mesut ya da Behramşah minarelerine ait

[116] Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği, 86.
[117] https://archnet.org/sites/2120/media_contents/1192 (Erişim Tarihi: 05.02.2019)
[118] Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *TDVİA,* İstanbul 1996, *XIII,* 480-484; Erdoğan Merçil, "Gazneliler" *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, *IV,* 479-508.

olan camiler ile Arus-i Felek Camii, günümüzde var olmadıkları için mihraplarının kimlikleri tespit edilememiştir[119]. Afganistan'da 1957-1958 yıllarında İtalyan arkeologlar tarafından yapılan kazılarla aydınlatılan 1112 tarihli III. Mesut sarayının mihrap nişi üzerinde tarih ile beraber "Muhammed Bin Hüseyin Bin Mübarek" adının bulunması dönem içindeki mihraplarda süslemenin yanısıra yazının da kullanıldığını göstermektedir[120].

Gaznelilerden sonra bölgeye hakim olan Büyük Selçuklular (1040-1157) Bağdat kentini başkent yaparak önce Mezopotamya, sonrasında Anadolu ve İç Asya boylarına kadar sınırlarını genişleterek dönemin en büyük Türk Devleti haline gelmiştir (Harita 1.6). Parçalanışının ardından ise 1193'e kadar Irak Selçukluları, 1211'e kadar Kirman Selçukluları ve 1308'e kadar Anadolu Selçukluları devletin devamı niteliğinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Harita 1.6. Büyük Selçuklu Devleti Coğrafi Sınırları[121]

Büyük Selçuklu Devleti'ne ait mihrap geleneği, mimarinin her alanında olduğu gibi, kendinden önceki devletlerin sanatından etkilenmiştir. Bu etkileşimin yanı sıra malzeme çeşitliliği, tezyinat yoğunluğu ve kullanım alanlarının farklılaştırılması gibi

[119] Mimari özellikler için bkz. Ara Altun, "Gazneliler", *TDVİA,* İstanbul 1996, *XIII*, 484-486.
[120] Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 2014, 51.
[121] https://www.google.com/search?q=fat%C4%B1mi+haritas%C4%B1&rlz=1C1CHZL_trTR821TR821&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjyjIfQmdffAhVuwYsKHTEDCAIQ_AUIDigB&biw=1042&bih=722&dpr=1.25#imgrc=OaKhFAxq8LdlaM (Erişim Tarihi: 05.01.2019)

yeniliklerde yapılmıştır. Cami, medrese, han ve türbelerde karşımıza çıkan bu mihrapların, dönem ve bölge için tipik bir form oluşturduğu dikkati çekmektedir.

İlk örnek olan Isfahan Mescid-i Cuma (1080)'nın mihrabı, daha sonraki devirlerde orjinalliğini kaybetmiş olsa da dikdörtgen formlu ve sivri kemerli olarak inşa edilmiştir[122]. 1310 yılında Sultan Olcayto tarafından yapılan yoğun bezemeli mihrabı ise oldukça plastik etkiye sahiptir. Kabartma ve oyma teknikleri ile bütünüyle alçı malzemeden yapılan mihrabın anlatımı, Kemal Özkurt tarafından, "*Dikdörtgen görünüşlü sivri kemer alınlıklı mihrap, dıştan iki bordürle çerçevelenmiştir. Dışta bulunan ince şerit şeklindeki bordür, tepeliği de çerçeveleyecek şekilde düzenlenmiştir. Üzeri birbirinin tekrarı bitkisel süsleme ile doldurulmuştur. İkinci ana bordür iç bükey kavisli olup, içi sülüs yazı, helezonik kıvrık dal ve iri yapraklardan oluşan bir bezemeye sahiptir. Sütuncelerle sınırlanan asıl mihrap nişi tekrar küçük bir mihrap kurgusuyla ele alınmış yarım daire planlı bir niş şeklindedir. Sütuncelerin üzerinde sivri kemerli bir alınlıkla son bulmaktadır. Alınlığı çevreleyen sivri kemerlerin yüzeyi yazılarla dolgulanmıştır. Yine alınlığın içerisinde yazı ve bitkisel örgeler birlikte ele alınmıştır. Köşeliklerde simetrik rumi ve palmetler görülmektedir. İçteki asıl niş, dıştan bir yazı bordürü ile çerçevelenmiştir. Köşelerde sütuncelerin sınırlandırdığı niş, yarım daire planlı ve sivri kemerli yarım küre bir kavsarayla son bulmaktadır. Kavsara kemeri yüzeyi ve köşelikleri yine bitkisel motiflerle süslenmiştir. Üzerindeki kitabelik boydan boya uzanan bir şerit şeklinde kûfî yazı ve düğüm motifleriyle oluşturulmuştur. Mihrap en üstte boydan boya uzanan bir tepelikle son bulmaktadır. İçerisi yatay sıralanan palmet ve aralarındaki rumilerle dolgulanmıştır. Mihrapta, Sultan Muhammed Hudabende (Olcayto), Veziri Muhammed Sâvî'nin adları ve 710/1310 tarihi bulunmaktadır. Mihrabın farklı yerlerinde idarecilere itaat ile ilgili hadis, Şii mezhebinde önemli bir konuma sahip olan Oniki İmam'ı öven ve onların ismlerinin geçtiği hadis, Kelime-i Tevhid, cami inşa etmeyi öven hadis ve Hz. Ali'nin cami ile ilgili sözü yer almaktadır."* cümleleriyle kaleme alınmıştır (Fotoğraf 1.15)[123].

Büyük Selçuklu'nun erken tarihli mihraplarında Isfahan Mescid-i Cuma'da olduğu gibi dikdörtgen planlı niş kullanılmıştır. 1087 tarihli Horasan Hargird Nizamiye

[122] Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık,* 354-357; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 15; Yaşar Çoruhlu, "İsfahan Mescid-i Cuma", *TDVİA*, İstanbul 2000, *XXII,* 505.
[123] Kemal Özkurt, *İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2005, 36.

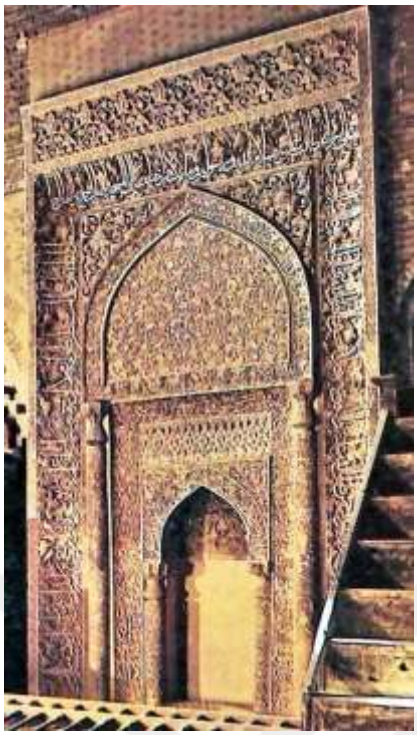
Medresesi mihrabı, eyvan arkasında dikdörtgen planlı sütuncesiz basit bir dikdörtgen nişten ibarettir[124]. Diğer eser olan Kazvin Mescid-i Cuma (1113-19)'nın mihrabı, benzer özellikler gösterirken, aynı dönem eseri olan Kazvin Mescidi Haydariye mihrabı, alçı malzemeyle gerçekleştirilmiş kabartma yazı ve süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Üç yönden dört bordürle çevrelenen dikdörtgen görünüşlü mihrab, sivri kemerli ve yarım küre kavsaralı içiçe iki niş ile meydana getirilmiş, kenarlardan sütuncelerle sınırlandırılmıştır[125].

Melikşah'ın oğlu Gıyaseddin Ebu Şüca Muhammed (1105-1118) döneminde yapıldığı düşünülen üç camiden biri olan Gülpayegan Mescid-i Cuma'nın mihrabı, zengin tuğla süslemeli çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Dikdörtgen görünüşlü, üçgen yüzeylerden ibaret köşelikleri olan, dört sıra mukarnaslı kavsaraya sahip bu mihrabın alınlık ve çerçevesinde tuğla ve alçı süslemeler mevcuttur. Dıştan iki bordür ile sınırladırılan mihrabın ilk bordürü; Kur'an ayetleri, yapım tarihi ve bâni adını içeren geometrik süsleme ile ikinci bordürü; Besmele, İhlas suresi ile Kuran ayetlerini içeren yazı ile tezyin edilmiştir[126].

1134'de yenilenen Barsiyan Mescid-i Cuma'nın mihrabı, yapıldığı ilk dönem olan 1104-1105 tarihlidir. Mihrap üzerindeki kitabede, *"Esirgeyen ve bağışlayan Allâh'ın adıyla. Allâh'ın mescidlerini, ancak Allâh'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekatı veren ve Allâh'dan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte hidayet üzere oldukları umulanlar bunlardır. Allâh'ın mübarek ayı Ramazan 498 yılı"* ifadesi bulunmaktadır. Kenarlardan geometrik süsleme ve yazı bordürüyle sınırlandırılan mihrap, neredeyse kubbe geçiş kısmına kadar yükseltilmiştir. Beş köşe planlı nişin kavsarasında kullanılan mukarnaslar dönemine göre oldukça gelişkin özellikler gösterir. İri, derin ve iç bükey kavisli mukarnaslar, tek tek ya da gruplanarak dizilmiş ve konsol çıkıntıları meydana getirmişlerdir (Fotoğraf 1.16). Bu mihraptaki gibi üç ya da beş köşeli niş planı, daha sonraki dönemlerde Gaz Mescid-i Buzurg (1315), Yezd Seyid Rükneddin Türbesi (1325) ve Veramin İmamzade Şah Hüseyin Türbesi (1330)'nin mihraplarında da kullanılmıştır[127].

---

[124] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 17.
[125] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 18; Aslanapa, *Türk Sanatı,* 61-64.
[126] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 22, Kemal Özkurt, 40.
[127] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 22. Kemal Özkurt, 46.

Fotoğraf 1.15. Isfahan, Mescid-i Cuma Mihrabı[128]

Fotoğraf 1.16. Barsiyan, Mescid-i Cuma Mihrabı (Kemal Özkurt'dan)

Sin Mescid-i Cuma (1134)'nın tuğla ve alçı malzeme ile yapılan mihrabı, iç içe iki niş şeklinde düzenlenmiştir. Dıştaki niş iki yönden silindirik sütuncelerle sınırlandırılmış, sivri kemer alınlıklı olarak düzenlenmiştir. Bunun içerisinde aynı özelliklere sahip asıl mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrabın bordüründe, mavi zemin üzerine sülüs karakterde, Besmele-i Şerif ve Ayete'l-Kürsi yazılmıştır. Geometrik, bitkisel süsleme ve yazının beraber kullanıldığı önemli bir eserdir (Fotoğraf 1.17)[129]. Zengin alçı tezyinatıyla göz dolduran Zevvare Mescid-i Cuma (1135-1136)'nın 1156'da tamamlanan mihrabı 7.30x4.20 m ölçüleri, dikdörtgen görünüşü ve iç içe iki sivri kemer uygulaması, Sülüs hatlı kitabeleri, bitkisel ve geometrik süslemeleri ile mimariye kazandırılmış tipik Büyük Selçuklu mihraplarından biridir (Fotoğraf 1.18)[130].

[128] https://islamansiklopedisi.org.tr/isfahan-cuma-camii (Erişim Tarihi: 17.03.2019)
[129] Kemal Özkurt, 54.
[130] Aslanapa, *Türk Sanatı*, 64; Engin Beksaç, "Zevvare Cuma Cami",*TDVİA*, İstanbul 2013, *XLIV*, 311.

Fotoğraf 1.17. Sin, Mescid-i Cuma Mihrabı[131]

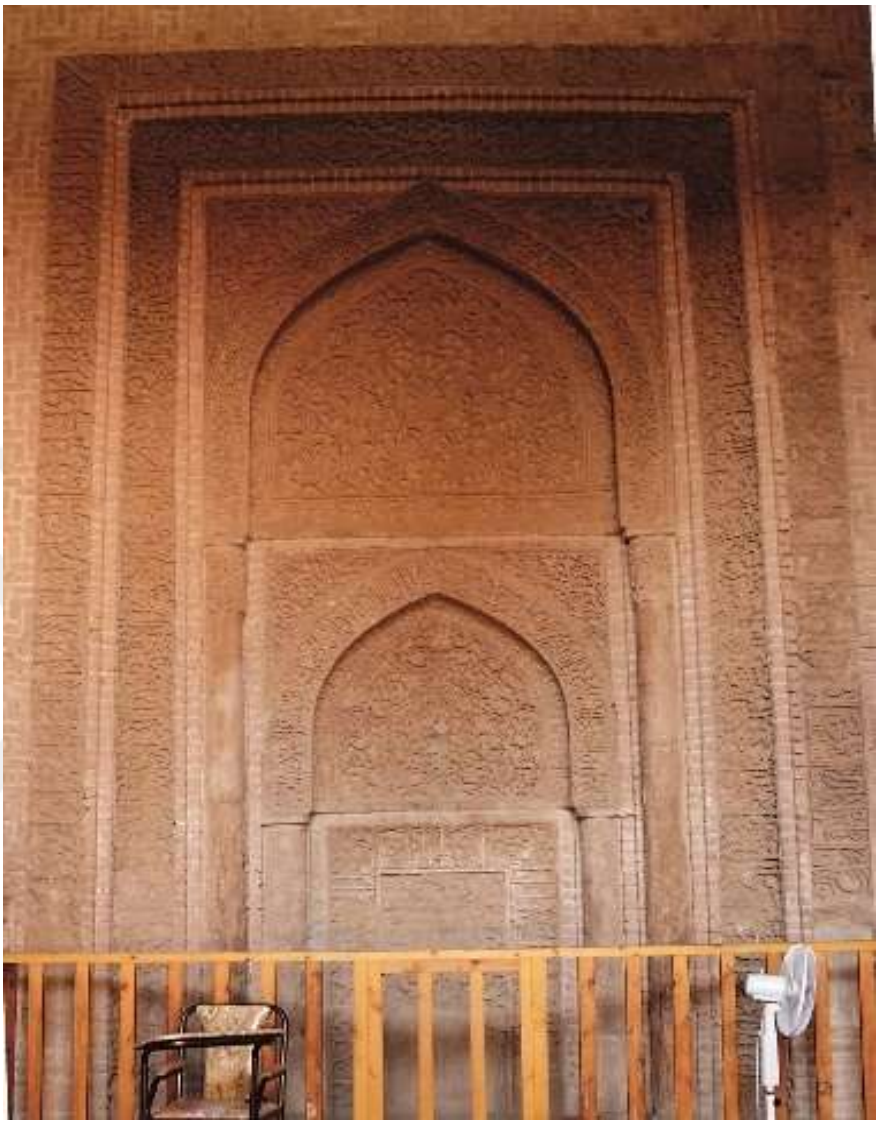
Fotoğraf 1.18. Zevvare, Mescid-i Cuma Mihrabı[132]

1134 tarihli Buzan İmamzade Karar Türbesi'nde, Kazvin Mescid-i Haydariye'de olduğu gibi plastik etkisi oldukça yüksek, alçı bir mihrap bulunmaktadır. Birinci nişi dikdörtgen, ikinci nişi sağır olan mihrabın kavsarasını sınırlandıran pençi kemer, zemine kadar devam ettiği için sütunce kullanılmamıştır. Kazvin Mescid-i Haydariye'ye göre geç tarihli eserde gelişkin özellik olarak görülen durum, kıble duvarında görülen alçı süslemenin mihrapta kesintisiz ve bir bütün olarak devam ettirilmesidir[133].

İç içe niş uygulamasının diğer bir formu olan çift sağır nişli mihraplar 1158 tarihli Ardistan Mescid-i Cuma'nın alçı mihrabında da karşımıza çıkmaktadır. Bu mihrabın genişliği 3 m'dir ve çerçeve iç bükey kavisli iki bordürle sağlanmıştır. Bordürler hücreye doğru kademelenmiş ve çift sağır nişli hücreye bağlanmıştır. Yarım kubbe

[131] https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2016/11/Soldaki-Mihrap-Sa%C4%9Fdaki-Tromp.jpg (Erişim Tarihi: 16.12.2019)
[132] http://1.bp.blogspot.com/o4y0OrunPB4/VW4N9th_84I/AAAAAAAAebE/P7DCv8lwOaI/s1600/zevare%2Bmescid-i%2Bcumas%25C4%25B1%2B%25283%2529.jpg (Erişim Tarihi: 18.03.2019)
[133] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 18.

kavsara yerini her iki nişte düz alınlıklara bırakmıştır. Alınlıkları çevreleyen pençi kemerler silindirik gövdeli başlıksız sütuncelere oturmuştur (Fotoğraf 1.19)[134].

Fotoğraf 1.19. Ardistan, Mescid-i Cuma Mihrabı[135]

Hamedan Aleviyan Mescidi'nin alçı mihrabında nişin iki kenarında yükselen ve sütun demetlerini andıran iri kaval silmelerle çerçeve sağlanması önemli bir gelişim olarak nitelendirilmektedir. Bu silmelerle hücreye doğru kademelenerek yarım daire planlı bir nişe ve bu nişi örten yarım kubbe kavsara ile belirgin özellikler gösteren tasarıma sahiptir[136].

[134] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 20; Kemal Özkurt, 64.
[135] http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/ardistan-cuma-camii, (Erişim Tarihi: 17.03.2019)
[136] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 13.

Abarkuh ve Veramin'de XII. yüzyılda yapıldığı bilinen Pir Hamza Türbeleri'nde alçı mihraplar aynı özelliklerle ele alınmıştır. Abarkuh Pir Hamza Türbesi'nde derin dikdörtgen planlı, yarım kubbe kavsaralı ve düz alınlıkla örtülen içiçe iki sağır nişe sahiptir. Kavsarayı çevreleyen pençi kemerinin silindirik gövdeli ve çan başlıklı sütuncelere oturtulduğu mihrapta üç bordür ile çerçeve oluşturulmuştur. Veramin'de bulunan Pir Hamza Türbesi mihrabı da düz silmeli geniş bir bordür ile sınırlandırlmasının dışında aynı özelliklerle meydana getirilmiştir[137].

Büyük Selçuklu döneminde sevilerek kullanılan sağır niş ve düz alınlıklı mihraplar Ardistan Mescid-i Cuma ve birkaç alçı örneğin dışında genellikle lüster çiniden yapılan mihraplarda karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi ise malzemedir. Yekpare çiniden yapılan kavsara kısmına iç bükey kavis vermenin teknik imkânsızlıkları ustayı düz alınlık yapmaya zorlamıştır. Bu tarzın en erken tarihli örneği, 1215 tarihli Meşhed İmam Rıza Türbesi'nin mihrabıdır. Ustası, Ali Bin Muhammed Bin Ebu Tahir olan mihrabın nişlerinin her ikisi de sağır, alınlıkları düzdür. 1226 tarihli Kaşhan Meydan Cami'nin Berlin Devlet Müzesi'nde sergilenen lüster mihrabı da ölçülerinin daha büyük olmasının dışında aynı özelliklere sahiptir (Fotoğraf 1.20). İmam Rıza Türbesi''nin mihrabını yapan usta 1264 tarihinde iki mihrap daha yapmıştır. Biri, Veramin İmamzade Yahya Türbesi'ne aittir (Fotoğraf 1.21) ve günümüzde Philadelphia Üniversitesi'nin müzesinde sergilenmektedir. Niş içinde sarkan kandil motifinin dışında bütün özellikleri Kaşan Meydan Cami mihrabı ile aynıdır. Diğeri ise Berlin Devlet Müzesi'nde sergilenen ve Kumm şehrinde bir türbeden geldiği bilinen benzer özelliklere sahip mihraptır[138].

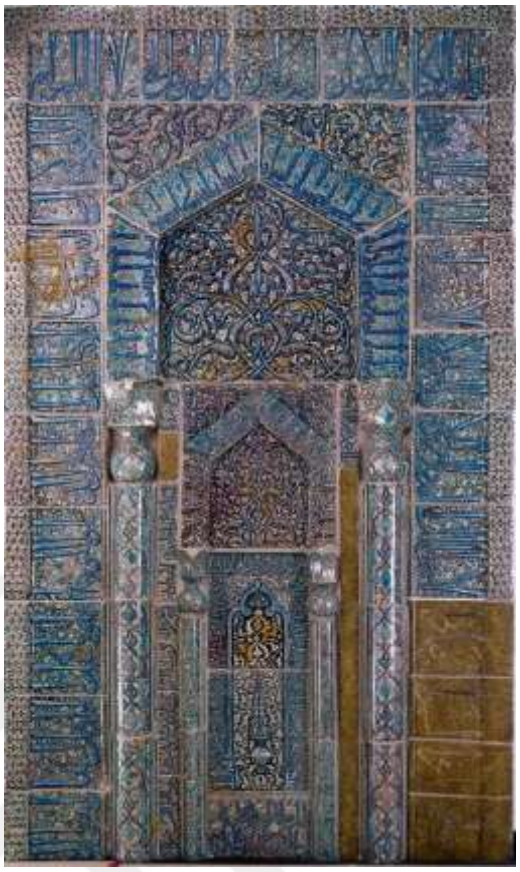
Büyük Selçuklu döneminde, temeli IX. yüzyılda Samarra mihraplarında atılan, tepelik, çerçeve, köşelik, kemer, kavsara, niş ve sütuncelerden meydana gelen düzen, İran mihraplarında daha gelişmiş özelliklerle devam ettirilmiştir. Malzemenin tuğla, alçı ve lüster çini olarak çeşitlendirilmesi dönemin en önemli özelliğidir. Ayrıca, kemer formlarında, kavsara tiplerinde ve niş şekillerinde farklı denemelerin yapıldığı açıktır. Sadece camilerde değil mezar anıtlarında, ticaret ve eğitim yapılarında da mihrapların yapılması yine Büyük Selçuklular zamanında ivme kazanan bir durum olmuştur.

---

[137] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 19.
[138] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 21.

Fotoğraf 1.20. Kaşan, Meydan Cami Mihrabı[139]

Fotoğraf 1.21. Veramin, İmamzade Yahya Türbesi Mihrabı[140]

Büyük Selçukluların zayıfladığı dönemde Selçuklu izinde giden devlet ve atabeylikler kurulmuştur ki bunlardan biri, El Cezire ve Suriye'de 1127-1259 yılları arasında hüküm süren Zengiler sülalesidir. Coğrafyaya hakim kültürün mimari ve sanat dilini kullanan Zengiler, Büyük Selçuklu Sanatı'nı da kendi bünyelerinde hayata geçirmişlerdir[141]. Bu döneme ait olduğu bilinen ilk mihrap, devrin üslubunu ve ağaç işçiliğindeki ustalık ve zerafeti yansıtan Aşağı Makam'ı İbrahim'deki Nureddin Zengi mihrabıdır (Fotoğraf 1.22). Dikdörtgen çerçeveli mihrap, sekizgen geçmelerle oluşturulmuş geniş bir bordürle sınırlandırılmıştır. Mihrap nişi, beş yatay süsleme kuşağı ile oluşturulmuş yarım kubbe kavsaralıdır. Nişin içbükey kısmı ve kavsarasında da geometrik desenler tercih edilmiştir, bu desenler arasına da rumi ve palmetler

[139] https://www.alamy.com/stock-photo-germany-berlin-pergamon-museum-prayer-niche-from-maidan-mosque-kashan-30758521.html?pv=1&stamp=2&imageid=F4ECFA76-8AE5-4316-87C0- (Erişim Tarihi: 20.03.2019)

[140] https://www.pinterest.nz/pin/430867889319330900/ (Erişim Tarihi: 20.03.2019)

[141] Çeşmeli, 221; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Zengiler", *TDVİA*, İstanbul 2013, *XLIV*, 251.

işlenmiştir. Ayrıca Sana'a Meali b. Selem olarak okunan usta ismi de mihrabı özellikli kılan diğer bir unsurdur[142].

1173-1200 yılları arasına tarihlendirilen Halep Şadbahtiye Medresesi mihrabı (Fotoğraf 1.23), iki renkli mermer ve porfir malzeme ile yapılmıştır. Mihrap nişi, silindirik gövdeli sütuncelerle sınırlandırılmış ve yarım kubbe ile örtülen kavsara kullanılmıştır. Kavsaranın etrafı ve köşelikler geometrik geçme ve Zengi düğümü[143] ile sütunceler ve silmeler düğümlü örgü ile süsleme alanına dahil edilmiştir[144].

Fotoğraf 1.22. Halep, Makam-ı İbrahim Nureddin Zengi Mihrabı (M. Cezar'dan)

Fotoğraf 1.23. Halep, Şadbahtiye Medresesi Mihrabı (M. Cezar'dan)

1154 tarihli Şam Nureddin Maristanı'na ait zengin kompozisyonuyla dönemi içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan mihrapta ikili ve üçlü kıvrımlarla yoğun bir örgü ve iç içe geçmiş helezonlar kullanılan temel süslemelerdir. S kıvrımlarıyla

---

[142] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 21; Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 400-401; Aslanapa, *Türk Sanatı* 102.

[143] Burada kullanılan düğüm motifinin Zengi düğümü diye adlandırılmasının sebebi, çıkış yeri ve kullanımındaki yoğunluğunun Zengi mimarisi olmasından kaynaklanmaktadır. Sonrasında Eyyubilerde de Halep Sultaniye Medresesi ve Halep'te Firdevs Medresesi'nin mihraplarında görülen motif, bu kanalla Güneydoğu Anadolu mimarisine aktarılarak Anadolu'ya taşınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alev Çakmakoğlu Kuru, "Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Düğüm Motifi ve İkonografisi", *Erdem, 51*, Ankara 2008, 27; Z. Kenan Bilici, "Antalya Müzesi'ndeki Bir Selçuklu Kitabesi Üzerine Düşünceler", *Antalya III. Selçuklu Semineri (10-11 Şubat 1989) Bildiriler,* İstanbul 1989,48.

[144] Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 411-412.

aşağıdan yukarıya doğru hareket eden desende iyice üsluplaşmış rumi motifleri, stilize asma yaprakları ve üzüm salkımları bulunmaktadır. (Çizim 1.2)[145].

Zengiler, Suriye dışında Irak'ta da mimari eserler bırakan atabeyliklerden biridir. Bunlardan biri olan Musul Emeviye Cami'ye 1148 yılında Seyfeddin Gazi onarımında eklenen mihrap, dönem özelliklerini yansıtan eserlerden biridir. Yekpare mermer malzeme ile dikdörtgen çerçeveli içiçe iki niş ile meydana getirilmiş mihrap, köşelerden çokgen gövdeli küp başlıklı sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Hücre üzeri yarım kubbe kavsara ile kapatılan mihrabın nişi silindirik gövdeli vazo biçiminde sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Bordürlerde Kufi ve içte sülüs yazıların yer aldığı kompozisyonda helezonik ve simetrik rumi motifler de kullanılmıştır. Üzerinde yapım yılı (H.543) ve usta ismi de veilen bu mihrap, 1945 yılında yeniden inşa edilen Musul Ulu Cami'ye konulmuştur[146].

Musul Ulucami'ye ait diğer bir mihrap ise günümüzde Bağdat Müzesi'nde sergilenen Bedrettin Lülü (1233-1252) mihrabıdır (Fotoğraf 1.24). Dikdörtgen planlı ve çift nişli mihrabın çerçevesi yanlarda dikey, üstte yatay sıralanan üç dilimli yüzeysel nişlerdir. İçleri pano şeklinde süslemelere sahip bu nişler; düğüm yaparak ilerleyen kaval silmelerle meydana getirilmiştir. İçiçe iki niş ile tasarlanan mihrabın üstteki nişi, silindirik gövdeli ve vazo (kandil) biçiminde başlık ve kaidelere sahip sütuncelerle sınırlandırılmış, dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Zikzak desenli yivlerle hareketlendirilmiş sivri kemerle kuşatılarak çeyrek kubbe ile sonlandırılmıştır. Aynı kemer özelliklerine sahip asıl mihrap nişi beş kenarlı yarım sekizgen plan ile yansıtılmıştır. Simetrik rumilerle oluşturulan bitkisel karakterli zengin süslemesi, kavsara, köşelikler, ikinci nişin yüzeyleri ve çerçevedeki yüzeysel nişlerin içlerini hareketlendirmiştir[147].

Bedreddin Lülü tarafından Musul'da yaptırılan İmam Yahya Ebül Kasım Türbesi (1239) ve İmam Avnuddin Türbesi (1248) mihrapları bünyesinde dönemin özelliklerini barındıran mihraplardır. Dikdörtgen çerçeveli mihraplarda dıştan sülüs yazı, içten rumi kompozisyonlu iki bordür kullanılmıştır. İki yandan vazo biçiminde başlık ve kaidelere

---

[145] Çeşmeli, 220-222.
[146] Abdüsselam Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara 1989, 175-177; Aslanapa, *Türk Sanatı*, 102. Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 18-19.
[147] Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, 177; Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 403-406; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 19.

sahip silindirik gövdeli sütuncelerle sınırlandırılan mihrab nişi, sivri kemerli bir kavsarayla nihâyetlendirilmiştir. Sade bırakılmış mihrab nişinin ortasına askılı bir kandil motifi işlenmiştir. Ayrıca, kabartma rumilerle tezyin edilmiş yekpare bir tepelik, ile mihrap hem hareketlendirilmiş hem de üstten sınırlandırılmıştır. Tamamen grift bir şekilde uygulanan kıvrık dal, rumi ve palmetlerden oluşan zengin süslemeleri, iç bordür, kavsara, üçgen köşelikler ve tepelikte tatbik edilmiştir. Her iki mihrapta da kullanılan malzeme mermerdir[148].

Sincar Sitti Zeyneb Türbesi (1246), Bedreddin Lülü tarafından yaptırılan diğer bir mihraptır ve en önemli özelliği diğer mihrapların aksine alçı malzeme ile yapılmış olmasıdır (Fotoğraf 1.25). Köşelerden sütuncelerle sınırlandırılmış dikdörtgen planlı mihrap nişi, sivri kemerle kuşatılmış çeyrek kubbe bir kavsarayla sonlandırılmıştır. Köşelere bağlı sütunceleri silindirik gövdelidir, vazo biçiminde başlık ve kaidelere sahiptir. Mihrap, iki şeritli geometrik örgü, sülüs yazılı bir bordür, kemere asılı bir kandil, rumi ve kıvrık dal gibi motiflerle çeşitlendirilmiş zengin bir tezyinat programına sahiptir. Bedrettin Lülü mihraplarının diğerlerinde de olan ters U biçiminde dolaşan üstüste ve yanyana dizilmiş yüzeysel nişlere burada da yer verilmiştir[149].

Fotoğraf 1.24. Musul, Cami-i Nuri Bedrettin Lülü Mihrabı (M. Cezar'dan)

Fotoğraf 1.25. Sincar, Sitti Zeynep Türbesi Mihrabı (M. Cezar'dan)

[148] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 19.
[149] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 19-20; Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, 147.

Zengiler döneminden literatüre "Sincar Mihrabı" olarak geçen diğer bir mihrab ise, figürlü bezemeleriyle dikkat çekmektedir. "Hallan taşı" adıyla bilinen Musul mermerinden yapılmış olan mihrap, dıştan iki içten tek kaval silmeyle sınırlandırılmış olup, kavsara hizasına kadar geniş, buradan itibaren daralarak devam eden bir bordüre sahiptir. Bordürün alt kısımlarına palmet ve rumi motifli birer pano yerleştirilmiştir. Diğer kısımlarında ise, kavsara hizasına kadar ikişer, buradan itibaren tekli sıralanan üç dilimli kemer şeklinde, kaval silmelerle oluşturulmuş yüzeysel nişler yer almaktadır. Pano şeklindeki bu nişciklerin içlerine karşılıklı simetrik düzenleme gösteren insan figürleri, palmet ve rumi motifleri işlenmiştir. İnsan figürleri, ayakta veya otururak verilmiş, ellerinde balta, kılıç, gürz, kadeh ve mendil bulunan asker tasvirlerinden oluşmaktadır. Figürlü süslemeleriyle Türk sanatında başka örneği bulunmayan mihrabın, önemli bir kişi adına yapılmış mezar anıtına ait olduğu düşünülmektedir (Fotoğraf 1.26)[150].

Fotoğraf 1.26. Sincar Mihrabı (M. Cezar'dan)

[150] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 20; Abdüsselam Uluçam, "Bağdat Irak Müzesinde Bulunan Figürlü Bir Selçuklu Mihrabı Üzerine" *I-II Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1993, 57-68; D. Talbat Rice, *İslamic Art*, New York 1993, 98-99.

Suriye ve Irak'ta Atabekler (Zengiler) döneminde yapılmış eserler karşılaştırıldığında, Musul ve çevresindeki eserlerin Büyük Selçuklu geleneğini devam ettirdikleri görülürken, Halep, Şam, Hama gibi Suriye topraklarında daha çok bölgesel etkiler rol oynamaktadır[151]. Suriye'nin o döneme dair etnik yapısının sebep olduğu bu durum mihraplara da yansımıştır. Irak eserlerinde görülen malzeme çeşitliliği ve küçük nişlerle hareketliliğin sağlandığı tezyinat düzeni dönemin diğer eserlerinde de kullanılmış bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde dönem özelliği olan çift renkli mermer kullanımı mihraplara da yansıyan bir ayrıntı olmuştur. Genel hatlarıyla, yuvarlak planlı niş, yarım küre kavsara ve dikdörtgen formlu çerçevenin karakteristik olduğu dönemin örnekleri ile sabittir.

1.2.4. Anadolu Mihrapları

1064 yılında Anadolu topraklarında ilk fethedilen yer olan Ani'de bulunan Menuçehr Camii, Anadolu'da yapılan ilk camii olması bakımından önemlidir. Günümüzde restore edilen cami, yarım yuvarlak nişli ve mukarnas kavsaralı bir mihraba sahiptir. Diğer bir dönem eseri, eski Van şehrinde Ermenşahlara mal edilen ve dolayısıyla Selçuklu döneminde yapılmış olan Van Ulu Camii'dir ve mihrabı (XII. yüzyıl)[152] dikdörtgen çerçeveli ve dışa taşıntılıdır. Birbirinden düz silmelerle ayrılan üç bordür, düz, içbükey ve pahlı olarak sıralanmaktadır. Dıştaki düz yüzeyli bordür geometrik geçme, ikincisi sekiz kollu yıldız, üçüncüsü Kûfi yazılarla doldurulmuştur. İçiçe iki nişten oluşan mihrap hücresinden dıştaki köşelerden sütuncelerle sınırlandırılmış ve sivri kemerle sonlandırılmıştır. İç kısımdaki asıl niş, yarım daire planlı ve mukarnas kavsaralıdır. Tuğla ve alçı ile yapılmış bu mihrap, malzeme ve süsleme yönünden İran'daki Büyük Selçuklu mihrapları ile benzerlik göstermektedir[153].

---

[151] Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 397.

[152] Caminin tarihlendirilmesi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur: Oktay Aslanapa, XIV. yüzyıl sonlarına ve Beylikler devrine tarihlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay Aslanapa, "Kazısı Tamamlandıktan Sonra Van Ulu Camii", *Sanat Tarihi Yıllığı, V,* İstanbul 1973, 1-25; Bunun dışındaki görüşler ise, Selçuklu eseri olduğu ve XII. yüzyılda inşa edildiği yönündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdüsselam Uluçam, "Eski Vanda Selçuklu İzleri", *IV. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1994),* Konya 1995, 53-67; Doğan Kuban, *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları,* İstanbul 1965, 132-135.

[153] H. Banu Konyar, "Van Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 121.

Anadolu topraklarında bunların dışında Büyük Selçuklulara mal edilen üç camii daha vardır[154]. 1091-92 tarihli Diyarbakır Ulu Camii, Artuklular döneminde genişletilip tahkim edilsede çiçekli Kufi kitabesinde Sultan Melikşah adını taşımaktadır. Mukarnas kavsaralı, yarım yuvarlak nişli dışa taşkın olan orijinal mihrabı, 18. yüzyılda çıkan bir yangın sonucu Osmanlı döneminde yenilenmiştir ve bu bilgi kitabesinde geçirilmiştir. Bu mihrap, köşelerden sütuncelerle sınırlandırılmış, beş kenarlı ve beş dilimli bir kemerle kuşatılmış mukarnaslı kavsaraya sahiptir; üstüne cas[155] harcı ile yapılmış geometrik kompozisyonlar işlenmiştir[156]. Harimin doğu kısmında Şâfiîler için iki renkli taştan yapılmış mihrap ile caminin avluya bakan cephesinde ahşap mükebbirenin altında taş ile yapılmış, mukarnas kavsaralı sade bir mihrap daha bulunmaktadır[157].

1129 tarihli Siirt Ulucamii, sonradan onarımlar görmüş olsa da Büyük Selçuklular'ın İran yapılarına benzer şekildeki orijinal mihraplarıyla önemlidir. Kubbeyi taşıyan iki ayağın üzerinde bulunan bu tali mihraplar, yuvarlak kemerlidir ve çiçekli sülus hatla yazılmış ayet ile firuze çini ve tuğladan yapılmış süslemelere sahiptir. Mihrabın taç ve kenar bordürlerinde alçı bezeme olduğu belirlenmiştir[158]. 1150 tarihli Bitlis Ulu Camii mihrabı da benzer şekilde yapılmış, Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da ki gelişimini takip edebildiğimiz üçüncü mihraptır, fakat günümüze orijinal haliyle ulaşamamıştır.

1.2.4.1. İlk Beylikler Döneminde Mihrap

1071'de Anadolu'nun fethiyle beraber Büyük Selçuklu Devleti'nin bir kolu olan Anadolu Selçuklu Devleti (1077-1308) kurulmuştur. Bu devlet, başta İznik sonrasında Konya ve çevresinde hüküm sürmüştür. Aynı zamanda Sivas, Kayseri ve Malatya'da Danişmendliler (1092-1178), Erzurum'da Saltuklular (1092-1202), Hasankeyf, Mardin, Harput ve Diyarbakır'da Artuklular (1098-1234), Erzincan, Kemah, Şebinkarahisar ve

---

[154] Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara 1991, 2-6.
[155] Cas: Güneydoğu Anadolu'da kullanılan kireç ve alçı taşıdır. Bunun yakılmasından elde edilen tozu harç olarak kullanılır.
[156] Orhan Cezmi Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, Diyarbakır 1996, 38.
[157] Ahmet Çakmak, "Diyarbakır Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII*, 96.
[158] Ali Saim Ülgen, "Siirt Ulu Cami", *Vakıflar Dergisi*, *V*, Ankara 2006, 153-156; Abdusselam Uluçam, "Siirt Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII*, 113; Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 4; Beste Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018, 19-20.

Divriği'de kurulan Mengücekliler (1118-1252) gibi Türkmen devletler ile XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu coğrafyasında önemli imar faaliyetlerinde bulunulmuştur[159].

KARADENİZ
Edirne
Amasya
Sinop
Samsun
Ordu
Giresun
Trabzon
Batum
Ardahan
Bizans
İzmit
Bolu
Çankırı
Çorum
Tokat
Niksar
Yozgat
Sivas
Erzincan
Erzurum
Bursa
Beypazarı
Ankara
Eskişehir
Kütahya
Balıkesir
Bergama
Manisa
İzmir
Aydın
Muğla
Antalya
Konya
Aksaray
Kayseri
Niğde
Mersin
Adana
Tarsus
Kilis
İskenderun
Halep
Antakya
Urfa
Mardin
Siirt
Batman
Muş
Bitlis
Van
Ahlat
Malatya
Elbistan
Göksun
Harput
Araplar
Divriği
Cemale
Kırşehir
Aksehir
Tuz G.
Beyşehir
Akşehir
Ilgın
Karaman
Alaşehir
Uşak
Tire
Ladik
Honaz
Gediz
Simav
Emet
Tavşanlı
Gönen
Biga
Çanakkale
Edremit
Ayvalık
Bergama
Foça
Menemen
Manisa
Sarıcaköy
Sarıcaköy
Sarıcaköy

mihrabında görülen alçak kabartma geometrik ve bitkisel süslemeler[164], Ayşe Denknalbant tarafından dönemin ilginç mimari bezemeleri olarak değerlendirilerek, "*Yapının taçkapıyla birlikte en süslemeli yerlerinden birini oluşturan mihrap iki renkli kesme taşla inşa edilmiş olup dört bordürle çevrelenmiştir. En dıştaki bordürde, bir sıra on iki kollu yıldızdan gelişen geometrik motif, bir sıra da bu motifin iki yarım parçasının düğümlenmesiyle meydana gelen geometrik düzenleme vardır. İkinci bordür üzerinde on iki kollu yıldızdan gelişen geometrik düzenleme belirgin bir altıgen oluşturmakta, bir sıra bütün, bir sıra da iki yarım motifin yan yana kullanılmasıyla elde edilen geometrik düzenleme yer almaktadır. Bu bordürün hemen üzerinde İhlas Suresi yazılıdır. Üçüncü bordürde, altı kollu yıldızdan gelişen kompozisyonun devam eden kolları basık dikdörtgenler meydana getirmiş, bu motifler aralarda basık karelerle birbirine bağlanmıştır. Hafif şevli bir yüzey üzerinde yer alan ikili örgü motifli dar bordürle aynı zamanda mihraba doğru bir kademelenme oluşmuştur. Beş sıralı mukarnaslı kavsaraya sahip olan mihrap nişinin iki köşesinde geçme motifli sütunceler ve üzerinde de iki katlı sütunce başlıkları yer almaktadır. Sütunçe başlıklarında yer alan derin yivli kıvrık dallar, küçük rumiler ve palmetlerle sonlanmaktadır. Mihrabın köşeliklerinde kırık hatlı geçmelerden oluşan geometrik bir kompozisyon görülmektedir. Mihrap nişinin içi on kollu yıldızdan gelişen geometrik düzenleme ile kaplanmış olup*

---

gerektiğini söylemekte, mahalli geleneğe göre de Çepnizâde Hasan Bey tarafından yaptırılmış olduğunu belirtmektedir. Cantay, daha sonraki yıllarda yaptığı çalışmasında Niksar'da Danişmendli döneminden bir caminin bulunması gerektiğini kabul etmekle birlikte, günümüzdeki yapının bazı mimarî ve süsleme özelliklerini, ayrıca tarihî olayları da göz önüne alarak, yapının günümüzdeki haliyle 18. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlemenin mümkün olabileceği üzerinde durmaktadır. H. Çal daha önceki bilgileri de değerlendirmiş ancak daha çok Cantay'ın son çalışması üzerinde durmuştur. Buradaki bazı görüşlere katılmış, bazılarını ise eleştirerek yapının Danişmendli dönemine ait olmakla birlikte 18. yüzyılda geçirdiği büyük bir onarım sonucunda bugünkü halini almış olduğu sonucuna varmıştır. K. Şahin, vakıf kayıtlarında Danişmend Ahmed Gazi adına düzenlenmiş bir vakfiyede Bey Camii olarak geçen yapının Ulucamii olduğunun tahmin edildiğini, aynı caminin tapu tahrir defterleri ve vakıf kayıtlarında da Cami-i Kebir ve Beyzade Hasan Bey Cami olarak geçtiğini belirtmiştir" şeklinde açıklamıştır. Ayşe Denknalbant, Niksar Ulu Camii'nin XII. yüzyılda inşa edilmiş bir Danişmendli yapısı olmasından ziyade, XIII. yüzyılda inşa edilmiş bir yapı olduğunu banisininde Muineddin Süleyman Pervane olduğunu düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Denknalbant, "Niksar Ulu Camii Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi, XL*, Ankara 2013, 10.

[164] Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası III*, 452; Tanju Cantay, "Niksar Ulu Camii", *Bedreddin Cömert'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Dergisi- Özel Sayı-*, Ankara, 1980, 367; Halit Çal, *Niksar'da Türk Eserleri*, Ankara, 1989, 12; Mustafa Kemal Şahin, "Anadolu Selçuklu Döneminde Malatya ve Tokat Çevresinde Bulunan Bazı Yapılar Üzerine Düşünceler", *Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi, III*, Konya 2018, 211-253.

burada dilimli kemerli ve istiridye kavsaralı ikinci bir niş daha bulunmaktadır" cümleleriyle tanıtılmıştır (Fotoğraf 1.27, 1.28)[165].

Diğer önemli Danişmendli eserlerinden biri olan Sivas Ulucami'nin 1955 onarımı sırasında toprak hafriyatında bulunan kitâbelerinden birinde Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın oğlu Sivas Meliki Kutbüddin Melikşah zamanında Kızılarslan b. İbrâhim tarafından[166] inşa ettirildiği belirtilmektedir. Bu onarımlar sırasında çıkarılan orijinal mihrabının üzerinde birbirini kesen sekizgenlerden geometrik örgü motifli iç içe iki sekizgenin kenarlarından çıkan kollarla kesilmesi ile kareler oluşturan süsleme elemanları bulunmaktadır. Onarımda mihrabın süslemeleri taş malzemeyle sade bir şekilde düzenlenmiştir ve yedi sıra mukarnaslı kavsaradan başka süslemeye yer verilmemiştir[167].

Fotoğraf 1.27. Niksar Ulucamii Mihrabı[168]

Fotoğraf 1.28. Niksar Ulucamii Mihrabı Niş Detayı[169]

[165] Denknalbant, "Niksar Ulu Camii Üzerine Bir Değerlendirme", 12.
[166] Hakkı Acun, tarihi 1192-93 verirken, Güler ve Kolay 1196, M. Baha Tanman 1197 olarak bildirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Acun, "Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri", *Vakıflar Dergisi, XX*, Ankara 1988, 185; Mustafa Güler-İlknur Aktuğ Kolay, "12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri", *İTÜ Dergisi/a, 5(2)*, İstanbul 2006, 84; Tanman, "*Danişmendliler",* 476.
[167] Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 19; Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası III*, 308.
[168] https://twitter.com/cihad_meric/status/1033243833084116993/photo/1 (Erişim Tarihi: 18.02.2021)
[169] https://www.yenisafak.com/ramazan/sade-ve-iddiasiz-oncu-niksar-ulu-camii-2487471 (Erişim Tarihi: 02.03.2019)

Önemli örnekleri ile aktarılan Danişmendli eserleri gerek malzeme ve teknik, gerekse tasarım ve süsleme açısından Anadolu'da aynı dönemde diğer beylikler tarafından inşa ettirilen yapılarla beraber, gelecek yüzyıllarda şaheserler meydana getirecek olan Anadolu Türk mimarisinin doğuş evresinde kendi kimliğini belirlemeye yönelik ilk örnekleri teşkil etmeleri bakımından önemlidir.

Anadolu'da hüküm süren diğer bir beylik olan Saltuklular'ın mihrap gelişimi Erzurum Ulucami (1179) ve Kale Mescidi (XII. yüzyıl sonu) mihrapları ile takip edilebilmektedir. Ulucaminin asıl mihrabı, kıble duvarının genel malzemesi olan kesme taşlardan yapılmıştır. Sütunce ve başlıkları bozulmuş derin mihrap nişinin kavsarası üç sıra mukarnasla dolgulanmıştır. Nişin etrafı sekizgenlerin kesişmesi ile oluşturulan dörtlü düğüm motifleriyle süslenmiş geniş iki kuşak ile çevrelenmiştir. En dışta ise kademeli silmeli sivri kemerler yer almaktadır (Fotoğraf 1.29)[170]. Caminin güneybatı kanadında kullanılan yan mihrabı ise, dört sıra mukarnaslı kavsarası ve düz silmelerle sınırlandırılmış çerçevesi ile erken devir özellikleri göstermektedir[171]. Diğer Saltuklu yapısı olan Kale Mescidi'nde de iki mihrap bulunmaktadır. Esas mihrap, sur duvarları üzerindeki burcun derinliğinden faydalanılarak yapılmıştır ve oldukça derin yarım yuvarlak nişlidir. Kavsara üzerindeki kemer sivridir ve çerçeve zincirek motifli ince bir bordürle oluşturulmuştur (Fotoğraf 1.30)[172]. Kubbeyi taşıyan ayakların batıdakinin üzerinde bulunan yan mihrap ise üç sıra mukarnas ve Bursa kemerli açıklığıyla sade olmasının yanısıra farklı bir örnektir[173].

Saltuklu dönemi mihrapları, taş malzeme ile inşa edilen, mukarnas yuvalarının geniş tutulduğu, süsleme olarak geometrik motiflerin kullanıldığı arkaik özelliklerle mimariye kazandırılmıştır. Bu mihraplar, Anadolu'nun Türkleşmeye başladığı ilk dönemin mihrapları olması açısından önemlidir.

---

[170] Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası II*, Ankara 2018, 15.
[171] Abdusselam Uluçam, "Erzurum Ulucami", *TDVİA,* İstanbul 2012, *XLII*, 102; Hüseyin Yurttaş, vd., *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Erzurum 2008, 27.
[172] Haldun Özkan, *Saltuklu Mimarisi*, Erzurum 2016, 91.
[173] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 128.

Fotoğraf 1.29. Erzurum Ulucamii Mihrabı

Fotoğraf 1.30. Erzurum Kale Mescidi Mihrabı

Anadolu'nun özellikle güney kesimine hakim olan Artuklular'ın mihrapları için ilk önemli örnek 1146[174], 1156[175], 1166[176] gibi farklı tarihlerin geçtiği Harput Ulucami'ye aittir. Kesme taş malzemeden yapılmış olan mihrap, yarım kubbe kavsaralı, yuvarlak kemerli nişten ibarettir. Çerçeve bordürlerinde ve sütunce gövdelerinde baklava dilimli motifler kullanılmıştır. Taşların üzerindeki izlerden var olduğu anlaşılan tepeliği günümüze ulaşamamıştır[177]. Fakat avluda yer alan mihrapta olması ana mihrabın tepeliğinin de bu şekilde olduğunu düşündürtmektedir[178].

XII. yüzyılın son çeyreğinde yapıldığı kesinleşen[179] Mardin Ulucami'nin ana mihrabı derin oyulmuş iki kademeli yüksek bir niş şeklinde düzenlenmiştir. İçiçe iki sivri kemerle tasarlanan mihrap, istiridye yivli kavsara ile kapatılmıştır. En dışta, testere

---

[174] M. Zeki Oral, "Harput Ulucami Duvarındaki Vergi Kitabesi", *VI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler,* Ankara 1967, 141; Şakir Çakmak, "Hüzünlü Kent: Harput", *Sanat Tarihi Dergisi, 15(2),* İzmir 2006, 140.

[175] İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında, I*, İstanbul 1958, 306; Nurettin Ardıçoğlu, *Harput Tarihi,* İstanbul 1964, 45; Muhammet Beşir Aşan, "Harput Ulu Cami Minberi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2),* Elazığ 1987, 29; Muhammet Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XII-XIII. Yüzyıllar),* Ankara 1989, 81.

[176] Max Van Berchem, "Arabische Inschriften Aus Armenien Und Diyarbekir", *Materialien Zur Altaren Geschichte Armeniens Und Mesopotamiens,* Berlin 1906, 143; Albert Gabriel, *Voyages Archeologiques Dans la Turquie Oriantale I,* Paris 1940, 259.

[177] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 123-124.

[178] Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat,* 147-148.

[179] Yapının tarihlendirilmesi ile ilgili karışıklıkların olduğunu ve diğer araştırmacıların tarihlendirme ile ilgili problemlerini özetleyen Zekai Erdal, 1176-77 yılında tamamlanmış olabileceğini ileri sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zekai Erdal, "Mardin Ulu Cami Üzerine Yeni Görüşler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17/Özel Sayı 2*, Van 2017, 440.

dişi motifli iki diziyle sınırlanan dikdörtgen çerçeve ile üzerindeki üçgen alınlık ve çelenk motifiyle alışılmamış bir mihrap kompozisyonu sergilemektedir (Fotoğraf 1.31)[180].

Artuklu döneminin en anıtsal mihrabı, Dunaysır (Kızıltepe) Ulucamii'ye ait üzerinde 1204 tarihini veren mihraptır. Zengin süslemeli taş mihrabın etrafı tromplara kadar yükselen kaval silmelerle çevrilip kademeli kuşaklarla sarılmıştır. Benzeri olmayan bu mihrap nişe doğru daralan iki kademeli sütunce ve kemerlerle hareketlendirilmiştir. Mukarnas başlıklı sütuncelerin üst kısımlarında nesih hatla yazılmış âyet kitâbeleri, altta geometrik örgü motifleri yer almaktadır. Etrafı kaval silmelerle çevrilen yarım daire planlı mihrap nişinin alt bölümünde yıldızlardan çıkan geçme motifli geometrik kompozisyon hâkimdir. Üst bölümün ortasında kaval silmeyle yuvarlak kemerli yüzeysel bir niş daha meydana getirilmiştir. Dört tarafta kitâbe kuşağı, iki yanında geometrik motifli geniş dikdörtgen çerçeve bulunan bu yüzeysel nişin iç kısmına farklı bir niş daha açılmıştır. Nişin üzerini istiridye yivli bir kavsara çevirmektedir. Ortada zincirle asılmış kandil motifine yer verilen mihrapta ince işçilikli bitki motifleri ve rozetler göze çarpmaktadır (Fotoğraf 1.32)[181].

Diyarbakır Mesudiye Medresesi'nin 1223 tarihli avlu mihrabı, Suriye yapılarına benzer şekilde ele alınmıştır. Kesme taş malzeme ile yapılan mihrabın derinliği duvar kalınlığı içerisinde giderilmiştir ve dışa taşıntı yapmamaktadır. Oturtmalıktan itibaren devam eden derin bir kaval silme çerçeveyi oluşturmaktadır. Sütunce başlıkları üzerine oturan kemer dilimlidir ve en göze çarpan bölümdür. İki renkli taştan yapılmış olması Zengi mihraplarına benzemektedir. Kavsarası aşağıdan yukarıya doğru daralarak uzayan silmelerle sekiz dilimli hale getirilmiştir. Yarım küre kavsaralı mihrabın sütunceleri kaval silmeler ve ince yivlerle hareketlendirilmiş, kaide ve başlıklarında üçer sıra mukarnas kullanılmıştır. Mescit bölümünün içinde bulunan ve bu mihrapla aynı dönemde yapıldığı düşünülen mihrap ise oldukça sade ele alınmıştır. Yarım kubbe

[180] Abdusselam Uluçam, "Mardin Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 113; Z. Kenan Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası III*, 150.
[181] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 19,131; Abdusselam Uluçam, "Dunaysır Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 106; Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası III*, 176.

şekilli kavsarası üstten yuvarlak kemer ile yanlardan ise kaidesi olmayan sütuncelerle sınırlandırılmıştır (Fotoğraf 1.33)[182].

Fotoğraf 1.31. Mardin Ulucami Mihrabı[183]

Fotoğraf 1.32. Dunaysır (Kızıltepe) Ulucamii Mihrabı

Farklı dönemlerde onarılarak tahkim edilen Silvan (Meyyâfârikīn) Ulucaminin (1152-57)[184] kıble duvarında dört mihrap nişi vardır ve bunlardan ikisi XIII. yüzyılda yapılmıştır. Bu mihraplardan biri iki dikdörtgen bordür içinde mukarnas kavsaralı nişe sahiptir. Nişin içi bitkisel, geometrik süslemeler ve âyet kitâbeleriyle dolgulanmıştır. Nişi çevreleyen sivri kemer üçlü sütunçeler ve süslemeli başlıklara oturtulmuştur. Zemini rumi ve kıvrık dallar ile süslenen kemerin üzerinde H.624/M.1227 tarihini veren celî sülüs kitâbesi bulunmaktadır (Fotoğraf 1.34). Diğer mihrap, dikdörtgen bir

[182] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 143-145.
[183] http://archnet.org/sites/2066/media_contents/43147 (Erişim Tarihi: 11.12.2019)
[184] Tarihçesi ile ilgili bkz. Yusuf Çetin, "Silvan Ulu Camii'nin Plan Bakımından Bir Değerlendirmesi ve Anadolu Türk Cami Mimarisine Katkıları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 30*, Erzurum 2008, 23.

bordür ile kuşatılmış, yuvarlak kemerli mihrap nişinin içi yivlerle hareketlendirilmiş, geometrik ve bitkisel karakterli süslemeler ile tezyin edilmiştir[185].

Fotoğraf 1.33. Diyarbakır Mesudiye Medresesi Avlu Mihrabı

Fotoğraf 1.34. Silvan Ulucami Mihrabı

Bu önemli örneklerin dışında Artuklu döneminde Diyarbakır Hatuniye Medresesi ve Türbesi'nde (1150-1175), Diyarbakır Zinciriye Medresesi'nde (1198-99), Mardin Sultan İsa Medresesi'nin (1200-1250) mescid ve türbesinde, XIII. yüzyılın ikinci yarısında yapılan Mardin Şehidiye ve Kasımiye Medreseleri'nde yine malzemenin taş ve süslemenin yoğun olduğu mihraplar yapılmıştır. Coğrafi olarak yakın olması sebebiyle Suriye karakteri gösteren Artuklu dönemi mihrapları XII. ve XIII. yüzyıllar için Anadolu'da ki mimari karakteri belirlemede etkin rol oynamıştır.

Mengüceklilerin yaptırdığı camilerin en eskisi, 1180-81 tarihli Süleyman oğlu Şahin Şah tarafından yaptırılmış olan Divriği Kale Camii'dir. Camiye ait mihrap, kesme taş malzeme ile kaplanmış, hücre derinliği duvar kalınlığı içinde giderilmiştir. İç yüzeyi farklı boyutlarda üç sıraya bölünmüş ve her sıraya sivri kemerli yüzeysel nişler

[185] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 150-152; Ayşe Denknalbant, "Silvan Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 115.

dizilmiştir. 60 cm yüksekliğe sahip kavsarası mukarnaslıdır. 450x250 cm boyutlara sahip bu mihrabın etrafını sınırladıran unsur tek sıra bordürdür[186].

1228-29 tarihli Divriği Ulucami'nin mihrabı, Anadolu mihrapları içerisinde hiçbir benzeri olmayan, tüm aksın süsleme programına dahil edildiği fakat tamamlanamadığı mihraptır. İki yanı kabarık iri rûmî motifleri ile süslenen mihrap, sade bir dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış ve hücresi sivri kemerli bir niş şeklinde düzenlenmiştir. Alt kısmı sade olan nişin üst kısmı yoğun biçimde kabarık bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kenarlardan içbükey ve dışbükey geniş ve sade kuşaklarla anıtsallaştırılan mihrabın süslemeleri, yarım kalmış olmasına rağmen, caminin kapılarında görülen ve cepheden dışarı taşarak barok tarzı andıran süslemelere benzemekte ve oldukça iddialı plastik etki yaratmaktadır (Fotoğraf 1.35)[187].

Fotoğraf 1.35. Divriği Ulucami Mihrabı

[186] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 128-129.
[187] Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul 2002, 126; Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 26; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 152-154; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Divriği Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII*, 95; Ali Saim Ülgen, "Divriği Ulu Camii ve Dar üş-şifası", *Vakıflar Dergisi, V*, Ankara 1962, 96; Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası III*, 318.

1.2.4.2. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Mihrap

Anadolu'da 1308'e kadar varlığını sürdüren Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yapılan mihraplar üslûp ve tasarım özellikleri bakımından önemli bir yere sahiptir. XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu mihraplarında izlenen malzeme ve teknik, elemanların farklı biçimlenişleri ve süsleme kompozisyonları, Anadolu'ya özgü yeni bir mihrap tipinin gelistiğini göstermektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk eseri, yapıldığı tarih ile ilgili karışıklıkların hala çözüme kavuşturulamadığı, fakat genel kabul olarak kompleksin ibadet mekanının Sultan I. Mesut (1116-1156) döneminin sonunda başlanıp, II. Kılıç Arslan (1156-1192) döneminin ilk yıllarında tamamlatıldığı yönünde olan Konya Alaeddin Camii'dir[188]. Yapının mihrabı dıştan altı bordür ile çevrelenmiştir. İlk bordürde tezyinat, alçı zemin üzerine firuze renkle helezonlu kıvrım dallar arasına işlenen yuvarlak formlu yarım palmetlerin aşağı ve yukarı doğru bakar şekilde sıralanması ile oluşturulmuştur. İkinci bordürde nesih karakterle Ayet-el Kürsi yazılmıştır. Diğer bordürlerde geometrik ve bitkisel süslemelerle grift bir şekilde süslenmiştir. Bu süslemelerin orjinalleri sadece mihrabın üst kısmında ve köşelik tablasında kalmıştır. 1889'da Konya valisi Sururi Paşa tarafından yapılan onarım esnasında bordürlerin dökülen çinileride kalemişi süsleme ile tamamlatılmıştır. Aynı tamirat sırasında mihrabın esas nişi içine mermer bir mihrap eklenmiş ve orjinalitesi büyük oranda bozulmuştur (Fotoğraf 1.36). Aynı döneme tarihlendirilen ve yarım kalan türbeye ait olan mihrap ise kesme taş malzeme ile mukarnas kavsaralı olarak yapılmıştır. Çerçeve ve sütuncelerinde alçak kabartma süslemeler mevcuttur[189].

Minaresi 1213 tarihli Akşehir Ulucami'nin yapım yılı daha eski bir tarihi göstermektedir. Bu yapının kitabesi olmasada Konya Alaeddin Cami mihrabı ile benzer bir mihraba sahip olması yapıların aynı dönemde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Yapılan son onarımda ortaya çıkarılan çini mozaik mihrabı (Fotoğraf 1.37), firuze ve mor renklerle sadece geometrik süslemelerin kullanıldığı

[188] Ayrıntılı bilgi için bkz. Neslihan Asutay-Effenberger, "Konya Alaeddin Camisi Yapım Evreleri Üzerine Düşünceler" *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23/2, Ankara 2006, 113-122.

[189] Semavi Eyice, "Alaeddin Cami", *TDVİA*, İstanbul 1989, *II*, 324-327; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 140-143; Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 31-35; Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat*, 34-37; Beste Çok, "Anadolu Selçuklu Dönemi (1071-1308) Çinili Mihrap Bordürlerinde Tezyinat" *7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), Kilis 2018, 222-223.

erken üsluba işaret etmektedir. Geçme ve yıldızlardan meydana gelen geometrik desenli iki bordür mihrabı üç yönden çevrelemektedir. Mukarnaslı kavsaranın konturları tuğla, içleri ise mozaik çinili geometrik desenlerle kompoze edilmiştir. Köşelerde çarkıfelek formunda kûfî hatla "Ali" ismi tekrarlanmıştır. Beş kenarlı nişin içerisinde her bir kenar, dilimli kemerli ve geometrik süslemeli olarak düzenlenmiştir. Çini mukarnasların altındaki geniş kitabe kuşağında, "Allah" ve "Allahuekber" ibareleri tekrarlanmıştır (Fotoğraf 1.37)[190].

Fotoğraf 1.36. Konya Alaeddin Camii Mihrabı[191]

Fotoğraf 1.37. Akşehir Ulucami Mihrabı[192]

1223'de yapılan Niğde Alaeddin Camii, orijinal özelliklerini önemli ölçüde koruyabilmiş önemli bir Selçuklu eseridir. Süslemelerin en zengin olduğu birim olan mihrabı, dışta dikdörtgen nişli ve dört sıra mukarnas kavsaralı, içte beş cepheli ve beş

[190] Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 53; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 136-137; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Akşehir Ulu Cami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII*, 84; Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat*, 54-57; Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi (1071-1308) Çinili Mihrap Bordürlerinde Tezyinat*, 206-207.
[191] https://gezmekguzelsey.com/konya/ (Erişim Tarihi: 18.12.2019)
[192] https://tr.pinterest.com/pin/448671181620634691/ (Erişim Tarihi: 04.03.2019)

sıra mukarnas kavsaralı olan iç içe iki niş kurgusu ile yapılmıştır. 4.50 m genişliğinde ve 5.48 m yüksekliğindeki mihrap, dıştan yedi bordürle kuşatılmıştır. Mihrabın geniş olan dördüncü ve yedinci bordürü yinelenen karelerle farklı yönlerde kesişen düz şeritli süslemeler içerir. Yedinci ve en geniş bordürü bezeyen kesişen karelerin oluşturduğu sekiz kollu yıldız kompozisyonları mihraba hâkimdir. Bordürler arasındaki dar şeritleri iki şeritli zencirek ve yarım dairelerin düşey yinelenerek oluşturduğu motifler süslemektedir. İçteki nişi üç şeritli örgü motifiyle süslü bir bordür kuşatmaktadır. Her iki kavsara köşeliğinde dokuz, on ve onbir yapraklı çiçekle bezenmiş rozetler yer alır. Dikdörgen nişli mihrabın kavsarasında alt sıradaki mukarnasın arasında dört kez "Allah", en üstteki tek mukarnasın çevresine ise "Kelime-i Tevhid" yazılmıştır[193].

Danişmendli eseri olan Kayseri Kölük Camii, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu Selçuklu döneminde onarılmış ve mihrabı bu dönemde yapılmıştır. Duvardan dışarıya hafif taşıntı yapan mihrap, farklı genişlik ve profillerdeki silme ve bordürlerle çerçeve içine alınmış dikdörtgen bir kütledir; üst çerçevesinde turkuaz zemin üzerine patlıcan moru renkli palmet ve kıvrık dallardan meydana gelen bitkisel motiflerin işlendiği çinili bir akroter yer almaktadır. Mihrabın üst çerçevesindeki dikdörtgen yüzeyde, turkuaz renkli çini mozaiklerden oluşan zeminin üzerine patlıcan moru renkli kesme çinilerden Tevbe Sûresi 18. âyet[194] yazılmıştır. Altı sıra mukarnas kavsaralı niş örtüsünü kuşatan sivri kemerin köşeliklerine, turkuaz ve patlıcan moru renkli çini mozaiklerin kullanıldığı kaval silmelerle yüksek plastik bir kabartma şeklinde birer düğüm yapılmış ve ortalarına da turkuaz renkli ajurlu birer çini kabara yerleştirilmiştir. Dikdörtgen planlı mihrap nişinin duvarında, mermerden üç kenarlı ve beş sıra mukarnas kavsaralı bir mihrabiye yer almaktadır; mukarnaslar ve kavsaranın alt sırasından zincirle bağlanarak sarkıtılmış tarzda tasvir edilen kandil motifi altın yaldızla boyanmıştır. Nişin üst bölümündeki üçgen yüzey, kare formlu ve desenleri birbirinden farklı XVII. yüzyıl Osmanlı çinileriyle kaplı durumdadır. Mozaik çini tekniğinin kusursuz bir işçilikle

---

[193] Nermin Şaman Doğan, "Niğde'deki Türk Dönemi (13-15. Yüzyıl) Yapılarında Taç Kapı-Mihrap Tasarımı ve Bezeme İlişkisi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *30(1)*, Ankara 2013, 122; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 146-148; Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 35-37; Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası III*, 215.

[194] http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=9&ayet=18 (Erişim Tarihi: 04.03.2019)
*İnnemâ ya'muru mesâcida(A)llâhi men âmene bi(A)llâhi velyevmi-l-âhiri vee**k**âme-**ss**alâte veâtâ-zzekâte velem yaḫşe illa(A)llâh(e)(s) fe'asâ ulâ-ike en yekûnû mine-lmuhtedîn (Allah'ın mescitlerini (dini ve manevi hizmet merkezlerini), yalnızca Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru yerine getiren, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkup çekinmeyenler (halis niyetle başlayıp) onarabilir. İşte, hidayete erenlerden oldukları umulanlar bunlardır.*

uygulanmış olduğu mihrapta nesih ve küfi hatlar, çeşitli geometrik ve bitkisel motiflerden oluşan girift kompozisyon şemaları göze çarpmaktadır (Fotoğraf 1.38)[195].

1238 tarihli Kayseri Huand Hatun Camii mihrabı, değişik bir kompozisyona sahiptir. Dışarıya beş köşe şekilde yansıyan mihrabın içe taşıntısı yoktur. Akant başlıklı mermer sütunceli, kavsarası mukarnaslı ve çerçevesi geometrik süslemeli olan mihrap hücresinin içinde istiridye kabuğu motifli üç niş bulunmaktadır (Fotoğraf 1.39)[196].

Fotoğraf 1.38. Kayseri Kölük Camii Mihrabı

Fotoğraf 1.39. Kayseri Huand Hatun Camii Mihrabı

II. İzzettin Keykavus zamanında 1249'da yapılan Kayseri Hacı Kılıç Cami'nin mihrabı, tackapılara uygun bir şekilde zengin süslemelidir. Nişi çevreleyen iki geniş bordür, geometrik yıldız ve düğümlü geçmelerle, mukarnas çevresini belirleyen sivri kemer ise rumi ve kıvrık dallarla süslüdür. Bu kemerle bordür arasındaki boşlukta kaval

---

[195] Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 17; Tanman, "*Danişmendliler",* 475; Çok*, Anadolu Selçuklu Dönemi (1071-1308) Çinili Mihrap Bordürlerinde Tezyinat,* 209. Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası II*, 190-191; Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat,* 24-27; Şebnem Akalın, "Kölük Cami ve Külliyesi", TDVİA, İstanbul 2002, *XXVI*, 250.

[196] Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası II*, 228; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 158-159; Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 47; Mehmet Çayırdağ, "Huand Hatun Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1998, *XVIII*, 261.

silmelerin sade geometrik şekilleri Suriye Zengi mimarisini ve Konya Alaeddin Camii mihraplarının süslemelerini hatırlatmaktadır (Fotoğraf 1.40)[197].

III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin eseri olan Kayseri Develi Ulucamii (1281-82) mihrabı orta akstan hafif doğuya doğru kaymıştır. Gri andezit taştan yapılmış mihrap, derinliği duvar içinde kalan dikdörtgen bir niş olarak tasarlanmıştır. Mihrap, farklı genişlik ve profillerdeki silme ve bordürlerle yanlardan ve üstten dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır; silme ve bordürlerin üzeri, geometrik kompozisyonlar, bitkisel motifler ve nesih hatla yazılmış Âl-i İmrân Sûresi 18. Âyetinin tamamı ile 19. Âyetin bir bölümünü içeren yazılarla kompoze edilmiştir. Mihrap nişi, dış köşelerde gövdeleri burmalı ve akantus başlıklı silindirik birer sütunce üzerine oturan ve sivri bir kuşatma kemeriyle çevrelenen sekiz sıra mukarnas kavsarayla örtülüdür. Mukarnaslı kavsaranın alt sırasında Hâc Sûresi 77. Âyeti, sütunce başlıklarının altında ise Enbiyâ Sûresi 107. Âyeti ile Kalem Sûresi 4. Âyeti yazılıdır. Kavsarayı çevreleyen sivri kemerin profili, yüksek kabartma etkisi yaratan palmet ve lotus motifleriyle oluşturulmuş bir taş örgüyle kuşatılarak, kemerin tepe noktasında çifte rûmî ve palmet motifinden oluşan yüksek kabartma bir akroterle nihayetlenmektedir. Mihrap nişinin alt bölümünde, duvar içine açılmış üç kenarlı ve üç sıra mukarnas kavsaralı bir mihrabiye nişi daha bulunur; nişin yan duvarlarındaki, örgülü madalyonların içine gömülmüş farklı çap ve formlarda çeşitli renkli mermerler özellikle dikkat çekmektedir. Mihrabiye nişinin alt bölümünde yer alan zikzak formlu mermer kaplama ve üzerindeki kıvrım dal-şakayık motifleriyle bezeli renkli mermer panolar, Zengi ve Memlük süslemelerinin çok sadeleşmiş şekilde Selçuklu devrinde görülmesidir. Beylikler ve Osmanlı mimarisinde de zaman zaman kendini gösterecek olan bu detay, mihrabı özellikli kılan en önemli unsurlardan biridir (Fotoğraf 1.41)[198].

Selçuklu döneminde yapılmış ahşap destekli camiler içinde bulunan mihrapların en eskisi 1258 tarihli Konya Sahip Ata Camii mihrabıdır. Yanan ve sonraki yıllarda yenilenen bu yapının mihrabı ilk dönemden kalmıştır. Mozaik çinili, dikdörtgen planlı,

---

[197] Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 49; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 165-167; Şebnem Eryavuz, "Hacı Kılıç Camii ve Medresesi", *TDVİA*, İstanbul 1996, *XIV*, 489.

[198] Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası II*, 272; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 194-196; Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 54; Nuran Gülşen, "Develi Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII*, 94; Celil Arslan, "Develi'deki Selçuklu Dönemi Mihrapları", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, (27-30 Eylül 2010), Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyeti (Bildiriler I),* Kayseri 2014, 257-280.

mukarnas kavsaralı mihrapta, firuze, mor ve lacivert renkler hakimdir. Geometrik ve bitkisel motiflerin kullanıldığı mihrapta yazıya yer verilmemiştir. Çifte rumi ve kıvrık dallarla bezenmiş bordürlerle sınırlandırılmıştır. Zar başlıklı sütuncelerin üzerine oturtulan mukarnas kavsarası altı sıralıdır. Alınlık, sekiz köşeli yıldızlardan gelişen geometrik süslemeye sahip iken köşeliklerde altı kollu yıldız kullanılmıştır. Nişinin iç kısmı da tamamen çinilerle kaplanan mihrap, Selçuklu çağı için özel ve önemli bir örnektir[199].

Fotoğraf 1.40. Kayseri Hacı Kılıç Camii Mihrabı[200]

Fotoğraf 1.41. Kayseri Develi Ulu Camii Mihrabı[201]

1272 tarihli Afyon Ulu Camii mihrabı, silindirik formlu sütunceler üzerine oturan altı sıra mukarnaslı kavsarası, dikdörtgen planı ve kenar bordürleriyle XIII. yüzyılın tipik bir örneğidir. Bitkisel bezemeli bordür ve nesih hatla yazılmış yazı kuşağı ile çevrelenen mihrapta Hattat Hacı Murad b. Mahmûd'un adı geçmekte, yapıdaki kalem işi süslemelerin de aynı hattat tarafından yapıldığı düşünülmektedir (Fotoğraf 1.42)[202]. Tarih olarak "Ali Bek bin Sevastos" zamanına atıfta bulunulmuştur. Bu da III. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi olan XIII. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir[203].

---

[199] Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası II,* 447; Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 69; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 173-174; Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat*, 62-65.

[200] http://kayseriden.biz/icerik.asp?ICID=149 (Erişim Tarihi: 18.12.2019)

[201] http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/develi-ulu-cami (Erişim Tarihi: 04.03.2019)

[202] Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 63; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 181-182; Zeynep Hatice Kurtbil, "Afyon Ulucami", *TDVİA,* İstanbul 2012, *XLII*, 82-83.

[203] Z. Kenan Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası I,* Ankara 2018, 38.

Minber kitabesinde 1290 yılı geçen Ankara Arslanhane (Ahi Şerafeddin) Cami'nin mihrabı da özelliklerine bakılırsa aynı dönemde yapılmıştır. Anadolu'da benzeri olmayan ve Büyük Selçuklular'ın İran yapılarındaki usluba işaret eden mihrap, alçının ve çininin bir arada kullanıldığı nadir eserlerdendir. 350x560 cm boyutlara sahip olan mihrabın üzerinde yekpare bir tepelik bulunmaktadır. Kenarlardan dört sıra bordür ile sınırlandırılmıştır. Altı sıra mukarnasa sahip kavsaraya ve dikdörtgen planlı nişe sahiptir. Silindirik gövdeli sütuncelerle sınırlandırılmış mihrabın üzerinde, Selçuklu çini sanatının değişmezi olan firuze ve patlıcan moru renklerin hakim olduğu, geometrik ve bitkisel süslemeler mevcuttur. Alınlıkta yer alan yüksek kabartma teknik ile grift bitkisel bezemeli madalyon uygulaması ile özel bir yere sahiptir (Fotoğraf 1.43)[204].

Fotoğraf 1.42. Afyon Ulucamii Mihrabı[205]

Fotoğraf 1.43. Ankara Arslanhane Camii Mihrabı[206]

Anadolu Selçuklu döneminde camilerin yanısıra küçük boyutlu mescidlerde de orijinal özellik taşıyan ve gelişkin özellikler gösteren mihraplar yapılmıştır. Mescidlerde de mihrap malzemesi olarak taş, çini mozaik ve alçı kullanılmıştır. Bunlar, Konya Hacı Ferruh Mescidi (1215), Alanya Akçebe Sultan Mescidi (1230), Karaman Ebul Feth

[204] Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 66; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 196-198; Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası I,* 156; Bekir Eskici, *Ankara Mihrapları*, Ankara 2001, 18-22; Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat*, 122-127.

[205] https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/ulu-cam467915 (Erişim Tarihi: 18.12.2019)

[206] https://tr.foursquare.com/v/aslanhanecamii/4dec9bceae60e989238ef5cd?openPhotoId=59d7b11b51950e4b1aa5382f (Erişim Tarihi: 05.03.2019)

Mescidi (XIII. yüzyıl ilk yarısı), Konya Sahip Ata Mescidi (XIII. yüzyıl ikinci yarısı), Konya İç Karaaslan Mescidi (XIII. yüzyıl ikinci yarısı), Konya Sakahane Mescidi (XIII. yüzyıl ikinci yarısı), Harput Arap Baba Mescidi (1279), Konya Beyhekim Mescidi (XIII. yüzyıl sonları)'dir[207].

Anadolu Selçuklu dönemi medreselerinin mescidlerinde kullanılan mihraplarda dikkate değerdir. 1224 tarihli Isparta Atabey Ertokuş Medresesi (Fotoğraf 1.44), 1243 tarihli Konya Sırçalı Medrese (Fotoğraf 1.45), 1250 tarihli Antalya Karatay Medresesi, 1271 tarihli Sivas Gök Medrese, 1278 tarihli Afyonkarahisar/Çay Taş Medrese'de bulunan mihraplar bu döneme ait olan orijinal özelliklerini kısmen ya da tamamen koruyan mihraplardır. Cami ve mescitlerde olduğu gibi taş ve çini malzeme kullanımı söz konusudur. Planları yarım yuvarlak ya da kare olarak farklılıklar gösterse de tamamında kavsara mukarnaslıdır. Çerçevenin bordürlerle sınırlandırıldığı ve bu bordürlerin de geometrik ve bitkisel süsleme alanı olarak kullanıldığı özellikleri tespit edilebilen örneklerden anlaşılmaktadır.

Anadolu'nun Selçuklu döneminde Denizli'den Erzurum, Kars ve Iğdır'a, Kütahya'dan Malatya, Bitlis, Ahlat'a, Antalya'dan Sinop ve Samsun'a kadar uzanan yollar üzerinde inşa edilmiş ticaret yapıları olan kervansaraylarda da mihraplar önemle ele alınan mimari elemanlardan olmuştur. Diğer eserlerde olduğu gibi kervansaray yapılarında da, plan ve süsleme motifleri, Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu yapılarına dayanmaktadır[208]. Bu yapılar arasında orijinal mihrapların tespit edildiği yapıların sayısı azdır. Kuruçeşme ve Kızılören Han (1210 yılında tamamlandıkları düşünülmektedir) mihrapları erken özellikler gösteren taş malzemeli mihraplardır. Devasa boyutlara sahip Aksaray Sultan Hanı (1229) (Fotoğraf 1.46) ve Tuzhisarı Sultan Hanı (1236) (Fotoğraf 1.47) mihrapları yapıların avlu ortasında yer alan köşk mescidlerin kıble duvarındadır. Sonradan onarım geçirip orijinal özelliklerine zarar verilsede dönem özelliklerini gösteren kısımları mevcuttur[209]. Taş mihrapların içiçe iki niş ile yapılması, kenar bordürlerinde geometrik ve bitkisel grift süslemenin kullanılması, kavsaranın mukarnas ile dolgulanması gibi klasik Selçuklu çağı özellikleri gösteren mihraplar bulunmaktadır.

---

[207] Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 55-62; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 137-203.
[208] Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 112.
[209] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 133-157.

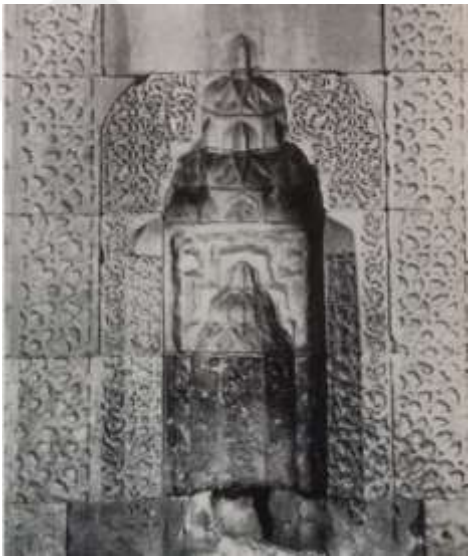
Fotoğraf 1.44. Isparta Atabey Ertokuş Medresesi Mihrabı[210]

Fotoğraf 1.45. Konya Sırçalı Medrese Mihrabı [211]

Fotoğraf 1.46. Aksaray Sultan Hanı Mihrabı[212]

Fotoğraf 1.47. Tuzhisarı Sultan Hanı Mihrabı[213]

[210] http://2.bp.blogspot.com/mqBj8shAa4Y/VOrAPddCgI/AAAAAAAAAcFA/QgrJ03ha4FI/s1600/IMG746.jpg (Erişim Tarihi: 07.05.2019)

[211] https://tr.pinterest.com/pin/454793262350023327/ (Erişim Tarihi: 07.05.2019)

[212] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sultanhani_-_Gebetshaus_5_-_Mihrab.jpg (Erişim Tarihi: 07.05.2019)

[213] https://www.google.com/search?rlz=1C1CHZL_trTR821TR821&biw=1536&bih=706&tbm=isch&sa=1&ei=qBKBXOmVC8uN0gWk_pqIDw&q=tuzhisar%C4%B1+sultan+han%C4%B1+mihrab%C4%B1&oq=tuzhisar%C4%B1+sultan+han%C4%B1+mihrab%C4%B1&gs_l=img.3...191655.193804..194102...0.0..0.277.1610.0j8j1.....1....1..gws-wiz-img.YsRnhT0pVeA#imgrc=30jBzKK1dTvICM: (Erişim Tarihi: 07.05.2019)

Bu dönemin diğer kervansaray mihrapları, 1235-37 tarihli Zazadin Han, 1236-46 yılları arasında II. Keyhüsrev zamanında yapıldığı düşünülen Şerefza (Şarapsa) Han, 1243'de tamamlandığı düşünülen Ağzıkara Han ve 1249 tarihli İshaklı Han'da bulunmaktadır. Hepsi yapıların ana malzemesi olan taş malzeme ile yapılmış tipik özellikler gösteren mihraplardır[214].

Anadolu Selçuklu Dönemi türbelerinde de mihrap kullanılmıştır. Yine klasik Selçuklu özellikleri ile taş ya da çini ile yapılan bu mihraplar, cami mihraplarına göre biraz küçük boyutlu tutulmuştur. 1220 tarihli Sivas Keykavus Darüşşifası türbe mihrabı, 1247 tarihli Kayseri Çifte Kümbet, XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaptırıldığı düşünülen Kayseri Huant Hatun ve Döner Kümbet, 1295 tarihli Develi Seyyit Şerif Türbesi, aynı yıllara tarihlendirilen Develi Hızır İlyas Türbesi'ne ait mihraplar sadece birkaç örnektir[215].

Anadolu Selçuklu çağında daha çok cami, kümbet, medrese ve hanların mescid kısımlarında görülen mihraplar, yapıların önemli mimari elemanlarından birini teşkil etmektedir. Bu mihrapların çoğu kesme taş ve mozaik çini malzemeyle yapılmışlardır. Alçı mihrapların sayısı ise bu dönemde oldukça azdır. Süslemeleri ile de dikkat çeken dikdörtgen çerçeveli mihraplar mukarnaslı ve yarım kubbe kavsaralı, dikdörtgen yarım çokgen ve yarım daire planlı mihrap nişleri ile kemer, sütunce köşelik ve alınlıkdan meydana gelmiştir. Mihraplarda ikinci niş önemli bir yer tutmaktadır. Bu nişler, çoğunlukla çokgen planlı ve mukarnas kavsaralı olarak asıl nişin içerisine yerleştirilmişlerdir[216]. Bu dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan mihraplar, Suriye etkisi sebebiyle diğer mihraplardan ayrılmaktadır. Yarım kubbe ve dilimli yarım kubbelerin baskın olduğu bu mihraplarda malzeme bölge mimarisine uygun olduğu için taştır. XII. yüzyıl sonu ve XIII. yüzyıl başında yapılan mihraplarda oyma süsleme daha yüzeysel iken geç dönemlerde yüksek kabartma teknik ile daha grift tarzda yapılmıştır. Erken örneklerde geometrik süsleme ağırlıklı iken geç örneklere yazı ve bitkisel dolgu dahil edilmiştir[217].

---

[214] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 157-167.
[215] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 139-200.
[216] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 25; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 105-110.
[217] Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları,* Ankara 1992, 11.

1.2.4.3. Beylikler Döneminde Mihrap

1243 yılında Kösedağ'da Moğollar karşısında uğradığı yenilginin ardından Anadolu Selçuklu Devleti hızlı bir çöküş devresine girerek Anadolu'da hâkimiyet kuran İlhanlılar'a tâbi olmuştur. Malî kaynakların azlığı, suistimaller ve iktisadî çöküntü yüzünden perişan bir durumda bulunan Anadolu'da Selçuklu Devleti tekrar eski ve kudretli haline gelememiştir.

Yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da Moğol baskısının zayıflamasından faydalanan Türkmen beyleri yavaş yavaş bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir[218]. Ermenek, Karaman ve Konya'da Karamanoğulları (1256-1466/1483), Afyon ve çevresinde Sahib Ataoğulları (1275,1341), Sinop'ta Pervaneoğulları (1277-1322), Beyşehir'de Eşrefoğulları (1290-1326), Sinop ve Kastamonu'da Candaroğulları (1290-1461), Balıkesir ve çevresinde Karesioğulları (1297-1336), Bursa, İznik ve Söğüt'de Osmanoğulları (1299-1922), Isparta ve Eğridir'de Hamitoğulları (1300-1423), Milas, Peçin ve Muğla'da Menteşeoğulları (1300-1425), Manisa'da Saruhanoğulları (1300-1426), Kütahya'da Germiyanoğulları (1300-1429), Birgi ve Selçuk'da Aydınoğulları (1308-1426), Sivas Kayseri ve çevresinde Eratnaoğulları (1335-1381) (1381'de bu beyliğe son veren Kadı Burhanettin 1398'e kadar kendi devletini kurmuştur), Maraş ve Elbistan'da Dulkadıroğulları (1337-1522), Adana'da ise Ramazanoğulları (1352-1608), kurulan devletler arasındadır (Harita 1.6)[219].

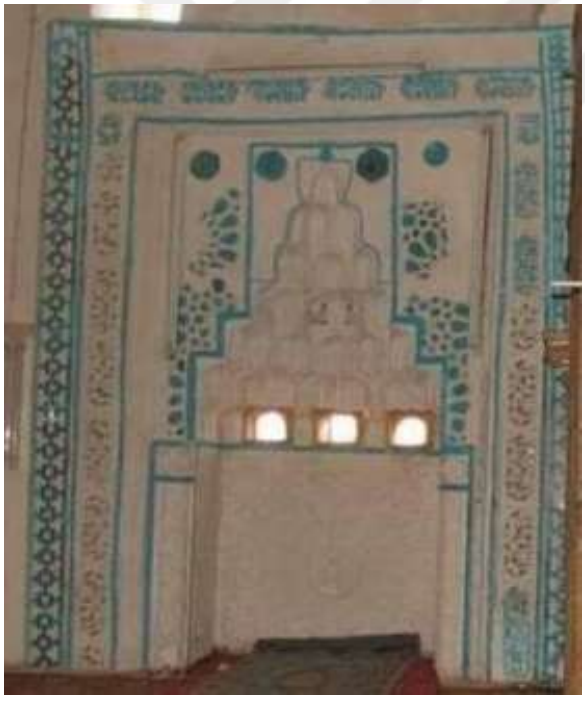

Harita 1.8. Anadolu'da İkinci Beylikler Dönemi Coğrafi Sınırları[220]

[218] Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *TDVİA*, İstanbul 1991, *III*, 138.
[219] Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı (XIV. – XV. Yüzyıl),* Ankara 2007, 1; Mustafa Cezar, "Beylikler Dönemi Kültür ve Sanatının Genel Karakteri", *Beylikler Dönemi Kültür ve Sanatı Sempozyum Bildirileri (16-17 Nisan 2003),* İstanbul 2014, 2.
[220] https://www.google.com/search?q=beylikler+devri&rlz=1C1CHZL_trTR821TR821&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiVkfibvDgAhXwzaYKHT7BDLkQ_AUIDigB&biw=1536&bih=706&dpr=1.25#imgdii=gVGdE5pB9dBy0M:&imgrc=fUbkWtkyce4wwM: (Erişim Tarihi: 08.03.2019).

Anadolu'da kurulan bu beyliklerden merkezi Ermenek olan Karamanoğulları Beyliği'nin mihrap profili için ilk örnek 1300-1301 tarihli Ermenek Akça Mescid mihrabıdır. Yarım sekizgen planlı, beş sıra mukarnas kavsaralı kenarlardan zar başlıklı iki sütunce ile sınırlandırılmış olan mihrapta kesme taş malzeme kullanılmıştır. Diğer örnek olan 1302-1303 tarihli Ermenek Ulu Camii'de ise alçı ve çini mozaiğin bir arada kullanıldığı, yedi sıra mukarnaslı ve dikdörtgen planlı bir mihrap bulunmaktadır. Alçı kalıplama tekniği ile yapılan mihrapta alçak kabartma teknik ile geometik süsleme yapılmıştır (Fotoğraf 1.48)[221].

XIV. yüzyıla tarihlendirilen Ermenek Fatma Hatun Cami'nin tek süslü unsuru olan mihrabı, kesme taş malzemeli, yarım sekizgen planlıdır. Beş sıra mukarnas kavsaralı mihrabın nişi iki yandan sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Kavsaranın iki yanında üzeri yivlendirilmiş kabaralar mevcuttur. Mihrap, içte kaval ve yalın, dışta ise zencirek motifli bir bordür ile çevrelenmiştir (Fotoğraf 1.49)[222].

Fotoğraf 1.48. Ermenek Ulucamii Mihrabı[223]

Fotoğraf 1.49. Ermenek, Fatma Hatun Camii Mihrabı (O.N. Dülger'den)

[221] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 203-205; Osman Nuri Dülgerler, *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*, Ankara 2006, 28-31.
[222] Dülgerler, 38.
[223] http://tarihtekisanat.blogspot.com/2013/12/ermenek-ulu-cami.html (Erişim Tarihi: 09.05.2019)

XIV. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen Nevşehir Ürgüp Damsaköy Taşkın Paşa Külliyesi'nin ceviz ağacından yapılmış ve günümüze kadar ulaşabilmiş tek ahşap mihrap olma özelliği taşıyan eşsiz mihrabı, Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenmektedir. Anadolu dışında yer alan ve çeşitli dönemlere tarihlenen, Kahire'deki El-Ezher Camii ile Seyide Nefise Camii, Batı Türkistan'daki İskodar Camii ve Halep'deki Halaviye Medresesi gibi bazı yapıların ahşap mihrapları bulunmakla birlikte; Damsaköy Taşkınpaşa Cami'nin mihrabı, o dönemde Anadolu'da ahşap malzemeyle yapılmış tek örnek olarak ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Mihrapta yer alan geometrik ve bitkisel motifler ile yazılardan oluşan süslemeler, yuvarlak yüzeyli derin oyma, çift katlı oyma ve eğri kesim teknikleri kullanılarak meydana getirilmiştir. Mükemmel bir işçiliğin sergilendiği mihrapta, iki geniş bordür, mihrap nişini çevrelemektedir. En dıştaki bordür, palmet ve rumilerden oluşan bitkisel bir kompozisyonla, ikinci bordür ise geometrik örgü ile kaplanmıştır. Yarım daire profilli mihrap nişinin içi de girift bitkisel bir kompozisyonla bezenmiştir. Mihrap nişinin kemer köşeliklerinde yuvarlak madalyonlar yer almaktadır. İçlerinde yazı şeritleri bulunan bu madalyonların çevrelerinde, ajur tekniği kullanılmış gibi bir etki bırakan, derin oymalı bitkisel motifler bulunmaktadır. Bu madalyonlardan sağdakinin ortasında "Allah" sol levhada ise "Muhammed" adı yer almaktadır. Mihrap nişinin üst kesiminde yer alan büyük dikdörtgen pano, oniki kollu yıldızlardan gelişen geometrik bir örgü ile kaplanmıştır. Tepeliği olmayan bu mihrap, yapıldığı dönem için oldukça özgün bir eserdir (Fotoğraf 1.50)[224].

Karaman Yollarbaşı Ulu Cami'nin yapım tarihi belli değildir. Fakat iki mihrabının özellikleri de XIV. yüzyıl mihraplarıyla benzerlik göstermektedir. Yazlık mescid denilen uzunlamasına planlı harimin giriş aksında yer alan ilk mihrap alçı malzemelidir. Alçak ve yüksek kabartma süslemeye sahip olan mihrabın, palmet ve lotus frizinden oluşan tepeliği ve çerçeveyi dolaşan bordürü mevcuttur. Hücreye doğru kademelenme yapmayan bu bordürlerde yazı, geometrik ve bitkisel süsleme

[224] Dülgerler, 72-73; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, 218-221; Ömür Bakırer, "Ürgüp'ün Damsa Köyü'ndeki Taşkın Paşa Camii'nin Ahşap Mihrabı", *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi, 139,* Ankara 1971, 371; Ayşe Denknalbant, "Taşkın Paşa Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2011, *XL*, 149; M. Zeki Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi, V,* Ankara 1962, 64-66; Celil Arslan-Mehmet Pınar, "Nevşehir Cami ve Mescit Mihraplarında Bezeme Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 38(1),* Kayseri 2015, 83-108.

kullanılmıştır. Köşeliğinde grift nesih yazı ve çift taraflı kabara bulunmaktadır. Yedi sıra mukarnasa sahip olan kavsaranın alt kısmına gelişigüzel çini parçaları serpiştirilmiştir. Dikdörtgen planlı nişin içerisinde bulunan bu çini parçalarından birinde sır altı tekniği ile boyanmış Selçuklu döneminde çokça örneği bulunan tavus kuşu figürü bulunmaktadır[225]. Diğer çini parçasında ise bağdaş kurarak oturmuş insan figürüne yer verilmştir. Figür, kollarından birini yukarı doğru, diğerini dizine koyar şekilde tasvir edilmiştir. Lacivert renkte kaftan giymiş, kaftanın önü yırtmaçlı yakası ve kenarları beneklidir. İç giysisinde de benekli bir entari bulunan figürün kollarında tirazlar seçilmektedir. Figür motifleriyle süslenmiş olan bu çinilerin mihraba uygulanmış olması, İslam'da ibadet yapılan yerde figürden kaçınma sebebiyle çokça karşılaşılan bir durum değildir. Bu uygulama muhtemelen başka bir yapıya ait olan bu çinileri değerlendirme ve koruma amacıyla yapılmış olmalıdır (Fotoğraf 1.51)[226]. Ulucamiye ait ikinci mihrap da alçıdan, mukarnas kavsaralı, dikdörtgen planlı ve diğerine benzer süslemelerinin olması sebebiyle XIV. yüzyıla tarihlendirilmektedir[227].

Fotoğraf 1.50. Taşkın Paşa Camii Mihrabı[228]

Fotoğraf 1.51. Yollarbaşı Ulu Camii Mihrabı (Mine Erdem'den)

[225] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, 228-230.
[226] Mine Erdem, "Yollarbaşı Ulu Camii Mihrabındaki Figürlü Çiniler", *İDİL*, 7/44, 2018, 403-408.
[227] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, 230-231.
[228] http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01_B;13;tr&cp (Erişim Tarihi: 09.03.2019)

Kaynaklarda yapım tarihi hakkında farklı bilgiler bulunan[229] Karaman Kazım Karabekir (Gaferiyyat) Ulu Cami'nin mihrabı, alçı ve çini mozaiğin bir arada kullanıldığı, beş sıra mukarnaslı, bordürlerinde geometrik motiflerin ve Kufi yazıların olduğu özgün bir mihraptır. Temelde Selçuklu geleneğini devam ettiren diğer bir mihrap, 1413-14 tarihli Niğde Şah Mescidi'nde bulunmaktadır. Beş kenarlı niş ve beş sıra mukarnaslı kavsaralı olarak yapılmış ve kenarlardan sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Çağdaş yapılardan olan Konya Çumra Karamanoğlu Mehmet Bey mihrabı da dikdörtgen planı ve mukarnaslı kavsarası ile benzer özellikler göstermektedir.

Tarih konusu tartışmalı olan diğer bir yapı Niğde Dar-üz Zikr Mescidi'dir. XIV. ya da XV. yüzyılda yapıldığı düşünülen yapının mihrabı, oldukça gelişkin ve farklı özellikler göstermektedir. Üst kısmında bulunan mukarnaslı tepeliği, üzeri balık sırtı yivlerle hareketlendirilmiş sütunceleri, rumi, palmet, örgü ve yazının kullanıldığı yoğun bezemeleri, yuvaları küçük ve derin olan sekiz sıra mukarnaslı kavsarası ile diğer mihraplardan farklılaşan özelliklerle mimariye kazandırılmıştır[230].

Malzemesi taş, alçı ya da çini mozaik, yapıldığı dönem XIV. ve XV. yüzyıllar olan diğer Karamanoğlu mihrapları birbirine benzer özellikler göstermektedir. Bu mihraplar arasında Silifke Alaeddin Camii (XIV. yüzyıl), Karaman Çelebi Mescidi (XIV. yüzyıl), Ermenek Meydan Camii (XIV. yüzyıl sonu-XV. yüzyıl başı), Karaman Hoca Mahmud Mescidi (XV. yüzyıl), Karaman Taci Camisi (XV. yüzyıl), Ürgüp Karamanoğlu İbrahim Bey Camisi (XV. yüzyıl), Mut Lal Ağa Camii (XV. yüzyıl), Konya Dar-ül Huffazı (XV. yüzyıl) mihrapları en önemli örneklerden bazılarıdır.

1297 tarihli Beyşehir Eşrefoğlu Cami'de bulunan lacivert ve mor renklerin hâkim olduğu mihrap, 550 cm genişliği ve 6 m'yi aşan yüksekliği ile Konya ve çevresindeki bütün çinili mihraplardan daha büyük ölçüdedir. Tamamen çinilerle kaplı olan mihrap çok zengin bir görünüme sahiptir. Mavi-beyaz renklerin de kullanıldığı nişte hâkim renk Selçuklu geleneğini devam ettirir şekilde fîrûzedir. Mihrabın çevresini sekizgen yıldızlarla gelişen geometrik bir bordür dolaşmaktadır. İkinci bordür, kıvrık dallı bitkisel bir zemin üzerinde mor renkli harflerle yazılmış yazı kuşağı şeklindedir.

---

[229] Ömür Bakırer, mihrabın özelliklerine bakarak en geç XIV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirirken, Osman Nuri Dülgerler, yapım tekniği ve süsleme özelliklerini göz önünde bulndurarak XV. yüzyıla tarihlemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 206; Dülgerler, 54.

[230] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, 215-216; Dülgerler, 55-56.

Sonraki bordürlerde ise iki ayrı bordür şeridinin birbirine dolandığı görülmektedir. Biri geometrik geçme desenli, diğeri bitkisel süslemelidir. Alınlık üzerinde lacivert üzerine fiiruze renklerle Sülüs karakterlerle yazılmış ayet frizi bulunmaktadır. Niş içinde yer alan motifler, Konya Karatay Medresesi'nin kubbe içi motifleriyle büyük benzerlik göstermektedir. Sekiz sıralı mukarnasları ile oldukça gelişmiş özellikler yansıtan bu mihrap, Eşrefoğulları'nın "Selçuklu" karakteri yansıtan önemli eserlerinden biridir (Fotoğraf 1.52)[231].

Fotoğraf 1.52. Beyşehir Eşrefoğlu Camii Mihrabı[232]

[231] Bilici, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası III,* 44; Doğan Yavaş, "Eşrefoğlu Cami", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XI*, 480; Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, 68; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, 201-203; Godfrey Goodwin, (Çev. Müfit Günay), *Osmanlı Mimarlığı Tarihi,* İstanbul 2012, 30; Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat*, 133-138; Hatice Aksu, "Beyşehir Eşrefoğlu Külliyesi", *İSMEK El Sanatları Dergisi, 3,* https://ismek.ist/blog/icerik.aspx?p=1133.

[232]https://www.google.com/search?q=bey%C5%9Fehir+e%C5%9Frefo%C4%9Flu+camii+mihrab%C4%B1&rlz=1C1CHZL_trTR821TR821&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjCobTJ8-vgAhVzwMQBHaLICREQ_AUIDygC&biw=1536&bih=706#imgrc=rKh8QNHiqFmoUM: (Erişim Tarihi: 05.03.2019)

İlk yapımı Anadolu Selçuklu döneminde olan Sinop Ulucamii (Alaeddin Camii) 1267-68'de Pervaneoğulları'ndan Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Farklı zamanlarda onarımlarla günümüze kadar ulaşan bu yapının mihrap ve minberi, cümle kapısı üzerinden elde edilen bilgilere göre 1430 yılında Candaroğulları'ndan I. İsfendiyar Bey tarafından yaptırılmıştır. Selçuklu tarzında girift süslemelere ve yazı kuşağına sahip mermer mihrabın bordürlerindeki kabartma zencirek motifleri diğer Candarlı mihraplarında da karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 1.53)[233]. Bu mihrablardan Kastamonu Kemah Köyü Halil Bey Camii (1363-1364), Kasaba Köyü Mahmud Bey Camii (1367)'de bulunanlar orijinal olarak günümüze gelen alçı mihraplardır. Geriye kalan alçı mihrablardan bir kısmı tahrib edilmiş bir kısmı da onarımlar sırasında orijinal özelliklerini yitirmişlerdir. Aynı özelliklerle mermerden yapılmış olanlar ise, Sinop Fatih Baba Mescidi (1353) ve Sinop Saray Camii (1375) mihraplarıdır.

1394 tarihli Milas Fîruz Bey Camii, Osmanlılar'ın Menteşe valisi tarafından inşa ettirilmiş Menteşe Beyliği eseridir. İnşa tarihi Osmanlılar'ın Milas'taki ilk hâkimiyet dönemine (1390-1402) rastladığı için bazı araştırmacılar yapıları erken Osmanlı eseri olarak değerlendirsede plan tipi dışında mimarileri Beylikler döneminin devamı niteliğindedir. Mihrabı, beyaz ve renkli mermerden yapılmış beş cepheli ve beş sıra mukarnas kavsaralıdır. Aşağıdan yukarıya doğru, birinci mukarnasta tek kökten çıkan rumiler tepede birleşerek palmetler oluşturmuştur. Üçüncü mukarnasın alt kısmına, siyah ve yaldız renkli taşlar kakılmıştır. Mihrabın nişi her iki kenardan sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Başlık ve kaideleri mukarnaslarla hareketlendilmiş bu silindirik sütunceler, aynı zamanda kendi etrafında dönebilmekte ve caminin denge durumunu göstermektedir. Mihrap nişinin üstünde yer alan köşelikler, kıvrık dal, rûmî, palmet ve lotuslardan oluşturulmuş girift bitkisel bezeme ile kompoze edilmiştir. Alınlığı "Kelime-i Tevhid" ile geçilen mirapta zincire asılı üç kandil motifi dikkati çekmektedir ki aynı motif batıdaki yan mekânın kuzey duvarında yer alan üst pencerenin kemerinde de bulunmaktadır. Kandil motifleri yanar durumda tasvir edilmiştir. Mihrabın çerçevesi iki sıra mukarnas dizisine sahip bordür ile ters U biçiminde verilmiştir. Mihrabın tepelik düzeni, kenarlarda yarım ortada tam olarak şekillendirilen palmetlerle sağlanmıştır.

[233] Deniz Esemenli, "Alaeddin Cami ve Medresesi", *TDVİA*, İstanbul 1989, *II,* 329; M. Şakir Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait Tarihî Eserler", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi, 5,* Ankara 1949, 132.

Mihrabın iki yanına dikey olarak yazılmış sanatçı adlarından yapının Hasan b. Abdullah el-Bennâ, süslemelerinin ise Mûsâ b. Abdullah en-Nakkāş tarafından yapıldığı öğrenilmektedir (Fotoğraf 1.54)[234].

Fotoğraf 1.53. Sinop Ulucamii Mihrabı[235]

Fotoğraf 1.54. Milas Firuz Bey Camii Mihrabı[236]

Menteşe Beyliği'nin diğer önemli eserlerinden 1404 tarihli Balat İlyas Bey Cami'nin eksende yer alan mihrabı, hafif öne taşkın olup tamamen mermerdir. Kavsarası sekiz sıra mukarnaslı, nişi beş cepheli olan hücre kenarlardan silindirik formlu sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Nişin iç kısımında bulunan beş yüzeysel niş ile görünüme dinamizm katılmıştır. Bu yüzeysel nişler kenar yüzeylerde de kullanılarak bir bütünlük oluşturulmuştur. Köşelik dolgusu bitkisel olan mihrabın niş çevresini

[234] Emine Kayhan- Sema Etikan, "Milas Firuz Bey Camii Süslemeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(49),* 2017, 225-227; Aynur Durukan, "Firuz Bey Camii ve Medresesi", *TDVİA*, İstanbul 1996, *XIII,* 139; Enis Karakaya, "Menteşeoğulları", *TDVİA*, İstanbul 2004, *XXIX,* 155; Aslanapa, *Türk Sanatı,* 213-215.

[235] https://www.google.com/search?q=sinop+ulu+cami+mihrab%C4%B1&rlz=1C1CHZL_trTR821TR821&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiLsrmx6vXgAhWMEBQKHWH1AhQQ_AUIDygC&biw=1536&bih=706#imgrc=IONdy0fu1jvt_M: (Erişim Tarihi: 10.03.2019)

[236] http://www.ebruliturizm.com.tr/labraunda_ve_mylasa___nezih_aytaclar_fotograflari-album304.html (Erişim Tarihi: 10.03.2019)

belirleyen bordür de geometrik örgü kullanılmıştır. Kenarlarda alt seviye de kullanılan yüzeysel nişlerin üstünde ise geometrik örgülerle grift tarzda işlenmiş kompozisyon göz doldurmaktadır. Alınlık, ortada kitabe kenarlarda ise dekoratif kemerler içinde asılı olan kandillerle tezyin edilmiştir. En dıştan ince geometrik kompozisyonlu şerit ve dört sıra mukarnaslı geniş bir bordürle dört yönden çevrelenen mihrabın tepeliği bir dizi palmetle taçlandırılmıştır. Bugün dördü tam, ikisi yarım olan bu palmetlerin eski bir fotoğraftan sekizi tam, ikisi yarım olarak daha sık diziye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mihrabı çevreleyen mukarnaslı bordürün iki yandaki küçük nişlerin altına rastlayan bölümleri zamanla harap olmuş ve düz mermer levhalarla kaplanmıştır. Mihrap nişinin iki yanında bulunan köşe sütunceleriyle bunların kaide ve başlıklarının bir bölümü de vaktiyle kırılmış ve son dönemde yeniden yapılmıştır (Fotoğraf 1.55)[237].

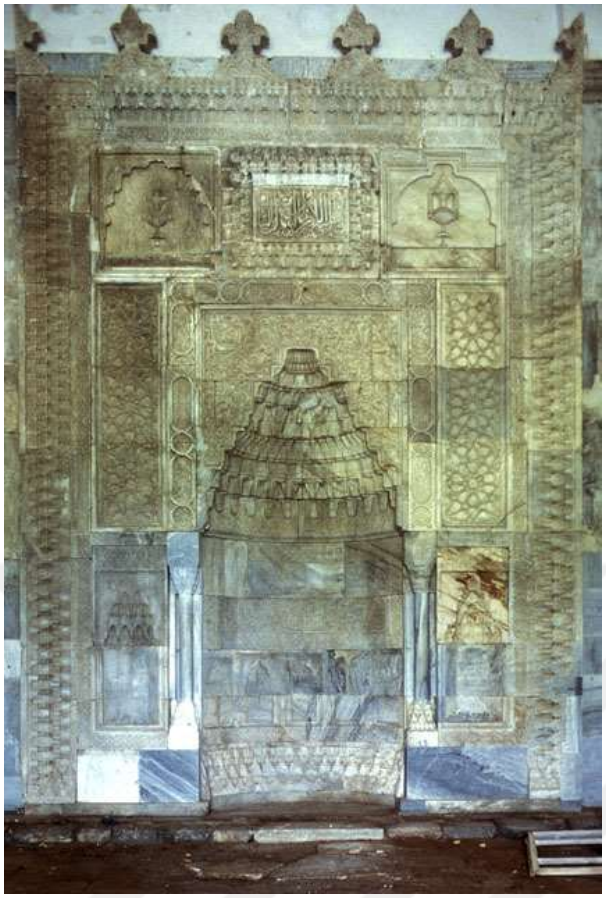
Hamitoğulları Beyliği'ne ait 1373 tarihli Antalya Yivli Minare Külliyesi'ne ait cami, Saruhanoğulları Beyliği'ne ait 1376 tarihli Manisa Ulu Camii, Germiyanoğulları Beyliği'ne ait 1377 tarihli Kütahya Kurşunlu Camii mihrapları, yarım daire planlı ve mukarnas kavsaralı olarak sade şekilde ele alınmışlardır. Tarihleri birbirine yakın olan bu mihraplar, sonradan kısmen ya da tamamen yenilenmişlerdir.

Aydınoğulları Beyliği'nin en önemli eseri olan Birgi Ulucamii, inşa kitâbesine göre 1312 yılında Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır. Gelişimi takip etmek açısından oldukça önemli olan çini mozaik mihrabı, Selçuklu geleneğini yansıtması bakımından dikkate değerdir. Dikdörtgen görünümle bordür kuşaklarıyla sınırlandırılmış, mukarnas kavsaralı niş derinliği fazla olmayan tipe uygun olarak yapılmıştır. Koyu mor ve fîrûze renkli çinilerle renklenen mihrapta geometrik süsleme düzeni hakimdir. Mihrabın çini süslemesinde yer yer dökülmelerin meydana geldiği açıkça görülebilmektedir (Fotoğraf 1.56)[238].

---

[237] Aynur Durukan, "İlyas Bey Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2000, *XXII,* 165; Remzi Duran, "Menteşeoğulları Beyliği Mimarisi" *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, *VIII,* 142; Aynur Durukan, "Menteşe Beyliği Zamanında Balat (Antik Miletus/Palatia)", *Beylikler Dönemi Kültür ve Sanatı Sempozyum Bildirileri (16-17 Nisan 2003),* İstanbul 2014, 92; Goodwin, 39.

[238] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, 210-211; Selda Kalfazade, "Birgi Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 87.

Fotoğraf 1.55. Balat İlyas Bey Camii Mihrabı[239]

Fotoğraf 1.56. Birgi Ulu Camii Mihrabı[240]

Aydınoğulları Beyliği'nin diğer önemli eserlerinden biri de Selçuk İsa Bey Cami'dir. Maalesef XIX. yüzyılın sonlarında kırılıp parçalanan mihrabın üst kısmı (Fotoğraf 1.57) sökülerek İzmir Kestane Pazarı Cami'ye götürülmüş ve burada mihrap üzerine yerleştirilmiştir. Mevcut çizimlerden zengin süsleme özellikleri taşıdığı fark edilen mermer mihrapta çok renkli taş işçiliği sürdürülmüş, ana kemeri kuşatarak yukarı doğru devam eden alanda da değişik bir düğümlü geçme kompozisyona yer verilmiştir[241].

[239] https://archnet.org/sites/1895/media_contents/40471 (Erişim Tarihi: 10.03.2019)
[240] http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/%C4%B0ZM%C4%B0R/B%C4%B0RG%C4%B0%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0/B%C4%B0RG%C4%B0%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2019)
[241] Selda Kalfazade, "İsa Bey Cami", *TDVİA*, İstanbul 2000, *XXII,* 476-478.

Fotoğraf 1.57. Selçuk İsa Bey Camii mihrabının İzmir Kestane Pazarı Cami'ye götürülen tepeliği[242]

Ramazanoğulları Beyliği'nin mihrap mimarisini anlatmaya yardımcı olan ilk eser 1409 tarihli Akçe Ahmed Mescidi'nin mermer mihrabıdır. Mukarnas kavsaralı, kenarlardan bitkisel dolgulu bordürler ile sınırlandırılan Selçuklu geleneğininin devamcısı niteliğindedir. Diğer eser olan 1508-1541 yılları arasında yapılan, Selçuklu ve Osmanlı mimarisi ile güneyden gelen Zengî ve Memlük[243] mimarisi etkilerinin bir arada görüldüğü siyah ve beyaz mermer kaplamalı Adana Ulucami'nin mihrabıdır. Kenar bordüründeki döğümlü kompozisyonu Zengi dekorasyonuna bağlanan mihrabın nişinin alt kısmındaki pano, üç kenarlıdır ve 23.5x23.5 cm ölçülerindeki kare çini levhalarla meydana getirilmiştir. Beyaz astarlı zemindeki kompozisyonda panonun merkezine iri bir hatayi motifi yerleştirilmiş, kenar ortalarına rastlayan bölümde ise merkezdeki motifin yarısı yeralmıştır. Düzenlemenin merkezinde yer alan büyükçe

[242] http://geziyorumturkiye2.blogspot.com/2014/06/tarihi-izmir-camileri.html (Erişim Tarihi: 10.03.2019)
[243] Memlük etkileri için ayrıca bkz. Başak Burak, "Adana Ulu Cami Mihrabı Üzerine Bir Değerlendirme", *Anasay, XIV*, 2020, 177-209.

hatayi motifinin içi, spiraller yapan rumili kıvrık dallarla süslenmiştir. Hatayinin yapraklarından farklı yönlere doğru çıkan rozetler, saz ve hançer yapraklar, sümbül dalları ile panoda yoğun bir süslemeye yer verilmiştir. Mihrabın üst kısmındaki alınlığın merkezinde de hatayi grubu motiflerle meydana getirilen bir kompozisyon mevcuttur. Bir orta eksene göre simetrik tasarlanmış kompozisyonda merkezdeki hatayi ve rozet çiçeği gibi motiflerin kök ve yapraklarından çıkarak iki yana doğru ayrılan dallar, hançer yaprak, hatayi, gül goncası gibi motiflere bağlanmaktadır. Bu motiflerden de yeni saplar çıkarak kompozisyonun devamı sağlanmakta ve alınlık yüzeyi boş yer bırakılmamacasına dolgulanmaktadır (Fotoğraf 1.58). Üçüncü eser ise 1548'de Hacı Mustafa tarafından inşa ettirilen sivri kemerli nişe ve mukarnas kavsaraya sahip, devrin klasik özelliklerini yansıtan Kemeraltı Camii (Savcızâde Camii)'nin mihrabıdır[244].

Fotoğraf 1.58. Adana Ulu Camii Mihrabı[245]

[244] Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Ramazanoğulları", *TDVİA*, İstanbul 2007, *XXXIV,* 445-447; Nusret Çam, "Akçe Mescid", *TDVİA*, İstanbul 1989, *II,* 224; A. Osman Uysal, "Adana Ulu Camii", *Vakıflar Dergisi, 19,* Ankara 1985, 284; Savaş Yıldırım, "Adana Ulu Camii Külliyesi Çini Süslemeleri", *4. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 2010, 703.

[245]http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/ADANA/ADANA%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0-

Dulkadirli Beyliği'nin cami, mescid ve türbelerinde özellikli mihraplar bulunmaktadır. Orjinalliğini koruyan mihrapların taş malzeme ile yarım yuvarlak planlı ve sade bir niş ya da üş köşeli nişin üzerinde mukarnas kavsaralı yapıldıkları bilinmektedir. Dönemin eserlerinden Gaziantep Alaüddevle Camii, Kahramanmaraş İklime Hatun, Hatuniye ve Haznedarlı ve Darende Ulu camii mihrapları orjinalliğini kaybetmişlerdir. Büyük ölçüde değişen Elbistan Ulu Camii mihrabı (Fotoğraf 1.59), kahverengi ve siyah taşlardan yapılmış, yarım yuvarlak planlı sade bir niştir. Sonradan yapılan onarımlarda üzerine Barok etkili süslemelerin yapıldığı üçgen bir tepelik yerleştirilmiştir. Kısmen değişen Kahramanmaraş Ulucamii mihrabı (Fotoğraf 1.60), kıble duvarına genişçe yayılmış altı köşeli bir niş şeklindedir. Nişin içerisinde daha küçük üç niş daha bulunmaktadır. Mukarnas kavsaralı olan mihrabın bordürlerinde mukarnas dizileri ve abartılı olarak yapılmış rumi ve palmet dizileri mevcuttur[246].

Fotoğraf 1.59. Elbistan Ulu Camii Mihrabı[247]

Fotoğraf 1.60. Kahramanmaraş Ulu Camii Mihrabı[248]

RAMAZANO%C4%9EULLARI%20CAM%C4%B0%C4%B0/ADANA%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0-RAMAZANO%C4%9EULLARI%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2019)

[246] Hamza Gündoğdu, *Dulkadırlı Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986, 103.

[247] http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/K.MARA%C5%9E/ELB%C4%B0STAN%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0/ELB%C4%B0STAN%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2019)

[248] http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/K.MARA%C5%9E/KAHRAMANMARA%C5%9E%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0/KAHRAMANMARA%C5%9E%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2019)

Anadolu'da XIV. yüzyıl başlarından itibaren egemen oldukları yörelerde mimari eserler yapan bu beylikler, mimari ve sanat alanında büyük ölçüde Selçuklu geleneklerini takip etmekle beraber yeni üslûp ve anlayışları da denemişlerdir. Bu dönemin sanatı, Selçuklu ile Klasik Osmanlı Sanatı arasında bir geçiş dönemini temsil etmektedir. Diğerlerinin mihrap gelişimi ve değişimi kısaca aktarılan bu beyliklerin en önemlisi, hiç şüphesiz Osmanoğulları Beyliği'dir. 1299-1922 yılları arasında hüküm süren bu beylik Anadolu'da var olan diğer beylikleri de zamanla bünyesine katarak XV. yüzyılın sonlarına doğru imparatorluk yönünde ilerlemiştir[249].

1.2.4.4. Osmanlı Dönemi Mihrapları

Kurulmuş küçük beyliklerden biri olmakla beraber, kısa sürede imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti'nin sanat faaliyetleri tarihlendirmeler kesin olmamakla beraber dönemlere ayrılarak incelenmektedir:

a. Erken Osmanlı Sanatı (1299-1501)
b. Klasik Osmanlı Sanatı (1501-1703)
c. Geç Dönem Osmanlı Sanatı (1703-1900) Yabancı tesirlerin olduğu bu dönemde sanat ortamı oldukça farklılaşmıştır ve kendi içinde belirli üsluplar barındırmaktadır:
    - Lâle Devri (1703-1730), batılılaşma için geçiş safhasıdır.
    - Barok Dönem, XVIII. Yüzyıla damgasını vuran dönemdir.
    - Rokoko, Barok ile çağdaştır ve eserlerde bir arada kullanılmıştır.
    - Ampir Dönem, XIX. Yüzyıl başlarında klasik özelliklere geri dönüşün olduğu dönemdir ve Tanzimat Üslubu olarak da adlandırılır.
    - Eklektik Üslûp Dönemi, XIX. Yüzyıl sonları ile XX. yüzyılın ilk on yılı içinde, Neogotik, Neorönesans, Neobarok, Neoklasik ve Oryantalist üslubun bir arada kullanıldığı seçmeci dönemdir. Bu üsluplarla beraber Art Nouveau ve Art Deco akımları da kullanılmıştır[250].

---

[249] Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlılar", *TDVİA*, İstanbul 2007, *XXXIII,* 580-581.

[250] Dönemin siyasi ruhunu, izlenen politikaları, gerekliliği, alanları ve ne şekilde ilerletildiği hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme,* İstanbul 1954; Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci,* İstanbul 1975; Cahit Tanyol, "Tanzimat ve Getirdikleri", *Cavit Orhan Tütengil'e Armağan*, İstanbul 1982, 163-171; Afife Batur, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İstanbul 1985, IV, 1043-1061; Nurcan İnci, "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler" *Vakıflar Dergisi, XIX*, Ankara 1985, 223-236; Nurcan İnci Fırat, "XX. Yüzyıl Başlarında

d. I. ve II. Ulusal Mimarlık Akımı, Türk mimarların XX. Yüzyılın ilk yarısında batılı üsluplara tepki olarak yarattığı, Klasik Osmanlı Sanatı'na dönüşün yaşandığı dönemdir. Türk Neoklasiği olarak da adlandırılmaktadır.

Görülen Osmanlı Mimarisi", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara 1999, *X*, 287-297; Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı,* Ankara 1988; Rüçhan Arık, "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara1999, *X*, 247-264; Semavi Eyice, "Batılılaşma", *TDVİA,* İstanbul 1992, *V*, 158-162; Semra Ögel, "18. ve 19. Yüzyılların Osmanlı Camilerinde Geleneksel Anlama Katkılar", *Semavi Eyice Armağanı İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, 269-280; Betül Bakır, "XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara 1999, *X*, 265-275; Kasım İnce, "III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud Dönemi (1789-1839) Osmanlı Mimarisi Hakkında", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, *X*, 276-286; Mehmet Beşirli, "Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar, 1789-1908", *Dini Araştırmalar Dergisi, 2(5),* 1999, 131-158; Kemalettin Taş, "Tanzimat ve Batılılaşma Hareketlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7,* 2002, 87-94; İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması (Batılılaşma),* İstanbul 2002; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* İstanbul 2004; Şerif Mardin, "Taznimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4),* İstanbul 2004, 21-79; "Türk Düşüncesinde Batı Sorunu", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4),* İstanbul 2004, 239-248; "19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı'da ve Türkiye'de İslâm", *Türkiye, İslâm ve Sekülarizm (Makaleler 5),* İstanbul 2006, 43-108; Barış Demirtaş, "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(13),* 2007/2, 389-408; Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, "Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema", *Ekev Akademi Dergisi, 36,* 2008, 119-132; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İstanbul 2008; Taner Aslan, "Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma", *Erdem, 55,* 2009, 1-31; Zeynep Yasa Yaman, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Sanat", *Ankara Resim ve Heykel Müzesi,* Ankara 2012, 92-370; Derya Uzun Aydın, "Osmanlı'nın Son Dönemi'nde Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatına Genel Bir Bakış", *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi, 4,* 2013, 1-9; İlbeyi Özer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *XIV*, 153-161; Davud Dursun, "Tük Siyasi Hayatında Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XIV*, 581-592, Metin Eriş, "Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Hareketleri", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *XIV*, 593-605; Halil Erdemir, "Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi". *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *XIV*, 641-646; Asiye Okumuş, *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko,* İstanbul 2014, 647-655; Günsel Renda, "Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XV*, 265-283; Semavi Eyice, "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XV*, 284-309; Gülçin Canca Erol, "İstanbul'da III. Ahmed Dönemi Osmanlı Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XV*, 334-343; Neşe Yıldıran, "II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XV*, 367-373; Mehmet Yavuz, "Osmanlı'da Alman Mimarlar ve Eserleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XV*, *400-411; Kasım İnce, "Osmanlı Sanatının 1789-1839 Dönemine Bir Bakış", Türkler* Ansiklopedisi, Ankara 2014, *XV*, 285-309; Doğan Kuban, "Lale Devri Mimarisi ve Bezemesi", *Osmanlı Mimarisi,* İstanbul 2016, 509-516; Doğan Kuban, "Rokoko Bezeme ve Barok", *Osmanlı Mimarisi,* İstanbul 2016, 517-521; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,* İstanbul 2016; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* (Çev. Boğaç Babür Tuna), İstanbul 2020, 21-79; Serpil Altuntek, "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 10(1),* Ankara 1993, 191-204; Tutku Dilem Kalafat Alpaslan, "Türk Grafik Sanatının Doğuşu ve İbrahim Müteferrika", *Türkbilig, 12, 2006*, 192-200; Yusuf Ziya İnan, *Türklerde Batılılaşma Akımı ve İslamda Batılı Düşünce,* İstanbul 1971, 10; Esra Halıcı, "XVIII- XX. Yüzyılda Osmanlı Sanat Ortamı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 69,* 2020, 577-628; Sinem Sevinçtav Kanlıçay, *Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler (1740-1779),* (YayımlanmamışYL Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010; Ejder Okumuş, "II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *XIV*, 647-655; Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler,* Ankara 1994; Halis Ayhan, "Batılılaşma", *TDVİA,* İstanbul 1992, *V*, 158-162; Kıymet Giray, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Osmanlı'da Batılılaşma Döneminin Dinamikleri Tarihsel Çerçeve, Toplum ve Kültür*", Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi,* Ankara 2009; Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *TDVİA*, İstanbul 1992, *V*, 148-152.

Erken Osmanlı Sanatı, Anadolu topraklarında Söğüt, Bilecik, İznik, Bursa, Edirne ve çevresinde başlangıçta Selçuklu'ya bağlı beylik olarak var olmasıyla başlamıştır. Oldukça önemli mimari eserler meydana getiren Osmanlılar'ın Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi dönemlerinden günümüze ulaşan çok fazla sayıda eser yoktur, bu sebeple mihrapları hakkında da kesin bilgiler mevcut değildir. Sadece Osman Gazi döneminde yapılmış olduğu düşünülen Gembemüz Köyü Samsa Çavuş Cami'nin yakın tarihlerde defineciler tarafından tahrip edilen mihrabının sol kısmında kalan parça önemlidir. Bu parçanın verdiği bilgi, mihrabın iki yandan zikzak motifli bordürle sınırlandırıldığı, Selçuklu sülusu ile yazılmış yazıya sahip olduğu, kemer üzerinde lale ve yaprak kıvrımlarının kullanıldığı ve dikdörtgen planlı bir niş şeklinde tasarlandığıdır[251].

Orhan Gazi döneminde (1326-1359), başta İznik ve Bursa olmak üzere oldukça önemli imar faaliyetlerinde bulunan Osmanlı Devleti'nin mihrap tipolojisi ve süslemesi hakkında bilgi veren ilk örnekler, Bursa Alaeddin Camii[252] ve İznik Hacı Özbek Camii (1333-1334) mihraplarıdır. Onarımlarla özgünlüğünü yitirsede başlangıçta taş ve tuğladan yapılmış olduğu düşünülen Alaeddin Camii mihrabı, dikdörtgen planlı, çeyrek küre şeklinde kavsaralı ve üç yüzeyli niş oyuntusu ile erken devir özellikleri göstermektedir[253]. Yine orijinal dokusuna zarar verilen Hacı Özbek Camii mihrabı ise dikdörtgen planlı, üç köşeli nişi ve Bursa kemeri ile sınırlandırılmış olması ile diğerine benzer özelliklerle ele alınmıştır. Bu mihrabın eski fotoğraflarından ortadaki tam kenarlardaki yarım olan üçlü bir tepeliğinin bulunduğu da anlaşılmaktadır[254].

Bursa Orhan Camii (1339-40) mihrabı, ana tasarımı noktasında orjinaldir[255], fakat sonradan boyanmıştır. Mukarnas kavsaralı ve geometrik geçmeli bordürlere sahip mihrap dikdörtgen planlı, yarım daire nişe sahiptir. Mukarnaslı başlık ve altlıklar

---

[251] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* İstanbul 1966, 11.

[252] Yapılış tarihi ile ilgili olarak Ayverdi, 1325 ya da 1332 yılından önce şeklinde fikirlerini beyan ederken, Aptullah Kuran, kapı üzerine 1890'da eklenen levhada geçen, "ilk yapımı, 1335 – onarımı 1862" ibarelerine yer veren kitabeden bahseder. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ekrem Hakkı Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mi'mari", *Yıllık Araştırmalar Dergisi, I,* Ankara 1956, 124; Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami,* Ankara 1964, 6.

[253] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 33.

[254] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 34; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* 165.

[255] Mihrabın orijinal olup olmadığı hususunda araştırmacılar tarafından farklı görüşler mevcuttur. Yıldız Demiriz, caminin sonraki yıllarda tamir edildiğini ya da yeniden inşa edildiğini düşünen araştırmacıları kitabında belirtmiştir. Oktay Aslanapa, Albert Gabriel, Ekrem Hakkı Ayverdi, Sedad Çetintaş'ın tamir edildiğini düşündüğünden bahsederken, Wilde ve Semavi Eyice'nin yapının yeniden inşa olunduğunu düşündüğünü belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I-Erken Devir (1300-1453),* İstanbul 1979, 301-302.

arasındaki silindirik gövdeli sütunceleri, helezonik kıvrımlarla süslenmiş köşelik tablaları, ve tepeliği ile dönemi içerisinde oldukça gelişkin özellikler göstermektedir. Malzemesi alçı olan mihrabın yedi sıralı mukarnas kavsarası, sekiz kollu yıldızlardan oluşan geometrik bordürü ve diğer özellikleriyle Selçuklu üslubunu yansıttığı açıkça bellidir (Fotoğraf 1.61)[256].

Fotoğraf 1.61. Bursa Orhan Camii Mihrabı[257]

Orhan Gazi tarafından XIV. yüzyıl ortalarında yaptırıldığı düşünülen Bilecik Orhan Cami'nin mihrabı, harap durumda olsa da kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla kendinden önceki mimariye uygun olarak mukarnas kavsaralı ve süslemeli çerçeve bordürlerine sahip tarzda taş ve tuğladan yapılmıştır. Bu döneme ait diğer iki önemli mihrap ise şehirlerin fethini müteakip kiliseden camiye dönüştürülen İznik Ayasofya Cami ve Vize Ayasofya Cami'ye ait mihraplardır. Her ikisi de duvar yüzeyinde ana malzeme ile açılan mihrabın alçı ile kaplanması ile oluşturulmuştur. Kalan izlerden bezemeli oldukları anlaşılmaktadır[258].

---

[256] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 35; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* 80; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 302; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 25.

[257] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=25834 (Erişim Tarihi: 24.03.2019)

[258] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 37-40.

Murat Hüdevendigar (1326-1389) döneminin ilk eserlerinden olduğu kabul edilen Bursa Çekirge Hüdavendigar Cami'nin 1365-66'da yapıldığı kaynaklarda geçmektedir[259]. Fakat ilk yapıldığında alçıdan, dikdörtgen planlı ve mukarnas kavsaralı olarak yapılan mihrabı 1904 yılında kalemişi tezyinat ve yaldız kaplama ile değiştirilmiştir. Genişlikleri birbirinden farklı bordürlerle çevrelenmiş olan mihrabın kavsarasındaki bademi andıran yuvaları erken devir özelliği göstermesi açısından önemlidir[260]. 1366 tarihli Bursa Şehadet Camii, 1855 depreminden sonra onarımlarla günümüze ulaşsa da mihrap kavsarasının ve kemerinin orijinal olduğu düşünülmektedir. Sonradan yapılan müdahalelerle nişi tamamen değişmiş olan bu mihrabın, orijinal kavsarasında sivri kemerli yuvaların aralarında kullanılan konsolların bulunması yapıldığı döneme göre gelişmiş bir özellik olarak yorumlanmaktadır[261].

Murat Hüdavendigar'ın veziri Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'nın 1378'de yaptırmaya başlattığı, Halil Hayrettin Paşa'nın ölümünden sonra, 1391'de oğlu Vezir-i Azam Ali Paşa tarafından tamamlatılan İznik Yeşil Camii[262] mihrabı devrinin en güzel örneklerindendir. Bütünüyle mermer malzeme ile yapılmış, geniş ve düz bir çerçeveye alınarak birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Rumilerin meydana getirdiği tepeliği, kenarlardan sütuncelerle sınırlandırılan beş yüzeyli nişi, mukarnas kavsarası, Kufi yazı kuşağı ile dolgulanan alınlığı ile mihraplarda bulunması gereken bütün mimari elemanlara sahip olduğu göze çarpmaktadır. Geometrik örgülerle hareketlendirilen yüzey süslemeleri devrin taş oyma tekniği hakkında bilgi vermektedir (Fotoğraf 1.62)[263].

Murat Hüdevandigar döneminde yapılan diğer bir mihrap, Behramkale Hüdevandigar Cami'de bulunmaktadır. Alçı ile kalıplama tekniğinde yapılan bu mihrap, döneminin alçı mihraplarının klasik özelliklerini yansıtmaktadır. Beş sıra mukarnas kavsarası, dikdörtgen planı ve süslemeli bordürleri ile diğer mihrapların tasarım

---

[259] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* 232; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 247.
[260] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* 257; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 41-42.
[261] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* 271; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 43-44.
[262] Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, 13; E. Emine Naza Dönmez, "İznik Yeşil Camii ve Türk Mimarisindeki Yeri", *Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Armağan Kitaplar Dizisi I, (Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı), 2,* Antalya, 2008, 808.
[263] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* 314; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 47-49.

özelliklerini taşısa da mukarnas yuvalarının yaprak ve rumi motifleri ile bezenmesi açısında farklılık arz etmektedir[264].

Bursa Timurtaş (Demirtaş) Camii (1390)'nin alçı kalıplama tekniği ile yapılmış mihrabı, Yıldırım Bayezıd döneminin önemli eserlerinden biridir. Dikdörtgen çerçeveli, yassı hücreli, mukarnas kavsaralı ve kenarlarında bitkisel-geometrik bordürlerin sınırlandırdığı bir tasarım sergilemektedir[265]. 1399-1400 tarihli vakfiyesine göre XIV. yüzyılın sonlarında yapılan Bursa Yıldırım Cami'nin[266] XIX. yüzyılda kalemişi süslemelerle orijinal özelliklerine zarar verilen mihrabı, alçı malzeme ile sekiz sıra mukarnas kavsaralı ve dikdörtgen çerçeveli bir görünüme sahiptir. Başlık ve kaideleri mukarnaslı yeşilimsi mermer sütunceleri ile dönem mihraplarından farklılaşan bu mihrabın çerçeve ve kenar bordürlerinin alanının geniş tutulup sayılarının azalması yeni denemelerin yapıldığını göstermektedir (Fotoğraf 1.63)[267].

Fotoğraf 1.62. İznik Yeşil Camii Mihrabı[268]

Fotoğraf 1.63. Bursa Yıldırım Camii Mihrabı[269]

[264] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, 228; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 45-46.
[265] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 56-57; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, 390.
[266] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, 419-425; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 411.
[267] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, 433; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 36-41, Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 60-62; Ali Uzay Peker, "Bursa Yıldırım Bayezıd Külliyesi" *Tasarım Merkezi Dergisi,* Temmuz-Ağustos 2017, 24-33.
[268] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=11343 (Erişim Tarihi: 19.12.2019)

1398-99 tarihli Bergama Ulucami'nin 1905'de esaslı bir onarım geçiren mihrabı, orijinal özellikleri açısından değerlendirildiğinde dönemin diğer mihraplarından farklı bir özelliğe sahiptir. Sıradışı genişlikteki ölçüsü ile kareye yakın dikdörtgen planla yansıtılmıştır ki bu da yeni denemelerin yapıldığına işarettir. Mihrap diğer özelliklerine göre alçı malzemeli, mukarnas kavsaralı, ters U şeklinde dolaşan geometrik ve bitkisel bezemeleriyle üslubun devamcısı niteliğindedir. Bu süslemelerinin dışında ana süsleme özellikleriyle olgun bir bütünlük göstermeyen Kufi yazılara sahip kenar bordürlerinin 1905 onarımında yapılmış olduğu düşünülmektedir (Fotoğraf 1.64)[270].

Bursa Ulu Camii (1399-1400) mihrabı, geç dönemde yapılan onarımlarla Barok görünüme kavuşturulmuştur. Fakat yapılan bu onarımlarda değiştirilmeyen ve yapıldığı dönemin özelliklerini sergileyen mukarnasları ve kum saati şeklindeki başlıkları erken devrin özelliklerini yansıtmaktadır (Fotoğraf 1.65)[271].

Ankara Ahi Elvan Cami'nin inşa tarihi kesin değildir. Minberinde yer alan kitabeye göre Çelebi Mehmet zamanında 1413 yılında onarılmıştır. Kitabede adı geçen bani Elvan Mehmed Bey'in ölüm tarihi 1382 olduğu için yapının bu tarihten önce yapılmış olduğu kesindir. İç mekanda bulunan mihrabın ise hangi döneme ait olduğu hususunda farklı görüşler mevcuttur[272]. Yapılış tarihi müphem, banisi belli olmayan mihrabı (Fotoğraf 1.66), XIV. ve XV. yüzyılda yapılan alçı süslemelerin önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Kalıplama tekniğinde yapılan mihrabın süslemeleri alçak kabartmadır. Mukarnas kavsaralı, dikdörtgen planlı mihrap, tepeliğinde bulunan palmet

---

[269] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=13632&sessionid=5b489b469aabb (Erişim Tarihi: 26.03.2019)

[270] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* 376; Bozkurt Ersoy, "Bergama Ulu Camii", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, IV*, İzmir 1988, 57-66; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 69-70.

[271] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* 403,410; Mustafa Yıldırım-Asım Kara, "Bursa Ulu Cami Mihrap Yazıları", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 4(12), 2015, 31; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 66-68; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 42-47.

[272] Ekrem Hakkı Ayverdi, orijinal yapıya ait olduğunu düşünürken, Yıldız Demiriz, 1413 tarihli onarım döneminde yapılmış olabileceğini kabul eder. Ankara Mihrapları ile ilgili tez hazırlayan Bekir Eskici'de, benzer üsluptaki diğer camilerin tarihleri ve mihrapta kullanılan süslemenin minberde de kullanılmış olması sebebiyle 1413 tarihli olduğunu düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* 224; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 174, Eskici, 33.

dizisi, kenarlarında geometrik süslemenin hakim olduğu bordürleri, üzerinde bulunan ayet kitabeleri ile müsenna bir örnektir[273].

Fotoğraf 1.64. Bergama Yıldırım Camii (Z. H. Kurtbil'den)

Fotoğraf 1.65. Bursa Ulucamii Mihrabı[274]

Fotoğraf 1.66. Ankara Ahi Elvan Camii Mihrabı[275]

[273] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* 222; Eskici, 30-33; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 173-174.

[274] http://www.travelsignposts.com/destination/Turkey/Bursa/bursa-ulu-camii_AJP0316 (Erişim Tarihi: 26.03.2019)

Fetret Devri'nde 1403'de Süleyman Çelebi tarafından yaptırılmaya başlanan, Musa Çelebi zamanında inşası devam ettirilen, Çelebi Mehmet döneminde 1414'de[276] ibadete açılan Edirne Eski Cami'nin mihrabı, sonradan yapılan onarımlarla orjinalliğini yitirmiş, 1753 tarihli kapsamlı onarımda barok üslup özellikleriyle bezenmiştir[277]. 1407'de yapılan Gelibolu Azebler Namazgahı'na ait mihrap, kıble duvarının ana malzemesi mermerden yapılmıştır. Üç kenarlı hücre, yedi sıra mukarnaslı kavsara, sütunce, köşelik ve tepelik gibi bölümleri olan mihrap süsleme unsurlarından uzak tamamen ihtiyaca yönelik yapılmıştır. Tek süsleme unsuru, tepeliğin altına yerleştirilen ters laleler ve tepelikte bulunan zülfe içindeki rumilerdir[278].

Başlangıç tarihi bilinmemekle beraber tackapı kitabesine göre 1419 yılında tamamlanan Bursa Yeşil Camii mihrabı, renkli sır tekniği ile yapılmıştır ve bu teknik, Osmanlı çini sanatının Türk çiniciliğine getirdiği en büyük yeniliktir[279]. 6 m genişlik ve 10 m'yi aşan yüksekliği ile yapıldığı devir için oldukça anıtsal olan bu mihrap, dikdörtgen planlı, mukarnas kavsaralı ve üç köşeli nişe sahiptir. Mihrabın tepeliğinde onsekiz tam, iki yarım palmet bulunmaktadır. Üzerinde hem geometrik, hem bitkisel, hem de yazıyı bulundurması açısından önemli olan mihrapta sarı, lâcivert, fîrûze ve beyaz gibi farklı renkli çiniler kullanılmıştır. Sağdaki mihrap sütuncesinin başlığında "amel-i üstâdân-ı Tebrîz" ibaresi bulunmaktadır (Fotoğraf 1.67)[280]. Çinilerle süslenmiş olan kıble duvarının ortasında, ana süsleme ile uyum içerisinde yapılan mihrap erken devir Osmanlı mimarisinin en mükemmel örneğidir. Mihrabın bütünüyle çini ile kaplanması Erken Osmanlı döneminin ardından XVI. yüzyılda pek fazla tercih

---

[275] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=28843 (Erişim Tarihi: 24.03.2019)

[276] 1414 tarihi kapı üzerindeki kitabede mevcuttur, fakat Edirne ile ilgili yayınlarda bu tarihin ibadete açılış tarihi olduğu ve inşa sürecinin Fetret Devri'nde olduğundan bahseder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 150-151; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 471-472; Beyhan Karamağaralı, "Edirne Eski Caminin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri", *Vakıflar Dergisi, IX*, İstanbul 1971, 333; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, 54-55; Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l-Müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360-1650*, (Çev. Ratip Kazancıgil), İstanbul 1999, 25.

[277] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),*154; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 75-76; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 48-53.

[278] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 73-74; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* İstanbul 1972, 166.

[279] Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1986, 213.

[280] Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 351-352; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 68-70; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 54-64; Top; *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 79-82; Doğan Yavaş, "Yeşil Cami Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2013, *XLIII,* 493.

edilmemiş, sadece İstanbul Piyale Paşa Camii ve Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Camii mihrabı ile sınırlı kalmıştır[281].

Çelebi Mehmet'in ölüm tarihi olan 1421'de yapılan[282] Bursa Yeşil Türbe mihrabı, erken Osmanlı döneminin nadide çini mihraplarından biridir. Tamamen renkli sır tekniği ile yapılmış levhalarla kaplanan mihraba hakim renkler, firuze, lacivert, sarı, beyaz, yeşil ve kırmızıdır. Tepeliğinde ortada tam, kenarlarda iki yarım olmak üzere rumilerle bezenmiş zülfe ve bunlar arasında kalan boşluklarda iki küçük palmet kullanılmıştır. Dikdörtgen plana ve yedi sıra mukarnaslı kavsaraya sahip olan mihrap, kenarlardan bordürlerle sınırlandırılmıştır. Nişin iç kısmı vazodan çıkan çiçekler, hatayi, şamdan ve kandil motifleri ile tezyin edilmiştir. Süsleme kompozisyonunda geometrik, bitkisel ve yazının bir arada kullanıldığı önemli mihraplardan biridir (Fotoğraf 1.68)[283].

Fotoğraf 1.67. Bursa Yeşil Camii Mihrabı[284]

Fotoğraf 1.68. Bursa Yeşil Türbe Mihrabı[285]

[281] Savaş Yıldırım, "Bursa Yeşil Camii Mihrabı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 47/1*, Ankara 2007, 171.
[282] Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 394; Ayverdi *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 117-118.
[283] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),*113; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 396-397; Yıldırım, "*Bursa Yeşil Camii Mihrabı",* 170.
[284] https://tr.depositphotos.com/120494596/stock-photo-green-mosque-in-bursa-city.html (Erişim Tarihi: 30.03.2019)
[285] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=36059&sessionid=ab5535a685416cc80729b59f102fe1c7 (Erişim Tarihi: 30.03.2019)

II. Murad döneminin (1421-1451) ilk eserlerden biri olan Edirne Gazi Mihal Külliyesi'ne (1422)[286] ait caminin mihrabı, ana malzeme olan taş ve tuğla ile yapılıp alçı ile kaplanmıştır. Süsleme tekniği alçak kabartma olan mihrap, dikdörtgen planlı, beş yüzeyli mihrap nişine sahip, mukarnas kavsaralıdır. Üzerinde yıldız, zikzak, geçme ve yıldızlardan müteşekkil geometrik kompozisyonlardan oluşan süslemeler mevcuttur[287].

Kitabesinde yapım yılı olarak 1426-1427[288] yılları geçen Merzifon II. Murad Cami'nin alçı mihrabı, dikdörtgen çerçeveli ve yedi sıra mukarnas kavsaralıdır. Kenarlardan iki bordürle kuşatılmış, bütün yüzeyi, yazı, bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir. Bordürler birer yazı levhası şeklinde değerlendirilmiştir ve ikisi de "Kelime-i Tevhîd" ile dolgulanmıştır. Köşeliklerde kırık hatlarla teşkil edilmiş oniki kollu yıldızlardan yapılmış geometrik kompozisyon görülmektedir. Kavsaranın ilk sırasını oluşturan mukarnasların aralarındaki yüzeylere palmet-rumî motifleri işlenmiştir. Sütunceler doğudaki silindirik, batıdaki sekizgen olmak üzere iki farklı gövdeye sahiptir ve bunlardan doğudaki üç dilimli palmet kabartmalarıyla, batıdaki ise zikzaklı çizgilerle süslenmiştir[289].

1429 tarihli Şah Melek Paşa Camii mihrabı, dikdörtgen planlı, mukarnas kavsaralı, kenarlardan bordürlerle sınırlandırılmış, geometrik, bitkisel süsleme ve yazının bir arada kullanıldığı eserlerden biridir. Alçı malzeme ile yapılmış olan mihrabın kavsara köşeliklerinde gömme ya da kakma çini olarak ifade edilen sırlı çinilerle bir renklilik oluşturulmuştur. Ortada kırmızı renkli çarkıfeleklerin etrafına damla şekilli çinilerle oniki kollu yıldız oluşturulup, bunlarında etrafı yıldız formlu çinilerle daireye alınmıştır. Bu ana motiflerin arasında da sekiz kollu yıldız ve etrafında daire oluşturacak şekilde bir dizilimle kompozisyon tamamlanmıştır (Fotoğraf 1.69)[290].

---

[286] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451), 389;* Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 481.
[287] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 109-110.
[288] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 527.
[289] Murat Çerkez, *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, 202-203; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 523-527; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 111-112; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 65-68.
[290] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),*418-419; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 507-508; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 113-114; Gülgün Yılmaz, "Edirne'nin Erken Osmanlı Devri Yapılarında Çini Süsleme", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *5(10),* Edirne 2015, 64.

Fotoğraf 1.69. Edirne Şah Melek Paşa Camii Mihrabı (Gülgün Yılmaz'dan)

1436 yılına tarihlendirilen Edirne Muradiye Camii, II. Murad'ın saltanat yıllarında yaptırdığı önemli bir eserdir[291]. Yapının mihrabı, 3,65 m genişlik, 6,35 m yükseklikle mimariye kazandırılmış, Osmanlı dönemi çinili mihraplarının müstesna bir örneğidir. Tamamen çini kaplama olan mihrapta renkli sır ve mavi-beyaz çini teknikleri ile sarı, beyaz, mor, mavi ve yeşilin tonları kullanılmıştır. Dıştan itibaren, bitkisel, mavi beyaz çinili bordür, yazı kuşağı, mukarnas dizili bordür, yıldız ve çokgenlerden oluşmuş bordürler ile kuşatılan üç yüzeyli nişten meydana gelmiştir. Niş her iki yandan altlık ve başlıkları mukarnaslı, yivlerle hareketlendirilmiş sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Niş içi düğümlü madalyonlar ve genel hatlarıyla rumili bir kompozisyonla dolgulanmışken kavsara, köşelikler ve alınlıkta yine rumiler ve kıvrık dallı hatayiler ile bezenmiştir. Mihrapta bulunan "(sülüs) *Allahümme tehkabbel minne'sultân Murâd Hân* (kûfi) *bin Muhammed bin Bâyezîd Hân nasarahu'llâh*[292]*"* şeklindeki yazı kuşağı aynı zamanda yapının dönemini belirten kitabe olarak kabul edilmektedir (Fotoğraf 1.70)[293].

---

[291] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 458-459; Peremeci, 58-59; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 487.

[292] *Ya Rabbi! (Bu eseri ve hayrı) Bayezid Han'ın oğlu Mehmed Han'ın oğlu Sultan Murad'dan –yardımı bol olsun- kabul et."* Kitabe için bkz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı*, Ankara 2001, 225-228.

[293] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 408; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 498, Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 125-128; Bozkurt; 69-77; Hatice Aksu, "Osmanlı Çini Sanatı Şaheseri Edirne Muradiye Camii", *İSMEK El Sanatları Dergisi, 4*, https://ismek.ist/blog/icerik.aspx?p=828

Fotoğraf 1.70. Edirne Muradiye Camii Mihrabı[294]

[294] https://www.flickr.com/photos/sinandogan/4228558011 (Erişim Tarihi: 31.03.2019)

1440-41 yıllarında Yahşi Bey tarafından yaptırılan Tire Yeşil İmaret[295], ilk yapıldığında mevlevihane olup sonradan camiye dönüştürüldüğü için mihrapönü bölümü oldukça farklı bir plana sahiptir. Aynı şekilde mihrabı da dönem eserlerine göre değişik özellikler göstermektedir. 2,60 m genişlik, 4,40 m yüksekliğe sahip olan mihrap, duvar içerisine açılmış dikdörtgen planlı bir niş şeklindedir. Üst kısımda yuvarlak görünüşe sahip nişi sınırlandıran kemer dilimli yapılarak mekana bir hareketlilik kazandırılmıştır. Nişin içerisinde mihrapönü bölümünün duvarlarında olduğu gibi kalemişi süslemeler mevcuttur. Ayrıca niş içerisinde bulunan penceresi Osmanlı mimarlığı tarihinde tek örnektir (Fotoğraf 1.71)[296].

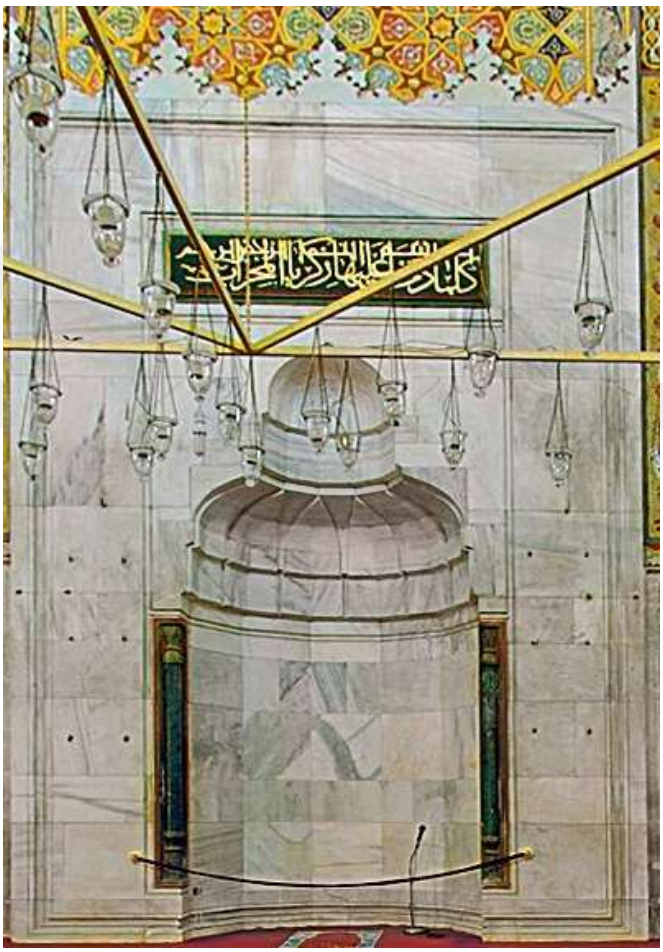

Fotoğraf 1.71. Tire Yeşil İmaret Camii Mihrabı[297]

Osmanlı mimarisinde daha önceki üslupların hiçbirine uymayan, zirveye ulaşma yolundaki ilk adım olan[298] üzerinde 1437, 1443, 1445, 1447 gibi farklı tarihler bulunan

[295] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 542-544; Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 642.
[296] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 547, Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 642, Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 135-136; Zekiye Uysal, "Tire Yeşil İmaret'in Kalem İşi Süslemeleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları (Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan),* Konya 2007, 350.
[297] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=34853 (Erişim Tarihi: 31.03.2019)
[298] Edirne Üç Serefeli Camii, Anadolu Türk-İslam Mimarisi'nde Selçuk İsa Bey Camii (1375) ve Manisa Ulu Camii (1376) ile baslayan, mihrap önü kubbesini genisletme ve harime egemen örtü haline getirme çabalarının dönüm noktası olup, Osmanlı Mimarisinde klâsik dönemin habercisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami,* 47-56; Doğan Kuban, *Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Tesekkülü*, İstanbul 1958, 19; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, 143-148; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, 66; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 422; Goodwin, 123.

fakat 1447'de tamamlandığı genel görüş olan[299] Edirne Üç Şerefeli Cami'nin mermer mihrabı, yüzeylerinin boş bırakılması ile klasiğe geçiş için bir hazırlık safhası şeklinde değerlendirilmektedir. Tepeliği, ortada üç tam, kenarlarda iki yarım üçgen kesitli parça ile oluşturulmuştur. Kenarlardan dört sıra bordürle sınırlandırılan niş beş köşeli olarak ele alınmıştır. Üzerinde ise bademleri ve yırtmaçları oldukça iri tutulan mukarnas kavsaraya yer verilmiştir. Alınlığında bulunan kitabede ise siyah zemin üzerine altın yaldız ile Kufi karakterli "besmele" ve sülüs karakterli Ali İmran Suresi 37. ayet yazılmıştır. Nişi sınırlayan sütuncelerinde yeşil konglemera taşı kullanılan mihrap genel hatlarıyla kendinden önceki mihraplardan ayrımaktadır (Fotoğraf 1.72)[300].

Fotoğraf 1.72. Edirne Üç Şerefeli Camii Mihrabı[301]

[299] Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 513-515; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 422-435;
[300] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 436-440; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 147; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 78-81; N. Çiçek Akçıl, "Üç Şerefeli Camii ve Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 2012, *XLII*, 278.
[301] https://islamansiklopedisi.org.tr/uc-serefeli-cami-ve-kulliyesi (Erişim Tarihi: 31.03.2019)

II. Murad devrinin özelliklerini gösteren mihraplar, Ankara Karacabey Camiii (1428), Amasya Yörgüç Paşa Camii (1428-30), Osmancık Koca Mehmed Paşa Camii (1430), Gümüş Yörgüç Paşa Camii (1430), Kütahya İshak Fakih Camii (1433-34), Bergama Kurşunlu Camii (1435), Bursa Umur Bey Camii (1440) ve 1451 tarihli II. Murad Türbesi gibi yapılarda da bulunmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devri, kendinden önceki yaklaşık 150 yılın mimari birikimi ile hareket edilen hem gelenekten çok uzaklaşılmayan hem de klasiğe geçiş için ilk adımların atılıp denemelerin yapıldığı dönemdir. İstanbul'un fethedilmesinden sonra imar faliyetlerinin hızlandığı bu devrin ilk önemli mihraplarından biri inşa kitabesine göre 1463-1470 yıları arasında yapılan Fatih Külliyesi'nin camisine aittir[302]. Edirne Üç Şerefeli Camii ile Bayezıd ve Süleymaniye camileri arasında Türk büyük cami mimarisinin gelişmesinin önemli bir halkası[303] olan Fatih Cami'nin mermer mihrabı, dikdörtgen görünümlü, on sıra mukarnaslı, çerçevesi bol silmeli, uçları palmetle sonlanan üçgenlerle hareketlendirilen tepeliği ile mimariye yansıtılmıştır[304].

Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılan diğer mihraplar ise kendi devirleri içerisinde ayrılan yönleriyle çeşitlilik göstermektedir. Bu mihraplardan biri, Edirne Ayşe Kadın Camii (1468)'ye ait altı sıra mukarnas kavsaralı, içiçe iki nişli, kaval silmelerle hareketlendirilmiş, en dış bordürü geçme motifleri ile tezyin edilmiş ve tepeliği palmetlerle süslenmiş mihraptır[305]. Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi'nin (1479) içleri lacivert çinilerle dolgulanmış mukarnas kavsaralı, bordürleri çiçekli ve rumili bir kompozisyon ile süslenen alçı mihrabı diğer örneklerden biridir (Fotoğraf 1.73)[306]. Fatih Devri sonlarında[307] yapılan Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami'nin iki renkli mermerin alternaifli dizilmesi ile oluşturulmuş mihrabı, çerçevesini belirleyen silmeleri

---

[302] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886* (1451-1481), İstanbul 1973, 386;
[303] Semavi Eyice, "Fatih Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 265.
[304] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886* (1451-1481), 375; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 185-187.
[305] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886* (1451-1481), 200-204; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 176-177; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları,* 82-85.
[306] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886* (1451-1481), 161-168. Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 201; Semavi Eyice, "Cem Sultan Türbesi", *TDVİA*, İstanbul 1993, *VII*, 286-287.
[307] Ölüm tarihi 1482 olan Veziriazam Gedik Ahmed Paşa'nın Anadolu beylerbeyliği sırasında ve 1470 yılı civarında yapıldığı sanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Baha Tanman, "Gedik Ahmet Paşa Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1996, *XIII,* 544.

ve kum saati şeklindeki başlıkları ile dokuz sıra mukarnasdan başka süslemesi olmayan sade mihraplara örnektir[308]. Yapım tarihi net olmayan[309] Bursa Başçı İbrahim Cami'ye ait mihrap, dikdörtgen nişli ve oldukça yüzeyseldir. Her ne kadar geç dönemlerde yapılan Batı etkili süslemelerle orijinal dokusu değiştirilse de mihrabın nişini çevreleyen iç bordüründe uygulanan malakari süslemesi ile oldukça önemli örneklerden biridir[310].

Fotoğraf 1.73. Cem Sultan Türbesi Mihrabı [311]

İmar faaliyetlerine önem verilen Sultan II. Bayezıd (1481-1512) dönemi mihrapları için verilecek ilk örneklerden biri, 1486[312] yılında tamamlanan Amasya II. Bayezıd Cami'nin mermer mihrabıdır. Bir tam iki yarım üçgen zülfe ile oluşturulan tepeliği, çerçeve ve kenar bordürleri, beş kenarlı hücresi, sekiz sıra mukarnas kavsarası

[308]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886* (1451-1481), 10.
[309] Yapının bânisi, ölüm tarihi 1482 olan Başçı İbrâhim'dir. Yapının vakfiyesi bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır. 1459 tarihli ilk vakfiyeye yapılan 1467 ve 1471 tarihli ilâvelerden caminin üç safhada yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selda Kalfazade, "Başçı İbrahim Cami", *TDVİA*, İstanbul 1992, *V*, 128; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886* (1451-1481), 69-73.
[310] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886* (1451-1481), 75.
[311] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=18012 (Erişim Tarihi: 06.04.2019)
[312] Semavi Eyice, "Bayezıd II. Cami ve Külliyesi", *TDVİA*, Ankara 1992, *VI*, 40; İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezıd ve Yavuz Sultan Selim Devri (1481-1520),* İstanbul 1983, 16-24, Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı*, 407-411.

ile oldukça gelişmiş mimari özelliklere sahiptir. Tackapının kenar bordürlerinin mihrapta da tekrarlanması klasik dönemde vazgeçilmez bir bütünlük olarak karşımıza çıkacak taçkapı-mihrap uyumuna gidişin ilk adımlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Fotoğraf 1.74)[313]. Bu mihraba benzer özelliklerle inşa edilen Edirne II. Bayezıd Camii (1488)[314] mihrabında herhangi bir bezeme öğesine rastlanmamaktadır. Oldukça sade olmalarına karşın anıtsal boyutlarıla göz dolduran klasik devrin mihraplarına gidiş olarak değerlendirilmektedir. Gelişmiş özellikler gösteren mukarnas yuvaları, üçgen tepeliği, kenarlarını sınırlandıran kaval ya da oluk silmeleri ve beş yüzeyli nişi ile döneminin belirgin özelliklerini taşımaktadır (Fotoğraf 1.75)[315].

İstanbul II. Bayezıd Camii (1501-1505)[316] mihrabı, dikdörtgen planlı, dokuz sıra mukarnas kavsaralı, yedi yüzeyli nişi ve anıtsal görünümüyle önemli örneklerden birini teşkil etmektedir. Kenarlardan düz silmelerle sınırlandırılan mihrabın, tepeliğinde rumi ve palmetlerle bezenmiş üç tam, iki yarım üçgen bulunmaktadır. Alınlık seviyesinde bağımsız bir pano halinde yer alan perde dekoru, erken dönem tackapı biçimlerinin mihrap tasarımlarındaki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle sivri kemerli perde düzenlemesi, Selçuklu dönemi mihraplarında kendi basına bir eleman olarak kullanılan kavsara kuşatma kemerinin klâsik Osmanlı dönemindeki farklı bir yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Köşeliğinde plastik etkisi yüksek, geometrik motifler ve rumilerle süslenmiş zeminden dışa taşıntı yapan kabaraları oldukça dikkat çekicidir. Nişi sınrlayan sütunceler ise başlık ve kaidelerinde kum saati ve mukarnasların kullanıldığı tasarıma sahiptir. Ana malzemesi mermer olan mihrabın, sütuncelerinde beyaz damarlı siyah mermer malzeme kullanılmıştır[317].

Sultan II. Bayezıd döneminde selatin camilerin dışında Manisa İvaz Paşa Camii (1484), İstanbul Davud Paşa Camii (1485), Tokat Hatuniye Camii (1485), Amasya

---

313 Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 219-220, Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 91-94; Ali Uzay Peker, "Amasya Sultan II. Bayezıd Külliyesi", *Tasarım Merkezi Dergisi, Ocak 2007*, 29.

314 Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı*, 423-430; Yüksel, Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler I,* Trabzon 2000, 117.

315 Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 226-227; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 95-99.

316 Eyice, "*Bayezıd II. Cami ve Külliyesi",* 45; Tanju Cantay, "Fetihten Sonra Mimar Sinan'a Kadar Osmanlı Sanatı", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I,* İstanbul 1988, 71.

317 Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 100-104.

Gümüşlü Camii (1485) ve pek çok camide devrin özelliğini yansıtan mihraplar yapılmıştır.

Fotoğraf 1.74. Amasya II. Bayezıd Camii Mihrabı [318]

Fotoğraf 1.75. Edirne II. Bayezıd Camii Mihrabı [319]

Osmanlı sanatında "klasik" diye adlandırılan dönemin habercisi olan eserler Kanuni Sultan Süleyman döneminin (1520-1566) ilk yıllarında mimariye

[318] http://www.canercangul.com/7812/amasya-ikinci-beyazit-camii-mihrap-minber-ve-vaaz-kursusu/ (Erişim Tarihi: 17.04.2019)
[319] https://turkisharchaeonews.net/object/sultan-bayezid-ii-mosque-complex-edirne (Erişim Tarihi: 17.04.2019)

kazandırılmıştır. Kanuni'nin 1522'de Haliç'e bakan yamaçlarda babası Yavuz Sultan Selim için yaptırdığı tabhaneli camilerin son örneği olan Sultan Selim Cami'nin mihrabı, Marmara mermerinden yapılmış, dikdörtgen planlı, dokuz sıra mukarnas kavsaralı ve yedi kenarlı nişten ibarettir. Niş, kenarlardan siyah mermer malzemeli kum saati başlıkları olan silindirik gövdeli sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Mukarnas sıralarında badem, üçgen prizma, yırtmaç ve kanat biçimlerinden meydana gelen konsol ve niş öğeleri ile birlikte süs unsuru olarak kullanılan püsküllere rastlanmaktadır. Kavsaranın üzerinde Bursa kemerli bir perde kullanılmıştır ki bu açıdan II. Bayezıd Camii mihrabına benzemektedir. Kabara ve gülçelerle hareketlilik kazandırılan alınlığın üzerinde ayet kitabesi, tepeliğinde palmet dizisi ile oluşturulan dendanlı bir süsleme bulunmaktadır (Fotoğraf 1.76)[320].

Fotoğraf 1.76. İstanbul Sultan Selim Camii Mihrabı [321]

Kanuni'nin annesi, Yavuz Sultan Selim'in eşi olan Hafsa Sultan tarafından yaptırılan Manisa Hafsa Sultan (Sultaniye) Külliyesi, 1522-23 tarihinde tamamlatılmıştır. Sultan anneleri tarafından yaptırılan külliyelerin ilki olma özelliğini taşıyan bu yapılar topluluğundaki caminin mermer mihrabı, devrin özelliklerine uygun

[320] İ. Aydın Yüksel, "Sultan Selim Cami ve Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2009, *XXXVII*, 514; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi,* 231; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 105-109.

[321] https://www.istanbuldakicamiler.com/yavuz-sultan-selim-camii-fotograf-galerisi (Erişim Tarihi: 21.04.2019)

şekilde mukarnas kavsaralı, dkdörtgen planlıdır ve oldukça sade düzenleme göstermektedir[322].

Klasik mimarinin habercisi olan külliyelerden biri de İstanbul-Anadolu arasındaki ilk "menzil külliyesi" olma özelliğine sahip, Kanuni döneminin vezirlerinden Çoban Mustafa Paşa tarafından 1523-24'de Gebze'de yaptırılan külliyedir. Caminin mihrabı, dikdörtgen planlı, mukarnas kavsaralı, beş kenarlı nişten ibarettir. Kalın bir çerçeve ile sınırlandırılan bu mihrapta tepelik ve alınlık yokur, köşeliklerinde ise geometrik bezeme ve madalyonlar kullanılmıştır. Oldukça ince işçilik gösteren on sıra mukarnas kavsara ile kapatılmış niş, geometrik bezemelidir ve kenarlardan zarif sütuncelerle sınırlandırılmıştır (Fotoğraf 1.77). Bu külliyenin en önemli özelliği, geç Memlük döneminde "ablak" denilen almaşık mermer kaplamalı süslemeleri ile Anadolu'da tek örnek olmasıdır. Mısır Valiliği yapmış olan Çoban Mustafa Paşa, Anadolu'ya dönerken beraberinde malzeme ve usta da getirmiştir. Külliyenin Memlük tarzı süslemelerinin ya bu Mısır'lı ustalar tarafından ya da Yavuz Sultan Selim'in daha önceden Mısır'dan getirttiği ustalar tarafından yapıldığı düşünülmektedir[323]. Caminin kıble cephesinde bu tekniğin hakim olduğu ve mihrabında bu süslemelere uygun şekilde yapıldığı açıkça görülmektedir.

Diyarbakır Fatih Paşa Camii, Diyarbakır'ı fetheden Osmanlı ordusunun kumandanı olduğu için Fâtih Paşa lakabıyla anılan ilk Osmanlı valisi Bıyıklı (İmrahor) Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1819 yılında kapısı yıkıldığı için kitabesi yok olan caminin tarihi ile ilgili kaynaklarda farklılıklar bulunmaktadır[324]. Kıble duvarının tam ortasındaki hafif dışa taşıntılı mihrap nişi beşgen formda olup üç dilimli kemere ve mukarnas kavsaraya sahiptir. Beş farklı bordür ile üç yönden ters U biçiminde kuşatılan

---

[322] Doğan Yavaş, "Hafsa Sultan Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1997, *XV*, 124; Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 233-234.

[323] Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 234; Köksal Seyhan, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1993, *VIII,* 351; Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* 163-169; Hamza Gündoğdu, "Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Osmanlı Külliyeleri İçindeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III (25-27 Mart 2016) Bildirileri,* Kocaeli 2016, 2782; Ayşen Nuran Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Cami ve Memlük Etkili Bezemesi, *Türkiyemiz, 38,* İstanbul 1982, 27-38.

[324] Doğan Kuban, bitiş tarihi için 1523 yılını verirken, M. Baha Tanman yapım yıllarının 1516-1521 olduğundan bahsetmektedir. Ali Boran ve Zekai Erdal ise, Diyarbakır ve çevresinin fethedildiği tarih olan 1516-1520 yılları arasında yapılmış olabileceğini aktarmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuban, *Osmanlı Mimarisi,* 236; M. Baha Tanman, "Fatih Paşa Cami", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XII*, 251; Ali Boran-Zekai Erdal, "Diyarbakır'da ki Osmanlı Dönemi Cami ve Mescidleri", *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi,* Diyarbakır 2011, 260.

mihrabın çerçevesi kaval silmedir. Üç dilimli kuşatma kemerinin köşeliklerinde oniki kollu yıldızlardan gelişen geometrik bir kompozisyon ile tezyin edilmiştir. Yapının mihrabı genel hatlarıyla klasik üslûbu yansıtmakta, ancak mihrabın siyah ve beyaz taşlarla örülmüş olan dilimli sivri kemeri yerel unsur olarak değerlendirilmektedir (Fotoğraf 1.78)[325].

Fotoğraf 1.77. Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii Mihrabı[326]

Fotoğraf 1.78. Diyarbakır Fatih Paşa Camii Mihrabı (Ali Boran-Zekai Erdal'dan)

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde bu dört eserin dışında yapılan birçok cami vardır, fakat gelişimini takip etmek hususunda özellikle değinilmesi gereken eserler şüphesiz Mimar Sinan'ın "klasik" formları yansıttığı camilerin mihraplarıdır. 1538 yılında Hassa Ocağı'nda "Mimarbaşı" görevine getirilen Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiği ilk eser, Haseki Külliyesi'ne ait camidir[327]. 1538-39 tarihli bu camiye ait olan mihrap, alışılmış klasik mermer mihrapların aksine alçı malzeme ile yapılmıştır. Kenarları yumaşatılmış üç kenarlı nişin üzerinde mukarnas kavsara bulunmaktadır. Tepeliği olmayan mihrabı üç yönden çevreleyen bordürlerin ilkinde grift bitkisel ve geometrik süsleme düzeni görülürken, ikincisinde belirli

[325] Tanman, *"Fatih Paşa Cami"*, 251; Boran-Erdal, 263; Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, 220-222.
[326] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=33242 (Erişim Tarihi: 21.04.2019)
[327] Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 257; Sema Doğan, "Haseki Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 1997, *XVI*, 370.

aralıklarla üstüste yerleştirilmiş vazodan çıkan çiçekler dikkati çekmektedir. İlk yapıldığında kuzey cephede giriş aksında yer alan mihrap, 1612'de Sedefkar Mehmet Ağa'nın mekanı genişletmek için yaptığı onarım esnasında eksenden kaydırılarak, kubbeyi taşıyan ayağın tam arkasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir (Fotoğraf 1.79)[328].

Sinan'ın merkezi plana gidiş için denemelerini yaptığı 1547-48 yıllarında bitirilen[329] Üsküdar Mihrimah Sultan Cami'ye ait mermer mihrap, devrinin özelliklerini yansıtmaktadır. İnce işçiliğe sahip mukarnaslı kavsara ve kenarları çevreleyen sade kaval silmeler ile klasik ölçülerin yansıtıldığı bir mihraptır. Kavsara üzerindeki ayet panosunda Ali İmran Suresi, 39. Ayetin[330] bir bölümü yazmaktadır (Fotoğraf 1.80)[331].

Mimar Sinan'ın tasarladığı ilk selâtin külliyesi olan Şehzade Külliyesi'ne ait cami, 1544-48 yılları arasında Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ile eş zamanlı olarak inşa edilmiştir. Mimar Sinan'ın "çıraklık eserim" dediği külliye camisi, mutlak bir geometrinin hâkim olduğu simetrik plan şeması ile dönemin tam manasıyla ""klasik" diye tabir edilen mimari yapılarının ilki olması bakımından önemlidir[332]. Marmara mermerinden yapılan, kuzey giriş aksında tam duvar ortasında konumlandırılan mihrabı, iç mekana doğru yaklaşık 30 cm çıkıntılı iken dış cephede vurgulanmamıştır. Oyma tekniğinin kullanıldığı mihrabın tasarım özellikleri orijinal iken, altın yaldız ile boyama işlemi sonraki onarımlarda yapılmıştır. 425x900 cm ölçüler ile dikdörtgen bir görünüm arzetmektedir. Mihrabın tepeliği, kenarlarda bulunan iki alem arasında eğri kesim tekniği ile rumi ve kıvrık dalların kullanıldığı düzenlemeye sahiptir. Tepeliğin kenarlarında bulunan alemler, mihrabın çerçevesini oluşturan sütunlar üzerine oturtulmuştur. Sütunlardan nişe doğru mihrabı ters U şeklinde dolaşan ölçüleri farklı içbükey ve dışbükey silmelerle kademelenme sağlanmıştır. Alınlığında dikdörtgen bir pano içerisinde Ali İmran Suresi 37. Ayet yazılıdır. Kavsarası on sıra mukarnaslı olan mihrabın nişi, yedi kenarlıdır ve her iki yandan sütunceler ile sınırlandırılmıştır. Bu

---

[328]Şehri Kartal, *Haseki Hürrem Sultan Yapıları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012, 156.

[329] İsmail Orman, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2005, *XXX,* 40-42; Kuban, *Osmanlı Mimarisi,* 266; Doğan Kuban, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *V*, 456.

[330] Yazır, Sure 3, Ayet 39, http://www.kuranikerim.com/melmalili/imran.htm (Erişim Tarihi:24.06.2019) "*Fenâdet-hu-lmelâ-iketu vehuve kâ-imun yusallî fî-lmihrâbi" (O (Zekeriyya) mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona…*

[331] Bekir Yılmazörnek, *Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, 19-20.

[332] İsmail Orman, "Şehzade Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 2010, *XXXVIII,* 483; Kuban, *Osmanlı Mimarisi,* 270-275.

mihrap, özellikle taç ve sütunlu çerçeve düzeni, ağır başlı süsleme anlayışı, keskin hatlarıyla karşımıza çıkan mukarnasları ve cephe düzeninin belirleyici öğeleri olan silmeleri ile klâsik dönem yapılarına özgü bir mihrap tasarımının izlendiği ilk örneklerden biridir (Fotoğraf 1.81)[333].

Fotoğraf 1.79. İstanbul Haseki Sultan Camii Mihrabı[334]

Fotoğraf 1.80. İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Mihrabı[335]

Sinan'ın "Kalfalık eserim" diye nitelendirdiği Süleymaniye Külliyesi'ne ait cami 1550-57 yılları arasında tamamlanmış ve padişahın isteği üzerine bizzat Mimar Sinan tarafından kapısı açılmış bir yapıdır[336]. Döneminin en önemli yapılarından olan bu caminin mihrabı, sır altı tekniğinde İznik çinileriyle süslü güney duvarın tam ortasında, kuzey giriş aksında konumlandırılmıştır. Mermer malzeme ile yapılmış olan mihrap, klasik özellikler göstermektedir. Genel özellikleri orijinal olsa da tıpkı Şehzade Camii mihrabında olduğu gibi altın yaldız ile boyama işlemi sonradan gerçekleştirilmiş olmalıdır. Şehzade Camii mihrabındaki gibi iki alem arasına yerleştirilen üçgen tepelik, kenarları sınırlandıran sütunlar, Ali İmran Suresi, 37. Ayetin yazılı olduğu panonun üzerine konulduğu alınlık, süslemesiz köşelikler, mukarnas kavsara ve kenarlardan sütunceler ile sınırlandırılmış yedi kenarlı niş gibi mimari elemanlara sahiptir. Anıtsallığın ve sadeliğin ön planda, süslemenin ise kavsara ve tepelikte detaylandırıldığı

[333] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 110-114.
[334] https://archnet.org/sites/1990/media_contents/35001 (Erişim Tarihi: 24.06.2019)
[335] https://www.flickr.com/photos/sinandogan/5129287751 (Erişim Tarihi: 24.06.2019)
[336] Selçuk Mülayim, "Süleymaniye Cami ve Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 2010, *XXXVIII*, 114; Kuban, *Osmanlı Mimarisi,* 278.

klasik özellikli Mimar Sinan mihraplarından biri olması bakımından Osmanlı mihrapları içerisinde özgün bir değeri vardır (Fotoğraf 1.82)[337].

Fotoğraf 1.81. İstanbul Şehzade Sultan Camii Mihrabı[338]

Fotoğraf 1.82. İstanbul Süleymaniye Camii Mihrabı[339]

Bahsedilen yapıların dışında tezkerelerde Mimar Sinan'a atfedilen diğer Kanuni Sultan Süleyman dönemi yapıları olan; Diyarbakır İskender Paşa Camii (1551), Beşiktaş Sinan Paşa Camii (1553-56), Şehzade Cihangir Camii (1559-60), Erzurum Lala Mustafa Paşa Camii (1562), Diyarbakır Behram Paşa Camii (1564-72), Ankara Cenabi Ahmet Paşa Camii (1565-66), Kütahya Lala Hüseyin Paşa Camii (1566) gibi yapılarda da klasik özelliklerin görüldüğü mihrapların var olduğu bilinmektedir. Bunlardan farklı olarak kubbe altına kadar çinilerle süslü olan tek Osmanlı camisi

[337] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 115-119.
[338] http://islamicartsmagazine.com/magazine/view/10_amazing_examples_of_the_ottoman_mihrab/ (Erişim Tarihi: 20.04.2019)
[339] https://www.devletialiyyei.com/suleymaniye-camii-ve-kulliyesi-sayfa-284.html (Erişim Tarihi: 25.06.2019)

olan[340] İstanbul Rüstem Paşa Camii (1555-61)'nin, Yıldız Demiriz tarafından Sinan döneminin kuraldışı mihraplarına örnek olarak gösterdiği mihrabı, yapı bütünlüğünü sağlar şekilde çiniden inşa edilmiş mihraplara örnektir[341]. Bu farklı uygulama Piyale Paşa Camii mihrabında tekrar karşımıza çıkacaktır.

II. Selim döneminde (1566-74), görevine devam eden Mimar Sinan, Osmanlı mimarisine damga vuran en özel örneklerini vermeye devam etmiştir. Bu yapılardan biri olan Edirne Selimiye Camii, Sinan'ın kendi deyimi ile "ustalık eseri"dir ve 1568-74 yılları arasında tamamlanmıştır[342]. Osmanlı mimarisinin ulaştığı en yüksek düzeyi temsil eden camiye ait mihrap, cami planının poligonal çardak tipte olmasından dolayı güney yöndeki girintinin kullanılması ile bir sofa içerisine yerleştirilmiştir, iç mekana 25 cm taşıntı yaparken dış cephede dikdörtgen kesitli bir payanda şeklinde yansıtılmıştır. Malzemesi iki farklı mermer cinsi olan taraverten ve Marmara mermeridir, süslemelerde mavi, yesil, kiremit kırmızısı ve altın yaldız renkli boyalar kullanılmıstır. Tasarımı, klasik dönemde Mimar Sinan eliyle şekillenen mihraplar gibi, tepelik, çerçeve, mukarnas kavsara, sütuncelerle sınırlandırılmış nişten ibarettir ve süsleme noktasında yalın ama kütlesi keskin hatlarla belirlenmiş bir mihraptır. Oyma ve boyama tekniklerinin görüldüğü mihrabın ölçüleri 4,50x10 m'dir. Tepeliği Sinan'ın diğer eserlerindeki gibi iki minyatür minare görünümlü[343] alem arasında, üçgen pano şeklindedir. Dış çerçevesini palmet sıralarıyla taçlandırılmış çin bulutu motifi kuşatmakta, üçgen kısım ise hatayilerle bezenmiş bir yüzeyde celi sülüs hatla yazılan "Besmele" ve "Ali İmran Suresi 37. ayet" ile bezenmiştir. Mihrabın çerçevesi kalın gövdeli sütunlarla belirlenmiş, devamında iç bükey düz bir bordürle içe doğru kademelenme sağlanmıştır. Mihrabın alınlık, köşelik ve niş bölümlerini içine alan ve ters U şeklinde konumlandırılan bordürde sadedir. Alınlıkta, zemini oyma şemse motifiyle kusatılmış dikdörtgen bir pano içine, kalemişi celi sülüs hatla "Kelime-i Tevhid" yazılmıştır. Kavsara köşeliklerinde altın yaldız boyalı gülçelere yer verilmiştir. Yedi kenarlı nişin üzerinde yükselen, altı sıra mukarnasa sahip kavsara ise ulaşılan en

[340] Doğan Kuban, "Sinan", *Osmanlı, Ansiklopedisi,* Ankara 1999, *X,* 197.
[341]Yıldız Demiriz, "Sinan Mimarisinde Bezeme", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri I,* İstanbul 1988, I, 469; Şerare Yetkin, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Çini Süsleme Düzeni", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I,* İstanbul 1988,484.
[342]Selçuk Mülayim- Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Selimiye Cami ve Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 2009, *XXXVI,* 430-434; Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye,* İstanbul 1997, 132-133; Kuban, *Osmanlı Mimarisi,* 298-299.
[343] Goodwin, 329.

olgun yuvalara ve konsollara sahiptir. Nişin kenarlarını sınırlandıran sütunceler ise oldukça zarif görünümlüdür ve kum saati ve mukarnasların görüldüğü başlık ve kaidelere sahiptir (Fotoğraf 1.83)[344].

Dönemin en ilgi çeken yapılarından biri, tezkerelerde Sinan'a mal edilen, II. Selim'in kızı Gevher Nesibe Hatun ile evli olan damadı Piyale Paşa tarafından 1573'de İstanbul Kasım Paşa'da yaptırılan Tersane Camii adıyla da bilinen camidir[345]. Hem plan açısından hem de mimari de farklılıkların tasarlandığı bu camiye ait olan mihrap, Rüstem Paşa Camii mihrabında olduğu gibi[346], mermer malzemenin aksine külliyenin inşa edildiği dönemde en parlak çağını yaşayan İznik çiniciliğinin sergilendiği özel örneklerden biridir. Rumi dolgulu, üç dilimli palmet tepelik ile taçlandırılan mihrabı, kenarlardan ters U biçiminde iki bordür çevrelemektedir. Dıştaki bordür madalyonlarla, içteki ise kıvrık dallı şakayıklarla süslenmiştir. Üçüncü bordür, mihrabın alınlık kısmınıda çevrelemektedir. Burada ki süsleme, yukarıya doğru uzanan dal üzerinde, sivri dişli yapraklar, şakayıklar, iri laleler, gül ve nergis çiçeklerinin naturalist şekilde yansıtılmasıdır. Bu süsleme, Saz üslubunun[347] yetenekli bir usta tarafından bordürde yansıtılmasına güzel bir örnektir. Kompozisyon, köşeliklerde de devam ettirilerek bütünlük sağlanmıştır. Altı sıralı mukarnas kavsarası, rumi ve Çin bulutları ile bezenmiştir. Nişin içi ise, beyaz zemin üzerine renkli şeritlerin kullanılması ile devrin kumaş desenlerine benzer şekilde, ovallere bölünmüştür. Ovallerin içi, yine şakayık, nergis, gonca gül gibi naturalist çiçeklerle bezenmiştir. Kullanılan motif çeşitliliği, renklerin kalitesi ve üslubun doğru tekniklerle birleştirilerek yansıtıldığı mihrap, yapıldığı dönem içinde farklı bir yere sahiptir (Fotoğraf 1.84)[348].

[344] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 129-133.
[345] M. Baha Tanman., "Piyale Paşa Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2007, *XXXIV*, 297-301.
[346] Demiriz, *"Sinan'ın Mimarisinde Bezeme",* 469.
[347] Doğan Kuban, *Osmanlı'nın İstanbul'u Osmanlı Başkenti İstanbul'u Simgeleyen 112 Anıtsal Yapı,* İstanbul 2013, 95.
[348] Yetkin, "*Mimar Sinan'ın Eserlerinde Çini Süsleme Düzeni*", 491.

Fotoğraf 1.83. Edirne Selimiye Camii Mihrabı[349]

Fotoğraf 1.84. İstanbul Kasımpaşa Piyale Paşa Camii Mihrabı (M.B.Tanman'dan)

Mimar Sinan'ın yaşamının son yıllarına denk gelen III. Murad'ın (1574-95) saltanat yıllarında klasik çizgileri bünyesinde barındıran ve Sinan'a mal edilen yapılar yapılmıştır. Tarihi konusunda farklı görüşlerin[350] olduğu Eyüp'de Zal Mahmud Paşa ve eşi Şah Sultan tarafından yaptırılan külliye camisi 1572-82 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Camiye ait mihrap, beyaz mermer malzeme ile yapılmış ve iki yandan sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Beş köşeli niş ve mukarnas kavsarası ile devrin genel özelliklerini yansıtan mihrabın alışılmışın dışında olan yönü çerçevesindeki bordürlerin çiniyle bezenmiş olmasıdır.

Klasik mimari sınırları içinde değerlendirilen diğer yapılar arasında Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırılmış beş külliye vardır. Bunlardan İstanbul'un Eyüp ilçesinde bulunan külliye birimleri içerisinde cami yoktur. Diğer dördü ise, 1560-70 arasında tamamlandığı düşünülen Kırklareli Lüleburgaz Sokullu Külliyesi, 1567-80

[349] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=26895&mode=search&sessionid=6580fa98b481930cd5b7f69e56f53115 (Erişim Tarihi: 26.06.2019)

[350] Ayrıntılı bilgi için bkz. Aptullah Kuran, "Zal Mahmud Paşa Külliyesi*" Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Hümaniter Bilimler, I,* İstanbul 1973, 65-81; Semavi Eyice, *"*Eyüp'de Zal Mahmud Paşa Camii", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu V (11-13 Mayıs 2001) Tebliğler,* İstanbul 2002, 12-21; İsmail Orman, "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 2013, *XLIV,* 109-111; Reha Günay, *Sinan'ın İstanbul'u Osmanlı Başkenti İstanbul'u Taçlandıran Mimar Sinan Yapıları,* İstanbul 2014, 129-134; Doğan Kuban, "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *DBİA,* İstanbul 1994, *VII,* 542-543; Goodwin, 321.

yılları arasında imar faaliyetleri tamamlanan Hatay Payas'da bulunan Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi, 1576-77 tarihli Edirne Havsa Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi ve "Azapkapı Külliyesi" olarak da bilinen İstanbul Unkapanı Köprüsü'nün Şişhane tarafında kalan 1577-78 tarihli Sokullu Külliyesi'dir. Bu yapılar, Mimar Sinan'a atfedileceği gibi, planının bizzat kendisi tarafından çizilipte Hassa Mimarlar Ocağı'nın diğer mimarları tarafından da yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Külliye camilerinin mihrapları devrin özelliklerine uygun şeklide yapılmıştır, fakat Payas'daki caminin mermer mihrabı son onarımlar esnasında değiştirilerek özgünlüğünü yitirmiştir. Diğer mihraplar ise Sinan'ın klasik mihrap tasarımının izlerini taşımaktadır. Alemler arasına yerleştirilen tapelikler, sütun ile oluşturulan dış çerçeve ve düz silmeler, mukarnas kavsaralı, yanlardan sütuncelerle desteklenen poligonal niş ve ayet yazılı panolara sahip alınlık ile ilk bakışta bile klasik formların belli olduğu özgün mihraplardır. Kadırga'da bulunan mihrabın, klasik tasarımı yansıtan diğer bir yönü ise mihrabın kenarlarında kalan duvarların devrin çinileri ile süslenmiş olmasıdır (Fotoğraf 1.85, 186, 1.87).

Fotoğraf 1.85. Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Camii Mihrabı[351]

Fotoğraf 1.86. Havsa Sokullu Mehmed Paşa Camii Mihrabı[352]

[351] https://kirklareli.ktb.gov.tr/Resim/239414,luleburgaz-sokullu-camii-54jpg.png?0 (Erişim Tarihi: 26.06.2019)

[352] https://islamansiklopedisi.org.tr/sokullu-mehmed-pasa-kulliyesi--havsa (Erişim Tarihi: 26.06.2019)

Fotoğraf 1.87. İstanbul Sultan Selim Camii Mihrabı [353]

Mesleğinin son yıllarında İstanbul'a Kılıç Ali Paşa Külliyesi (1580-81)'ni[354] kazandıran Mimar Sinan, cami plan düzeninde Osmanlı dönemi Türk mimarisinin unsurlarını kullanarak Ayasofya'nın bir benzerini yaptığı şaşırtıcı bir uygulama ortaya koymuştur. Plan düzeninde yapmış olduğu bu değişiklikle yetinmeyerek iç mekanda da süslemeyi ileri düzeyde kullanmıştır. Sinan'ın cami için yaptığı bu değişikliklerin aksine devrin çinileri ve hat sanatının güzel örneklerinin yansıtıldığı mermer mihrabı, Sinan dönemi eserlerinin klasik hatlarını yansıtmaktadır.

III. Murad'ın Manisa'da kendi adına yaptırdığı külliye, tezkerelerde Sinan'a atfedilmektedir. 1583-1586 yılları arasında yapılan caminin planını Sinan'ın çizdiği, inşasının ise İstanbul'dan gönderilen Mimar Mahmut'un başlattığı, Mimar Mehmet Ağa'nın tamamlattığı kaynaklarda geçmektedir[355]. Yapının, 2,80 x 7,50 m ölçülerindeki mihrabı, taç, çerçeve, alınlık, köşelik, mukarnaslı kavsara, niş ve sütuncelerden

[353] https://islamansiklopedisi.org.tr/sokullu-mehmed-pasa-kulliyesi--eminonu (Erişim Tarihi: 26.06.2019)
[354] Semavi Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *IV*, 557-558.
[355] Enis Karakaya, "Muradiye Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2016, *XXXI*, 201-203; Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999, 214; Kamil Su, *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Camii,* İstanbul 1940, 9-12; Oktay Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988, 150-157; Erdem Yücel, "Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi", *Vakıflar Dergisi, VII*, İstanbul 1968, 207-214; Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan,* London 2005, 262; Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 581.

meydana gelmektedir. Mermer profilli silmelerin kuşattığı mihrabın rumi ve palmetler ile kompoze edilmiş bir tacı bulunmaktadır. Alınlığı üstte "Kelime-i Tevhid"'in, altta Ali İmran suresi 37. Ayetin yazılı olduğu panolardan oluşmaktadır. Köşelikler kalemişi süsleme ile bakışımlı olarak düzenlenmiş farklı boyutlardaki madalyonlarla doldurulmuştur. Toprak kırmızısı ve yesil zeminler üzerine, altın yaldız boyalı celi sülüs hatla olusturulan bu yazı madalyonları, ve alınlıktaki kalemişi süslemelerin ne zaman yapıldığı hususunda farklı görüşler[356] mevcuttur. Yedi kenarlı niş, kenarlarda vişne çürüğü renkli, kum saati motifli somaki sütuncelerle sınırlandırılmış, dokuz sıra mukarnas kavsara ile taçlandırılmıştır. Bu mihrap, klâsik dönemin İstanbul dışı uygulamaları arasında özgün bir örnektir. Farklı kompozisyon şemalarına sahip mavi-beyaz İznik çinileri ile süslü düzenleme içerisinde ortada bulunan mihrap, yüksek cephe görünümü ve boyalı süslemeler ile birlikte iç mekânın temel odak noktası olmuştur[357].

III. Murad döneminin İstanbul'da ki en önemli yapılarından olan Nişancı Mehmed Paşa Camii (1584-89), Mesih Mehmed Paşa Camii (1586) ve Cerrah Mehmed Paşa Camii (1593-1594), kesin olmamakla beraber[358], Sinan'ın ardılı olan Mimar Davud Ağa tarafından klasik özelliklerin devam ettirilerek yapıldığı külliye camileridir. Bu camiler, çeşitli yangın ve depremlerde zarar görüp, yenilenen birimleri olsa da mihrapları, mermer malzemeli, mukarnas kavsaralı ve sade silmelerle sınırlanan dilimli nişleri ile devrin ana özelliklerini yansıtmaktadır.

Sultan I. Ahmed (1603-1617) devrinin selatin yapısı olan Sultan Ahmet Camii, 1609-1617 yılları arasında Sedefkar Mehmet Ağa'nın mimarlığını üstlendiği[359], merkezî planı ile klasik Osmanlı mimarisinin son büyük yapısıdır. Mermer mihrabı iki yandan üstü alem şeklinde sonlanan zarif sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Üçgen alınlık şeklindeki taç kısmında stilize bitkisel süslemeler görülür. İçi oldukça sade düzenlenmiş nişin üst kısmında renkli taş kakmalar vardır. Mukarnaslı yaşmağın iki yanı kıvrık dallar

---

[356] Hakkı Acun, Muradiye Cami'nin kalemisi süsleme programı içersinde mihrapta görülen hat kompozisyonlarına değinmezken, Gülru Necipoğlu ise mihrap ve minberdeki özgün boyalı süslemenin korunmus olduğunu söylemeketedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Acun, 218-219; Necipoğlu, *The Age of Sinan,* 263.

[357] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 134-138.

[358] Kaynaklarda bu yapılar, Sinan'ın ölümünden sonra onun ardılı olan Davud Ağa'ya atfedilmiştir, fakat, Semavi Eyice, bu konu ile ilgili net belgelerin olmadığından bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Davud Ağa", *TDVİA,* İstanbul 1994, *IX*, 25.

[359] Zeynep Ahunbay, "Sultan Ahmed Külliyesi", *DBİA,* İstanbul 1994, *VII,* 56; Emre Evren, vd., "Sultan Ahmet Camii'nde Arkeojeofizik Çalışmalar", *Vakıf Restorasyon Yıllığı, 4,* İstanbul 2012, 99-112.

ve stilize çiçeklerden oluşan bir süslemeye sahiptir. Üstte iki sıra halinde kitâbe bulunmaktadır (Fotoğraf 1.88). Bu mihrap, klasik özelliklerin süsleme yoğunluğu ile kırılmaya başladığı ilk mihraplardan biridir. Ayrıca üstüste kitabe panolarının kullanılması, yukarıya doğru bir yükselişin habercisidir ve bu yücelim çabası, barok öncesi geçiş eserleri olan İstanbul-Eminönü Yeni Camii (1663), Üsküdar Yeni Valide Camii (1710) ve Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1735) gibi diğer camilerde de gelişimini devam ettirecektir[360]. İstanbul-Eminönü Yeni Camii (1663)'nin mermer malzemeden yapılan mihrabı, her iki yandan üstleri alem şeklinde sonlanan zarif sütuncelere sahiptir. Bunların arasına yerleştirilen üçgen alınlık şeklindeki tepeliği altın yaldızla renklendirilmiş bitkisel motiflere sahiptir. Alınlığında bulunan üstüste yerleştirilmiş kitabe panoları yükselişin habercisidir. Kenarları silmelerle sınırlandırılan mukarnas kavsaralı nişi klasik özelliklerin hissedildiği kalitededir. Kavsarada da tepeliğe uyum gösterir şekilde altın yaldız renklendirme yapılmıştır (Fotoğraf 1.89).

Fotoğraf 1.88. Sultan Ahmet Camii Mihrabı[361]

Fotoğraf 1.89. Eminönü Yeni Camii Mihrabı[362]

[360] Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2009, *XXXVII*, 499; Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 139-144.
[361] http://islamicartsmagazine.com/magazine/view/10_amazing_examples_of_the_ottoman_mihrab/ (Erişim Tarihi: 20.04.2019)

Üsküdar Yeni Valide Camii (1710) mihrabı, Batılılaşma öncesi geçiş dönemi olan Lâle Devri eseridir. Klasik üslûbun genel hatlarıyla sürdürüldüğü bir mihrap olmasına karşın, mihrap elemanlarında oran, biçim ve süsleme özellikleri bakımından, farklı bir arayışın izlenildiği hissedilmektedir. XVII. yüzyılın iki önemli uygulaması olan İstanbul Sultan Ahmet Camii (1617) ve Eminönü Yeni Camii (1663) mihraplarında görülen dikey yükselişin, Yeni Valide Camii mihrabında da hakim olduğu ancak, altlı üstlü çift yazı panosundan oluşan alınlık yerine tek yazı panosunun kullanılarak, çerçeve yanlarındaki gömme sütunların pahlı köşe sütuncesi şeklinde inceltildikleri fark edilmektedir. Öte yandan mihrabın taç ve köşelik yüzeyleri tamamen bitkisel kompozisyonlarla doldurulup, buralara iri kabaralar yerleştirilmiş, çerçeve ve niş köşelerindeki sütunceler ile pahlı silmeler yine bitkisel ve geometrik motiflerle süslenerek, hareketli görünümler oluşturulmaya çalışılmıştır[363]. Aynı üslup değişimi ile karşımıza çıkan diğer bir eser olan Hekimoğlu Ali Pasa Camii (1735) mihrabında klasik süsleme ile Rokoko arasında bir karmaşa hissedilmektedir. Poligonal niş ve mukarnas kavsara ile klasik özellikler yansıtırken, yuvarlak hatlı tepeliği ve içinde kullanılan yoğun dolamadal süslemeleriyle Rokoko'ya doğru ilerleme hissedilmektedir[364]. Bu bağlamda bu mihraplardaki (Fotoğraf 1.90, 1.91) yeni biçim arayışları, Nur-u Osmaniye'de (1749-55) karşılaşılacak olan tamamen barok mihrap için atılmış ilk adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Değişik üslubu ve oval geometrili avlusuyla dikkat çeken Nur-u Osmaniye Camii, (1749-55) Osmanlı başkentinde barok stilde inşa edilen ilk dini yapıdır. Tam anlamıyla ne Türk ne de Batılı olan bu eser, değişimin başlangıcını haber veren, dünyada eşi benzeri olmayan barok bir üslup sergilemesi açısından son derece önemlidir[365]. Beş

---

[362] https://www.flickr.com/photos/landahlauts/15122008405/in/photostream/(Erişim Tarihi: 20.11.2019)

[363]Kemalettin Tuğcu, "Yeni Valide Camii", *Hayat Tarih Mecmuası, Yıl 3(1),* İstanbul 1967, 60-62; Mehmet İpşirli, "Gülnuş Emetullah Sultan", *TDVİA*, İstanbul 1996, *XIV,* 248-249; Müşfika Akbulut, *Üsküdar Yeni Camii ve Külliyesi*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003; 40; Gülçin Erol Canca, "Gülnuş Emetullah Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesinin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu (23-25 Mayıs 2003) Bildiriler Kitabı I,* İstanbul 2003, 93; Tolga Bozkurt, "İstanbul Camilerindeki Hanım Sultan Camilerine Ait Mihraplar", *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler Kitabı (3-5 Kasım 2006), 1,* İstanbul 2007, 358; Necdet Yılmaz, *The Mosque Üskudar Gülnûş Valide Sultan*, (Çev. Beyhan Hacıömeroğlu), İstanbul 2007; Hamza Gündoğdu, "Osmanlı Klasik Dönem Sonu Külliye Anlayışı Bağlamında Üsküdar Yeni Valide Külliyesi", *Üsküdar Sempozyumu VII (2-4 Kasım 2012) Bildiriler Kitabı, 1*, İstanbul 2012, 115-137.

[364]Doğan Kuban, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *IV,* 45.

[365] Doğan Kuban, "Nuruosmaniye Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *V,* 100; Ali Öngül, "Tarih-i Cami-i Nuruosmani", *Vakıflar Dergisi, XXIV,* Ankara 1994, 127; Semavi Eyice, "Nuruosmaniye Külliyesi",

kenarlı nişin üzerinde yükselen klasik çizgilerden uzak kavsarası, kenarlarda bulunan üstüste iki sıra sütunceleri ve tepelik şeklinde kullanılan kırık hatlı saçak bölümü ile Barok üslubun belirgin özelliklerini yansıtan mermer mihrap, ilk defa poligonal bir girinti içerisine yerleştirilmiştir[366]. Bütün mimari elemanları bünyesinde barındıran mihrabın üslup değişimi çok net izlenebilmektedir (Fotoğraf 1.92)[367].

Fotoğraf 1.90. Üsküdar Yeni Valide Sultan Camii Mihrabı[368]

Fotoğraf 1.91. Hekimoğlu Ali Paşa Camii Mihrabı[369]

Barok üslubun hakim olduğu diğer mihrap, 1757-60 yılları arasında inşaası tamamlanan Üsküdar Ayazma Cami'ye aittir. Tepelik kaidesinde bulunan cephe

---

TDVİA, İstanbul 2007, *XXXIII,* 264; Fatih Köse, "Arşiv Belgelerine Göre Nuruosmaniye Camii İnşâsı-Tamirleri ve Onarımları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı, 5*, İstanbul *2012*, 25;

[366] Doğan Kuban, *Osmanlı'nın İstanbul'u Osmanlı Başkenti İstanbul'u Simgeleyen 112 Anıtsal Yapı*, 44.

[367] Bakır, 267.

[368] https://docplayer.biz.tr/137468855-Uskudar-sempozyumu-iv.html(Erişim Tarihi: 20.11.2019)

[369] https://twitter.com/furkanal/status/881569163390668801(Erişim Tarihi: 20.11.2019)

kırılmaları, S ve C kıvrımlarının süsleme programına çerçeve olarak dahil edilmesi, kavsaranın kademeli bir şekilde daraltılarak mukarnastan vazgeçilmesi, farklı renkli malzemelerle kontrast yakalanması gibi keskin hatlı Barok özellikler gösteren mihrap, Semavi Eyice tarafından "*çeşitli renkli taşların zarif birleşmesiyle meydana gelen zengin süsleme, Türk sanatı geleneklerine aykırı olsa da göze hoş görünen bir ihtişama sahiptir"*[370] şeklinde yorumlanmıştır (Fotoğraf 1.93).

Barok üslubun özelliklerini en fazla barındıran yapılardan biri Sultan III. Mustafa döneminde yaptırılan Laleli Camii (1760-63)[371]'dir. Harime açılan, dikdörtgen planlı girinti içerisine yerleştirilmiş mihrap, yapının genel tasarım ve süsleme programıyla bütünlük içerisindedir[372]. Farklı renklerdeki mermerlerin kullanımı, "C-S" kıvrımlı kavsara kuşatma kemeri, kenar çerçevelerinin altlık ve başlıklara sahip sütunlarla sağlanması, kademeli olarak yukarıya doğru daraltılan kavsaranın barok tarzda konsol ve yüzeysel niş dizisi ile sağlanması ile akant yaprakları-püskül birleşimi gibi Barok üslubun geç dönem özelliklerine sahiptir (Fotoğraf. 1.94). 1463-70 yılları arasında yaptırılan Fatih Külliyesi, 1766 depreminden sonra III. Mustafa tarafından yenilenmiştir. Sonraki dönemlerde de eklemelerin olduğu bilinen caminin mihrabı, 1767-71 yılları arasındaki yeniden inşa dönemine aittir[373] ve Barok mimarinin mihraplar üzerindeki yansıması konusunda gelişimi devam ettiren halkalardan biridir.

I. Abdulhamid döneminin (1774-1789) eseri olan Beylerbeyi Külliyesi'nin 1777-1778[374] yılları arasında tamamlanan camisinin mihrabı da geç dönem Barok tarzın özgün özelliklerine sahip mihraplar arasındadır. Kıble yönünde yapılan girinti içerisine yerleştirilmiştir. Diğer özellikleri ile tamamen üslubunun özelliklerini yansıtsada, alem ile sonlanan sütunlar arasında tepeliğin bulunmaması ile diğer mihraplardan ayrılmaktadır. Kavsara kuşatma kemerinde kullanılan S ve C kıvrımları Barok üslubun en belirgin göstergesidir (Fotoğraf. 1.95).

---

[370] Semavi Eyice, "Ayazma Camii", *DBİA,* İstanbul 1993, *I,* 471; Sadi Bayram-Adnan Tüzen, "İstanbul Üsküdar Ayazma Camii ve Ayazma Camii İnşaat Defteri", *Vakıflar Dergisi, XXII*, Ankara 1991, 199; Bakır, 268.
[371] Gülsün Tanyeli, "Laleli Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *V*, 190-193; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Laleli Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2003, *XXVII*, 86-89.
[372] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 163.
[373] Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XII*, 245.
[374] Selçuk Mülayim, "Beylerbeyi Cami ve Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 1992, *VI*, 75.

Fotoğraf 1.92. Nuru Osmaniye Camii Mihrabı[375]

Fotoğraf 1.93. Üsküdar Ayazma Camii Mihrabı[376]

Fotoğraf 1.94. Laleli Camii Mihrabı[377]

Fotoğraf 1.95. Beylerbeyi Camii Mihrabı [378]

[375] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=33117 (Erişim Tarihi: 21.11.2019)
[376]http://www.mustafacambaz.com/postcards.php?image_id=12403&sessionid=4a52498602317d1ede09ea0135aa6647(Erişim Tarihi: 21.11.2019)
[377]http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=2885&sessionid=3ba33fbaebe2407e9704e8cbdad01e86 (Erişim Tarihi: 21.11.2019)
[378]http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=39794&sessionid=388da0efdfa998e81895f285a8cfccad (Erişim Tarihi: 21.11.2019)

Barok ve Rokoko bezeme ayrıntılarının görüldüğü mihrapların diğer bir örneği, ise 1798-1800 yılları arasında III. Selim tarafından yeniden[379] inşa ettirilen Eyüp Sultan Külliyesi'nin camisinde bulunmaktadır. Yüzyılın sonuna doğru altın yaldız kullanımının fazlalaştığı açıkça bellidir. Bütün mimari elemanları Barok hatlı iken süslemeleri Rokoko ağırlıklıdır. Tepeliğinde bulunan kartuş, S-C kıvrımları, akant yaprakları ve deniz kabuğu, oval kartuş içine yazılan ayet kitabesi ile oldukça baskın karakter sergilemektedir. Mihrap yanlardan sütunlarla sınırlandırılmıştır. Nişin içi yivlerle hareketlendirilirken kademeli kavsarası yoğun bezemeleri ile dikkat çekmektedir (Fotoğraf 1.96). Aynı özelliklerle yoğun Barok ve ayrıntı da Rokoko özelliklerin hissedildiği diğer bir yapı yine III. Selim döneminde inşa ettirilen Üsküdar Selimiye Camii (1802-1805)'dir[380]. Yapınn mihrabındaki üçüncü boyuta yaklaşan akant yaprakları ve diğer süsleme bütünlüğü olgunluğa tam ulaşılmışlığın bir göstergesi olarak gelişim çizgisinde yerini almıştır (Fotoğraf 1.97).

Fotoğraf 1.96. Eyüp Sultan Camii Mihrabı[381]

Fotoğraf 1.97. Üsküdar Selimiye Camii Mihrabı[382]

[379] Caminin ilk yapım yılı ile ilgili farklı görüşler vardır fakat mihrabın yapıldığı tarih III. Selim tarafından 1798-1800 yılları arasında yaptırılan yeniden inşa dönemidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481),* 348-356; Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 1995, *XII,* 9; M. Baha Tanman, "Eyüp Sultan Külliyesi*", DBİA*, İstanbul 1994, *III,* 237-243; Gönül Cantay, "Eyüp Sultan Külliyesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IV (5-7 Mayıs 2000) Tebliğler ,* İstanbul 2000, 157-163; Sevil Derin, "Tarihî Süreçte Eyüp Sultan Camisi", *Sanat Tarihi Dergisi, 25/2*, İzmir 2016, 189.

[380] Selçuk Batur, "Selimiye Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *VI,* 512-515.

[381] https://islamansiklopedisi.org.tr/eyup-sultan-kulliyesi (Erişim Tarihi: 22.11.2019).

[382] https://www.canercangul.com/11990/buyuk-selimiye-camii-icinden-gorunumler/ (Erişim Tarihi:22.11.2019).

Başkent İstanbul yapılarının dışında Aydın Cihanzade Camii (1756), Gülşehir Kurşunlu Camii (1779), Kütahya Ali Paşa Camii (1797) gibi Barok mimarinin taşra eserleride vardır. Bunlar arasında en baskın özelliklere sahip olanı 1779 yılında yapımına başlanan Yozgat Çapanoğlu Cami'dir. Kıble duvarından dışarıya taşan mihrapta, açık kahverengi, kırmızı, siyah, beyaz ve sarı renkli damarlı mermer malzeme kullanılmıştır. Mihrap nişi, farklı renklere sahip yedi niş ile bölümlendirilmiş ve Barok dönemin nişlerde karşımıza çıkan en baskın özelliği yansıtılmıştır. Kavsara da tipik Barok mimari ürünü olduğunu hemen farkettirir şekilde kademeli olarak daralan iç bükey silmelerle oluşturulmuştur. Bezemede ise, akantlar, fistolar, S ve C kıvrımları, Rokoko hatlı beyzi ya da dikdörtgen kartuşlar ve volütler motif olarak seçilmiştir (Fotoğraf 1.98)[383]. Yozgat'ta benzer özelliklerle üslubu yansıtan diğer bir örnek ise Başçavuşoğlu Camii (1801)'ye ait mihraptır. Alçıdan palmetlerle bol kıvrımlı tacı Barok üslubun yansılarından biridir[384].

Zonguldak Safranbolu İzzet Paşa Camii (1796), taşrada kendini gösteren Barok mimarinin diğer önemli bir örneğidir. Nuru Osmaniye Cami'nin (1749-55) küçük bir kopyası niteliğinde yapılan caminin mihrabı mermerdir. Altın yaldız ile abartıya kaçmadan renklendirilen mihrabın, tepeliği üçgen bir görünüm arz etmekte ve akant yaprağı ile son bulmaktadır. Tepeliğin merkezine ise kartuş içinde III. Selim'in tuğrası işlenmiştir. Kavsarası silmelerle birbirinden ayrılmış ve kademeli daraltılmıştır. Nişi dilimli olarak kullanılmış ve kandil motiflerine yer verilmiştir (Fotoğraf 1.99).

Osmanlı'da barok mimari, Anadolu'da XVIII. yüzyıl cami plânlarında bir değişim yaratmazken, bahçe görünümlü avlular, doğu ve batıda yer alan galeriler, kuzeyde hünkâr mahfili, son cemaat yeri-minare bütünleşmesi gibi bazı gelişmelerin gösterildiği bir üsluptur. Plân dışında görülen yenilikler, yüzeydeki hareketlilik, bezemedeki yoğunluk ve buralarda kullanılan batı etkili yabancı motifler, dönemin cami cephelerinde rahatlıkla izlenebilmektedir[385]. Gelişim çizgisinde ele alınan mihrapların da Barok ile beraber bazı değişimler gösterdiği açıktır. XVIII. yüzyıl camilerinde

---

[383] Hakkı Acun, "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", *Vakıflar Dergisi, XIII,* Ankara 1981, 645; Enis Karakaya, "Çapanoğlu Camii", *TDVİA,* İstanbul 1993, *VIII,* 220; Arık, *"Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış"*, 252.

[384] Oğulcan Avcı, "Yozgat Başçavuşoğlu Camii ve Süslemeleri Üzerine Düşünceler", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 3(5),* 2016, 54; Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami,* Ankara 1973, 28.

[385] İnci, *"18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler"* , 229.

mihrapönü ayrı bir bölüm olarak tasarlanmış ve dış cephede vurgulanmıştır. Mihrap mimarisinde ise niş içindeki alanda dilimlenmenin meydana getirildiği, kavsaranın mukarnastan uzaklaşarak kademeli bir şekilde yukarıya doğru daralan ve kademelerin arasının silmelerle belirlendiği forma dönüşmüştür. Kenarları sütunlarla sınırlandırılmış, alınlık kısmının boyutları biraz daha yükseltilmiştir. Yüzeyinde kırılmalar meydana getiren saçaklar kullanılmıştır. Tepelikler oldukça vurgulu ele alınmış ve bezemesi en yoğun birimler olarak ele alınmıştır. Motiflerdeki değişim ise Rokoko-Barok sıralamasını takip eden akant yaprakları, kartuşlar, S-C kıvrımları, istiridye kabukları gibi bezeme unsurlarının süslemeye dahil edilmesi ile gerçekleştirilmiştir.

Fotoğraf 1.98. Yozgat Çapanoğlu Camii Mihrabı[386]

Fotoğraf 1.99. Safranbolu İzzet Efendi Camii Mihrabı[387]

[386] http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/YOZGAT/YOZGAT%20%C3%87APANO%C4%9ELU%20CAM%C4%B0%C4%B0/YOZGAT%20%C3%87APANO%C4%9ELU%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 21.11.2019)

[387] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=39544 (Erişim Tarihi:22.11.2019)

Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) selatin camisi Nusretiye (Tophane) Camii (1823-26) dönemin mimarlıkta etkin ailesi olan Balyan'ların ilk üyesi olan Amira Krikor Balyan (1764-1831)'ın yapmış olduğu tek camidir[388]. Geç Barok uygulamaların Ampir ile beraber uygulandığı[389] dönemde yapılan caminin mihrabı, Barok mihraplara göre daha sade bir görünüm arzetmektedir. Ampir üslubun yerleşmeye başladığı dönemin eseri olduğu bu yönüyle açıkça belli olmaktadır. C-S kıvrımları, vazodan çıkan çiçekler ve akant yaprağı ile sonlandırılan tepelik süslemesi, üslubun geriye dönüş yaptığı ve Bizans Sanatı'ında uygulandığı şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Tepeliğin altında bulunan saçak kısmı aynı zamanda alınlık olarak değerlendirilmiştir. Mihrap nişi, yarım yuvarlak kemerlidir ve niş içindeki yedi kenarlı düzenleme kavsarada da devam ettirilerek bütünlük sağlanmıştır. Kenarları çevreleyen sütuncelerin başlık ve kaidelerinde kullanılan lotus-palmet dizisi ya da akantlar yine antik döneme atıfta bulunan diğer motiflerdir. Mihrap, ayrıntılarda geç Barok detaylar bulunsa da genel hatlarıyla Ampir üslubun daha baskın olduğu karma bir kimlik göstermektedir (Fotoğraf 1.100).

Sultan II. Mahmud döneminin diğer bir yapısı olan Emirgan Camii (1838)[390], mihrabı da cephedeki yatay kırılmalar ve motiflerin karakteri bakımından geç Barok ve Rokoko'nun hakim olduğu mihraplardan biridir. Fakat yarım kubbe kavsarası, yuvarlak kemer formu, yarım daire niş, süslemenin dengeli biçimde kullanılması ve altın yaldız kullanımı gibi detaylarla Ampir özellikler sergilemektedir (Fotoğraf 1.101).

---

[388] Afife Batur, "Balyan Ailesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *II*, 37; Yasemin Suner, "Nusretiye Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *V*, 105-107.

[389]Yapının üslubu ile ilgili görüşler farklıdır. Semavi Eyice, Oktay Aslanapa, Tahsin Öz gibi araştırmacılar, Ampir üslubun başlangıç eseri olarak kabul ederken, Godfrey Goodwin ya da Aptullah Kuran gibi araştırmacılar geç Barok olarak değerlendirirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Semavi Eyice, *İstanbul: Petit Guide A Travers Les Monuments Byzantins et Turcs,* İstanbul 1955, 107; Oktay Aslanapa, *Turkish Art And Architecture,* Londra 1971, 236; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri,* 2, Ankara 1997, 50; Goodwin, 236; Aptullah Kuran, *Selçuklular'dan Cumhuriyete Türkiye'de Mimarlık*, İstanbul 2012, 606.

[390] Yapının ilk yapım yılı I. Abdülhamid döneminde 1781'dir, fakat II. Mahmud döneminde yeniden inşa edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Belgin Demirsar, "Emirgan Camii", *DBİA,* İstanbul 1994, *III,* 169.

Fotoğraf 1.100. Nusretiye Camii Mihrabı[391]

Fotoğraf 1.101. Emirgan Camii Mihrabı[392]

Sultan Abdülmecid (1839-1861) dönemi mimarisinin genel karakteri, seçmeci bir üslup olan "Eklektik" mimarinin aynı yapı üzerinde karma olarak kullanılmasıdır. Neogotik, Neorönesans, Neoklasik (Ampir), Neobarok ve Oryantalist izlerin geleneksel Osmanlı motiflerine aktarılması ve herhangi bir kurala bağlı kalmaksızın sınırsızca kullanılması yapılarda farklı bir kimlik oluşturmaya başlamıştır. Dönemin mimarisinde etkin olan Nigoğos Balyan (1826-1858), tasarımlarında arayıcı ve denemeci profesyonel bir yol izleyerek üslup değişikliği evresini özgün bir yorumlama aracı olarak görmüştür[393].

Dönemin selatin camilerinden biri olan Küçük Mecidiye (Çırağan) Camii (1848)[394] mihrabında bu üslubun özelliklerini görmek mümkündür. Yatay ve dikey bölünmelerle Neorönesans, yarım daire kavsara şekli ile Ampir, kavsaranın at nalı kemer ile yansıtılması Oryantalist, bu kemerin C kıvrımları ile dalgalandırılması, niş içinin yivlerle hareketlendirilmesi ve stilize bitki motiflerinde Neobarok esintilerle karma bir uygulama yansıtmaktadır. Ayrıca antik dönem yapı frizlerinde sıkça karşımıza çıkan girlandın mihrapta uygulanması gibi bir farklılık da göstermektedir (Fotoğraf 1.102).

---

[391] https://archnet.org/sites/3482/media_contents/8222 (Erişim Tarihi: 22.11.2019)
[392] https://www.flickr.com/photos/yhymtn/7086455265 (Erişim Tarihi: 22.11.2019)
[393] Afife Batur, *"Balyan Ailesi",* 38;
[394] Selçuk Batur, "Mecidiye Cami", *DBİA*, İstanbul 1994, *V*, 314-316; Şerafettin Deniz, "Sultan Abdülmecid Vakıflarından Çırağan Mecidiye Camii", *Vakıflar Dergisi, XLIII*, Ankara 2015, 106.

Dönemin diğer camilerinden biri ise Hırka-ı Şerif Camii (1847-51)[395]'dir. Yapının mermer mihrabı, kenarlardan dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevenin alt kısmı vazo şeklinde kaidelere sahiptir ve üzerinde Rokoko'ya uygun stilize bitkiler mevcuttur. Klasiğe aykırı Barok mukarnas kavsara, altın yaldız ile renklendirilmiş gülçe motifleri ile geometik desenler ile süslenmiştir.

İlk yapımı, Sultan III. Selim döneminde 1794-95 yıllarında yapılan Teşvikiye Camii, Sultan Abdülmecid döneminde 1853-54 yıllarında tamamlanacak şekilde yeniden inşa ettirilmiştir[396]. Neoklasik korint başlıklı yivli plastrlarla sınırlandırılan mihrabının niş yüzeyi ve kavsarası sade tutularak kalemişi bezeme ile hareketlendirilmiştir. Antik dönem frizlerini andıran alınlık ve Rokoko ayrıntıların izlendiği bitkisel bezemeli üçgen alınlık şeklindeki tepeliği ile seçmeci bir yaklaşımın ürünüdür (Fotoğraf 1.103).

Fotoğraf 1.102. Küçük Mecidiye (Çırağan) Camii Mihrabı[397]

Fotoğraf 1.103. Teşvikiye Camii Mihrabı[398]

Yapımı aynı yıllarda tamamlanan Büyük Mecidiye (Ortaköy) Cami'nin[399] yapılan son çalışmalarla mimarının Balyan ailesinden değil de Seyyid Abdülhalim

[395] M. Baha Tanman, "Hırka-ı Şerif Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *IV*, 68.
[396] Öz, 65; Afife Batur, "Teşvikiye Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *VII*, 257.
[397] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=30511 (Erişim Tarihi: 25.11.2019)
[398] https://islamansiklopedisi.org.tr/tesvikiye-camii (Erişim Tarihi: 26.11.2019)

Efendi olduğu tespit edilmiştir. Başbakanlık arşiv belgelerine göre mermer malzemeli mihrap ve somaki sıvalarını üstlenen kişi Taşçı Oseb Usta'dır[400]. Abdülmecid'in selatin yapılarından biri olan caminin mihrabında, Rokoko ve Ampir üslûbun süsleme öğeleri tercih edilse de tepelik ve niş içerisinde klâsik özelliklere atıfta bulunulmuştur. Genel cephe düzenine bakıldığında, neoklasik özellik hissedilmektedir (Fotoğraf 1.104). Dönemin diğer önemli yapılarından biri de banisi Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Âlem Valide Sultan olan Dolmabahçe Bezm-i Âlem Valide Sultan Cami'dir. Cami, annesinin ölümü üzerine oğlu Sultan Abdülmecid tarafından 1855 yılında tamamlanmıştır[401]. Dönemin diğer yapıları gibi seçmeci üslubun özelliklerini yansıtmakta fakat diğerlerine nazaran üslup tercihlerinin Ortaköy Cami'de olduğu gibi daha net ve belirgin biçimde ortaya koyulduğu bir eseridir (Fotoğraf 1.105).

Fotoğraf 1.104. Ortaköy Camii Mihrabı[402]

Fotoğraf 1.105. Dolmabahçe Camii Mihrabı[403]

---

[399] Afife Batur, "Ortaköy Camii", *DBİA,* İstanbul 1994, *VI,* 143.
[400] Selman Can-Zeynep Tunç, "Ortaköy Camii Keşf-İ Evvel Defterleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 37*, Erzurum 2016, 203,209.
[401] Afife Batur, "Dolmabahçe Cami", *DBİA*, İstanbul 1994, *III,* 88.
[402] https://islamansiklopedisi.org.tr/ortakoy-camii (Erişim Tarihi: 26.11.2019)
[403] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=29645 (Erişim Tarihi: 25.11.2019)

Sultan Abdülaziz döneminin (1861-76) en önemli eseri, annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından 1869-71 yılında Osmanlı Devleti'nin son başmimarı Sarkis Balyan (1831-1899)'a yaptırılan külliyedir[404]. Cami iç mekandaki kalemişi bezemelerin yoğunluğu sebebiyle, İstanbul'da 1873 yılında hazırlanan "Usul-i Mimari-i Osmani" kitabında ve aynı yıl içinde Viyana'da yapılan dünya sergisi için basılan kitapta "Neo-Türk" üslubunda bir eser olarak tanıtılmıştır[405]. İç mekanın bu denli süslemeli olmasına karşın, mermer malzeme ile yapılan mihrap, minber ve vaaz kürsüsü oldukça sadedir. Mihrap, klasik özellikler taşımaktadır ve bu mihrap, Türk Neoklasiği için atılan ilk adımlardan biridir. Bu uygulama sonraki yıllarda Yıldız Hamidiye Camii (1886) mihrabında da karşımıza çıkacaktır (Fotoğraf 1.106). Mimarın kardeşi Nigoğos Balyan ile başlayan historist eğilimler, Sarkis Balyan'da oryantalistden Türk Neoklasiğine (neoottoman) doğru evrilmiştir[406].

Dönemin eklektik üslubunun taşraya taşındığı önemli bir örnek vardır: Konya Aziziye Camii (1874)[407]. Hareketli cepheleri, kademeli silmeleri, eğrisel hatlı merdivenleri, S-C kıvrımlara sahip bitkisel süslemeleri ile neo-barok, deniz kabuğu, zeytin dalı, akantus gibi bitkisel bezemeleriyle rokoko, pencere ayrıntıları ve minberdeki detaylarla neo-gotik, bol altın yaldız kullanımı ve tuğra bezemesi gibi unsurlarla ampir, minaresindeki Hint etkileriyle oryantal etkiler taşıyan Aziziye Cami'nin[408] mihrabı, genel tasarım özellikleriyle neobarok bir uygulamadır, fakat ayrıntılarda eklektik izler mevcuttur. Yarım daire kemerli barok tepelikte bulunan bezeme, Rokoko zeytin dalı, akant ve deniz kabuğundan ibarettir. Klasik geleneğin ters U biçimli çerçeve silmeleri yerine Ampir üslubun sütunce ve saçak tablası kullanılmıştır. Klasikte ayet panosu ile karşımıza çıkan alınlık, burada Rokoko kıvrımdallar ve perde motifiyle farklılaştırılmıştır. Köşelikler kaybolmuş ve klasiğin mukarnas kavsarası yerine yarım yuvarlak planlı, ışınsal yelpaze ile belirginleştirilen barok bir kavsara kullanımıştır. Poligonal niş kullanımından vazgeçilerek dar uzun barok bir niş kullanılıp iç kısmında Rokoko bezemelere yer verilmiştir. Klasik mimaride

---

[404] Afife Batur, "Valide Cami", *DBİA*, İstanbul 1994, *VII,* 360.
[405] Turgut Saner, *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında "Oryantalizm",* İstanbul 1998, 64.
[406] Afife Batur, "Balyan Ailesi", 41.
[407] İlk yapım tarihi 1685 olan cami, 1867'de çıkan yangında tahrip olmuş ve Valide Pertevniyal Sultan tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Semavi Eyice, "Aziziye Cami", *TDVİA,* İstanbul 1991, *IV*, 347; Mehmet Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, Konya 1962, 205.
[408] Sevim Burulday*, "Osmanlı Modernleşmesine Taşradan Bir Örnek: Konya, Sultan Abdülaziz (Aziziye) Camii*", (Yayımlanmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, 54.

düz bir kaide şeklinde verilen oturtmalık burada Barok hatlı olarak süslemeye dahil edilecek şekilde uygulanmıştır. Ayrıca süslmede yoğun kullanım alanı bulan altın yaldız renkli boya Ampir etkisi olarak yorumlanmaktadır (Fotoğraf 1.107)[409].

Fotoğraf 1.106. Pertevniyal Valide Sultan Camii Mihrabı[410]

Fotoğraf 1.107. Konya Aziziye Camii Mihrabı[411]

II. Abdülhamid dönemi (1876-1909), kamu ve sivil yapıların artış gösterdiği, dini mimarinin merkezi belirlediği yapılaşmalardan vazgeçilmenin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı Sanatı içinde son selatin cami özelliğine sahip olan Yıldız Hamidiye Camii (1882-86)[412], neoklasik, neogotik ve oryantalist üslubun izlerini taşıyan eklektik bir yapıdır. Mihrabı ise "milli mimarlık" düşüncesiyle geri dönüşün yaşandığı Türk neoklasiğinin özelliklerine sahiptir. Poligonal niş, mukarnas kavsara, nişi sınırlandıran sütunceler, geleneğe uygun bitkisel motiflerle süslenmiş köşelik, ayet panosunun yer

[409] Tolga Bozkurt, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Seçmeciliğine Bir Örnek: Konya Aziziye Camii Mihrabı", *Konya Kitabı, VIII,*, Konya, 2005, 404.
[410] https://islamansiklopedisi.org.tr/mihrap (Erişim Tarihi: 26.11.2017)
[411] https://twitter.com/tarihikonya/status/861674966919634945?lang=ar (Erişim Tarihi: 26.11.2019)
[412] Selçuk Batur, "Yıldız Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *VII,* 514-515.

verildiği alınlık, mihrabı ters U şeklinde dolaşan silmelerle oluşturulmuş çerçeveler ve mukarnas dizili saçak tablasına oturtulmuş ortada tam kenarlarda iki yarım üçgenden ibaret tepeliği ile tam bir klasik görünüm arzetmektedir (Fotoğraf 1.108).

Gelişim çizgisinde önemli bir yer tutan diğer bir cami olan Büyükada Hamidiye Camii (1892-93)[413], o tarihe kadar gayrimüslim halkın çoğunlukta olduğu Büyükada'ya XIX. yüzyıl sonlarındaki göçler nedeniyle sayısı artan Müslümanlar'ın ibadethane ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Adanın en eski tarihli camisi olan yapının mihrabı ise dönemin alışılagelmiş mihrap mimarisi içerisinde farklı bir yere sahiptir. Yuvarlak kemerli yarım yuvarlak planlı niş, köşelikler, çerçeve bordürleri ve saçak tablasından ibarettir. Üzerinde bulunan canlı renklere sahip kalemişi süslemeler ve kullanılan motiflerle Neoklasik üslubun yansıtıldığı bir mihraptır (Fotoğraf 1.109).

Fotoğraf 1.108. Yıldız-Hamidiye Camii Mihrabı[414]

Fotoğraf 1.109. Büyükada Hamidiye Camii Mihrabı[415]

[413] Tarkan Okçuoğlu, "Hamidiye Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *III,* 543-544.
[414] https://tr.pinterest.com/pin/565201821966186122/ (Erişim Tarihi: 26.11.2019)
[415] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=29206 (Erişim Tarihi: 26.11.2019)

II. Abdülhamid döneminin taşra yapılarının en güzel örneklerinden biri, 1892-94 yılları arasında yeniden inşa ettirilen[416] İzmir Konak Başdurak Cami'dir. Eklektik üslup ile yapılmış mihrabı, genel tasarım özellikleriyle neobarok, neoklasik ve ampir özelliklere sahipken, süsleme karakteri Rokoko'ya işaret etmektedir (Fotoğraf 1.110).

Genel hatlarıyla oryantalist mimari örneği olan[417] diğer bir İzmir yapısı ise 1893 tarihli Salepçioğlu Cami'dir. Mermer malzeme ile inşa edilen mihrabı, iki renkli mermer malzeme kullanımı ile plastik bir görünüm sergilemekte ve Başdurak Camii mihrabında olduğu gibi seçmeci üslup ile karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 1.111).

Bunların dışında mihraplarında aynı özelliklerle karşılaştığımız Bolu Tabaklar Camii (1897), Balıkesir/Ayvalık Hamidiye Camii (1898), Kütahya Yeşil Camii (1905) ve Adana/Osmaniye Kadirli Hamidiye Camii (1908) II. Abülhamid döneminin taşra yapılarının diğer örnekleridir.

Fotoğraf 1.110. İzmir/Konak Başdurak Camii Mihrabı[418]

Fotoğraf 1.111. İzmir Salepcioğlu Camii Mihrabı[419]

[416] Ayrıntılı bilgi için bkz: İnci Kuyulu, "İzmirde Osmanlı Dönemi Yapıları", *XII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999), Bildiri Kitabı, III/2.Kısım*, Ankara 1999, 2.
[417] Ayrıntılı bilgi için bkz: Kuyulu, 3.
[418] https://www.mekan360.com/sanaltur_basdurak-camii-konak-izmir_3325.html (Erişim Tarihi: 27.11.2019)
[419] https://twitter.com/birol_akgun/status/936965369784397824 (Erişim Tarihi: 27.11.2019)

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte dönemin milliyetçilik ruhu ile ortaya çıkan Birinci Ulusal Mimarlık Akımı, yaklaşık 1910-30 yılları arasında Anadolu'da hakim olmuş üsluptur. Dönemin Batılı üsluplarına karşı, tepki olarak İslam Sanatı'nın en seçkin mimarisini bünyesinde bulunduran Selçuklu ve Osmanlı'nın klasik özelliklerine dönüşün yaşandığı Türk Neoklasiği dönemidir. Akımın bilinen iki öncü ismi Mimar Kemaleddin[420] (1870-1927) ve Vedat Tek[421] (1873-1942)'dir. Akım, hükümet destekli olduğu için başta Ankara olmak üzere tüm şehirlerde kamu binaları ve sivil yapılarda etkili olmaya başlamıştır. Akımın mimarlarının yoğunlaştığı alan cephe mimarisi olduğu için zaten sayıları az olan camilerin iç mekan düzenlemelerinde yine oryantalist ve Türk neoklasiği izler göze çarpmaktadır.

Akımın cami örneklerinden biri, mimarı Vedat Tek olan Sirkeci Hobyar Mescidi (1905-1909)'dir. Mimarın inşasını yüklendiği tek cami olan yapının mihrabı, sadedir ve mermer görüntüsü verecek şekilde yağlı boya ile boyanmıştır[422].

Mimar Kemaleddin tarafından tasarlanan Yeşilköy Mecidiye Camii (1909) (Fotoğraf 1.112), Bostancı Kuloğlu Camii (1911-1913), Beyoğlu Kamer Hatun Camii (1911-14), Bebek Camii (1913) (Fotoğraf 1.113), Bakırköy Amine Hatun (Kartaltepe) Camii (1913-24)[423] mihraplarının, bütün ayrıntılarında Klasik Osmanlı mihraplarına atıf hissdilmektedir. Poligonal niş, mukarnas kavsara, nişi sınırlayan sutunceler, gülçelerin bulunduğu köşelikler, ayat panosunun yer aldığı alınlık, ters U biçimli içbükey-dışbükey çerçeve profilleri ve süsleme alanı olarak kullanılan saçak tablası ile tepelikler Klasik Osmanlı hatırası neoklasik uygulamalardır.

---

[420] Yıldırım Yavuz, "Mimar Kemaleddin Bey (1870-1927)", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 7(1),* Ankara 1981, 53-76; Yıldırım Yavuz, "Kemaleddin Bey", *DBİA,* İstanbul 1994, *IV*, 521-522; Özkan Ertuğrul-Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kemaleddin Bey", *TDVİA*, İstanbul 2002, *XXV*, 230-231; Kuban, *Osmanlı Mimarisi,* 675-76,

[421] Yıldırım Yavuz, "Tek, Vedat", *DBİA*, İstanbul 1994, *VII*, 232; Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 676.

[422] Sema Doğan, "Hubyar Mescidi", *TDVİA,* İstanbul 1998, *XVIII*, 271-272; H. Burcu Özgüven, "Hobyar Mescidi, *DBİA,* İstanbul 1994, *IV*, 80.

[423] Hakan Arlı, "Bebek Cami", *DBİA*, İstanbul 1994, *II,* 161; Hakan Arlı, "Bostancı Cami", *DBİA*, İstanbul 1994, *II,* 304-305; Yıldırım Yavuz, "Kartaltepe Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *IV,* 473; Yıldırım Yavuz, "Mecidiye Camii", *DBİA,* İstanbul 1994, *V,* 316.

Fotoğraf 1.112. Yeşilköy Mecidiye Camii Mihrabı[424]

Fotoğraf 1.113. Bebek Camii Mihrabı[425]

1930-1950 arası Erken Cumhuriyet Dönemi, II. Ulusal Mimarlık Akımı'nın üslup olarak benimsendiği ve mimariye yön verilirken modernist ve laik anlayışın ön planda tutulduğu, II. Dünya Savaşı'nın ardından izlerinin yavaş yavaş kaybolduğu dönemdir. Dönemin öncü mimarları olan Sedat Hakkı Eldem (1908-1988) ve Emin Onat (1908-1961), daha çok kamu yapılarına ve sivil mimariye odaklanmış, Cumhuriyet ile beraber gelen laik anlayış sebebiyle dini binaların yapımı neredeyse yok denecek kadar azalmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından önce Türk kültürünü yansıtan eserlerin sahibi Osmanlı dönemindeki Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti iken, Cumhuriyetin ilanından sonra bu görevi Vakıflar Genel Müdürlüğü üstlenmiş ve vakıf eserlerini onarmaya başlayarak onları topluma kazandırmaya çalışmıştır. Süreç ile beraber restorasyonları yapabilmek için

[424] http://www.tamsanat.net/sanatcilar/eserleri.php?sanatci=380&album=231 (Erişim Tarihi: 27.11.2019)
[425] http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=12110 (Erişim Tarihi: 27.11.2019)

bilgili idari kadrolara, konuları çok iyi bilen restoratör mimarlara, müteahhitlere ve ustalara ihtiyaç doğmuştur. Ali Talat, Mimar Kemalettin ve Vedat Tek'in ekolünü benimsemiş, onarımları yürütebilecek, usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişmiş kişiler arasında olan Mimar Muzaffer, Nihat Nigizberk, Sedat Çetintaş, Vasfi Egeli ve Süreyya Yücel'den oluşan mimarların yanında Alaettin Özaktaş ile Ekrem Hakkı Ayverdi gibi müteahhitler çalışmalara katılmışlardır. Var olan eserlerin restorasyonunda görev alan bu mimar topluluğu içinde Vasfi Egeli (1890-1962)'nin ayrı bir yeri vardır. Mimar, sadece restorasyon ve yenileme çalışmaları içerisinde olmamış, aynı zamanda İstanbul Feneryolu Camii (1947)[426] ve akımın son büyük camisi olan Şişli Camii (1945-49)[427]'yi tasarlayan mimar olmuştur[428]. Onarımlarında ve yeniden inşa ettiği bu yapılarla "Osmanlı neoklasik üslubunun" son uygulayıcısı olmuştur.

Semavi Eyice 1950 sonrasından günümüze kadar İstanbul'da yapılan camilerin mimarisini ve yoğunluğunun sebebini "*Son dönemde İstanbul'da yapılan camilerin çoğu belirli bir üslup aksettirmezler. Mahalle derneklerinin zevki ve yapı anlayışının tesiri altında kalmışlar ve kısa bir sürede sayısız denecek kadar çoğalmışlardır."*[429] cümleleriyle anlatarak mimari bir kimliği olmayan yapı çokluğunun altını çizmiştir. Melek Kutlu ve Halil İbrahim Düzenli de aynı şekilde düşündüğünü benzer bir ifadeyle, *"1950 sonrası cami yapım işini adeta bir seferberlikle üstlenen halkın kendi çabalanyla ortaya çıkardığı camiler içerisinde, malumdur ki, mimari nitelik bakımından ancak sayılı örnekle karşılaşılır. İstanbul'un fethinden bu yana gelenek haline gelmiş cami yaptırma hayrının neticesi olan camiler, kurulan derneklerin cemaatten topladığı paralar ile, en ucuz malzeme ve en az masratla bitirilıneye çalışılmış, dolayısıyla da mimari nitelikler geri planda kalabilmiştir"*[430] şeklinde açıklamışlardır.

Belirli bir üslubun ürünü olmayan, değişen dünya ve gelişen teknoloji ile sadece işlevsel amaçlara hizmet etmesi için yaptırılan camiler, İstanbul dışındaki kentlerde de aynı hızla devam etmektedir.

---

[426] Gülbin Gültekin, "Feneryolu Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *III,* 290-291.
[427] Belgin Demirsar, "Şişli Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *VII,* 185-186.
[428] Erdem Yücel, "Vakıf Eserlerini Restore Eden Mimarlardan Vasfi Egeli", *Restorasyon Yıllığı Dergisi, 11*, Ankara 2015, 72-78.
[429] Semavi Eyice, "Camiler", *DBİA*, İstanbul 1994, *II,* 382.
[430] Melek Kutlu-Halil İbrahim Düzenli, "Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda Cami Mimarisi", *Sosyoloji Divanı Dergisi*, *7*, 2016, 89-108.

1.3. MİHRABIN MİMARİ ELEMANLARI

Mihraplar, farklılar bulunsa da ana hatlarıyla tepelik (taç), çerçeve ve kenar bordürleri, alınlık, köşelik, kemer, mihrap nişi (kavsara, nişin alt kısmı, sütunce) ve oturtmalık gibi bölümlerden oluşmaktadır (Çizim 1.3)[431].

I. Tepelik (Taç): Mihrabın çerçeve ve bordürlerinin üzerinde ayrı bir kütle olarak yükselen ve mihrabı üst kısımda sonlandıran bölümdür. Yekpare veya süslemeli parçaların aşağıya doğru sarkması ile oluşan tepelikler olabildiği gibi dendan şeklinde tek tek parçalardan meydana gelen tiplere de rastlanmaktadır. Çoğunlukla var olmakla beraber tepeliğin bulunmadığı mihraplar da mevcuttur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Köşelik, kemer, alınlık ve mihrap hücresini (kavsara, nişin alt kısmı, sütunce) dıştan üç yönden ters U biçiminde ya da sağdan ve soldan çevreleyen elemandır. Bordürlerin sayısı, silme çeşitleri ve dizilişi farklılık gösterebilmektedir. Tek bir bordürün sınırlandırmasıyla oluşan çerçeveler olabildiği gibi çok sayıda bordür ve içbükey – dışbükey profillerin iç içe sıralanmasıyla oluşturulan çerçeveler de olabilmektedir.

III. Alınlık: Kemerle kavsara ağzı arasında kalan ve üstte kemerin şekli ile altta kavsara ağzının şekli ile etkilenen ve sadece kemerin bulunduğu mihraplarda yer alan elemandır. Kemer olmayanlarda köşelik, doğrudan kavsara ağzı ile birleştiği için alınlık kullanılmasına gerek kalmamıştır[432]. Alınlık, çoğunlukla yazının kullanıldığı bölümdür.

IV. Köşelik: Bir kemerin teşkil ettiği kavisle o kemerin etrafına, silmelerle yapılmış olan ve onu çevreleyen dört köşe şeklin arasında ve köşesinde kalan üçgen şekillerdir[433]. Çerçevenin en içteki kenar bordürü ile kemer arasında, kemer olmayan mihraplarda ise bordürle kavsara ağzı arasında kalan bu kısım "kemer köşeliği" ya da " kemer tablası" olarak da tanımlanmaktadır[434]. Köşelikler yekpare olabildiği gibi iki üçgen parçadan da oluşabilmektedir. Bu bölüm, genelleme yapmak mümkün olmasa da tackapılarda olduğu gibi rozet, levha ve kabaraların konumlandırıldığı alandır.

V. Kemer: Köşelik ve alınlık arasında kullanılan elemandır. Çerçeveyi meydana getiren, zemine kadar inen ya da sütüncelerin başlıkları üzerine oturan tipleri mevcuttur.

---

[431] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 35-85.
[432] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 63.
[433] Celal Esad Arseven, "Köşelik", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, *III,* 1138.
[434] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 55.

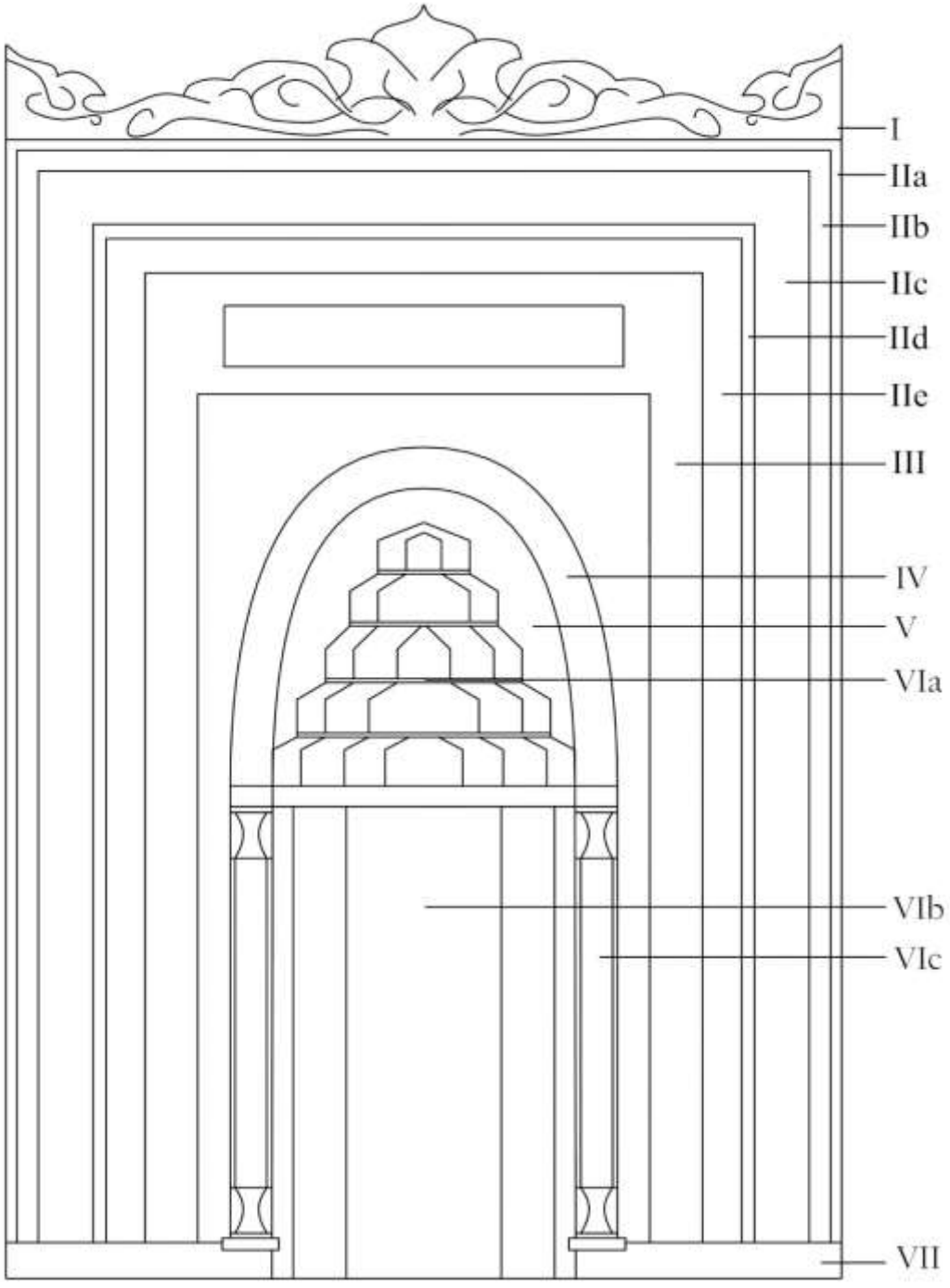
Mimarinin diğer alanlarında olduğu gibi mihraplarda da yarım daire, basık, sivri, dilimli gibi çeşitli formlarda kullanılmıştır.

VI. Mihrap Nişi: Duvar içine oyulan, üstte kavsara, altta niş ve kenarlarındaki sütuncelerden meydana gelen mihrabın ana bölümüdür. Üç ayrı bölüm halinde incelenmektedir:

1. **Kavsara,** yarım kubbe ve dilimli yarım kubbe şeklinde olabilmektedir. Erken ve Klasik Osmanlı'da ise daha çok mukarnas, geç dönem örneklerinde ise içbükey ya da dışbükey silmelerle belirlenmiş kavsaralara rastlamak mümkündür.
2. **Nişin alt kısmı,** zeminden başlayarak kavsaranın alt kısmına kadar uzanan ve köşe sütunceleri ile çevrelenen içbükey alandır. Bu niş oyuntusu yarım daire, dikdörtgen ya da poligonal olmak üzere farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.
3. **Sütunce ve sütunlar,** mihrap nişinin köşelerine bağlanarak niş ile kenar bordürleri arasındaki bağlantıyı sağlayan elemanlardır. Sütuncelerin yarıları ya da dörtte birlik bölümleri nişin köşelerine gömülmüş iken, sütunların gövdeleri cepheden bağımsız başlık ve kaideleri cepheye gömülmüş durumdadır. Sütuncelerin, düz silindirik, burmalı silindirik, zigzag yivli silindirik, gövdeleri köşeli, gövdeleri düz, dilimli veya yivli silindirik gibi farklı formları mevcuttur. Sütun ya da sütuncelerin başlık ve kaide kısımları da mihrap mimarisine dahil edilen diğer elemanlardır ki, genelde zar veya küp biçimli olarak yapılarda yerini almıştır[435].

VII. Oturtmalık: Mihrap kütlesinin üzerinde yükseltildiği kaidedir[436]. Her zaman kullanılan bir eleman olmamakla beraber iki değişik tipte karşımıza çıkmaktadır. Kenar bordürlerinden ayrı bir silme olarak ya da kenar bordürlerinin dıştan içe devam etmesi ile oluşan oturtmalıklar mevcuttur[437].

[435] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 63-84.
[436] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 8.
[437] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 84.

I.	Tepelik (Taç)	VI.	Mihrap Nişi
II.	Çerçeve ve Kenar Bordürleri (a,b,c,d,e)	VIa.	Kavsara
III.	Alınlık	VIb.	Nişin Alt Kısmı
IV.	Kemer	VIc.	Sütunce
V.	Köşelik	VII.	Oturtmalık

Çizim 1.2. Mihrabın Mimari Elemanları

İKİNCİ BÖLÜM

KATALOG

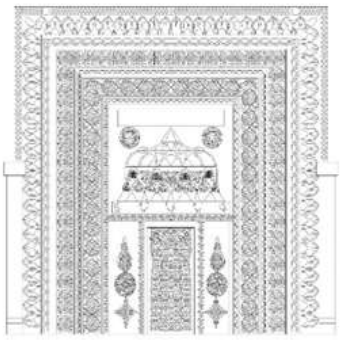
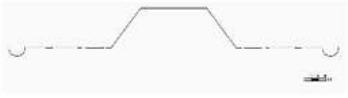
2.1. TRABZON ORTAHİSAR İLÇESİ (İL MERKEZİ) MİHRAPLARI

Harita 2.1. Ortahisar İlçesi Cami Dağılımı

1. Fatih Büyük (Ortahisar) Camii	13. Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii
2. Yeni Cuma Camii	14. Hacı Kasım Camii
3. İç Kale (Yukarı Hisar) Camii	15. Semerciler (Hz. Ebubekir) Camii
4. Fatih Küçük (Kindinar) Camii	16. Çarşı Camii
5. Büyük İmaret (Hatuniyye - Gülbahar Hatun) Camii	17. Gürbulak Camii
6. İskender Paşa Camii	18. Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii
7. Sakız Hasan Ağa Camii	19. Akyazı Merkez Camii
8. Erdoğdu Bey (Tekfur Çayırı) Camii	20. Akyazı Merkez Camii
9. Tekke (Havva Hatun) Camii	21. Konak Camii
10. Musa Paşa Camii	22. Ahi Evren Dede Camii
11. Hamza Paşa Camii	23. Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii
12. Hacı Yahya Camii	24. Hoca Halil (Hatip - Kalkanoğlu) Camii

2.1.1. Fatih Büyük (Ortahisar) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.1.
Çizim Numarası	2.1.
Fotoğraf Numarası	2.1-2.4.
İnceleme Tarihi	25.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 16" Kuzey - 39° 43' 9" Doğu
Caminin Tarihi	XIII. yüzyılın ilk yarısı
Mihrabın Tarihi	H.873/M.1468
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,80 m Y: 4,00 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Üçlü Sarmal, Sekizgen Geçme, Mukarnas Dizisi
	Bitkisel: Rumi, Palmet
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş-Mermer
	

Tarihçesi: Fatih Büyük Camii, fetih sonrasında camiye dönüştürülmüş bir kilisedir. Panagia Chrysekephalos Virgin (Altın Başlı Meryem) kilisesinin ilk yapımı ile ilgili bilgiler müphemdir. Roma İmparatoru Constantin (325-364)'in yeğeni Hannibalianos tarafından Roma döneminde bulunan bir mabedin üzerine tonozlu bazilika şeklinde M.S. 914 yılında yaptırıldığı, sonraki dönemlerde planının değiştirildiği düşünülmektedir[438]. Hatta, bununla ilgili olarak Pagan dönemden kalan iyon başlıkların, bölge Hritiyanlaştıktan sonra yapılan bu yeni mabedde kullanıldığı ileri sürülmüştür[439]. Ayrıca ilk bilimsel araştırmayı yapan Gabriel Millet değiştirilmiş bu planının XI. ve XII. yüzyılda İstanbul ve Selanik'de yapılan Bizans kiliseleri ile

[438] Gabriel Millet, "Les Monasteres et les Eglises de Trebizonde", *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 19, 1895, 421-433; William Miller, *Trebizond: The Last Greek Empire*, Amsterdam 1968, 11.
[439] David Talbot Rice, "Notice on Some Religious Buildings in the city and Vilayet of Trebizond", *Byzantion*, 5, 1929-30, 53.

örtüştüğünü ifade etmiştir[440]. P. Minas Bıjışkyan, 1817 yılında yapmış olduğu gezinin notlarında, yapının tarihi için, ilk yapımının Justinianos (527-565) zamanında, günümüzdeki yapının da Alexios zamanında (1204-1222) yapıldığını kaydetmiştir[441]. Yapı, I. Andronikos (1222-1235) tarafından genişletilmiştir[442]. Başlangıçta bazilika iken sonradan merkezi planlı yapıya dönüştürülen kilisenin, camiye dönüştürülmesi[443] ile ilgili tadilatın 1468'de[444] tamamlandığı aktarılmaktadır. Yapıdan ilk bahseden 1590'larda yazdığı eseri ile Aşık Mehmed'dir[445].

1877 yılında yapılan onarımda[446], günümüzde kayıp olan ve 914 tarihini veren bir kitabenin bulunmuş olduğu söylense de akla yatkın değildir. Çünkü bu kilisenin, 1341 yılında Hamidoğulları tarafından yakıldığı ve sonradan onarıldığı kaynaklarda geçmektedir[447]. 1523, 1553 ve 1583 tarihli tapu tahrir defterlerinde[448] Müslüman mahallelerin isimleri verilirken bu yapının bulunduğu mahalle, "Mahalle-i Cami-i Atik Der Kale-i Evsat" adıyla geçmektedir. Zamanla Fatih ya da Ortahisar Camii adları kullanılsa da XVI. yüzyılda "Cami-i Atik" ismi kullanılmıştır[449].

Değişik dönemlerde çokça onarılan ve yapılan müdahaleler olsa da bilinenlerin en önemlileri, 1837'de Vali Hazinedarzade Osman Paşa tarafından yaptırılan ana kapı[450], 1842 tarihli Vali Hazinedarzade Abdullah Paşa'nın kardeşi Ahmet Muhtar Bey

---

[440] Erdem Yücel, *Trabzon*, İstanbul 1988, 24-25.
[441] Pere Minas Bıjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası,* (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1969, 46.
[442] Miller, 23.
[443] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481),* 861; Murat Yüksel, 65-74; Haşim Karpuz, *Trabzon*, Ankara 1990, 17; Şamil Horuluoğlu, *Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri,* Ankara 1983, 37; Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar,* Ankara 1975, 10; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi,* (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Ankara 2001, 46; Hakan Alşan-Zafer Duran, Fragman 16: Charles Texier, *Trabzon Seyahatnamesi*, İstanbul 2017, 90; Hakan Alşan-Zafer Duran, Fragman 52: Katip Çelebi, *Trabzon Seyahatnamesi*, İstanbul 2017, 126.
[444] Mehmet Kurnaz, *Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar*, Trabzon 2003, 10.
[445] Aşık Mehmed, *Menazırü'l Avalim, III,* (Haz. Mahmut Ak), Ankara 2007, 1026.
[446] Ömer İskender Tuluk-Halil İbrahim Düzenli, "Trabzon'da Osmanlı Cami ve Mescitleri (1461-1583), *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza,* İstanbul 2010, 57.
[447] Mükerrem Anabolu, *Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları,* İstanbul 1969, 7; Selina Ballance, "The Byzantine Churches of Trebizond", *Anatolian Studies, X*, Ankara 1960, 149.
[448] Trabzon'un Osmanlı dönemi içinde tahrir defteri ilk olarak 1486'da kayıt altına alınmıştır. Bu tahrir defterinde Müslüman mahallelerle ilgili kayıt yoktur. İkincisi, 1523 tarihli tapu tahrir defteridir ki; Başbakanlık Arşivi'nde Tapu Tahrir Defteri No:387'de, üçüncüsü 1553 tarihlidir; Başbakanlık Arşivi'nde Tapu Tahrir Defteri No:288'de kayıtlıdır, dördüncüsü ise 1583 tarihlidir ve Ankara Tapu ve Kadastro arşivlerinde Kuyudu Kadimi Fihristi No: 29'da kayıtlıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, İstanbul 1981, 45, 60, 96.
[449] Lowry, 46.
[450] Hüseyin Albayrak, *Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış*, Trabzon 1989, 26; Naci Yüngül, "Trabzondaki Haznedarzade Abdullah Paşa Çeşmesi", *Vakıflar Dergisi, XIX,* Ankara 1988, 261; Goloğlu, 168; Yücel, *Trabzon*, 26.

tarafından yaptırılan onarımda mihrabın yanındaki odanın kütüphaneye dönüştürülmesi[451], 1865 yılında çıkan yangında zarar gören caminin padişah ve halkın yardımıyla 1866 yılında Müderris Pir Muhammed Nazifi önderliğinde tamir edilmesi[452] ve 1878 yılında batı cepheye kapının açıldığı onarım[453]dır. Cami, Trabzon Vakfiye Defterinin ilk 15 sayfasında yer alan "Fatih Sultan Mehmet Vakfı"nın hayratıdır[454].

Şehrin Rus işgali altında olduğu yıllarda (1916-18) cami, Prof. Uspenski'nin başkanlığında çalışmalar yapan Rus Bilimler Akademisi Heyeti'nin bölgeyi Ruslaştırmak için yaptığı çalışmalar adına kullanılmış, önemli tarihi eserler, arşiv vesikaları ve belgelerin toplandığı depo haline getirilmiştir[455].

Başkanlık Osmanlı Arşivinden cami ile ilgili, 14 Muharrem 1105/15 Eylül 1693 tarihli belgeden günlük 10 akçe yevmiye ile imamlık görevine[456] Ali Halife'nin atandığına dair (EK 1/Belge 1a, EK 2/Belge 1b)[457], 1 Safer 1115/16 Haziran 1703 tarihli ne için kullanıldığı bilinmese de Trabzon Gümrüğü'nden camiye aktarılmış bir bütçenin makbuzuna (EK 3/Belge 2a, EK 4/Belge 2b)[458], 14 Safer 1172/17 Ekim 1758 tarihli belgede hafız-ı kütub olan Mehmed Halife'nin vefat etmesi üzerine yerine günlük 2 akçe yevmiye ile başka birinin atandığı ve bu bedelin yine Trabzon Gümrük mukataasından karşılanacağına dair (EK 5/Belge 3)[459] ve 10 Kasım 1896/4 Cemaziye'l-

---

[451] Horuluoğlu, 39. Karpuz, *Trabzon*, 18; Goloğlu, 169; Yücel, *Trabzon*, 26.
[452] Hüseyin Albayrak, Trabzon Ortahisar ve Çevresi, Trabzon 1998, 10.
[453] Murat Yüksel, 65.
[454] Mehmet Kurnaz, 7-11.
[455] Ayrıntılı bilgi için bkz. Veysel Usta, "Rus Bilimler Akademisi Heyeti Tarafından İşgal Yıllarında Trabzon'da Yapılan Çalışmalar ve Rusya'ya Götürülen Eserler", *Türk Dünyası Araştırmaları, 153,* 2004, 14-15; Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 9(17),* Trabzon 2014, 135-172. 146; Volkan Aksoy, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2014, 150; Asiye Bayındır, *Rus İşgali Döneminde (1916-1918) Trabzon*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2014, 48-49.
[456] Daha eski imam atamaları için ayrıca bkz. Turan Açık, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), XXXV,* Ankara 2014, 27.
[457] BOA, 1/89, 15 Eylül 1693 (1105.Muharrem 14). İmamlık görevini Ali Efendi bin Yusuf'un yaptığı H.1102-1104/M.1691-1693 tarihli 1858 numaralı Şer'iyye Sicili'nde de yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatice Yetim, *1858 Numaralı Trabzon Şer'İyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1102-1104, M.1691-1693)*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2019, 57. Ayrıca 1827 yılında cami imamliık görevini yerine getiren Osman'ın ölümü üzerine oğlu Mehmed Şakir Halife atanmıştır ve ücreti vakfa kayıtlı dükkanlardan birinin kirasıyla karşılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Neslihan Sekmen, *IV Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S.100-150),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı 2005, 56.
[458] BOA, 45/5056, 16 Haziran 1703 (1115.Safer.1).
[459] BOA, 172/8561, 17 Ekim 1758 (1172.Safer 14).

Ahir 1314 tarihli belgede onarımı için ayrılan bütçenin ne şekilde temin edilip kullanılacağına dair bilgi veren (EK 6/Belge 4)[460] evraklara ulaşılmıştır.

Evliya Çelebi'nin "eski usül" diye tarifllediği[461] 1468 tarihli mihrabının doğu yan yüzündeki onarım kitâbesinde H.1215 tarihi ile usta ismi olarak Ömer okunmaktadır. Bu da 1800 yılında Ömer Usta tarafından onarıldığını göstermektedir. Ayrıca mihrabın üst kısmına haricen eklenen ayet panosunda Bakara Suresi 144. Ayet[462] yazmaktadır ve sonundaki tarih ise H.1319'dur. Bu pano, M.1901-1902 tarihinde konulmuştur fakat mihraba herhangi bir müdahale olup olmadığı bilinmemektedir. Mimar Sedat Çetintaş, 1937 yılında yazdığı rapor[463] metninde mihrap ile ilgili, *"Fetihten sonra Türk sanatkarları tarafından buraya yapılan mihrap, çok zengin bir sanat eseridir. Beyaz ve kırmızı renkte yumuşak bir taştan zengin menhutatı haiz olan bu kıymetli mihrap, cahil eller tarafından kalın bir yağlı boya tabakası altına alınmıştır"*[464] ifadelerini kullanmıştır. Günümüzde kahverengi ve beyaz kesme taşın birarada kullanılması ve niş içinin mermer olması sebebiyle çok renkli bir görünüm arz eden mihrabın üzerinde bahsedilen yağlı boya tabakasının olmaması 1937 yılından sonra temizlendiğini göstermektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: İlk yapıldığında kilise olduğu için, camiye dönüştürülürken güney duvara mihrap eklenmiştir. Kuzey cephedeki kapının ekseninde yer alan mihrap, kilise dönemindeki transeptin güney koluna denk gelmektedir. Dış cephede vurgulanmayan mihrap, içe hafif taşıntılıdır (Çizim 2.1, Fotoğraf 2.1).

---

[460] BOA, 15/4, 10 Kasım 1896 (1314.Cemaziye'l-Ahir 4).

[461] Mehmed Zıllioğlu Evliya Çelebi, *Seyahatname, I-II*. (Haz. Tevfik Temelkuran – Necati Aktaş), İstanbul 1996, 455.

[462] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/151/144-ayet-tefsiri (Erişim Tarihi: 19.06.2019) "*Kalallahu Teala Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram",* Allah şöyle buyurdu: Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir.

[463] Mimar Sedat Çetintaş, "Abideleri Koruma Heyeti" üyesi iken, 4034/1229 sayı ve 15.06.1937 tarihli emir üzerine Kayseri, Sivas, Amasya ve Trabzon tetkikatı için bakanlık tarafından görevlendirilmiştir. 1-5 Ağustos tarihleri arasında saha çılışması yapıp Trabzon'da ki 64 eser ile ilgili yazmış olduğu raporunu, 18 Ağustos 1937 tarihinde bakanlığa sunmuştur. Bu raporda eserleri, değerleri hususunda dört ayrı derecelendirmeye tabi tutarak sınıflandırmıştır.

[464] İsmail Hacıfettahoğlu, "Sedat Çetintaş ve 'Trabzon'un Sanat Eserleri' Raporu", *Trabzon Fetih Yıllığı,* Ankara, 1994, 81-82; Halil İbrahim Düzenli, "Sedat Çetintaş Trabzon'da, Yıl 1937", *Arredamento Mimarlık Dergisi, 214,* İstanbul 2008, 98-105. (Halil İbrahim Düzenli, aynı makaleyi farklı bir araştırma kitabında da yayınlamıştır. Bundan sonraki dipnotlarda sadece ilk yayın verilecektir. Halil İbrahim Düzenli "Sedat Çetintaş Trabzon'da, Yıl 1937", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza,* İstanbul 2010, 353-365).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın kenarları iki sütunce ve sekiz bordür ile sınırlandırılmıştır. 20 cm çapa sahip mermer sütunların yüksekliği 2 m'dir. Üzerinde bulunan başlıklarının genişliği daha fazla olduğu için kenarlara doğru taşıntılıdır. Başlıklar, kenarları yumuşatılmış ve köşeli dönüşler yapan iki şeridin içiçe geçirilmesiyle elde edilen geçme motifine sahiptir. Bu süsleme aynı zamanda mihrabın ilk bordürü olan ve sütunceler üzerinden başlayarak üç yönde devam eden 10 cm genişliğe sahip çerçevede de kullanılmıştır.

İkinci bordür, 25 cm genişliktedir, üzerinde ise yüzeysel mukarnas dizisi mevcuttur. Üçüncü bordür, 10 cm ölçülerinde, şeritlerin birbirine dolanarak ilerlediği üçlü sarmal düzene sahiptir. 30 cm genişlikteki dördüncü bordür, kenarlarda yarım ortada tam olan sekizgenlerin temel motif olduğu geçme ile tezyin edilmiştir. Dar olan beşinci bordür, ikili sarmal örgü ile tezyin edilmiştir.

Altıncı bordür, 25 cm ve oldukça grift bitkisel bezemelidir. Damla motifini andıran kompozisyonda uçları farklı yönlere doğru yerleştirilmiş rumiler ve birleşme noktalarında oluşan palmetler dikkat çekmektedir. 7 cm olan yedinci bordür, ters ve düz üçgenler oluşturan meandır ile kompoze edilmişken içbükey olan son bordürde, içleri yapraklarla dolgulanmış S kıvrımları görülmektedir.

III. Alınlık: Bitkisel dolgulu yatay dikdörtgen pano içerisine celi sülüs hatla Cin Suresi 18. ayet olan "Ve ennel mesâcide lillâhi fe lâ ted'û maallâhi ehaden *(Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. O hâlde, Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin*[465]*)*" ifadesi yazılmıştır (Fotoğraf 2.2).

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsaranın her iki yanında meydana gelen üçgen köşeliklerde 25 cm çaplı geometrik rozetler bulunmaktadır. Farklı yönde konumlandırılmış sekiz karenin birbiri içinden geçirilmesiyle sekizgen oluşturulup etrafı daire silme ile çevrelenmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru dört kademe ile genişletilerek oluşturulan mukarnas kavsara kaş kemerlidir. Dar olan en üst kademede ortada bulunan badem ile

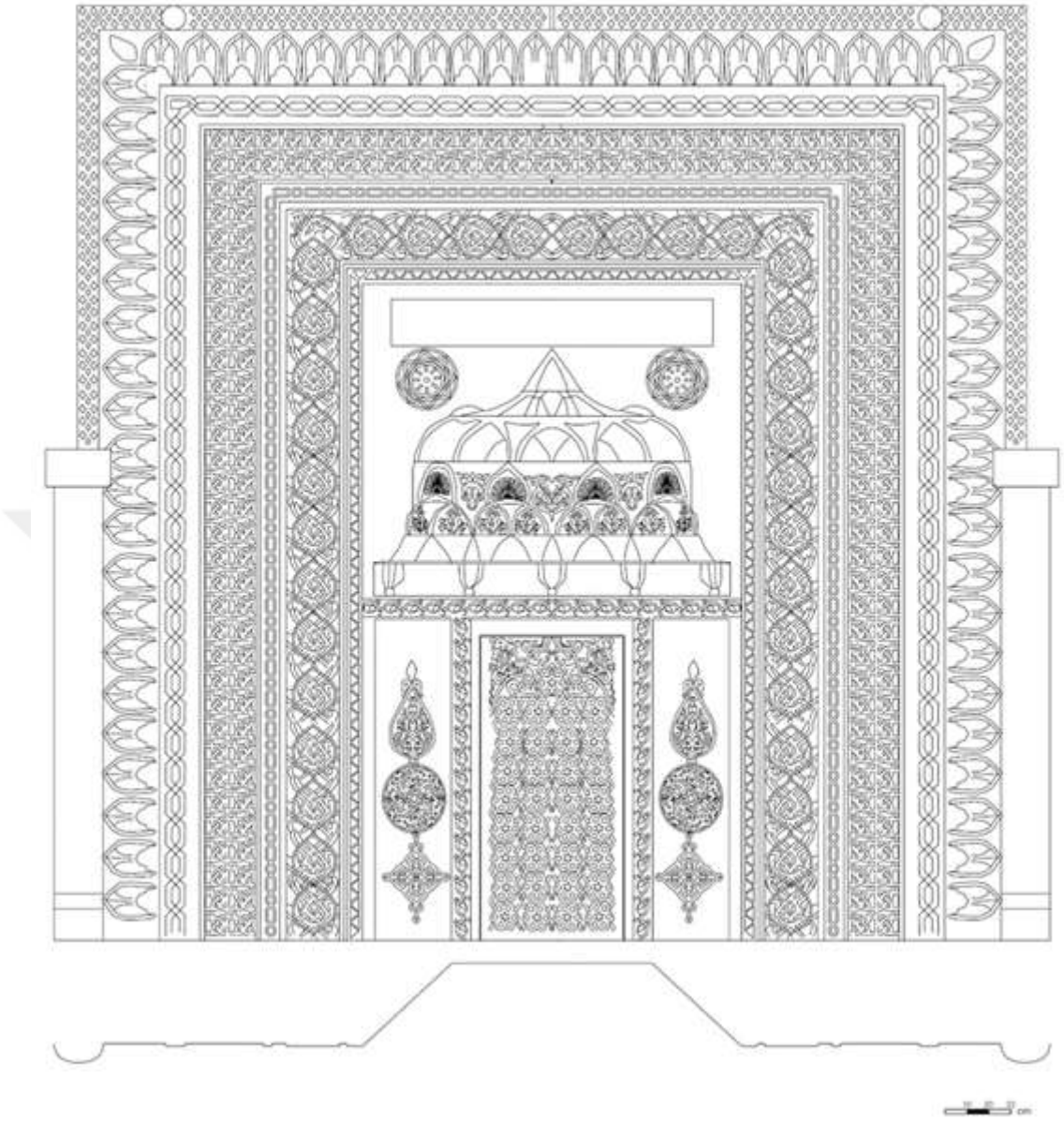
[465] https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/cin-suresi (Erişim Tarihi: 04.06.2019)

alt kısmında aşağıya doğru uzanan iki bademin oluşturduğu bir düzen görülmektedir. İkinci sıradaki mukarnas dizisi, kavisli sivri kemer formundadır ve kenarlardaki tek, ortadaki üçünün iç yüzeyleri bölümlenmiş bir düzenleme göstermektedir. Üçüncü kademedeki düzenleme, oldukça farklı ve erken özellikler gösterir tarzdadır. Geniş tutulan iç bükey mukarnas yuvaları, iki sivri kemerle bölümlenmiş ve içleri ortada dal ve kenarlarda üç yapraklı bitki ile dolgulanmıştır. Bu yüzeysel kemer formlarının üzerinde ise düz bir alan oluşturulup ortada ışınsal dağılım gösteren yelpaze ve bunlar arasında kalan bölümlerde ise ortabağdan gelişen rumi motifleri ve kıvrık dallar yerleştirilmiştir. Tam merkezde olan kompozisyon, rumilerin üstte birleşerek oluşturduğu yürek ve grift bitkisel karakter gösteren süsleme ile dolgulanmıştır. En altta bulunan dördüncü kademe ise konsol ve püskül motifleriyle detaylandırılmıştır (Fotoğraf 2.3).

2. **Nişin Alt Kısmı:** Genişliği ve kavsaraya olan yüksekliği 1,50 m olan niş üç kenarlıdır. Bu yüzeyler, mihrabı çevreleyen sekizinci bordürün içeriye ve aşağıya devam ettirilmesiyle birbirinden ayrılmıştır. Ortadaki geniş yüzeyin üzeri dilimli kaş kemerli bir düzenleme göstermektedir. Kemerin içi, geometik ağ ile dolgulanmıştır. Kemerin köşelikleri ise, simetrik yerleştirilen rumilerle geçilmiştir. Nişin her iki kenarında ki yüzeylerde ise salbekli şemse motifi bulunmaktadır. Ortadaki yuvarlak madalyonlar, rumi ve palmetlerle grift bir bezeme düzeni göstermektedir. Üstlerinde, tepe noktaları palmetlerle taçlandırılmış bitkisel bezemeli armudi madalyon, altlarında ise yine rumi, palmet ve kıvrık dallardan oluşan kare ve dört yapraklı yonca şeklindeki madalyonlar bulunmaktadır (Fotoğraf 2.4).

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   - i. **Başlık:** Yoktur.
   - ii. **Gövde:** Yoktur.
   - iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

Çizim 2.1. Fatih Büyük Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.1. Fatih Büyük Camii Mihrabı

Fotoğraf 2.2. Fatih Büyük Camii Mihrabı Ayet Panosu

Fotoğraf 2.3. Fatih Büyük Camii Mihrabı Mukarnaslı Kavsara

Fotoğraf 2.4. Fatih Büyük Camii Niş Detayı

2.1.2. Yeni Cuma Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.2.
Çizim Numarası	2.2.
Fotoğraf Numarası	2.5-2.9.
İnceleme Tarihi	25.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 4" Kuzey - 39° 43' 19" Doğu
Caminin Tarihi	Yapım: XIII. yüzyıl ilk çeyreği Yenileme: XIV. yüzyılın ilk yarısı
Mihrabın Tarihi	H.1284/M.1867
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,00 m Y: 5,40 m D: 0,55 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Balıksırtı, Işınsal Çubuklar
	Bitkisel: Kıvrımdal, Palmet, Akant, Lale
	Nesneli: Perde-Püskül, Alem
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Yapının XI. yüzyıla ait ilk hali[466] üç nefli bir bazilikadır[467] ve sonrasında I. Alexios Kommenos (1204-1222) tarafından kubbeli olarak yenilenmiştir. Trabzon'un koruyucu azizi St. Eugenios'a[468] ithafen yapılan bu yapı, I. Andronikos (1222-1235) tarafından genişletilmiş[469], 1340 yılında gerçekleşen yangından sonra ise

[466] Fyodor Ivanovich Uspenski, *Trabzon Tarihi: Kuruluşundan Fethine Kadar, (*Çev. Enver Uzun), Trabzon 2003, 31.
[467] Ballance, 157; N. Baklanov- Henri Gregoire, "Deux Monuments Byzantins de Trébizonde", *Byzantion*, 4, 1927-28, 369.
[468] Aziz Eugenios, Trabzon azizleri içerisinde fazlaca saygı duyulan bir kişidir. Aziz, M.S. 285-305 yılları arasında İmparator Diocletianus zamanında Trabzon'da Hristiyanlığın yayılması ile ilgili çalışmalar yaparken Romalılar tarafından işkence edilerek öldürülmüştür. İmparator I. Alexios Kommenos (1204-1222), Trabzon'da ayrı bir devlet kurduktan sonra azize ithafen bu kiliseyi yaptırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel, *Trabzon*, 15; Jan Olof Rosenqvist, "Local Worshipers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenios of Trebizond", *Dumbarton Oaks Papers*, 56, 2002, 193-212; İbrahim Türkaslan, *Trabzon Aziz Eugenius Kilisesi*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, 8-9.
[469] Miller, 23.

yeniden yapılmıştır[470]. 1461'de fethi müteakiben camiye dönüştürülmüştür[471]. H.1258/M.1843 yılında yazılan Trabzon Vakfiyeleri Defteri'nin 98. Sayfasında vakıf kaydı ve 2 parça mevkufatı kayıtlıdır[472].

1486 tarihli tahrir defterinde yapının bulunduğu mahallenin adı, "Mahalle-i Aya Ayo/Todoros/Meso Portis olarak anılmakta iken 1523, 1553 ve 1583 tarihli tahrir defterlerinde "Mahalle-i Cami-i Cedid Der Birun-i Şehir" olarak geçmektedir. Cami-i Atik ile karıştırılmaması için "yeni" anlamında "Cedid" kelimesi ile beraber[473] adlandırılan yapının 1486-1523 tarihleri arasında camiye dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. H. 1064-1065/M.1654-1655 tarihli Şer'iyye Sicili'nde cami imamının Seyyid Mustafa Çelebi olduğu[474], H.1102-1104/M.1691-1693 tarihli 1858 numaralı Şer'iyye Sicili'nde imamın Halil Efendi, hatibin Mahmud Efendi bin Eş-şeyh Hamza olduğu[475], H.1161-1163/M.1748-1750 tarihli Şer'iyye Sicili'nde ise imamının Mahmud Efendi olduğu geçmektedir[476].

Fetihten sonra ilk Cuma namazının burada kılındığı bilindiği için[477] bu isimle anılan caminin onarımlarına dair tek kitabe, 1902 yılında apsisin orta kısmından açılan kapı üzerine konulan kitabedir. Diğer onarımları ile ilgili kitabe mevcut olmasa da, kubbe geçişlerinde yer alan Dört Halife isimlerinden Hz. Ali'nin isminin olduğu pandantifde bulunan *"Ketebehu Hafız Hasan Rıfat, Sene, 1284"* ifadesi[478] 1867 tarihinde bu yazılar yazılırken de onarılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Yapının ilk mihrabı ile ilgili bilgiler mevcut değildir. Günümüzdeki mihrabın tezyini unsurları XIX. yüzyıla işaret etmektedir. Bu da iç süsleme yazılarının yazıldığı 1867 yılında mihrabın da eklendiğini düşündürmektedir. Son dönemlerde motifler altın yaldız, kırmızı ve yeşil renklerle boyanmıştır.

---

[470] Uspenski, 31-32; Rice, 51; Ballance, 157.
[471] Anabolu, *Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları,* 8; Horuluoğlu, 33; Aşık Mehmed, 1026.
[472] Mehmet Kurnaz, 27-28.
[473] Lowry, 48, 60, 97; Heath W. Lowry, "Trabzon'daki Yeni Cuma Camii: Nasıl ve Niçin Bu Adı Almıştır?", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, 3*, İstanbul 1975, 106.
[474] Şengül Yegin, *H.1064–1065 (M.1654–1655) Tarihli Şer'iyye Siciline Göre Trabzon*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, 38.
[475] Yetim, 57, 235.
[476] Ayşegül Bayraktar, *1917 Numaralı Trabzon Şer'İyye Sicilinin Değerlendirmesi Ve Transkripsiyonu (H. 1161- 1163/M. 1748-1750),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2020, 297.
[477] Bıjışkyan, 51; Gologlu, 11; Ballance, 156.
[478] Murat Yüksel, 113; Karpuz, *Trabzon,* 15

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: İlk yapıldığında kilise olduğu için, camiye dönüştürülme aşamasında kıble duvarının tam ortasına eklenen mihrabın dış cepheye ve iç mekana taşıntısı yoktur, derinliği duvar kalınlığı içerisinde giderilmiştir (Çizim 2.2, Fotoğraf 2.5).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yekpare taştan yapılmış tepeliğin ortasında top başlı iki C kıvrımının karşılıklı yerleştirilmesiyle ortası boş bir madalyon oluşturulmuştur. Bu kartuşun altından her iki yana doğru tepeliğin uçlarına kadar devam eden, çerçevenin belirginleştirildiği plastik etkisi yüksek Ampir üsluplu zarif yapraklar kullanılmıştır. Kartuşun her iki yanı tepeliğin şekline uygun biçimde sağa ve sola doğru akan kıvrım dallarla tezyin edilmiş, bu dalların dolama ya da spiral yaptığı bölümlerde Ampir etkili yıldız çiçeği ile dolgulanmış rozetlere yer verilmiştir.

Tepeliğin merkez noktasını oluşturan bu kartuşun üzerinde yine kenarları sivri kemer görünümlü yatay dikdörtgen formlu bir kartuş daha bulunmaktadır. Bu kartuşun içinde ışın demeti ve her iki yanında bakışımlı pozisyonda hilal motifleri yerleştirilmiştir. Bu kartuşun ortasında bulunan ters palmetden sağa ve sola doğru kıvrım yapan yaprak dolgulu dallar, üstte bulunan tacın zemini durumundadır. Bunun üzeri ise oldukça belirgin lale ve bu laleden çıkan yedi kollu lale dizilimi ile taçlandırılmıştır.

Tepelik ile bordür arasında bulunan geçiş lentosu, aşağıya doğru sarkan, pileleri sağa ve sola doğru belirginleştirilen dokuz dilimli perde motifi ile hareketlendirilmiştir. Perde dilimleri aralarda dolama yapılmış ve aşağıya doğru sarkıtılmış püsküllerle zenginleştirilmiştir ki Ampir üsluplu perdelerin güzel örneklerinden biridir (Fotoğraf 2.6).

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Dıştan içe üç bordürle sınırlandırılan (Fotoğraf 2.7) mihrabın ters U şeklinde üç yönden dolaşan birinci bordürü, 25 cm genişliğe sahiptir. Üzerindeki süslemenin ana hattını süreklilik arz ederek devam eden kıvrımdallar oluşturmaktadır. Bu kıvrımların içbükey (karın) ve dışbükey (sırt) alanlarında belirli aralıklarla beliren palmet ve bu palmetlerden çıkan akant yaprakları ile bordürdeki kompozisyon tamamlanmıştır. Bu bordürün süslemesi simetrik düzende her iki yanda devam etmiş ve üstte Ampir bir düğümle birbirine bağlanmıştır. Dik

köşelerde oluşan boşluklarda katmerli gül ile dolgulanmış rozetlere yer verilmiştir. İkinci bordür, 20 cm genişliğe sahiptir ve süslemesizdir. Genişliği 30 cm olan üçüncü bordür, iki silmenin birbirine dolanmasıyla oluşan beyzi madalyonların Rokoko üslupta görülen mücevher etkisi yüksek motiflerle dolgulanmasıyla tezyin edilmiştir. Bu bordürün köşeleri de gül ile tezyin edilmiş rozetlerle dolgulanarak diğer bordürle üslup birliği yakalanmıştır.

III. Alınlık: Yanyana yerleştirilmiş zeminleri siyah oval hatlı iki madalyon içerisinde altın yaldız renk ile Ali İmran Suresi 37. ayet yazılmıştır. İlkinde "*kullemâ dehale 'aleyhâ*" ikincisinde *"zekeriyya-l mihrab"* ifadeleri geçmektedir. Bu madalyonların arasında ise tam ortada alem motifi bulunmaktadır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Ana kompozisyonu kıvrık dallar oluşturmaktadır. Spiral ya da dolama şeklinde ele alınan bu dalların uçları ve kavisleri, palmet ve akant yaprakları ile zenginleştirilmiştir. Köşelere denk gelen alanlarda bitkisel rozetlere yer verilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru beş kademe ile genişletilerek oluşturulan Barok kurgulu kavsaranın her kademesinde Ampir üslupta farklı süslemeler kullanılmıştır. Yivlerle haraketlendirilen en üstteki birinci kademenin üzerinde herhangi bir bezeme yoktur ve yarım yuvarlak şekillidir. İkinci kademe de damarları oldukça belirgin ve uçları sivriltilmiş dört tam dik akant bulunmaktadır. Akantların aralarına da yine üç Ampir etkili rozet yerleştirilmiştir. Üçüncü kademe, alt kısımları yapraklarla zenginleştirilmiş dik akantlarla dolgulanmıştır. Dördüncü kademede perde ve püskül motifi kullanılmıştır. Beş dilim şeklinde kullanılan perdeler kadeh formuna benzer şekilde püsküllerle bağlanmıştır. Yine perde dilimleri arasında ve içlerinde de püsküller mevcuttur. Bu dilimler arasına dört spiral rozet çiçek yerleştirilmiştir. Beşinci kademede ise birbirinden bağımsız araları boş beş dik akanta yer verilmiştir (Fotoğraf 2.8).

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlıdır. Genişliği 1,20 m, kavsaraya kadar olan yüksekliği 1,90 m, derinliği 55 cm'dir. Nişin iç kısmı, uçları yuvarlatılmış sekiz yiv ile hareketlendirilmiştir (Fotoğraf 2.9). Bunun üzerinde kavsara ile nişi birbirinden ayrıran 20 cm'lik balıksırtı çizgilerle hareketlendirilmiş yatay geçiş bordürü kullanımıştır.

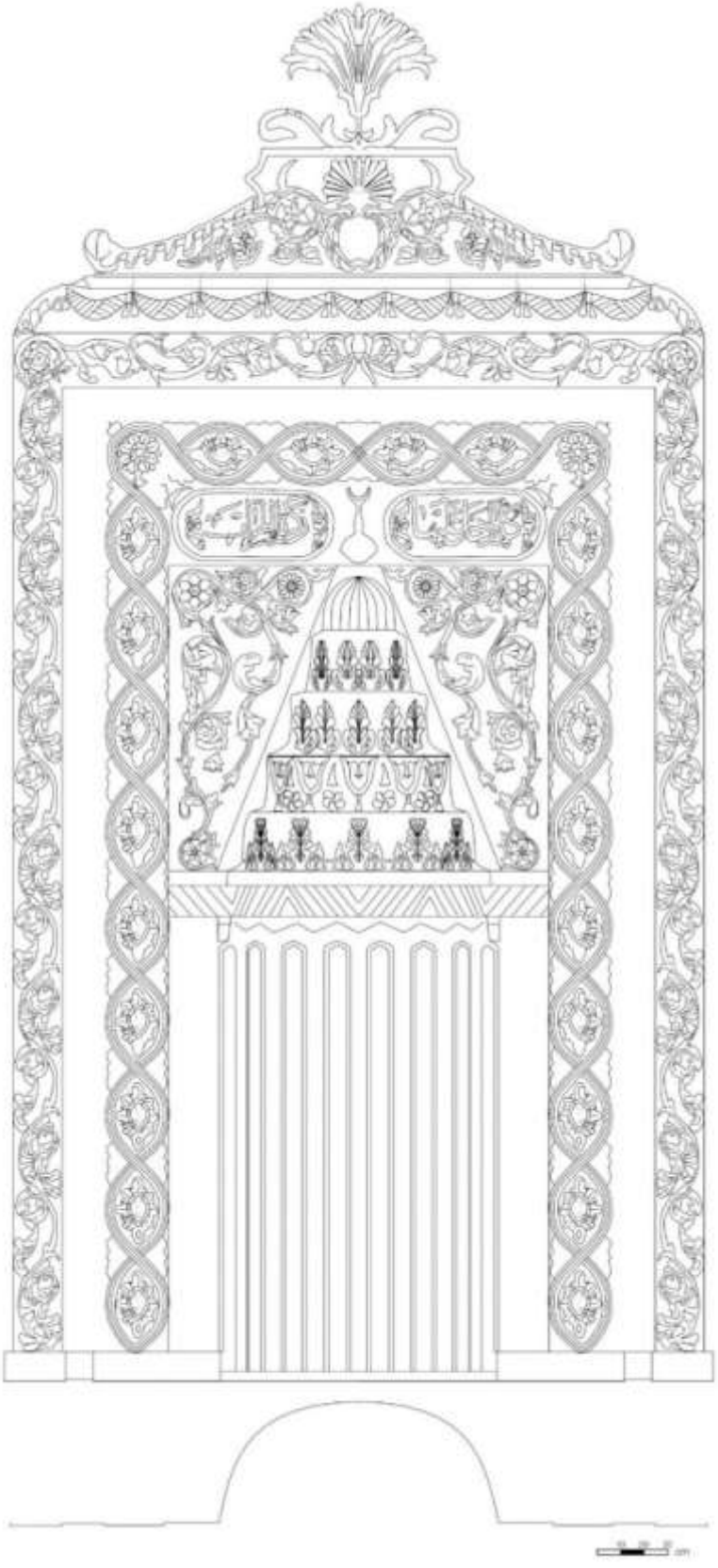
3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yerden 15 cm yükselten oturtmalık bulunmaktadır.

Çizim 2.2. Yeni Cuma Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.5. Yeni Cuma Camii Mihrabı

Fotoğraf 2.6. Yeni Cuma Camii Mihrabı Tepelik Detayı

Fotoğraf 2.7. Yeni Cuma Camii Mihrabı Bordür Detayı

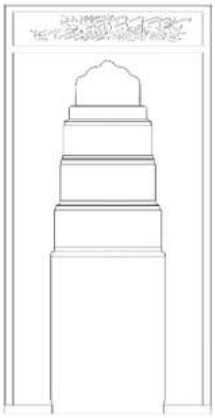

Fotoğraf 2.8. Yeni Cuma Camii Mihrabı Kavsara Detayı

Fotoğraf 2.9. Yeni Cuma Camii Mihrabı Niş İçindeki Yivler

2.1.3. İç Kale (Yukarı Hisar) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.3.
Çizim Numarası	2.3.
Fotoğraf Numarası	2.10 – 2.11.
İnceleme Tarihi	25.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 4" Kuzey - 39° 43' 12" Doğu
Caminin Tarihi	H.875- M.1470
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyılın ikinci yarısı
Mihrabın Ölçüleri	G: 1.70 m Y: 3,90 m D: 0,45 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Trabzon'da yapılmış ilk Osmanlı eseri özelliğine sahip cami aynı zamanda bir şehzade tarafından yaptırıldığı için oldukça önemlidir. Caminin yapım tarihinini ve bani bilgisini veren kitabede geçen metin, *Vekafet fi eyyami emareti's Sultan bin es-Sultan es-sultan Abdullah bin es-Sultan Beyazıd Han haza ümmühü tacül hayatiyn Şirin Hatun fi ami 875. (Bunu Sultan oğlu Sultan Beyazıd Han oğlu Sultan Abdullah'ın emirlik günlerinde hatunların tacı olan annesi Şirin Hatun 875 yılında vakfetti)*[479] şeklindedir. Bu kitabeden H.875/M.1470 yılında Sultan II. Bayezıd'ın oğlu Abdullah'ın Trabzon'a vali olarak atandığı yıl annesi Şirin Hatun için yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 2.10)[480].

1523 tarihli tahrir defterinde Müslüman mahallelerin isimleri verilirken bu yapının bulunduğu mahalle, "Mahalle-i Mescid-i Valide-i Merhum Sultan Abdullah Der Kale-i Evsat" adıyla geçmektedir. 1553 tarihli defterde adı geçmemekte, 1583 tarihli defterde ise, adının "Mescid-i Cedid der Valide-i Sultan Abdullah" olarak değiştiği

[479] Murat Yüksel, 81; Halil Edhem, *Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon 2001, 66.
[480] Hüseyin Albayrak, *Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış*, 23.

görülmektedir[481]. "Yeni" anlamındaki "Cedid" kelimesi, caminin ya yenilendiğini ya da kapsamlı bir onarım geçirdiği kanısını uyandırmaktadır[482]. Bu durumda XVI. yüzyılın ikinci yarısında mescidden camiye dönüştürüldüğü açıktır. Aşık Mehmed'in 1597'de yapıdan bahsederken Cuma namazının kılınabildiğini ve adının İç Kale Cami olduğunu söylemesi bu görüşü desteklemektedir[483]. Evliya Çelebi camiyi tanımlarken, *"Son derece süslü, mamur, tek minareli şirin bir camidir"* cümlelerine yer vermiştir[484]. H. 1109-1110/M.1697-1699 tarihleri arasını ihtiva eden "1863 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinde imamının ismi Mehmed Efendi olarak geçmektedir[485].

Fotoğraf 2.10. İç Kale (Yukarı Hisar) Camii Kitabesi

Camiinin geçirdiği onarımlarla ilgili bilgiler sınırlıdır. İlk olarak H.1093/M.1682 yılında Trabzon Beylerbeyi Ahmet Paşa tarafından onarılmıştır. Bu onarım ve camiinin yanına o dönem eklenen mektep ile ilgili vakfiye, Trabzon vakfiye defterinin 103. sayfasında kayıtlıdır[486]. Sedat Çetintaş'ın raporunda hiçbir kıymeti olmayan eserler listesine dahil edilen yapı, 1869 ve 1891 yıllarında onarılmıştır[487].

Yapının mihrabı, bu onarımlar esnasında yenilenmiş olmalıdır. Günümüzde oldukça sağlam durumda ve kullanımdadır. Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinde

[481] Lowry, 46.
[482] Lowry, 46; Tuluk-Düzenli, 64.
[483] Aşık Mehmed, 1022.
[484] Evliya Çelebi, 455.
[485] İsmail Doğan, *1863 Numaralı Trabzon Şeri'yye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2020, 34.
[486] Mehmet Kurnaz, 36;
[487] Horuluoğlu, 79; Karpuz, *Trabzon*, 47; Kurnaz 36; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Ortahisar ve Çevresi*, 27.

bulunan camiinin o dönemki durumunun ayrıntılıca anlatıldığı 6 Mart 1963 tarihli raporda da, mihrabının günümüzdeki gibi sade bir nişten ibaret olduğu yazmaktadır[488]. Etrafını dört yönden dolaşan ahşap çerçeve ve ayet yazılı tepelik sonradan eklenmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Dış cepheye ve iç mekana taşıntısı olmayan mihrap, kıble yönünde duvar kalınlığı içerisine yerleştirilmiştir (Çizim 2.3, Fotoğraf 2.11).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur. Sonradan ahşap malzeme ile yapılan dikdörtgen çerçeve içinde Ali İmran Suresi 37. Ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyha zekeriyya-l mihrab"* yazılmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Sonradan yapılmış olan ahşap çerçeve dışında herhangi bir bordür bulunmamaktadır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Taşların kademeli olarak genişletilmesiyle oluşturulan kavsara, oldukça dik bir üçgen görünümündedir. İlk kademe üç dilimlidir ve üzerinde yivler bulunmaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş, 1 m genişlik, 1,80 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir.

3. Sütunceler: Yoktur.

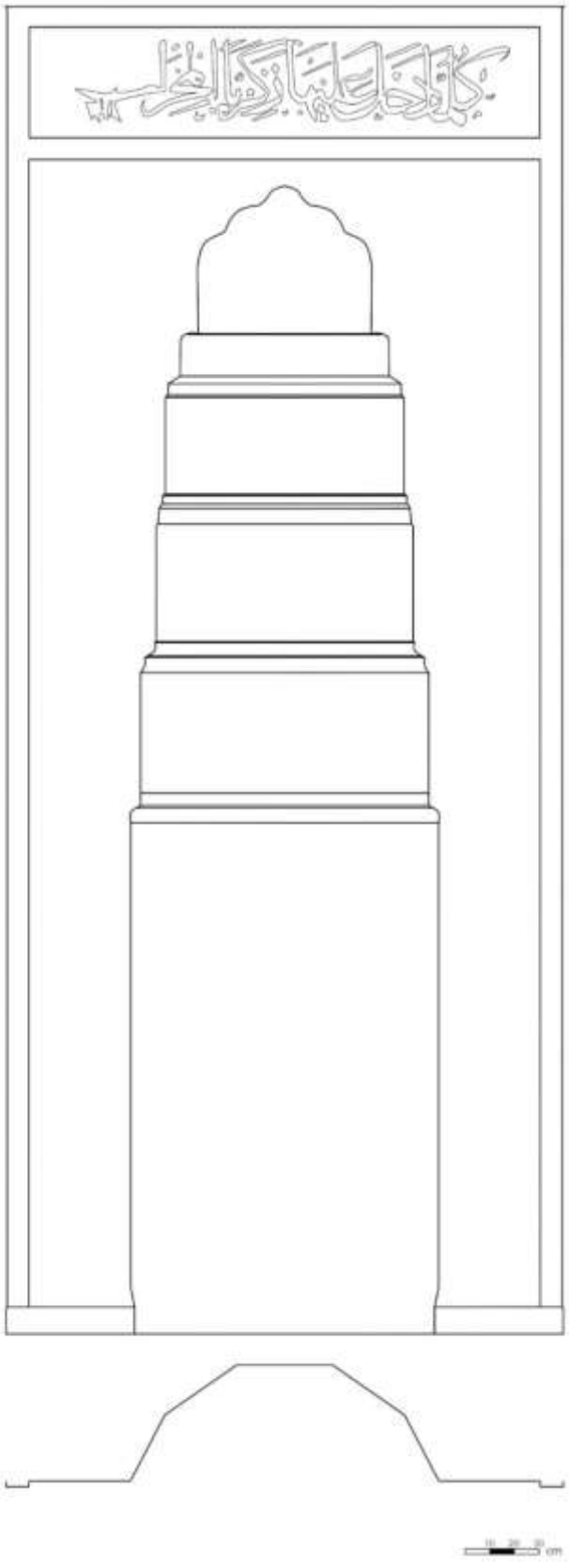
i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

[488] Hüseyin Albayrak, *Trabzon Ortahisar ve Çevresi*, 28.

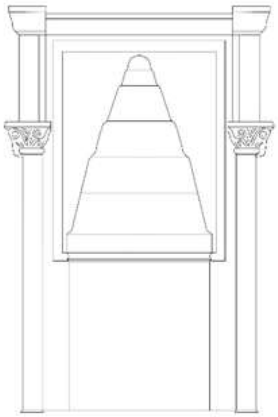

Çizim 2.3. İç Kale (Yukarı Hisar) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.11. İç Kale (Yukarı Hisar) Camii Mihrabı

2.1.4. Fatih Küçük (Kindinar) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.4.
Çizim Numarası	2.4.
Fotoğraf Numarası	2.12.
İnceleme Tarihi	25.12.2018
Koordinatlar	40° 59' 37" Kuzey - 39° 43' 1" Doğu
Caminin Tarihi	XI. yüzyıl sonu
Mihrabın Tarihi	XVI. yüzyılın ilk yarısı
Mihrabın Ölçüleri	G: 1.80 m Y: 2,75 m D: 0,50 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Kiliseden camiye dönüştürülmüş bir eserdir. Yapının kilise olarak ilk yapıldığı tarih ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. 1204 öncesinde inşa edildiğini ve adının St. Akindynos Kilisesi olduğunu ileri süren Bryer ve Winfield[489], Uspenski tarafından da desteklenmekte ve yapının bulunduğu mahalleye Türklerin "Kindinar", Rumların ise "Akindina" dediklerini belirtmektedir[490]. Murat Yüksel ve Erdem Yücel ise XIV. yüzyılda kilise olarak yapıldığını aktarmaktadırlar[491]. Uspenski, kilisenin camiye dönüştürülme tarihinin 1461'de fetih ile beraber olduğunu ileri sürse de[492] 1486 ve 1523 tarihli tahrir defterlerinde yapının adına rastlanmaması bu görüşü zayıflatmaktadır. 1553 ve 1583 tarihli tahrir defterlerinde Müslüman mahallesi olarak geçen "Mahalle-i Kindinar"[493]ın orada bulunan ibadet mekanı adıyla anıldığının düşünülmesi, kilisenin 1523-1553 tarihleri arasında camiye dönüştürüldüğü çıkarımına götürmektedir. H.1135/M.1722-23 tarihli Şer'iyye Sicili'nde imamlık görevinde Elhâc

[489] Anthony Bryer – David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, Washington 1985, 197.
[490] Uspenski, 171.
[491] Murat Yüksel, 115; Yücel, *Trabzon*, 61.
[492] Uspenski, 35.
[493] Lowry, 104-105.

İbrahim Efendi'nin bulunduğu geçerken[494] Rebiülevvel 1145/Ağustos/Eylül 1732 tarihli hurufat kaydında cami imamı olan Ömer'in hacca giderken vefat ettiği yerine oğlu Ali Halife'nin geçtiği bilgisi yer almaktadır[495]. Vakfiye defterinin 97. sayfasında vakıf kaydı bulunan[496] yapının orjinal mihrabı günümüzde son cemaat yerinde kullanılmaktadır. Geçirmiş olduğu onarımları ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmasa da taşların iki farklı renkte olması sonradan bazı müdahaleler geçirdiğini ya da taşınırken orijinal özelliklerinin tam olarak korunamadığını göstermektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: İlk yapıldığında kilise olduğu için, camiye dönüştürülme aşamasında kıble duvarının tam ortasına eklenen mihrap, son dönem onarımlarında yaptırılan yeni mihrap sebebiyle son cemaat yerine alınarak muhafaza edilmiştir. (Çizim 2.4, Fotoğraf 2.12).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Sütunce başlıklarının üzerinde bulunan yatay korniş ile hareketlendirilmiş düz tabla formundadır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, her iki yandan çapları 15 cm olan sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin üzerinde bulunan iyon başlıklar, mihraptaki tek süsleme alanıdır. Başlıkların, sütunce gövdesi ve üzerinde bulunan çerçeveden daha geniş ölçüde tutulması, kiliseden dönüştürülme esnasında yeniden kullanılmış malzeme ihtimalini güçlendirmektedir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara çevresini sınırlandıran silmeler ile kavsara kemeri arasında kalan süslemesiz üçgen yüzeyler şeklindedir.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Beş kademelidir ve süsleme öğesine rastlanmamaktadır.
2. **Nişin Alt Kısmı:** 1,25 m genişlik, 1 m yüksekliğe ve 55 cm derinliğe sahiptir ve beş kenarlıdır.
3. **Sütunceler:** Yoktur.

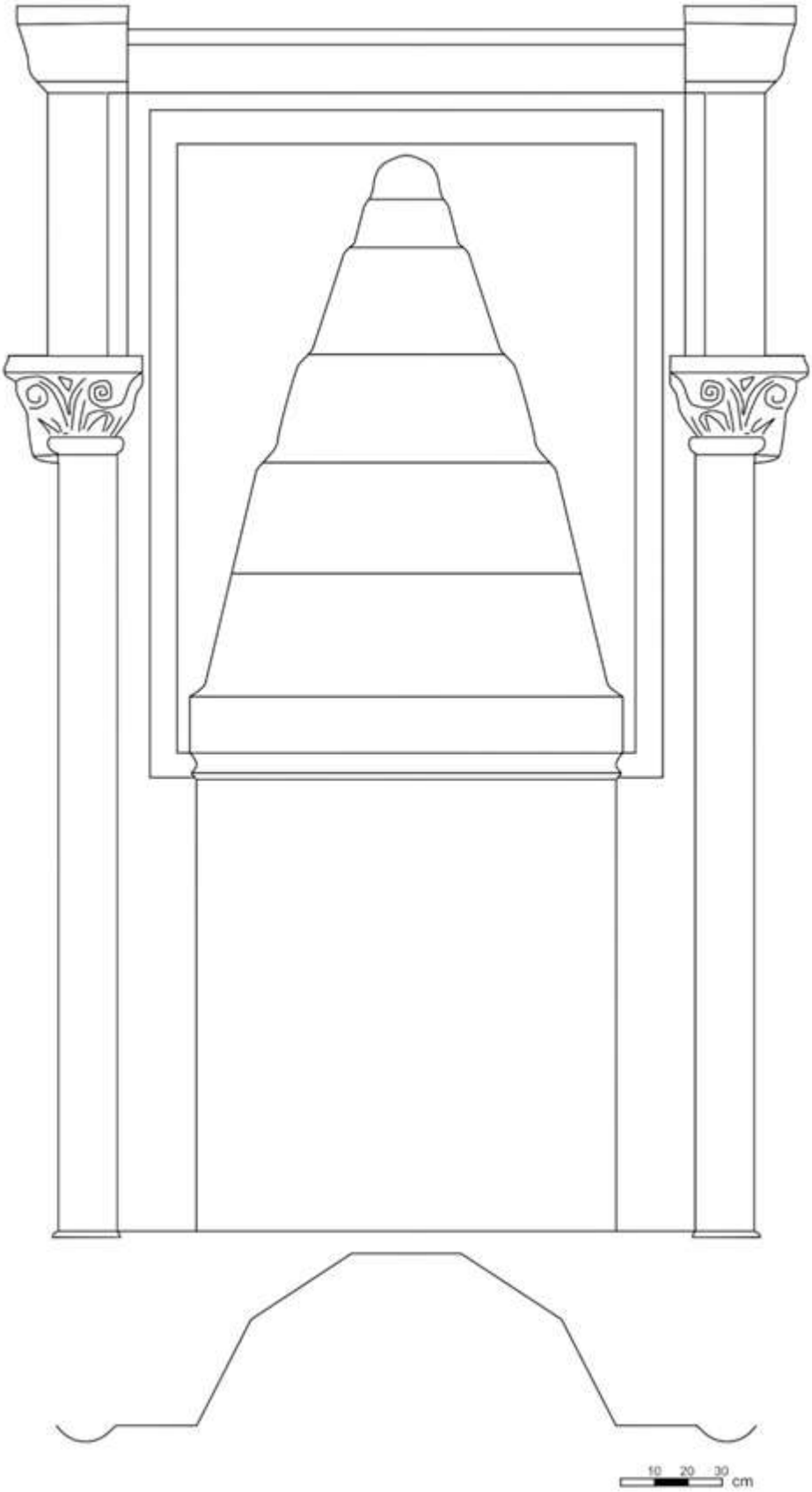
[494] Tülay Çetinkaya, *1135/1722 Tarihli Sicil Defterine Göre Trabzon'un Sosyal Tarihi*, (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, 368.
[495] Turan Açık, "Hurûfât Defterlerine Göre Trabzon Şehri'nde Mahalle ve Camileri", *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019) Bildiriler Kitabı*, Trabzon 2020, 337-338.
[496] Mehmet Kurnaz, 41.

i. **Başlık:** Yoktur.

ii. **Gövde:** Yoktur.

iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

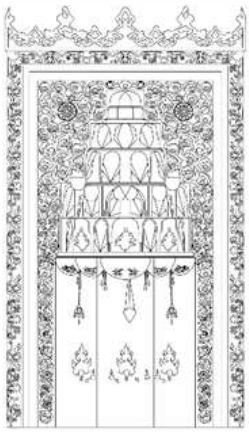
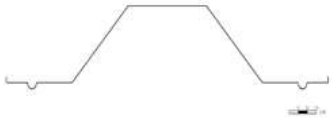
Çizim 2.4. Fatih Küçük Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.12. Fatih Küçük Camii Mihrabı

2.1.5. Büyük İmaret (Hatuniyye - Gülbahar Hatun) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.5.
Çizim Numarası	2.5.
Fotoğraf Numarası	2.13-2.16.
İnceleme Tarihi	26.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 13" Kuzey - 39° 42' 58" Doğu
Caminin Tarihi	H.920- M.1514
Mihrabın Tarihi	H.1301/M.1883-84
Mihrabın Ölçüleri	G: 2.25 m Y: 5,00 m D: 0,60 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli), Boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: C Kıvrımı
	Bitkisel: Dolamadal, Rumi, Palmet, Lotus, Soyut Çiçek
	Nesneli: Perde-Püskül, Vazo-Saksı, Kandil
Malzeme	Mermer

Tarihçesi: Trabzon'da bir şehzade tarafından yaptırılan ikinci cami olma özelliğine sahip eser aynı zamanda fetih sonrası inşa edilen en büyük camidir. Kitabesi olmayan bu cami için kaynaklarda yapılış tarihi -türbenin yapılış tarihi ile ilintilendirilerek- 1514 olarak verilmektedir. 1505 yılında vefat eden Yavuz Sultan Selim'in annesi, II. Bayezıd'ın eşi olan Ayşe (Gülbahar) Hatun'un defnedildiği türbenin hemen yanında bulunmaktadır.

Seyahat kaynaklarında[497] geçen 1514 yılı diğer araştırmacılar tarafından da benimsenmiştir[498]. İlk olarak 1553 tarihli tahrir defterinde "Mahalle-i İmaret-i

[497] Trabzon'lu tarih ve coğrafya bilgini Aşık Mehmed'in XVI. Yüzyılın sonlarında kayda aldığı eserinde, caminin tarihini verirken birinin "Tariheş er bi-hahi beytu'l ibadet amed" terkibinde, birini de "Fe-temmet" terkibinde verdiğini bahsetmektedir. Evliya Çelebi'de seyahatnamesinde yapılış tarihi ile ilgili "Bu camiinin bitişine Fe-temmet kelimesi tarih olmuşdur. Sene 920" şeklinde bahsetmiştir. Beytu'l İbadet ve fe-temmet terkiblerinin ebced hesabına göre karşılığı H.920, M.1514'dür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aşık Mehmed, 1024; Evliya Çelebi, 455.

Hatuniye" ismiyle geçmektedir. Lowry, 1514'de yapılmış olduğu ileri sürülen caminin 1523 tarihli tapu tahrir defterinde olmaması ile ilgili, caminin 1523 yılından sonra tamamlandığını ileri sürmektedir[499]. 1656-1659 yılları arasında imam ve hatiplik görevini, Ahmet Efendi, Şeyh Yusuf, Şaban, Osman Efendi, Hacı Şaban Efendi gibi isimler gerçekleştirmiştir[500]. H.1160-1161/M.1747-1748 tarihli 1916 numaralı Şer'iyye Sicili'nde imam olarak "Hamza Efendi" ve "Ömer Efendi" isimleri geçerken[501], H.1161-1163/M.1748-1750 tarihli 1917 numaralı Şer'iyye Sicili'nden imamının Seyid Ahmed Efendi, hatibinin Seyid Mustafa Efendi olduğu[502] anlaşılmaktadır. Ayrıca yıllık 120 kuruş maaşla vaizlik görevini yerine getiren Süleyman Zühdü Efendi 1879 yılında vefat etmiş, yerine oğlu Hafız Mehmed Ziyaeddin Efendi ehliyet ve kabiliyetinin yeterli olduğunun tespiti yapıldıktan sonra göreve getirilmiştir[503].

1817-19 tarihleri arasında Trabzon'u ziyaret eden P. Minas Bıjışkyan cami üzerinde bulunan 1545 tarihli onarım kitabesinden bahsetmektedir[504], fakat günümüzde bu kitabe ne yapı üzerinde ne de şehir müzelerinde mevcut değildir. Camiinin ana giriş kapısının üzerindeki kitabede, Tevbe Suresi 18. ayet ile birlikte H.1301/M.1883-84 şeklinde onarım tarihi verilmiştir (Fotoğraf 2.13). Kitabesinde; *Kallallahu Teala: İnnema ya'muru mesacidallahi men amene billahi vel'l-yevmi'l-ahir, Sadakallahu'l Azim. Ketebehu Esad 1301. (Allah-u Teala buyurdu: Allah'ın mescidlerini sadece Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseler onarır, Ulu Allah doğruyu söyledi. Onu Esad yazdı 1883-84)*[505]. Yapılan bu onarımı doğrulayan diğer bir kayıt ise Başkanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarında bulunan 12 Safer 1299/3 Ocak 1882 tarihli belgedir. Bu belge, onarımların "cami kapısı, medrese kapısı ve saçakları ile şadırvan" birimlerinde

---

[498] Murat Yüksel, 85; Horuluoğlu, 79; Hüseyin Albayrak, *Trabzon İmaret (Hatuniyye) Külliyesi,* Trabzon 1998, 13-18; Hüseyin Albayrak, *Fetihten Kanuni'ye İdari Yapılanma ve Trabzon Valileri (1461-1566),* Trabzon 1999, 171; Karpuz, *Trabzon*, 33; Selina Ballance, "Early Turkish Buildings in Trabzon", *Belleten, XXIX (113),* Ankara 1965, 73-85.

[499] Lowry, 68-69.

[500]Özkan Özer Keskin, *Başlangıcından 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2018, 80.

[501] Vildan Kara, *1916 Numaralı Trabzon Şer'İyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1160-1161/M. 1747-1748),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2019, 143, 172.

[502] Ayşegül Bayraktar, *1917 Numaralı Trabzon Şer'İyye Sicilinin Değerlendirmesi Ve Transkripsiyonu (H. 1161- 1163/M. 1748-1750),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2020, 179.

[503] Ahmet Köksal, "Trabzon Müftüsü Ahmed Mahir Efendi ve Faaliyetleri (1867-1924)", *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019) Bildiriler Kitabı*, Trabzon 2020, 557.

[504] Bıjışkyan, 50.

[505] Murat Yüksel, 86.

yapıldığı, 39 bin kuruşun taş ustalarına ödendiği gibi detay veren bilgiler içermektedir (EK 7/Belge 5a, EK 8/Belge 5b)[506]. Arşiv kayıtlarına göre 1914 yılında Maliye Nezareti'nden çıkan karar ile onarılmıştır (EK 9/Belge 6)[507].

Fotoğraf 2.13. Büyük İmaret Camii Onarım Kitabesi

Eser, Gülbahar Sultan Vakfı'na kayıtlıdır ve geniş bilgiler içeren vakfiyeye sahiptir[508]. Mihrabın geçirmiş olduğu değişiklikler, 2016 yılında Erdal Zeki Tomar tarafından Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne yazılan restorasyon raporunda[509] detaylıca anlatılmıştır. İlk yapıldığı dönemde, bitkisel bezemeli tepelik, mukarnas kavsaralı niş, kabaraların bulunduğu köşelikleri ve sade bordürlerle çevrili olduğu anlaşılan mihrap, 1883-84 tarihli cami onarımında elden geçirilerek dönemin üslubu olan Rokoko-Barok ve Ampir özelliklerle kalemişi teknikle tezyin edilmiştir.

---

[506] BOA, 57/3242, 3 Ocak 1882 (1299.Safer 12); Nurcan Yazıcı, "Trabzon'daki Gülbahar Hatun/Hatuniye Külliyesi ve Osmanlı Dönemi Onarımları", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, II,* İstanbul 2010, 124; Halil Çizmeci, *Trabzon Gülbahar Hatun Camii ve Türbesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2020, 28.

[507] BOA, 1097/23, 1914 (1332).

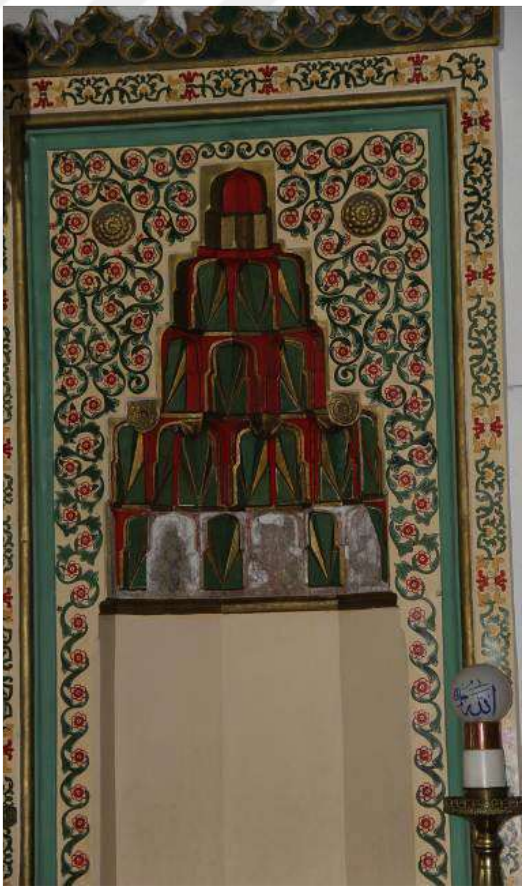
[508] Mehmet Kurnaz, 12-20; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Keskin, *Başlangıcından 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı,* 49-181; Özkan Özer Keskin, "Trabzon Gülbahar Hatun (Hatuniye) Vakfı'na Ait Yapılar ve Sunduğu Hizmetler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi, XXX,* Trabzon 2021, 473-508; Sebahittin Usta, *Trabzon'da Vakıflar (1550-1650),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015, 118-168; Sebahittin Usta, "Trabzon İmâret-İ Hatuniye Vakfı ve Gelirleri (1550-1650)" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 21*, Trabzon 2016, 225-250.

[509] Erdal Zeki Tomar, Gülbahar Hatun Camii Mihrabı, *Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü (Sanat Tarihi Raporu),* Trabzon 2016.

1963 tarihli tescil fişinde, harimin özelliklerinin bozularak onarıldığı yazmaktadır. Muhtemelen bu dönemlerde mihrapta beyaz ve altın yaldız renkli boya ile kaplanarak kalemişi bezemeleri yok edilmiştir. Çünkü Sedat Çetintaş'ın 1937 tarihli raporu[510] ve 1965, 1975, 1983, 1990 tarihli kaynaklarda[511] süslemesiz ve mukarnas dışında tezyini unsurlarının olmadığından bahsedilmektedir (Fotoğraf 2.14). 2006-2010 yılları arasında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyonda raspa ile XIX. yüzyıl bezemeleri ortaya çıkarılsa da onarım aslına uygun motif ve renklerle gerçekleştirilememiştir (Fotoğraf 2.15). 2016 yılında ise Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından tekrar raspalanarak aslına en yakın şekilde restore ettirilmiştir.

Fotoğraf 2.14. Mihrabın 1963'de Yapıldığı Düşünülen Boyanmış Hali (E.Z. Tomar'dan)

Fotoğraf 2.15. Mihrabın 2006'da Yapılan Restorasyon Sonrasındaki Durumu (E.Z. Tomar'dan)

[510] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 104.
[511] Ömer Akbulut, *Gülbahar Hatun Camii "Ayşe Hatun ve Yavuz Selim,* Trabzon 1965, 13; Goloğlu, 43; Karpuz, *Trabzon,* 34; Horuluoğlu, 82.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında giriş kapısı ekseninde bulunmaktadır (Çizim 2.5, Fotoğraf 2.16).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Ana kompzisyonu ortada üç tam kenarlarda iki yarım palmet dizilimidir. Bu palmetlerin arasına ise daha küçük boyutlu dört palmet daha yerleştirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın çerçevesi, zemini düz ve sarı renkli, genişliği 15 cm olan bordürdür. Üzerinde boyama ile yapılmış süslemeler mevcuttur. Kompozisyon, iki farklı bezeme unsurunun birbirini takip eder şekilde alternatifli yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu süslemelerin biri iki farklı renge sahip yeşil yapraklı soyut çiçeklerin Rokoko esintili C kıvrımları ile birbirine bağlandığı motifdir. Bu C kıvrımlarının alt kısımlarına üç yapraklı, iç kısımlarına ise daha uzun formlu yapraklar yerleştirilerek etkisi güçlendirilmiştir. Kompozisyonun diğer unsuru ise lotus çiçekleridir. Biri ters biri düz kırmızı lotusların arası Rokoko kelepçe ile birbirine bağlanmış ve sağa ve sola doğru rumiler sarkıtılmıştır. Kırmızı lotus ve mavi renkli C bağlamalar alternatifli olarak tekrar edilmişse de C kıvrımlarının zeminde kesintisizce devam ettirilmesi süslemedeki kopukluğu gidermiş ve birbirini takip eden detayları sürekliliğe dönüştürmüştür. Mihrabın ikinci bordürü dışbükey, üçüncü bordürü içbükey kaval silmedir (Fotoğraf 2.17).

III. Alınlık: Yoktur

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsaranın her iki yanında meydana gelen üçgen köşelikler, uygulanan süslemelerin kenar çizgileri ile beraber dikdörtgen bir görünüme kavuşmuştur. Süsleme unsuru ise mavi renkli dolama dallar içinde kullanılan soyut çiçek motifleridir ki, alanda hiç boş yer bırakmayacak şekilde dolgulanmıştır. Dallar yapraklarla dolgulanmış ve zengin bir görünüme kavuşturulmuştur. Çiçeklerin resmedilmesi iki boyutluluğa uygundur ve derinlik hissinden uzaktır. Kavsaranın tepe noktasının her iki yanına denk gelecek şekilde katmerli çiçek görünümünde kabaralar yerleştirilmiştir. Mihrabın diğer yüzeylerinde olduğu gibi klasik dönemin süsleme motifleri Batılılaşma etkisiyle verilmiş ve Osmanlı klasizmine gönderme yapan düzenlemesiyle farklılaşmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru beş kademe ile genişletilerek oluşturulan mukarnas dizisi iri badem ve niş dizileri ile oluşturulmuştur. Dar olan en üst kademede ortada bulunan niş ve her iki yanında yarım bademin oluşturduğu bir düzen görülmektedir. İkinci sırada ki mukarnas dizisi, yuvarlak kemerler içine yerleştirilmiş üç bademle oluşturulurken, üçüncü sırada aşağıya doğru genişleme sebebiyle yanlarda yarım bademlere de yer verilmiştir. Üçüncü sıranın kenarlarında rozetler, alt kısmında ise top şeklinde üç konsol bulunmaktadır. Dördüncü mukarnas dizisi beş iri bademden ibaret iken, en alttaki beşinci sıra diğerlerinden farklıdır. Burada sıralı düzende bir badem, bir boş yüzey bırakılmıştır ve bu boş olan yüzeylerde vazo ve saksıya yerleştrilmiş çiçekler resmedilmiştir. Kenardaki iki saksı kadeh formuna yakın bir düzenleme gösterirken ortada ki her iki yandan kulpları olan kupa görünümlü vazodur. Sarı yeşil ve mavi tonlar kullanılmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Üç kenarlı bir düzenleme gösteren nişin kavsaraya olan yüksekliği 2,20, genişliği 1,35 m, derinliği 60 cm'dir. Kavsara ile nişi birbirinden ayrıran düz alanın altından perde motifi sarkmaktadır. Ortadaki büyük, kenarlardaki daha küçük olan beş dilimli perde, kenarlarda düğümlenmiştir. Ana rengi yeşil olan perdenin üzerinde beyaz dalgalanmalar ile derinlik hissi oluşturulmuştur. Perdenin boğum noktalarından aşağıya doğru kırmızı renkli püsküller sarkmaktadır. Bu püsküllerin yanısıra, her bir nişe bir tane denk gelecek şekilde ortadan aşağıya doğru sarkan kandil, ve iki yandan sarkan uçları püsküllü motifler nişe bir hareketlilik kazandırmıştır. Nişin alt kısmında ise boyutları birbirinden farklı ağaç betimlemeleri yapılmıştır (Fotoğraf 2.18).

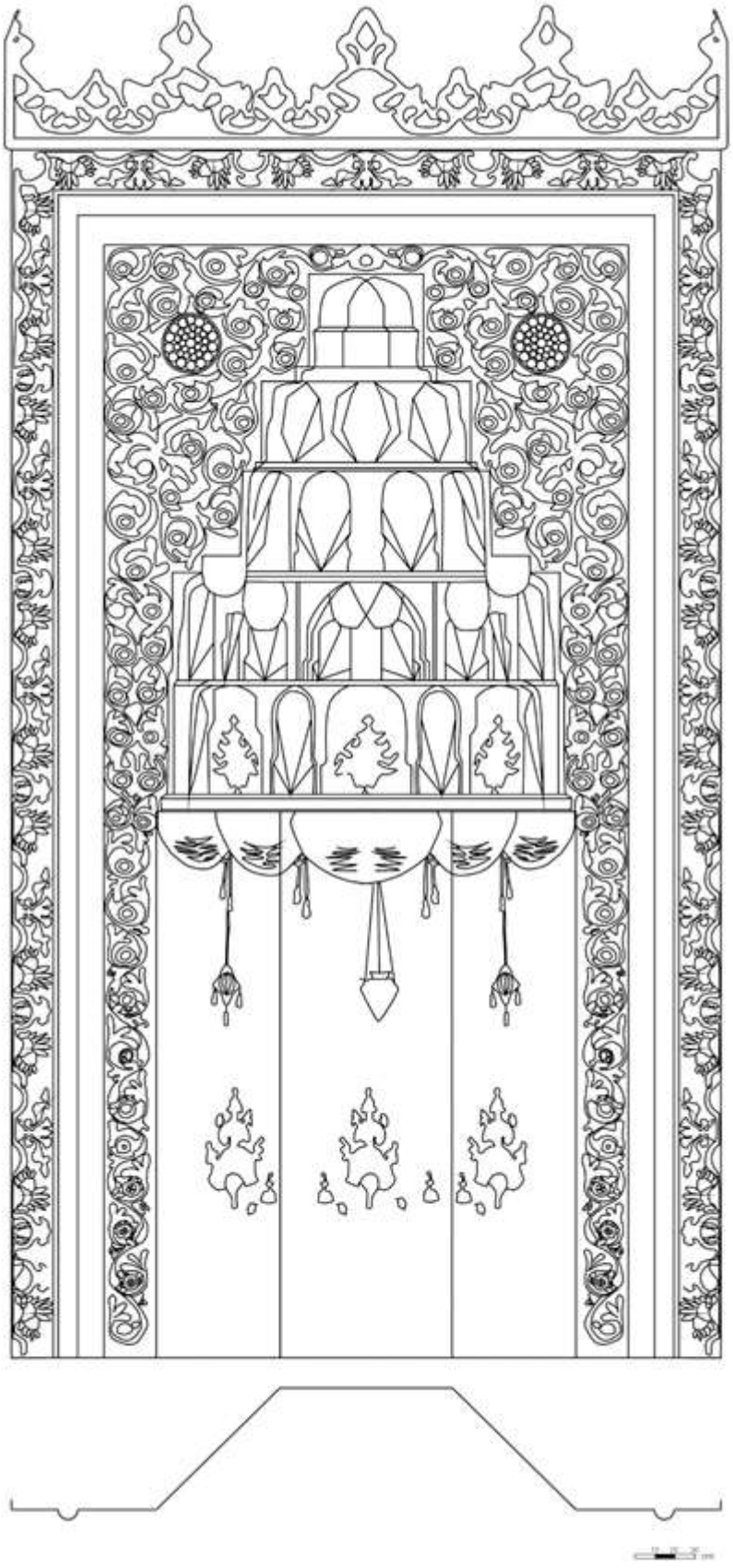
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

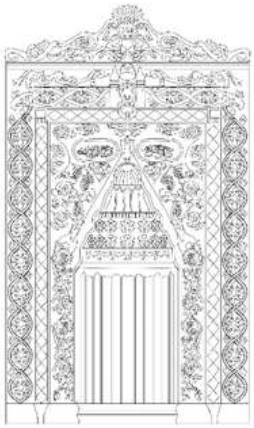

Çizim 2.5. Gülbahar Hatun Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.16. Büyük İmaret Camii Mihrabı

2.1.6. İskender Paşa Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.6.
Çizim Numarası	2.6.
Fotoğraf Numarası	2.17-2.20.
İnceleme Tarihi	24.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 18" Kuzey - 39° 43' 56" Doğu
Caminin Tarihi	H.936- M.1529
Mihrabın Tarihi	H.1314/M.1897
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,50 m Y: 4,90 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Baklava, Işınsal Çubuklar, İstiridye, C Kıvrımı, S Kıvrımı
	Bitkisel: Kıvrımdal, Dolamadal, Palmet, Akant, Lotus, Üzüm
	Nesneli: Perde-Püskül, Alem
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami, Kanuni Sultan Süleyman (1520-66) döneminde, Trabzon'da 1526-33 yılları arasında dördüncü valilik görevini sürdüren[512] İskender Paşa tarafından 1529 yılında yaptırılmıştır. Bu bilgi son cemaat yerinin ana giriş kapısındaki ilk iki satırı Arapça, son iki satırı manzum Farsça olan kitabeyle sabittir (Fotoğraf 2.17).

1-Kad bena haze'l mescide'l mübareke fi eyyami devleti's- sultani'l azam el hakani

2-'l-mu'azzam mevla müluki'l-Arab ve'l Acem es Sultan Süleyman bin Selim Han Bin Beyazıd Han halledallahu mülkehu…

[512] Hüseyin Albayrak, *Trabzon İskender Paşa Külliyesi*, Ankara 1998, 18-19; Gologlu, 49; Hüseyin Albayrak, *Fetihten Kanuni'ye İdari Yapılanma ve Trabzon Valileri (1461-1566)*, 215.

(Bu mübarek mescidi Bayezıd Han oğlu Selim Han oğlu büyük sultan, ulu Hakan Arap ve Acem meliklerinin efendisi Sultan Süleyman (Allah mülkünü ebedi kılsın) devlet günlerinde…yaptı.)

3-Kerkes ki koned çunin binayi – Her giz ne-hored der an cihan gam
4-Tarih-i tamamiyeş bi goftem – Ez menzil-i hayr yek aded kem
(Her kim ki böyle bina yaparsa dünyada asla gam yemez
Tamamlanış tarihine, "menzil hayr"[513]dan bir eksik dedim.)[514]

Fotoğraf 2.17. İskender Paşa Camii'nin S.C.Y. giriş kapısında bulunan yapım kitabesi

Kitabenin son kısmının okunamadığını bildiren Murat Yüksel, burada İskender Paşa'nın adının geçmesi gerektiğinden bahseder ve bu bilgi diğer kaynaklarda[515] camii ile ilgili verilen bilgilerle desteklenmekte ve cami İskender Paşa'nın hayır eserlerinden biri olarak anlatılmaktadır[516]. Yapının üç ayrı nüsha şeklinde var olan vakıf kaydı 1531 yılında tanzim edilmiştir[517]. Bu vakıf kaydı, Trabzon Vakfiyeleri defterinin 16-19. sayfalarındadır ve 80 parça mevkufatın müfredatı verilmiştir. Trabzon kadısı Sadi Bin

[513] Menzil hayr terkibi, ebced hesabına göre 937 sayısını vermektedir. Bir eksiği dediği için yapım tariihi 936 yılı olarak verilmiştir.
[514] Murat Yüksel, 99; Edhem, 89.
[515]Aşık Mehmed, 1026; Horuluoğlu, 83; Ömer İskender Tuluk, "Trabzon İskender Paşa Camii: Fiziksel Gelişim Süreci Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme" *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 3, 2008, 10. (Ömer İskender Tuluk, aynı makaleyi farklı bir araştırma kitabında da yayınlamıştır. Bundan sonraki dipnotlarda sadece ilk yayın verilecektir. Ömer İskender Tuluk, "Trabzon İskender Paşa Camii: Fiziksel Gelişim Süreci Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza,* İstanbul 2010, 145-154); Evliya Çelebi, 456.
[516] Murat Yüksel, 99.
[517] Ümit Kılıç, "Trabzon İskender Paşa Vakfı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 4(4),* Trabzon 2008, 10.

Himmetil'Mevla'nın tescil ettiği bu vakfiyeyi Ebussüut Efendi tasdikleyerek imzalamıştır[518]. Bu vakfiyenin kopyası, aynı zamanda 1553 tarihli tahrir defterinde yer almıştır. Camiinin bulunduğu mahalle ismi, defterde "Mahalle-i Cami-i Merhum İskender Paşa Ki Der Kurb-i Meydan-ı Cedid" şeklinde geçmektedir. 1583 tarihli defterde ise "Cami-i İskender Paşa" olarak geçmektedir[519]. 24 Rebiyyü'l-evvel 1059/7 Nisan 1649 tarihli arşiv belgelerinden aktarılan bilgiye göre camide hatip olan Pirî Halife'nin vefatı üzerine Mustafa Halife imam ve hatip olarak atanmıştır[520]. Ayrıca 1694 yılında mahkemeye yansıyan bir davadan, imamının Yusuf oğlu Hasan Efendi olduğu bilgisine ulaşılmıştır[521].

Camii, bahçe kapısı üzerindeki kitabeye göre 1874, iç ana giriş kapısındaki kitabeye göre 1882-83 yıllarında onarılmıştır. Mimar Sedat Çetintaş'ın raporunda "birinci derecede kıymetli ve korunması lazım eserler listesine" dahil ettiği bu yapının[522] son onarım tarihi ise mihrap üzerinde bulunmaktadır ki bu aynı zamanda günümüzde kullanılan bu mihrabın camiye eklendiği tarih olmalıdır. Alınlık kitabesinin sonunda geçen tarih H.28 Safer 1315'dir. Bu tarih M.29 Temmuz 1897'ye denk gelmektedir. Mihrabın süsleme özellikleri de bu tarihte yapıldığını gösterir niteliktedir. Haşim Karpuz'da mihrabı tanımlarken "*XIX. yüzyıl barok süslemelerine sahip*" olduğundan bahseder[523].

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.6, Fotoğraf 2.18).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yekpare taşın üzerinde görülen Ampir karakterli süslemelere sahip tepeliğin bezeme kompozisyonunun merkezi, içinde "Allah" lafzı olan madalyondur. Yüzyüze bakan C kıvrımları ile oluşturulan bu madalyonun üzerine ters yerleştirilen yarım ay motifinin üstünde yelpaze şeklinde yukarıya doğru dağılan Ampir esintili ışınsal çubuklar yükselmektedir. Kartuşun her iki yanında uçları volütlü yarım S

[518] Mehmet Kurnaz, 21-23.
[519] Lowry, 73, 96.
[520] Mehmet Ali Türkmenoğlu, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'iye Sicillerine Göre),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016, 66.
[521] Emine Ak, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Sonlarında Trabzon'da Esnaflar,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2019, 96.
[522] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 104.
[523] Karpuz, *Trabzon*, 36.

kıvrımları vardır. Volütlerden aşağıya doğru sarkan ise yönleri aşağıya doğru bakan palmet motifleridir. Devamında aynı formda fakat daha büyük boyutlu S kıvrımları kullanılmıştır. Kıvrımdalların dolama yaptığı alanlarda rozet çiçeklere yer verilmiştir. Bu kıvrımlar aynı zamanda tepeliğin dış çerçevesindeki dalgalı formu oluşturmuştur. Kartuşun alt kısmını ise her iki yana simetrik yerleştirilen ve kenarlara doğru uzanıp boş alanları dolduran, etrafında yaprakların olduğu kıvrım dallar süslemektedir. Tepelik ile dış bordür arasında mihrabın sadece üst kısmında ara bir kuşak bulunmaktadır ve burada süsleme unsuru olarak kıvrım dallar kullanılmıştır. Dalların ortasında çiçek motifi bulunurken uçlarında palmetler vardır. Bu palmetlerin içerisinden diğer dal çıkar gibi kompoze edilmiştir, aralarda ise aşağıya doğru sarkan püsküller mevcuttur. Bu kuşağın kenarı üzerindeki tepeliğin dalgasına uyum sağlaması açısından kenarları yumuşatılmıştır ve bunun için de uçları volütlü S kıvrımı kullanılmıştır.

II.Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Dıştan içe doğru mihrabı üç yönden dolaşan üç bordür vardır. Birinci bordür, 30 cm genişliğe sahip, üzerinde S şeklinde içiçe geçen silmelerin beyzi madalyonlar oluşturduğu süsleme hakimdir. Bu oval dairelerin içine de mücevher etkisi yüksek rozetler yerleştirilmiştir. Köşelere denk gelen yerlerde madalyon yerine cepheden dışarıya taşan lotus motifli üçgen köşebentler yerleştirilmiştir. Bordürün tepe noktasında da kenarlardaki köşebentlere uyum sağlayan dışa taşkın iki konsol mevcuttur. Konsolların arasında üzeri palmetle son bulan stilize lotus çiçeği bulunmaktadır. Konsolların üzerinde içinde *"Muhammed"* lafzı bulunan kartuş, her ne kadar buradaki süslemenin devamı olsa da tepeliğin altındaki ara kuşağın üzerine denk gelmektedir. İkinci bordür, 13 cm genişliğe sahiptir ve baklava dilimleri ile bezenmiştir. Diğer bordürlerle uyumlu olacak şekilde köşelerinde dışa taşkın konsol, ortasında ise içi boş kartuş kullanılmıştır. Üçüncü bordür, 27 cm genişliğe sahiptir, bezeme ise süreklilik arz ederek devam eden S kıvrımlarının iç ve dış kavislerinin palmetler, akant yaprakları ve rozet çiçeklerle dolgulanmasıdır. Tepe noktasında ise simetrik süslemeler dalların birbirine birleşip kelepçe ile birbirine bağlanmasıyla tamamlanmıştır. Bordürlerin üzerinde tepe noktalarında bulunan bu ayrıntılar ve dışa taşan konsol ya da kartuşlar gözleri yukarıya doğru çekmekte ve tepelikteki ışınsal çubuklarla son bulmaktadır.

III. Alınlık: Yanyana yerleştirilmiş oval hatlı iki madalyon içerisinde kabartma harflerle Ali İmran Suresi 37. ayet yazılmıştır. İlkinde "*kullemâ dehale 'aleyhâ*"

ikincisinde *"zekeriyya-l mihrab"* ifadeleri geçmektedir. Bu madalyonların arasında ise tam ortada alem motifine yer verilmiştir.

IV.Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Ana kompozisyonu kıvrık dallar oluşturmaktadır. Dolama şeklinde ele alınan bu dalların kavisleri, asma yaprakları ile zenginleştirilmiştir. Uçlarından aşağıya doğru sarkan üzüm salkımları kompozisyonu tamamlamıştır.

VI.Mihrap Nişi:

1. Kavsara: 1,30 m yüksekliğe sahip Barok kurgulu kavsara, her kademesinde farklı süslemelerin olduğu beş kademe ile aşağıya doğru genişletilmiştir. Birinci kademe, istiridye kabuğu şeklinde yivlerle haraketlendirilmiştir. İkinci kademede beş konsol mevcuttur ve bu konsolların alt bölümleri çiçek şeklinde tasarlanmıştır (Fotoğraf 2.19). Üçüncü kademede, birbirinden bağımsız araları boş beş dik akant vardır. Bu kuşağın üzerinde tırnak dizisi kullanılmıştır. Dördüncü kademede, akant dizilimi söz konusudur. Akantların orta bölümü ise uçları volütlü C kıvrımlarının yüzyüze yerleştirilmesiyle oluşturulan yürek motifi şeklindedir. Beşinci kademede, perde ve püskül motifi kullanılmıştır. Sekiz dilim şeklinde kullanılan perdelerin dilimler arası boğumlarından sarkan püsküller ikişerli olarak yansıtılmıştır. Kavsaranın çerçevesi ince bir silme ile belirlenmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Genişliği 1 m, kavsaraya kadar olan yüksekliği 1,70 m'dir. Nişin duvar içine doğru derinliği ise 35 cm'dir. Yarım yuvarlak planlı nişin iç kısmı, uçları yuvarlatılmış altı yiv ile hareketlendirilmiştir (Fotoğraf 2.20) .

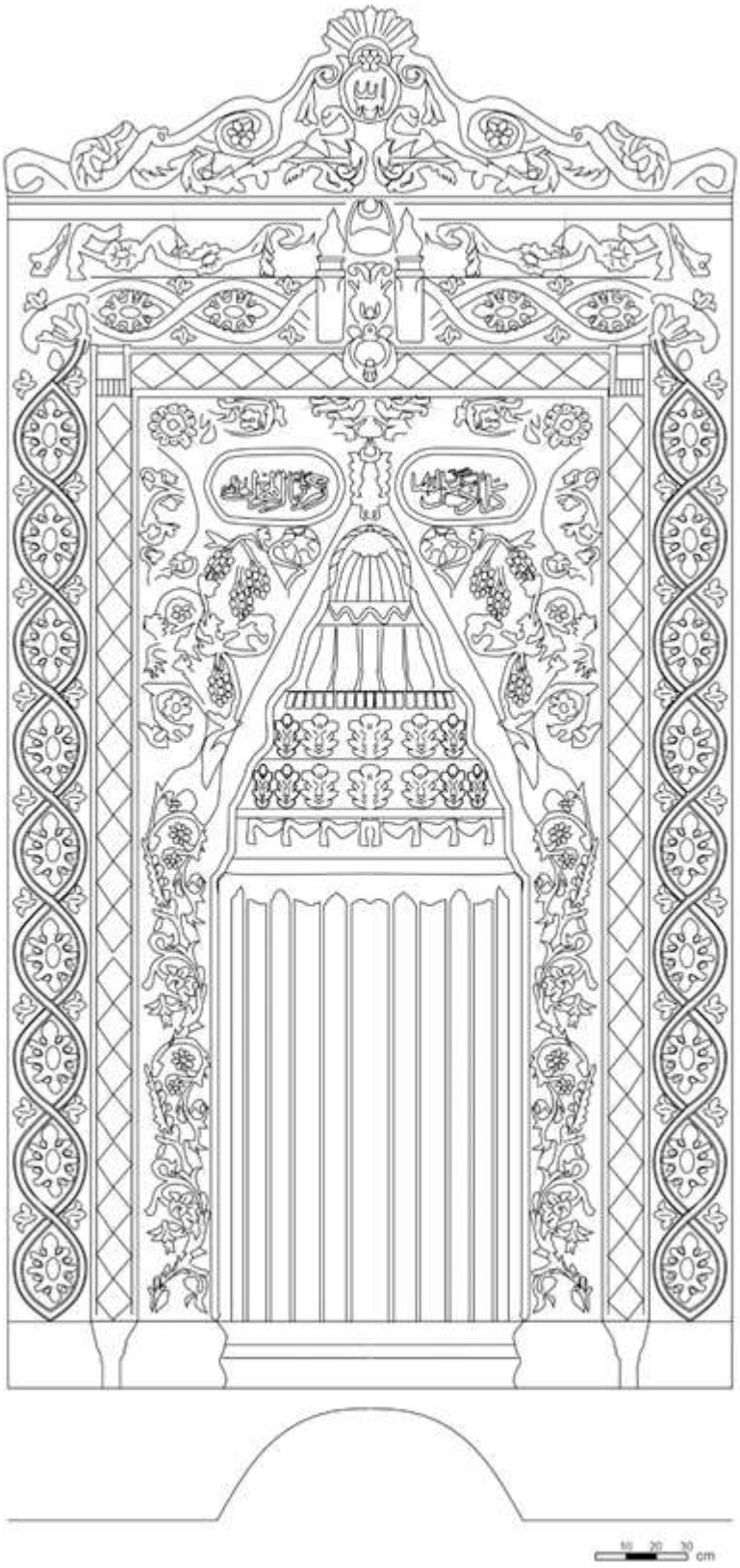
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 20 cm yükselten oturtmalık bulunmaktadır.

Çizim 2.6. İskender Paşa Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.18. İskender Paşa Camii Mihrabı

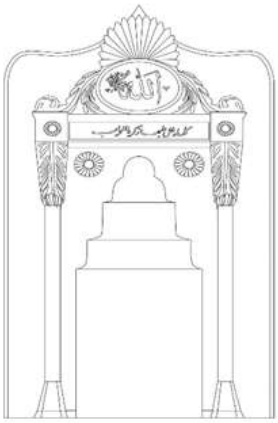

Fotoğraf 2.19. İskender Paşa Camii Mihrabı Kavsara Detayı

Fotoğraf 2.20. İskender Paşa Camii Mihrabı Niş Detayı

2.1.7. Sakız Hasan Ağa Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.7.
Çizim Numarası	2.7.
Fotoğraf Numarası	2.21.
İnceleme Tarihi	24.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 28" Kuzey - 39° 43' 18" Doğu
Caminin Tarihi	XVI. yüzyılın ikinci çeyreği
Mihrabın Tarihi	H.1302/M.1884-85
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 4,00 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Işınsal Çubuklar
	Bitkisel: Akant
	Yazı: Ayet-i Kerime, Lafz
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Caminin açılış beraatında 1529, giriş kapısında ise 1534 ve 1548 olmak üzere üç farklı tarih geçmektedir. Trabzon vakfiye defterinin 36. sayfasında yapı ile ilgili H.960/M.1552 ve H.972/M.1565 tarihleri geçmekte ve banisinin İskender Paşa'nın azatlılarından olan Ser Bevvaban ve Utekayı-İskender Paşa Hacı Hasan Ağa Bin Abdullah Nam Sipahi Vakfı'na kayıtlı olduğu yazmaktadır[524]. Şamil Horuluoğlu, Erdem Yücel ve Hüseyin Albayrak'da 1552 tarihini vermekte ve banisinin ise Semerkandlı El Hac Reis-i Kurradan Hasan Ağa olduğunu iletmektedirler[525]. Yapının bulunduğu mahalle, 1553 ve 1583 tarihli tahrir defterlerinde, "Mahalle-i Hacı Hasan El Maruf Mahalle-i an Abdullah Çelebi" şeklinde geçmektedir[526]. Bu bilgiler yapının XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinde yapıldığını göstermektedir. Onarımları ile ilgili bilgi veren tek kayıt minberinin üzerinde H.1302/M.1884–85 tarihini veren kitabedir. Yapının

[524] Mehmet Kurnaz, 40;
[525] Horuluoğlu, 87; Yücel, *Trabzon*, 60; Hüseyin Albayrak, *Trabzon'da İki Tarihi Mekan,* İstanbul 2010, 19; Hüseyin Albayrak, *Fetihten Kanuni'ye İdari Yapılanma ve Trabzon Valileri (1461-1566)*, 249.
[526] Lowry, 73-74.

Ampir özellikler gösteren mihrabı bu onarım esnasında eklenmiş olmalıdır. Orjinalde taş olan mihrap sonraki dönemlerde alçı ile kaplanıp boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.7, Fotoğraf 2.21).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Süslemenin direk duvar üzerine tatbik edilmesiyle oluşturulmuştur. Kompozisyonun merkez karakterini içerisinde "Allah CC" lafzı bulunan zemini siyah olan oval madalyon belirlemektedir. Üzerinde yükselen plastik etkisi oldukça yüksek Ampir karakterli ışınsal çubuklar dikkat çekicidir. Madalyonun her iki yanından aşağıya doğru ilerleyen akant yaprakları mihrabın dışa taşıntılı alınlığının üzerinde son bulmaktadır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Zeminden başlayıp tepeliği de içine alacak şekilde kullanılan kaş kemer formlu bir silme mihrabı sınırlayan dış unsurdur. 40 cm'lik bir boşluktan sonra ikincil sınırlayacı unsur olan sütunceler gelmektedir. 10 cm'ik çapa sahip olan bu sütunların kaideleri süslemesizdir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen başlıkları Barok etkili dik akant yaprakları ile dolgulanmıştır.

III. Alınlık: Tepeliğin hemen altından başlayan siyah zeminli alınlık, cepheden dışa taşıntılı ve üç bölümlüdür. Kenarlarda sütun başlıklarının üzerine denk gelen alanlar kare çerçeve şeklinde yansıtılarak içlerine bitkisel karakterli kabaralar yerleştirilmiştir. Ortadaki dikdörtgen alana ise Ali İmran Suresi 37. ayet olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi yazılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsaranın üst noktasına denk gelen köşelere iki kabaranın yerleştirildiği köşelikte başka süslemeye yer verilmemiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen dört kademeye sahiptir. Üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlıdır. 1,55 m yüksekliğe, 1 m genişliğe, 35 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir.

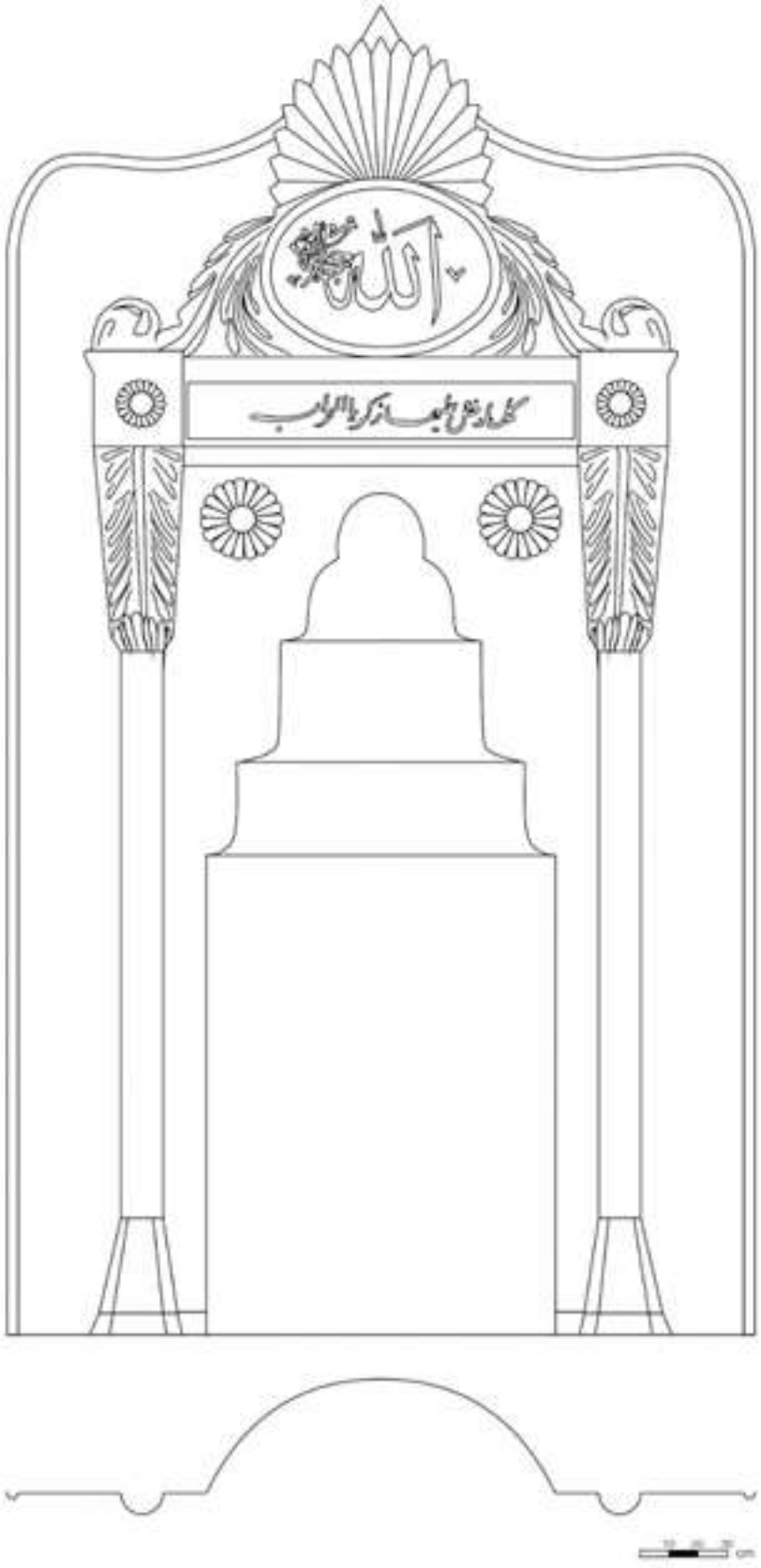
3. Sütunceler: Yoktur.

i. **Başlık:** Yoktur.

ii. **Gövde:** Yoktur.

iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

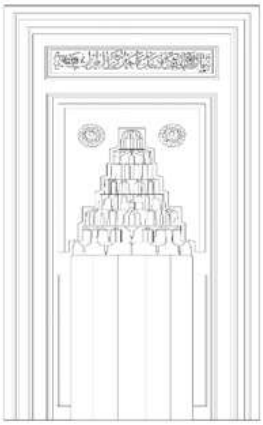
Çizim 2.7. Sakız Hasan Ağa Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Plan

Fotoğraf 2.21. Sakız Hasan Ağa Camii Mihrabı

2.1.8. Erdoğdu Bey (Tekfur Çayırı) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.8.
Çizim Numarası	2.8.
Fotoğraf Numarası	2.22. - 2.23.
İnceleme Tarihi	27.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 3" Kuzey - 39° 42' 45" Doğu
Caminin Tarihi	1577
Mihrabın Tarihi	H. 1317/M.1899-1900
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 4,25 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Giriş kapısının sağına Çevre Koruma Vakfı tarafından yerleştirilen Türkçe kitabesine göre H.985/M.1577 yılında Trabzon Valisi Erdoğdu Bey tarafından yaptırılmıştır (Fotoğraf 2.22).

Fotoğraf 2.22. Erdoğdu Bey Camii Kitabesi

Vakfiye defterinin 96. sayfasında 5 parça mevkufatı ile birlikte kayıtlı olan[527] yapı, Mimar Sedat Çetintaş'ın raporunda da belirtildiği üzere XVI. yüzyıl eseridir[528]. Diğer kaynaklarda da yapım tarihi 1577 olarak geçmektedir[529]. Caminin anlatımını yapan Aşık Mehmed ve Evliya Çelebi, 985 yılına kadar mescid[530] olan bu yapının yerine 1577'de Erdoğdu Bey tarafından caminin yapıldığından bahseder[531]. Caminin bulunduğu mahallenin ismi (Mahalle-i Tekfur Çayırı), 1523 tarihli tahrir defterinde yer almazken 1553 ve 1583 tarihli defterlerde geçmektedir. Bu bağlamda yapının ilk halinin 1523 ile 1553 tarihleri arasında yapıldığı yönünde bir çıkarım yapılabilmektedir[532]. H.1135/M.1722-23 ve H.1161-1163/M.1748-1750 tarihli Şer'iyye sicillerinde imamlık görevinde Abdurrahman Efendi olduğu[533], H.1301-1305/M.1883-88 tarihli 2039/225 numaralı Şer'iyye sicilinde ise Hafız Mehmed Efendi İbn Ali Efendi olduğu[534] geçmektedir.

Mihrabın ayet panosunun sağ alt köşesinde yer alan onarım kitabesnde H.1317/M. 1899-1900 yılı geçmektedir. Haşim Karpuz, bu yılları camiinin son onarım yılı olarak kabul etmektedir[535]. Yapının geçirdiği onarım esnasında bu panonun mihraba yerleştirilmesi, mihrabında elden geçirildiğini düşündürmektedir. Mihrap, sonradan gri ve beyaz yağlı boya ile boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.8, Fotoğraf 2.22).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan bordürlerle sınırlandırılmıştır. Aralarda kullanılan kaval silmelerle birbirinden ayrılan hiçbir

---

[527] Mehmet Kurnaz, 31.
[528] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 104.
[529] Horluoğlu, 88; Murat Yüksel, 117.
[530] 1553 tarihli tapu tahrir defterinde mescidin, Tekfurçayırı Mahallesi'nde bulunduğu geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lowry, 71.
[531] Aşık Mehmed, 1025; Evliya Çelebi, 455.
[532] Lowry, 71.
[533] Ayşegül Bayraktar, 272. Tülay Çetinkaya, 368.
[534] Mustafa Gangal, *2039/225 No'lu Trabzon Şer'iyye Siciline (Vr.1-70) Göre Şehrin İdari, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapısı (H. 1301-1305/M. 1883-1888),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2004, 261.
[535] Karpuz, *Trabzon*, 38.

süslemesi olmayan düz üç bordür vardır. Üçüncü bordürün üst kenarı daha alçak seviyede tutulduğu için iki bordür arasında alınlık mesafesi oluşturulmuştur.

III. Alınlık: Kaval silmelerle içe doğru derinliğin oluşturulduğu dikdörtgen pano şeklindedir. Sarı zemin üzerine siyah harflerle yazılan Arapça kitabede "Kalellahu Teala (Allah şöyle buyurdu)" ifadesinden sonra Ali İmran Suresi 37. ayet olan, *kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab* yazılıdır. Ayet-i Kerime'nin devamı olan "*vecede indeha rızka"* "mihrap" kelimesinin vurgusunun bozulmaması için arada boşluk bırakılarak yazılmıştır. Yazının her iki kenarında ise ters ve düz lale üstüste gelecek şekilde resmedilmiştir. Ayrıca panonun sağ alt köşesinde Hicri 1317 yılı geçmektedir ki Miladi 1899-1900 yıllarına denk gelmektedir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsaranın üst noktasına denk gelen köşelere iki bitkisel karakterli kabaranın yerleştirildiği köşelikte başka süslemeye yer verilmemiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen yedi sıralı mukarnas kavsaranın ince işçiliği dikkat çekmektedir. Zarif niş sıraları ve konsollarla her sırada sayı artırılarak aşağıya doğru genişletilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı bir düzenleme gösteren niş yarım ongen planlıdır. 1,75 m yüksekliğe, 1,10 m genişliğe ve 55 cm derinliğe sahip olan niş süslemesizdir.

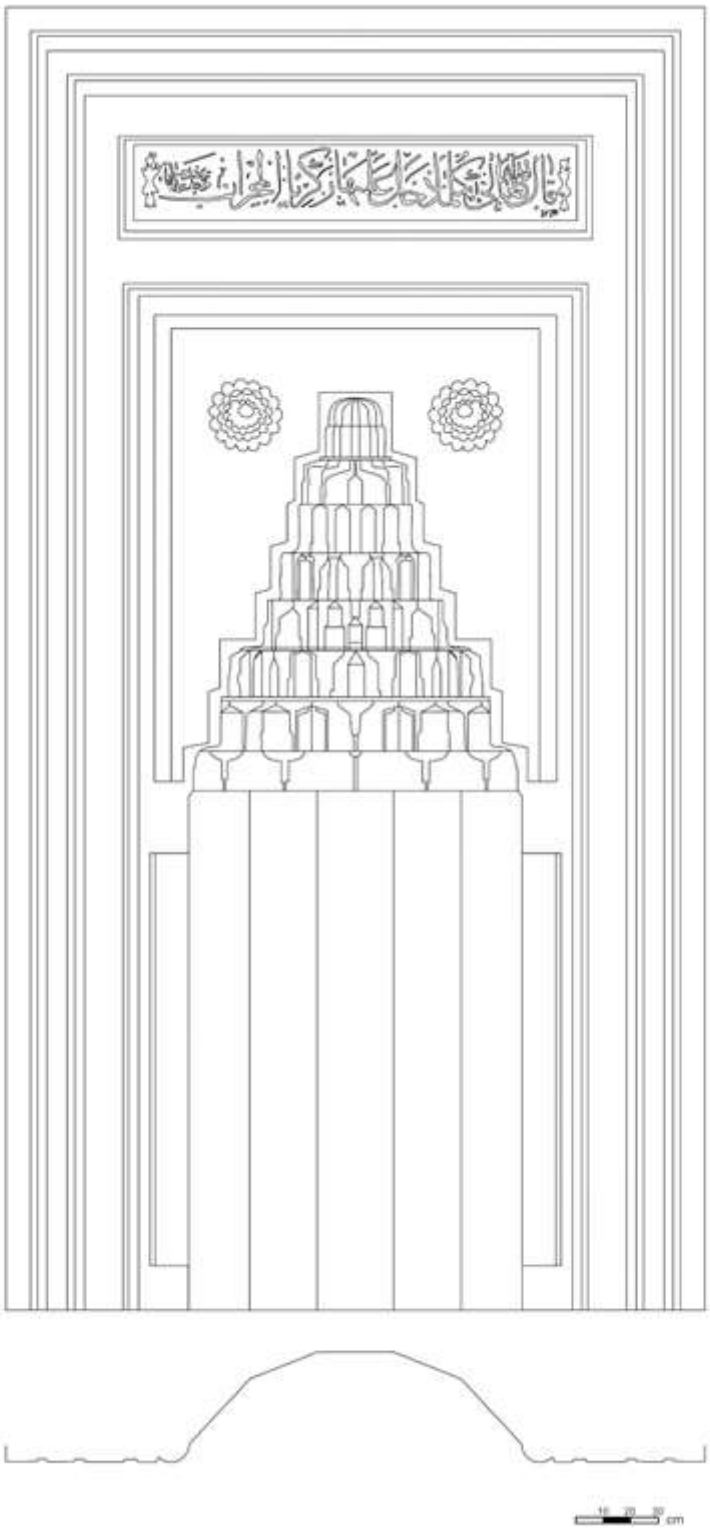
3. Sütunceler:

i. Başlık: Sütun gövdesinin üstünde mihrabın kendi malzemesi ile oluşturulan başlıkları vardır.

ii. Gövde: Duvara bağımlı sütunceler 12 cm'lik çaplara sahiptir ve sadedir.

iii. Kaide: Başlıklarda olduğu gibi sütuncelerin kaidesinde de mihrabın kendi malzemesinin kullanıldığı görülmektedir.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

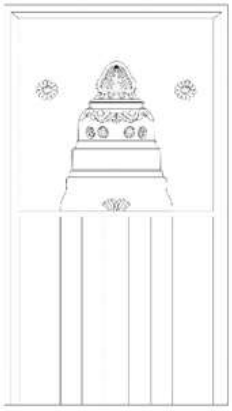
Çizim 2.8. Erdoğdu Bey Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.23. Erdoğdu Bey Camii Mihrabı

2.1.9. Tekke (Havva Hatun) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.9.
Çizim Numarası	2.9.
Fotoğraf Numarası	2.24.
İnceleme Tarihi	24.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 13" Kuzey - 39° 43' 46" Doğu
Caminin Tarihi	H.1000/M.1591-92
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyıl
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 4,00 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İstiridye, S Kıvrımı
	Bitkisel: Palmet
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Yapı ilk olarak H.1000/M.1591-92 yılında Derviş Ali Baba adına tekke olarak yapılmıştır[536]. Vakfiye kaydı olmamasına rağmen, H.1259/M.1842 tarihli Trabzon vakfiye defterinin 52. sayfasında 92 parça mevkufatla beraber vakıf kaydı bulunmaktadır[537]. Başlangıçta tekke olan yapı, sonrasında camii olarak işlevini sürdürmüştür.

Mihrabının ilk yapım yılı ile bilgi yoktur fakat, kavsara ve nişin alt kısmının malzeme farklılığı onarım geçirdiğinin işaretidir. Üzerindeki bezeme ayrıntıları mihrabın XIX. yüzyılda Ampir üsluba uygun onarıldığına işaret etmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.9, Fotoğraf 2.24).

[536] Horuluoğlu, 90; Mehmet Kurnaz, 35.
[537] Mehmet Kurnaz, 35.

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan 7 cm'lik çapa sahip iki düz silme ile çevrelenmiştir. Silmelerden sonra 20 cm'lik bir boşluktan sonra mihrap nişi başlamaktadır.

III. Alınlık: Orijinal hali ile ilgili net bir bilgi yoktur fakat sonradan ahşap bir ayet panosu eklenmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsaranın üst noktasına denk gelen köşelerde bitkisel dolgulu Ampir rozet bulunmaktadır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen altı kademe ile oluşturulmuştur. Üstte bulunan en dar kademe yivlerle hareketlendirilmiş ve istiridye kabuğu görünümüne kavuşturulmuştur. İkinci kademeyi hareketlendiren yatay düzlemde yapılmış S kıvrımlarıdır. Buradaki kıvrımlar ve üzerinde bulunan ince/zarif yapraklar Ampir üsluba işaret etmektedir. Üçüncü kademede içbükey ve dışbükey kısımları yapraklarla dolgulanmış iki S kıvrımı bulunur. Dördüncü kademede, yan yana aralarda boşluk bırakacak şekilde rozetlere yer verilmiştir. Diğer kademelerde herhangi bir süsleme yoktur. Sadece kavsara ile nişi birbirinden ayıran silmenin tam ortasına kabuksu bir palmet yerleştirilmiştir. Ayrıca kademeler arasını belirleyen düz geçme kuşaklar mevcuttur.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı bir düzenleme gösteren niş yarım ongen planlıdır. 1,80 m yüksekliğe, 1 m genişliğe, 50 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir.

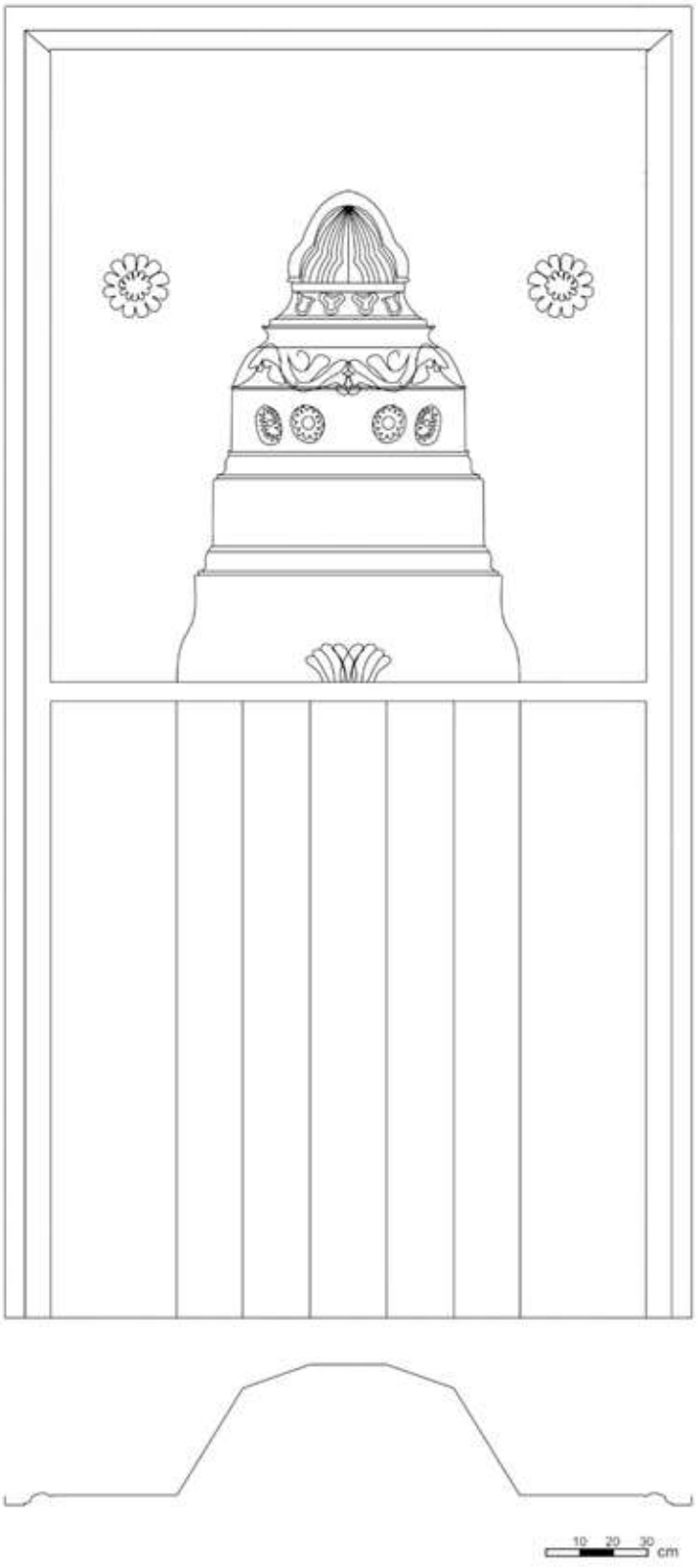
3. Sütunceler:

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

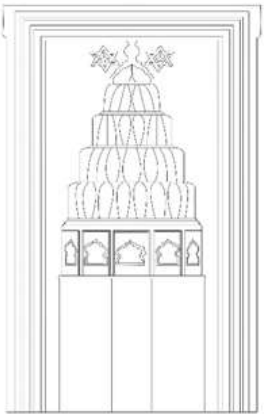

Çizim 2.9. Tekke Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.24. Tekke Camii Mihrabı

2.1.10. Musa Paşa Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.10.
Çizim Numarası	2.10.
Fotoğraf Numarası	2.25.-2.28
İnceleme Tarihi	25.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 11" Kuzey - 39° 43' 14" Doğu
Caminin Tarihi	H.1079/M.1668-69
Mihrabın Tarihi	H.1079/M.1668-69
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,90 m Y: 3,90 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Niş Dizisi
	Nesneli: Alem
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii, giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre H.1079/M.1668-69 tarihinde Musa Paşa tarafından yaptırılmıştır (Fotoğraf 2.25). Fakat hurufat defterlerindeki kayıtlara göre bu caminin yerinde Kıssıhan Mescidi/Camii yer almakta iken Musa Paşa'nın tamiratı ya da yeniden inşa ettirmesiyle beraber bu isimle anılmaya başlamıştır. Giriş kapısı üzerindeki 1668 tarihli kitabe *(Hak rızasıçün idüb sa'y-ı cemil/bâni-i kıble-i erkân oldu*) büyük ihtimalle Musa Paşa'nın tamirinden sonra konulmuş bir kitabedir[538]. Vakfiye kaydı olmamasına rağmen, Vakfiye defterinin 80. Sayfasında vakıf kaydı ve 13 parça mevkufatı bulunmaktadır. 9 Kasım 1736 tarihli arşiv belgesinde imamlık görevinde Mahmud Efendi'nin olduğu[539], H.1160-1161/M.1747-

[538] Cemâziyelevvel 1114 (Eylül/Ekim 1702) tarihli kayıtta, "Trabzon'da Ortahisar mahallâtından Kıssahan Mahallesi'nde Musa Paşa ta'mîr iylediği câmi'" şeklinde bir ibare geçmektedir. 31 Muharrem 1113 (Haziran/Temmuz 1701) tarihli kayıtta ise kâtip, câmiyi "Kıssahan Musa Paşa Câmii" olarak anmıştır. Safer 1118 (Mayıs/Haziran 1706) tarihinde ise "Trabzon'da Kıssahan Mahallesi'nde Musa Paşa ta'mîr iylediği mescidin nâzırı"nın "Musa Paşa'nın karındaşı oğlunun oğlu Mehmed" olduğunu ve onun vefatından sonra "Mehmed'in karındaşı İbrahim'e" geçtiği yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Açık, 334.

[539] Miraç Tosun, *XVIII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler*, (Yayımlanmamış DR Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, 155.

1748 tarihli 1916 numaralı Şer'iyye Sicili'nde imamının İbrahim Efendi olduğu yönünde bilgi bulunmaktadır[540]. Ayrıca H.1289/M.1872-73 tarihli Trabzon Kadısı Zeynel Abidin tarafından onaylanmış tevliyet ilamı bulunmaktadır[541].

Kerem-i Hazret-i Musa Paşa, Yed-i beyzada nümayan oldu
Halk razasiçün idüb sa'y-i cemil, Bani-i kıble-i erkan oldu
Hamdu lillah ki ca-yı merğub, Mevzi-i ayet-i Kuran oldu
Dedi tarih-i tamamın hatif, Matlab-ı rahmet-i Rahman oldu, 1079.
Hazret-i Musa Paşa'nın cömertliği, beyaz elde göründü
Halk rızası için güzel bir çalışmayla, rükünleri kıblenin yapıcısı oldu
Allah'a hamdolsun ki beğenilen ve Kuran ayetlerinin okunduğu yer oldu
Hatif tamamlanışının tarihini dedi: Rahman olan Allah'ın rahmetinin dileği oldu, 1668.

Fotoğraf 2.25. Musa Paşa Cami Kitabesi

Kitabenin sonunda tam tarih verildiği gibi, 4. beyitin ikinci mısrası olan "Matlab-ı rahmet-i Rahman oldu" ifadesinin ebced hesabına göre karşılığı da 1079 tarihini vermektedir[542]. Mimar Sedat Çetintaş, 1079 tarihli kitabeyi onaylamakla birlikte yapının yapıldığı dönemdeki halinin bile sanattan yoksun olduğunu düşünmektedir[543]. Başkanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarında, cami mütevellilerinden imam Mehmed Bin İbrahim'in ölümü üzerine aksayan işlerin toparlanması için yerine kendisinin geçmek istediğini

[540] Kara, 172.
[541] Mehmet Kurnaz, 34.
[542] Murat Yüksel, 121-122.
[543] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 105.

belirten Es-seyit Mustafa tarafından gönderilen dilekçe kabul edilmiştir (EK 10/Belge 7)[544]. Ayrıca caminin imamet masraflarının belirlendiği (EK 11/Belge 8)[545] ve yıllık bütçesi ve masraflarının taksimatı hususunda Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından yazılmış kayıt (EK 12/Belge 9)[546] bulunmaktadır.

Mihrabın yapı ile çağdaş olduğu düşünülmektedir. Onarımları ile ilgili net bilgi ve belgeler bulunmamaktadır. Fakat daha önceden boyanmış olan mihrabın kumlama yöntemiyle temizlendiği kalan izlerden bellidir. Bu silme işlemi, cami görevlisinden alınan bilgiye göre 2005 yılında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon esnasında yapılmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.10, Fotoğraf 2.26).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan 6 cm'lik çapa sahip üçü dışbükey, ikisi içbükey olan beş düz silme ile çevrelenmiştir. Silmelerden sonra 10 cm'lik bir boşluktan sonra mihrap nişi başlamaktadır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara kuşatma kemeri ile iç bordür arasında oluşan üçgen köşeliklerde üst kısımlarda ortasında çiçekler olan iki Mühr-ü Süleyman motifi işlenmiştir. Bunların arasında ise kavsaranın tepe noktasının tam üzerine denk gelecek şekilde aleme benzer bir süsleme yapılmıştır (Fotoğraf 2.27).

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen altı kademe ile oluşturulmuştur. Kuşaklar halinde kademelenmenin gerçekleşmesi kavsara çevresinin dalgalı şekillenmesine sebep olmuştur. Yukarıdan aşağıya ilk kuşakta, beş dilimli kemer formunu hatırlatır yivler vardır. İki, üç, dört ve beşinci kademede yerel karakterli mukarnasvari bir düzenleme görülür. Aşağıya doğru oldukça uzun boyutlu tutulan

[544] BOA, 80/5881, 21 Mayıs 1762 (1175.Şevval.27).
[545] BOA, 1788/134082, 5 Şubat 1902 (1319.Şevval.26).
[546] BOA, 1952/146327, 11 Kasım 1902 (1320.Şaban.9).

bademler ve aralarındaki niş dizilimi ile yapılmıştır. Son kuşak ise niş ile kavsara arasında geçiş gibi görünmektedir ve burada da nişin her bir yüzeyine denk gelecek şekilde yüzeysel niş dizisi mevcuttur. Bu nişlerin etrafı silmelerle kare olarak sınırlandırıldığı için pano şeklinde bir görünüm ortaya çıkmıştır ve mihraba bir hareketlilik kazandırmıştır (Fotoğraf 2.28).

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı bir düzenleme gösteren niş yarım ongen planlıdır. 1,45 m yüksekliğe, 1 m genişliğe, 45 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir.

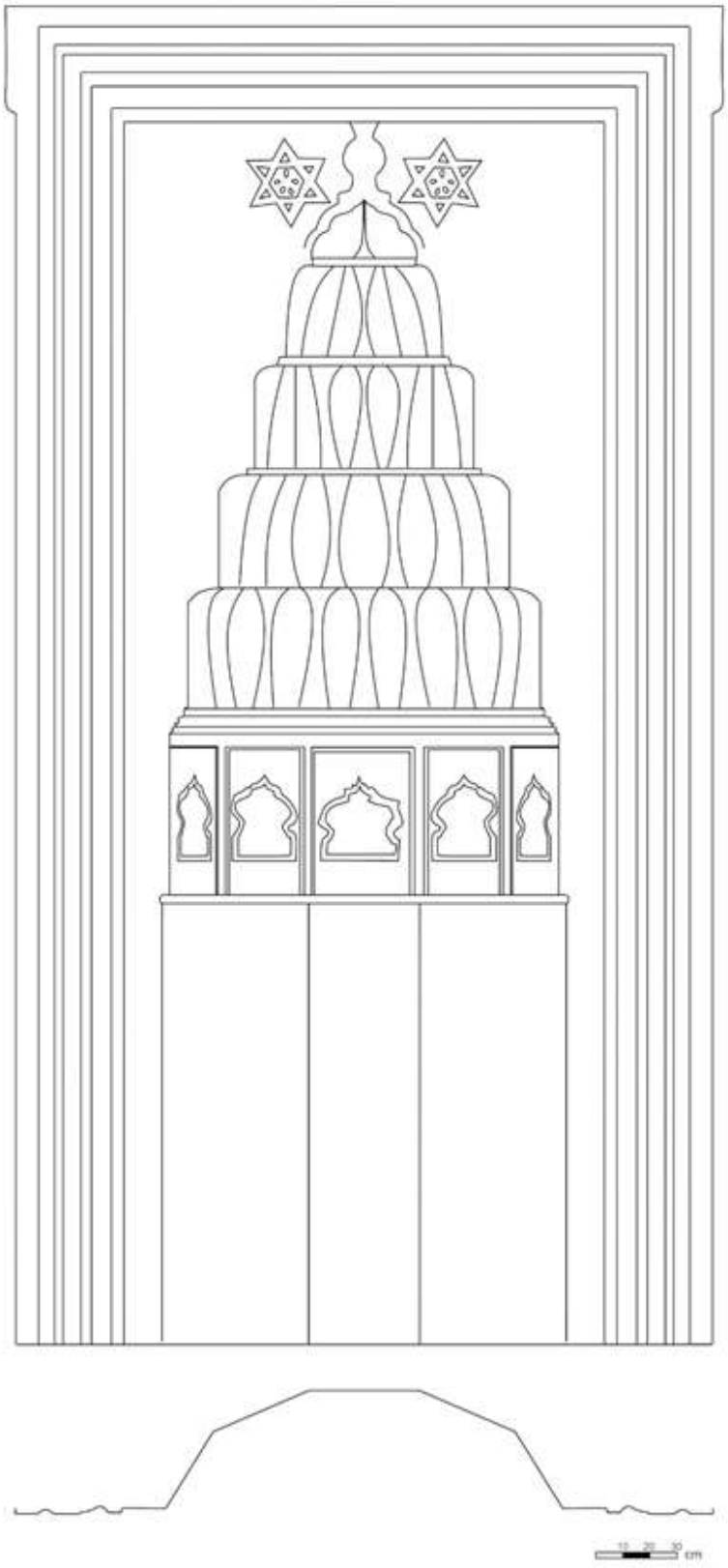
3. Sütunceler:

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.10. Musa Paşa Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.26. Musa Paşa Cami Mihrabı

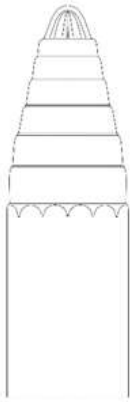
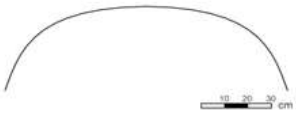
Fotoğraf 2.27. Musa Paşa Cami Mihrabı Mühr-ü Süleyman Motifleri

Fotoğraf 2.28. Musa Paşa Cami Mihrabı Niş Dizilimi

2.1.11. Hamza Paşa Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.11.
Çizim Numarası	2.11.
Fotoğraf Numarası	2.29.
İnceleme Tarihi	27.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 15" Kuzey - 39° 42' 46" Doğu
Caminin Tarihi	XVIII. yüzyılın ilk yarısı
Mihrabın Tarihi	XVIII. yüzyılın ilk yarısı
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,00 m Y: 3,65 m D: 0,40 m
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İstiridye
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Caminin yapılış tarihini netleştiren bir kitabesi yoktur, fakat Hamza Paşa'nın mezar taşında ölüm tarihi H.1148/M.1735 olarak geçmektedir[547]. Açılış beraatında geçen tarih 1745'dir. Erdem Yücel, eserinde herhangi bir kaynak belirtmeksizin, H.1162 (1748) yılında Hasan Efendi Binti Elhac Mustafa Efendi'nin yaptırdığından bahseder[548]. Vakfiye defterinin 30. Sayfasında, H.1162/M.1748-49 tarihinde Hacı Ömer Efendi zade Ömer Efendi tarafından bir bahçenin bağışlanarak, *"hayratı Kavak Meydanı'nda ki Hamza Paşa Medresesi civarında olan cami"*[549] diye bahsedilen yapının bu cami olduğunu ve yapının da Hamza Paşa'nın sağlığında yapıldığını kabul etmek, genel bir ifadeyle XVIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmeyi gerektirir.

Yapı ile çağdaş olduğu düşünülen mihrabın, onarımları ile ilgili net bilgi ve belgeler bulunmamaktadır. Günümüzde sadece niş hücresi bulunmaktadır, 2003 tarihli

[547] Murat Yüksel, 124.
[548] Yücel, *Trabzon*, 59.
[549] Mehmet Kurnaz, 40; Horuluoğlu, 93.

bir çalışmada[550] yer alan fotoğrafında yan kanat düzenlemelerinin olduğu, kenar çerçevelerinin mevcut olduğu haline rastlanmaktadır. Sonradan yağlı boya ile boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.11, Fotoğraf 2.29).

Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Yoktur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen yedi kademe ile oluşturulmuştur. Üzerinde hiçbir süslemeye yer verilmezken sadece yaşmağı istiridye yivli olarak tasarlanmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş 1,70 m yüksekliğe, 1 m genişliğe, 40 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir.

3. Sütunceler:

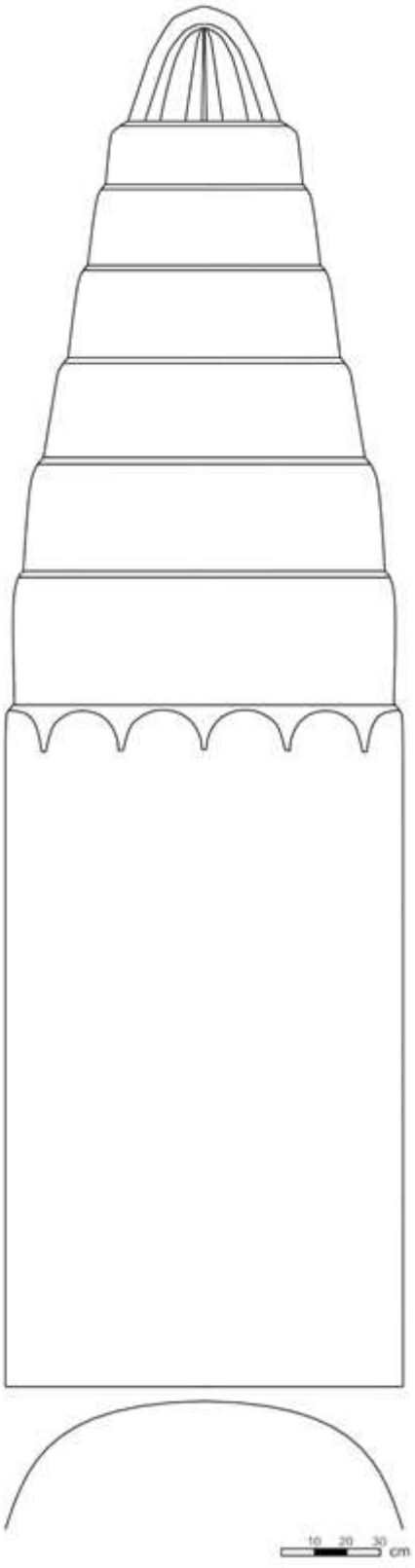
i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

[550] Ömer Kahrıman, *Trabzon'daki Türk Devri Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2003, 70, 463 (Resim.89).

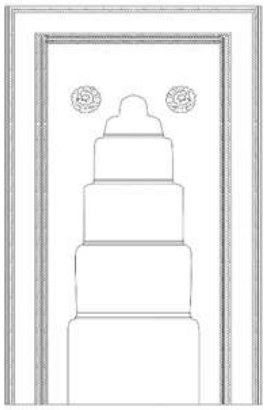
Çizim 2.11. Hamza Paşa Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.29. Hamza Paşa Cami Mihrabı

2.1.12. Hacı Yahya Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.12.
Çizim Numarası	2.12.
Fotoğraf Numarası	2.30 – 2.31.
İnceleme Tarihi	24.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 29" Kuzey - 39° 43' 20" Doğu
Caminin Tarihi	H.1196/M.1781
Mihrabın Tarihi	H.1196/M.1781
Mihrabın Ölçüleri	G: 1.70 m Y: 3,20 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Zikzak
Malzeme	Mermer

Tarihçesi: Giriş üzerindeki mermer üzerine iki satır Sülüsle yazılan kitabeye göre H.1196/M.1781 yılında Hacı Yahya tarafından yaptırılmıştır (Fotoğraf 2.30)[551].

Sahibu'l hayrat ve'l hasenat Kaim-makam-ı Nakibu'l-eşraf
Seyyid Hacı Abdullah Bin Hacı Yahya Efendi, Sene 1196
(Hayırlar ve iyilikler sahibi, Nakibu'l-Eşraf Kaymakamı)
(Seyyid Hacı Abdullah oğlu Hacı Yahya Efendi, Sene 1781)[552]

Fotoğraf 2.30. Hacı Yahya Cami Kitabesi

[551] Horuluoğlu, 94; Hüseyin Albayrak, *Trabzon'da İki Tarihi Mekan,* 24; Yücel, *Trabzon*, 59.
[552] Murat Yüksel, 125.

Mihrabın onarımları ile ilgili net bilgi ve belgeler bulunmamaktadır. Sonradan damarlı mermer görünümlü boya ile boyanmış ve çevresine duvara tatbik edilmek üzere Ampir karakterli süslemeler yapılmıştır. Süsleme karakteri XIX. yüzyılın ikinci yarısına işaret etmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.12, Fotoğraf 2.31).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur. Fakat sonradan mihrabın üzerine tepelik görünümü verecek şekilde süslemeler yapılmştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Tepelik bölümü yapılırken mihrabın her iki yanına duvara tatbik edilmek suretiyle bordür yapılmıştır. Fakat bu orijinal olmadığı için mihrabın çerçevesi olarak asıl bordürü almak daha doğrudur. Bu bordür 0,25 m genişliğe sahiptir ve süslemesizdir. Kenarlarını zikzak çizgilerin olduğu ince silmeler belirlemektedir. Niş ile bu bordür arasında 10 cm'lik bir geçiş bulunmaktadır.

III. Alınlık: Köşeliklerin üzerinde bulunan alınlık sınırlandırılmamış ve köşeliklere dahil edilmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara ile bordür arasındaki üçgen alanlar, alınlığın da dahil edilmesiyle daha hacimli bir alana dönüştürülmüştür. Tek süsleme öğesi ise kavsaranın tepe kademesinin her iki yanına denk gelecek şekilde yerleştirilen Ampir karakterli rozetlerdir. Bu rozetlerde "dikotil" adı verilen katmerli yaprak uygulaması söz konusudur.

VI. Mihrap Nişi:

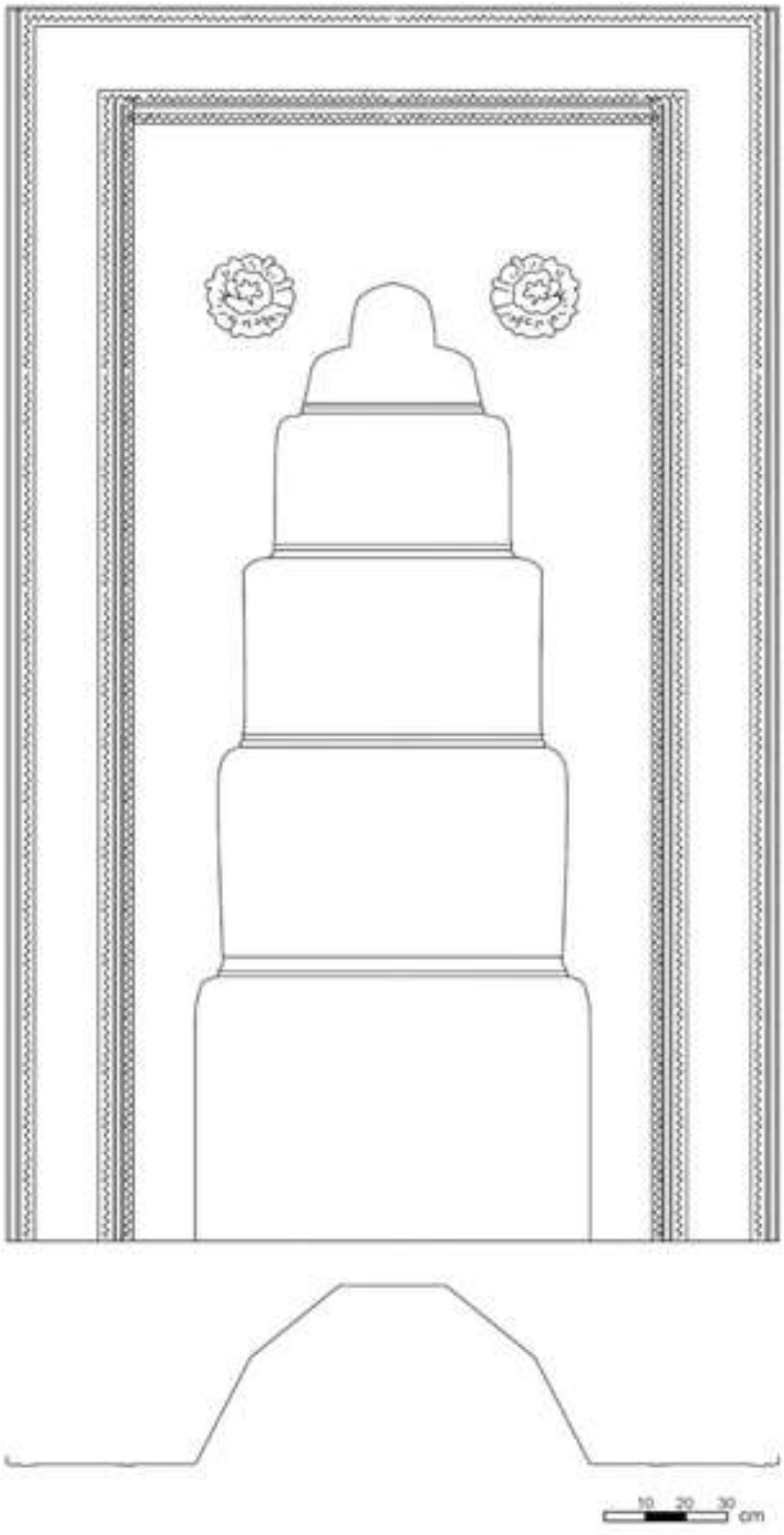
1. Kavsara: Kavsara birimi ortadan kaldırlarak niş bütünüyle yukarıya doğru daralarak devam ettirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı yarım ongen planlı olan niş ile kavsara arasında bir bütünlük oluşmuştur. 1 m genişliğe sahip olan nişin en alt kademesi, 90 cm yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Hiçbir süsleme bulunmayan bu kademede 40 cm yüksekliğe kadar lambri kaplama mevcuttur. Bu kaplama caminin duvarları kaplanırken mihrap nişinin içinde de kesintisizce devam ettirilmiştir. Nişin yüzeyinde yukarıya doğru dört kademe daha devam etmekte ve üç dilimli kemere sahip yaşmak ile son

bulmaktadır. Boyutları birbrnden farklı beş yüzeyli devam ettirilen bu kademeler, üç yüzeye ve üç dilimli kemere sahip yaşmak ile son bulmaktadır.

3. **Sütunceler:**
   - i. **Başlık:** Yoktur.
   - ii. **Gövde:** Yoktur.
   - iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.12. Hacı Yahya Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.31. Hacı Yahya Cami Mihrabı

2.1.13. Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.13.
Çizim Numarası	2.13.
Fotoğraf Numarası	2.32.
İnceleme Tarihi	25.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 25" Kuzey - 39° 42' 49" Doğu
Caminin Tarihi	H.1213/M.1798
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyılın son çeyreği
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 4,30 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Işınsal Çubuklar, İstiridye, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi, Yumurta Formlu Küresel Dizi, C Kıvrımı
	Bitkisel: Kıvrımdal, Palmet, Akant, Lale, Gül, Gelincik
	Yazı: Ayet-i Kerime, Kelime-i Tevhid
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Bulunduğu mahallenin adı 1523 ve 1553 tarihli tahrir defterlerinde geçmezken 1583 tarihli defterde "Mahalle-i Eksouthe" olarak geçmektedir[553]. Cami ile ilgili adından mescid olarak bahseden ilk kayıt 1562 tarihli Şer'iyye Sicili'dir. 1553 yılından önce bu mahallede Müslüman nüfusun yaşayıp yaşamadığı belli olmadığı için genel bir yaklaşımla ilk yapının 1553-1562 yılları arasında yaptırıldığı düşünülmektedir[554]. Mescid güney cephedeki kitabesine göre H.1213/M.1798 yılında yenilenerek onarılmışır ve arşiv kayıtlarına göre 1839 yılında Hacı Hüseyin Bin Mustafa'nın verdiği 105 akçe ile mescide minber eklenerek camiye dönüştürülmüş, hitabet görevi de Molla Ahmed Bin Mehmed'e verilmiştir (EK 13/Belge 10)[555]. H.1301-

[553] Lowry, 99; Hanefi Bostan, XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, Ankara 2002, 128.
[554] Tuluk-Düzenli, 71.
[555] BOA, 1619/42, 13 Nisan 1839 (1255.Muharrem.28).

1305/M.1883-88 yılları arasında caminin imamlık görevinde Ömer Ağa İbn Ali Efendi bulunmaktadır[556].

Onarımları ile ilgili net bilgi ve belgeler bulunmamaktadır. Fakat giriş kapısı üzerinde yer alan panoda 1837, 1859, 1880, 1903, 1996 ve 2011 yılında caminin onarımlar geçirdiği kayıt altına alınmıştır. Bu onarımlarda mihraba yapılan müdahaleler belirtilmemişse de süsleme özelliklerine göre mihrabın Ortahisar/Konak Cami'ye 1884'de eklenen taş mihrabı ile yakın benzerlik içerisinde olması sebebiyle XIX. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmek yanlış olmayacaktır. Mimar Sedat Çetintaş raporunda, camiyi üçüncü derecede önemli yapılar listesine dahil ederken mihrabı için, *"cicili bicili bir mihrabı vardır fakat sanatsız ve adidir"* ifadelerini kullanmıştır[557].

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.13, Fotoğraf 2.25).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: İçerisinde Ali İmran Suresi 37. ayet olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab vecede indeha rızka"* ifadesi yazılı kenarları oval olan dikdörtgen ayet panosu tepeliğin merkezidir. Yazının her iki yanında uçları oval hatta uygun olacak şekilde içeriye doğru kıvrım yapan akant yaprakları kullanılmıştır. Zemini beyaz olan panoda kenar çerçeveleri, yazılar ve yapraklar altın yaldız renkli boya ile vurgulanmıştır. Bunun üzerine tam orta noktaya içerisinde *"Allah CC"* lafzı bulunan yine oval şekilli madalyon yerleştirilmiştir. Ayet panosunun içinde yer alan yaprak aynı karakterle madalyon etrafında da kullanılmış ve madalyonun üst noktasında bir halka ile birbirine bağlanmıştır. Bu halkanın içerisinde ise hilal motifine yer verilmiştir. Tepeliğin dalgalı formunu belirleyen unsur, sapı boğumlu lalelerden doğan simetrik kıvrık dallar ve akant yaprakları iken tepe noktasını taçlandıran ışın çubuklarıdır. Bu motiflerin tamamı altın yaldız renk ile belirginleştirilmiştir. Tepeliğin her iki yanında duvara yerleştirilmiş iki madalyon ile süsleme zenginleştirilmiştir. Sağdaki madalyonda *"La İlahe İllallah"*, soldakinde *"Muhammedün Resulullah"* ibareleriyle Kelime-i Tevhid tamamlanmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın dış çerçevesi altın yaldız renk ile boyanan 10 cm genişliğe sahip düz kaval silmedir. Bu silme yukarıda bir başlık ile

[556] Gangal, 261.
[557] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 105.

sonlanmaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen başlığın alt bilezik bölümünde yaprak desenleri oluşturulmuştur. Gövdesindeki süsleme ise Ampir karakterlidir, yönü aşağıya doğru bakan uçları volütlü iki C kıvrımının birleşme noktasından aşağıya doğru sarkan palmet motifi ile tezyin edilmiştir. 5 cm'lik bir boşluktan sonra ikincil sınırlayacı unsur olan sütunceler gelmektedir. 20 cm'ik çapa sahip olan bu sütunların üzerinde sarmal düzende gövdeyi dolaşan beş akant yaprağına yer verilmiştir. Kaidesi olmayan bu sütunun başlığı, bordür başlığından biraz daha büyük tutularak derinlik hissi oluşturulmuştur. Üzerinde ise beş akant yaprağı işlenmiştir. Akantların başlangıç noktası alt kısımdaki bileziklerdir. Yapraklar tamdır ve üst yaprakları aşağıya doğru kıvrılmıştır. Akantların üzerinde ise yönü aşağıya doğru olan uçları volütlü kıvrımlar söz konusudur. Sütundan sonra 25 cm'lik genişliği ile altta bordür görünümünde olan fakat yukarıya doğru köşelikle bütünleşen süsleme alanı mevcuttur. Köşelik ve başlıkların üzerinde üç sıra silme ile çerçeve yapılmış, ortadaki altın yaldızla boyanmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Köşelik, iç bordürle bütünlük oluşturacak şekilde yapılmıştır. Üzerinde ise her iki yanda simetrik olan Ampir üslüpla yapılmış süslemelere yer verilmiştir. Sapları boğumlu lalelerden fışkıran dallar kıvrılarak tüm yüzeye dağılmaktadır. Sapların iç ve dış bükey kısımlarında akantlar ve yaprak motifleri kullanılmışken dolamadala dönüştüğü uçlarında gelincik ve lale ve gül motiflerine yer verilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur. Nişin alt kısmı ile bütünleşmiş durumdadır.
2. **Nişin Alt Kısmı:** Altı kenarlı olan nişin en alt kademesi, 1,10 m yüksekliğe, 1,15 m genişliğe, 45 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir. Kavsara olgusu ortadan kalkan mihrap, en alt bölümle beraber zeminden yukarıya doğru altı kademe ile daralmaktadır. İkinci, üçüncü ve dördüncü kademelerde de birbirinden bağımsız altı dik akant kullanılmıştır. Beşinci kademede alt kısımları birbirine bağlı yukarıya doğru yükselen altı dik akant vardır. Nişin boyutlarına uygun olarak akant boyutları da büyüyüp küçülmektedir ve bütün akantların tepe dilimleri aşağıya doğru kıvrılmış

durumdadır. En üst kademe yuvarlak kemer formundadır ve içi yivlerle hareketlendirilerek istiridye kabuğuna dönüştürülmüştür. Geçiş silmelerinde üçgen, mukarnas ve yumurta formlu küresel diziler kullanılmıştır.

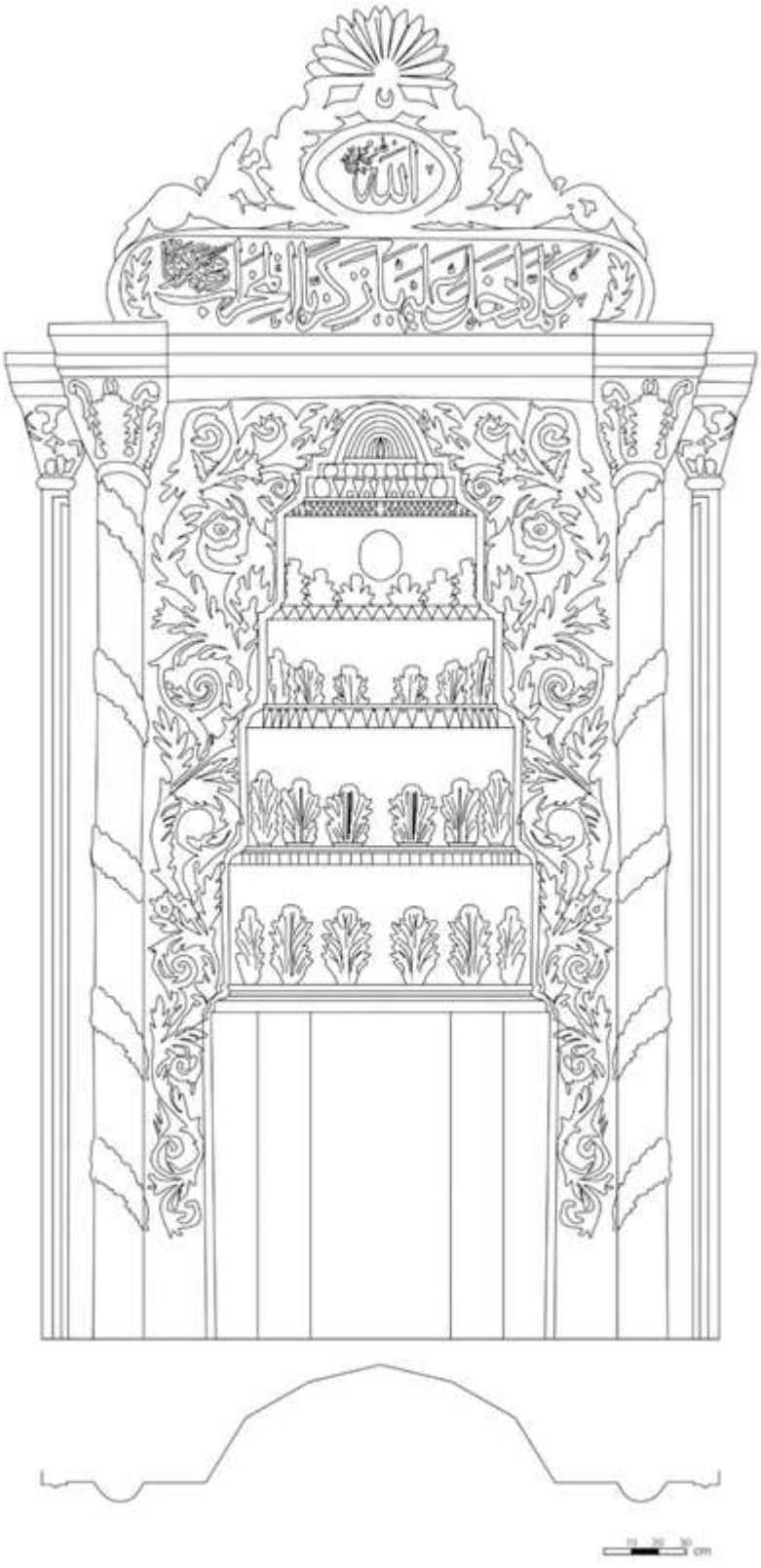
3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

Çizim 2.13. Hızırbey Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.32. Hızırbey Cami Mihrabı

2.1.14. Hacı Kasım Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.14.
Çizim Numarası	2.14.
Fotoğraf Numarası	2.33.-2.34.
İnceleme Tarihi	25.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 13" Kuzey - 39° 43' 28" Doğu
Caminin Tarihi	1820
Mihrabın Tarihi	1820
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,50 m Y: 5,00 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Bitkisel: C Kıvrımı
	Yazı: Ayet-i Kerime, Lafz
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Yapının ana giriş kapısı üzerinde günümüz Türkçesiyle yazılan kitabede 1820 yılında yaptırıldığı yazılıdır (Fotoğraf 2.33). Mimar Sedat Çetintaş, 1937 tarihli raporunda yapılış tarihi için *"yarım asra gidemeyen*" ifadesini kullanmaktadır[558].

Fotoğraf 2.33. Hacı Kasım Camii Mihrabı Yapım Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.14, Fotoğraf 2.34).

[558] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 105.

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Taşların dizilimi ile elde edilmiş olan Barok tepelik oval hatlıdır. Çevresindeki kırık hatlı dalgalanmaları sağlayan ise uçları volütlü olan C kıvrımlarının çerçeve olarak kullanılmasıdır. Tepeliğin tam merkez noktasına, içerisinde "Allah CC" lafzı bulunan zemini siyah harfleri yaldız renkli madalyon yerleştirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın dış çerçevesi 20 cm genişliğe sahip bordürdür. Kenarlardan silmelerle sınırlandırılan bu bordür, mihrabın kavsara kısmında dışa doğru 5 cm çıkıntı yapar şekilde ele alınmıştır ve bu da çerçevede Barok etkili bir dinamizm oluşturulmuştur. İkinci düz bordür ise genişliği 10 cm'dir ve alınlığı da içine almaktadır. Bu bordürden sonra bırakılan 20 cm boşluktan sonra mihrap nişi başlamaktadır.

III. Alınlık: Düz bir zeminin üzerine 1 m genişlik, 20 cm yüksekliğe sahip ayet panosunun yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Siyah zemin üzerine, yaldız renk harflerle "Kalellahu Teala (Allah şöyle buyurdu)" ifadesinden sonra Bakara Suresi 144. ayet olan, *"Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram"* yazılıdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Köşelikte kavsaranın her iki yanında diğer unsurlarla uyum sağlayacak şekilde siyah zemin üzerine altın yaldız renkli harflerle *"Allah CC*" ve *Muhammed AS"* lafzlarının yazılı olduğu madalyonlar yerleştirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen altı kademeye sahiptir. En üst kademe üç dilimli kemer formundadır ve sadedir. Diğer kademelerde sadedir, tamamen taşların dizilme şekliyle oluşturulmuştur. Kavsara ile nişi birbirinden ayrıran 0,10 m'lik ber geçiş alanı kullanılmıştır. Tam ortasından ise dışa taşkın kaytan silme geçmektedir.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş, 1,65 m yüksekliğe, 1 m genişliğe, 40 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir.

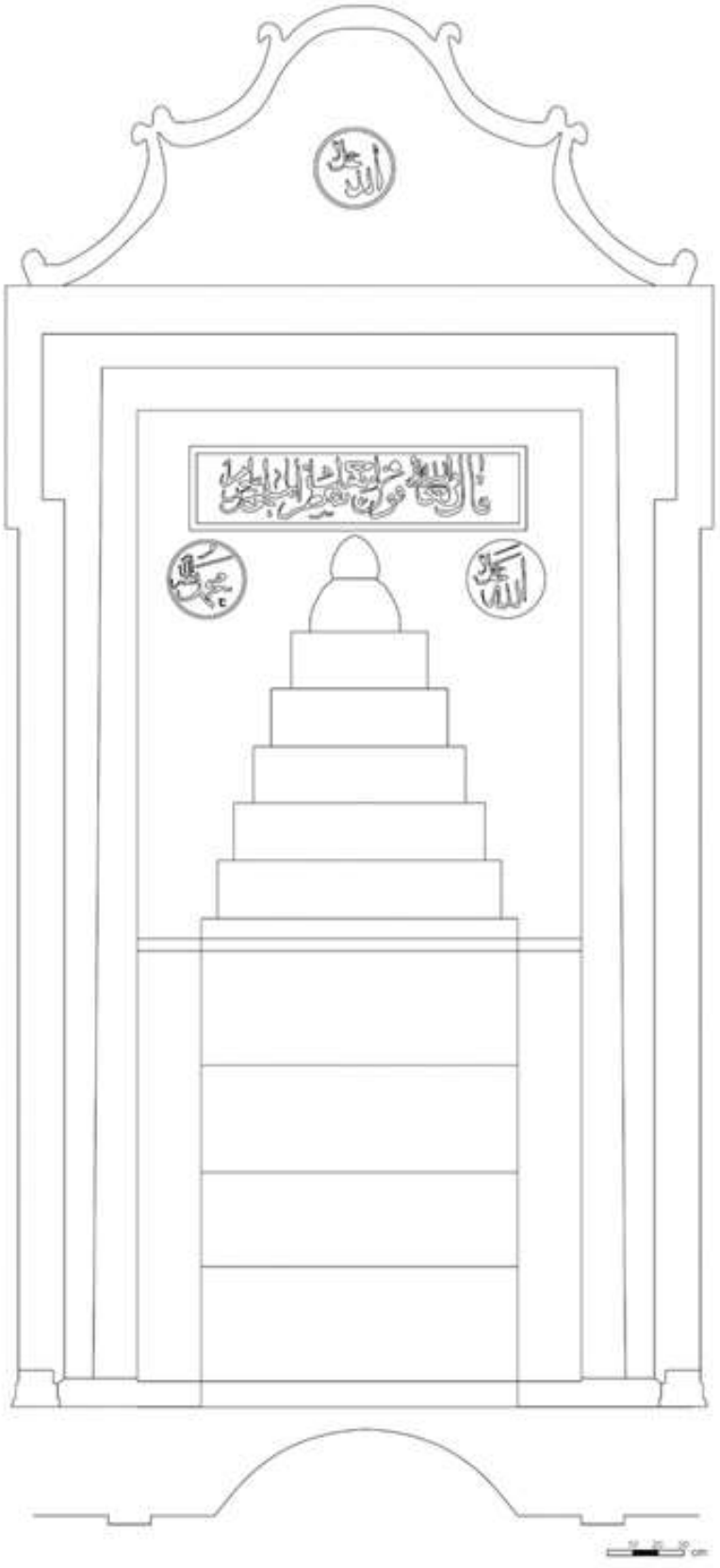
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 10 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

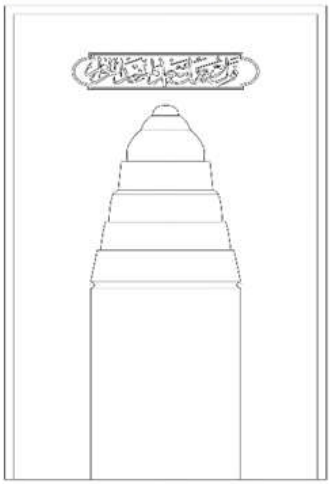

Çizim 2.14. Hacı Kasım Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.34. Hacı Kasım Camii Mihrabı

2.1.15. Semerciler (Ebubekir) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.15.
Çizim Numarası	2.15.
Fotoğraf Numarası	2.35.-2.36.
İnceleme Tarihi	24.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 27" Kuzey - 39° 43' 29" Doğu
Caminin Tarihi	1821
Mihrabın Tarihi	1821
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 4,30 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Yuvarlak yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Vakfiye defterinin 24. sayfasında El-hac Ebubekir Bin Nuh Vakfı'na H.1173/M.1759-60 tarihi ile kayıtlıdır[559]. Bu bilgi yapının 1759'dan önce var olduğunun işaretidir. H.1160-1161/M.1747-1748 tarihli 1916 numaralı Şer'iyye Sicili'nde imamının Ali Efendi olduğu yönünde bilginin olması[560] Erdem Yücel'in caminin ilk şeklinin XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden olabileceği görüşünü desteklemektedir[561]. Banisi arşiv kayıtlarıyla da sabit olan caminin müezzinlik görevine Osman Efendi atanmış ve ücretinin vakıf tarafından karşılanacağı belirtilmiştir (EK 14/Belge 11)[562]. Mimar Sedat Çetintaş raporunda XVIII. yüzyıl yapısı olduğundan bahsetmektedir[563]. Günümüzde giriş kapısı üzerinde yer alan kitabesi 1821 tarihli onarım kitabesidir (Fotoğraf 2.35). Ayrıca 29 Zi'l-Hicce 1246/10 Haziran 1831

[559] Mehmet Kurnaz, 39.
[560] Kara, 148.
[561] Yücel, *Trabzon*, 55.
[562] BOA, 528/26685, 13 Ağustos 1763 (1177.Safer.3).
[563] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 104.

Mehmed Bin Osman'ın hitabete atandığı ile ilgili belge de (EK 15/Belge 12) arşivde kayıtlıdır[564].

Mihrabın onarımları ile ilgili net bilgi ve belgeler bulunmamaktadır. Fakat, Haşim Karpuz'un *"Taş mihrap basit silmelerle belirlenmiştir"*[565] ifadesi, eski mihrabın günümüzde alçı ile kaplanarak düz bir görünüme kavuşturulduğu çıkarımını desteklemektedir.

Sahibu'l-hayrat ve'l hasenat İslam-zade merhum Bezzaz Küçük
El-Hac Mehmed ruhuna hasbeten lillah el-Fatiha 20 fi Sene, 1236 Şevval
(Hayırlar ve iyilikler sahibi İslam-oğlu merhum Bezzaz Küçük
Hacı Mehmed ruhuna Allah rızası için Fatiha 20 Şevval 1236 - 21 Temmuz 1821)[566]

Fotoğraf 2.35. Semerciler (Hz.Ebubekir) Camii Onarım Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.15, Fotoğraf 2.27).

[564] BOA, 395/20028, 10 Haziran 1831 (1246. Zi'l-Hicce. 29).
[565] Karpuz, *Trabzon*, 42.
[566] Murat Yüksel, 134.

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın tek çerçevesi 10 cm genişliğe sahip silmedir. Sonradan sarıya boyanmıştır. Bırakılan 50 cm boşluktan sonra mihrap nişi başlamaktadır.

III. Alınlık: Düz bir zeminin üzerine 1 m genişlik, 20 cm yüksekliğe sahip oval ayet panosunun yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Siyah zemin üzerine yaldız renk harflerle Bakara Suresi 144. ayet olan, *Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram"* yazılıdır. Bu pano, alçı ile kaplandığı dönem eklenmiş olmalıdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Düz bir alan şeklindedir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen beş kademeye sahiptir. En üst kademe beş dilimli kemer formundadır. Sade olmakla beraber diğerlerinden biraz daha yüksek tutulmuştur. Diğer kademelerde sadedir ve birbirinden ayıran hatlar belirlenmiştir. Kavsara ile nişi birbirinden ayrıran unsur ise zeminden hafif dışarıya taşırılmış kaytan silmedir.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş, 1,70 m yüksekliğe, 1 m genişliğe, 50 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir.

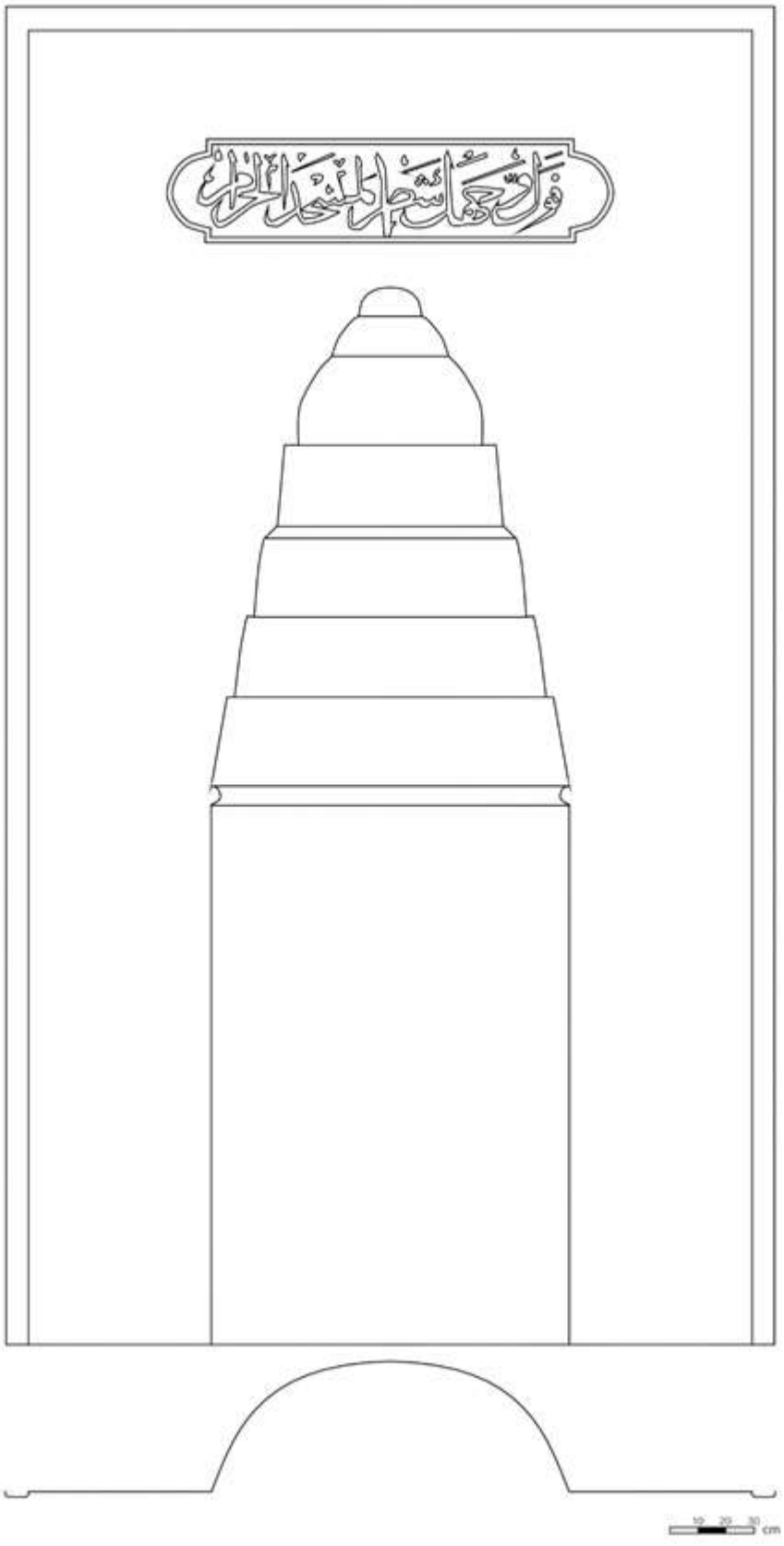
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

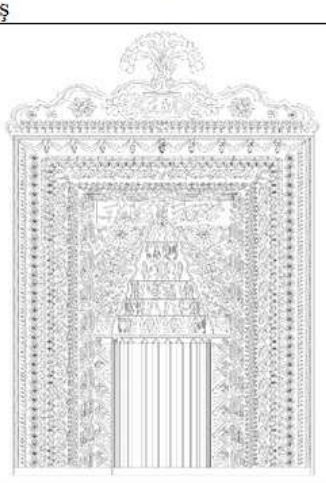
Çizim 2.15. Semerciler (Ebubekir) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.36. Semerciler (Ebubekir) Camii Mihrabı

2.1.16. Çarşı Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.16.
Çizim Numarası	2.16.
Fotoğraf Numarası	2.37.-2.40.
İnceleme Tarihi	24.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 27" Kuzey - 39° 43' 26" Doğu
Caminin Tarihi	H.1255/M.1839-40
Mihrabın Tarihi	H.1255/M.1839-40
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,50 m Y: 6,00 m D: 0,60 m
Süsleme Tekniği	Derin yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Düğümlü Geçme, S Geçme, Halat/Burma, İstiridye, Mukarnas Dizisi, C Kıvrımı, S Kıvrımı
	Bitkisel: Palmet, Akant, Lale, Kozalak
	Nesneli: Perde-Püskül, Saksı, Alem
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Vakfiye defterinin 81-86. sayfalarında 69 parça mevkufattan bahsedilmekte ve son vakıf kişinin Trabzon Valisi Esseyit Osman Paşa İbni Esseyit Süleyman Paşa olduğu kayıtlıdır. Dönemin kadısı Naip Efendizade Ahmet Raşit Efendi tarafından tescil edilen bu 1531 tarihli vakfiyesinde, vaktiyle Elhac Kasım tarafından ahşap malzeme ile yapılan camiinin harap olduğu ve Osman Paşa tarafından yeniden inşa edildiği özetlenmiştir[567]. Yıkılmış olan ahşap mescidin ismine ilk kez 1523 tarihli tahrir defterinde "Cemaat-ı Mescid-i Hacı Kasım der nezd-i Bezzazistan" olarak rastlanmaktadır[568]. 1486 tarihli tahrir defterinde geçmemesi, yapının 1486 ile 1523 tarihleri arasında inşa edilmiş olduğunu kesinleştirmektedir. Günümüzde var olan yapı,

[567] Mehmet Kurnaz, 24-26; Hüseyin Albayrak, *Trabzon'da İki Tarihi Mekan*, 9.
[568] Lowry, 48.

H.1255/M.1839-40 Vali Hazinedarzade Osman Paşa tarafından yeniden inşa edilen camidir. Bu bilgiyi veren kitabesi, kuzey cephede ki ana giriş kapısı üzerindedir (Fotoğraf 2.37).

Fotoğraf 2.37. Çarşı Camii Kitabesi

1. Daver-i mülk-i seha Hazret-i Osman Paşa, Yapdı bu cami'i ol Asaf-ı devran-ı meşhur
   Eyledi şehr-i Trabzon'u ser-a-pa ihya, Ka'betu'llah'a Halil oldu Cenab-ı düstur
   Nur-ı Osmaniye ya Kasr-ı Aden mi ya Rab, Revzeni matla'-ı nur mahfili ser menzil-i hur
2. Ne bina belki düşük mevc-i yem-i vahdetden, Sahil-i mağfirete keşti-i sa'y-i meşkur
   Kubbesini gülşen-i lahutda bir gonca-ter, Kendisi Arş-ı mu'alla'da bir avize-i nur
   Ba'is-i afvı olan ruz-i cezada anın, Hürmet-i Mescid-i Aksa vü kitab-ı mestur
3. Men bena mesciden ecri ile me'mur olalar, Kıldı mecmu-ı ahali dahi sa'y-i mevfur
   Zihni, bu ma'bed-i pake iki garra tarih, Söyledim her biri nüsha-i Tevrat u Zebur
   Çar-su buldu şeref Ka'be-i ulya manend, Beldeye ma'bed-i nur oldu bu beyt-i ma'mur. 1255.

1. *Cömertlik mülkünün hakimi Hazreti Osman Paşa, o zamanın ünlü Asaf'ı bu camiyi yaptı.*
   Trabzon şehrini baştan başa ihya etti, vezir hazretleri Allah'ın Kabe'sine Halil oldu.
   Ya Rabbi, sanki bu cami Nur-ı Osmaniye veya Aden Kasrı mıdır? Penceresi nurun doğduğu yer, mahfili cennet hurisinin başdurağı.

2. *Bu ne güzel bina ki belki birlik denizinin dalgasından mağfiret sahiline övgüye değer gayret ve çalışma gemisi düşüp*
   Kubbesi sanki ilahi alemin gül bahçesinden kopmuş taze bir gonca, kendisi ise yüksek arşta bir nur avizesi.
   Bu cami ceza gününde Mescid-i Aksa ve satır satır dizilmiş kitabın yüzü suyu hürmetine bağışlanmasına sebep olsun.
3. *Bir mescit yapanın sevabıyla görevli olalar, bütün halk da çok gayret gösterdi.*
   Zihni, bu temiz mabede iki güzel tarih söyledi ki her biri birer Tevrat ve Zebur nüshası gibidir.
   Dört taraf yüksek Kabe gibi şeref buldu, bu mamur ev beldeye nur mabedi oldu. 1839[569]

Yapı ile çağdaş olan mihrabı için Mimar Sedat Çetintaş raporunda *"mermerden itinalıca yapılmıştır*" [570] ifadesini kullanırken, Haşim Karpuz, üslubunu barok ve ampir olarak belirlemektedir[571]. 2006 yılında Tabzon VGM tarafından onarılarak kırılan kısımlar aslına uygun şekilde yenilenmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble duvarının tam ortasında konumlandırılmıştır. Dış cepheye çıkıntısı olmayan mihrap, içe hafif taşıntılıdır (Çizim 2.16, Fotoğraf 2.38).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Ampir karakterli süslemelere sahip tepelik, tek sıra yatay geometrik desenli bordür üzerinde yükselmektedir. İnce bir silme üzerine yerleştirilen bu ajurlu bordürün üzerinde tam merkez noktada dikdörtgen kartuş bulunmaktadır. Uçları uzatılarak çiçek sapı şeklinde yanlara yönlendirilen bu katuşun her iki yanı akantlar yaprakları içi ise *"Allah CC"* lafzı ile tezyin edilmiştir. Panonun her iki yanına simetrik rozet çiçekler yerleştirilmiştir. İlk rozet, ortasında kabartmalı çiçek motifi olan rozettir ki çiçeğin çanaklarını belirleyen unsur akant yapraklarıdır. Her bir akantın tepe noktası çiçeklerin uç kısımlarıyla birleştirilmiştir. Diğer rozetler sekiz çanaklı çiçek motifiyle yansıtılmıştır. Rozetlerin boyutları içten dışa doğru küçülmektedir. Bu süsleme kuşağının üstüne bir ters bir düz yerleştirilen C kıvrımlarıyla sınırlayıcı çerçeve

[569] Murat Yüksel, 138-139.
[570] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 105.
[571] Karpuz, *Trabzon*, 44.

oluşturulmuştur. Kenarlarda bulunan ve tepede birleşecek olan C'lerin uçları volütlü kullanılarak tepeliği kırık hatlı/dalgalı bir görünüme kavuşturmuştur. Tam merkez noktada ise tepeliğin taç kısmı bulunmaktadır. Burada da üzerinde nokta süslemelerin bulunduğu, kenarlardan burmalı kulpları olan saksıdan çıkan yedi kollu lale motifi ile tezyin sağlanmıştır. Ortada bulunan çiçeğin üzeri alem şeklinde düzenlenerek diğerlerinden farklılaştırılmıştır. Bu da her iki yana dağılımı simetrik hale getirmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap dıştan 5 cm'lik biri düz biri burmalı iki silme ile çevrelenmiştir. Dıştan içe doğru sekiz bordür bulunmaktadır. İlk bordür, 5 cm genişliktedir ve uçları halka şeklinde birbiri içinden geçen C kıvrımları ile bezenmiştir. 20 cm genişliğe sahip ikinci bordür, silmelerin madalyon oluşturacak şekilde birbirine dolanmasıyla elde edilmiş ikili sarmal zencirektir ve her bir madalyon ortasına rozetler yerleştirilmiştir. Bu bordür kenarlardan düz silmeler ile sınırlandırılmıştır. Mihrabı kuşatan üçüncü bordür, 10 cm genişliktedir, derin yüzeyli oyma tekniği ile yanyana bitişik düzende yerleştirilmiş yüreğe benzer motiflerle tezyin edilmiştir. Bu yüreklerin tepe noktasından çıkan çiçekler, motifi yayvan palmet görünümüne kavuşturmuştur. Yüreklerin iç kısmında düğüm yaparak ilerleyen zikzak formlu silme ana motifin girift görünmesine katkıda bulunmaktadır. Dördüncü bordür, mukarnas dizilidir ve 5 cm genişliktedir. 20 cm genişliğe sahip beşinci bordür, plastik etkisi yüksek bitkisel karakterli süslemesi ile en göz alıcı bordür konumundadır. Tezyini, iç bükey ve dış bükey alanlarında akant yaprakları olan uçları völütlü S kıvrımlarının kesintisizce devam ettirilmesi ile sağlanmıştır. Altıncı bordür, aşağıda ve yukarıda tam bir dönüş yaparak ilerleyen S geçmelerle kompoze edilmiş 10 cm genişlikte ele alınmıştır. Yedinci bordür, cepheden taşıntılı olmasıyla üç boyutlu görünümü olan halat desenli üç silmenin her 20 cm'de bir düğümlenerek ilerlediği düğümlü geçme şeklindedir ve genişliği 20 cm'dir. Sekizinci bordür ise diğerlerinden farklı olarak mihrabı üç yönden kuşatmamakta, kavsara ile nişi birbirinden ayıran silmeye kadar devam etmektedir. 20 cm'lik genişlikte tutulan bu bordürde süsleme, zikzak şeklinde ilerleyen silmelerin alt ve üst kısmında kullanılan akant yaprakları ile yansıtılmıştır. Mihrabın tepeliğinin altından sarkan perde-püskül motifleri dış çerçeveyi oluşturan iki bordürün üstüne denk gelecek şekilde sarkıtılmıştır. On dilimli perde cepheden dışarı taştığı için oldukça plastik bir etki oluşturmuştur. Halat desenli silmeden doğan perde dilimleri arasındaki boğum noktaları çiçek şeklinde yansıtılmıştır.

Bu çiçeklerin altından sarkan ve sayıları dokuz olan püsküller ise üç kademeli konsol şeklindedir ve alt kısımları yine çiçek desenlidir (Fotoğraf 2.39).

III. Alınlık: Kavsara tepe noktası ile düğümlü geçme bordürü arasında kalan yüzeyde dikdörtgen şekilli yatay panoda Ali İmran Suresi 37. ayet olan "*kullemâ dehale ‘aleyhâ zekeriyya-l mihrab”* ifadesi yazılıdır. Kitabenin tam ortasında bulunan alem motifi panoyu ikiye bölen unsurdur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsaranın her iki yanında meydana gelen üçgen köşeliklerde altta akant yaprağı ile başlayıp birbiri içinden geçerek grift bir hal alan uçları volütlü kıvrık dallarla kompoze edilmiştir. Kavsaranın yaşmak kenarlarına denk gelen alanlarda simetrik yerleştirilmiş 20 cm çaplı bitkisel rozetler bulunmaktadır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru altı kademe ile genişletilerek oluşturulan kavsaranın süslemesi oldukça farklıdır. Üstteki dar kademe, istiridye yivlerle hareketlendirilmiş üç dilimli kaş kemer formu ile sınırlandırılmıştır. Diğer beş kademe ise ters U şeklinde yerleştirilmiş aşağıya bakan stilize lale formlarının arasına yerleştirilmiş kozalaklar ile tezyin edilmiştir. Her sırada sayılarının artmasıyla genişlemenin sağlandığı kavsara ile nişi birbirinden ayıran burma/halat desenli bir silmedir (Fotoğraf 2.40).

2. Nişin Alt Kısmı: 1,15 m genişlik, 1,90 m yükseklik, 60 cm derinliğe sahip yarım yuvarlak planlı nişin içi, üstleri bir kemer ile son bulan niş sıralarıyla hareketlendirilmiştir.

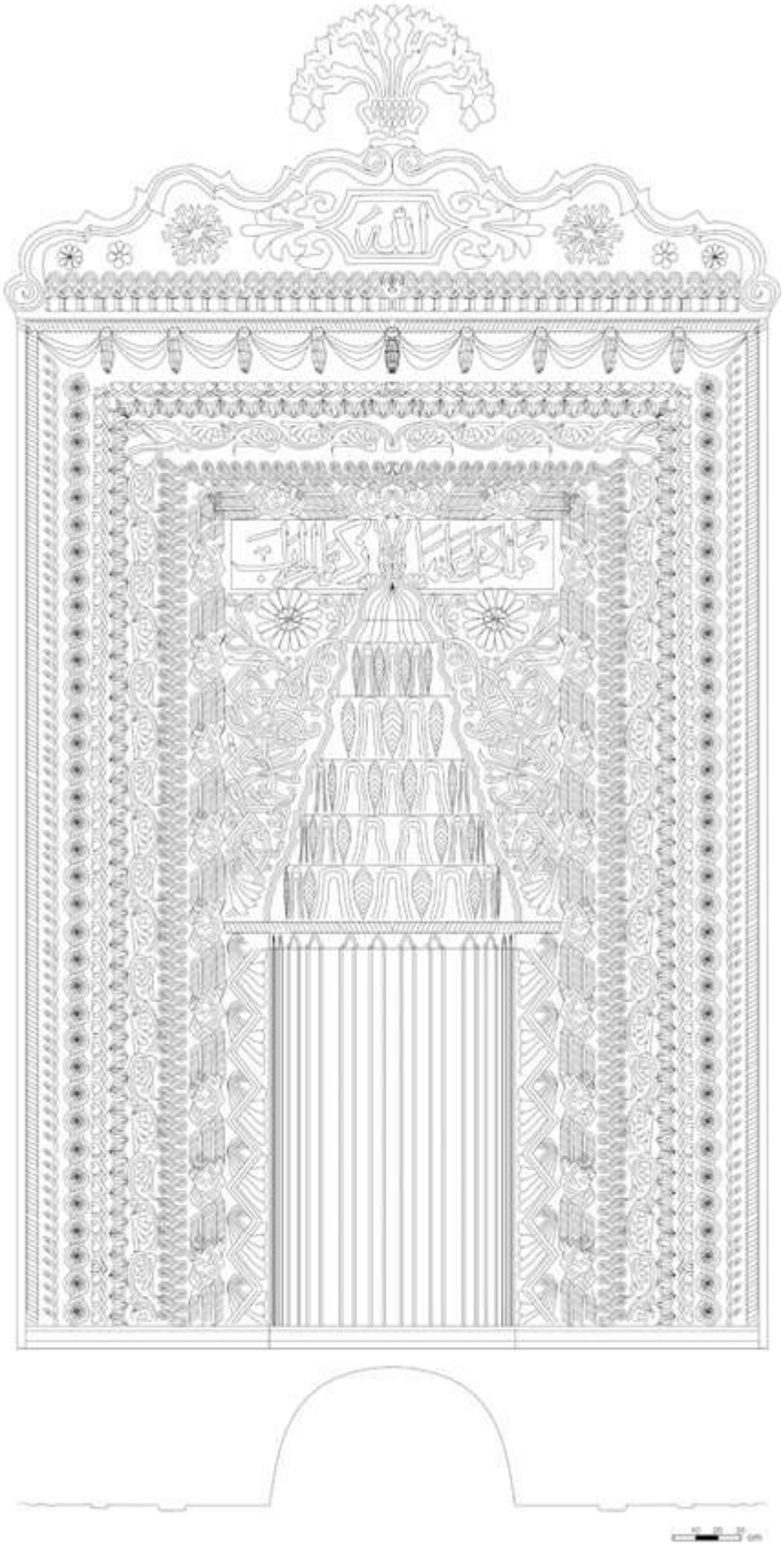
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: 10 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

Çizim 2.16. Çarşı Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.38. Çarşı Camii Mihrabı

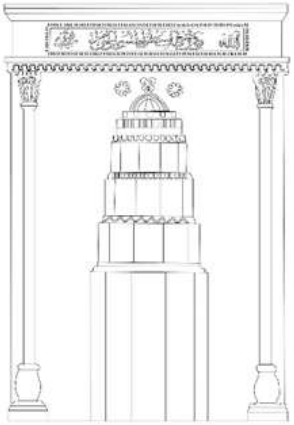

Fotoğraf 2.39. Çarşı Camii Mihrabı Üst Kısımdan Detay

Fotoğraf 2.40. Çarşı Camii Mihrabı Alt Kısımdan Detay

2.1.17. Gürbulak Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.17.
Çizim Numarası	2.17.
Fotoğraf Numarası	2.41.
İnceleme Tarihi	26.12.2018
Koordinatlar	40° 57' 35" Kuzey - 39° 37' 58" Doğu
Caminin Tarihi	H.1281/M.1865
Mihrabın Tarihi	H.1281/M.1865
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,50 m Y: 4,10 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Testere Dişi, İstiridye, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi, Yumurta Formlu Küresel Dizi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Caminin açılış beraatına göre 1858'de yapımına başlanıp 1865'de ibadete açılmıştır. Yapı ile çağdaş olan mihrabının onarımları ile ilgili net bilgi ve belgeler bulunmasa da taşların renkleri arasındaki farklılık vaktiyle onarım geçirdiğini düşündürmektedir. Yöreye özgü kara taşın kullanıldığı mihrap, nemden korunması için geç dönemlerde cilalanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.17, Fotoğraf 2.41).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: İçbükey ve dışbükey silmelerle belirlenen korniş şeklindeki saçak tablası şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Ampir etkili kuruluma sahip mihrapta herhangi bir bordür uygulaması yoktur. Tek sınırlayıcı unsur ise kaide, gövde ve başlık kısımlarından oluşan, sütuncelerdir. Kenarlarda bırakılan 10 cm'lik boşluklardan sonra başlayan sütunceler 10 cm çapa sahiptir. Kaideleri, dikdötgen bir yastık üzerine

yerleştirilen alt ve üst kısımları dar ortası şişkin olan vazo formundadır, bunun üzerinde ise bir bilezikten sonra sütunceler uzanmaktadır. Gövdesi süslemesiz olan sütuncelerin başlıkları ise bir bilezik üzerine yerleştirilmiştir. Başıklar aşağıdan yukarıya doğru genişlemektedir ve üzerinde yivler ve volütlerle hareketlilik sağlanmıştır. Kenar sütuncleri ile mihrap nişi arasında kalan yüzeyde herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Üzerine tepeliğin yerleştirilmesi için oluşturulan silmenin saçakları, diş sıraları ile belirlenmiştir.

III. Alınlık: Yekpare taş malzemeden dikdörtgen formlu alınlığın orjinalde üzerinde herhangi bir bezeme ya da yazının olup olmadığı bilinmemektedir. Sonradan üzerine Bakara Suresi 144. ayet yazılı metal pano yerleştirimiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Süslemeden yoksun olan köşelikte sadece kavsara tepe noktasını belirleyici vazo görünümlü bir motife ve bunun her iki yanına, sağdaki onbir, solda ki dokuz çanaklı papatya formlu rozete yer verilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen beş kademeli kavsaranın yaşmağı istiridye yivlidir ve yuvarlak formlu yansıtılmıştır. Süsleme öğeleri konsol ve kabaralar olan ikinci kademe, kavsaranın en hareketli bölümü iken diğer yüzeyler süslemesizdir. Kavsarayı hareketlendiren diğer unsurlar ise kademeler arası sınırı sağlayan ve her biri farklı şekilde yansıtılmış geçiş silmeleridir. Her biri farklı süslemeye sahip olan silmelerde mukarnas dizisi, testere dişi, diş sırası gibi unsurlar tercih edilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş, 1,10 m genişliğe, 1,50 m yüksekliğe, 50 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir.

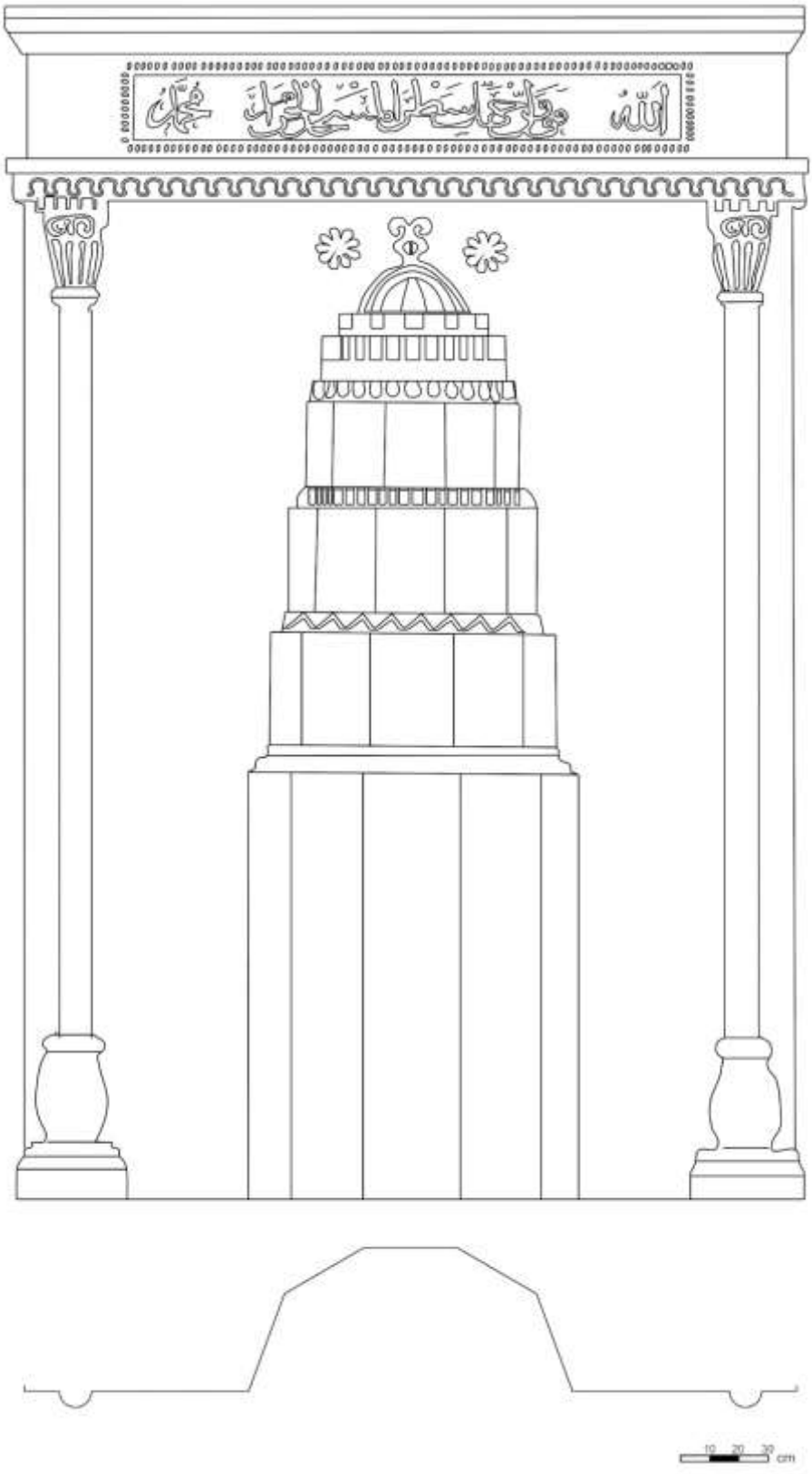
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

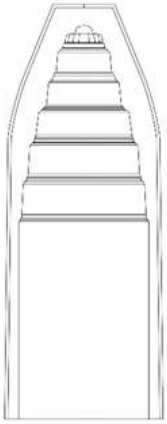
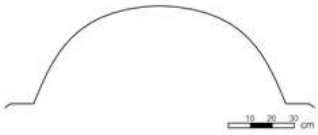
Çizim 2.17. Gürbulak Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.41. Gürbulak Camii Mihrabı

2.1.18. Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.18.
Çizim Numarası	2.18.
Fotoğraf Numarası	2.42.-2.43.
İnceleme Tarihi	25.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 5" Kuzey - 39° 43' 40" Doğu
Caminin Tarihi	H.1290/M.1874
Mihrabın Tarihi	H.1290/M.1874
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,20 m Y: 3,40 m D: 0,45 m
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Mimar Sedat Çetintaş'ın raporunda, üçüncü derecede önemli eserler listesinde zikredilen[572] caminin giriş kapısındaki kitabesinde Nahl Suresi 32. ayet[573] ile beraber H.1291/M.1874 ve H.1308/M.1890 tarihleri mevcuttur (Fotoğraf 2.42). Bu caminin ismine, 1562, 1565, 1566[574], 1643 ve 1656[575] tarihli Şeri'iyye sicillerinde "Ketani Mescidi" şeklinde rastlanmaktadır. Ayrıca 1817'de bölgeyi ziyaret eden P. Minas Bıjışkyan'ın eserinde yapının adı geçmekte[576] ve bu bilgiler yapının ilk şeklinin XVI. yüzyılın ilk yarısında var olan mescidin 1874'de yıkılarak yeniden camii olarak inşa ettirildiğini göstermektedir. 1874'de yapılıp 1890'da onarıldığını yazan kaynaklar da[577] bu görüşü desteklemektedir.

---

[572] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 104; Erdem Yücel, eserinde cami ile ilgili Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde H.1060/M.1650 tarihini veren bir belgenin varlığından bahsetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel, *Trabzon*, 54.

[573] Kalallahu Te'ala: Selamun aleykümü'dhulu'l-cennete bimaküntüm ta'melun. 1291-1308. (*Allah-u Teala buyurdu: Selam size, yaptıklarınıza karşı haydi cennete girin. 1874-1890.*

[574] Bostan, 130.

[575] Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656), *Osmanlı Araştırmaları XVIII,* İstanbul 1998, 179.

[576] Bıjışkyan, 53.

[577] Horuluoğlu, 100; Yüksel; 121; Tuluk-Düzenli, 77.

Fotoğraf 2.42. Tavanlı Camii Kitabesi

Mihrabının orijinal şeklinin günümüzdeki ile aynı olup olmadığı bilinmemektedir. Farklı bir uygulama olması sebebiyle onarımlar esnasında sadece niş ve kavsara kısmının bırakılıp kenarlarının duvarlarla beraber sıvandığı düşünülmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.18, Fotoğraf 2.43).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Yoktur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen altı kademe ile oluşturulmuştur. Sadece üst kademe üç dilimli kemer formundadır. Diğerlerinde ise herhangi bir süsleme yoktur. Kademeler arasında kullanılan silme dizileri mihrabın ana malzeme renginden farklı olduğu için oluşan bu zıtlık görünüme bir dinamizm katmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş 1,55 m yüksekliğe, 1 m genişliğe, 45 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir.

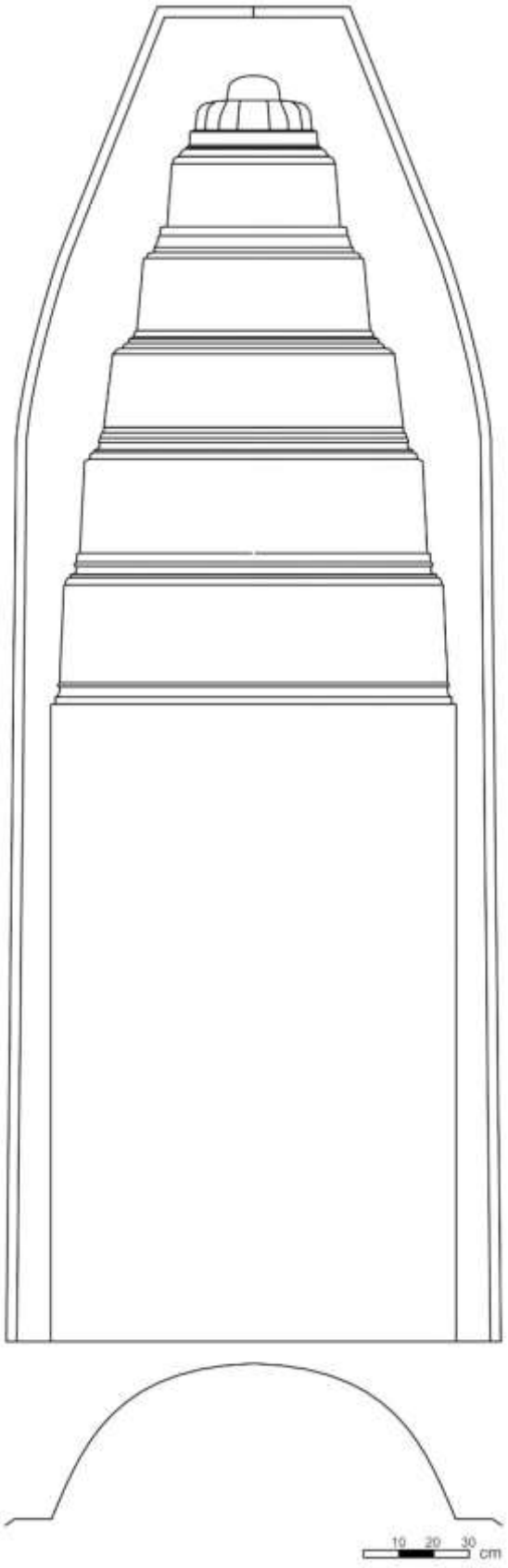
3. Sütunceler:

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

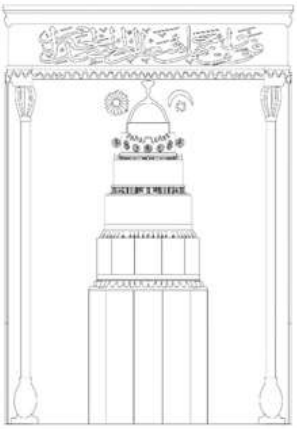

Çizim 2.18. Tavanlı Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.43. Tavanlı Camii Mihrabı

2.1.19. Akyazı Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.19.
Çizim Numarası	2.19.
Fotoğraf Numarası	2.44.
İnceleme Tarihi	26.12.2018
Koordinatlar	40° 59' 1" Kuzey - 39° 38' 17" Doğu
Caminin Tarihi	H.1292/M.1876
Mihrabın Tarihi	H.1292/M.1876
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,55 m Y: 3,75 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Ay-yıldız, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi
	Nesneli: Alem
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Son cemaat yerinde giriş kapısının sağında olan panoya göre cami, 1876 tarihlidir. Aynı panoda yapının onarımları ile ilgili "1. Onarım 1969", "2. Onarım 2016" yazmaktadır. Yapı ile çağdaş olan mihrabına bu onarımlarda herhangi bir müdahale olup olmadığı ile ilgili bilgi yoktur, fakat tepelik olarak değerlendirilen ayet kitabesinin malzemesindeki taş farklılığı onarım geçirdiğini göstermektedir. Bu tepelik 1969 onarımında eklenmiş olmalıdır. Çünkü cami görevlisinin verdiği bilgilere göre 2016'da yapılan onarımda iç sıvalar ve kalemişi süslemeler ile akıtma sebebiyle üst örtü tamir edilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.19, Fotoğraf 2.44).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Silmelerle geçilmiş düz tabla şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Tipolojik özellikleri Ampir etkili olan mihrapta herhangi bir bordür uygulaması yoktur. Tek sınırlayıcı unsur ise kaide, gövde ve başlık kısımlarından oluşan sütuncelerdir. Kenarlarda bırakılan 10 cm'lik boşluklardan sonra başlayan sütunceler 10 cm çapa sahiptir. Dikdötgen bir yastık taşı üzerine yerleştirilen kaidesi, alt ve üst kısımları dar ortası şişkin olan vazo biçimindedir. Bu kaide ile aşağıdan yukarıya doğru genişleyen gövde süslemelerinde yivlerle hareketlilik sağlanan başlık arasında kalan sütunce süslemesizdir. Sütunceler üzerine diş sıraları ile hareketlendirilmiş saçak eklenmiştir. Sütunce ile niş arasında kalan 55 cm'lik ana yüzey süslemesizdir.

III. Alınlık: Yekpare taş malzemeden yapılmış dikdörtgen alınlık üzerinde Bakara Suresi 144. ayet olan "*Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram"* yazılıdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Süslemesiz bırakılan köşeliği dinamik kılan unsurlar yaşmağın üzerinde bulunan alem motifi ve bunun sağına yerleştirilmiş aşağıya doğru bakan ay ve yıldız ile soluna yerleştirilmiş onaltı çanaklı çiçek formunda yansıtılmış rozettir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen beş kademeye sahiptir. En üst kademe yuvarlak kemer formundadır ve içi yüzeysel yivlerle hareketlendirilmiştir. Diş sırası ve üzeri yivli kabaraların süsleme öğeleri olarak kullanıldığı ikinci kademe kavsaranın en hareketli bölümüdür. Kabaralar aynı formda kenar yüzeyde de kullanılarak kompozisyon zenginleştirilmiştir. Diğer kademeleri sade olan kavsaranın yüzey sınırlarını belirleyen silmelerde püskül şeklinde detaylandırılmış konsol, yivlerle hareketlendirilmiş konsol, mukarnas dizisi, ve üçgen dizisi tasarımı belirleyen öğeler olarak tercih edilmiştir. Bu geçişlerde kullanılan beyaz renkli taşlar mihrapta bir kontrast oluşturmuş ve dinamik bir görüntü ortaya çıkmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş, 1 m genişliğe, 1,20 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir.

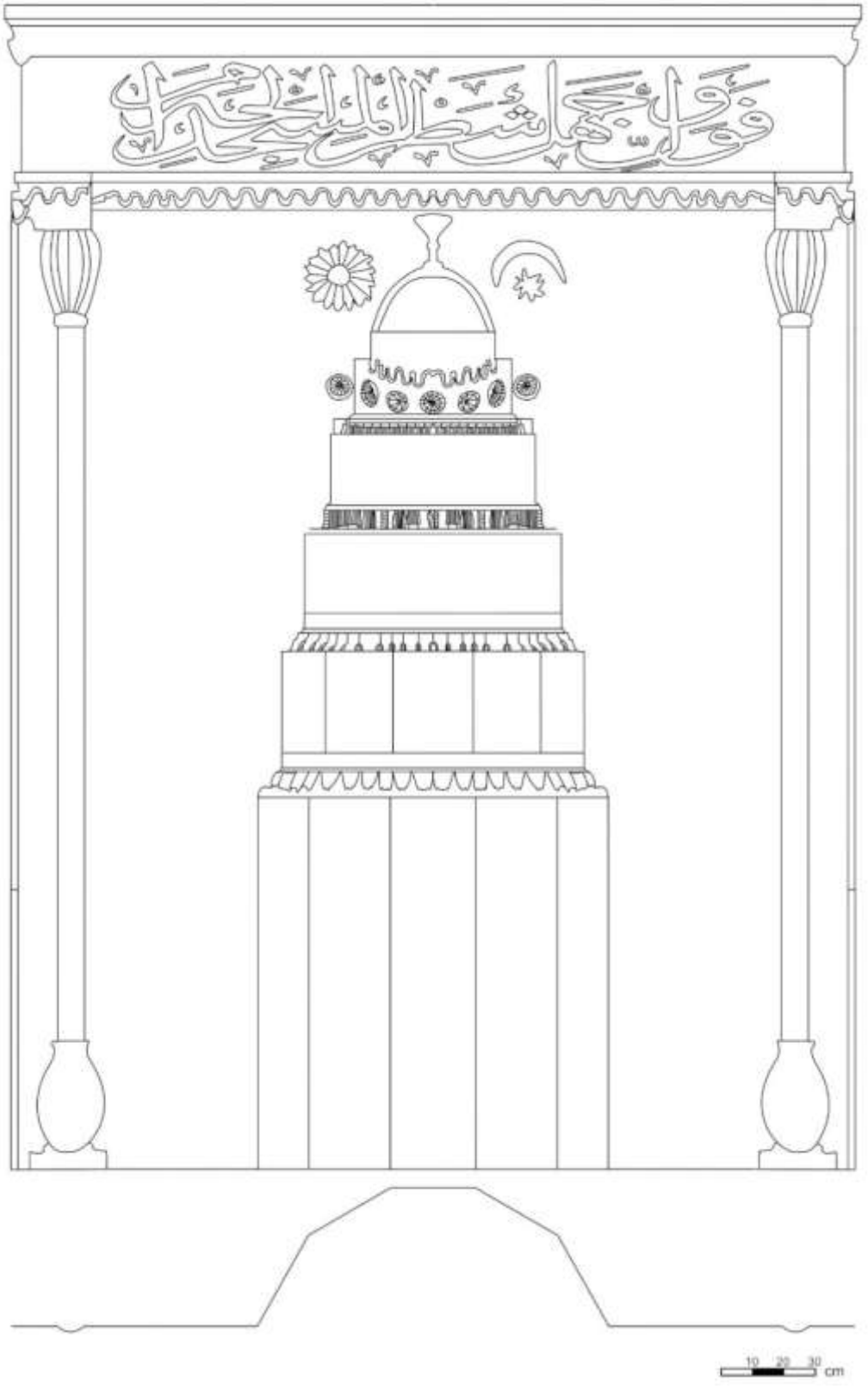
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

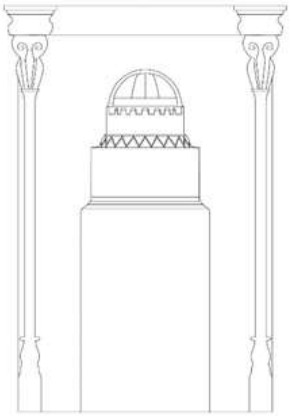

Çizim 2.19. Akyazı Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.44. Akyazı Merkez Camii Mihrabı

2.1.20. Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap

Katalog Numarası	2.1.20.
Çizim Numarası	2.20.
Fotoğraf Numarası	2.45.
İnceleme Tarihi	26.12.2018
Koordinatlar	40° 59' 1" Kuzey - 39° 38' 17" Doğu
Caminin Tarihi	H.1292/M.1876
Mihrabın Tarihi	H.1292/M.1876
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,20 m Y: 2,20 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Testere Dişi, İstiridye, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Son cemaat yeri giriş kapısının sağında olan panoya göre camii, 1876 tarihlidir. Aynı panoda yapının onarımları ile ilgili "1. Onarım 1969", "2. Onarım 2016" yazmaktadır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunan ana mihrabının (Katalog No:2.1.19) solunda onun küçük bir kopyası şeklindedir (Çizim 2.20, Fotoğraf 2.45).

Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Kenar sütuncelerin üzerinde yatay dikdörtgen formlu silmelerle geçilmiş tabla şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrapta herhangi bir bordür uygulaması yoktur. Tek sınırlayıcı unsur ise Ampir kuruluma atıfta bulunan kaide, gövde ve başlık kısımlarından oluşan sütuncelerdir. Kenarlarda bırakılan 5 cm'lik boşluklardan sonra başlayan sütunceler 5 cm çapa sahiptir. Kaidesi, dikdötgen bir yastık üzerine yerleştirilen, alt ve üst kısımları dar ortası şişkin vazo biçimindedir, bunun üzerinde ise bir bilezikten sonra süslemesiz sütunce uzanmaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru

genişleyen başlığın yivler ve volütlerle süsleme alanı olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Sütunceden sonra bırakılan 20 cm'lik süslemesiz düz alandan sonra mihrap nişi başlamaktadır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen üç kademeye sahiptir. En üst kademe yuvarlak kemer formundadır ve içi istiridye yivlidir. İkinci ve üçüncü kademe de herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Kavsarayı hareketlendiren diğer unsurlar ise diş sıraları ve testere dişi ile hareketlendirilmiş kademeler arasındaki geçiş silmeleridir.

4. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş, 0,60 m genişliğe, 1,15 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir ve süslemesizdir.

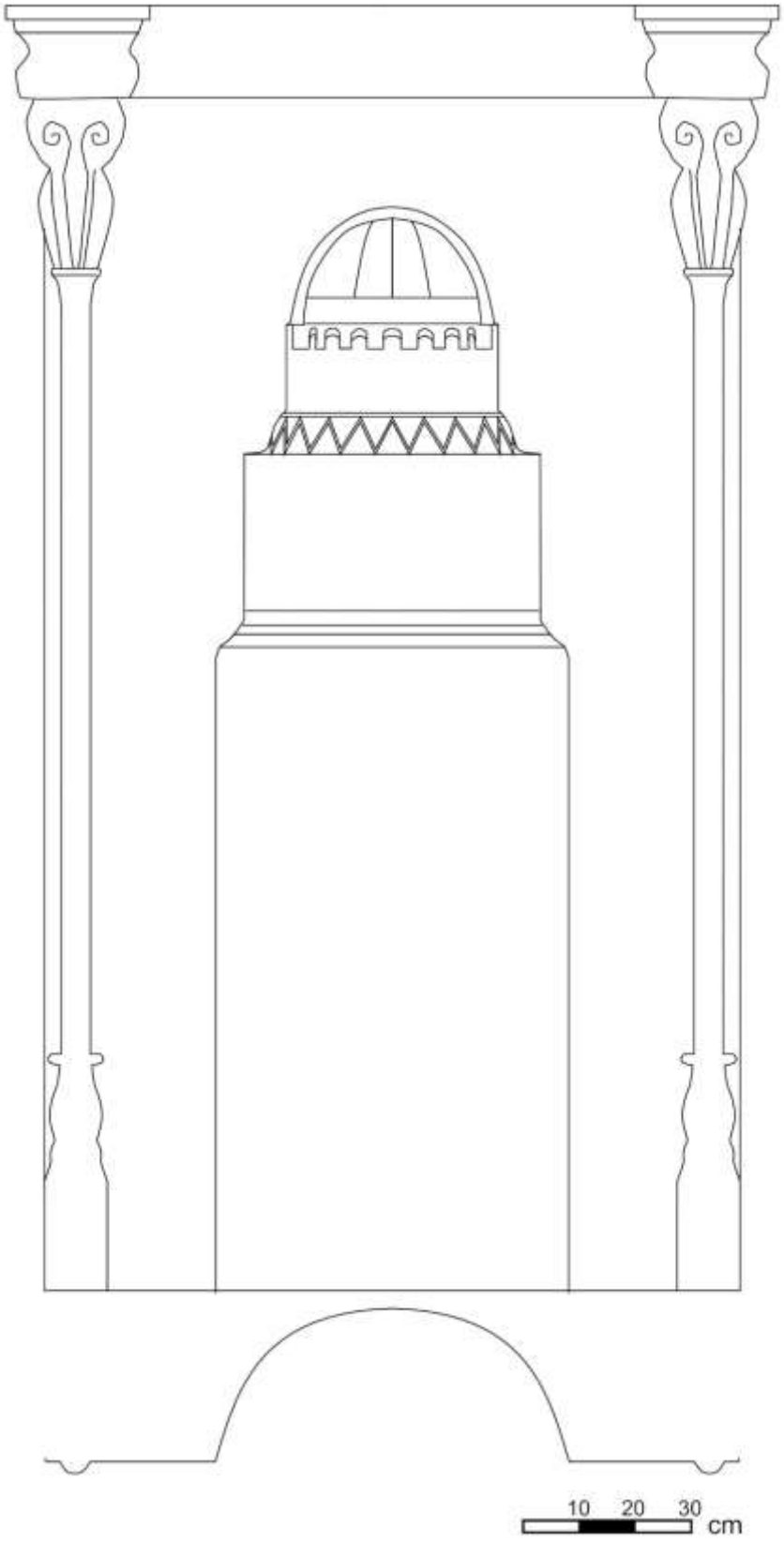
5. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

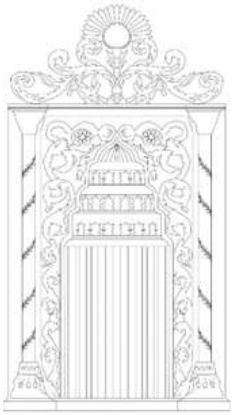

Çizim 2.20. Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.45. Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap

2.1.21. Konak Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.21.
Çizim Numarası	2.21.
Fotoğraf Numarası	2.46.-2.47.
İnceleme Tarihi	24.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 20" Kuzey - 39° 43' 32" Doğu
Caminin Tarihi	XVII. veya XVIII. yüzyıl
Mihrabın Tarihi	H.1301/M.1884
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 4,00 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Işınsal Çubuklar
	Bitkisel: Kıvrımdal, Dolamadal, Akant
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camiinin hangi tarihte ve kimin tarafından yaptırıldığı kesin değildir. Dış cephe üzerindeki panoda H.1301/M.1884 tarihi bulunmaktadır (Fotoğraf 2.46). Mimar Sedat Çetintaş, raporunda 1301 tarihinin onarım kitabesi olabileceğinden bahsetmektedir[578]. Murat Yüksel, mimari yönden XVII. yüzyıldan kalma olabileceğini ifade ederken[579], Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü hazırlamış olduğu tanıtım panosunda XVIII. yüzyıla ait olduğunu yazmıştır. Vakfiye defterinin 96. sayfasında Kasım Ağa Vakfı'na kayıtlı olduğu ve 3 parça mevkufatından bahsedilse de tarih bilgisi verilmemiştir[580].

Giriş kapısının tepeliğinde ki dikdörtgen kartuş kitabede; Hicr Suresi 99. ayet ile beraber tarih atılmışken, alınlık panosu içerisinde Nahl Suresi 32. ayetin bır kısmı ile beraber tarih atılmıştır.

[578] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 105.
[579] Murat Yüksel, 149.
[580] Mehmet Kurnaz, 33.

1. Va'bud rabeke hatta ye'tiyeke'l-yakin. 1301 *(Ölünceye kadar Rabbi'ne kulluk et. 1884)*
2. Selamun aleykümü'dhulu'l-cennete bimaküntüm ta'melun. 1301. (*Selam size, yaptıklarınıza karşı haydi cennete girin. 1884*[581].

Fotoğraf 2.46. Konak Camii Kapı Kitabeleri

Kapısının ve mihrabının süsleme özelliklerinin XIX. yüzyıl özellikleri taşıması mihrabın 1884 yapımı olduğunu düşündürmektedir. Mihrabın onarımları ile ilgili kesin bilgiler yoktur. Günümüzde, tepeliği ve üzerindeki bazı motifleri altın yaldız renk ile boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır (Çizim 2.21, Fotoğraf 2.47).

Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Altın yaldız ile renklendirilen tepelik Ampir üslupta süslemelere sahiptir. Ortadan bir halka ile kelepçelenerek her iki yana ve yukarıya doğru simetrik bir yayılım gösteren akant yapraklarıyla ifadesi güçlendirilmiş kıvrımdallar kmpozisyonu belirlemektedir. Bu kıvrımdallar içinde "Allah" lafzı bulunan bir kartuşa bağlanmaktadır. Kartuşun üzerinde ise ışınsal çubuklar mevcuttur. Mihrabın tepeliğine hakim bu süslemeler, akant yapraklarının Barok üsluba göre uzaması ve daha zarif kullanılması, dalların çıkış noktasında birbirine kelepçelenmesi Ampir üsluba işaret eden detaylar olarak karşımıza çıkmaktadır.

[581] Murat Yüksel, 149.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın dış çerçevesi Ampir kuruluma uygun tarzda sütuncelerle sınırlandırılmıştır. 15 cm'ik çapa sahip olan bu sütunların gövdesinde sarmal düzende gövdeyi dolaşan beş akant yaprağına yer verilmiştir. Kaidesi mihrabın oturtmalık seviyesince kademeli bir şekilde daraltılan yastığa sahiptir. Bu yastığın üzerinde ise aşağıdan yukarıya doğru daralan kaide bulunmaktadır. Bir bilezik ile sonlanan kaidenin üzerinde gövde yükselmektedir. Sütun başlığı da bir bilezik üzerine oturan, yukarıya doğru daralan formdadır ve üzeri akant yaprakları ile bezenmiştir. Sütundan sonra ise 25 cm'lik genişliği ile altta bordür görünümünde olsa da yukarıya doğru köşelikle bütünleşen süsleme alanı mevcuttur. Burada kompozisyon içbükey ve dış bükey kısımları akant ile dolgulanmış dolamadallardır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Köşelik, iç bordürle bütünlük oluşturacak şekilde yapılmıştır. Bordürden itibaren devam eden kıvrımlar dolamadal şeklinde ele alınmıştır. Kavsaranın ikinci kademesinin yanlarına denk gelen alanlarda püsküller mevcuttur ve bunlar altın yaldız renk ile vurgulanmıştır. Kavsaranın üst diliminin yanlarında ise yine renklendirilmiş bitkisel rozetler mevcuttur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen dört kademeye sahiptir. En üst kademe sivri kemer formundadır ve içi yivlerle hareketlendirilmiştir. Ortasında ise aşağıya doğru sarkan püskül bulunmaktadır. Diğer kademelerde dik akantlar tercih edilmişken kademeler arasındaki geçiş silmeleri sade bırakılmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 1,50 m yüksekliğe, 1 m genişliğe, 50 cm derinliğe sahiptir ve iç yüzeyi yivlerle hareketlendirilmiştir.

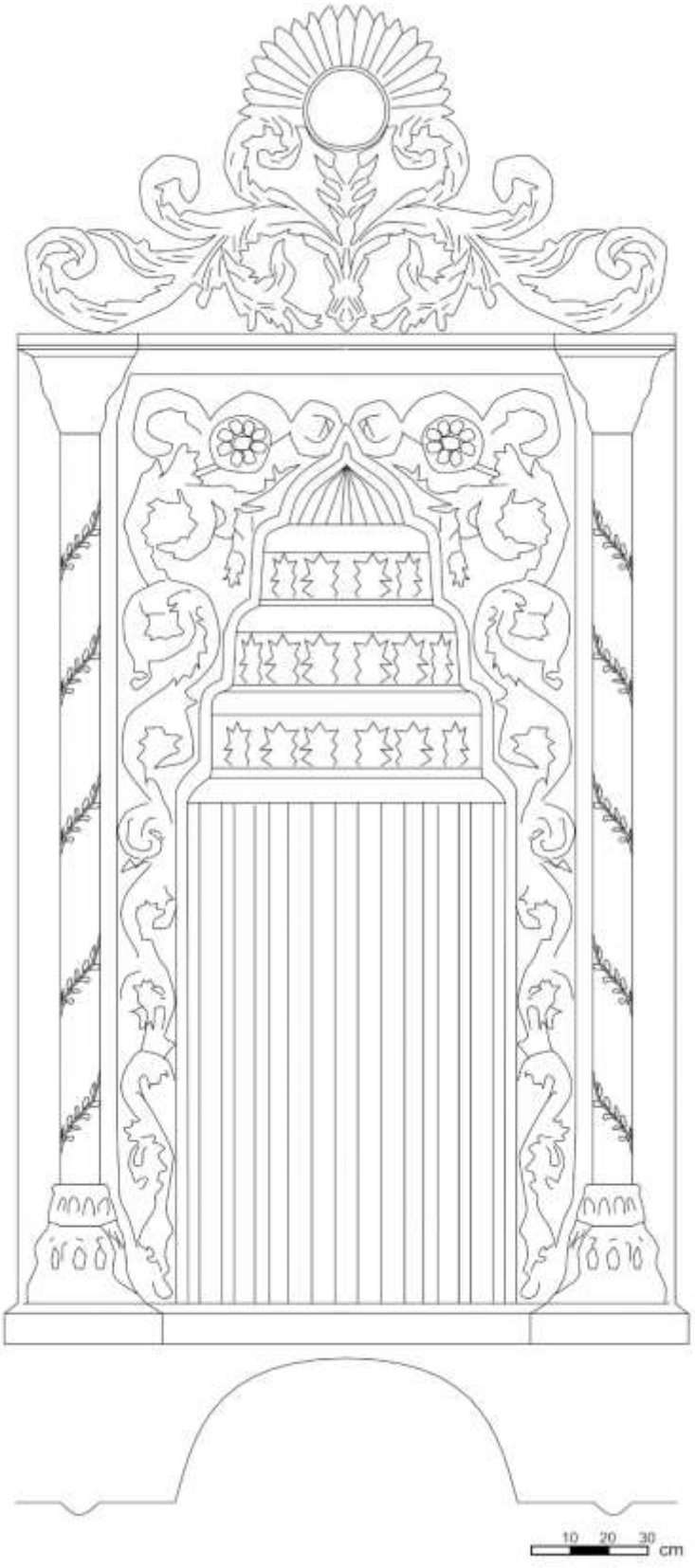
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 15 cm yükselten düz kaide şeklinde oturtmalık bulunmaktadır.

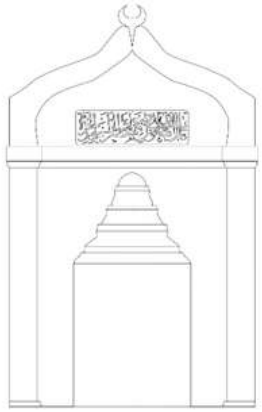

Çizim 2.21. Konak Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.47. Konak Camii Mihrabı

2.1.22. Ahi Evren Dede Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.22.
Çizim Numarası	2.22.
Fotoğraf Numarası	2.48.
İnceleme Tarihi	25.12.2018
Koordinatlar	40° 59' 33" Kuzey - 39° 44' 4" Doğu
Caminin Tarihi	H.1305/M.1887
Mihrabın Tarihi	H.1305/M.1887
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 4,30 m D: 0,35 m
Kullanılan Temel Motifler	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	
	

Tarihçesi: Camiinin bulunduğu alanda, başlangıçta Sultan Orhan (1326-1362) tarafından İslamiyet'in yayılması için bölgeye gönderilen Ahi Evren Dede tarafından XIV. yüzyılda bir tekke inşa edilmiştir. Günümüzde izleri bile olmayan bu tekkenin yerine -Sultan Abdülaziz'in baş müezzinlerinden Hacı Hakkı Baba'nın çabalarıyla- Sultan II. Abdulhamit tarafından gönderilen 900 altınla dönemin Trabzon Valisi Kadir Paşa tarafından H.1305/M.1887 yılında bugünkü cami ve türbe yaptırılmıştır[582]. Avlu kapısı üzerindeki kitabede[583] ve açılış beraatında H.1308/M.1890 tarihi geçmektedir. 5 Zilkade 1318 (24 Şubat 1901) tarihli yazının muhtevasında türbe, zaviye ve mescidin Ahi Evren Dede kabrinin üzerine sonradan inşâ edildiğini, Hacı Hakkı Baba'nın da burada medfun olduğu ile ilgili bilgi geçmektedir[584]. Bıjışkyan'ın eserinde yapı, "Ahremen Dede Mescidi" olarak geçmektedir[585].

---

[582] Süleyman Baş, "Anadolunun Türkleşmesinde Ahiler ve Trabzon'da Bir Ahi: Ahi Evren Ebu'l -Hasan El-Hakayık", *Mimar Sinan Uluslararası Proje Olimpiyatları Türk Dünyası Mühendislik Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Bildiriler Kitabı,* Trabzon 2012, 444.
[583] Murat Yüksel, 152.
[584] İlhan Şahin, "Ahiliğin Trabzon'daki İzleri*", I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019) Bildiriler Kitabı,* Trabzon 2020, 118.
[585] Bıjışkyan, 57.

Yapı ile çağdaş olan mihrabının onarımları ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat sonradan alçı ile kaplanıp gri ve beyaz yağlı boya ile boyanmış olduğu açıktır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble duvarının tam ortasında bulunmaktadır (Çizim 2.22, Fotoğraf 2.48).

Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrabın kenar çerçevesinin tepelikte devam ettirilip, üzerinin kaş kemer formuna dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Kemerin üzengi noktasında ise hilal motifi işlenmiştir. Kemerin iç kısmına ise sonradan Bakara Suresi 144. ayet olan "*Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram"* yazılı pano eklenmiştir.

II. Çerçeve Ve Kenar Bordürleri: Mihrap, tepeliğe kadar devam ettirilen 25 cm genişlikteki süslemesiz bordür ile çevrelenmiştir. 35 cm'lik boş bir alandan sonra mihrap nişi başlamaktadır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Taşların aşağıya doğru genişletilmesiyle oluşturulan kavsara, beş kademelidir ve sadece ikinci kademede aşağıya yönlendirilmiş üçgenler dikkat çekmektedir. Kademelerin arasında düz silmeler bulunmaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: 1,10 m genişlik, 1,65 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir ve üç kenarlıdır.

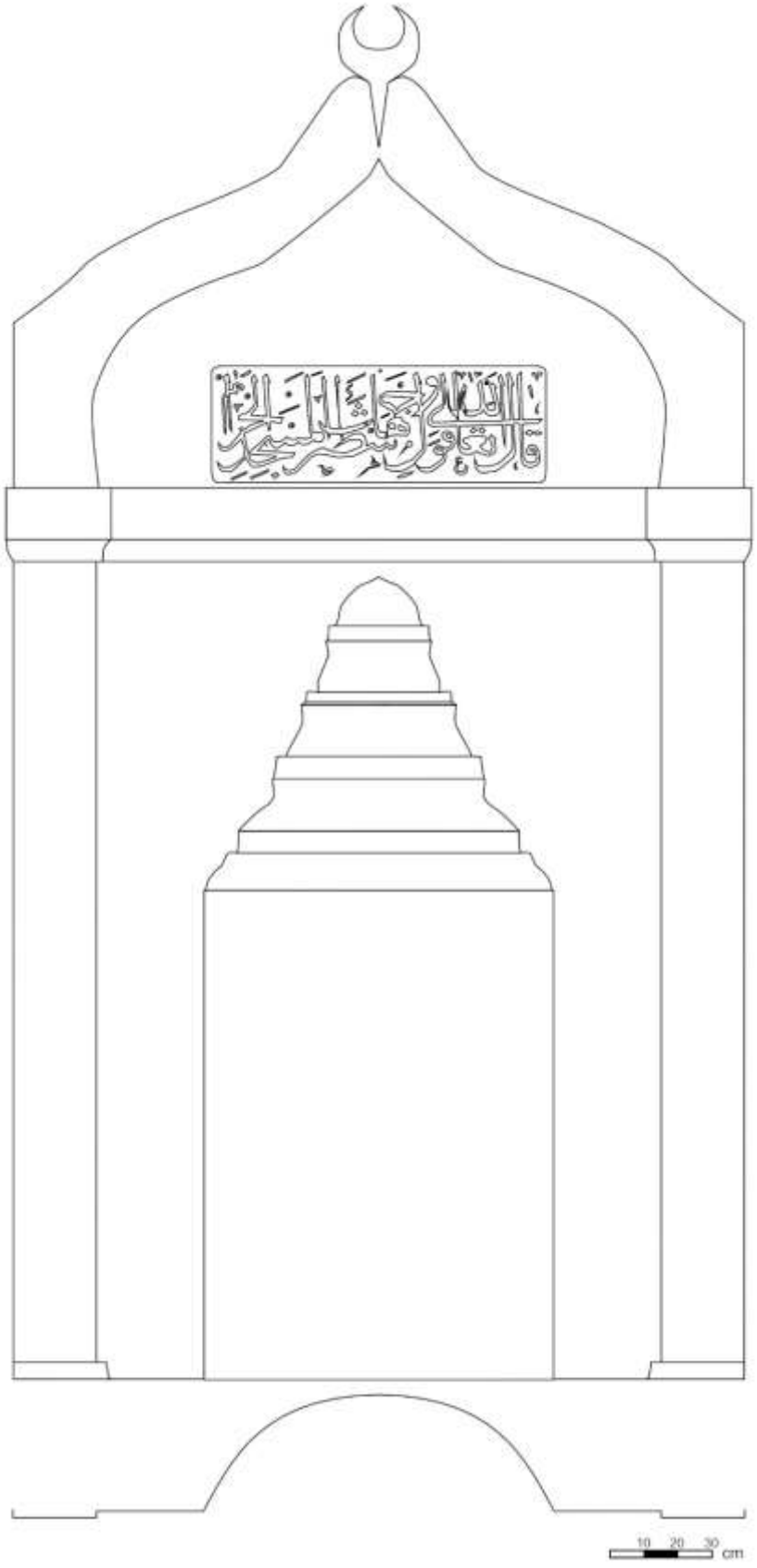
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

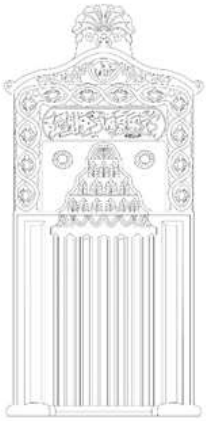

Çizim 2.22. Ahi Evren Dede Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.48. Ahi Evren Dede Camii Mihrabı

2.1.23. Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.23.
Çizim Numarası	2.23.
Fotoğraf Numarası	2.49.
İnceleme Tarihi	27.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 29" Kuzey - 39° 43' 40" Doğu
Caminin Tarihi	XVI. yüzyıl ilk çeyreği
Mihrabın Tarihi	H.1306/M.1888-89
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,50 m Y: 3,80 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Balıksırtı, İstiridye
	Bitkisel: Palmet, Akant
	Nesneli: Vazo
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Eski bir kilise olan yapının 1523-1553 yılları arasında mescide dönüştürüldüğü bilinmektedir. Çünkü 1523 tarihli tahrir defterinde adı bulunamamakta iken 1553 tarihli defterde geçmektedir[586]. Mescid, H.1160-1161/M.1747-1748 tarihli 1916 numaralı Şer'iyye Sicili'nde geçen bilgiye göre minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür[587]. H.1161-1163/M.1748-1750 tarihli Şer'iyye Sicili'nde imamının Ömer Efendi, hatibinin Fazlullah Efendi olduğu[588] ve H.1301-1305/M.1883-88 tarihli Şer'iyye Sicili'nde imamının Vehbi Efendi İbn Mahmud Efendi[589] olduğu kaynaklarda geçmektedir.

Mihrabın üzerinde bulunan kitabede H.1306 tarihi vardır, bu da M.1888-89 yılına denk gelmektedir ve bu tarih mihrabın yapım tarihi olmalıdır. Mimar Sedat Çetintaş,

[586] Lowry, 64.
[587] Kara, 272-273.
[588] Ayşegül Bayraktar, 86.
[589] Gangal, 261.

mihrabı tanımlarken *"tarzı kaba ve uydurma bir barok"* eser olarak tanıtmakta ve üçüncü derecede önemli eserler arasında zikretmektedir[590].

Mihrabın geçirdiği onarımlar ile ilgili net bilgi ve belgeler bulunmamaktadır fakat taşlarında görülen malzeme farklılığı onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Günümüzde motifler altın yaldız, kırmızı ve yeşil renklerle boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: İlk yapıldığında kilise olduğu için, camiye dönüştürülme aşamasında güney duvarının tam ortasına mihrap eklenmiştir. Dış cepheye ve iç mekana taşıntısı olmayan mihrap, duvar kalınlığı içerisine yerleştirilmiştir (Çizim 2.23, Fotoğraf 2.49).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrabı ters U şeklinde dolaşan dış bordürün hemen üzerine yerleştirilmiştir. Üslup ve süsleme özellikleri bakımından bordür ile birbirlerini tamamlayıcı özelliklere sahiptir. Dönemin süsleme öğelerinin tatbik edildiği tepelikte, kompozisyonun merkezini Ampir süslemenin vazgeçilmezi olan madalyon belirlemektedir. İçerisinde "Allah CC" lafzı bulunan oval kartuşun zemini siyah iken yazıları altın yaldız renktedir. Madalyonun tepe noktasından aşağıya doğru yılankavi uzanan kıvrık dalın üzerinde yapraklar ve aralara serpiştirilmiş palmet motifleri oldukça belirgindir. Tepeliği üstten sınırlandıran silmenin uçları volütlüdür ve tepeliğin şekline göre eğimlendirilmiştir. Bu silmenin tepe noktası vazodan çıkan uçlarına palmet yerleştirilmiş natürmortla tezyin ediliştir. Tam ortada ise palmet motifi bulunmaktadır. Son dönemde boyanan tepeliğin zemini yeşil, motifleri ise kırmızıdır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın yan yüzeyleri kavsara hizasına kadar yüzeysel dikey dikdörtgen birer nişle, kavsara hizasından itibaren ise mihrabı ters U biçiminde dolaşan bordürle sınırlandırılmıştır. Bu iki katlı görünümü ile Ampir üsluba vurgu yapılan mihrabın kenar bordürü ikili sarmaldır. Sarmalların içleri, Ortahisar/İskender Paşa Camii ve Ortahisar/Yeni Cuma Camii mihraplarının kenar bordürlerinde olduğu gibi Rokoko üslupta beyzi/elips madalyonlar ile tezyin edilerek mücevher etkisi yüksek motiflerle dolgulanmıştır. Madalyonların çerçevesi üst köşelerde değişikliğe uğramış, sadece bu alanlarda madalyonlar arasında kalan boşluklara rozet çiçek yerleştirilmiştir. Bordürün zemini yeşil motifleri ise kırmızıdır.

[590] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 105.

III. Alınlık: Bordür ile köşelik arasına yerleştirilen yatay dikdörtgen formlu pano şeklinde yansıtılan alınlık, Ali İmran Suresi 37. ayet olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi ile beraber *Nemmekahu Rüşdi 1306* yazılmıştır. Kenarları oval olan madalyonun zemini siyah yazıları ise altın yaldız renk ile boyanmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Taşların uygun biçimde dizilimiyle oluşturulan köşeliklerde tek süsleme unsuru kavsara köşelerine denk gelen rozet çiçeklerdir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru dört kademe ile genişletilerek oluşturulan kavsaranın ilk kademesi yuvarlak kemer formludur ve istiridye kabuğu formunda yivlerle hareketlendirilmiştir. Diğer kademelerde ise Ampir üslupta yaygın kullanılan dik akanta yer verilmiştir. İkinci kademede üç, üçüncü kademede beş, dördüncü kademede yedi tam dik akant kullanılmıştır. Bu akantlar, birbirinden bağımsızdır ve simetrik bir dağılım göstermektedir. Kavsarada da zemin yeşil motifler kırmızı ile boyanmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan nişin genişliği 85 cm, derinliği 50 cm ve kavsaraya kadar olan yüksekliği 1,80 m'dir. Nişin iç kısmı, uçları yuvarlatılmış sekiz yiv ile hareketlendirilmiştir. Bunun üzerinde kavsara ile nişi birbirinden ayrıran 15 cm'lik bir geçme bulunmaktadır. Üzerinde ise balıksırtı çizgilerle hareketlilik sağlanmıştır.

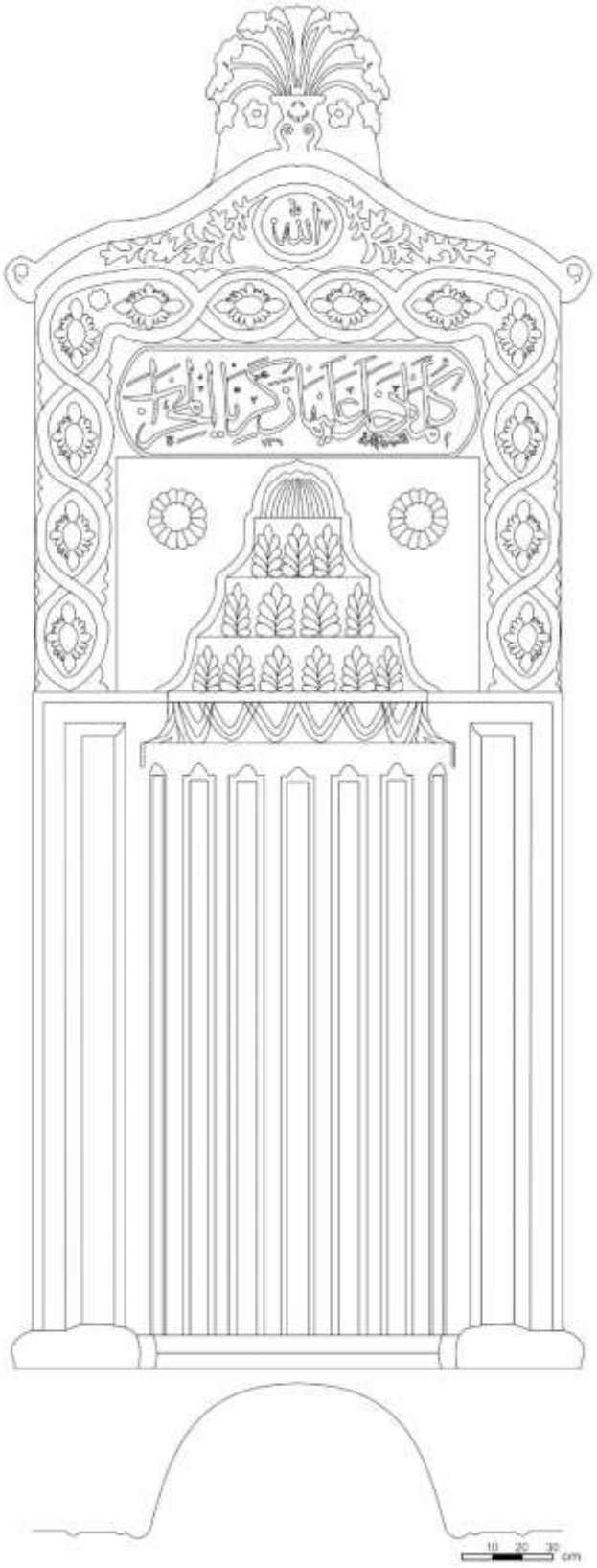
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 20 cm yükselten oturtmalık bulunmaktadır.

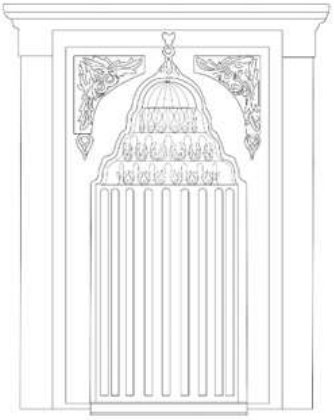
Çizim 2.23. Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.49. Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii Mihrabı

2.1.24. Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.1.24.
Çizim Numarası	2.24.
Fotoğraf Numarası	2.50.
İnceleme Tarihi	26.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 30" Kuzey - 39° 43' 5" Doğu
Caminin Tarihi	H.1313/M.1896
Mihrabın Tarihi	H.1313/M.1896
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 3,20 m D: 0,55 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İstiridye
	Bitkisel: Palmet, Akant
	Nesneli: Alem
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Günümüzdeki yapı, açılış beraatındaki bilgilere göre H.1313/M.1896'da yapılmaya başlanmış, H.1315/M.1898'da ibadete açılmıştır. Tahrir defterlerindeki ilk kayıt, 1553 tarihli olan defterdedir ve mahalle isminde (Mahalle-i Mescid-i Halil Ağa nam-ı diğer Azaban-ı Cedid) mescid olarak geçmektedir[591]. 1523 tarihli defterde olmaması yapının 1523-1553 yılları arasında yapıldığına işaret etmektedir. Aynı şekilde 1565-1566 tarihli Şer'iyye Sicili'nde de "Hoca Halil Mescidi" şeklinde geçmektedir[592]. İlk yapımı XVI. yüzyılın ikinci yarısında mescid olsa da bir deprem sonucu yıkılmış ve sadece minaresi orijinal kalmakla beraber cami olarak yeniden inşa edilmiş olmalıdır[593]. Caminin 6 parça mevkufatla birlikte tutulan vakıf kaydı, Vakfiye defterinin 94. sayfasında kayıtlıdır[594]. Mimar Sedat Çetintaş, 1937'de yazdığı raporda, minaresinin XVI. yüzyıldan kalma olsa da camisinin 30-40 yıl önce

[591] Lowry, 67.
[592] Bostan, 132.
[593] Horuluoğlu, 90; Murat Yüksel, 155; Yücel, *Trabzon*, 57; Hüseyin Albayrak, *Trabzon'da İki Tarihi Mekan*, 71; Tuluk-Düzenli, 68.
[594] Mehmet Kurnaz, 29.

yenilendiğinden bahsetmektedir[595]. Bu bilgi beraatında bulunan yapım tarihini doğrulamaktadır. Son olarak 2008 yılında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore ettirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Caminin güney duvarının tam ortasında bulunmaktadır. (Çizim 2.24, Fotoğraf 2.51).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yatay dikdörtgen düz formdadır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Çerçeve kurulumu Ampir etkili olan mihrabı 20 cm'lik düz bir bordür kuşatmaktadır. 15 cm'lik bir boşluktan sonra 20 cm'lik bordür gelmektedir ki; bu aynı zamanda yukarıya kadar devam edip köşeliği de içine alan bordürdür.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Ampir etkiyi hissettiren diğer bir alan üçgen köşeliklerdir. Süsleme kompozisyonu palmetin dip kısmından başlayan uçları volütlü kıvrımların sırtsırta yerleştirilip ortadan bağlandığı motif ile başlamaktadır. Kıvrımların uçlarından yukarıya doğru açılan Ampir özellikler gösteren ince zarif ve uzamış görünümlü akant yaprakları köşeliğin dik açılı olduğu bölüme doğru uzanmaktadır. Bu akanta sarılarak köşeliğin kenarlarına yönlendirilen diğer akantlar ile kompozisyon tamamlanmıştır. Köşeliklerin altında ise damla formu yansıtan akantlara yer verilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen Barok kurgulu kavsara dört kademeye sahiptir. En üst kademe yuvarlak kemer ile sınırlandırılarak içi beş dilimle istiridye kabuğu formunda ele alınmıştır. Kademelerin yüzeylerinde dik akantlar motif olarak tercih edilmiştir. Kavsaranın tepe noktası ters duran palmet üzerinde yükselen alem ile taçlandırılmıştır. Yüzey süslemelerinde Ampir motifler olan kavsaranın kuşatma kemeri Barok karakter sergilemektedir.

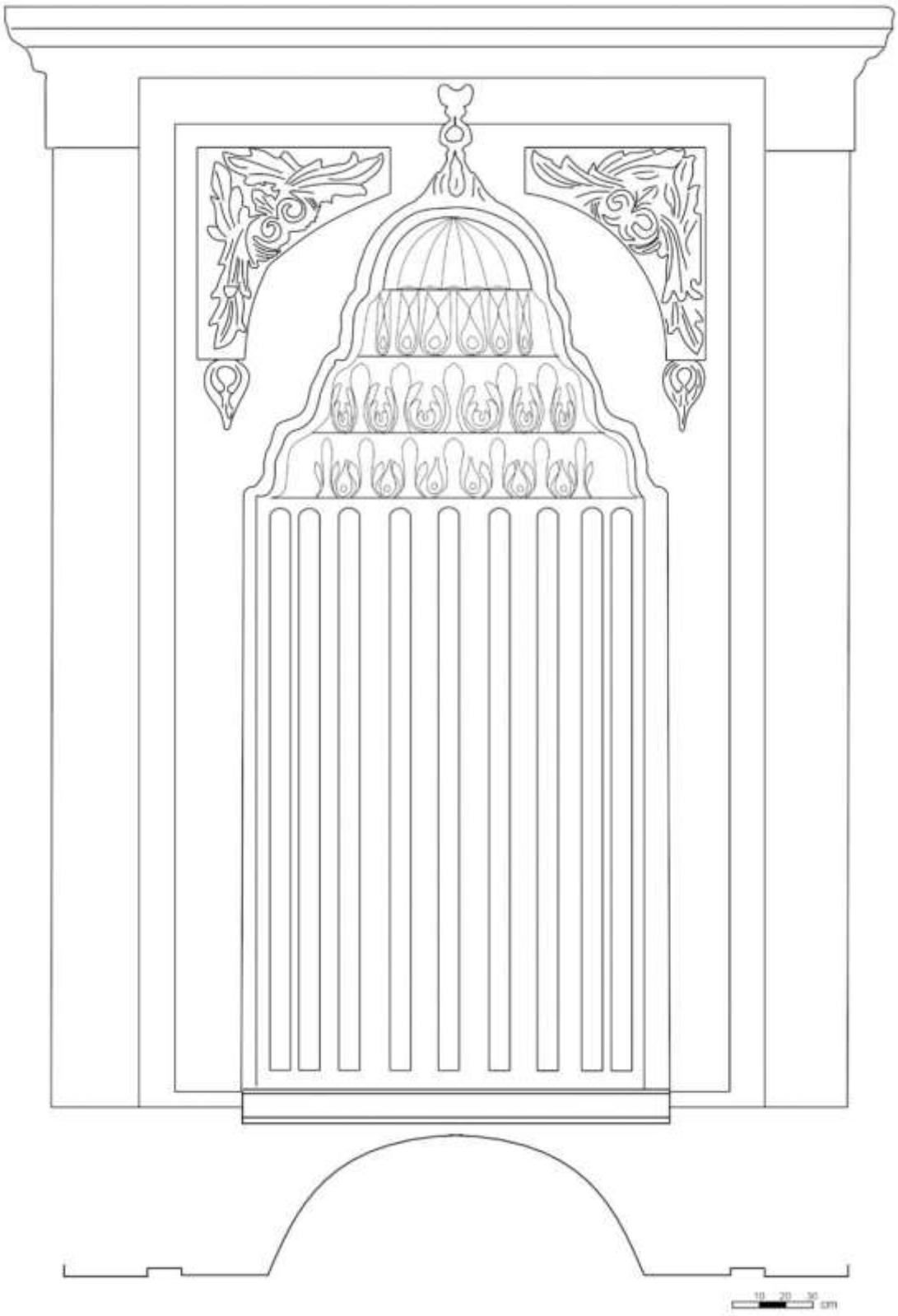
2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak plana sahip olan niş, 1,20 m genişliğe, 1,85 m yüksekliğe 55 cm derinliğe sahiptir. Kavsaranın Barok kurulumuna uygun

[595] Hacıfettahoğlu, 81-82; Düzenli, 104.

olarak hücrenin içi de dokuz nişle hareketlendirilerek Barok üslubun dalgalı formu yakalanmıştır.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: 15 cm yüksekliğe sahip oturtmalık mihrabın şekline uygun olacak şekilde tasarlanmıştır.

Çizim 2.24. Hoca Halil Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.50. Hoca Halil Camii Mihrabı

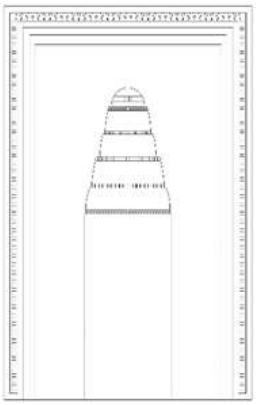
2.2. TRABZON AKÇAABAT İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.2. Akçaabat İlçesi Cami Dağılımı

1	Dürbinar Mahallesi Merkez Camii
2	Işıklar Mahallesi Orta Camii
3	Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii
4	Orta Mahalle Camii
5	Söğütlü Mahallesi Merkez Camii
6	Kayalar Mahallesi Camii
7	Şinik Mahallesi Merkez Camii
8	Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii
9	Merkez Yeni Camii
10	Merkez Yeni Camii Son Cemaat Yeri
11	Derecik Mahallesi Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii
12	Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii

2.2.1. Dürbinar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.1.
Çizim Numarası	2.25.
Fotoğraf Numarası	2.51.
İnceleme Tarihi	20.12.2018
Koordinatlar	41° 1' 9" Kuzey - 39° 34' 12" Doğu
Caminin Tarihi	H.1159/M.1746
Mihrabın Tarihi	H.1159/M.1746
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,00 m Y: 4,00 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Baklava, Balık Sırtı, Halat/Burma, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı yanında taş üzerinde geçen tarih H.1159'dur. Miladi 1746'ya denk gelen bu tarih camii açılış beratında da aynı şekilde geçmektedir. Taşa kazınan 1746 tarihinin aksine kaynaklarda geçen tarih 1756'dır. 1806 tarihinde camiinin ilk imamı Mollabekiroğlu Hafız Üzeyir Efendi tarafından düzenlenen vakfiyede geçen *"Akçaabad maa Yomura*[596] *müzafatında Polathane*[597] *Kazası'nda vaki Mustafa Bin Hacı Ali nam hayrat sahibinin bu tarihten 50 sene mukaddem bina eylediği camii-i şerif"* ifadeleri bu tarihte Hacı Ali oğlu Mustafa tarafından yaptırıldığını göstermektedir[598]. Bu on yıllık fark cami yapımına başlanan ve bitirilen yıl olarak değerlendirilebilir. 1808 yılında cami ile ilgili işlemlerin yazılı olduğu belgelerde[599]

[596] Yomura, Yomra ilçesinin eski adıdır. İlyas Karagöz, *Grek Bizans ve Eski Tük Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları,* Trabzon 2006, 369.
[597] Akçaabat'ın eski isimlerinden biri. Enver Uzun, *Akçaabat Yer Adları*, Trabzon 2005, 12.
[598] Haydar Gedikoğlu, *Akçaabat I,* Trabzon 1996, 155.
[599] Hurufat Defteri, 533, *VGMA*, Cemaziyelevvel 1223, (Haziran 1808), 50.

yapının o dönem için Müslümanlaşma sürecinde eğitim kurumu olarak hizmet verdiği de elde edilen bilgiler arasındadır[600].

Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre; cami, 1970'lerde orjinalliğine zarar verecek şekilde onarılmış, 2003 yılında ise aslına uygun şekilde tekrar restore ettirilmiştir. Yapı ile çağdaş olduğu düşünülen mihrabının onarımları ile ilgili kesin bilgiler yoktur. Fakat niş ile kavsara arasındaki malzeme farkından dolayı sonradan onarılmış olabileceği akla gelmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının tam karşısında konumlandırılan mihrap, güney duvarın tam ortasındadır (Çizim 2.25, Fotoğraf 2.51).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: 15 cm genişliğe sahip diş sıraları ile hareketlendirilmiş bordür, mihrabı ters U şeklinde dolaşmaktadır. Sonrasında devam eden kaval silmeler ile sınırlılık sağlanmıştır. Sonrasında bırakılan 60 cm'lik boşluktan sonra mihrap nişi başlamaktadır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru beş kademe ile genişleyen kavsaranın yaşmağı yarım yuvarlaktır ve yüzeysel diş sıraları ile hareketlendirilmiştir. İkinci kademede zikzak çizgilerle ters ve düz üçgenler meydana getirilmişken, üçüncü kademede baklava motifleri süsleme unsuru olarak tercih edilmiştir. Dördüncü kademede süsleme sağa ve sola doğru ilerleyen balık sırtı motifi iken beşinci kademe de herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Kademeler arasındaki geçis silmeleri ve saçkalarında ise diş sırası ve halat silme ile karşılaşılmaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 1 m genişliğe, 1,90 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir.

3. Sütunceler: Yoktur.

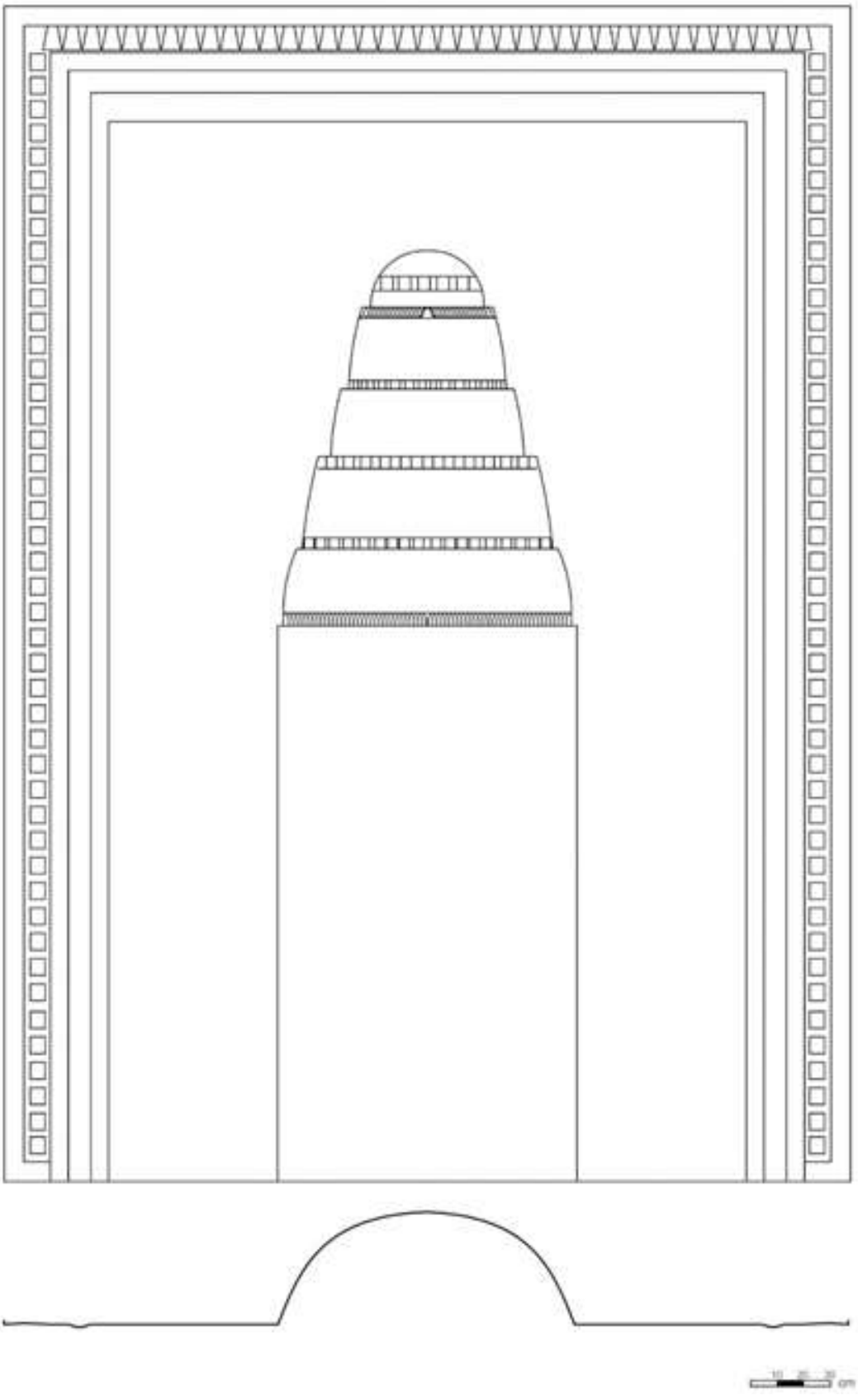
[600] Gazi Özdemir, "XVIII. yüzyıl Akçaabat Kaza Merkezi Yaygın Eğitim Kurumları", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (12-14 Ekim 2018) Bildiriler,II,* Trabzon 2019, 325.

i. **Başlık:** Yoktur.

ii. **Gövde:** Yoktur.

iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

Çizim 2.25. Dürbinar Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.51. Dürbınar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.2.2. Işıklar Mahallesi Orta Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.2.
Çizim Numarası	2.26.
Fotoğraf Numarası	2.52.
İnceleme Tarihi	21.12.2018
Koordinatlar	40° 52' 52" Kuzey - 39° 26' 8" Doğu
Caminin Tarihi	H.1266/M.1849
Mihrabın Tarihi	H.1266/M.1849
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,50 m Y: 4,50 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Ay-yıldız
Malzeme	Taş
	
	

Tarihçesi: Caminin açılış beratında H.1199/M.1785 tarihi geçmektedir. Kaynaklarda ise 1785'de farklı bir yerde iken 1849'da günümüzdeki yerine taşındığı ile ilgili bilgi verilmiştir[601]**.** Aynı dönemde yapılmış olduğu düşünülen mihrabının geçirmiş olduğu onarımlar ile ilgili net bilgi yoktur. Fakat daha önce boyalı olan mihrabın sonradan raspalanarak boyalardan arındırıldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının tam karşısında konumlandırılan mihrap, güney duvarın tam ortasındadır (Çizim 2.26, Fotoğraf 2.52).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrabı dolaşan 15 cm genişliğe sahip dış bordür sonradan seramikle kaplanmıştır. 10 cm'lik içbükey bordür sonrasında 65 cm genişlik bırakılarak mihrap nişini ve kavsarayı sınırlandıran kaval silmeye geçilmiştir. Bu kaval silme ile mihrap nişi arasında da 10 cm'lik bir boşluk bırakılmıştır.

[601] Mustafa Reşat Sümerkan – İbrahim Okman, Kültür Varlıklarıyla Trabzon , Cilt I İlçeler ve Köyler, Trabzon 1999, 3.

III. Alınlık: Yoktur. Fakat üst kısımda iki silme arasında oluşan boşluk kitabelik olarak değerlendirilmiş ve üzerine siyah renkle Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi yazılmıştır. Bu ayet sonradan yazılmış olmalıdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara ile dıştan sınırlayan silme arasında oluşan üçgen köşelikler süsleme unsurlarının kullanıldığı tek alandır. Kavsaranın üst kısmı yönü yukarıya doğru bir hilal ile taçlandırılmıştır. Her iki yanında ise yüzeysel rozet çiçekler kullanılmıştır. Yanlarına ise simetrik düzende bakışımlı olarak yerleştirilen ay ve altı yapraklı çiçek motifine benzer yıldızlar konumlandırılmıştır. Bu motifin çevresi daire şekilli madalyon olarak sınırlandırılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru beş kademe ile genişlemektedir. İlk kademe yarım yuvarlak planlıdır ve altında yüzeysel niş dizisi ile kompoze edilmiştir. Diğer kademeler süslemesiz olarak ele alınmıştır. Kademeler arasındaki geçiş elemanları belirlenmiştir, sadece dördüncü ile beşinci kademeyi birbirinden ayıran silme halat silme olarak değerlendirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 1 m genişliğe, 2 m yüksekliğe sahiptir.

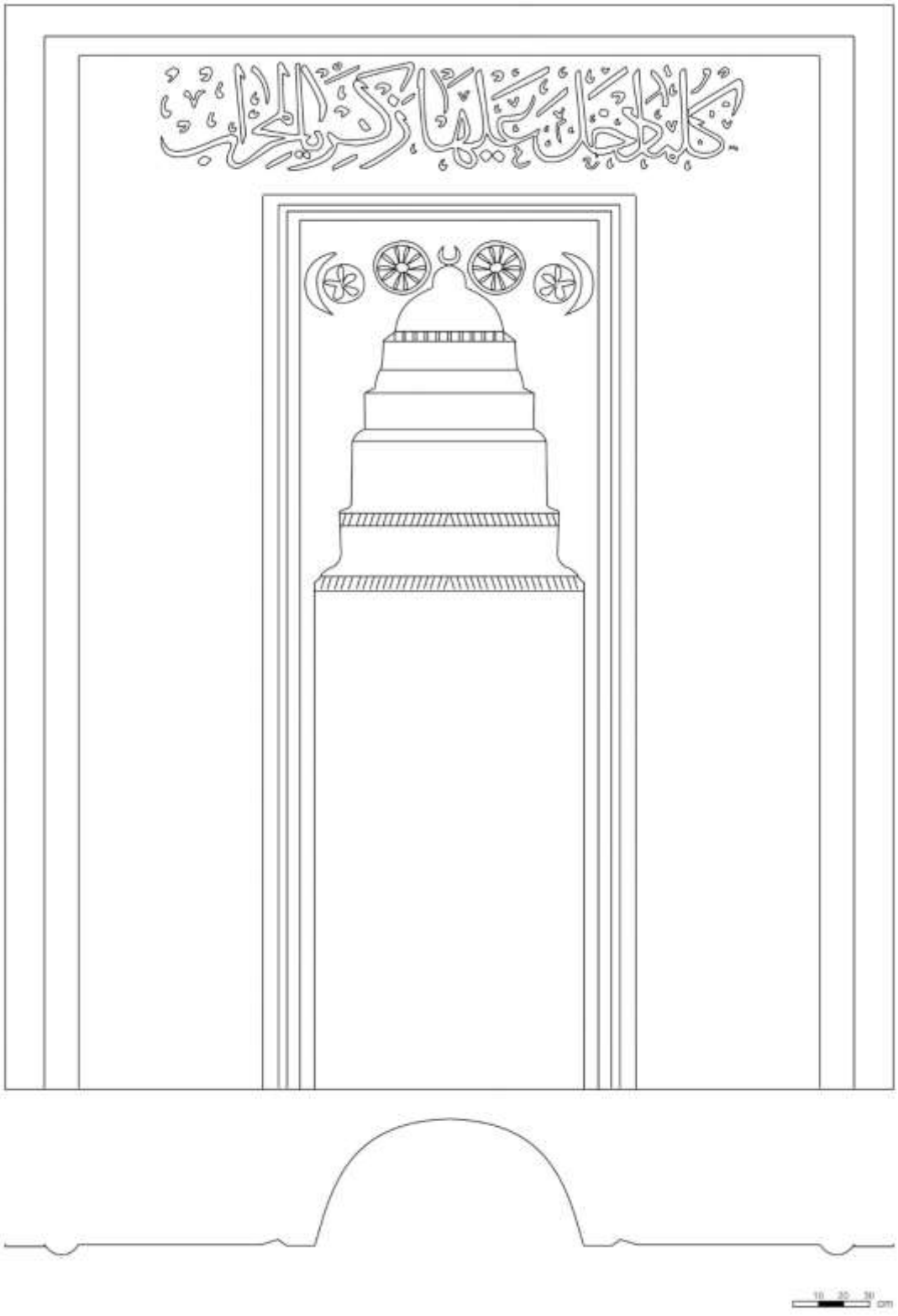
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

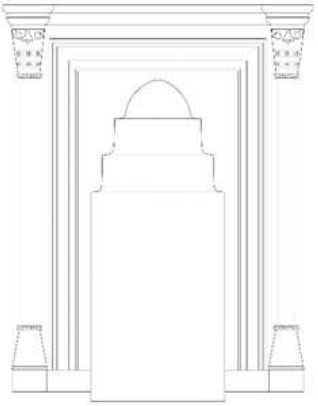

Çizim 2.26. Işıklar Mahallesi Orta Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.52. Işıklar Mahallesi Orta Camii Mihrabı

2.2.3. Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.3.
Çizim Numarası	2.27.
Fotoğraf Numarası	2.53.
İnceleme Tarihi	20.12.2018
Koordinatlar	40° 57' 53" Kuzey - 39° 34' 39" Doğu
Caminin Tarihi	H.1218/M.1804
Mihrabın Tarihi	H.1218/M.1804
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,20 m Y: 3,20 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Halat/Burma
	Bitkisel: Palmet
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerine yazılmış tarih H.1218/M.1804'dür. Aynı tarihin mimari özelliklerini gösteren mihrabının geçirmiş olduğu onarım tarihleri ile ilgili bilgi mevcut değildir. Mihrabın altın yaldız renkli boyaları, cami görevlisinin verdiği bilgiye göre 2016 yılında yapılmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.27, Fotoğraf 2.53).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrabın kenarlarını belirleyen sütunce başlıklarının üzerine oturtulmuş kademeli olarak yüzeyden taşıntı yapan düz bir tepeliğe sahiptir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın iki yandan 15 cm çapa sahip sütunlarla sınırlandırılmış olması Ampir kurulumu göstermektedir. Sütunlar, kaide, gövde ve başlıklardan oluşmaktadır. Kaideleri, aşağıdan yukarıya doğru daralmakta ve halat silmeli bilezikten sonra gövde başlamaktadır. Oldukça sade olan silindirik gövdenin üzerinde kullanılan başlıklar ise tek süsleme alanı olarak değerlendirilen

alanlardır. Köşelerinde volütlerle hareketliliğin sağlandığı başlıkların ortasında aşağıya doğru bakan stilize palmetler kullanılmıştır. Ayrıca başlığın alt kısmı halat deseni ile hareketlendirilmiştir. Sütunların üzerinde yer alan içbükey ve dışbükey silmeli yekpare bloklarla mihrabın üst kısmı belirlenmiştir. Kullanılan bu kenar düzenlemelerinin dışında mihrap hücresi ve kavsarayı ters U şeklinde dolaşan iki dışbükey silme ile çerçeve oluşturulmuştur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara ile kenar silmelerinin arasında oluşan alan süslemesizdir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru üç kademe ile genişlemektedir. Hiçbir süslemesi olmayan kavsaranın yaşmağı altın yaldız renk ile boyanmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 1 m genişliğe, 1,70 m yüksekliğe ve 40 cm derinliğe sahiptir.

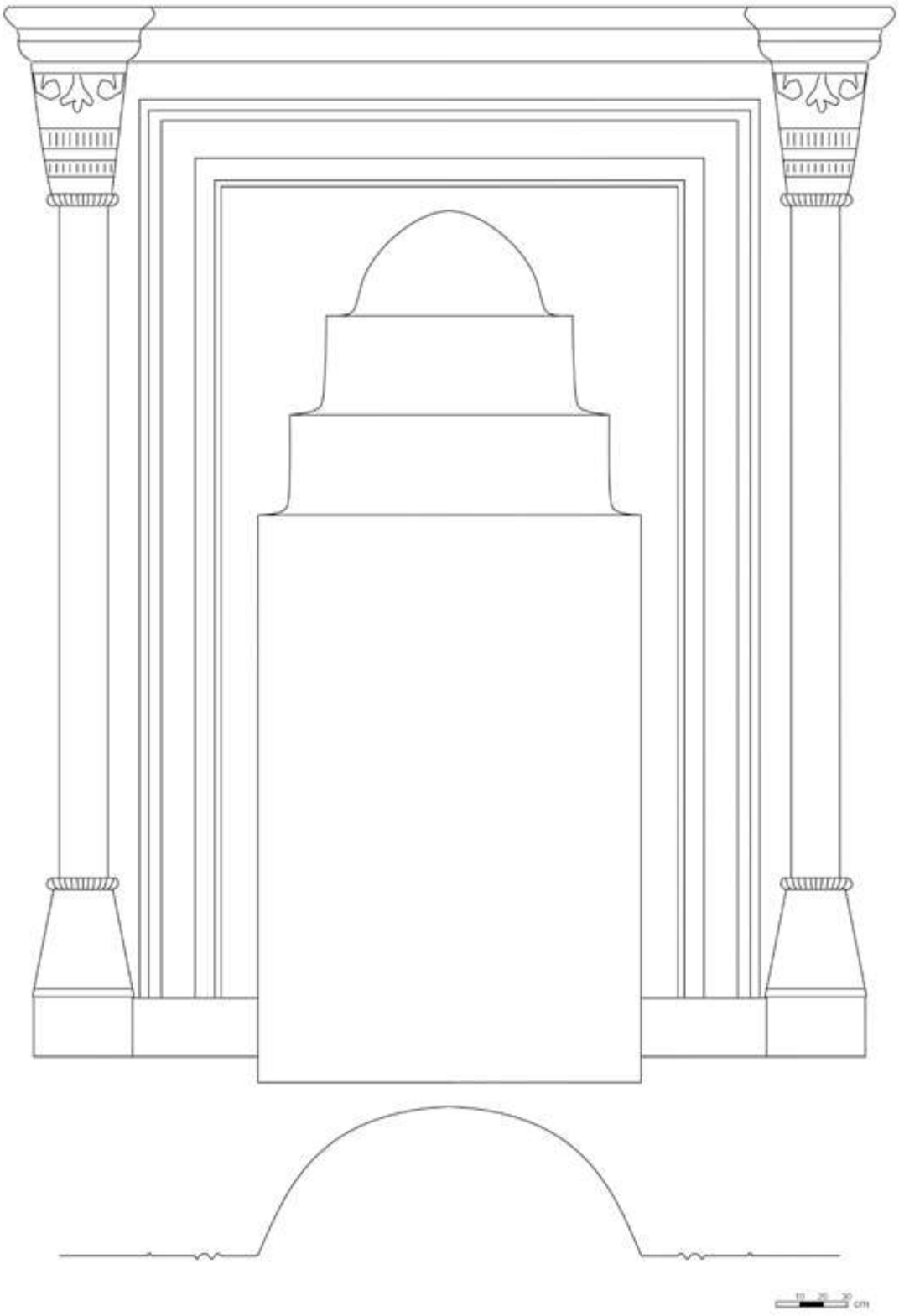
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 15 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

Çizim 2.27. Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.53. Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii Mihrabı

2.2.4. Orta Mahalle Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.4.
Çizim Numarası	2.28.
Fotoğraf Numarası	2.54.-2.56.
İnceleme Tarihi	20.12.2018
Koordinatlar	41° 1' 9" Kuzey - 39° 33' 50" Doğu
Caminin Tarihi	H.1214/M.1805
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyılın son çeyreği
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 4,10 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Diş Sırası
	Bitkisel: Kıvrımdal, Palmet, Akant
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından hazırlanan eski eser fişinde ve kaynaklarda[602] yapılış tarihi H.1222/M.1807 olarak geçen caminin, girişte bulunan Türkçe kitabesi ve açılış beratında bulunan tarih H.1214/M.1800'dür. Yapılan onarımlar esnasında kaybolan orijinal kitabesinde ise H.1219/M.1805 tarihi yer almaktadır (Fotoğraf 2.54). Kitabede geçen 1805'de yapımına başlanmış, vakfiyesinin hazırlandığı 1807'de tamamlanmış olmalıdır. Vakfiyesinde bani olarak geçen isim ise Molla Bekir oğlu Hafız Üzeyir Efendi'dir[603].

Yapının mihrabı, XIX. yüzyılın son çeyreğinde yapılmış olan Ortahisar/Hızırbey (Sotha/Eksotha) Camii mihrabı ve Ortahisar/Konak Camii (1884) mihrabı ile üslup açısından benzer özellikler göstermektedir. Bu da erken tarihli olsa da mihrabının geç dönem eklemesi olduğuna işarettir. Mihrabın geçirmiş olduğu onarımların tarihleri net

[602] Sümerkan – Okman, 1-2; Demet Taşkan, *Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016, 17.
[603] Mustafa Yazıcı, *Osmanlı Döneminde Akçaabat (1461-1923),* Akçaabat 2006, 114.

olarak bilinmese de eski fotoğraflarından bazı değişikliklere uğradığı anlaşılmaktadır. Mihrap nişinin içinde ve sütuncelerin yüzeyinde bulunan süslemeler günümüzde bulunmamaktadır (Fotoğraf 2.55).

Fotoğraf 2.54. Orta Mahalle Camii Orijinal Kitabesi (Trabzon VGM Arşivinden)

Fotoğraf 2.55. Orta Mahalle Camii Eski Fotoğrafı (Trabzon VGM Arşivinden)

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde konumlandırılan mihrap, kıble duvarının tam ortasına yerleştirilmiştir (Çizim 2.28, Fotoğraf 2.56).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Kenarları dalgalı hatta sahip yekpare taştan ibaret olan tepelik süsleme alanı olarak değerlendirilmiş Ampir etkili motiflerle kompoze edilmiştir. Ortasında bulunan yatay beyzi madalyonların birinde *"Allah CC",* diğerinde ise *"Muhammed AS"* yazılıdır. Tepeliğin kenarlarında kıvrımları taşın kenar oyuntusuna uygun natüralist üslupla ustalıkla işlenmiş akant motifleri kullanılmıştır. Madalyonların altında da bu süsleme düzenine uygun olacak şekilde birbirine dolanan sapların üzerinden çıkan yaprak ve çiçek motifleri kullanılmıştır. Tacın tepe noktasında ki çiçek, yaprak ve bunların ucundan sarkan goncalar yine natüralist üslupta yansıtılmıştır. Tepelikte bulunan bu süsleme ayrıntıları altın yaldız renkli boya ile renklendirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap kenarlardan Ampir üslupta sıklıkla görülen sütuncelerle sınırlandırılmıştır. 15 cm çapa sahip yekpare sütunun gövdesi altta ve üstte hafif şişkince vazo şeklinde ele alınarak kaide ve başlık görüntüsü oluşturulmuştur. Başlıklarında stilize palmet ve volütler kullanılmıştır. Eski fotoğraflarında sütunlar üzerinde bulunan sarmal düzendeki akant yapraklı süsleme günümüzde bulunmamaktadır. Sütuncelerden sonra bırakılan 10 cm'lik boşlukların ardından kullanılan içbükey iki silme ile kavsara ve niş için ayrı bir çerçeve oluşturulmuştur.

III. Alınlık: Kenarlarda bulunan sütun başlıklarının üzerindeki yastık taşlarının arasına yekpare bir blok olarak yerleştirilen taşla alınlık oluşturulmuştur. Üzerinde ise yanyana yerleştirilmiş kenarları altın yaldız renkli oval hatlı iki madalyon içerisinde Ali İmran Suresi 37. ayet yazılmıştır. İlkinde "*kullemâ dehale 'aleyhâ*" ikincisinde *"zekeriyya-l mihrab"* ifadeleri geçmektedir. Bu madalyonların kenarlarında ise tepelikte bulunan kıvrımlı yaprak ve uçlarında bulunan gonca motifleri tekrar edilmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara ve silmeler arasında oluşan üçgen köşelikler mihrabın genel süsleme düzenine uygun motiflerle tezyin edilmiştir. En üstte, birbirine dolanarak yaşmağa doğru eğilen yapraklı kıvrımların ucuna yerleştirilen stilize palmet kullanılan süsleme kompozisyonudur. Kavsaranın ikinci kademesinin yanına denk gelen alanlarda, ortasında kabartma teknikle yapılmış çiçek ve bu çiçekten dağılan alternatifli yaprak ve gonca dizlimi ile oluşturulan rozetler bulunmaktadır. En alt kademenin yanlarında ise, yine yapraklı kıvrımlar ve goncalar ile süsleme bütünlüğü yakalanmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru üç kademe ile genişletilerek oluşturulan Barok kavsaranın her kademesinde Ampir esintili süslemelere yer verilmiştir. En alt kademede bulunan birbirinden bağımsız beş dik akant ve bu akantlardan doğan yukarıya ve aşağıya doğru yönlendirilmiş goncalar kullanlmıştır. İkinci kademede, akant sayısı dörde düşürülmüştür ve bu akantların damarları oldukça belirginleştirilip uçları sivriltilmiştir. En üst kademe olan yaşmakta tepelik süslemesine benzer yapraklı kıvrımların birbirine dolanarak yukarıya doğru yönlendirildiği süsleme vardır. Kademeler halat silme ve altından sarkan diş sıraları ile birbirinden ayrılmış, çerçevesi ise kırık hatlı Barok silme ile belirlenmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş yarım ongen planlıdır. Genişliği 1 m, kavsaraya kadar olan yüksekliği 1,60 m olan nişin derinliği 40 cm'dir.

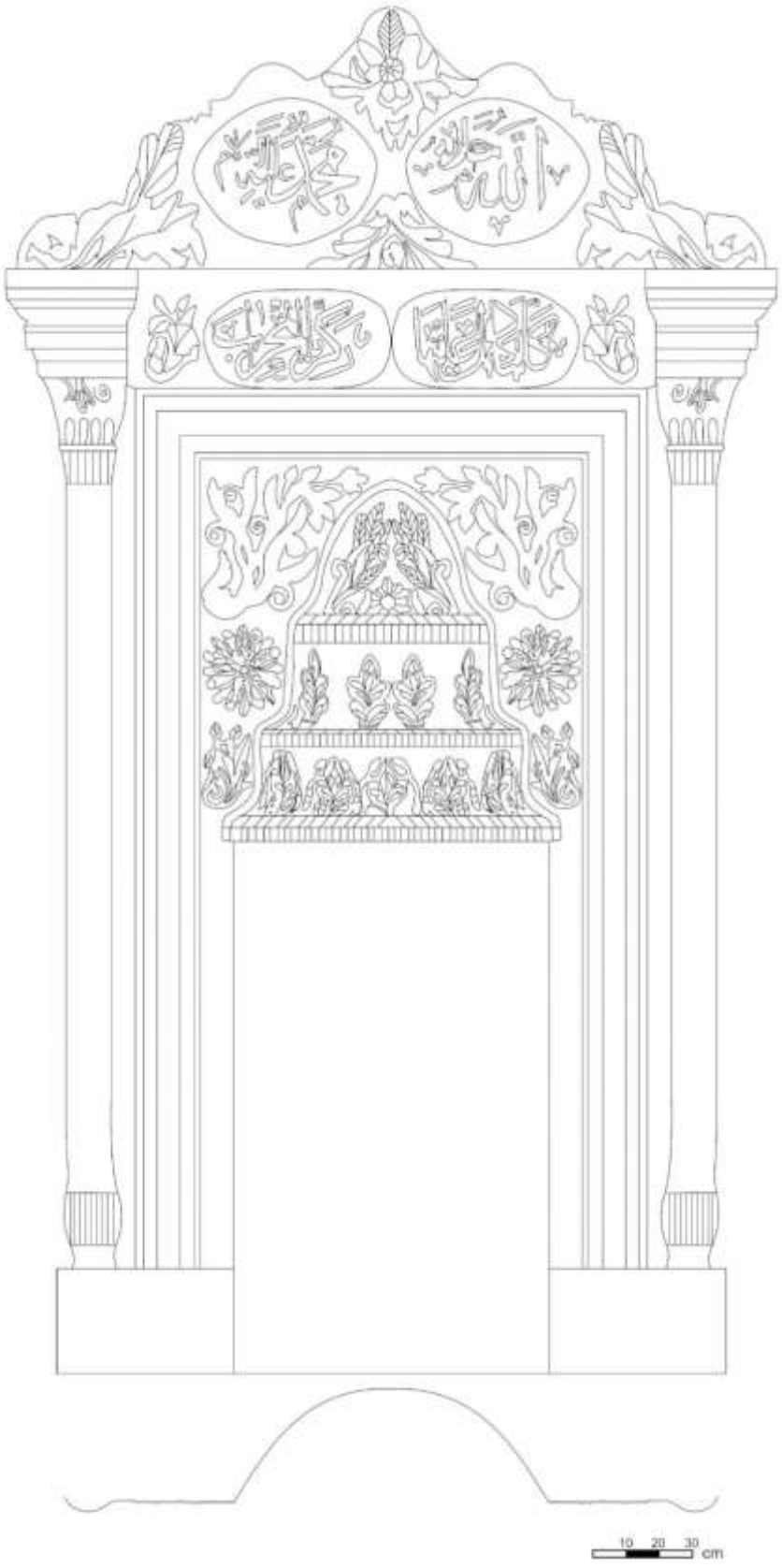
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Nişin iç kısmı haricinde sadece kenarlardan 35 cm yükselten oturtmalık bulunmaktadır.

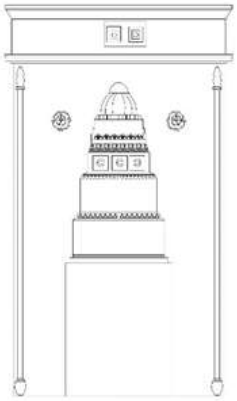

Çizim 2.28. Orta Mahalle Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.56. Orta Mahalle Camii Mihrabı

2.2.5. Söğütlü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.5.
Çizim Numarası	2.29.
Fotoğraf Numarası	2.57.
İnceleme Tarihi	20.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 42" Kuzey - 39° 36' 15" Doğu
Caminin Tarihi	H.1220/M.1805-1806
Mihrabın Tarihi	H.1220/M.1805-1806
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,20 m Y: 3,60 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Sekiz Kollu Yıldız, İstiridye, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Giriş kapısında bulunan Türkçe kitabede H.1287/M.1870 yılında yaptırıldığı yazılıdır. Fakat kaynaklardan elde edilen bilgiye göre camii ilk olarak, Ayanlık Dönemi'nde[604] Trabzon'un en kalabalık ve en eski ailelerinden biri olan Hacı Salihzade sülalesinin üçüncü kuşak torunlarından Büyük Ali Ağa (1776-1844) tarafından yaptırılmıştır. Sonrasında ise Ali Ağa'nın en küçük oğlu Ömer Ağa (183? – 1910), yöreye hakim olduğu dönemlerde yapıyı onartarak, 1878'de kendi adına düzenlettiği vakfa kaydettirmiştir[605]. Kapı üzerinde geçen 1870'i onarım tarihi, XIX. yüzyılın ilk yıllarını ise yapım tarihi olarak almak daha doğru olacaktır. Çünkü VGM Arşivi'nde bulunan Hurufat defterlerindeki kayıtlarda 1806 ylında Rüstem oğlu

[604] Ayanlık, Derebeylik, Ağalık gibi farklı isimlerle anılan, taşra yönetiminde halka sözünü geçirebilen ve devlet adına nizamı sağlamaya çalışan kişilerin önderliğinde, XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarında yaşanan siyasal, idari bir rejim dönemini anlatan ifadedir. Derebeylik, padişahlıkta olduğu gibi babadan oğula aktarılan bir sistemi benimsemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanık Düzeni Devri (1730-1839)" *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, VIII-XII,* Ankara 1970, 14-23.

[605] Mehmet Hacısalihoğlu, "Ayanlık Döneminde Tonya ve Akçaabat'ta Hacısalihoğlu Ailesi: Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (26-28 Nisan 2013) Bildiriler,* Trabzon 2014, 46,59.

Mehmet'in ilk imam ve hatip olarak atandığı bilgisi bulunmaktadır[606]. Yapı ile çağdaş olan mihrabı orjinaldir fakat üzerindeki malzeme farklılığı onarım geçirdiğini göstermektedir. Bu onarımın yapıldığı tarih ile ilgili kesin bilgiler olmasa da yakın yıllarda yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.29, Fotoğraf 2.57).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Silmelerle geçilmiş düz formludur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap çeçevesinde bordür düzenlemesi yoktur. Her iki yandan 55 cm bırakılan boşluktan sonra mihrap nişi başlamaktadır. Kenarları sınırlayıcı özelliğe sahip olan tek mimari eleman ise Ampir bir uygulama olan başlık ve kaidelere sahip ince sütuncelerdir. Bu sütunceler, kenarlarda bırakılan 5 cm'lik boşluklardan sonra başlamaktadır. Kaideleri sade iken başlıkları yivlerle hareketlendirilmiştir.

III. Alınlık: Dikdörtgen bir form sergileyen alınlıkta, içiçe iki karenin ortasında bulunan dairelerden oluşan ayrıntıların dışında süsleme yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Sınırları belirlenen köşelik elemanı yoktur. Kavsara ile sütunceler arasında oluşan köşeliklerde iki yanda birer tane bitkisel rozet bulunmaktadır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru beş kademe ile genişlemektedir. Alttaki iki kademede geçişlerde kullanılan zikzak formlu silmelerin dışında süsleme yoktur. Üçüncü kademede her bir yüzeye denk gelecek şekilde, zeminleri grift geometrik sekiz kollu yıldız dolgulu kareler bulunmaktadır. Bu kare formlu uygulamanın merkez noktalarına ise zeminden dışarıya taşan topuz şeklinde Ampir kabaralar yerleştirilmiştir. Kademeler arası geçişlerde diş sırası ve mukarnas dizisi ile hareketlilik sağlanmıştır. En üst kademe olan yaşmak ise içi beş dilimle belirlenmiş, istiridye yivli olarak yansıtılmıştır.

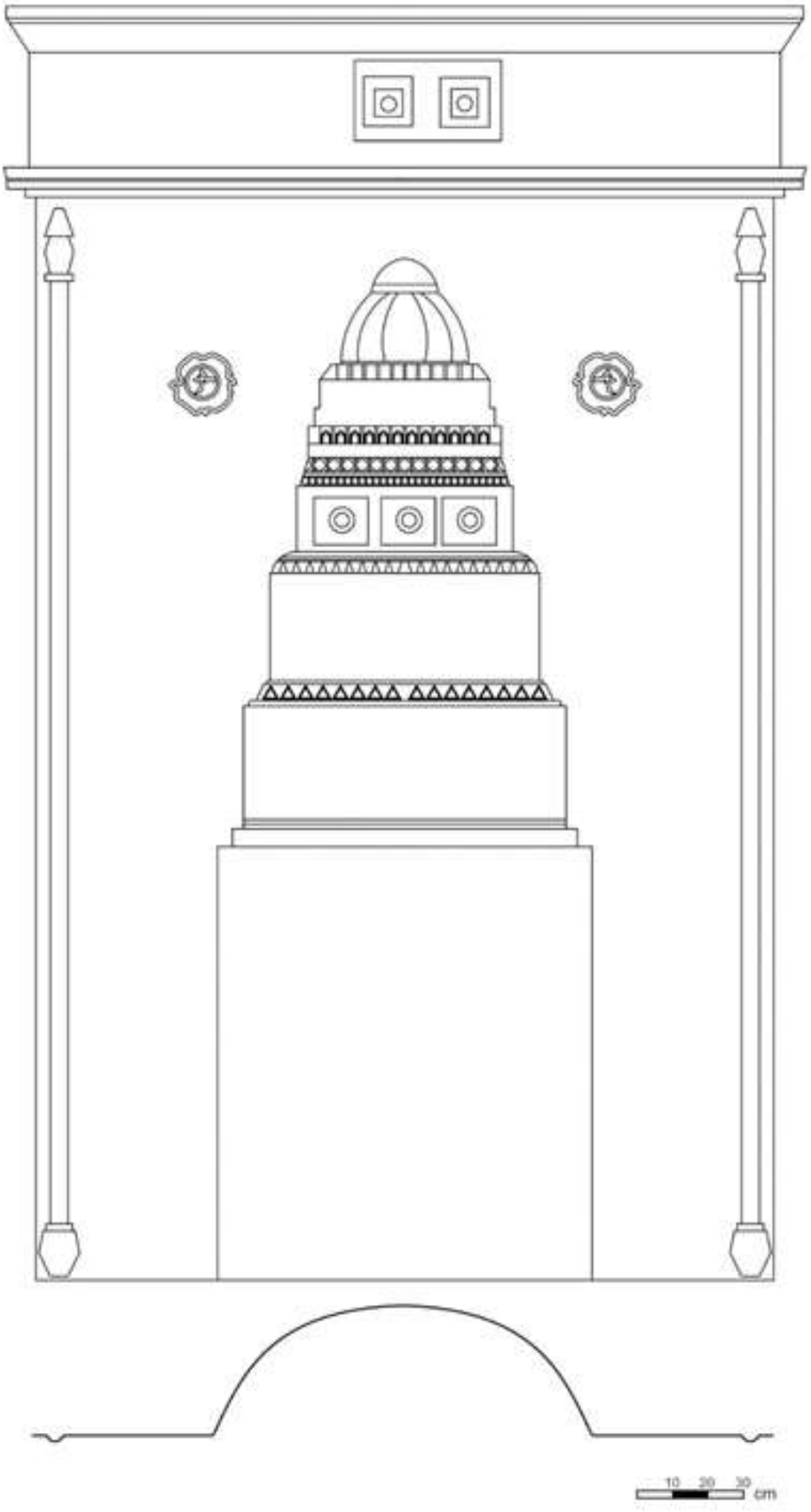
2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş **y**arım ongen planlı olup, 1,10 m genişliğe, 1,20 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir.

---

[606] Gazi Özdemir, "Akçaabat Kazası Köylerinde Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Camiler (18. Yüzyıl)", *Mavi Atlas, 7(1),* 2019, 348.

1. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

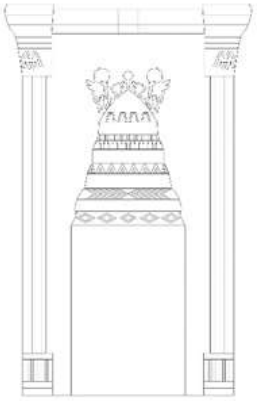
Çizim 2.29. Söğütlü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.57. Söğütlü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.2.6. Kayalar Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.6.
Çizim Numarası	2.30.
Fotoğraf Numarası	2.58.
İnceleme Tarihi	21.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 2" Kuzey - 39° 34' 31" Doğu
Caminin Tarihi	H.1242/M.1827 (1950'de yenilenmiş)
Mihrabın Tarihi	H.1242/M.1827
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,60 m Y: 3,30 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Baklava, Balıksırtı, Ay-yıldız
	Nesneli: Alem
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapının minare kaidesine asılan panoya göre, caminin ilk yapılış tarihi H.1242/M.1827'dir. Açılış beratında geçen tarih ise 1950'dir. Yapı, günümüzdeki mimari özelliklerine göre, giriş kapısının çerçevesi ve mihrabının orijinal özellikleri korunmak suretiyle 1950'de tamamen yenilenmiştir. 2006 yılında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü taraından yapılan restorasyon esnasında mihrapta bulunan boyalar temizlenmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.30, Fotoğraf 2.58).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrabı kenarlardan sınırlandıran sütünce başlıkları üzerine yatay düzende yerleştirilmiş düz bir tepelik mevcuttur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap kenarlardan 20 cm çapa sahip bordürle çevrelenmiştir. Bu bordürlerin alt ve üstlerinde kaide ve başlık şeklinde yastık taşları kullanılarak, çerçeve Ampir çerçeveye dönüştürülmüştür. Kaide yivlerle

hareketlendirilirken, başlıklarda aşağıya doğru sarkan ortası düğümlü kıvrımlar kullanılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara yaşmağının her iki yanında simetrik düzende yerleştirilmiş, yapraklı kıvrımların üzerinde bulunan yedi çanaklı çiçek ile dolgulanmış rozet, alanı hareketlendiren süsleme kompozisyonudur. Ayrıca yaşmağın tepe noktasında kullanılan alem motifi ile her iki yanında bakışımlı olarak yerleştirilen ay-yıldız motifleri diğer tezyini unsurlardır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru beş kademe ile genişlemektedir. Her kademede bir boş bir süslemeli yatay kuşak düzeni mevcuttur. En alt kademede, üzerinde yatay düzende yanyana dizilmiş yedi baklava dilimi olan süslemeli kuşak ile, diğer kademeye geçmeden önce kullanılan boş kuşak mevcuttur. İkinci kademede, balıksırtı süslemeler ile süslemesiz kuşak bulunurken, üçüncü kademe de tercih edilen motif ters ve düz yerleştirilen üçgenlerdir. Dördüncü ve beşinci kademede yüzeysel diş sıraları ile hareketlilik sağlanmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş **y**arım ongen planlı olup, 85 cm genişliğe, 1,50 m yüksekliğe ve 35 cm derinliğe sahiptir.

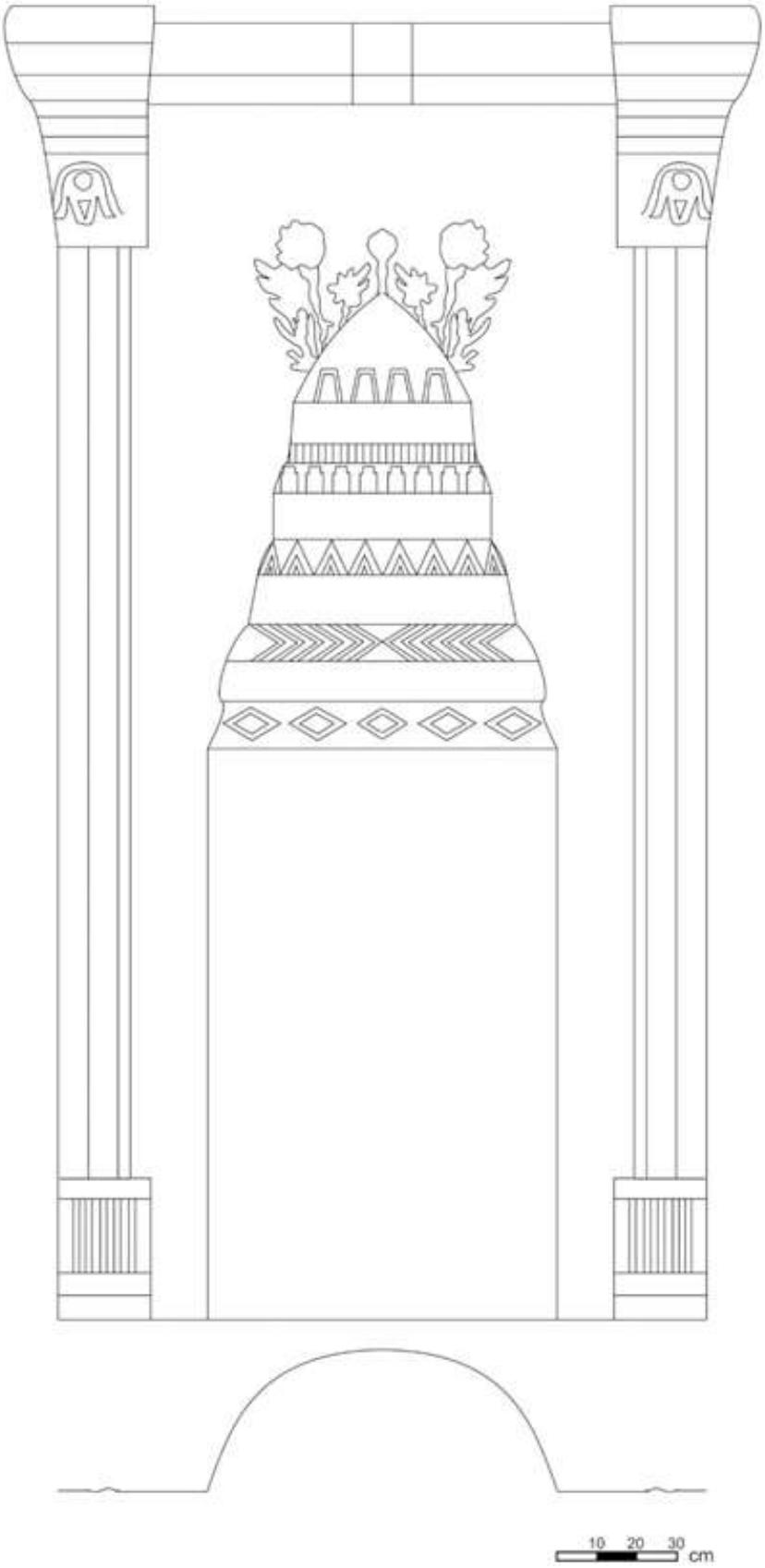
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

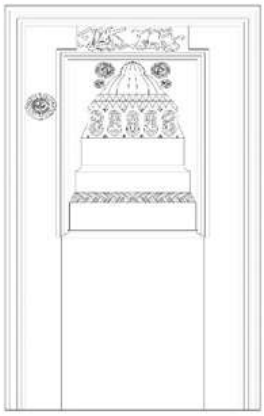
Çizim 2.30. Kayalar Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.58. Kayalar Mahallesi Camii Mihrabı

2.2.7. Şinik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.7.
Çizim Numarası	2.31.
Fotoğraf Numarası	2.59.
İnceleme Tarihi	20.12.2018
Koordinatlar	?
Caminin Tarihi	XIX. yüzyıl
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyıl
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 3,40 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Balıksırtı, İstiridye
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Yapı üzerinde yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Kaynaklarda[607] XIX. yüzyıl eseri olarak nitelendirilen yapı, Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivindeki rapor ve eski eser fişinde[608] 1862 tarihli olarak geçmektedir. Günümüzde başka bir cami yapıldığı için kullanılmamaktadır. Mihrabı, Ampir üsluba uygundur.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.31, Fotoğraf 2.59).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan içbükey ve dışbükey kaval silmelerle sınırlandırılmıştır.

[607] Sümerkan – Okman, 4.
[608] Sanat Tarihi uzmanı Şükran Özel ve Birsen Erat tarafından hazırlanmıştır.

III. Alınlık: Yatay dikdörtgen bir pano içerisinde Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* yazılıdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara dikdörtgen bir silme ile çevrelenerek köşelikler oluşturulmuştur. Kavsara yaşmağının yanlarına simetrik düzende Ampir üsluba uygun çarkıfelek ve rozet çiçekler yerleştirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru beş kademe ile genişlemektedir. Kavsaranın kademe içleri mihrap nişinin iç yüzeylerine uygun olacak şekilde yedi kenarlı olarak düzenlenmiştir. Alttaki üç kademe de geçişlerde kullanılan balıksırtı ve düz formlu silmelerin dışında süsleme yoktur. Dördüncü kademede, her bir yüzeye denk gelecek şekilde, asimetrik formlu yivlerle oluşturulmuş yerel bir süsleme oluşturulmuştur. En üst kademe olan yaşmak ise saçağı iki sıra üçgen konsollarla hareketlendirilmiş, içi ise istiridye yivlerle dilimlenmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yedi kenarlı olan niş çokgen planlı olup, 1 m genişliğe, 1,50 m yüksekliğe sahiptir. Derinliği ise 40 cm'dir.

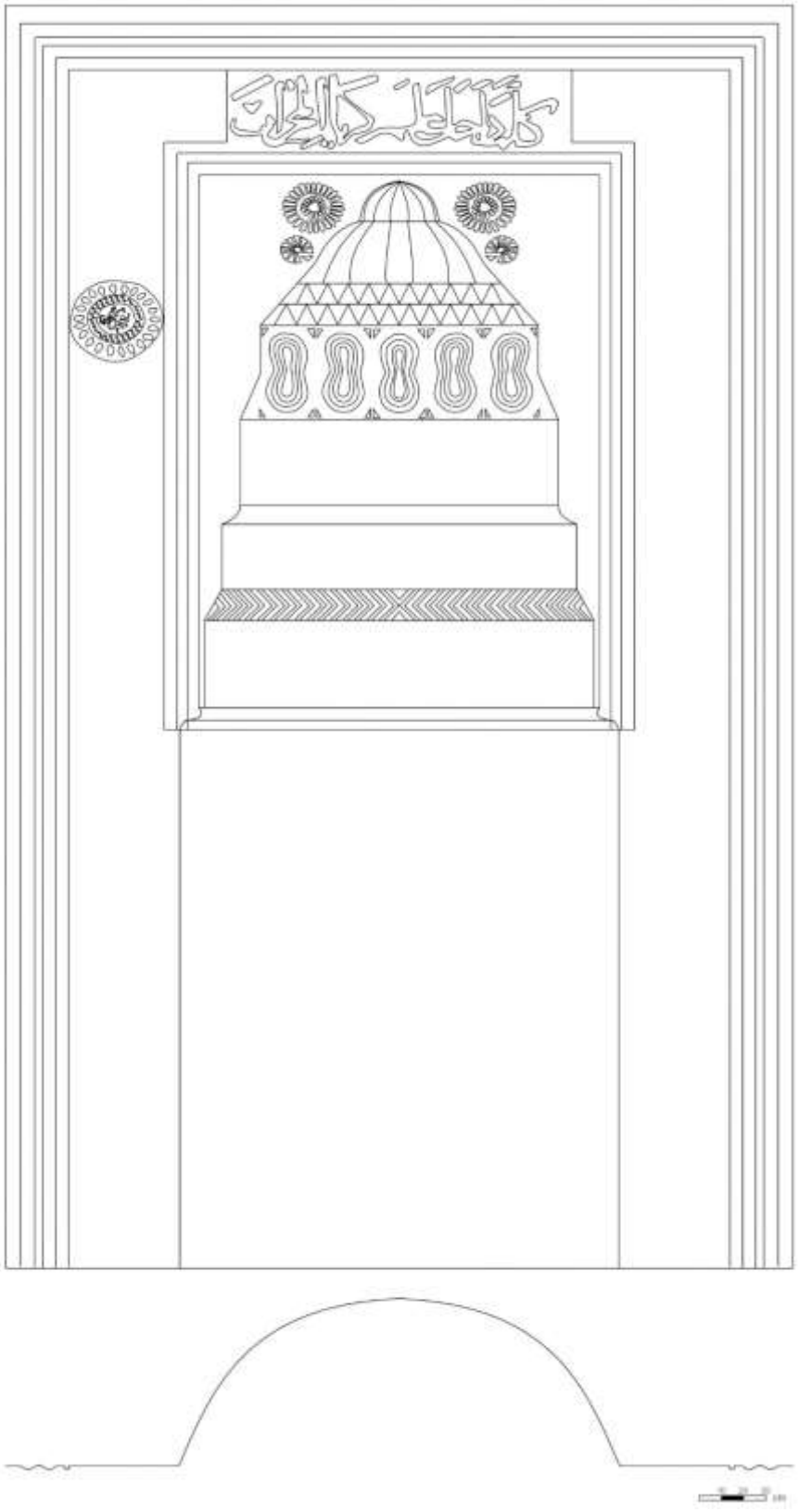
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

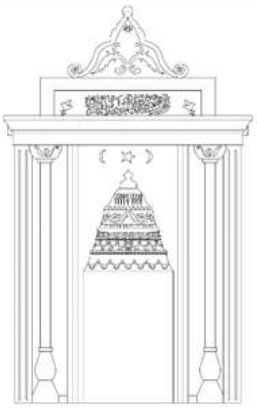
Çizim 2.31. Şinik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.59. Şinik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.2.8. Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.8.
Çizim Numarası	2.32.
Fotoğraf Numarası	2.60.
İnceleme Tarihi	20.12.2018
Koordinatlar	40° 56' 17" Kuzey - 39° 36' 26" Doğu
Caminin Tarihi	H.1319/M.1902
Mihrabın Tarihi	H.1319/M.1902
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 4,70 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Diş Sırası, C Kıvrımı
	Bitkisel: Palmet, Akant
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Giriş kapısı üzerinde bulunan Türkçe kitabesine göre 1902 tarihinde yapılmıştır. Mihrabı, yapı ile çağdaştır. Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınan belgelere göre mihrabın üzerindeki yağlı boya tabakası 2005 yılında yapılan onarımda temizlenmiştir. Kavsaranın renklendirilmesi 2005 yılından sonra yapılmış olmalıdır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.32, Fotoğraf 2.60).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrabın üzerine yerleştirilen düz bir kaide tepeliğe zemin oluşturmuştur. Bunun üzerinde ise iki bölümlü bir düzenleme mevcuttur. Altta yatay dikdörtgen bir pano içerisinde Bakara Suresi 144. ayet olan, *Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram"* yazılı ayet panosu bulunmaktadır. Onun üzerinde ise dalgalı forma sahip uçları volütlü yekpare taç bulunmaktadır. Bu taç aynı zamanda süsleme alanı olarak değerlendirilmiştir. Ortada sırt sırta yerleştirilmiş bir ucu volütlü olan C

kıvrımlarından doğan akant yaprakları, tacın şekline uygun olacak şekilde aşağıya doğru uzanmaktadır. Yaprakların yeşil, kıvrımların kahverengi ile olması ile bir tezatlık oluşturulmuştur. Tacın tepe noktasında ise yine kahverengi ile boyanmış sekiz kollu yıldız rozet bulunmaktadır. Tacın tepesi yukarıya doğru alem formunda uzanmakta ve top şeklindeki topuz ile son bulmaktadır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan içbükey ve dışbükey kaval silmelerle sınırlandırılmıştır. Bu silmeler yukarıda bulunan lentoya kadar devam etmektedir. Silmelerin ardından bırakılan 35 cm'lik boşluk ise Ampir çerçeve özelliği yansıtan sütuncenin yerleştirildiği alandır. Altında bulunan kaide üzerine yerleştirilmiş armudi formlu altlığın üzerinde gövde yükselmektedir. Gövde ile altlık arasında bilezik kullanılmıştır. Üst bölümde ise yine bilezik üzerine yerleştirilmiş başlık bulunmaktadır. Başlık, damla motifi ve C kıvrımlarıyla hareketlendirilmiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara kenarlarında oluşan üçgen köşelikler sade bırakılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru beş kademe ile genişlemektedir. En alttaki kademenin zemini yeşil renklidir, üzerindeki süslemeler ise altın yaldız renk ile boyanmıştır. Alt kısımda geometrik palmet dizisi, üstte ise yatay şekilde düzenlenmiş ikili sarmal zencirek tezyini unsurlardır. Üzerindeki kademenin zemini siyah, süslemeleri yine altın yaldız renklidir. Burada da ikili süsleme kompozisyonu görülmektedir. Altta uçları kancalı dallar, üstte ise başak motifi mevcuttur. Üçüncü kademenin zemini kırmızı, süslemeleri altın yaldız renklidir. Üzerinde dendan formlu diş sırası ve bakışımlı düzende simetrik şekilde yerleştirilmiş Ampir esintili zarif yaprak motifleri kullanılmıştır. Dördüncü kademede süsleme altta tırnak dizisi, üstte ise ışınsal dağılımı gösterir yivlerdir. Burada zemin mavi süslemeler yine altın yaldız renklidir. En üst kademe ise kavsaranın tepe noktasını alem şeklinde sonlandıran yaşmaktır. Bu bölümde süsleme kullanılmamış, tamamı altn yaldıza boyanmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 1 m genişliğe, 1,60 m yüksekliğe 45 cm derinliğe sahiptir.

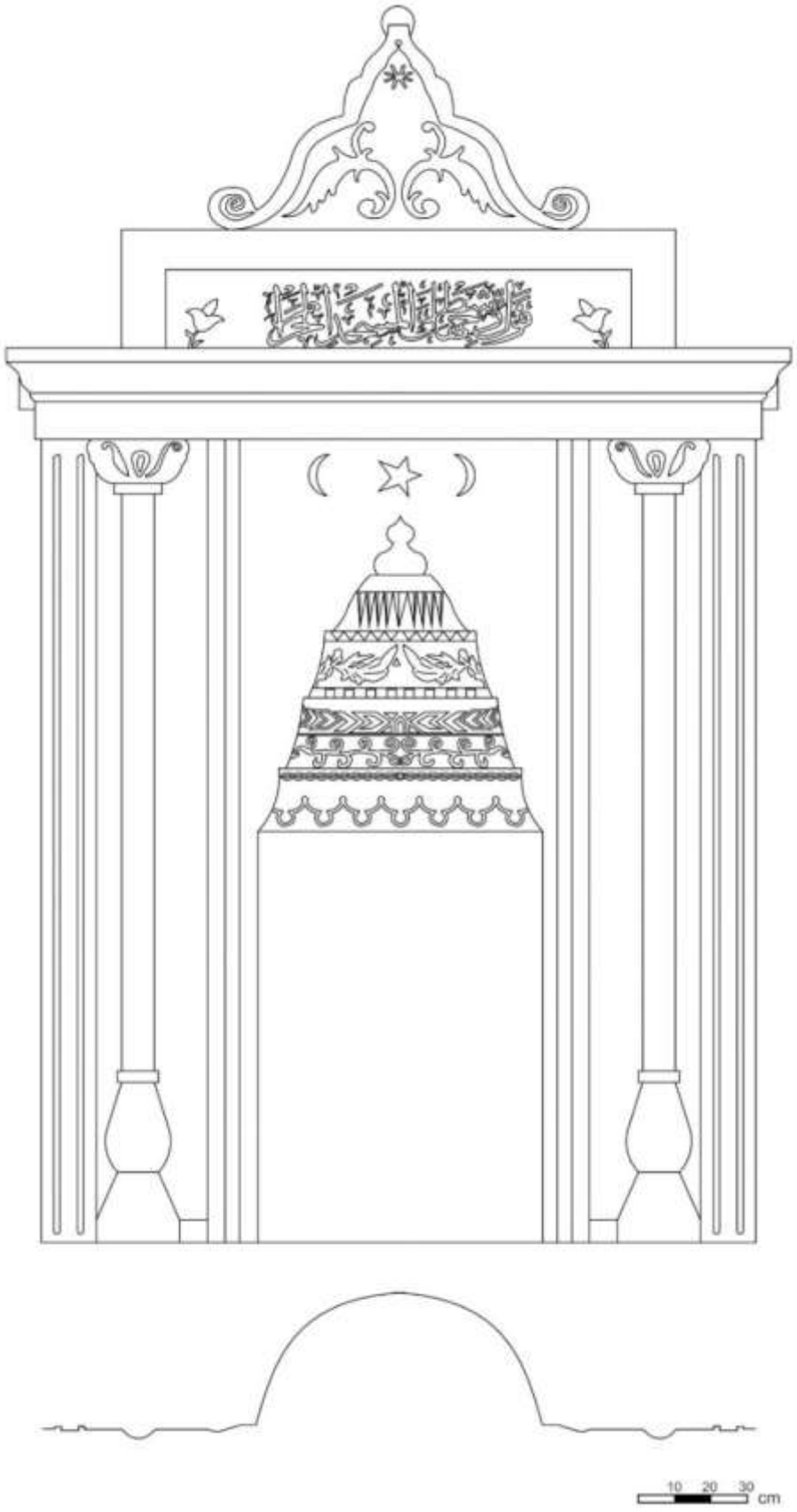
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. **Gövde:** Yoktur.

iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yerden 5 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

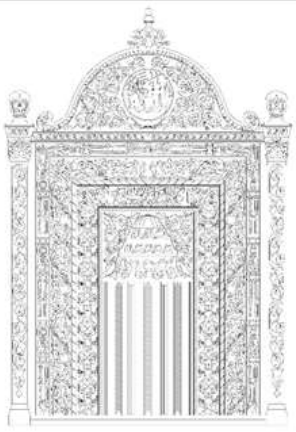

Çizim 2.32. Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.60. Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii Mihrabı

2.2.9. Merkez Yeni Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.9.
Çizim Numarası	2.33.
Fotoğraf Numarası	2.61.-2.63.
İnceleme Tarihi	20.12.2018
Koordinatlar	40° 56' 17" Kuzey - 39° 36' 26" Doğu
Caminin Tarihi	H.1327/M.1910
Mihrabın Tarihi	H.1327/M.1910
Mihrabın Ölçüleri	G: 4,00 m Y: 6,20 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Zikzak, Balıksırtı, Halat/Burma, İstiridye,
	Bitkisel: Kıvrımdal, Dolamadal, Palmet, Akant, Lotus, Lale, Gül,
	Nesneli: Vazo
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Mermer
	

Tarihçesi: Giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede Tevbe Suresi 18. ayet[609] ile birlikte yazılan yapım tarihi H.1327/M.1910'dur. 1970'li yıllarda orjinalliğinden uzaklaştırılarak onarılan camii[610], 2003 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından aslına uygun şekilde yeniden restore ettirilmiştir.

Muzaffer Lermioğlu yapının inşa sürecini *"Değil kasabamızda, hatta Karadeniz sahillerindeki diğer şehir ve kasabalarımızda ihtişam ve inşa tarzı bakımından eşi yok denecek derecede olan bu cami ilçemiz halkının el ve gönül birliği, hayrat bırakmak arzusu ile her sene tütünün beher kilosundan iki para kesilmesi sureti ile biriktirilen*

[609] İnnemâ ya'muru mesâcida(A)llâhi men âmene bi(A)llâhi velyevmi-l-âḫiri veekâme-ssalâte veâtâ-zzekâte velem yaḫşe illa(A)llâh(e)(s) fe'asâ ulâ-ike en yekûnû mine-lmuhtedîn(e) *(Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur)* http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=9&ayet=18 (Erişim Tarihi: 19.02.2020)

[610] Serbülent Vural-Osman Kaan Üçüncü, "Akçaabat Çarşı Bölgesinde Tarihsel Süreç İçerisinde Yaşanan Kentsel Değişim ve Geçmişin İzleri", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (12-14 Nisan 2018) Bildiriler Kitabı*, Trabzon 2019, 811.

paralarla ve ayrıca yapılan diğer bağışlarla inşa edilmiştir. Temeli dini merasimle Rumi 16 Eylül 1316 tarihinde atılmış ve inşaatı on iki sene devam ederek 26 Şubat 1328'de sona ermiştir. Malzemenin mühim bir kısmı teberru tarikiyle tedarik edilmiş ve inşaat işlerinde kasaba ve köy halkından birçokları meccanen çalışmışlardır"[611] şeklinde aktarmaktadır.

Yapı ile çağdaş olan mihrabı orjinaldir ve onarımlar esnasında herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.33, Fotoğraf 2.61).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Kenarları iyon şeklinde yukarıya doğru kıvrılan basık yuvarlak kemerli yekpare mermer blok şeklindeki tepeliğin merkez noktasında "Allah CC" lafzı bulunan daire şekilli madalyon bulunmaktadır. Madalyonun altına yerleştirilen bereket boynuzunun içinden çıkan ve iki yana simetrik dağılan dolama dallar içerisinde gül motiflerine yer verilmiştir. Bu güllerin bazıları natüralist düzende tam şekliyle verilmişken bazıları gonca şeklindedir. Diğer bir unsur ise dalların arasına serpiştirilen natüralist görünüme sahip yaprak motifleridir. Tepeliğin kemer çevresi zikzaklı ve düz bir silme ile sınırlandırılmıştır. Kenarlardaki volütlerin çerçevesi akant yapraklarıyla belirlenirken iç kısımlarında rozet çiçeklere yer verilmiştir. Tepeliğin üzeri ise top şeklindeki kabara üzerinde yükselen, gövdesi damla şeklinde yansıtılan ve ortasında katmerli rozet çiçek kullanılan aleme benzer bir taç ile belirlenmiştir (Fotoğraf 2.62).

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap kenarlardan sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Bu sütunlar ile mihrap kütlesi arasında bırakılan boşluk ve tepeliğin bu sütunların üst kısımları arasında yer alması Ampir bir çerçeve etkisi yaratmıştır. Sütuncenin kaideleri, mihrabın sağ ve solu boyunca uzanan sekiler üzerine yerleştirilmiştir. Sade bir biçimde ele alınan kaide, yastık, bilezik gibi elemanların tamamına sahiptir. Kaide üzerinde yükselen gövdenin çapı 25 cm'dir. Üzerinde ise altta bulunan vazodan yukarıya doğru yükselen plastik etkisi yüksek kıvrım dallar bulunmaktadır. Bu dalların uçlarında alternatifli olarak asma yaprakları ve üzüm salkımlarına yer verilmiştir. Sütuncenin korint nizamdaki başlığı ise tezyinatın baskın

[611] Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi ve I. Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 2011, 70.

bir şekilde yansıtıldığı alanlardandır. Üst bilezikten sonra yukarıya doğru yükselen akant yaprakları ile uçlarda görülen iyon kıvrımlar ustaca şekillendirilmiştir. İç kısımları yaprak dolgulu C kıvrımları ile sağlanan bu volütler, ortada bulunan istiridye kabuğunu çevrelemektedir. Sütun başlıkları üzerindeki yastıklara yerleştirilen arşitrav, stilize edilmiş lalelerle boydan boya kesintisizce tezyin edilmiştir. Aynı zamanda tepeliğe kaide konumunda olan bu arşitrav üzerinde, sütunların devamı niteliğinde, yine bir kaide üzerine yerleştirilen vazo şeklindeki uygulamalar ile sütunların mimarisi tamamlanmıştır. Bu vazolar üzerindeki tezyinat, üç dilimli, çanakları oldukça belirgin kabuksu akant yapraklarıdır.

Sütunlardan sonra bırakılan 15 cm'lik boşluktan sonra mihrabı, ters U şeklinde kuşatan, tezyini unsurları birbirinden farklı üç ana bordür bulunmaktadır. Birinci bordür, 20 cm genişliktedir ve Ampir süslemeler ile vurgulanmıştır. Kompozisyon birbirini tekrar eder şekilde yansıtılmıştır. Ortadan boğumlu halat desenli, perde sarkıtı şeklindeki uçları püsküllü silmelerin ucundan sarkan üçlü süsleme kompozisyonu görülmektedir. Silmelerin hemen ucuna asılı şekilde yansıtılmış olan tezyinatta, ortada bulunan stilize palmeti sağdan ve soldan çevreleyen yaprak sırtlı S kıvrımları kullanılmıştır. Sonrasında ortadaki goncaları iki yandan çevreleyecek şekilde uçları volütlü C kıvrımları gelmektedir. Üçüncü aşamada ise yanyana iki tane olacak şekilde, sırtsırta yerleştirilmiş C kıvrımları tezyini unsur olarak tercih edilmiştir. Bu üçlü kompozisyon ve bunları birbirine eklemleyen burma desenli çift silmeler bordür boyunca devam ettirilmiştir. Bu silmeler köşelere denk gelen kısımlarda geçmeli olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca en altta aşağıya doğru sarkan püsküllerle tezyinat zenginleştirilmiştir. 33 cm'lik genişliğe sahip olan ikinci bordür, grift bitkisel bezemelere sahiptir. Kompozisyonun temeli, yapraklarla dolgulanmış kıvrımlardır. Bu kıvrımların uçları akantlarla zenginleştirilmiştir. Yivlerle belirginleştirilmiş yuvarlak hatlı süslemelerin üzerinde lotus çiçekleri kullanılmıştır. Bordürün köşelerinde kompozisyon Ampir ve Rokoko üslupta sıkça karşılaşılan birbirine eklemlenmiş şekilde devam ettirilmiştir. İkinci bordür ile üçüncü bordür arasında ikili sarmal zencirek motifli silme bulunmaktadır. Üçüncü bordür, 33 cm genişliktedir ve üzerinde yine bitkisel bezemeler bulunmaktadır. Tezyinat, birbirini takip eden aynı kompozisyonla sağlanmıştır. Süslemenin merkezinde bulunan ve karşılıklı yerleştirilen daire şekilli madalyonlar üzerine çanakları oldukça belirgin nilüferler yerleştirilmiştir.

Bunların çevresi ise her iki yandan C kıvrımlarıyla kuşatılmıştır. C kıvrımlarının uçları volütlü, içbükey kısımları yaprak dolguludur. Tekrar eden bu tezyin, ortadan halka şeklindeki madalyonla birbirine eklemlenmiştir. Bu halkaların alt ve üstlerinde alternatifli olarak yerleştirilmiş, madalyon üzerinde akant yaprakları ile alanda boş yer bırakılmayacak şekilde tezyin tamamlanmıştır. Bu bordürün ardından kullanılan halat silmeden sonra mihrap nişi başlamaktadır.

III. Alınlık: Üçüncü bordürdeki süsleme mihrabın üst kısmında her iki yandan orantılıca yarıda kesilerek alınlık olarak değerlendirilmiş ve sülüs hatla, Ali İmran Suresi 37. ayet olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi yazılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara kenarlarında oluşan üçgen boşluklar, bitkisel süslemeler ile tezyin edilmiştir. Alt köşeden başlayan ve köşeliğin şekline uygun düzende yukarıya doğru dağılan kıvrım dal üzerinde natüralist yapraklar ve bu kıvrımlardan çıkan dalların ucunda güller bulunmaktadır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru dört kademe ile genişlemektedir. Yaşmak haricindeki üç kademede aynı süsleme düzeni tekrar edilmiştir. Yönleri aşağıya doğru bakan, uçları palmet şeklinde aşağıya doğru uzanan beş C kıvrımı kavsaranın temel süsleme düzenidir. Kademeler genişledikçe süslemelerin boyutları da büyütülmüştür. İlk kademede palmetler tek, ikinci kademede iki ve üçüncü kademede üç kolludur. En üst kademe olan yaşmak ise sekiz dilimle hareketlendirilmiştir (Fotoğraf 2.63).

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 1,25 m genişliğe, 2,00 m yüksekliğe, 50 cm derinliği sahiptir. Niş, biri düz biri balıksırtı desenli yüzeysel silmelerle hareketlendirilmiştir.

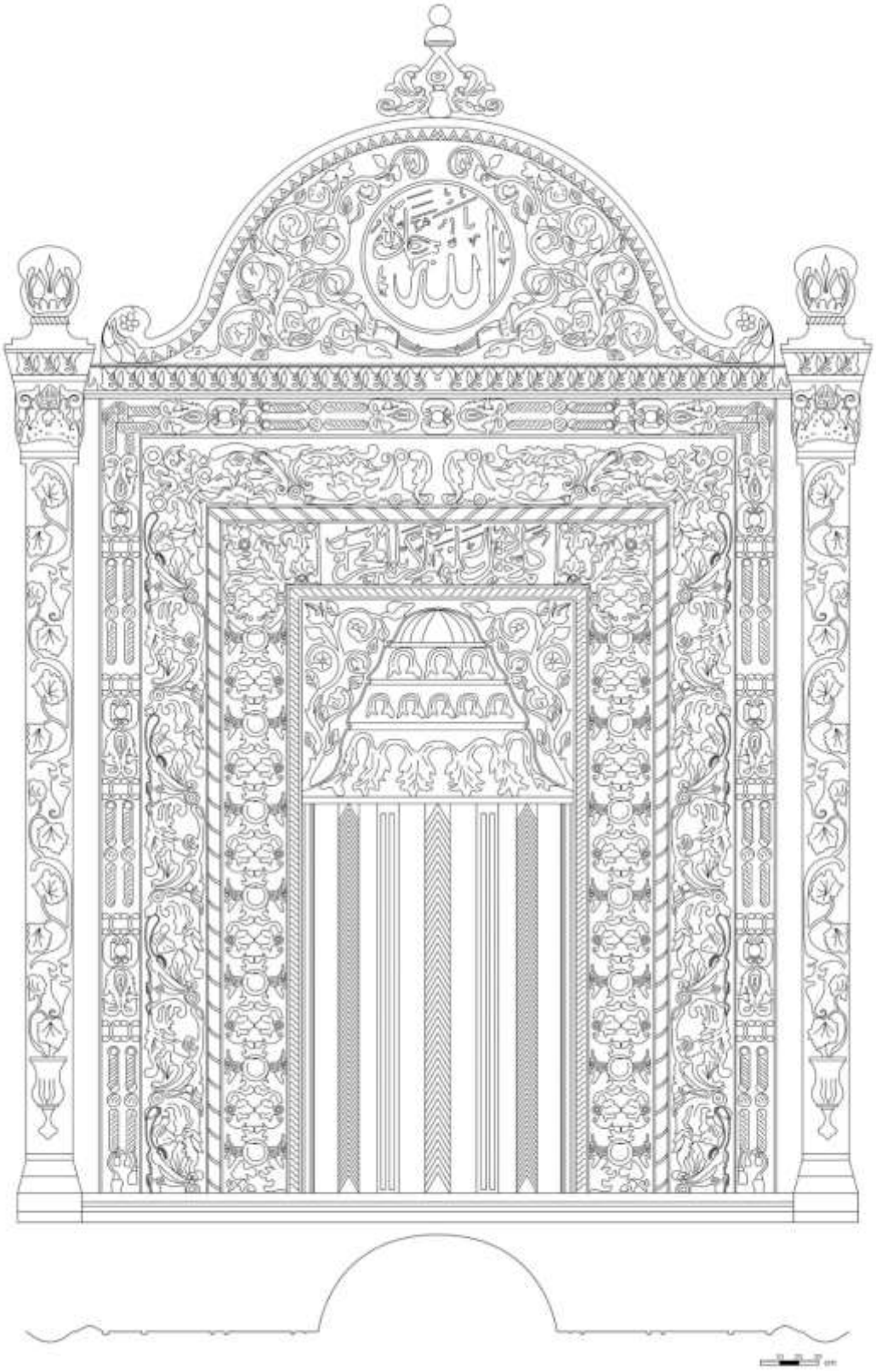
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 5 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

Çizim 2.33. Merkez Yeni Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.61. Merkez Yeni Camii Mihrabı

Fotoğraf 2.62. Merkez Yeni Camii Mihrabı Tepelik

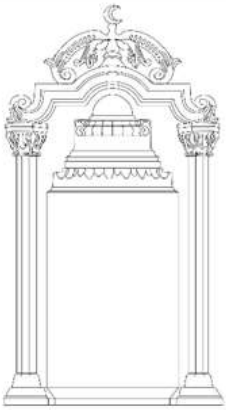

Fotoğraf 2.63. Merkez Yeni Camii Mihrabı Kavsara

2.2.10. Merkez Yeni Camii Dış Cephe Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.10.
Çizim Numarası	2.34.
Fotoğraf Numarası	2.64.
İnceleme Tarihi	20.12.2018
Koordinatlar	40° 56' 17" Kuzey - 39° 36' 26" Doğu
Caminin Tarihi	H.1327/M.1910
Mihrabın Tarihi	H.1327/M.1910
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,20 m Y: 2,40 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Kabartma, Oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: S Kıvrımı, C Kıvrımı
	Bitkisel: Akant
	Nesneli: Alem
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede Tevbe Suresi 18. ayet ile birlikte yazılan yapım tarihi H.1327'dir. Miladi 1910 yılına denk gelmektedir. 1970'li yıllarda orjinalliğinden uzaklaştırılarak onarılan camii, 2003 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından aslına uygun şekilde yeniden restore ettirilmiştir. Mihraplar[612], yapı ile çağdaştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kuzey cephede ana giriş kapısının her iki yanındaki beden duvarları üzerindedir (Çizim 2.34, Fotoğraf 2.64).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrabın üzerine yerleştirilen yuvarlak hatlı bir kaide üzerinde yükselen aleme benzer motif tepeliğin merkez noktasıdır. Bu alemin kenarlarında kullanılan uçları volütlü ve akant yapraklı C kıvrımları süslemeyi tamamlayan diğer

[612] Bu mihrabiyelerin mimari ve süsleme özellikleri tamamen aynıdır.

tezyini unsurlardır. Bunların tam ortasından ise yine uçları akant yapraklı C kıvrımı aşağıya sarkar durumda kompoze edilmiştir. Bütün bu motifler sarı ile renklendirilmiştir. Bu kırılan hat ve volütler Neobarok üsluba işaret etmektedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabiyeyi kenarlardan sınırlandıran unsur, kademeli bir şekilde yukarıya doğru daralan kaide ve akant yapraklarıyla tezyin edilmiş başlıklar arasında bulunan silindirik formlu sade sütuncelerdir. Akantların uçları aşağıya doğru kıvrımlıdır ve alt kısımları volütle vurgulanmıştır. Başlıkların üzerine yerleştirilen arşitrav, mihrabın şekline göre dizayn edilerek kırık hatlı olarak ele alınmıştır. Arşitravın uçlarında sütun başlıklarının üzerine doğru yayılan yapraklar mevcuttur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru dört kademe ile genişlemektedir. Kademelerin içleri süslemesiz iken saçak kısımları geçiş unsuru olarak değerlendirilmiş ve aynı zamanda sarı ile renklendirilerek vurgulanmıştır. Niş ile dördüncü kademe arasında düz silme kullanılmışken, üçüncü nişin saçak kısmında bir damla bir baklava motifli konsollar tercih edilmiştir. İkinci kademenin saçağında çift silme mevcuttur. Yaşmağın alt kısmı düz bir silme ile sınırlandırılmış ve sonrasında uçları volütlü ve yapraklı S kıvrımlı detaylarla dinamizm sağlanmıştır. Yaşmak, yuvarlak kemerli ve sadedir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlıdır, 70 cm genişliğe, 1,10 m yüksekliğe sahiptir.

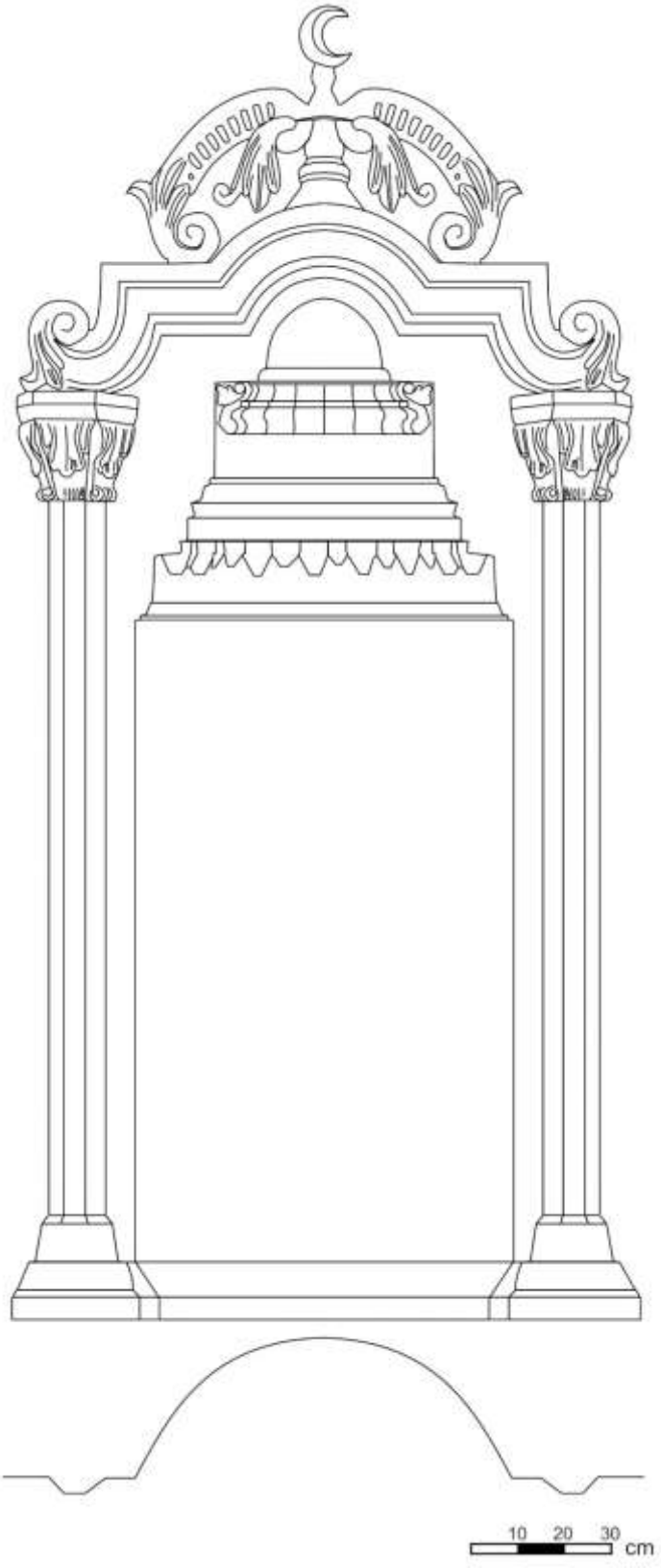
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 5 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

Çizim 2.34. Merkez Yeni Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

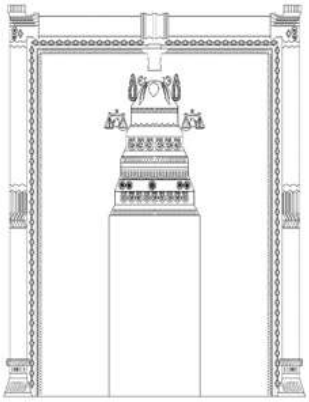

Fotoğraf 2.64. Merkez Yeni Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı

2.2.11. Derecik Mahallesi Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.11.
Çizim Numarası	2.35.
Fotoğraf Numarası	2.65.
İnceleme Tarihi	22.12.2018
Koordinatlar	40° 57' 55" Kuzey - 39° 35' 34" Doğu
Caminin Tarihi	1949
Mihrabın Tarihi	1949
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,75 m Y: 3,00 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava, Halat/Burma, Ay-yıldız
	Bitkisel: Servi, Nar
	Nesneli: Mizan/Terazi, Tesbih, İbrik
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)

Tarihçesi: Akçaabat İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesi ve giriş kapısına asılan panoda geçen yapım tarihi 1949'dur. Cumhuriyet dönemi ile birlikte 1937-50 arasında mimaride etkili olan II. Ulusal Mimarlık Akımı döneminde yapılmıştır. Camii, bulunduğu merkei konumuyla, Derecik, Demirtaş ve Karaman köylerinin ortak kullandığı camidir. Yapı ile aynı dönemde yapılan mihrabı sonradan alçı ile kaplanarak boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.35, Fotoğraf 2.65).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabı dıştan sınırlandıran ilk unsur ters U biçiminde kuşatan sütun düzenidir. Her iki kenarda yivlerle hareketlendirilmiş kaidelerin üzerine oturan silindirik gövdeli sütunlar bulunmaktadır. Bu sütunların

ortasında bulunan kaidenin formuna benzer şekilde yivlerle hareketlendirilmiş şekilde kullanılan süsleme ayrıntısı ile "iki ayrı parçanın birbirine eklemlenmesi" şeklinde bir görünüm oluşturulmuştur. Mihrabın üstünde kullanılan sütunda aynı düzendedir. Köşelerde ise bu üç sütunu birbirine bağlar konumda köşelikler kullanılmıştır. Bu köşe geçmelerinin üzerinde, rozet çiçek, baklava, yiv ve tırnak dizisi gibi tezyini unsurlar görülmektedir. Mihrap yüzeyinin kenarlarında bulunan ilk bordür içiçe iki baklava dilimi ile kompoze edilen 10 cm'lik bordürdür. Diğeri ise halat desenli silmedir. Mihrabın üst kısmında bu bordürlerin hizasından aşağıya doğru sarkıtılan Ampir konsol ayrıntısı dikkati çekmektedir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Mihrap yüzeyi bordürlerden nişe kadar alçı ile kaplandığı için düz bir zemin şeklindedir. Buradaki köşelik kısmına denk gelen alanda bulunan tezyini unsurlar oldukça farklıdır. Yaşmağın her iki yanına simetrik olarak teraziler yapılmıştır. Terazi kefelerinin arasındaki boşluğa ise bakışımlı olarak ibrik motifleri işlenmiştir. Yaşmağın tepe noktasının kenarları ise yine bakışımlı düzende konumlandırılan ay-yıldız ve tesbih motifleri ile dizayn edilmiştir. Hem Ampir etkili nesne süslemeleri hem de yerel klasik süsleme unsurlarının bir arada kullanılması açısından farklı bir yere sahiptir.

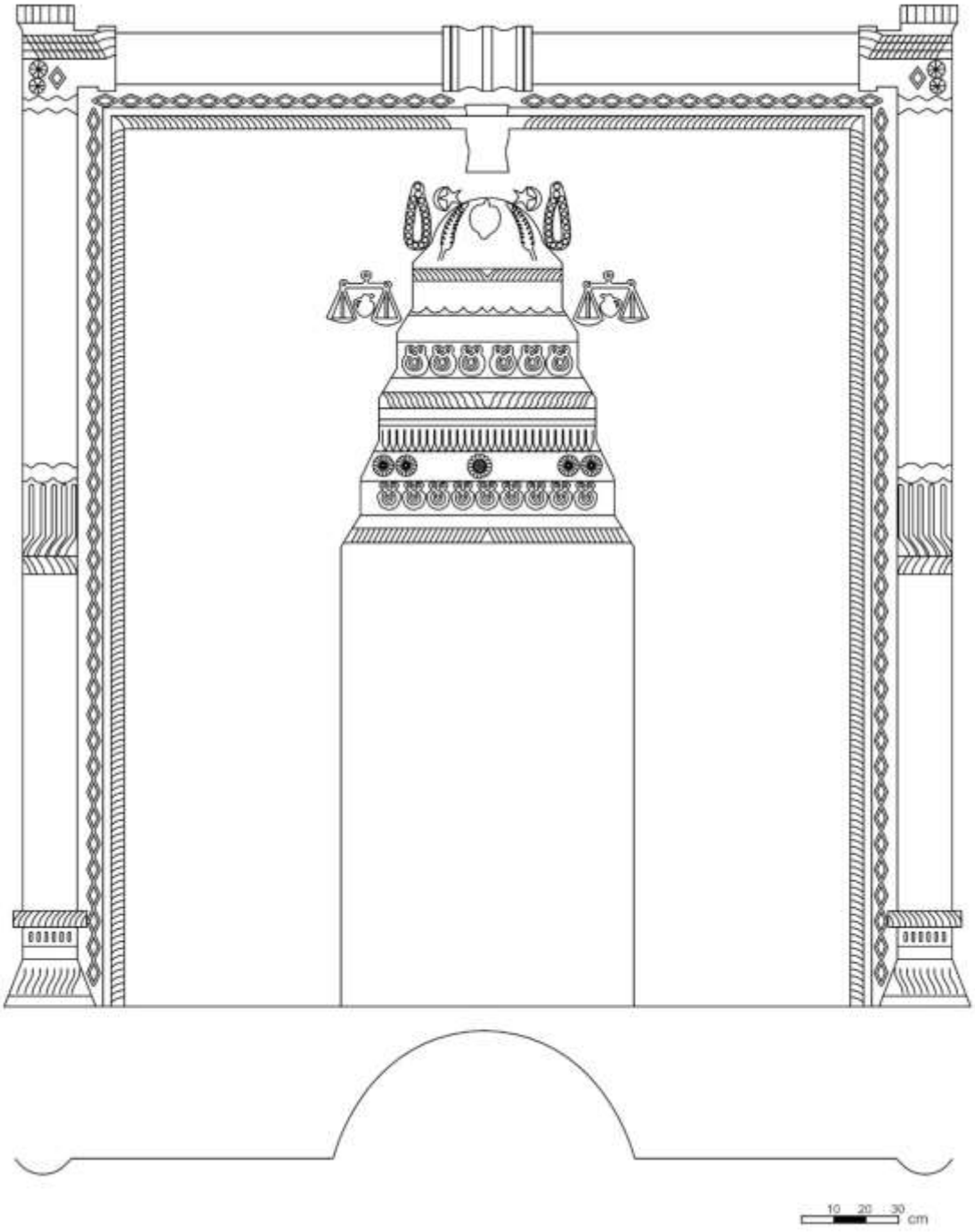
VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru dört kademe ile genişlemektedir. En alt kademe ile nişi birbirinden ayıran halat desenli silme bir geçiş unsuru konumundadır. Kademenin iç yüzeyi ise, geometrik desenlerden ve rozet çiçeklerden oluşan kuşaklar şeklinde kompoze edilmiştir. İkinci kademe, uçları aşağıya sarkar konumda dizayn edilen dendan ve diğerine benzer şekilde ele alınan sarmal yivli silme ile tezyin edilmiştir. Üçüncü kademede yine ilk kademede kullanılan geometrik düzen görülmektedir. Son kademe olan yaşmak ise üç dilimli, yuvarlak kemerli formdadır. Burada süsleme, sarmal yivli silme ve perde dilimi şeklinde aşağıya doğru sarkan dalga formudur. Yaşmağın tepe noktasında ise ortada kabartma şeklinde duran bir nar ve her iki yanda bulunan servi ağaçları ile süsleme tamamlanmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlıdır, 85 cm genişliğe, 1,35 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

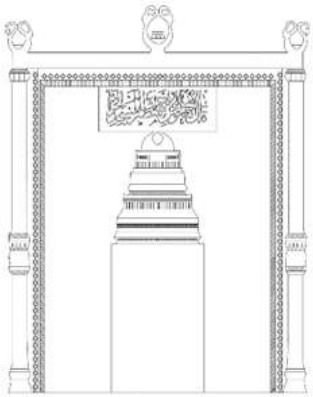

Çizim 2.35. Derecik Mahallesi Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.65. Derecik Mahallesi Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii Mihrabı

2.2.12. Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.2.12.
Çizim Numarası	2.36.
Fotoğraf Numarası	2.66.
İnceleme Tarihi	22.12.2018
Koordinatlar	41° 0' 34" Kuzey - 39° 25' 42" Doğu
Caminin Tarihi	1950
Mihrabın Tarihi	1950
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,00 m Y: 3,60 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava, Balıksırtı, Halat/Burma, Diş Sırası
	Bitkisel: Nar
	Nesneli: Mizan/Terazi
	Yazı: Lafz
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Akçaabat İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesine göre yapılış tarihi 1950-52 arasıdır. Yapı ile aynı dönemde yapılan mihrabı sonradan alçı ile kaplanarak boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.36, Fotoğraf 2.66).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Kenarlarda sütunların üst kısımlarına, ortada da mihrabın merkez noktasına denk gelecek şekilde yerleştirilen madalyonlar tepelik olarak değerlendirilebilir. Gövdesi şişkince ele alınan bu madalyonların kenar silmeleri yukarıda aşağıya dönecek şekilde volüt yapmaktadır. Kenarda olanlar boş iken ortada bulunan madalyon süsleme alanı olarak kullanılmıştır. Ortada bulunan *"Allah CC"*

yazısının altında ise terazi motifi buunmaktadır. Ayrıca volüt içlerinde rozet çiçeklere yer verilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabı dıştan sınırlandıran ilk unsur ters U biçiminde kuşatan sütun düzenidir. Her iki kenarda yivlerle hareketlendirilmiş kaidelerin üzerine oturan silindirik gövdeli sütunlar bulunmaktadır. Bu sütunların ortasında bulunan kaidenin formuna benzer şekilde yivlerle hareketlendirilmiş şekilde kullanılan süsleme ayrıntısı ile "iki ayrı parçanın birbirine eklemlenmesi" şeklinde bir görünüm oluşturulmuştur. Mihrabın üstünde kullanılan sütunda aynı düzendedir. Köşelerde ise bu üç sütunu birbirine bağlar konumda köşelikler kullanılmıştır. Mihrap yüzeyinin kenarlarında bulunan ilk bordür içiçe iki baklava dilimi ile kompoze edilen 10 cm'lik bordürdür. Diğeri ise halat desenli silmedir. Bu silme kenarlarda sarmal yivlerle hareketlendirilmişken mihrabın üst kenarında diş sırası ile hareketlendirilmiştir.

III. Alınlık: Yoktur. Fakat geç dönemlerde buraya mermer bir ayet panosu eklenmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru dört kademe ile genişlemektedir. Kademeler içinde balıksırtı ve halat desenli silmeler ile, kuşaklar halinde yine aynı unsurların kullanıldığı geometrik süslemeler mevcuttur. Yaşmağın tepe noktasında ise ortada kabartma şeklinde duran nar şeklinde kabara bulunmaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlıdır, 90 cm genişliğe, 1,40 m yüksekliğe ve 40 cm derinliğe sahiptir.

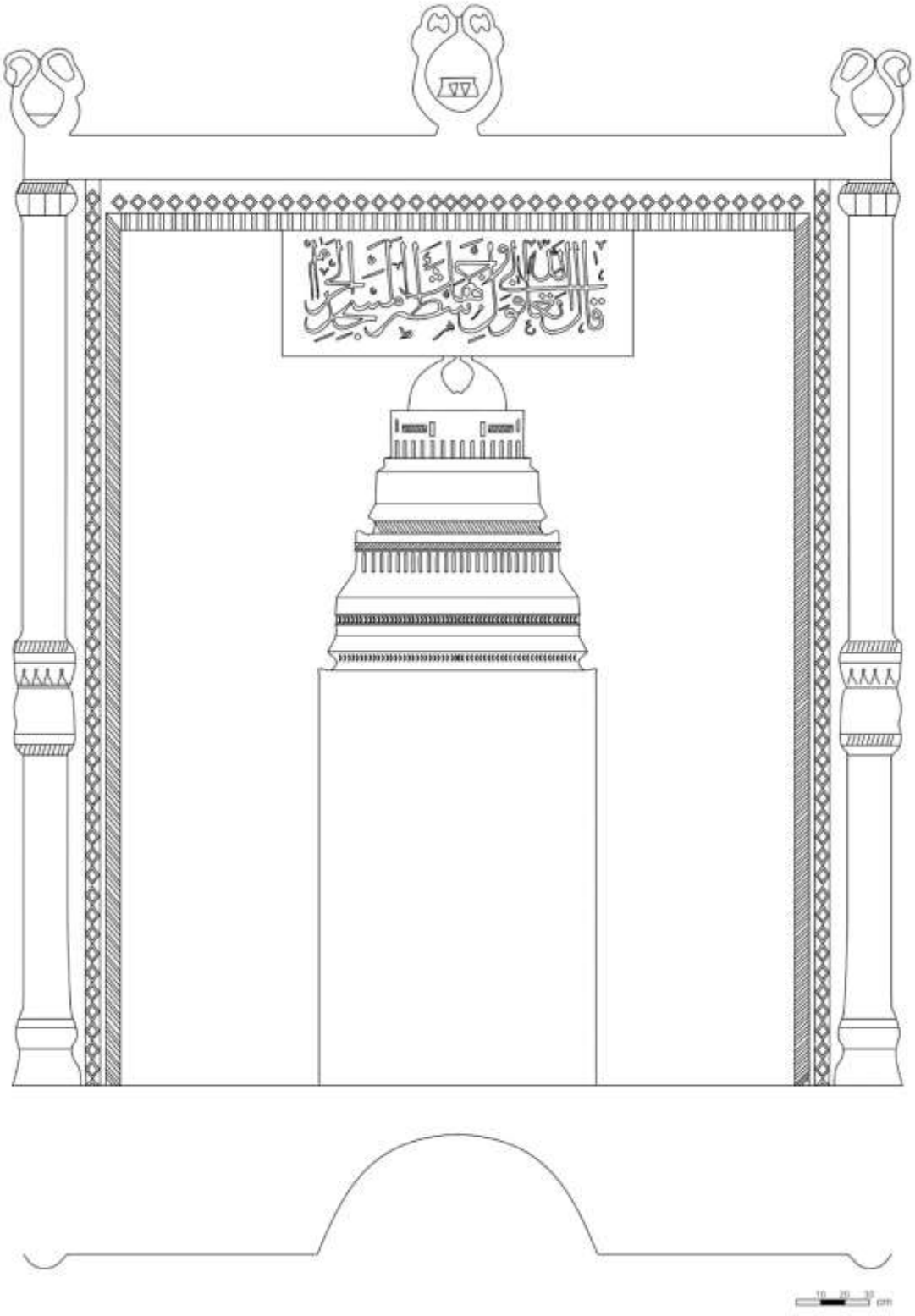
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

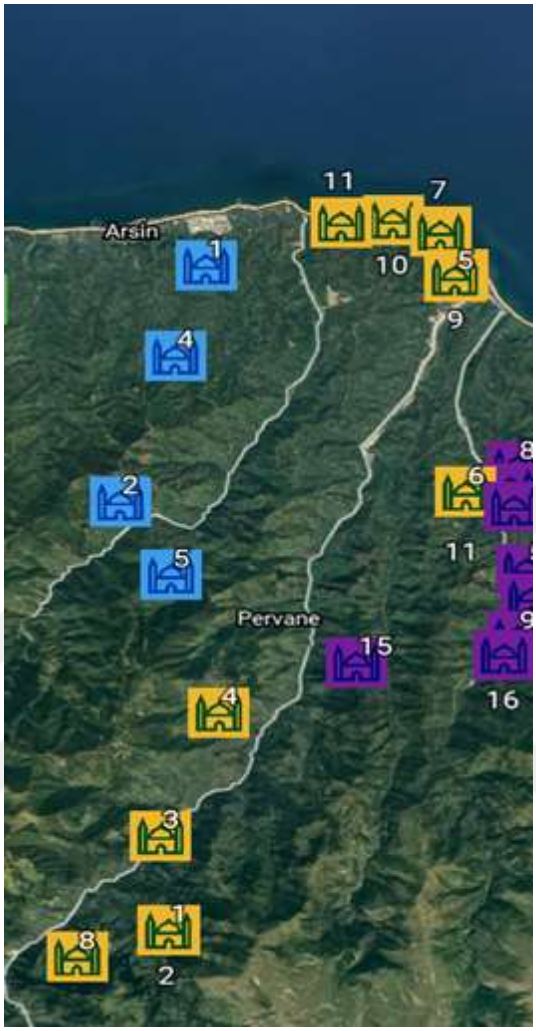

Çizim 2.36. Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.66. Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii Mihrabı

2.3. TRABZON ARAKLI İLÇESİ MİHRAPLARI

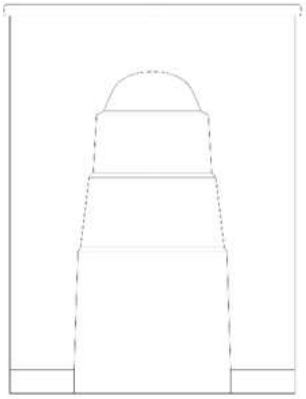

Harita 2.3. Araklı İlçesi Cami Dağılımı[613]

1	Kayacık Mahallesi Orta Camii
2	Kayacık Mahallesi Merkez Camii
3	Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii
4	Turnalı Mahallesi Camii
5	Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii
6	Bereketli Mahallesi Masele Camii
7	Konakönü Camii
8	Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii
9	Merkez Büyük Camii
10	Kalecik Mahallesi Camii
11	Yalıboyu Merkez Camii

[613] Sarı ile işaretlenmiş olanlardır.

2.3.1. Kayacık Mahallesi Orta Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.1.
Çizim Numarası	2.37.
Fotoğraf Numarası	2.67.
İnceleme Tarihi	12.07.2019
Koordinatlar	40° 44' 31" Kuzey - 39° 56' 50" Doğu
Caminin Tarihi	H.1160/M.1747 (XIX. yüzyılda yenilenmiş)
Mihrabın Tarihi	H.1160/M.1747 (XIX. yüzyılda yenilenmiş)
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,50 m Y: 2,40 m D: 0,60 m
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ie kaplanmışır)
	

Tarihçesi: Giriş kapısında bulunan kitabeye göre yapım tarihi H.1160/M.1747'dir. Sürmene hurufat defterinde H.1182/M.1768 tarihi geçmektedir[614]. Yapının, tavan, mahfil ve minber gibi ahşap süslemelerinin özellikleri XIX. yüzyıl karakteri göstermektedir. XIX. yüzyılda yenilenirken ilk yapının tarihi kitabe ile belirtilmiş olmalıdır. Yapı ile çağdaş olan mihrabı, sonradan alçı ile kaplanıp yağlı boya ile boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.37, Fotoğraf 2.67).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Düz bir lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, iç bükey bir silme ile ters U biçiminde çevrelenmiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

[614] Ayrıntılı bilgi için bkz. Taşkan, *Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler*, 33.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 75 cm genişliğe, 2,10 m yüksekliğe, 60 cm derinliğe sahiptir. Mihrap kademeli olarak yukarıya doğru daralmaktadır ve kavsara ortadan kaldırılmıştır. Üstte yayvan sivri kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır.

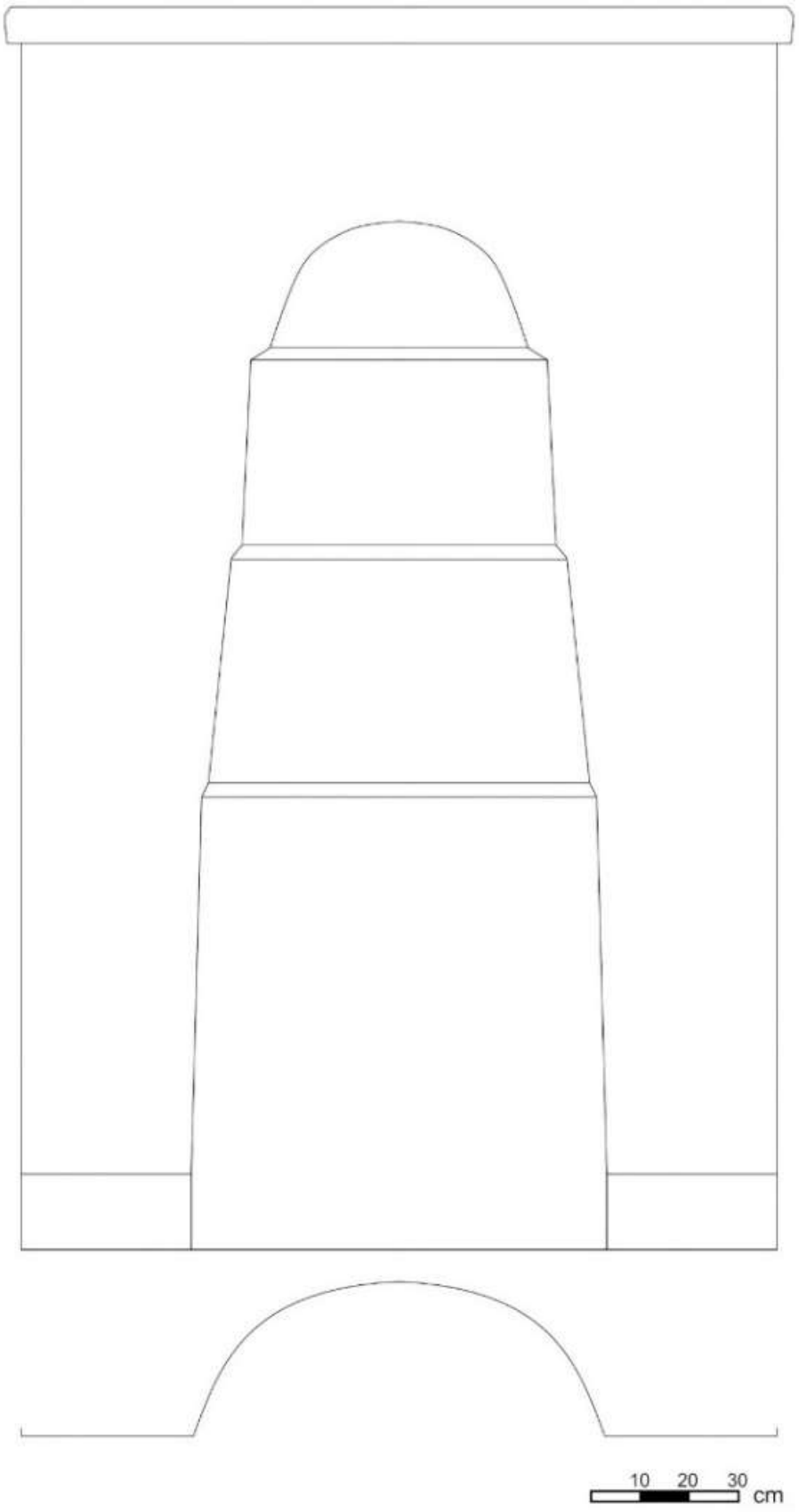
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 15 cm yükselten oturtmalık bulunmaktadır. Bu oturtmalık mihrabın sağında ve solunda ileriye taşırılarak güney duvar boyunca uzatılarak seki şeklinde düzenlenmiştir.

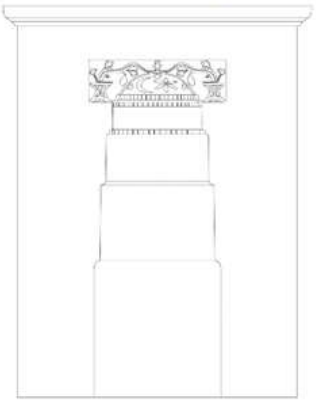

Çizim 2.37. Kayacık Mahallesi Orta Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.67. Kayacık Mahallesi Orta Camii Mihrabı

2.3.2. Kayacık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.2.
Çizim Numarası	2.38.
Fotoğraf Numarası	2.68.
İnceleme Tarihi	12.07.2019
Koordinatlar	40° 43' 33" Kuzey - 39° 57' 0" Doğu
Caminin Tarihi	H.1213/M.1799 (XIX. yüzyılda yenilenmiş)
Mihrabın Tarihi	H.1213/M.1799 (XIX. yüzyılda yenilenmiş)
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,80 m Y: 2,85 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Derin yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Ay-yıldız, Diş Sırası
	Bitkisel: Asma-Üzüm
	Nesneli: Vazo
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ie kaplanmışır)
	
	

Tarihçesi: Camii ana giriş kapısı üzerine Araklı Müftülüğü tarafından asılan panoda yapım tarihi H.1213/M.1799 olarak geçmektedir. Yapının, tavan, vaaz kürsüsü, mahfil ve minber gibi ahşap süslemelerinin özellikleri XIX. yüzyıl karakteri göstermektedir. Panoda belirtilen tarih, XIX. yüzyılda cami yenilenirken kayıt altına alınmış olmalıdır. Yapı ile çağdaş olan mihrabı, alçı ile kaplanıp kenarları mermer görünümlü, niş içi ise cam göbeği renkle sonradan boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.38, Fotoğraf 2.68).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Düz bir lento şeklindedir.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Yoktur.

III. **Alınlık:** Yoktur.

IV. **Kemer:** Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarlarında oluşturulan köşelik Ampir etkili dekoratif süslemeleri ile dikkat çekicidir. Her iki yandan dikdörtgen bir pano içine alınan yaşmağın kenarlarında vazolardan yukarıya doğru uzanan ve yaşmağın üzerinde birleşen asma dalı bulunmaktadır. Dal üzerinde asma yaprakları ve her iki yanda birer tane olmak üzere aşağıya doğru sarkan üzüm salkımları ile kompozisyon oluşturulmuştur. Bu motifler altın yaldız renkle vurgulanmışken, zemin kırmızıya boyanmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 80 cm genişliğe, 2,40 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir. Mihrap kademeli olarak yukarıya doğru daralmaktadır ve kavsara ortadan kaldırılmıştır. Nişin kademelerinin arası diş sırası ve düz silmelerle birbirinden ayrılmıştır. Üstte yuvarlak kemerli yaşmağın zemini kırmızı ile boyanıp, üzerine beyaz renkli ay-yıldız kabartması yapılmıştır. Ayrıca yaşmak, ortada ve kenarlarda birer tane olmak üzere üç konsol ile hareketlendirilmiştir.

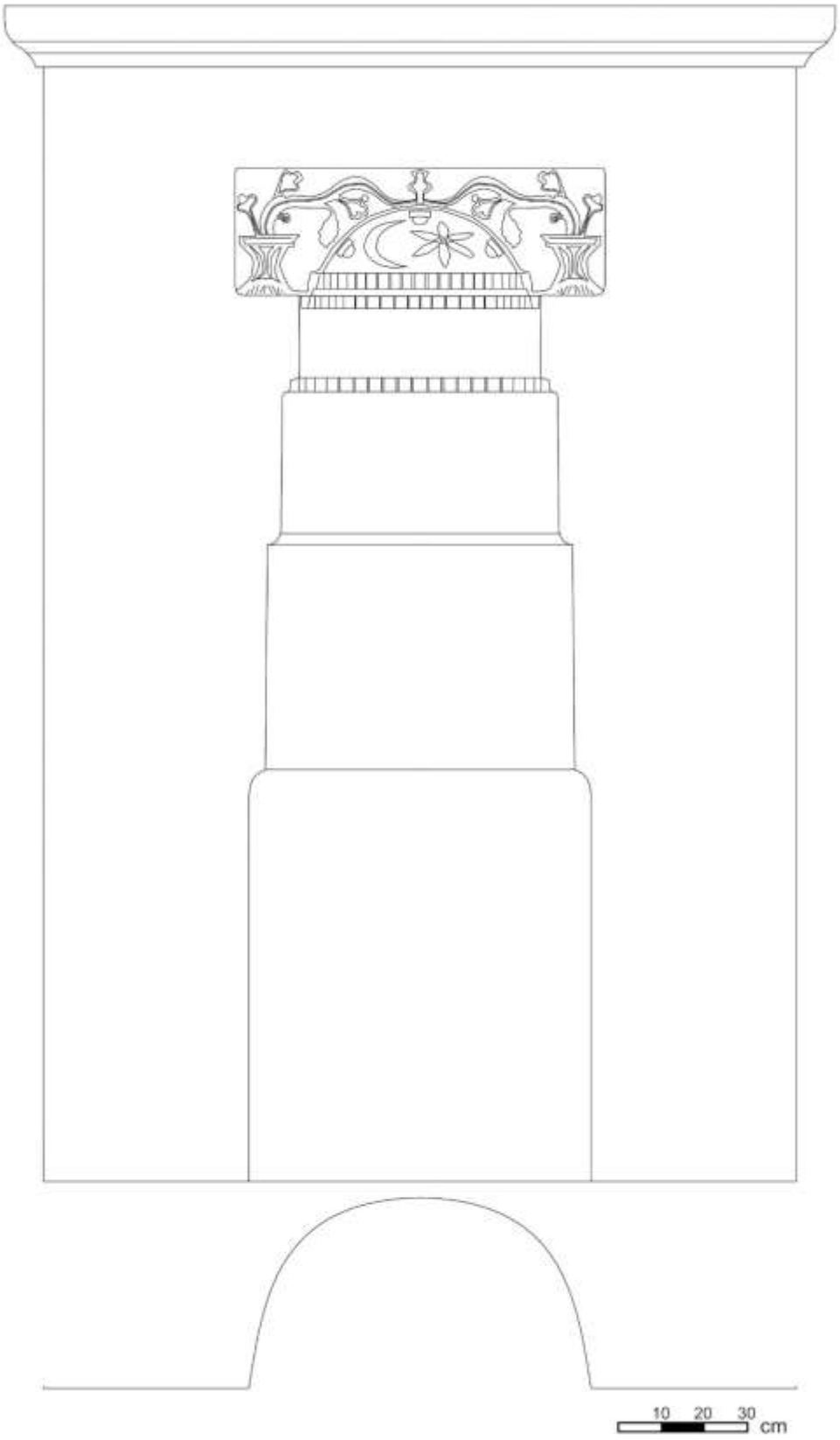
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.38. Kayacık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.68. Kayacık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.3.3. Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.3.
Çizim Numarası	2.39.
Fotoğraf Numarası	2.69.
İnceleme Tarihi	12.07.2019
Koordinatlar	40° 45' 56" Kuzey - 39° 56' 57" Doğu
Caminin Tarihi	H.1246/M.1830
Mihrabın Tarihi	H.1246/M.1830
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,10 m Y: 2,85 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Zikzak, Testere Dişi Bitkisel: Gül
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Camii, ana giriş kapısı üzerinde yapım tarihi H.1246/M.1830 olarak geçmektedir. Yapı ile çağdaş olan mihrabı, sonradan alçı ile kaplanıp boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.39, Fotoğraf 2.69).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Düz bir lento şeklindedir. Alt kısmında ise saçakları testere dişi ile hareketlendirilmiş iç bükey bir silme bulunmaktadır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Yoktur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yüksekliği 85 cm'dir ve üç kademeli olarak yukarıya doğru daralır formda ele alınmıştır. En üst kademe, zikzaklarla hareketlendirilmiş yuvarlak

kemerle sınırlandırılan yaşmaktır. Yaşmağın tam ortasından aşağıya doğru sarkıtılan konsolun altı katmerli gül motifi şeklindedir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 70 cm genişliğe, 1,20 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir.

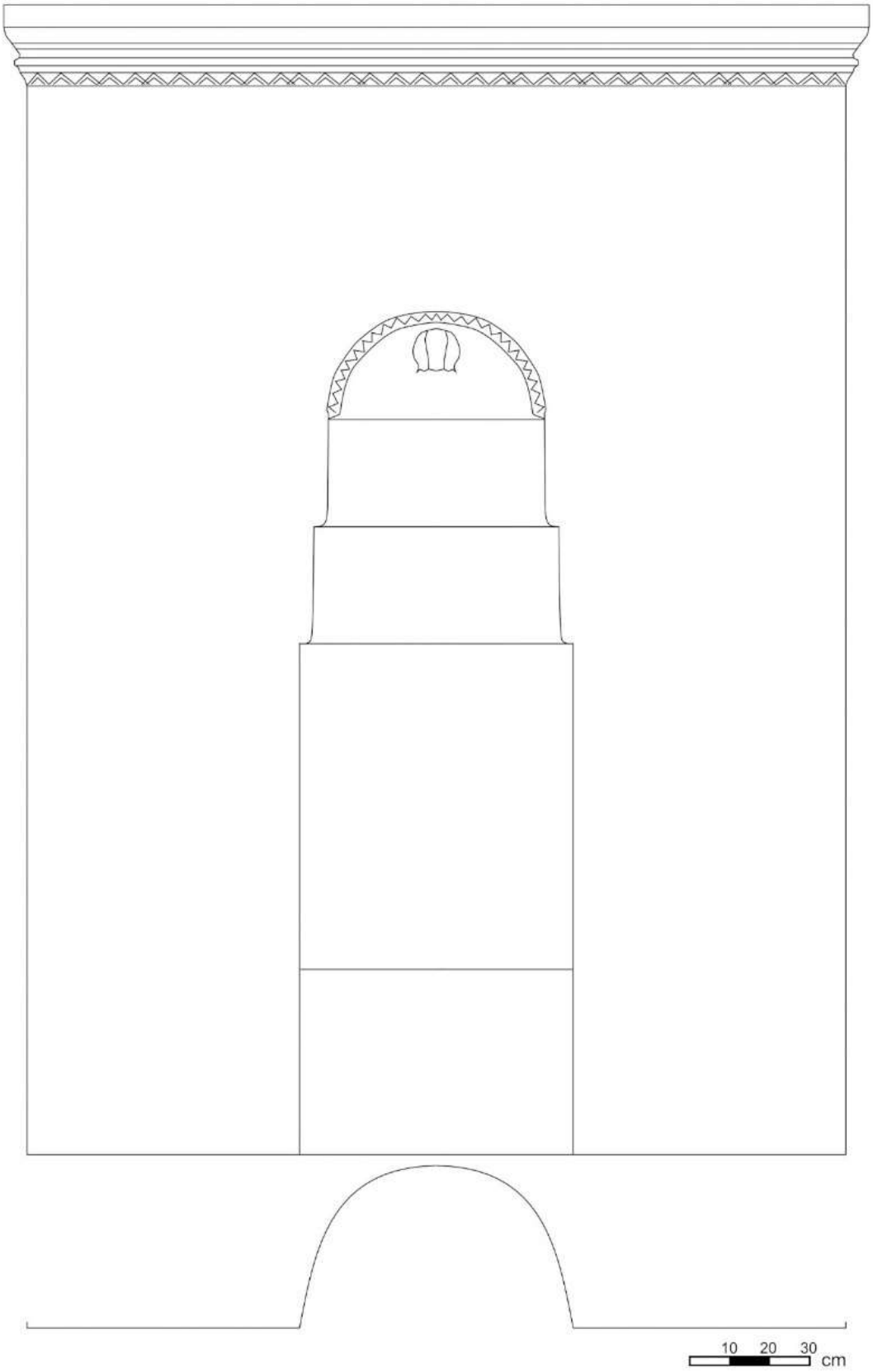
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.39. Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.69. Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii Mihrabı

2.3.4. Turnalı Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.4.
Çizim Numarası	2.40.
Fotoğraf Numarası	2.70. - 2.72.
İnceleme Tarihi	12.07.2019
Koordinatlar	40° 43' 33" Kuzey - 39° 57' 0" Doğu
Caminin Tarihi	H.1257/M.1842
Mihrabın Tarihi	H.1257/M.1842
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,50 m Y: 2,80 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Kabartma, Oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçlü Sarmal, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi
	Bitkisel: Kıvrımdal, Lale
	Nesneli: Alem
	Yazı: Dua Metni
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii, Os'lu[615] Müderris Hacı Hasan Efendi[616] tarafından yaptırılmıştır. Ana giriş kapısı üzerine Bayburtlu şair İrşadi (1806-1877) tarafından yazılan dokuz beyitlik methiyenin sekizinci beyitinin ikinci satırında geçen ifadeye göre yapım tarihi, H.1257/M.1842'dir (Fotoğraf 2.68). Methiyenin metni aşağıdaki gibidir.

Olup kanun evailden tevarih yazmak adettir.
Ana bir taş bina etmek, Hakka yüz yıl ibadettir.

Buna bir sikke-i Hakan, verirse sıdk ile bir kul.
Gelür bûn gününe karşu, anı sanma garamettür.

[615] Os, günümüzdeki adı "Turnalı" olan köyün/mahallenin eski adıdır. Karagöz, 105.
[616] Mezar taşındaki kitabesine göre Kara Ahmedzade olarak bilinen Müderris Hacı Hasan Efendi (1786? – 1868), Os (Turnalı) Köyü'nde doğmuş, Elazığ, Erzincan ve Bayburt illerinde tahsilini tamamlayıp, doğduğu köyde ve yakın çevresinde hayır eserleri yaptırmış manevi bir kişiliktir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Yavuz, "Oslu Müderris Hacı Hasan Efendi ve Onun Manevi Etki Alanında Oluşan Mimari Yapılaşma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2/7*, Bahar 2009, 264-266.

Kamu dillerde maruftur, muhakikler dakikinden.
Müderris Oslu Mevlana, ana sahip delalettir.

Nasihat eyleyup daim, olubdı şu halka.
Hüdanın şer-i ahkâmın, idüp tebliğ fatanettir.

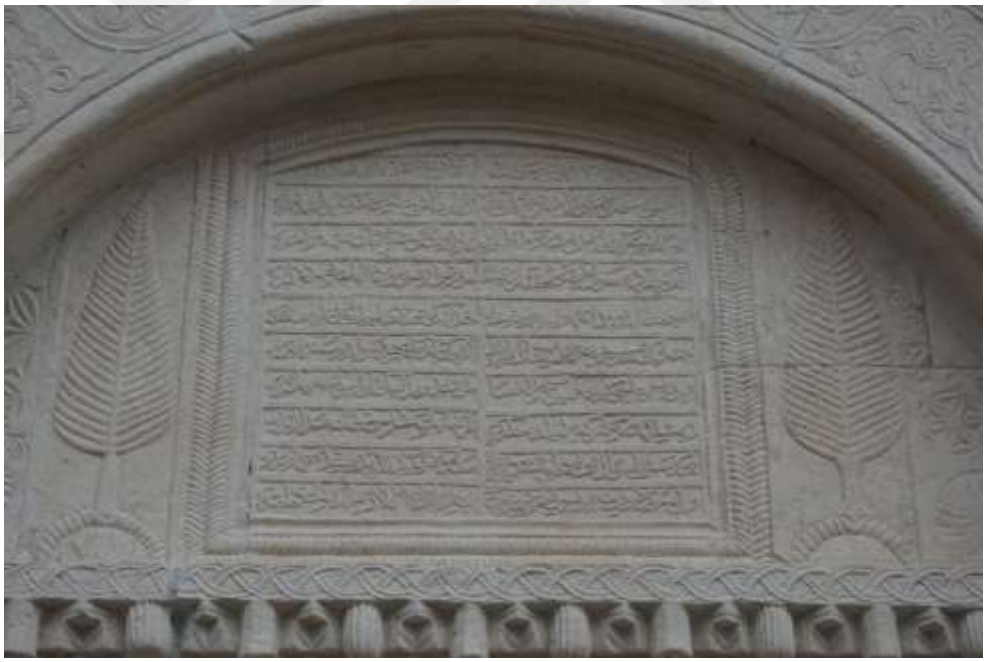
Cihanın badi kurbudan, sorup anı gelür talip.
Eğer bin belde içinde, bulunursa nedaretdur.

İdup bir camii Kübra, sanasın Mescid-i Aksa.
Tarikatta Hüdanın ol, büyûtına refakatdur.

Demişlerdür mükellimler ki, her dilde misldir kim.
Karıncanın mukaffası, Süleyman'a sadaretdür.

Bu kez sail sual etse, neye tutmuştu yüz tarih.
Sene bin iki yüz elli yedisinde imaretdür.

Veli söz gavrine irsin, dokuz beyt ile İrşadi.
Anı irfan olan anlar, firaz etmek ne hacetdür[617].

Fotoğraf 2.70. Turnalı Mahallesi Camii Ana Giriş Kapısındaki Methiye Kitabesi

Yapı ile çağdaş olan mihrabı, orjinalde kök boyalarla bezenmiş olup sonrasında plastik boyalarla üzerinden geçilmişken (Fotoğraf 2.69), yakın yıllarda Trabzon

[617] Yavuz, "Oslu Müderris Hacı Hasan Efendi ve Onun Manevi Etki Alanında Oluşan Mimari Yapılaşma", 267.

Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yaptırılan restorasyon esnasında tamamen temizlenmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.40, Fotoğraf 2.72).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yatay dikdörtgen düz bir lento şeklinde yansıtılan tepeliğin ön yüzü üçlü sarmal zencirek ile belirlenmiştir. Bunun altında ise bir mukarnas bir konsol olacak şekilde geometrik motiflerle hareketlendirilen saçak bulunmaktadır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrapta silmelerle birbirinden ayrılan bordür uygulaması yoktur. Süsleme kompozisyonu, birbirinin devamı niteliğinde dikdörtgen taşlara uygulanarak üstüste ve yanyana istiflenerek oluşturulmuştur. Süslemenin birbirinden farklılaşması doğal olarak bir bordür görüntüsü ortaya çıkarmıştır. Dışta bulunan ilk dikey kuşak, vazodan çıkan S kıvrımlı bir hatta bağlanan uçları çiçek açmış laleler, yapraklar ve rozet çiçeklerle tezyin edilerek tepe noktasında yedi çanaklı çiçek motifine sahip rozete bağlanmıştır. İkinci kuşakta ise, yanyana iki farklı süsleme unsuru kullanılarak bordür görüntüsü verilmiştir. İlkinde hilale benzer şekilde kullanılan C kıvrımlarının sırt sırta yerleştirildiği, ikincisinde ise üçlü sarmal motifin kullanıldığı zencirek dikkati çekmektedir. Mihrabı ters U şeklinde dolanan bu süsleme kuşaklarında simetri tam olarak yakalanamamıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsarayı ve yaşmağı içine alacak şekilde ters U şeklinde kullanılan geometrik desenli silmenin yaşmak kenarlarında boşluk oluşturması ile köşelik düzeni meydana gelmiştir. Bu alana Osmanlıca harflerle üç satır şeklinde okunabildiği kadarıyla aşağıdaki dua metni yazılmıştır.

"Hamd Lillah kim tamam oldu Mihrabı hoş makam Halka eyle Niyazi sen .?. Kıble müdam?

Hamd ile eyle salavat / Havzı guşda içup …

Bu makamda subh-u Şam / Sana ola makam[618]*"*

[618] Yavuz, "*Oslu Müderris Hacı Hasan Efendi ve Onun Manevi Etki Alanında Oluşan Mimari Yapılaşma",* 269.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yükseklikleri birbirinden farklı üç kademe şeklinde düzenlenmiştir. Alttan birinci ve ikinci kademelerin iç yüzeyleri boş bırakılmıştır ve aralarında geçiş elemanı olarak kulanılan mukarnas ve diş sıralarında sayısal açıdan asimetriklikler sözkonusudur. En üst kademe ve aynı zamanda yaşmak olan bölüm nişin tek süslemeli alanıdır. S ve C kıvrımlarının asimetrik bir şekilde birbirine dolanmasıyla oluşan geometrik kompozisyona sahiptir. Kompozisyon ortada aleme benzer bir motifle sonlandırılmıştır. Yaşmağın kenarında ise üstüste sıralanmış S kıvrımlarıyla çerçeve oluşturulmuştur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 75 cm genişliğe, 1 m yüksekliğe ve 40 cm derinliğe sahiptir.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

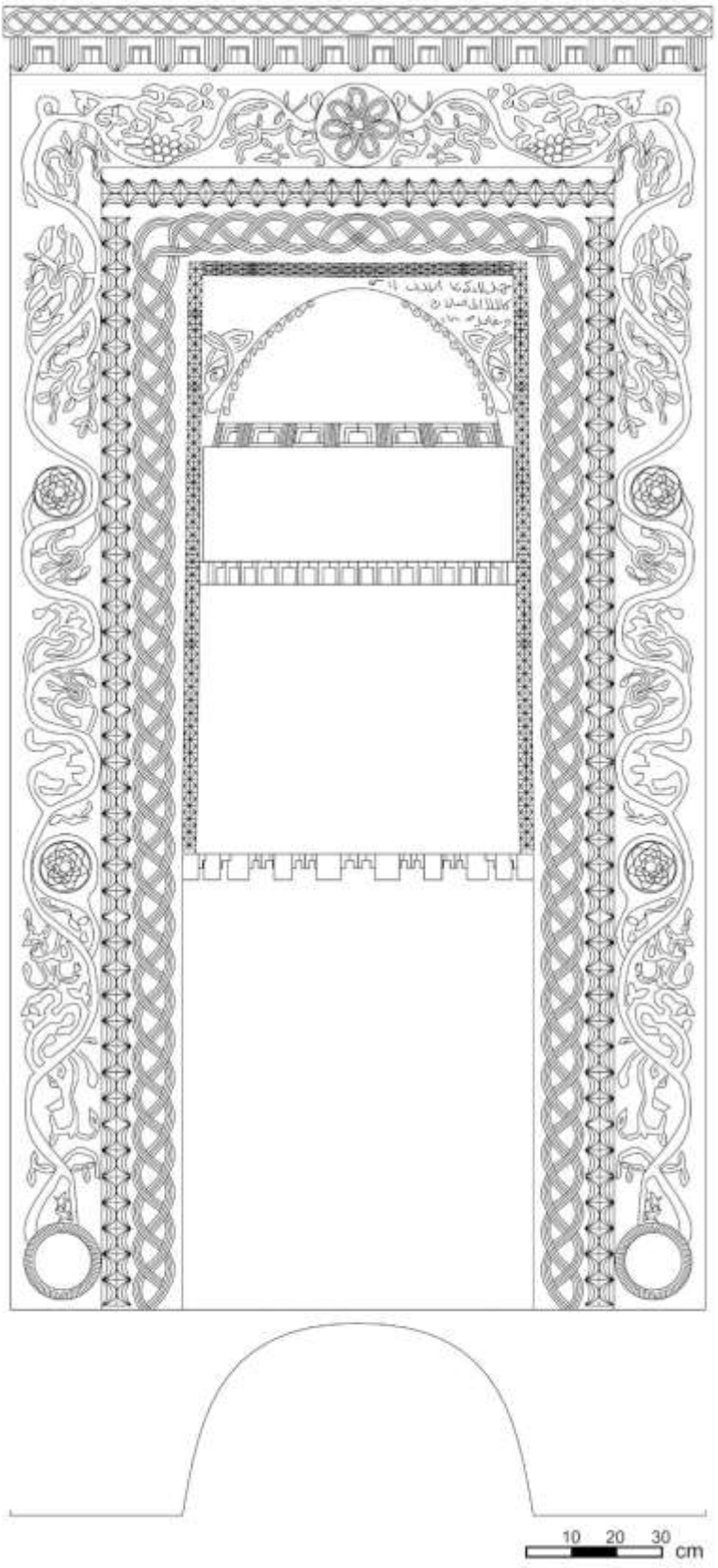
ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.71. Turnalı Mahallesi Camii Mihrabının Restorasyon Öncesi Hali (Trabzon VGM Arşivi'nden

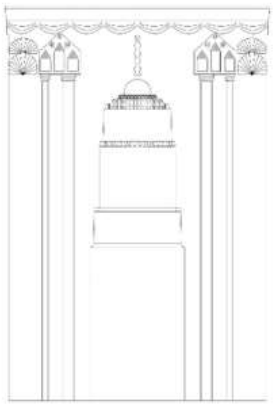
Çizim 2.40. Turnalı Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.72. Turnalı Mahallesi Camii Mihrabı

2.3.5. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.5.
Çizim Numarası	2.41.
Fotoğraf Numarası	2.73.-2.75.
İnceleme Tarihi	11.07.2019
Koordinatlar	40° 56' 19" Kuzey - 40° 3' 16" Doğu
Caminin Tarihi	H.1276/M.1859-60
Mihrabın Tarihi	H.1276/M.1859-60
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 2,85 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Zikzak, Işınsal Çubuklar, Mukarnas Dizisi, Niş Dizisi, C Kıvrımı
	Nesneli: Perde-Püskül, Alem
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Kapı üzerine yerleştirilen kitabede caminin kentin önemli müderris ve şairlerinden biri olan Hacı Hasan adına H.1276/M.1859-60 tarihinde yaptırıldığı geçmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.41, Fotoğraf 2.73).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Üzeri zikzakla hareketlendirilmiş düz bir lento şeklindedir. Bu lentonun altı ise dilimleri sekiz C kıvrımıyla belirlenen perde motifi ile detaylandırılmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın çevresinde bordür düzeni bulunmamaktadır. Sadece her iki tarafta yüzeyden dışarıya taşkın iki sütünceye yer verilerek Ampir esintili bir hareketlilik oluşturulmuştur. Bu sütuncelerin üst kısımları bir bilezik ve yastık taşı ile sonlandırılmıştır. Bu başlıkların üzerine ise yine zeminden

taşkın, tabanda kare olup her iki yandan kademelendirilerek üst bölümü üçgene dönüşen iki taş pano yerleştirilmiştir. Bu taş panoların üzerinde ise ortadaki büyük yanlardaki daha küçük olmak üzere sivri kemerli üç niş yapılmıştır. Oryantalist etkili bu sathi nişlerin kemer içi yivlerle hareketlendirilmiştir. Ortadaki büyük nişin çevresinde içleri yıldız desenli küçük rozetler kullanılmıştır. Bu panoların yan kısmında ise üst üste yerleştirilmiş ikişer yelpaze görünümlü ışınşal çubuk bulunmaktadır.

III. Alınlık: Kenarlarda kullanılan sütuncelerin arasında kalan boşluk alınlık olarak değerlendirilmiştir. Süsleme ise yaşmağın üstüne denk gelecek şekilde kabartılan alem motifidir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 75 cm genişliğe, 2,20 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru kademeli bir şekilde daralmakta ve üç dilimli kemere sahip yaşmak ile sonlanmaktadır. Yaşmak içi mkarnas dizisine sahip silmelerle dolgulanmıştır. Kademeler arasını belirleyen ise düz ya da mukarnas dizisine sahip silmelerdir.

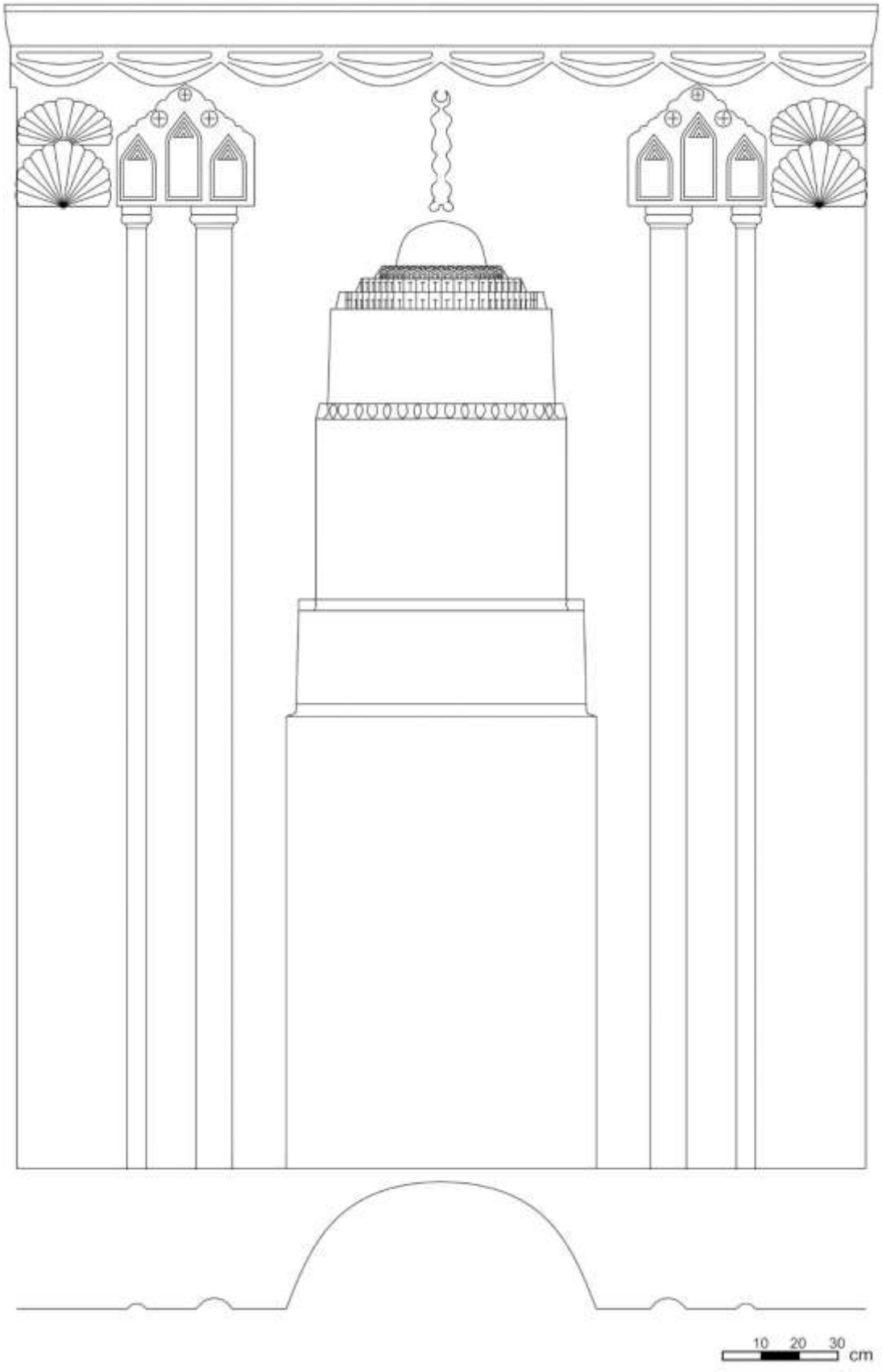
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.41. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.73. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı

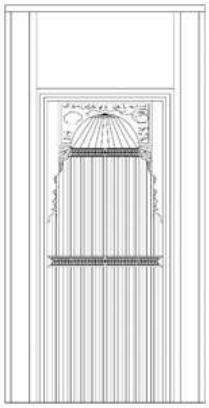
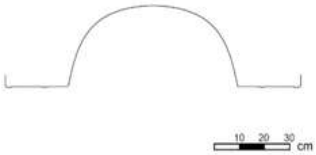

Fotoğraf 2.74. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı Süsleme Detay

Fotoğraf 2.75. Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii Mihrabı Yaşmağı

2.3.6. Bereketli Mahallesi Masele Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.6.
Çizim Numarası	2.42.
Fotoğraf Numarası	2.76. - 2.78.
İnceleme Tarihi	11.07.2019
Koordinatlar	40° 53' 40" Kuzey - 40° 3' 24" Doğu
Caminin Tarihi	H.1292/M.1876
Mihrabın Tarihi	H.1292/M.1876
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,20 m Y: 2,50 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Yazı: Kelime-i Tevhid
Malzeme	Ahşap
	

Tarihçesi: Caminin yapım tarihi, Araklı İlçe Müftülüğü tarafından düzenlenen berat belgesinde H.1283/M.1867 olarak geçmektedir. Mihrap üzerindeki tarih de bunu doğrulamaktadır. Yapı ile çağdaş olan mihrap, önceki dönemlerde boyanmış, 2014 yılında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından temizlenmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney cephenin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.42, Fotoğraf 2.76).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Kenarları dikey ahşap dikmelerle sınırlandırılmıştır.

III. Alınlık: Kenarları belirleyen iki ahşap dikme ile, nişi ters U şeklinde kuşatan silmelerin arasında oluşan boşlukla ortaya çıkan alınlık süslemesizdir.

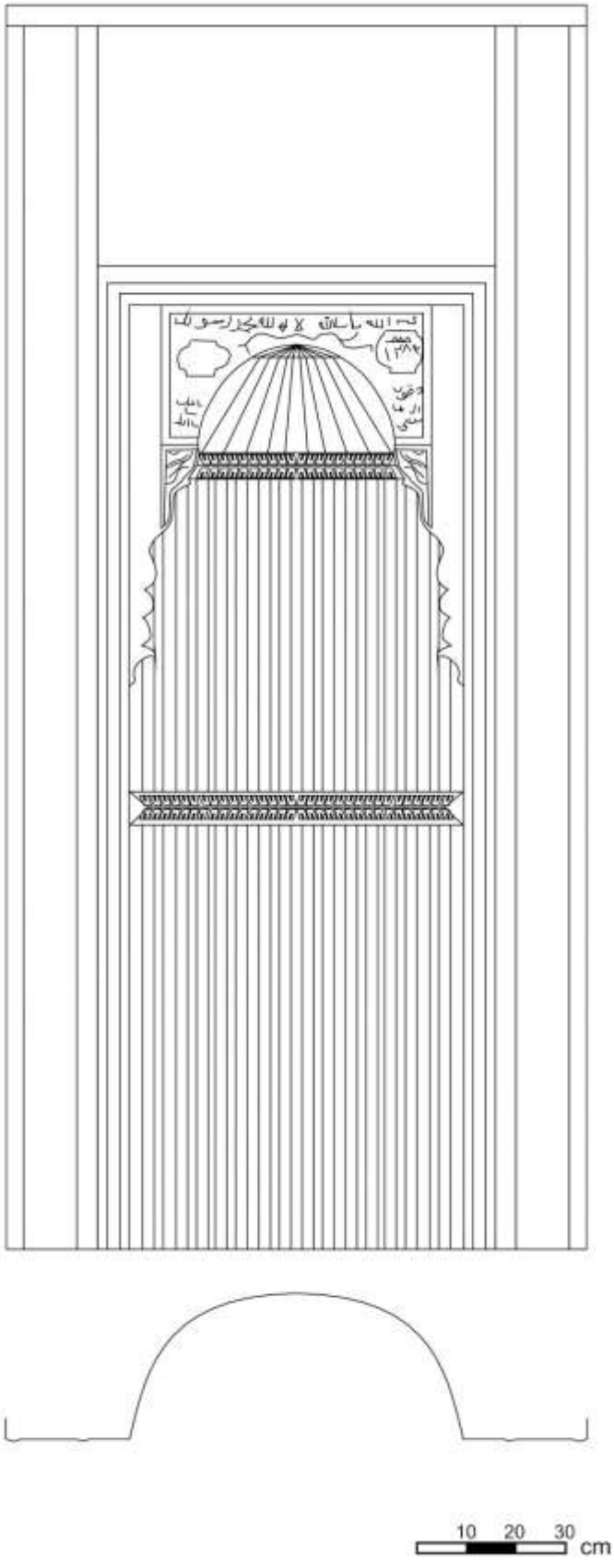
IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağı kuşatacak şekilde yapılan köşelik tablaları, mihrabın en göz alıcı bölümüdür. Yazıt alanı olarak değerlendirilen köşelikte, sağdan sola sırasıyla, "*Bismillah, Maşallah, La ilahe illallah Muhammedun Resulullah*" ifadeleri yazılıdır. Bu satırın altında kemerin iki yanında oval çerçeveler görülmektedir. Sağ tarafta *1287* tarihi okunurken, sol taraftaki yazı tahribat nedeniyle okunamamaktadır. Oval çerçevelerin altlarında her iki tarafta *Yakub, Osman, Mehmed* isimleri geçmektedir (Fotoğraf 2.77). Tamamı okunamasa da köyün ileri gelenleri bu isimlerin yapıda emeği geçenlere ait olduğunu belirtmişlerdir.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.
2. **Nişin Alt Kısmı:** 70 cm genişliğe, 1,75 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahip olan mihrap nişi, üç kademeli olarak belirlenmiştir. Kademeler arasını belirleyen silmeler ile nişin içi yivlerle hareketlendirilmiştir. Camii, ahşap malzemeden yapıldığı için mihrap nişi dış cepheye taşıntı yapmıştır (Fotoğraf 2.78).
3. **Sütunceler:** Yoktur.
   - **i. Başlık:** Yoktur.
   - **ii. Gövde:** Yoktur.
   - **iii. Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.42. Bereketli Mahallesi Masele Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.76. Bereketli Mahallesi Masele Camii Mihrabı

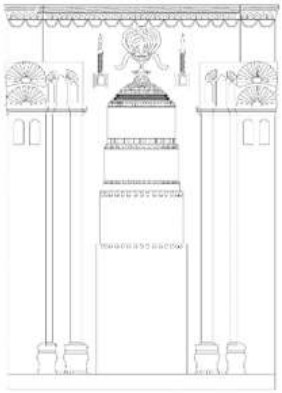

Fotoğraf 2.77. Bereketli Mahallesi Masele Camii Mihrabı Köşelik ve Yaşmak

Fotoğraf 2.78. Bereketli Mahallesi Masele Camii Mihrabı Dış Cepheden

2.3.7. Konakönü Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.7.
Çizim Numarası	2.43.
Fotoğraf Numarası	2.79.
İnceleme Tarihi	11.07.2019
Koordinatlar	40° 57' 8" Kuzey - 40° 20' 56" Doğu
Caminin Tarihi	H.1301/M.1884
Mihrabın Tarihi	H.1301/M.1884
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,10 m Y: 3,30 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin Yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Halat/Burma, Işınsal Çubuklar, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi, Niş Dizisi, C Kıvrımı
	Nesneli: Perde-Püskül, Saksı, Minare
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camiye ait yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivlerinde bulunan eski eser fişinde yapım tarihi, 1884 olarak geçmektedir. Mihrabının ilçe merkezindeki Hacı Hasan Camii (1859-60) mihrabıyla çok benzer özelliklerde olması, bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Yapının üst örtüsünün çökmesi sebebiyle 2008-2009 yıllarında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.43, Fotoğraf 2.79).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Üzeri halat deseni ile taranmış düz bir lento şeklindedir. Lentonun altında bir sıra mukarnas dizisi bulunmaktadır. En alt saçak kısmında ise dilimleri C kıvrımlarıyla belirlenmiş perde motifine yer verilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın çevresinde bordür düzeni bulunmamaktadır. En dışta 30 cm'lik genişliğe sahip taşların tepeliğe kadar üstüste dizilimiyle oluşturulmuş yan kanatlar bulunmaktadır. Bu kanatlar mihrap zemininden dışarıya taşırılmıştır. Üst bölümde yanyana iki niş ve onunda üzerinde üstüste istiflenmiş iki ışınsal çubuğa yer verilmiştir. Bu kanatların hemen yanında zeminden dışarı taşkın ikili Ampir sütünce kullanılmıştır. Sütuncelerin altlıklarının gövdelerinin şişkin, ağız ve diplerinin gövdeye göre dar olması vazo görünümünü vermektedir. Başlık kullanılmayan sütuncelerin üst bölümleri bilezik ve yastık taşı ile sonlandırılmıştır. Cepheden taşkın olan bu sütunların üzerine iki taş pano yerleştirilmiştir. Bu taş panoların üzerinde ise ortadaki büyük yanlardaki daha küçük olmak üzere Oryantalist etkili sivri kemerli üç niş yapılarak üst köşeleri yelpaze görünümlü ışınsal çubuklarla bezenmiştir.

III. Alınlık: Kenarlarda kullanılan sütuncelerin arasında kalan boşluk alınlık olarak değerlendirilmiştir. Süsleme ise yaşmağın üstüne denk gelecek şekilde yerleştirilen kadeh formlu saksıdan çıkan kenarlara ve simetrik bir biçimde yukarıya doğru dağılan uçları volütlü C kıvrımı şeklindeki dallardır. Bu süslemenin her iki yanına simetrik bir biçimde minareler kabartılmıştır. Sivri kemerli bir nişin çerçeve içine alınmasıyla oluşturulan kaidelerin üzerinde yükselen bu minareler, sarmal yivli gövdeye, düz yivli şerefe ve petek bölümlerine sahiptir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı olan niş, 75 cm genişliğe, 2,45 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru beş kademe şeklinde daralmakta ve üç dilimli kemere sahip yaşmak ile sonlanmaktadır. Yaşmak içi diş sırası, konsollar ve sarmal yivli halatlarla dolgulanmıştır. Kademeler arasını belirleyen silmeler ise mukarnas dizisi ya da diş sırasına sahiptir.

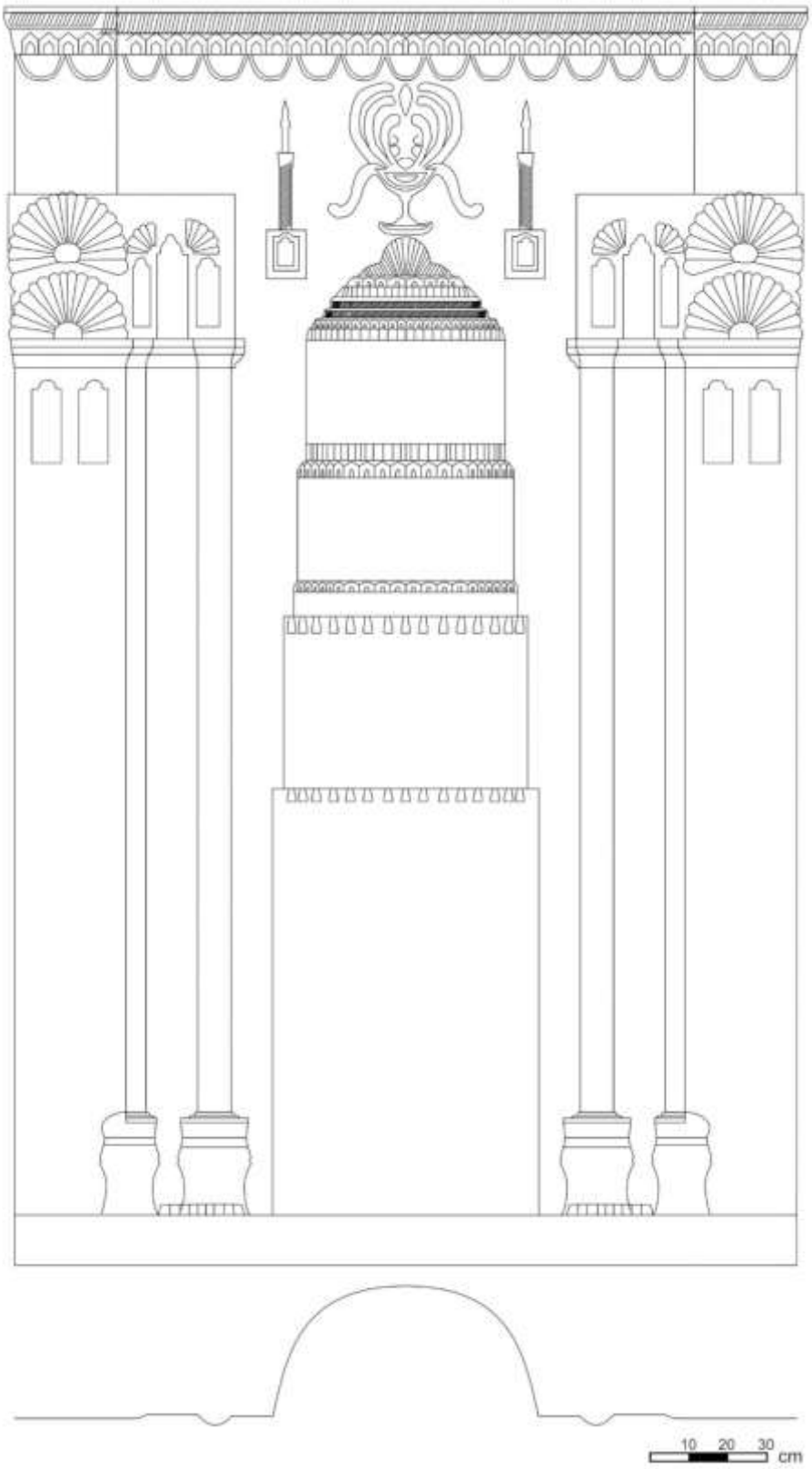
3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 10 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

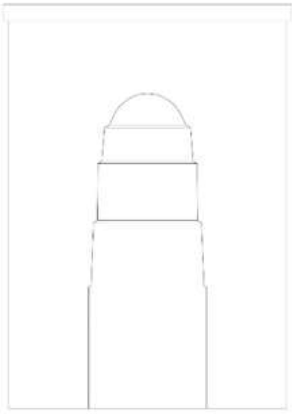

Çizim 2.43. Konakönü Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.79. Konakönü Camii Mihrabı

2.3.8. Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.8.
Çizim Numarası	2.44.
Fotoğraf Numarası	2.80.
İnceleme Tarihi	12.07.2019
Koordinatlar	40° 42' 38" Kuzey - 39° 54' 52" Doğu
Caminin Tarihi	H.1318/M.1901
Mihrabın Tarihi	H.1318/M.1901
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,10 m Y: 3,20 m D: 0,40 m
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ie kaplanmışır)
	

Tarihçesi: Caminin yapımına başlangıç tarihi, kapı kemerine H.1318 olarak yazılmışken, bitiş tarihi kapı üzerine yerleştirilen kitabede H.1320 olarak belirtilmiştir. M.1901-1903 yılları arasında tamamlanan cami, 1970 yılında kapsamlı bir müdahale geçirmiş, mihrabı o dönemde mermer taklidi boya ile boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney cephenin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.44, Fotoğraf 2.80).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrap kütlesinin üzerinde düz yatay lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Yoktur.

III. Alınlık: Orijinal durumu bilinmemekle beraber sonraki onarımlar esnasında bu alana siyah zemin üzerine beyaz renkli harflerle sülüs hatla Bakara Suresi 144. ayetin bir kısmı olan *"Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram"* ifadesi yazılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. **Nişin Alt Kısmı:** 85 cm genişliğe, 2,50 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahip olan mihrap nişi, yedi yüzeylidir. Beş kademeli olarak yukarıya doğru daralmakta ve yuvarlak kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır.

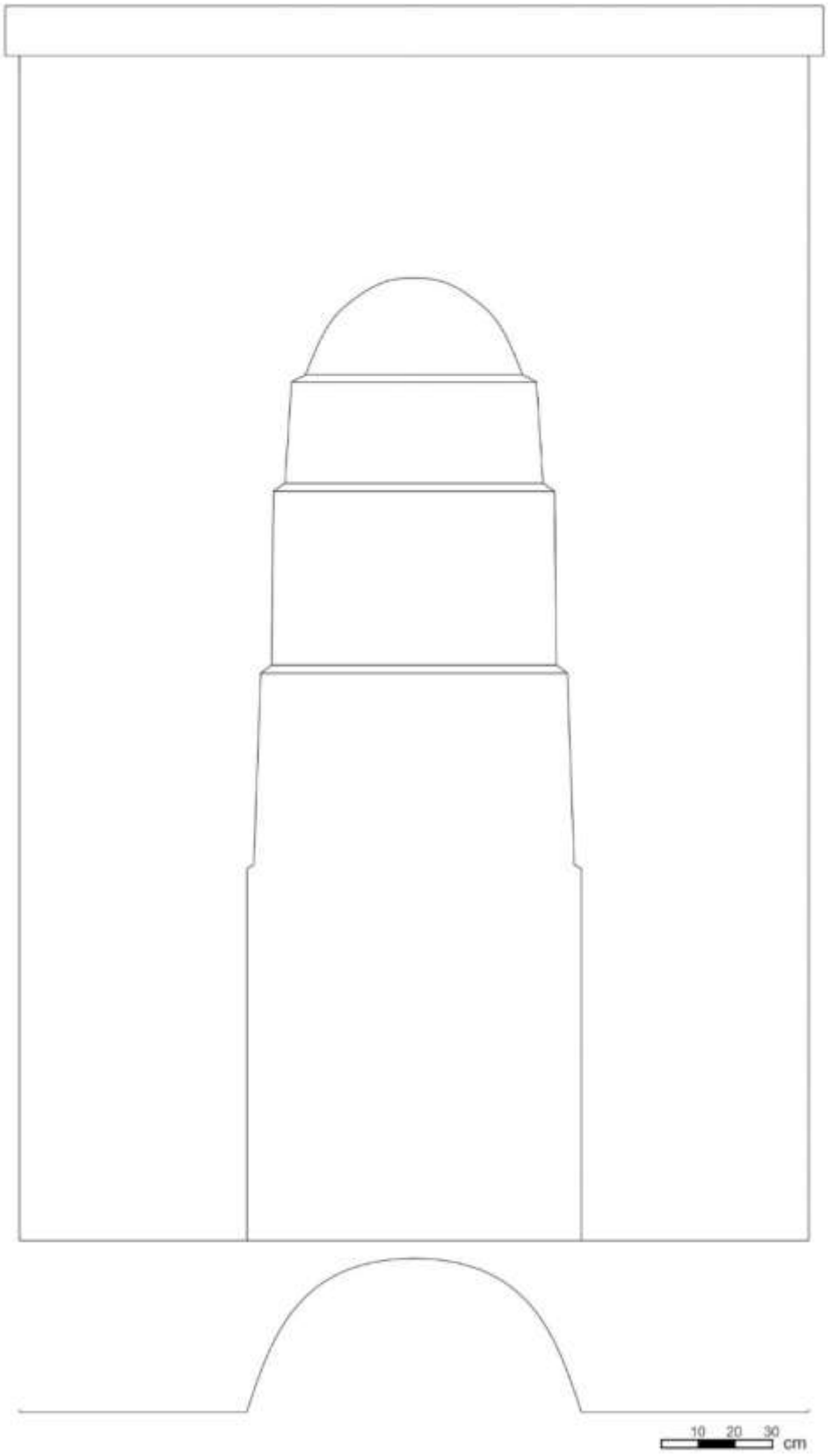
3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.44. Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.80. Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.3.9. Merkez Büyük Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.9.
Çizim Numarası	2.45.
Fotoğraf Numarası	2.81.-2.82.
İnceleme Tarihi	11.07.2019
Koordinatlar	40° 56' 21" Kuzey - 40° 3' 16" Doğu
Caminin Tarihi	H.1325/M.1907
Mihrabın Tarihi	H.1325/M.1907
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,65 m Y: 4,75 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin Yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Badem Geçme, Üçgen
	Bitkisel: Kıvrımdal, Dolamadal, Akant, Lotus, Asma-Üzüm
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Giriş kapısında bulunan kitabeye göre yapım tarihi H.1325/M.1907-1908'dir. Kapsamlı bir onarım geçiren caminin mihrabı orijinal özelliklerini korumaktadır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.45, Fotoğraf 2.81).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Kırık hatlı bir lento şeklindedir. Saçak kısmında stilize formda hatları düzgün lotus dizisi kullanılmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan tepeliğe kadar devam eden üç bordür ile sınırlandırılmıştır. 15 cm genişliğe sahip dış bordür aynı zamanda mihrabı dıştan çevreleyen sütuncelerin gövdesidir. Yerel karakter gösteren badem geçme motifi ile tezyin edilen bu Ampir etkili sütunceler, başlık ve kaideleri ile birlikte verilmiştir. İkinci bordür, 40 cm'dir ve üzerinde asma dalları ile tezyin edilmiş dolamadallar ve her bir dolamanın içinde aşağıya sarkan ikişer üzüm salkımı

bulunmaktadır. Üçüncü bordür, 25 cm genişliğe sahiptir ve üzerinde simetrik düzende bir merkezden aşağıya ve yukarıya doğru dağılan stilize akant yapraklarıyla dolgulanmıştır. Neobarok esintilerin hissedildiği bordür süslemeleri simetrik düzendedir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın tam üzerine yerleştirilen Barok bir madalyondan dağılan iç kısımları akant dolgulu S kıvrımlarıyla oluşturulan dolamadal şeklindeki bitkisel kompozisyon, kavsaranın üçüncü kademesine kadar devam ettirilmiştir. Kavsaranın diğer iki kademesi de üstüste sıralanmış uçları volütlü S şeklindeki kıvrımdallar ile tezyin edilerek süslemede bir bütünlük sağlanmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen beş kademe ile oluşturulan Barok kavsaranın yüksekliği 2 m'dir. Kademe içleri süslemesiz iken sadece yuvarlak kemerle sonlanan yaşmağın iç kısmı üçgen ve yaprak desenleriyle zenginleştirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 1 m genişliğe, 2,30 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir.

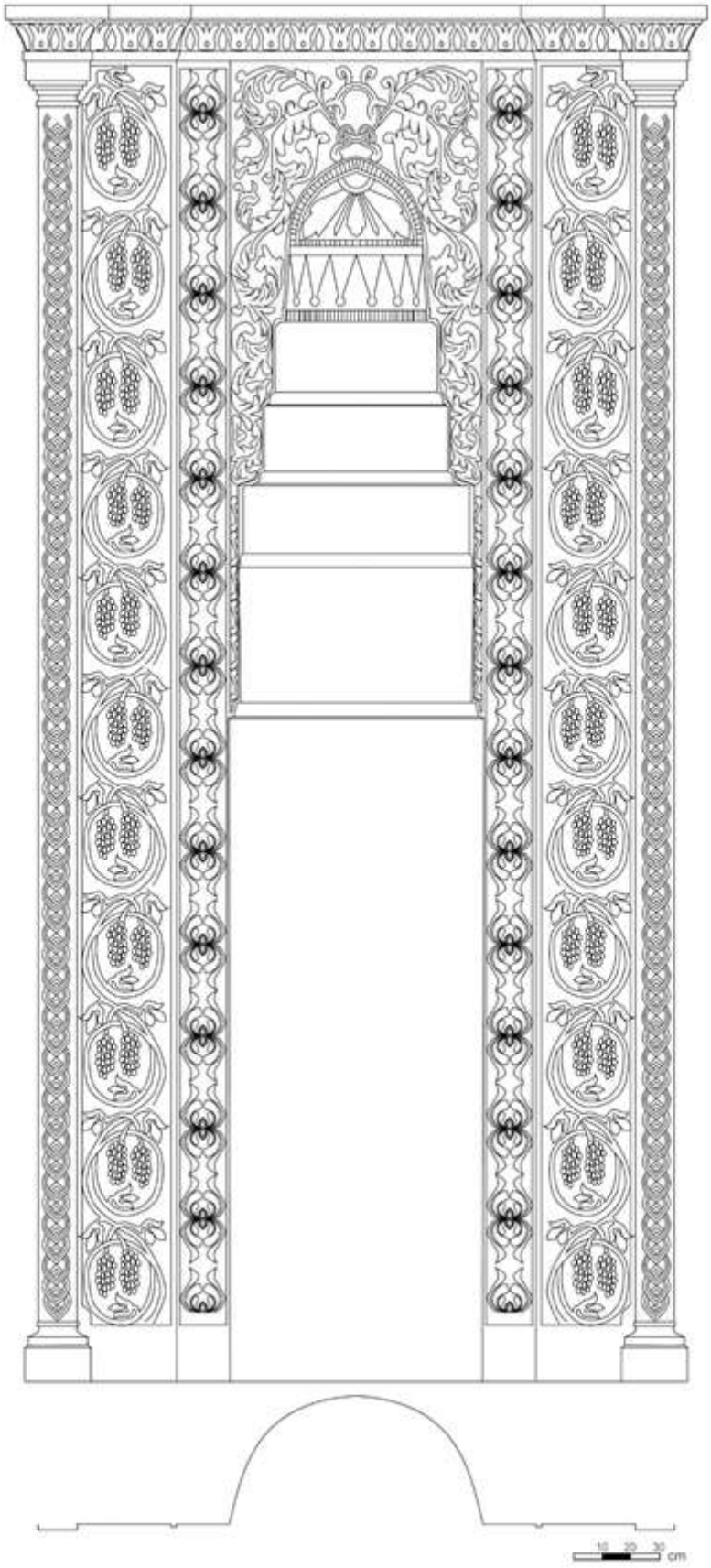
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.45. Merkez Büyük Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

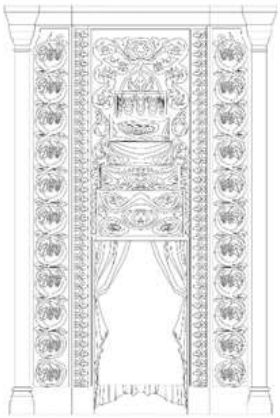

Fotoğraf 2.81. Merkez Büyük Camii Mihrabı

Fotoğraf 2.82. Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Bordür Detayı

2.3.10. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.10.
Çizim Numarası	2.46.
Fotoğraf Numarası	2.83.
İnceleme Tarihi	11.07.2019
Koordinatlar	40° 57' 31" Kuzey - 40° 1' 50" Doğu
Caminin Tarihi	H.1328/M.1910
Mihrabın Tarihi	H.1328/M.1910
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,50 m Y: 4,50 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin Yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Bitkisel: Kıvrımdal, Dolamadal, Palmet, Akant, Gelincik, Asma-Üzüm
	Nesneli: Perde-Püskül
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Araklı İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan beratına ve giriş kapısı üzerindeki panosuna göre H.1327/M.1910 tarihlidir. Yapı ile çağdaş olan mihrabı, 2000'li yıllarda farklı renklerde boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.46, Fotoğraf 2.83).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Kenarları sınırlandıran sütünce başlıklarının üzerine yatay düz bir saçak şeklinde yerleştirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, en dışta başlık ve kaideleri bulunan 15 cm genişliğe sahip birer sütünce ile sınırlandırılmıştır. Sütuncelerden sonra uygulanan iki bordürün süslemesi, zeminden 30 cm yukarıdan başlayıp tepeliğe kadar devam etmekte ve mihrabın üst kısmında sonlanmaktadır. Bordürler arasında zeminden dışarıya taşma hususunda kademelenme sözkonusudur. Sütunceden hemen sonra

başlayan ana bordür, 40 cm'dir ve üzerinde madalyonlar oluşturacak şekilde dolanan asma dalları bulunmaktadır. Bu kıvrımdalların içinde aşağıya sarkan ikişer üzüm salkımı ve ikişer asma yaprağı bulunurken, dolamadallar arasındaki boşluklarda da asma yaprakları bulunmaktadır. Son dönemlerde bu bordürün zemini sarı, dalları kahverengi, üzümleri açık yeşil ve yaprakları koyu yeşil olacak şekilde boyanarak orijinal dokusuna zarar verilmiştir. Son bordür, 25 cm genişliktedir ve üzerinde yanyana dizilmiş uçları volütlü C kıvrımları ile birbirine bağlanan palmetlerle tezyinin sağlandığı simetrik süsleme kompozisyonuna sahiptir. Burada zemin mavi, motifler sarı ile renklendirilmiştir .

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın tam üzerine yerleştirilen ve ortasında soyut çiçek motifi bulunan rozet kompozisyonunun merkezini belirlemektedir. Her iki yandan aşağıya doğru yumuşak kıvrımlarla ilerleyen içleri akant yapraklarıyla dolgulanmış Barok etkili S'ler ve bu S'lerin oluşturduğu dolamadallar içinde bulunan gelincik motifleriyle hareketlendirilen köşeliğin zemini yeşil, dalları kahverengi renklidir. Çiçekler ise mavi, kırmızı ve yeşil renklerle vurgulanmıştır. Kavsara boyunca aşağıya kadar inen bu süsleme kuşağı daralmanın etkisiyle şekillenmiş ve son kademede aşağıya doğru tek sıra halinde istiflenen S kıvrımlarıyla sonlandırılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen altı kademe ile oluşturulan kavsaranın yüksekliği 1,90 m'dir. Kademe içleri süslemesiz iken son yıllarda zeminleri farklı renklere boyanarak süslemeler yapılmıştır. Yaşmak içinde mavi renkli kanatlı palmet bulunmaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 95 cm genişliğe, 1,90 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir. Son onarımlarda resmedilen perde motifi, iki yana açılır durumda, ortadan kordonla kenara tutturulmuş, etekleri dalgalı formda yansıtılmıştır ve Ampir etki ile vurgulanmıştır. Farklı renk tonları ile verilmiş ışık-gölge kontrastı ile boyut kazandırılmıştır.

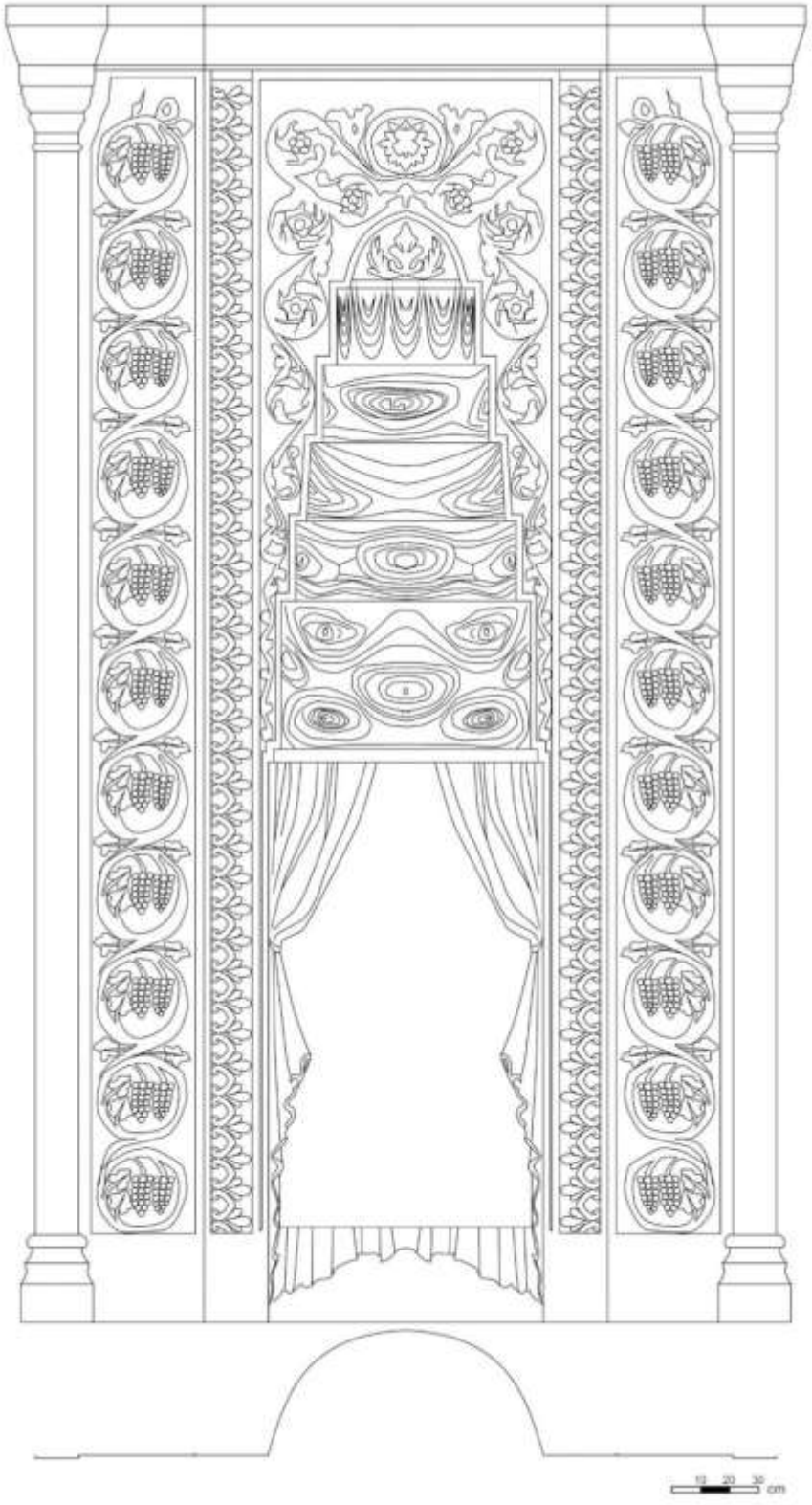
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

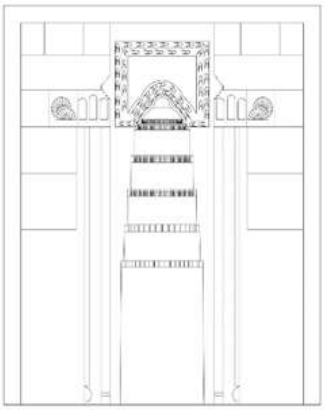

Çizim 2.46. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.83. Kalecik Mahallesi Camii Mihrabı

2.3.11. Yalıboyu Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.3.11.
Çizim Numarası	2.47.
Fotoğraf Numarası	2.84.
İnceleme Tarihi	11.07.2019
Koordinatlar	40° 56' 47" Kuzey - 40° 0' 41" Doğu
Caminin Tarihi	1950
Mihrabın Tarihi	1950
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,80 m Y: 3,20 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin Yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Işınsal Çubuklar, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi, Niş dizisi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Araklı İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesi ve giriş kapısı üzerindeki panosuna göre yapım tarihi 1950-54 arasıdır. Yapı ile çağdaş olan mihrabı, 2000'li yıllarda farklı renklerde boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.47, Fotoğraf 2.84).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan 10 cm'lik düz bir çerçeve ile kuşatılmıştır. Sonrasında devam eden yüzeylerde içe doğru kademelenme oluşturularak kaide ve başlığı olmayan sütünce yerleştirilmiştir. Bu sütunceye oturtulan blok taşların üzerinde Oryantalist etkili üçlü niş dizisi ile üst üste yerleştirilmiş yelpaze görünümlü ışnsal çubuklar bulunmaktadır.

III. Alınlık: Yoktur. Sonradan boya ile buraya bir çerçeve yapılarak içine ayet yazılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen beş kademe ile oluşturulan kavsaranın yüksekliği 1,40 m'dir. Kademe içleri süslemesiz iken aralarda diş sırası ya da mukarnas dizisi bulunan geçiş unsurlarıyla birbirinden ayrılmıştır. Yaşmak, içi iki sıra halinde mukarnas dizisi ile dolgulanan üç dilimli formdadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 1 m yüksekliğe ve 35c m derinliğe sahiptir.

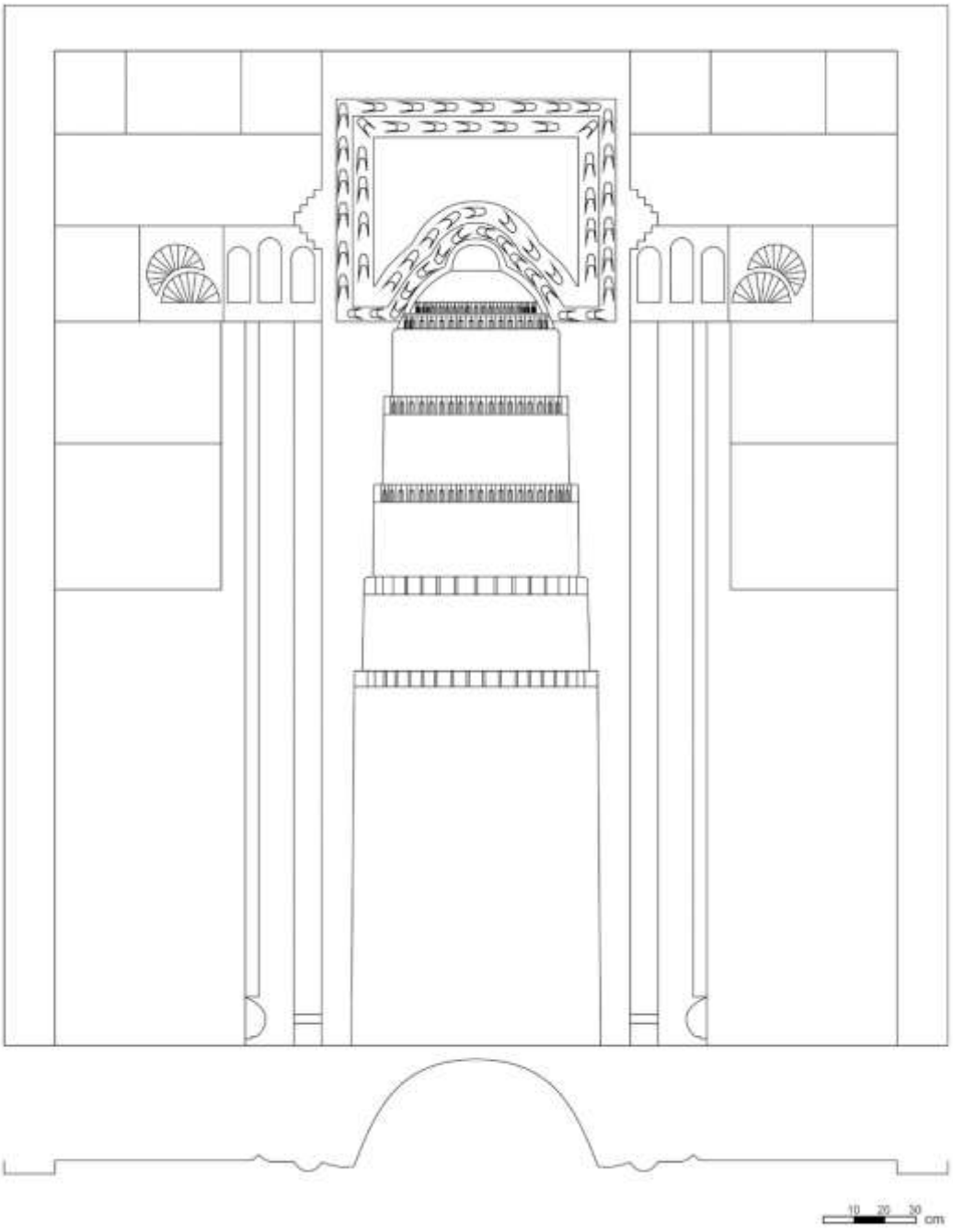
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

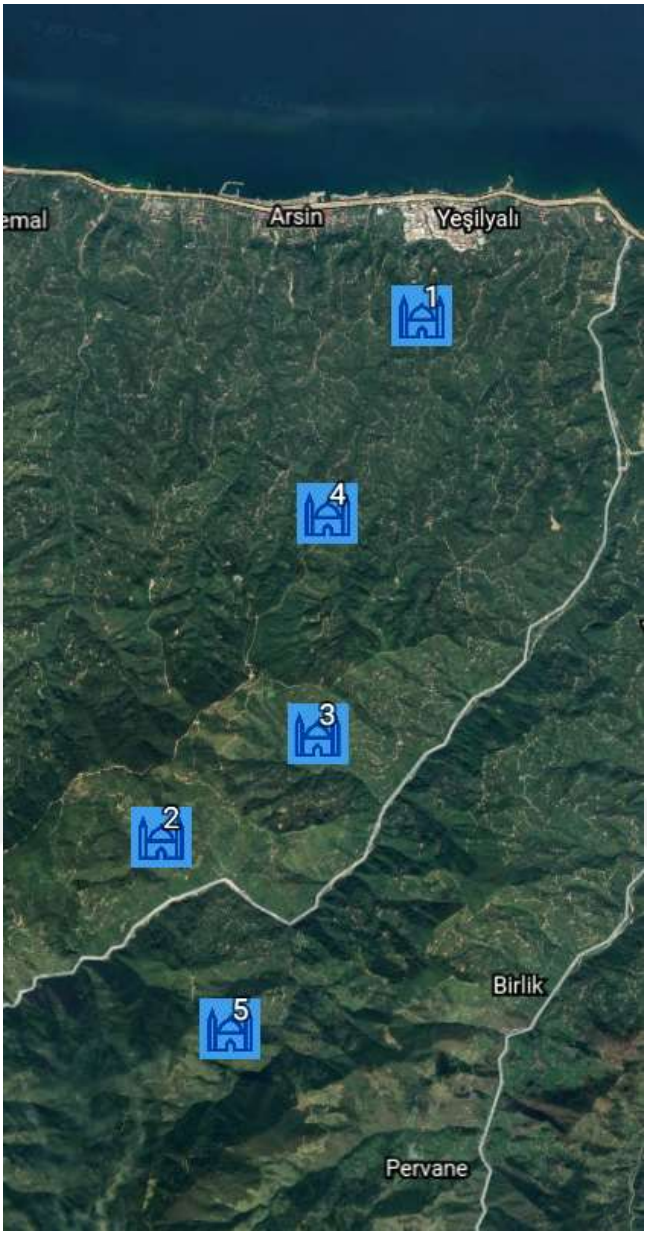

Çizim 2.47. Yalıboyu Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.84. Yalıboyu Merkez Camii Mihrabı

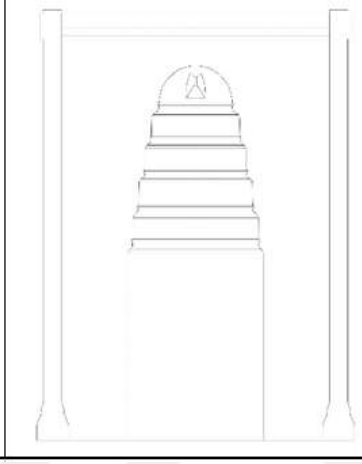
2.4. TRABZON ARSİN İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.4. Arsin İlçesi Cami Dağılımı

1	Nuroğlu Mahallesi Camii
2	Güneyce Mahallesi Orta Camii
3	Çatak Mahallesi Camii
4	Işıklı Mahallesi Merkez Camii
5	Gölgelik Mahallesi Merkez Camii

2.4.1. Nuroğlu Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.4.1.
Çizim Numarası	2.48.
Fotoğraf Numarası	2.85.
İnceleme Tarihi	10.07.2019
Koordinatlar	40° 56' 38" Kuzey - 39° 57' 49" Doğu
Caminin Tarihi	H.1265/M.1848
Mihrabın Tarihi	H.1265/M.1848
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,15 m Y: 3,00 m D: 0,45 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Giriş kapısında bulunan kitabeye göre yapım tarihi H.1265/M.1848-1849'dir. Altı yıl süren inşa süreci 1854'de tamamlanmıştır ve bu tarih yine kapı üzerinde belirtilmiştir. Bu yapı zamanla tahrip olunca 1941'de mihrabı ve giriş kapı çerçeveleri orijinal bırakılarak diğer bölümleri yenilenmiştir. Orijinal olan mihrap, boyalarından arındırılarak nemden korunması için yakın yıllarda cilalanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.48, Fotoğraf 2.85).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın çerçevesi düz bir bordürle belirlenmiştir. Bu bordür zeminde bulunan kaideler üzerinde yükseldiği için çerçeve Ampir özelliklere uygun olacak şekilde yansıtılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen beş kademe ile oluşturulan kavsaranın yüksekliği 1,20 m'dir. Kademelerin geçiş unsurları da düz silmedir ve kademe içleri süslemesizdir. Sadece yaşmak ortasında bir konsol bulunmaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 95 cm genişliğe, 1,40 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir.

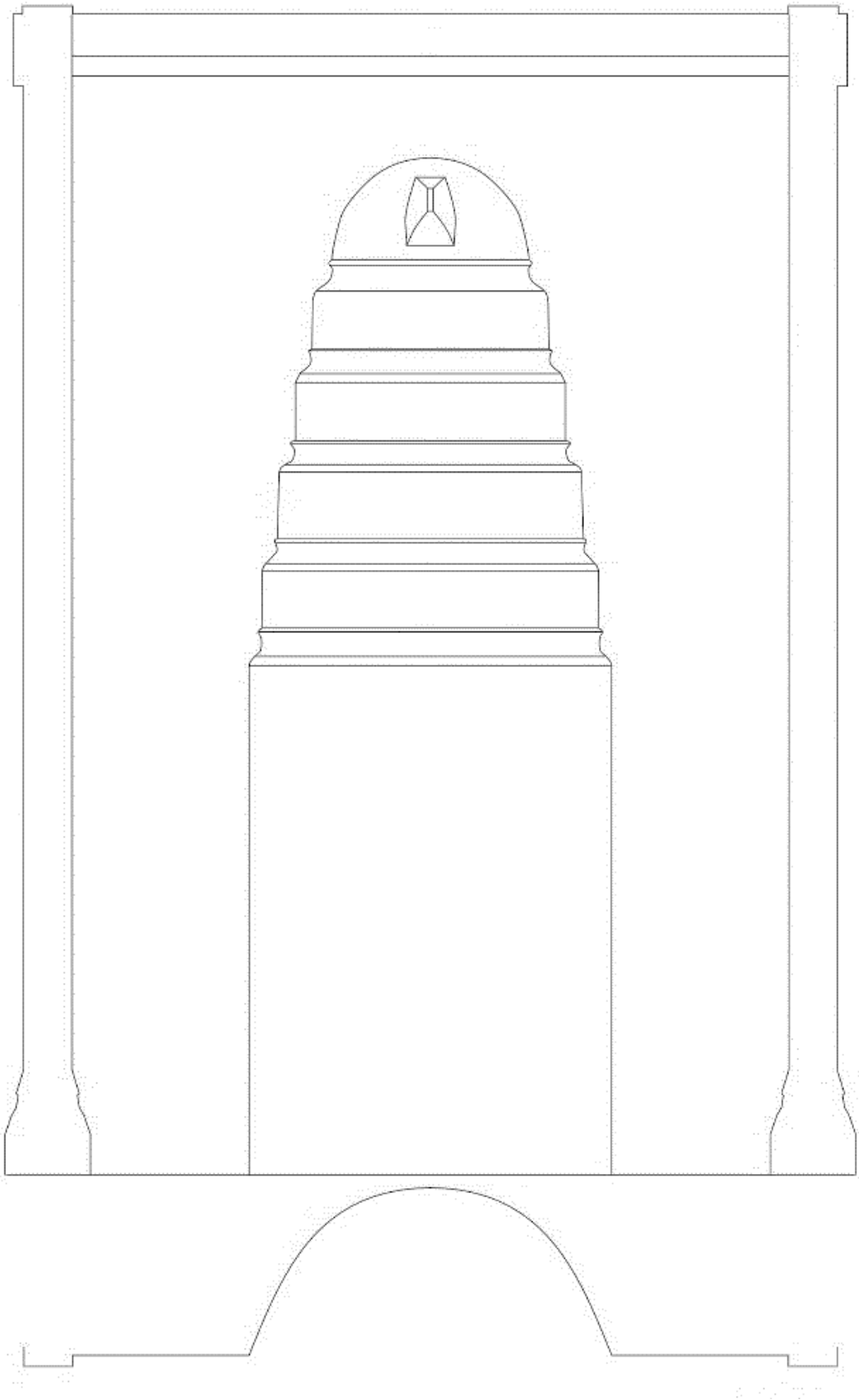
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Kaidelerin yüksekliği olan 25 cm'lik bir bölüm oturtmalık olarak değerlendirilmiştir.

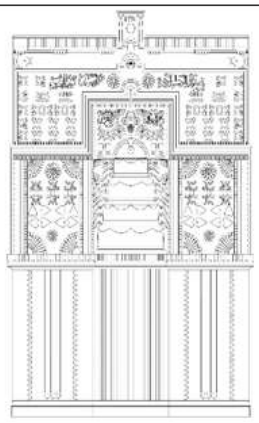

Çizim 2.48. Nuroğlu Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.85. Nuroğlu Mahallesi Camii Mihrabı

2.4.2. Güneyce Mahallesi Orta Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.4.2.
Çizim Numarası	2.49.
Fotoğraf Numarası	2.86.
İnceleme Tarihi	10.07.2019
Koordinatlar	40° 51' 8" Kuzey - 39° 56' 7" Doğu
Caminin Tarihi	XIX. yüzyılın son çeyreği
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyılın son çeyreği
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,80 m Y: 4,25 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava, Yürek, Testere Dişi, Ay-yıldız, Işınsal Çubuklar, Diş Sırası, C Kıvrımı
	Yazı: Ayeti Kerime, Lafz
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Arsin Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde geçen tarih 1963'dür. Fakat bu yapının yenilenme ve minaresinin eklenme tarihi olmalıdır. Bu bilgiye referans olan sembolik ifade mihrap tepeliğinde belirtilmiştir. Ayrıca caminin süslemeleri, aynı köyde bulunan H.1300/M.1882-83 tarihli Merkez Camii süslemeleri ile yakın benzerlik içerisindedir. Merkez Camii'nin mihrabı sonraki dönemlerde yenilenmiştir, fakat ahşap aksamlar olan, mahfil, vaaz kürsüsü, minber gibi elemanlarda kullanılan motifler ve üslup Eklektik özellikler göstermektedir. Nitekim Orta Camii'nin taş mihrabında ve diğer ahşap elemanlarında da aynı özelliklere rastlanmaktadır. Bu sebeple bu caminin orijinal olan bölümlerini XIX. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmek mümkündür.

Nitekim Gürcistan'ın Khulo Bölgesi'nde Amel-i Ömer Usta tarafından yapımı sağlanan Ghorjami Camii (1902)'nin bezemelerinin aynı karakterde olması yakın

tarihlerde inşa edildiğini hatta aynı usta tarafından yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir[619].

1963'de beden duvarları, minber ve mihrabının niş hizasından zemine kadar olan bölümü yenilenmiş ve camiye minare eklenmiş olmalıdır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısı ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.49, Fotoğraf 2.86).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Üç adet sağda üç adet solda bulunan kare formlu taş konsollar arasında kullanılan yivli bordürle sağlanan tepelik, iki silme ile kuşatılmış ve bu silmeler mihrabın merkezine denk gelecek şekilde kemer formunda yansıtılmıştır. Bu kemerin her iki yanına ise minare motifi eklenerek ortasına Osmanlıca rakamlarla H.1381 tarihi yazılmıştır. Bu tarih, camiiye ait minarenin yapıldığı 1963 yılına denk gelmektedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın zeminden kavsaraya kadar olan yüksekliği ile kavsara ve tepelik arasında farklı düzenlemeler mevcuttur. Alt bölümü geç dönemde yenilendiği için uyumsuzluk görülmektedir. Orijinal olan üst bölümünde süslemeler panolar şeklinde yansıtılmıştır. Kavsara hizasına denk gelecek yan yüzeylerde her iki yandan içbükey silmelerle sınırlandırılan alanda süslemeler, dört yatay kuşak halinde verilmiştir. Panonun alt ve üstünde köşelere denk gelecek şekilde iki katlı yarım yelpaze formunda ışınsal çubuklar ve ortasında katmerli çiçekler bulunan rozetler tezyin unsurudur. Orta kuşaklarda ise bakışımlı ve ters düzende yerleştirilmiş yürek motifleri ile V şeklinde bir motife bağlanan uçları volütlü kıvrımlardan oluşan süslemeler bulunmaktadır. Bu motiflerin ters ve düz yerleştirilmesiyle bir zıtlık oluşturulmuştur. Üst panolar ise yaşmağıda içine alıp mihrap yüzeyi boyunca uzayan kenarları testere dişi şeklinde yansıtılan dikdörtgen omega şekilli silme ile sağlanmıştır. Buradaki yan yüzeylerin süslemesi ve alınlık süslemeleri kaynaştırıldığı için alınlık ortadan kalkmıştır. Yan yüzeylerde V şekilli motiflere bağlanan volütlü kıvrımların farklı düzenlerde yerleştirilmesiyle tezyin edilmiştir. Ayrıca burada kullanılan diğer bir motif ise uçları volütlü C kıvrımlarının daire şeklinde bükülmesi ve birbirinin içinden

[619] Selçuk Seçkin, "Farklı Plan Özellikleriyle Gürcistan/Acara Hulo Bölgesi'ndeki Ghorcomi Camii", Mediterranean Journal of Humanities, VIII/2, 2018, 465.

geçecek formda ikili kullanılmasıdır. Bu üst süsleme kuşağının alınlığa denk gelen kısımlarında, merkezde kullanılan katmerli çiçek ve her iki yanında bulunan yazılar ile alanda bütünlük sağlanmıştır. Sağda "*Bismillâhirrahmânirrahîm*", solda ise Ali İmran Suresi 37. ayetin bır kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi geçmektedir. Bu bölümün tamamı mihrap boyunca sarı renkli bir silme ile kuşatılmış, silme mihrap tepe noktasında omega kemer şeklinde yansıtılarak içine bitkisel dolgulu rozet yerleştirilmiştir. Tepelik ile bu silme arasında bırakılan 10 cm'lik bordürlerin kenarlarında kırmızı renkle belirtilmiş bakışımlı düzende yerleştirilmiş ay-yıldız motifleri dikkat çekicidir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Mihrabın yan yüzeylerinin panolar halinde süslenmesi için aralarda kullanılan silmeler kavsara etrafında da bulunduğu için dikdörtgen bir pano şekline dönüşmüş ve iç kısmı köşelik olarak değerlendirilmiştir. Kavsara kademeleri ve bu silmeler arasında kalan boşluklarda kenarlardan çıkan uçları volütlü saplar kavsaraya doğru uzanmaktadır. Üst kısımda köşelere denk gelecek alanda da bakışımlı düzende yerleştirilmiş ışınsal çubuklara yer verilmiştir. Bu motifler sarı renk ile belirtilmiştir. Yaşmağın çevresi omega kemer ile sınırlandırılmıştır. Her iki yanda kırmızı ve yeşil renklerle boyanmış ikişer kadeh motifi bulunmaktadır. Yaşmağın tepe noktasında ise kare pano şeklinde yansıtılan süsleme mevcuttur. Yaşmağın tepe noktasından doğan bir sapa bağlanan katmerli çiçek motifi bu alana doğru uzanmaktadır. Bu çiçeğin üst bölümünde simetrik olarak iki çiçek motifi daha eklenmiştir. Bu çiçeklerin üzerinde ise yönü aşağıya doğru olan ay-yıldız motifi görülmektedir. Bu kare çerçevenin köşeleri yelpaze motifi ile belirlenmiştir. Her iki kenarında bulunan madalyonlarda "Allah CC" ve "Muhammed AS" lafzı bulunmaktadır. Madalyonların çevresinde uçları volütlü kıvrımlar, altlarında S ve C şeklinde yansıtılmış kıvrımlar ve baklava dilimlerine yer verilmiştir.

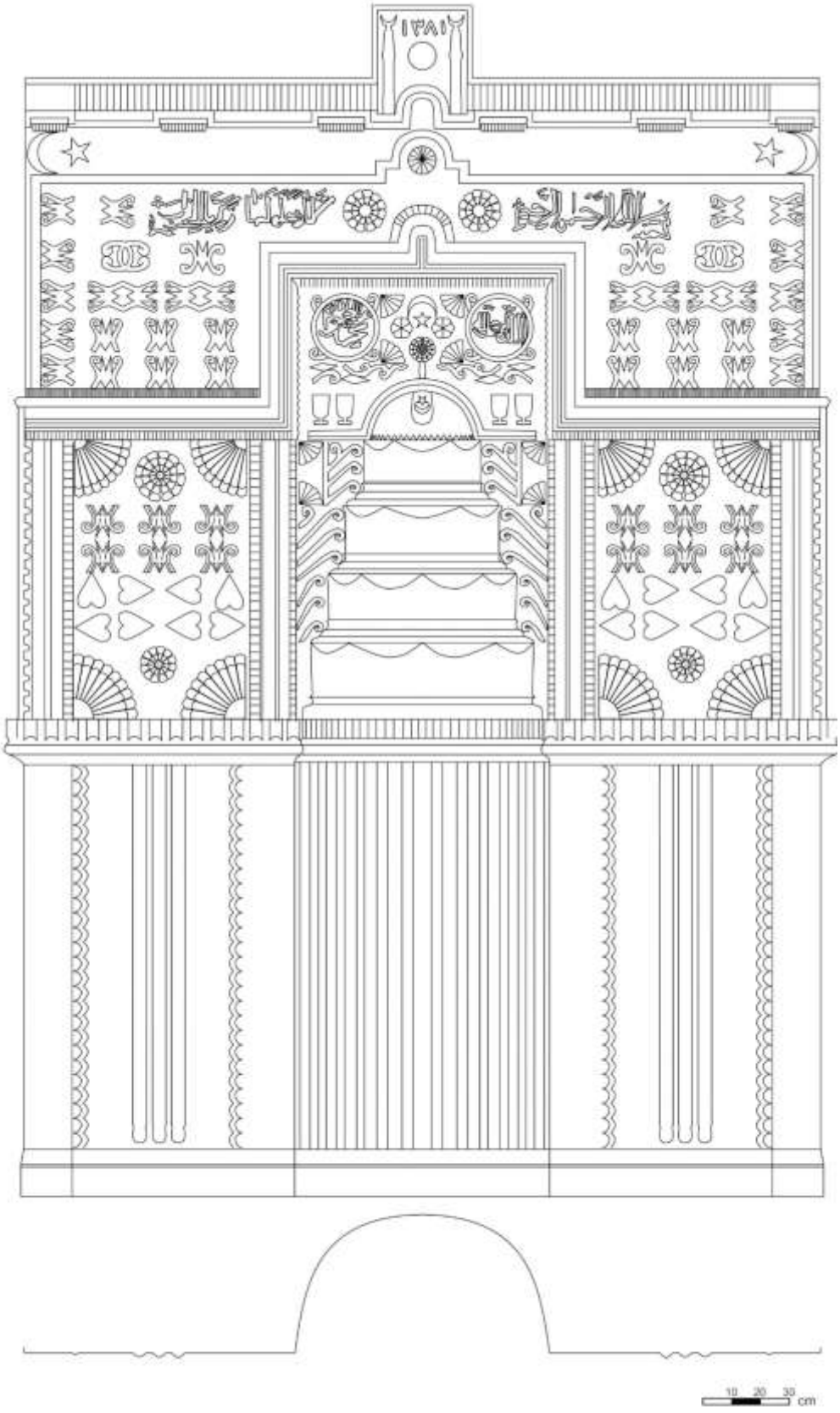
VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Aşağıya doğru genişleyen beş kademe ile oluşturulan kavsaranın yüksekliği 1,40 m'dir. Yaşmak yarım yuvarlak formludur ve tam ortasında küresel kabara bulunmaktadır. Bu konsolun üzerine sonradan boya ile ay-yıldız motifi çizilmiştir. Diğer kademelerin içleri ise yine sonradan boya ile dalga ve perde

motifleriyle hareketlendirilmiştir. Kademeler arasını belirleyen çift silmeler bordo ve mavi ile boyanmıştır. Kavsara ile nişi birbirinden ayıran diş sıralı silme tüm mihrap boyunca devam ettirilmiştir. Alt ve üstte bulunan malzeme ve süsleme farklılıkları mihrapta iki katlı bir görünüm oluşturmuştur. Yatay ve düşey bölümlenmeler Ampir vurguludur.

2. **Nişin Alt Kısmı:** 90 cm genişliğe, 1,40 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahip yarım yuvarlak planlı niş, silmelerle hareketlendirilmiştir.
3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yerden 15 cm yükselten oturtmalık bulunmaktadır.

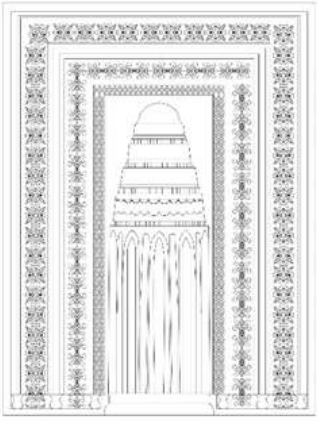

Çizim 2.49. Güneyce Mahallesi Orta Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.86. Güneyce Mahallesi Orta Camii Mihrabı

2.4.3. Çatak Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.4.3.
Çizim Numarası	2.50.
Fotoğraf Numarası	2.87.
İnceleme Tarihi	10.07.2019
Koordinatlar	40° 49' 26" Kuzey - 39° 53' 59" Doğu
Caminin Tarihi	H.1317/M.1899-1900
Mihrabın Tarihi	H.1317/M.1899-1900
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,15 m Y: 4,55 m D: 0,40 m
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Yapı, eski bir Rum kilisesinden camiye dönüştürülmüştür. Giriş kapısında bulunan kitabeye göre dönüştürülme tarihi H.1317/M.1899-1900'dür. Bu tarihte mihrap, minber ve vaaz kürsüsü eklenip beden duvarları yenilenirken üst örtüsü orijinal haliyle bırakılmıştır. Bu onarımlar esnasında yapının mimarisi, "Tahir Usta" tarafından şekillendirilmiştir[620].

Mihrap üzerinde yer alan ayet kitabesinde hem yapılış tarihi olan H.1317 hem de onarım tarihi olan H.1354/M.1936-37 tarihi geçmektedir. Camii, son olarak 2009 yılında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir restorasyondan geçirilmiştir. Orijinalde sade olan mihrap, 2000'li yılların başında kalemişi bezeme ile renklendirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Günümüzde kullanılmayan ve koruma altına alınmış kuzey cephe ortasındaki kapının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.50, Fotoğraf 2.87).

[620] Bu bilgiler, cami görevlisi Adem Şahin'den alınmıştır.

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan üç ana bordür ve aralarda bulunan silmelerle ters U biçiminde sınırlandırılmıştır. Bordürlerin ve silmelerin altında kullanılan vazo şeklindeki kaideler plastik etki yaratmıştır. Onarılırken mihraba eklenen yatay dikdörtgen formlu üç satırlık kitabede;

"*Bismillâhirrahmânirrahîm*",

"*1317- Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab-1317"*

"La ilahe illallah -1354- Muhammedun Resulullah" yazmaktadır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Üçüncü bordür ile kavsara arasında oluşan üçgen boşluklar şeklindeki köşelikler sadedir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen beş kademe ile oluşturulan kavsaranın yüksekliği 1,40 m'dir. Kademelerin geçiş unsurları da düz ve diş sıralarıyla belirlenmiş silmelerdir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 1 m genişliğe, 2 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir.

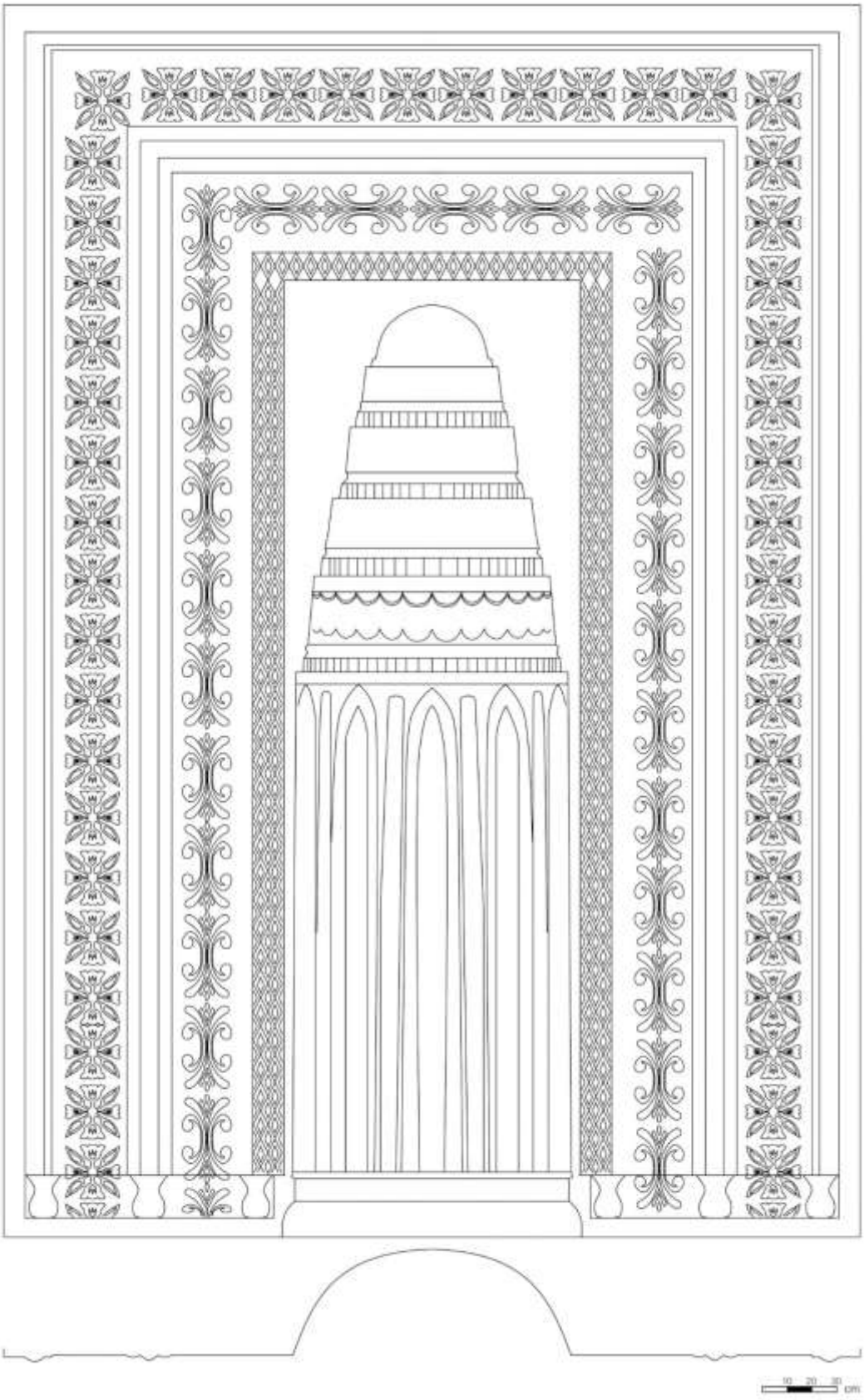
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Kaidelerin yüksekliği olan 10 cm'lik bir bölüm oturtmalık olarak değerlendirilmiştir.

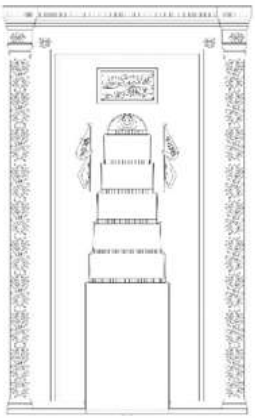

Çizim 2.50. Çatak Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.87. Çatak Mahallesi Camii Mihrabı

2.4.4. Işıklı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.4.4.
Çizim Numarası	2.51.
Fotoğraf Numarası	2.88.
İnceleme Tarihi	10.07.2019
Koordinatlar	40° 55' 6" Kuzey - 39° 57' 29" Doğu
Caminin Tarihi	H.1317/M.1899-1900
Mihrabın Tarihi	H.1317/M.1899-1900
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,15 m Y: 3,60 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma, Boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Ay-yıldız, Diş Sırası
	Nesneli: Sancak
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii, açılış beratında H.1318, giriş kapısında bulunan Türkçe kitabede ise M.1902 tarihi geçmektedir. Mihrap üzerinde bulunan tarih ise H.1317/M.1899-1900'dür. Yapımına 1899'da başlanıp, 1902'de bitirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.51, Fotoğraf 2.88).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Sütunce başlıkları arasında uzanan yatay düz lento şeklindedir. Saçağı yivlerle hareketlendirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın çerçevesi düz bir bordürle belirlenmiştir. Bu bordür zeminde bulunan kaideler üzerinde yükseldiği için çerçeve Ampir esintilidir. Sonraki dönemlerde farklı renklerle bitkisel süslemeler yapılmıştır. Mihrap yüzeyi, içe doğru ilerledikçe kademelendirilmiştir. İkinci bordür süslemesizdir.

Üçüncü bordürle ikinci bordür arasında düz silmeler kullanılmıştır ve bu silmeler alınlığı da içine alacak şekilde mihrap hücresini ters U biçiminde dolaşmaktadır.

III. Alınlık: Yazıt alanı olarak değerlendirilmiştir. Sonradan yazıldığı belli olan *"Allah CC"* ve *"Muhammed AS"* lafzlarının ortasında bulunan yatay dikdörtgen kitabelik iki bölümlüdür. Üstte, Ali İmran Suresi 37. ayetin bır kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyha zekeriyya-l mihrab"*yazılı iken altta, "*Sahib-ül hayrat-ül eser Ali oğlu Şeyh Hacı Hasan Efendi, Sene 1317"* yazılıdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Orjinalde bu alan süslemesiz ve düz bir alan iken sonraki dönemlerde yapılan süslemeler ile beraber, kavsaranın yanlarına denk gelecek şekilde simetrik düzende sancak resmedilmiştir. Uçları alem şeklinde sonlanan siyah renkli direğe dolanmış vaziyette ele alınan yeşil sancağın üzerine "*Kelime-i Tevhid*" yazılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen altı kademe ile oluşturulan kavsaranın yüksekliği 1,50 m'dir. Kademelerin geçiş unsurları diş sıraları ile geçilmiş silmelerdir. Yaşmağın içerisinde daire şeklinde konsol bulunmaktadır. Geç dönemde bu konsolun üzeri yıldız şeklinde boyanarak altına yukarıya doğru bakan hilal motifi çizilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 1,20 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir.

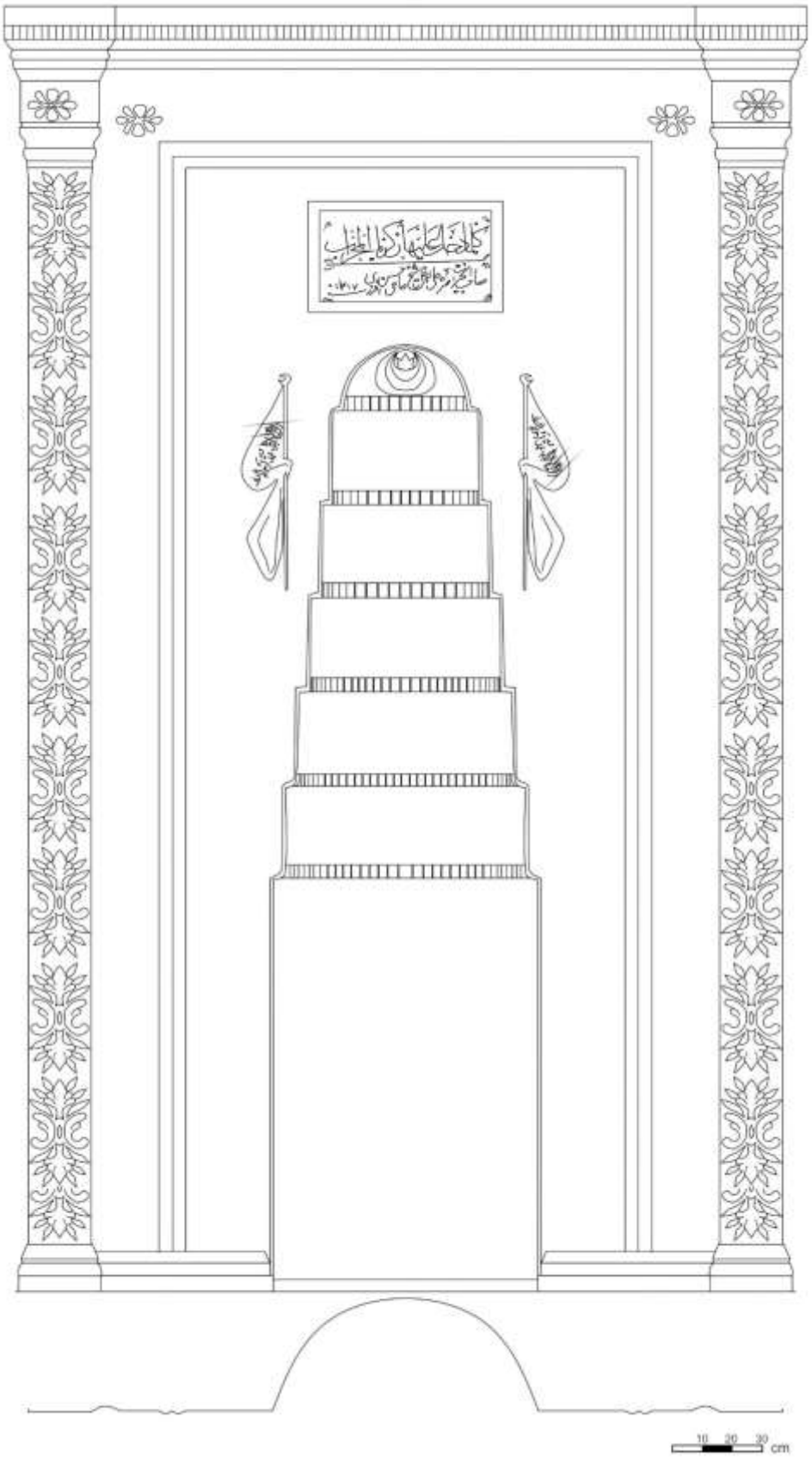
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 5 cm yükselten mihrap boyunca uzanan oturtmalık mevcuttur.

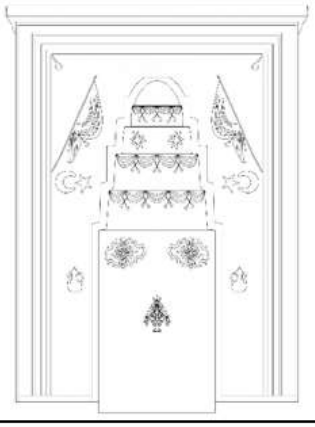
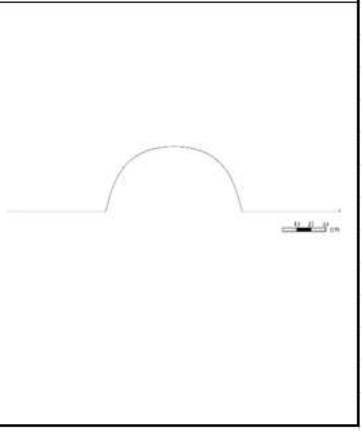
Çizim 2.51. Işıklı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.88. Işıklı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.4.5. Gölgelik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.4.5.
Çizim Numarası	2.52.
Fotoğraf Numarası	2.89.
İnceleme Tarihi	10.07.2019
Koordinatlar	40° 50' 24" Kuzey - 39° 57' 2" Doğu
Caminin Tarihi	H.1321/M.1904
Mihrabın Tarihi	H.1321/M.1904
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 3,10 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma, Boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Sekiz Kollu Yıldız, Ay-yıldız, C Kıvrımı
	Bitkisel: Soyut Çiçek
	Nesneli: Kase, Perde-Püskül, İbrik, Sancak
	Yazı: Kelime-i Tevhid
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Camii, giriş kapısında bulunan Türkçe kitabede H.1321/M.1904 tarihi geçmektedir. Yapı ile çağdaş olan mihraba sonraki dönemlerde kalemişi teknikle süslemeler yapılmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.52, Fotoğraf 2.89).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Düz bir lento şeklindedir.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrabın çerçevesi, 15 cm'lik düz bir bordürle ters U biçiminde kuşatılmıştır. İkincil sınırlayıcı unsur ise üç kaval silmedir. Nişe kadar olan boşlukta ise kabartma ibrik ve ay yıldız motifleri bulunmaktadır. Ay-yıldız kırmızı renkle belirlenirken, ibrikler dışa doğru yönlendirilmiş ve renk olarak yeşil tercih

edilmiştir. Yaşmak üzerinde bulunan boş alan alınlık olarak değerlendirilmiş ve "*Kelime-i Tevhid"* yazılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Sınırlayıcı bir unsur olmamakla beraber kavsara kenarına denk gelen alanlar köşelik olarak değerlendirilmiş ve buraya geç dönemlerde sancak şeklinde Türk Bayrağı eklenmiştir. Direği kavsaraya doğru eğime sahiptir ve ucu alem şeklinde sonlandırılmıştır. Bayrağın üzerinde beyaz renk ile yapılan dalgalar motife boyut kazandırmıştır. Naturalist olmaktan uzaklaştıran tek unsur ise bayrağın etek kısmının dalgalı formda değil de düz olarak resmedilmesidir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıya doğru genişleyen beş kademe ile oluşturulan kavsaranın yüksekliği 1,20 m'dir. Yaşmak sadedir ve yeşil ile renklendirilmiştir. Diğer kademelerde ise aşağıya doğru sarkan perde volanları ve aralarda çarpraz şekilde üstüste gelecek şekilde püsküller bulunmaktadır. Sadece üçüncü kademede içiçe geçen üç üçgen ile sekiz kollu yıldız oluşturulmuştur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 90 cm genişliğe, 1,50 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Burada niş ortasına denk gelecek şekilde kadeh formlu kaseden çıkan çiçeklerle gerçekleştirilmiş natürmort süsleme dikkat çekmektedir. Kavsaraya yakın konumda ise alternatifli olarak yerleştirilen iki bitkisel unsur dikkat çekmektedir. Ortada bulunan sekiz çanaklı soyut çiçek etrafında bulunan yeşil yapraklar ters ve düz yerleştirilen C kıvrımlarıyla çerçevelenmiştir.

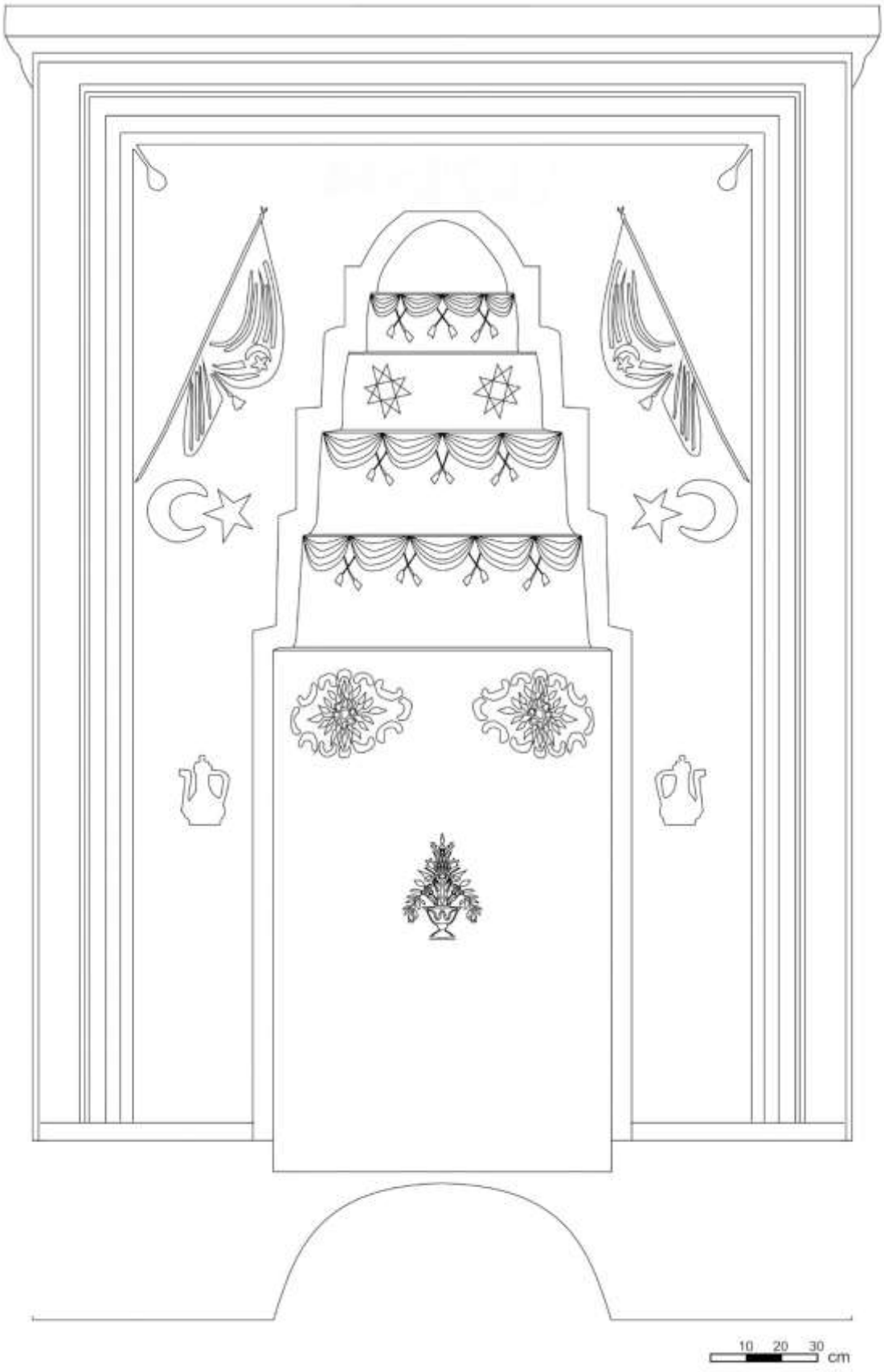
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 10 cm yükselten mihrap boyunca uzanan oturtmalık mevcuttur.

Çizim 2.52. Gölgelik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.89. Gölgelik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

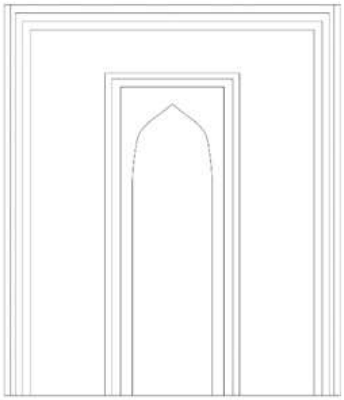
2.5. TRABZON BEŞİKDÜZÜ İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.5. Beşikdüzü İlçesi Cami Dağılımı

1	Adacık Camii
2	Duygulu Mahallesi Merkez Camii
3	Hünerli Mahallesi Merkez Camii
4	Denizli Mahallesi Camii
5	Seyitahmet Mahallesi Camii
6	Akkese Mahallesi Merkez Camii
7	Oğuz Mahallesi Merkez Camii
8	Merkez Eski Camii

2.5.1. Adacık Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.5.1.
Çizim Numarası	2.53.
Fotoğraf Numarası	2.90.
İnceleme Tarihi	15.12.2019
Koordinatlar	41° 4' 11" Kuzey
Caminin Tarihi	H.1231/M.1816
Mihrabın Tarihi	H.1231/M.1816
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 2,60 m D: 0,30 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii, mihrabın üzerine yerleştirilen kare panoya göre H.1231/M.1816 tarihlidir. Yapı ile çağdaş olan mihrabı nemden korunması amacıyla sonradan cilalalanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.53, Fotoğraf 2.90).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan iki ince bordür arasında bulunan dışbükey bir silme ile sınırlandırılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Zeminden yukarıya doğru ters U biçiminde mihrap nişini ve yaşmağını çevreleyecek şekilde dolanan dışbükey silme sade bırakılan yaşmak köşeliklerini oluşturmuştur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 60 cm genişliğe, 2 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Kademelenme olmadan düz bir şekilde yukarıya doğru aynı formda yükseltilmiş, sivri kemerli bir yaşmak ile sonlandırılmıştır.

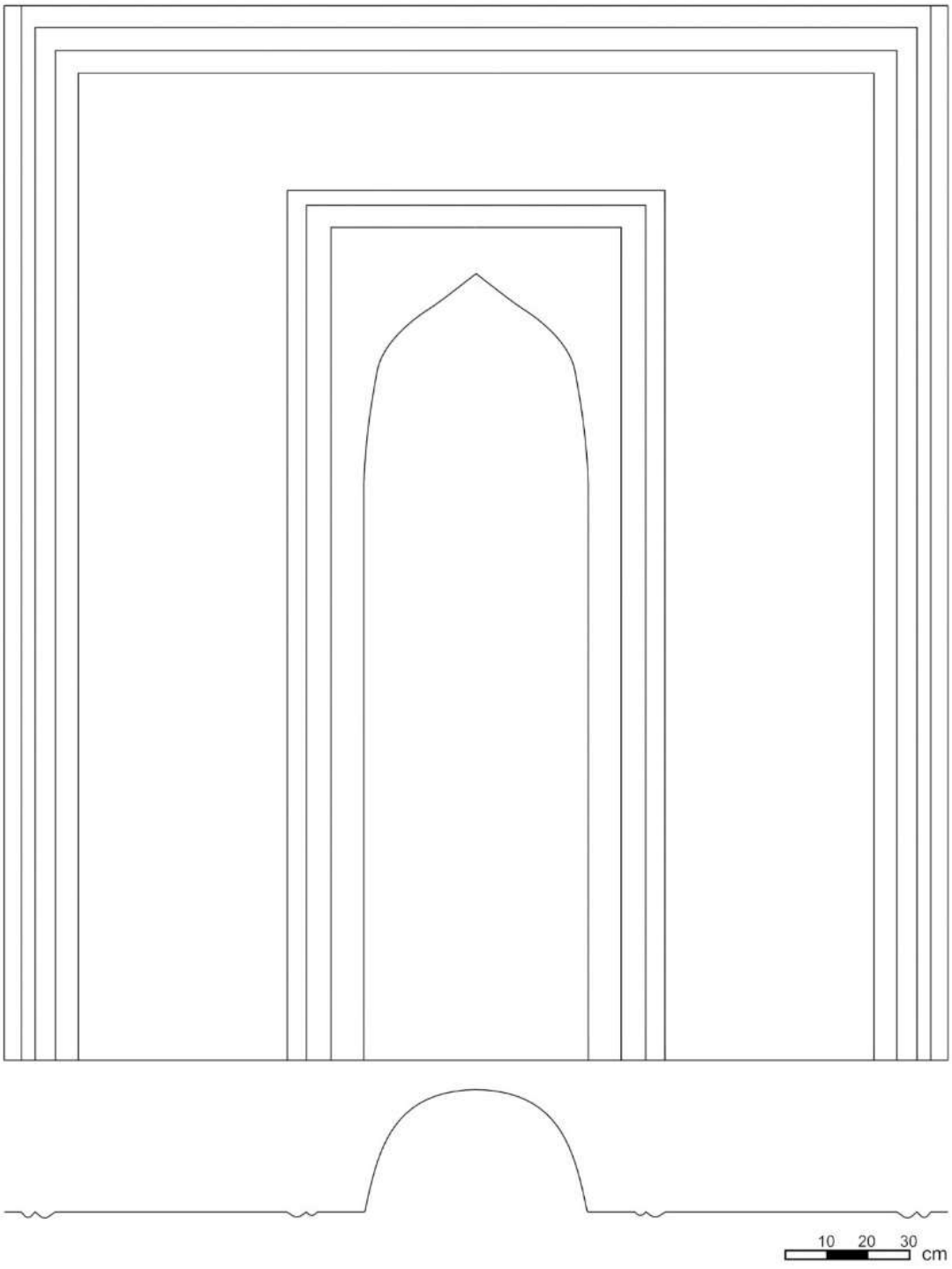
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

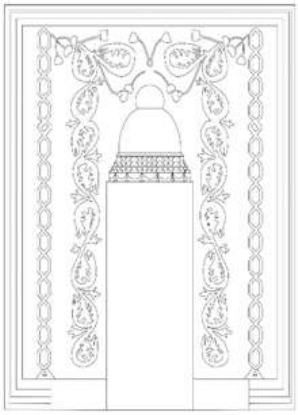

Çizim 2.53. Adacık Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.90. Adacık Camii Mihrabı

2.5.2. Duygulu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.5.2.
Çizim Numarası	2.54.
Fotoğraf Numarası	2.91.
İnceleme Tarihi	16.12.2019
Koordinatlar	40° 55' 48" Kuzey - 39° 14' 21" Doğu
Caminin Tarihi	H.1262/M.1846
Mihrabın Tarihi	H.1262/M.1846
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,20 m Y: 2,60 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Derin yüzeyli oyma, Boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Niş Dizisi, S Kıvrımı
	Bitkisel: Palmet, Gelincik
	Nesneli: Perde-Püskül
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Camii, Beşikdüzü İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde ve kapı panosunda geçen tarihe göre H.1262/M.1846 tarihlidir. Beden duvarlarına sonradan yapılan süslemeler ile birlikte yapı ile çağdaş olan mihrapta alçı ile kaplanarak üzerine motifler yapılmıştır. Süslemeler, XX. yüzyıla uygun karakterdedir ve geç dönem eklentileridir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.54, Fotoğraf 2.91).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur. Fakat mihrap üzerine denk gelecek şekilde duvara yapılan süslemeler tepelik görünümündedir. Mihrap genişliği boyunca dikdörtgen bir zemin, yukarıya çıkıldıkça ovalleşerek üstte birleştirilmiş ve bir pano görüntüsü oluşturulmuştur. Dış çerçevede kullanılan renk mavidir ve üzerine siyah ve beyaz

noktalar yapılmıştır. Bu çerçevenin içinde üstte *"Allah",* ortada *Kelime-i Tevhid*, en altta ise *"Kalellahu Teala* (Allah şöyle buyurdu)" ifadesinden sonra Bakara Suresi 144. ayet olan, *"Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram"* yazılıdır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan iki ince bordür arasında bulunan dışbükey bir silme ile sınırlandırılmıştır. Bordürler ile niş arasında kalan yüzey sonradan alçı ile kaplanmıştır ve üzerine sarı renkle ikili sarmal motifi yapılmıştır. Her iki tarafta kullanılan bu zencirekler sadece yan yüzeylerde zeminden başlatılıp, çerçevede bitirilmiştir. Kullanılan diğer süsleme ise içbükey bölümleri yapraklarla dolgulanan S kıvrımlarının yüzeye uygun şekilde yukarıya doğru dağıtılması suretiyle oluşturulmuştur. Yaşmağın üst kısmında birbirine yaklaşan bu S kıvrımlarının her birinin saplarından palmet ve açmamış gelincik motifleri çıkmaktadır. Gelincikler kırmızı, dallar ve kıvrımlar sarı renklidir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 65 cm genişliğe, 2,10 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Kademelenme olmadan düz bir şekilde yukarıya doğru aynı formda yükseltilmiş Ampir formlu niş, üç dilimli kemer formunda yansıtılmış bir yaşmak ile sonlandırılmıştır. Alt dilimde üç sıra halinde niş dizisi ile hareketlendirilen alan, aşağıya doğru sarkan perde dilimleri ve püskül ile zenginleştirilmiştir.

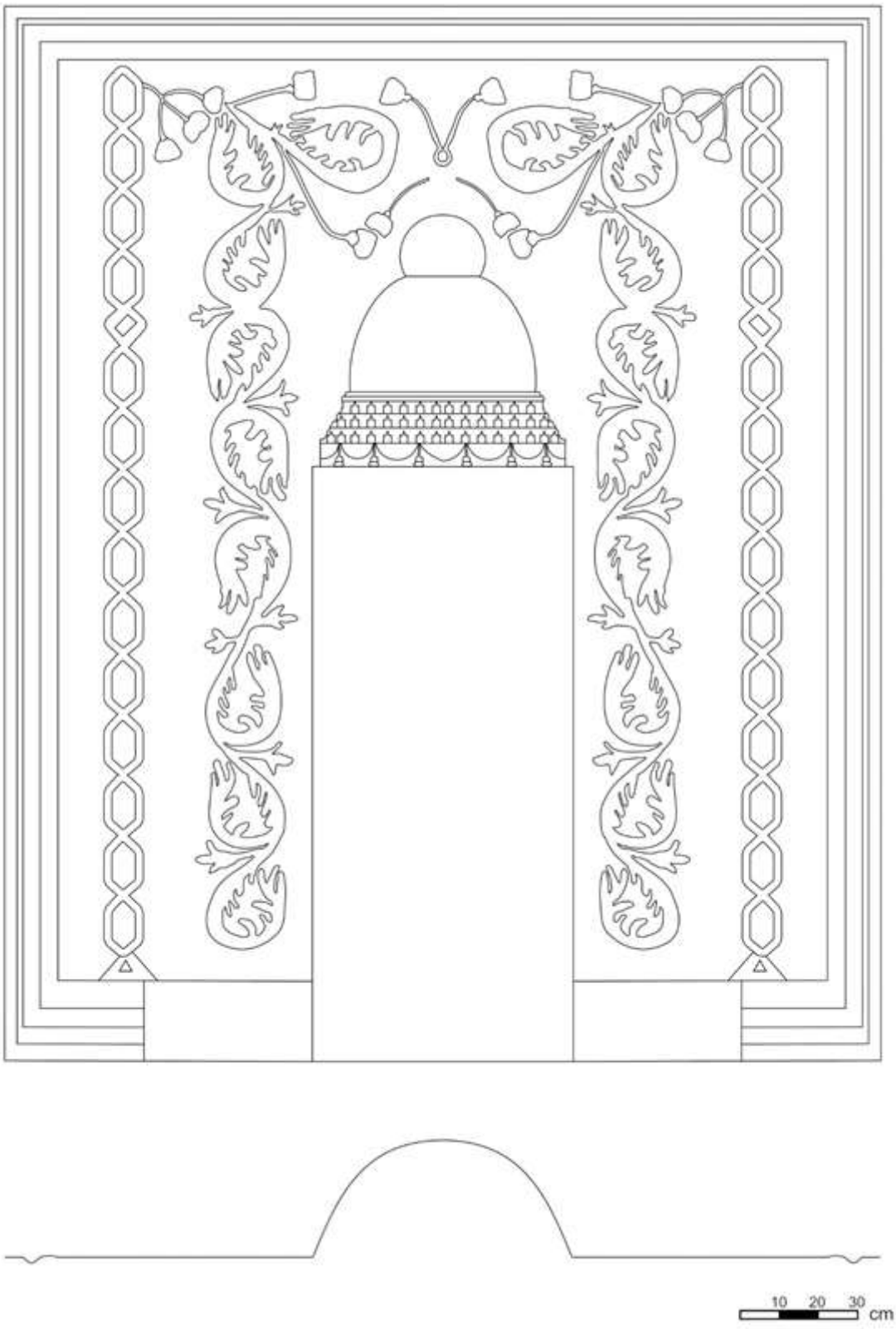
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.54. Duygulu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.91. Duygulu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.5.3. Hünerli Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.5.3.
Çizim Numarası	2.55.
Fotoğraf Numarası	2.92.
İnceleme Tarihi	16.12.2019
Koordinatlar	41° 2' 45" Kuzey - 39° 13' 18" Doğu
Caminin Tarihi	H.1279/M.1863
Mihrabın Tarihi	H.1279/M.1863
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,45 m Y: 3,20 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Derin Yüzeyli oyma, Kalemişi boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Işınsal Çubuklar
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii giriş kapısının üzerine, onarımlar esnasında yapılan mermer panoya göre H.1279/M.1863 tarihlidir. Yapı ile çağdaş olan mihrabının üzerinde bulunan kalemişi süslemeler, yakın yıllarda yapılmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.55, Fotoğraf 2.92).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrabın dış bordürü aynı zamanda tepeliği de şekillendirmiştir. Yukarıda kademelenme yapan bu bordür zeminden dışarı taşkın olduğu için, ortada kalan duvar yüzeyi süslemelere zemin olmuştur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan 20 cm'lik bordürle sınırlandırılmıştır. Bu bordür aynı zamanda tepeliği şekillendiren bordürdür. Alt kısmı sonradan mavi ile boyandığı için süslemeler, zeminden 75 cm'lik yükseklikten itibaren izlenmektedir.

III. Alınlık: Çerçeveyi oluşturan bordür, tepelik ile mihrap arasında yatay düzende de uzanmakta olduğu için yüzeyi alınlık olarak değerlendirilmiştir. Beyaz zemin üzerinde oluşturulan siyah yatay pano üzerine beyaz harflerle Ali İmran Suresi 37. ayet olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi yazılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Mihrap nişi ve yaşmak dıştan silmelerle ters U biçiminde kuşatıldığı için yaşmağın kenarlarında üçgen köşelikler oluşmuştur. Bu köşeliklerin kenarları yarım yelpaze formlu ışınsal çubuklarla dolgulanmıştır. Bu motifler sonradan bordo, mavi, sarı gibi renklerle boyanmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 70 cm genişliğe, 1,75 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Kademelenme olmadan düz bir şekilde yukarıya doğru aynı formda yükseltilen Ampir niş, yuvarlak kemerli bir yaşmak ile sonlandırılmıştır. Niş ile yaşmak arasında kalın düz bir silme kullanılmıştır. Yaşmak içi diğer süslemelere uygun tarzda motiflerlerle renklendirilmiştir.

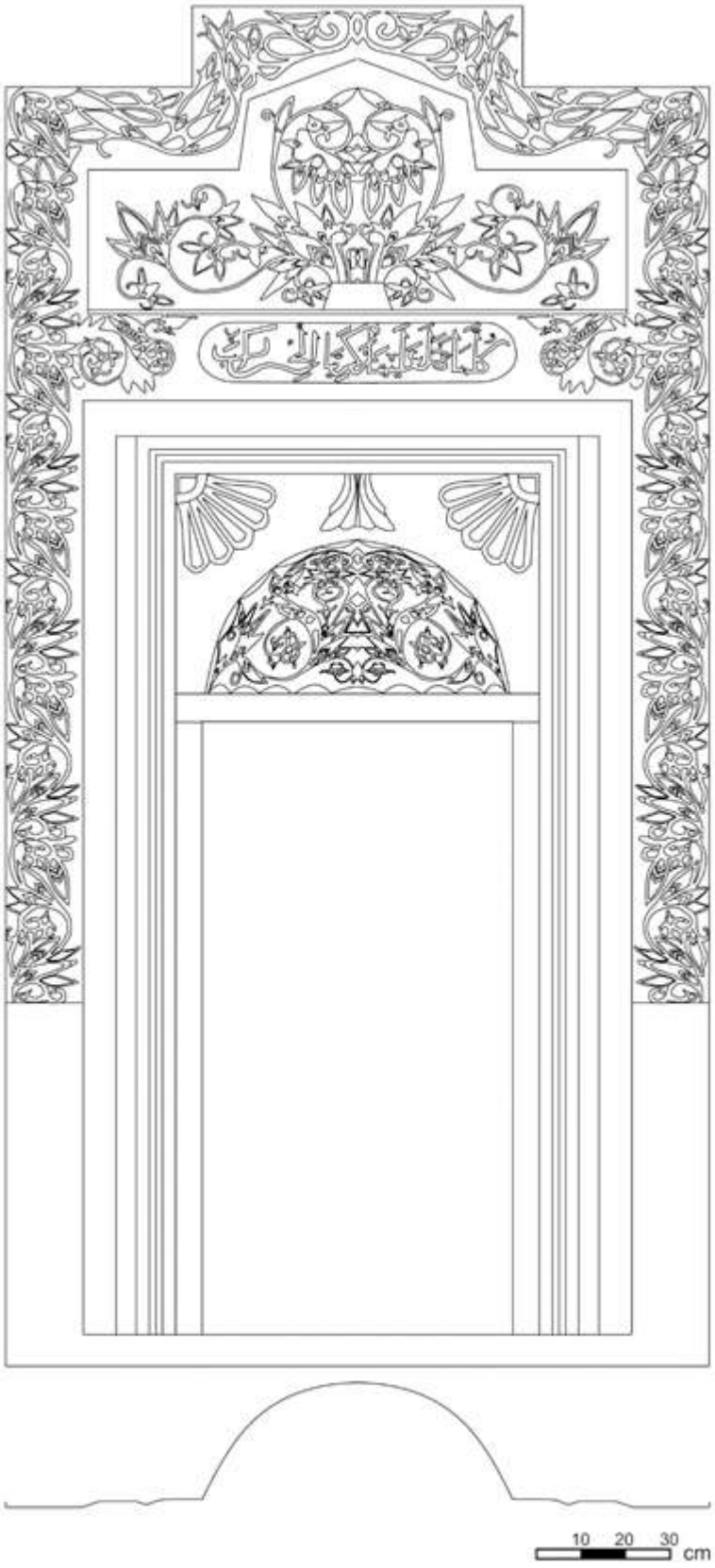
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

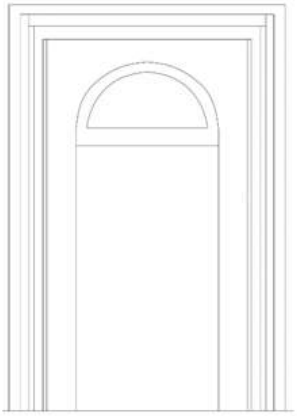

Çizim 2.55. Hünerli Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.92. Hünerli Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.5.4. Denizli Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.5.4.
Çizim Numarası	2.56.
Fotoğraf Numarası	2.93.
İnceleme Tarihi	15.12.2019
Koordinatlar	41° 4' 8" Kuzey
Caminin Tarihi	H.1288/M.1872
Mihrabın Tarihi	H.1288/M.1872
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,50 m Y: 2,50 m D: 0,40 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii giriş kapısının kilit taşına kazınan tarih H.1288/M.1872'dir. Mihrabı yapı ile çağdaştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.56, Fotoğraf 2.93).

Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan 5 cm'lik bordürle çevrelenmiştir. Devamında ise oluklu silmeler mevcuttur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Mihrap nişi ve yaşmak dıştan bir silme ile ters U biçiminde kuşatıldığı için yaşmağın kenarlarında üçgen köşelikler oluşmuştur. Sade bırakılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

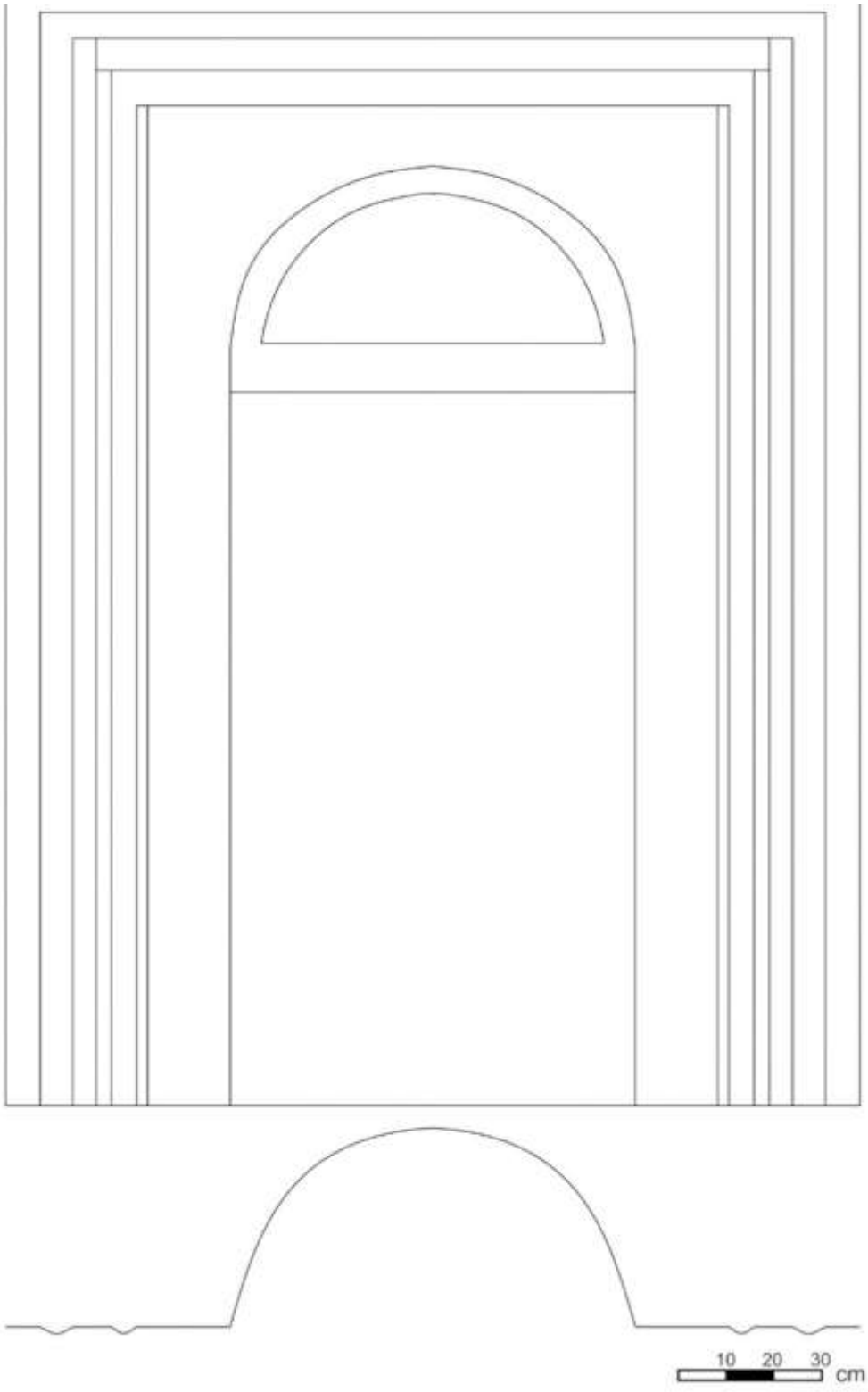
1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 1,50 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Kademelenme olmadan düz bir şekilde yukarıya

doğru aynı formda yükseltilmiş Ampir niş, yuvarlak kemerli bir yaşmak ile sonlandırılmıştır. Niş ile yaşmak arasında kalın düz bir silme kullanılmıştır.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.56. Denizli Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

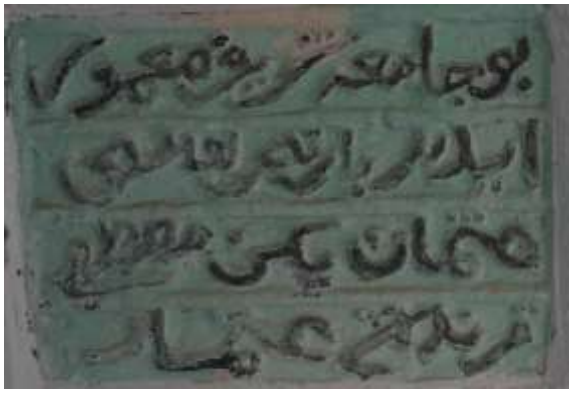

Fotoğraf 2.93. Denizli Mahallesi Camii Mihrabı

2.5.5. Seyitahmet Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.5.5.
Çizim Numarası	2.57.
Fotoğraf Numarası	2.94.-2.96
İnceleme Tarihi	15.12.2019
Koordinatlar	41° 3' 47" Kuzey
Caminin Tarihi	H.1251/M.1836 (Başlangıçta tekke olarak yapılmıştır)
Mihrabın Tarihi	H.1288/M.1872
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,75 m Y: 3,75 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Işınsal Çubuklar
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii giriş kapısının sağında ve solunda bulunan kitabelere göre H.1251/M.1836 tarihinde zaviye olarak yapılmış, mihrap üzerinde bulunan H.1288/M.1872 yılında camiye dönüştürülmüştür (Fotoğraf 2.94, 2.95).

Fotoğraf 2.94. Seyitoğlu Mahallesi Camii Giriş Kitabesi (Sol)

Fotoğraf 2.95. Seyitoğlu Mahallesi Camii Giriş Kitabesi (Sağ)

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.57, Fotoğraf 2.96).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrabın çerçevesini oluşturan bordürlerin üzerinde yükseltilen sivri kemerli çerçeve tepeliği oluşturmuştur. Ortasında bulunan Neobarok karakterli pano bu kemerin içine yerleştirilmiştir. Panonun çevresini sınırlandıran silme, alt kısımda yatay dikdörtgen formda iken, üstte içe doğru S şeklinde kavislendirilerek yuvarlak kemer formuna dönüştürülmüştür. Bu S kıvrımlarının içbükey alanlarında daire madalyonlar kullanılmıştır. Pano içinde kalan madalyonlarda sağda "*Ya Allah*", solda ise *"Ya Muhammed"* yazılmıştır. Pano dışındaki kıvrımlarda bulunan madalyonların içlerinde ise bitkisel karakterli rozetlere yer verilmiştir. Bu rozetlerin etrafını daire formunda sınırlandıran silmeler, yaprak sırtlıdır. Panonun tam merkezinde, içinde 4 satırlık kitabe bulunan, daire bir madalyon daha bulunmaktadır. Kitabede; Ali İmran Suresi 37. ayet olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi yazılmıştır. Madalyonun üzerinden başlayarak yuvarlak kemerli taç kısmının içini tamamen dolgulayan, ışınsal dağılım gösteren çubuk silmeler, bu alanı hareketlendiren unsurlardır. Madalyonun altında ise kenarlarda yaprak motiflerine yer verilmiş, ortada ise çerçeve içine alınmış *"1288*" tarihi yazılmıştır. Zemini beyaz olan panonun motifleri ve yazıları yeşil ile renklendirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan 20 cm'lik bordürle sınırlandırılmıştır. Oturtmalık üzerinde yükseltilen bu bordürlerin üzerine yaşmak seviyesinde başlıklar yerleştirilerek Ampir çerçeve görünümüne ulaştırılmıştır. Bu başlıklar aynı zamanda tepeliği şekillendiren kemerin üzerine oturtulduğu zeminler olarak değerlendirilmiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak ile kenar çerçeveler arasında oluşan üçgen boşluklar sade köşelikleri oluşturmaktadır.

VI. Mihrap Nişi:

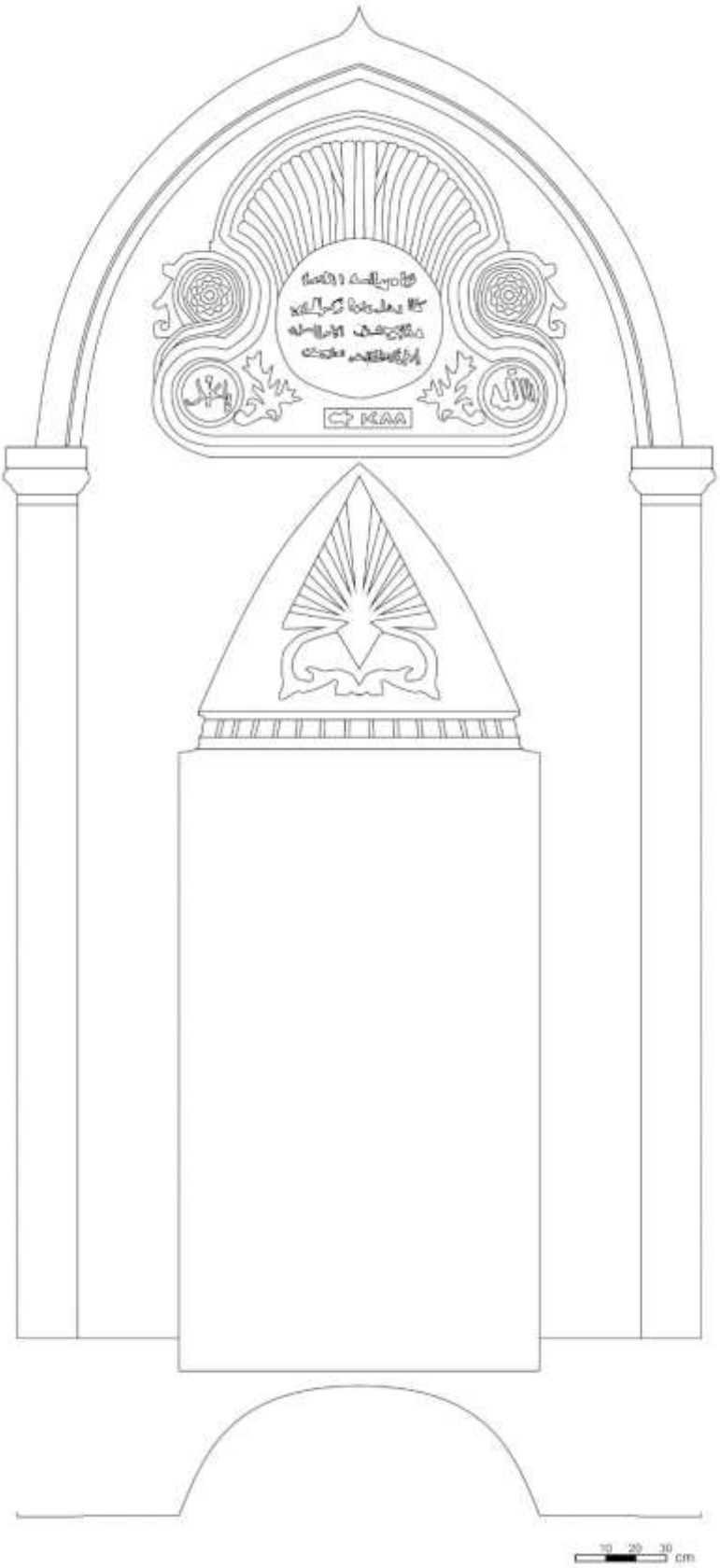
1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 90 cm genişliğe, 1,90 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Kademelenme olmadan düz bir şekilde yukarıya

doğru aynı formda yükseltilen ampir formlu niş, sivri kemerli bir yaşmak ile sonlandırılmıştır. Niş ile yaşmak arasında kalın düz bir silme kullanılmıştır. Bu silme sonradan yeşil ve kahverengi boya ile renklendirilmiştir. Yaşmak içinde, ters duran bir üçgenden yukarıya doğru ışınsal dağılım gösteren çubuklar bulunmaktadır. Üçgenden doğup aşağıya doğru yönlendirilen rumiye benzer kıvrımların aşağıda birleştirilmesiyle kompozisyon tamamlanmıştır. Buradaki motifler de yeşil ve kahverengi ile sonradan boyanmıştır.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Mihrabın bulunduğu duvar boyunca sağda ve solda bulunan 15 cm'lik sekiler aynı zamanda mihrabın yan yüzeylerinde de devam ettiği için oturtmalık şeklinde işlev kazanmıştır. Bu oturtmalık niş oyuğunda bulunmamaktadır.

Çizim 2.57. Seyitahmet Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.96. Seyitahmet Mahallesi Camii Mihrabı

2.5.6. Akkese Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.5.6.
Çizim Numarası	2.58.
Fotoğraf Numarası	2.97.-2.98.
İnceleme Tarihi	15.12.2019
Koordinatlar	41° 2' 49" Kuzey - 39° 14' 57" Doğu
Caminin Tarihi	H.1305/M.1888
Mihrabın Tarihi	H.1305/M.1888
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 4,30 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Düz Yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Ay-yıldız
	Bitkisel: Akant
	Nesneli: Alem
Malzeme	Taş
	

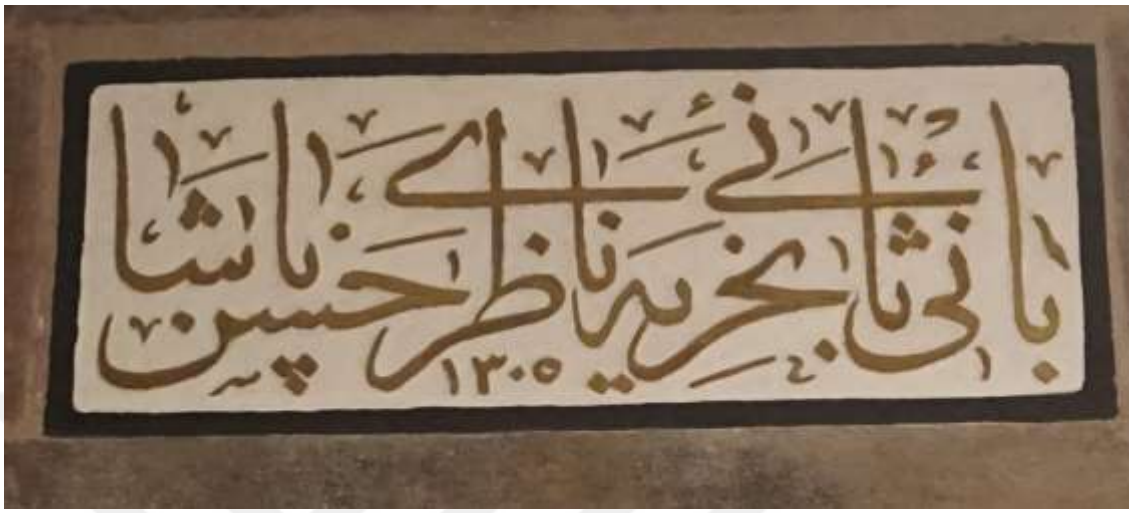
Tarihçesi: Camii giriş kapısının üzerinde bulunan yatay dikdörtgen panoda banisinin Bahriye Nazırı Hasan Paşa[621], yapılış tarihinin ise H.1305/M. 1887-88 olduğu yazmaktadır. 93 Harbi'nde Osmanlı-Rus savaşı sırasında Karadeniz'de filo komutanı olarak görev yaptığı bilinen[622] Hasan Paşa'nın Trabzon'da "Akkısa" isimli bir camii yaptırdığı bilinmektedir[623]. Bahsi geçen caminin günümüzde "Akkese" ismiyle anılan

[621] Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa (1832-1903), Ruslar'ın Sinop baskınında şehit olan Bozcaadalı Piyale Hüseyin Paşa'nın oğludur, babası gibi ailenin denizcilik geleneğini devam ettirir; Deniz Harp Okulu'na girerek, 1842 yılında mezun olur. 1849'da üstteğmen, 1853'de yüzbaşı, 1862'de binbaşı, 1864'de yarbay, 1867'de albay, 1871'de amiral, 1872'de koramiral, 1880'de büyükamiral olur. Son olarak 1881'de bahriye nazırlığı yaparken azledilen Paşa, birkaç ay sonra 1882 yılında ikinci kez nazırlığa atanır. Paşa, II. Abdülhamid döneminde bahriye nazırlığı görevinde en uzun süre bulunan bürokrat olarak bilinir. Paşa, bu görevinin yanısıra döneminin kültür ve sanat ortamına da katkıda bulunmuştur. İlk olarak Deniz Müzesi'ni kurmuş, resim dalıyla yakından ilgilenmiş, İstanbul Eyüp, Kadıköy ve Fatih'de dini ve sivil mimari eserler inşa ettirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Semiha Altıer, "Çanakkale-Bozcaadalı Bir Osmanlı Aydını: Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa (1832-1903) ve Döneminin Kültür Ortamına Katkıları", *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim-Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan Kitabı*, Ankara 2011, 55-80.

[622] Mehmet Nermi Haskan, *Eyüplü Meşhurlar, II*, İstanbul 2014, 98.

[623] https://tr.wikipedia.org/wiki/Bozcaadal%C4%B1_Hasan_H%C3%BCsn%C3%BC_Pa%C5%9Fa (Erişim Tarihi: 18.03.2020).

bu köyün camisi olduğu akla yatkındır. Yapının mihrabı orijinal olmakla beraber, XX. yüzyılın ilk yarısında kenarlarına sütünce ve üzerine tepelik eklenmiştir. Yakın yıllarda boyalarından arındırılmıştır.

Fotoğraf 2.97. Akkese Mahallesi Merkez Camii Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.58, Fotoğraf 2.98).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yekpare taştan ibaret olan tepelik, sütünce başlıklarının üzerine oturtulmuştur. Üst kısmı bir alemle taçlandırılan bu tepeliğin kenarları bitkisel süslemelidir. Akant yapraklarının şeklini oluşturduğu bu kırık hatlı oval tepeliğin merkezinde bakışımlı olarak yerleştirilmiş iki ay motifinin ortasında yıldız bulunmaktadır. Bütün bu özellikleri ile Ampir kuruluşa sahip tepelik ve çerçeve sütüncelerinin malzemesinin mihrabın diğer bölümlerinin malzemesinden farklı olması sonradan eklendiğini göstermektedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap çerçevesini sütunceler belirlemektedir. Bu sütunceler tepelik ile beraber sonradan eklenmiştir. Vazo formundaki kaidenin üzerinde yükselen silindirik gövde ve başlıklardan ibarettir. Kaideler sade iken, başlıklar yapraklarla kompoze edilmiştir. Sütuncelerin dışında kalan orijinal bölümlerde de yine sade bordür ve silme düzenlemesi mevcuttur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın her iki kenarında oluşan üçgen boşluklar olan köşelikler mihrabın diğer süsleme alanı olarak değerlendirilen bölümleridir. Köşelerde aşağıya doğru bakan yarım yelpaze formlu ışınsal köşebentler ve alt kısımlarında Ampir esintili zarif akant yaprakları görülmektedir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 0,90 m genişliğe, 2,50 m yüksekliğe, 0,30 m derinliğe sahiptir. Kademelenme olmadan düz bir şekilde yukarıya doğru aynı formda yükseltilen Ampir formlu niş, üç dilimli kemere sahip bir yaşmak ile sonlandırılmıştır. Yaşmağın içinde oldukça yerel özellikler gösteren iri bademlere sahip mukarnaslar bulunmaktadır. Niş ile yaşmak arasında kalın düz bir silme kullanılmıştır.

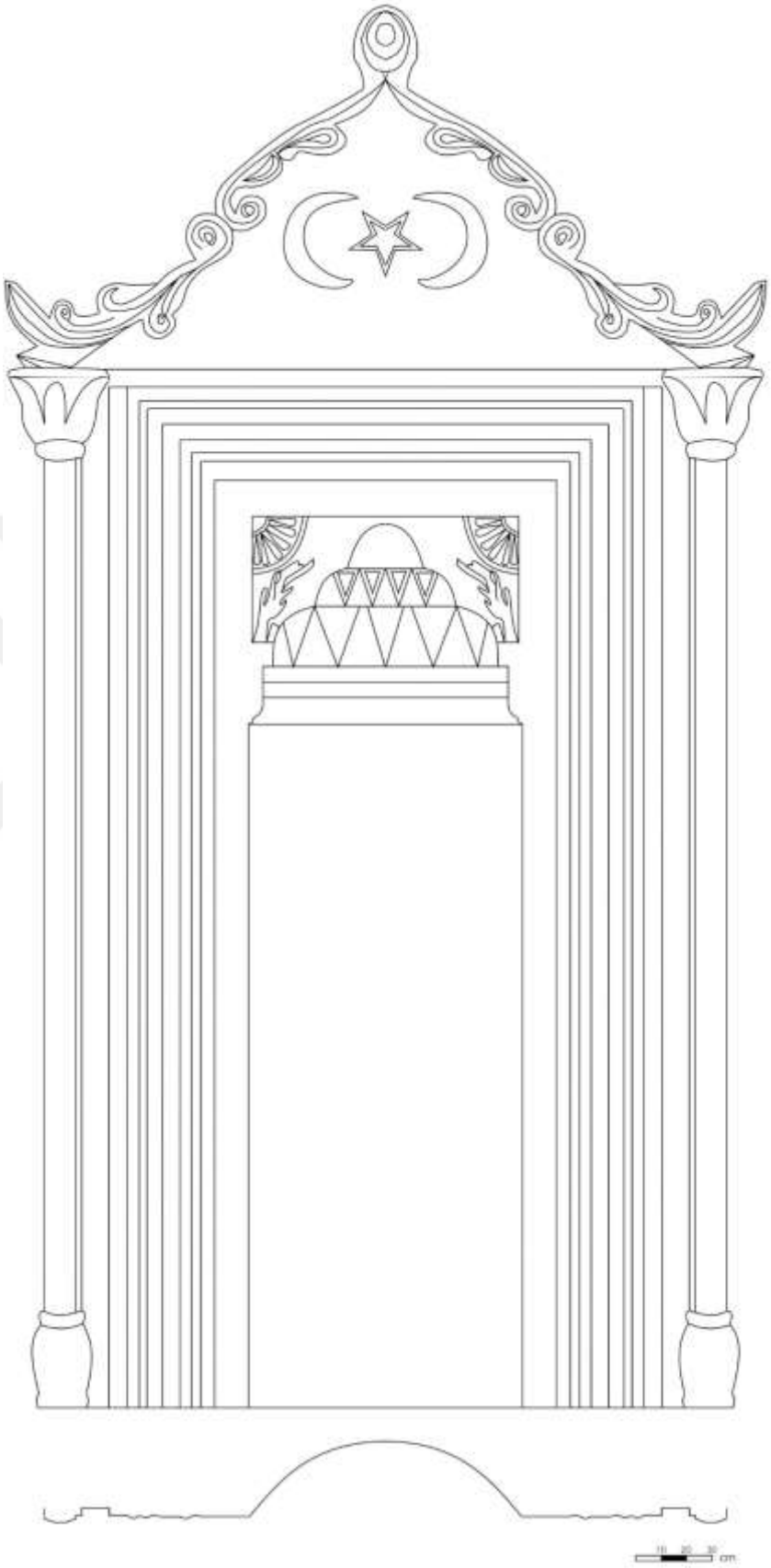
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.58. Akkese Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

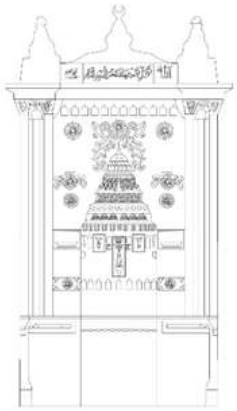

Fotoğraf 2.98. Akkese Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.5.7. Oğuz Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.5.7.
Çizim Numarası	2.59.
Fotoğraf Numarası	2.99.
İnceleme Tarihi	15.12.2019
Koordinatlar	41° 4' 2" Kuzey
Caminin Tarihi	H.1330/M.1912
Mihrabın Tarihi	H.1330/M.1912
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,60 m Y: 5,50 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava, Halat/Burma, Işınsal Çubuklar, Diş Sırası, Niş Dizisi, İnci Formlu Küresel Dizi
	Bitkisel:Palmet, Akant
	Nesneli: Kandil
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Camii giriş kapısının üzerinde bulunan Türkçe kitabeye göre H.1330/M.1912 tarihlidir. Yerinde bulunan eski cami, cemaate yetersiz geldiği için yıkılarak bu cami yapılmıştır. Mimari açıdan benzediği merkez Eski Camii ile beraber işgal öncesi Ermeni bir ustaya yaptırıldığı kaynaklarda geçmektedir[624]. Mihrabı yapı ile çağdaştır. Sonradan yeşil, gri ve sarı renk ile boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.59, Fotoğraf 2.99).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Sütun başlıklarının üzerine oturtulmuş yekpare tepeliğin üstü bir alem ile taçlandırılmıştır. Kenarları ise kademeli bir şekilde daraltılarak üst kısmı top başlı bir

[624] Aksoy-Aksoy, 150.

külah ile sonlandırımıştır. Bu form Klasik Osmanlı Sanatı mihraplarının düzenlemesini hatırlatmaktadır. Tepeliğin üzerine sonradan eklendiği belli olan ayet kitabesi yerleştirilmiştir. Üç bölümlü bu kitabede; sağda *"Allah",* solda *"Muhammed"* ortada ise Bakara Suresi 144. ayet olan, *"Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram"* yazılıdır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, aralarında 20 cm'lik boşluk bulunan iki bordürle sınırlandırılmıştır. Bu bordürler 10 cm genişliğe sahiptir ve tepeliğe kadar uzanmaktadır. Zeminde bulunan kaideler üzerinde yükselen bu bordürler, yerden 90 cm yükseklikte, niş içi de dahil olmak üzere yatay silme ile bölünmüştür. Bordürlerin arası da yuvarlak kemerli bir düzenleme ile sathi bir niş şekline dönüştürülmüştür. Nişin kemer kısmı, ayaklar üzerine oturtulmuş Mağrip etkili üçlü sivri kemer dizisi ile hareketlendirilmiştir. Bu bordürlerin yanında mihrap nişine kadar olan 35 cm'lik boşlukta ise kemer dizisinin seviyesinde içiçe konumlandırılmış yatay dikdörtgen panolara yer verilmiştir. Yerden 90 cm'lik yükseklikte başlayacak şekilde bordürlerin üzerine sütınceler yerleştirilmiştir. Sütuncelerin kaidesi ortadan boğumlanmış püskül şeklinde yansıtılmıştır. Kaidelerinde ise ortada uçları volütlü C kıvrımlarının bakışımlı olarak yerleştirilmesi ve yaprak motifleri kullanılmıştır. İki sütünce arasında bulunan 20 cm'lik boşlukta bir bordür daha bulunmaktadır. Bu bordürün alt ve üst kısmı sütuncelere uygun olacak şekilde kaide ve başlıklara sahiptir. Kaide diş sıralarıyla yansıtılmışken, başlıkta ters konumlandırılan C'nin üzerine yerleştirilen palmet motifi dikkat çekmektedir. Sütuncelerin zeminden dışarıya taşaması plastik bir görünüm ortaya çıkmıştır. Tepelik ile başlıklar arasında iki sütuncenin başlığını kapsayacak şekilde tek bir yastık taşı mevcuttur. Bu tabla aynı zamanda tepelik için zemin konumundadır. Ayrıca zeminden köşeliğe kadar olan mihrap yüzeyinde dikdörtgen panolar halinde süsleme öğelerine rastlanmaktadır. Her iki tarafta simetrik olarak yerleştirilmiş bu panoların alt seviye de olanlarında ortada bir rozet çiçek motifi, kenarlarda ise ışınsal çubuklara yer verilmiştir. Üstteki panolarda ise saçağı testere dişi şeklinde yansıtılan yatay düzende yansıtılmış çubuk silmeler bulunmaktadır. Çerçeve ve kenar bordürleri için kullanılan renkler, yüzeylerde yeşil, sütuncelerde gri, motiflerde ise sarıdır. Kenarlarda bulunan sütunceler, kaide formlarındaki püskül motifi, kasetleme şeklindeki pano süslemeleri mihrabın Ampir üsluba uygun özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. Alınlık: Bordürlerin sadece yanlarda kullanılması, mihrabın alınlık ve köşeliğini birbirine kaynaştırmıştır. Alınlık seviyesinde yanyana dizilmiş on iki adet kaş kemerli niş bulunmaktadır. Altta ise belirli aralıklarla konumlandırılan üç adet rozet çiçek bulunmaktadır. Yaşmak üzerine denk gelen ortadaki rozetin etrafında bir merkezden çıkan dal ve yapraklarla kompozisyon oluşturulmuştur. Burada vazo görevini gören alt kısmı ağaç gövdesi şeklinde yansıtılan uçları volütlü C kıvrımlarıdır. Merkezden çıkan dallar, yaşmak kenarlarına doğru simetrik bir düzende sarkmaktadır. Dalların yaprakları hançer yapraklı akant, çiçekleri ise palmet şeklinde yansıtılmıştır. Alınlığın tüm zemini, mihrap yüzeyinde olduğu gibi yeşil, motifleri ise sarıdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsaranın kenarlarındaki üçgen köşeliklerin üst bölümünde rozet çiçekten her iki yana doğru dağılan akantlar bulunurken alt bölümünde çarkıfelek motifleri bulunmaktadır.

VI. Mihrap Nişi:

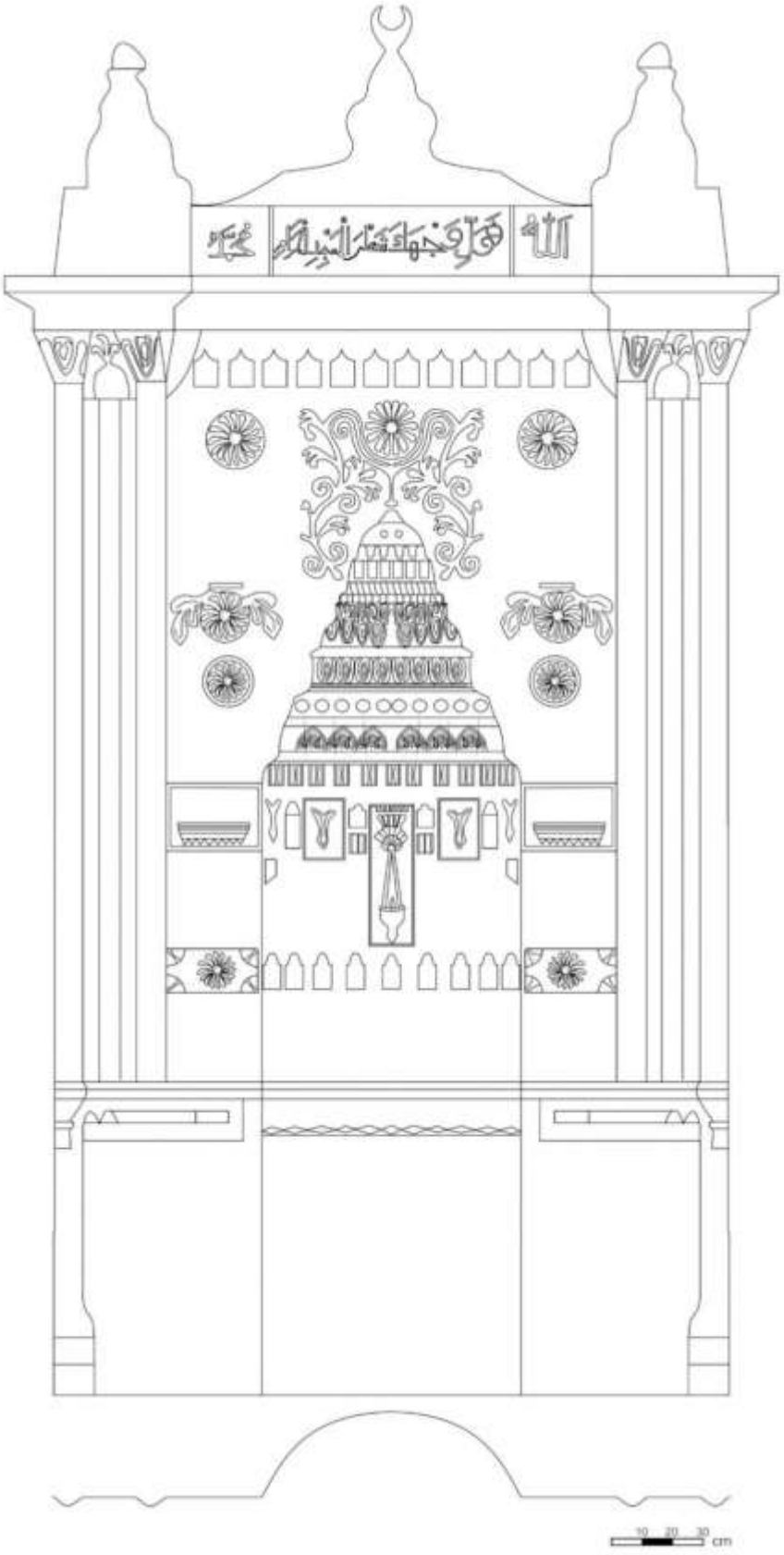
1. Kavsara: Aşağıya doğru sekiz kademe şeklinde genişleyen Barok kavsara, 90 cm'dir ve yatay kuşaklar halinde zengin süslemelere sahiptir. En alt kademe üstte düz, altta halat silme ile belirlenmiştir. Süsleme motifi ise yönleri aşağıya doğru olan uçları akant şeklinde yansıtılan C kıvrımlarıdır. C'lerin ortasına ise damla motifleri yerleştirilmiştir. Bu kademenin nişin iç yüzeyine sarkan konsollar şeklinde saçağı bulunmaktadır. İkinci, yine kenarları silmelerle belirlenen, iç yüzeyinde inci formlu küresel dizinin bulunduğu kademedir. Üçüncü kademede, birbirine bakar pozisyonda duran C'lerin ortasında damla motifleri bulunmaktadır. Dördüncü ve beşinci kademe arasında silme kullanılmadığı için birbiriyle bütünleşmiş durumdadır. Dördüncü kademede bir ters bir düz damla motifleri bulunurken, beşinci kademede C kıvrımları ve akant yapraklarıyla süsleme sağlanmıştır. Altıncı kademe, bir halat silme ve aşağıya doğru sarkan yüzeysel konsollardan ibarettir. Yedinci kademe, yine konsol dizisi ile hareketlendirilmiştir. Sekizinci ve son kademe olan yaşmak, üç dilimli bir düzenleme göstermektedir. Üstü sivri kemer şeklinde sonlanan bu bölümde süsleme öğesi yine konsollardır. Kavsaranın zemini beyaz, motifleri ise sarıdır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 1 m genişliğe, kavsaraya kadar 2,35 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Kademelenme olmadan düz bir şekilde yukarıya doğru aynı formda yükseltilmiş olan nişin iç yüzeyi beyaz, motifleri ise sarıdır.

Burada kullanılan süslemeler de mihrabın genel süslemelerine uygun tarzda çeşitlendirilmiştir. Ortadan aşağıya doğru sarkan kandil bir çerçeve içine alınmıştır. Yanlarında ise nişler, ışınsal çubuklar ve stilize palmetler dikkat çekmektedir. Nişi ikiye bölen kaval silmenin altında ise yatay kuşak halinde baklava dilimleri görülmektedir.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

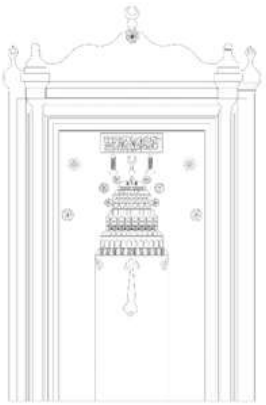

Çizim 2.59. Oğuz Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.99. Oğuz Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.5.8. Merkez Eski Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.5.8.
Çizim Numarası	2.60.
Fotoğraf Numarası	2.100.
İnceleme Tarihi	15.12.2019
Koordinatlar	41° 3' 7" Kuzey
Caminin Tarihi	H.1330/M.1912
Mihrabın Tarihi	H.1330/M.1912
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,10 m Y: 4,00 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Baklava, Işınsal Çubuklar, Diş Sırası, Niş Dizisi, İnci Formlu Küresel Dizi
	Bitkisel: Servi, Kozalak
	Nesneli: Kandil, Alem
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii giriş kapısında bulunan kitabeye göre H.1330/M.1912 tarihlidir. 1997 ve 2001 yıllarında kapsamlı bir onarım geçirmiştir. Yapımı 1905'de başlayan caminin kitabesi 1912'yi bitirilme tarihi olarak verse de 1914-1918 yılları arasında şehrin Rus işgali altındayken caminin üst katının askerler için yatakhane olarak kullanıldığı, alt katının ise ot mereğine dönüştürüldüğü yazılıdır. Kurtuluş sonrası temizlenerek tam anlamıyla bitirilmiştir. İşgal öncesinde camiinin ilk imamlığını Molla Ahmet Velioğlu yaparken, sonrasında Hacı Kadir Bekiroğlu devralmıştır[625]. Mihrabı yapı ile çağdaş ve orjinaldir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.60, Fotoğraf 2.100).

[625] Cemal Aksoy-Aslıhan Aksoy, Cennetin Batı Yakası Trabzon/Beşikdüzü, Trabzon 2014, 53.

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrabın çerçevesi üzerine yerleştirilen tepelik dalgalı bir forma sahiptir. Her iki kenarı ve üstü alemlerle taçlandırılmıştır. Tam tepe noktasında zeminden taşkın rozet çiçek kullanılmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan 8 cm'lik düz bir bordürle çevrelenmiştir. Devamında ise iç bükey ve dış büley silmelerle kademelendirilmiştir. Ortada bulunan dışbükey kalın silme sütünce olarak değerlendirilerek çerçeveyi Ampir görünüme kavuşturmuştur. Kaidesi olmayan bu sütuncenin üzeri zeminden dışarı taşan başlıklarla tamamlanmıştır. Dışarı taşkın olması plastik görünüm oluşturan bu başlıkların üzerine külah formunda kapatıcı birer eleman yapılarak dinimizmi atırılmıştır.

III. Alınlık: Mihrabın hücreyi ters U biçiminde kuşatan içe doğru olan son silmesi alınlık ve köşeliği içine alacak şekilde yapılmıştır ve bu da bu alanda bir bütünlük oluşturmuştur. Alınlık, içinde Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyha zekeriyya-l mihrab"* ifadesinin yazıldığı yatay dikdörtgen panoya zemin durumundadır. Panonun zemini siyah harfleri ise sarıdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Alınlık ile köşelik bütünleştirildiği için mihrap yüzeyi kesintisiz bir görünüm arzetmektedir. Bu alanda altarnatifli olarak zeminden dışarı taşan motiflere yer verilmiştir. Kavsaranın hemen yanında rozet çiçek ve rozet yıldızlar, üstünde stilize servi ve alem motifleri, yan yüzeylerde ise ikişer adet çarkıfelek kullanılmıştır. Bu motiflerin tamamı sarı ile renklendirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıdan yukarıya doğru dört kademe şeklinde daralan kırık hatlı Barok kavsaranın yüksekliği, 1,00 m'dir. Her bir kademenin altında saçak kısmı mevcuttur. Kavsaranın tüm yüzeyi plastik etkisi yüksek kabartma motiflerle dolgulanmıştır. En alt kademede onaltı adet niş yanyana dizilmiş, saçağında ise on adet kozalak formlu konsollara yer verilmiştir. İkinci kademede yatay kuşaklar halinde baklava dilimi ve geometrik desenler kullanılmıştır. Saçağında ise on adet Ampir etkili inci dizisi formlu küresel kabaralar bulunmaktadır. Üçüncü kademe yine geometrik ters ve düz üçgenlerin bulunduğu saçağında konsollara yer verilen bir düzenleme göstermektedir. İç yüzeyi ise yatay kuşak halinde ikili sarmal ve diş sırası ile

hareketlendirilen yaşmak, kaş kemer ile sınırlandırılmıştır. Burada da saçak kısmında diş sırası mevcuttur.

2. Nişin Alt Kısmı: Üç kenarlı yüzeye sahip olan niş yarım altıgen planlıdır, 95 cm genişliğe, 1,75 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Kademelenme olmadan düz bir şekilde kavsaraya kadar aynı formda yükselen niş ile kavsara ince bir halat silme ile birbirinden ayrılmaktadır. Yüzeyinde, ortadan aşağıya doğru sarkan bir kandil, köşelerde ise üç dilimli çeyrek yelpaze formunda ışınsal çubuklara yer verilmiştir.

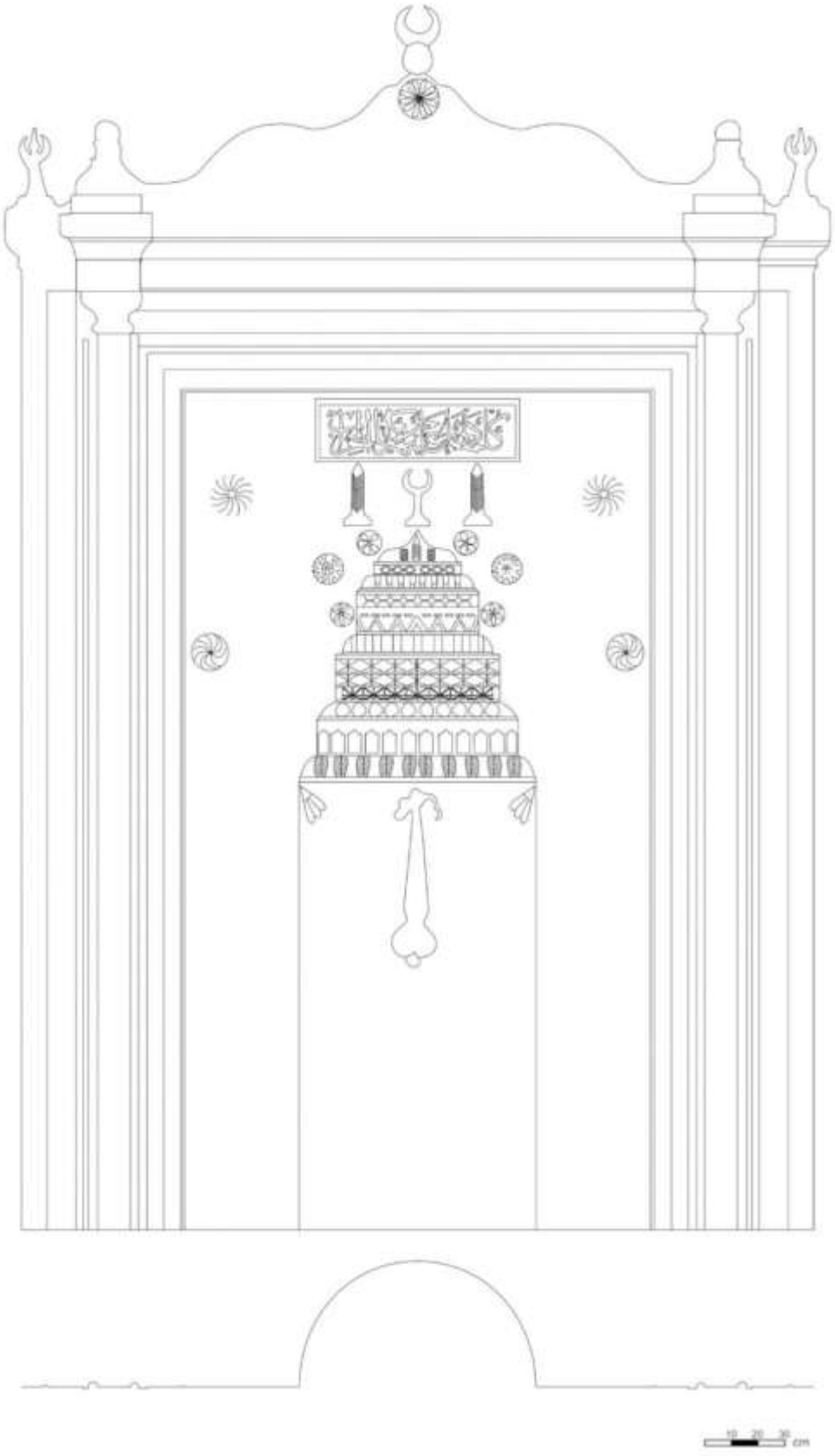
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.60. Merkez Eski Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.100. Merkez Eski Camii Mihrabı

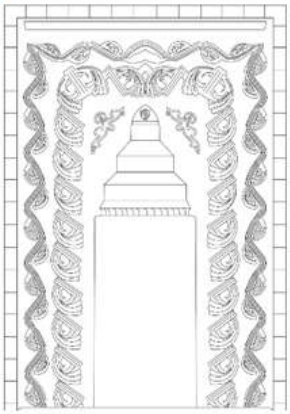
2.6. TRABZON ÇARŞIBAŞI İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.6. Çarşıbaşı İlçesi Cami Dağılımı

1	Yeniköy Mahallesi Merkez Camii

2.6.1. Yeniköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.6.1.
Çizim Numarası	2.61.
Fotoğraf Numarası	2.101.
İnceleme Tarihi	22.12.2019
Koordinatlar	40° 59' 32" Kuzey - 39° 24' 20" Doğu
Caminin Tarihi	1940-46
Mihrabın Tarihi	1940-46
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 3,00 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Halat/Burma, C Kıvrımı
	Bitkisel: Kıvrımdal, Akant
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii, Çarşıbaşı İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesine göre 1940 tarihlidir. Girişinde bulunan Türkçe tabelada ise *"Mustafa Baydar – Mehmet Baydar, İlyas Usta tarafından 1500 TL inşa edildi. 2.6.1946*" şeklinde bilgi verilmiştir. 1940 ile 1946 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır. Mihrabı yapı ile çağdaştır, fakat sonradan taklit mermer görünümlü boya ile boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.61, Fotoğraf 2.101).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrap, dıştan 15 cm'lik sütünce görünümlü dışbükey bir bordürle ters U biçiminde çevrelenmiştir. Bu bordür sonradan beyaz ve bordo renk ile alternatifli kareler oluşacak şekilde boyanmıştır. Mihrapta mimari unsur olarak bordür kullanılmamıştır, fakat süleme kuşakları ters U biçiminde mihrabı kuşatacak şekilde düzenlendiği için bordür görüntüsü oluşmuştur. Dıştan ilk kuşak,

kesintisizce uzayıp giden S şeklinde kıvrımdallar, ve bu dalların iç ve dış bükey alanlarına yerleştirilen stilize akantlarla dolgulanmıştır. İkinci süsleme kuşağında ise L şeklinde çubuk silmelerin etrafının içleri yaprak dolgulu C kıvrımlarıyla sarılmıştır. Her iki tarafta simetrik ilerleyen bu kuşak süslemelerde motifler sarı ile boyanmıştır.

III. Alınlık: Mihrabın bordür kuşağı şeklindeki süslemeleri alınlık yüzeyini de kapsamaktadır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Kavsara kenarında oluşan üçgen boşluklar, sağda ortası düğümlü, solda ortası volütlü olan yaprak ve bu yaprakların bağlı olduğu dal motifi ile hareketlendirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Aşağıdan yukarıya doğru üç kademe şeklinde daralan kavsaranın yüksekliği, 80 cm'dir. Yaşmağın tepe noktasına zeminden dışarıya taşan konsol yerleştirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 1,40 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Kademelenme olmadan düz bir şekilde kavsaraya kadar aynı formda yükselen niş ile kavsara ince bir halat silme ile birbirinden ayrılmaktadır.

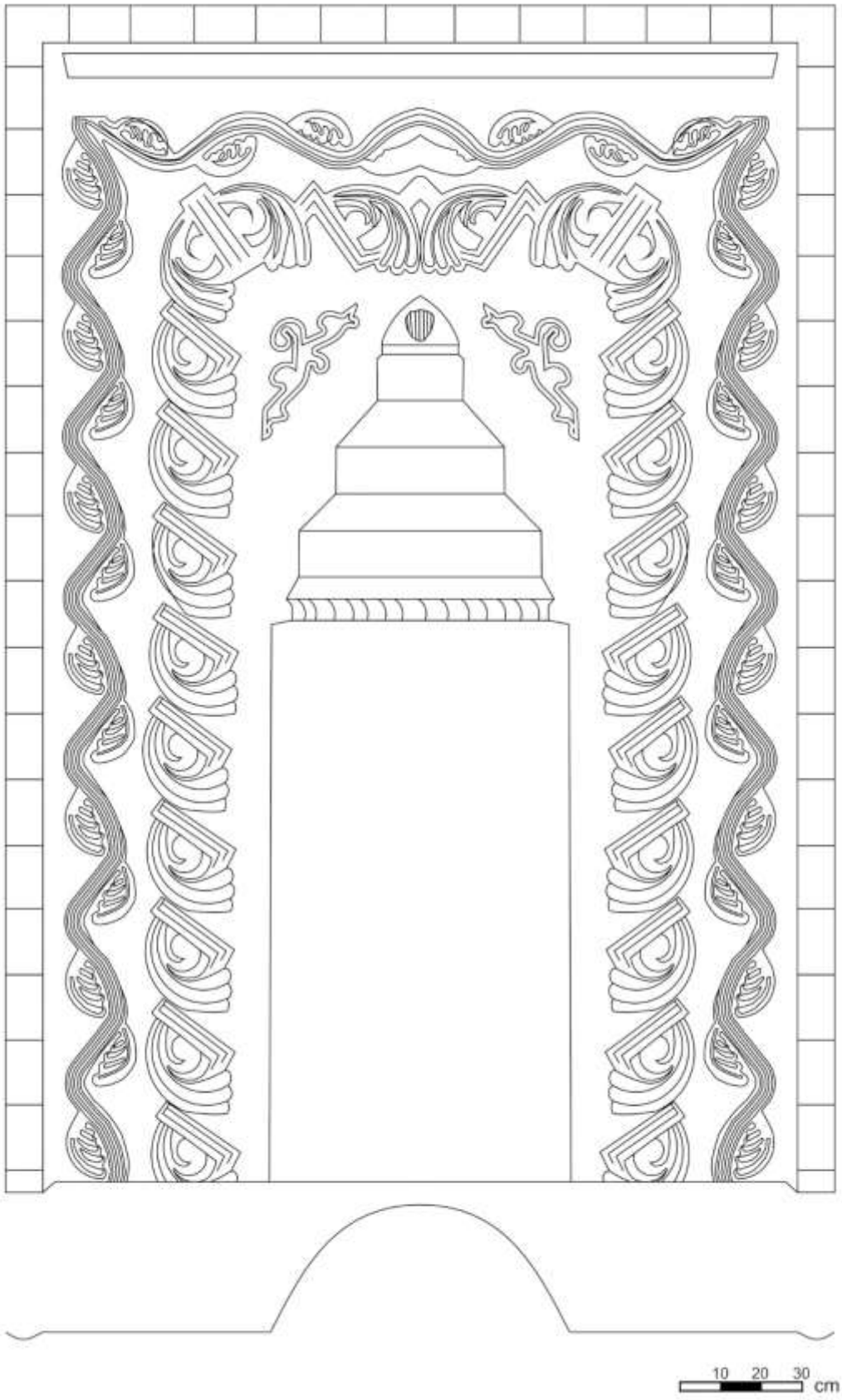
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

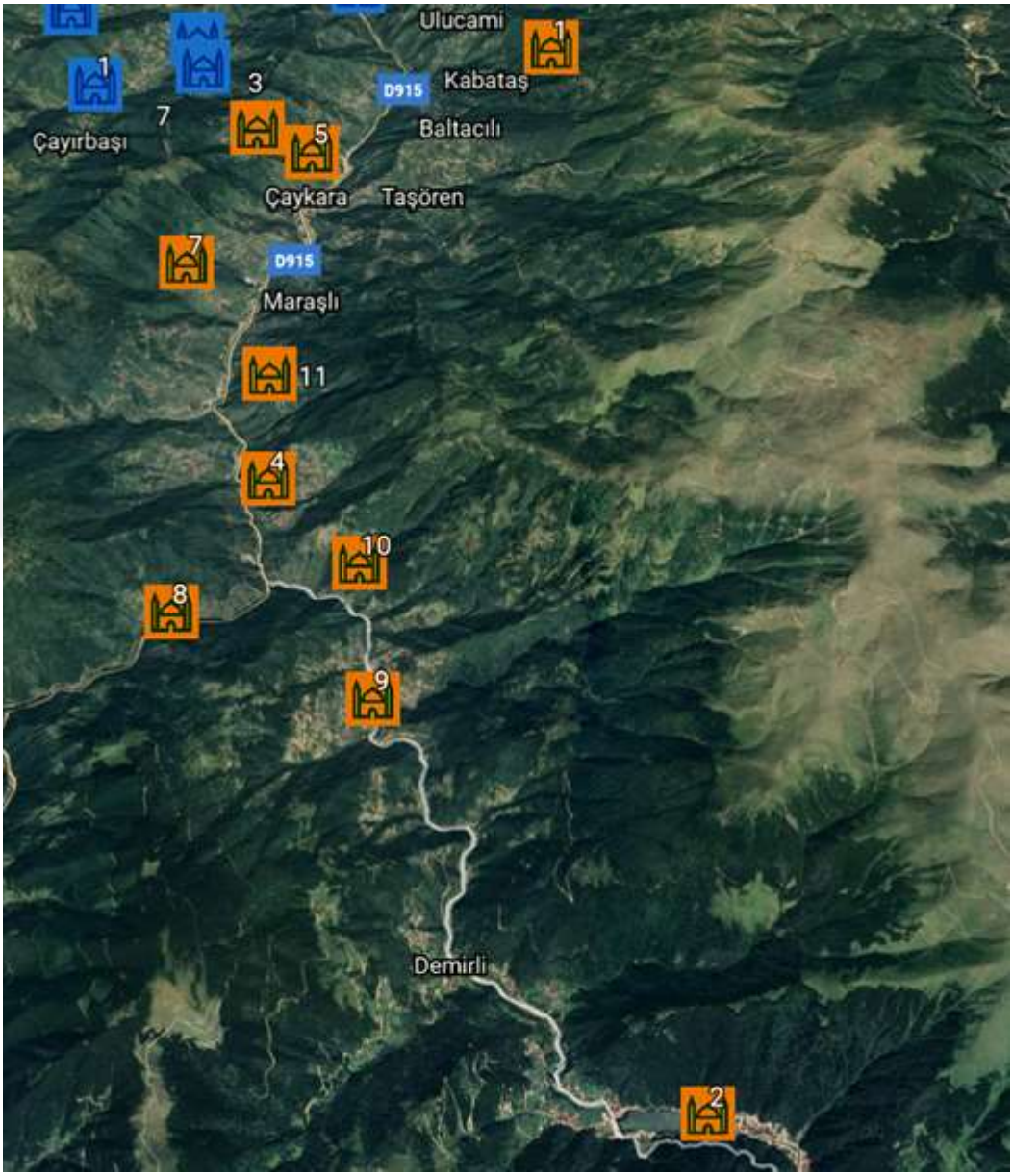

Çizim 2.61. Yeniköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.101. Yeniköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

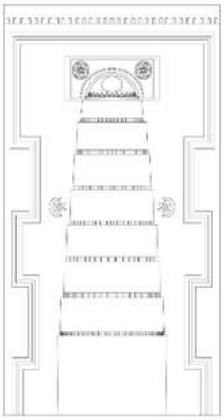
2.7. TRABZON ÇAYKARA İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.7. Çaykara İlçesi Cami Dağılımı

1	Kabataş Mahallesi Merkez Camii	7	Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii
2	Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii	8	Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii
3	Akdoğan Mahallesi Merkez Camii	9	Taşkıran Mahallesi Merkez Camii
4	Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii	10	Taşlıgedik Mahallesi Camii
5	Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii	11	Yukarı Kumlu Mahallesi Camii
6	Kabataş Mahallesi Akpınar Camii		

2.7.1. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.1.
Çizim Numarası	2.62.
Fotoğraf Numarası	2.102.-2.106.
İnceleme Tarihi	26.07.2019
Koordinatlar	40° 46' 32" Kuzey - 40° 15' 8" Doğu
Caminin Tarihi	H.1226-29/M.1811-14
Mihrabın Tarihi	H.1289/M.1872
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,80 m Y: 3,25 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Kabartma, Oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Ay-yıldız, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami ile ilgili ikisi minberde, biri giriş kapısında olmak üzere üç kitabe bulunmaktadır. Minberin köşk korkuluğunun doğu ve batı yüzlerinde bulunan kitabelerde geçen bilgiler, banisinin Kadıoğlu, ustasının Ali, yapımının ise H.1226/M.1811 ile H.1229/M.1814 yılları arasında olduğudur (Fotoğraf 2.102, 2.103). Kapı kanatlarında bulunan kitabeler tam okunamamakla birlikte H.1289/M.1872[626] tarihini vermektedir (Fotoğraf 2.104, 2.105). Minber ile beden duvarları arasında sıva bulunmaması ve beden duvarlarının malzemesinin görünmesi minber ile camiinin aynı tarihte yapıldığını[627], 1872'de de onarıldığını[628] göstermektedir. Yapının mihrabı, onarımın yapıldığı 1872 yılına ait olmalıdır. Kaynaklarda[629] bulunan eski fotoğraflardan anlaşıldığına göre orjinalde kalemişi teknik ile yapılan Geç Barok süslemelere sahiptir.

---

[626] Kasım İnce, yayınlamış olduğu makalede aynı tarihin mihrap üzerinde de bulunduğunu fakat elektrik tesisatının altında kaldığını aktarmaktadır. Biz yapmış olduğumuz araştırmada bu kitabeye rastlamadık. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kasım İnce, "Kabataş Köyü Merkez Camii / Çaykara-Trabzon", *Vakıflar Dergisi, 28*, Ankara 2004, 226.

[627] İnce, *"Kabataş Köyü Merkez Camii / Çaykara-Trabzon"*, 226; Taşkan, *Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler*, 123.

[628] Mehmet Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, Ankara 2009, 9.

[629] Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, 12.

Yakın yıllarda yapılan restorasyon çalışmalarında bu kalemişleri ve sonradan yapıldığı belli olan yağlı boya tamamlamalardan arındırılmıştır.

La ilahe illallah Muhammed Resulullah

Ey gelip bunda ibadet eyleyen ihvani din

Lütfedip bu Kadıoğlu ruhuna rahmet oku

Ebubekir, Ömer, Osman, Ali- Sene 1226

Rıdvanu'llahi te'ala aleyhim ecme'în yâ gaffâr yâ settâr"

Fotoğraf 2.102. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Minber Kitabesi (Doğu)

İlahî ister hayrât iden himmet ol mağfur
Husûsan iki cihânda hediye eyle kıl mes'ûd
Ali'dir pîr-i üstâdı verirdi sanata zînet
… Hafız'dır dâimî sanatta ânı ma'mûr
Ey ziyaret eyleyen ihvân-ı dîn
Kadıoğlu ruhuna bir fatiha- Sene 1229[630]

Fotoğraf 2.103. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Minber Kitabesi (Doğu)

Fotoğraf 2.104. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Giriş Kapısı Kitabesi

Fotoğraf 2.105. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Giriş Kapısı Kitabesi

Ya müfettihal ebvâb, iftah lenâ hayral bab (Ey kapıları açan Allah'ım! Bize hayır kapılarını aç)
Mescidi ihya idenler layık olur rahmete, vakfını iptal edenler layık olur lanete
……..El mulakkab Kara Ömer müsemma Bilal.

[630] Minber kitabesi transkripsiyonu için bkz. Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, 13.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş kapısının ekseninde, güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.62, Fotoğraf 2.106).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçağı diş sıralarıyla belirlenmiş düz lento şeklindedir. Mihrap boyalarından arındırlırken lento üzerinde bulunan zencirek motifi tahrip olmuştur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan kırık hatlarla yukarıya doğru devam eden, yukarıda ise düz şekilde ilerleyen iki düz silme ile kuşatılmıştır. Mihrap yüzeyinde bu silmelerin dışında bordür kullanılmamıştır. Geç dönemde her iki tarafta bakışımlı olarak simetrik düzende nişe yakın taşların üzerine ay-yıldız motifi kazınmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yuvarlak kemerli yaşmağın oyuntusuna göre şekillenen yatay dikdörtgen pano şeklindeki köşelik, her iki yanda simetrik olarak bulunan rozet çiçeklerle bezenmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı olan niş, 90 cm genişliğe, 2,65 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Mihrap kademeli olarak yukarıya doğru daralmakta ve yuvarlak kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır. Nişin kademelerinin arası konsol dizilerinin kullanıldığı silmelerle belirlenmiştir. Ortasında yarım küre formunda bir kabara bulunan yaşmağın altı üçgen dizileri ile hareketlendirilmiştir.

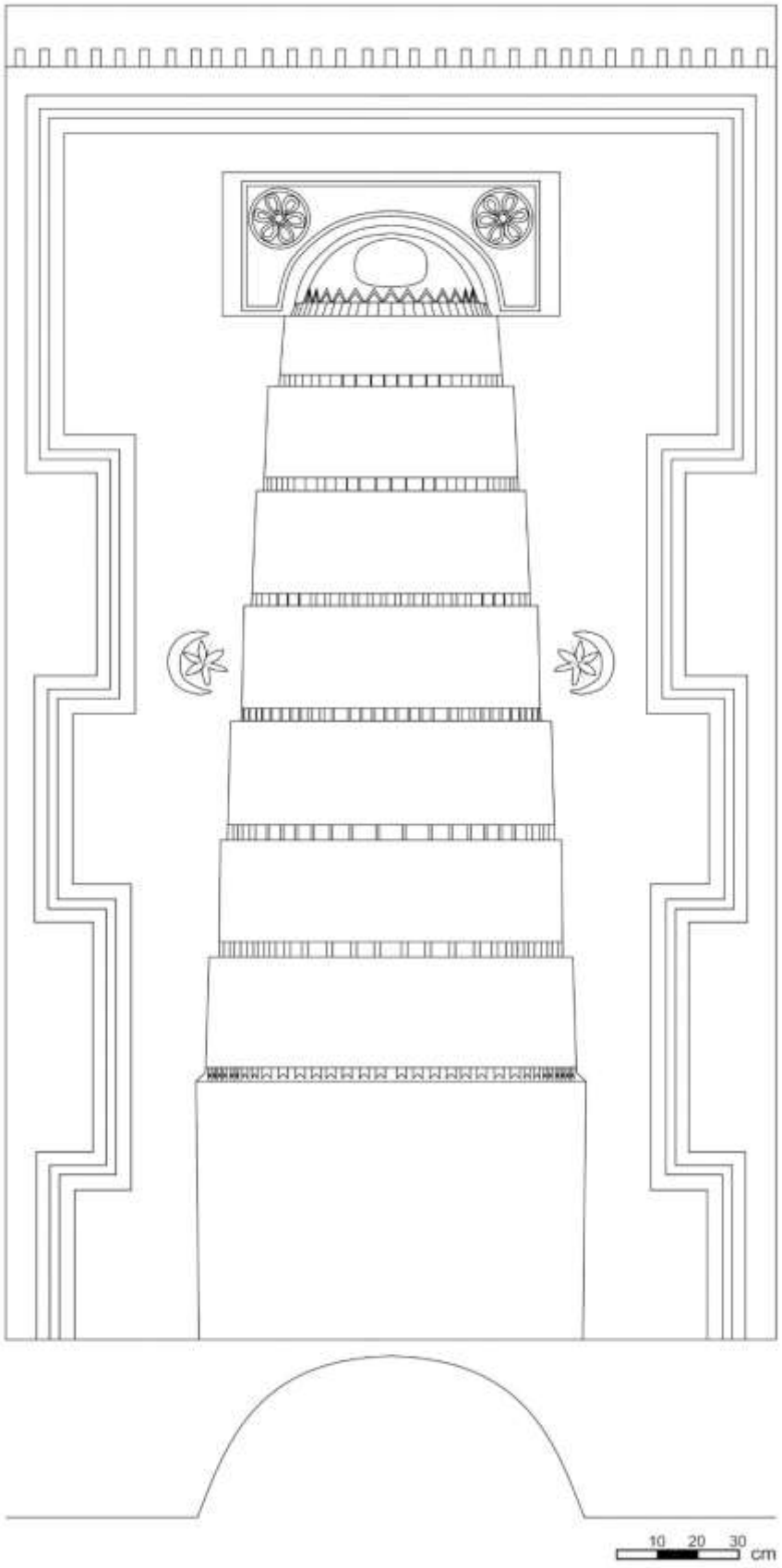
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

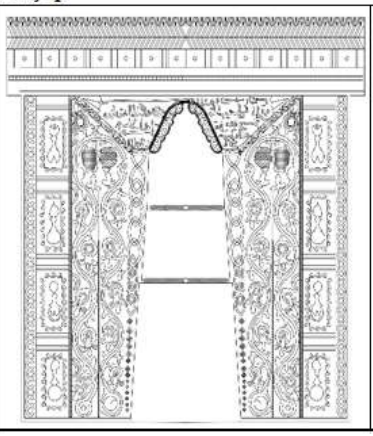
Çizim 2.62. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.106. Kabataş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.7.2. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.2.
Çizim Numarası	2.63.
Fotoğraf Numarası	2.107.-2.110.
İnceleme Tarihi	25.07.2019
Koordinatlar	40° 37' 56" Kuzey - 40° 16' 58" Doğu
Caminin Tarihi	H.1228/M.1813
Mihrabın Tarihi	H.1228/M.1813
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,10 m Y: 1,90 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli, kafes)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, C Geçme, Badem Geçme, Halat/Burma
	Bitkisel: Kıvrımdal, Lale, Nar
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Ahşap

Tarihçesi: Caminin yapılış tarihini veren bir kitabe yoktur. Sadece minberin kapı köşeliklerinde ve köşk kısmının sağ tarafında bulunan H.1228/M.1813 tarihine göre fikir yürütülmektedir. Camide bulunan diğer ahşap malzemelerin (kapı, mihrap, mahfil, vaaz kürsüsü) minber ile olan üslup birliği tüm camii için geçerli tarih olarak kabul edilmesine sebep olmaktadır[631]. Vakıflar Bölge Müdürlüğü kayıtlarından alınan bilgilere göre, Kadızade Mustafa Bey'in H.1328/M.1910 yılında cami için bir vakıf kurdurduğu kaynaklarda da yer almaktadır[632].

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Giriş aksında, güney duvarın tam ortasına beden duvarlarından bağımsız bir şekilde iç mekana konumlandırılandırılmıştır (Çizim

[631] Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, 14; Haşim Karpuz, "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", *Vakıflar Dergisi, XXI*, İstanbul 1990, 283; Ogün Küçük, *Trabzon'un Çaykara, Dernekpazarı, Hayrat ve Of İlçelerindeki Osmanlı Dönemine Ait Bazı Ahşap Camiler (18-19. YY.),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2017, 21.

[632] Muhammet Yavruoğlu, "Çaykara ve Dernekpazarı'nda Vakıflar, *Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı,* İstanbul 2005, 68-70.

2.61, Fotoğraf 2.107) Bölge camilerinde ahşap mihraplarda görülen bu uygulama, dikdörtgen kesitli bir kasanın iç kısmının oyularak nişe dönüştürüldüğü düzenlemeyi yansıtmaktadır. Ana mihrabın üzerine denk gelecek şekilde mahfil hizasında daha küçük boyutlu bir mihrap daha bulunmaktadır (Fotoğraf 2.108) Mahfil cemaatine kıble yönünü göstermek gibi sembolik bir yaklaşımla konulan bu mihrapla birlikte iki katlı mihrap uygulaması ortaya çıkmıştır (Fotoğraf 2.110).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan içe doğru bordür ve pano süslemelerle kuşatılmıştır. Bordürler, tepelik olmadığı için mahfil korkuluğuna kadar uzatılmıştır. Mihrap ölçüleri hususunda orantılı olsa da süsleme de asimetrik durumlar söz konusudur. Dış bordürlerin biri kıvrımdallar ile bezenmişken, diğeri ikili sarmal zencireğe sahiptir. Mihrabın kanatları üstüste yerleştirilmiş dört panoya bölünmüştür. Bu panolar aynı zamanda mihrabın yanındaki açıklıktan kullanılacak şekilde raf düzeninde dizayn edilmişlerdir. Ön tarafı hepsi birbirinden farklı şekilde oyulmuş açıklıklara sahiptir. Bu panoları takip eden yüzeyde, üstü üçgen şekilde kesilmiş yekpare pano kullanılmıştır. Bu panonun süslemeleri tamamen bitkiseldir. Kompozisyonun temeli S kıvrımlarının birbirine doğru konumlandırılmasıyla ortaya çıkan dairesel alanlardır. Bu kıvrımların içlerinde ve dışlarında kullanılan yönleri aşağıya doğru konumlandırılmış laleler birincil motif, serpiştirilen yapraklar ise ikincil motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu S kıvrımlarının zeminde başlama noktasında daire içlerine çarkıfelek, yıldız ve çiçek gibi motiflerin yerleştirilmesiyle süsleme unsurlarında çeşitliliğe gidilmiştir. Diğer bir farklılık ise, panonun en üstündeki daireselin içine lale yerine nar motifinin yerleştirilmesidir. Bu nar motifi malzemenin şekillendirilebileceği ölçüde natüralist kullanılabilmiştir. Bu ana süsleme kuşağının ardından mihrap nişine kadar olan bölüm yukarıda köşelikte sonlandırılacak şekilde üzerinde badem geçme motifleri olan bordür ile sınırlandırılmıştır. Bu bordür mihrap nişinin genişlemesine bağlı olarak aşağıya doğru daralan bir düzenleme göstermektedir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarlarında kalan bölümler ile, mihrap yüzeyinin yukarıda üçgen şekilde kesilmesi ile ortaya çıkan köşelik, dualaın yazıldığı kitabelik

olarak değerlendirilmiştir. İlk satırda Arapça *"Bismillâhirrahmânirrahîm"* yazılıdır. İkinci satırda, Âli İmrân Suresi'nin 39. ayetinin ilk kısmı olan *"Fe nâdethul melâiketu ve huve kâimun yusallî fîl mihrâbi" (O mihrapta namaz kılarken, melekler ona seslendi)* ifadesi bulunmaktadır. Bu iki satır köşeliğin tepe noktasında kesintisiz devam ederken diğer satırlar yaşmaktan dolayı ikiye bölünmüştür. Yaşmağın solunda *"Evvel Allah Celle Celaluhu*" yazılı iken sağ tarafta yine iki satır halinde "*Ya Muhammed sallallahu teala aleyhi ve sellem*" yazısı okunmaktadır (Fotoğraf 2.109).

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 70 cm genişliğe, 1,90 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru dört kademe şeklinde daralmaktadır. Kademeleri birbirinden ayıran silmeler ile nişin çerçevesi halat silmedir. En üst kademe olan yaşmak, birbiri içinden geçen C kıvrımları ile belirlenmiş kemere sahiptir.

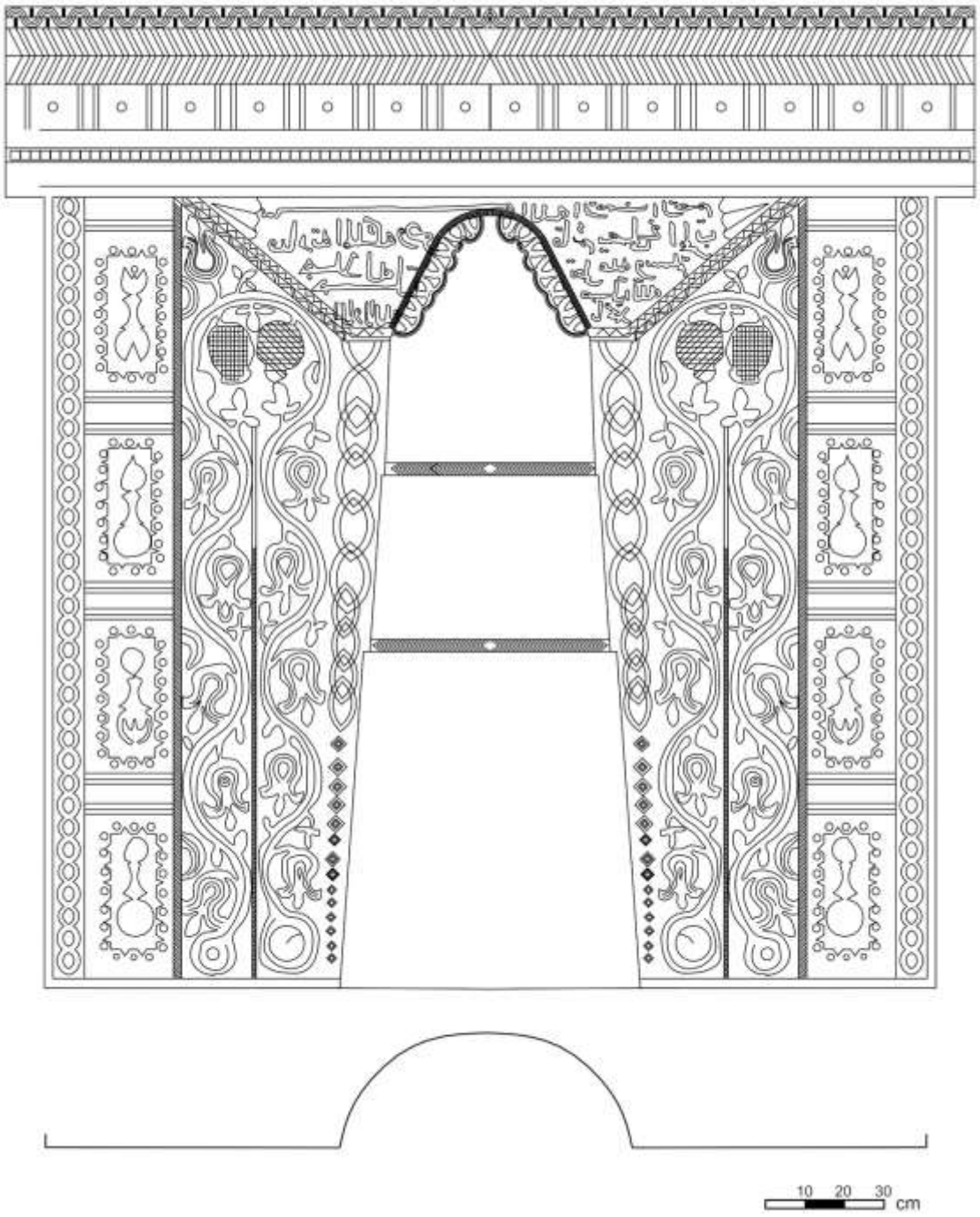
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.63. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.107. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii Mihrabı

Fotoğraf 2.108. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii Mihrabı

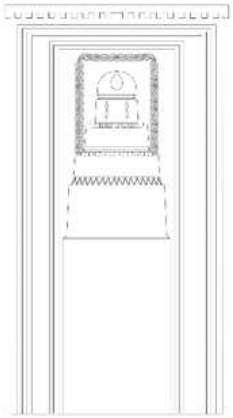

Fotoğraf 2.109. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii Mihrabı Köşelik Kitabesi

Fotoğraf 2.110. Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii İki Katlı Mihrap Uygulaması

2.7.3. Akdoğan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.3.
Çizim Numarası	2.64.
Fotoğraf Numarası	2.111.-2.112.
İnceleme Tarihi	24.07.2019
Koordinatlar	40° 45' 26" Kuzey - 40° 14' 3" Doğu
Caminin Tarihi	H.1241/M.1825
Mihrabın Tarihi	H.1241/M.1825
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,60 m Y: 3,60 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Derin yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Zikzak, Halat/Burma, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami üzerinde farklı tarihler bulunmaktadır. Çaykara Müftülüğü tarafından düzenlenen panoda 1810 yılı geçmektedir. Güney cephenin dışında karşılıklı düzenlenmiş iki ayrı kitabenin biri okunamasa da diğeri H.1241/M.1825 tarihini vermektedir. Giriş kapısının sağında taşa yazılmış onarım kitabesinde belirtilen tarih H.1241/M. 1825'dir (Fotoğraf 2.111). Giriş kapısında bulunan kitabe ise H.1252/M.1836 tarihlidir. Caminin ibadete açılış belgesinde ise 1948 yılı bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında 1825 yılında onarıldığı anlaşılan caminin daha öncesinde varlığı kabul edilmelidir. Günümüzdeki yapı, 1825 tarihli yapıdır ve 1940'lı yıllarda tekrar onarılmış olmalıdır. Son olarak 2011-12 yılında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore ettirilerek, bu bilgi girişin yanına asılan panoda belirtilmiştir.

Onarım kitabesinde;*"Bu makam ariflerin türabı lehum mine'l bab sicn olup gafillere veylü'l lehüm yevm-il hesab, Mü'min-i kamillere hasr oldu mescid tamiri innema ya'muru kelamında mübeyyen fi'l-kitab, Ya ilahi bu gedanın arzı mebani sana kıl sebeb mescid pehane mağfiret eyle rikab, Suçunu affet kamunun ente ğaffuru-z zünub*

bize rahmeyle kılıver kalbimizi müstetab Dağılur[633] *tarih yazıldı kıl hesab-ı ebcedi sa'y idüp ta'mir idenler şad ola yevmü'l-hitab"* ifadeleri geçmektedir.

Fotoğraf 2.111. Akdoğan Mahallesi Merkez Camii Onarım Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.64, Fotoğraf 2.112).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçağı diş sıraları ile sonlandırılan düz bir lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan ince şerit şeklinde halat desenli silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yukarıya doğru daralan nişin üstten üç kademesinin etrafı ikili sarmal zencirek ile ters U biçiminde kuşatılarak köşelik oluşturulmuşur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Beş kademe şeklinde yukarıya doğru daralarak yaşmak ile son bulan kavsara 1,40 m yüksekliğe sahiptir. Yükseklikleri birbirinden farklı olan

[633] "Dağılur" kelimesi ebced hesabına göre 1241 tarihini vermektedir.

kademelerin içleri boştur. Aralarında kullanılan silmeler ise diş sıralı, burmalı ya da zikzaklı olarak değerlendirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş yarım ongen planlı, sade niş 80 cm genişliğe, 1,55 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir.

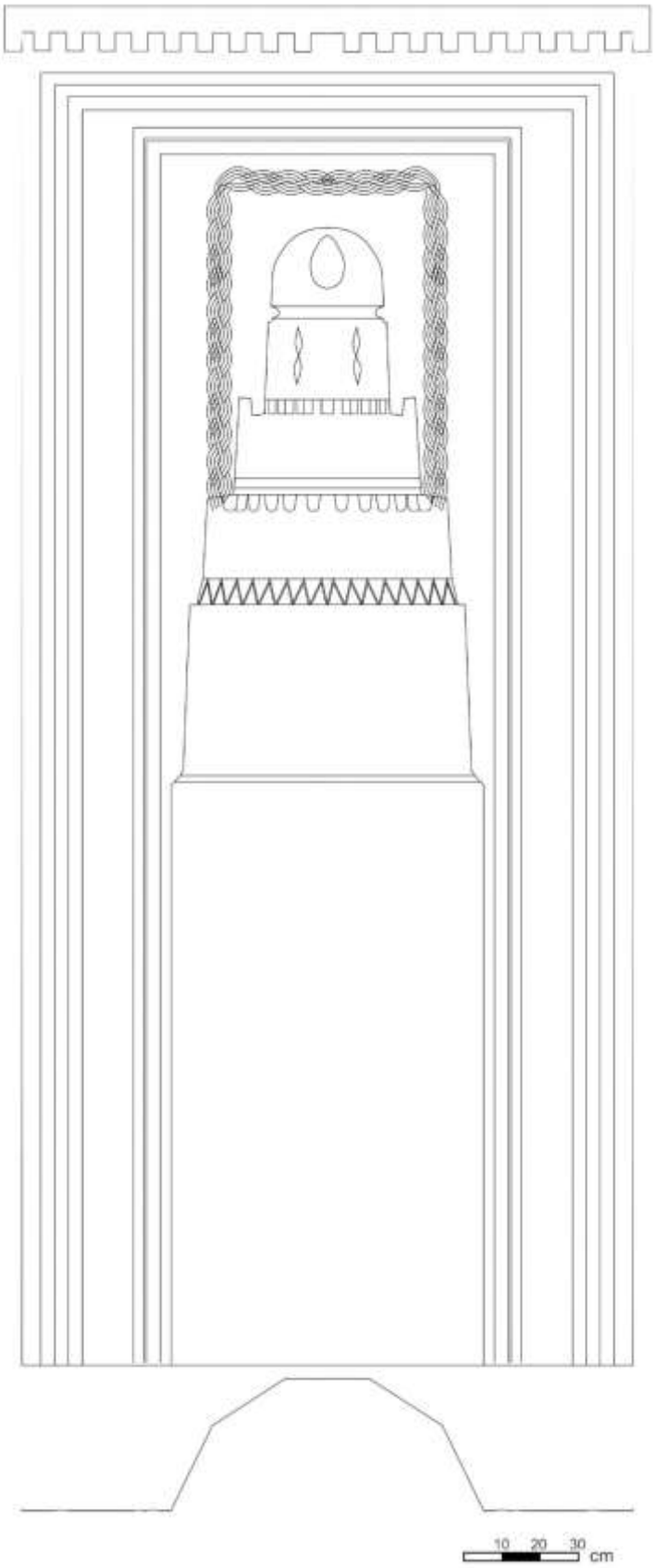
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

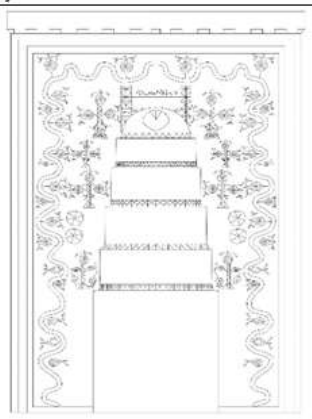

Çizim 2.64. Akdoğan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.112. Akdoğan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.7.4. Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.4.
Çizim Numarası	2.65.
Fotoğraf Numarası	2.113.
İnceleme Tarihi	25.07.2019
Koordinatlar	40° 41' 45" Kuzey - 40° 14' 58" Doğu
Caminin Tarihi	H.1261/M.1845
Mihrabın Tarihi	H.1261/M.1845
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,45 m Y: 2,30 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma, boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Dört Kollu Yıldız, Sekiz Kollu Yıldız, Zikzak, Diş Sırası
	Bitkisel: Kıvrımdal, Lale
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami içinde iki ayrı yerde tarih kitabesi vardır. Bunlardan biri, mihrap üzerinde H.1261/M.1845 tarihini verirken, diğeri minber kapısı kenarındaki H.1307/M.1890 tarihini vermektedir. Mihrap üzerindeki tarih caminin yapım yılını verirken, diğeri minberin yapım tarihi olmaldır[634]. Vakıflar Bölge Müdürlüğü kayıtlarında bulunan bilgilere göre, "Hacı Ömer Cami-i Şerif Vakfı" na kayıtlıdır[635].

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.65, Fotoğraf 2.113).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçağı diş sıraları ile hareketlendirilmiş yekpare düz lento biçiminde olan tepelik, dört kollu yıldızlara dolgulanmıştır.

---

[634] Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, 28; Necati Demir, "Trabzon ve Yöresinde Ahşap Camiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi, 29,* Ankara 2004, 172; Küçük, 32.

[635] Yavruoğlu, 116.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan dört kollu yıldızlarla süslenmiş şerit bordür ve iki düz silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır. Nişe kadar olan boşluk ise asıl süsleme alanı olarak değerlendirilmiştir. Zeminden itibaren kesintisizce devam eden S şeklinde kıvrımdallar mihrabı Ters U şeklinde dolaşmaktadır. Bu kıvrımlara ise asimetrik düzende stilize edilmiş lale motifleri bağlanmıştır. Laleler üslup açısından yerel karakter göstermektedir. Bu S kıvrımları ile niş arasında kalan boşluklarda ise her bir kademeye denk gelecek şekilde dört sağ, dört sol tarafta olmak kaydıyla, ağaç gövdesine bağlanmış laleler bulunmaktadır. En altta olanlar beş, diğerleri ise üç laleye sahiptir. Nişin üçüncü kademesine denk gelen yerde ise içleri altı kollu yıldıza sahip rozetler göze çarpmaktadır. Üstüste iki tane olan bu rozetler sağda ve solda simetriktir. Bu rozet yıldızın diğerlerine nazaran daha büyük boyutlu olarak kullanıldığı diğer bir alan ise mihrabın sol üst köşesidir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarları ve üzerinde kalan bölüm köşelik olarak değerlendirilmiştir ve burası yazıt alanı olarak kullanılmıştır. Üstte yatay dikdörtgen kuşak içinde "*Kelime-i Tevhid"* yazılmıştır. Hemen altında ise yatay dikdörtgen çerçeve ikiye bölünmüştür. Sağda olan çerçeve içindeki okunamamakla birlikte, sol çerçevede *"tarih bin iki yüz altmış bir senesi"* yazmaktadır. Bu kartuşlar üstte düz kenarlarda geometrik desenlere sahip bir bordür ile sınırlandırılmıştır. Bu bordürlerde süsleme, kare alanların içlerinin sekiz kollu yıldıza dönüştürülmesi ile sağlanmıştır. Soldaki bordürün karelerinden birinin içine ise *"1261"* yazmaktadır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Kesme taşların dizilimi ile oluşturulan altı kenarlı niş, 65 cm genişliğe, 1,80 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru altı kademe şeklinde daralmakta ve kademeleri birbirinden ayıran silmeler, zikzaklar ve dört kollu yıldızları barındıran geometrik desenlerle süslenmiştir. En üst kademe olan yaşmağın ortasında bulunan dairesel kesitli kabaranın üstü, mihrabı gösterir şekilde konumlandırılmış ok motifi ile taçlandırılmıştır. Nişin içi, açık ve koyu yeşil yağlı boya ile boyanmıştır.

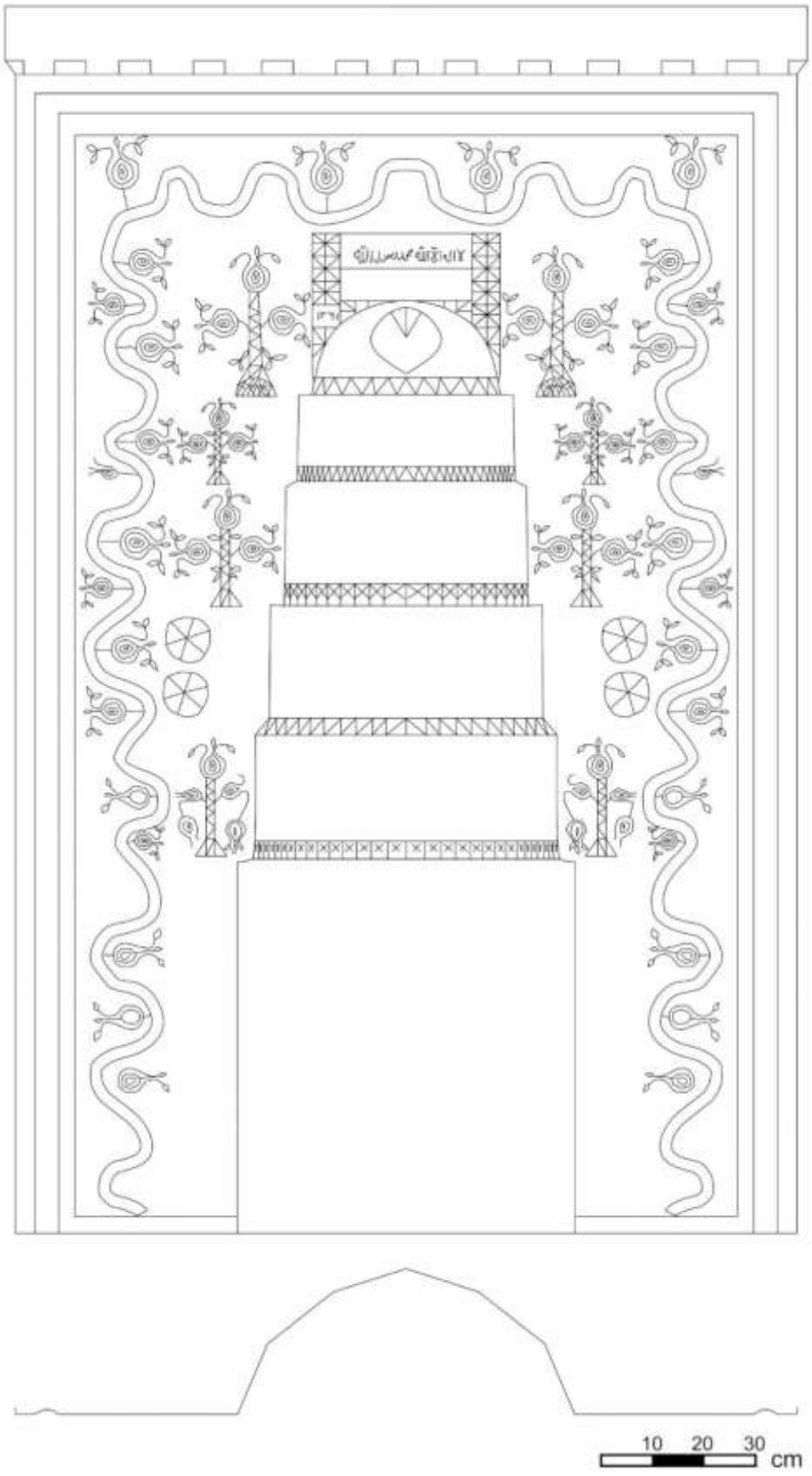
3. Sütunceler: Yoktur.

i. **Başlık:** Yoktur.

ii. **Gövde:** Yoktur.

iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

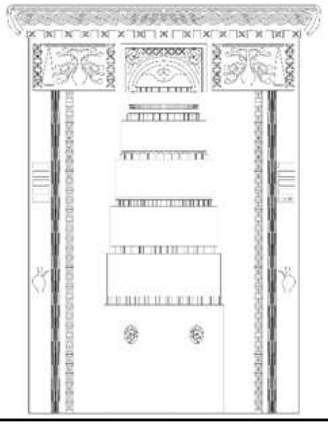
Çizim 2.65. Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.113. Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii Mihrabı

2.7.5. Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.5.
Çizim Numarası	2.66.
Fotoğraf Numarası	2.114.
İnceleme Tarihi	24.07.2019
Koordinatlar	40° 45' 17" Kuzey - 40° 14' 52" Doğu
Caminin Tarihi	H.1265 / M.1849
Mihrabın Tarihi	H.1265 / M.1849
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,75 m Y: 2,60 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Dört Kollu Yıldız, Halat/Burma, Diş Sırası
	Bitkisel: Servi
	Nesneli: Vazo, İbrik
	Yazı: Tarih, Dua metni
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Cami üzerinde üç ayrı yerde tarih kitabesi vardır. Bunlardan biri, mihrap üzerinde H.1265/M.1849 tarihini veren, ikincisi vaaz kürsüsü üzerinde H.1267/M.1851 tarihini veren, üçüncüsü ise güney cephenin dışında pencere kenarında 1868 tarihini veren kitabedir. Bu bilgilere göre cami, 1849 yılında yapımına başlanmış, 1851'de vaaz kürsüsü eklenmiş, 1868'de de onarım görmüştür. Ayrıca Çaykara İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan pano ve berat belgesinde 1650 tarihi geçmektedir ki bu tarihin ilk caminin tarihi olduğu yönünde kaynaklarda da bilgi mevcuttur[636]. Vakıflar Bölge Müdürlüğü kayıtlarında bulunan "Mehmed Efendi İbni Hacı Ahmed" vakfına kayıtlı olduğu yönündeki bilgi, kaynaklarda da geçmektedir[637].

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.66, Fotoğraf 2.114).

[636] İbrahim Tuncer, Coğrafyası ve Belgeleriyle Çaykara Tarihi, İstanbul 2017, 214.
[637] Yavruoğlu, 115.

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçağı mihrabın üzerine diş sırası şeklinde sarkıtılan yekpare düz lento biçiminde olan tepeliğin kenarları içe doğru kademelendirilerek yumuşatılmıştır. Dişlerin üzerinde dört kollu yıldız motifleri bulunurken, lento yüzeyinde ikili sarmal zencirek motifli bordür bulunmaktadır. Bu bordür kuşağı, kenarlardan halat desenli silmelerle sınırlandırılmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın yan yüzlerinde bordür uygulamasına gidilmeden süsleme unsurlarının belirli bir düzende konumlandırıldığı görülmektedir. En dışta bulunan düz zemin üzerinde alttan ikinci kademe seviyesinde sağda ve solda simetrik düzende bakışımlı olarak yerleştirilmiş ibrik motifleri bulunmaktadır. Oldukça basit üslupla ele alınan bu ibriklerin gövdesi geometrik desenlerle dolgulanmıştır. Alttan dördüncü kademe seviyesinde ise, solda beş, sağda altı olmak üzere aralıklarla üst üste yerleştirilmiş kartuşlara yer verilmiştir. Bu kartuşların sağ kanatta olanların içleri tamamen yazıt alanı olarak değerlendirilmiştir. Sonradan yapılan müdahaleler esnasında boya tabakası harflerin okunurluluğunu zorlaştırmıştır, fakat en alttaki kartuşta bulunan "1265" yazısı nettir. Solda bulunan kartuşların ise alttan ikisi boş bırakılmıştır. Diğerleri üzerinde bulunan yazılar da okunamamaktadır. Mihrabın kanatlarındaki diğer süsleme unsurları ise, yukarıda bulunan panoya kadar devam eden dikey kuşaklardır. Halat desenli ikiz silme ve dört kollu yıldızların süslediği kuşağın arasında düz bir silme ile kuşaklar halinde silmeler mevcuttur. Yan yüzeylerin en dikkat çeken alanı simetrik düzende köşeliğin her iki yanına yerleştirilen panolardır. Bu panoların oluşumu kenarlarda dört kollu yıldız motiflerine, üstte halat desenine altta ise zikzaklara sahip silmelerle oluşturulmuştur. İç alanda ise ana motif bir vazodan çıkan hayat ağacı imgesidir. Stilize yaprak ve ortasında dört kollu yıldız şeklinde yansıtılan çiçeklerle ve basit dallarla oluşturulmuştur. Vazonun gövdesi ibrikte olduğu gibi geometrik desenlerle dolgulanmıştır. Bu hayat ağacının yanında ise servi ağaçları bulunmaktadır. Sağda ve solda bulunan bu panolar arasındaki tek asimetrik durum, sol panoda rozet şeklinde kullanılan dört kollu yıldızların, sağ panoda bulunmamasıdır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarları ve üzerinde kalan bölüm, kenarlardaki panolara uygun olacak şekilde yatay dikdörtgen çerçeve şeklinde belirlenmiştir. Bu panoda çerçeve ters U biçiminde kullanılan halat silmedir. İçinde ise köşelerde rozet yıldız motifleri, kalan boşluklarda ise dört kollu yıldız motifleri dikkat çekmektedir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 2,30 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru yedi kademe şeklinde daralan nişin kademeler arasını diş sıraları belirlemektedir. Süsleme sadece en alt kademede bulunan rozet yıldızlar ve altıncı kademede bulunan halat silmedir. En üst kademe olan yaşmak, halat ve yıldız desenli çifte silme ile yuvarlak kemer ile kuşatılmış, ortasında ise bir konsola yer verilmiştir.

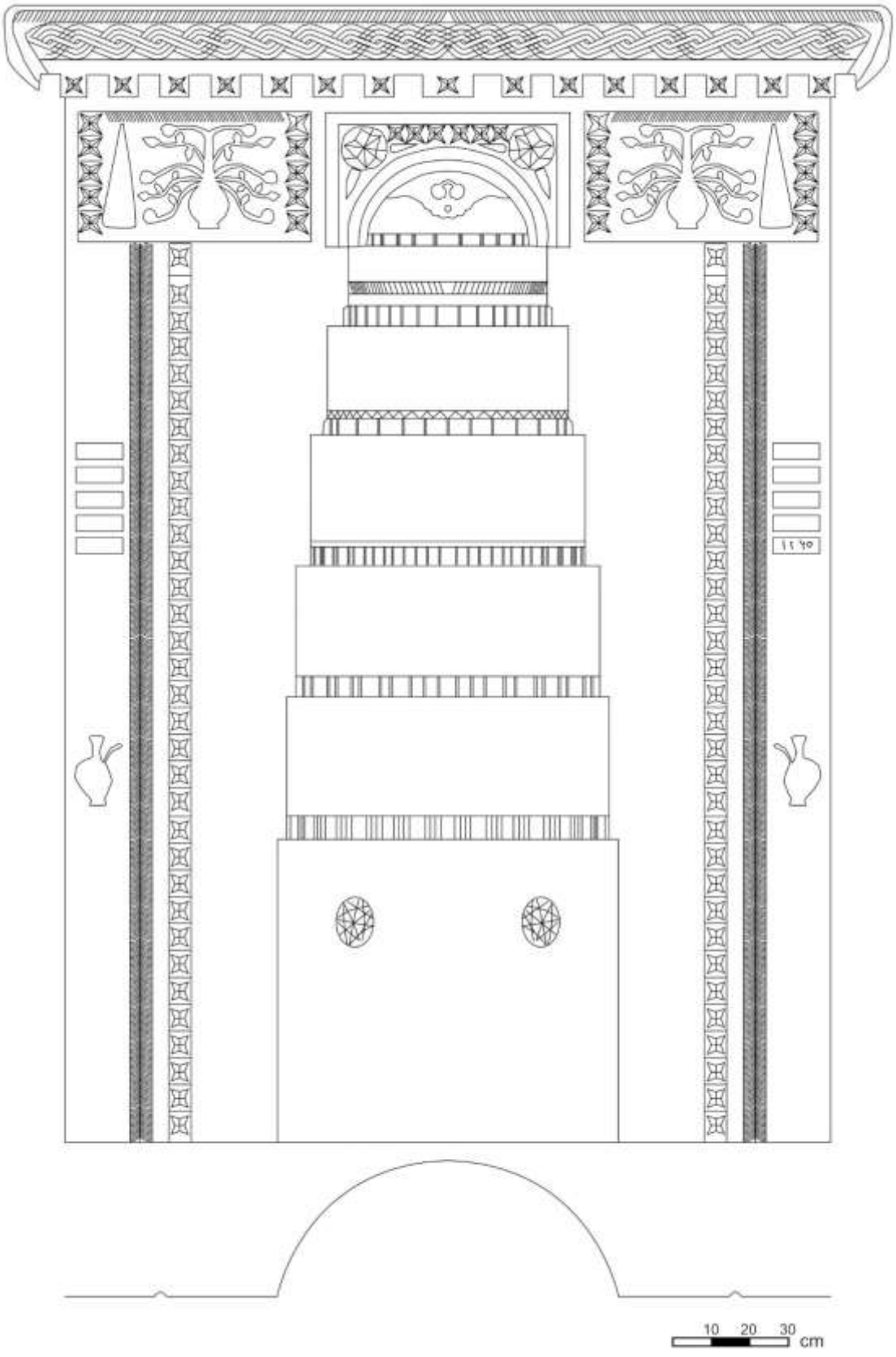
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

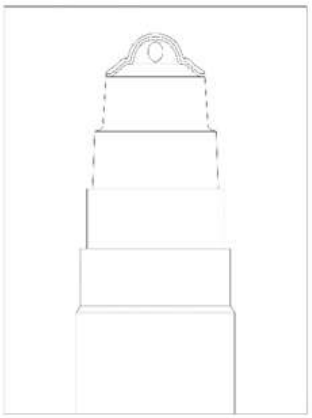

Çizim 2.66. Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.114. Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii Mihrabı

2.7.6. Kabataş Mahallesi Akpınar Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.6.
Çizim Numarası	2.67.
Fotoğraf Numarası	2.115.
İnceleme Tarihi	26.07.2019
Koordinatlar	40° 46' 32" Kuzey - 40° 15' 8" Doğu
Caminin Tarihi	H.1287/M.1870
Mihrabın Tarihi	H.1287/M.1870
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,45 m Y: 1,85 m D: 0,35 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerinde bulunan tarih, H.1287/M.1870'dir. Mihrabı yapı ile çağdaştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarda doğuya kaydırılmış durumda giriş kapısı ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.67, Fotoğraf 2.115).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kesmetaşların dizilimi ile oluşturulmuştur. Herhangi bir çerçeve ya da bordür sınırlaması yoktur. Sonradan ters U biçiminde kuşatacak şekilde ahşap çerçeve yapılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarları ve üzerinde kalan bölüm köşelik olarak değerlendirilmişse de herhangi bir süsleme yapılmamıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Kesme taşların dizilimi ile oluşturulan yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 1,65 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru altı kademe şeklinde daralmaktadır. En üst kademe olan yaşmak, üç dilimli olarak değerlendirilmiştir.

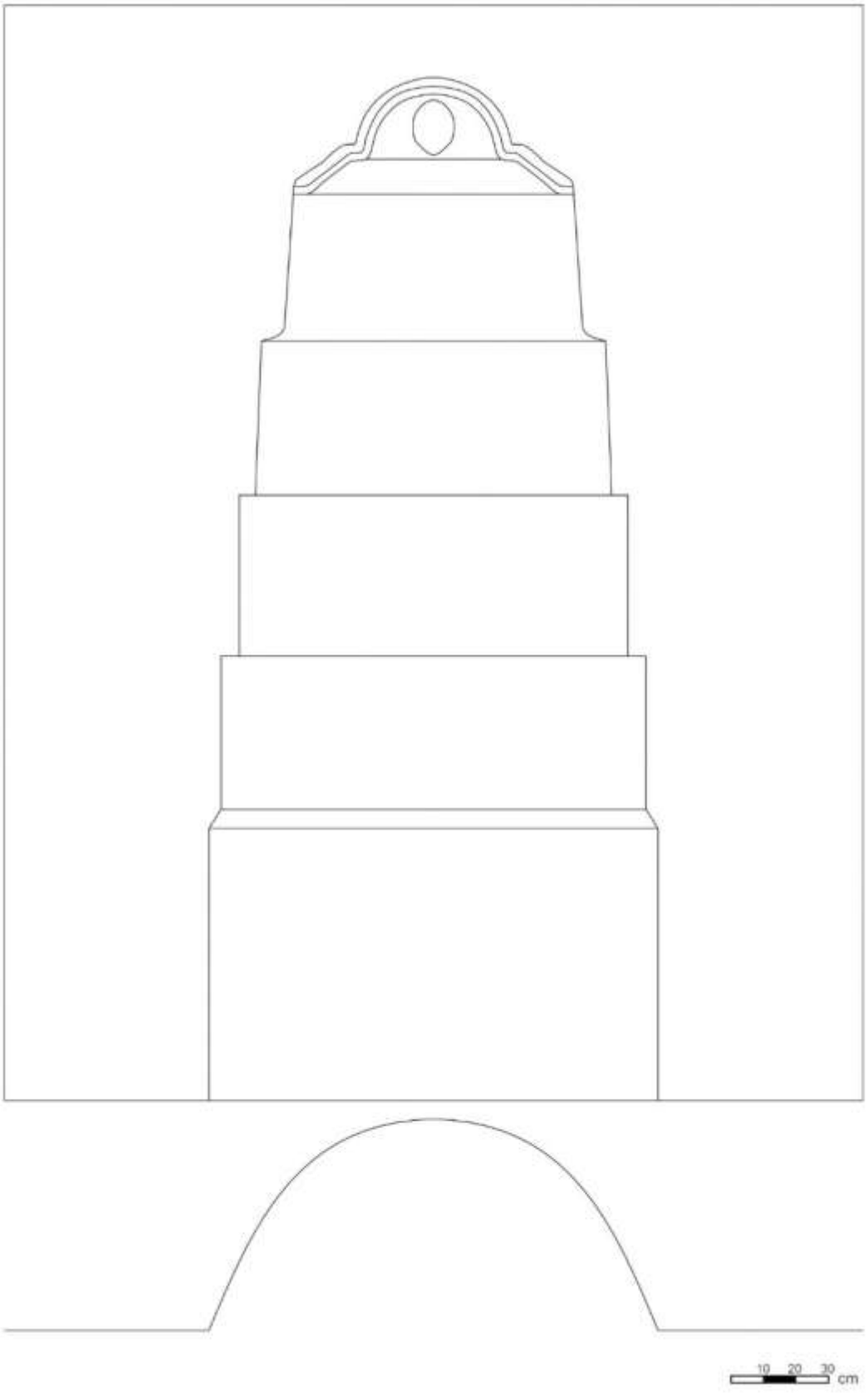
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur

VII. Oturtmalık: Yoktur.

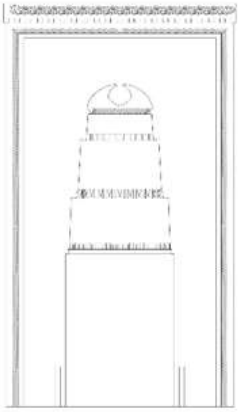

Çizim 2.67. Kabataş Mahallesi Akpınar Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

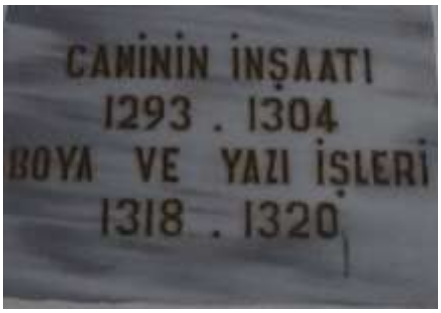
Fotoğraf 2.115. Kabataş Mahallesi Akpınar Camii Mihrabı

2.7.7. Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.7.
Çizim Numarası	2.68.
Fotoğraf Numarası	2.116.-2.118.
İnceleme Tarihi	26.07.2019
Koordinatlar	40° 43' 16" Kuzey - 40° 14' 1" Doğu
Caminin Tarihi	H.1293/M.1876
Mihrabın Tarihi	H.1293/M.1876
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,65 m Y: 3,45 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçlü Sarmal, Halat/Burma, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Çaykara İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde yapım yılı 1877, ibadete açılış tarihi 1976 olarak belirtilmiştir. Sonradan eklendiği belli olan son cemaat yerinde giriş kapısı yanında Türkçe yazılmış mermer panolarda ise caminin yapım yıllarının H.1293-1304(M.1876-1886 yılları arasında olduğu, boya ve yazı işlerinin ise H.1318-1320/M.1900-1902 yıllarında yaptırıldığı, kapı mimarının "*Şaban Kahveci*", mihrap mimarının *"Mahmut Ustamahmutoğlu"* olduğu bilgileri mevcuttur (Fotoğraf 2.116-2.117). Bu doğrultuda değerlendirme yapılacak olursa mevcut yapıda bulunan bu bilgiler onarım esnasında kayıt altına alınmış ve yapı üzerinde belirtilmiş olmalıdır. Yapı ile çağdaş olan mihrap, eski fotoğraflarından[638] anlaşıldığı kadarıyla kalemişi süslemelere sahip iken yakın yıllarda mermer taklidi yağlı boya ile boyanmıştır.

[638] Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, 43.

Fotoğraf 2.116. Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii Giriş Kapısı Kitabesi

Fotoğraf 2.117. Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii Giriş Kapısı Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında, giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.68, Fotoğraf 2.118).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçağı diş sırası ile sonlandırılan düz lento şeklindeki tepelik, üçlü sarmal zencirek ile bezenmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan ince şerit şeklinde düz bir çerçeve ve biri halat desenli biri içbükey iki silme ile kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Dört kademe şeklinde yukarıya doğru daran kavsara, 1,40 m yüksekliğe sahiptir. Kademeleri birbirinden ayıran diş sıraları ile hareketlendirilmiş saçaklardır. En üst kademelenmeyi oluşturan yaşmak ortadan geçen halat silme ile ikiye ayrılmış ve yuvarlak kemer ile sonlandırılmıştır. Tam merkez noktada ise küresel bir kabara bulunmaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş yarım ongen planlıdır ve 80 cm genişliğe, 1,40 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Tamamen sadedir.

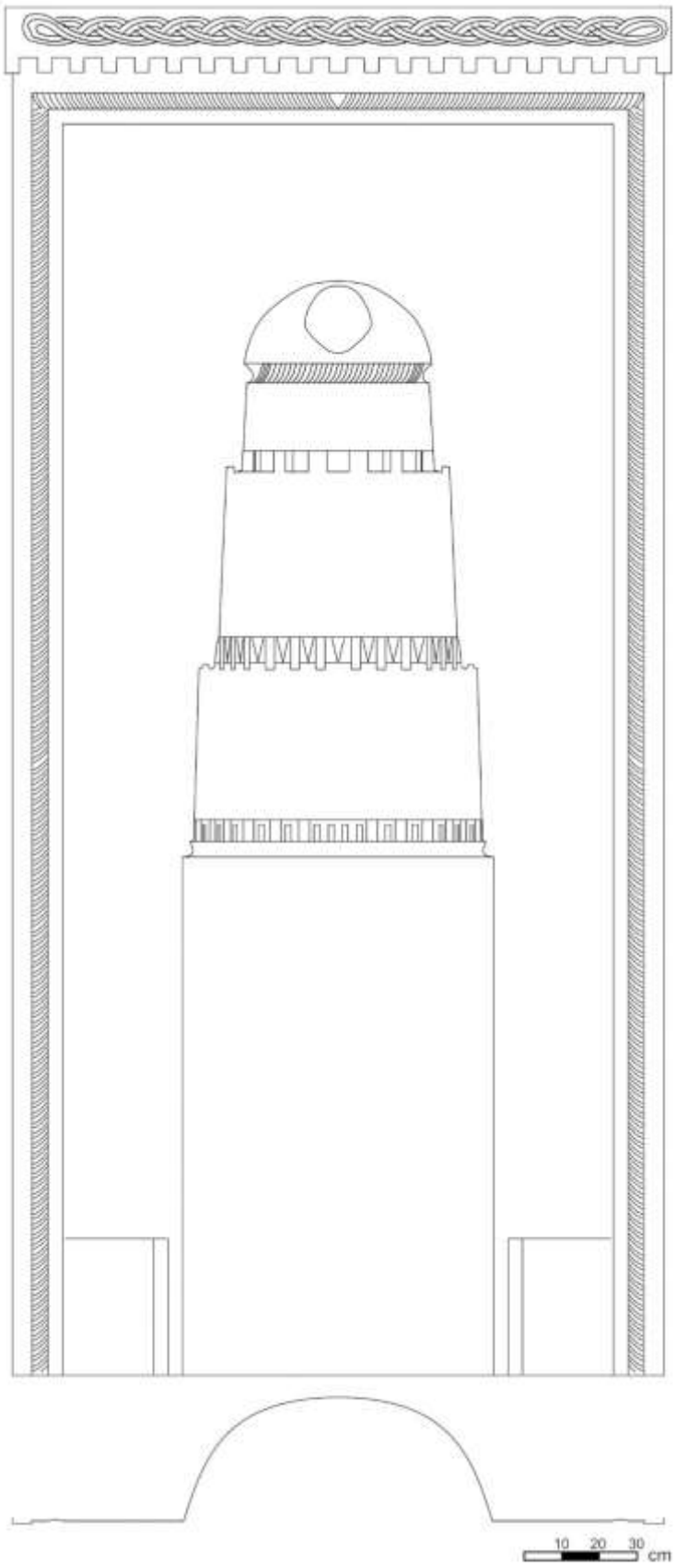
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

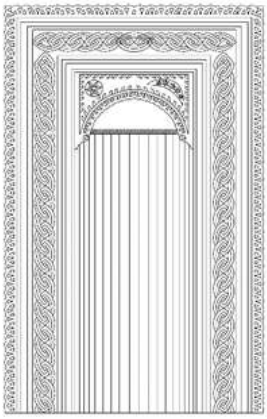

Çizim 2.68. Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.118. Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii Mihrabı

2.7.8. Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.8.
Çizim Numarası	2.69.
Fotoğraf Numarası	2.119.
İnceleme Tarihi	26.07.2019
Koordinatlar	40° 41' 11" Kuzey - 40° 14' 46" Doğu
Caminin Tarihi	H.1305/M.1887
Mihrabın Tarihi	H.1305/M.1887
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,35 m Y: 2,30 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz yüzeyli, kafes)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: C Geçme, Badem Geçme, Halat/Burma, Ay-yıldız
Malzeme	Ahşap
	

Tarihçesi: Camii üzerinde sadece minber kapısı üzerinde H.1305/M.1887-88 tarihi geçmektedir[639]. Bu tarih Türkçe harflerle yazdırılarak cami giriş kapısının yanına asılan panoda da belirtilmiştir. Mihrap üzerinde ayrıca bir kitabe bulunmamaktadır fakat malzeme ve süsleme özelliklerinin yapının diğer ahşap mimari elemanları ile uyum içerisinde olması yapı ile çağdaş olduğunu göstermektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında iç mekana 35 cm taşıntı yapacak şekilde bölgenin diğer ahşap mihraplarında olduğu gibi yarı daire kesitli nişin oyulduğu dikdörtgen bir kasa şeklindedir (Çizim 2.69, Fotoğraf 2.119).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrap, dıştan içiçe geçen C kıvrımlarının süslediği kafes oyma teknikli çerçeve ile ters U şeklinde kuşatılmıştır. Ana yüzeyi,

[639] Küçük, 37.

kenarlardan silmeler ile sınırlandırılmış badem geçmelerden oluşan zencirek ile hareketlendirilmiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Çıtaların dikey düzende yanyana çakılması suretiyle oluşturulan yarım yuvarlak planlı niş, çeyrek küre formlu yaşmakla son bulmaktadır. 65 cm genişliğe, 2 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahip olan niş ile yaşmak arasında halat desenli silme kullanılmıştır. Yuvarlak kemerli olarak yapılan yaşmağın önüne ahşap bir pano yapılmış ve bezeme alanı olarak değerlendirilmiştir. Kemer, mihrabın dış çerçevesinde olduğu gibi C geçmelerle belirlenirken, iç yüzeyi tırnak dizileri ile sınırlandırılmıştır. İç yüzeyinde kalan boşluklar ise sağda ay, solda yıldız motifleri ile dolgulanmıştır. Yıldız, altı kollu olarak rozet şeklinde yansıtılırken, ay motifinin yüzeyi de altı kollu yıldızlarla geometrik bezenmiştir.

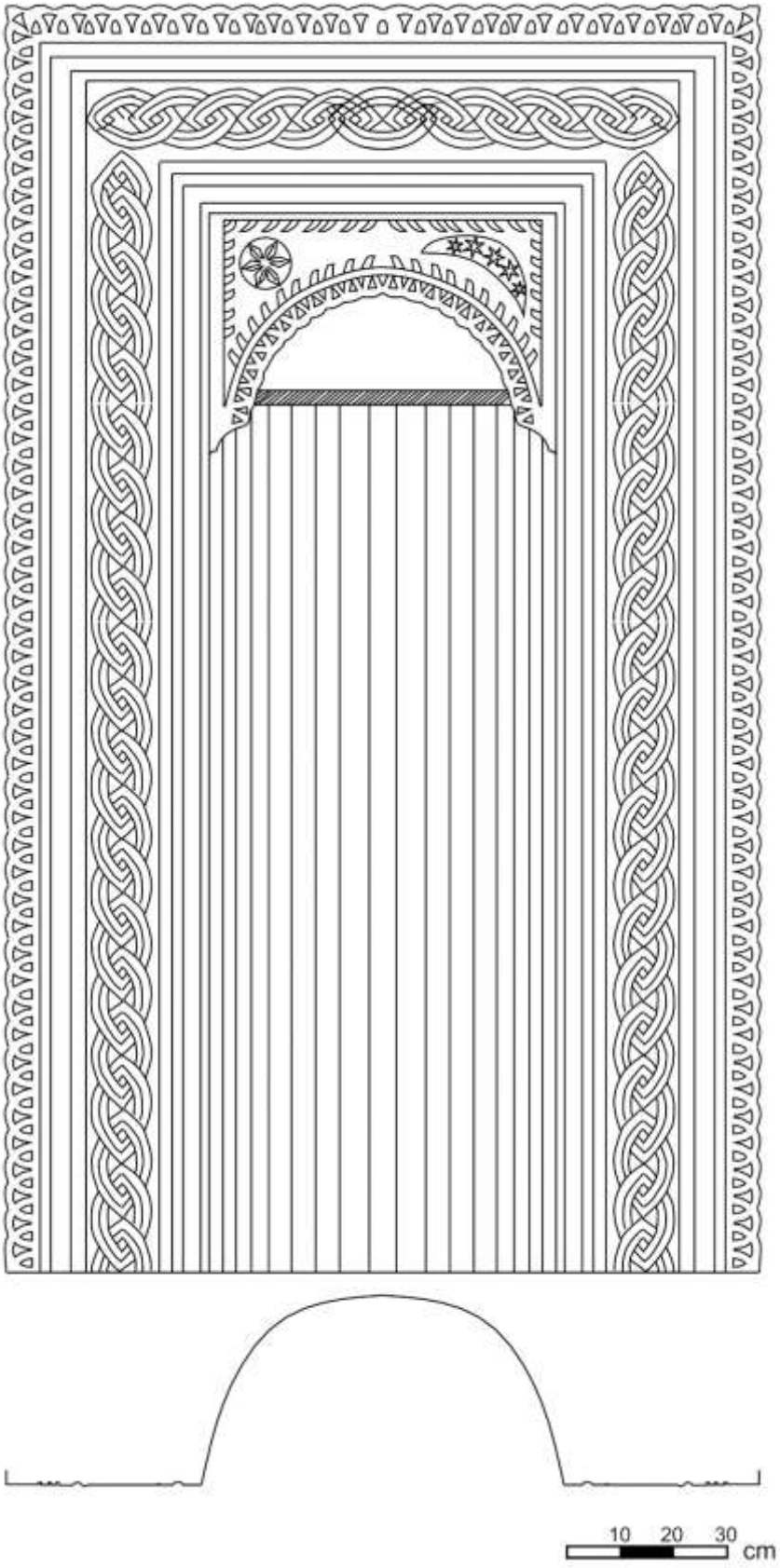
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.69. Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.119. Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.7.9. Taşkıran Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.9.
Çizim Numarası	2.70.
Fotoğraf Numarası	2.120.
İnceleme Tarihi	25.07.2019
Koordinatlar	40° 40' 3" Kuzey - 40° 15' 30" Doğu
Caminin Tarihi	H.1315/M.1897
Mihrabın Tarihi	H.1315/M.1897
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 3,10 m D: 0,35 m
Mihrabın Üslubu	Eklektik
Süsleme Tekniği	Oyma(düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Halat/Burma, Diş Sırası
	Nesneli: Sancak, Kılıç, Minare
	Yazı: Tarih, Dua Metni, Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii üzerinde mahfili taşıyan ayağın üzerinde H.1314/M.1896, mihrap üzerinde H.1315/M.1897 ve küçük mihrap üzerinde H.1359/M.1940-41 olmak üzere üç farklı tarih ile karşılaşılmaktadır[640]. Bu tarihlerin caminin yeniden inşa edildiği tarihler olması mutemeldir. Çünkü Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 17 Rebiü'l Ahir 1250/23 Ağustos 1834 tarihinde köy halkı adına yazılan dilekçede, Coroş[641] Köyü'nde özellikle Cuma namazlarının kılınacağı bir camiinin olmadığı ve ahalinin uzak köylere gitmek zorunda kaldıkları belirtilmiş, köyün ileri gelenlerinden Emrullah Ağa'nın köylerinde halihazırda bulunan mescide minber yaptırdığını, mescidin camiye dönüştürülmesini istedikleri ve hitabet görevinin de Mustafa Halife Bin Mahmud'a tevcih edilmesini arzu ettikleri yönünde isteklerini belirttikleri belge bulunmaktadır (EK

[640] Küçük, 40.
[641] Coroş, Taşkıran Mahallesi'nin eski adıdır. Karagöz, 265.

16/Belge 13)[642]. Bu bilgiler XIX. yüzyıl başlarında bir mescidin varlığını, 1834'de camiye dönüştürüldüğünü, 1896-97'de de yeniden inşa edildiğini düşündürmektedir.

1896-97 yılları arasında yapılan bu yeni camiye 1940 yılında ana mihrap üzerine mahfil katına denk gelecek şekilde sembolik anlam ifade eden ve aynı bölgede sadece Uzungöl Filak Mahallesi Camii (1813) mihrabının üzerinde karşılaştığımız ahşap küçük bir mihrap eklenmiştir.

1897 tarihli taş mihrabı, sonraki dönemlerde yağlı boya ile boyanmış, 2005 yılında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyonda[643] bu boyalardan arındırılmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.70, Fotoğraf 2.120).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Taşların dizilimi ile oluşturulan yatay tepelik, tam ortada bulunan diş sırası ile ikiye bölünmüştür. Alt kısmı sade olan bu alanın üst bölümünde *"Bismillahirrahmanirrahim"* yazmaktadır. Tepeliğin merkez noktası yukarıya doğru üçgen şekilde uzatılmış ve içine *"Allah"* yazılmıştır. Bu üçgen tacın tepe noktası yarım küre biçimli top kabara ile sonlandırılmıştır. Tepeliğin kenarları volütlü olarak yansıtılmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap yüzeyi bordür olmaksızın bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Tek sınırlayıcı unsur, her iki tarafta simetrik olarak kullanılan sütuncelerdir. Bu sütunceler, düz bir kaide üzerinde yükselen sade bir gövde, şerefe ve petek kısımları balıksırtı ve halat desenleriyle hareketlendirilen, tepe noktası alemle sonlandırılan minare formundadır. Sütunceler, mihrap nişi ve tepelik arasında kalan bölümün bir bütün olarak değerlendirilmesi alınlık ve köşekliklerin ortadan kalkmasına sebep olmuştur ve bu yüzey farklı şekil ve boyutlarda kartuş ve pano süslemeler şeklinde dolgulanmıştır. En üstte bulunan yatay dikdörtgen kartuştaki yazı metni "*Ya müfettihal ebvâb, iftah lenâ hayral bab"* (Ey kapıları açan Allah'ım! Bize hayır kapılarını aç) duası ile başlamakta ve Ali İmran süresi'nin 185. ayetinin ilk kısmı olan

[642] BOA, 1589/29, 23 Ağustos 1834 (1250.Rebiü'l Ahir 17).
[643] Bu bilgi, Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 27.05.2005 tarih, 268 numaralı kararının ekindeki "Abide ve Eski Eser Onarım Fişi"nde geçmektedir.

"Kullu nefsin zaikatü'l mevt" (Her canlı ölümü tadacaktır) ifadesi ile devam etmektedir. Devamında bulunan kare panoda ise, *"sallallahu te'ala 'aleyhi ve sellem"* yazmaktadır. İkinci sırada bulunan ilk kartuşta önünde bulunan bir hilal motifi ile beraber "1315" tarihi, devamındaki yatay dikdörtgen kartuşta ise Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* yazılıdır. Yaşmak kenarına denk gelen üçüncü satırda ise farklı boyutlarda beş kartuş bulunmakta ve soldan sağa doğru sırasıyla *"El evvelu", "Allah", "Celle celaluhu", "Ya", "Muhammed"* yazılıdır. Bu yazı ve dua metinlerinin dışında mihrap üzerinde yine geometrik ve nesneli süslemelere yer verilmiştir. Nişin üstten ikinci kademesine denk gelen alanlarda solda içi boş, sağda ise altı yapraklı çiçek motifine sahip rozetler kullanılmıştır. Bu rozetlerin çerçevesi halat deseni ile belirlenmiştir. Üçüncü kademeye denk gelen alanlarda solda kare pano/kaset içerisinde birbirine çarpraz şekilde konumlandırılmış Ampir etkili iki kılıç motifi bulunmaktadır. Kenar boşluklarında ise üçgen motiflere yer verilmiştir. Sağda ise iki düz silme ile çerçevesi belirlenmiş olan rozetde oniki kollu yıldız bulunmaktadır. Beşinci kademenin yanlarında sancak motifleri dikkat çekmektedir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 85 m genişliğe, 2,30 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru altı kademe ile daralmaktadır. Kademeler arasını belirleyen silmelerde ise alternatifli olarak diş sıralarına sahip saçaklar ve halat silmeler kullanılmıştır. En üstte bulunan yaşmak ise kenarları testere dişleri ile belirginleştirilmiş yuvarlak kemerlidir ve ortasında küresel kabaraya mevcuttur.

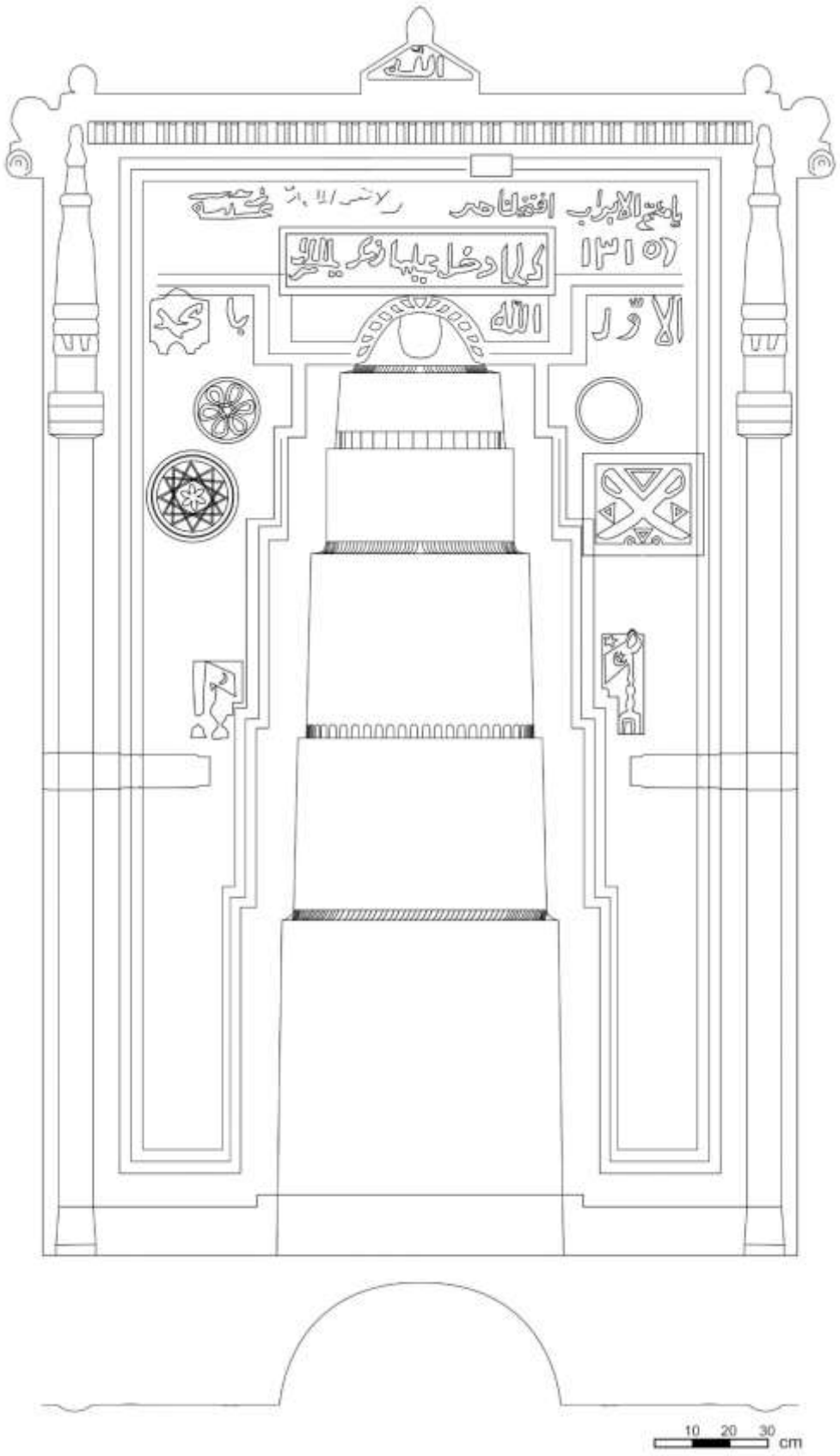
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 15 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

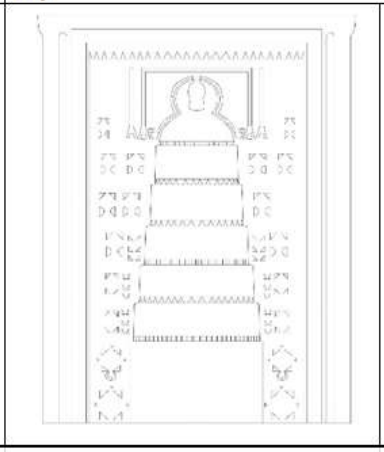

Çizim 2.70. Taşkıran Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.120. Taşkıran Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.7.10. Taşlıgedik Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.10.
Çizim Numarası	2.71.
Fotoğraf Numarası	2.121.
İnceleme Tarihi	25.07.2019
Koordinatlar	40° 41' 10" Kuzey - 40° 15' 14" Doğu
Caminin Tarihi	H.1322/M.1904
Mihrabın Tarihi	H.1322/M.1904
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,85 m Y: 2,70 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma(düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava, Testere Dişi, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısının sağ kanadında bulunan tarih, H.1322/M.1904'dür. Vakıflar Bölge Müdürlüğü kayıtlarında, caminin halk tarafından yaptırıldığı "Bilal Mahmud Efendi" isimli bir kişi tarafından ise para vakfedildiği geçmektedir[644]. Mihrabı yapı ile çağdaştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney cephenin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.71, Fotoğraf 2.121).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrap, kenarlardan üç dışbükey silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır. Kalan yüzeyler ise süsleme alanı olarak değerlendirilmiştir. Motif ise üst üste belirli aralıklarla dizilmiş karelerin içlerinin oyularak baklava dilimi şeklinde kabartılmasından ibarettir. Nişin daralmasına bağlı olarak genişleyen yüzeylerde bu motiflerin sayıları artırılmıştır.

[644] Yavruoğlu, 117.

III. Alınlık: Saçağı testere dişleri ile hareketlendirilen yekpare yatay dikdörtgen kuşak halinde yansıtılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarları ve üzerinde kalan bölüm silmelerle çevrelenerek oluşturulan köşelik, sade bırakılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,25 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru yedi kademe şeklinde daralmaktadır. En üst kademe olan yaşmak, üç dilimli olarak değerlendirilmiş ve kemer kısmı daireye yakın kesitle belirlenerek ortasında küresel konsol kullanılmıştır. Kademeler arası testere dişi ve diş sıraları ile hareketlendirilen silmelerle ayrılmıştır.

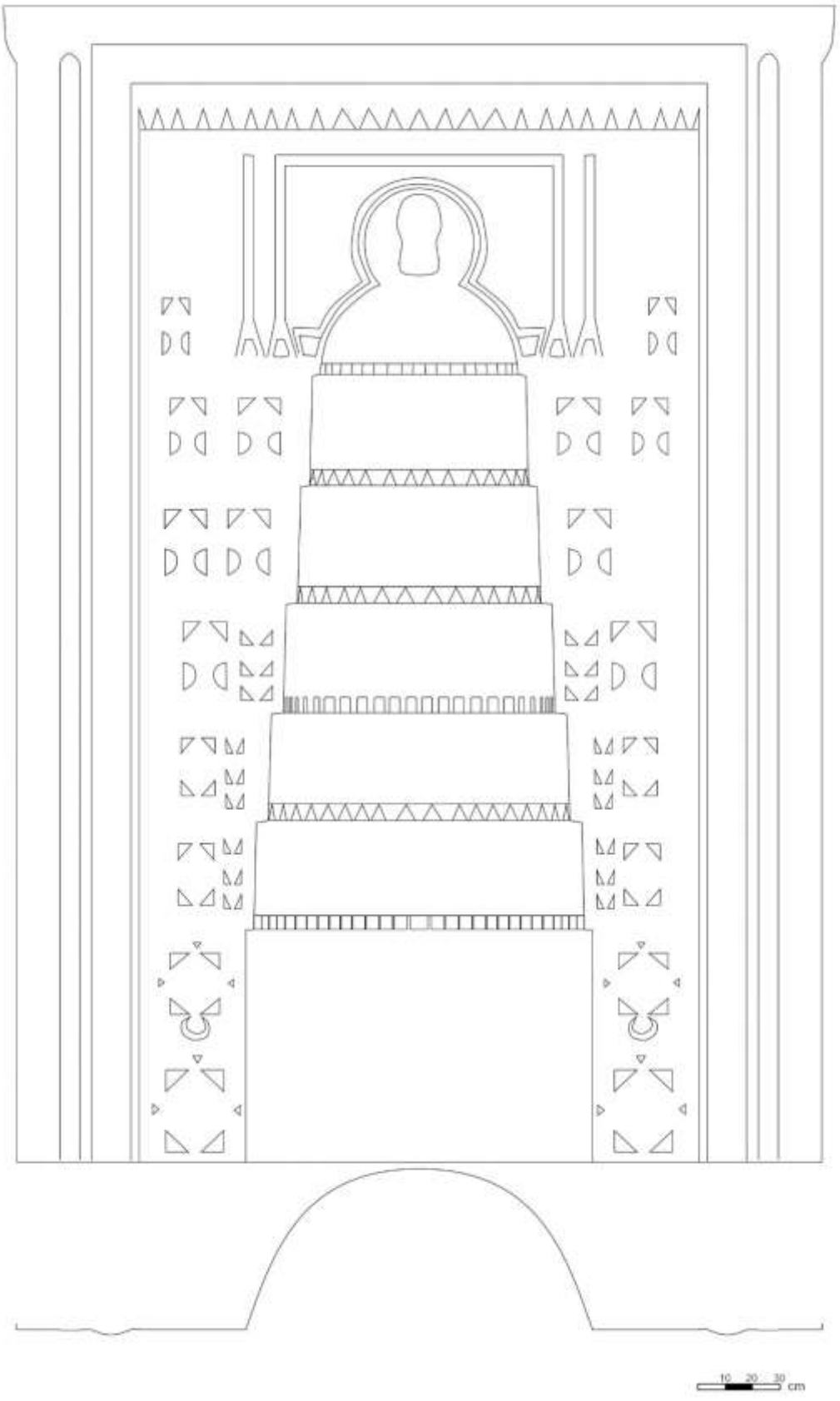
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur

VII. Oturtmalık: Yoktur.

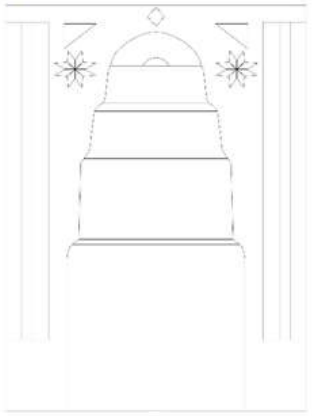

Çizim 2.71. Taşlıgedik Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.121. Taşlıgedik Mahallesi Camii Mihrabı

2.7.11. Yukarı Kumlu Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.7.11.
Çizim Numarası	2.72.
Fotoğraf Numarası	2.122.
İnceleme Tarihi	26.07.2019
Koordinatlar	40° 41' 6" Kuzey - 40° 14' 55" Doğu
Caminin Tarihi	H.1332/M.1914
Mihrabın Tarihi	H.1332/M.1914
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,30 m Y: 2,15 m D: 0,50 m
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Sekiz Kollu Yıldız, Üçgen
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami üzerine sonradan eklenen levhada yapım yılı H.1332/M.1914 olarak geçmektedir. Yapının mimari ve süsleme özellikleri bu döneme uygundur. Mihrabı yapı ile çağdaştır fakat sonradan yağlı boya ile renklendirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney cephenin tam ortasında beden duvarlarının kalınlığı içerisinde konumlandırılmıştır (Çizim 2.72, Fotoğraf 2.122).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrabın kenar yüzeyleri 40 cm yüksekliğe kadar lambri ile kaplanmıştır. Bu alanın üzerinde ise yukarıya kadar uzanan çift sütünce yükselmektedir. Bu sütunlar sarı ile boyanmıştır. Kenar yüzeyleri boş bırakılan mihrabın yaşmak üzerine baklava dilimi, kenarlarına ise üçgen köşelikler çizilerek boyanmıştır. Bu köşeliklerin altında ise sağda ve solda simetrik düzende sekiz kollu yıldızlar çizilmiştir.

III. **Alınlık:** Yoktur.

IV. **Kemer:** Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,05 m yüksekliğe, 50 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru beş kademe şeklinde daralmaktadır. En üst kademe olan yaşmak, yuvarlak kemerle belirlenerek ortasında küresel konsol kullanılmıştır. Yaşmağın dışındaki dört kademe mavi ile renklendirilmiştir.

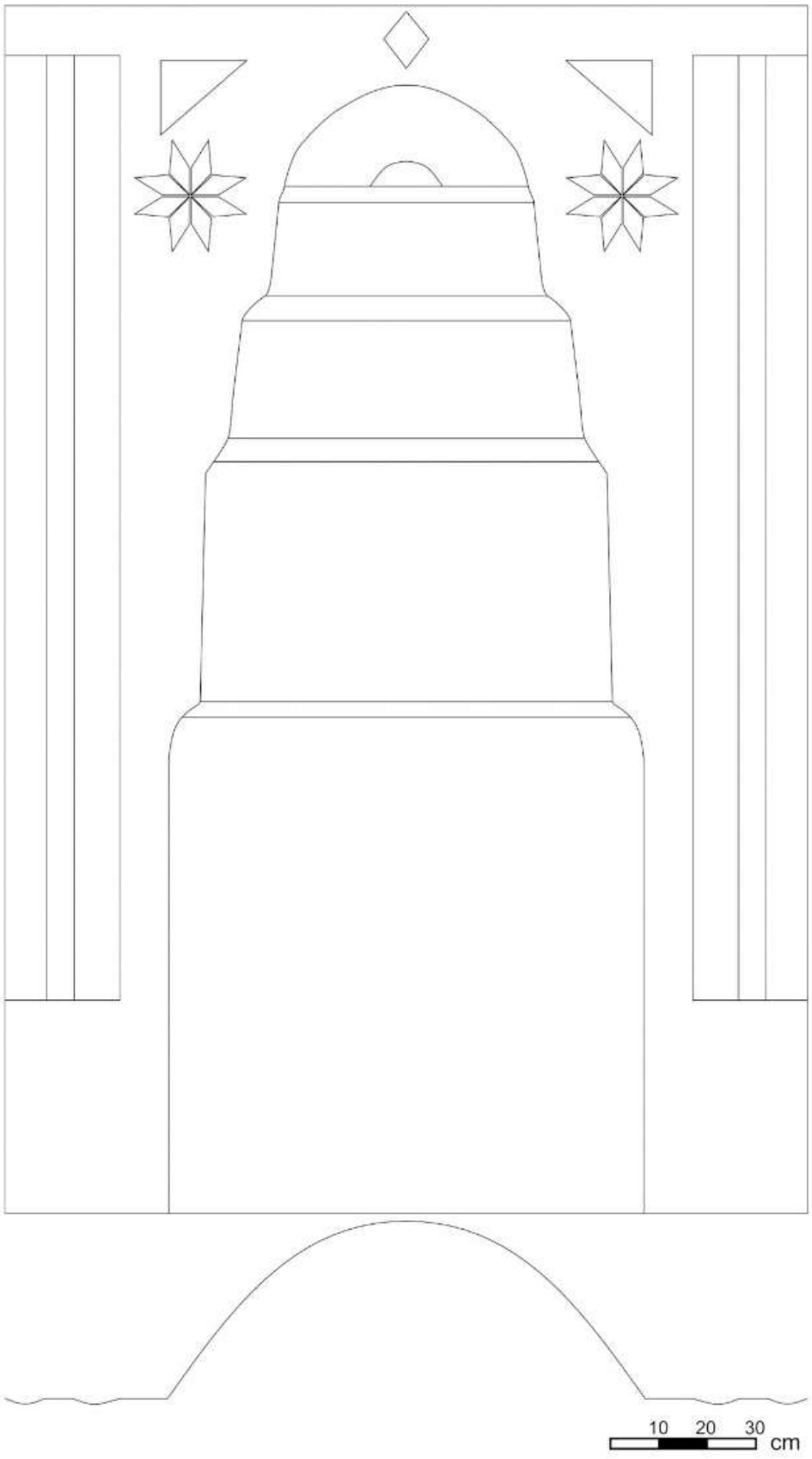
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur

VIII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.72. Yukarı Kumlu Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.122. Yukarı Kumlu Mahallesi Camii Mihrabı

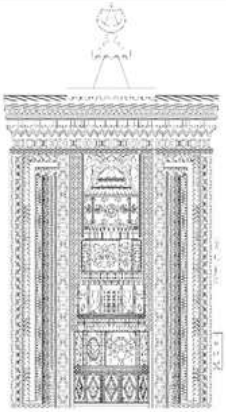
2.8. TRABZON DERNEKPAZARI İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.8. Dernekpazarı İlçesi Cami Dağılımı

1	Taşçılar Mahallesi Merkez Camii
2	Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii
3	Güneykondu Mahallesi Merkez Camii
4	Akköse Mahallesi Merkez Camii
5	Günebakan Mahallesi Merkez Camii
6	Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii
7	Ormancık Mahallesi Merkez Camii
8	Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii

2.8.1. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.8.1.
Çizim Numarası	2.73.
Fotoğraf Numarası	2.123. -2.128.
İnceleme Tarihi	24.07.2019
Koordinatlar	40° 16' 19" Kuzey - 40° 12' 41" Doğu
Caminin Tarihi	H.1219/M.1804
Mihrabın Tarihi	H.1219/M.1804
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,20 m Y: 2,65 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Halka Geçme, Altı Kollu Yıldız, Sekiz Kollu Yıldız, Baklava, Zikzak, Halat/Burma, Ay-yıldız, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi, S Kıvrımı
	Bitkisel: Lale, Servi
	Nesneli: İbrik
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camiinin güneybatı köşesinde dış cephede bulunan tarih kitabesinde H.1219/M.1804 yılı geçmektedir (Fotoğraf 2.123). Yapının mihrabı orijinal olmakla beraber sonradan boyanmıştır.

Fotoğraf 2.123. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarda hafif doğuya kaydırılarak konumlandırılmıştır (Çizim 2.73, Fotoğraf 2.124).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Klasik motiflerin batılılaşma etkisi ve yerel özelliklerle harmanlanarak kullanıldığı mihrabın dış çerçevesi üzerine yatay düzende yapılmış bordürler tepeliği meydana getirmiştir. En alttaki bordürde içiçe dört yivle devam ettirilen kesintisiz S kıvrımları tercih edilirken, ortadakinde saçaklar diş dizileri ile hareketlendirilmiştir. Üçüncü yatay kuşakta ise halka geçmelerden oluşan zencirek mevcuttur. Mihrabın bu kuşağının üzerinde başlayan mahfil balkonunun ahşap bordürleri, mihrap boyunca beyaza boyanarak tepeliğe dahil edilmiştir. Burada da geometrik süslemelere sahip kuşak süslemeler mevcuttur. Mihrabın tam ortasına denk gelecek şekilde ay-yıldız motifinden oluşan bir taç yerleştirilmiştir. Tacın üzerine yerleştirildiği üçgen kaide, sekiz kollu yıldız ve ters duran lalelerle bezenmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap yüzeyi dıştan altı bordürle sınırlandırılmıştır. En dıştaki bordür mihrabı ters U biçiminde kuşatan tek çerçevedir. Kompozisyonda sonsuzluk prensibi dahilinde yıldız dolgulu kareler işlenmiştir. Yüzeyde kullanılan her bordürde uygulandığı gibi bu bordürün kenarlarıda geometrik desenli kuşaklarla sınırlandırılmıştır. İkinci bordür, ortası düz, kenarları mukarnas dizisi şeklinde yansıtılan ve mihrabın üst hizasında ters L şeklinde içeriye doğru uzatılan bordürdür. Üçüncü bordür, içiçe dört silmenin kesintisizce yukarıya kadar devem ettirildiği S kıvrımlarından oluşmaktadır. Bu bordür de diğerlerinde olduğu gibi kenarlarında halat ya da yıldızlardan oluşan silmeler ile çevrelenmiştir. Dördüncü bordür, kenarları halat silmelerle kuşatılmış ana kompozisyonu yıldızlarla dolgulanmış altıgenlerdir. Beşinci bordür, en geniş bordür olarak karşımıza çıkmaktadır ve süsleme kompozisyonunda birinci bordür tekrar edilmiştir. Altıncı bordür ise, mihrap nişinin ikinci kademesinden itibaren yükselen halat ve zikzakların kullanıldığı kuşaklardır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarları halat desenli bir silme ile yatay dikdörtgen panoya dönüştürülerek köşelik meydana getirilmiştir. Her iki kenarında bakışımlı olarak konumlandırılan ibrikler ve üst kısmında S kıvrımına eklenen bitkisel rozet ve yaprak desenleri bulunmaktadır. İbriklerin kaide ve gövde yüzeyleri, yıldız desenlerinden

oluşan geometrik süslemeye sahiptir. Kulpları ve lülesi halat desenli olan bu ibriklerin kapakları Mühr-ü Süleyman desenli rozetler şeklindedir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş yüzeyli olan niş yarım ongen planlıdır, 75 cm genişliğe, 2,10 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru beş kademe ile daralmakta, yaşmakla son bulmaktadır. Yaşmak dışındaki diğer dört kademe zengin motiflere sahip panolarla bezenmiştir. Her bir yüzey bir pano şeklinde dizayn edilmiş ve içleri farklı motiflerle süslenmiştir. En alt kademe, üstüste iki yanyana beş panodan oluşan bir düzenleme ile ele alınmıştır. Sağdan başlamak üzere alt sıradaki sağdan bir, iki, üç ve beşinci panoda süsleme aynıdır. Ortasında çakıfelek rozet bulunan baklava dilimleri ile kompoze edilmiştir. Her bir panonun çevresi yine yıldızlardan oluşan silmelerle sınırlandırılmıştır. Bu silmelerin iç köşelerine ise üçgen köşebentler yerleştirilmiştir. Diğerlerinden farklı olan dördüncü pano kenar silmeleri ile ikiye bölünmüş şekilde yansıtılmıştır ve oluşan bu çerçevelerin birinde servi ağacı motif olarak yerini alırken, diğerinde dikey bir hatla birbirine bağlanmış çarkıfelek ve sekiz kollu yıldızdan oluşan rozetler bulunmaktadır. Üst sıradaki beş panoda ise, sağdan birinci ibrik motifine sahiptir. Yanyana iki üçgen ile kaidesi oluşturulan ibriğin, gövdesi çarkıfelek, kapağı ise sekiz kollu yıldız motifleriyle ele alınarak kalan boşlukları yıldız desenleri ile çevrelenmiştir. Kulpu ve lülesi halat desenlidir. Panonun çevresi diğer panolarda olduğu gibi altı kollu yıldızlara sahip silmelerle sınırlandırılmış ve üst köşelerden aşağıya doğru sarkan iki lale motifine yer verilmiştir. İkinci ve üçüncü pano birleştirilerek, ortasında bulunan ibrikten çıkan sağa ve sola doğru simetrik akan dallara ve bu dalların uçlarına asılan laleler ile kompoze edilen natürmort resmedilmiştir. Kenar çerçevesi altı kollu yıldız olan bu panoların üst köşelerinde dört dilimli yelpaze motifleri bulunmaktadır. Dördüncü panoda, çerçevesi halat deseni ile belirlenmiş bir geometrik desenli rozet mevcuttur. Bu madalyonun içi ise iki sıra olacak şekilde altı kollu yıldız ile dolgulanmıştır. Panonun dört köşesinde rozetler bulunmaktadır. Beşinci pano yine yüzeyi geometrik desenli taranmış ibrik motifine sahiptir (Fotoğraf 2.125).

İkinci kademede yanyana beş pano mevcuttur. Sağdan ilk ve son panoda, üç dilimli, kırık hatlı bir kemere sahip yüzeysel niş ve bu nişin ortasında bulunan Mühr-ü Süleyman motifleri dikkati çekmektedir. Panonun üst köşelerinde ise yıldızla

dolgulanmış rozetlere yer verilmiştir. İkinci ve dördüncü panoda ana motif servi ağacıdır. Fakat dördüncü panoda bulunan servinin yanına üstü alemle taçlandırılan dikey hattın birbirine bağladığı çarkıfelek ve yıldız dolgulu rozetler yerleştirilmiştir. Üçüncü panoda ise yanyana ve üstüste üçer sıra olacak şekilde altı ve sekiz kollu yıldızlarla dolgulanmış karelerden ibaret örgü ile kompozisyon tamamlanmıştır (Fotoğraf 2.126).

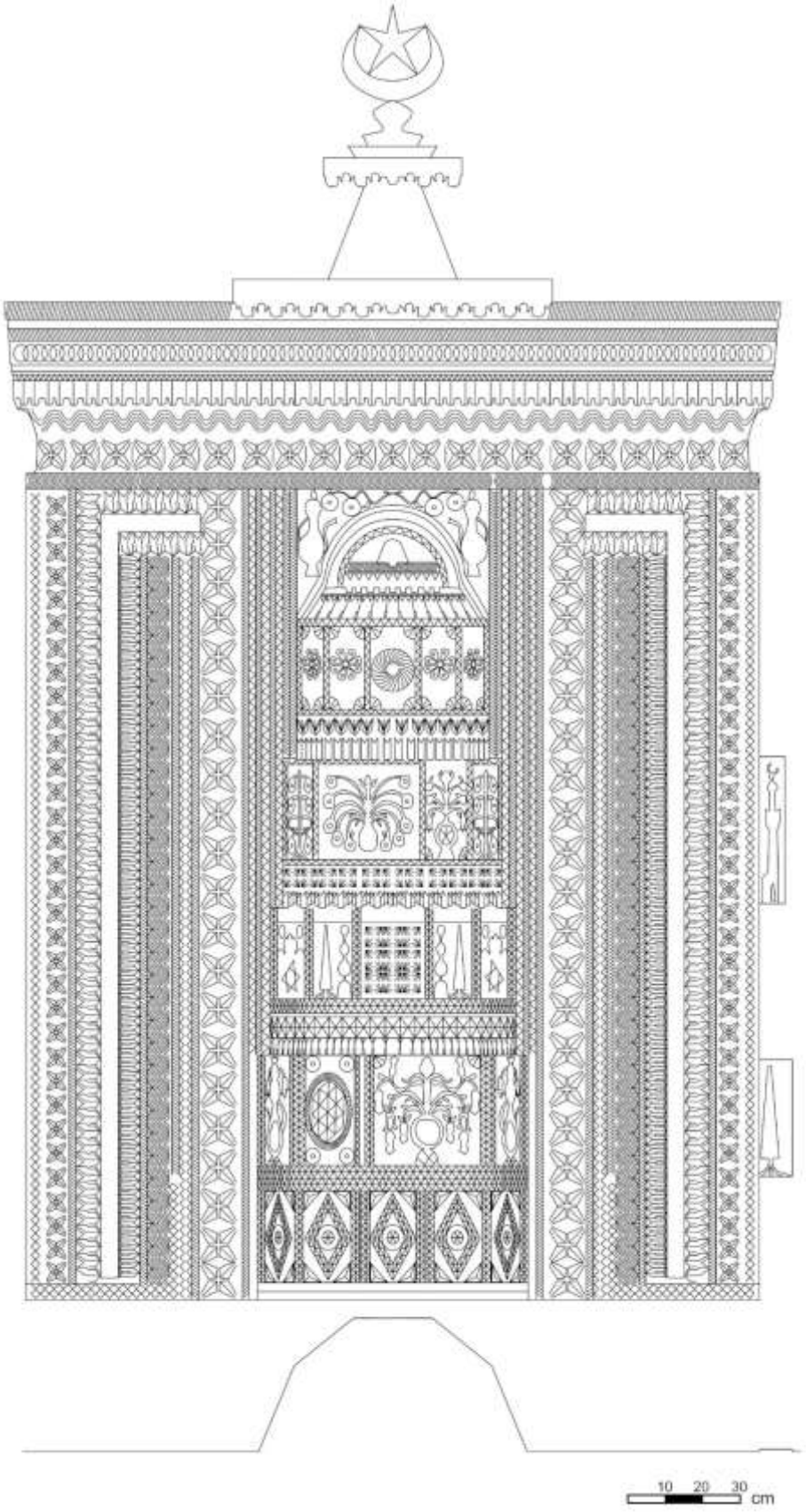
Üçüncü kademede sağdan birinci ve beşinci panoda, zeminden dikey uzayan bir dal üzerinde sağa ve sola dağılan rozet çiçeklere yer verilmiştir. İkinci panoda, üçgen bir altlığın üzerine yerleştirilen kenarları halat desenleriyle belirlenmiş ve ortasında altı kollu yıldız bulunan bir rozetden doğan dallar ve bu dalların uçlarına serpiştirilen lale ve yapraklar tercih edilen kompozisyon olmuştur. Bu panonun alt köşeleri yelpaze motifi ile hareketlendirilmiştir. Üçüncü ve dördüncü panonun birleştirilmesinden elde edilen dikdörtgen alanda yine bir madalyondan çıkan dallar ve bu dalların uçlarına yerleştirilen rozetller ile elde edilen natürmort tekrar edilen bir süsleme olarak yerini almıştır (Fotoğraf 2.127).

Dördüncü kademede yine beş pano bulunmaktadır. Sağdan birinci ve ikinci kademede kullanılan motifler kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla Mühr-ü Süleyman'dır, fakat kazınarak tahrip edilmiştir. Üçüncü panonun kenarları diğerleri ile aynıdır, merkezinde ise çarkıfelek bulunmaktadır. Dördüncü ve beşinci panoda merkez noktada rozet çiçek kullanılarak diğerlerinden farklılaştırılmıştır (Fotoğraf 2.128).

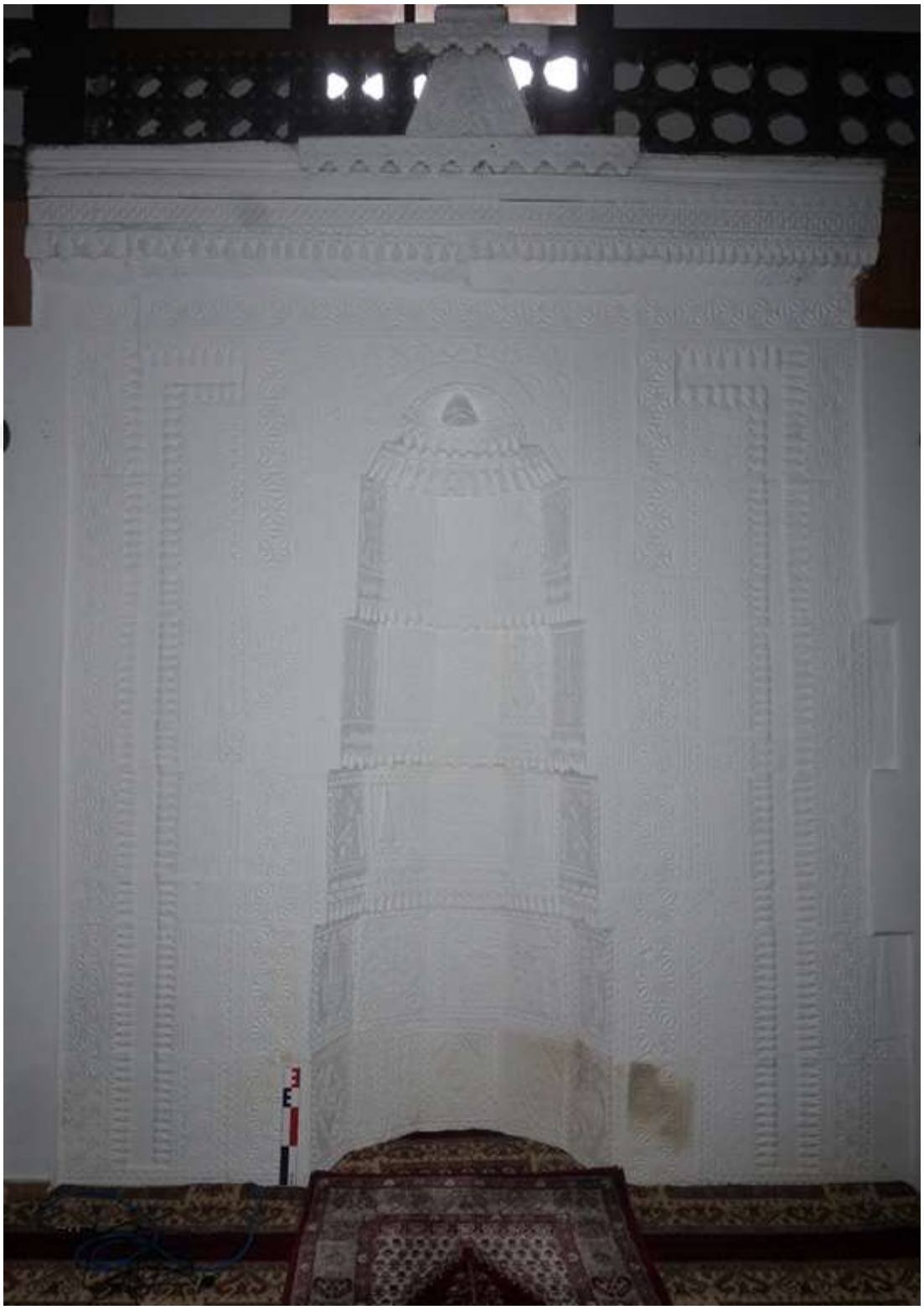
En üst kademe olan yaşmak ise bir sıra mukarnas dizisi, bir sıra diş dizisi ile hareketlendrilmiştir. Bu kuşaklar birbirinden halat silme ile ayrılmaktadır. Yaşmağın merkez noktası ise alt kısmı çiçek formunda yansıtılan sarkıtla belirginleştirilmiştir. Yaşmak kemeri, kenarlardan halat silmelerle belirlenen üçgen dizisine sahip bir su yolu ile kuşatılmıştır.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

Çizim 2.73. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.124. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Fotoğraf 2.125. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Birinci Kademe

Fotoğraf 2.126. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı İkinci Kademe

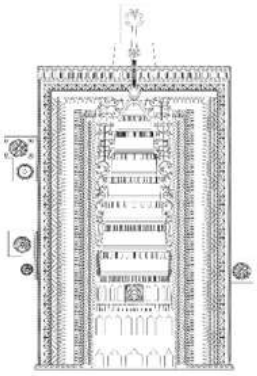

Fotoğraf 2.127. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Üçüncü Kademe

Fotoğraf 2.128. Taşçılar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Dördüncü Kademe

2.8.2. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.8.2.
Çizim Numarası	2.74.
Fotoğraf Numarası	2.129.-2.133.
İnceleme Tarihi	24.07.2019
Koordinatlar	40° 48' 5" Kuzey - 40° 13' 54" Doğu
Caminin Tarihi	H.1221/M.1806
Mihrabın Tarihi	H.1221/M.1806
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 3,75 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Kabartma, Oyma, Renklendirme
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçlü Sarmal, Sekiz Kollu Yıldız, Halat/Burma, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi, Niş Dizisi, S Kıvrımı
	Bitkisel: Lale, Nar
	Nesneli: Alem
	Yazı: İsim, Tarih
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camiinin yapım yılı ile ilgili net bilgiler elde edilemese de dört mihrabın dört de giriş kapısının üzerinde olmak üzere sekiz kitabe bulunmaktadır. Mihrabın üçüncü bordürü üst kısımda süslemesi devam ettirilmeyerek kitabelik olarak değerlendirilmiştir. Solda ve sağda simetrik olarak dört yatay çerçeve ile düzenlenmiş bu kitabelerden soldaki ikisi okunamamaktadır. Sağda bulunan ilk kitabede Dört Halife isimleri olan "*Ebubekir, Ömer, Osman, Ali"* isimleri geçmektedir. İkinci kartuş içinde ise, "*İbrahin Bin Muhammed, Sene 1221"* yazılıdır. Miladi 1809 yılına denk gelen bu tarihin mihrabın yapıldığı tarih olduğu kesindir. Kapı üzerinde bulunan kitabelerde ise onarım bilgileri geçmektedir. Sağ üst taraftaki tek satırlık kitabede (Fotoğraf 2.129), *"Mescid ihya edenler müstehakken rahmete, vukuf eyler inşa edenler…Usta Mustafa İbni Hasan"*, hemen altında bulunan dört satırlık kitabenin (Fotoğraf 2.131) ilk satırında, *"Cafer Şah Bin Osman Bin Muhammed Bin Ali Bin Ömer Bin El Hacı*

Muhammed, son satırında ise *"İbrahim Bin .... Mustafa…….tarih…….sene….. 1224"* yazılıdır. Giriş kapısının solundaki ilk iki satırlık kitabede (Fotoğraf 2.130), "*Tarih El Hacı Muhammed Bin Ahmed ve Mustafa Emir Bin Murad …"*, ve "*Tarih usta İbrahim ve Ahmed…sene 1224"* bilgileri geçmektedir. Diğer kitabede (Fotoğraf 2.132), ise, *"Ta'miru evveliyye sebun ve semanmae ve ta'miru's-sani dokuzyüz yirmibeş, ve ta'miru's-salis bin yüz seksen ta'mir'r rabi' camiu'ş-şerif fi seniyye-i Sultan Mahmud ehlü'l-karye…yessera'llahu…Fi'd-dareyn ve eskenna'llahu fi'l-cenneti…"* ifadeleri geçmektedir[645].

Fotoğraf 2.129. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Kitabesi

Fotoğraf 2.130. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Kitabesi

Fotoğraf 2.131. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Kitabesi

Fotoğraf 2.132. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Kitabesi

[645] Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, 81-82.

Bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılacak olursa son kitabeye göre camii, 1465, 1519, 1766 ve 1809 yıllarında onarılmış olmalıdır. Fakat bölgedeki en eski tarihli caminin Of/Ağaçlı Mahallesi Cami (1767) olduğu bilinmektedir. Bu durumda geriye gidilebilecek en erken tarih XVIII. yüzyılın ikinci yarısıdır. Zaten 1681,1683 ve 1684 tarihli Avarız defterlerinde bahsi geçen Kondu (Dernekpazarı) nahiyesinde toplam 33 müslüman yaşamaktadır[646] ve bu azınlık olma durumunda camiinin varlığından söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki 1461'de fethedilen Trabzon'un merkezinde bile sadece kiliseden dönüştürülen camiler bulunmaktayken Dernekpazarı gibi merkeze uzak bir ilçede caminin yapılmış olması mantıklı görünmemektedir. Kitabelerin yazı karakterleri hepsinin aynı dönemde tek elden yazıldığını göstermektedir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bir cami varlığı düşünülürse de bütün kitabeler günümüzdeki caminin yeniden yapım ya da onarım yılları olan H.1221-1224/M.1806-1809 arasında yazılmıştır.

Haşim Karpuz, yapının banilerinin eski camii için *"Cafer Şah Bin Osman",* günümüzdeki yapının ise *"Cansızzade Cafer ve Hüseyin"* olduğundan bahsetmektedir[647]. Kitabelerden yapılan çıkarımlara göre, günümüzdeki yapıda çalışan ustalardan *"İbrahim Bin Muhammed"* mihrap ustası, diğer adı geçen *"Mustafa İbni Hasan, İbrahim ve Ahmed"* de yapının diğer mimari alanlarında çalışmış ustalar olmalıdır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarda hafif doğuya kaydırılmış olarak konumlandırılmıştır (Çizim 2.74, Fotoğraf 2.133).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yatay dikdörtgen bordür şeklinde ele alınmıştır. İçiçe yivlerle oluşturulan basit düzendeki S kıvrımlarının kesintisizce uzayıp gittiği tezyine sahiptir. Saçak kısmı diş dizileri ile belirginleştirilmiştir. Tepelik, tam ortadan kesintiye uğratılarak taç yerleştirilmiştir. Bu kesinti aynı zamanda mihrabın ilk iki bordüründe de sözkonusudur. Motif, üçlü sarmal zincireğin ortada bir rozetle bağlanarak zikzak şeklinde yukarıda konumlandırılan aleme kadar devam ettirilmesidir. Ortada bulunan rozetin içinde sekiz kollu yıldız bulunmaktadır.

---

[646] M. Hanefi Bostan, "Çaykara ve Dernekpazarı Tarihi", *Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı,* İstanbul 2005, 38-41.
[647] Karpuz, "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", 283.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan altı bordürle sınırlandırılmıştır. İlk bordür, kenarları halat silmelerle kuşatılan, eşkenar dörtgenlerin baklava dilimleri şeklinde yanyana dizilmesi ile oluşturulmuştur. İkinci bordür, prizmal üçgenlerle boyutlandırılmış sekiz kollu yıldız ile tezyin edilerek yine kenarlardan halat silme ile çevrelenmiştir. Üçüncü bordür, ilk bordürün tekrarıdır, sağda ve solda devam ederken üst bölümde bu bordür, mihrabın usta ismini ve tarihini veren kitabelik olarak değerlendirilmiştir. Dördüncü bordür, en geniş olandır ve kenarlardan mukarnas dizileri ile sınırlandırılan yüzeyi sade bırakılan bir düzenleme göstermektedir. Bu bordür, ters L şeklinde mihrabın iç yüzeyine doğru köşeliğe kadar uzatılmıştır. Beşinci bordür, içleri yıldızlarla dolgulanmış eşkenar dörtgenlerden ibarettir ve yine kenarlardan halat silmeler ile kuşatılmış durumdadır. Altncı bordür, mihrap nişinin ikinci kademesi seviyesinde başlamakta ve köşeliğe kadar devam etmektedir. Süsleme ise birinci ve üçüncü bordürde ki gibi eşkenar dörtgenlerden meydana getirilmiştir. Mihrabın bordür düzenlemesi dışında kalan ve dördüncü kademeden itibaren yukarıya devam ettirilen yüzeylerde, kompozisyonun sürekliliğinin sağlandığı pano süslemeler mevcuttur. Zeminden başlayarak köşeliğe kadar uzanan dallar üzerine bağlanan meyve ve rozetlerle tezyin edilmiştir. Her bir dalın ucuna herhangi bir simetri aranmadan nar ya da rozetler asılmıştır. Narların içleri yivlerle, rozetler ise yıldız ya da çiçeklerle yansıtılmıştır. Bu nar ve rozetler aynı zamanda yapraklarla zenginleştirilerek daha dolgun bir görünüme kavuşturulmuştur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarında oluşturulan panolarda, yine bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Sağ panoda, ortada dikey bir dala bağlanan kıvrımların uçlarına, yüzeylerde olduğu gibi, nar ya da rozetler yerleştirilmişken, sol panoda aynı düzen tekrarlanarak dalların uçlarına laleler yerleştirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

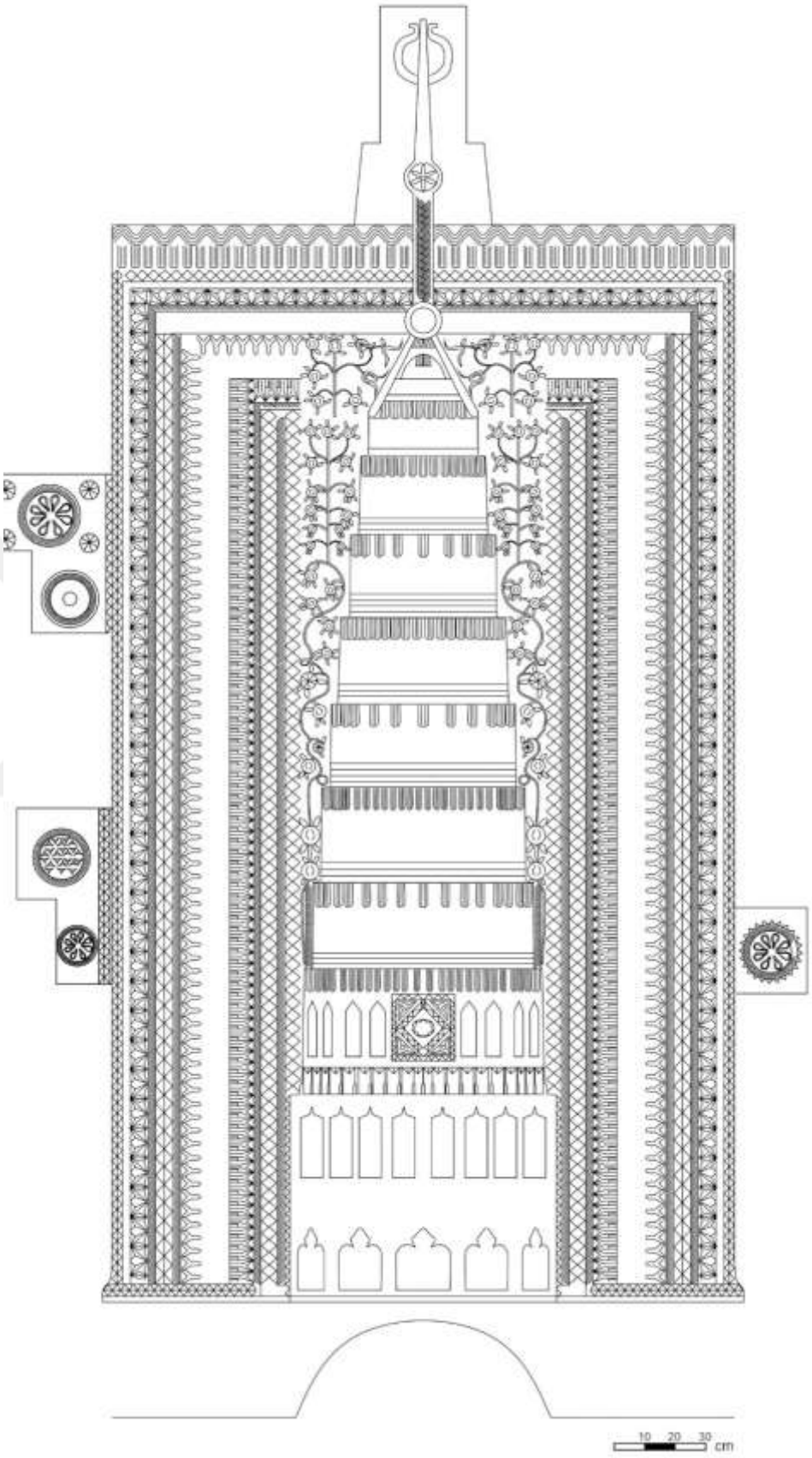
1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,50 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru dokuz kademe şeklinde daralmaktadır. Kademeler arası diş dizileri şeklindeki saçaklarla birbirinden ayrılmıştır. En alt kademe iki bölümlü olarak ele alınmıştır. Altta her bir yüzeye denk gelecek

şekilde kemerleri üç ya da beş dilimli sonlanan sathi nişlere yer verilmiştir. Üstte ise her bir sıraya iki tane denk gelecek şekilde sivri kemerli nişler kullanılmıştır. İkinci kademede de her bir yüzeyde ikili niş uygulaması devam ettirilmiştir, fakat ortadaki yüzey farklılaştırılmıştır. Ortasında kenarları halat deseni ile belirlenmiş bir rozet çiçek ve bu rozeti baklava dilimi şeklinde çevreleyen eşkenar dörtgen kullanılmıştır. Diğer kademelerin içleri sade bırakılmıştır. Yaşmak ise üçgen formda yansıtılmıştır. Ortasında sarkıt şelinde konsol bulunan yaşmağın tepe noktası rozet çiçekle taçlandırılmıştır. Mihrabın tamamı kökboyalarla sarı, kırmızı ve mavinin tonları ile renklendirilmiştir.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

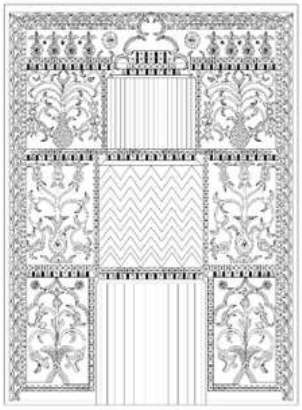
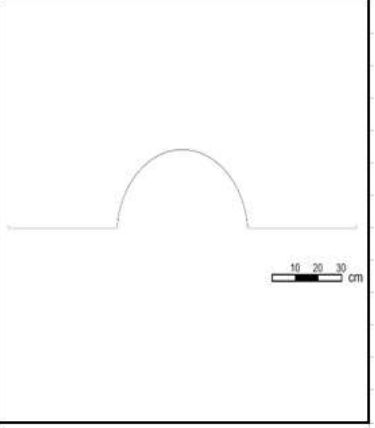
Çizim 2.74. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.133. Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.8.3. Güneykondu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.8.3.
Çizim Numarası	2.75.
Fotoğraf Numarası	2.134.
İnceleme Tarihi	24.07.2019
Koordinatlar	40° 48' 19" Kuzey - 40° 15' 11" Doğu
Caminin Tarihi	H.1235/M.1819
Mihrabın Tarihi	H.1235/M.1819
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,40 m Y: 1,85 m D: 0,25 m
Süsleme Tekniği	Düz Yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Dört Kollu Yıldız, Halat/Burma, Mukarnas Dizisi, C Kıvrımı
	Bitkisel: Lale
	Nesnesel: Vazo
Malzeme	Ahşap

Tarihçesi: Cami son cemaat yerindeki ahşap direk üzerinde bulunan *"Maşallah sene 1235"* ibaresine göre M.1819 yılında yaptırılmıştır[648]. Mihrabı yapı ile çağdaştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında konumlandırılan ahşap mihrap, geleneksel uygulamanın aksine bölgede benzer örnekleri görülen iç mekana duvardan bağımsız konumlandırılan tiptedir (Çizim 2.75, Fotoğraf 2.134).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan ikili sarmal zencirek bordürle üç yönden ters U biçiminde kuşatılmıştır. Bordürle niş arasında kalan yüzeylerde panolar halinde süslemeler mevcuttur. Bu panolar, aynı zamanda niş içindeki

[648] Küçük, 65.

kademelerde de devam ettirilen dört kollu yıldız ve mukarnas dizilerine sahip silmelerle çevrelenmiştir. Sağda ve solda üçer adet bulunan panolarda vazodan çıkan çiçekler betimlenmiştir. En alt panolarda, dip kısımları tamamlanmamış vazolardan çıkan lale ve yapraklar dikkat çekmektedir. Üst kısmında dekoratif bir kemer ve bu kemerin dış köşelerinde rozetler kullanılmıştır. Ortadaki panolarda, vazo yelpaze şeklinde iki yanı yaprak formlu bir altlık üzerine oturtulmuş ve içerisinden çıkan yine kıvrım dal, lale ve yaprak motifleri ile süslenmiştir. En üstteki panoda ise üzeri kafeslenmiş vazodan çıkan kıvrım dal, lale ve yapraklar ortada bir hilal motifi ile tamamlanmıştır. Panoların düzenlenişi simetriktir fakat kullanılan motiflerde farklılıklar söz konusudur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın her iki kenarında simetrik konumlandırılan köşeliklerde çarkıfelek ve yanyana dizilmiş dörder lale motifi bulunmaktadır. Lalelerin içlerinde ve aralarında geometrik rozetlere yer verilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 50 cm genişliğe, 1,85 m yüksekliğe, 25 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru üç kademe şeklinde daralmaktadır. Kademelerde, ağaç renklerinin farklılığından kaynaklanan iki renklilik dikkat çekmektedir. Alt ve üst kademede dikey, ortada zikzak desenli hareketlilik vardır. Kademeleri birbirinden ayıran silmeler mukarnas, yıldız ve halat desenli olarak yansıtılmıştır. En üstte bulunan yaşmak kemeri ve tepe noktası C kıvrımları ile belirlenmiştir.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

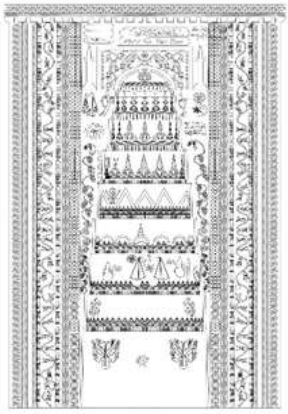
Çizim 2.75. Güneykondu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.134. Güneykondu Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.8.4. Akköse Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.8.4.
Çizim Numarası	2.76.
Fotoğraf Numarası	2.135.- 2.137.
İnceleme Tarihi	24.07.2019
Koordinatlar	40° 47' 20" Kuzey - 40° 16' 33" Doğu
Caminin Tarihi	H.1282/M.1865
Mihrabın Tarihi	H.1282/M.1865
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,80 m Y: 3,10 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Üçlü Sarmal, Sekiz Kollu Yıldız, Üçgen, Halat/Burma, Ay-yıldız, Işınsal Çubuklar, Diş Sırası
	Bitkisel: Kıvrımdal, Lale, Servi, Üzüm
	Nesneli: İbrik, Mizan/Terazi, Alem, Zülfikar, Minare, Yelkenli
	Yazı: Ayet-i Kerime, İsim, Tarih, Ciharyar-ı Güzin, Dört Melek
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Cami üzerinde H.1282/M.1865 tarihini veren üç ayrı kitabe bulunmaktadır. Kadınlar mahfiline ulaştıran kapı kemeri üzerinde, *"Amele Keşaplıoğlu Usta Mahmud sene 1282"* yazılıdır. Vaaz kürsüsü üzerinde geçen tarih, Kanuni Sultan Süleyman'ın yazdığı şiirin ilk beyti ile beraber,*"Cihanda yok muteber bir nesne devlet gibi, Olmaya cihânda bir nefes sıhhat gibi, tarih sene 1282"* şeklinde verilmiştir (Fotoğraf 2.135). Mihrap nişinin sağında ise "*Tarihinde ....inşa eyledi, bin iki yüz seksen iki tarihi, Usta Seyyid ...İbn Aziz, Katiboğlu Süleyman Bin Aziz"* yazmaktadır[649]. Bu bilgiler ışığında değerlendirme yaplacak olursa, cami ustaları Seyyid … İbn Aziz ile Katipoğlu Süleyman Bin Aziz, ahşap ustası ise Keşaplıoğlu Mahmud olmalıdır. Yapı ile çağdaş olan mihrabı, sonradan yağlı boya ile boyanmıştır.

[649] Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, 97-98; Demir, 173; Küçük, 75.

Fotoğraf 2.135. Akköse Mahallesi Merkez Cami Vaaz Kürsüsü Kitabesi

Fotoğraf 2.136. Akköse Mahallesi Merkez Cami Mihrap Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında giriş kapısı ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.76, Fotoğraf 2.137)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrap yüzeyinden hafif dışa taşkın olan tepelik, yüzeyi üçlü sarmal zencirekle kompoze edilen yatay dikdörtgen bir lento şeklindedir. Altta bulunan halat desenli silmeden sonra saçak, yüzeyleri yivli diş dizisi ile sonlandırılmıştır..

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap yüzeyi, zeminden tepeliğe kadar devam ettirilen üç ana bordürle sınırlandırılmıştır. İlk bordür, tepelik süslemesi ile aynı düzende üçlü sarmal ile tezyin edilmiştir ve dış kenarı düz, iç kenarı halat silme ile kuşatılmıştır. İkinci bordür, zeminden tepeliğe kadar kesintisizce uzayıp giden kıvrımdalların iç bükey kısımlarına yerleştirilen laleler ile kompoze edilmiştir. Bu bordürde nişin üçüncü kademesine denk gelen kısmında lale yerine, sağda yıldız rozet, solda ise Mühr-ü Süleyman motifi ile dolgulanmış rozet bulunmaktadır. Kenarlardan halat desenli silmelerle kuşatılan bordürde lalelerin diziliminde belirli bir düzen aranmamış düz ya da ters olarak konumlandırılmıştır. Üçüncü bordür, kenarlardan düz silmelerle kuşatılmış sekiz kollu yıldız dolgulu karelerin istiflendiği süslemeye sahiptir. Bu bordür, sol cephede tepeliğe kadar devam ederken, sağda alınlık hizasında bulunan kitabe panosu sebebiyle yarım bırakılmıştır. Bu yüzeyler açısından asimetrik bir durum ortaya çıkarmıştır.

Bordürler ile niş arasında kalan yüzeylerde her bir kademeye farklı motifler denk gelecek şekilde pano süslemeler yapılmıştır. Nişin daralmasına bağlı olarak genişleyen bu yüzeylerde hem geometrik hem bitkisel unsurlar dikkat çekmektedir. Nişin üçüncü kademesinden itibaren başlayan bu motiflerin ilki kıvrımdallara bağlanan üzüm

salkımları, ikincisi bitkisel dolgulu rozetler, üçüncüsü ve dördüncüsü ise yine üzüm salkımlarıdır. Beşinci panoda sağda kitabelik, solda altı yapraklı çiçek ile dolgulanmış rozet bulunmaktadır. Mihrabın sekizinci kademesine denk gelen alanda konumlandırılan panolar iki bölümlüdür. Sağda çarkıfelek dolgulu rozet, ay yıldız ve kılıç motifleri bulunurken, solda kılıç ve yelkenli dikkati çekmektedir. Ayrıca köşeliğin her iki kenarına, kaide, gövde, şerefe, petek ve külah kısımlarının tamamı yansıtılan minare motifleri kabartılmıştır.

III. Alınlık: Kenarlardan bordürler, üstten tepelik ve alttan köşelik arasında kalan alınlık, kitabelerin konumlandırıldığı alandır. Sağda bulunan dikdörtgen panonun ilk satırında Dört Halife isimleri olan *"Ebubekir, Ömer, Osman, Ali"* yazılı iken, ikinci satırında *"Rıdvanullahi teala aleyhim ecmain*[650]*"* yazılıdır. Köşeliğin üzerinde yatay dikdörtgen üç kartuş bulunmaktadır. Bunlardan ilki boş bırakılmış, ikincisinde Ali İmran Suresi 37. ayetin bır kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* üçüncüsünde ise dört büyük meleğin isimleri olan *"Azrail, Cebrail, Mikail, İsrafil"* yazılmıştır. Solda da yine üç kartuş bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi boş bırakılmış, üçüncüsüne ise *"Maşaallah"* yazılmıştır. Mihrabın sonradan boyandığı dönemde yazılar siyah ile renklendirilmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarlarına denk gelen alan silmelerle sınırlandırılarak dikdörtgen bir panoya dönüştürülmüştür. İç yüzeyinde zeminden başlayıp ters U formunda panoyu dolaşan S kıvrımlarına bağlanan lale, yaprak ve rozet motifleri dikkati çekmektedir. Lale ve yapraklar kenar ve köşelerde kullanılırken, üst kısma denk gelen kıvrımlarda, içleri yıldız dolgulu rozetler bulunmaktadır. Yaşmak kemerinin üzerinde kullanılan ok uçları ise süslemeye dahil edilen diğer motiflerdir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,60 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru sekiz kademe ile daralmakta ve yuvarlak kemerli yaşmakla son bulmaktadır. Niş yüzeyleri, geometrik, bitkisel ve nesneli süslemeler ile zengin bir görünüme kavuşturulmuştur. En alt kademede, ortada

[650] Daha çok Ashâb-ı Kirâmın isimleri anılınca söylenen; "Allahü teâlânın rızâsı onlar üzerine olsun" mânâsına gelen duâ, hürmet ve saygı ifâdesi. Bir kişi için rıdvânullahi teâlâ aleyh, iki kişi için rıdvânullahi teâlâ aleyhimâ denir. Dört Halife isimleri yazdığı için bu ifade kullanılmıştır.

bir çarkıfelek, yanlarda ise uçlarında laleler bulunan şamdan formunda yansıtılmış dallar ve laleler bulunmaktadır. Dikey hatla düzlemsel çubuk şeklinde konumlandırılan dalların çıkış noktası, alışılmış vazo görünümünün dışındadır, uçları volütlü C kıvrımları ile sağlanmıştır. Bu dallara bağlanan diğer kıvrımların uçlarına yönleri hususunda belirli bir düzen aramaksızın laleler ve goncalar yerleştirilmiştir. Simetrik olarak sağda ve solda konumlandırılan bu motifler arasındaki farklılık, solda bulunan kompozisyonun dip noktasında konumlandırılan servi ağaçlarıdır.

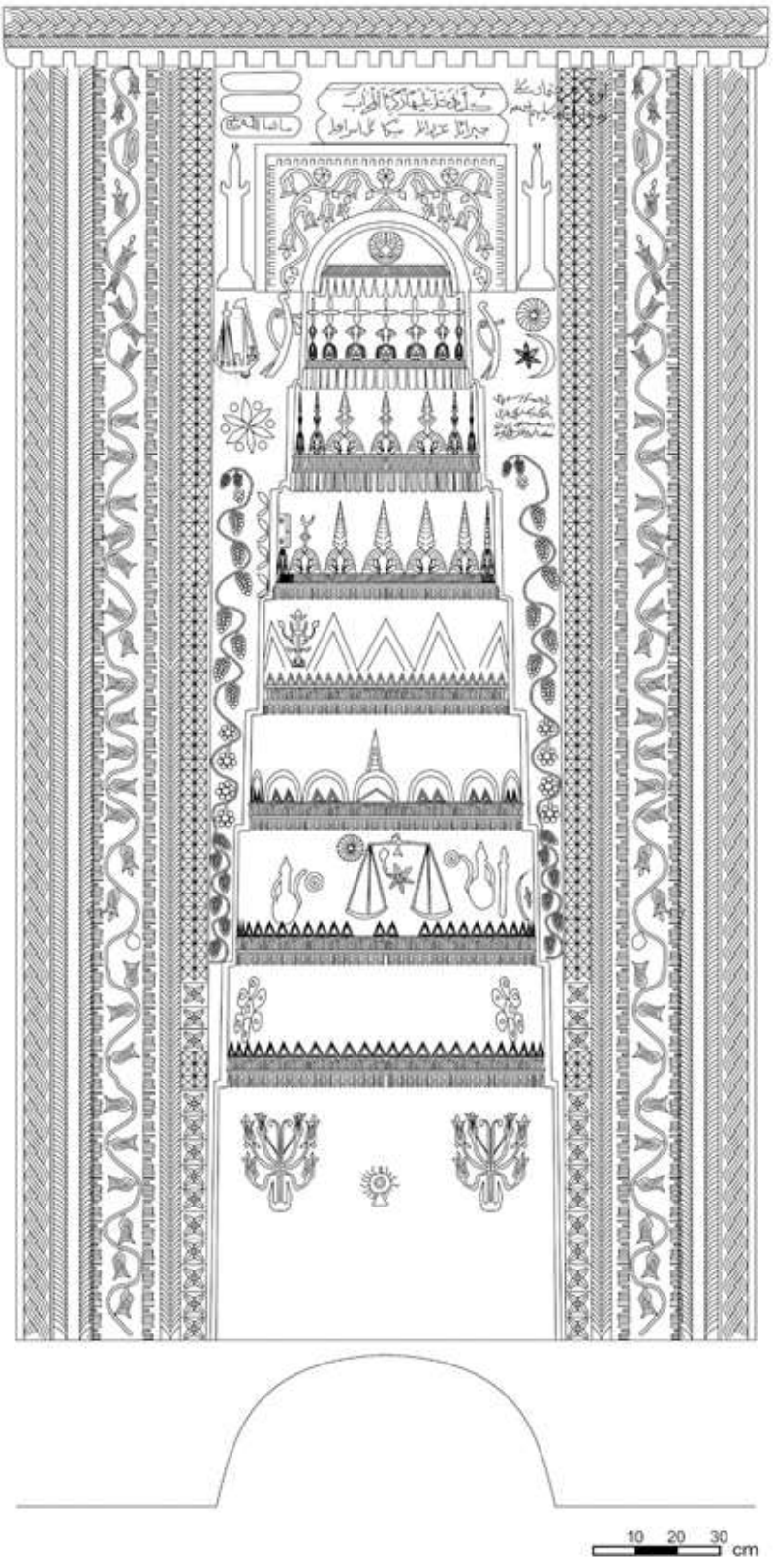
İkinci kademede, sağ ve sol kenarlarda rozet çiçeklere yer verilmiştir. Buradaki farklılık ise solda bulunan çiçek yapraklarının içlerinin rozetlerle belirginleştirilmesidir. Üçüncü kademede ortada bir terazi ve çarkıfelek motifi bulunmaktadır. Terazinin kefeleri arasındaki boşluğa, rozet çiçek ve anahtar motifi kabartılmıştır. Sağ ve sol yüzeylerde farklılıklar mevcuttur. Solda sadece bir ibrik ve ortası nokta ile belirginleştirilen dairesel bir motif bulunurken, sağda, bu iki motifin tekrarının dışında minare ve ay-yıldız motifine yer verilmiştir.

Dördüncü kademede, birbirinden bağımsız olarak içbükey alanları aşağıya doğru olan, kenarları halat desenleri ile belirlenen yedi C kıvrımı kullanılmıştır. Beşinci kademede, kenarları yine halat desenleri ile yansıtılan ters V'ler bulunmaktadır. Sol kenarda iki V arasına stilize edilmiş hayat ağacı motifi işlenmiştir. Altıncı kademe, yine aynı özelliklere sahip C kıvrımları ve bu kıvrımların içlerine yerleştirilen ışınsal çubuklar ile biçimlendirilmiştir. Bu C kıvrımların sağdan beşinin üzerinde servi ağaçları yükselirken, altıncısı üzerinde alem motifi bulunmaktadır.

Yedinci kademede servi, sekizinci kademede yıldız kullanılarak kompozisyon farklılaştırılmıştır. Mihrabın yaşmağı halat desenli yuvarlak kemerle çevrelenmiş, merkezinde yüzeyi yivlerle hareketlendirilen küresel bir kabaraya yer verilmiştir. Nişin kademelerini birbirinden ayıran silmeler halat desenlidir ve saçakları konsol şeklinde sarkıtlarla sağlanmıştır. Alttan dört kademede bulunan halat silmelerin üzerinde üçgen dizisi yer alırken diğer üçünde üçgenlerin yerini yelpazeler almıştır.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.76. Akköse Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.137. Akköse Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.8.5. Günebakan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.8.5.
Çizim Numarası	2.77.
Fotoğraf Numarası	2.138.
İnceleme Tarihi	24.07.2019
Koordinatlar	40° 46' 60" Kuzey - 40° 12' 34" Doğu
Caminin Tarihi	H.1286/M.1869
Mihrabın Tarihi	H.1286/M.1869
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,60 m Y: 2,00 m D: 0,30 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii minber kapısı üzerinde geçen tarihe göre H.1286/M.1869'da yapılmıştır. Mihrabı, yapılan müdahaleler ile lambri ile kaplanmışken[651] sonradan yapılan restorasyonla gün yüzüne çıkarılmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.77, Fotoğraf 2.138)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Yoktur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

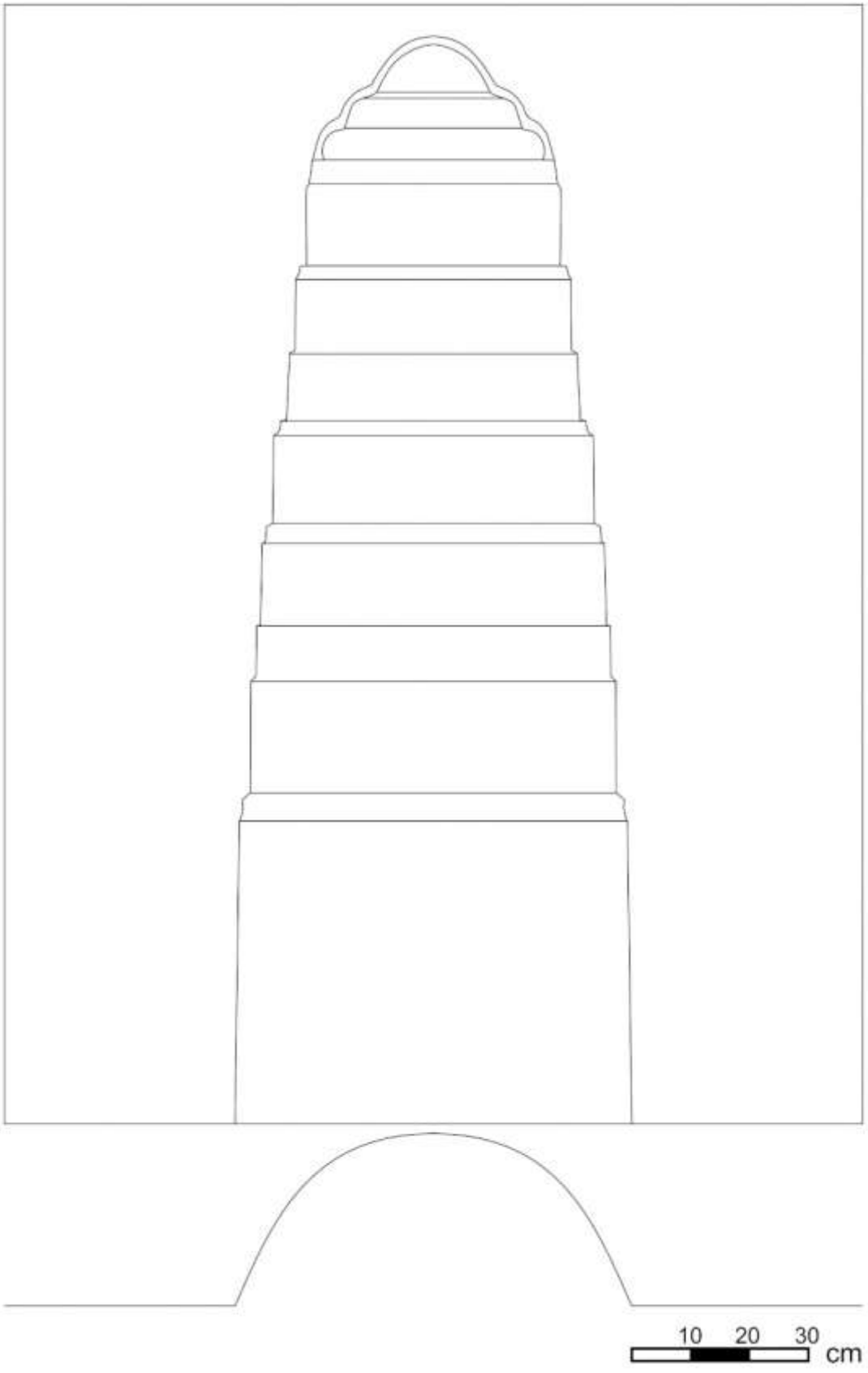
VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

[651] Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, 105; Küçük, 83.

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı niş, 70 cm genişliğe, 1,95 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru kademelenerek daralmakta ve tepe noktası kırk hatlı yuvarlak kemerle sınırlandırılmış yaşmakla sonlanmaktadır.
3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

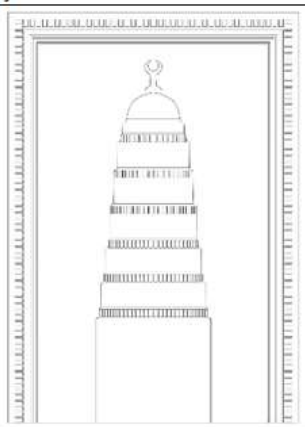

Çizim 2.77. Günebakan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.138. Günebakan Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.8.6. Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.8.6.
Çizim Numarası	2.78.
Fotoğraf Numarası	2.139. - 2.140.
İnceleme Tarihi	24.07.2019
Koordinatlar	40° 46' 50" Kuzey - 40° 13' 7" Doğu
Caminin Tarihi	H.1304/M.1886-87
Mihrabın Tarihi	H.1304/M.1886-87
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 3,00 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometik: Diş Sırası
	Nesneli: Alem
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii, ana giriş kapısı üzerinde bulunan sol kitabede geçen "*Olsa himmet banisine hadim ve üstadına, tarih oldu bin üçyüz dahi dörttür Fi 11 Zilhicce",* sağ kitabede geçen *"Erdi tevfik-i ilahi caminin itmamına, Amili Kahvecizade*[652] *Usta Şaban karye-i Şur*[653]*"* şeklindeki bilgilere göre[654] 11 Ağustos 1887'de Şahinkaya köyünden Kahvecizade Şaban Usta tarafından yapılmıştır (Fotoğraf 2.139). Mihrap sonradan kahverengi ile boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarda hafifçe doğuya kaydırılmış konumdadır. (Çizim 2.78, Fotoğraf 2.140)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

---

[652] Mehmet Yavuz, "Kamucuzade" olarak belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, 110.
[653] Şur, günümüzde Çaykara ilçesi Şahinkaya Mahallesi'nin eski adıdır. Karagöz, 279.
[654] Kapı üzerinde bulunan bu kitabelerin altına Abdullah Küçük tarafından 2018 yılında Türkçe karşılıklarının yazdığı panolar asılmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, ters U biçiminde dişli friz şeklindeki bir bordürle kuşatılmıştır. Hemen yanında ise bir iç bükey bir de dışbükey silme konumlandırılmıştır. Tüm yüzeyleri boş olan mihrapta sadece yaşmak üzerine denk gelecek şekilde alem motifine yer verilmiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 2,25 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru yedi kademe ile daralmakta ve yuvarlak kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır. Kademeler arasını belirleyen ise dış çerçevede olduğu gibi konsol dizileridir.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

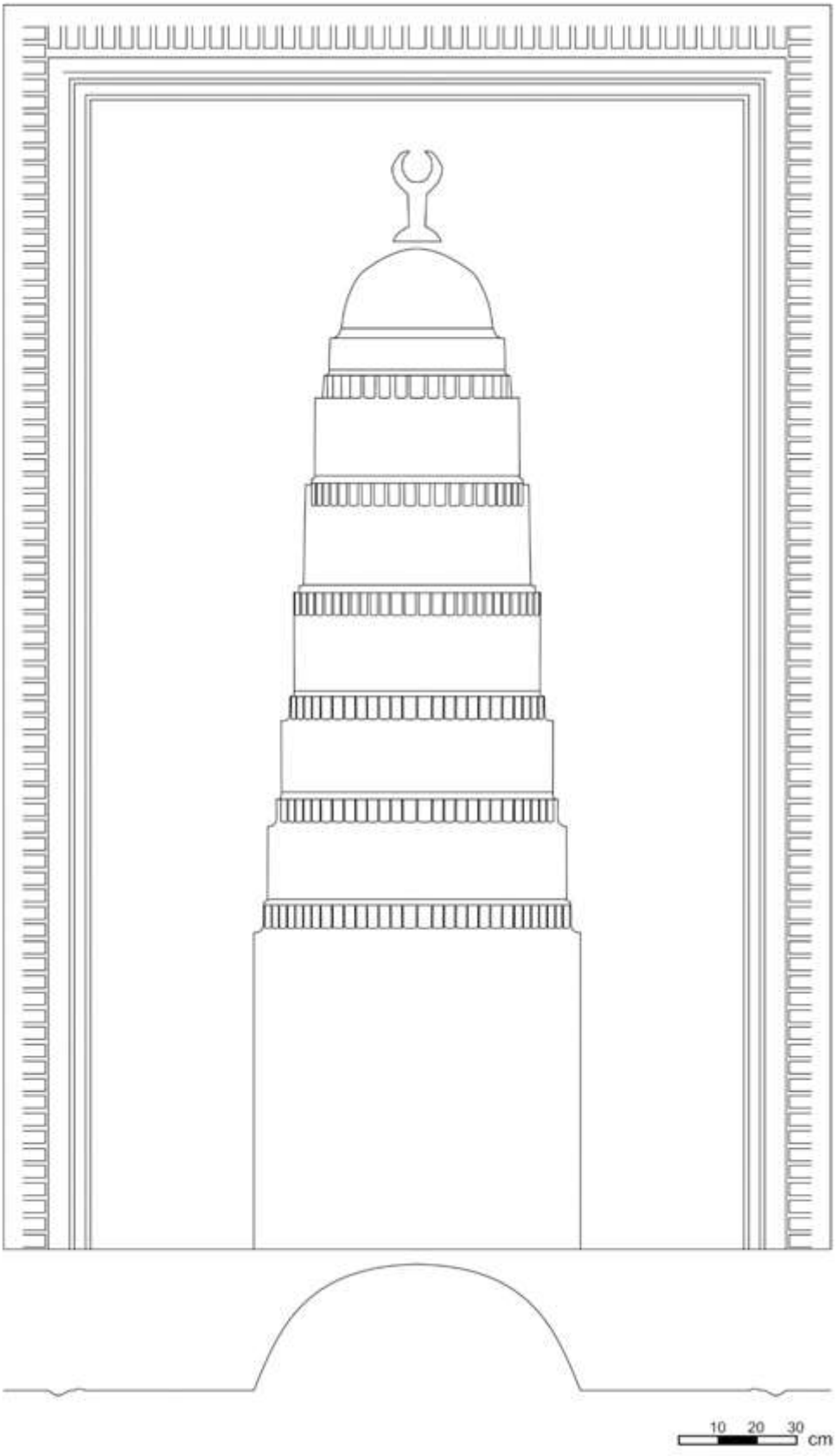
ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.139. Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii Giriş Kapısı Kitabeler

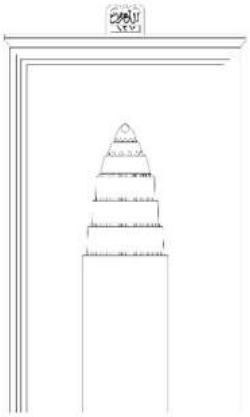

Çizim 2.78. Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.140. Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.8.7. Ormancık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.8.7.
Çizim Numarası	2.79.
Fotoğraf Numarası	2.141.-2.142.
İnceleme Tarihi	24.07.2019
Koordinatlar	40° 46' 22" Kuzey - 40° 13' 16" Doğu
Caminin Tarihi	H.1310/M.1892-93
Mihrabın Tarihi	H.1310/M.1892-93
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,20 m Y: 3,80 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz Yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi, Yumurta Formlu Küresel Dizi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii, ana giriş kapısı ve mihrapta geçen tarih bilgilerine göre H.1310/M.1892-93 tarihinde yapılmıştır. Kapı üzerindeki on satırlık Osmanlıca kitabede (Fotoğraf 2.141),

"Açıldı bab-ı sübhan irişdi feyz-i rübabı
Şuru' oldu be mescide verildi lutf-u asanı
Coşa geldi sabiy-i sübyan zukur-ı inas cümle ihvan
Muradları rızau'l-lah feda eylediler canı
Sarıldı cümlesi tekbir götürdü…
Gece ve gündüz nice … rahmet cümle canı
Bin üçyüz on senesinde oldu bi-lutf'l-lah
Dua ide gelen ihvan şad ola cümlenin canı
Kemali abd-i acizi dahi cümle rufakası
Muradımız rızau'l-lah likau'l-lah…" yazmaktadır[655].

[655] Yavuz, *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, 107-108.

Fotoğraf 2.141. Ormancık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarda hafifçe doğuya kaydırılmış durumda konumlandırılmıştır. (Çizim 2.79, Fotoğraf 2.141)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Dışbükey silme şeklinde belirlenen tepelik düz bir lento şeklindedir, orta kısmında aynı malzeme kullanılarak yerleştirilen taç da *"Maşallah 1310"* yazılıdır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, ters U biçiminde düz bir çerçeve ve dışbükey iki silme ile sınırlandırılmıştır.

III. Alınlık: Düz bırakılan alınlığa sonradan ayet panosu asılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Kademeli bir şekilde yukarıya doğru dört kademe ile daraltılan 1,30 m yükseklikteki kavsara, sivri kemerli bir yaşmak ile son bulmaktadır. Yaşmak ortasında küresel bir kabaraya ve üçgen dizisine yer verilmiştir. Yaşmak ile kademeyi ayıran silme üzerinde yumurta formlu küresel dizi, diğer kademelerin geçişlerinde ise diş sırası ya da mukarnas dizisine bulunmaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş yüzeyli yarım ongen planlı niş, 80 cm genişliğe, 1,60 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir.

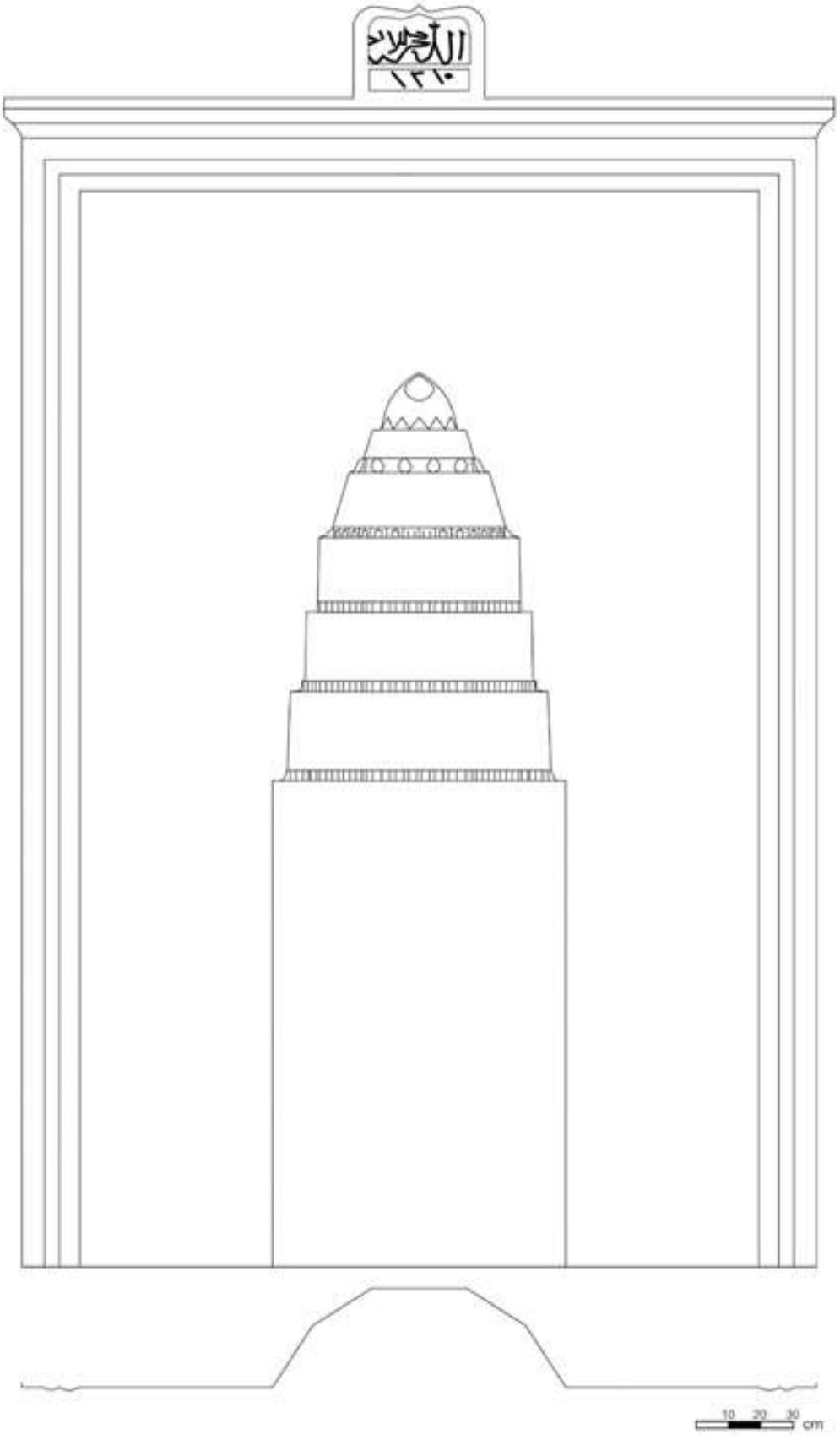
3. Sütunceler: Yoktur.

i. **Başlık:** Yoktur.

ii. **Gövde:** Yoktur.

iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

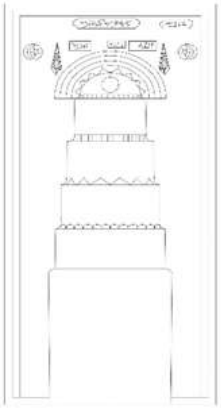

Çizim 2.79. Ormancık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.142. Ormancık Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.8.8. Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.8.8.
Çizim Numarası	2.80.
Fotoğraf Numarası	2.143.
İnceleme Tarihi	24.07.2019
Koordinatlar	40° 47' 53" Kuzey - 40° 15' 2" Doğu
Caminin Tarihi	H.1335/M.1916
Mihrabın Tarihi	H.1335/M.1916
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,25 m Y: 2,80 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz Yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Ay-yıldız, Diş Sırası, Mukrnas Dizisi
	Bitkisel: Servi
	Yazı: Ayet-i Kerime, Tarih
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camiinin mihrabı üzerinde bulunan tarih 1335 iken, ana giriş kapısı üzerinde bulunan tarih H.1336/M.1917'dir. Bitiriliş tarihi kapıya yazılmış olmalıdır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvar ortasında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.80, Fotoğraf 2.143)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, ters U biçiminde iç bükey bir silme ile kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarlarına denk gelen alan hem yazıt hem de süsleme alanı olarak değerlendirilmiştir. Yanyana üç kartuş içinde soldan itibaren *"Allah", "1335"* ve *"Muhammed"* yazmaktadır. Yaşmak kemerinin her iki yanında simetrik

düzende iki servi ağacı ve kenarlarında bakışımlı olarak ay-yıldız motifleri bulunmaktadır. En üst bölümde kitabeler mevcuttur. Sağda ve ortada kartuşlar halinde olan kitabenin harfleri sonradan mavi ile renklendirilmiştir. Soldaki kitabe okunamamakta, ortadakinde ise Ali İmran Suresi 37. ayetin bır kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* yazmaktadır. Bu alandaki bütün motif ve yazılar da mavi ile renklendirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 90 cm genişliğe, 2,05 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru beş kademe ile daralmakta ve ortasında küresel bir kabara bulunan yuvarlak kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır. Yaşmak çevresi, içbükey derin bir silme ile belirginleştitilmiştir. Kademelerin saçaklarında diş sırası ve mukarnas dizisine yer verilmiştir.

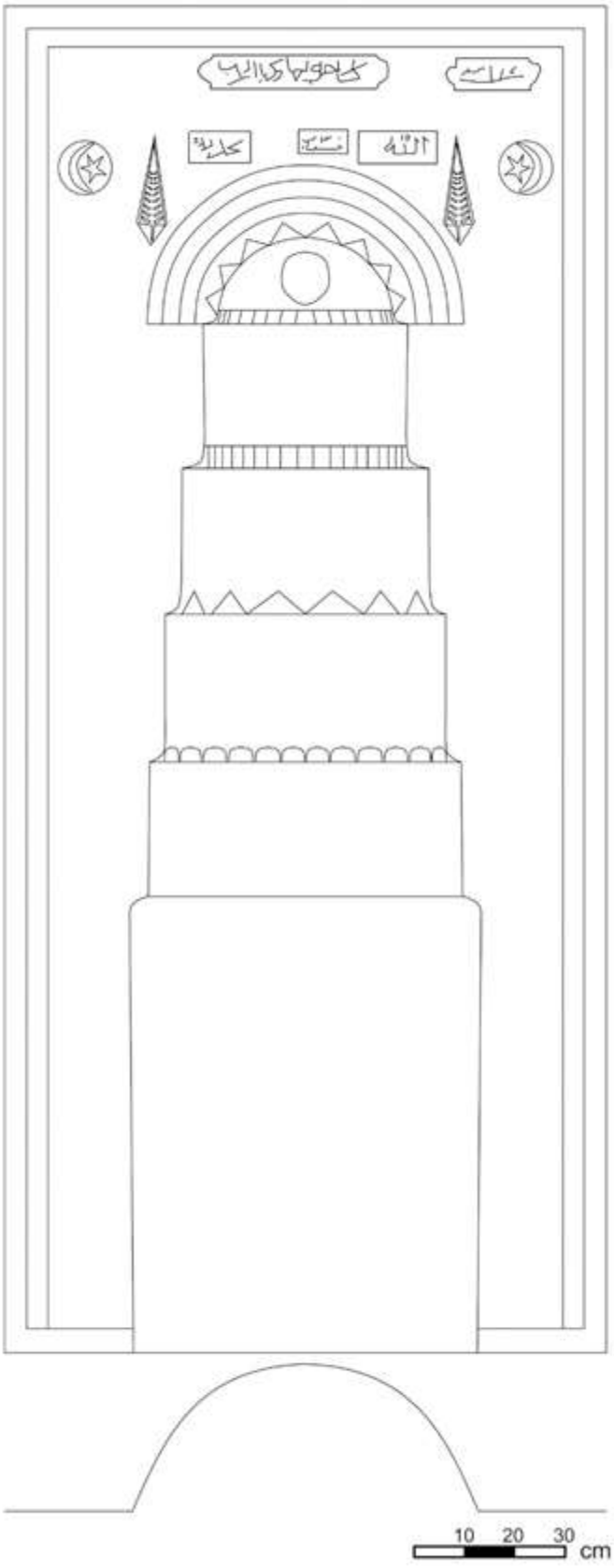
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.80. Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.143. Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.9. TRABZON DÜZKÖY İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.9. Düzköy İlçesi Cami Dağılımı

1	Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii
2	Gökçeler Mahallesi Merkez Camii
3	Taşocağı Mahallesi Merkez Camii
4	Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii

2.9.1. Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.9.1.
Çizim Numarası	2.81.
Fotoğraf Numarası	2.144.-2.145.
İnceleme Tarihi	21.12.2018
Koordinatlar	40° 50' 38" Kuzey - 39° 21' 5" Doğu
Caminin Tarihi	H.1286/M.1869-70
Mihrabın Tarihi	H.1286/M.1869-70
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,50 m Y: 3,80 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Testere Dişi, Halat/Burma, Işınsal Çubuklar, Diş Sırası
	Nesneli: Alem
	Yazı: Ayet-i Kerime, Tarih
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camiinin mihrabının köşeliği (Fotoğraf 2.144) üzerinde bulunan tarih olan H.1286/M.1869-70 caminin yapım yılıdır. Düzköy İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde de aynı tarih geçmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvar ortasında, kapı ekseninde konumlandırılmıştır. (Çizim 2.81, Fotoğraf 2.145)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Korniş ve silmelerle belirlenen tepelik yatay dikdörtgen formludur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan çapları 10 cm olan sütuncelerle kuşatılmıştır. Kaideleri düz tabla üzerinde bombeli bir gövde ve yastık taşından oluşmaktadır. Dor başlıklar arasında düz bir lento kullanılmıştır. Kenar yüzeylerinde mihrabı ters U biçiminde iki kalın silme çevrelemektedir.

III. Alınlık: İki kalın silme arasında kalan yüzey alınlık formuna uygundur, herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarlarına denk gelen, hem yazıt hem de süsleme alanı olarak değerlendirilen yatay dikdörtgen köşelik, kenarlardan testere dişi motifi ile sınırlandırılmış ve iç köşelerinde ışınsal çubuklar kullanılmıştır. Yaşmağın üzerine denk gelecek şekilde konumlandırılan alem merkez noktayı teşkil etmektedir. Alemin her iki kenarında bulunan kartuşlara Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı yazılmıştır. Sağda "*kullemâ dehale 'aleyhâ*" solda *"zekeriyya-l mihrab"* ifadeleri geçmektedir. Bu kartuşların altında kullanılan yazıtlarda geçen bilgiler, solda *"Sene 1286"*, sağda ise *"Allah, Muhammed*" kelimeleridir. Bunların altında olan yazıtlar ise okunamamaktadır. Ayrıca köşelerde bulunan yelpazelerin arasında ise sağda ve solda simetrik düzende kullanılan, ortası bir nokta ile belirginleştirilmiş madalyonlar dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 2.144. Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii Mihrap Kitabesi

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Üç kademe ile yukarıya doğru daralan kavsara, ortasında çiçek desenli sarkıtı bulunan basık yuvarlak kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır. Yüzeyleri sade olan kademeler arasındaki geçiş unsurları, halat ve diş frizi ile sağlanmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 1,40 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir.

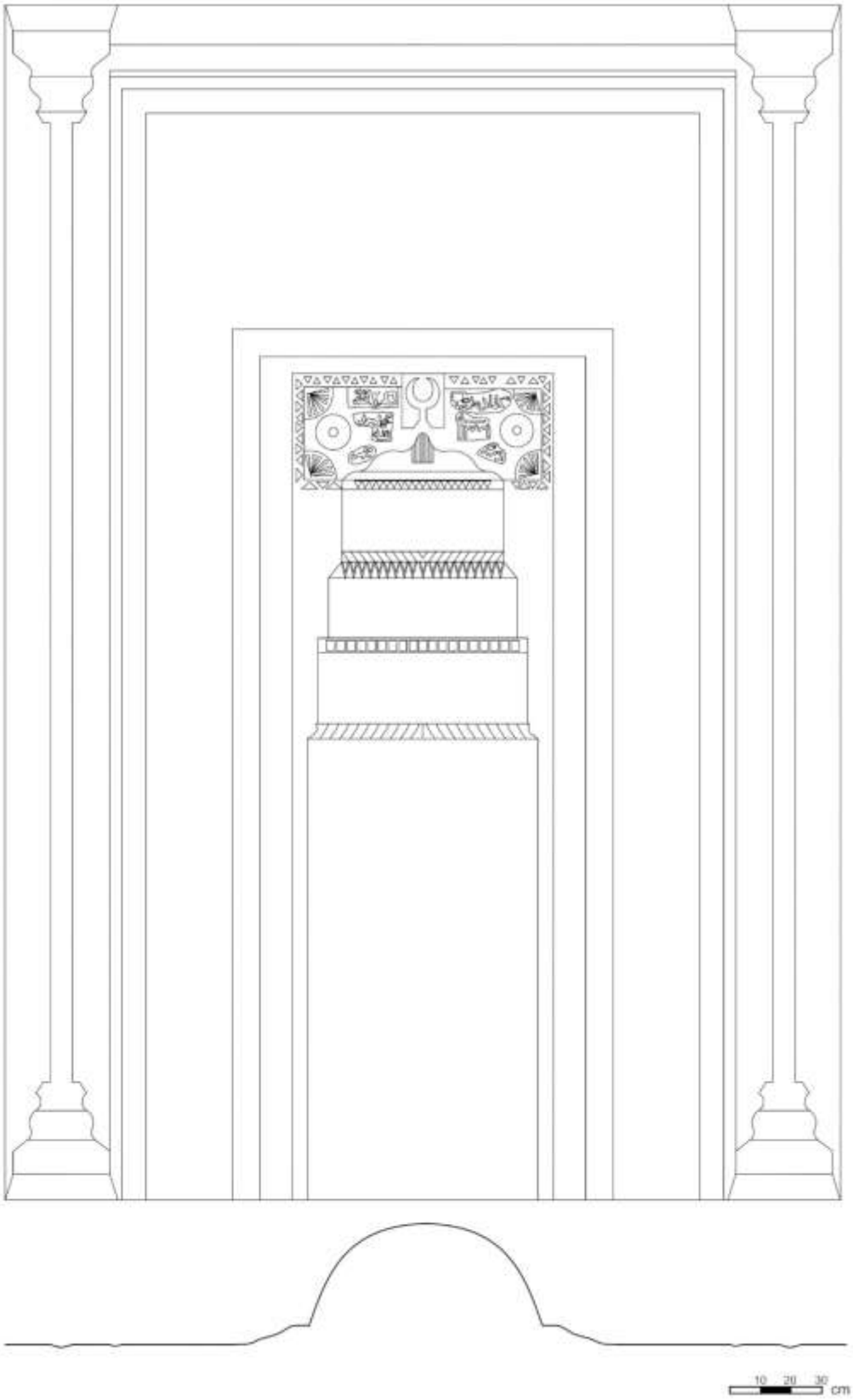
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Sadece yan yüzeylerde sütünce ve silmelerin üzerinde yükseltildiği 5 cm'lik oturtmalık mevcuttur.

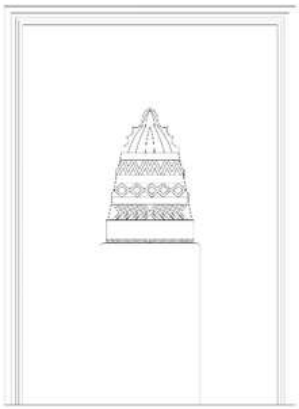

Çizim 2.81. Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.145. Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii Mihrabı

2.9.2. Gökçeler Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.9.2.
Çizim Numarası	2.82.
Fotoğraf Numarası	2.146.
İnceleme Tarihi	21.12.2018
Koordinatlar	40° 53' 12" Kuzey - 39° 25' 58" Doğu
Caminin Tarihi	H.1316/M.1899
Mihrabın Tarihi	H.1316/M.1899
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,90 m Y: 3,80 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Baklava, Balıksırtı, Halat/Burma, İstiridye
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Giriş kapısı üzerinde bulunan tarih, *Sene 1216* şeklindedir. Düzköy İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan pano ve berat belgesinde ise H.1316/M.1899 tarihi geçmektedir. Köyün ileri gelenlerinden edinilen bilgiler, camiden önce bu alanda bir medrese bulunduğu yönündedir. Bu durum önce eğitim kurumu olarak planlanmış bu medresenin daha sonra yıkılarak yerine cami yaptırıldığı düşüncesini kaynaklarda da geçmektedir[656]. Yapının mihrabı, üslup özellikleri bakımından bu tarihe uygundur.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvar ortasında giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.82, Fotoğraf 2.145).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, ters U biçiminde düz, dışbükey ve iç bükey birer silme ile kuşatılmıştır.

[656] Erkan Atak – Murat Serdar, "Trabzon Yöresinden Ahşap Tavanlı bir Cami Örneği: Gökçeler Köyü Camii", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu, (12-14 Ekim 2018, Bildiriler II,* Trabzon 2019, 688.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Dört kademe ile daraltılarak istiridye yivli yaşmak ile sonlandırılmıştır. En alt kademe sade iken ikinci kademe balık sırtı desenine, üçüncü kademe baklava, dördüncü kademe ters ve düz üçgenlerle kompoze edilmiştir. Kavsaranın iç yüzeyleri niş ile aynı tarzda olmak üzere yedi yüzeyli olarak planlanmıştır. Niş ile kavsarayı ayıran unsur halat desenli silmedir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yedi yüzeyli niş, 1 m genişliğe, 1,50 m yüksekliğe, 50 cm derinliğe sahiptir.

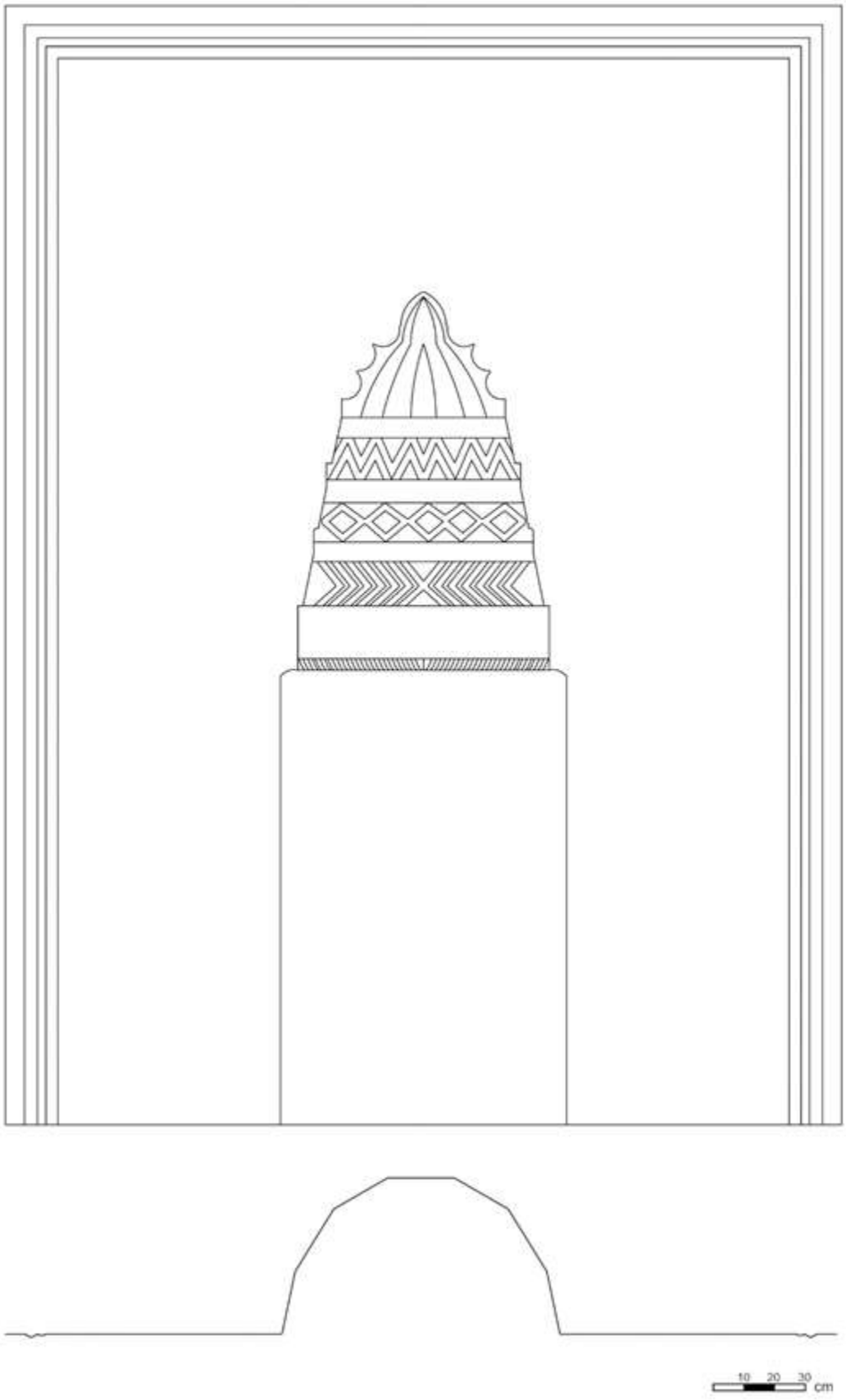
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

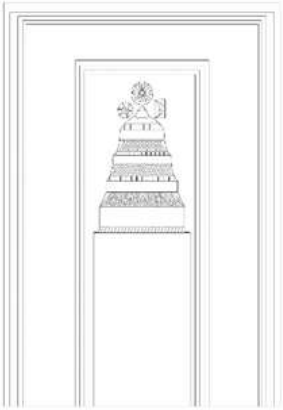

Çizim 2.82. Gökçeler Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.146. Gökçeler Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.9.3. Taşocağı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.9.3.
Çizim Numarası	2.83.
Fotoğraf Numarası	2.147.
İnceleme Tarihi	21.12.2018
Koordinatlar	40° 53' 10" Kuzey - 39° 25' 21" Doğu
Caminin Tarihi	H.1319/M.1902
Mihrabın Tarihi	H.1319/M.1902
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,00 m Y: 4,60 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Baklava, Balıksırtı, Halat/Burma, Ay-yıldız, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Düzköy İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan pano ve berat belgesinde H.1319/M.1902 tarihi geçmektedir. Yapı ile çağdaş olan mihrabı, üslup açısından belirtilen tarih için uygundur.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvar ortasında, kapı ekseninde konumlandırılmıştır. (Çizim 2.83, Fotoğraf 2.146)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Düz bir çerçeve ile sınırlandırılan mihrap, içbükey iki silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Bir silme ile kuşatılan niş ile kenar silmeleri arasında kalan yüzey alınlık formuna uygundur, herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarlarına denk gelen yatay dikdörtgen köşelik, mihrap yüzeyinin bezemeli tek alanıdır. Yaşmağın üzerine denk gelen bitkisel rozet, kenarlarına denk gelen ay ve yıldız motifleri tercih edilen süsleme unsurlarıdır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Dört kademe ile daraltılarak sivri kemerli bir yaşmak ile sonlandırılmıştır. En alt kademe sade iken ikinci kademe baklava, üçüncü kademe balıksırtı, dördüncü kademe ise ters ve düz üçgenlerle bezenmiştir. Kademeler birbirinden diş dizileri ve halat desenli silmeler ile ayrılmaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 1 m genişliğe, 2 m yüksekliğe, 50 cm derinliğe sahiptir.

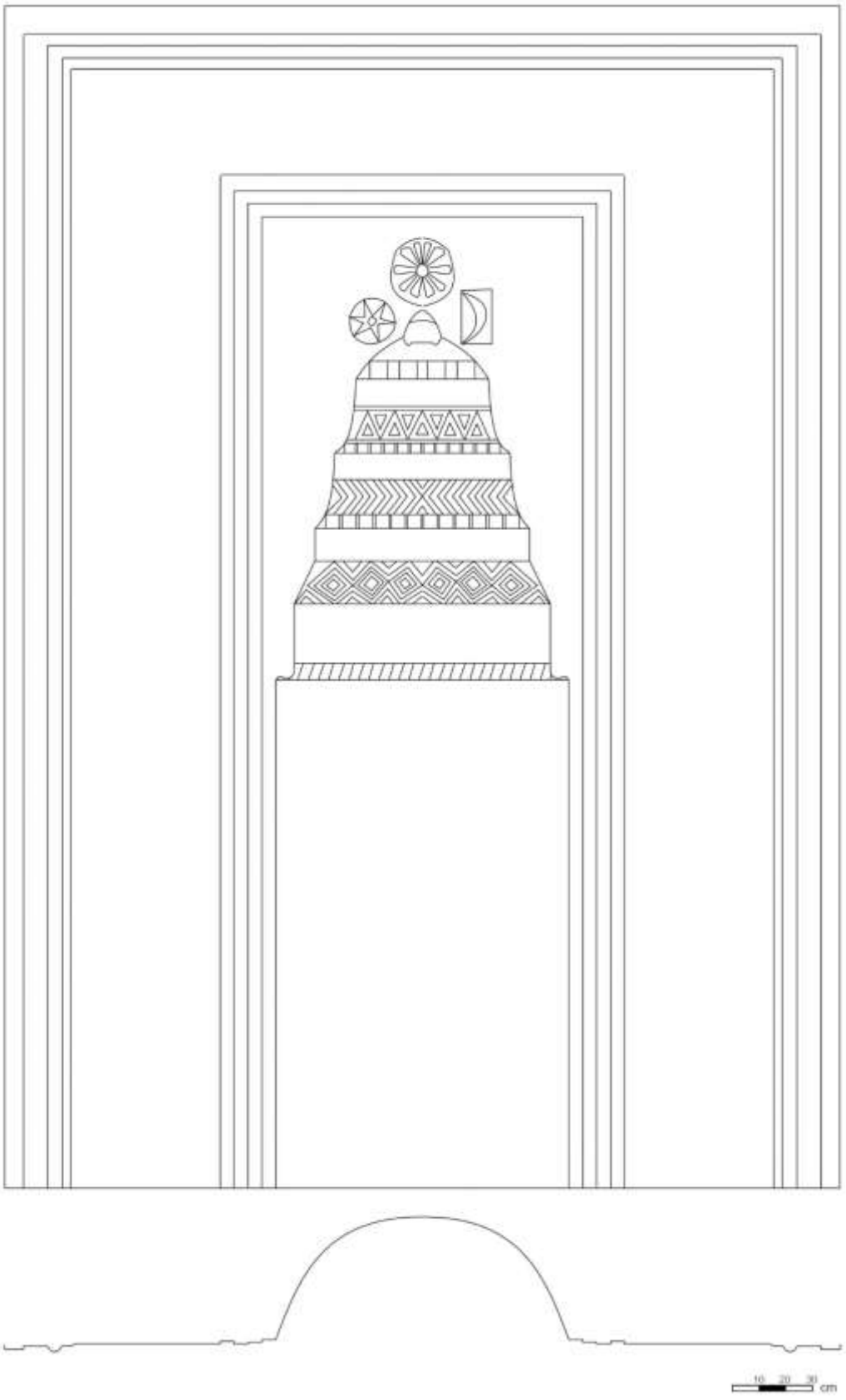
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

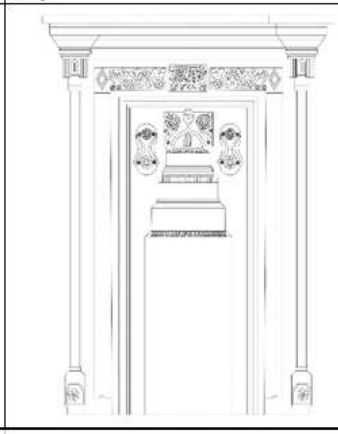

Çizim 2.83. Taşocağı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.147. Taşocağı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.9.4. Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.9.4.
Çizim Numarası	2.84.
Fotoğraf Numarası	2.148.
İnceleme Tarihi	21.12.2018
Koordinatlar	40° 50' 15" Kuzey - 39° 19' 39" Doğu
Caminin Tarihi	H.1328/M.1910-11
Mihrabın Tarihi	H.1328/M.1910-11
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,65 m Y: 3,90 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava, Testere Dişi, Halat/Burma, Ay-yıldız, Diş Sırası, C Kıvrımı
	Bitkisel: Palmet
	Yazı: Ayet-i Kerime, Tarih
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camiinin mihrabı üzerinde bulunan tarih H.1328/M.1910-11'dir. Düzköy İlçe Müfülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde yapılış tarihi 1912, ibadete açılış tarihi 1918 olarak belirtilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Ana giriş kapısı ekseninde, güney duvar ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.84, Fotoğraf 2.147).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Sütun başlıklarının üzerine yerleştirilmiş, silmelerle belirlenen yatay tabla şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap kenarlardan Ampir tarza uygun sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Süslemeli kaide ve başlıkları bulunan sütuncelerin gövdeleri sadedir. Kare planlı kaidenin ön yüzünde rozet çiçek kullanılarak dekoratif bir

silme ile çerçevelenmiştir. Başlıklarda ise kenarlarda bulunan sarkıtlar süslemeyi zenginleştiren ayrıntılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. Alınlık: Yatay dikdörtgen planda olan alınlık, yazı, bitkisel ve geometrik süsleme unsurlarının bir arada kullanıldığı bir kuşaktır. Tam ortada Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ve *"1328"* ifadelerinin yazıldığı kitabe bulunmaktadır. Kitabenin sağında ve solunda birbirinin simetrik tekrarı olan süsleme öğeleri bulunmaktadır. Yatay eksende konumlandırılan S kıvrımı ve bu kıvrımın içbükey alanlarına yerleştirilen bitkisel rozetler kompozisyonun temelini oluşturmaktadır. Son çiçeklerin altında volütlü kıvrım şeklinde yansıtılan saplar ve diğer çiçeklerin kenarlarında bulunan stilize palmetler, tamamlayıcı unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bitkisel kompozisyonun kenarlarında ise birer baklava dilimi ile geometrik desenlerde süslemeye dahil edilmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Mihrabın süsleme yoğunluğun bulunduğu diğer bir alan olan köşelik, simetrik bitkisel süslemelere sahiptir. Yaşmağın kenarlarında katmerli çiçek ve bu çiçeklerin bağlı olduğu saplar süsleme düzenini oluşturmaktadır. Tam ortada ise yaşmak kemerini taşlandıran ay-yıldız motifine yer verilmiştir. Ayrıca, kenar yüzeylerde zeminden çökertilmiş durumda oluşturulan poligonal kartuşta aralarında boşluk bırakılan iki çiçek bulunmaktadır. Bu çiçeklerin kenarlarında kullanılan uçları volütlü C kıvrımları koç boynuzu şeklinde yansıtılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Üç kademeli olarak daralıp yaşmakla son bulmaktadır. Sivri kemerli yaşmak ortasında alt kısmı çiçek desenli sarkıt bulunmaktadır. Kademeler arasında geçiş elemanı olarak düz silmeler kullanılmıştır. Bezemesel olarak tek ayrıntı, üçüncü kademenin alt kesiminde bulunan testere dişi ve diş sırasıdır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 95 cm genişliğe, 1,85 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir.

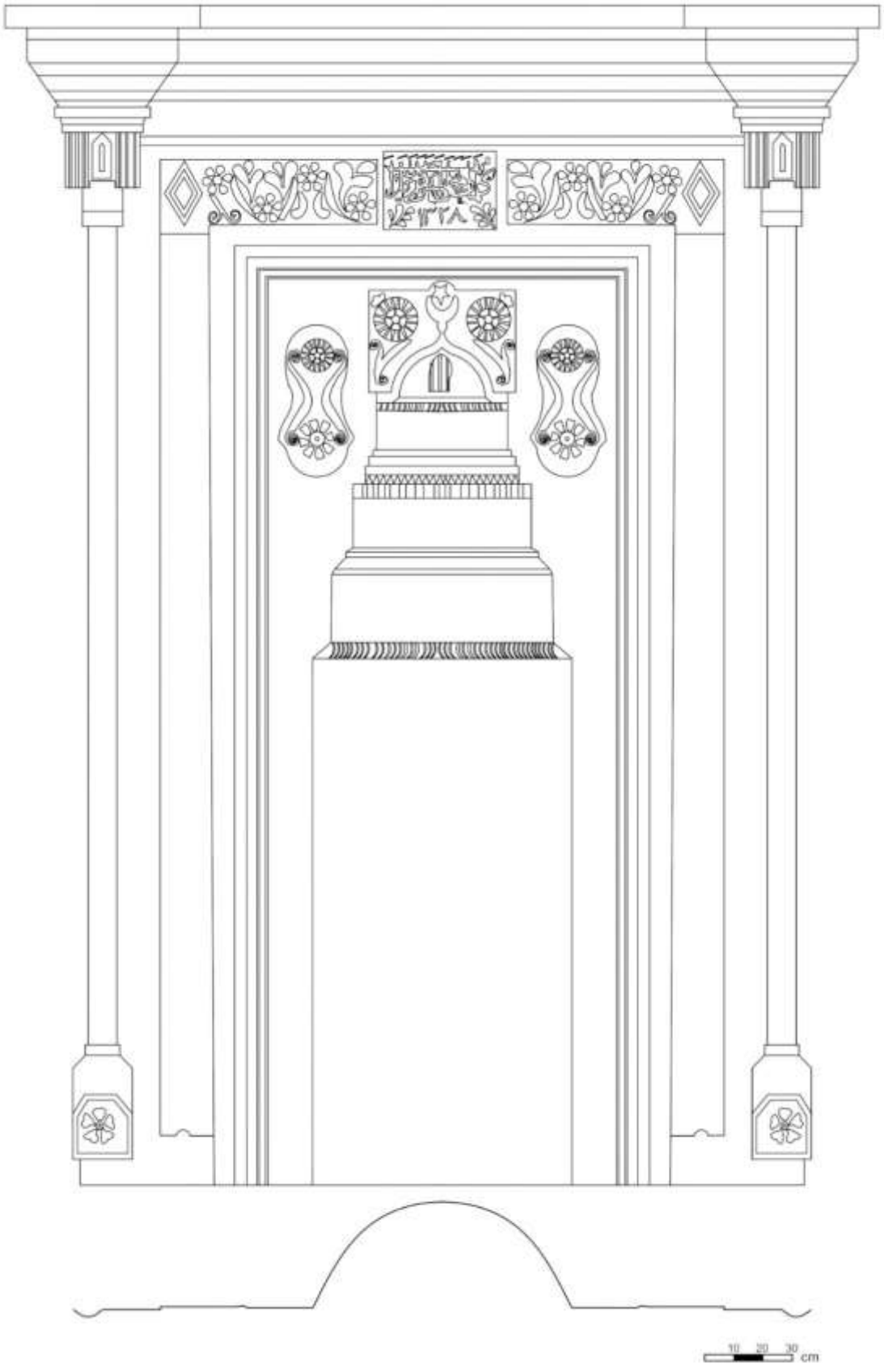
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

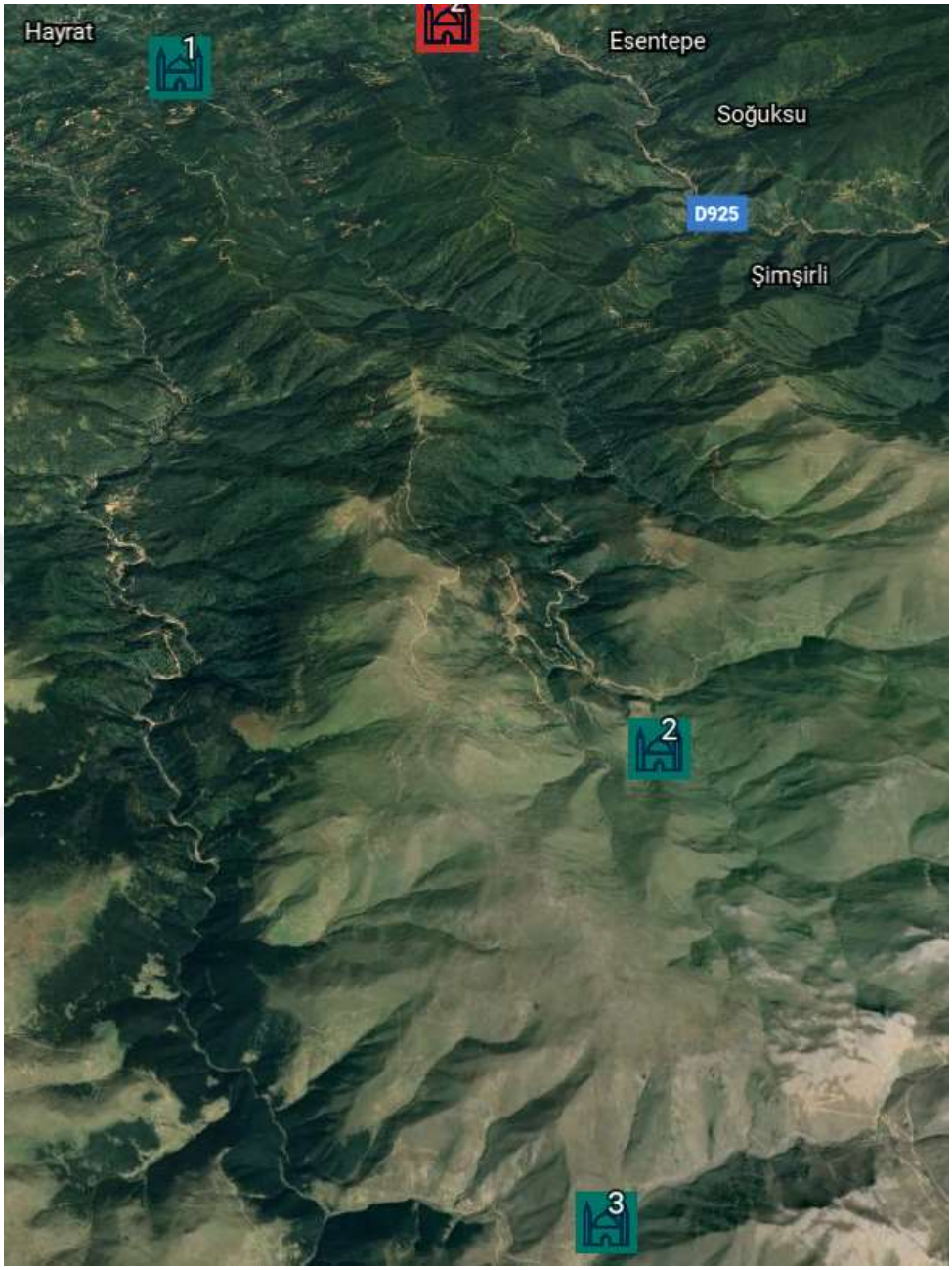

Çizim 2.84. Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.148. Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii Mihrabı

2.10. TRABZON HAYRAT İLÇESİ MİHRAPLARI

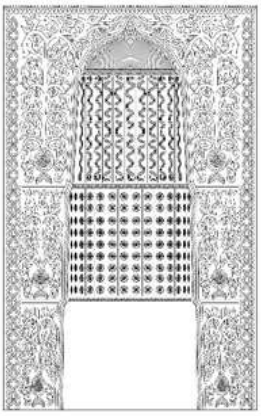
Harita 2.10. Hayrat İlçesi Cami Dağılımı

1	Dereyurt Mahallesi Merkez Camii
2	Sarmaşık Mahallesi Camii
3	Dağönü Mahallesi Camii

2.10.1. Dereyurt Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.10.1.
Çizim Numarası	2.85.
Fotoğraf Numarası	2.149.
İnceleme Tarihi	22.07.2019
Koordinatlar	40° 53' 21" Kuzey - 40° 24' 0" Doğu
Caminin Tarihi	H.1247/M.1831-32
Mihrabın Tarihi	H.1247/M.1831-32
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,25 m Y: 2,00 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Halat/Burma, S Kıvrımı
	Bitkisel: Lale
	Nesneli: Vazo
Malzeme	Ahşap

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre H.1247/M.1831-32 tarihlidir[657]. Mihrabın giriş kapısı, minber ve mahfildeki malzeme ve süslemeler ile benzer özellikler göstermesi yapı ile çağdaş olduğunu göstermektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında konumlandırılan mihrap, dışa taşıntı yapmaktadır. (Çizim 2.85, Fotoğraf 2.149)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrap, iki yandan ikili sarmal zencirek motifli bir bordürle sınırlandırılmıştır. Bordürle niş arasında kalan yüzeylerde panolar halinde süslemeler mevcuttur. Bu panoların şekilleri, nişin daralmasına bağlı olarak

[657] Sümerkan-Okman, 37; Enbiya Yıldırım, *"Dereyurt Köyü Tarihî Camii", I. Uluslarası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı ,II,* Trabzon 2016, 1116; Yavuz Sarı, *Trabzon'un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri,* (Yayımlnmamış YL Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2016, 25; Demir, 173; Küçük, 92.

belirlenmiştir. Yüzeylerinde, vazo içinden S kıvrımları, lale ve yaprak motifleri bulunmaktadır. En üstteki pano, yaşmağın kenarlarına doğru devam ettirilerek kemer seviyesinde birleştirilmiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 65 cm genişliğe, 1,95 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru dört kademe şeklinde daralan nişin kenarları, halat silme ile sınırlandırılmıştır. Nişin iç yüzeyinde kırmızı, sarı ve siyah renkli kök boyalar ile kontrast oluşturulmuştur. En alt kademede, renklendirme dama tahtasına benzer görüntü ile yansıtılmıştır. İkinci kademede, dikey yönlü çıtaların farklı renklerle boyanıp üzerine yıldız dolgulu rozetlerin kabartıldığı görülmektedir. Üçüncü kademede, dikey yönlü renklendirme tekrar edilerek, motif olarak S kıvrımları tercih edilmiştir. Dördüncü kademe olan yaşmak ise kaş kemerli olarak yansıtılmış ve iç yüzeyi merkezden kenarlara doğru ilerleyen yivlerle dolgulanmıştır.

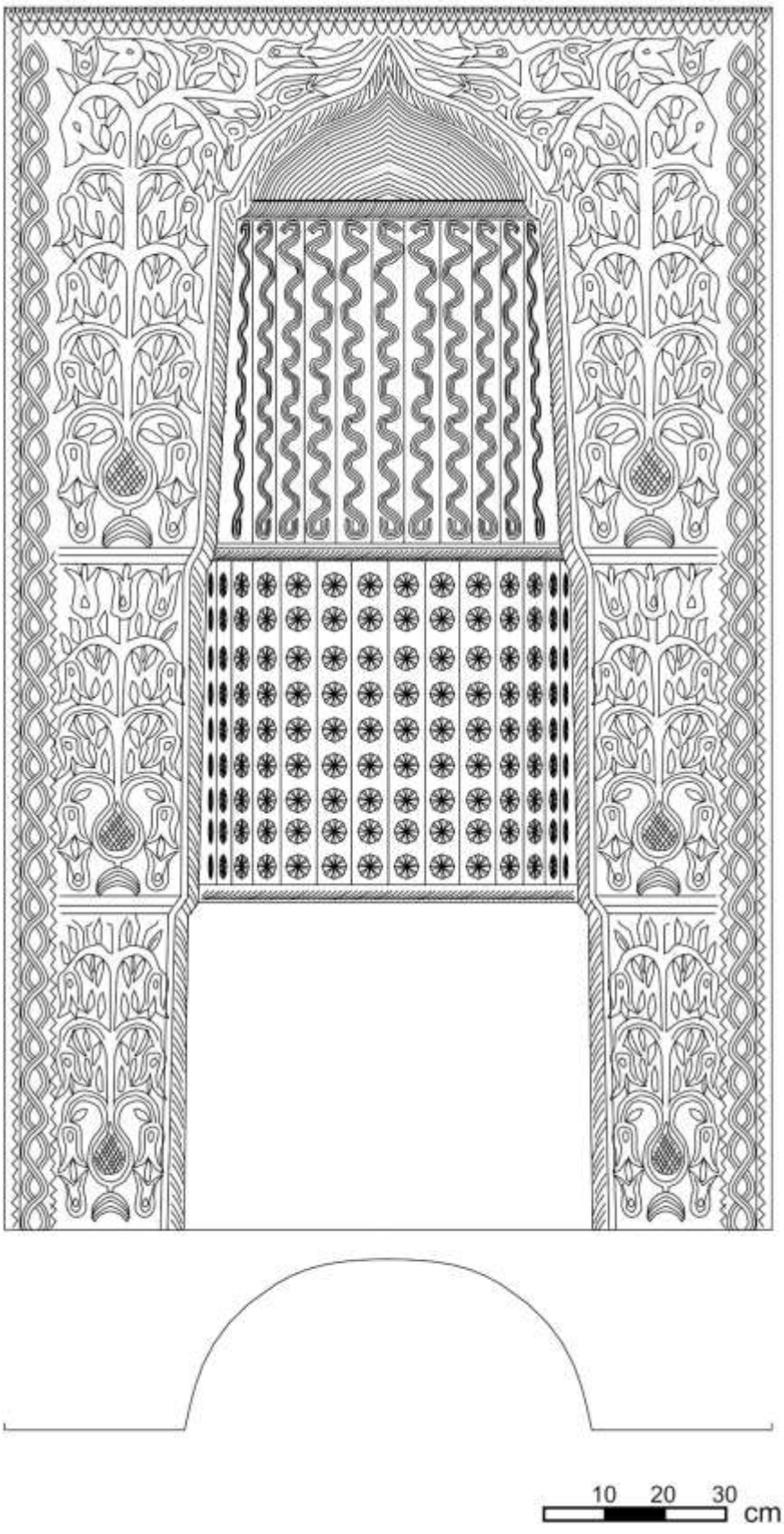
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

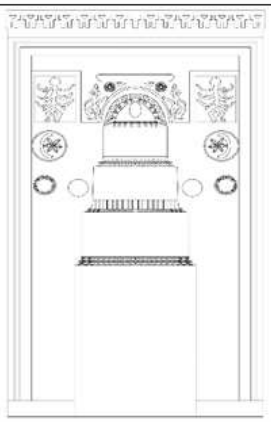

Çizim 2.85. Dereyurt Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.149. Dereyurt Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.10.2. Sarmaşık Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.10.2.
Çizim Numarası	2.86.
Fotoğraf Numarası	2.150.-2.152.
İnceleme Tarihi	27.07.2019
Koordinatlar	40° 43' 40" Kuzey - 40° 27' 37" Doğu
Caminin Tarihi	H.1294/M.1877-78
Mihrabın Tarihi	H.1294/M.1877-78
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,40 m Y: 2,50 m D: 0,25 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Zikzak, Halat/Burma, Ay-yıldız, Diş Sırası
	Nesneli: İbrik
	Yazı: İsim
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami üzerinde H.1294/M.1877-78 tarihi iki ayrı yerde geçmektedir. Bunlardan biri doğu cephede pencere üzerine yerleştirilmiş günümüzde okunması güç olan sekiz satırlık kitabenin sonunda, diğeri ise güneydoğu köşede beden duvarı üzerindedir (Fotoğraf 2.150, 2.151)[658]. Yapı ile çağdaş olan mihrabı sonradan beyaz, pembe, mavi ve yeşil renklerle boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.86, Fotoğraf 2.152)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Diş dizileri ile harektlendirilmiş saçağı olan tepelik, düz yatay lento şeklindedir ve pembe ile renklendirilmiştir.

[658] Bazı kaynaklarda H.1294 tarihi, 1224 olarak okunup cami tarihi M.1809 olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük, 88.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, düz bir çerçeve ile ters U biçiminde kuşatılmıştır. Bordürlere yer verilmemiş olan mihrabın ikincil sınırlayıcısı dışbükey silmedir. Silme ile niş arasında kalan yüzeyin kavsara ve köşeliğin yanlarına denk gelen alanlarında süsleme unsurlarına yer verilmiştir. Kavsara kenarlarında rozetler bulunmaktadır. Altta bulunan rozet dolguları boya katmanları sebebiyle belli olmamaktadır. Üst rozetler ise ay-yıldız ile dolgulanmıştır. Köşelik panosunun kenarlarında ise simetrik düzende ibrikten çıkan hayat ağacı motifine yer verilmiştir. Ortada dikey yerleştirilmiş sapların uçlarında yapraklar bulunmaktadır. Burada dikkati çeken diğer bir unsur, alt kısımlarında belirli bir düzen aranmaksızın yazılara yer verilmesidir. Yine boyalar sebebiyle tamamı okunamayan yazılar arasında sağ panoda usta ya da bani ismi olabileceği düşünülen *"Ömer"* ismi görülebilmektedir. Yüzeyde renklendirme beyaz, çerçevelerde ise pembedir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak kenarlarının dikdörtgen bir pano şeklinde sınırlandırılması ile ortaya çıkarılan köşelik, süsleme ve yazıt alanı olarak değerlendirilmiştir. Üstte yatay dikdörtgen bir kartuş içinde "*La ilahe illallah Muhammedun Resulullah"* ve Ali İmran suresinin 37. ayetinin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* yazılıdır. Kartuşun hemen altında iki çarkıfelek madalyon yerleştirilmiştir ve bu madalyonlar yaşmak kemerine uygun olacak şekilde halat desenli bir silme ile birbirine bağlanmıştır. Yaşmağın kenarlarında ise bakışımlı olarak simetrik düzende konumlandırılmış ibrikler dikkat çekmektedir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru üç kademe ile daralmakta, halat desenli yuvarlak kemerli, ortası küresel kabaraya sahip yaşmakla son bulmaktadır. Yaşmağın kemeri dışında içten zikzak desenli bir çerçeve daha yapılmıştır. Köşelikle uyumu için yaşmağın içi beyaz ile boyanmıştır. Kademeler arasını, çift sıra halat desenli silmeler ve diş dizileri belirlemektedir. Her bir kademe sırasıyla, mavi, yeşil ve pembe renklerle boyanmıştır. Aynı kontrast geçişlerde de tercih edilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 65 cm genişliğe, 2,10 m yüksekliğe, 25 cm derinliğe sahiptir. İç yüzeyi beyaz ile boyanmıştır.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. **Başlık:** Yoktur.

ii. **Gövde:** Yoktur.

iii. **Kaide:** Yoktur.

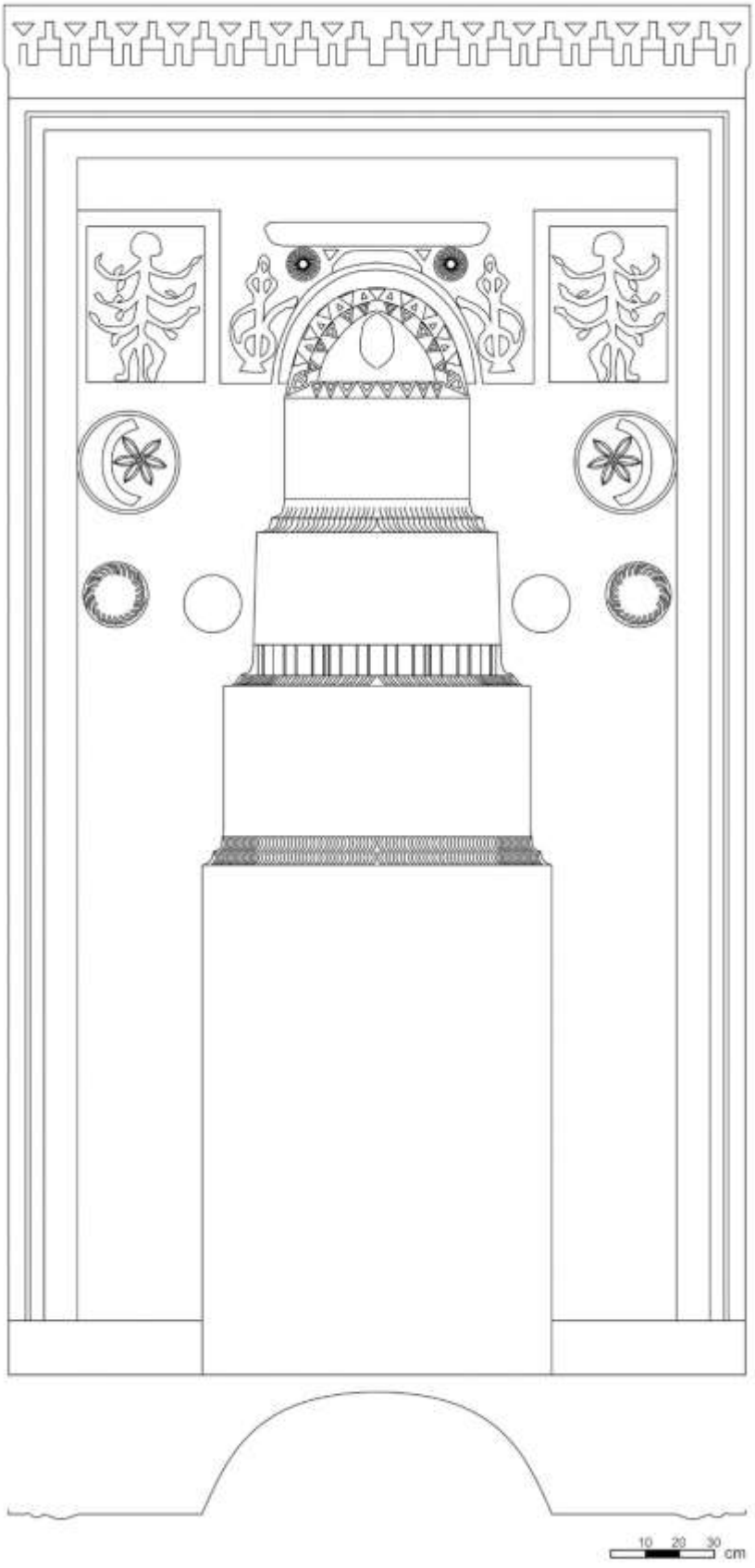
VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

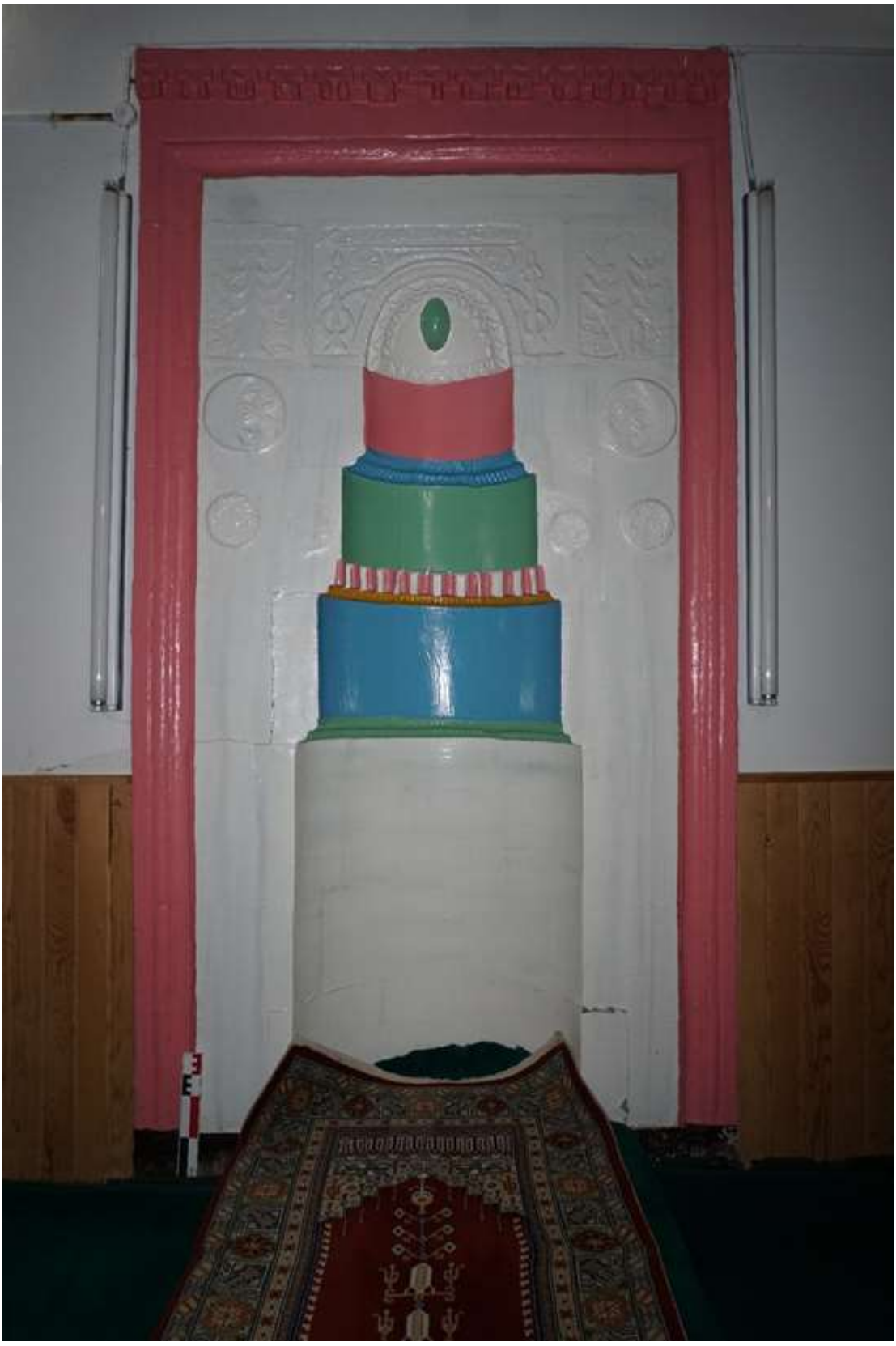
Fotoğraf 2.150. Sarmaşık Mahallesi Camii Doğu Cephe Kitabesi

Fotoğraf 2.151. Sarmaşık Mahallesi Camii Güney Cephe Kitabesi

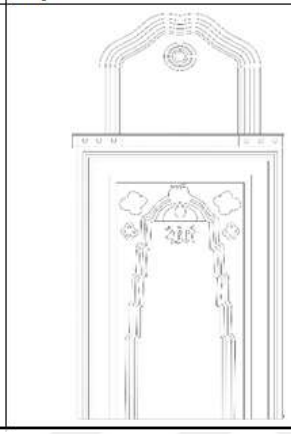

Çizim 2.86. Sarmaşık Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.152. Sarmaşık Mahallesi Camii Mihrabı

2.10.3. Dağönü Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.10.3.
Çizim Numarası	2.87.
Fotoğraf Numarası	2.153.-2.154
İnceleme Tarihi	27.07.2019
Koordinatlar	40° 39' 45" Kuzey - 40° 23' 42" Doğu
Caminin Tarihi	H.1312/M.1894-95
Mihrabın Tarihi	H.1312/M.1894-95
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,90 m Y: 2,85 m D: 0,40 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısının sağında bulunan Osmanlıca yazılmış dört satırlık kitabede, "*La ilahe illallah, Muhammedun Resulullah, Maşaallah Subhanallah, Amele…..sene 1312"* yazılıdır (Fotoğraf 2.153). Miladi 1894-95 tarihine denk gelmektedir. Hayrat İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan panoda ise 1920 tarihi geçmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.87, Fotoğraf 2.154)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Doğrudan duvar yüzeyinin kenarlardan dekoratif bir kemer şeklinde içiçe beş dışbükey silme ile sınırlandırılması tepelik görünümü oluşturmuştur. Bu silmelere kaide olarak tasarlanan düz lento şeklindeki yatay kuşak ise mihrabın üzerine yerleştirilmiştir. Bu lentonun kenarları yarım yuvarlak şekilde yüzeyden taşırılmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, düz bir çerçeve ile ters U biçiminde kuşatılmıştır. Bordürlere yer verilmemiş olan mihrabın ikincil sınırlayıcısı dışbükey silmedir. Arada bulunan 10 cm'lik boşluktan sonra nişin çevresinde de bir silmeye yer verilmiştir.

III. Alınlık: Dış silmeler ile iç silmeler arasında kalan yatay dikdörtgen boşluktan ibarettir ve tamamen sade bırakılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Nişi sınrılandıran silmeler ile yaşmak arasında kalan bölüm olan köşeliğe sonradan boya ile meyve ve çiçek desenleri yapılmıştır. Mihrap nişinin tamamı da aynı renk boya ile yapılan çifte silme ile belirginleştirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 2,25 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru altı kademe ile daralarak, ortasında küresel bir kabara bulunan yaşmakla son bulmaktadır. Son müdahaleler döneminde beşinci kademe içine *"Allah"* yazılmıştır.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

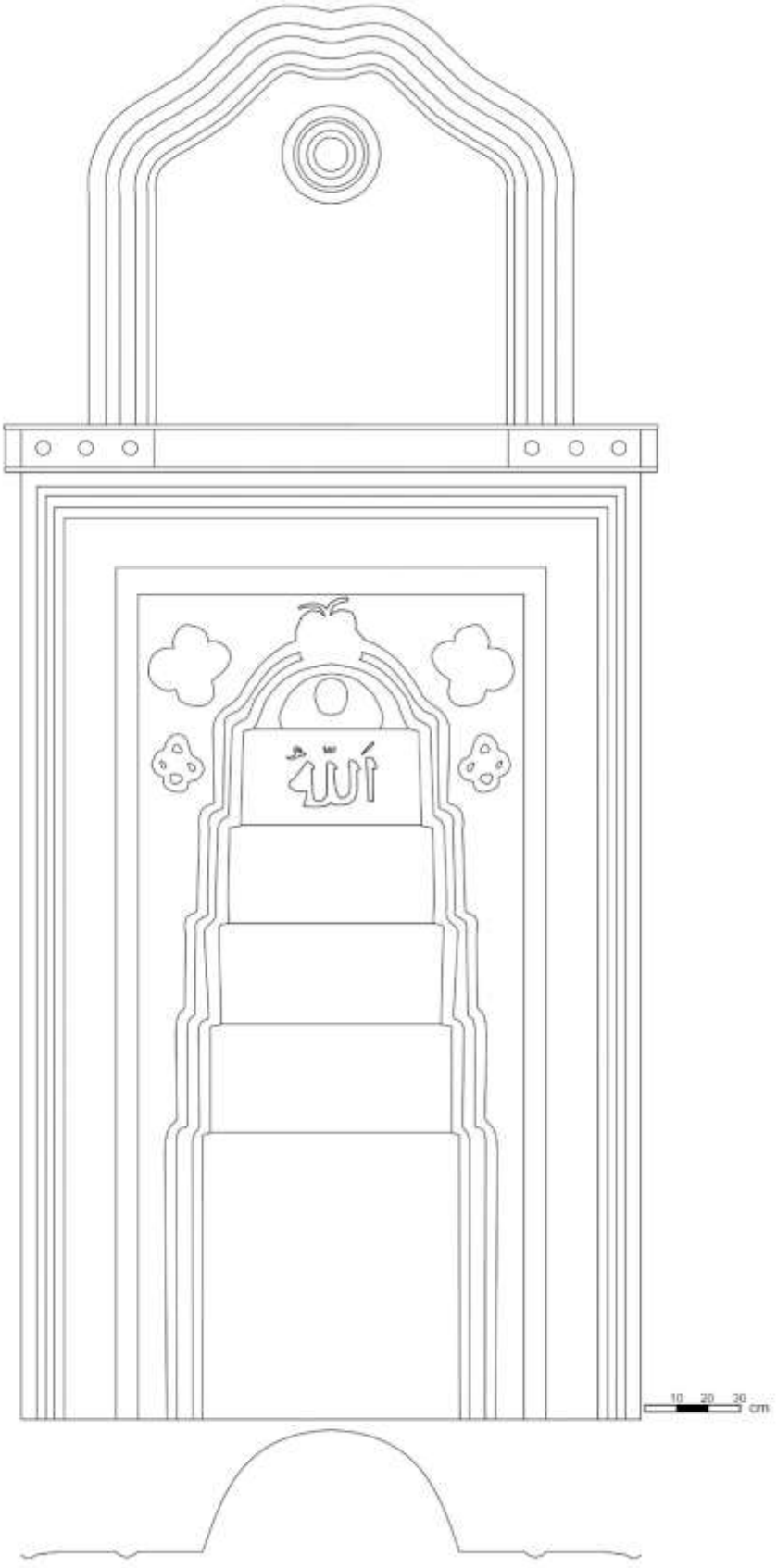
ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.153. Dağönü Mahallesi Camii Giriş Kapısı Kitabesi

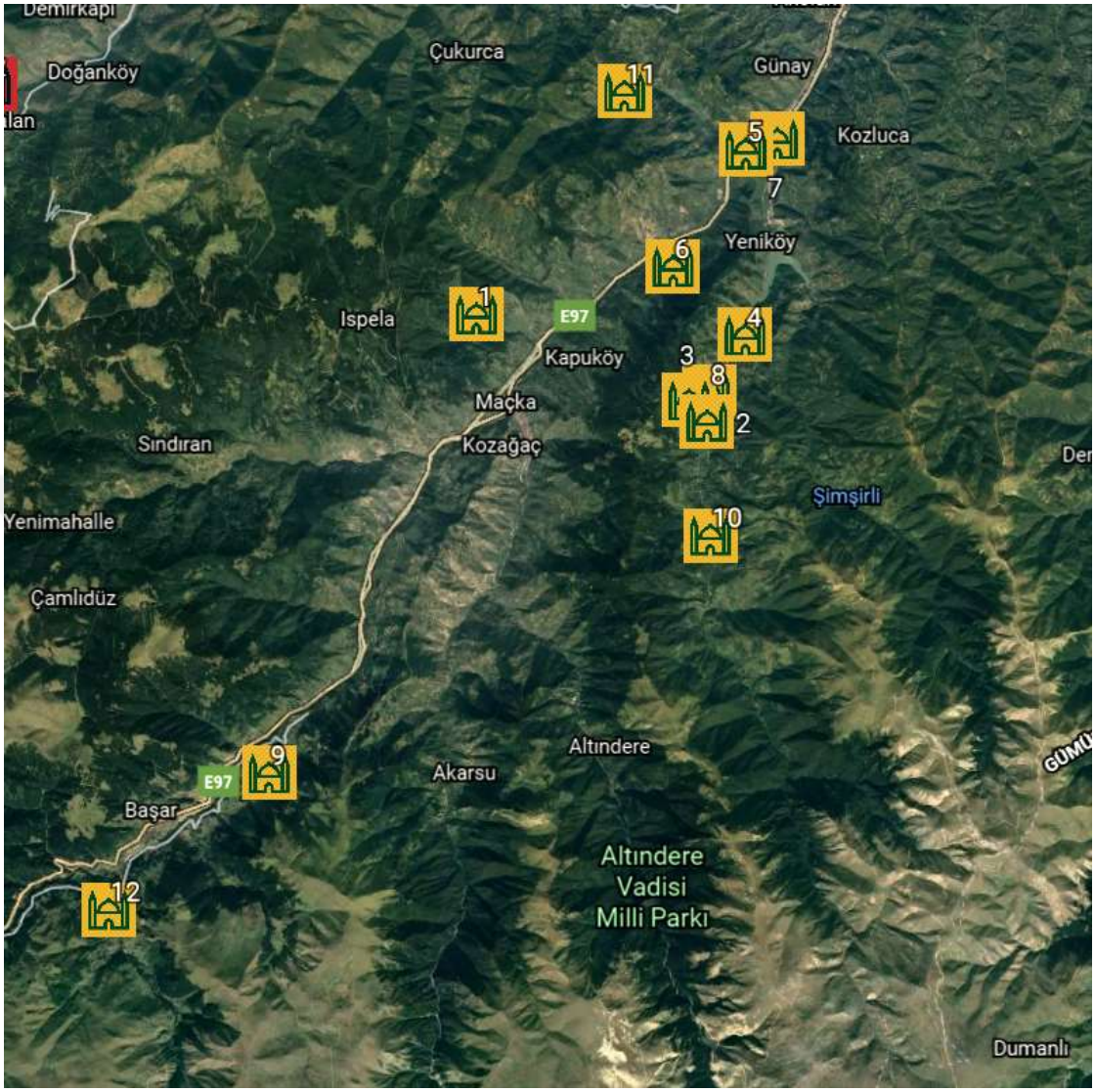

Çizim 2.87. Dağönü Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.154. Dağönü Mahallesi Camii Mihrabı

2.11. TRABZON MAÇKA İLÇESİ MİHRAPLARI

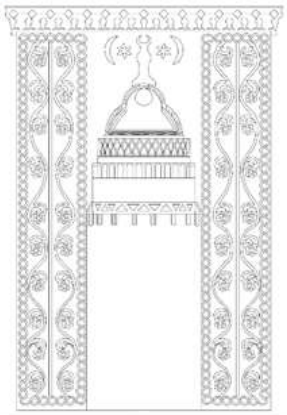

Harita 2.11. Maçka İlçesi Cami Dağılımı

1	Örnekalan Mahallesi Camii	7	Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii
2	Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	8	Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii
3	Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii	9	Güzelce Mahallesi Camii
4	Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii	10	Ormaniçi Mahallesi Camii
5	Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	11	Kaynarca Mahallesi Camii
6	Akmescit Mahallesi Camii	12	Hamsiköy Mahallesi Camii

2.11.1. Örnekalan Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.1.
Çizim Numarası	2.88.
Fotoğraf Numarası	2.155.-2.157.
İnceleme Tarihi	29.07.2019
Koordinatlar	40° 50' 10" Kuzey - 39° 35' 59" Doğu
Caminin Tarihi	XIX. yüzyıl başı
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyıl ikinci yarısı
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,80 m Y: 2,80 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Üçgen, Baklava, Yürek, Halat/Burma, Ay-yıldız, Diş Sırası
	Bitkisel: Akant, Lale, Gelincik
	Nesneli: Alem
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Cami üzerinde biri kuzey cephede giriş kapısının üzerinde diğeri batı cephede ikinci kat seviyesinde pano şeklinde taşa yazılmış iki kitabe bulunmaktadır. Batı cephede bulunan kitabede *"Sahib'ül hayrat vel hasenat, niyasi….zade El'hac İsmail Ağa'nın hayratıdır. Sene 1278"* yazılıdır (Fotoğraf 2.155). Kuzey cephe kitabesinde ise Nisa Suresi'nin 103. ayetinin son kısmı (Namaz, müminlere belirli vakitlerde yazılı bir farzdır) olan *"İnne's-salâte kânet 'ale'l-mü'minîne kitâben mevkuta. Sene 1302"* yazılıdır (Fotoğraf 2.156). Kitabelerde geçen tarihler, M.1861 ve M.1884 yıllarına denk gelmektedir.

Arşiv kayıtlarında *"Gümüşhane muzâfâtından Maçuka kazasında Haçavera*[659] *karyesinde vâki' ashâb-ı hayrâtdan Rüstemzâde el-hac Mehmed'in binâ eylediği bu*

[659] Günümüzde adı Yeşilyurt olan mahallenin eski adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karagöz, 156. Camii, Yeşilyurt ve Örnekalan mahallelerinin ortak kullanımı için merkezi bir alanda yapılmıştır.

câmi'-i şerîf...[660]*"* şeklinde devam eden H.1260/M.1844 tarihli belge imam olan Molla Ömer'in 1843'de vefatı üzerine yerine oğlu Hacı Osman'ın göreve getirildiği ile ilgilidir. Molla Ömer'in ölüm tarihinden önce caminin varlığı göz önünde bulundurulursa yapım yılını XIX. yüzyıl başına kadar götürmek yanlış olmayacaktır.

Kitabelerde geçen tarihler ise onarım tarihleri olmalıdır. Caminin dış cephesinde mahfil katı seviyesindeki malzeme farklılığı ve kitabelerinde bu kısma yerleştirilmiş olması bu tarihlerde üst katın eklenip alt katın onarıldığını doğrulamaktadır. Kaynaklarda[661] adı banisinden dolayı *Rüstemzade Camii* olarak geçen bu camii, konumu itibariyle iki köyün ortak kullandığı bir alana yapılmıştır ve yakın yıllarda halk arasında camiinin ait olduğu köy ile ilgili tartışma yaşanmış ve hukuki yollara başvurulmuştur[662].

Yapıya ait mihrabın üslup özellikleri onarımların yapıldığı XIX. yüzyıl ikinci yarısına uygundur ve orijinal mihrapla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Fotoğraf 2.155. Örnekalan Mahallesi Camii Batı Cephe Kitabesi

Fotoğraf 2.156. Örnekalan Mahallesi Camii Kuzey Cephe Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında, giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.88, Fotoğraf 2.157)

Mihrabın Mimari Elemanları:

[660] Selim Karahasanoğlu, "Maçka-İstanbul Arasında Bir Osmanlı Alimi, Karahasanoğlu Mehmed Ali Efendi (1852-1914), *Tarih İncelemeleri Dergisi XVII / 1,* 2012, 151.
[661] Karahasanoğlu, 151.
[662] https://www.sabah.com.tr/yasam/2010/08/16/muhtari_sarhos_edip_bizim_camimizi_elimizden_aldilar (Erişim Tarihi :04.04.2020)

I. Tepelik: Ön yüzeyi kırık hatlarla belirlenmiş yatay dikdörtgen tepelik düz lento şeklindedir. Saçağında ise yönleri aşağıya doğru olan, aralarında boşluk bırakılarak yan yana yerleştirilmiş lale dizisi dikkat çekmektedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan bordür düzeni ile çevrelenmemiştir. Her iki yan yüzey, zeminden tepeliğe kadar devam ettirilen bütüncül bir süsleme yaklaşımı ile tezyin edilmiştir. Ana kompozisyon, akantlarla desteklenmiş kıvrımdallara bağlanan gelinciklerdir. Bu bitkisel süsleme, dört yönden ikili sarmal zencirekle çevrelenerek sınırlandırılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak ile iç bordür arasında kalan üçgen yüzeyler köşelik olarak değerlendirilmiş ve süsleme alanına dahil edilmiştir. Burada kompozisyon, yaşmak üzerinde yükseltilen bir alem ve her iki kenarına simetrik düzende yerleştirilmiş Ampir esintili ay-yıldız motifleri ile sağlanmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: 85 cm yükseklikte olan kavsara, yarım yuvarlak planlı nişin üzerinde dört kademe ile daraltılıp üç dilimli kemere sahip yaşmakla sonlandırılmıştır. Yaşmak ortasında küresel bir kabara, iç yüzeyinde ise sivri uçları içe gelecek şekilde bakışımlı düzende yerleştirilmiş üçgenler bulunmaktadır. Kuşatma kemerinde ise halat motifi tercih edilmiştir. Kademeler, farklı düzenlemeler göstermektedir. En alttaki, bir ters bir düz üçgenlerin belirli aralıklarla yanyana dizildiği süsleme ile kompoze edilmiş, saçağı diş dizileri ile hareketlendirilmiştir. İkinci kademe, süslemesiz iken üçüncü kademe, düz bir bordür kuşağının altından sarkan niş dizileri ile yansıtılmıştır. Dördüncü kademede ise kıvrımlar, üstte baklava altta ters duran yürek motifleri meydana getirecek biçimde kesintisizce devam etirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 1,40 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir.

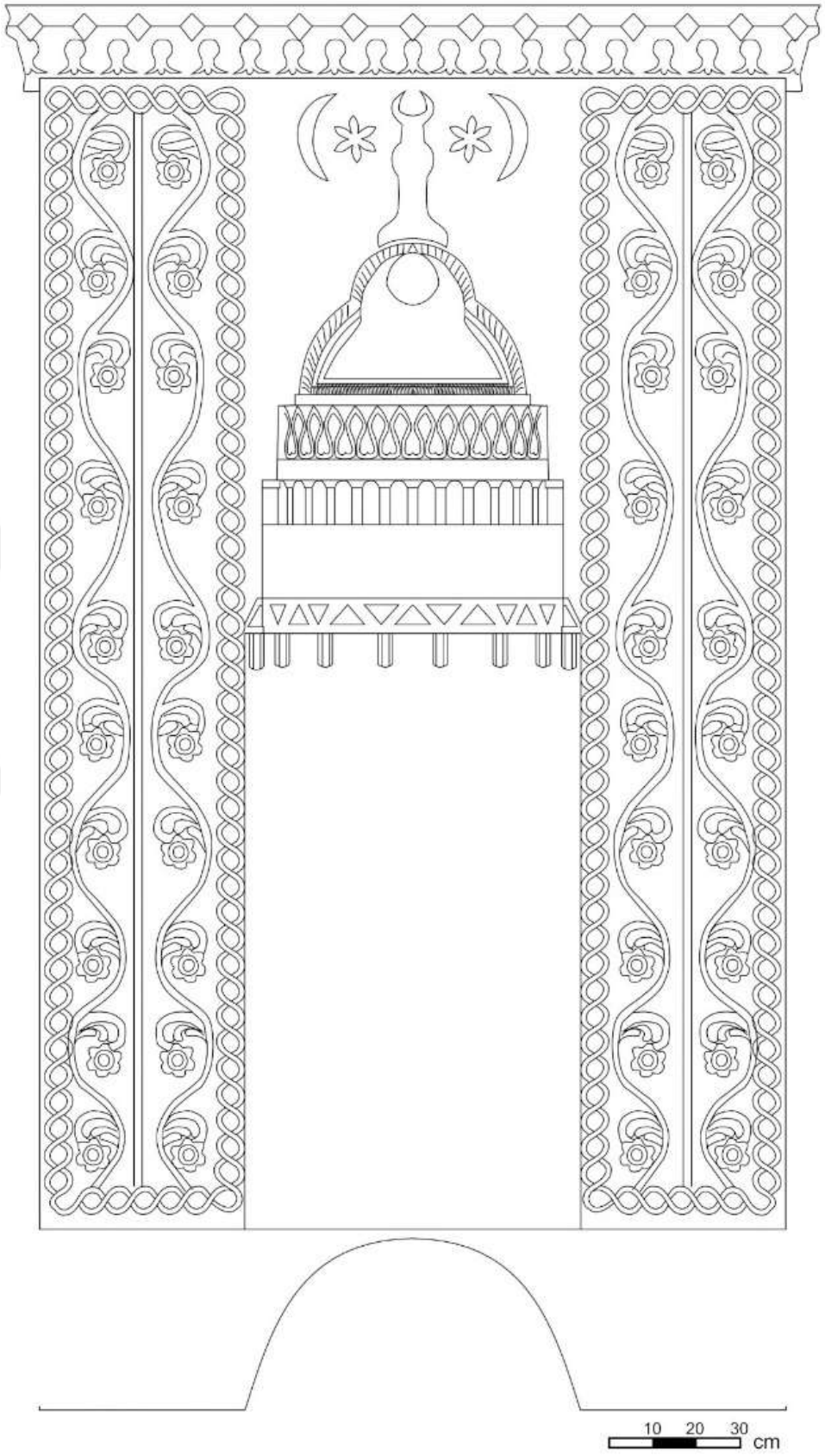
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

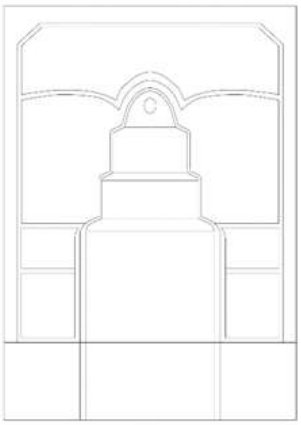
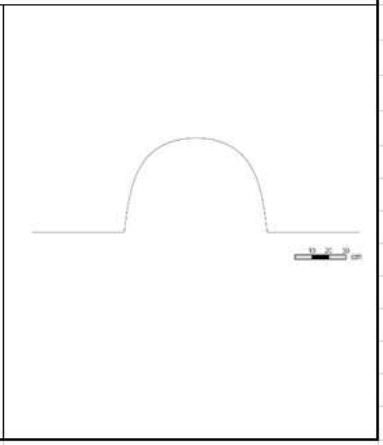

Çizim 2.88. Örnekalan Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.157. Örnekalan Mahallesi Camii Mihrabı

2.11.2. Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.2.
Çizim Numarası	2.89.
Fotoğraf Numarası	2.158.
İnceleme Tarihi	28.07.2019
Koordinatlar	40° 47' 51" Kuzey - 39° 40' 59" Doğu
Caminin Tarihi	XIX. yüzyıl
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyıl
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 2,30 m D: 0,50 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Günümüzde kullanılmayan camiye ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Bölgede bulunan camiler gibi XIX. yüzyıla ait olduğu düşünülmktedir. Yapı ile çağdaş olan mihrabı sonradan yeşil, mavi ve kırmızı ile renklendirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında, giriş aksında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.89, Fotoğraf 2.158)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, oldukça basit düzende herhangi bir sınırlayıcı unsur kullanılmadan yapılmıştır. Sonradan mavi boya ile mihrabı ters U biçiminde kuşatan bir çerçeve yapılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru üç kademe ile daralarak, ortasında küresel bir kabara bulunan yaşmakla son bulan kavsaranın yüksekliği 60 cm'dir. Farklı renklerle boyanan kademelerde kontrast oluşturulmuştur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 85 cm genişliğe, 1,15 m yüksekliğe, 50 cm derinliğe sahiptir.

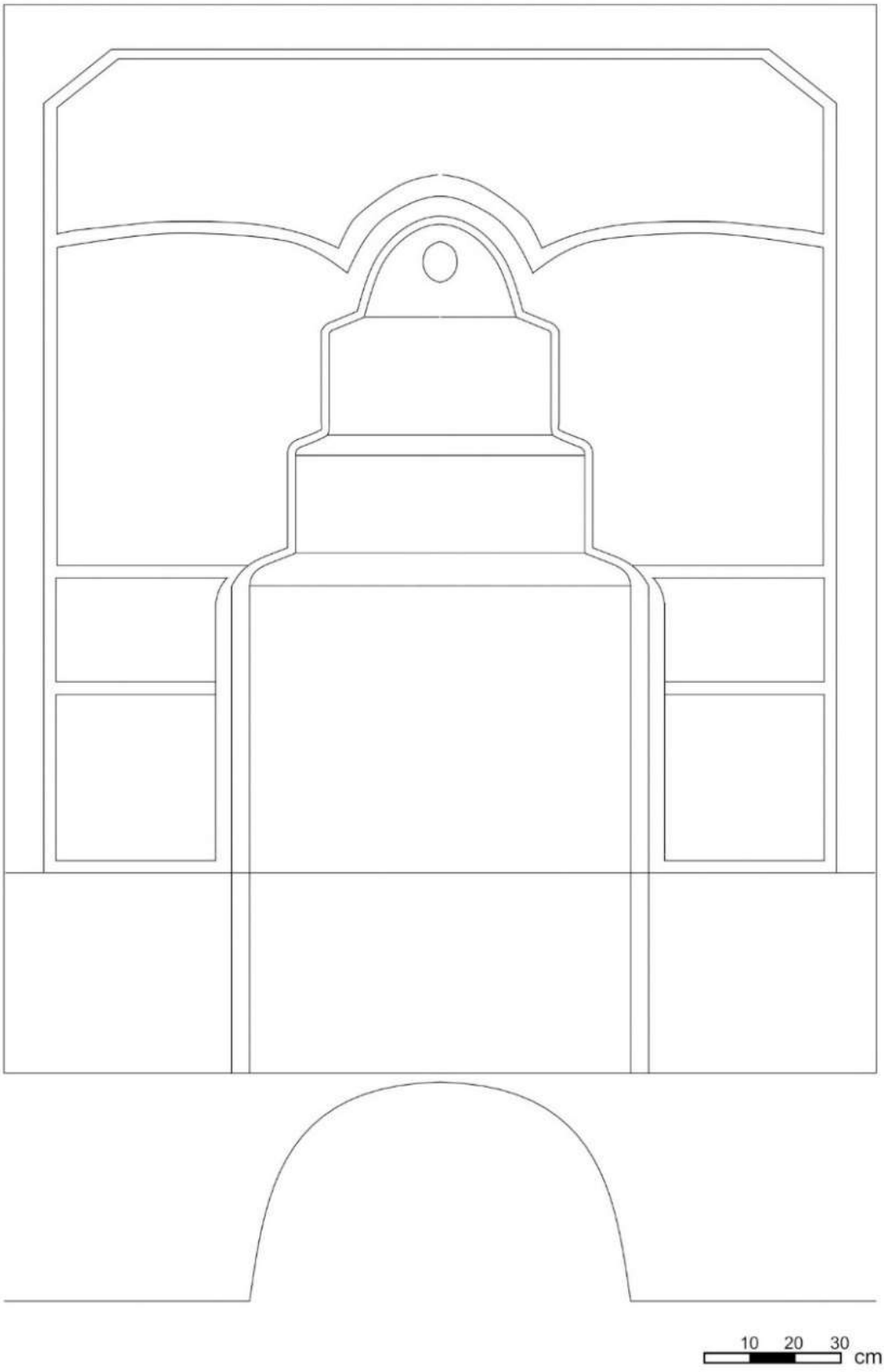
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

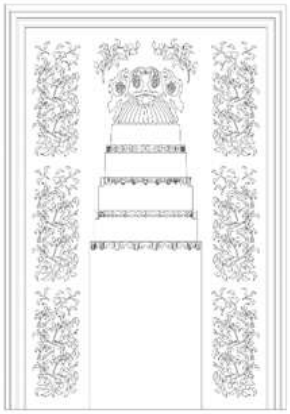
Çizim 2.89. Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.158. Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı

2.11.3. Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.3.
Çizim Numarası	2.90.
Fotoğraf Numarası	2.159. - 2.160.
İnceleme Tarihi	28.07.2019
Koordinatlar	40° 48' 50" Kuzey - 39° 40' 13" Doğu
Caminin Tarihi	H.1260/M.1845 (1906'da onarılmış)
Mihrabın Tarihi	H.1260/M.1845
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,45 m Y: 3,30 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli), Boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İstiridye, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi, C Kıvrımı
	Bitkisel: Kıvrımdal, Akant, Asma-Üzüm
	Nesnesel: Saksı
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Cami üzerinde iki farklı tarih bulunmaktadır. Bunlardan biri, ana giriş kapısı üzerinde sonradan asılan panoda geçen 1845, diğeri ise Maçka İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan açılış beratındaki 1906 tarihidir. Camiinin ana giriş kapı çerçevesi, ve minber, mihrap gibi litürjik elemanları üslup açısından XIX. yüzyıl karakterine uygundur ve 1906 onarım tarihi olmalıdır. 1845 yılında yapıldığı düşünülen mihrabının yüzey süslemeleri geç dönemde yapılmış olmalıdır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında, giriş aksında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.90, Fotoğraf 2.160)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrap, dıştan düz, dışbükey ve iç bükey olmak üzere üç silme ile sınırlandırılmıştır ve bu çerçeve sonradan kahverengi ile boyanmıştır. Bu silmeler ile niş arasında kalan yüzeyin orijinal durumunun ne şekilde

olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur, günümüzde varolan yeşil renkli bitkisel süslemelerin sonradan yapıldığı bellidir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın üzerinde bulunan köşelik (Fotoğraf 2.156), süslemenin en yoğun olduğu alandır. Ortada konumlandırılan saksıdan çıkan üzüm salkımları ve asma yaprakları kullanılan motiflerdir. Kompozisyonun şekillendirilmesi, simetrik düzende her iki yana dağılır formdadır. Barok üslubun baskın şekilde hissedildiği alanda, merkezde bulunan kırmızı ile renklendirilen saksı, dip kısmı aşağıdan yukarıya doğru daralıp ortada bulunan bilezik üzerine yerleştirilen gövdeden ibarettir. Saksıdan çıkan iki dal aşağıya sarkan üzüm salkımlarını taşımaktadır. Diğer iki dal ise her iki yana doğru uzamakta, son kısımda geriye doğru bir dönüş yaparak daire formu oluşturmaktadır. Bu dalların üzümleri ise bu dairesel yüzeyin içindedir. Dallarda bulunan sarmallar asma dalında bulunan sarmaşık dalları betimlemektedir ki; perspektif ve üç boyutlu görünümün güzel yansımalarından biridir. Ayrıca bu dal üzerinde aşağıya ve yukarıya doğru yönlendirilmiş, hatta üstteki dala dolanmış vaziyette asma yapraklarına yer verilmiştir. Vazonun dip kısmından çıkan akant yaprakları, yaşmağın kemerine göre şekillendirilmiştir ve süslemeye bir çeşitlilik kazandırmıştır. Üzüm salkımları sarı, yapraklar yeşil ile renklendirilmiştir. Ayrıca sarı ve yeşil motiflerin üzerinde kırmızı ile kısmi gölgelendirme yapılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru dört kademe ile daralarak, ortasında küresel bir kabara bulunan yaşmakla sonlandırılan kavsara, 1,30 m yüksekliğe sahiptir. Yaşmağın içinde istiridye yivlerle hareketlilik sağlanmıştır. Ayrıca kabaranın dip kısmında katmerli yaprak matiflerine yer verilmiştir. Kademelerin yüzeyleri sade iken geçiş silmeleri süsleme alanı olarak değerlendirilmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla en alttakinde, uçları volütlü C kıvrımları ana motifdir. Yönleri aşağıya doğru konumlandırılan bu kıvrımlar yivlerle hareketlendirilmiştir. Aralarında ise yine yivlerle belirginleştirilen dis sıralarına yer verilmiştir. İkinci geçiş silmesinde akant yapraklarından oluşan friz kenarlardan yivli konsollarla sınırlandırılmıştır. Üçüncü silmede süsleme, mukarnas ve diş dizisi ile oluşturulmuştur. Dördüncü silmede ise aynı

karakterle yansıtılan C kıvrımlarının bir ters bir düz dizilimi ile friz oluşturulmuş ve kenarlardan üzüm salkımları ile sınırlandırılmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 95 cm genişliğe, 1,35 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

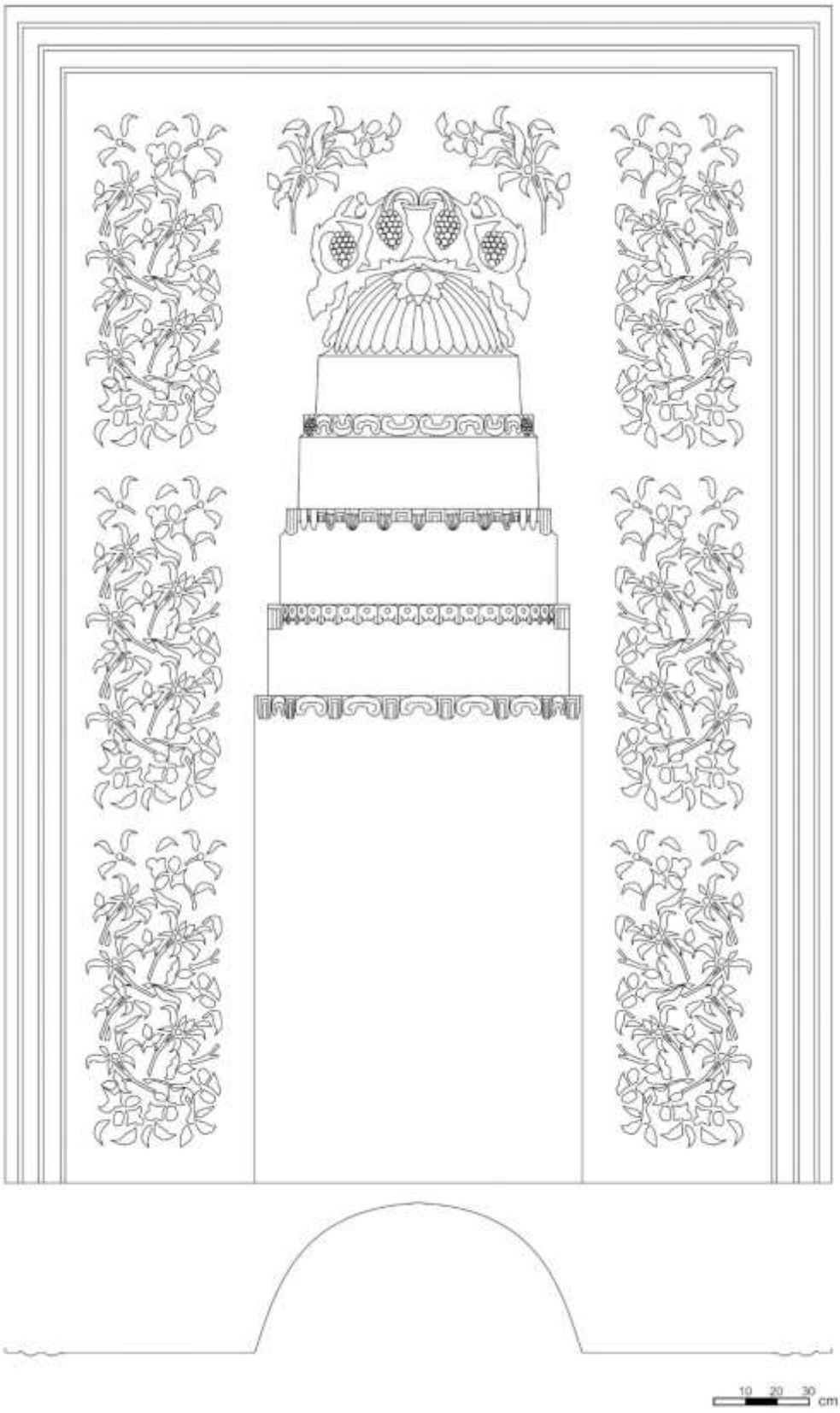
ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.159. Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii Mihrabı Köşeliği

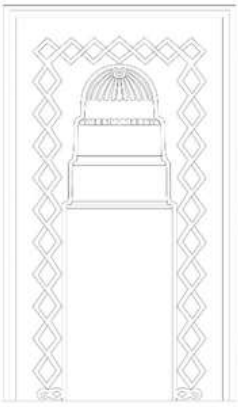

Çizim 2.90. Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.160. Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii Mihrabı

2.11.4. Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.4.
Çizim Numarası	2.91.
Fotoğraf Numarası	2.161.
İnceleme Tarihi	28.07.2019
Koordinatlar	40° 49' 41" Kuzey - 39° 41' 17" Doğu
Caminin Tarihi	H.1284/M.1868
Mihrabın Tarihi	H.1284/M.1868
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,60 m Y: 2,75 m D: 0,25 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İstiridye, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Caminin yapılış tarihi Maçka İl Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde ve tanıtım panosunda H.1284/M.1868 olarak belirtilmiştir. Caminin giriş kapısı ve minberi üslup açısından belirtilen tarihe uygundur. Fakat sonraki yıllarda onarım geçirdiği ve üstörtüsünün kubbe ile kapatıldığı bellidir. Bu tarihin, aynı zamanda mihrabın tepeliğinin de eklendiği 1973 olduğu düşünülmektedir. Mihrabın tepelik dışındaki kısımları caminin ilk yapıldığı döneme ait olmalıdır. Tepelik eklenirken motifler ve çerçeve sarı ile diğer alanları beyaz yağlı boya ile boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında, giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.91, Fotoğraf 2.161)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Orijinal durumu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. 1973 yılında yatay dikdörtgen mermer bir pano eklenmiştir. Panoda *"Allah"* ve *"Muhammed"* yazılı madalyonların ortasında *"Bismillahirrahmanirrahim",* altında ise Bakara Suresi 144.

ayet olan *"Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram"* yazmaktadır. Pano kenarlardan düz silmelerle sınırlandırılıp üstüne yatay düzende lento yapılarak tamamlanmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, dıştan iki silme ve bir bordürle sınırlandırılmıştır. Bordür yüzeyi boş bırakılmıştır. Bordür ile niş arasında kalan yüzeyler ise yakın yıllarda ters U düzeninde uygulanmış eşkenar dörtgenlerin baklava dilimi şeklinde dizayn edilmesiyle oluşan zencireğe sahiptir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru iki kademe ile daralarak yaşmakla son bulan kavsara 1 m yüksekliğe sahiptir. Yaşmak, içiçe iki daireden oluşan madalyondan ışınsal bir şekilde aşağıya doğru dağılan istiridye yivlerle hareketlendirilerek saçağında diş dizisine yer verilmiştir. Diğer kademe yüzeyleri boş iken geçişlerinde düz silmeler kullanılmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 1,45 m yüksekliğe, 25 cm derinliğe sahiptir.

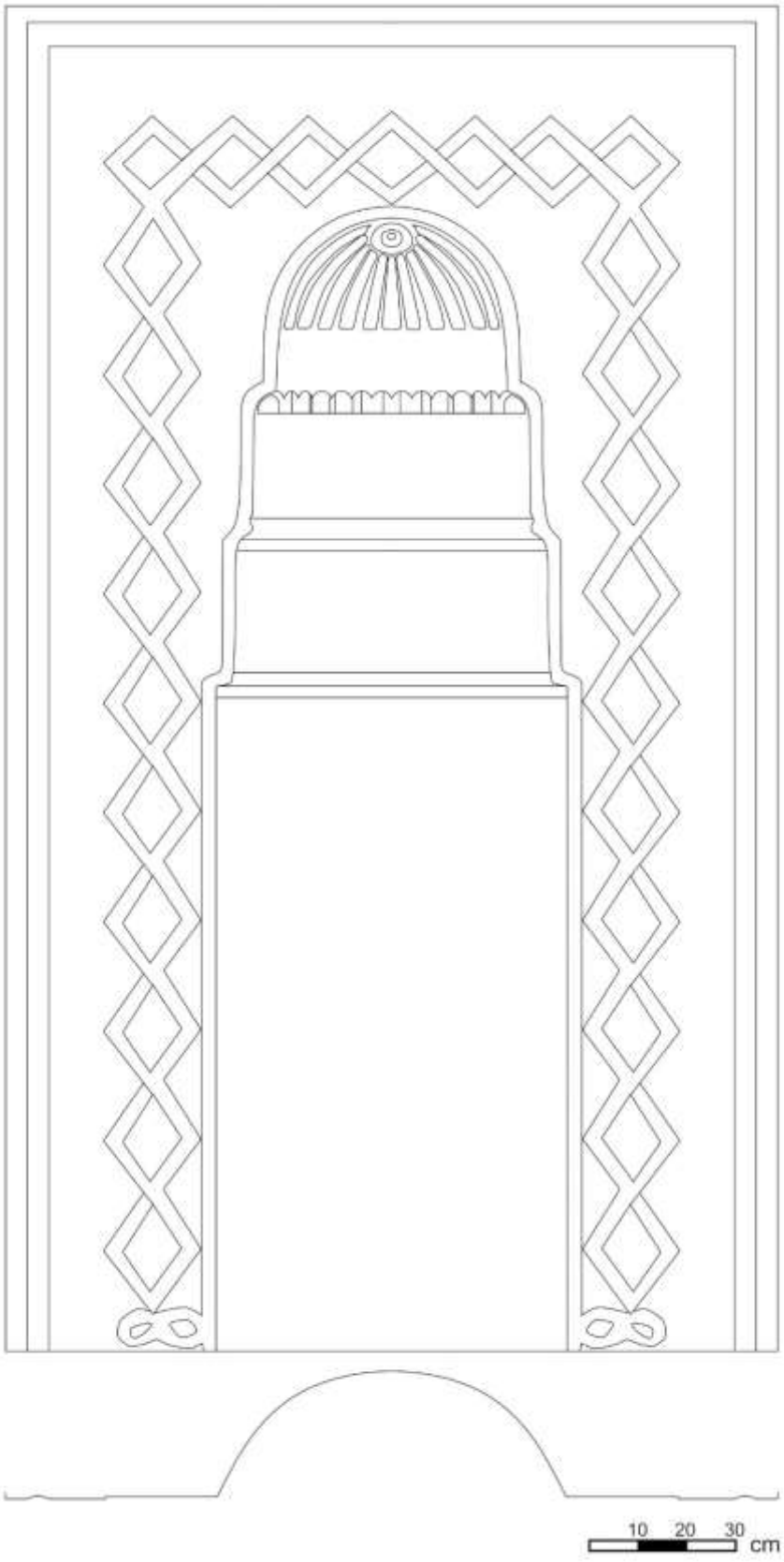
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

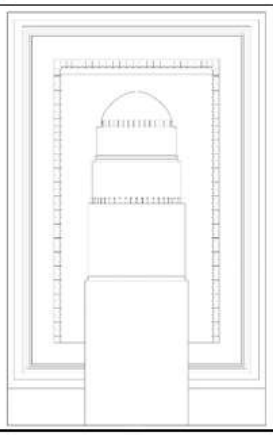

Çizim 2.91. Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.161. Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii Mihrabı

2.11.5. Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.5.
Çizim Numarası	2.92.
Fotoğraf Numarası	2.162.
İnceleme Tarihi	28.07.2019
Koordinatlar	40° 52' 7" Kuzey - 39° 41' 16" Doğu
Caminin Tarihi	H.1288/M.1871
Mihrabın Tarihi	H.1288/M.1871
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 3,25 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Caminin yapılış tarihi Maçka İl Müftülüğü tarafından hazırlanan tanıtım panosunda H.1288/M.1871 olarak belirtilmiştir. Cami, sonraki dönemlerde onarılmış olsa da belirtilen tarihe atıfta bulunan minber, tavan göbeği gibi mimari elemanlara sahiptir. Yapı ile çağdaş olduğu düşünülen mihrabı, sonradan yağlı boya ile boyanmışken 2015 yıllında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon döneminde orijinal görüntüsüne kavuşturulmuştur. Malzeme farklılığı, onarımda müdahale gördüğünü açıkça göstermektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında, giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.92, Fotoğraf 2.162)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrap, dıştan biri düz, biri dışbükey biri de içbükey olmak üzere üç silme ile tüm yüzeyi dolaşacak şekilde kuşatılmıştır. Silmeler

ile niş arasında kalan yüzeyi ikiye bölen konsol dizilerinden ibaret olan silme ise mihrap nişini çevrelemektedir.

III. Alınlık: İki silme arasında kalan yatay dikdörtgen pano şeklindeki alınlık boş bırakılmıştır.

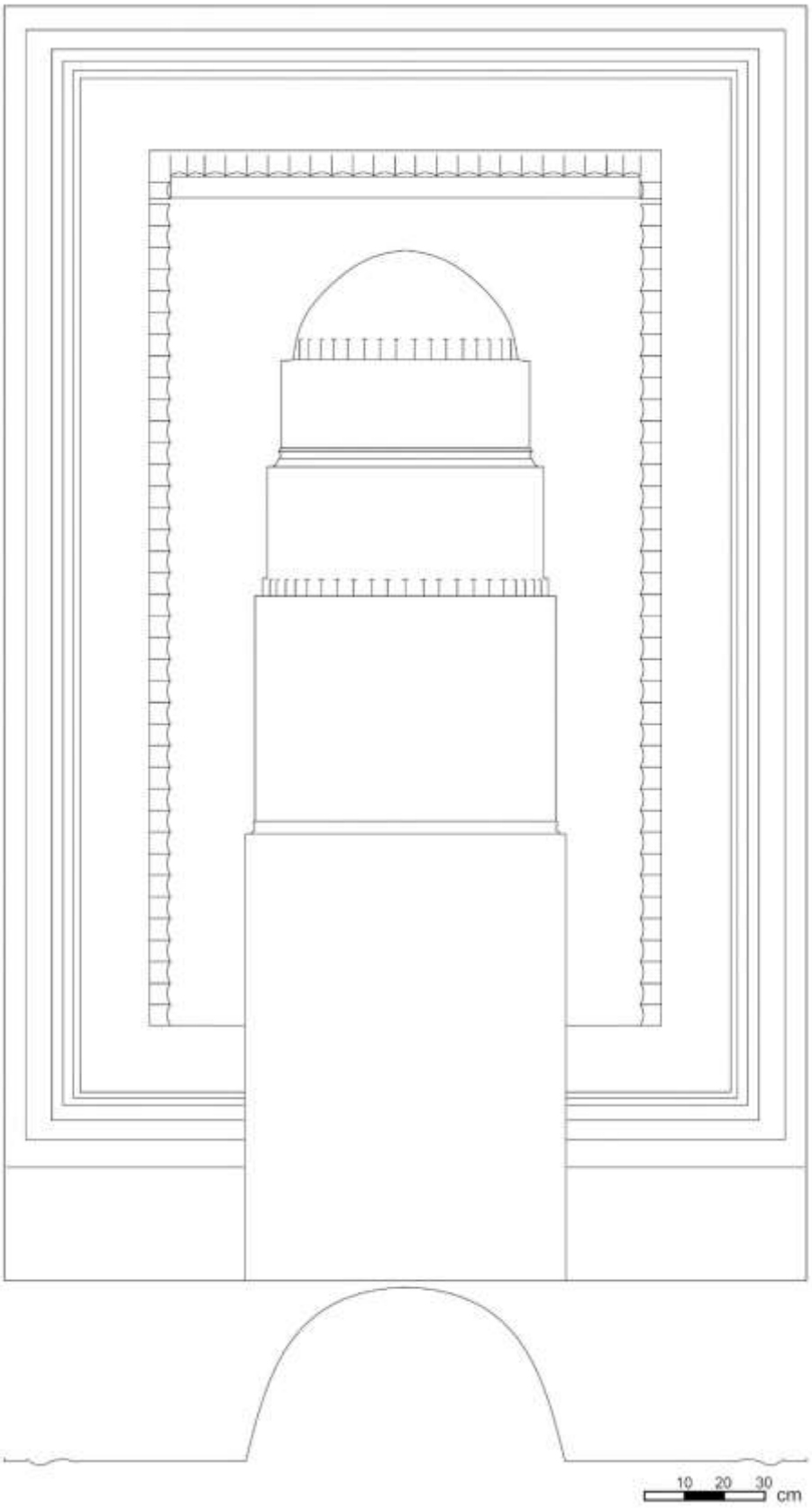
IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak kenarında bulunan pano şeklindeki köşelik süslemesizdir. Fakat malzemenin farklılığı göze çarpmaktadır. Sonradan değiştirilmiş olduğu belli olan köşeliğin orijinal durumu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.
2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,55 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Zeminden itibaren dört kademe şeklinde daraltılıp yaşmakla taçlandırılmıştır. Yaşmak saçağı nişi çevreleyen silme ile uyumlu olacak şekilde diş dizisi ile hareketlendirilmiştir. Kademeler arasında kullanılan silmelerin biri diş dizileri ile geçilmişken diğerleri düzdür.
3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 25 cm yükselten oturtmalık bulunmaktadır.

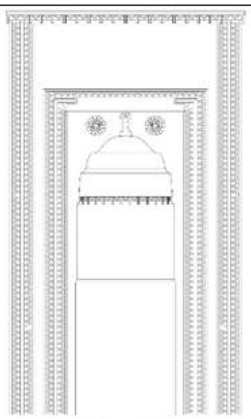
Çizim 2.92. Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.162. Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii Mihrabı

2.11.6. Akmescit Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.6.
Çizim Numarası	2.93.
Fotoğraf Numarası	2.163.-2.164.
İnceleme Tarihi	30.07.2019
Koordinatlar	40° 50' 46" Kuzey - 39° 39' 49" Doğu
Caminin Tarihi	H.1290/M.1873
Mihrabın Tarihi	H.1290/M.1873
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,80 m Y: 3,45 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Zikzak, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi
	Nesneli: Alem
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Caminin giriş kapısı üzerinde bulunan dört satırlık kitabenin sonunda H.1290/M.1873 tarihi geçmektedir (Fotoğraf 2.163). Mihrabı yapı ile çağdaştır, fakat sonradan boya ile renklendirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında, giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.93, Fotoğraf 2.164)

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrap, dıştan iki ana bordürle sınırlandırılmıştır. Yüzeylerinde zikzak motifleri bulunan bu bordürlerin tam ortasından geçen dışbükey silmeler her iki ana bordürü iki bölümlü hale getirmiştir. Dış bordür, iki yandan yukarıya kadar devam ettirilip, üstte bulunan bir mukarnas bir konsol şeklinde dizayn edilen yatay kuşak ile birbirine bağlanmıştır. İç bordür ise sadece nişi çevreleyecek şekilde ters U biçiminde ele alınmıştır. Bu bordür kenarlarda

tamamlanmıştır fakat üst ksıımda yarım bırakılmıştır. Sonradan yapılan boya ile tamamlanmaya çalışılmıştır.

III. Alınlık: İki bordür arasında kalan alınlık, yatay dikdörtgen bir pano görünümündedir. İç köşelerine boya ile sonradan çiçek desenleri yapılmıştır. Ortada ise yine sonradan yapıldığı düşünülen "*Kelime-i Tevhid"* ve Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı yazılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak ile iç bordür arasında kalan üçgen yüzeyler köşelik olarak değerlendirilmiş ve kenarlara bitkisel karakterli kabaralar, yaşmak üzerine ise alem motifi yapılmıştır. Gülçelerin altlarına denk gelen *"Allah CC*" ve "*Muhammed AS"* yazıları da sonradan eklenmiş olmalıdır..

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,40 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Zeminden itibaren üç kademe şeklinde daraltılıp yaşmakla taçlandırılmıştır. Kademe geçişlerinde biri düz biri diş dizisinden ibaret silmeler kullanılmıştır.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

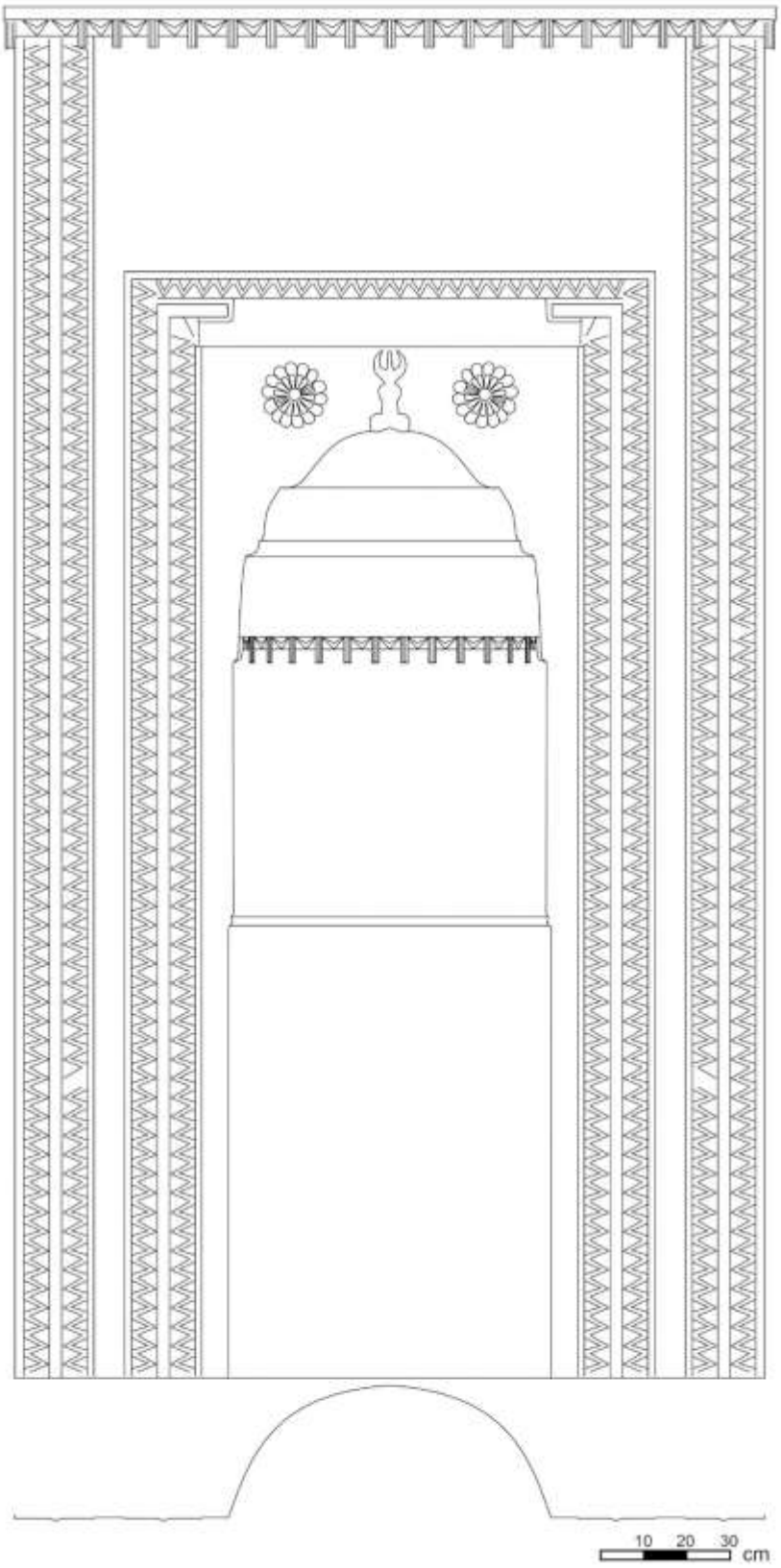
ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.163. Akmescit Mahallesi Camii Kitabesi

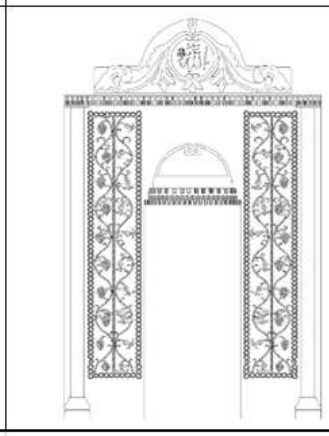

Çizim 2.93. Akmescit Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.164. Akmescit Mahallesi Camii Mihrabı

2.11.7. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.7.
Çizim Numarası	2.94.
Fotoğraf Numarası	2.165.-2.169.
İnceleme Tarihi	28.07.2019
Koordinatlar	?
Caminin Tarihi	H.1302/M.1884
Mihrabın Tarihi	H.1302/M.1884
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,10 m Y: 3,50 m D: 0,55 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Dört Kollu Yıldız, Halat/Burma, Mukarnas Dizisi, C Kıvrımı
	Bitkisel: Kıvrımdal, Palmet, Akant, Lale, Üzüm
	Yazı: Allah Lafzı
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami üzerinde üç tarih kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki son cemaat yeri giriş kapısı üzerinde H.1302/M.1884 tarihinin yazılı olduğu taştır. İkinci kitabe harim giriş kapısı üzerindedir ve Nahl Suresi 32. ayetin son kısmı olan *"Selâmun 'aleykumu-dḫulû-l cennete bimâ kuntum ta'melûn(e)"* (Size selâm olsun! Yapmış olduğunuza karşılık cennete giriniz)[663] yazılıdır (Fotoğraf 2.165). Kitabenin sonunda geçen tarih H.1305/M.1887-88'dir. 1887 tarihini veren diğer kitabe ise, yine kapı üzerinde son cemaat yeri orta kubbeye yakın konumda bulunan kitabedir. Üzerinde *" ……Sene 1302"* yazılıdır (Fotoğraf 2.166). Tarihlerden yola çıkılacak olursa caminin yapım yılları 1884-87 yılları arasıdır. Mihrabı yapı ile çağdaştır, fakat sonradan yağlı boya ile boyanmıştır.

[663] http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=16&ayet=32 (Erişim Tarihi: 18.04.2020)

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney duvarın tam ortasında, giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.94, Fotoğraf 2.167)

Fotoğraf 2.165. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Kitabesi

Fotoğraf 2.166. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Kitabesi

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Süslemesi ile göz dolduran tepeliğin merkezinde iki C kıvrımının karşılıklı yerleştirilmesiyle oluşturulan barok madalyon bulunmaktadır ve bu madalyon *"Allah CC"* lafzı ile tezyin edilmiştir. Madalyonun altında C kıvrımlarının üzerine oturtulduğu ters palmet bulunurken, üst kısmını taçlandıran motif laledir. C kıvrımlarının tepe noktasından doğan kıvrım dallar tepeliğin şekline doğru aşağıya doğru uzanmaktadır. Uçlara doğru yönlendirilen kıvrım dallar, dolgun akant yaprakları ile volütlendirilmiştir. Aynı akant yaprakları madalyonun her iki yanında da kullanılmıştır. Tepeliğe zemin olan ve mihrabı üstten sınırlandıran lento saçağı mukarnas dizilerine sahiptir (Fotoğraf 2.168).

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütunceler ile mihrap nişi arasında kalan yüzeyler, zeminden 40 cm yükseklikte başlayıp tepeliğe kadar devam ettirilen süsleme kuşağına sahiptir. Kıvrımdallarla oluşturulan madalyonlar içine yerleştirilmiş lale ve üzüm salkımları yerleştirilmiştir. Bu kurgu madalyon dışında kalan alanlarda da tekrar edilmiştir. Bu bitkisel süsleme, dört yönden ikili sarmallarla çevrelenmiştir (Fotoğraf 2.169).

III. Alınlık: Mihrap kenarlarındaki süsleme kuşaklarının arasında kalan yatay dikdörtgen alan, alınlık olarak değerlendirilip süslemesiz bırakılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Çeyrek kubbe formunda yaşmak ile sonlandırılan kavsara, üç kademe ile hafif daraltılmıştır. Yaşmak içinde mukarnas dizileri ve dört kollu yıldızlarla tezyin edilen silme bulunmaktadır. Yaşmağın kuşatma kemeri halat desenlidir ve üstten içe doğru volütlendirilmiştir.

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,55 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yaşmağa kadar herhangi bir kademelenme olmadan yükseltilmiş formdadır.

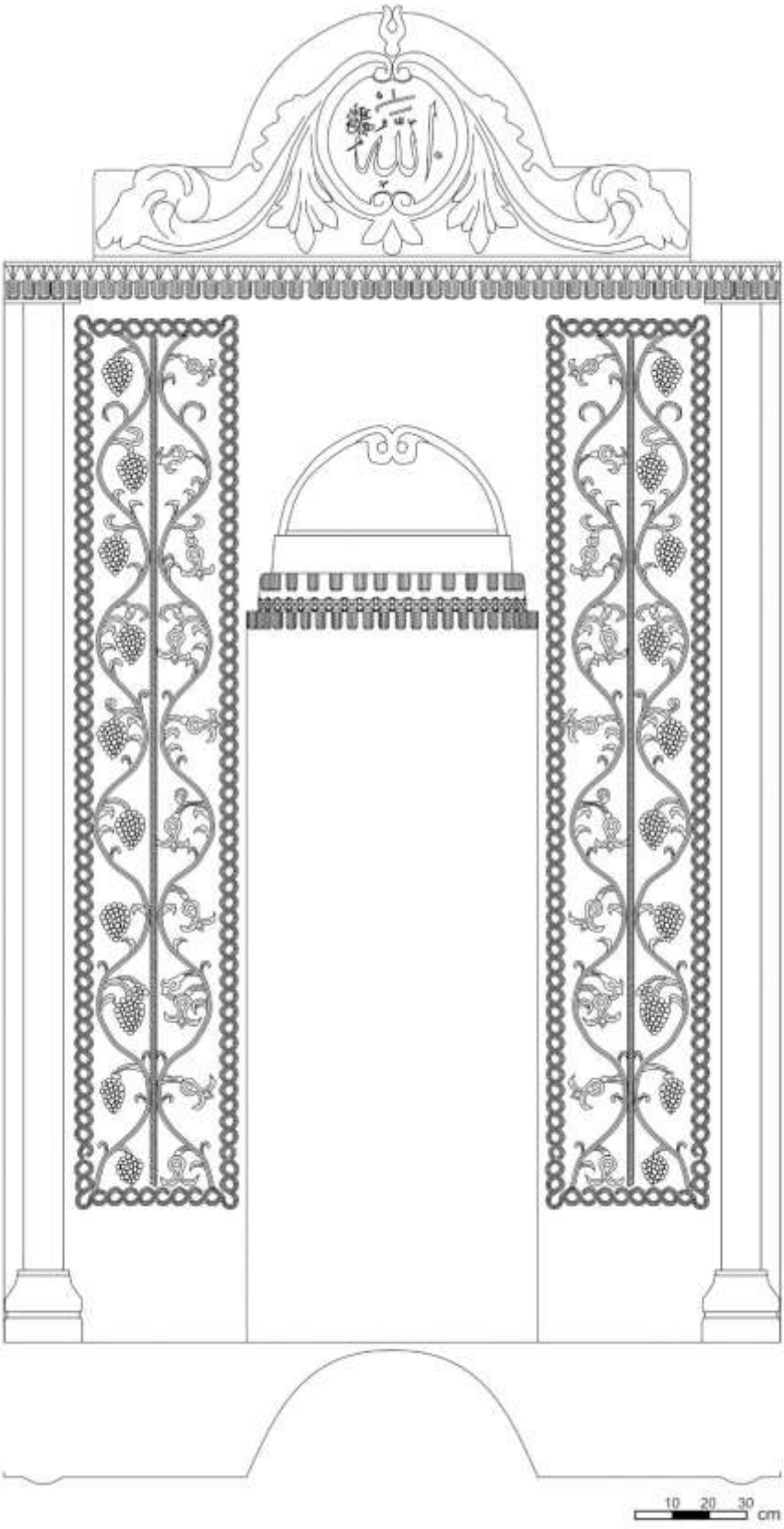
3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

Çizim 2.94. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.167. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Mihrabı

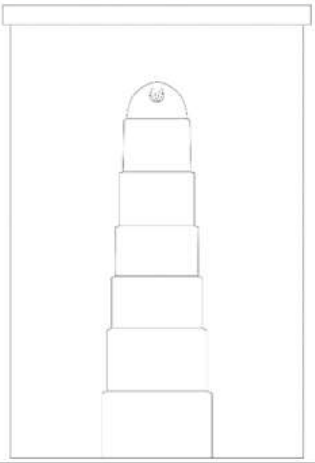

Fotoğraf 2.168. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Mihrabı Tepelik

Fotoğraf 2.169. Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii Mihrabı Yüzey Süslemesi

2.11.8. Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.8.
Çizim Numarası	2.95.
Fotoğraf Numarası	2.170.-2.171.
İnceleme Tarihi	28.07.2019
Koordinatlar	40° 47' 13" Kuzey - 39° 40' 8" Doğu
Caminin Tarihi	1940
Mihrabın Tarihi	1940
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,15 m Y: 2,50 m D: 0,40 m
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Caminin giriş kapısı üzerinde taşa kazınmış tarih 1940'dır. Maçka İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesi ve tanıtım panosu aynı tarihi vermektedir. Yapnın mihrabı sonradan alçı ile kaplanarak boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Cami kiliseden dönüştürülmüş bir yapıdır ve bu sebeple doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Camiye dönüştürülürken güney cepheye hafif doğuya doğru mihrap yerleştirilmiştir (Çizim 2.95, Fotoğraf 2.171).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Düz ve hafif dışarıya taşırılmış lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan herhangi bir çerçeve ya da bordür olmaksızın tasarlanmıştır. Ya da orijinal hali değiştirilerek sonradan sıvanmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,05 m yüksekliğe, 40c m derinliğe sahiptir. Altı kademe ile daraltılarak yuvarlak kemerli yaşmakla sonlandırılmıştır.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

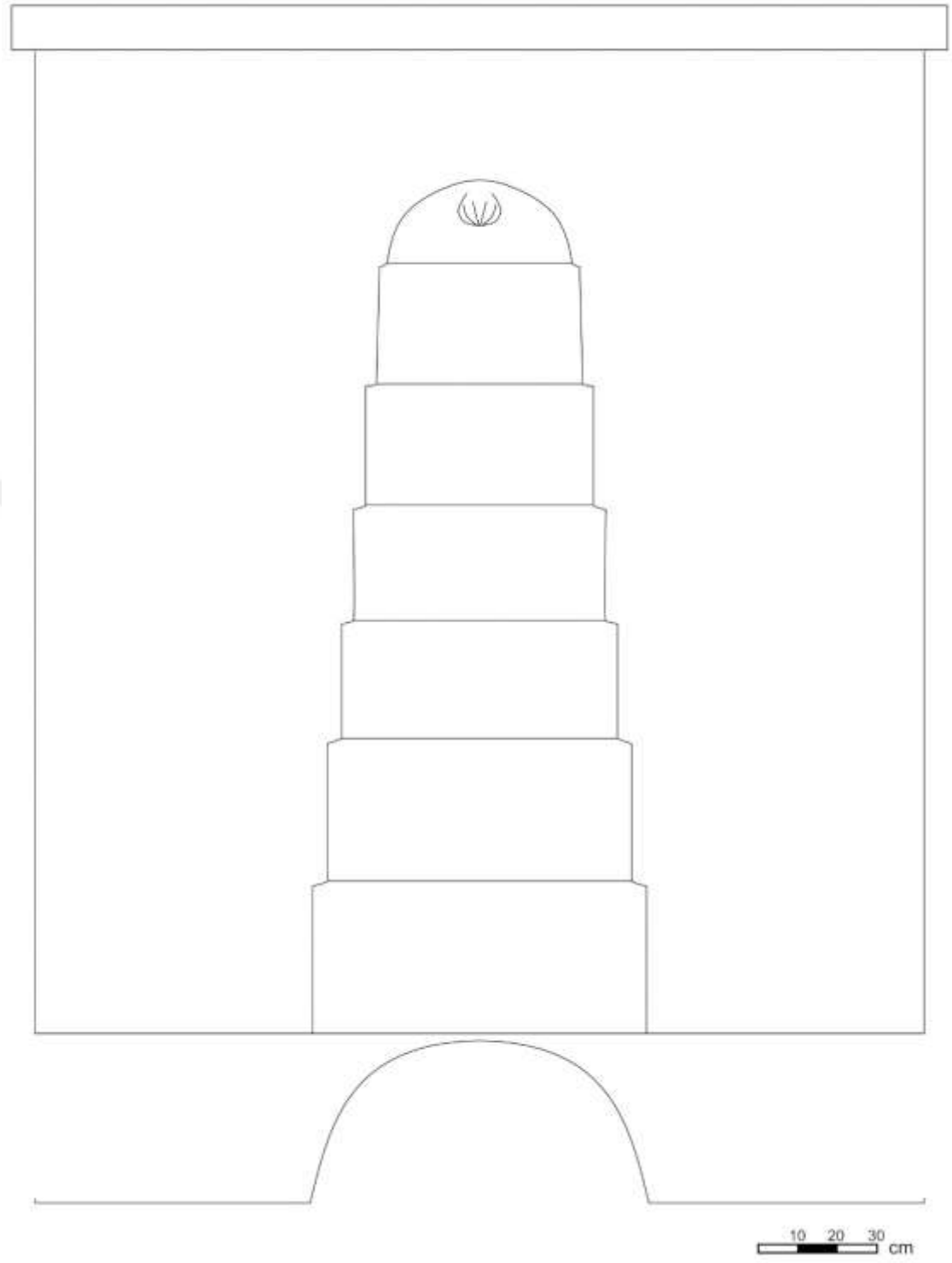
ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.170. Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii Kitabesi

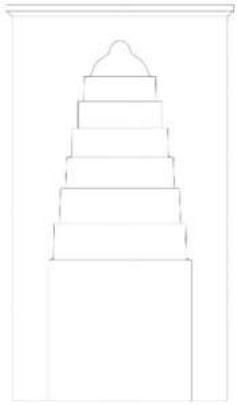

Çizim 2.95. Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.171. Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii Mihrabı

2.11.9. Güzelce Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.9.
Çizim Numarası	2.96.
Fotoğraf Numarası	2.172.
İnceleme Tarihi	30.07.2019
Koordinatlar	?
Caminin Tarihi	1948
Mihrabın Tarihi	1948
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,50 m Y: 2,85 m D: 0,40 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Maçka İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesi ve tanıtım panosunda 1948 yılı kayıtlıdır. Bölgede bulunan kilise yıkılıp cephe malzemeleri yeniden kullanılarak inşa edilmiştir[664]. Yapı ile çağdaş olan mihrabı, sonradan mavi ve beyaz yağlı boya ile renklendirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney cephede giriş ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.96, Fotoğraf 2.172).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yatay düzende konumlandırılmış düz lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan herhangi bir çerçeve ya da bordür olmaksızın tasarlanmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

[664] Ecem Özdenizci, *Trabzon-Değirmendere Hamsiköy Vadisi'nde Gayrimüslim İbadet Yapıları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2020, 95.

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 1,95 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Yedi kademe ile yukarıya doğru daraltılarak ortasında küresel bir kabara bulunan üç dilimli kemere sahip yaşmakla son bulmaktadır.

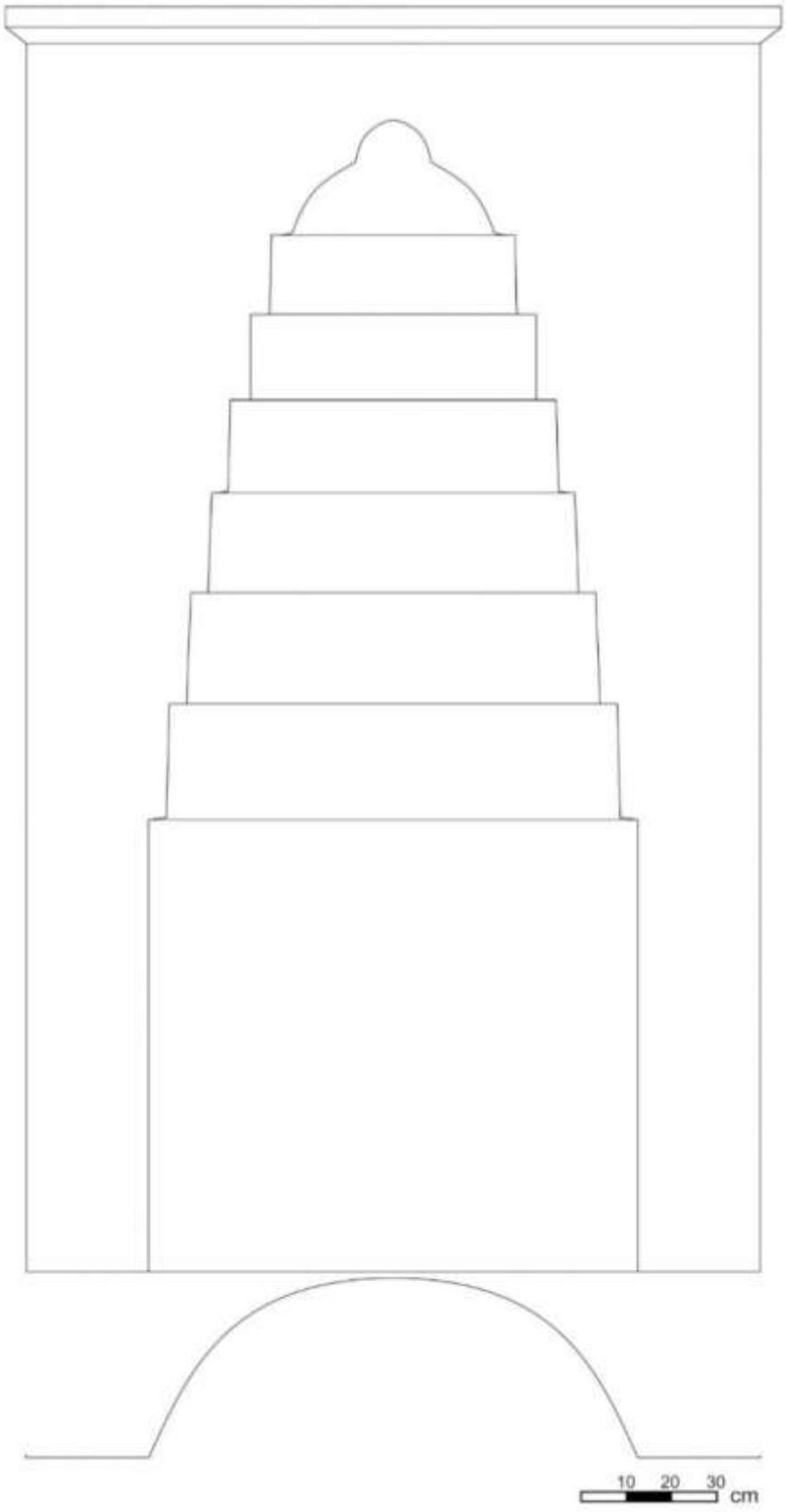
3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

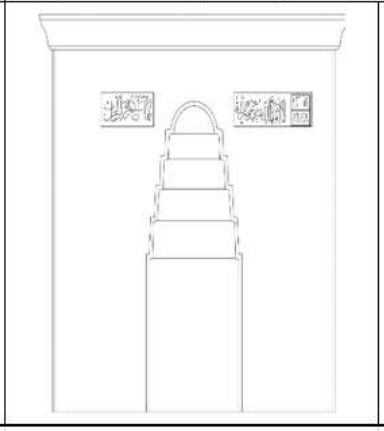
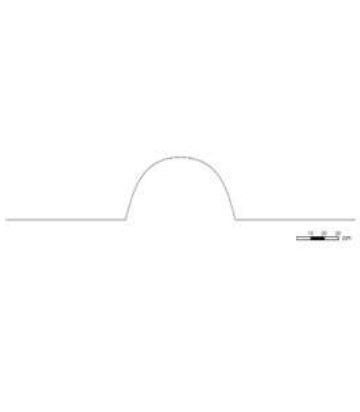

Çizim 2.96. Güzelce Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.172. Güzelce Mahallesi Camii Mihrabı

2.11.10. Ormaniçi Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.10.
Çizim Numarası	2.97.
Fotoğraf Numarası	2.173.
İnceleme Tarihi	28.07.2019
Koordinatlar	40° 46' 16" Kuzey - 39° 40' 39" Doğu
Caminin Tarihi	1948
Mihrabın Tarihi	1948
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,65 m Y: 2,75 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Ay-yıldız, Işınsal Çubuklar
	Bitkisel: Palmet
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Caminin yapım tarihi olan 1948 mihrap üzerinde geçmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney cephede giriş ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.97, Fotoğraf 2.173).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yatay düzende konumlandırılmış kenarlara doğru hafif tşıntı yapan tepelik, mihrabın bezemeli alanlarından biridir. Vazo görünümünde yansıtılmış konsolların üzerinde yeşil ile renklendirilmiş ters palmet kabartmaları mevcuttur. Her konsol arasında ise yelpaze şeklinde açılan ve sarı ile renklendirilen ışınsal çubuklara yer verilmiştir. Tepeliğin alt ve üst silmeleride sarı ile boyanmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan düz bir silme ile sınırlandırılıp sarı ile boyanmıştır. Yüzeyde alınlık ve köşelik seviyesinde yer alan yazıların dışında herhangi bir süslemeye rastlanmaz. Köşelik seviyesinde yaşmağın her iki tarafı yazıt alanı olarak değerlendirilmiştir. Sağda, *Kelime-i Tevhid* ile beraber *1948*

tarihi bulunmaktadır. Bu tarih aynı zamanda Hicri olarak da belirtilerek *1364* yazılmıştır. Sol kitabede ise, Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyha zekeriyya-l mihrab"* yazılıdır. Bütüncül bir yüzey olarak değerlendirilen mihrabın yüzeyi alçı ile kaplanarak mermer taklidi boyanmıştır.

III. Alınlık: Yaşmak üzerinde beliren dikdörtgen alınlıkta, koyu gri renkle, Nisa Suresi'nin 103. ayetinin son kısmı (Namaz, müminlere belirli vakitlerde yazılı bir farzdır) olan *"İnne's-salâte kânet 'ale'l-mü'minîne kitâben mevkuta"* yazılıdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Mihrapta belirgin bir yüzey olarak köşeliğe yer verilmemiştir. Yaşmak üzerinde *"Allah*" yazılıdır ve kabartma harfler sarı ile renklendirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: 1 m yüksekliğe sahip, yukarıya doğru dört kademe ile daraltılarak ortasında küresel bir kabara bulunan yaşmak ile sonlandırılmıştır. Kabaranın üzerinde ay-yıldız motifi görülmektedir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 85 cm genişliğe, 1,10 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir.

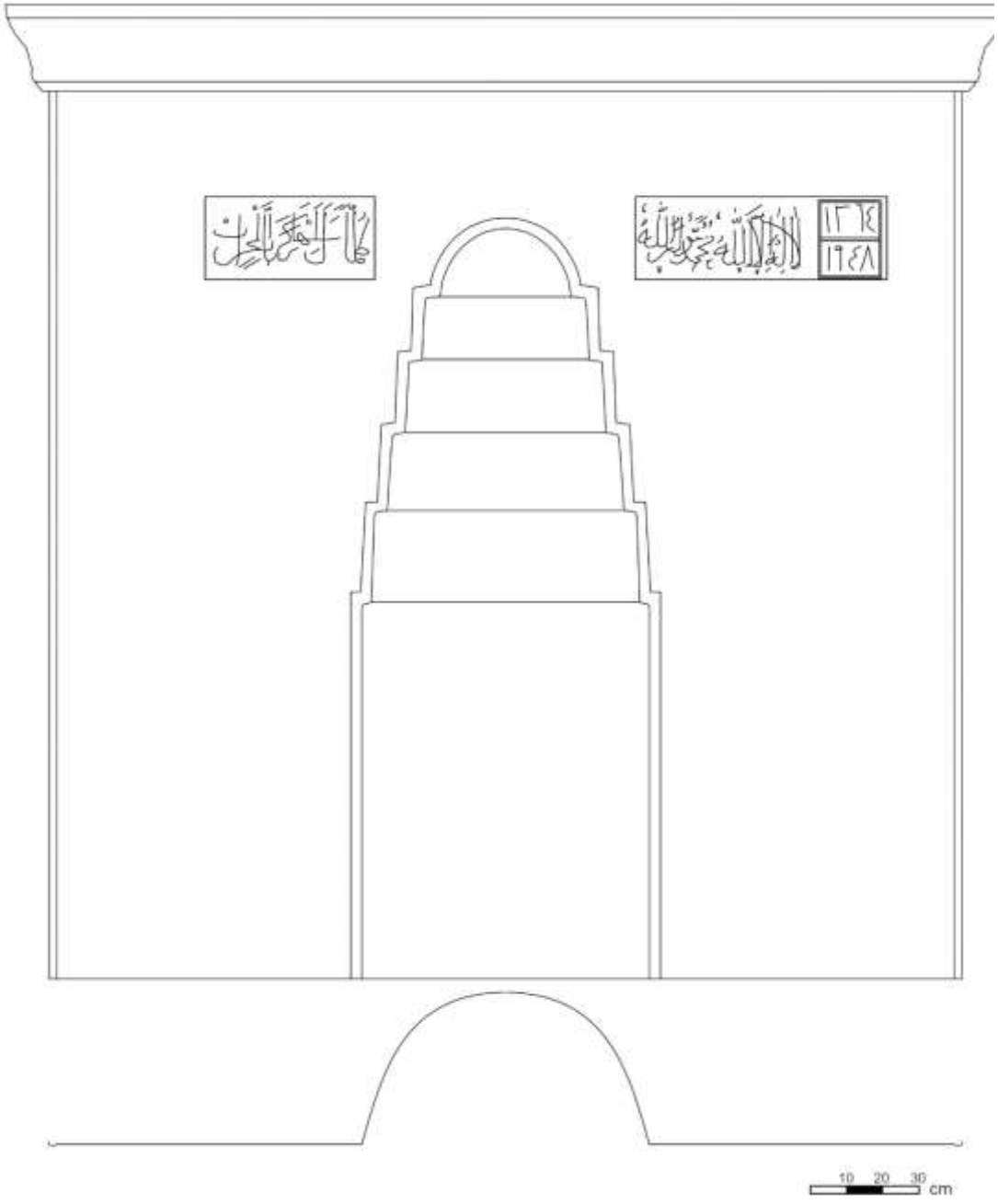
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

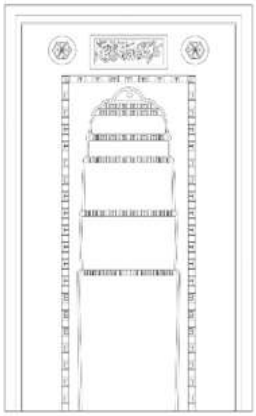

Çizim 2.97. Ormaniçi Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.173. Ormaniçi Mahallesi Camii Mihrabı

2.11.11. Kaynarca Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.11.
Çizim Numarası	2.98.
Fotoğraf Numarası	2.174.
İnceleme Tarihi	29.07.2019
Koordinatlar	40° 53' 32" Kuzey - 39° 39' 5" Doğu
Caminin Tarihi	1950
Mihrabın Tarihi	1950
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 3,35 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Diş Sırası
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Caminin yapım tarihi Maçka İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde 1950 olarak geçmektedir. Bu tarih yıkılan eski caminin yerine yeniden yapılan[665] günümüzdeki caminin tarihidir. Eski yapının tarihi giriş kapısında 1846 olarak belirtilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney cephede tam ortada giriş ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.98, Fotoğraf 2.174).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Orijinal tepelik **y**atay düzende konumlandırılmış kenarlara doğru hafif tşıntı yapan düz lentodan ibarettir, fakat sonradan üzerine mermer malzemeden dalgalı hatlara sahip yatay bir tepelik daha eklenmiştir.

[665] Mahalle muhtarı Göksal Karabulut tarafından verilen bilgidir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan dışbükey bir silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır. Bırakılan 45 cm'lik boşluktan sonra mihrap nişini ters U biçiminde saran diş dizileri ile hareketlendirilmiş ikinci bordür bulunmaktadır.

III. Alınlık: İki bordür arasında kalan mesafe alınlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortada bulunan zemini siyah harfleri sarı olan yatay dikdörtgen panoda Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyha zekeriyya-l mihrab"* yazılıdır. Bu panonun yanlarında ise sağda ve solda birer rozet bulunmaktadır. Madalyonların içleri altı kollu yıldız ile dolgulanmıştır ve yıldız uçları üçgen şeklinde yansıtılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak ile bordür arasında kalan köşeliklerde herhangi bir süsleme öğesi kullanılmamıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: 1,45 m yüksekliğe sahip, yukarıya doğru dört kademe ile daraltılarak ortasında küresel bir kabara bulunan yaşmak ile son bulmaktadır. Kademeler arasında nişi çevreleyen bordürle uyum sağlayacak şekilde diş dizilerine sahip silmeler kullanılmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş yarım ongen planlıdır ve 85 m genişliğe, 1,05 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir.

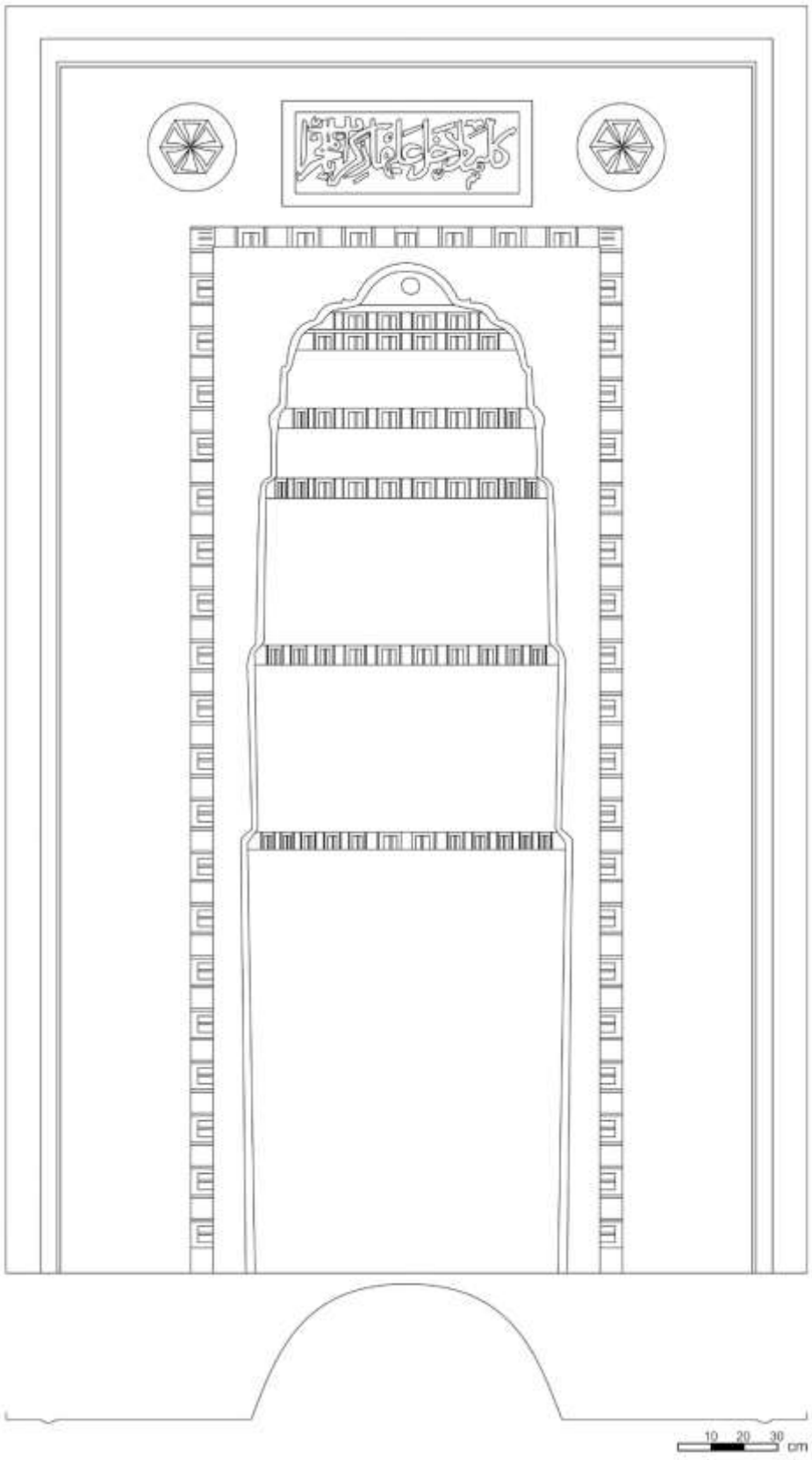
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

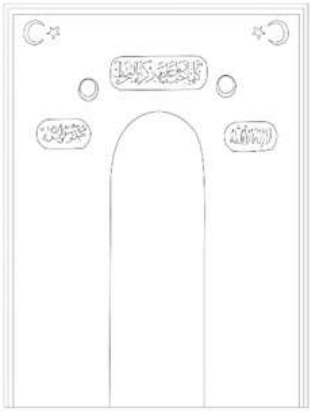

Çizim 2.98. Kaynarca Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.174. Kaynarca Mahallesi Camii Mihrabı

2.11.12. Hamsiköy Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.11.12.
Çizim Numarası	2.99.
Fotoğraf Numarası	2.175.
İnceleme Tarihi	30.07.2019
Koordinatlar	40° 41' 27" Kuzey - 39° 28' 48" Doğu
Caminin Tarihi	1950
Mihrabın Tarihi	1950
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,85 m Y: 3,30 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Kabartma, Oyma
Kullanılan Temel Motifler	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Kiliseden dönüştürülmüş yapı, orjinalde üç nefli bazilikal plana sahiptir. Tarihini belirten bir kaynak olmamakla beraber, bölge kiliselerine benzer özellikleri XIX. yüzyıl ortalarında yapıldığını göstermektedir. Maçka İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde caminin ibadete açılış tarihi 1950 olarak geçmektedir. Bu dönemde narteks ve galeriler yıkılarak iç mimari İslami hüviyete kavuşturulmuştur[666]. Mihrabı da bu dönemde yapılmıştır. Ana malzemesi taş olan mihrap alçı ile kaplanarak mermer taklidi boya ile renklendirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Güney cephede tam ortada giriş ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.99, Fotoğraf 2.175).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, kenarlardan dışbükey dıştaki yeşil içteki mavi ile renklendirilmiş iki silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır. Herhengi bir

[666] Mahalle muhtarı Nevzat Kamaoğlu tarafından verilen bilgidir.

bordür düzenine yer verilmeksizin bırakılan 1 m'lik boşluklardan sonra niş oyuntusu başlamaktadır. Üst kısımda bordür ya da silme kullanılmaması alınlık, köşelik gibi birimlerin mihrap yüzeyi ile bütünleşmesine sebep olmuştur. Alınlık seviyesinde her iki kenarda yakın yıllarda eklenen bakışımlı ay-yıldız motifleri görülmektedir. Altında ise ortada köşeleri yumuşatılmış, yeşil zeminli dikdörtgen bir pano içerisine siyah harflerle Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyha zekeriyya-l mihrab"* yazısı bulunmaktadır. Kartuşun her iki yanında içeriye doğru çökertilmiş, adeta içlerine yerleştirilecek kabaralara yuva gibi görünen daire şeklindeki madalyonlar vardır. Bu madalyonların içleri de kartuşla uyumlu olması için yeşil ile renklendirilmiştir. Nişin yuvarlak kemerinin her iki yanında ise sağda *"la ilahe illallah"*, solda *"Muhammedün Rasulullah*" ibarelerini taşıyan, aynı karakterlere sahip iki kartuş daha mevcuttur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 85 cm genişliğe, 2,40 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir. Niş, herhangi bir daralma göstermeden yukarıya doğru aynı formda ilerlemekte yuvarlak kemerle son bulmaktadır.

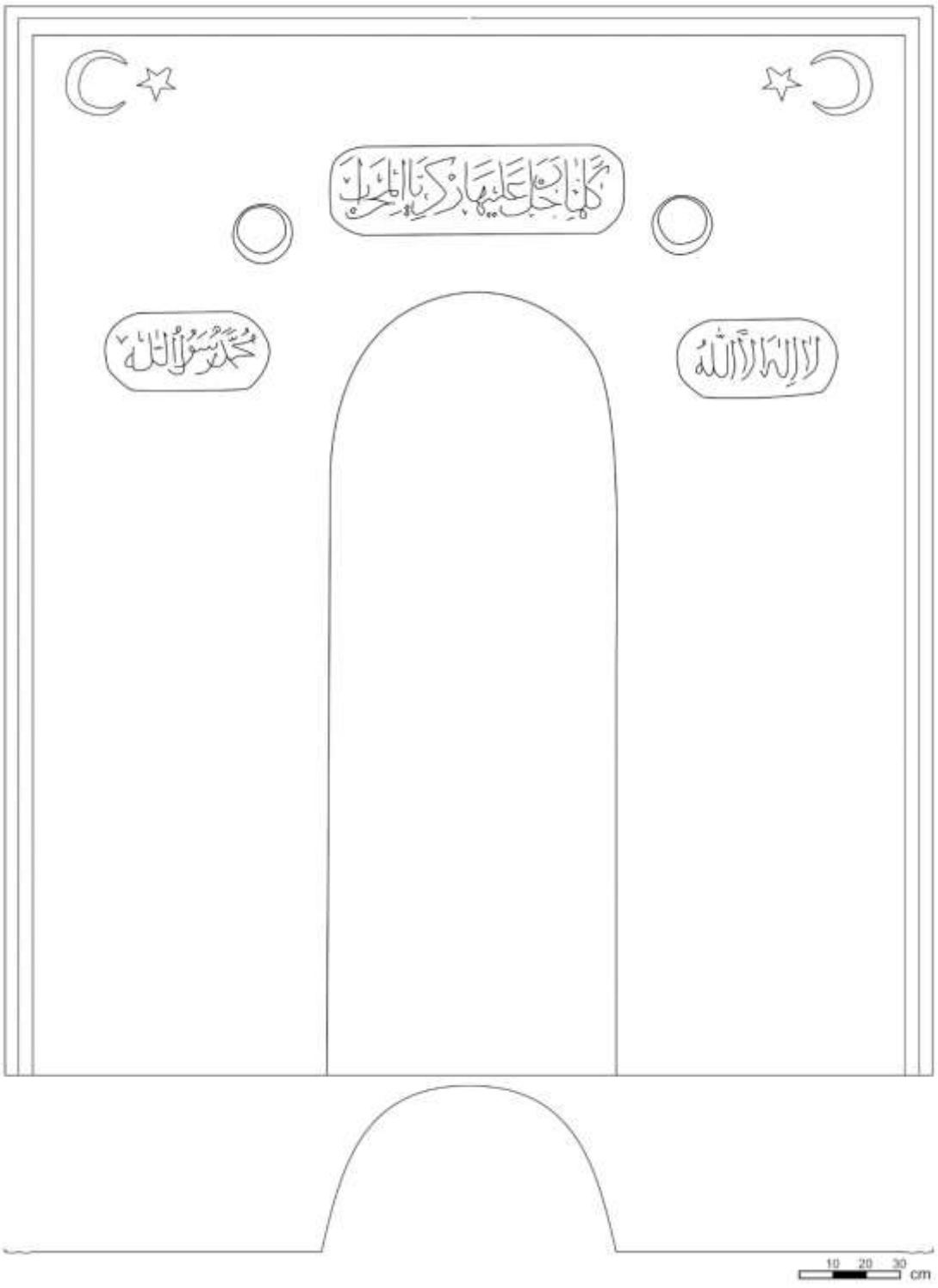
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.99. Hamsiköy Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.175. Hamsiköy Mahallesi Camii Mihrabı

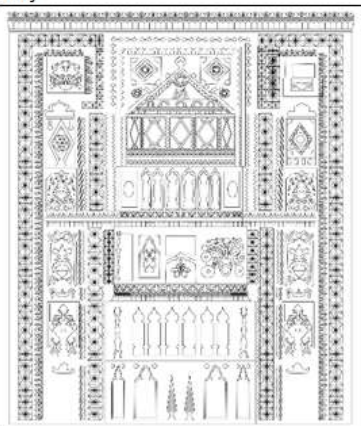
2.12. TRABZON OF İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.12. Of İlçesi Cami Dağılımı

1	Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii	8	Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii
2	Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii	9	Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii
3	Sugeldi Mahallesi Merkez Camii	10	Sıraağaç Mahallesi Eski Camii
4	Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi	11	Yeni Mahalle Merkez Camii
5	Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii	12	Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii
6	Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii	13	Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii
7	Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii	14	Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii

2.12.1. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.1.
Çizim Numarası	2.100.
Fotoğraf Numarası	2.176. - 2.185.
İnceleme Tarihi	17.07.2019
Koordinatlar	40° 50' 41" Kuzey - 40° 18' 3" Doğu
Caminin Tarihi	H.1245/M.1830
Mihrabın Tarihi	H.1245/M.1830
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,85 m Y: 2,55 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli), Boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Altı Kollu Yıldız, Sekiz Kollu Yıldız, Baklava, Testere Dişi, Halat/Burma, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi
	Bitkisel: Soyut Çiçek
	Nesnesel: Vazo, Kase
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Caminin yapım tarihi Of İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesi ve tanıtım panosunda 1830 olarak geçerken, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden temin edilen raporda[667] 1878 olarak geçmektedir. 1967-1972 yılları arasında yapılan onarımlarla orijinal özellikleri büyük oranda değiştirilen caminin onarım esnasında mihrabı da yenilenmiştir, fakat eski camiye ait vaaz kürsüsü ve orijinal mihrabı muhafaza edilerek yeniden konumlandırılmıştır. Mihrap ve vaaz kürsüsü üslup açısından XIX. yüzyıl özellikleri yansıtmaktadır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Bahsedilen eski mihrap, son cemaat yerinde girişin solunda pencere yanına yerleştirilmiştir (Çizim 2.100, Fotoğraf 2.176).

[667] Yüksek mimar Esra Günaydın tarafından 06.02.2006 tarihinde yazılan raporda geçen bilgidir.

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yatay düzende mihrap boyunca uzanan tepelik, ortada bir halat silme, üstte yarım yıldızlardan oluşan geometrik süsleme ve altta konsol dizileriyle hareketlendirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Yüzeyinde hiç boş yer kalmayacak şekilde motiflendirilen mihrap, düz ve derin yüzeyli oyma tekniğiyle yapılan taş süslemenin ve kırmızı, yeşil ve siyah kök boyalarla zemin üzerine tatbik edilen kalemişi süslemenin güzel örneklerinden biridir. Kenarlardan sadece iki yanda olmak kaydıyla zeminden tepeliğe kadar testere dişli ince silmeler ile sınırlandırılmıştır. Nişe kadar devam eden yüzeylerde ise panolar halinde süslemelere yer verilmiştir. Her bir taşın bir pano olarak dizayn edildiği bu süsleme alanı, mihrap nişinin kademeleri arasında bulunan geçiş bordürlerinin yan kanatlarda da devam ettirilmesiyle beraber Ampir hissi veren yatay kuşaklara bölünmüş görünümü hissettirmektedir. Hem dikeyde hem de yatayda süsleme bütünlüğüne dikkat edilmeye çalışılmıştır, fakat taşınması esnasında tam olarak denk getirilemeyen alanlarda bozulmalar meydana gelmiştir. Yan kanatlardaki bu panolar ters U biçiminde bordür ile kuşatılmıştır. Doğu cephe bordürü, iç yüzeyleri altı ya da sekiz kollu yıldızlarla dolgulanmış, kenarlardan ise halat silmelerle kuşatılmıştır. Bordürün süslemeleri, bütünlük arzetse de detaylarda farklılıkların olduğu asimetriklik göze çarpmaktadır. Batı cephe bordürü ise prizmatik üçgenlerle dolgulanmış silmelerin zikzak formunda ilerletilmesiyle elde edilmiştir (Fotoğraf 2.177, Fotoğraf 2.178).

Çerçeveyi belirleyen bu bordür ile niş arasında kalan ana yüzeylerde aşağıdan yukarıya doğru üstüste istiflenen yedişer pano bulunmaktadır. İçlerindeki kompozisyonlarda çeşitlilik söz konusudur fakat renklerin bozulması ve taşların aşınması sebebiyle tam olarak motifler çıkarılamamaktadır. İzlenebildiği kadarıyla, sağ kanatta aşağıdan yukarıya doğru gidildikçe, ikinci ve üçüncü panoda vazodan çıkan çiçekler, beşincide kenarlarının halat silme ile sınırlandırıldığı dikdörtgen alana yerleştirilen şemse formunda ortası rozet yıldıza sahip motif (Fotoğraf 2.179), altıncıda dekoratif bir kemer görseli, yedinci de ise kaseye yerleştirilmiş natüralist çiçekler tercih edilmiştir. Sol kanatta ise ikinci, üçüncü ve dördüncüde vazo ve vazodan çıkan çiçekler, beşincide dikdörtgen alana baklava dilimi formunda yerleştirilen ortasında yıldız

dolgulu rozet (Fotoğraf 2.80), altıncıda dekoratif bir kemer görseli, yedinci de ise kaseye yerleştirilmiş naturalist üslupta çiçek ve yaprak motifleri ile kompoze edilmiştir. Tahrip olması sebebiyle diğer panoların süslemeleri belirlenememiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Dik bir üçgen şeklinde sonlanan Ampir üsluplu sivri kemerli yaşmağın yatay dikdörtgen bir taş ile şekillendirilmesiyle pano şeklindeki formuyla karşımıza çıkan köşelik, üç yönden geometrik desenli ve mukarnas dizilerine sahip bordürlerle sınırlandırılmıştır. Yaşmak oyuntusu ile bordürler arasında kalan yüzeyler ise süsleme alanı olarak değerlendirilmiştir. Her iki kenara yerleştirilen kareler iç köşelerden yelpaze şeklinde köşebentler ile dolgulanmıştır. Merkezde ise dik uçları dıştaki karenin kenar ortalarına denk gelecek şekilde zıt düzende yerleştirilen ikinci bir kare ile kompoze edilmiştir. Bu kare ise halat desenli bir madalyon ile daireye dönüştürülmüş ve ortasına da rozet yıldız yerleştirilmiştir. Yaşmak oyuntusunun kenarlarında kalan üçgen boşluklara ise çarkıfelekler yerleştirilmiştir. Yaşmağın tepe noktası ise hilal motifi ile taçlandırılmıştır (Fotoğraf 2.181). Genel özellikleri itibariyle klasik süsleme motiflerinin Barok ve Rokoko yoğunluğu ile verildiği düzenleme görülmektedir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

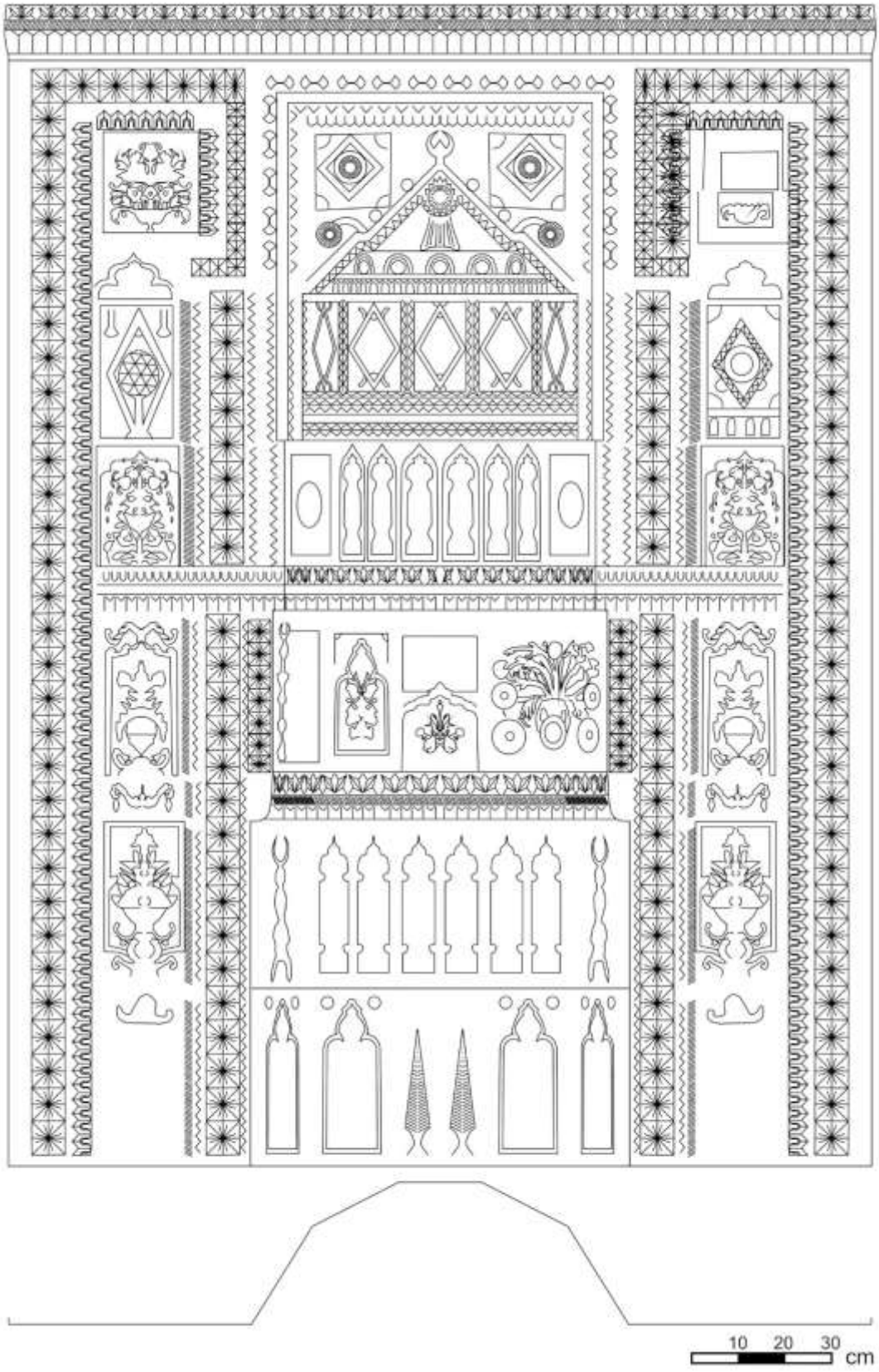
2. Nişin Alt Kısmı: Beş kenarlı olan niş, yarım ongen planlıdır ve 80 cm genişliğe, 2,15 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Aşağıdan yukarıya doğru dört kademe ile daralıp sivri kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır. Kademelerin yüzeyinde ve kademeler arası geçişi belirleyen bordür kuşaklarında yatay düzende bütünlük oluşturan süslemelere yer verilmiştir. En alt kademe diğerlerinden daha yüksektir ve iki sıra pano süslemeye sahiptir. Burada süslemeler her bir yüzeye yerleştirilen taşlar ile oluşturulmuştur. Alt sırada halat desenli silmelerle kenarlarının kuşatıldığı ortasının ise dekoratif kemerlerle hareketlendirildiği beş pano bulunmaktadır. Bozulmalar olduğu için hepsinde aynı motiflerin var olup olmadığı tam olarak anlaşılamasa da kemerlerin dış yüzeylerine rozet yıldızlar yerleştirildiği nettir. Üst sırada ise yine dekoratif kemerlerle belirlenen geometrik şekillerden ibaret süsleme düzeni görülmektedir. Bunların içinde de hepsinde görülemese de çiçek desenleri dikkati çekmektedir

(Fotoğraf 2.182). İkinci kademede sağdan birinci ve ikinci pano birleştirildiği için dört pano yanyana dizilmiştir. İçlerinde ise farklı süslemeler tatbik edilmiştir. Sağdaki büyük pano, iki kenardan kulpları olan ve form olarak aşağıdan yukarıya doğru daralan vazodan çıkan çiçeklere sahiptir. Vazodan yukarıya ve yanlara sarkar durumda resmedilen dallar ve yaprakların görüntüsü naturalist iken, uçlardan sarkan çiçekler stilize edilerek rozet çiçek ve çarkıfelek motifine dönüştürülmüştür. Bu kademedeki diğer panolarda dekoratif kemer ile sınırlandırılan alanlarda çiçek desenleri seçilebilmektedir.

Üçüncü kademede de yanyana dört pano bulunmaktadır. Ortasında kemer desenli geometrik formlar tekrar edilirken, kenarlarda süsleme farklılaştırılmıştır. Her iki kenarda bulunan bu panolarda simetrik düzende, ortada geometrik bir rozet ve çevresinde geometrik desenli süslemeler dikkat çekmektedir (Fotoğraf 2.184). Dördüncü kademede yanyana yerleştirilmiş beş pano bulunmaktadır ve hepsinde aynı süsleme tekrar edilmiştir. Kenarları zikzak desenli silmelerle kuşatılan her bir panonun içine baklava dilimi şekinde yerleştirilen kareler bulunmaktadır. Karelerin içlerinde ise rozet yıldızlara yer verilmiştir (Fotoğraf 2.184). Sivri kemerli yaşmak yüzeyinde ise altta sivri kemer formunda niş dizisi, üstte ise C kıvrımlarının içlerine yerleştirilmiş yıldız rozet dizisi ile kompozisyon tamamlanmıştır. Yaşmak ortasında çiçek şeklinde formlandırılan konsolun/sarkıtın alnında yıldız rozete yer verilirken, kenarlarında yelpaze ve yıldız rozetlere yer verilmiştir (Fotoğraf 2.185).

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   - i. **Başlık:** Yoktur.
   - ii. **Gövde:** Yoktur.
   - iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.100. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.176. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı

Fotoğraf 2.177. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Sol Kanat Bordürleri

Fotoğraf 2.178. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Sağ Kanat Bordürleri

Fotoğraf 2.179. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Sağ Kanat Beşinci Bordür

Fotoğraf 2.180. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Sol Kanat Beşinci Bordür

Fotoğraf 2.181. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Köşeliği

Fotoğraf 2.182. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Birinci Kademe

Fotoğraf 2.183. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı İkinci Kademe

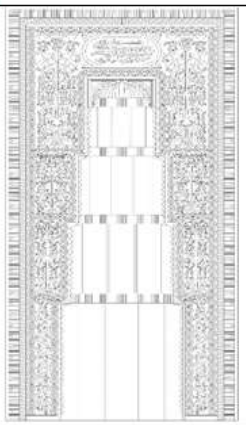
Fotoğraf 2.184. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Üçüncü ve Dördüncü Kademe

Fotoğraf 2.185. Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii Eski Mihrabı Yaşmağı

2.12.2. Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.2.
Çizim Numarası	2.101.
Fotoğraf Numarası	2.186.-2.188.
İnceleme Tarihi	22.07.2019
Koordinatlar	40° 54' 14" Kuzey - 40° 25' 10" Doğu
Caminin Tarihi	H.1250/M.1834
Mihrabın Tarihi	H.1250/M.1834
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,25 m Y: 2,70 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Testere Dişi, Işınsal Çubuklar, İstiridye, Mukarnas Dizisi
	Bitkisel: Kıvrımdal, Lale
	Yazı: Ayet-i Kerime, Dua Metni, Tarih
Malzeme	Ahşap

Tarihçesi: Günümüzde Rize İli Kalkandere İlçesi sınırlarında bulunan cami, giriş kapısı ve mihrap üzerindeki kitabelere göre H.1250/M.1834 tarihinde Of'un Keler Köyü'nde inşa edilmiştir (Fotoğraf 2.186, 2.187). 1977'de Keler halkı yeni bir cami yaptırmak isteyince, vaktiyle Keler'de yaşayıp sonradan Rize Kalkandere Hüseyin Hoca Köyü'ne yerleşenler tarafından mimarisine hiçbir zarar vermeden kendi köyleri sınırlarında bulunan metruk bir çay deposunun üzerine taşınmıştır. Tarihi değeri hususunda dikkat çeken bu cami, 30 Haziran 2011'de dönemin valisi ve kaymakamının girişimleri ile yol kenarında yaptırılan subasman platformun üzerine taşınmıştır. Bu taşınma esnasında içinde bulunan bütün mimari elemanlarının orijinal özellikleri korunurken sadece üst örtüsü değiştirilip, son cemaat yeri eklenmiştir[668]. Üslup

[668] Murat Sav, "Tarihinde İkinci Kez Taşınan Ahşap Cami: Rize Kalkandere Hüseyin Hoca Köyü Sahil Cami" *Vakıf Restorasyon Yıllığı 4,* İstanbul 2012, 162-166.

açısından mihrap ile giriş kapısının benzerliği aynı usta tarafından yapıldığını düşündürmektedir.

Sahibu'l- Hayrat vel Hesenat
……Yakub….oğlu
Mehmed/Muhammed Usta Sene 1250.

Fotoğraf 2.186. Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii Giriş Kitabesi

Bismillahirrahmanirrahim
La ilahe illallah Muhammedun Resulullah, Maşallah
Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab, Sene 1250
…… Sâhibu'l- Hayrat Ömer

Fotoğraf 2.187. Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii Giriş Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır. (Çizim 2.101, Fotoğraf 2.188).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın etrafı üç yönden stilize edilmiş mukarnas dizilerine sahip bir bordür ile çevrelenmiştir. Devamında ise halat desenli silme sınırlayıcı unsur olarak tercih edilmiştir. Mihrabın yan yüzeylerinde bordürler ile niş arasında kalan yüzeylerde ise panolar şeklinde dizayn edilmiş süslemeler mevcuttur. Bu panoların boyutları mihrap nişinin kademelenmesine bağlı olarak değişmektedir ve

her bir kademeye bir pano denk gelecek şekilde dizayn edilmiştir. En alttaki dar panoda kıvrımdalın üzerinin lale ile iç bükey kısımlarının ise yaprak motifleri ile dolgulandığı kuşak bulunmaktadır. Üstüste istiflenmiş diğer üç panoda ise kompozisyon birbirini tekrar etmektedir. Yelpaze formlu ışınsal çubuklardan doğan kıvrım dalların lale ve yaprak motifleri ile kompoze edildiği süslemeler mevcuttur. Panoları birbirinden ayıran ise etrafını dört yönden ikili sarmal zencirek kuşağıdır.

III. Alınlık: Mihrabın alınlığı, beyaz zemin üzerine 4 satırla yazılan Besmele, Kelime-i Tevhid, Âl-i İmrân Suresi 37. ayetin bir kısmı ile tarih ve bani ismini barındıran oval çerçeveli kitabeye sahiptir.

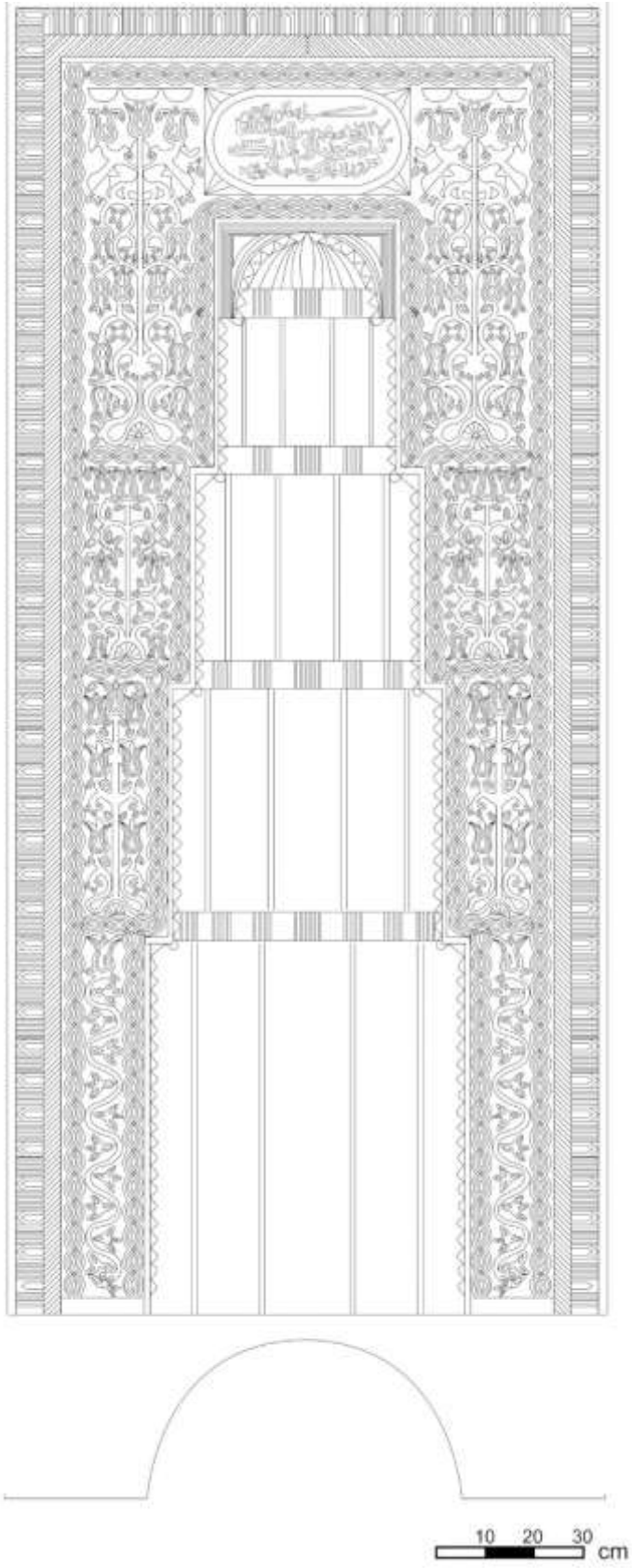
IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarlarında oluşan küçük boyutlu üçgen köşelikler çıtalarla belirlenmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.
2. **Nişin Alt Kısmı:** 70 cm genişliğe, 2,35 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahip beş yüzeyli olan niş, yukarıya doğru daralan kademelerle belirlenmiştir. Herhangi bir süslemesi olmayan nişin içerisinde kademeler dış bordürdeki gibi stilize mukarnaslardan oluşan silmelerle birbirinden ayrılmaktadır. Nişin etrafı testere dişi motiflerle sınırlandırılmış olup, üzeri Ampir etkili istiridye kabuğu şeklinde yivli bir yaşmak ile sonlandırılmıştır.
3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

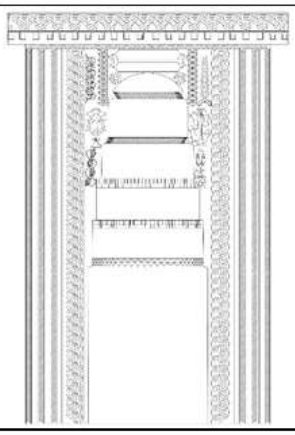

Çizim 2.101. Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.188. Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

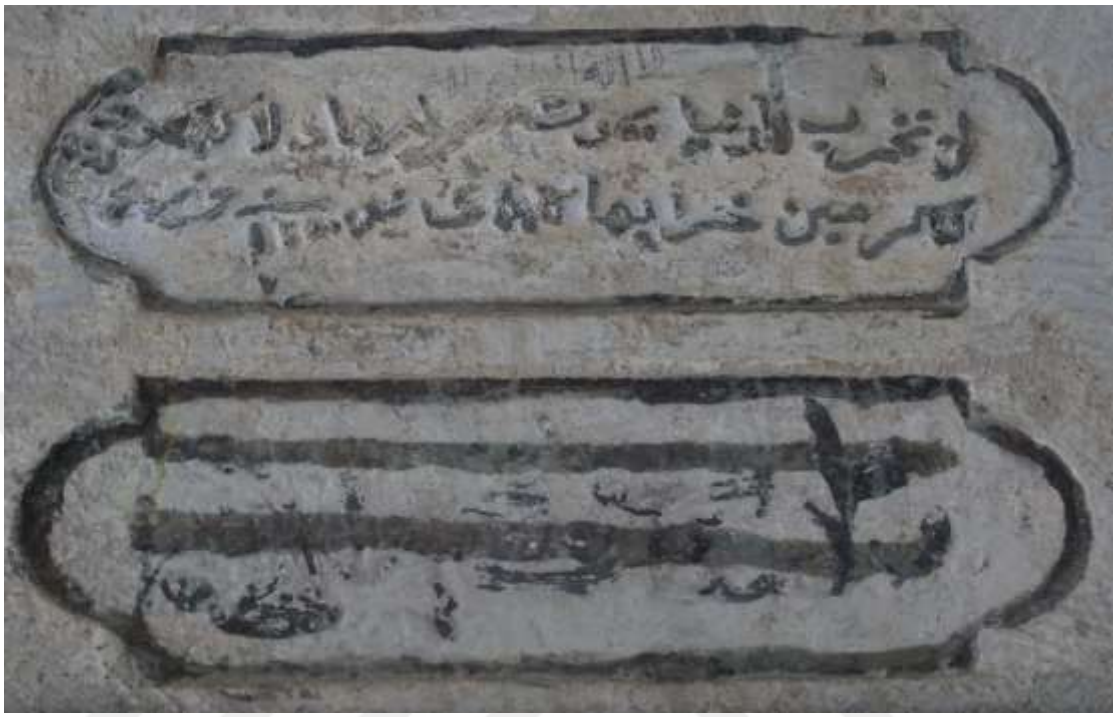
2.12.3. Sugeldi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.3.
Çizim Numarası	2.102.
Fotoğraf Numarası	2.189.-2.190.
İnceleme Tarihi	22.07.2019
Koordinatlar	40° 53' 55" Kuzey - 40° 20' 17" Doğu
Caminin Tarihi	H.1250/M.1834-35
Mihrabın Tarihi	H.1250/M.1834-35
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,65 m Y: 2,85 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Üçlü Sarmal, Altı Kollu Yıldız, Halat/Burma, Işınsal Çubuklar, Diş Sırası
	Bitkisel: Kıvrımdal, Lale, Servi, Mısır
	Yazı: ?
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami üzerinde ana giriş kapısı, mahfil kapısı, mihrap ve giriş kapısının batısındaki duvar yüzeyinde olmak üzere dört farklı kitabe bulunmaktadır. Kitabeler günümüzde okunamayacak kadar tahrip olmuştur, fakat duvar yüzeyindeki kitabenin sonunda bulunan tarih H.1250'dir (Fotoğraf 2.189). Yapının mimari ve üslup özellikleri bölgedeki diğer camilerle karşılaştırıldığında M.1834-35 yıllarına denk gelen bu tarihte yapılmış olacağı akla yatkın gelmektedir[669]. Kuniholm, yapıdan aldığı ahşap parça üzerinde yaptığı deondokronoloji çalışmasında 1843 tarihini tespit etmiş ve açıklamasında eksi(-), artı(+) 10 yıllık bir sapmanın olabileceğini belirtmiştir[670].

[669] Demir, 173; Küçük, 107; Sarı, 104.
[670] Peter Ian Kuniholm, "Deondokronoloji Yöntemiyle Tarihlenmiş Osmanlı Anıtları, (Çev. Bilgi Altınok), *Osmanlı Arkeolojisi* (Ed: Uzi Baram, Lynda Carroll), İstanbul 2004, 100-141. 104.

Yapının mihrabı üzerindeki kitabe okunamadığı için mihrabın da aynı dönemde yapıldığı kabul edilmektedir. Sonradan yeşil renkli yağlı boya ile boyanarak motiflerde sarı ile renklendirme yapılmıştır.

Fotoğraf 2.189. Sugeldi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Girişin Batısındaki Kitabe

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.102, Fotoğraf 2.190).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: İki kademeli olarak ele alınan tepelik yatay dikdörtgen lento şeklindedir. Alın yüzeyinde ikiz silmelerin birbiri içinden geçirilmesi ile elde edilen sarmal zencirek tercih edilen motiftir. Bu lentonun saçağı, sonradan sarı ile renklendirilen diş sırası ile hareketlendirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap iki yandan üç halat silme ile sınırlandırılmıştır. Bu silmeler arasında ise içbükey alanlar mevcuttur. Üstten ise tek sıra yaprak desenli silme ile sonlandırılmıştır. Bu silmeler ile mihrap nişi arasında kalan yüzeyler ise ana süsleme alanı olarak kullanılmıştır. Her iki yanda zeminden tepeliğe kadar üçlü silmelerin birbiri içerisinden geçirilmesiyle oluşturulan dolgun görünümlü bir zencirek elde edilmiştir. Bordür ile niş arasında kalan ana yüzeyler, sağda ve solda

farklı tasarımların tercih edildiği motiflerle tezyin edilmiştir. Sağ yüzeyde en altta vazodan çıkan kıvrım dallar ve çiçekler, ortada vazoya benzer bir kaideden çıkan dallar ve palmetler, en üstte ise servi ağacı resmedilmiştir. Solda ise en altta S kıvrım dalların içlerinde mısır, ortada vazoya benzer kaideden çıkan dallar ve laleler, en üst kompozisyon ise kıvrımdalların içlerinin yivlerle belirlenerek lale görüntüsünün verilmeye çalışıldığı motif ile kompoze edilmiştir. Bu süsleme düzeni ile mihrapta klasik motifler, Batılılaşma etkisi ile verilmeye çalışılmışsa da yerel klasik özelliklerin daha ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

III. Alınlık: Köşelik ile alınlık birleştirilmiş durumdadır. Yanlardan iki zikzak desenli silme ile kuşatılan alınlık, kitabe zemini olarak kullanılmıştır. Köşelerden ışınsal çubuklar ile sınırlandırılan üstüste yerleştirilmiş iki dikdörtgen kartuş şeklindeki kitabeler okunamamaktadır. Yaşmağın kenarına denk gelen köşelerde ise sağda Mühr-ü Süleyman solda yıldız rozet bulunmaktadır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yedi yüzeyli niş, 75 cm genişliğe, 2,40 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru beş kademe ile daralıp yuvarlak hatlı yaşmakla son bulmaktadır. Yüzeylerinde herhangi bir süslemeye yer verilmezken kademeler arasını belirleyen silmelerde hareketlilik sağlanmıştır. Diş dizisi ya da halat silmelerin tercih edildiği geçiş unsurları ve yaşmak ortasında dikkati çeken küresel kabara, niş içini dinamik görüntüye kavuşturan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

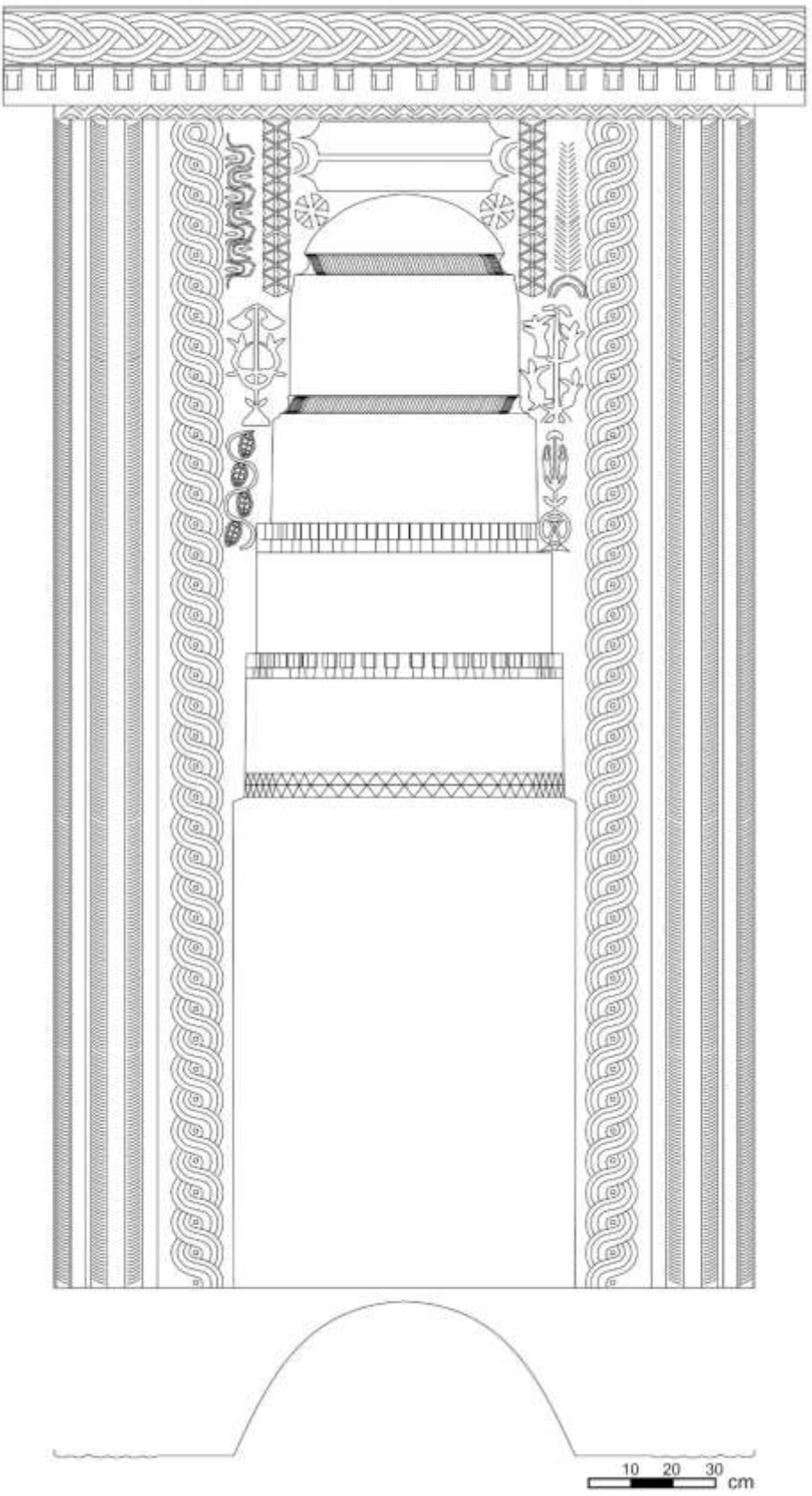
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.102. Sugeldi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

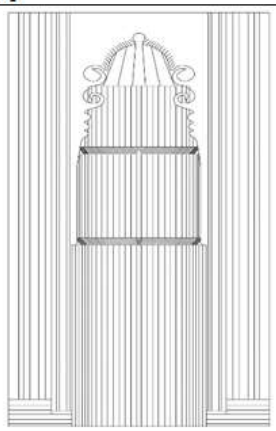

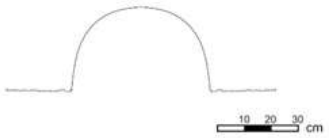
Fotoğraf 2.190. Sugeldi Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.12.4. Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.4.
Çizim Numarası	2.103.
Fotoğraf Numarası	2.191.
İnceleme Tarihi	17.07.2019
Koordinatlar	40° 29' 23" Kuzey - 40° 16' 49" Doğu
Caminin Tarihi	H.1284/M.1867-68
Mihrabın Tarihi	H.1284/M.1867-68
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,00 m Y: 2,00 m D: 0,30 m
Malzeme	Ahşap

Tarihçesi: Of İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan tanıtım panosunda H.1230/M.1815 tarihi geçerken, kaynaklarda belirtilen tarih H.1284/M.1868'dir[671]. Camii, bölgedeki diğer camiler ile üslup açısından kıyaslandığında XIX. yüzyılın ikinci yarısına daha uygundur. Mihrabının da belirtilen dönemde yapıldığı iç mimari elemanları ile uyumundan anlaşılmaktadır. Yakın yıllarda niş içi yeşille, kenarları beyaz yağlı boya ile renklendirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır. İçe doğru 30 cm taşıntı yapan dikdörtgen formlu mihrap, kıble yönündeki dekoratif ahşap kemerlerle uyum içerisindedir. Kıble cephesinin alt kısmı ise yerden 50 cm yükseklikteki sekilere sahiptir (Çizim 2.103, Fotoğraf 2.191).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

[671] Sümerkan-Okman, 50; Erdem Karadeniz, *Trabzon Of İlçesindeki Mimari Eserler*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2017, 55; Demir, 173; Sarı, 132.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın kenarları içbükey ve dışbükey düz silmelerle iki yandan sınırlandırılmıştır. Bu plaster görünümü Ampir etkiye işaret etmektedir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarlarında oluşan üçgen köşelikler sade bırakılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: 50 cm genişliğe, 2 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahip, yukarıya doğru üç kademe ile daralıp yaşmakla son bulan niş yüzeyi kanatlar gibi silmelerle hareketlendirilmiştir. Kademeler arasını belirleyen halat silmelerdir. Mihraptaki tek bezeme ikinci kademeden başlayıp yukarıya doğru devam eden dalga motifli Barok kemer formudur[672].

3. Sütunceler: Yoktur.

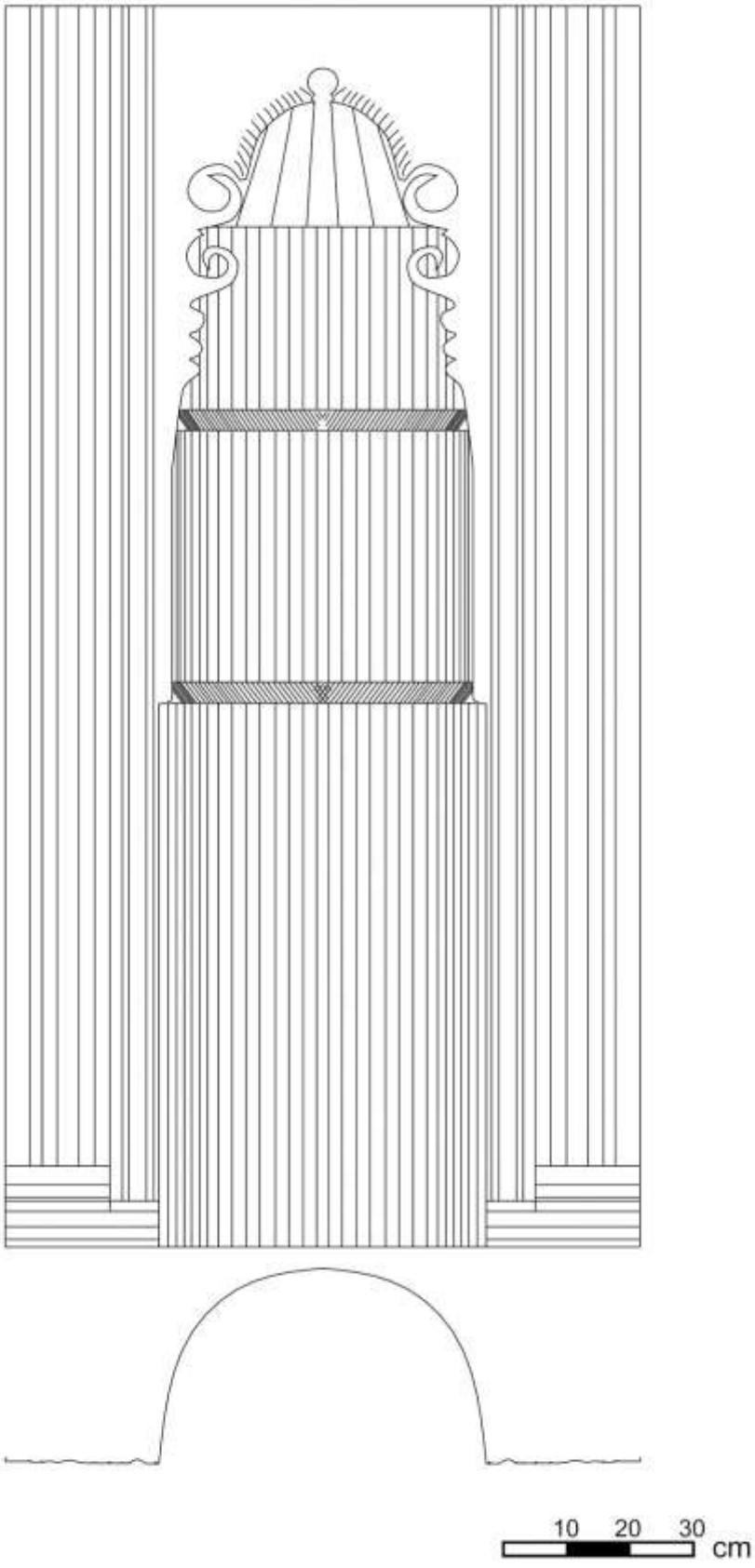
i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

[672] Yavuz Sarı, *Trabzon'un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2016, 138.

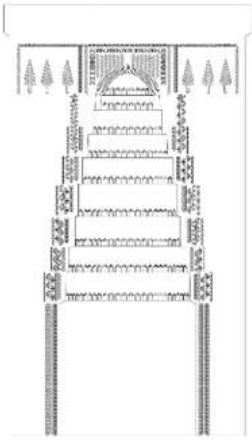

Çizim 2.103. Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.191. Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi Mihrabı

2.12.5. Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.5.
Çizim Numarası	2.104.
Fotoğraf Numarası	2.192.
İnceleme Tarihi	17.07.2019
Koordinatlar	40° 48' 43" Kuzey - 40° 16' 40" Doğu
Caminin Tarihi	H.1290/M.1874
Mihrabın Tarihi	H.1290/M.1874
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,65 m Y: 3,25 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Altı Kollu Yıldız, Sekiz Kollu Yıldız, Balıksırtı, Halat/Burma, Niş Dizisi
	Bitkisel: Servi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Of İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde H.1290/M.1874 tarihi geçmektedir. Camii, 2006 yılına kadar bir çok defa bilinçsiz onarımlar geçirmiş olmasına rağmen 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek özgün özelliklerine kavuşturulmuştur.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.104, Fotoğraf 2.192).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrap dıştan herhangi bir çerçeve ya da bordüre sahip değildir. Mihrap nişinin kenarlarında ise kademeler şeklinde bordür uygulanmıştır. Altı ya da sekiz kollu yıldızların, halat silmeli kuşakların ve S kıvrım dalların oluşturduğu bu bordür düzeni her iki yanda simetrik düzende ilerlemektedir.

Mihrabın yüzeylerinde ise farklı geometrik motifler bulunmaktadır. Nişin ikinci kademesi seviyesinde sağda ve solda çarkıfelek rozetler, dördüncü kademe seviyesinde sağda çarkıfelek, solda içi altı kollu yıldızlarla dolgulanmış altıgen rozet mevcuttur. Beşinci kademenin solunda altı kollu yıldızlarla kompoze edilmiş rozet tekrar edilirken, sağında Oryantalist etkili yüzeysel dekoratif kemere yer verilmiştir. Altıncı kademenin solunda ve yedinci kademenin sağında rozetler tekrar edilmiştir. Sekizinci kademenin sağında altı kollu yıldızla, solunda çarkıfelek motifi ile dolgulanmış rozetler görülmektedir. En üst seviyede köşeliğin yanlarına denk gelen alanlarda ise içlerinde yanyana sıralanmış üçer servi ağacı bulunan ve kenarları halat silmelerle kuşatılmış kare panolar dikkati çekmektedir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak oyuntusu ile şekillenen pano şeklindeki köşelik tablası, halat ve sekiz kollu yıldızlarla dolgulanan iki bördür ile çevrelenmiştir. Bordür dışında kalan iç yüzeylerde balık sırtı çizgilerle hareketlilik sağlanmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: 90 cm genişliğe, 2,70 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahip, yukarıya doğru dokuz kademe ile daralıp yaşmakla son bulan niş yüzeyi yedi kenarlıdır. Alttan birinci kademenin yüksekliği diğerlerinden farklıdır ve iç kısmı sıvanmıştır. Diğer kademelerin yüzeylerinde sivri kemerli niş dizileri bulunmaktadır. Kademelerle aynı süslemelere sahip yaşmağın kuşatma kemeri de halat desenlidir.

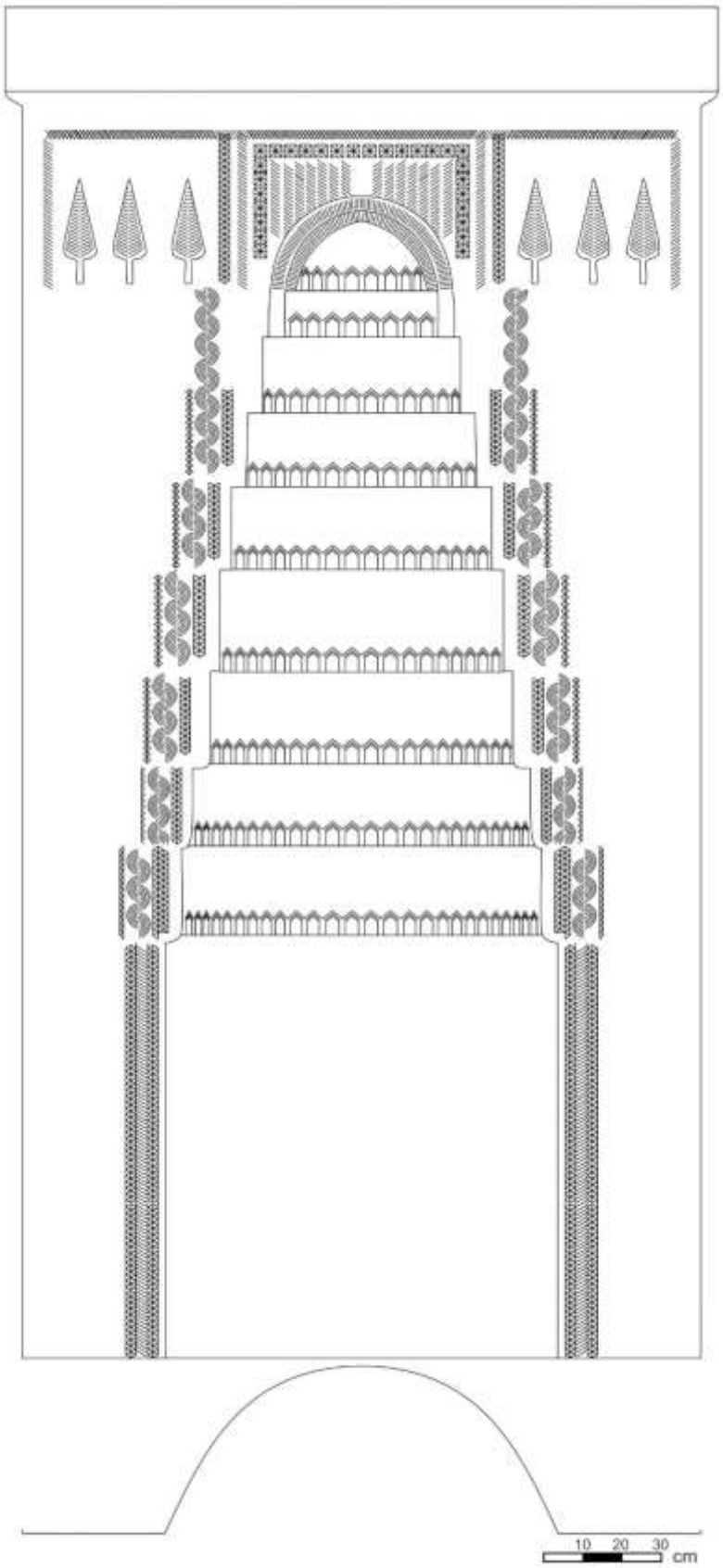
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

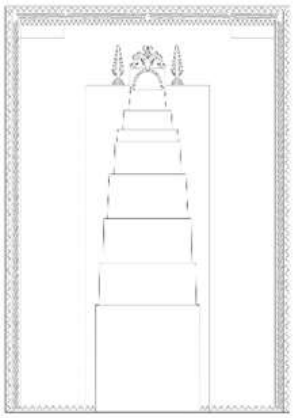

Çizim 2.104. Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.192. Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı

2.12.6. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.6.
Çizim Numarası	2.105.
Fotoğraf Numarası	2.193. - 2.196.
İnceleme Tarihi	17.07.2019
Koordinatlar	40° 49' 37" Kuzey - 40° 16' 38" Doğu
Caminin Tarihi	H.1293/M.1876-77
Mihrabın Tarihi	H.1293/M.1876-77
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,25 m Y: 2,65 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Bitkisel: Lale, Servi
	Yazı: Onarım kitabeleri
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Caminin yapım ve onarım tarihleri ile ilgili giriş kapısında ve mihrap üzerinde kitabeler mevcuttur. Giriş kapısının sol kanadında, *"Sahib-u bab Molla Mustafa Zade Kibar 1262"* sağ kanadında *"Bu Cami-i Şerifin ustası Usta Hasan"* yazmaktadır (Fotoğraf 2.193). Mihrap üzerinde sol kartuşta *"Bin İki Yüz dahi Altmış İki salinde ... bu camii-i hanefiyye müceddiden olub tamir"* (Fotoğraf 2.194), sağ kartuşta *"Bu cami-i şerifin üçüncü umum tamiri hicri sene 1293'de yapıldı*[673]*"*(Fotoğraf 2.195) yazmaktadır. Bu bilgiler ışığında değerlendirme yapıldığında 1817 tarihli ilk cami, 1846'da onarım görmüş, 1876-77 yıllarında ise yenilenerek onarılmıştır. Yazılı kaynaklarda H.1232/M.1817[674], H.1249/M.1834[675], H.1262/M.1846[676] gibi farklı

[673] Kitabe çözümlemeleri için bkz. Küçük, 99-100; Karadeniz, 10; Sarı, 50.
[674] Demir, 173.
[675] Restoratör Mehmet Doğan tarafından 27.02.1990 tarihinde hazırlanan Trabzon VGM arşivinde bulunan raporda geçen bilgidir.
[676] Mehmet Yavuz, "Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/6,* 2009, 306-322. 308; Hamiyet Özen – Zehra Aksakal, "Trabzon Kenti Kırsal Camilerinde Süsleme Programlarının İncelenmesi"

görüşler mevcuttur. Kuniholm, camiden aldığı kestane ağacı üzerinde yaptığı deondokronoloji saptamasında az da olsa hata payı olmakla beraber 1874[677] tarihini verdiğine göre, mihrapta ki üçüncü onarım tarihi olarak belirtilen 1876'da cami yeniden inşa edilmiş olmalıdır. Mihrapta ve kapıda bulunan kitabelerin sonradan eklenmeyip yapım sürecinde yazıldığının açık olması bu çıkarımı doğrular niteliktedir. Ayrıca yapının giriş kapısı, vaaz kürsüsü, mahfil ayakları ve korkulukları, minberi gibi ahşap mimari elemanlarının süsleme unsurları da belirtilen tarihe uygun düşmektedir. Ayrıca 1817 tarihli caminin 1917 yılındaki yangından sonra yeniden yapıldığını ve ahşap ustasının Hopa'lı genç bir usta olduğunu bildiren araştırmalar da mevcuttur[678].

Fotoğraf 2.193. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Giriş Kapısı Kitabeleri

Fotoğraf 2.194. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Mihrap Kitabesi (Sol)

https://www.academia.edu/2496388/Traditional_Rural_Mosques_of_Eastren_Black_Sea_Region. (Erişim Tarihi: 27.04.2020)

[677] Kuniholm, 97.

[678] Karadeniz, 10.

Fotoğraf 2.195. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Mihrap Kitabesi (Sağ)

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.105, Fotoğraf 2.196).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap kenarlardan dışta zikzak, içte halat desenli olmak üzere iki silme ile sınırlandırılmıştır. Kenar yüzeyleri boş bırakılan mihrabın yaşmağının üzerinde dalların yapraklarla dolgulandığı ve lalelerin yukarıya ve yanlara doğru yönlendirildiği bir süsleme farkedilmektedir. Bu süslemenin her iki yanında servi ağaçlarına yer verilmiştir.

III. Alınlık: Silmeler ile yaşmak arasında kalan alınlıkta her iki kenarda onarım bilgilerini içeren kartuş kitabeler mevcuttur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 2,45 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru sekiz kademe ile daralıp yaşmakla son bulan niş kenarlardan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır.

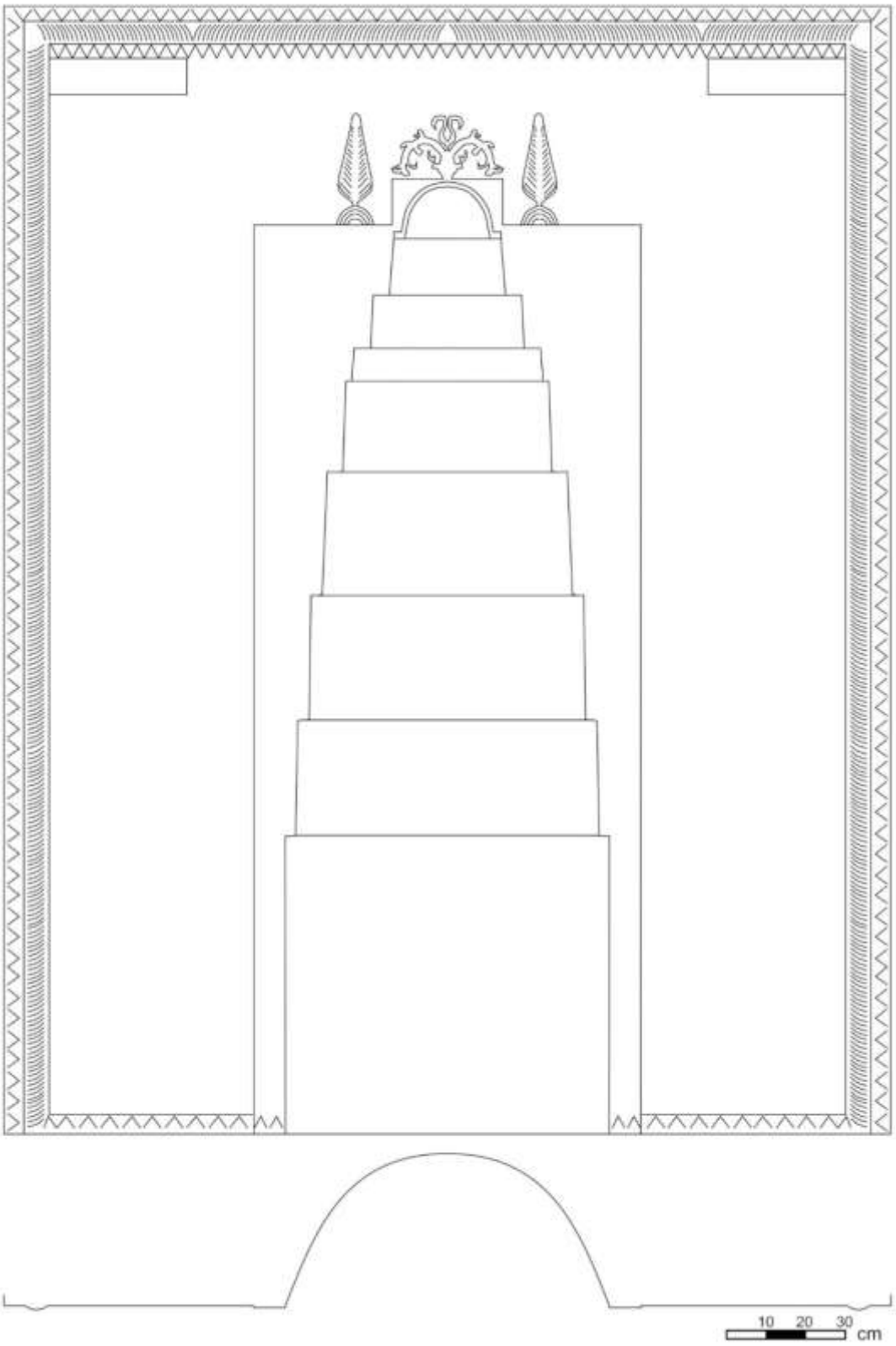
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

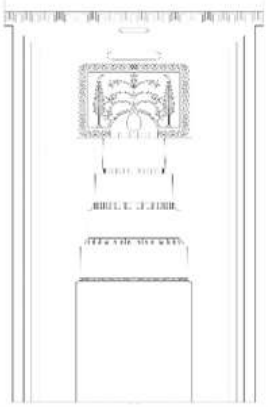

Çizim 2.105. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.196. Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii Mihrabı

2.12.7. Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.7.
Çizim Numarası	2.106.
Fotoğraf Numarası	2.197.
İnceleme Tarihi	17.07.2019
Koordinatlar	40° 49' 45" Kuzey - 40° 15' 37" Doğu
Caminin Tarihi	H.1301/M.1883-84
Mihrabın Tarihi	H.1301/M.1883-84
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,60 m Y: 2,95 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçlü Sarmal, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi
	Bitkisel: Lale, Servi
	Yazı: Ayei Kerime, Dua Metni, Bani, Tarih
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camiye ait tapım tarihini veren kitabe, güneydoğu köşedeki pencerenin alınlığında bulunmaktadır. Üç satırlık kitabede *"Maşallah sübhanallah kale aleyhis-selam, El mü'minü fil mescidi kessemeki fi'l-mai El münafıku, fil mescidi kettayri fil kafesi*[679] *Sene 1301 Sekiz fi Recep"* yazılıdır. Kitabede geçen tarih 4 Mayıs 1884 tarihine denk gelmektedir[680]. Caminin yapı ile çağdaş olan mihrabı üzerindeki kitabede ise "*Sâhibetü'l hayrât el-Hacı Efendizâde kerîmesi Âkıle"* ve *"Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab, Sene 1302, fî 11 Receb"* ifadesi yazılmıştır. 11 Receb 1302/26 Nisan 1885 yılında tamamlandığı anlaşılan cami, Hacı Efendizade'nin kızı Âkile tarafından yaptırılmıştır[681].

---

[679] *"Camide olan mümin suda olan balık gibidir. Camide olan münafık kafeste olan kuş gibidir. Suda olan balık halinden memnundur, rahattır ve nasıl su dışında yaşayamaz ise müminde cami dışında yaşayamaz. Münafık için cami sıkıntı eziyet yeridir. Girdiğinde hemen çıkmak ister"* şeklinde yorumlanan hadis-i şeriftir.

[680] Demir, 173.

[681] Karadeniz, 18; Küçük, 113; Sarı, 147.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.106, Fotoğraf 2.192).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçakları diş dizisi ile biçimlendirilen yatay dikdörtgen düz lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap dıştan düz bir çerçeve ve iki dışbükey silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Köşeliğin hemen üstüne denk gelen alınlıkta kitabe mevcuttur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak oyuntusu ile şekillenen pano şeklindeki köşelik tablası, ikiz silmelerin biribiri içinden geçirilmesi ile oluşturulan üçlü sarmal zencirek ile çevrelenmiştir. Ortasında yaşmağın tam üzerinden başlayıp yanlara ve yukarıya doğru yedi kollu şamdan biçimseli ile dağılır formda dallar ve tepelerinde lale motiflerine yer verilmiştir. Bu kompozisyon her iki yanda kullanılan servi ağaçları ile zenginleştirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: 75 cm genişliğe, 2,15 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahip, yukarıya doğru beş kademe ile daralıp yaşmakla son bulan niş yarım yuvarlak planlıdır. Alttan birinci kademenin yüksekliği diğerlerinden farklıdır ve alt kısmında malzemenin orijinal halini yansıtan bölüm bulunmaktadır. Bu alanın dışında tüm mihrap beyaz boya ile boyanmıştır. Yüzeyleri sade olan nişin kademeler arasını belirleyen geçişlerinde diş dizisi, mukarnas dizisi ve halat desenli silmeler tercih edilmiştir. Yarım yuvarlak formlu yaşmak ortasında küresel bir kabaraya yer verilmiştir.

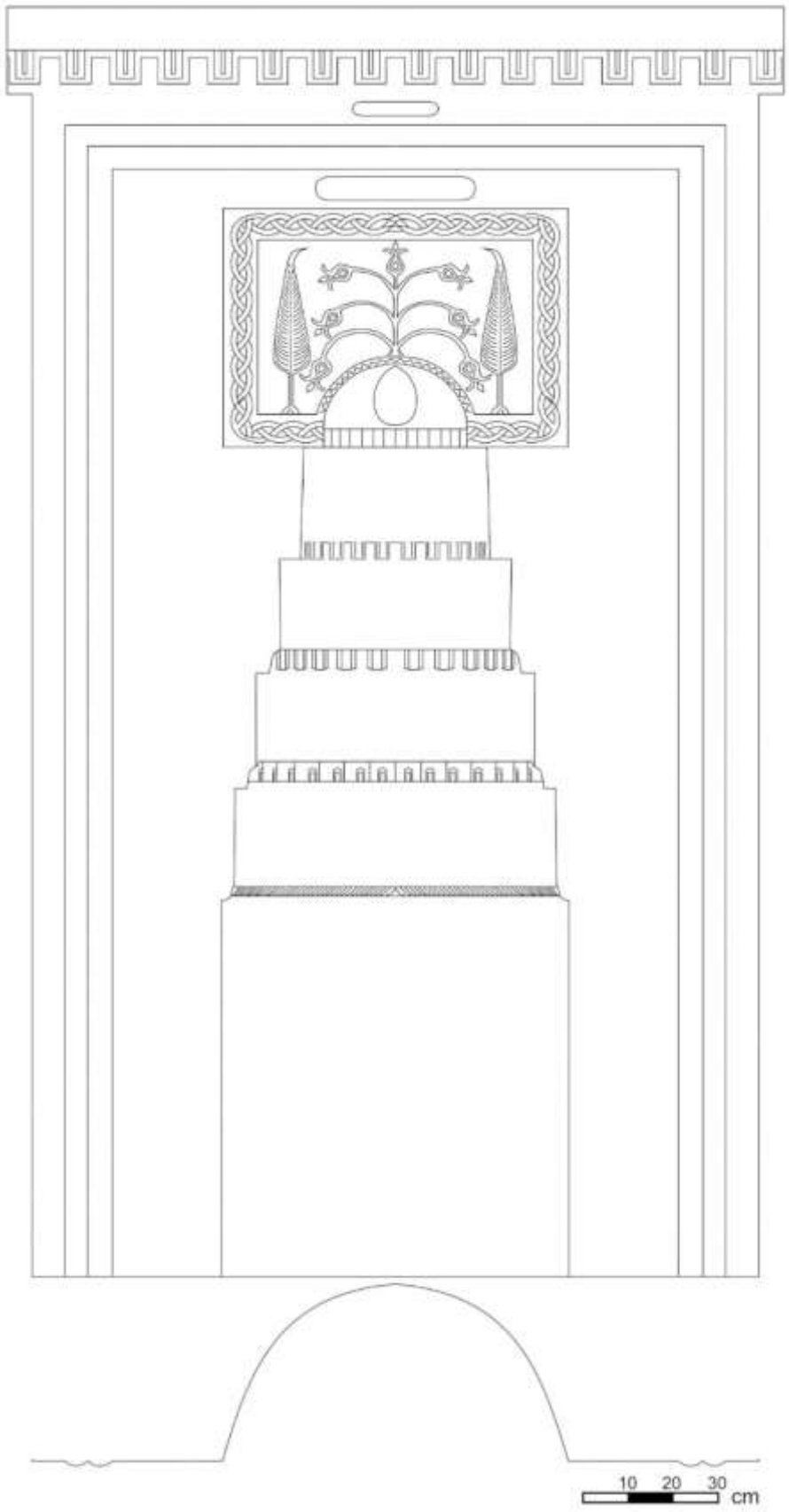
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 10 cm yükselten oturtmaık mevcuttur.

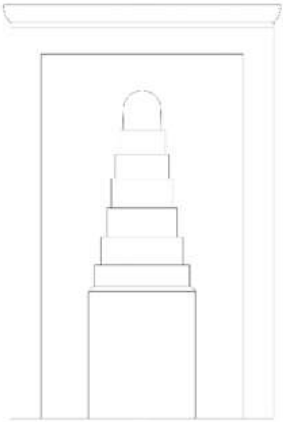

Çizim 2.106. Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.197. Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii Mihrabı

2.12.8. Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.8.
Çizim Numarası	2.107.
Fotoğraf Numarası	2.198.-2.200.
İnceleme Tarihi	17.07.2019
Koordinatlar	40° 49' 53" Kuzey - 40° 17' 38" Doğu
Caminin Tarihi	H.1303/M.1885-86
Mihrabın Tarihi	H.1303/M.1885-86
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 4,10 m D: 0,45 m
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Camide iki farklı yerde tarih bilgisi veren kitabe bulunmaktadır. Giriş kapısının sağında beden duvarı üzerine yerleştirilen Osmanlıca kitabe (Fotoğraf 2.198), caminin inşa tarih aralığının H.1303-1304/M.1885-1887 yılları arasında olduğunu belirtmektedir. Minber üzerinde bulunan kitabe (Fotoğraf 2.199) ise H.1305/M.1887-88 tarihini vermektedir ki bu tarih minberin tarihi olmalıdır.

Kitabe metinlerinde geçen bilgiler sadece tarih değil, aynı zamanda usta ya da banilerle ilgili bilgiler de içermektedir. Girişte bulunan kitabe Nisa Suresi'nin 103. ayetinin son kısmı (Namaz, müminlere belirli vakitlerde yazılı bir farzdır) olan *"İnne's-salâte kânet 'ale'l-mü'minîne kitâben mevkuta*" ile başlamaktadır. Devamında ise "*İş bu Mabsino*[682] *cami-i şerif sene 1303 senesinde müteharrik olarak sene 1304 senesinde ahali karye tarafından inşası hitam bulmuştur ve bu taşı bu mahale vaz' iden Zevayet*[683] *karyesinden Zaimzade Mehmed Mithat bin Kibar*" yazmaktadır. Cami inşasında köy halkının görev aldığı bu kitabede belirtilmiştir. Minber kapısı alınlığındaki kitabede ise

[682] Mabsino & Mapsino, Gürpınar Mahallesinin eski adıdır. https://tr-tr.facebook.com/mapsinom/about/ (Erişim Tarihi: 28.06.2021).
[683] Zevaid & Zevayet, Taşhan (Meyvalı) Mahallesi'nin eski adıdır. Karagöz, 285.

üst sırada *"Cerağ, Mescid, Mihrab, Minber"* kelimeleri, alt satırda ise *Ebubekir, Ömer, Osman, Haydar*" isimleri son satırda ise *"Şemsir? Sene 1305*" ifadesi yer almaktadır. Metindeki isimler ile mimari elemanlar [Cerağ[684] (Çırak)-Ebubekir], [Mescid-Ömer], [Mihrab-Osman], [Minber-Haydar] şeklinde eşleştirilirse usta ya da bani isimlerini verdiği düşünülebilir.

Yapının mihrabı oldukça sadedir fakat yakın yıllarda alçı ile kaplanıp boyanarak kenarlarına süslemeli bir bordür yapılmıştır.

Fotoğraf 2.198. Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii Girişin Batısındaki Kitabe

Fotoğraf 2.199. Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii Minber Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.107, Fotoğraf 2.200).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yatay dikdörtgen düz bir lento şeklindedir. Sonradan yeşil ile renklendirilmiştir

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Alçı ile kaplandığı için orijinal durumu bilinmemektedir. Yakın yıllarda ters U biçiminde kuşatacak şekilde renkli bir bordür yapılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

[684] Farsçada, ışık, kandil, lamba, mum, kutlu, mutlu, otlak, mera ve talebe-çırak gibi anlamlara gelmektedir. https://www.luggat.com/%C3%A7era%C4%9F/1/1 (Erişim Tarihi: 29.04.2020)

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: 90c m genişliğe, 2,20 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahip, yukarıya doğru sekiz kademe ile daralıp yaşmakla son bulan niş yarım yuvarlak planlıdır. Çeyrek küre formlu yaşmak ortasında küresel bir kabaraya yer verilmiştir. Bu kabara ile nişin diğerlerinden daha yüksek tutulan en alt kademesi sonraki dönemlerde yeşil ile boyanmıştır.

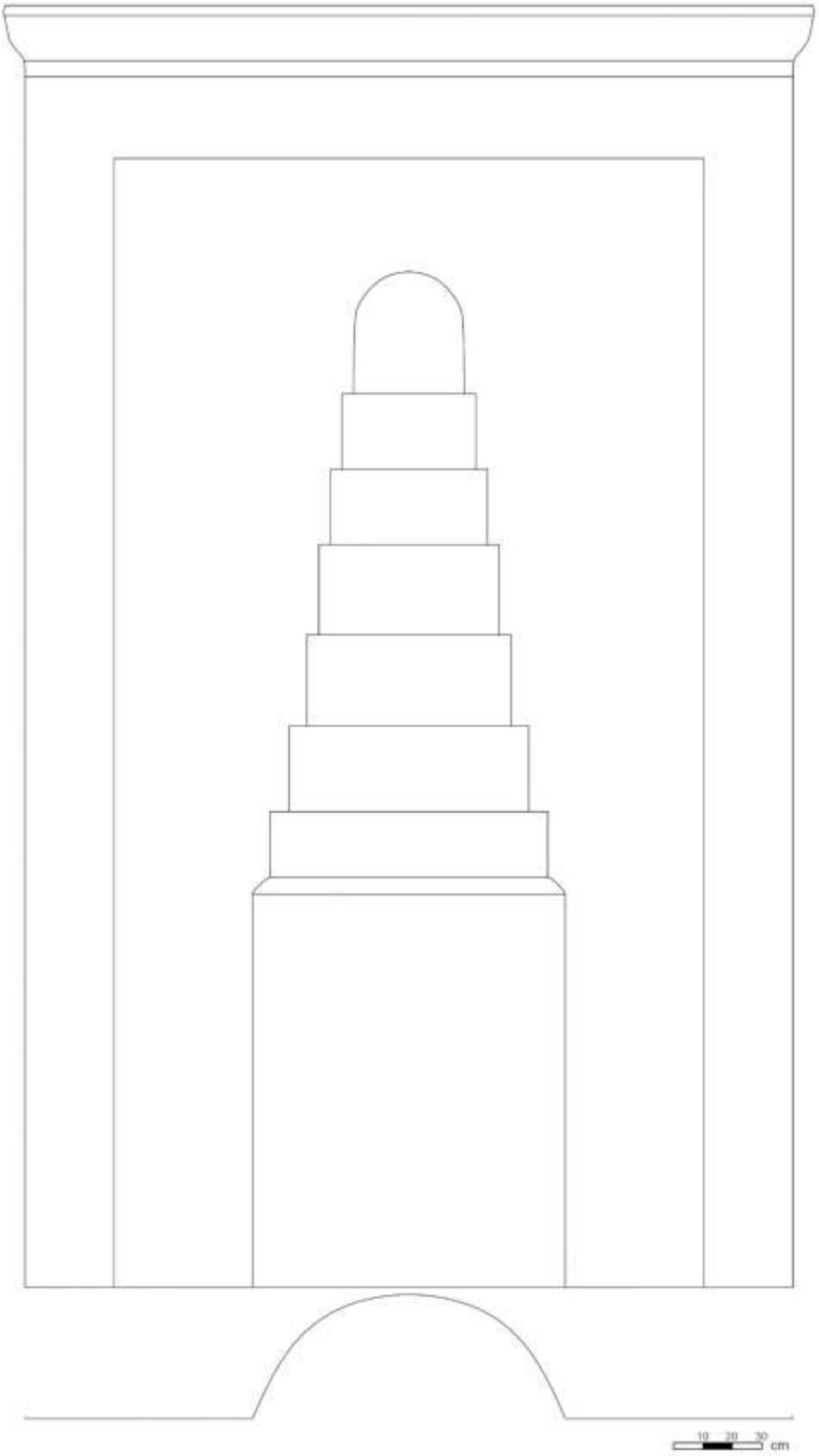
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

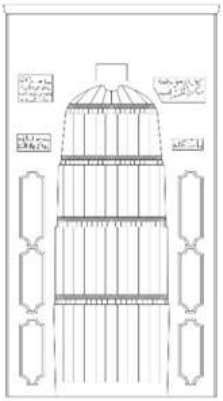
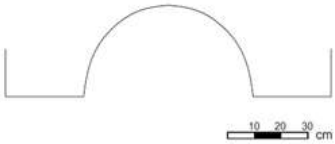

Çizim 2.107. Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.200. Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii Mihrabı

2.12.9. Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.9.
Çizim Numarası	2.108.
Fotoğraf Numarası	2.201.
İnceleme Tarihi	17.07.2019
Koordinatlar	40° 50' 45" Kuzey - 40° 18' 45" Doğu
Caminin Tarihi	H.1311/M.1893-94
Mihrabın Tarihi	H.1259/M.1843-44
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,20 m Y: 2,40 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Testere Dişi, Halat/Burma, Mukarnas Dizisi
	Yazı: Ayet-i Kerime, Bani, Tarih
Malzeme	Ahşap
	

Tarihçesi: Of İlçe Müftülüğü tarafından düzenlenen berat belgesinde caminin yapım tarihi, H.1311/M.1893-94 olarak geçmektedir. Fakat mihrap üzerinde H.1259/M.1843 tarihi kayıtlıdır. Mihrabın cami ibadete açılış tarihinden 50 yıl önce yapılması mümkün olmayacağı için ya mihrabın başka bir camiden getirildiği, ya da beratta geçen tarihin yanlış yazıldığı düşünülmektedir. Caminin minberinin köşk bölümü de kesilip buraya yerleştirildiği için bu litürjik elemanların başka bir camiden getirildiği ihtimali güçlenmektedir. Mihrap, Molla Ömerzade El-Hac Mehmed Efendi'nin hayratıdır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının ekseninde konumlandırılmıştır (Çizim 2.108, Fotoğraf 2.201). Mihrap, bölgede ki diğer ahşap mihraplar gibi beden duvarlarından bağımsız bir şekilde iç mekana konumlandırılmıştır.

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap dıştan testere dişi motifle belirlenmiş silme ile hareketlendirilmiştir. Bu silmeden sonra mihrabın yan yüzeylerine köşeleri pahlanmış üç dikdörtgen kartuş yerleştirilmiştir. Bu kartuşların üzerinde ise mihrap nişinin iki yanına kitabeler yerleştirilmiştir. Sağ üstte Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan *"Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi yazılmıştır. Sol üstte ise, *"Sâhibu'l- Hayrat Molla Ömerzade el-Hâc Mehmed/Muhammed Efendi, Sene 1259"* ibaresi bulunmaktadır. Sağ altta "*Maşallah",* sol altta ise "*Subhanallah, inneme'l-a'mâlu bi'n-niyât"* (Ameller niyetlere göredir) ifadeleri geçmektedir. Yaşmağın tam üzerine denk gelen kitabe ise tahrip olduğundan okunamamıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: 60 cm genişliğe, 1,85 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahip, yukarıya doğru dört kademe ile daralıp yaşmakla son bulan niş, yarım yuvarlak planlıdır. Nişin etrafı testere dişi motiflerle sınırlandırılmış olup, kademeler stilize mukarnas ve halat motifli silmelerle birbirinden ayrılmıştır.

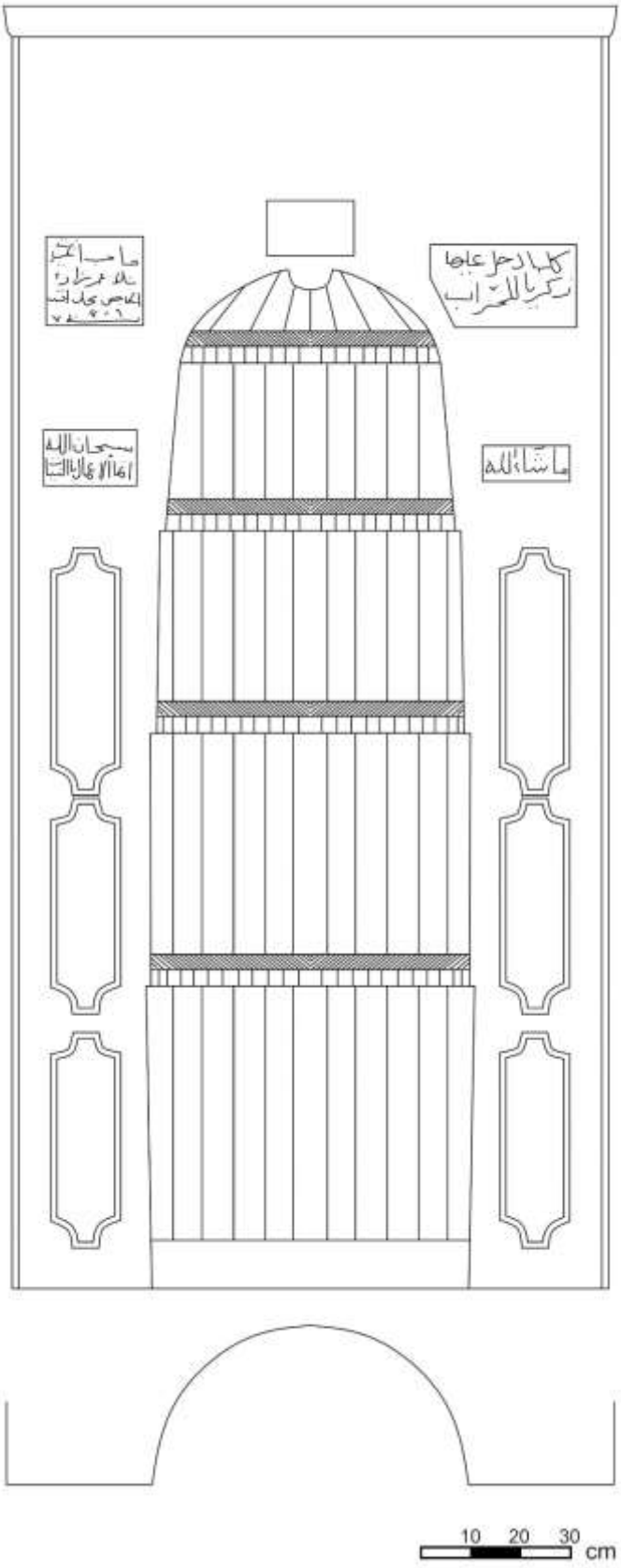
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

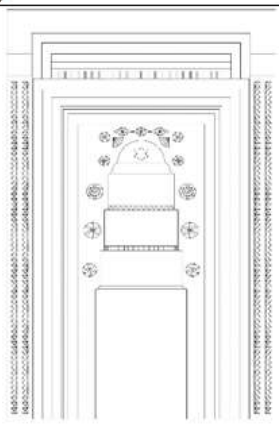

Çizim 2.108. Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.201. Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii Mihrabı

2.12.10. Sıraağaç Mahallesi Eski Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.10.
Çizim Numarası	2.109.
Fotoğraf Numarası	2.202.
İnceleme Tarihi	22.07.2019
Koordinatlar	40° 55' 14" Kuzey - 40° 21' 2" Doğu
Caminin Tarihi	XIX. yüzyıl sonu
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyıl sonu
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,20 m Y: 2,70 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeylı oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Dört Kollu Yıldız, Üçgen, Işınsal Çubuklar, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Günümüzde kullanılmayan ve metruk durumda olan caminin yapım yılına ait herhangi bir bilgi mevcut değildir, fakat mihrap üzerindeki süsleme unsurları XIX. yüzyılın sonunu işaret etmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.109, Fotoğraf 2.202).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçak kısmı diş dizileri ile belirlenmiş düz lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap iki yandan dört kollu yıldızlarla dolgulanmış bordür ile sınırlandırılmıştır. Devamında ise nişe kadar iç bükey ve dış bükey silmelerle ters U biçiminde kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Bordür ile niş arasında kalan ana yüzeylere simetrik düzende çarkıfelek ve yıldız dolgulu rozetler serpiştirilmiştir. Yaşmağın kenarlarında ışınsal dağılım gösteren çubuklar süslemeye dahil edilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: 1,35 m yüksekliğe sahip kavsara, yukarıya doğru üç kademe ile daralıp yaşmakla son bulmaktadır. Yüzeyleri tamamen sade bırakılan yüzeyler arasındaki geçişlerde, diş dizileri ve ters-düz üçgen sıralarından oluşan hareketli silmeler kullanılmıştır. Yaşmak ortasında bulunan küresel kabara da yıldız formunda yansıtılmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 1,20 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir.

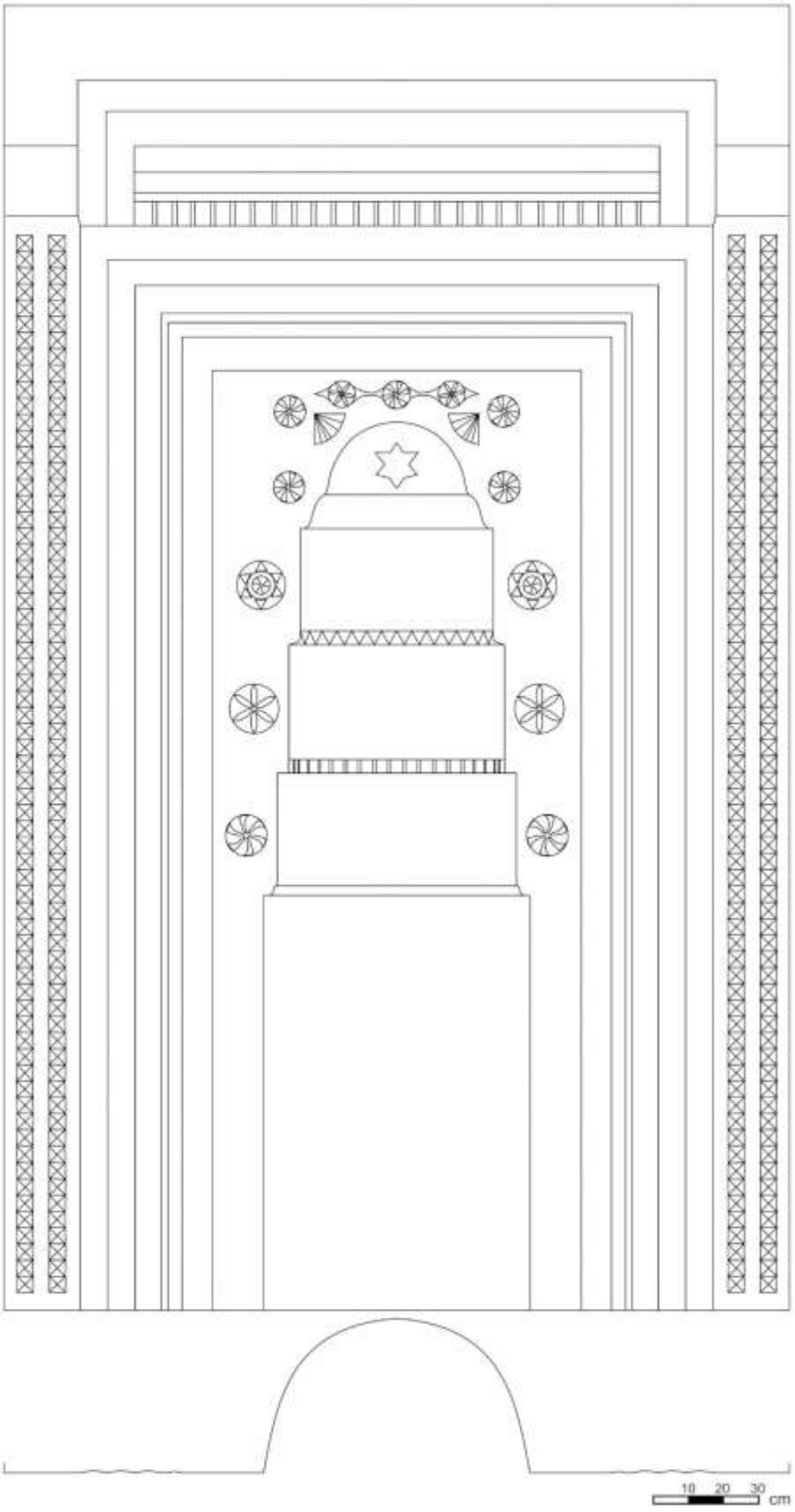
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

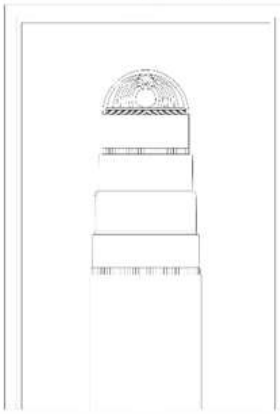

Çizim 2.109. Sıraağaç Mahallesi Eski Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.202. Sıraağaç Mahallesi Eski Camii Mihrabı

2.12.11. Yeni Mahalle Merkez Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.11.
Çizim Numarası	2.110.
Fotoğraf Numarası	2.203.
İnceleme Tarihi	22.07.2019
Koordinatlar	40° 56' 16" Kuzey - 40° 17' 7" Doğu
Caminin Tarihi	H.1318/M.1900
Mihrabın Tarihi	H.1318/M.1900
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,10 m Y: 2,85 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Zikzak, Halat/Burma, Mukarnas Dizisi
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Giriş kapısı üzerinde bulunan Türkçe kitabede inşa tarihi 1900 olarak geçmektedir. Of İlçe Müftülüğü tarafından düzenlenen berat belgesinde de bu tarih doğrulanmaktadır. Mihrabı yapı ile çağdaştır, sonradan alçı ile kaplanıp beyaz ve yeşil ile boyanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.110, Fotoğraf 2.203).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap üç yönden düz bir çerçeve ve dışbükey bir silme ile kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,30 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Geçiş kısımlarında stilize mukarnas, halat desenli ve düz silmelerin kullanıldığı beş kademe ile daralıp yaşmakla son bulmaktadır. Yaşmak yuvarlak kemerlidir ve kuşatma silmesi zikzak desenlidir. İç kısmı yivlerle hareketlendirilerek ortasında bademe benzer bir kabartmaya yer verilmiştir. Bademin üzerinde ise yıldız formlu kabara dikkati çekmektedir. Badem sarı, kabara beyaz ile renklendirilmiştir.

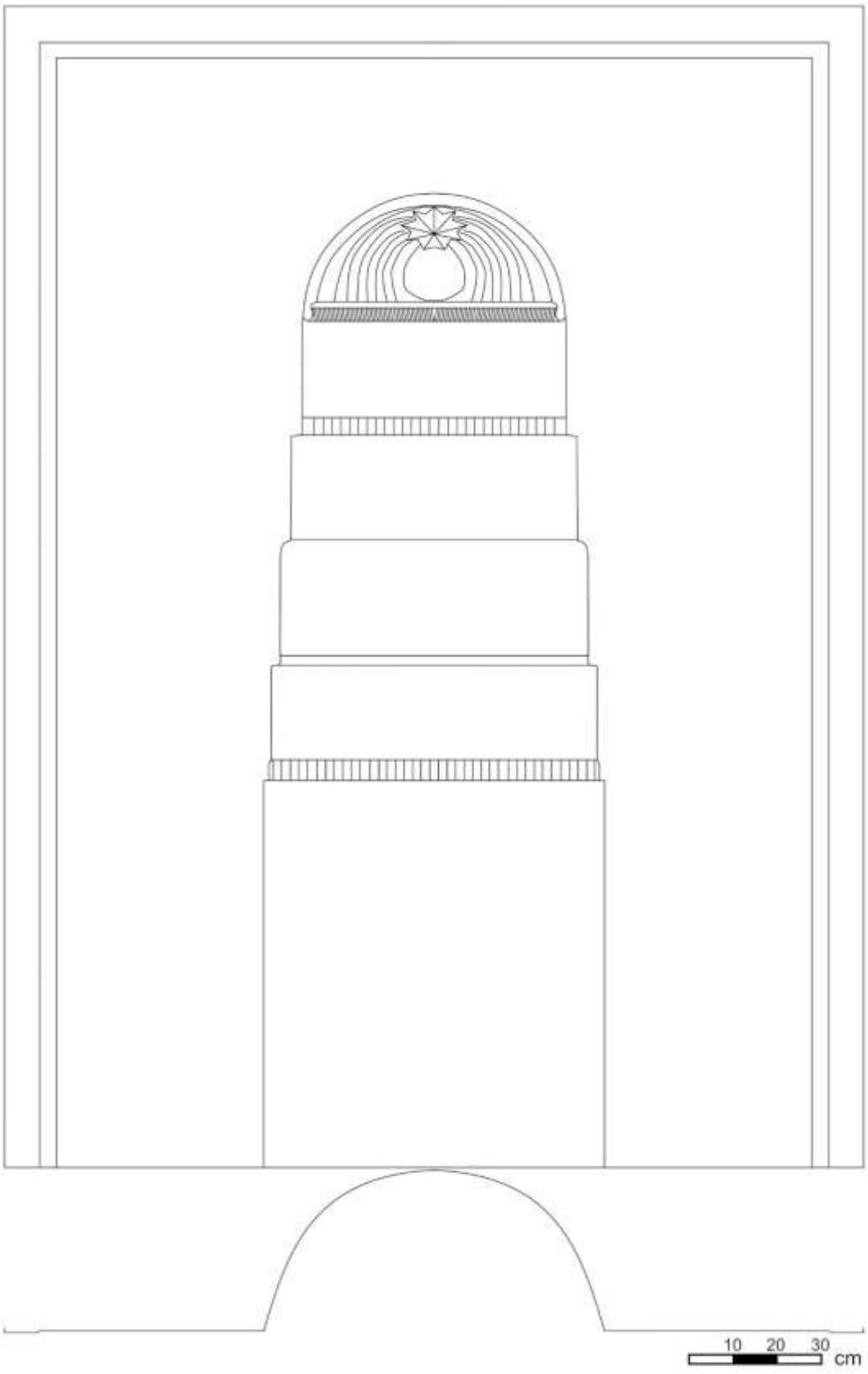
3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

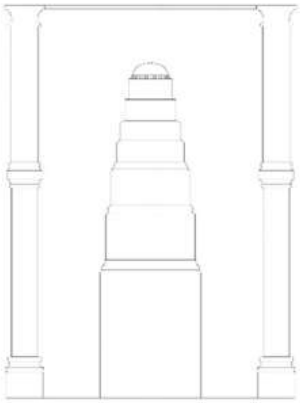

Çizim 2.110. Yeni Mahalle Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.203. Yeni Mahalle Merkez Camii Mihrabı

2.12.12. Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.12.
Çizim Numarası	2.111.
Fotoğraf Numarası	2.204.
İnceleme Tarihi	17.07.2019
Koordinatlar	40° 54' 25" Kuzey - 40° 16' 5" Doğu
Caminin Tarihi	H.1320/M.1902-03
Mihrabın Tarihi	H.1320/M.1902-03
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,40 m Y: 4,00 m D: 0,40 m
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Giriş kapısının üzerinde bulunan mermer kitabede "*Of, 1320"* yazılıdır. Miladi 1902-03 yıllarına denk gelen bu tarih yapım yılıdır, fakat 1938'de kapsamlı müdahale görmüş ve bu tarih Of İlçe Müftülüğü tarafından ibadete açılış tarihi olarak berat belgesine yazılmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.111, Fotoğraf 2.204).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Süslemesiz olan mihrabın kenarlarında bulunan 25 cm'lik bordürlerin altlarında kaide, üstlerinde başlık kullanılması sütünce izlenimi vermektedir. Bu da mihrabı Ampir görünüme kavuşturmuştur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,35 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Yedi kademe ile daralıp yaşmakla son bulan niş yüzeyinde ve geçişlerde herhangi bi süslemeye yer verilmemiştir. Sadece yaşmağın saçakları diş dizileri ile hareketlendirilmiştir.

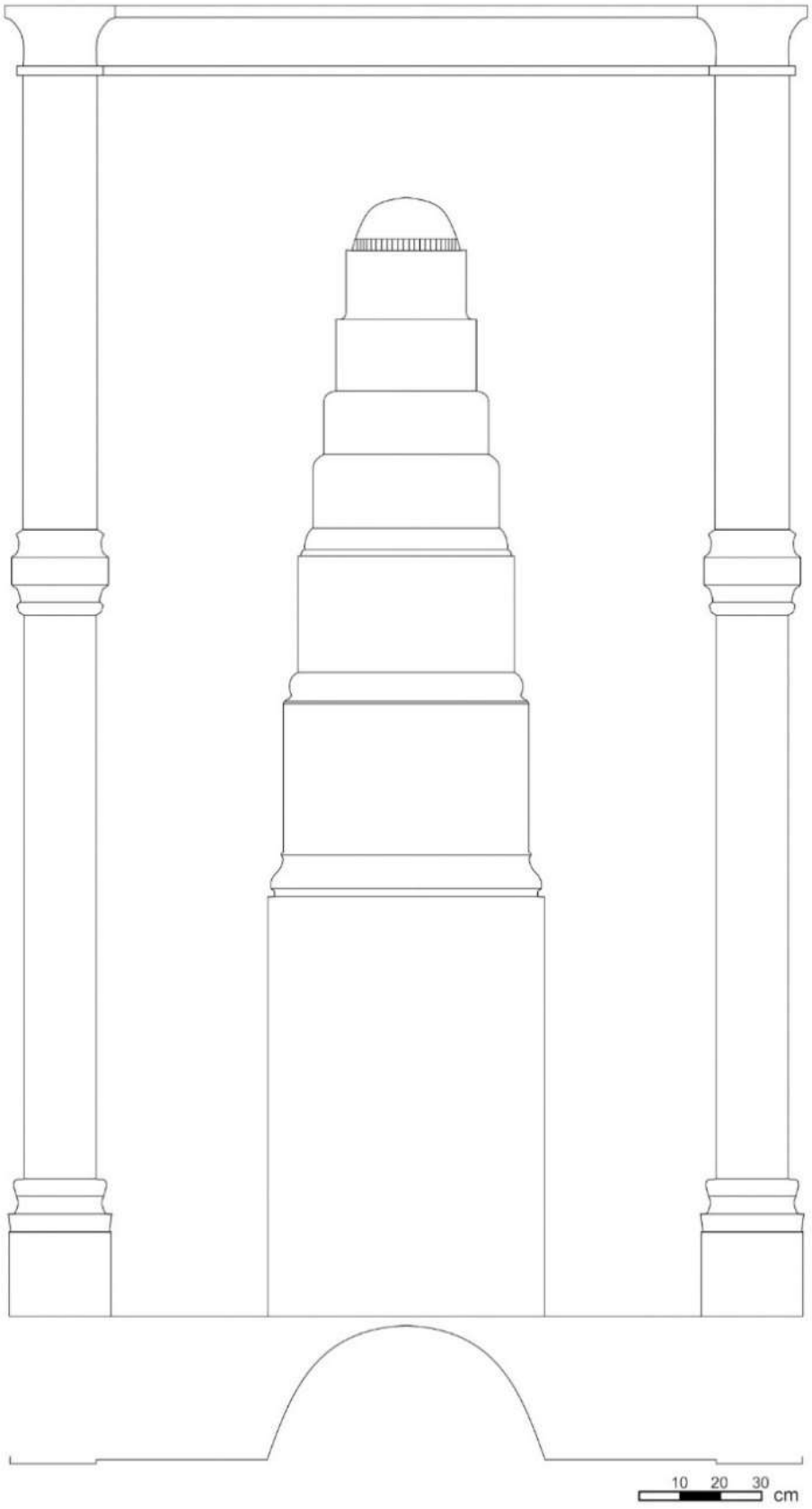
3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

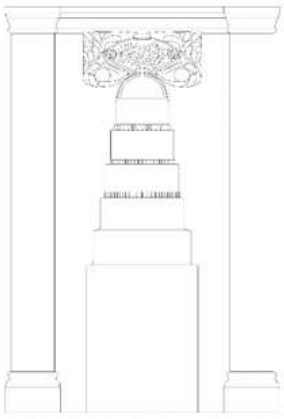
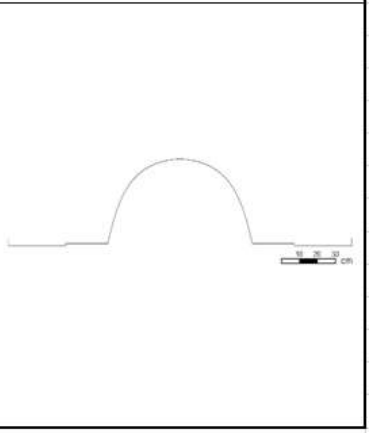
Çizim 2.111. Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.204. Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii Mihrabı

2.12.13. Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.13.
Çizim Numarası	2.112.
Fotoğraf Numarası	2.205.
İnceleme Tarihi	17.07.2019
Koordinatlar	40° 51' 41" Kuzey - 40° 17' 44" Doğu
Caminin Tarihi	H.1322/M.1904-05
Mihrabın Tarihi	H.1322/M.1904-05
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,90 m Y: 3,15 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Diş Sırası
	Bitkisel: Akant
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Minber üzerinde bulunan kitabe, Ahzap Suresi 41. Ayetin bir bölümü olan *"ya eyyuha-llezine amenu-zkuru (A)llahe zikran kesira(n)"* ile başlamakta ve üçüncü satırın sağında ve solunda H.1322/M.1904-05 tarihi ve *"Amele Bilal Usta"* adı geçmektedir. Of İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan belgede de bu tarih caminin ibadete açılış tarihi olarak verilmiştir. Aksini belirten bir bilgi olmadığı için cami ve mihrabında bu tarihte yapıldığı düşünülmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.112, Fotoğraf 2.205).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Korniş ve silmelerle belirlenmiş düz formludur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Süslemesiz olan mihrabın kenarlarında bulunan 30 cm'lik bordürlerin altlarında kaide, üstlerinde başlık kullanılması sütünce izlenimi vermektedir. Bu da mihrabı Ampir görünüme kavuşturmuştur.

III. Alınlık: Köşelikle bütünleştirilen alınlık mihrabın tek süslemeli alanıdır. Yaşmak kenarlarına doğru inecek şekilde konumlandırılan pano süslemede ortada oval bir madalyon bulunmaktadır. Burada Ali İmran Suresinin 37. ayetinin bir kısmı olan *"Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* yazılıdır. Bu madalyonun etrafı ise akant yaprakları ve kıvrımdallarla dolgulanmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

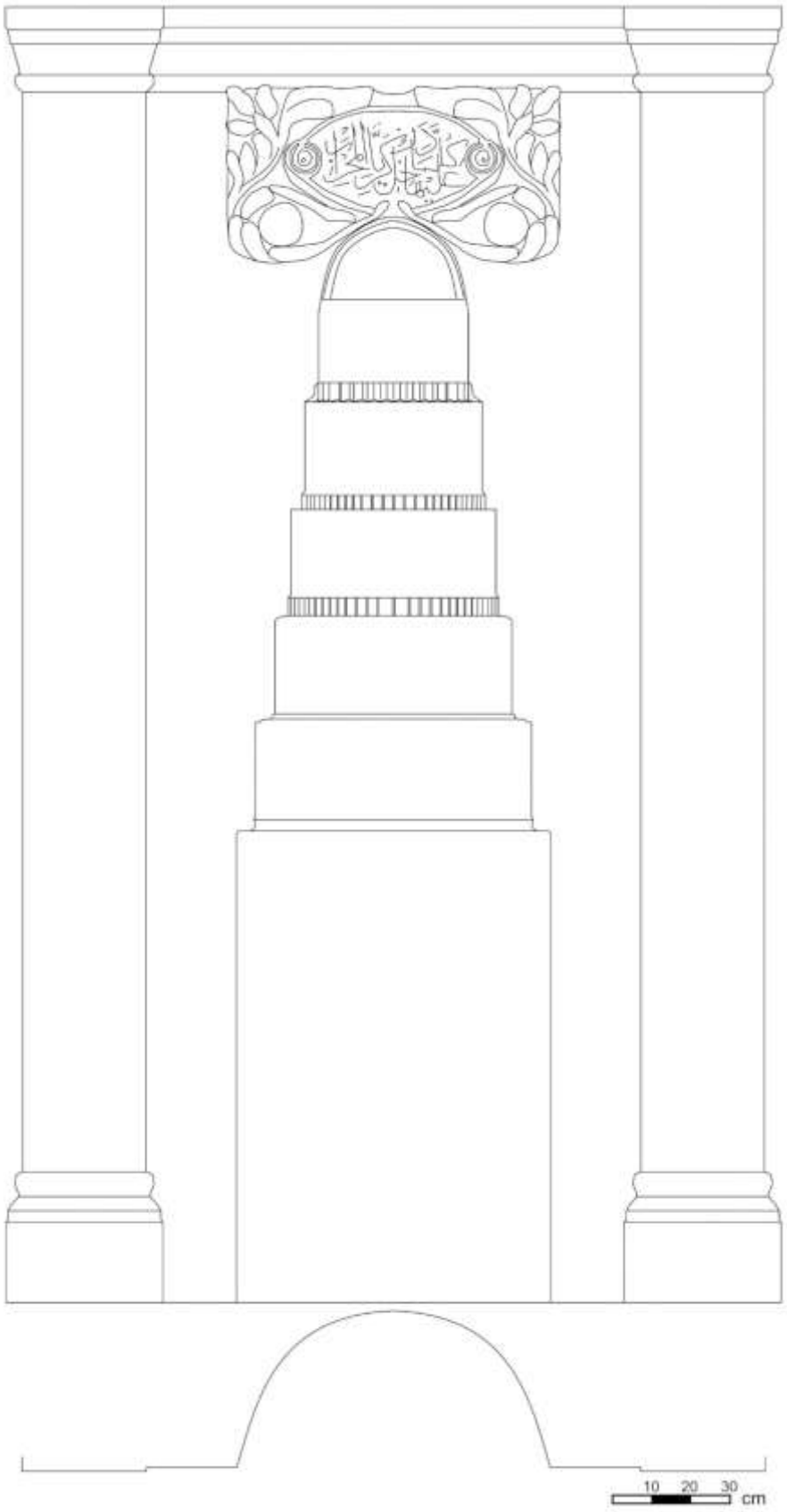
VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,65 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Altı kademe ile daralıp yaşmakla son bulmaktadır. Kademeler arasını belirleyen geçişlerde diş dizilerine sahip ya da düz silmeler tercih edilmiştir.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

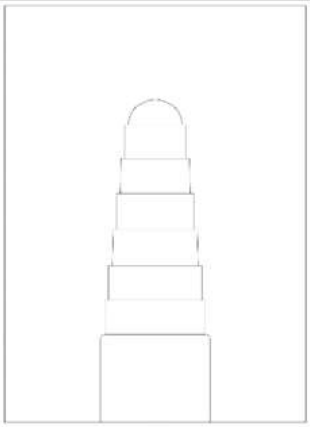
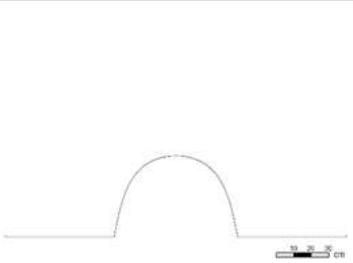

Çizim 2.112. Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.205. Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii Mihrabı

2.12.14. Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.12.14.
Çizim Numarası	2.113.
Fotoğraf Numarası	2.206.
İnceleme Tarihi	16.07.2019
Koordinatlar	40° 53' 46" Kuzey - 40° 17' 4" Doğu
Caminin Tarihi	1942
Mihrabın Tarihi	1942
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,80 m Y: 2,95 m D: 0,40 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Of İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde yapım yılları 1942-44 arası olarak belirtilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.113, Fotoğraf 2.206).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur. Sonradan ahşap bir tepelik yapılmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Orijinal çerçeve ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Sonradan tepelikle beraber ahşap bir kaplama ile çevrelenmiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 2,05 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Yedi kademe ile daralıp yuvarlak hatlı yaşmak ile son bulmaktadır.

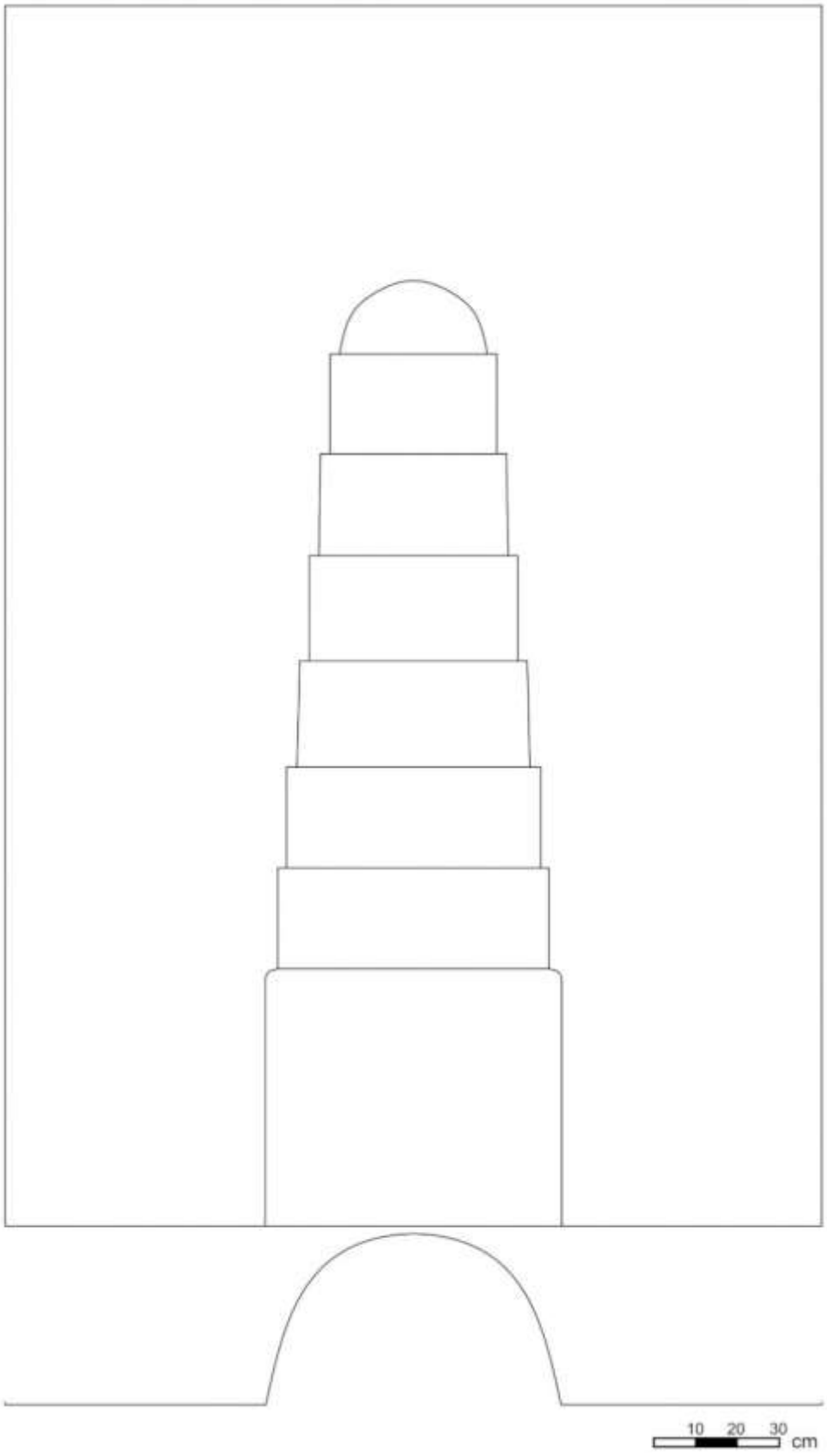
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

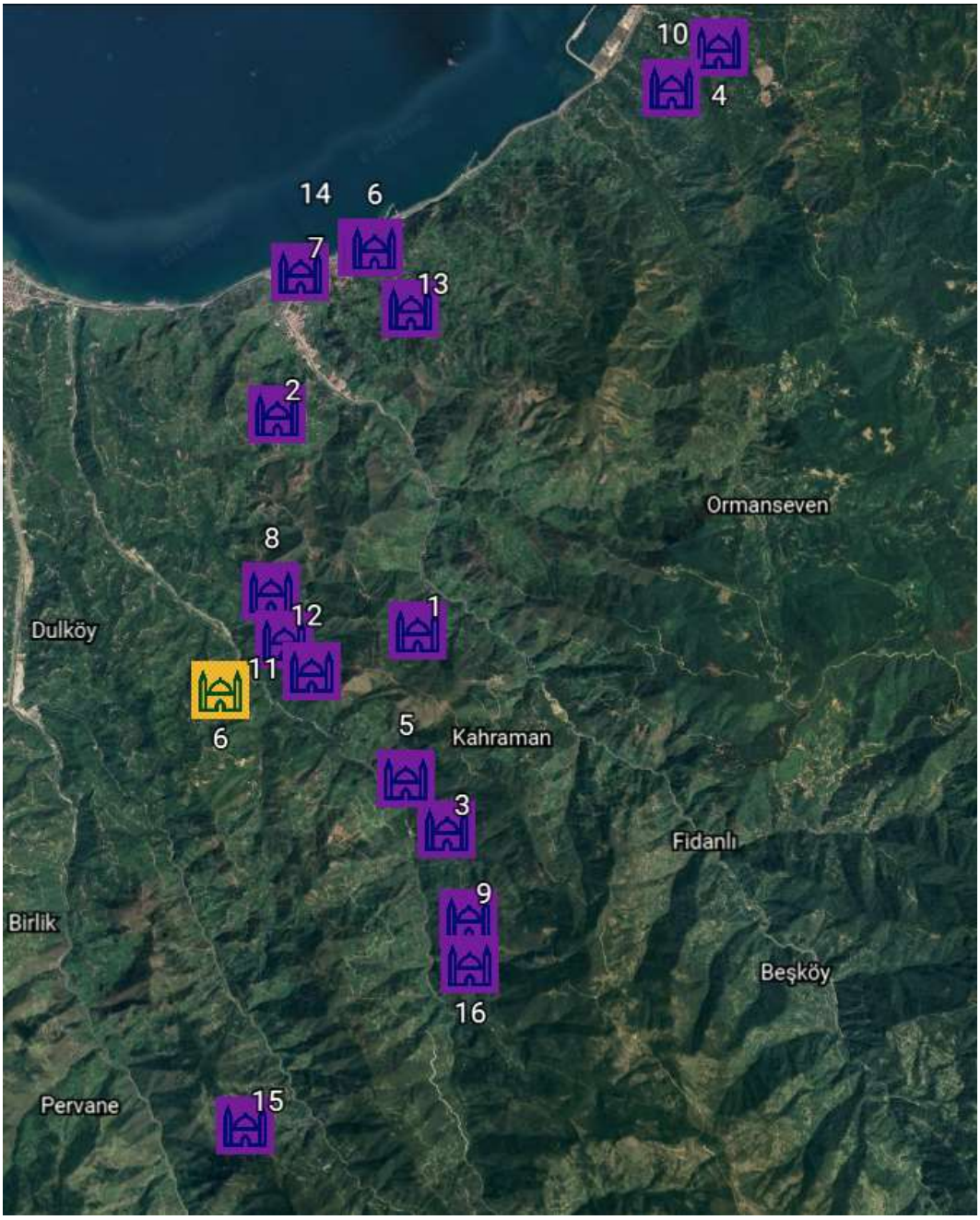

Çizim 2.113. Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.206. Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii Mihrabı

2.13. TRABZON SÜRMENE İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.13. Sürmene İlçesi Cami Dağılımı

1	Karacakaya Mahallesi Cami	9	Yukarı Ovalı Mahallesi Cami
2	Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii	10	Yeniay Mahallesi Kuleli Cami
3	Aşağı Ovalı Mahallesi Camii	11	Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Cami
4	Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii	12	Gültepe Mahallesi Cami
5	Konak Mahallesi Camii	13	Orta Mahalle Kale Cami
6	Soğuksu Mahallesi Yalı Camii	14	Orta Mahalle Zarha (Yalı) Cami
7	Çarşı Mahallesi Eski Cami	15	Yeşilköy Mahallesi Cami
8	Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii	16	Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Cami

2.13.1. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.1.
Çizim Numarası	2.114.
Fotoğraf Numarası	2.207.-2.210.
İnceleme Tarihi	14.07.2019
Koordinatlar	40° 54' 8" Kuzey - 40° 5' 54" Doğu
Caminin Tarihi	H.1244/M.1828-29
Mihrabın Tarihi	H.1244/M.1828-29
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,10 m Y: 3,10 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Altı Kollu Yıldız, Testere Dişi, İstiridye, Diş Sırası
	Bitkisel: Lale, Servi
	Nesneli: Vazo
	Yazı: Ayet-i Kerime, Tarih
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Mihrabın üzerinde yapım tarihi H.1244/M.1828-29 olarak geçmektedir. 1828 tarihi aynı zamanda giriş kapısı üzerine Türkçe olarak da yazılmıştır (Fotoğraf 2.207). Yapı ile aynı dönem eseri olan mihrap, yakın yıllarda cilalanmıştır. Trabzon VGM arşivinden elde edilen eski fotoğraflarında cilalanma öncesindeki durumu mevcuttur (Fotoğraf 2.208).

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.114, Fotoğraf 2.210).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçağı diş dizileriyle hareketlendirilmiş yatay düz lento formundadır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Yoktur. Yapılan onarım esnasında tepelik ve çerçeve siyah ile renklendirilerek çerçeve görüntüsü oluşturulmuştur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Mihrap nişini çevreleyen silmeler ile yaşmak arasında alınlık ile bütünleştirilen köşelik, geometrik, bitkisel, nesneli ve yazı öğelerini birarada bulunduran zengin süsleme özelliklerine sahiptir. Kompozisyonun merkez noktasını, Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmının yazıldığı, üstüste konumlandırılan kenarları pahlanmış kartuşlar oluşturmaktadır. Üstte *"kullemâ dehale aleyhâ"* altta *"zekeriyya-l mihrab"* ifadeleri geçmektedir. Kartuşların sağında ve solunda ise vazodan çıkan laleler dikkat çekmektedir. Vazo, en alttaki laleleri taşıyan dalın altta oval bir şekilde kıvrılıp her iki yana sarkmasıyla formlandırılmıştır. Her bir kıvrım dal yapraklarla zenginleştirilip laleler ile sonlandırılmıştır. Yaşmağın kenarlarında kalan alanlar servi ağaçları ile bezenmiştir. Sağda ve solda simetrik olan köşelik süslemeleri servi ağaçlarının üzerinde kullanılan yazılar ile çeşitlendirilmiştir. Sağda *"Maşallah",* solda ise "……Sene 1244" yazılıdır (Fotoğraf 2.209).

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı niş, 70 cm genişliğe, 2,35 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Düz bir şekilde yukarıya doğru yükselmekte ve istiridye kabuğu şeklindeki yaşmak ile son bulmaktadır. Dokuz dilimli olan yaşmağın kemeri de dokuz dilimli olarak ele alınmıştır. Kuşatma kemerinin üstü altı kollu yıldız desenleriyle çevrelenmiştir. Alt kısmında ise iki sıra testere dişli silme ve diş dizisi bulunmaktadır. Bu silmelerin dışında niş içerisinde iki sıra daha testere dişli silme mevcuttur. Mihrap nişi köşeliği de içine alacak şekilde iki sıra halat desenli, bir sıra da geometrik yıldız dolgulu silme ile sınırlandırılmıştır.

3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

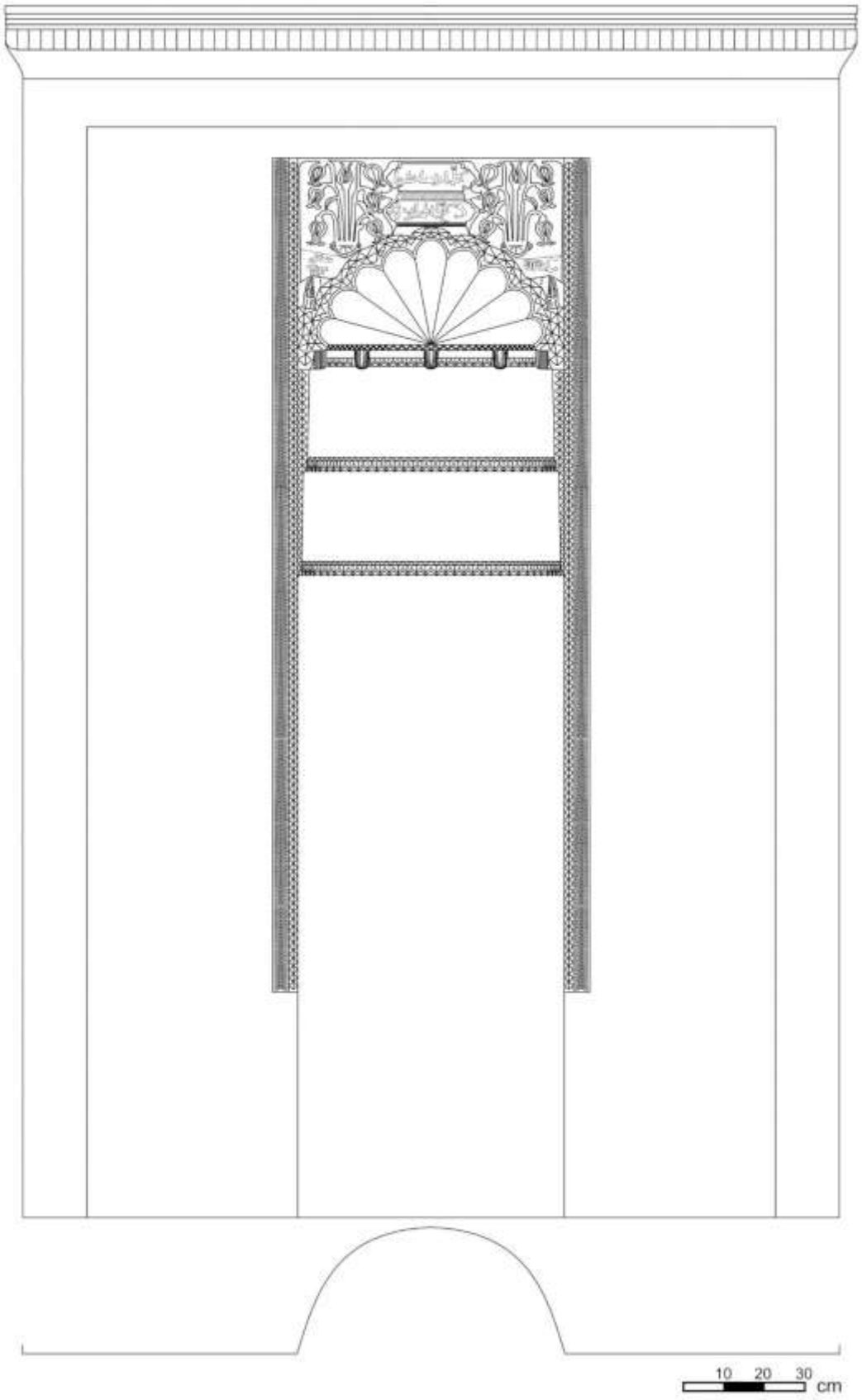
Fotoğraf 2.207. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Giriş Kapısı

Fotoğraf 2.208. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Mihrabı Onarım Öncesi (Trabzon VGM Arşivinden)

Fotoğraf 2.209. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Mihrabı Köşelik

Çizim 2.114. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

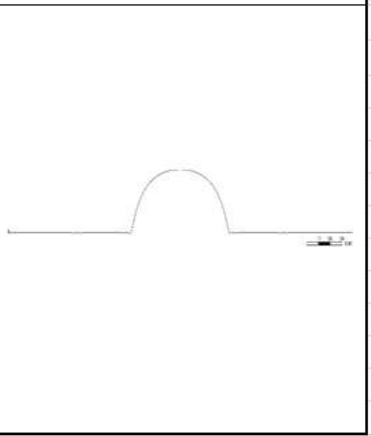

Fotoğraf 2.210. Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii Mihrabı

2.13.2. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.2.
Çizim Numarası	2.115.
Fotoğraf Numarası	2.211.-2.216.
İnceleme Tarihi	13.07.2019
Koordinatlar	40° 58' 18" Kuzey - 40° 45' ?" Doğu
Caminin Tarihi	H.1245/M.1829-30
Mihrabın Tarihi	H.1245/M.1829-30
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,95 m Y: 3,85 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçlü Sarmal, Dörtlü Sarmal, S Geçme, Badem Geçme, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi
	Yazı: Bani,Tarih
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Giriş kapısının solunda bulunan kitabeye göre yapım yılı H.1245/M.1829 olan cami Ahmed Bin Hasan tarafından yaptırılmıştır (Fotoğraf 2.211). Yapının mihrabı üzerinde bulunan kitabede ise *"Sahib-ül hayrat ve'l hasanat, El Hac Mahmud Bin Ali, 1262, 1845"* yazılıdır (Fotoğraf 2.212). Mihrabı yaptıran Hacı Ali Çebi (1802-1887)'nin mezarı cami bahçesindeki hazire içerisindedir (Fotoğraf 2.213).

Ya müfettihal ebvâb, iftah lenâ hayral bab (Ey kapıları açan Allah'ım! Bize hayır kapılarını aç)
Ziyaretgah……Bunun kibir makamı olmaz Gelub bitez vakitte eda iden Yarın haktan cüda (?) olmaz
……. Ahmed bin Hasan ……. Gaferallah
Zunubehuma Allhümme Zevicna ayn Sene 1245

Fotoğraf 2.211. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Giriş Kitabesi

Fotoğraf 2.212. Aşağıovalı Mahallesi Camii Mihrap Kitabesi

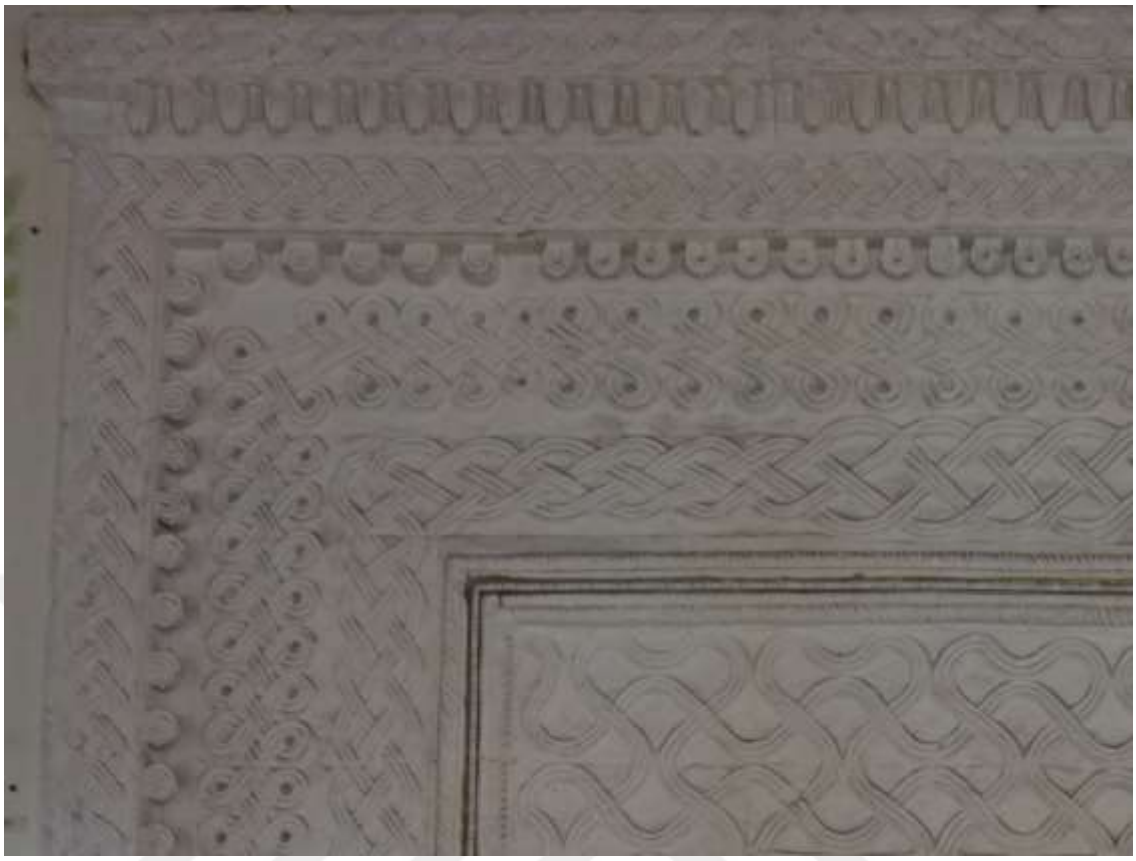
Fotoğraf 2.213. Aşağıovalı Mahallesi Camii Haziresi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.115, Fotoğraf 2.216).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçağı diş dizileriyle hareketlendirilmiş yatay düz lento formundadır. Yüzeyi ise badem geçme ile bezenmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın tüm yüzeyi üç yönden ters U biçiminde kuşatılan bordür süslemelere sahiptir. En dış çerçeve, ikiz silmelerin birbirini keserek ilerletildiği üçlü sarmal zencirektir. Bu bordür kenar çerçevesi olduğu için mihrap yüzeyinden biraz taşıntı yapmaktadır. Ayrıca kenarlarında konsolsu çıkıntılar meydana getiren diş sıraları mevcuttur. Mihrabın diğerlerinden geniş olan yan yüzeyleri iki farklı bordür kuşağı ile bezeme alanına dahil edilmiştir. Birinde motif, uçları yuvarlatılarak ilerletilen S geçme iken, diğerinde üçlü sarmal zencirektir. Devamında iki halat silme kullanılarak mihrap nişinin çevresi de iki düz silme ile kuşatılmıştır. Bu silmelerin arasında kalan aynı zamanda alınlık bölümü olan geniş kuşak da yine geometrik geçmelerle tezyin edilerek mihrabın yüzeyi ile bütünleşmiştir. Burada da yatay ve dikey düzende yumuşak eğimlerle kıvrılan barok karakterli "S" silmeler birbirini kesmekte ve ortaya sonsuz düzende ilerleyen ağa benzer dörtlü sarmal motifi belirmektedir (Fotoğraf 2.214).

Fotoğraf 2.214. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Mihrabı Bordürlerinden Detay

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak kemeri ile silmeler arasında kalan üçgen köşeliklerde Ampir üslubu anımsatan topuzlu kabaralara yer verilmiştir. Sonradan sarı ile renklendirilmiş olan bu kabaralardan sağdakinin altında kitabe metnine yer verilmiştir (Fotoğraf 2.215).

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 85 cm genişliğe, 2,40 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir. Hafifçe içe doğru kademelenme sağlayan dört silme ile bölümlenerek yukarıya doğru yarım yuvarlak şekilde yükselmekte ve yuvarlak kemerli yaşmak ile son bulmaktadır. Yaşmak kuşatma silmesi mukarnas dizilerine (Fotoğraf 2.216), niş silmeleri ise hem mukarnas hem de yıldız dizilerine sahiptir.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

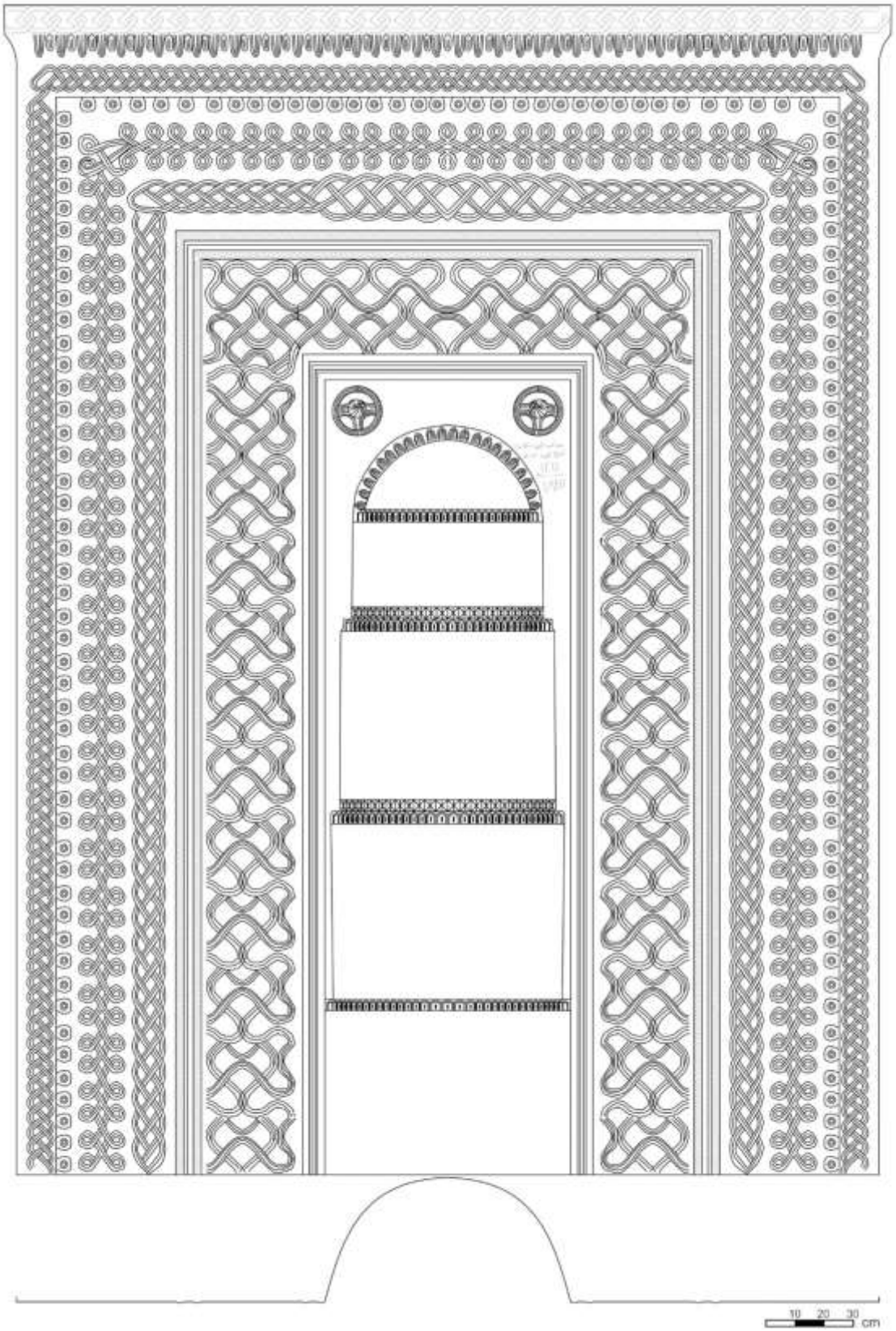
ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.215. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Mihrabı Köşelik ve Yaşmak Detayı

Çizim 2.115. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.216. Aşağı Ovalı Mahallesi Camii Mihrabı

2.13.3. Konak Mahallesi Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.3.
Çizim Numarası	2.116.
Fotoğraf Numarası	2.217.-2.218.
İnceleme Tarihi	13.07.2019
Koordinatlar	40° 48' 37" Kuzey - 40° 4' 17" Doğu
Caminin Tarihi	H.1258/M.1842
Mihrabın Tarihi	H.1258/M.1842
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 3,10 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Işınsal Çubuklar, Mukarnas Dizisi
	Bitkisel: Palmet, Üzüm
	Nesneli: Vazo
	Yazı: Tarih
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Caminin giriş kapısı üzerinde Feth Suresi 1. ayet ile başlayan kitabede; yapım tarihi H.1258/M.1842, onarım tarihi H.1377/M.1958-59 olarak geçmektedir. Kitabenin altında bulunan ikinci kartuşta ise bu metin Türkçe karakterlerle yazılmıştır. Onarım tarihi Türkçe'ye çevrilirken 1961 olarak yazılmıştır (Fotoğraf 2.217). Bahsi geçen onarımın 1959 ile 1961 yılları arasında gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Mihrabın yaşmak kemerinin üzerinde bulunan tarih ise H.1352/M.1933-34 yıllarıdır. İlk yapıldığı döneme ait mihrabın bu tarihte onarıldığı akla daha yatkındır. Süsleme özellikleri itibariyle XIX. yüzyıl eserleri ile olan kompozisyon benzerliği çok açıktır. Ayrıca tarihin yazıldığı bölüm süsleme kompozisyonuna göre vazonun bulunması gereken alandır, fakat günümüzde düz bir zemin halindedir ve üzerine tarih yazmak için bu şekilde değiştirilmiş olabileceği akla gelmektedir. Sonradan yağlı boya ile boyanmış olan mihrabın süslemelerinde yarım kalmış ya da sonradan değiştirilmiş izlenimi uyanmaktadır.

Fotoğraf 2.217. Konak Mahallesi Camii Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.116, Fotoğraf 2.218).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrap üç yönden ikili sarmal desenli bordürle çevrelenmiştir. Her bir sarmalın içine rozet çiçek yerleştirilmiştir. Ayrıca bordür yukarıda kırılarak ilerletilmiş ve mihrabın alınlık süslemesine göre şekillendirilmiştir. Bu bordürü iki dışbükey silme takip etmektedir. Niş ile çerçeve arasında kalan ana yüzeyler ise asıl süsleme alanı olarak değerlendirilmiştir. Mihrabın alınlık ve köşeliğini de kapsayacak şekilde dizayn edilen kompozisyon yan kanatlarda bulunmamaktadır. Bu da süslemelerin yarım bırakıldığını akla getirmektedir. Nişin yaşmağına yakın seviyede başlayan bitkisel kompozisyonda vazodan çıkan kıvrım dalların uçlarında motif olarak stilize palmetler tercih edilmiştir. Bölgede alışılmış olan vazodan çıkan lalelerin yerini palmet motifinin alması dikkat çekici bir farklılıktır. Ayrıca kıvrım dalların uçlarında bir değişiklik yapılarak ikisinde rozet çiçek kullanılması ile süsleme zenginleştirilmiştir. Yivlerle belirlenmiş üçgen dipli vazonun gövdesi geometrik desenle taranmıştır. Gövde formunu oluşturan ise vazonun yanlarına doğru sarkan kıvrım dallardır. Her iki yanda simetri yakalanmaya çalışılmıştır fakat yaprakların konumlandırılması ya da sayıları gibi detaylarda değişiklikler söz konusudur.

III. Alınlık: Nişin yaşmak kemeri üzerine konumlandırılmış vazodan çıkan palmet ve çiçek kompozisyonları ile bezenmiş alınlık, mihrabın yan yüzeyleri ile birleştirilerek formlandırılmıştır. Burada dikkat çeken durum, süsleme kompozisyonuna göre vazo olması gereken yerde üzerinde tarihin olduğu kareye yakın dikdörtgen bir kartuşun olmasıdır. Bu alanın mihrabın onarıldığı esnada bu şekle getirildiği düşünülmektedir. Bu kartuştan yukarıya ve yanlara doğru yönlendirilen ana dallar ve bu dallardan çıkan ikincil dallar ile mihrap yüzeyi tamamen kompozisyona dahil edilmiştir. Ortada bulunan ana dalın uç kısmı palmetle taçlandırılırken ikincil kıvrım dallarda palmet ile beraber üzüm salkımları ve rozet çiçeklerde kullanılarak süsleme zenginleştirilmiştir. İkincil dallar, bütün yüzeyi saracak şekilde her iki yana doğru yayılmaktadır. Bu dallar arasında iki yanda simetrik konumlandırılan kabaralar ampir üslubu yansıtan yıldız çiçeğinden çıkan topuz motifiyle zenginleştirilmiştir. Alınlığın köşelerinde ise ışınsal çubuklar kullanılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Kenarları silme ile kuşatılan ve yukarıya doğru düz bir şekilde yükseltilen niş, yuvarlak formlu yaşmak ile son bulmaktadır. Yaşmağın kenarları mukarnas dizilerine ve yıldız desenlerine sahip silmeler ile belirlenmiştir. Bu silmeler niş içerisinde de kullanılarak yüzeyde bir bölümlenme yaratmıştır.

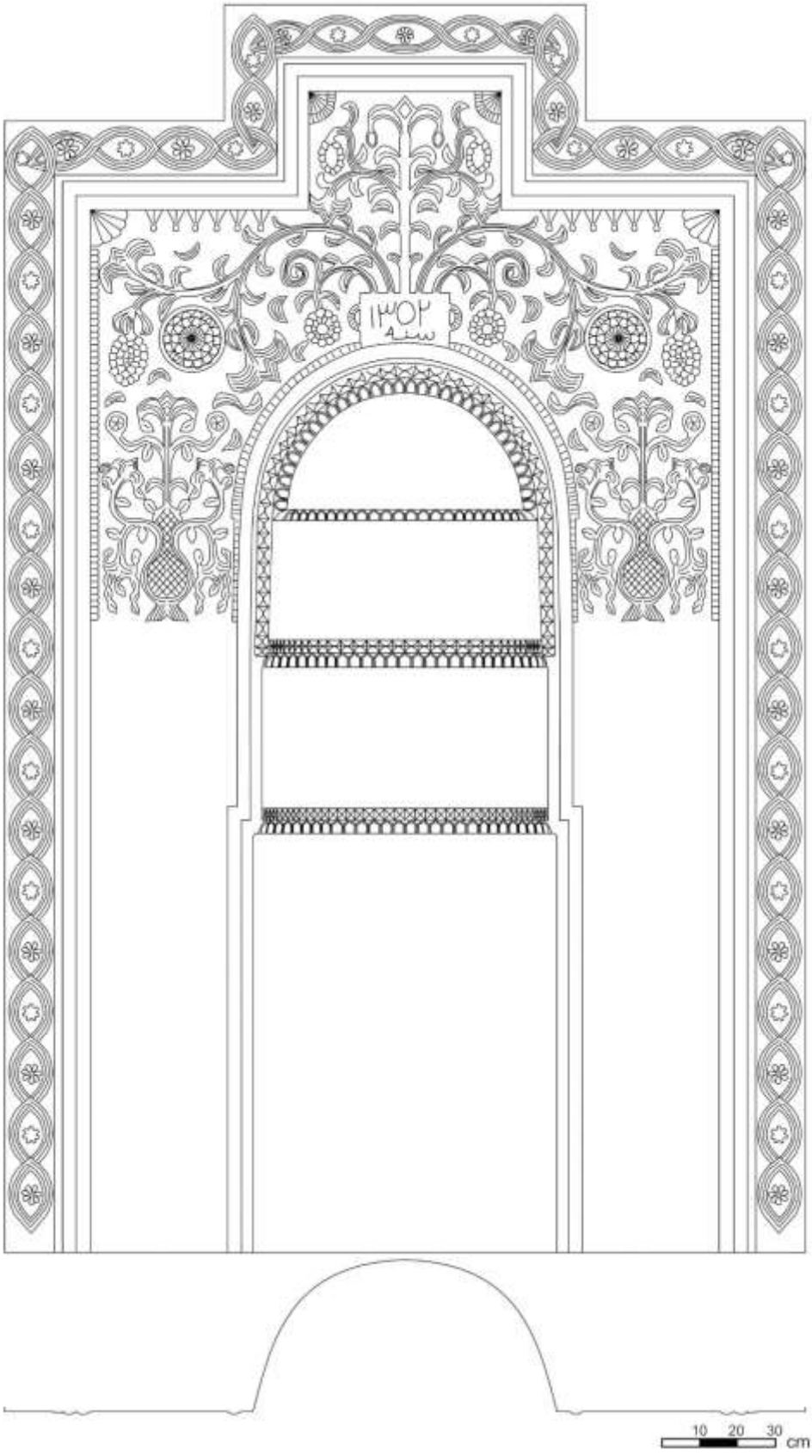
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

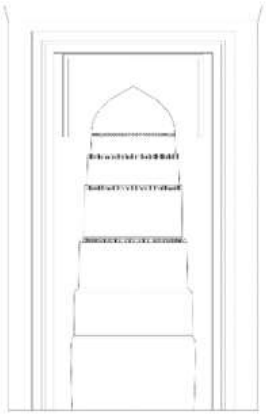

Çizim 2.116. Konak Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.218. Konak Mahallesi Camii Mihrabı

2.13.4. Soğuksu Mahallesi Yalı Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.4.
Çizim Numarası	2.117.
Fotoğraf Numarası	2.219.-2.220.
İnceleme Tarihi	14.07.2019
Koordinatlar	40° 54' 40" Kuzey - 40° 7' 41" Doğu
Caminin Tarihi	H.1268/M.1851-52
Mihrabın Tarihi	H.1268/M.1851-52
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,50 m Y: 2,80 m D: 0,25 m
Süsleme Tekniği	Düz yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Halat/Burma, Mukarnas Dizisi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısının sağında bulunan kitabede (Fotoğraf 2.219) H.1190 ve H.1268 tarihlerini veren kitabeler bulunmaktadır. Muhtemelen ilk cami 1777 yılında yapılmış, yıkılarak 1851-52 yıllarında yeniden inşa edilirken bu kitabe yerleştirilmiştir. Sürmene İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan tanıtım panosu ve berat belgesinde geçen tarih ise H.1286/M.1870'dir. Camii yakın yıllarda Trabzon VGM tarafından kapsamlı bir şekilde onarılmıştır. XIX. yüzyıl ortasındaki yapıya ait olduğu düşünülen mihrabı restorasyon esnasında boyalarından arındırılmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.117, Fotoğraf 2.220).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Ters U biçiminde düz bir çerçeve ve dışbükey silmelerle çevrelenmiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak kenarında oluşan köşelikler sade bırakılarak çerçevesi üç yönden halat silme ile belirlenmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 2,25 m yüksekliğe, 25 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru beş kademe ile daralmakta ve sivri kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır. Yaşmak ortasında sarkıt/konsol bulunmaktadır. Kademeler arasını belirleyen silmeler mukarnas dizileri ile hareketlendirilmiştir.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

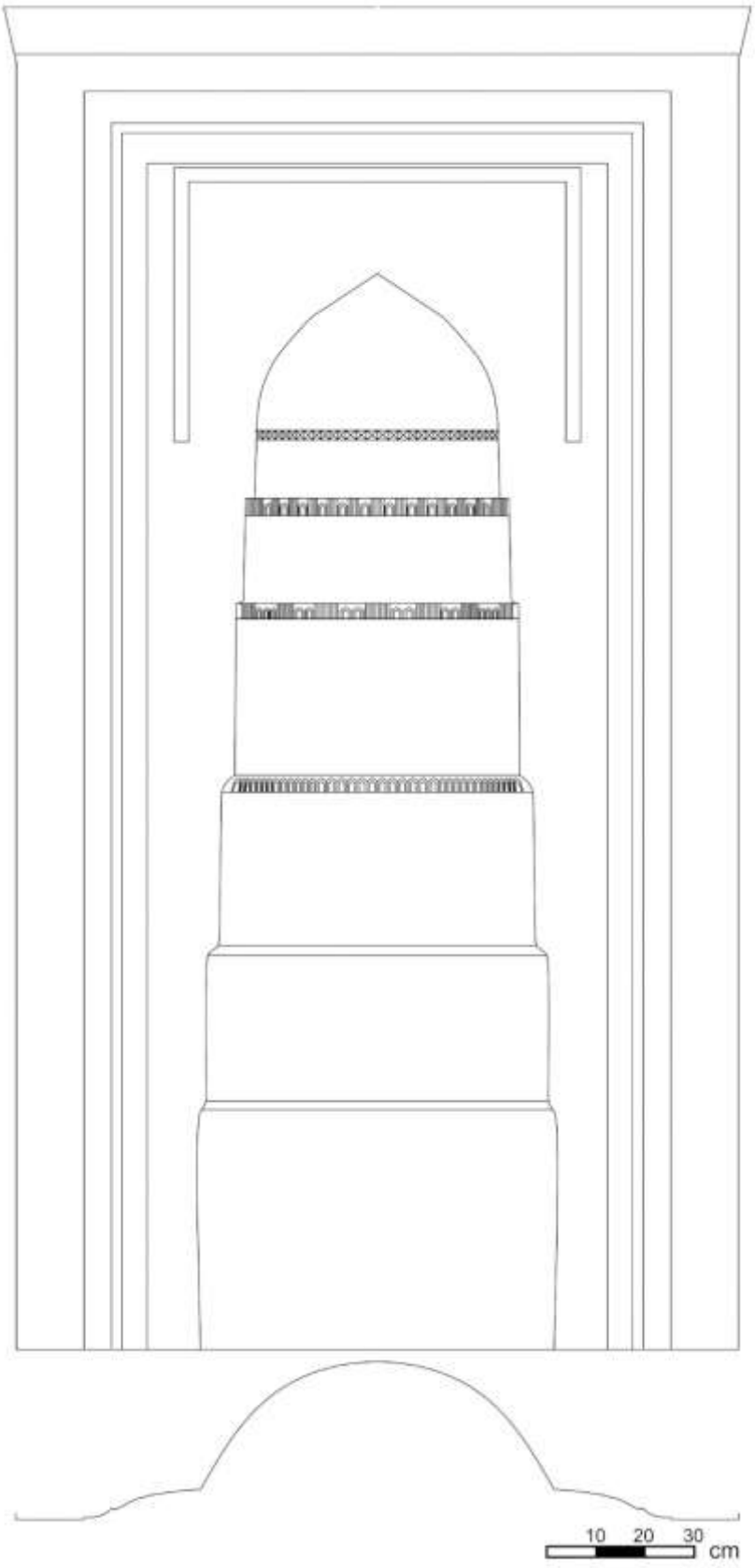
ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.219. Soğuksu Mahallesi Yalı Cami Kitabesi

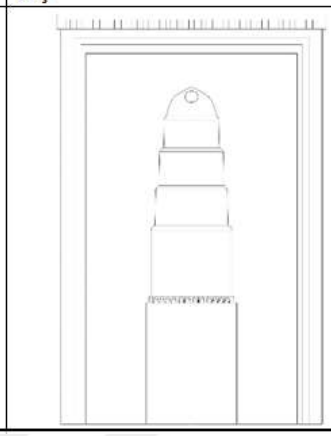

Çizim 2.117. Soğuksu Mahallesi Yalı Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.220. Soğuksu Mahallesi Yalı Cami Mihrabı

2.13.5. Karacakaya Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.5.
Çizim Numarası	2.119.
Fotoğraf Numarası	2.221.-2.223.
İnceleme Tarihi	14.07.2019
Koordinatlar	40° 51' 25" Kuzey - 40° 5' 47" Doğu
Caminin Tarihi	H.1277-78/M.1861-62
Mihrabın Tarihi	H.1277-78/M.1861-62
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 3,40 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Derin yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Diş Sırası, Mukarnas Dizisi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami üzerinde yapım yılını veren herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Peter Ian Kuniholm, 1993'de yaptığı deondokronoloji çalışmasında yapı üzerinden kestane, kayın ve meşe olarak sınıflandırdığı ahşap parçaları alarak, halka sayısını 49 olarak tespit etmiştir. Az da olsa yanılma payının dikkate alınmasının altını çizerek H.1277-1278/M.1861-1862 yılları arasına tarihlendirmiştir[685]. Ayrıca Trabzon VGM arşivinden alınan eski fotoğraflarda mihrabın orjinal süslemesinin (Fotoğraf 2.221) 1867 tarihli olan Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camiinin mihrabı (Fotoğraf 2.222) ile olan yakın benzerliği, yapının XIX. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmesinin doğru olacağını göstermektedir. Üzerindeki kalemişi süslemeler sonradan yağlı boya ile yenilenmeye çalışılmışsa da orijinal görüntüsüne zarar verdiği için 2015 yılında Trabzon VGM tarafından yapılan restorasyonda kimyasal temizleme ile arındırılarak sade bırakılmıştır.

[685] Kuniholm, 107.

Fotoğraf 2.221. Karacakaya Mahallesi Cami Mihrabı Eski Hali (VGM Arşivinden)

Fotoğraf 2.222. Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camiinin Mihrabı

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.118, Fotoğraf 2.223).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçakları diş sırası ile hareketlendirilmiş düz lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Günümüzde sade olan mihrap, kenarlardan düz bir çerçeve ve dışbükey silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

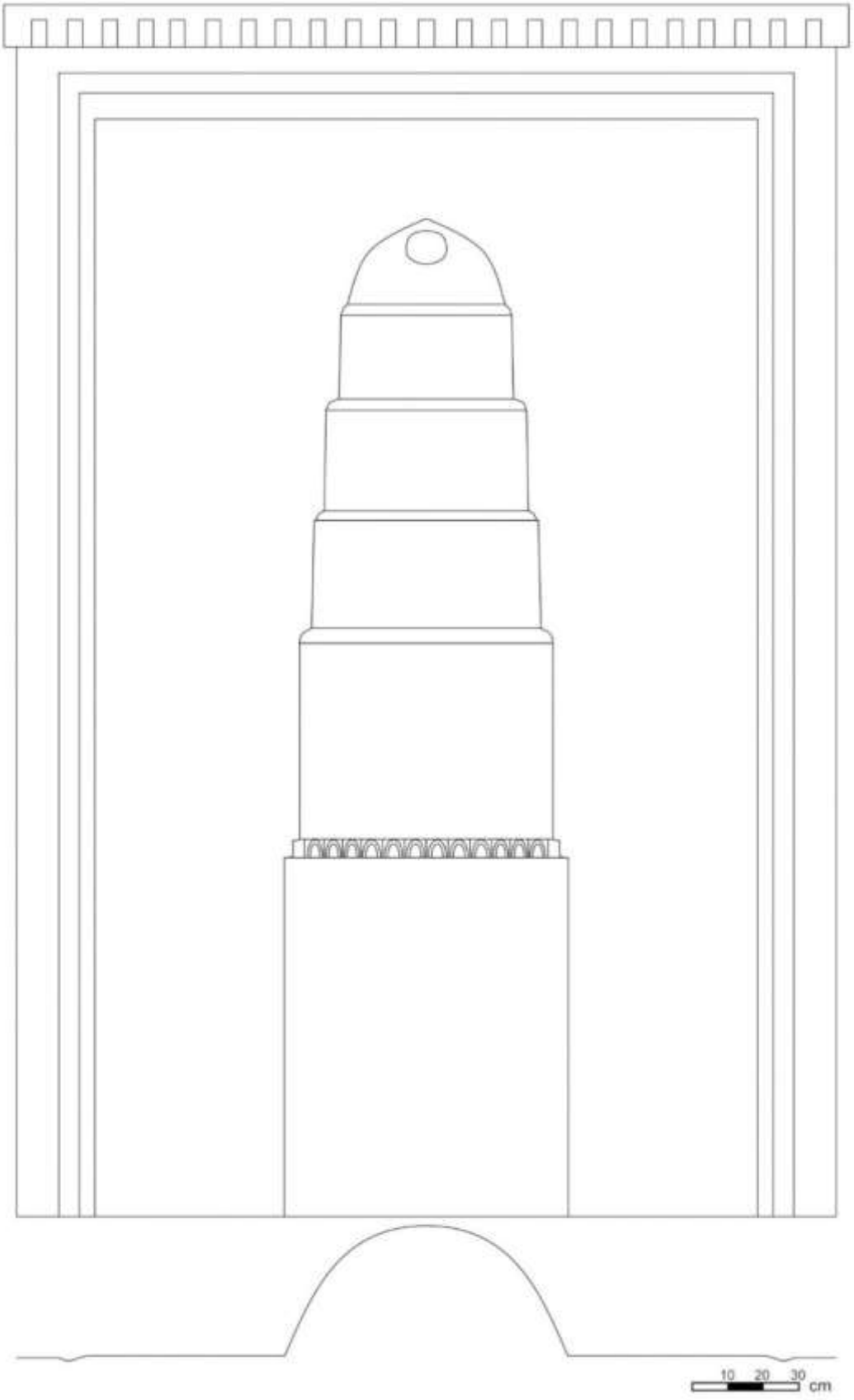
1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 85 cm genişliğe, 2,75 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Niş yukarıya doğru beş kademe ile daralmakta ve yuvarlak kemerli yaşmakla son bulmaktadır. Alttan birinci ve ikinci kademe arasını

mukarnas dizileri ayrırıken diğerlerinde düz silme kullanılmıştır. Yaşmağın ortasında ise küresel kabaraya yer verilmiştir.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

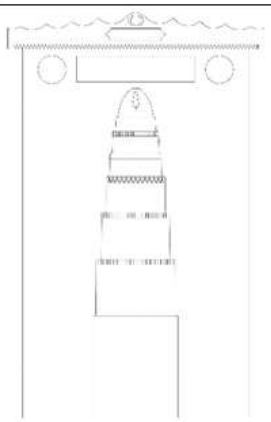

Çizim 2.118. Karacakaya Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.223. Karacakaya Mahallesi Cami Mihrabı

2.13.6. Çarşı Mahallesi Eski Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.6.
Çizim Numarası	2.119.
Fotoğraf Numarası	2.224.
İnceleme Tarihi	14.07.2019
Koordinatlar	40° 54' 45" Kuzey - 40° 6' 53" Doğu
Caminin Tarihi	H.1281/M.1864-65
Mihrabın Tarihi	H.1281/M.1864-65
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,35 m Y: 3,75 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Derin yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Zikzak, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Sürmene İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan tanıtım panosu ve berat belgesinde geçen tarih H.1281/M.1864-65'dir. Yapı ile aynı dönem eseri olan mihrabın yakın yıllarda niş oyuntusunun dışında kalan bölümleri yenilenmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.119, Fotoğraf 2.224).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Orijinal durumu bilinmemektedir. Sonradan saçağı zikzak ile hareketlendirilmiş formu dalga şeklinde ilerleyen Barok karakterli mermer bir tepelik eklenmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Yapılan yenileme çalışmalarında çerçeve ve kenar yüzeyler yenilenmiştir ve taklit mermer görünümü veren boya ile renklendirilmiştir.

III. Alınlık: Sonradan ayet panosu eklenmiştir, orijinal değildir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Mihrabın yapıldığı dönemin özelliklerine sahip tek orijinal kısmıdır. Yarım yuvarlak planlı niş, 90 cm genişliğe, 3,15 m yüksekliğe, 50 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru altı kademe ile daralmakta ve sivri kemerli yaşmakla son bulmaktadır. Kademeler arasını belirleyen silmeler diş dizileri ya da zikzak motifleri ile hareketlendirilmiştir.

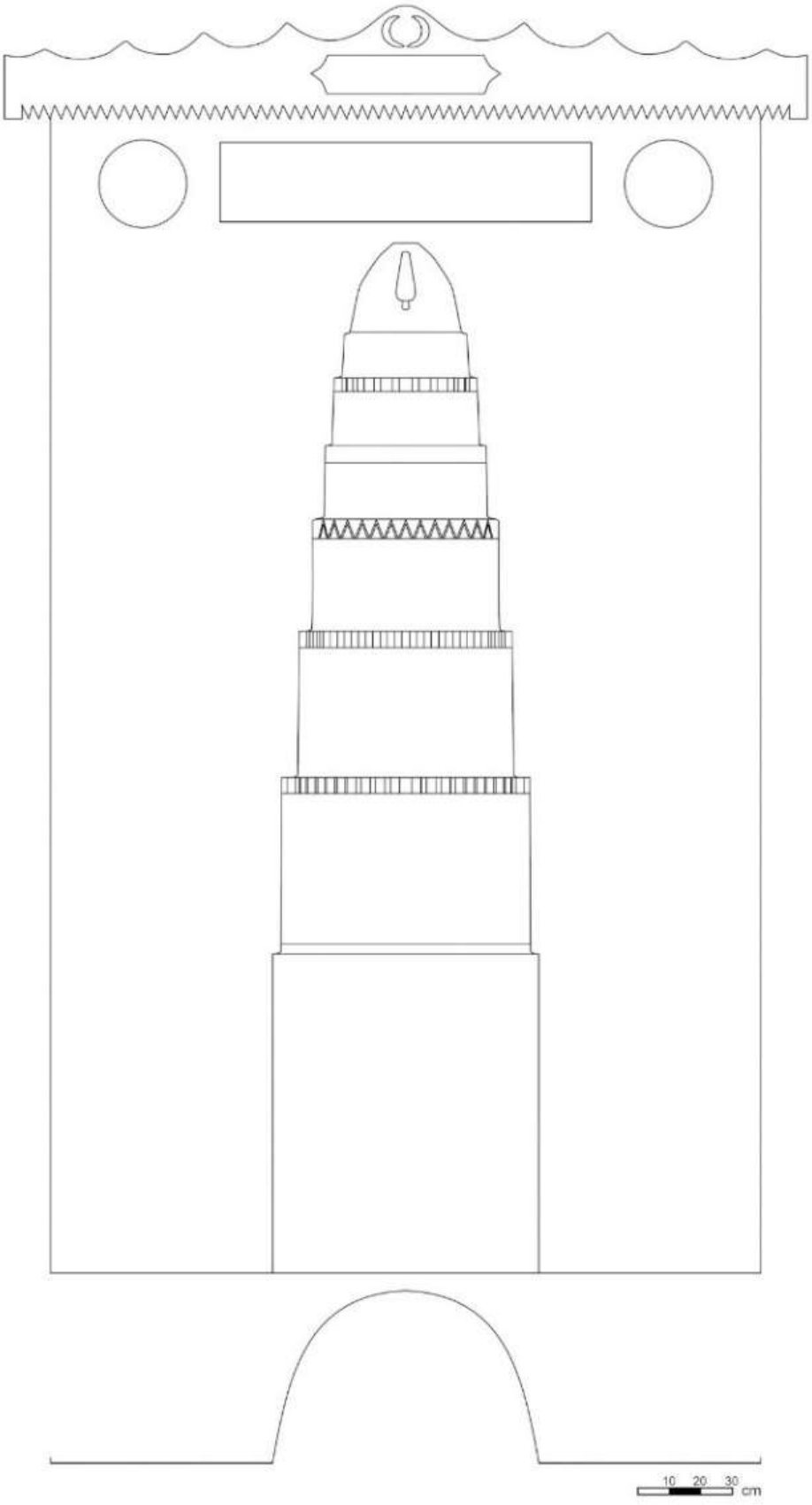
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.119. Çarşı Mahallesi Eski Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.224. Çarşı Mahallesi Eski Cami Mihrabı

2.13.7. Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.7.
Çizim Numarası	2.120.
Fotoğraf Numarası	2.225.-2.226.
İnceleme Tarihi	13.07.2019
Koordinatlar	40° 52' 34" Kuzey - 40° 3' 47" Doğu
Caminin Tarihi	H.1284/M.1867
Mihrabın Tarihi	H.1284/M.1867
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,90 m Y: 3,25 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Derin yüzeyli oyma, Kalemişi Boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Dört Kollu Yıldız, Işınsal Çubuklar, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi, C Kıvrımı
	Bitkisel: Palmet, Soyut Çiçek
	Nesneli: Perde-Püskül
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Camii, medrese, sıbyan mektebi, imam evi ve şadırvan birimlerinden ibaret küçük bir külliyenin parçasıdır. Cami üzerinde yapım yılını veren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır fakat mihrabın yan yüzünde H.1284/M.1867 yılı geçmektedir (Fotoğraf 2.225). Bu tarih camininde bitirildiği yıl olarak kabul edilmektedir. Yapının kıble duvarına yakın mesafede konumlandırılan şadırvan ise H.1308-09/M.1890-91 tarihlidir ve üzerinde II. Abdülhamid'in tuğrası bulunmaktadır. Şadırvan üzerindeki mermer kitabe İstanbul'dan Trabzon'a deniz yoluyla[686] ulaştırılmıştır. Bizzat II. Abdulhamid'in yardımlarıyla yapılan şadırvan sebebiyle camii "II. Abdulhamid" adıyla da anılmaktadır.

[686] Mehmet Yavuz, "Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7/31,* 2014, 499.

Fotoğraf 2.225. Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii Mihrabı Tarihi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.120 Fotoğraf 2.226).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. **Tepelik:** Yoktur.

II. **Çerçeve ve Kenar Bordürleri:** Mihrap kenarlardan düz bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Bu bordürün altında kaide üstünde ise başlık kullanılması Ampir etkili bir sınırlama sağlayarak sütünce görünümü vermiştir. Mihrabın ana yüzeylerinde taş üzerine kalemişi teknikle yapılan süslemeler bulunmaktadır. Siyah renkle çizilen çizgi mihrapta bordür görüntüsü oluşturmuştur. Alınlık ana yüzeye dahil edilerek burada Barok karakterli perde motifine yer verilmiştir. Sarı ve kahverenginin tonlarıyla üç boyutlu görünüm kazandırılan perde volanların kenardan bağlanması suretiyle sahne perdesi görünümünü almıştır. Kontur renkleri siyah olan perdenin kenarlarında fisto uygulanmıştır. Kenarlardan boğumlayan püsküller birbirini çarpraz keser konumda yansıtılmıştır. Perdenin hemen altında ise otuziki yiv ile yelpaze formunda açılan ışınsal dağılım gösteren sarı ile renklendirilmiş yaşmak tacı bulunmaktadır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 2,60 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru altı kademe ile daralmakta ve yuvarlak kemerli yaşmakla son bulmaktadır. Kademeler arasını belirleyen silmeler mukarnas, diş dizileri ve zikzak gibi motiflere sahip silmeler ile belirlenmiştir. Her bir kademenin farklı süsleme özelliklerine sahip olduğu gözlemlenmektedir. En alt kademe kahverengi ile renklendirilip sade bırakılmıştır. İkinci kademede koyu zemin üzerine sağda ve solda sarı renkle soyut çiçek ve yaprak desenleri bulunmaktadır. Bu desenlerin etrafı C kıvrımları ile çevrelenmiştir. Ayrıca bu kademede zikzaklar da kullanılmıştır. Üçüncü kademe sarı ile boyanarak süslemesiz bırakılmıştır. Dördüncü kademe ikincinin tekrarı niteliğindedir fakat C kıvrımlarına yer verilmemiştir. Beşinci kademe altta ve üstte dalga motifleriyle hareketlendirilerek stilize palmetlere yer verilmiştir. Altıncı kademe sarı ile boyanarak boş bırakılırken, yaşmak, kenarlardan dört kollu yıldız dolgulu silme ile kuşatılmıştır.

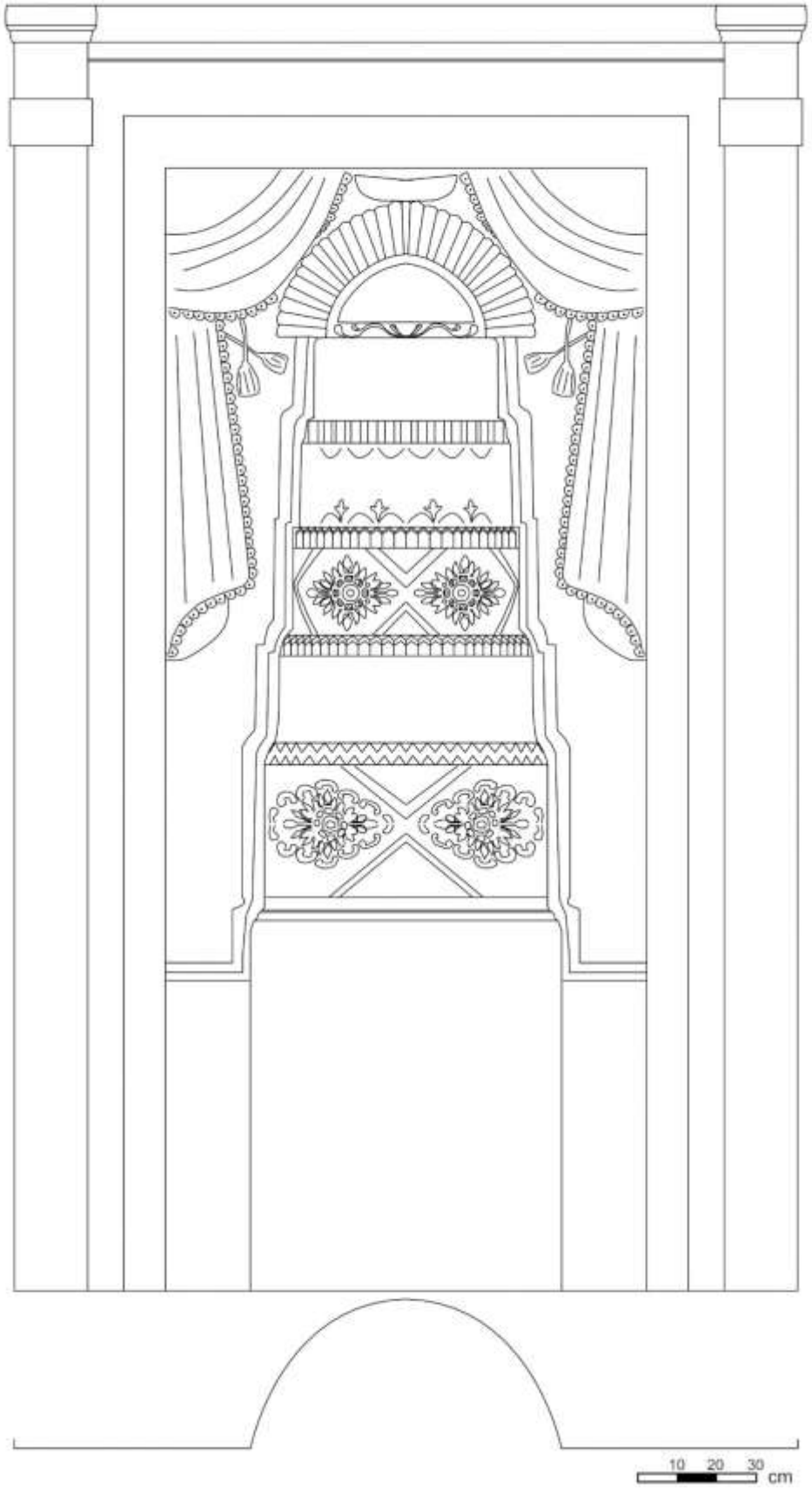
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

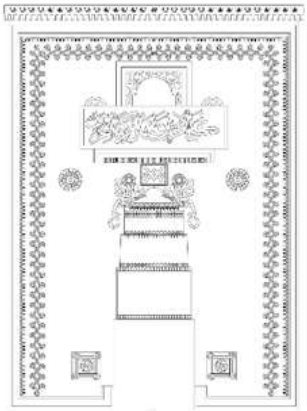

Çizim 2.120. Gültepe Mahallesi II. Abdulhamid Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.226. Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii Mihrabı

2.13.8. Yukarı Ovalı Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.8.
Çizim Numarası	2.121.
Fotoğraf Numarası	2.227.-2.230.
İnceleme Tarihi	13.07.2019
Koordinatlar	40° 49' 13" Kuzey - 40°4' 23" Doğu
Caminin Tarihi	XIX. yüzyılın son çeyreği
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyılın son çeyreği
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,80 m Y: 3,80 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: S Geçme, Dört Kollu Yıldız, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Caminin yapım tarihini veren kitabe bulunmamaktadır. Fakat minber üzerinde geçen yazıtta *"Sahibül hayrat vel hasenat El Hac Arif ve biraderi El Hac Mehmed Efendiler Sene 1298"*[687] yazmaktadır (Fotoğraf 2.227). M.1880 yılına denk gelen bu tarih, minberin yapılma tarihini verse de camii içinde yaklaşık bir tarih düşünülmelidir. Cami içerisindeki ahşap minber ve mahfil korkulukları üzerinde bulunan süsleme motifleri taş mihrapta da benzer özelliklerde kullanılmıştır. Bu sebeple mihrabında caminin yapım yılı olan XIX. yüzyılın son çeyreğinden olduğu anlaşılmaktadır. 1968 yılında kapsamlı bir şekilde onarılan caminin ibadete açılış belgesi ve tanıtım panosunda da bu tarih belirtilmiştir. Caminin hemen karşısında ise üzerindeki kitabeye (Fotoğraf 2.228) göre H.1321/M.1903-04 tarihli sıbyan mektebi vardır. Yakın yıllarda bu yapının işlevi değiştirilmiş, üst katına ise imam evi eklenmiştir. Caminin sağında ise geç dönem eklemesi olan çeşme bulunmaktadır.

[687] Taşkan, *Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler*, 605.

Fotoğraf 2.227. Yukarıovalı Mahallesi Camii Minber Kitabesi

Fotoğraf 2.228. Yukarıovalı Mahallesi Sıbyan Mektebi Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.121, Fotoğraf 2.230).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçağı diş dizileriyle hareketlendirilmiş düz bir lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap, içbükey ve dışbükey silmelerle çepeçevre kuşatılmıştır. Mihrabın diğerlerinden geniş olan yan yüzeyleri iki farklı bordür kuşağı ile bezeme alanına dahil edilmiştir. Birinde motif stilize mukarnas dizileri iken diğerinde köşelerde kıvrılarak halka oluşturan S geçme motifidir. Bunların dışında ana yüzeyde rozetler seçilmektedir. En altta altı kollu yıldızın bulunduğu rozetler, uçları yuvarlatılmış kare bir çerçeve içinde yansıtılmıştır. Köşelik ve alınlık seviyesinde simetrik düzende katmerli çiçek ile dolgulanmış bitkisel rozetlere yer verilmiştir.

III. Alınlık: Mihrabın ana yüzeyi ile kaynaştırılan alınlıkta, dekoratif yüzeysel bir kemere yer verilmiştir. Bu kemer yüzeyden çıkıntı yapan düz silmenin üzerine oturtulmuştur. Silmenin alt kısmı diş dizileri ile bezenmiştir. İçi boş olan kemerin etrafı silmelerle kare alana dönüştürülmüş ve ortaya çıkan köşelikler farklı yönlü yivlerle hareketlendirilmiştir. Bu alana sonradan ayet panosu eklendiği için orjinal durumu hakkında bilgi edinilememiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak kenarında oluşan köşelikler ana yüzey ile kaynaşmış durumdadır. Yaşmak kemerinin üzerinde kare pano içerisinde ters ve düz üçgenlerin köşelerinin birbirine geçirilmesi ile oluşturulan geometrik bir süsleme mevcuttur. Bu

panonun kenarlarında Ampir etkili ortası topuzlu bitkisel dolgulu rozetler bulunurken, yaşmak yayının kenarlarında kıvrım dallarla kompozisyon tamamlanmıştır (Fotoğraf 2.229).

Fotoğraf 2.229. Yukarı Ovalı Mahallesi Cami Mihrabı Köşelik Detayı

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Mihrabın ölçülerine göre oldukça kısa tutulan mihrap nişi, yarım yuvarlak planlıdır ve 85 cm genişliğe, 2,30 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru dört kademe ile daralmakta dekoratif yaşmakla son bulmaktadır. Kademelerin yüzeyleri boş iken geçiş silmelerinde yıldız dolgularına, diş ve mukarnas dizilerine yer verilmiştir. Yaşmak üç yönden dört kollu yıldızlarla çevrelenmiştir.

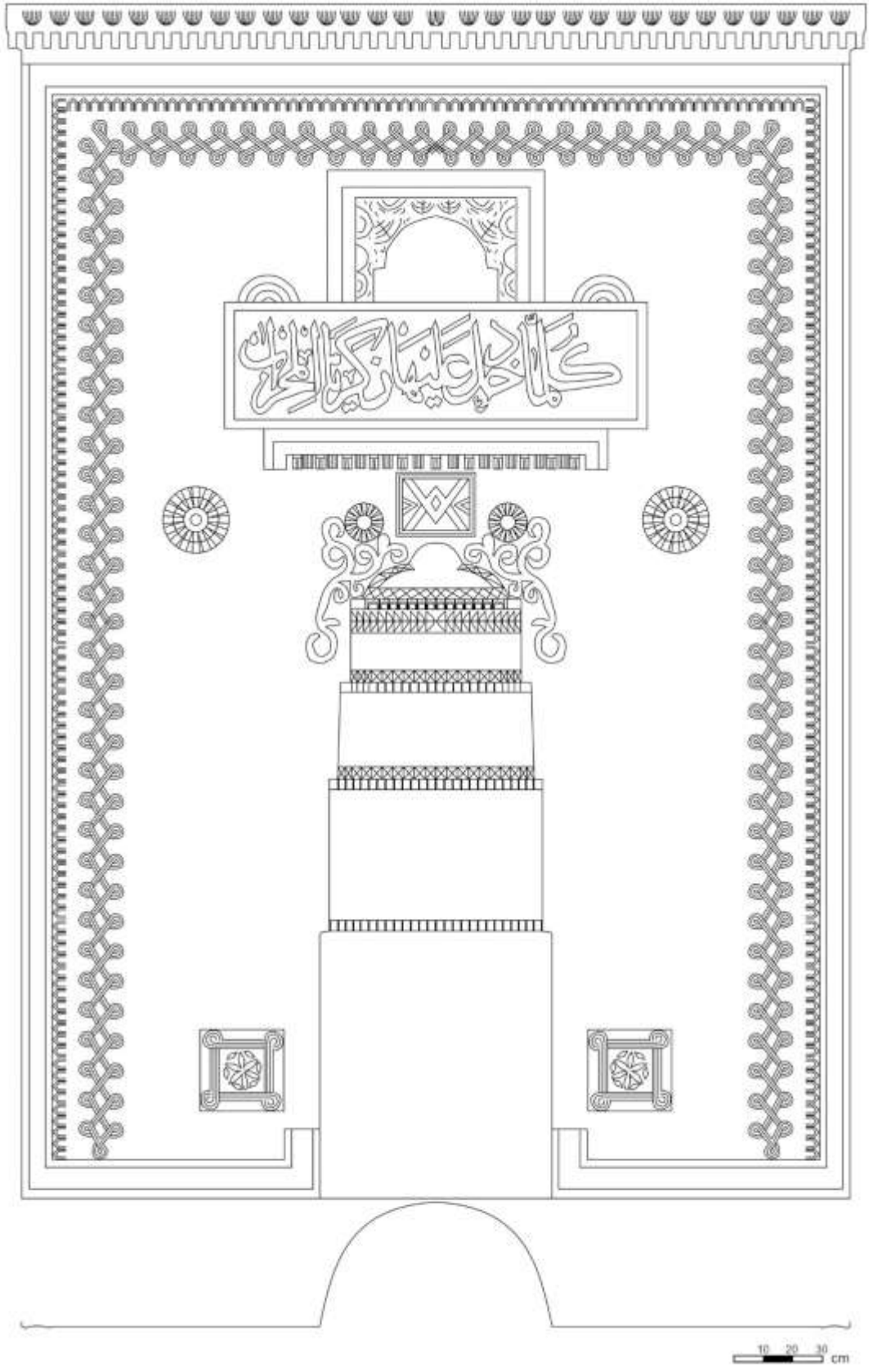
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

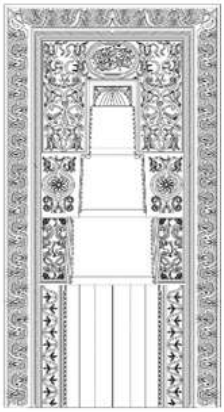
Çizim 2.121. Yukarı Ovalı Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.230. Yukarı Ovalı Mahallesi Cami Mihrabı

2.13.9. Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.9.
Çizim Numarası	2.122.
Fotoğraf Numarası	2.231.-2.233.
İnceleme Tarihi	16.07.2019
Koordinatlar	40° 54' 53" Kuzey - 40° 11' 55" Doğu
Caminin Tarihi	XIX. yüzyılın ilk yarısı
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyılın ilk yarısı
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,60 m Y: 3,20 m D: 0,25 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Testere Dişi, Halat/Burma, Işınsal Çubuklar, İstiridye, C Kıvrımı, S Kıvrımı
	Bitkisel: Kıvrımdal, Lale
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Ahşap

Tarihçesi: Caminin yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Trabzon VGM arşivlerinden elde edilen belgelerde, 1893 yılında *El Hac Mehmet oğlu Ömer Usta* tarafından yaptırıldığı[688], 1989 yılında da kubbesinin çökmesi ile beraber yıktırılıp yeniden yaptırıldığı yönünde bilgiye ulaşılmıştır. 2011 yılında Trabzon VGM tarafından restore ettirilerek günümüze ulaştırılmış bu yapının giriş kapısı (Fotoğraf 2.231), minberi (Fotoğraf 2.232) ve mihrabı bölgedeki XIX. yüzyıl camileri ile yakın benzerlikler göstermektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının aksında iç mekana 30 cm taşırılan mihrap ahşap kütle biçiminde haricen konumlandırılmıştır (Çizim 2.122, Fotoğraf 2.233).

Mihrabın Mimari Elemanları:

[688] Sarı, 172.

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap üç yönden Neobarok etkili S kıvrımlı motiflerden oluşan bir bezeme kuşağı ile çerçevelenmiştir. S kıvrımlarının iç bükey yüzlerine yivlerle oluşturulan laleler işlenmiştir. Bu bordürü halat motifli bir silme izlemektedir. Süslemenin yoğunlaştığı asıl alan, bordürle niş arasında kalan yüzeylerdir. Burada birbirinden farklı kompoze edilmiş ve nişin her bir kademesine denk gelecek şekilde konumlandırılmış dikdörtgen formlu dört pano bulunmaktadır. En altta yukarıya doğru uzayıp giden kıvrımdallar ve aralarında kullanılan yaprak motifleri ile tezyin sağlanmıştır. İkinci pano uçları volütlü sırt sırta dayanan S kıvrımları ile süslenmiş, köşelerde ışınsal çubuklara yer verilmiştir. Kıvrımların arasında kalan boşluklara ise dallar serpiştirilmiştir. Üçüncü panoda sırtsırta S kıvrımlarının yakınlaştırılıp uzaklaştırılması ile belirlenen dairesellerin içerisine rozet çiçekler yerleştirilmiş, süsleme üstte kıvrım dalların uçlarına ters laleler ve yapraklar, altta ise volütlü C kıvrımları ile belirlenmiştir. Dördüncü panoda ise yine sırt sırta S kıvrımlarının yakınlaştırılıp uzaklaştırılması ile belirlenen bir kompozisyonda lale ve yaprak motifleri görülmektedir. Kıvrımların oluşturduğu alan içerisine ortada volütlü kıvrım dallarla sağlanan hareketli bir süsleme ve üstte C kıvrımları yerleştirilmiştir

III. Alınlık: Mihrabın alınlığında oval hatlı bir madalyon içerisinde Âl-i İmrân Suresi 37. ayetin bir kısmı olan *"Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi yazılıdır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 70 cm genişliğe, 2,60 m yüksekliğe, 25 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru dört kademe ile daralarak yaşmakla son bulmaktadır. Kademeler silmelerle belirlenmiştir. Üzeri istiridye yivli yaşmak şeklinde sonlanan mihrap nişinin etrafı testere dişli silme ile sınırlandırılmıştır.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

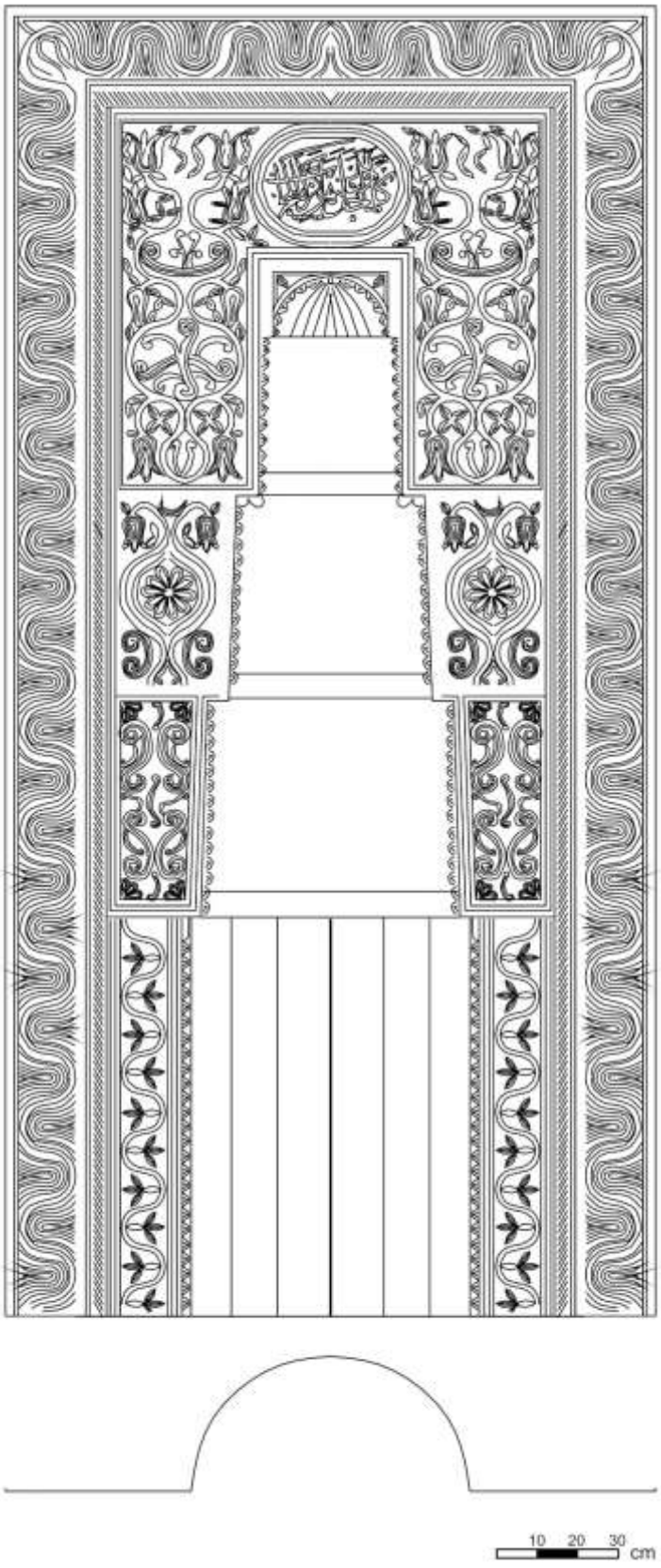
VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.231. Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii Giriş Kapısı

Fotoğraf 2.232. Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii Minberi

Çizim 2.122. Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.233. Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii Mihrabı

2.13.10. Yeniay Mahallesi Kuleli Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.10.
Çizim Numarası	2.123.
Fotoğraf Numarası	2.234.
İnceleme Tarihi	16.07.2019
Koordinatlar	40° 55' 22" Kuzey - 40° 11' 23" Doğu
Caminin Tarihi	H.1310/M.1893
Mihrabın Tarihi	H.1310/M.1893
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,00 m Y: 3,90 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Testere Dişi, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami ile ilgili tek tarih son cemaat yerinin beden duvarlarında bulunan H.1310/M.1893 bilgisini veren yazıttır. Trabzon VGM tarafından 2011-12 yıllarında restore edilen caminin mihrabı orijinal özelliklerine kavuşturulmuştur.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.123, Fotoğraf 2.234).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Sütun başlıklarının üzerine yerleştirilmiş düz lento şeklindedir. Tek süsleme yüzeyindeki testere dişleridir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap kenarlardan ikiz sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Kaide ve başlıkları vazo biçiminde tasarlanmıştır. Kenar çerçevesinin bu kullanımı Ampir izler taşımaktadır. Mihrabın kenar yüzeylerinde kullanılan tek süsleme unsuru katmerli forma sahip çiçek ile dolgulanan rozetlerdir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 2,90 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru yedi kademe ile daralmakta ve yuvarlak kemerli yaşmakla son bulmaktadır. Kademeler arasını belirleyen silmeler diş sıraları ve testere dişleri ile hareketlendirilmiştir. Yaşmak ortasında bulunan kabara/küre plastik bir görünüm kazandırmıştır.

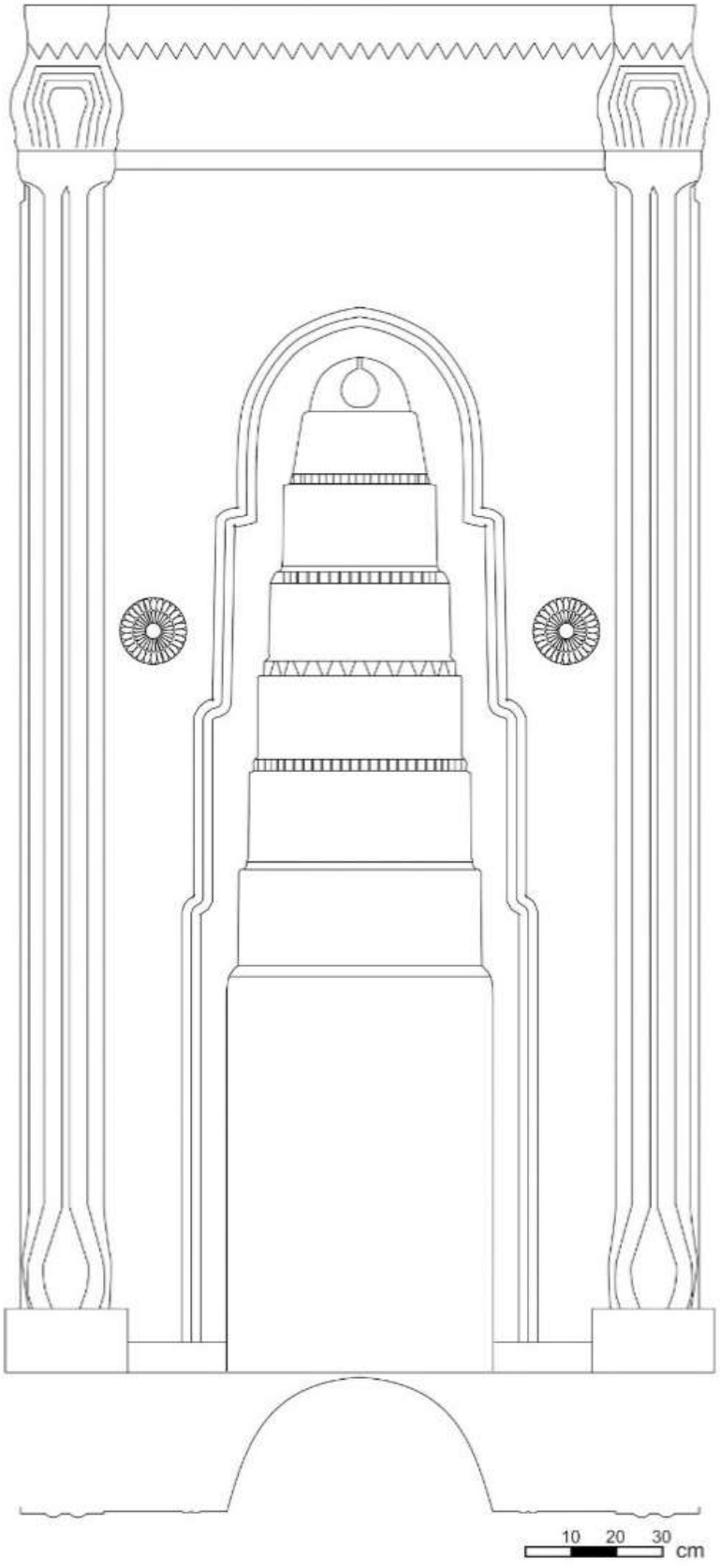
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 5 cm yükselten oturtmalık bulunmaktadır.

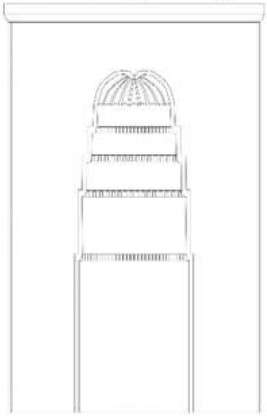

Çizim 2.123. Yeniay Mahallesi Kuleli Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.234. Yeniay Mahallesi Kuleli Camii Mihrabı

2.13.11. Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.11.
Çizim Numarası	2.124.
Fotoğraf Numarası	2.235.
İnceleme Tarihi	13.07.2019
Koordinatlar	40° 52' 58" Kuzey - 40° 3' 6" Doğu
Caminin Tarihi	H.1316/M.1898-99
Mihrabın Tarihi	H.1316/M.1898-99
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,80 m Y: 3,15 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Derin yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İstiridye, Diş Sırası
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)
	

Tarihçesi: Cami ile ilgili tek tarih giriş kapısı üzerine sonradan yazılan H.1316/M.1898-99 tarihidir. Yapı ile çağdaş olan mihrap, sonradan alçı ile kaplanarak gri ve sarı ile renklendirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.124, Fotoğraf 2.235).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Dışbükey bir silme üzerine yerleştirilmiş düz lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap alçı ile kaplandığı için orijinal durumu bilinmemektedir. Günümüzde çerçeve veya herhangi bir bordür uygulaması yoktur.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

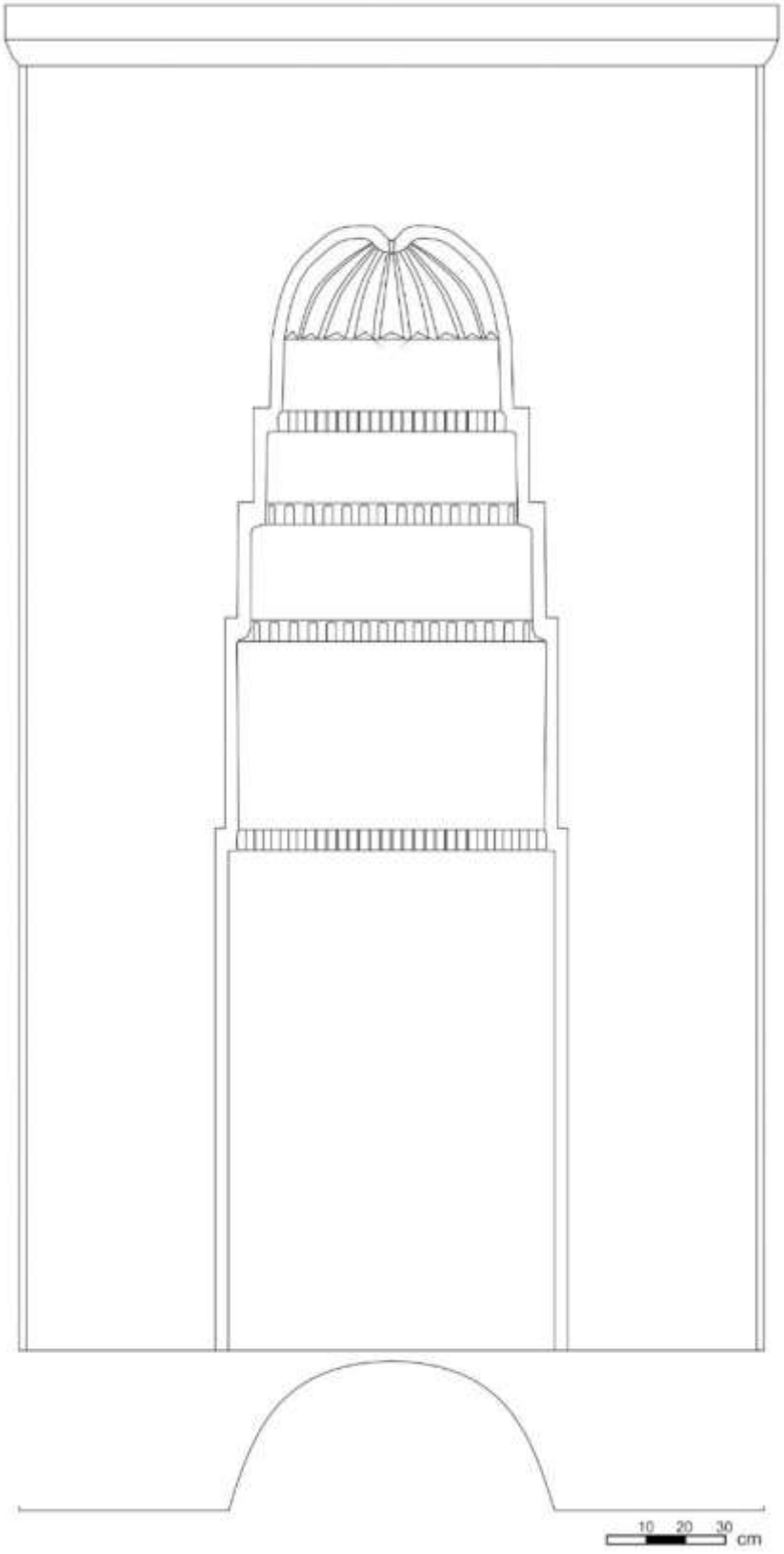
V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı niş, 75 m genişliğe, 2,65 m yüksekliğe, 35 m derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru dört kademe ile daralmakta ve yuvarlak kemerli yaşmakla son bulmaktadır. Kademeler arasını belirleyen silmelerde diş dizilerine yer verilmiştir. Yaşmağın içi ise yivlendirilerek istiridye formunda verilmiştir.
3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

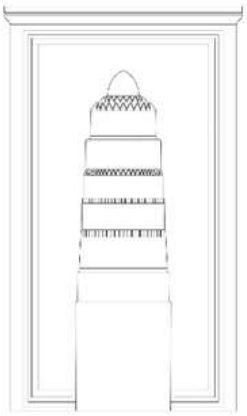

Çizim 2.124. Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.235. Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii Mihrabı

2.13.12. Gültepe Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.12.
Çizim Numarası	2.125.
Fotoğraf Numarası	2.236.
İnceleme Tarihi	13.07.2019
Koordinatlar	40° 52' 4" Kuzey - 40° 4' 23" Doğu
Caminin Tarihi	XIX. yüzyıl sonu
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyıl sonu
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,85 m Y: 3,40 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Derin yüzeyli oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Zikzak, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Caminin giriş kapısı yanında, saçak altına yakın konumlandırılmış içi boş bir kitabelik bulunmaktadır. Kayıp kitabesi sebebiyle yapım yılı bilinmeyen caminin etrafındaki hazirelerde Osmanlı geleneğinde ve oldukça eski tarihli mezar taşları (1745, 1789, 1792, 1868, 1911) bulunması caminin yapım yılını XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar götürmektedir[689]. Sürmene hurufat defterlerindeki kayıtlarda "caminin 1799'da "müceddeden" yani yeniden inşa edilmiş olduğu" yazmaktadır[690]. Öte yandan Gültepe Köyü'nde bulunan diğer iki cami[691] ile özellikle ahşap yapı elemanlarının birbirine benzemesi yapının XIX. yüzyıl sonuna ait kimliğini ortaya koymaktadır. Muhtemelen XVIII. yüzyıl sonunda yenilenmiş olan cami eskimesi sebebiyle XIX. yüzyılda tekrar yenilenmiştir. Caminin iç mekan tasarımı ve dış mimari özellikleri ile süslemeleri bu tarihe uygun özellikler sergilemektedir. Yapının mihrabı da yenilenen bu camii ile çağdaştır.

---

[689] Yavuz, *Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı,* 499.
[690] Eyyub Şimşek, "Sürmene Hurufat Defterlerinin Genel Bir Değerlendirmesi (1698-1834)", *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019) Bildiriler Kitabı*, Trabzon 2020, 356.
[691] Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli Mahallesi Camii (1867), Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Mahallesi Camii (1898).

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.125, Fotoğraf 2.236).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Çerçevenin üzerine yerleştirilmiş düz lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap ters U biçiminde düz bir çerçeve ve dışbükey bir silme ile kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,85 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru yedi kademe ile daralmakta ve sivri kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır. Kademeler arasını belirleyen silmeler, diş dizileri ve zikzak ile hareketlendirilmiştir.

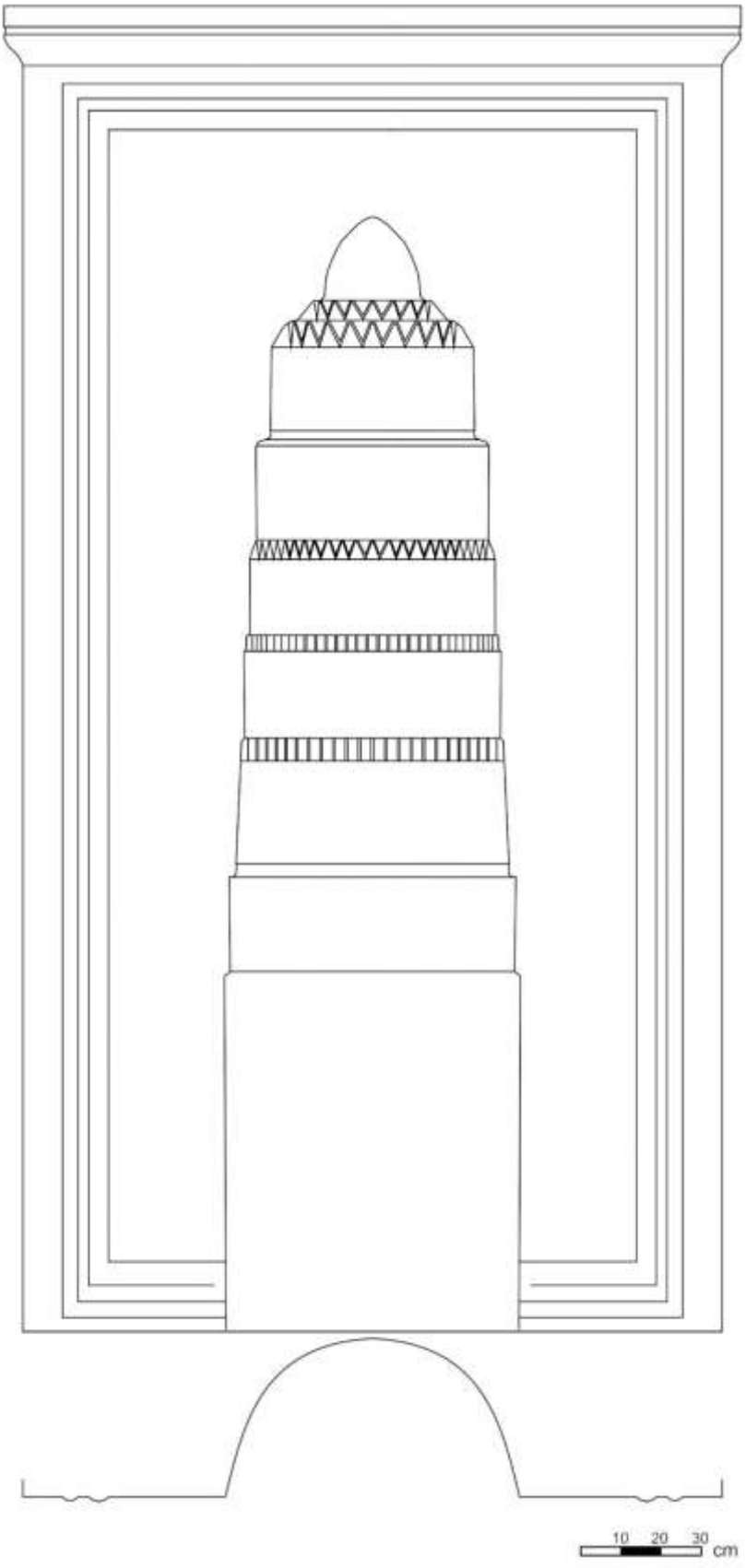
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

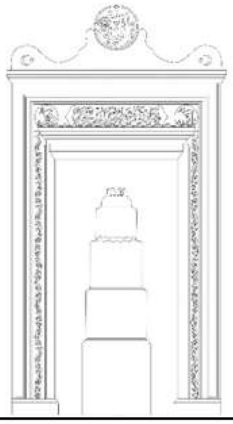

Çizim 2.125. Gültepe Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.236. Gültepe Mahallesi Camii Mihrabı

2.13.13. Orta Mahalle Kale Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.13.
Çizim Numarası	2.126.
Fotoğraf Numarası	2.237.
İnceleme Tarihi	16.07.2019
Koordinatlar	40° 53' 57" Kuzey - 40° 7' 42" Doğu
Caminin Tarihi	XIX. yüzyıl
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyıl
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,50 m Y: 2,90 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Kabartma, Oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerinde Türkçe kitabeye yapım yılı 1700 olarak yazılmıştır, fakat orijinal özellikler gösteren mihrap nişi ve mahfil taşıyıcı sütunları bölgedeki diğer XIX. yüzyıl yapıları ile benzemektedir. Eski tarihli olan yapının yerine XIX. yüzyılda yeni bir yapı yapılmış olmalıdır. Yakın yıllarda mihrap nişinin korunarak diğer birimlerin onarım geçirdiği anlaşılmaktadır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.126, Fotoğraf 2.237).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Orijinal durumu bilinmemektedir. Günümüzde yakın yıllarda yapılmış Barok hatlı tepelik bulunmaktadır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Orijinal durumu bilinmemektedir, günümüzde taş ve ahşap bordür uygulanmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 2,40 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru dört kademe ile daralmakta ve yuvarlak kemerli yaşmakla son bulmaktadır. Tek süsleme öğesi kademeler arası geçişte kullanılan baklavalardır.

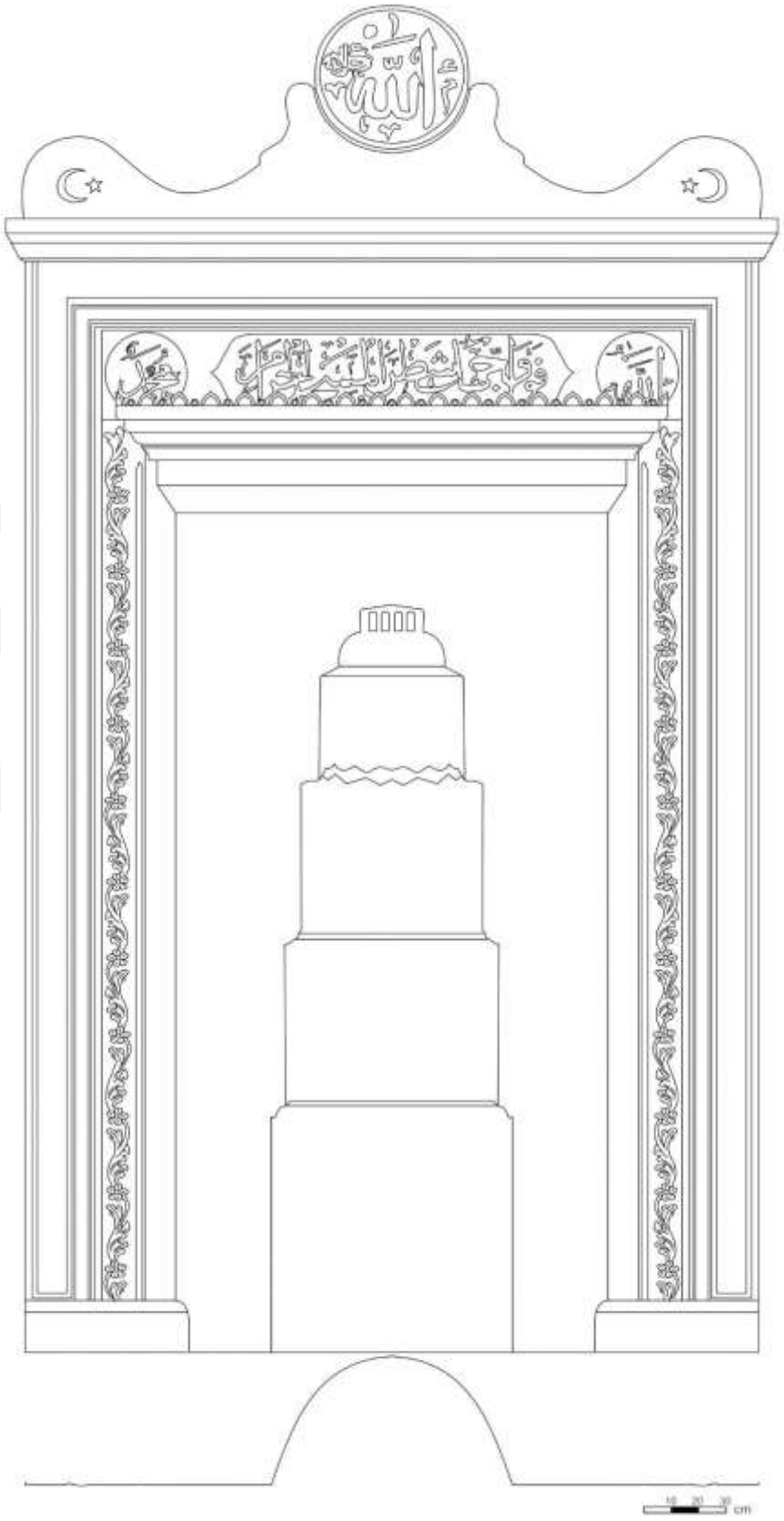
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Zeminden 5 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

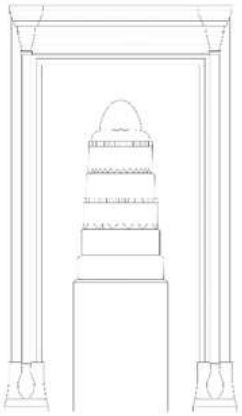

Çizim 2.126. Orta Mahalle Kale Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.237. Orta Mahalle Kale Camii Mihrabı

2.13.14. Orta Mahalle Zarha (Yalı) Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.14.
Çizim Numarası	2.127.
Fotoğraf Numarası	2.238.
İnceleme Tarihi	14.07.2019
Koordinatlar	40° 54' 40" Kuzey - 40° 7' 41" Doğu
Caminin Tarihi	XIX. yüzyıl sonu
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyıl sonu
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,20 m Y: 4,30 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Zikzak, Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerinde yapım yılı H.1167/M.1748, Sürmene İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan tanıtım panosunda H.1307/M.1890, ibadete açılış belgesinde ise H.1318/M.1900 tarihleri bulunmaktadır. Orijinal yapının XVIII. yüzyılın ilk yarısından olduğu, XIX. yüzyıl sonunda ise yeni caminin inşa edildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Üslup özelliklerinden XIX. yüzyıl eseri olduğu anlaşılan mihrap sonradan cilalanmıştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısının aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.127, Fotoğraf 2.238).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Sütun başlıklarının üzerine yerleştirilmiş düz lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap kenarlardan ikiz sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Kaide ve başlıkları vazo biçiminde tasarlanmıştır. Kenar çerçevesinin bu kullanımı Ampir izler taşımaktadır. Mihrabın çerçeve ile tepeliği arasında kullanılan

bir sıra taş dizisi ile mihraptaki yücelim duygusu desteklenmiş ve neogotik bir iz olarak yansımıştır.

III. Alınlık: Sonradan mermer ayet kitabesi eklenmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 90 cm genişliğe, 3,50 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru altı kademe ile daralmakta ve sivri kemerli yaşmakla son bulmaktadır. Kademeler arasını belirleyen silmeler diş dizileri ya da zikzaklarlardır.

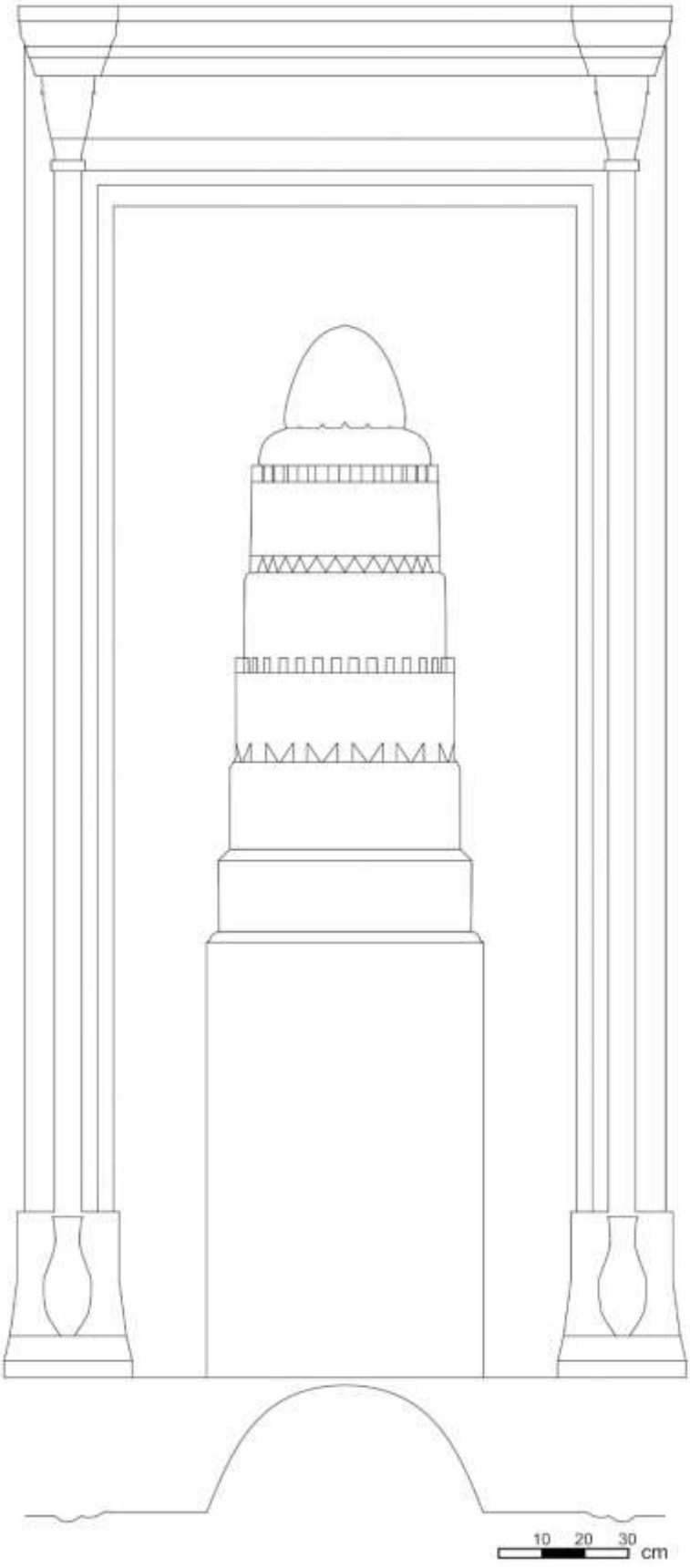
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 20 cm yükselten oturtmalık bulunmaktadır.

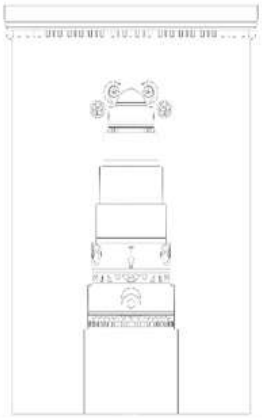

Çizim 2.127. Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.238. Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii Mihrabı

2.13.15. Yeşilköy Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.15.
Çizim Numarası	2.128.
Fotoğraf Numarası	2.239.-2.240.
İnceleme Tarihi	13.07.2019
Koordinatlar	40° 47' 1" Kuzey - 40°3' 29" Doğu
Caminin Tarihi	1929
Mihrabın Tarihi	1929
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 3,30 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Ay-yıldız, Diş Sırası
	Nesnesel: Vazo
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede (Fotoğraf 2.239) yapım yılı H.1346/M.1929 olarak verilmiştir. Yapı ile çağdaş olan mihrabının motifleri sonradan sarı ile renklendirilmişir. 18 Nisan 2020 tarihinde sebebi bilinmeyen bir nedenle çıkan yangında büyük zarar gören cami ile ilgili soruşturma devam etmektedir[692].

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.128, Fotoğraf 2.240).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Üstüste konumlandırılmış iki sıra düz lento şeklindedir. Alttakinin saçakları konsol dizisi ile hareketlendirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Yoktur.

[692] Konu ile ilgili haberler için bkz. https://www.iha.com.tr/trabzon-haberleri/trabzonun-surmene-ilcesindeki-tarihi-cami-kul-oldu-2584128/; https://www.sabah.com.tr/video/haber/trabzon-surmenede-150-yillik-cami-alev-alev-yandi-video (Erişim Tarihi: 15.05.2020)

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak kenarında kalan boşluklar köşelik olarak değerlendirilerek süsleme alanı olarak kullanılmıştır. Bakışımlı düzende konumlandırılan ay-yıldız motifleri ve bunların altında yer bulan geometrik dolgulu kabaralar tercih edilen motiflerdir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 65 cm genişliğe, 2,80 m yüksekliğe, 50 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru yedi kademe ile daralmakta ve yuvarlak kemerli yaşmakla son bulmaktadır. Kademeler arasını belirleyen silmeler üçgen ve diş dizileridir. Yaşmak içinde bulunan küresel kabaranın yanısıra ikinci ve üçüncü kademede bulunan ay-yıldız motifleri ve vazo ile aşırıya kaçmayan ölçülerde tezyin sağlanmıştır.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

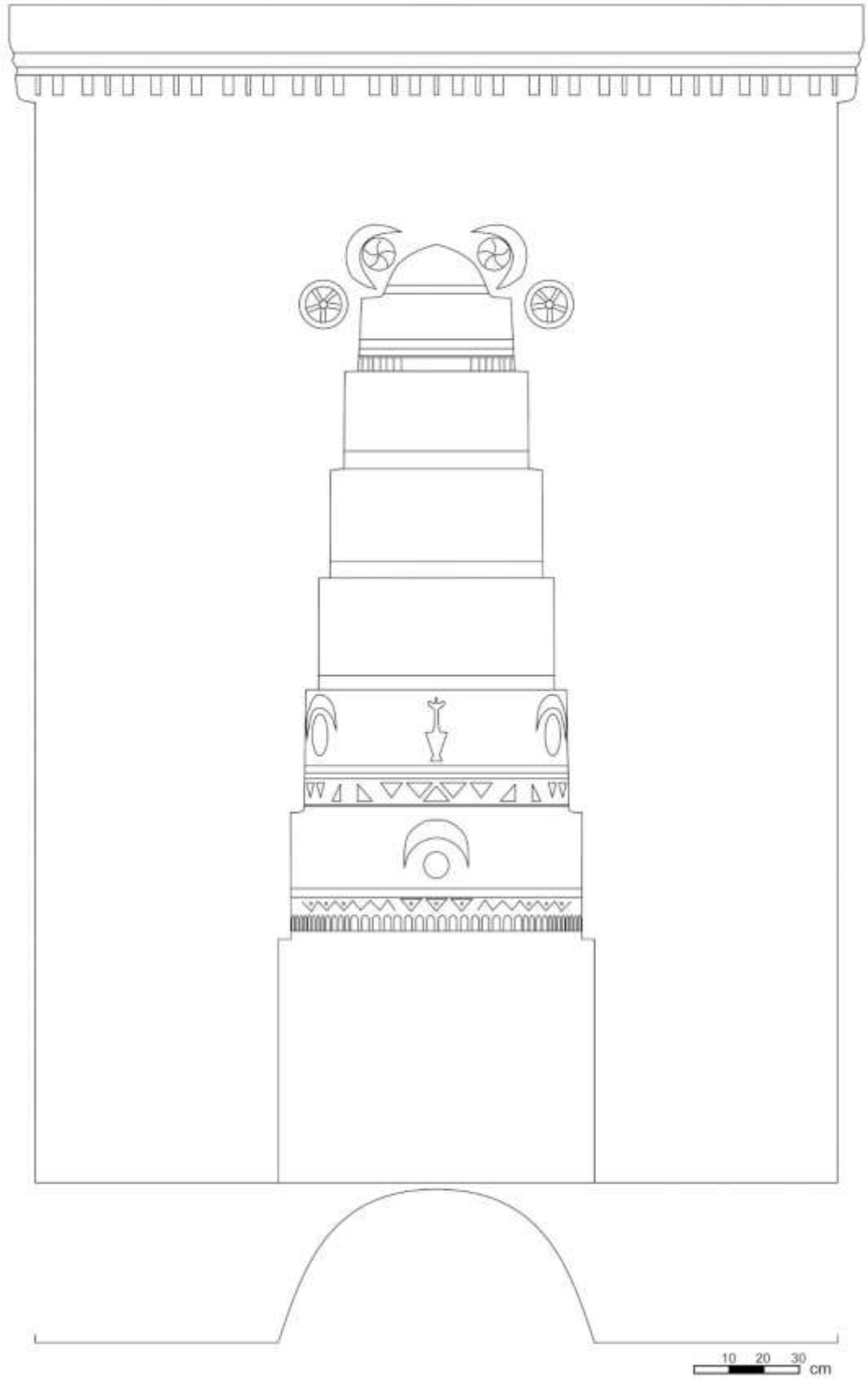
ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.239. Yeşilköy Mahallesi Camii Kitabesi

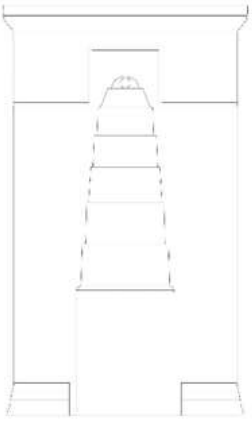

Çizim 2.128. Yeşilköy Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.240. Yeşilköy Mahallesi Camii Mihrabı

2.13.16. Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.13.16.
Çizim Numarası	2.129.
Fotoğraf Numarası	2.241.
İnceleme Tarihi	13.07.2019
Koordinatlar	40° 48' 50" Kuzey - 40°4' 14" Doğu
Caminin Tarihi	1938
Mihrabın Tarihi	1938
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,20 m Y: 3,20 m D: 0,35 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerinde bulunan Türkçe kitabede 1938 tarihi geçmektedir. Mihrabı yapı ile çağdaştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında konumlandırılmıştır (Çizim 2.129, Fotoğraf 2.241).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrap cephesinden yanlara doğru hafifçe taşıntı yapan düz lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrapta herhangi bir çerçeve ya da bordür düzeni kullanılmamıştır. Sadece yatay düzende köşeliği içine alacak şekilde kırık hatlı bir silmeye yer verilmiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yatay silme ile kuşatılan köşelik sade bırakılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** Yoktur.

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yarım yuvarlak planlı niş, 1 m genişliğe, 2,65 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru altı kademe ile daralmakta ve yuvarlak kemerli yaşmakla son bulmaktadır.

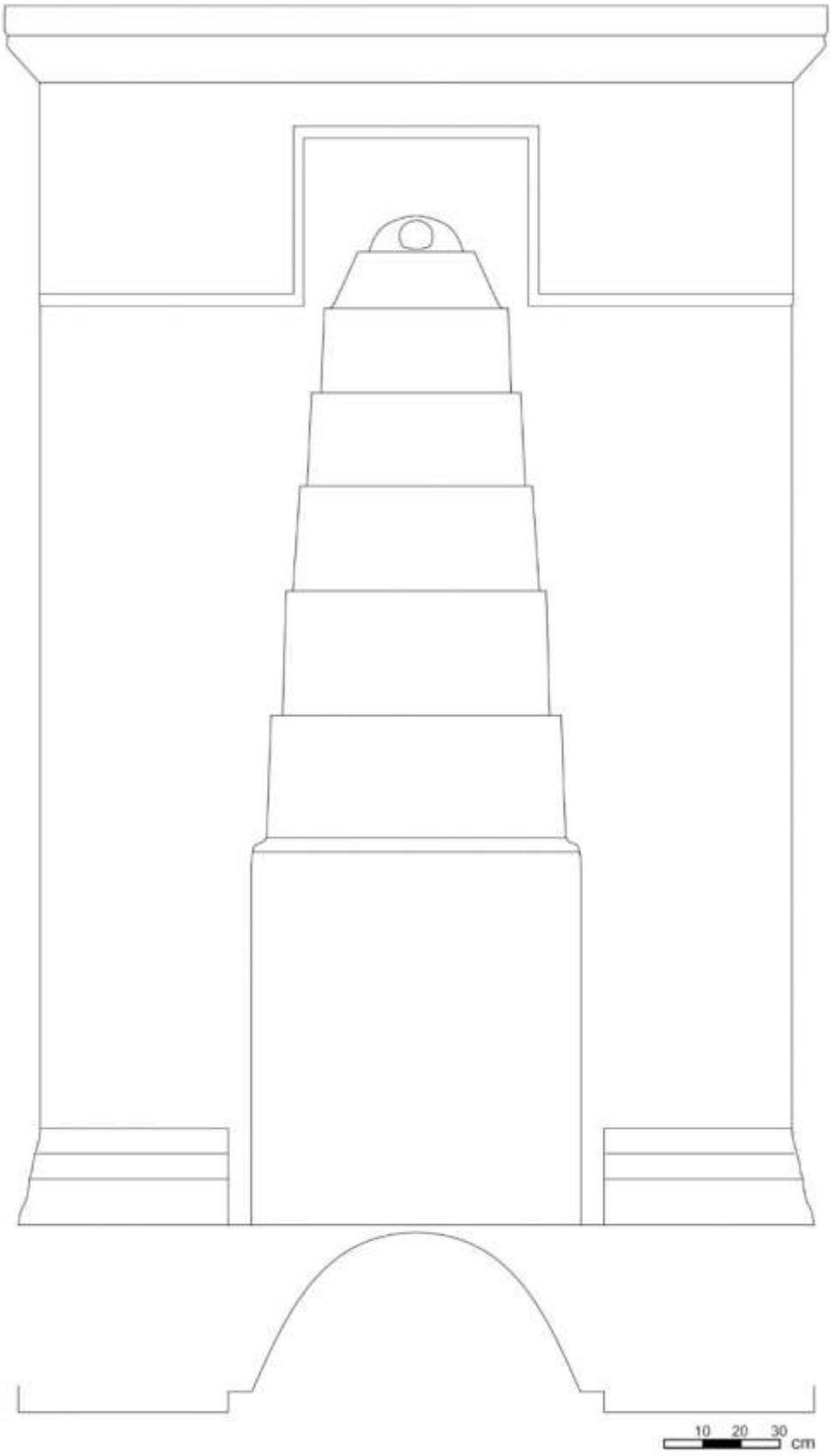
3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

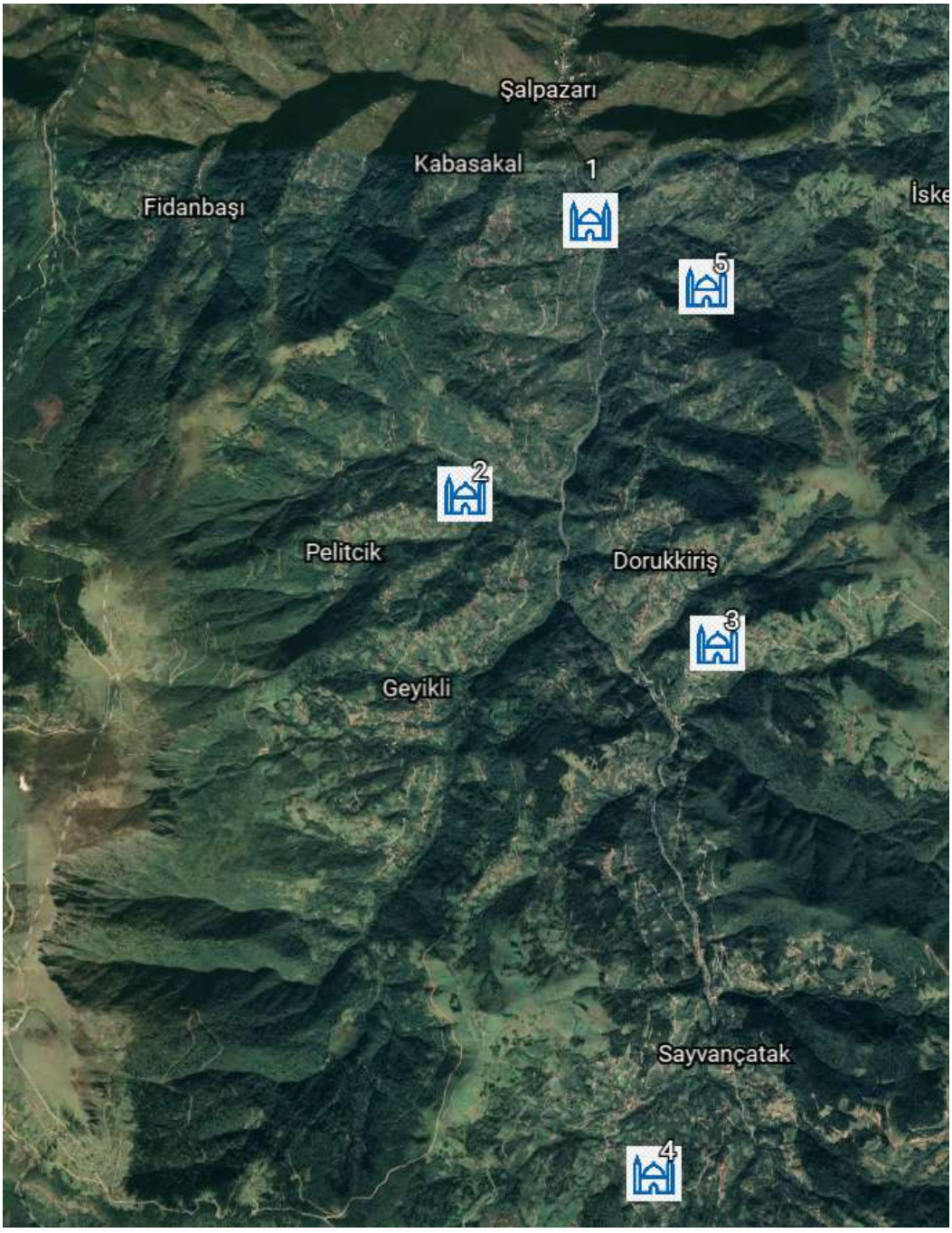

Çizim 2.129. Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.241. Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii Mihrabı

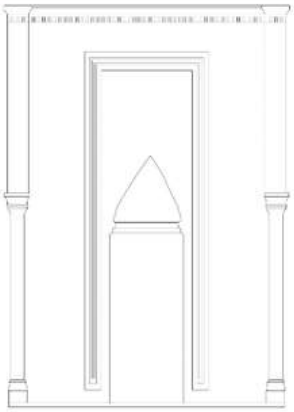
2.14. TRABZON ŞALPAZARI İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.14. Şalpazarı İlçesi Cami Dağılımı

1	Dereköy Mahallesi Merkez Camii	4	Sütpınar Mahallesi Camii
2	Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii	5	Düzköy Mahallesi Merkez Camii
3	Doğancı Mahallesi Merkez Camii		

2.14.1. Dereköy Mahallesi Merkez Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.14.1.
Çizim Numarası	2.130.
Fotoğraf Numarası	2.242.
İnceleme Tarihi	18.12.2018
Koordinatlar	40° 55' 11" Kuzey - 39°11' 29" Doğu
Caminin Tarihi	H.1215/M.1800
Mihrabın Tarihi	H.1215/M.1800
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,60 m Y: 3,45 m D: 0,35 m
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Diş Sırası
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Şalpazarı İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesi ve tanıtım panosunda geçen tarih H.1215/M.1800'dür. Oldukça sağlam durumda olan yapı en son 2011 yılında onarılarak ibadete yeniden açılmıştır. Mihrabı yapı ile çağdaştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısı karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.130, Fotoğraf 2.242).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrap cephesinden yanlara doğru hafifçe taşıntı yapan, saçakları diş dizileri ile geçilmiş düz lento şeklindedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihraptaki çerçeveyi belirleyen tek unsur kenarlarda bulunan sütuncelerdir. Kaideler üzerinde yükselen yarım silindirik gövde mihrabın orta seviyelerinde kullanılan başlıklardan sonra düz olarak yükselmektedir. Ana yüzeyde herhangi bir bordür ya da süsleme öğesi bulunmamaktadır. Sadece niş düz silmelerle ters U biçiminde kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 70 cm genişliğe, 2 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru kademelenmeden yükselmekte ve sivri kemerli yaşmakla son bulmaktadır.

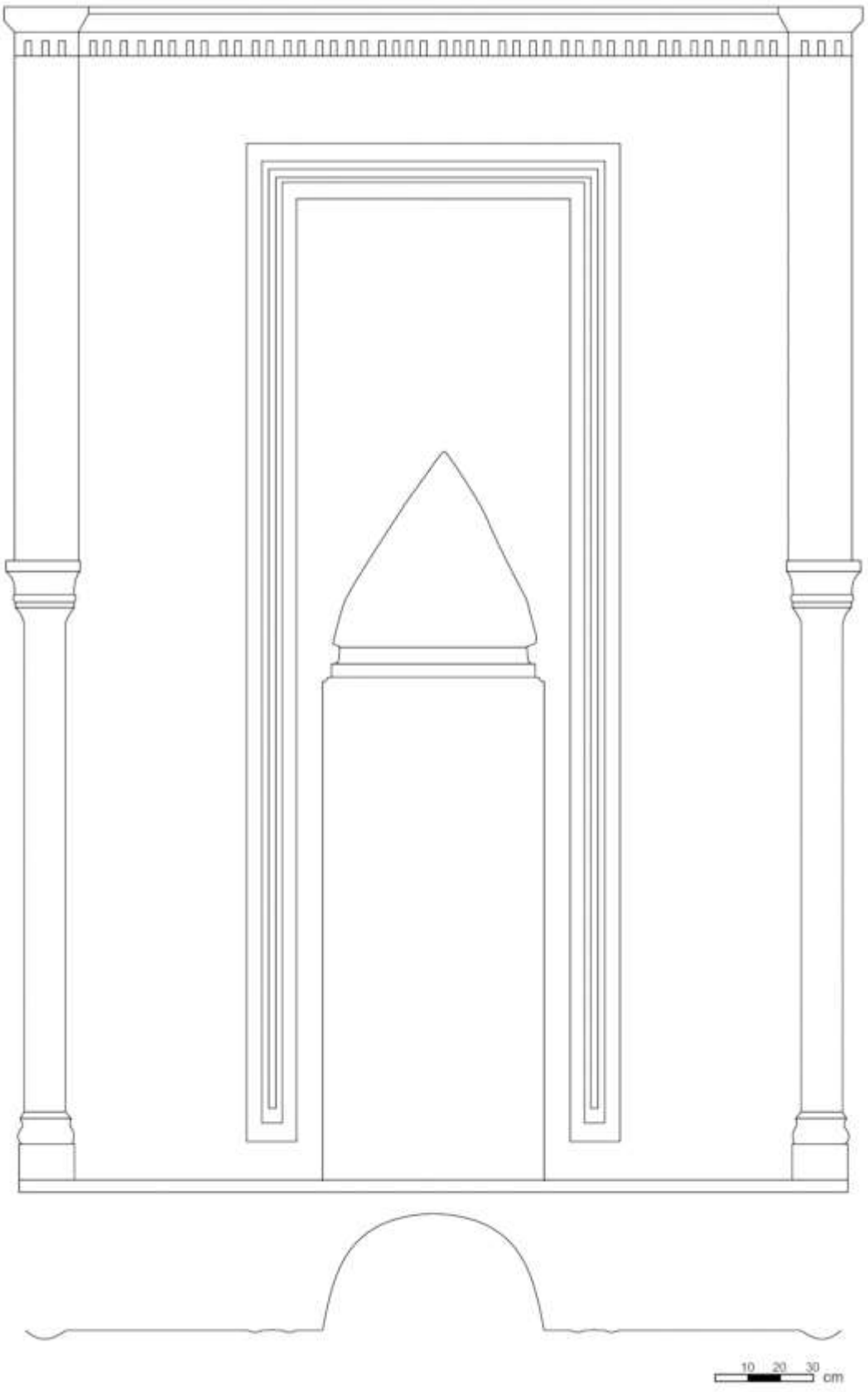
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.130. Dereköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.242. Dereköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.14.2. Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.14.2.
Çizim Numarası	2.131.
Fotoğraf Numarası	2.243.-2.244
İnceleme Tarihi	18.12.2018
Koordinatlar	40° 54' 26" Kuzey - 39°11' 5" Doğu
Caminin Tarihi	H.1288/M.1871-72
Mihrabın Tarihi	H.1288/M.1871-72
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,25 m Y: 2,90 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Halat/Burma, Diş Sırası
	Yazı: Ayet-i Kerime ve Bilgi Kitabesi
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Camii, üç köyün kesiştiği noktada ortak kullanım için yapılmış Cuma camii konumundadır. Şalpazarı İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan berat belgesi ve tanıtım panosunda geçen tarih H.1275/M.1859'dur. Mihrap üzerinde bulunan kitabede (Fotoğraf 2.243) H.1288/M.1871-72 tarihi geçmektedir.

Fotoğraf 2.243. Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii Mihrabının Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısı karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.131, Fotoğraf 2.244).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Düz formlu tepelik yekpare blok taştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihraptaki çerçeveyi belirleyen tek unsur kenarlarda bulunan sütuncelerdir. Kaideler üzerinde yükselen yarım silindirik gövde mihrabın orta seviyelerinde kullanılan başlıklardan sonra düz olarak yükselmektedir. Ana yüzeyde herhangi bir bordür ya da süsleme öğesi bulunmamaktadır. Sadece niş düz silmelerle ters U biçiminde kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 70 cm genişliğe, 2 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru kademelenmeden daralmakta ve üç dilimli yaşmakla son bulmaktadır. Yaşmak ortasında ve niş içinde diş dizileri ve halat desen ile harektlendirilen silmeler kullanılmıştır.

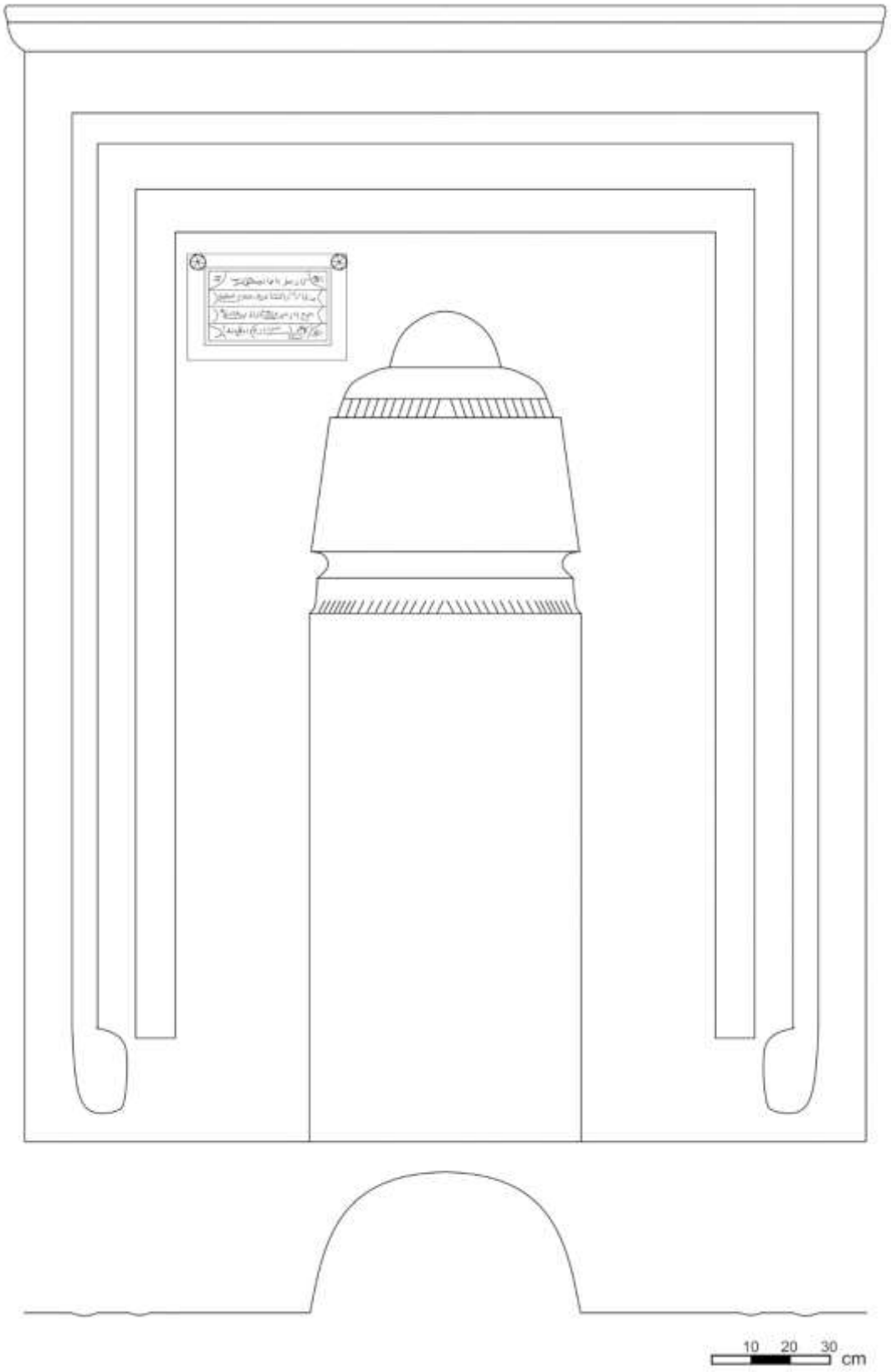
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.131. Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.244. Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii Mihrabı

2.14.3. Doğancı Mahallesi Merkez Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.14.3.
Çizim Numarası	2.132.
Fotoğraf Numarası	2.245.-2.247.
İnceleme Tarihi	18.12.2018
Koordinatlar	40° 52' 18" Kuzey - 39°12' 52" Doğu
Caminin Tarihi	H.1288/M.1871-72
Mihrabın Tarihi	H.1288/M.1871-72
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,25 m Y: 3,40 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz yüzeyli), Kalemişi Boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Baklava, Zikzak, Balıksırtı, Halat/Burma, Mukarnas Dizisi
	Bitkisel: Kıvrımdal, Defne Yaprağı, Lotus, Servi, Nar
	Nesneli: Kandil-Şamdan, Alem
Malzeme	Taş (Sonradan alçı ile kaplanmıştır)

Tarihçesi: Cami yapım yılı olan H.1288/M.1871-72 tarihi giriş kapısı kemerinin batı üzengi taşında bulunmaktadır. Mihrabı yapı ile çağdaştır fakat üzerindeki süslemeler geç dönemde yapılmış/yenilenmiş olmalıdır. Çünkü cami iç beden duvarlarındaki süslemelerin kök boya ile yapılmış olması ve iç mekanda süslemeleri yenilenen minber, mahfil korkuluğu gibi elmanların boya renklerinin mihraptaki gibi canlı doku yansıtması orijinal süslemelerin üzerinden gidildiğini ya da taş olan mihraba alçı çekilerek geç dönemde yapıldığını düşündürmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısı karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.132, Fotoğraf 2.245).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın dış çerçevesini ters U biçiminde kuşatan mukarnas dizilerine sahip bordür belirlemektedir. Bordür geç dönemde

renklendirilirken bordo ve mavi renkler tercih edilmiştir. Devamında sarı zemin üzerinde mavi S kıvrımdallar ve yapraklar ile bezenmiş ince bir bordür daha bulunmaktadır. Bordür süslemeleri dik köşelerde bakışımlı yerleştirilen C kıvrımları ile birbirine bağlanmıştır. Niş oyuntusuna kadar olan geniş yüzey, biri kalın diğeri daha ince dışbükey silmelerle sınırlandırılmıştır. Bu alanda ana yüzey süslemesine geçilmeden ince bir bordür tercih edilmiştir. Mavi zemin üzerinde sarı ve kırmızı renklerin kullanıldığı üç boyutlu zikzak deseni ile motiflendirilen bordür ters U şeklinde biçimlendirilmiştir. Üstte köşelere denk gelen kısımda zikzakları birleştiren unsur ise dört yapraklı çiçek formunda yansıtılmıştır. Aynı bordür mihrap nişinin çevresinde de kullanılmıştır. Bu bordürler arasında kalan ana yüzeyde ise zemin tamamen sarı ile renklendirilip üzerine bitkisel karakterli kompozisyonların ağırlıklı olduğu süslemeler yapılmıştır. En altta mavi renkli sağa ve sola eğimlenerek yukarıya doğru uzanan kıvrımdallar ve uçlarında aşağıya doğru sarkan kırmızı çiçeklerin olduğu desen bulunmaktadır. Üzerinde ise yine mavi kıvrımdallar üzerinde yansıtılan nar çiçeği dikkat çekicidir. Aşağıda gonca formunda yansıtılan bu çiçekler merkez noktada tam açılmış formda karşımıza çıkmaktadır. Üstte ise aşağıya doğru sarkan formda çiçeklere yer verilmiştir. Bu alanda bulunan üçüncü motif ise, mihrabın köşeliklerine denk gelmektedir. Süslemede zeminin mavi çarkın ise kırmızı olduğu madalyon göz doldurmaktadır. Bu madalyonun etrafı Ampir etkili defne yaprakları ile çevrelenmiştir. Sekiz yapraklı bu stilize çiçeğin yaprakları arasında yeşil renkli birleştirici yapraklar da bulunmaktadır. Bu alandaki son süsleme unsuru ise yaşmağın hemen yanlarında kullanılan yıldız çiçeğidir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

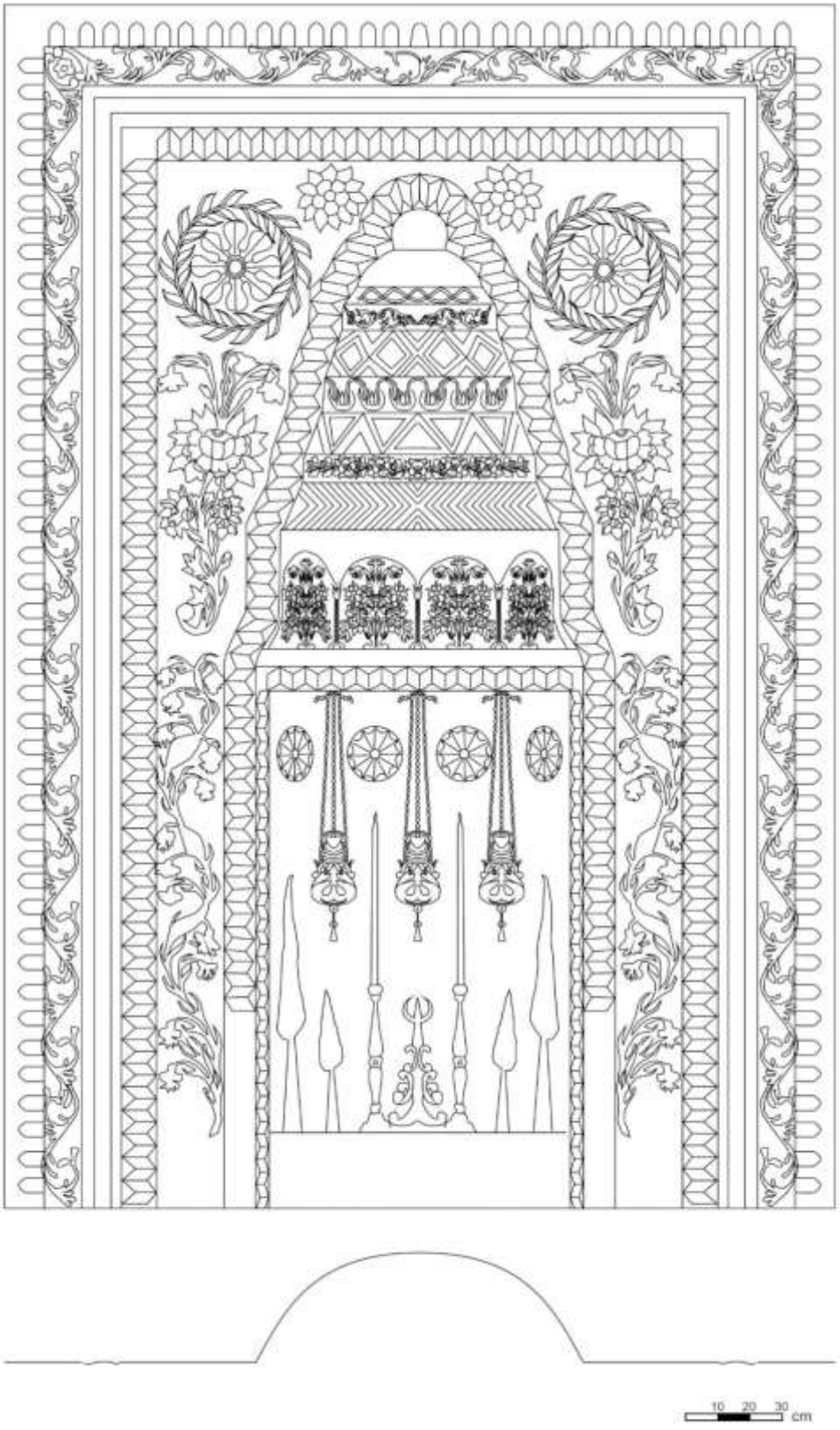
1. Kavsara: 1,30 m yüksekliğe sahip kavsara, **s**ekiz kuşak ile yukarıya doğru daralmakta ve üç dilimli yaşmakla son bulmaktadır. En altta niş ile kavsarayı birbirinden ayıran halat silme bulunmaktadır. Kademelerin içlerinde farklı süslemeler mevcuttur. En altta beş sütuna oturan dört yuvarlak kemerle yüzey bölümlendirilmiştir ve her bir bölüme nar çiçeği resmedilmiştir. Kemerlerin içlerinde zemin sarı dışında ise bordodur. Sütunlar lotus formunda sonlandırılmıştır ve mavi ile tonları kullanılarak

boyut kazandırılmıştır. Ana motifler olan nar çiçeğinde renklerin tonlandırılması ile gölgelendirme yapılmış ve bu da natüralist bir görünüm ortaya çıkarmıştır. İkinci kademede balık sırtı ile hareketlilik sağlanmış, renklendirme yapılırken tercih edilen renkler bordo ve mavi olmuştur. Üçüncü kademe sarı zemin üzerinde yatay düzlemde ilerleyen kıvrımdallar, yapraklar ve çiçeklerle kompoze edilmiştir. Dördüncü kademe ters ve düz üçgenlerle motiflendirilip bordo ve mavi ile renklendirilmiştir. Beşinci kademede damla motiflerinin etrafında stilize edilmiş lotus dizisi bulunmaktadır. Altıncı kademede yivlerle baklava dilimleri oluşturularak bordo ve mavi ile renklendirilmiştir. Yedinci kademe sarı zemin üzerinde kırmızı kıvrımdallar ile kompoze edilmişken, sekizinci kademe bordo zemin üzerinde mavi zencirek ile motiflendirilmiştir. Yaşmak sade bırakılarak mavi ile boyanmıştır (Fotoğraf 2.246).

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 90 cm genişliğe, 1,50 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Nişin kenarlarını belirleyen zikzak bordür, kavsara ile niş arasında yatay düzlemde de devam ettirilerek Ampir esintili yatay ve dikey bölünme sağlanmıştır. Zemini tamamen sarı ile boyanarak farklı motiflere yer verilmiştir. En altta mavi renkle bir oturtmalık oluşturularak kenarlarda büyük içlerde daha küçük boyutlu olan servi ağaçları tercih edilmiştir. Ağaç gövdelerinde kahverengi, dallarında mavi renk hakimdir. Ağaçlardan sonra merkeze yakın olacak şekilde şamdan ve mum görselleri yapılmıştır. Şamdanlar koyu ve açık mavi ile tonlandırılarak ortadan boğumlanmış vaziyette resmedilmiştir. Üzerindeki beyaz mumlar ise nişten aşağıya doğru sarkan kandiller arasına kadar uzanmakta ve yanar durumdadır. Şamdanların arasında ise C kıvrımlarının farklı pozisyonlarda birleştirilerek oluşturulduğu kaide üzerinde yükselen alem motifi dikkat çekicidir. Üstten aşağıya doğru üç kandil sarkmaktadır. Zincirlerle aşağıya doğru sarkıtılan kandillerde kenarlardakiler küçük farklılıklar olsa da benzer formdadır, ortadaki daha farklı ele alınmıştır. Kandillerin uçlarından aşağıya doğru sarkan püsküller farklı bir dinamizm yaratmıştır. Kandil zincirleri arasına yerleştirilen mavi zemin rengine sahip maalyonlar içinde kırmızı renkli çark motifi bulunmaktadır (Fotoğraf 2.247).

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   - i. **Başlık:** Yoktur.
   - ii. **Gövde:** Yoktur.
   - iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.132. Doğancı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.245. Doğancı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Fotoğraf 2.246. Doğancı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Üst Bölüm

Fotoğraf 2.247. Doğancı Mahallesi Merkez Camii Mihrabı Alt Bölüm

2.14.4. Sütpınar Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.14.4.
Çizim Numarası	2.133.
Fotoğraf Numarası	2.248.
İnceleme Tarihi	18.12.2018
Koordinatlar	40° 52' 6" Kuzey - 39°12' 40" Doğu
Caminin Tarihi	H.1327/M.1909-10
Mihrabın Tarihi	H.1327/M.1909-10
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,75 m Y: 4,25 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Altı Kollu Yıldız, Zikzak, Testere Dişi, Ay-yıldız, Diş Sırası
	Nesneli: Perde-Püskül, Alem
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Giriş kapısının alınlığında bulunan tarih H.1327/M.1909-10'dur. Yapı ile çağdaş olan mihrabı sonradan boya ile renklendirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısı karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.133, Fotoğraf 2.248).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrap cephesinden yanlara doğru hafifçe taşıntı yapan, saçakları diş sırasına sahip düz lento şeklindedir. Tam ortasına ise üzerinde alem yükselen taç yerleştirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap çerçevesi düz bir kuşak ile belirlenmiştir. Devamında ise yine aynı biçimde kuşatan bir dışbükey bir de iç bükey silmeye yer verilerek testere dişi ile hareketlendirilmiş bordür ile sonlandırılmıştır. Kenar kuşakları sarı, yeşil ve siyah ile renklendirilmiştir. Bu kuşak silmeler ile mihrap nişinin çevresini kuşatan silme arasında kalan ana yüzeyde kenarlarda herhangi bir

süslemeye rastlanmazken üstte sağda ve solda bakışımlı düzende yerleştirilen ay-yıldız motifleri dikkati çekmektedir. Ay motifinin kontürleri kırmızı iç yüzeyi sarı iken yıldızda zemin kırmızı, yüzey sarı ile renklendirilmiştir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Mihrap nişini kuşatan silme ile kavsara arasında oluşan üçgen köşelikler sade bırakılarak açık yeşil ile renklendirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru ondört kuşak ile daralmakta, tepe noktasında yükselen alem ile sonlanmaktadır. Alttan iki kuşakta süsleme zikzak şeklinde yansıtılmış perde dilimleri ve zikzakların iç ve dış köşelerinden aşağıya sarkan püskül motifleridir. Motifler açık yeşil zemin ise koyu hardal sarısı ile renklendirilmiştir. Üçüncü kuşak, kalın silme şeklindedir ve ortası dalga şeklinde hareketlendirilerek kenarlarında rozet çiçek kullanılmıştır. Dördüncü kuşakta diş dizilerine yer verilmiştir. Beşinci kuşak rozet çiçeklerle motiflendirilmiş kalın silme şeklindedir. Altıncı ve yedinci kuşakta yine diş dizisi bulunurken sekizinci kuşakta ikili sarmal tercih edilmiştir. Dokuzuncu kuşakta çiçek dizisi, onuncu kuşakta zikzak motifi bulunmaktadır. On birinci kuşakta kıvrımdal, on ikinci kuşakta altı kollu yıldızlar, on üç ve on dördüncü kuşakta ise diş dizileri süsleme düzenine dahil edilmiştir. Bu kaşakların üzerinde ise alem motifi ymevcuttur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 1,70 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru kademelenmeden yükselmektedir.

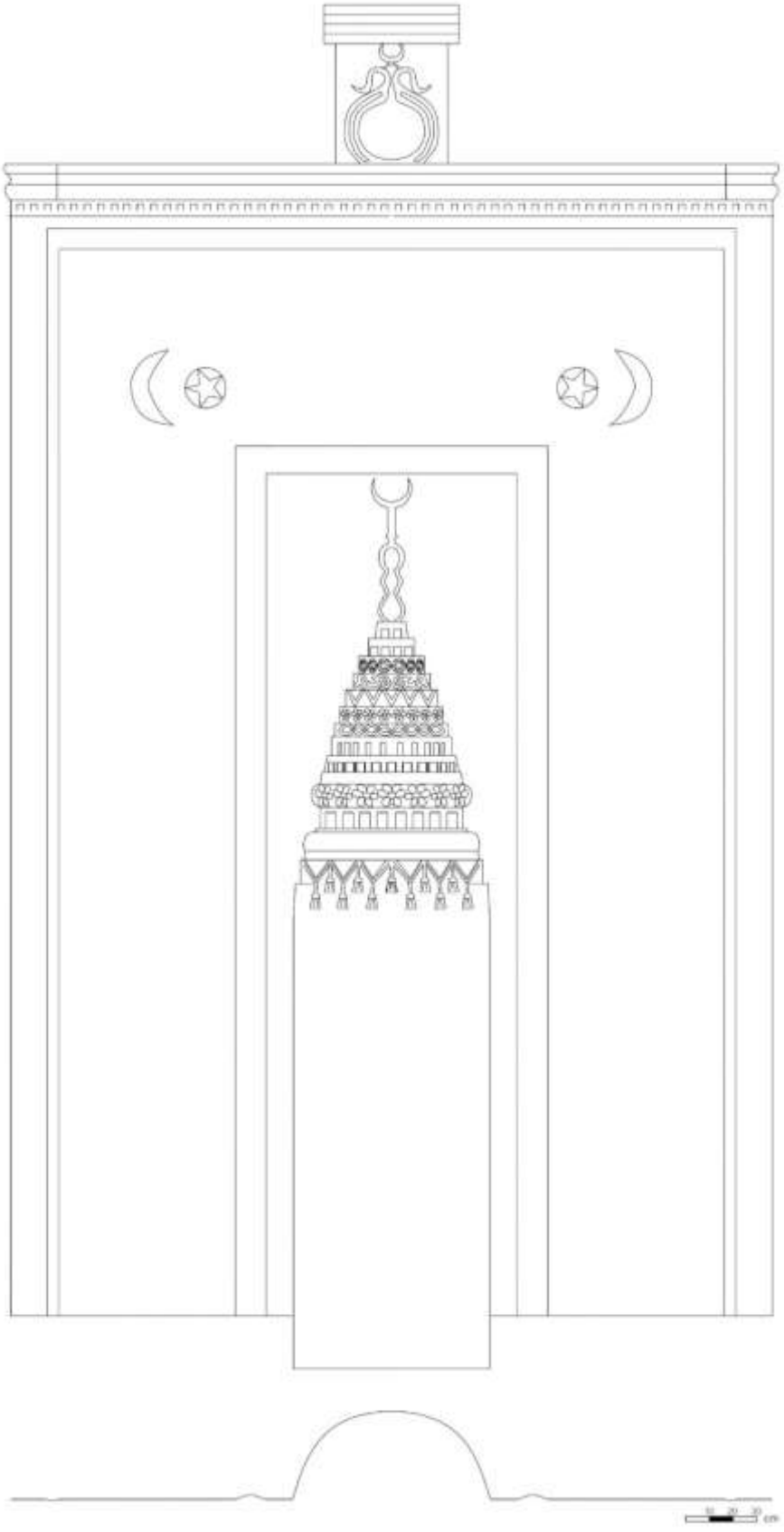
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

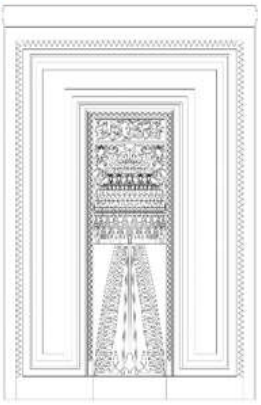

Çizim 2.133. Sütpınar Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.248. Sütpınar Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.14.5. Düzköy Mahallesi Merkez Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.14.5.
Çizim Numarası	2.134.
Fotoğraf Numarası	2.249.-2.251.
İnceleme Tarihi	18.12.2018
Koordinatlar	40° 55' 18" Kuzey - 39°11' 31" Doğu
Caminin Tarihi	1947
Mihrabın Tarihi	1947
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,80 m Y: 4,20 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: İkili Sarmal, Beş Kollu Yıldız, Testere Dişi, Diş Sırası, İnci Formlu Küresel Dizi
	Bitkisel: Servi
	Nesneli: Perde-Püskül, Kandil
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Giriş kapısının üzerinde bulunan Türkçe yazıtda yapım yılı 1947 olarak belirtilmiştir. Mihrabı yapı ile çağdaştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısı karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.134, Fotoğraf 2.249).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Üzerinde dört kartuş bulunan düz bir lento şeklindedir. Kartuşlar ayetlerle dolgulanmıştır. Cel-i sülüs hatla, sağdan birinci kartuşta *"Bismillahirrahmanirrahim*", ikinci kartuşta, "*Allah Celle Celalühu ve Amme Nevalühu ve La İlahe Gayruhu*[693] ", üçüncü kartuşta *"La ilahe illallah Muhammeden Resullullah*", dördüncü kartuşta "*Elhamdülillah*" ifadeleri geçmektedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap düz bir çerçeve ile kuşatıldıktan sonra

[693] "Allah" isminden sonra "Şerefi yüce olan, bol rızkları veren ve kendinden başka ilah olmayan" anlamında kullanılan sıfatlar.

testere dişli bir kuşak ile hareketlendirilmiştir. Kenar çerçeveleri ile niş arasında kalan ana yüzey ise dışbükey silmeler ile kuşatılmıştır. Bu silmeler dışında nişi ve kavsarayı içine alacak şekilde dolaşan ikili sarmal zencirek son sınırlayıcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Mihrap nişini kuşatan silme ile kavsara arasında oluşan köşelikler, süslemenin en yoğun olduğu alanlardır. Stilize edilmiş bitkisel süsleme ile dolgulanmıştır. Yaşmak üzerinde ise yatay dikdörtgen pano kullanılarak Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi yazılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru herhangi bir kademelenme olmadan yükseltilen Ampir kavsara dik üçgen şekilde yansıtılmış sivri kemerli bir yaşmakla sonlandırılmıştır. Hem kavsara hem de yaşmak yüzeyi hiç boş yer kalmayacak şekilde yatay kuşaklar halinde süslenmiştir. Kavsaranın en alt kuşağında kullanılan ana motif zikzak şeklinde verilen perdedir. Alt kısmından püsküller sarkıtılmış, üstteki boşluklara ise daire şeklinde rozetler yerleştirilmiştir. İkinci kuşakta benzer şekilde perde-püskül birleşiminin yanısıra inci formlu küresel dizilere ve ikili sarmal örgüye yer verilmiştir. Yaşmak yüzeyi beş yatay kuşakla bölümlenmiştir. Sırasıyla alttan birinci kuşakta ikili sarmal ve diş dizisi, ikinci kuşakta yıldız çiçeği ve stilize bitkisel yaprak motifleri, üçüncü kuşakta diş dizisi, dördüncü kuşakta dört adet beş kollu yıldız, en üst kuşakta ise zincirlerle aşağıya doğru sarkıtılan kandil motifleri bulunmaktadır (Fotoğraf 2.250).

2. Nişin Alt Kısmı: Yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 1,60 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Yukarıya doğru kademelenmeden yükselmektedir. İç yüzeyinde ise aşağıya doğru V şeklinde açılan perde-püskül birleşimi tekrar edilmiştir. Ortadan aşağıya doğru sarkan silmeler zincir askı şeklinde yansıtılarak uç kısmına kandil yerleştirilmiştir. Her iki yanında ise servi ağaçlarına yer verilmiştir (Fotoğraf 2.251).

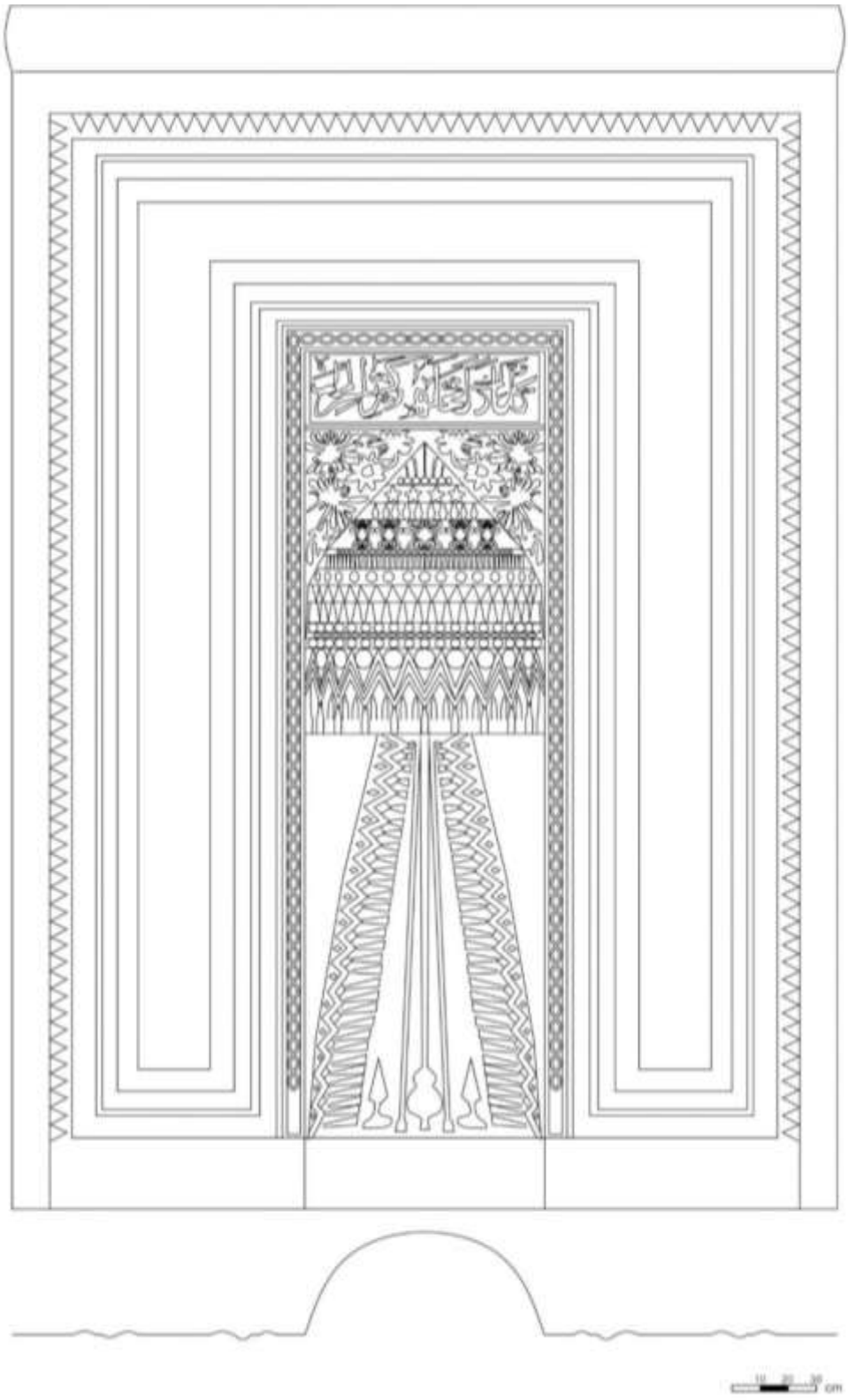
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yerden 20 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

Çizim 2.134. Düzköy Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.249. Düzköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

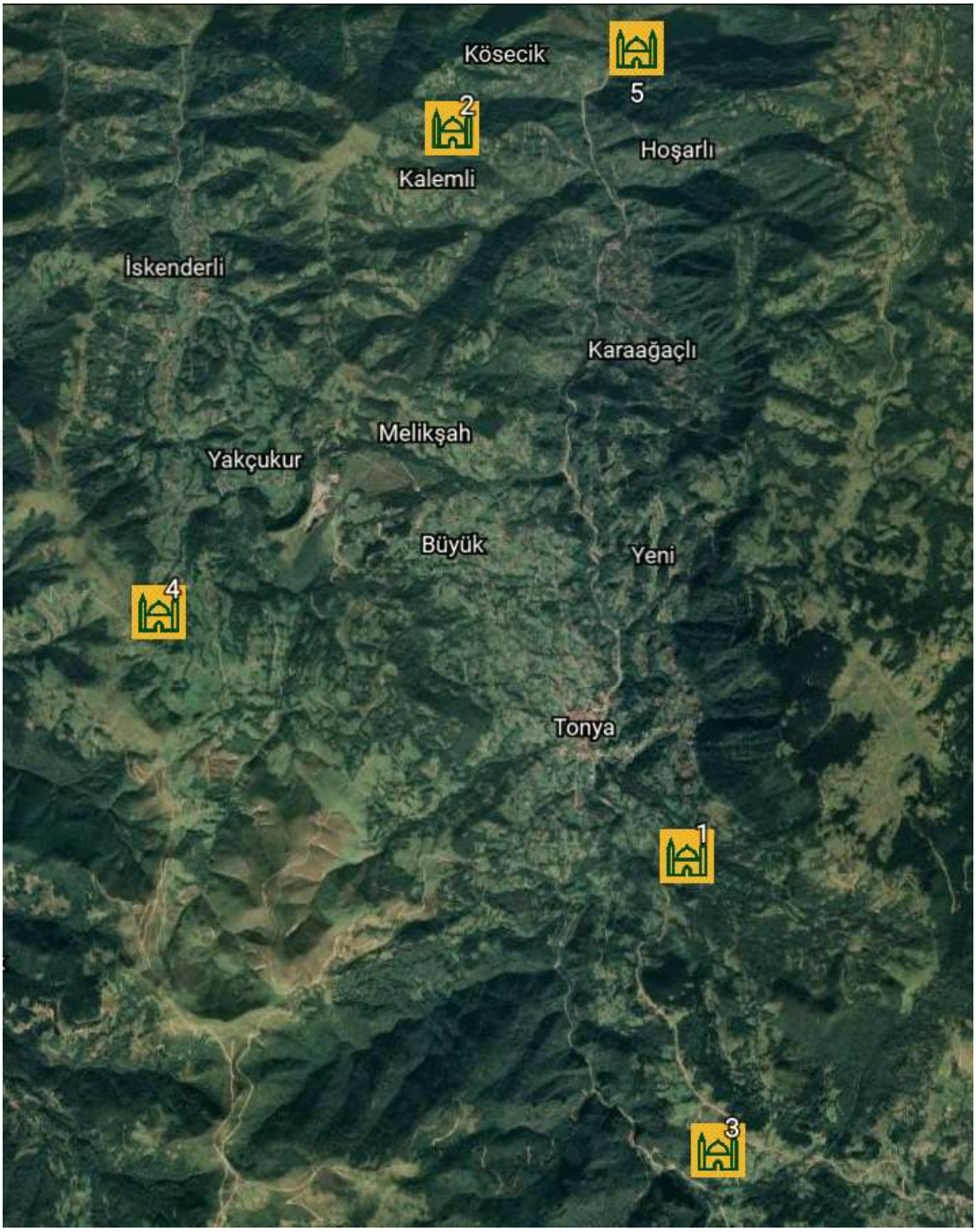

Fotoğraf 2.250. Düzköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

Fotoğraf 2.251. Düzköy Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

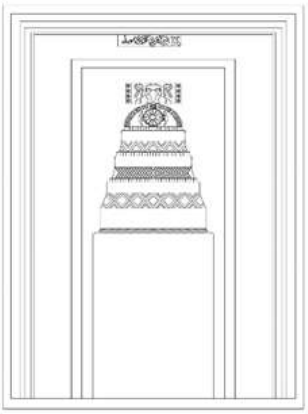
2.15. TRABZON TONYA İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.15. Tonya İlçesi Cami Dağılımı

1	Karşular Mahallesi Camii	4	Sayraç Mahallesi Camii
2	Kayacan Mahallesi Kıran Camii	5	Karasu Mahallesi Camii
3	Biçinlik Mahallesi Camii		

2.15.1. Karşular Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.15.1.
Çizim Numarası	2.135.
Fotoğraf Numarası	2.252.
İnceleme Tarihi	16.12.2018
Koordinatlar	40° 53' 16" Kuzey - 39°17' 36" Doğu
Caminin Tarihi	H.1278/M.1861-62
Mihrabın Tarihi	H.1278/M.1861-62
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,10 m Y: 3,40 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Altı Kollu Yıldız, Üçgen, Baklava, Halat/Burma, Balıksırtı, Diş Sırası
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Tonya İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan tanıtım panosu ve açılış beratında geçen tarih H.1278/M.1861-62'dir. Yapı ile çağdaş olduğu düşünülen mihrabın zaman içerisinde boyandığı, yakın yıllarda da kumlama yöntemi ile temizlendiği izlerden bellidir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısı karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.135, Fotoğraf 2.252).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap düz bir çerçeve ile kuşatıldıktan sonra iki dışbükey silme ile çevrelenmiştir. Ana yüzey boş bırakılarak ikinci silme ile mihrap nişi çerçeve içine alınmıştır.

III. Alınlık: Üst kısımda yatay dikdörtgen çerçeve şeklinde yansıtılan alınlıkta Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi yazılmıştır.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak kenarında oluşan köşeliklerde yıldızlarla dolgulanmış çerçeveler içine alınan yüzeylerde, vazodan çıkan çiçek tasvirine yer verilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru dört kademe ile daralarak yuvarlak formlu yaşmak ile sonlandırılmıştır. Alttan birinci kademede yüzey sade bırakılmıştır, kavsara ile nişin alt kısmı ise halat silme ile ayrılmıştır. İkinci kademede hareketlilik baklava dilimleri, üçüncü kademede balık sırtı ile sağlanmışken, kademeler arasını diş dizileri belirlemiştir. Dördüncü kademe, içiçe üçgenler ve aralardaki zikzak desenleri ile dolgulanmış ve saçağında yine diş dizilerine yer verilmiştir. Yaşmak içi ortada on iki yapraklı rozet çiçek ve bu çiçeğe bakar formda hilal motifleri ile bezenmiştir. Saçağında yine diş dizileri tercih edilmiş, çerçevesi ise altı kollu yıldız dolgulu silme ile belirlenmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 95 cm genişliğe, 1,50 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir.

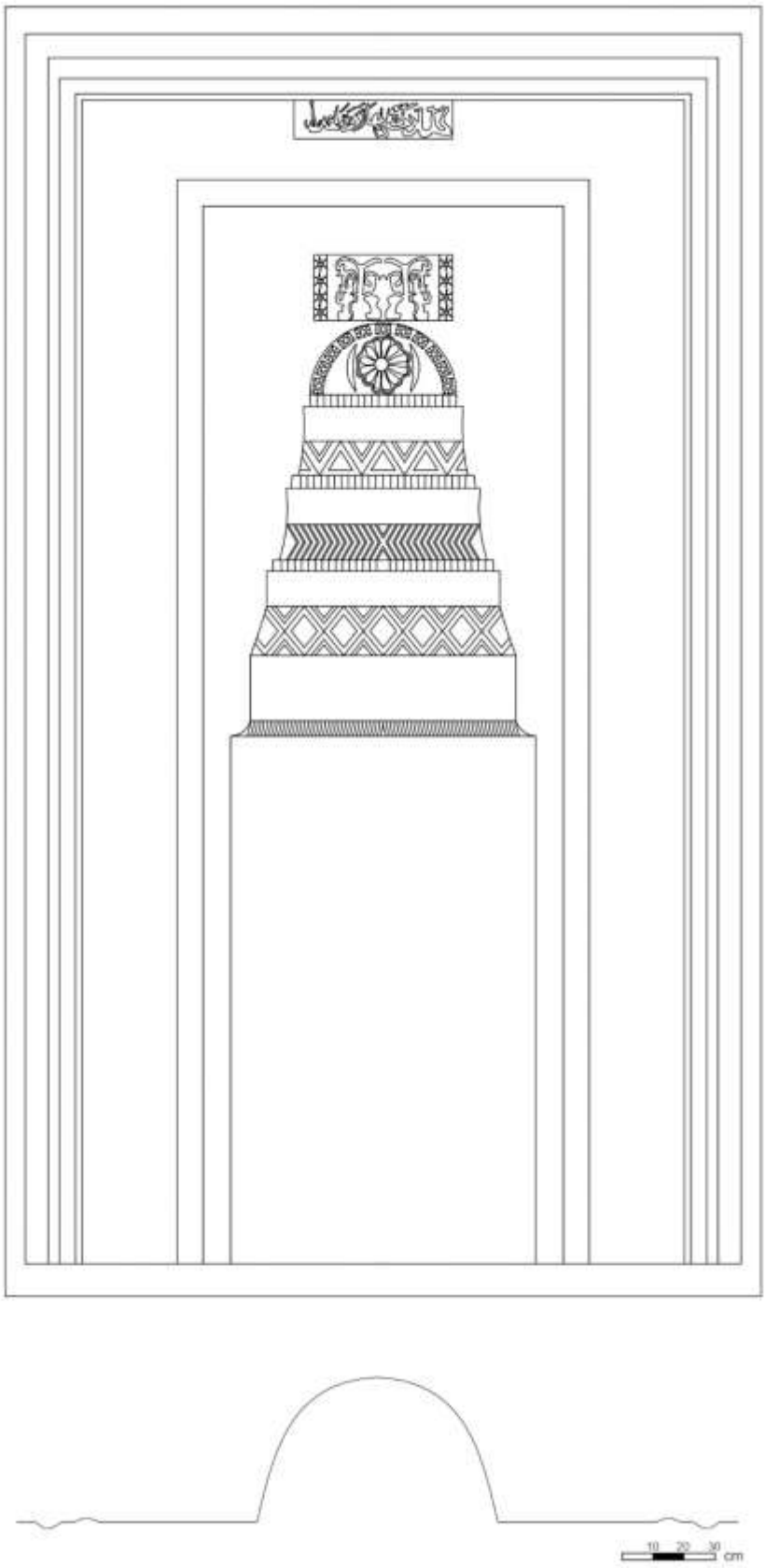
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

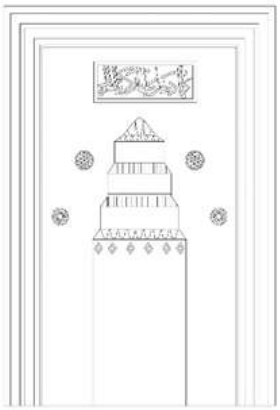

Çizim 2.135. Karşular Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.252. Karşular Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.15.2. Kayacan Mahallesi Kıran Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.15.2.
Çizim Numarası	2.136.
Fotoğraf Numarası	2.253.
İnceleme Tarihi	17.12.2018
Koordinatlar	40° 55' 54" Kuzey - 39°17' 50" Doğu
Caminin Tarihi	H.1309/M.1891-92
Mihrabın Tarihi	H.1309/M.1891-92
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,50 m Y: 3,50 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava, Diş Sırası
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeye göre H.1309/M.1891-92 tarihlidir. Yapı ile çağdaş olan mihrap, zaman içerisinde yağlı boya ile boyanmış ve 2003 yılında restorasyon geçirerek temizlenmiştir[694]. İki renkli malzemesi, süslemeli taşların devşirme olduğunu ya da onarım geçirdiğini akla getirmektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısı karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.136, Fotoğraf 2.253).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap düz bir çerçeve ile kuşatıldıktan sonra bir dışbükey bir içbükey silme ile kuşatılmıştır. Silmeler ile niş arasında kalan geniş kuşak bir bütün olarak alınlığı da kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Kavsaranın birinci ve dördüncü kademesi seviyesinde süslemeli taşlar kullanılarak cephe yüzeyi

[694] Bilgi, Trabzon VGM arşivinde bulunan, Fen Memuru Sagıp Okur ve Mimar Ş. Aydan Yılmaz tarafından 12.05.2003'de hazırlanan raporda geçmektedir.

hareketlendirilmiştir. Altta çarkıfelek motifli üstte ise altıgen yıldızdan dağılan geometrik geçmeli rozete yer verilmiştir. Cephe yüzeyinde belirli aralıklarla kullanılan beyaz renkli taşlar ile kontrast yakalanmış ve mihrapta bir dinamizm meydana gelmiştir.

III. Alınlık: Mihrabın geniş kuşağının üst bölümü alınlık kısmını da kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Burada yatay dikdörtgen çerçeve içerisinde Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesine yer verilmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru üç kademe ile daralarak sivri kemer formlu yaşmak ile sonlandırılmıştır. Kademelerin yüzeyleri sade bırakılmışken, geçişlerde diş dizilerine yer verilmiştir. Yaşmağın iç yüzeyide ortadaki büyük kenarlardaki daha küçük sarkıtlarla hareketlendirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 85 cm genişliğe, 1,40 m yüksekliğe, 50 cm derinliğe sahiptir. Tek süsleme kuşağı ise kavsaranın hemen altında bulunan birbirinden bağımsız beş baklava dilimidir.

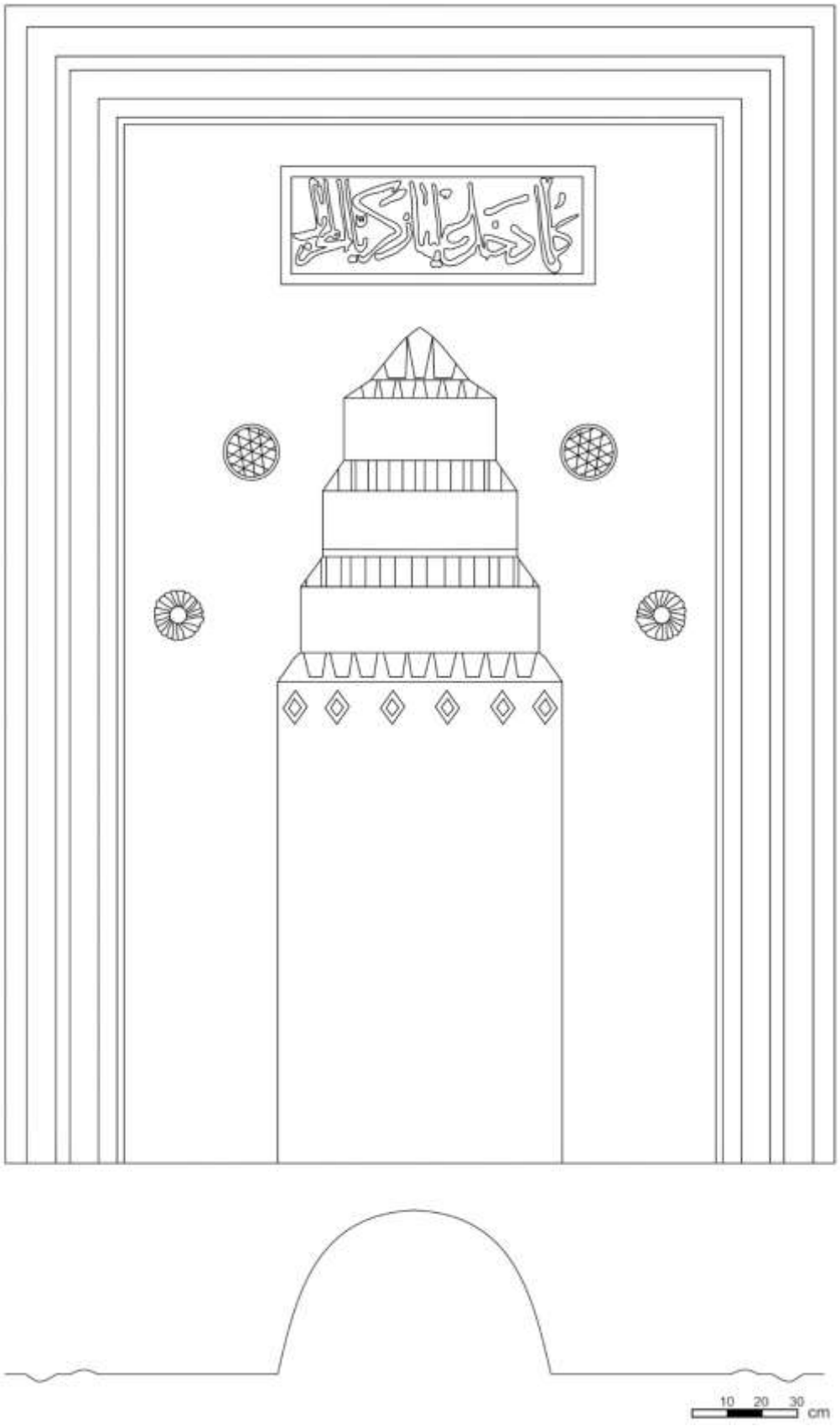
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

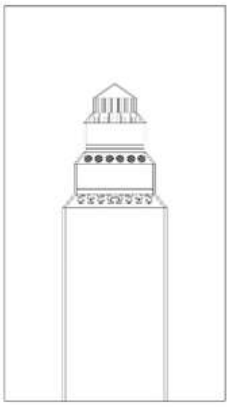

Çizim 2.136. Kayacan Mahallesi Kıran Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.253. Kayacan Mahallesi Kıran Camii Mihrabı

2.15.3. Biçinlik Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.15.3.
Çizim Numarası	2.137.
Fotoğraf Numarası	2.254.-2.255.
İnceleme Tarihi	17.12.2018
Koordinatlar	40° 50' 36" Kuzey - 39°18' 26" Doğu
Caminin Tarihi	Yapılış: XIX. yüzyıl - Yenileme: 1970
Mihrabın Tarihi	XIX. yüzyıl
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,50 m Y: 3,30 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik:Diş Sırası, İnci Formlu Küresel Dizi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: XIX. yüzyıl eseri olan cami, 1970'de yenilenmiştir. Eski fotoğrafı (Fotoğraf 2.254) ise girişin yanındaki panoya asılmıştır. İç beden duvarları ve üstörtüsü lambri yapılırken orijinal olan mihrabının niş açıklığı dışındaki yan yüzeyleri de değiştirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısı karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.137, Fotoğraf 2.255).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Orijinal özellikleri bilinmmektedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Orijinal özellikleri bilinmmektedir.

III. Alınlık: Orijinal özellikleri bilinmmektedir.

IV. Kemer: Orijinal özellikleri bilinmmektedir.

V. Köşelik: Orijinal özellikleri bilinmmektedir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru iki kademe ile daralarak yuvarlak formlu yaşmak ile sonlandırılmıştır. Kademelerin yüzeyleri sade bırakılmışken, geçişlerde yüzeyleri yivli diş sırası ve inci formlu küresel dizilere yer verilmiştir. Yaşmağın iç yüzeyi ise yine yivlerle hareketlendirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 1,40 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

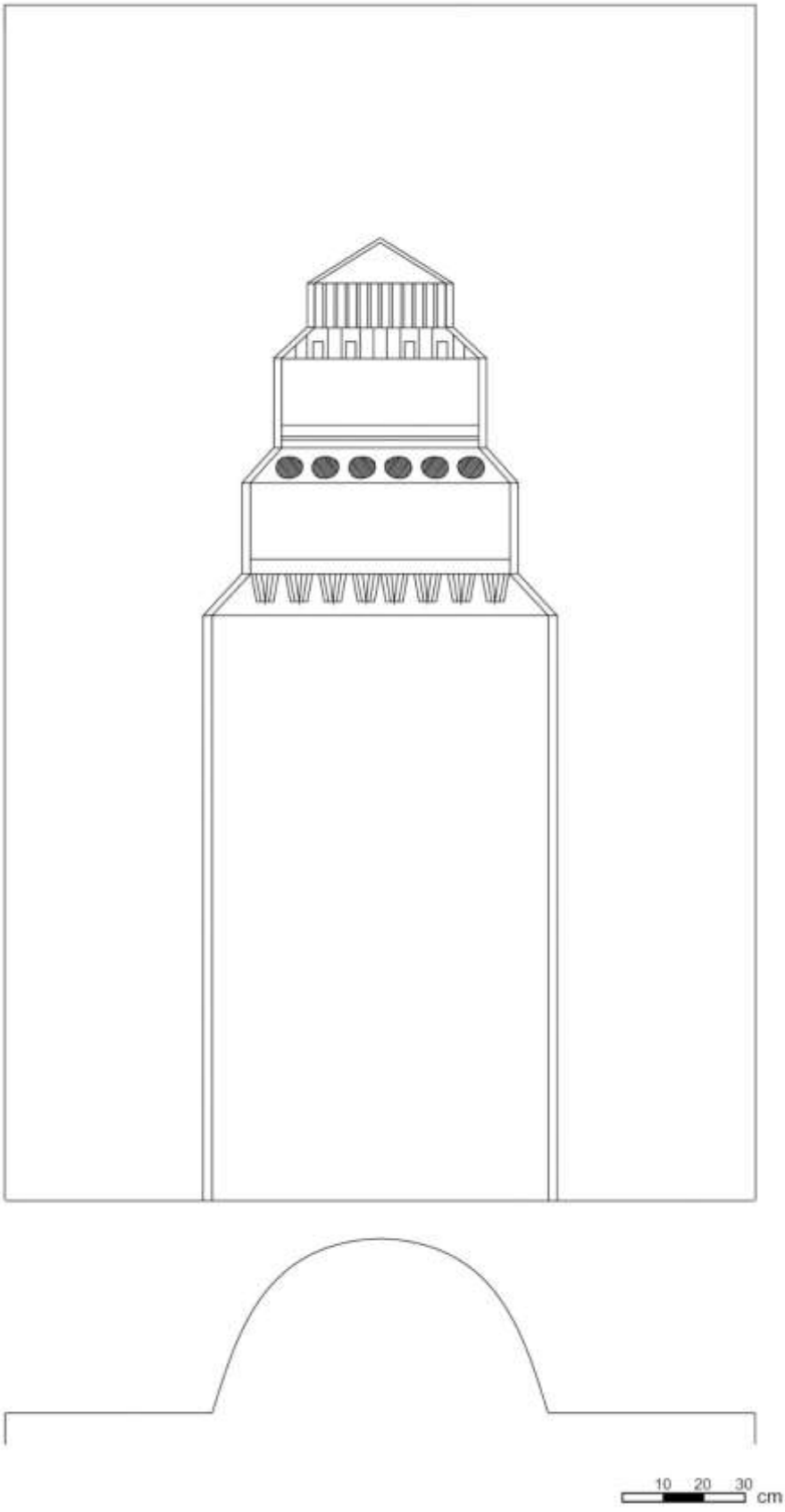
ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.254. Biçinlik Mahallesi Merkez Camii Eski Fotoğrafı

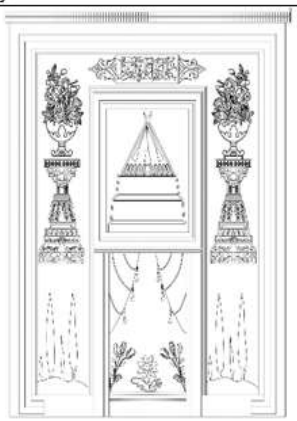

Çizim 2.137. Biçinlik Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.255. Biçinlik Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.15.4. Sayraç Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.15.4.
Çizim Numarası	2.138.
Fotoğraf Numarası	2.256.-2.257.
İnceleme Tarihi	16.12.2018
Koordinatlar	40° 55' 14" Kuzey - 39°14' 32" Doğu
Caminin Tarihi	H. 1328/M.1910
Mihrabın Tarihi	H. 1328-1337/M.1910/1918-19
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,75 m Y: 3,30 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz yüzeyli), Kalemişi Boyama
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Üçgen, Baklava, Diş Sırası, Niş Dizisi
	Bitkisel: Lale, Servi
	Nesneli: Perde-Püskül, Kase, Alem
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Tonya İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan tanıtım panosunda ve berat belgesinde geçen tarih H.1328/M.1910'dur. Giriş kapısının üst kısmında ise H.1337/M.1918-19 tarihi geçmektedir (Fotoğraf 2.256). Bu tarih kalemişi ile yapılan pano içerisinde geçtiği için süslemelerin yapıldığı tarihi belirtiyor olmalıdır. Mihrabı yapı ile çağdaştır.

Fotoğraf 2.256. Sayraç Mahallesi Merkez Camii Kapı Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısı karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.138, Fotoğraf 2.257).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: İki sıra diş dizisi ile hareketlendirilmiş düz lento şeklindedir. Konsolların her biri farklı renklerle boyanarak dinamizm yaratılmıştır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap düz bir çerçeve ile kuşatıldıktan sonra iki dışbükey silme ile çevrelenmiştir. Çerçeve yeşil, silmeler ise siyah ve sarı ile renklendirilmiştir. Silmeler ile niş arasında kalan geniş kuşak bir bütün olarak alınlığı da kapsayacak şekilde tasarlanmıştır ve bu alan siyah bir kontur ile belirlenmiştir. Süslemenin en yoğun olduğu bu kısımda zemin beyaz ile boyanmıştır. Altta farklı boyutlarda dörder servi ağacı resmedilmiştir. Gövdesi kahverengi, dalları yeşil olan bu ağaçların öndekilerin büyük arkadakilerin küçük resmedilmesi perspektif kurallarına göre yapılan çizimin derinliğini yansıtmaktadır. Üstte ise kürsü üzerine yerleştirilmiş kaseden çıkan çiçek betimlemesi bulunmaktadır. Kürsü, kahverengi ve gri zeminli iki aşamalı bir platform üzerine yerleştirilmiştir. Alt kısım, konturları siyah ile belirlenen irili ufaklı moloz taş istifleri ile tasvir edilmiştir. Üst kısmı ise kademeli olarak daralmakta ve her bir kademede damla, dalga, daire gibi geometrik desenlere yer verilmiştir. Platform üzerinde yükselen kürsü, sütun düzeninde (kaide, gövde, başlık) yansıtılmıştır. Kaide aşağıdan yukarıya doğru daralmakta ve bilezikle son bulmaktadır. Üzerinde zincir, dalga ve nokta şeklinde motiflendirme yapılmıştır. Oldukça kısa olan gövde zikzaklarla hareketlendirilmiştir. Başlık ise, kademelenerek genişleyen formda resmedilerek, zincir, baklava dilimi gibi motiflerle zenginleştirilmiştir. Başlığın saçağında ise gövdeye doğru sarkan barok karakterli S ve C kıvrımdallarla şekillendirilen tezyin bulunmaktadır. Kürsünün tamamında zemin sarı, süsleme öğeleri ve konturlar siyahtır. Kürsü üzerine yerleştirilen natürmortta kaseden çıkan çiçek resmedilmiştir. Dip kısmı dar, ağız kısmı geniş olan kase kahverengi, çiçekler ise yeşil, kahverengi ve mavi tonlardadır.

III. Alınlık: Mihrabın geniş kuşağının üst bölümü alınlık kısmını da kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Burada orjinalde yatay dikdörtgen formlu bir kartuş resmedilmişken sonradan üzerine mermer pano yerleştirilmiştir. Panoda, Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi geçmektedir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Mihrabın kavsarası dört yönden ikiz dışbükey silme ile çevrelenmiştir. Bu silmeler ile yaşmak arasında kalan üçgen köşelikler sade bırakılarak yeşil ile renklendirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Ampir üslupta ele alınan kavsara, yukarıya doğru iki kademe ile daralarak sivri kemer formlu yaşmak ile sonlandırılmıştır. Kademelerin yüzeyleri sadece mavinin tonları ile boyanırken, geçişlerde baklava dilimlerine ve üçgen dizilerine yer verilmiştir. Yaşmağın iç yüzeyi altta birbirinden bağımsız niş dizisi ile hareketlendirilmişken üst kısmında aşağıya doğru sarkan püsküller bulunmaktadır. Baklava dilimleri, üçgen dizileri ve kemer dizisinde, sarı, kırmızı, yeşil ve beyaz renkler alternatifli olarak kullanılmıştır. Püsküllerde ipler mavi iken, uç ksımları sarıdır. Yaşmağın tepe noktası ise alem ile taçlandırılmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 1,45 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. İç yüzeyinde, altta lale ve farklı çiçek desenlerine yer verilirken, üstte her iki yana doğru çekilen perde motifine yer verilmiştir. Perde kenarlardan üç sıra püskül ile boğumlanmıştır. Grinin tonları ile yansıtılan perdede üç boyutlu görünüm mevcuttur, püsküllerde tercih edilen renk ise siyahtır.

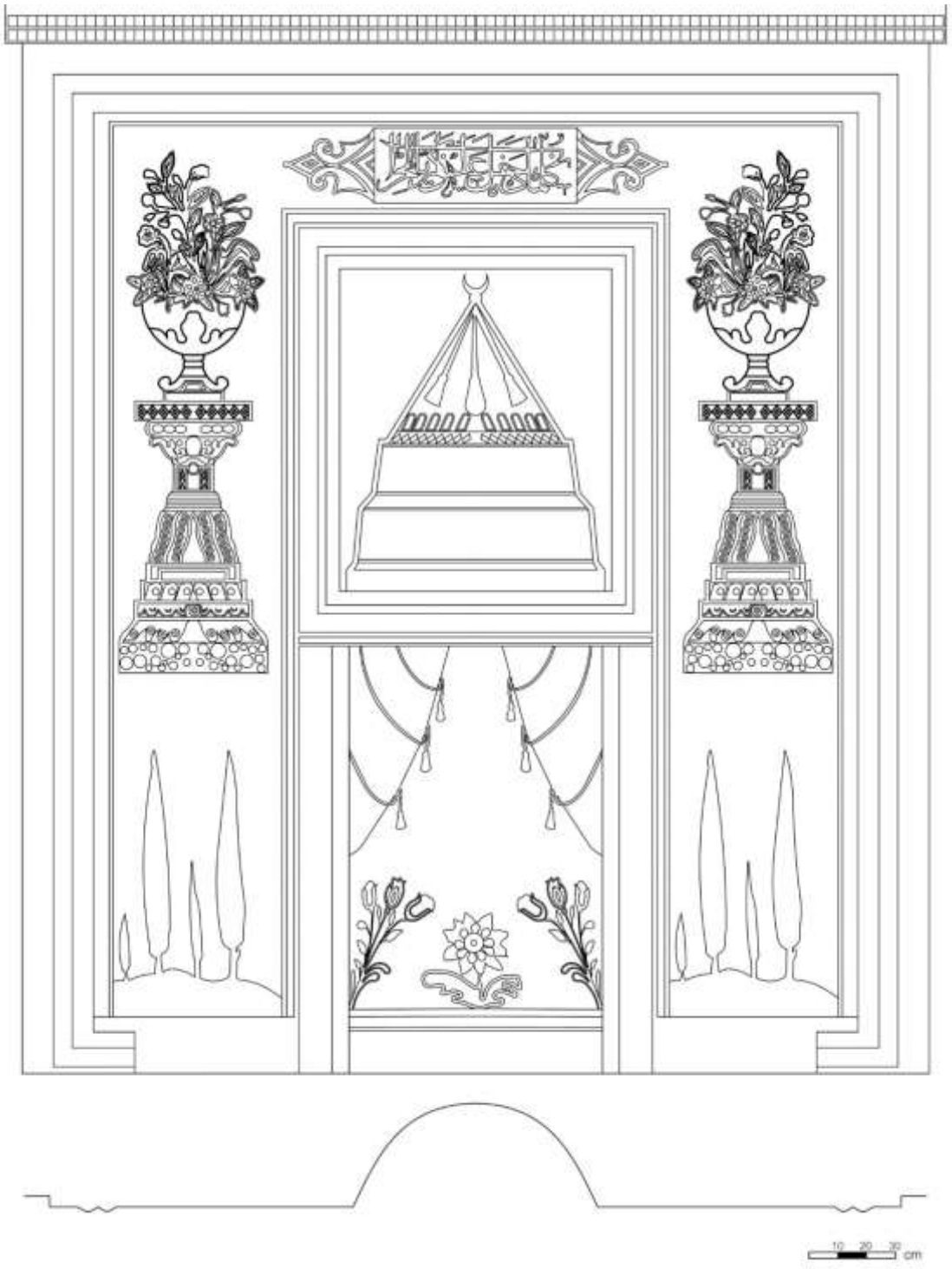
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

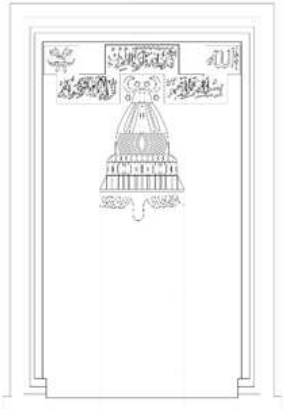

Çizim 2.138. Sayraç Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.257. Sayraç Mahallesi Merkez Camii Mihrabı

2.15.5. Karasu Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.15.5.
Çizim Numarası	2.139.
Fotoğraf Numarası	2.258.-2.260.
İnceleme Tarihi	17.12.2018
Koordinatlar	40° 57' 33" Kuzey - 39°17' 44" Doğu
Caminin Tarihi	1948-52
Mihrabın Tarihi	1948-52
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,85 m Y: 3,50 m D: 0,45 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: C Geçme, Balıksırtı, Ay-yıldız, İstiridye, Diş Sırası, İnci Formlu Küresel Dizi
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Caminin batı cephesi üzerinde Arapça rakamlarla H.1366 , giriş kapısı üzerinde ise H.1370 tarihleri geçmektedir (Fotoğraf 2.258, 2.259). M.1948-52 yılları arasına denk gelen bu tarihler yapımının dört yılda tamamlandığının işaretidir. Mihrabıda belirtilen tarihlerde yapılmıştır.

Fotoğraf 2.258. Karasu Mahallesi Camii Batı Cephe Kitabesi

Fotoğraf 2.259. Karasu Mahallesi Camii Giriş Kapısı Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında giriş kapısı karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.139, Fotoğraf 2.260).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap düz bir bordürle çevrelendikten sonra iki dışbükey bir içbükey silme ile kuşatılmıştır. Silmeler ile niş arasında kalan geniş kuşak bir bütün olarak alınlığı ve köşeliği kapsayacak şekilde tasarlanmıştır.

III. Alınlık: Mihrabın geniş kuşağının üst bölümü alınlık olarak değerlendirilerek, iki sıra halinde panolar içinde yazılara yer verilecek şekilde tasarlanmıştır. Üst sırada sağdan sola ilk panoda *"Allah*", ortadaki panoda Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab",* son panoda *"Muhammed"* yazılarına yer verilmiştir. İkinci sırada ise *"Bismillahirrahmanirrahim*", ve *"La ilahe illallah Muhammeden Resullullah*", ifadeleri geçmektedir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmak kenarında kalan köşelikte bakışımlı düzende yerleştirilmiş ay-yıldız motiflerine ve yıldız rozetlere yer verilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru iki kademe ile daralarak sivri kemerli, istiridye yivli yaşmak ile sonlandırılmıştır. Kademelerin iç yüzeyinde balık sırtı ve niş dizisine benzer süslemeler, kademeler arası geçişlerde ise inci formlu küresel diziler ve diş sıralarına yer verilmiştir. Nişin alt kısmı ile kavsarayı ayıran kuşakta, C geçme motifine rastlanmaktadır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 1 m genişliğe, 1,80 m yüksekliğe, 45 cm derinliğe sahiptir..

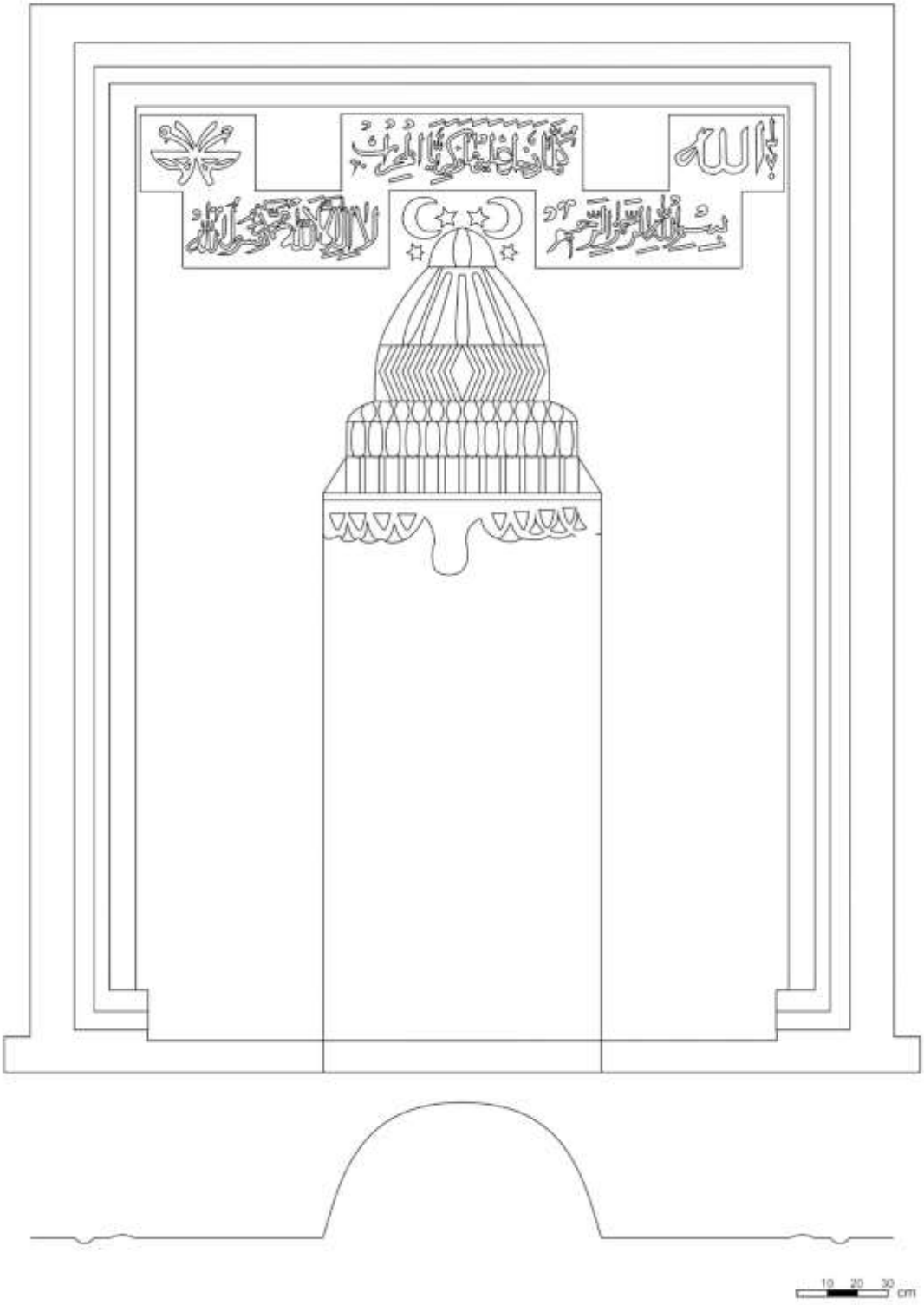
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

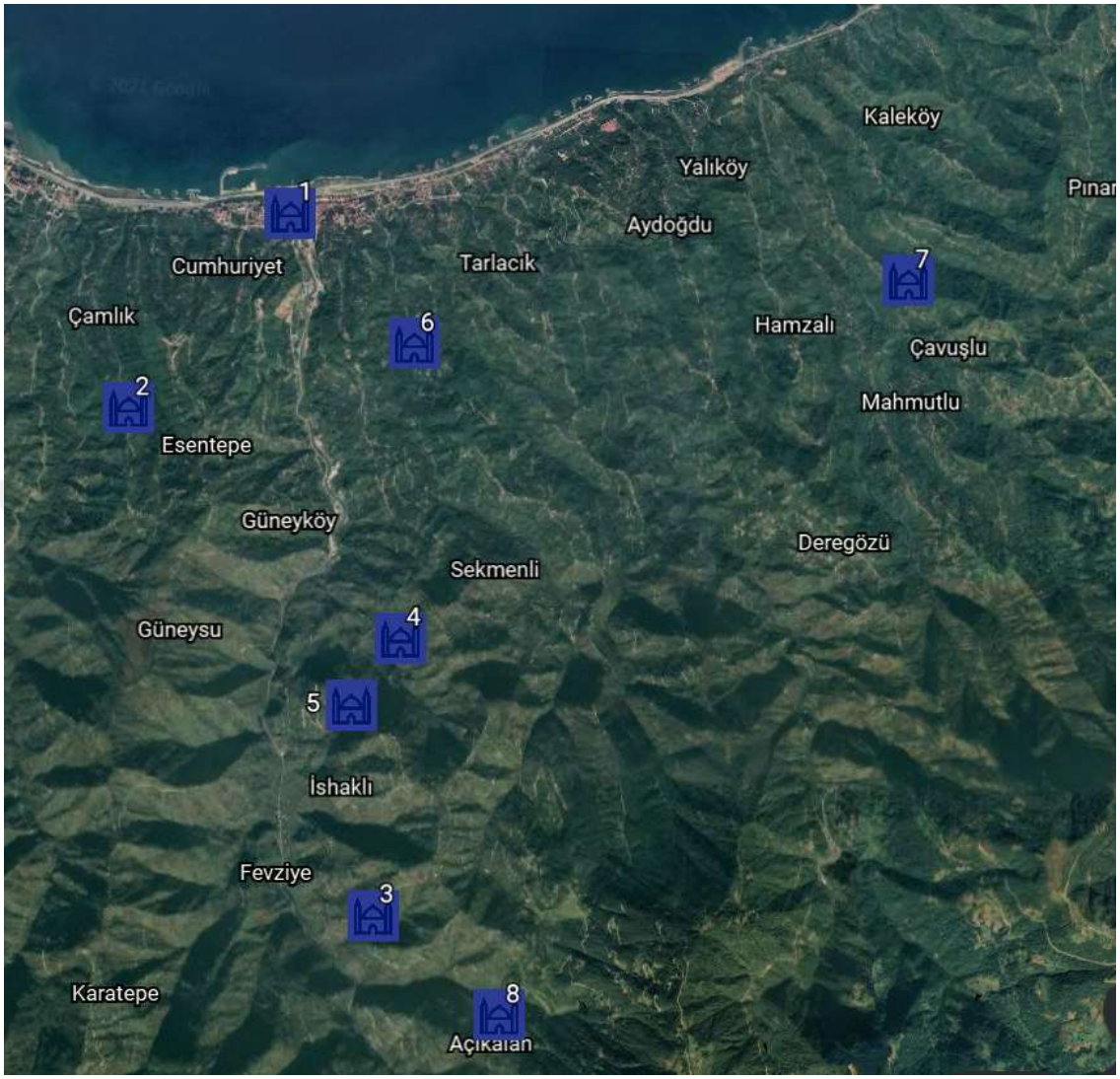

Çizim 2.139. Karasu Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.260. Karasu Mahallesi Camii Mihrabı

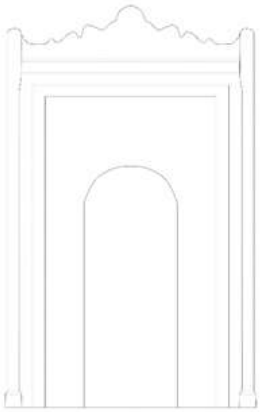
2.16. TRABZON VAKFIKEBİR İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.16. Vakfıkebir İlçesi Cami Dağılımı

1	Merkez Eski Camii	5	Sinanlı Mahallesi Camii
2	Çamlık Mahallesi Yukarı Camii	6	Yıldız Mahallesi Camii
3	Ortaköy Mahallesi Camii	7	Demirci Mahallesi Merkez Camii
4	Soğuksu Mahallesi Camii	8	Açıkalan Mahallesi Eski Camii

2.16.1. Merkez Eski Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.16.1.
Çizim Numarası	2.140.
Fotoğraf Numarası	2.261.-2.263.
İnceleme Tarihi	19.12.2018
Koordinatlar	41° 2' 51" Kuzey - 39° 1' 33" Doğu
Caminin Tarihi	İlk yapılış: H.1208/M.1794, Büyütülme:H.1225/M.1810, Son
Mihrabın Tarihi	XX. yüzyılın ilk yarısı
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,80 m Y: 4,30 m D: 0,55 m
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami minaresinin kaidesine son dönemlerde asılan tanıtım panosunda caminin yapım yılı için 1794, büyütülme tarihi için 1927[695], son onarım tarihi için 2007 yılı geçmektedir (Fotoğraf 2.261). Bunların dışında Trabzon VGM arşivlerinde bulunan kayıtlarda ise yapım yılı 1810 olarak belirtilmiştir[696]. Yapının orijinal mihrabı ile ilgili bilgiler mevcut değildir. Trabzon VGM arşivlerinde geçen kayıtlara göre 1927 yılında yapılan cami büyütme çalışmalarından 10-15 yıl sonra yapıldığı[697] ve çinili olduğu (Fotoğraf 2.262), 2007 yılında Trabzon VGM tarafından yapılan onarımda orijinal özelliklerine en yakın şekilde restore edilerek çinilerinden arındırıldığı[698] bilgisi bulunmaktadır.

[695] Bu tarih arşiv belgelerinde 11 Cemazeyilevvel 1331/18 Nisan 1913 olarak geçmektedir. Bu genişletme masrafı Hazine tarfından karşılanmışır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haşim Albayrak, *Osmanlı Arşivlerindeki Trabzon Belgelerinin Özetleri,* Trabzon 2016, 840.
[696] Mimar Ş. Aydan Yılmaz ve İnşaat Mühendisi İsmet Çalık tarafından 08.04.2005 tarihinde hazırlanan raporda geçen bilgidir.
[697] Mimar Ş. Aydan Kızıltan tarafından 05.04.1996 tarihinde hazırlanan raporda geçen bilgidir.
[698] 10 Ocak 2007'de Yüksek Mimar Esra Günaydın ve Fen memuru Sagıp Okur tarafından hazılanan raporda geçen bilgidir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinde hafifçe batıya doğru kaydırılarak konumlandırılmıştır (Çizim 2.140, Fotoğraf 2.263).

Fotoğraf 2.261. Merkez Eski Cami Tanıtım Panosu

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Kenarlarda bulunan sütun başlıkları üzerinde yükselen babaların arasına yerleştirilen tepeliğin kenarları yumuşak bir dalga formu ile belirlenmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap kesme taşların kaydırmalı düzende üst üste istiflenmesi ile oluşturulmuştur. Tek sınırlayıcı unsur kenarlarda bulunan sütuncelerdir. Sütunceler, vazoya benzer formda kaide ve başlıklara sahiptir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

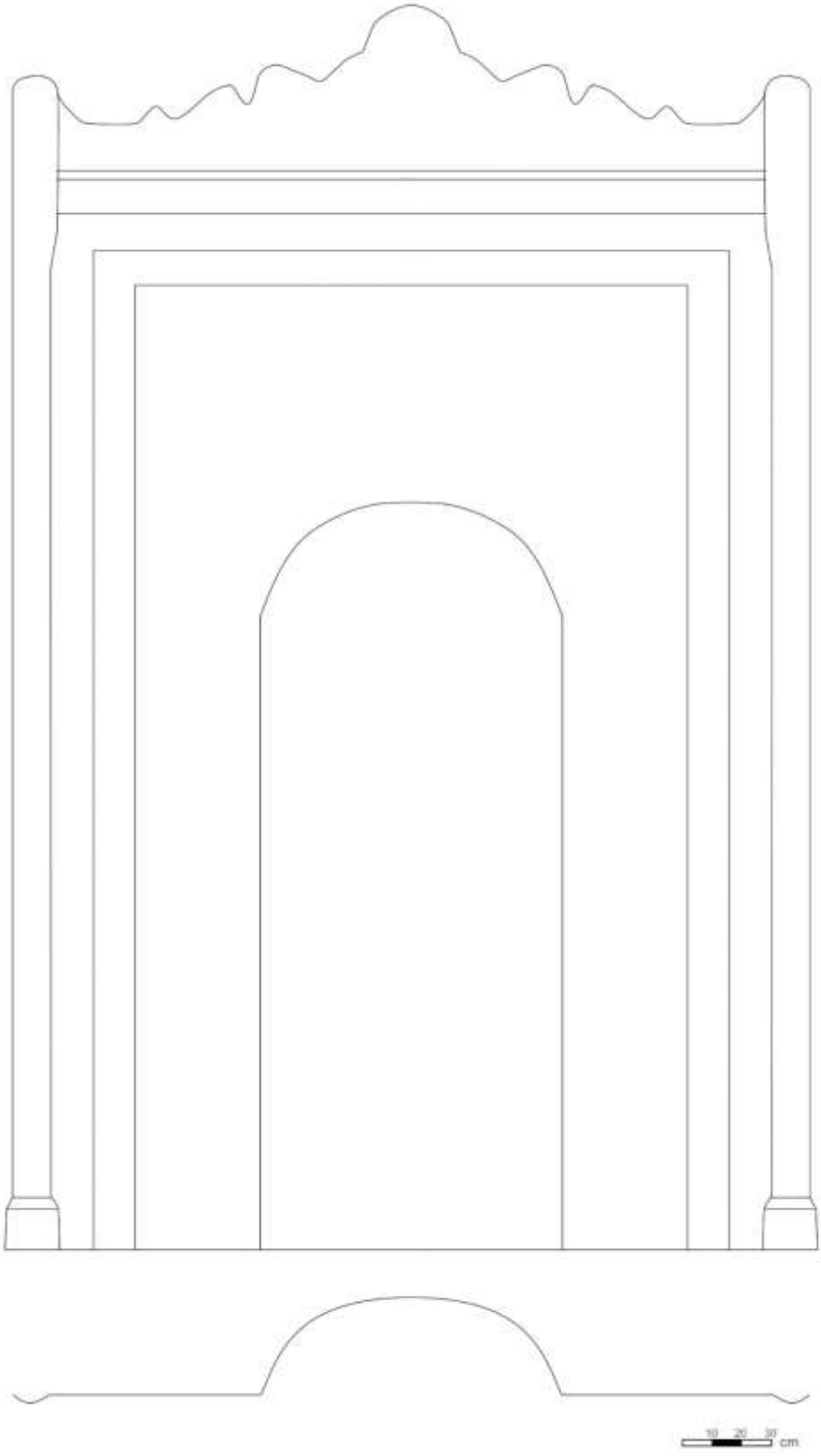
2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 1 m genişliğe, 2,60 m yüksekliğe, 55 cm derinliğe sahiptir. Eski fotoğrafına göre Ampir tarzda sivri kemerli bir yaşmakla son bulduğu anlaşılan niş, yapılan restorasyon ile dğiştirilerek yaşmak kısmı kapatılmış ve beyaz yağlı boya ile içi tamamen boyanmıştır.

3. **Sütunceler:** Yoktur.
   i. **Başlık:** Yoktur.
   ii. **Gövde:** Yoktur.
   iii. **Kaide:** Yoktur.

VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

Fotoğraf 2.262. Merkez Eski Cami Mihrabı Eski Fotoğrafı (Trabzon VGM Arşivinden)

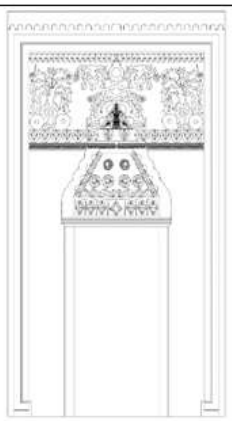

Çizim 2.140. Merkez Eski Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.263. Merkez Eski Camii Mihrabı

2.16.2. Çamlık Mahallesi Yukarı Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.16.2.
Çizim Numarası	2.141.
Fotoğraf Numarası	2.264.-2.266.
İnceleme Tarihi	19.12.2018
Koordinatlar	41° 1' 31" Kuzey - 39°16' 9" Doğu
Caminin Tarihi	H.1277/M.1860
Mihrabın Tarihi	H.1277/M.1860
Mihrabın Ölçüleri	G: 1,90 m Y: 3,40 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Dört Kollu Yıldız, Halat/Burma, Işınsal Çubuklar, Diş Sırası
	Bitkisel: Lale, Servi, Nar
	Nesneli: Vazo
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerindeki Türkçe kitabeye göre yapım tarihi H.1277/M.1860'dır. Aynı kitabede onarım tarihi ise 2003 olarak geçmektedir. Vakfıkebir İlçe Müftülüğü tarafından onaylanan ibadete açılış beratında ise, yapım yılı 1860, açılış tarihi 1926 olarak geçmektedir. Bu da yapının 1926'da da onarıldığını göstermektedir. XIX. yüzyıldan kaldığı üzerindeki süslemelerden belli olan mihrap, sonradan bordo, gri ve sarı ile renklendirilmiştir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinde giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.141, Fotoğraf 2.266).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Saçaklarında üzeri yivlerle belirlenmiş diş dizileri bulunan tepelik, yatay dikdörtgen formludur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap düz bir bordür ile çevrelendikten sonra bir dışbükey bir içbükey silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır. Silmeler ile niş arasında kalan geniş kuşak bir bütün olarak hücreyi de kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Yan yüzeyler boş bırakılmışken süsleme, kavsaranın kenarları ve üzerinde yoğunlaşmıştır. Yaşmağın tepe noktasında kabara üzerine oturtulan alemi andıran motif ile yüzey ikiye bölünmüştür. Ortası topuzlu Ampir etkili kabara, aynı zamanda sağa ve sola doğru yönlendirilmiş ve yaşmağın şekline göre aşağıya doğru eğimlenmiş kıvrımdallarında merkezi konumundadır. Üçlü düzende ele alınmış olan bu kıvrımdallar uçlara kadar yapraklarla dolgulanmıştır. Uçlarında ise en üsttekilerde geometrik ve çarkıfelek dolgulu rozetlere, diğerlerinde lalelere yer verilmiştir. Yaşmak ile alt bordürün kesiştiği noktada dış köşelere ışınsal çubuklar yerleştirilmiştir. Yüzeyin her iki kenarında iki yandan kulpları olan, dip ve ağzı dar, gövdesi şişkin vazo görülmektedir. İçinden çıkan iki kıvrımdalın birinde lale, diğerinde ise nar motifine yer verilmiştir. Dallar tamamen yapraklarla dolgulanmıştır. Hem çiçek hem de meyvenin birarada kullanıldığı natürmort tasvirlerinin güzel bir örneğidir. Her iki tarafta simetri yakalanmaya çalışılsa da boyutları ve konumlarında asimetriklik söz konusudur. Yüzeyin her iki kenarında bu natürmortun daha büyük boyutla yansıtıldığı süslemeler mevcuttur. Buradaki vazoların kenarlarında kalan boşluklarda ise sağda iki tane küçük boyutlu, solda bir tane büyük boyutlu geometrik rozet bulunmaktadır. Mihrap yüzeyi bordo ile renklendirilirken motiflerin tamamı sarıdır (Fotoğraf 2.264).

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Altta niş ile aynı genişlikte dört kollu yıldız desenleriyle dolgulanmış düz bir kademeden sonra yukarıya doğru üçgen şekilde daralmakta ve sivri kemer formlu bir yaşmakla son bulmaktadır. Kavsaranın üçgen kademesi de asimetrik düzende yıldız, geometik desen ve çarkıfelek dolgulu rozet ve geometrik kabaralarla hiç boş yer bırakılmayacak şekilde motiflendirilmiştir. Yaşmağın tam ortasında servi ağacna yer verilmiştir. Kavsaranın tamamı sonradan sarı ile boyanmıştır (Fotoğraf 2.265).

2. **Nişin Alt Kısmı:** Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 1,65 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Gri ile renklendirilmiştir.

3. **Sütunceler:** Yoktur.

   i. **Başlık:** Yoktur.

   ii. **Gövde:** Yoktur.

   iii. **Kaide:** Yoktur.

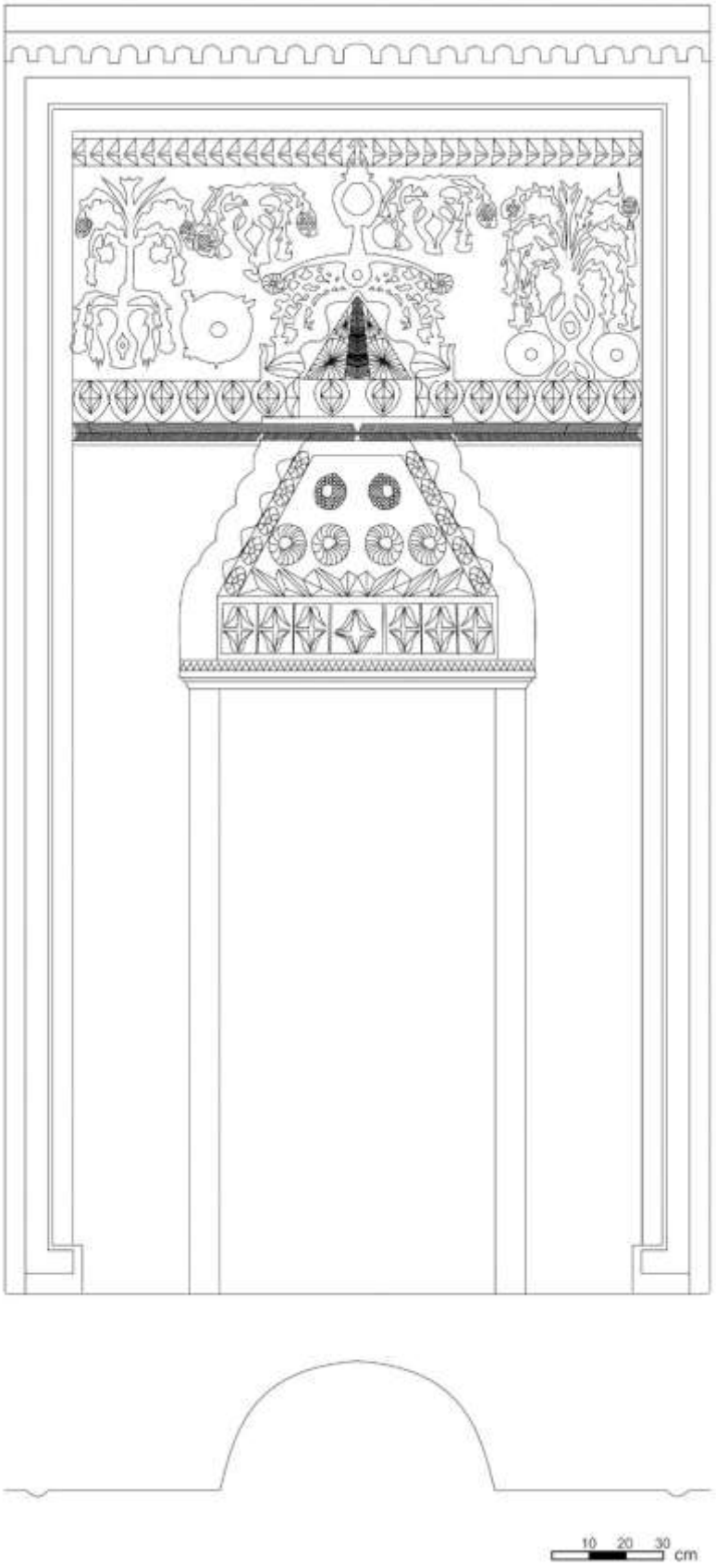
VII. **Oturtmalık:** Yoktur.

Fotoğraf 2.264. Çamlık Mahallesi Yukarı Camii Mihrabı Alınlık

Fotoğraf 2.265. Çamlık Mahallesi Yukarı Camii Mihrabı Kavsara

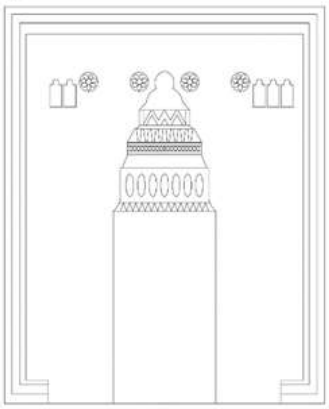

Çizim 2.141. Çamlık Mahallesi Yukarı Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.266. Çamlık Mahallesi Yukarı Cami Mihrabı

2.16.3. Ortaköy Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.16.3.
Çizim Numarası	2.142.
Fotoğraf Numarası	2.267.-2.268.
İnceleme Tarihi	18.12.2018
Koordinatlar	40° 55' 54" Kuzey - 39°17' 50" Doğu
Caminin Tarihi	H.1293-96/M.1876-79
Mihrabın Tarihi	H.1293-96/M.1876-79
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,55 m Y: 3,00 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava, Testere Dişi, Niş Dizisi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerinde bulunan kitabelerde yapım yılına işaret eden bilgiler mevcuttur. Sağda bulunan kitabede *"……Sene 1293"*, solda bulunan kitabede *".....Sene 1294"* bilgileri geçmektedir. Kapının üzerinde bulunan kitabelerde ise, ilk sırada sağ kartuşta Zümer Suresi 73. ayetin son kısmı olan "*selâmun 'aleykum* ***t****ibtum fedẖulûhâ ẖâlidîn(e)*[699]*"* yazılı iken sol kartuşta Nahl Suresi 32. ayetin son kısmı olan "*selâmun 'aleykumu-dẖulû-lcennete bimâ kuntum ta'melûn(e)*[700]*"* yazılıdır. İkinci sırada sağ kartuşta Cin Suresi'nin 18. ayeti olan "*Ve enne-lmesâcide li(A)llâhi felâ ted'û me'a(A)llâhi ehadâ(n)*[701]*"* yazılı iken sol kartuşta *"*Ey kapıları açan Allah'ım! Bize hayır kapılarını aç" anlamına gelen "*Allahümme Ya müfettihal ebvâb, iftah lenâ hayral bab"* duası yazılıdır. En alt satırda bulunan kartuşlarda ise sağdan sola

[699] "Selâm sizlere, ne hoşsunuz! Ebedî olarak içinde kalmak üzere haydi girin oraya" http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=39&ayet=73 (Erişim Tarihi: 17.06.2020)
[700] "Selam size, yapmış olduğunuz güzel işlerin mükafatı olarak girin cennet'e..." http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=16&ayet=32 (Erişim Tarihi: 17.06.2020)
[701] "Mescitler kuşkusuz Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın" http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=72&ayet=18 (Erişim Tarihi: 17.06.2020)

sırasıyla "*Cennâti adnin mufettehaten*", "*Sene 1296", "le humul ebvâb*[702]*"*, "….", *"Sene 1296*", "…." yazılıdır (Fotoğraf 2.267). Kitabelerden hareketle caminin H.1293-1296/M.1876-1879 yılları arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapının mihrabı giriş kapısı ile uyumludur ve aynı dönemde yapılmış olmalıdır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam ortasında ana giriş kapısının karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.142, Fotoğraf 2.268).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap düz bir bordür ile çevrelendikten sonra bir dışbükey bir içbükey silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır. Silmeler ile niş arasında kalan geniş kuşak bir bütün olarak alınlığı da kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Yan yüzeyler boş bırakılmışken süsleme, alınlık seviyesinde yoğunlaşmıştır. Burada bitkisel dolgulu rozetler ile beraber, sağda üçlü solda ikili düzenleme gösteren sathi küçük niş dizileri görülmektedir.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarında oluşan köşeliklerde sağda ve solda birer tane olmak üzere bitkisel dolgulu rozet bulunmaktadır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru üç kademe ile daralmakta üç dilimli kemere sahip, testere dişleri ile hareketlendirilmiş yaşmak ile son bulmaktadır. Alt kademenin iç yüzeyi niş dizisi saçağı testere dişi ile hareketlendirilmiştir. Ortadaki kademede yatay baklava dilimli süsleme kuşağı bulunurken, üst kademede diş dizilerine yer verilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 85 cm genişliğe, 1,50 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir.

3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

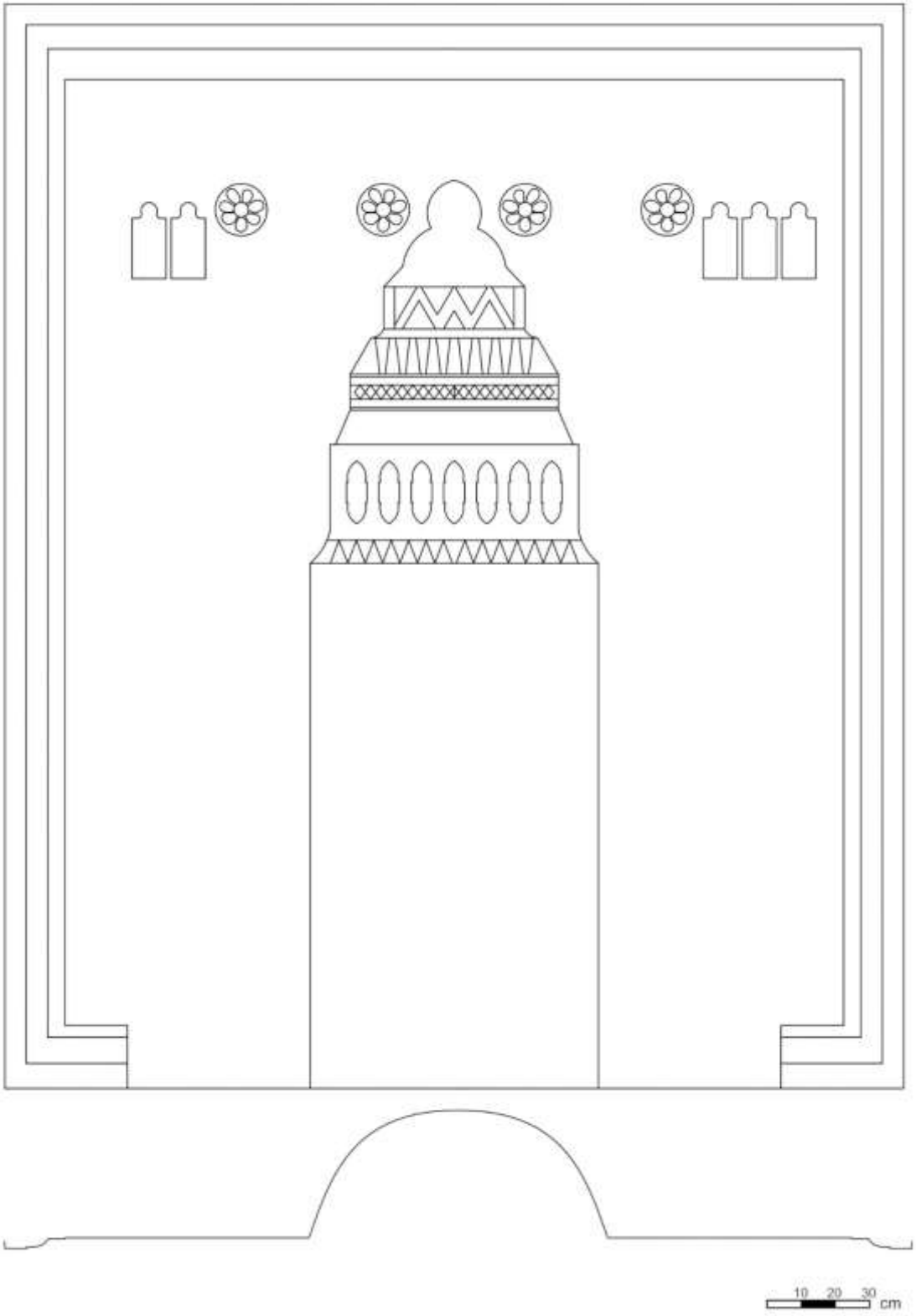
---

[702] Sad Suresi 50. Ayet, "Bütün kapıları kendilerine açılmış olan Adn cennetleri vardır." http://kuranikerim.name.tr/KURAN-I_Kerim-meali/KURAN-i_kerim-meallerini-sirala.asp?mealler=50&altun=38&meal-tefsir=AYET (Erişim Tarihi: 17.06.2020)

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Fotoğraf 2.267. Ortaköy Mahallesi Camii Giriş Kapısı

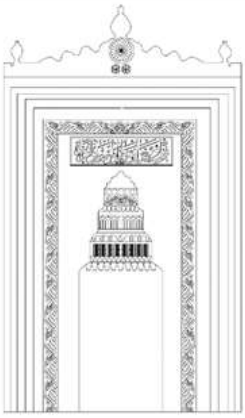

Çizim 2.142. Ortaköy Mahallesi Camii Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.268. Ortaköy Mahallesi Cami Mihrabı

2.16.4. Soğuksu Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.16.4.
Çizim Numarası	2.143.
Fotoğraf Numarası	2.269.-2.270.
İnceleme Tarihi	18.12.2018
Koordinatlar	41° 1' 49" Kuzey - 39° 19' 9" Doğu
Caminin Tarihi	İlk yapılış: H.1307/M.1889-90, Onarımlar:1982 ve 2008
Mihrabın Tarihi	H.1307/M.1889-90
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,80 m Y: 4,60 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Diş Sırası, Niş Dizisi, Yumurta Formlu Küresel Dizi
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede "*Kalellahü Teala Azze ve celle, selâmun 'aleykum* ***t****ibtum fedẖulûhâ ḫâlidîn(e), Sene 1307*[703]*"* ifadesine yer verilmiştir (Fotoğraf 2.269). Eski cami M.1889-90 tarihlidir. Vakfıkebir İlçe Müftülüğü tarafından onaylanan ibadete açılış beratında ise, tarih, 1982 olarak geçmektedir. Bu da bize yapının 1982'de onarıldığını göstermektedir. Ayrıca mihrap ve minber üzerindeki kitabede ise tarih H.1425 olarak geçmektedir. Bu da yapının son onarımının 2007-2008'de yapıldığının işaretidir. Son onarımda elden geçirilen mihrabının niş özellikleri XIX. yüzyıl üslubunu yansıtmaktadır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin tam merkezinde giriş kapısının karşısında konumlandırılmıştır (Çizim 2.143, Fotoğraf 2.270).

[703] Zümer Suresi'nin 73. Ayetinin son kısmı, "Aziz ve kudretli allah buyurdu: Selâm sizlere, ne hoşsunuz! Ebedî olarak içinde kalmak üzere haydi girin oraya" http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=39&ayet=73 (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

Fotoğraf 2.269. Soğuksu Mahallesi Cami Giriş Kapısı Kitabesi

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Kenarlarında ve taç kısmında birer alemin bulunduğu tepelik dalgalı forma sahiptir. Yüzeyinde tam merkezde bitkisel dolgulu rozet ve altında yıldız ile dolgulanmış iki altıgen rozet bulunmaktadır.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap dıştan içe doğru dışbükey ve içbükey silmeler ve bordür kuşaklarıyla kademeli olarak içe doğru çökertilmiştir. İç bordür, zikzakların aralarının yapraklarla sağa ve sola doğru hareketlendirilmesi ile yansıtılırken diğerleri sadedir.

III. Alınlık: Yoktur**.**

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Sade bırakılmıştır.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru üç kademe ile daralan kavsara, sivri kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır. Alt kademe, yivler ve noktalarla hareketlendirilirken saçağında üzeri yivli diş dizilerine yer verilmiştir. İkinci kademe, niş dizilerine sahiptir ve saçağında yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan yumurta formlu küresel dizi

bulunmaktadır. Üçüncü kademe kıvrımdallar ile motiflendirilirken saçağında yine yumurta dizilerine yer verilmiştir. Dalgalı formda sivri kemerle çerçevesi belirlenen yaşmağın içinde de üzeri yivli diş sıralarına rastlanmaktadır. Kavsara, yeşil, mavi, beyaz ve sarı ile renklendirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 95 cm genişliğe, 1,65 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir.

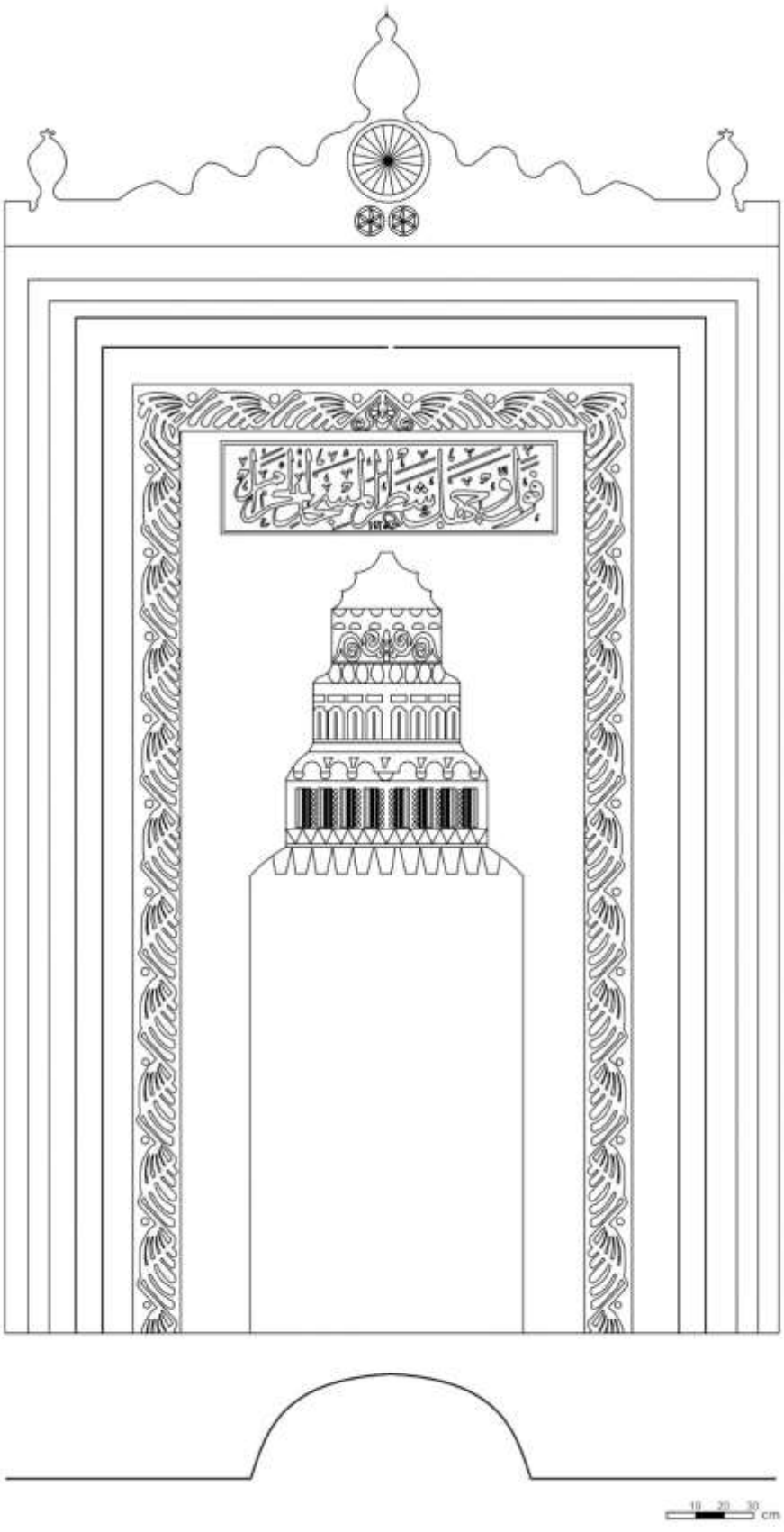
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.143. Soğuksu Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.270. Soğuksu Mahallesi Cami Mihrabı

2.16.5. Sinanlı Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.16.5.
Çizim Numarası	2.144.
Fotoğraf Numarası	2.271.
İnceleme Tarihi	18.12.2018
Koordinatlar	40° 59' 47" Kuzey - 39° 17' 18" Doğu
Caminin Tarihi	H.1320/M.1902
Mihrabın Tarihi	H.1320/M.1902
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,00 m Y: 3,50 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Diş Sırası, Niş Dizisi
	Nesneli: Perde, Kandil
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Cami giriş kapısı üzerinde Türkçe kitabede yapım tarihi H.1320/M.1902 olarak geçmektedir. Yapı ile çağdaş olan mihrabında onarım izleri mevcuttur.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin ortasında giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.144, Fotoğraf 2.271).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur, fakat mihrabın üzerindeki duvara sonradan boya ile dalgalı formda bir tepelik görüntüsü verilerek iç yüzeyi yazı, geometrik ve bitkisel desenlerle süslenmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap düz bir bordür ile çevrelendikten sonra iki dışbükey bir içbükey silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır. Silmeler ile niş arasında kalan yüzey içe doğru kademelenmiştir.

III. Alınlık: Mihrabın geniş kuşağının üst bölümü alınlık olarak değerlendirilip, süslemeye zemin olarak kullanılmıştır. Kenarlarda bitkisel ve çarkıfelek dolgulu rozetlere yer verilirken ortada yatay dikdörtgen pano kullanılmıştır. Panonun orijinal dokusu bilinmemektedir, çünkü tepelik yapılırken bu kısımda yenilenerek üzerinde Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesi geçen yatay pano eklenmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru üç kademe ile daraltılmış olan kavsara süslemenin kullanıldığı bölümlerdendir. En alt kademenin yüzeyi boş iken diğerlerinde niş ve diş dizilerine yer verilmiştir. Saçakları ise yine alt yüzeyleri çiçek desenli rozetler ile hareketlendirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 1 m genişliğe, 1,80 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir. Kavsaranın başladığı nişin tepe noktası perde dilimleri ile harektlendirilirken, ortasında aşağıya doğru sarkıtılan kandile yer verilmiştir.

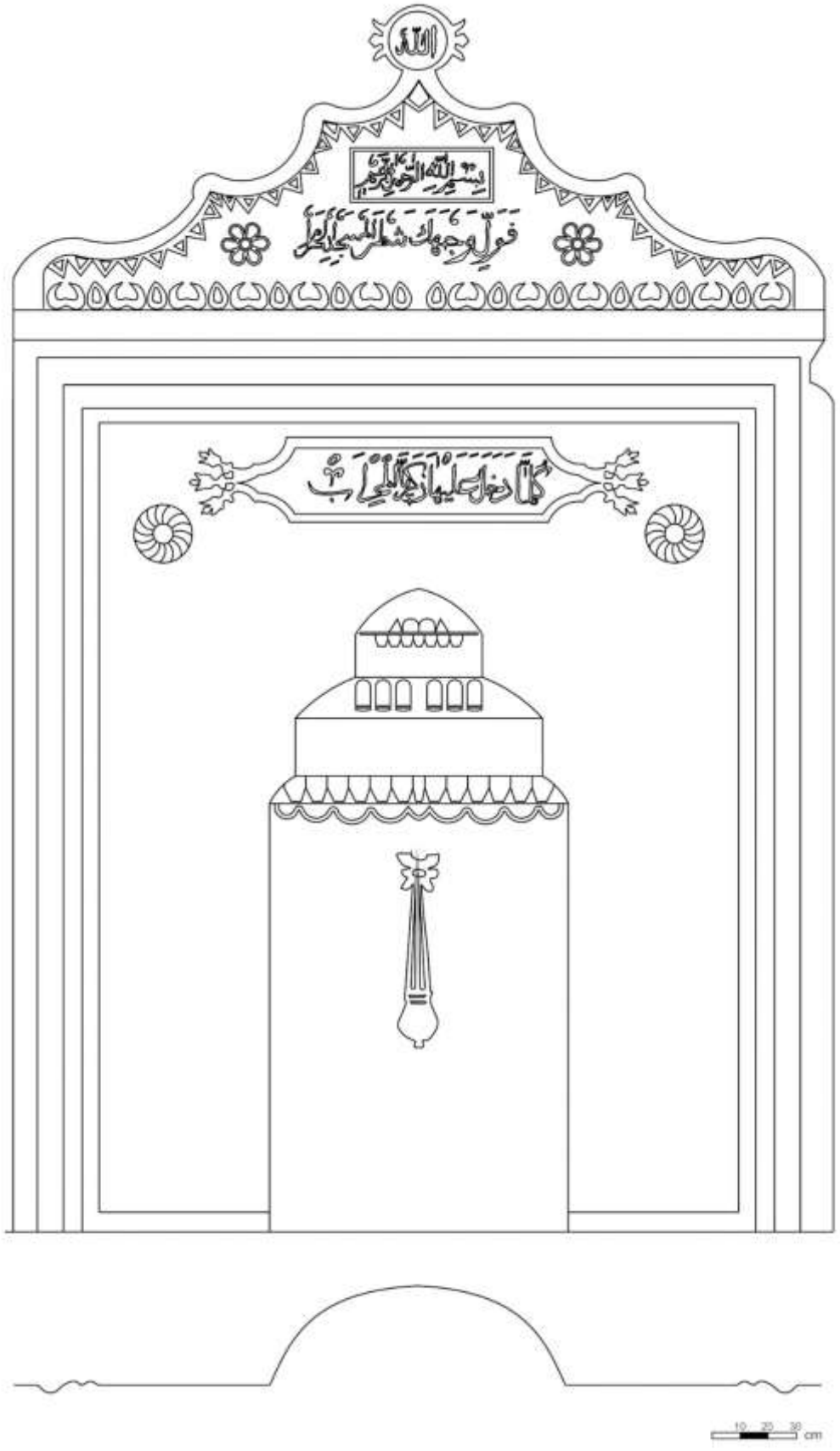
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.144. Sinanlı Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.271. Sinanlı Mahallesi Cami Mihrabı

2.16.6. Yıldız Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.16.6.
Çizim Numarası	2.145.
Fotoğraf Numarası	2.272.
İnceleme Tarihi	19.12.2018
Koordinatlar	41° 3' 15" Kuzey - 39° 19' 11" Doğu
Caminin Tarihi	1930
Mihrabın Tarihi	1930
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,20 m Y: 4,20 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Kabartma, Oyma
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Zikzak, Ay-yıldız, Diş Sırası, Niş Dizisi
	Bitkisel: Palmet, Servi
	Nesneli: Kandil, Alem
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Vakfıkebir İlçe Müftülüğü tarafından hazırlanan tanıtım panosu ve ibadete açılış belgesinde tarih 1930 olarak geçmektedir. Yapının mihrabı da XX. yüzyılın ilk yarısında yapılmış bölge mihrapları ile benzerlik göstermektedir.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin ortasında giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.145, Fotoğraf 2.272).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Dalgalı form ile şekillendirilmiş tepelik, kenarlarda ve ortada bulunan çarkıfelek rozetler ile hareketlendirilmiştir. Bu rozetlerin üzerine denk gelecek şekilde konumlandırılan vazo şeklindeki çıkmalarla süsleme zenginleştirilmiştir. Tepe noktasını taçlandıran çıkmanın ortasında bir rozet ve bu rozetin üzerinde palmet motifine yer verilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap düz bir bordür ile çevrelendikten sonra dışbükey bir silme ile ters U biçiminde kuşatılmıştır.

III. Alınlık: Mihrabın geniş kuşağının üst bölümü alınlık olarak değerlendirilip, süslemeye zemin olarak kullanılmıştır. Bu alanda tam ortada sonradan eklendiği belli olan ayet panosu yer almaktadır. Üzerinde bakışımlı düzende yerleştirilmiş ay motifleri ortadaki yıldızı çevrelemektedir. Yıldız dolgulu iki rozet ise sağa ve sola yerleştirilmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Ana yüzeyde köşelik seviyesinde yaşmağın üzerinde stilize edilmiş iki servi ile ortasında alem motifi bulunmakta iken yaşmağın kenarlarında yine yıldız rozetler dikkat çekmektedir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru üç kademe ile daraltılmış yuvarlak bir yaşmakla sonlandırılmıştır. Kademe yüzeylerinde niş dizisi, zikzak ve geometrik desenler bulunmaktadır. Saçaklar ise diş dizileri ile yansıtılmıştır. Yaşmak, altta üç üstte iki tane olan konsol çıkmalarla zenginleştirilmiştir. Kavsaranın iç yüzeyi ve mihrap yüzeyindeki diğer motifler sarı ile renklendirilmiştir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 1,70 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Ortasında iki zincir ile aşağıya doğru sarkıtılan kandile yer verilmiştir.

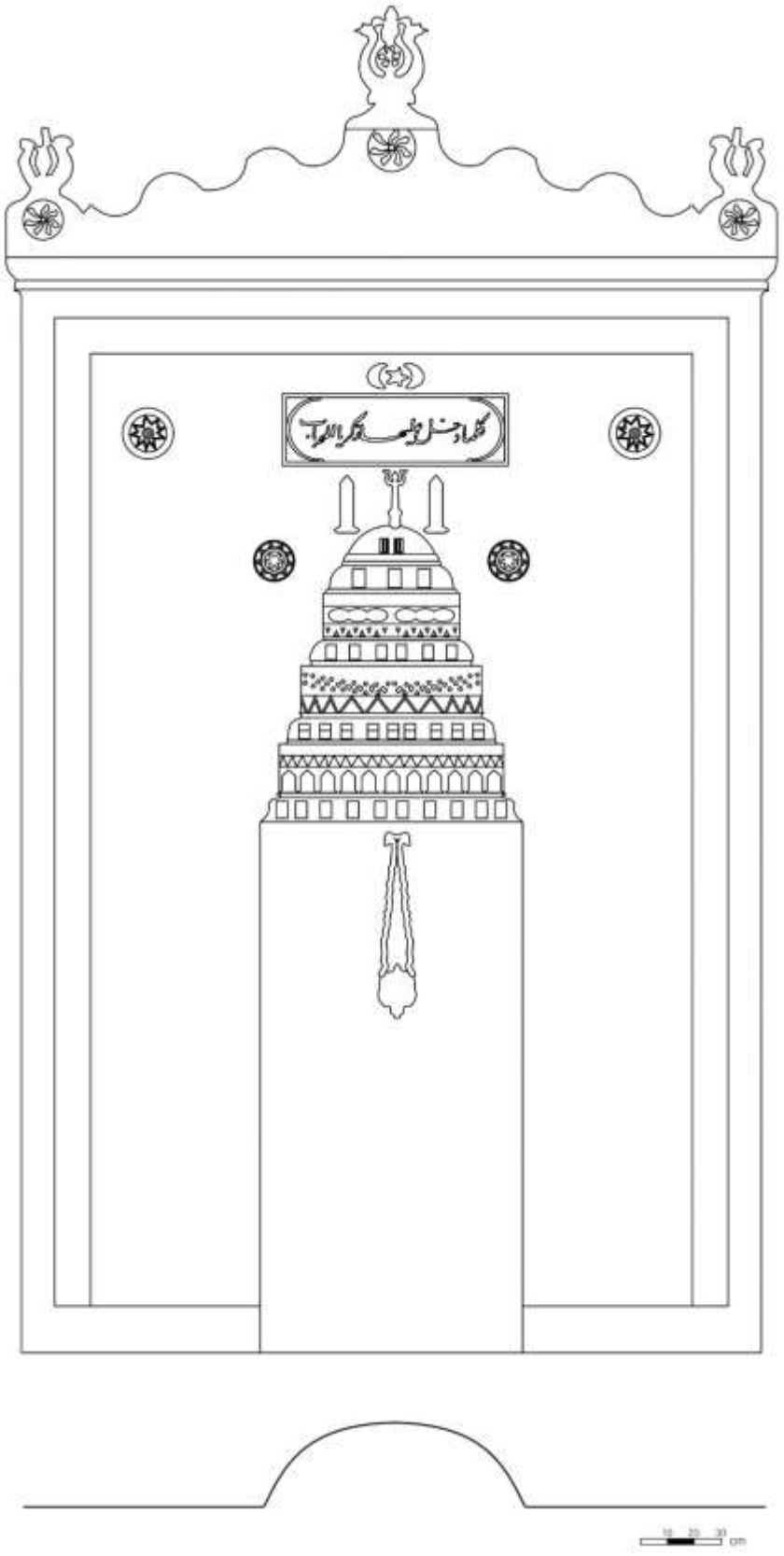
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.145. Yıldız Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.272. Yıldız Mahallesi Cami Mihrabı

2.16.7. Demirci Mahallesi Merkez Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.16.7.
Çizim Numarası	2.146.
Fotoğraf Numarası	2.273.
İnceleme Tarihi	20.12.2018
Koordinatlar	41° 3' 2" Kuzey - 39° 21' 0" Doğu
Caminin Tarihi	1930
Mihrabın Tarihi	1930
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,40 m Y: 3,50 m D: 0,35 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava, Diş Sırası
	Bitkisel: Kıvrımdal, Akant
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Giriş kapısı üzerinde bulunan Türkçe kitabede yapım yılı 1930 olarak belirtilmektedir. Camii, günümüzde kullanılmamaktadır. Yapının mihrabı aynı dönemde yapılmıştır. Ayrıca Çarşıbaşı ilçesinde Yeniköy Mahallesi'nde bulunan 1940 tarihli caminin mihrabı ile birebir aynıdır. O yapıda geçen İlyas Usta'nın bu yapınn ustası olma ihtimali oldukça güçlüdür.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin ortasında giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.146, Fotoğraf 2.273).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Merkez noktası alemle taçlandırılan tepelik, dalgalı forma sahiptir. Bu alana sonradan ayet panosu yerleştirilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap kalın dışbükey bir silme ile sınırlandırılmıştır. Niş ile çerçeve arasında kalan ana yüzeyde ise üç süsleme kuşağı bulunmaktadır. İlkinde zeminden tepeye kadar devam eden baklava dilimleri bulnurken,

diğer kuşak, Ters U biçiminde mihrabı dolaşan kıvrımdalların içbükey ve dışbükey kısımlarına yerleştirilen stilize edilmiş akant yaprakları ile tezyin edilmiştir. İkinci süsleme kuşağında, L şeklinde çubuk silmelerin etrafının içleri yaprak dolgulu C kıvrımlarıyla sarılmıştır.

III. Alınlık: Yoktur.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarlarında bulunan yaprak dolgulu dallarla hareketlendirilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 2,20 m yüksekliğe, 35 cm derinliğe sahiptir ve yuvarlak kemerli bir yaşmakla son bulmaktadır. Yaşmak ile nişi birbirinden ayıran diş dizisidir. Yaşmağın ortasında ise baklava dilimli kuşağa yer verilmiştir.

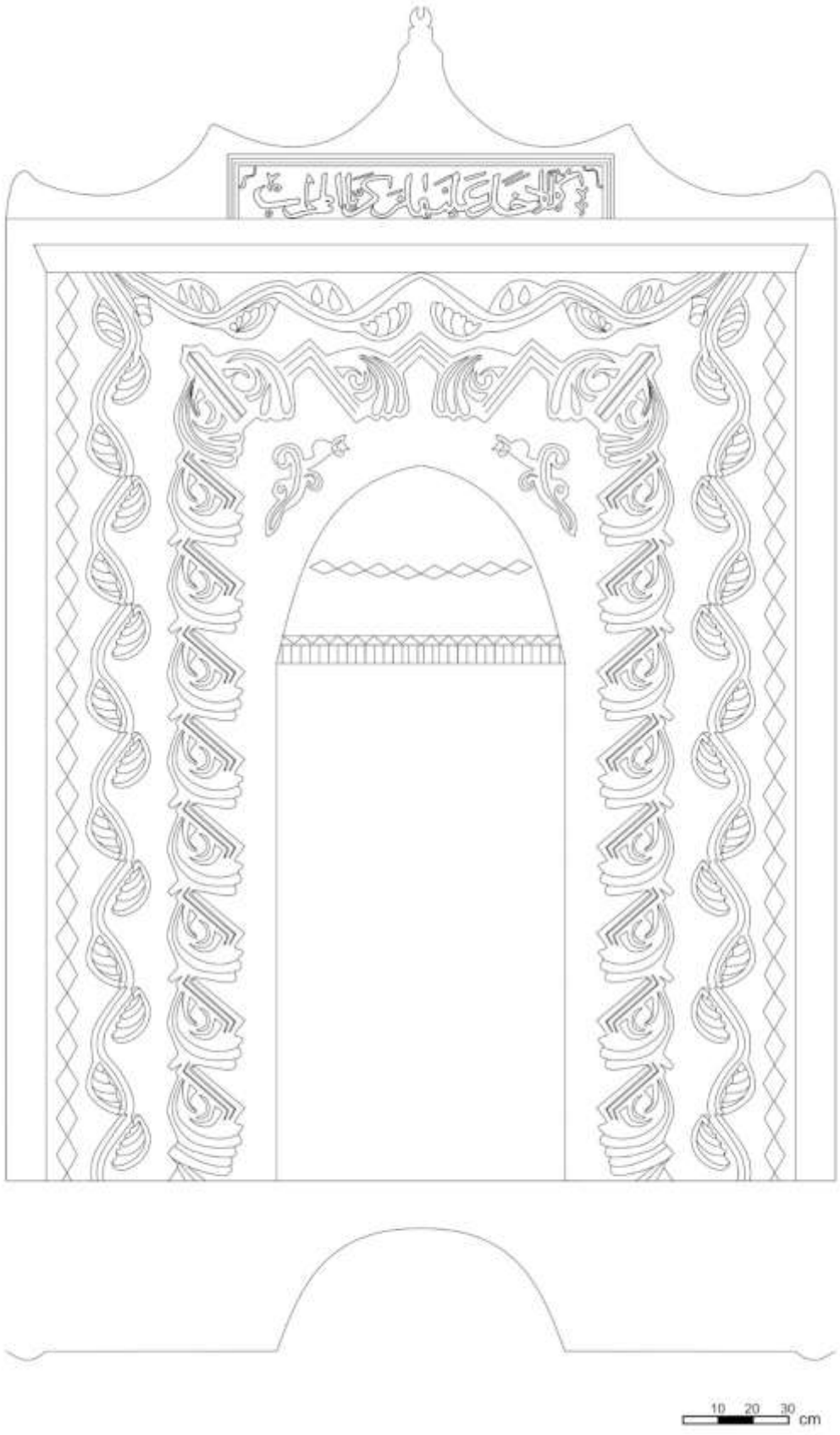
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.146. Demirci Mahallesi Merkez Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

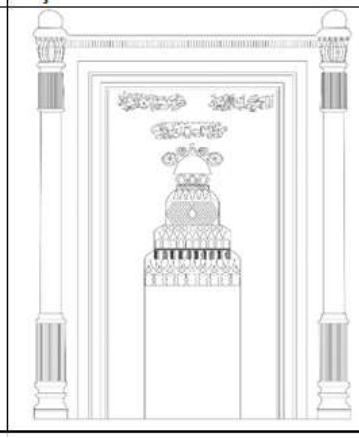

Fotoğraf 2.273. Demirci Mahallesi Merkez Cami Mihrabı

2.16.8. Açıkalan Mahallesi Eski Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.16.8.
Çizim Numarası	2.147.
Fotoğraf Numarası	2.274. - 2.275.
İnceleme Tarihi	18.12.2018
Koordinatlar	40° 58' 6" Kuzey - 39° 18' 30" Doğu
Caminin Tarihi	1947
Mihrabın Tarihi	1947
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,50 m Y: 3,75 m D: 0,30 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve Derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Baklava, Balıksırtı, Halat/Burma, Diş Sırası, Niş Dizisi, İnci Formlu Küresel Dizi
	Nesneli: Perde-Püskül
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Caminin ana giriş kapısı üzerinde H.1363 tarihi geçmektedir. Yapım yılı 1947 olan caminin mihrabı da aynı dönemde yapılmıştır.

Fotoğraf 2.274. Açıkalan Mahallesi Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Tarih Kitabesi

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin ortasında giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.147, Fotoğraf 2.275).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Yoktur.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap kenarlardan Ampir tarzı yansıtır biçimde sütuncelerle kuşatılmıştır. Sütunlar kaide ve başlık formları ve hem alttan hem de üstten yivlerle hareketlendirilerek mihraba hakim boyutta ele alınmıştır. Devamında kullanılan iç bükey be dışbükey silmelerle mihrap kademeli olarak sınırlandırılmıştır.

III. Alınlık: Silmeler ile kavsara arasında kalan alınlık, ayet panoları ile bezenmiştir. Üstte iki, altta ise bir pano bulunmaktadır, harfler sarı ile renklendirilmiştir. Sağdan ilk panoda "Ya Rabbi! Üzerimize rahmetinin kapılarını aç" anlamına gelen *"Allahümmeftah aleyna ebvabe rahmetike"* duası bulunurken ikinci panoda Bakara Suresi 144. ayet olan, *"Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram"* yazılıdır. Altta ise Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*kullemâ dehale 'aleyha zekeriyya-l mihrab"* geçmektedir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yaşmağın kenarlarında kalan boşluklarla sınırlı tutulan köşeliklerde sağda ve solda birer tane üstte iki tane olmak üzere dört adet bitkisel rozete yer verilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yukarıya doğru üç kademe ile daraltılmış yuvarlak bir yaşmakla sonlandırılmıştır. Alt kademe yüzeyinde niş dizisi saçaklarında diş dizisi kullanılmıştır. Orta kademe yüzeyinde ortada bir baklava ve baklavayı saran balık sırtı motifi, saçağında ise inci formlu küresel diziye yer verilmiştir. Üst kademe yüzeyinde ise diş dizisi tercih edilmiştir. Yaşmak içi boş bırakılırken kademeler ile yaşmak arasında halat silme kullanılmıştır.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 80 cm genişliğe, 1,45 m yüksekliğe, 30 cm derinliğe sahiptir. Nişin kavsara altındaki bölümünde perde motifi ve püsküller yansıtılmıştır.

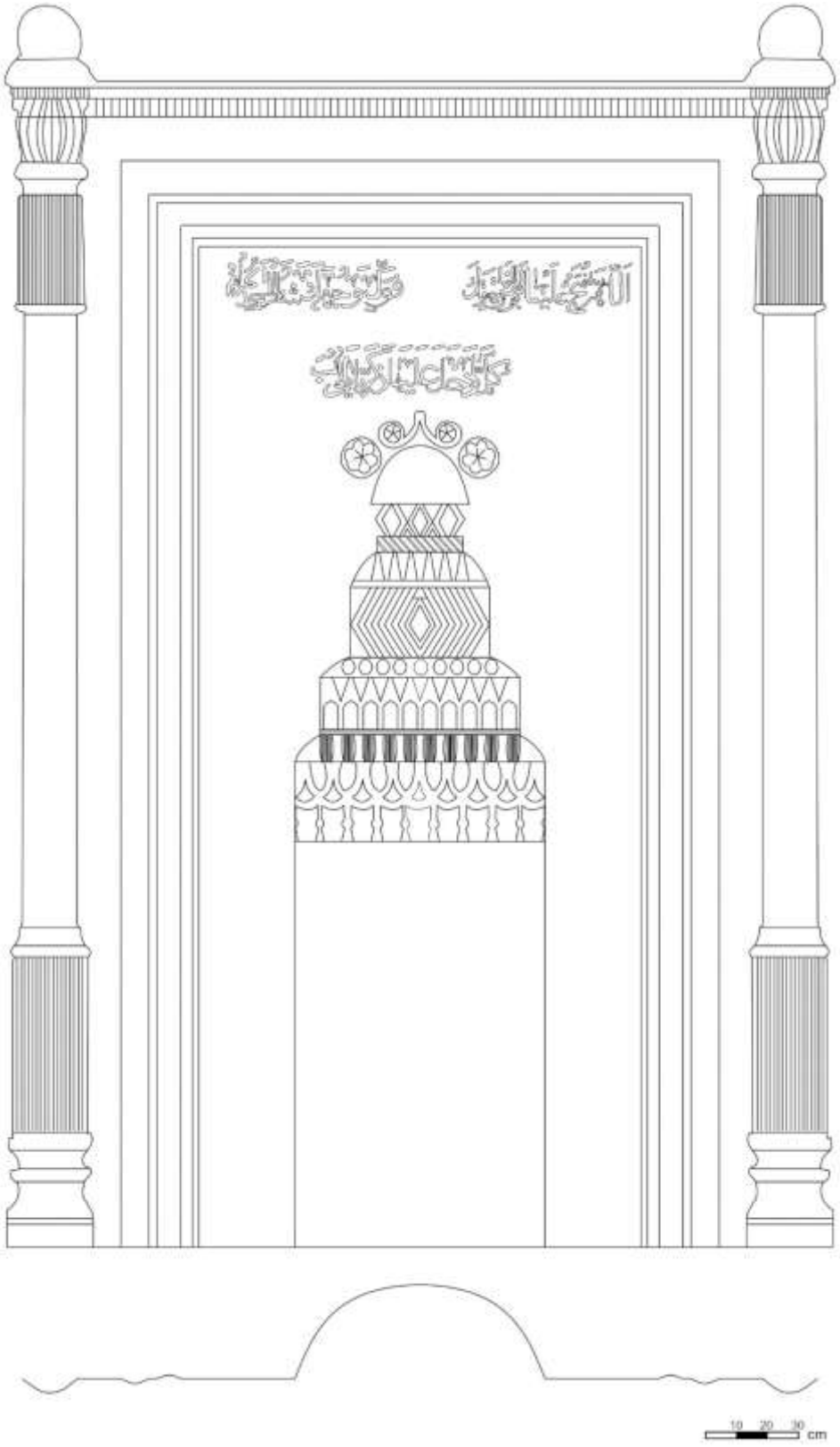
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.147. Açıkalan Mahallesi Eski Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.275. Açıkalan Mahallesi Eski Cami Mihrabı

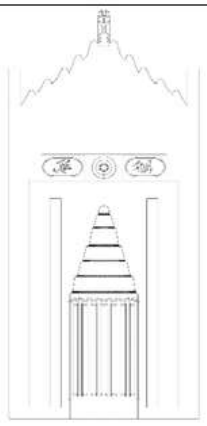
2.17. TRABZON YOMRA İLÇESİ MİHRAPLARI

Harita 2.17. Yomra İlçesi Cami Dağılımı

1	Özdil Mahallesi Merkez Camii
2	Çamlıca Mahallesi Camii
3	Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii

2.17.1. Özdil Mahallesi Merkez Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.17.1.
Çizim Numarası	2.148.
Fotoğraf Numarası	2.276.
İnceleme Tarihi	9.07.2019
Koordinatlar	40° 49' 59" Kuzey - 39° 49' 30" Doğu
Caminin Tarihi	H.17 Zilhicce 1308/M. 24 Temmuz 1891
Mihrabın Tarihi	H.17 Zilhicce 1308/M. 24 Temmuz 1891
Mihrabın Ölçüleri	G: 3,00 m Y: 6,30 m D: 0,60 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Halat/Burma, C Kıvrımı
	Nesneli: Alem
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Giriş kapısı üzerinde bulunan Türkçe kitabede yapım yılı, H.17 Zilhicce 1308 olarak geçmektedir. M.24 Temmuz 1891'e denk gelen bu tarih yapı üzerinde okunan üsluba da denk düşmektedir. Mihrabı yapı ile çağdaştır.

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin ortasında giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.148, Fotoğraf 2.276).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Kenarları dalgalı formla belirlenen üçgen tepeliğin kenarlarında ve tepe noktasında Osmanlı Neoklasiği üslupla ele alınmış Klasik Osmanlı dönemi mihraplarını hatırlatan kabartmalı alem motifine sahip babalara yer verilmiştir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap sadece niş ve kavsarayı çeveleyecek şekilde yüzeyi boş bordürle sınırlandırılmıştır. Yüzeyinde herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir.

III. Alınlık: Bordürle tepelik arasında kalan alınlık, üç kesme taşın yanyana dizilmesiyle oluşturulmuştur. Ortadaki taş üzerinde daire formlu bir kabartmaya yer

verilmiştir. Kenarlarda olanların özgün durumu bilinmemektedir. Geç dönemlerde üzerine *"Allah"* ve *"Muhammed"* isimleri yazılı oval panolar yerleştirilmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Bordürle kavsara arasında kalan köşelikler süslemesizdir.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: 1,60 m yüksekliğe sahip kavsara beş kademe ile yukarıya doğru daralmakta ve yuvarlak formlu bir yaşmakla son bulmaktadır. Kademelerin yüzeyleri sade iken aralardaki geçiş silmeleri halat desenlidir.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen yarım yuvarlak planlı niş, 1,05 m genişliğe, 2,20 m yüksekliğe, 60 cm derinliğe sahiptir ve iç yüzeyi dokuz yiv ile hareketlendirilmiştir. Yivlerin alt boşluklarında yelpaze dolgulara yer verilmişken, üst kısımları kaş kemerle sonlandırılmıştır. Yivler, üst kısımda birbirine C kıvrımlarıyla bağlanmıştır.

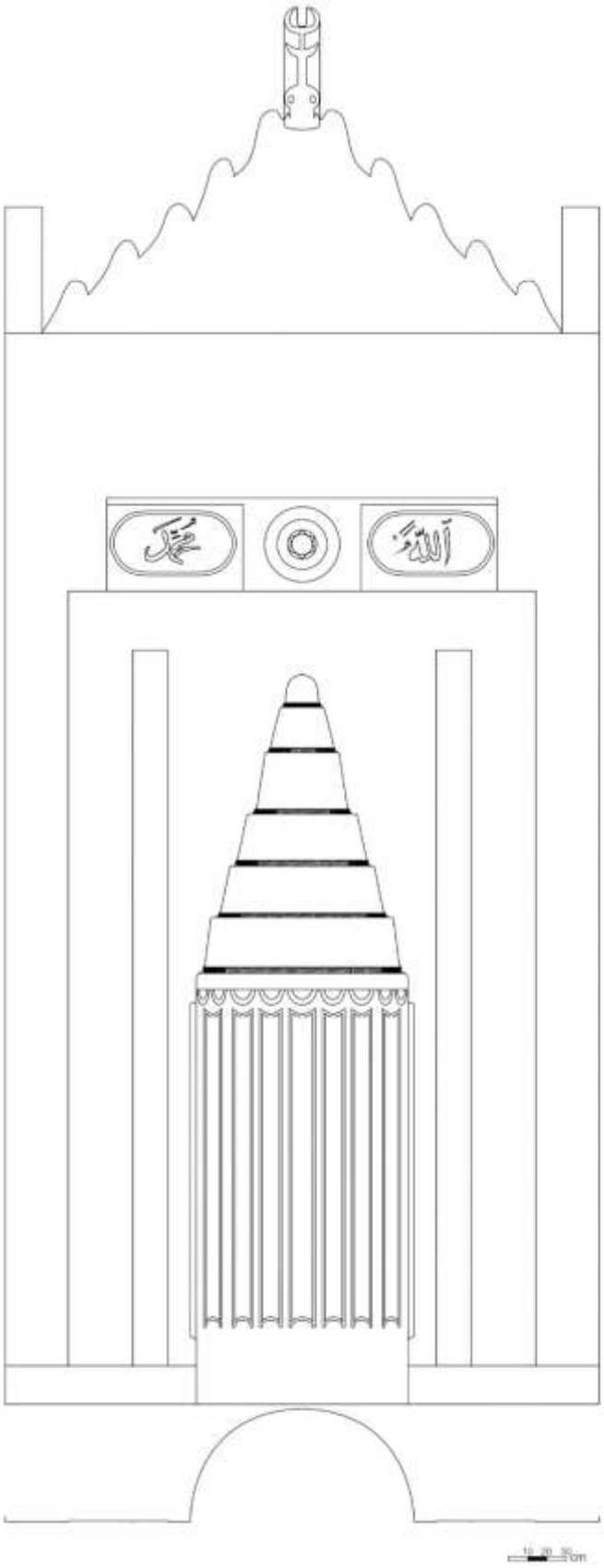
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.148. Özdil Mahallesi Merkez Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.276. Özdil Mahallesi Merkez Cami Mihrabı

2.17.2. Çamlıca Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.17.2.
Çizim Numarası	2.149.
Fotoğraf Numarası	2.277.
İnceleme Tarihi	9.07.2019
Koordinatlar	40° 48' 37" Kuzey - 40° 4' 17" Doğu
Caminin Tarihi	H.1323/M.1906-07
Mihrabın Tarihi	H.1323/M.1906-07
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,40 m Y: 4,40 m D: 0,50 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Bitkisel: Kıvrımdal, Palmet, Akant
	Yazı:Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş
	

Tarihçesi: Yomra İlçe Müftülüğü tarafından onaylanan ibadete açılış beratında 1906 tarihi geçmektedir. Mihrabı yapı ile çağdaştır. 1960'lı yıllarda kavsara ve niş değiştirilmiş, 1990'lı yıllarda da cami iç beden duvarları çini ile yenilenirken mihrabın çerçeve bordürüde kaplanıp motifler sarı ile renklendirilmiştir[704].

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin ortasında giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.149, Fotoğraf 2.277).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Palmet dizileriyle hareketlendirilmiş yatay dikdörtgen blok şeklindeki tepelik, Erken Osmanlı tepelik süslemelerine sahip formu ile dikkat çekmektedir.

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrap düz bir çerçeve ve dışbükey silme ile çevrelenmiştir. Dış çerçeve çini ile kaplanmıştır. Çerçeve ve niş arasında kalan geniş yüzey bitkisel süslemeye sahiptir. Mihrabı ters U biçiminde saran kıvrımdallar, etli

[704] Cami görevlisi Muammer Kına tarafından verilen bilgidir.

akant yaprakları ile zenginleştirilmiştir. Aralarda ise ana daldan çıkan sapların ucuna yerleştirilmiş palmetlere yer verilmiştir.

III. Alınlık: Yüzey süslemesi ile kavsara kuşatma kemeri arasında kalan alınlık, yazı panosu şeklinde değerlendirilmiştir. *"Allah"* ve *"Muhammed"* yazılı madalyonların arasında Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesine yer verilmiştir.

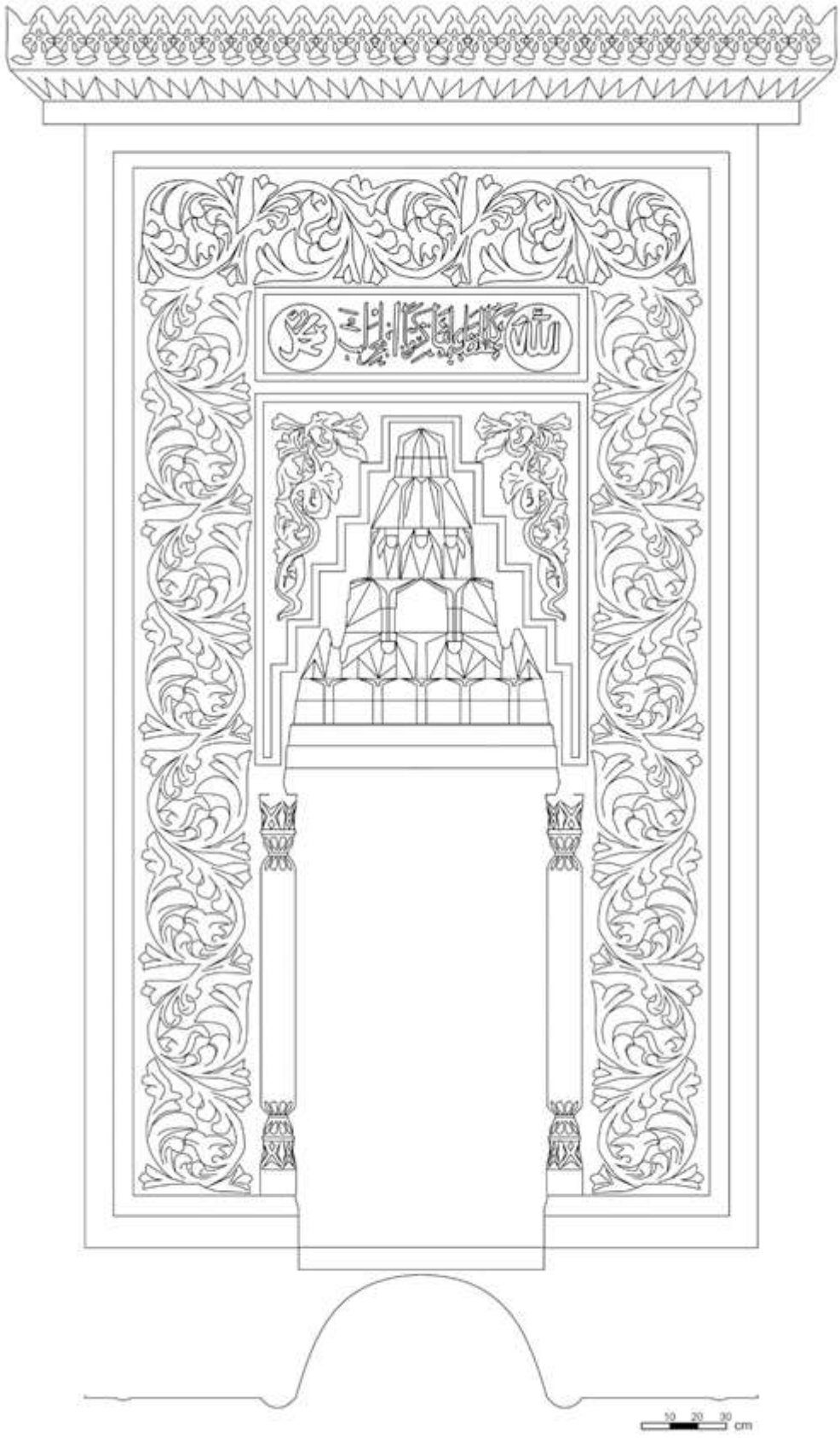
IV. Kemer: Mukarnas kavsaranın şekline göre basamaklı ilerletilen kemer kenarlarda silme ile devam ettirilerek kavsarayı çerçeve içine almıştır.

V. Köşelik: Kavsara çevresinde dolaşan silme sebebiyle oluşan boşluklar köşelik olarak değerlendirilmiş ve ana yüzey süslemesine benzer bitkisel kompozisyona yer verilmiştir.

VI. Mihrap Nişi:

1. **Kavsara:** 80 cm yüksekliğe sahip mukarnaslı kavsara orijinal değildir.
2. **Nişin Alt Kısmı:** Yukarıya doğru kademelenmeden yükselen beş yüzeyli yarım sekizgen planlı niş, 1 m genişliğe, 2 m yüksekliğe, 50 cm derinliğe sahiptir.
3. **Sütunceler:**
   i. **Başlık:** Kum saati formunda ele alınmıştır.
   ii. **Gövde:** Duvara bağımlı olan gövde sade bırakılmıştır.
   iii. **Kaide:** Kare kaide üzerinde kum saati formunda yansıtılmıştır.

VII. Oturtmalık: Yerden 15 cm yükselten oturtmalık mevcuttur.

Çizim 2.149. Çamlıca Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

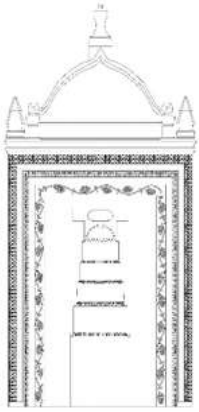

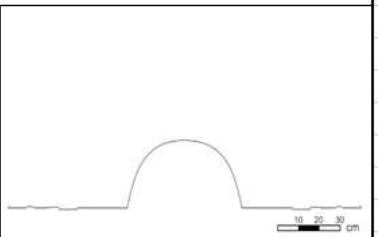
Fotoğraf 2.277. Çamlıca Mahallesi Cami Mihrabı

2.17.3. Sancak (Kohalı) Mahallesi Cami Mihrabı

Katalog Numarası	2.17.3.
Çizim Numarası	2.150.
Fotoğraf Numarası	2.278.
İnceleme Tarihi	9.07.2019
Koordinatlar	40° 48' 37" Kuzey - 40° 4' 17" Doğu
Caminin Tarihi	H.1328/M.1910-11
Mihrabın Tarihi	H.1328/M.1910-11
Mihrabın Ölçüleri	G: 2,30 m Y: 4,50 m D: 0,40 m
Süsleme Tekniği	Oyma (Düz ve derin yüzeyli)
Kullanılan Temel Motifler	Geometrik: Sekiz Kollu Yıldız, Diş Sırası, Mukarnas Dizisi
	Bitkisel: Kıvrımdal, Üzüm
	Yazı: Ayet-i Kerime
Malzeme	Taş

Tarihçesi: Yomra İlçe Mütülüğü tarafından hazırlanan berat belgesinde yapım yılı H.1328/M.1910 olarak belirtilmiştir. Mihrabı üslup olarak XX. yüzyıl ilk yarısında yapılan bölge mihrapları ile benzer özellikler gösterdiği için yapı ile çağdaş olduğu düşünülmektedir. 2009 yılında yapılan restorasyonda boyalarından arındırılmıştır[705].

Mihrabın Yapıdaki Yeri ve Konumu: Kıble cephesinin ortasında giriş kapısı aksında konumlandırılmıştır (Çizim 2.150, Fotoğraf 2.278).

Mihrabın Mimari Elemanları:

I. Tepelik: Mihrabın üzerine yerleştirilen dikdörtgen bir kaide üzerinde kenarları volütlü sivri kemerle nihayetlenen tepeliğin kenarlarında aşağıdan yukarıya doğru daralan babalara yer verilmiştir. Taç ve kenar babaları, Osmanlı Neoklasiği üslupla tepeliği Klasik Osmanlı mihraplarına gönderme yapan görüntüye kavuşturmuştur.

[705] Restorasyon hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.benderrestorasyon.com/index.php/uygulamalarimiz/tamamlanmis-uygulamalar/item/trabzon-yomra-sancak-mah-kohali-camii (Erişim Tarihi:06.03.2021).

II. Çerçeve ve Kenar Bordürleri: Mihrabın dış çerçevesi yıldız dolgulu karelerden oluşan bordürdür ve bu bordür ters U biçiminde mihrabı tamamen çevrelemektedir. Devamında içbükey bir silme, bir mukarnas dizisi bir de diş dizisi ile ikincil sınırlayıcı unsurlar belirlenmiştir. Mihrabın ana bordürü ise uzayıp giden S şeklindeki kıvrımdallara asılan üzüm salkımlarından ibarettir.

III. Alınlık: Ana bordürle niş arasında kalan alınlık, yatay dikdörtgen bir pano şeklindedir. Ortasında ise oval kartuş içerisinde *"Bismillahirrahmanirrahim*" ve Ali İmran Suresi 37. ayetin bir kısmı olan "*Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* ifadesine yer verilmiştir.

IV. Kemer: Yoktur.

V. Köşelik: Yoktur.

VI. Mihrap Nişi:

1. Kavsara: Yoktur.

2. Nişin Alt Kısmı: Yukarıya doğru beş kademe ile daralarak yuvarlak kemerli yaşmakla sonlandırılan yarım yuvarlak planlı niş, 75 cm genişliğe, 2 m yüksekliğe, 40 cm derinliğe sahiptir. Kademe yüzeyleri boş iken aralardaki geçiş unsurları mukarnas ve diş dizileri ile yansıtılmıştır. Yaşmak, kemeri dalgalı formda ele alınmış saçağında ise püsküllere yer verilmiştir.

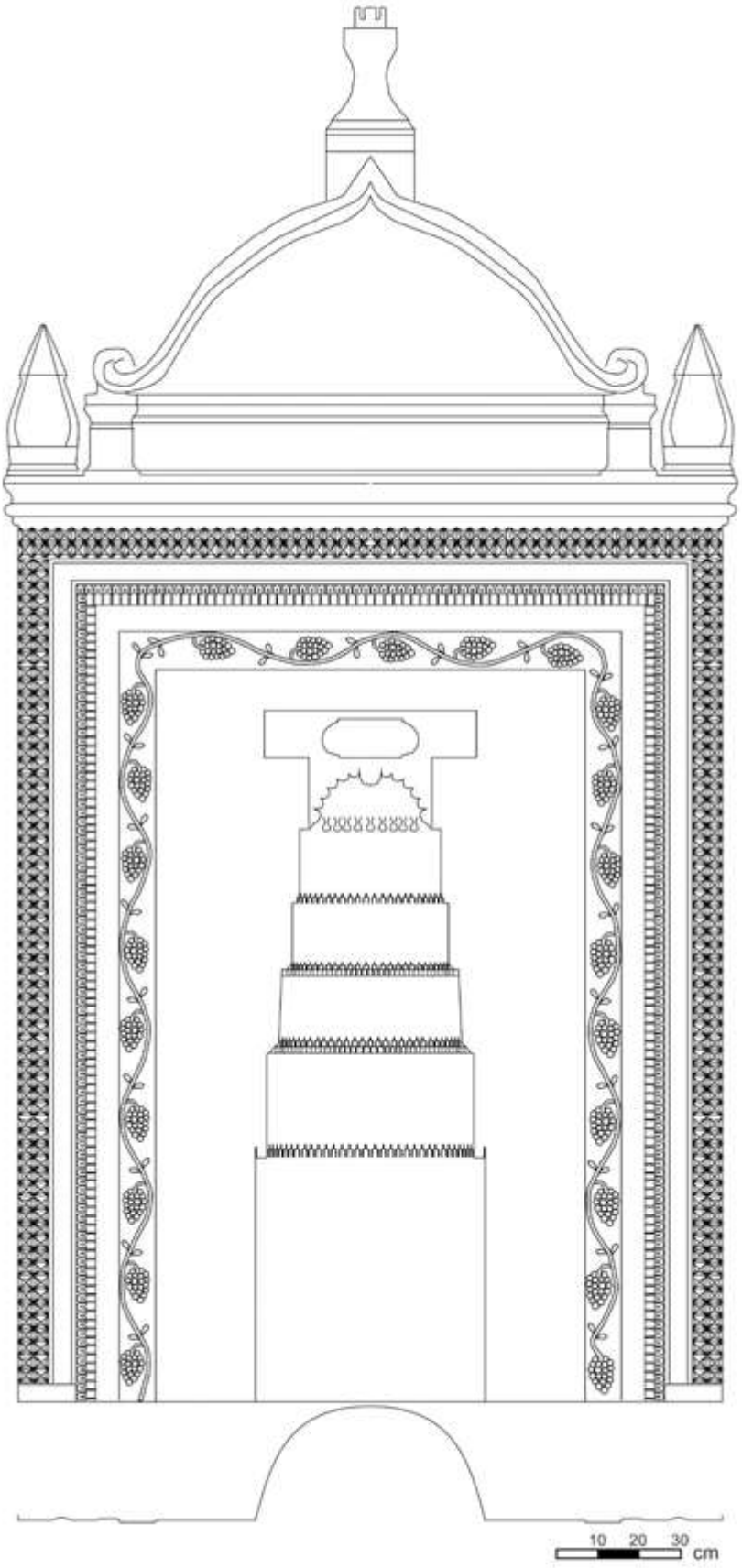
3. Sütunceler: Yoktur.

i. Başlık: Yoktur.

ii. Gövde: Yoktur.

iii. Kaide: Yoktur.

VII. Oturtmalık: Yoktur.

Çizim 2.150. Sancak (Kohalı) Mahallesi Cami Mihrabı Cephe Düzeni ve Planı

Fotoğraf 2.278. Sancak (Kohalı) Mahallesi Cami Mihrabı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

Doğu Karadeniz sınırları içinde bulunan Trabzon'da[706] camilerin gelişimi, kentin 1461 yılında fethedilmesiyle birlikte başlamaktadır. Başlangıçta, halihazırda bulunan kiliseler camiye dönüştürülmüş[707] yanı sıra eş zamanlı olarak yeni cami inşaatları da başlatılmıştır.

Trabzon'da camilerin inşa edileceği alanın seçiminde en önemli belirleyici unsur arazinin topografik yapısı olmuştur. Engebeli ve dağlık yapıya sahip olan kentte yerleşim, sahil şeridinden iç kesimlere doğru vadiler boyunca dik ilerleyen bir düzene sahiptir. Bu sebeple camilerin konumunda dağınık bir yerleşim düzeni görülmektedir. Ayrıca nüfus ve sosyo-ekonomik durum bazı mahalle/köylerde cemaatin ortak kullanımı için (özellikle Cuma namazlarında) köylere eşit mesafede olan kavşak bir noktada yapılmış ortak camilerin[708] mimariye kazandırılmasına sebep olmuştur. Camilerin konumunun belirlenmesinde belirleyici olan diğer bir etmen de iskele-pazar yeri konumundaki toplanma alanlarında halkın kolaylıkla ulaşabileceği bir caminin

---

[706] Doğu Karadeniz bölgesinde 4.685 kilometrekarelik yüzölçümüyle ülke topraklarının % 0,6'sını oluşturan, adına ilk kez, Yunanlı filozof ve tarihçi Ksenophon'un "Anabasis" adlı eserinde "Trapezos" olarak rastlanan Trabzon, tarihi boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Roma İmparatorluğunun M.S. 395 yılında ikiye ayrılması ile Trabzon, Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmış, 1204'de Gürcü kraliçesi Tamara'nın yardımıyla kurulan Komnenos Krallığı'nın başkenti olmuştur. Fatih Sultan Mehmet tarafından 1461 yılında fethedilen Trabzon'da Türk İslam dönemi başlamış, 1487 yılında Yavuz Sultan Selim'in vali olarak atanmasıyla birlikte kentte imar faaliyetleri hız kazanmıştır. 15 yaşına kadar çocukluğunu Trabzon'da geçiren ve ilk eğitimini burada alan Kanuni'nin padişah olmasından sonra Batum ile birleştirilerek eyalet merkezi haline gelmiştir. Liman kenti olan Trabzon, stratejik konumu sebebiyle Osmanlı Devleti'nin her zaman önem verdiği şehirlerden biri olmuştur. Trabzon'un tarihi ve mimari faaliyetleri için ayrıca bkz: Melek Öksüz, "Kuruluşundan XIX. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış (1)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 5*, Trabzon 2005, 11-25; Melek Öksüz, "Trabzon Tarihi Yazımı Meselesi ve Ahmet Lütfi'nin "Trabzon Tarihi" (1876-1950)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 7,* 79-104; Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998) Bildiriler,* Trabzon 1999, 141-151; Anna Komnena, Alexiad (Anadolu ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Devri) Malazgirt Sonrası, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1996; Haşim Karpuz, *Trabzon,* Kültür Bakanlığı Yayınları/1127 (34), Ankara 1990; Haşim Karpuz, *Trabzon İl Merkezi ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar,* Kültür Bakanlığı Yayınları/1828, Ankara 2018; Ksenophon, *Anabasis,* (Çev.Tanju Gökçöl), İstanbul 1998; Tuluk-Düzenli, *"Trabzon'da Osmanlı Cami ve Mescitleri (1461-1583)",* 57-92.

[707]Ortahisar/Fatih Büyük Camii, Ortahisar/Yeni Cuma Camii, Ortahisar/Fatih Küçük Camii fetihten hemen sonra, İslamlaşma sürecinin coğrafyalara göre değişiklik göstermesi sebebiyle Ortahisar/Sarmaşıklı Camii, Arsin Çatak Mahallesi Camii, Maçka/Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii, Maçka/Güzelce Mahallesi Camii ve Maçka/Hamsiköy Mahallesi Camii ilerleyen yıllarda camiye dönüştürülmüştür.

[708] Örneğin, Akçaabat/Derecik- Demirtaş- Karaman Camii ve Şalpazarı/Güdün-Lügut-Pelitçik Camii.

olmasının istenmesidir[709]. Konumlandırmayı etkileyen bir başka unsur ise XVIII. ve XIX. yüzyılda, bulundukları bölgeye hakim olan yerel ağaların fiziksel varlığını ispat çabasıyla konaklarının yanında yaptırdıkları hayır esrleridir ki[710] bu yolla hakim oldukları yerleşim alanında ticari ve idari hareketliliğe ivme kazandırmışlardır[711].

Bu dağılım düzenine göre inşa edilmiş Trabzon il merkezi ile onaltı ilçe[712] merkezi ve ilçelere bağlı mahalle/köylerde 1461 yılı ile 1950 yılları arasında inşa edilen 230 cami araştırma kapsamına alınmıştır. Bu camilerden kent merkezinde bulunanlar günümüze kadar gelişen süreçte yapılan müdahalelerle özgün durumundan kısmen ya da tamamen uzaklaşmış olsa da kırsal mimariye nazaran daha özenle ele alınmıştır. Kırsal cami mimarisi ise günümüzde hala özgünlüğünü koruyan tasarımlar olarak Türk kültür tarihindeki yerini korumaktadır.

Plan ve mimari ayrıntılarında farklılıklar gözlenen bu camiler, kent merkezinde tek kubbeli, tabhane-zaviyeli (ters T planlı) ve özellikle XX. yüzyıldan sonra merkezi planlı olarak inşa edilmiştir. Erken Osmanlı döneminde büyük programlı camiler kiliselerden dönüştürülenler olduğu için mahalle aralarında yapılan yeni camilerde basit programlı mescid planı ön plandadır. Dört yöne eğimli kırma çatı ile örtülmüş kare bir mekanın ön tarafına üç gözlü son cemaat revağının eklenmesi, iç mekanda kuzey yönde bulunan iki ahşap direk ve kenar duvarlara oturtulan asma mahfil katı ile oldukça basit bir plan benimsenmiştir. Klasik Osmanlı döneminde ise İskender Paşa Camii'de olduğu gibi sıklıkla kullanılan beden duvarlarıyla taşınan tek kubbe, ön tarafında üç ya da beş gözlü son cemaat yeri, iç mekanda kuzey cephede ya da U formlu galeri şeklinde dolaşan mahfil katından ibaret plan tipi ya da Gülbahar Hatun Camii'de olduğu gibi tabhaneli-zaviyeli plan tipi kullanılmıştır. Ampir dönemin en önemli yansıtıcısı olan

---

[709] Zehra Topal, "Akçaabat Tarihinde Pazarın Önemi, Burada Kurulan Pazarlar ve Alınıp Satılan Mallar", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (26-28 Nisan 2013) Bildirileri* Trabzon 2014, 75.

[710] Örneğin, Akçaabat/Sertkaya Köyü'nde Hacı Salihzade Ali Ağa'nın konağının yanında inşa edilen Sertkaya (Metinkaniya) Cami. Abdullah Saydam, "XIX. Yüzyılda Reform İhtiyacının Taşradaki Yansımalarına Bir Örnek: Akçaabad Kazası", *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul 2001, 163; Emriye Kazaz-Ömer İskender Tuluk, "Vadiler Bağlamında Akçaabat Kırsal Cami Mimarisi: Kalanima (Söğütlü), Sera ve İspendam (Çatalzaytin) Deresi Vadileri", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu, (12-14 Ekim 2018, Bildiriler II,* Trabzon 2019*, 672.*

[711] Emriye Kazaz, *Trabzon Kırsal Cami Mimarisi*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2016, 332; Ömer İskender Tuluk-Emriye Kazaz, "Trabzon Değirmendere Vadisi'nde Geç Dönem Osmanlı Mirası: Kırsal Cami Üzerine Bir Tipoloji Değerlendirmesi", *Osmanlı'da Mimari Sanat ve Yemek Kültürü*, İstanbul 2018, 134.

[712] Trabzon ili on yedi ilçeye sahiptir, fakat Köprübaşı ilçesinde kataloğa dahil edilecek özelliklere sahip mihrap tespit edilememiştir.

Çarşı Camii gibi örneklerde ise ortada ayaklarla taşınan büyük bir baldaken kubbenin kenarlardan daha küçük kubbelerle desteklenerek camii iç mekanının genişletildiği plan tipi farkedilmektedir. Trabzon ili kırsalında ise camilerin, iklime, topoğrafyaya ve geleneğe göre şekillendirilen konut mimarisine yakın uygulamalar halinde mimariye kazandırıldığı dikkati çekmektedir. Yoğun kullanılan plan tipi, kuzey-güney doğrultulu kareye yakın dikdörtgen bir mekanın kuzey yönüne yerleştirilen asma mahfil katı ve ön tarafında bulunan üç gözlü son cemaat revakından ibarettir. Kırsalda kullanılan üst örtü dört yöne eğimli kırma çatıdır ve bazı örneklerde gizli kubbe (bağdadi) kullanımı söz konusudur. Bu plan tipi hem yığma taş ile yapılan camilerde hem de çantı camilerde kullanılmıştır[713].

Bu çalışmada yapıldığı dönemin üslup özelliklerini yansıtan mihrapların 150'si kataloğa dahil edilmiş ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. Mihrapların %16'sı (24) il merkezi (Ortahisar), %12'si (16) Sürmene, %10'u (14) Of, %8'i (12) Akçaabat, %8'i (12) Maçka, %7'si (11) Araklı, %7'si (11) Çaykara, %5'i (8) Beşikdüzü, %5'i (8) Dernekpazarı, %5'i (8) Vakfıkebir, %3'ü (5) Arsin, %3'ü (5) Şalpazarı, %3'ü (5) Tonya, %3'ü (4) Düzköy, %2'si (3) Hayrat, %2'si (3) Yomra ve %1'i (1) Çarşıbaşı'nda bulunmaktadır (Grafik 3.1).

İncelenen bu eserlerin mihraplarında dağılım geniş bir tarih aralığını ifade etmektedir. Ortahisar/Fatih Büyük Camii mihrabı XV. yüzyılın ikinci yarısından, Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1514)[714], XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden, Fatih Küçük (Kindinar) Camii mihrabı XVI. yüzyılın ikinci yarısından, Musa Paşa Camii mihrabı XVII. yüzyılın ikinci yarısından ve Hamza Paşa, Hacı Yahya ile Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Camii mihrapları XVIII. yüzyıldan günümüze ulaşabilmiş mihraplardır. Bu mihrapların oranı, toplam mihrap sayısının %4'ünü oluşturmaktadır. Diğer mihrapların %69'u (104) XIX. yüzyıl (EK 17), %27'si (40) ise XX. yüzyılın ilk yarısının (EK 18) mihraplarıdır[715] (Grafik 3.2).

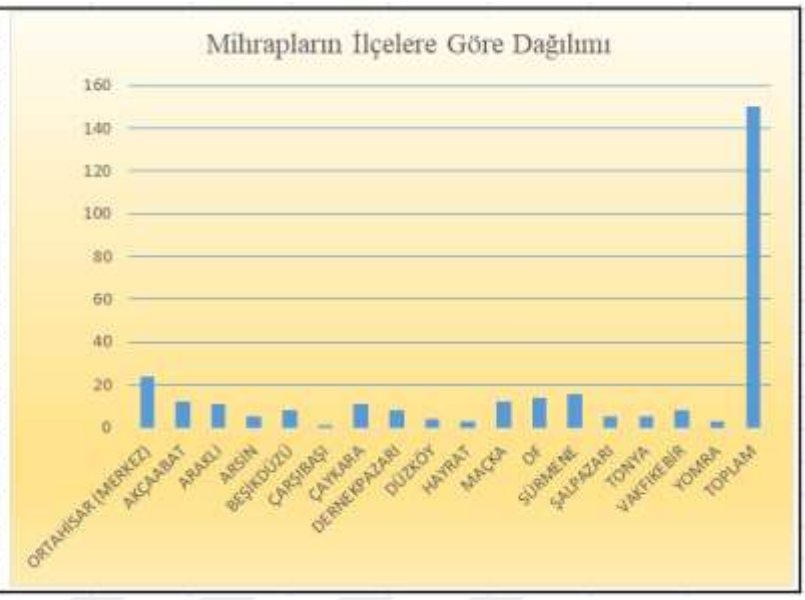
---

[713] Camilerin plan ve mimari özellikleri için ayrıca bkz. Tuluk- Düzenli, "*Trabzon'da Osmanlı Cami ve Mescitleri (1461-1583)",* 57-92; Kazaz, *Trabzon Kırsal Cami Mimarisi*, Trabzon 2016.

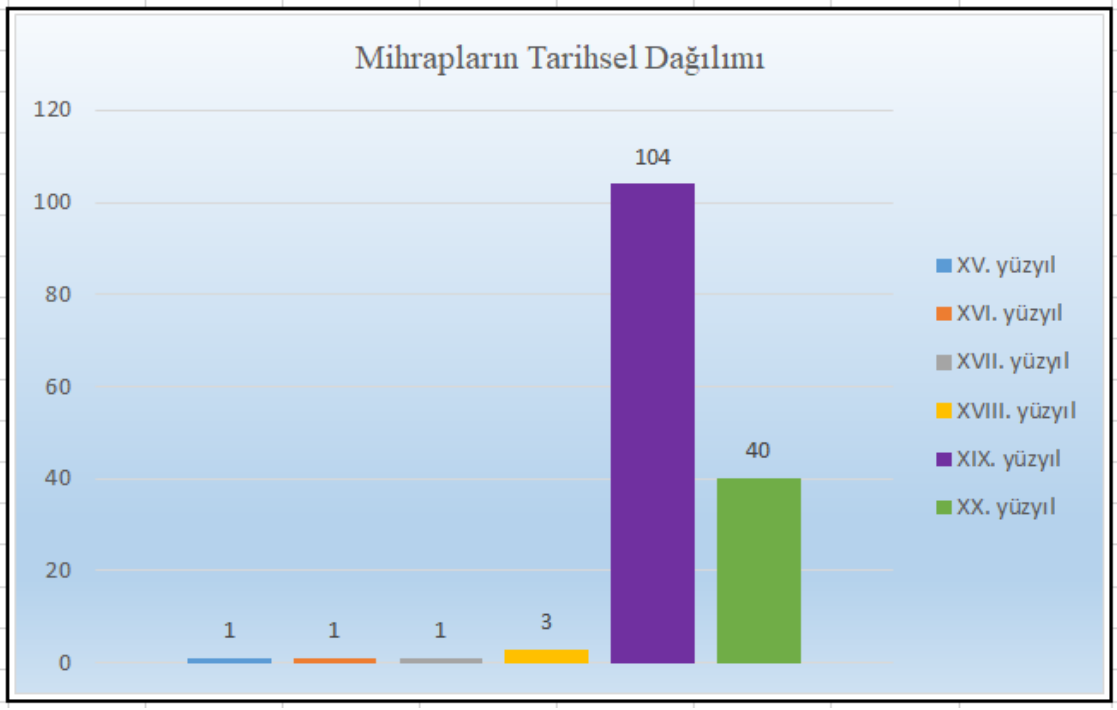
[714] Gülbahar Hatun Camii mihrabı 1514 yılında yapılmış, 1883-84 yılında kalemişi bezeme ile süslenmiştir. Bu sebeple tipolojik açıdan XVI. yüzyıl eserleri içerisinde değerlendirilecekken süslemeleri noktasında XIX. yüzyıl eserleri içerisinde değerlendirilecektir.

[715] Bu bölümde camilerin yapılış tarihi değil, mihrapların yapılış tarihi esas alınmıştır.

ORTAHİSAR (MERKEZ)	24
AKÇAABAT	12
ARAKLI	11
ARSİN	5
BEŞİKDÜZÜ	8
ÇARŞIBAŞI	1
ÇAYKARA	11
DERNEKPAZARI	8
DÜZKÖY	4
HAYRAT	3
MAÇKA	12
OF	14
SÜRMENE	16
ŞALPAZARI	5
TONYA	5
VAKFIKEBİR	8
YOMRA	3
TOPLAM	150

Grafik 3.1. Mihrapların İlçelere Göre Dağılımı

Grafik 3.2. Mihrapların Tarihsel Dağılımı

Kataloglanan mihrapların tarihlerine bakıldığında erken ve klasik Osmanlı eserlerinin az olduğu, büyük yoğunluğun ise Batılılaşma ve Erken Cumhuriyet dönemi içinde yapılan ya da yenilenen camilerde yerini aldığı anlaşılmaktadır. Yoğunluğun olduğu XIX. ve XX. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki süreç, başta başkent İstanbul olmak

üzere Osmanlı kentlerinde değişen sanat ortamını ifade etmektedir ve Trabzon gibi taşra kentlerinin mimari kurgusu ile sanat ortamı, başkent İstanbul'un takibiyle önemli sonuçlara ulaştırmaktadır.

XVII. yüzyıl sonuna kadar siyasi durumunu ve toprak bütünlüğünü koruyan Osmanlı Devleti, Avusturya, Lehistan (Polonya) ve Venedik ile imzaladığı Karlofça Antlaşması (1699)[716] ve kendisi için ağır maddeler içeren Pasarofça Antlaşması (1718)[717] ile askeri, iktisadi, sosyal ve siyasi anlamda çözülmeye başlamıştır. Avrupa devletlerinin lehine olan bu antlaşmaların yanı sıra 1789 Fransız İhtilali ile sarsılan monarşi düzeni ve yükselen milliyetçilik akımı Osmanlı devletini de yakından etkilemiş ve bağlı ulusların bağımsızlıklarını ilan etmeleri İmparatorluğun çözülme sürecinin hızlanmasına sebep olmuştur[718].

Osmanlı devlet yöneticileri başlangıçta kendi imkânlarıyla ürettikleri kimi reformist hareketlerle meseleyi ülkenin iç dinamikleri doğrultusunda çözümlemeye çalışsa da[719] artan ekonomik, idari, eğitim ve askeri sıkıntıları için aradığı çözümler neticesinde batı ile olan ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiş, özellikle askeri alanda batıdan destek alma zaruriyeti ile karşı karşıya kalmıştır[720]. Bu süreçte batıdaki sanayileşme hareketlerini de takip ederek, yenilikleri kendi geleneksel yapılarına aktarmaya çalışmışlardır[721].

---

[716] Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara 1953, 23-47; Abdülkadir Özcan, "300. Yılında Karlofça", *Akademik Araştırmalar Dergisi, II/4-5,* İstanbul 2000, 237-257; Abdulkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması", *TDVİA,* İstanbul 2001, *XXIV,* 504-507; Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açıdan Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi, 35(60),* 2016, 97-139.

[717] Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Tukin, "Pasarofça", *İslam Ansiklopedisi,* Ankara 1964, *IX*, 514-523; Abdulkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *TDVİA,* İstanbul 2007, *XXXIV*, 177-181; Fatih Yeşil, "Pasarofça Antlaşması ve Osmanlı Diplomasisindeki Değişim", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul 2019, 103-110; Sultan Erhan Afyoncu, "III. Ahmed'in Gözünden Pasarofça Barışı", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2019, 1-18; Güner Doğan, "İstenmeyen Barış Pasarofça'da Osmanlı-Venedik Diplomatları ve Diplomatik Tavırları", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul 2019, 111-128.

[718] Beşirli, 139; Erkan Çav, "Osmanlı Devleti'nin Çözülmesi, Tanzimat ve Çöküş Dönemleri: Cahit Tanyol İle Şerif Mardin'in Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelemesi", *Turkish Studies-Historical Analysis 14(1)*, 2019, 53-84.

[719] Yusuf Ziya İnan, 7-22; Hanioğlu, 149.

[720] Ayhan, 158-159; Ercüment Kuran, 21; Giray, 1.

[721] Nurşen Özkul Fındık, "Son Dönem Osmanlı Cam İmalatı Sektörünün Oluşumu ve Avrupa Etkisi", *Dini Araştırmalar 10(28), 2007*, 168.

İzleyen yıllarda dönemin padişahı III. Ahmed (1703-1730) ve Damat İbrahim Paşa'nın sedaret yıllarına denk gelen Lale Devri (1718-30)'nde, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık iki yüz yıllık serüvenini ifade eden "Batılılaşma" eğiliminin temelleri atılmıştır. Çelebizade Said Mehmed Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın matbaayı kurması[722] ve ilk kez başka ülkelerde elçiliklerin bulundurulması[723] bu oluşuma zemin hazırlayan iki önemli etken olarak tarihteki yerini almıştır. Bu çerçevede 1720-21'de büyükelçilik görevi ile Paris'e gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin dönüşünde padişaha sunduğu "Fransa Sefaretnamesi"'nde öne çıkarılan noktalar çerçevesinde İstanbul'da yeni bir kültür ortamı ve yaşam tarzı benimsenmeye başlamıştır[724]. Bu değişimin en net okunduğu alanlardan biri ise "mimari" olmuştur. Bu dönemin sivil ve dini mimari yapılarında baskın bir şekilde, plastik değeri yüksek süsleme unsurları kullanılmaya başlamıştır[725].

İlk olarak Fransa'dan getirtilen planlarla Osmanlı saray çevrelerine yeni bir kimlik kazandırılmıştır. Sadabad ve Kâğıthane, İbrahim Paşa'nın çabalarıyla Hassa Ocağı baş mimarı Mehmet Ağa tarafından Fransa'da ki Fontainbleau, Marly ve Versailles gibi sarayların bahçe mimarisinin model alındığı düzenleme ile yeni bir çehreye kavuşturulmuştur. Bahçe düzenlemesinde önemli rol oynayan suya bağlı mimari, peyzaj düzenlemeleri ve çeşme-sebillerin meydanları süsleyen unsurlar olarak mimariye katılması, değişime belirgin bir ivme kazandırmıştır[726]. Bu dönemde mimari, Klasik Osmanlı Sanatı plan tiplerinin ana kurgularını taşısa da süslemede Barok ve Rokoko'nun habercisi olan uygulamalar başlamıştır. Osmanlı sanat repertuarında zaten var olan motifler, daha realist ve üç boyutlu plastiğe yaklaşan tarz ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu da eserlerdeki süslemelerin ne tam Osmanlı ne tam Batılı karakter

[722] Yusuf Ziya İnan 10; Altuntek, 191-204; Kalafat Alpaslan, 192-200; Yasa Yaman, 92.
[723] Bu bağlamda, 1719'da Viyana'ya İbrahim Paşa, 1720-21'de Paris'e Yirmisekiz Mehmed Çelebi, 1722-23'de Moskova'ya Nişli Mehmed Ağa, 1730'da Viyana'ya Mustafa Efendi, 1730'da Lehistan'a (Polonya) Mehmed Efendi elçi olarak görevlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasa Yaman, 92.
[724] Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Rus Çarı Petro'nun Fransa'daki politikalarını öğrenme amaçlı gönderilmiş gibi yansıtılsa da padişahın ve sadrazamın asıl önem verdiği durum Fransa'nın askeri yapısı, kurumları, mimarisi, yaşam tarzı, kültürü ve teknolojik ilerlemelerini öğrenmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Halıcı, 581. Mehmed Efendi'nin İstanbul'dan ayrıldığı günden, döndüğü güne kadar olan hatıralarını anlattığı bu rapor, Osmanlı Sefaretnameleri arasında edebi ve tarihi değeri en üstün bulunan sefaretnamedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Türkan Polatcı, "Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2(2),* 2011, 261.
[725] Aytül Papila, "Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı", *Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(1),* Ankara 2008, 120.
[726] Okumuş, *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko,* 20-21.

göstermediği ara bir kullanımı ifade etmektedir. Gerçekçi olmayı amaçlayan bir süsleme tasarımıyla bu tasarımın uygulanmasında kullanılan derinlik algısı arasındaki zıtlık daha sonraki dönemde yerleşen barok ile anlam kazanacaktır. Devrin en belirgin özelliği ise daha sonraları dönemin isimlendirilmesinde de kullanılacak olan lale motifinin yoğun bir şekilde kullanılmasıdır[727].

Bir geçiş safhası niteliğinde olan Lale Devri'nin ardından tam batılılaşmanın başladığı I. Mahmud (1730-54) devri ile II. Abdulhamid (1867-1909) devrinin sonlarına doğru[728], birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılmayacak şekilde kullanılan Barok, Rokoko, Ampir (Empire), Eklektik (Neogotik, Neorönesans, Neobarok, Neoklasik, Oryantalist Sanat), Art Nouveau ve Art Deco akımları dönemin mimari anlayışını belirlemiş; XX. yüzyılın ilk yarısında mimariye aktarılan Türk Neoklasiği üslubuna dek yaygın olarak kullanılmıştır.

İtalya'da ortaya çıkışı, geometrik ve akılcı Rönesans'ın kütlesel mimarisine tepki olan Barok, sıkıcı formlardan sıyrılmayı denemiş bir sanat akımıdır. Güç etkisi yaratmak adına abartılı hacimler ve dekorlarla, görkemli yapılar ortaya çıkaran Barok üslupta, yapıların iç mekânlarının ışıklı olması, karmaşık pesrpektif esaslarına dayalı ışık-gölge oyunları, hareket ve sonsuzluk prensipleri hakimdir. Barok'a tepki olarak 1720'lerde Fransa'da beliren ve daha zarif çözümlemelerle sanata yansıyan Rokoko, dönemin diplomatik ilişkileri sebebiyle Osmanlı sanatına Barok'dan daha önce girmiştir. Barok üslubun eğrisel hatlarını kullanmakla beraber ona göre daha abartıdan uzak olan Rokoko bezemede asimetrik motifler, deniz kabuğu, kartuşlar, akant yaprakları belirleyici unsurlardır[729].

İtalyan baroğu ve Fransız rokokosu, XVIII. yüzyılda Osmanlı sanatçılarının kendi kültürel özgünlüğü ve birikimleriyle harmanlayarak kullandıkları akımlar olarak sanatta kıpırtısını hissettirmiş, plan-mekan bileşkesinde büyük oranda[730] klasik Osmanlı kurguları devam etse de özellikle süsleme detaylarında önemli yer edinmiştir[731]. Mihrap

[727] Yusuf Ziya İnan, 10; Arel, 43.
[728] Eyice, *Batılılaşma*, 171.
[729] Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi,* İstanbul 1995, 49-50.
[730] XVIII. yüzyıl eseri Nur-u Osmaniye Camii, plan ve mekan kurgusu anlamında tamamen Barok mimarinin esas alınarak yapıldığı yegane eserdir.
[731] Semavi Eyice, "XVIII. yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı, 9-10,* İstanbul 1981, 165; Doğan Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları,* İstanbul 1998, 71-72

mekanlarının dışa taşırılması[732], kuzey cepheye eklenen hünkar mahfilleri[733], doğu ve batı cephe galerileri[734], iki katlı son cemaat yeri ve bütünleşik minareler[735], avluların bahçe formlu tasarlanması gibi mekân ve plan açısından yapılan değişikliklerle beraber cephelerde dalgalı hatların ortaya çıkması, plastr hareketliliğinin dinamizmi, oval merdiven ya da mekan tasarımları gibi farklılıklar tasarıma dahil edilmiştir[736]. Süslemede S-C kıvrımları, akant yaprakları, vazodan çıkan natüralist çiçekler, kaselerde realist meyve tasvirleri, perspektif esaslı manzara tasvirleri belirmiştir. Dönemin dini ve sivil mimari eserlerinde uygulanan akıcı, karmaşık ve dinamik dile sahip Türk Baroğu'nun güçlü ifadesi, XIX. yüzyıla giderken yerini Ampir (Neoklasik) üsluba bırakmıştır.

Fransa kaynaklı olan ve "imparatorluk" üslubu anlamına gelen Ampir, Napolyon Bonaparte'nin İtalya ve Mısır'ı işgal edip oradaki sanat eserlerini kendi ülkesine getirmesiyle tohumu atılan ve "prestij temalı" etkinin tüm dünyaya aktarılması çabasıyla sanatın aracı edildiği bir döneme karşılık gelmektedir. Getirilen eserlerin antik Yunan ve Roma özellikleri, XIX. yüzyılın sanatında bir zafer alameti olarak revivalist bir yaklaşımla yeniden canlandırılmıştır[737]. Nitekim ilk olarak III. Selim'in padişahlık döneminde Osmanlı sanatına sızan bu üslup, II. Mahmud'un tahtta olduğu yıllarda (1808-1839) Fransa ile olan ilişkilerin daha da güçlenmesiyle zirve yapmıştır. Abdulmecid döneminde de uygulanan Ampir üslup, tıpkı Barok ve Rokoko'da olduğu gibi tam bir kopya sanatı anlamına gelmeden Osmanlı dinamikleriyle beraber harmanlanmış, fakat Barok ve Rokoko'ya göre daha özgürce kullanılmıştır[738].

Mimaride özellikle devlet teşkilat yapılanmalarının değişimine bağlı olarak inşa edilen kamusal yapıların cephelerinde[739], sivil mimaride[740], türbe[741] ve cami[742]

---

[732] Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1734), Nur-u Osmaniye (1749-1755), Beylerbeyi Camii (1776-1778), Eyüp Sultan Camii (1798-1800).
[733] Beylerbeyi Camii, Şepsefa Kadın Camii (1787), Hekimoğlu Ali Paşa Camii.
[734] Nur-u Osmaniye Camii, Laleli Camii.
[735] Nur-u Osmaniye Camii, Ayazma Camii (1757-1760), Selimiye Camii (1804-1805).
[736] İnci, *"18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler",* 228.
[737] Özlem Oral Patacı, "Ampir Üslûbu'nda Bir Sultan Camii: Nusretiye", *Akademik Bakış Dergisi, 59,* 2017, 171.
[738] Serim Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri, (*Yayımlanmamış DR Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1982, 29.
[739] İstanbul Üniversitesi Binası, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Darü-l Fünun Binası, Osmanlı Bankası.
[740] II. Mahmud Sahil Sarayı (günümüzde mevcut değildir), Dolmabahçe Sarayı.
[741] Sultan Mahmud Türbesi.
[742] Nusretiye Camii, Ortaköy Camii.

mimarisinde etkisi hissedilmeye başlayan Ampir, peristilli giriş bloklarına sahip, üçgen alınlıklarla taçlandırılmış, dişli frizlerle saçakların belirginleştirildiği, tıpkı Rönesans mimarisinde olduğu gibi yatay-düşey denge ile simetrinin arandığı çizgisel üsluba geri dönüşün yaşandığı dönem olmuştur. Antik kaynaklı sütun başlıkları yeniden yorumlanmış, zafer simgesi olan palmetlerin kullanımı yoğunlaştırılmıştır. Barok ve Rokoko'da görülen akant yaprakları, yaprak dolgulu S-C kıvrımları daha sert bir ifadeyle kullanılmaya devam etmiş, süsleme çeşitliliği istiridye kabuğu, armalar, rozetler, top, kargı, kılıç, meşale, girland, perde, defne yaprağı, zeytin dalı, ışın çubukları gibi motiflerle sağlanmıştır[743].

Sanatın devinimi XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra karma bir tutum sergilemiş ve eski üsluplar yeniden canlandırılmıştır. Levanten mimarların etkisinin yadsınamaz olduğu bu süreçte[744], Barok, Gotik, Rönesans, Klasik ve Doğu mimarisine öykünenlerce Oryantalist eğilimin görüldüğü bu süreçte Osmanlı sanatının dini ve sivil yapılarında etkili olmuştur[745]. Art Nouveau ve Art Deco ile birlikte ilerleyen bu sanat akımları, Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde milli/ulusal görüşlerin ön plana çıkmasıyla yavaş yavaş terkedilmiştir. XX. yüzyılın ilk yarısında beliren Osmanlı Klasik Sanat'ın yeniden canlandırılmak istenmesiyle "Türk Neoklasiği" adı verilen dönem başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile devlet yönetim şeklinin değişmesi kamu binalarının yoğun yapıldığı bir döneme denk gelmiş ve Erken Cumhuriyet sanatını bu eserler üzerinde izlemek mümkün olmuştur. Simetri ve akılcı görünümlerin yoğun tercih edildiği bu dönemde anıtsallık ön plana çıkarılmış ve yapılardaki süsleme ikinci planda kalmıştır[746].

Sanat üsluplarının mimariye uygulanması, başkent İstanbul ile sınırlı kalmamış ve Anadolu kentlerine de yayılım sağlamıştır. Bunlardan biri de başkente uzak olmasına rağmen, özellikle kent merkezinde bulunan mimari eserlerde üslup özelliklerini

---

[743] H. Burcu Özgüven, "Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Hazîresi", *TDVİA*, Ankara 2003, *XXVII,* 357; Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti "Değişen İstanbul"* (çev. Selin Deringil), İstanbul 1998, 168-169; Alkım Doğan, "Vallaury'nin Klasist Cephe Tasarımları", (Haz. Gözde Çelik), *Geç Osmanlı Döneminde Sanat, Mimarlık ve Kültür Karşılaştırmaları,* İstanbul 2016,192-196.

[744] Serhat Anıktar, "19. Yüzyıl Batılılaşma Hareketlerinin Osmanlı Mimari Biçimlenişine Etkisi: Vallaury Yapıları Örneği", *II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi (6-8 Mayıs 2013, Bursa) Bildiriler Kitabı V,* İstanbul 2013, 1205.

[745] Saner, 12.

[746] Afife Batur, *"Modern Olmak: Bir Cumhuriyet Mimarlığı Arayışı", Modern Türk Mimarlığı 1900-1980,* (Ed. Holod, R. – Evin, A. – Özkan, S.) Ankara 2007, 69-96; Metin Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi,* Ankara 1996, 17-19; Elvan Altan Ergut, "Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Tanımlar, Sınırlar, Olanaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(13)*, İstanbul 2009, 121.

yakalayabilmiş Trabzon'dur. Cami mimarisinde kent ve kırsal yapılarda hissedilen bu farklılık, incelenen mihraplara da yansımıştır.

Kent merkezinde daha güçlü ifadeye sahip süsleme unsurlarıyla ve daha kaliteli malzemeleriyle dikkat çeken mihraplar, sanatın yüzyıllar içindeki devinimini yansıtırken kırsalda bulunanlar XIX. ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Karadeniz Bölgesi'ne has özgün yorumlarla inşa edilen ve yerel usta birliklerinin ürünü olan sanatı ifade etmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde kataloğa dahil edilen 150 mihrap, yapıdaki yeri ve konumlandırılışları, malzeme ve teknik, tipoloji ve süsleme özellikleri açısından irdelenecektir. Bani ve usta bilgileri hakkında ulaşılan bilgiler aktarılarak hem Osmanlı mimarisi hem de Karadeniz mimarisi içindeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

3.1. MİHRAPLARIN YAPIDAKİ YERİ VE KONUMLANDIRILMASI

Camiler, kıbleye yönelim doğrultusunda kıble açılarına göre konumlandırılmaktadır. Trabzon il merkezinde açı, pusula kuzeyinden 179.75 derece yönündedir (Harita 3.1) ve ilçelerde farklı açılar[747] söz konusudur. Trabzon'un Kâbe ile aynı meridyende olması, kiliseden dönüştürülen camilere mihrapların yerleştirilişini kolaylaştırmıştır[748].

Harita 3.1. Trabzon/Ortahisar Kıble Açısı[749]

[747] İlçelerin Kıble Açıları: Akçaabat: 179,3; Araklı: 180,6; Arsin:180,3; Beşikdüzü: 178,4; Çarşıbaşı: 178,8; Çaykara, Dernekpazarı ve Of: 181,2; Düzköy: 178,9; Hayrat: 181,5; Maçka: 179,4; Sürmene:180,8; Şalpazarı: 178,2; Tonya ve Vakfıkebir: 178,5; Yomra: 180,1. www.kıblebulma.com (Erişim Tarihi:03.12.2020)

[748] Zeynep Demir Koç, *Osmanlı Dönemi'nde Trabzon Kenti'nde Camiye Dönüştürülen Kilise Yapılarının Değişiminin Mimari Analizi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa 2020, 42.

[749] https://www.kiblebulma.com/ilce/trabzon-kible-yonu.html (Erişim Tarihi: 08.02.2021)

İncelenen Ortahisar/Fatih Küçük (Kindinar) Camii (XVI. yüzyılın ilk yarısı) ve Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii (1830) mihrapları son cemaat yerinde, Akçaabat/Merkez Yeni Camii dış cephe mihrapları ise kuzey cephede ana giriş kapısının her iki yanında cephe yüzeyine konumlandırılmıştır. Harimin güney cephe ortasına yerleştirilen mihrapların %85'i (128) giriş kapısı ekseninde yer almaktadır. Diğer %13'lük (19) dilim ise mihrabın güney cephede, kapıların doğu veya batı cephede olduğu tasarımlardır.

Bu camilerden Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842), Of/Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (1867-68), Çaykara/Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887) ve Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii (1898-99)'de **mihraplar güney cephede ana giriş kapıları doğu cephede** iken Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819), Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867), Dernekpazarı/Günebakan Mahallesi Merkez Camii (1869), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi (XIX. yüzyılın son çeyreği) Ortahisar/Sarmaşıklı(Kemerkaya) Camii (1888-89), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyıl sonu), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii (1938) ve Maçka/Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii (1940)'de **kapılar batı cephede mihraplar güney cephededir.** Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40)'de ise **hem doğu hem de batı cephede** giriş kapısına yer verilmiştir. Bu tasarımlarda mihrap ekseninde bulunmayan kapılar, topoğrafyaya uyumun sonucudur.

Türk İslam mimarisinde mihrap nişlerinin derinliği, beden duvarlarının kalınlığı içerisinde çözümlendiği gibi dış cepheye taşıntı yapacak şekilde de yansıtılmıştır[750]. Diğer bir uygulama ise Karadeniz Bölgesi'nde özellikle ahşap camilerde iç mekana duvardan bağımsız konumlandırılan mihraplardır. Araştırma sahasında incelenen mihrapların niş derinliğinin çözümlenmesi ile ilgili bu üç farklı grup ile karşılaşılmıştır. Bunlardan ilki derinliğin beden duvarlarının kalınlığı içinde giderildiği gruptur. Anadolu genelinde yaygın bir şekilde kullanılan bu niş uygulaması, Trabzon'da

[750] Fatin Uluengin vd., *Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları*, İstanbul, 2007, 114.

incelediğimiz mihrapların %94'ünü (141) oluşturmaktadır. Beden duvarlarının malzemesi ile bütünlük arzeden mermer, taş veya taş olup sonradan alçı ile kaplanan mihraplarda bu uygulamanın tercih edildiği dikkati çekmektedir.

Diğer iki grup ise tez kapsamında incelenen 9 ahşap mihrapda uygulanmıştır. Beden duvarları ile hiçbir bağlantısı olmayan, güney cephe ortasına sonradan yerleştirilen dikdörtgen kesitli ahşap kasanın içine yarı daire kesitli nişlerin oyulması suretiyle yapılan Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (XIX. yüzyılın ilk yarısı), Of/Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (1867-68), Çaykara/Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887) ve Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii (1893-94) mihraplarıdır[751].

Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olarak kullanılan bu dikdörtgen kütle şeklindeki forma, Artvin/Borçka/Düzköy Merkez Cami (1850)[752], Rize/İkizdere Şimşirli Orta Mahalle Cami (1853-57), Ordu/Akkuş/Ormancık Mahallesi Cami (1900), Ordu/Akkuş/Ambargürgen Mahallesi Cami (1950), Ordu/Akkuş/Kargı Yukarı Mahalle Cami (1959), Ordu/Fatsa/Kösebucağı Cami (XIX. yüzyıl sonu), Ordu/Gürgentepe/Bahtiyarlar Orta Mahalle Cami (1927)[753], Samsun/Çarşamba/Karakaya Mahallesi Cami (XVIII. yüzyıl), Samsun/Çarşamba/Yukarı Kavacık Mahallesi Cami (XIX. yüzyıl), Samsun/Çarşamba/Turgutlu Mahallesi Cami (XIX. yüzyıl), Samsun/Çarşamba/Paşayazı Mahallesi Cami (1906)[754] mihraplarında da rastlanmaktadır.

Bu tipe uygun mihrapların yerleştirildiği güney cephe bazı durumlarda boydan boya seki şeklinde düzenlenmiş ve bu sekiler, dolap olarak değerlendirilerek işlevsellik kazandırılmıştır. Bölge camilerinde, Artvin/Borçka Muratlı Mahallesi Cami (1845-46)

---

[751] Raziye Çiğdem Önal-Zerrin Köşklü, "Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar", *Sanat Tarihi Dergisi, 29/2,* İzmir 2020, 724.

[752] Demet Taşkan, *Artvin İli Borkça ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, 120; Osman Aytekin, *Artvin'de ki Mimari Eserler I,* (DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1996,184-185.

[753] Ahmet Ali Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri,* Ordu 2019, 78, 94,121,166,187.

[754] Çiğdem Furtuna, *Samsun Çarşamba'da Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Ahşap Camilerin Belgelenmesi ve Vernaküler Mimari Miras Bağlamında Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2018, 80,101,108,114.

(Tablo 3.1/1), Rize/İkizdere Şimşirli Orta Mahalle Cami (1853-57), Rize/Güneysu/Çamlıca Mahallesi Ilıca Cami (1862) (Tablo 3.1/2), Rize/Ardeşen Doğanay Mahallesi Cami (1897), Ordu/Fatsa/Aşağıyavaş Mahallesi Cami (XIX. yüzyıl sonu)[755], Samsun/Çarşamba/Musçalı Mahallesi Cami (XVIII. yüzyıl) (Tablo 3.1/3)[756] mihraplarında bu düzen göze çarpmaktadır. Bu uygulama Bursa Yeşil Camii (Tablo 3.1/4) örneğinde olduğu gibi Erken Osmanlı döneminde yaygın plan tipi olan tabhaneli-zaviyeli camilerde tabhane mekanlarında ocak nişi etrafındaki açıklıklar[757] ile Erzurum Somunoğlu Evi örneğinde olduğu gibi (Tablo 3.1/5) Anadolu evlerinin odalarındaki niş ve çiçekliklerde görülen açıklık (göz) ve dolapları hatırlatmaktadır[758].

Tablo 3.1. Ahşap Mihrap, Çiçeklik ve Tabhane Uygulamalarına Örnek

[755] Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri,* 161
[756] Furtuna, 2018, 85.
[757] Tolga Bozkurt, "Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları", *İstem, 6(11),* 2008, 219.
[758]Zerrin Köşklü-Muhammet Lütfü Kındığılı, "Geleneksel Erzurum Evlerine Bir Örnek: Yaşar İkizler Evi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 63*, Erzurum 2018, 694.

Ahşap mihrapların yerleştirilmesinde gözetilen diğer bir uygulama olan dışa taşıntı ise incelenen Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32) (Tablo 3.2/1) ve Araklı/Bereketli Mahallesi Masele Camii (1876) (Tablo 3.2/2) mihraplarında karşımıza çıkmaktadır. Bu camilerin beden duvarlarının da ahşap malzemeden olması nişin dış cepheye taşıntı yapmasına sebep olmuştur. Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olan çantı camilerde Rize/İkizdere/Güneyce Mahallesi Hacı Şeyh Camii (1886-87), Ordu/Akkuş/Damyeri Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl), Ordu/Akkuş/Çaldere Mahallesi Camii (1903), Ordu/Akkuş/Karaçal Mahallesi Merkez Camii (1953) ve Hacılı Mahalle Camii (1955)[759], Kastamonu/Beldeğirmen Köyü Tarihi Camii[760] örneklerinde olduğu gibi mihrap nişlerinin girintisi dış cepheye taşırılmıştır.

Tablo 3.2. Trabzon'da Ahşap Mihrapların Dış Cepheye Yansıması

1 2

[759] Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri,* 72,81,105,116.
[760] Hasan Aydın-Z. Sevgen Perker, "Kastamonu Beldeğirmen Köy Tarihi Camii'nde Ahşap Malzeme Kullanımı", *Karadeniz Araştırmaları, XIV(55),* 2017, 25.

3.2. MİHRAPLARIN TİPOLOJİSİ

Bu çalışmada incelen mihrapların tipolojileri, cephe düzenleri ve plan özelliklerine göre alt gruplara ayrılmıştır. Cephe düzeninde çerçeve ve tepeliklerin belirlediği formlar esas alınmışken; plan, niş girintisinin yüzeyine göre belirlenmiştir. Cephe düzenini etkileyen diğer mimari elemanlar (tepelik/taç, çerçeve ve kenar bordürleri/sütun-sütunceler, alınlık, kemer, köşelik, kavsara, niş sütunceleri, oturtmalık) ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

3.2.1. Mihraplarda Cephe Düzeni

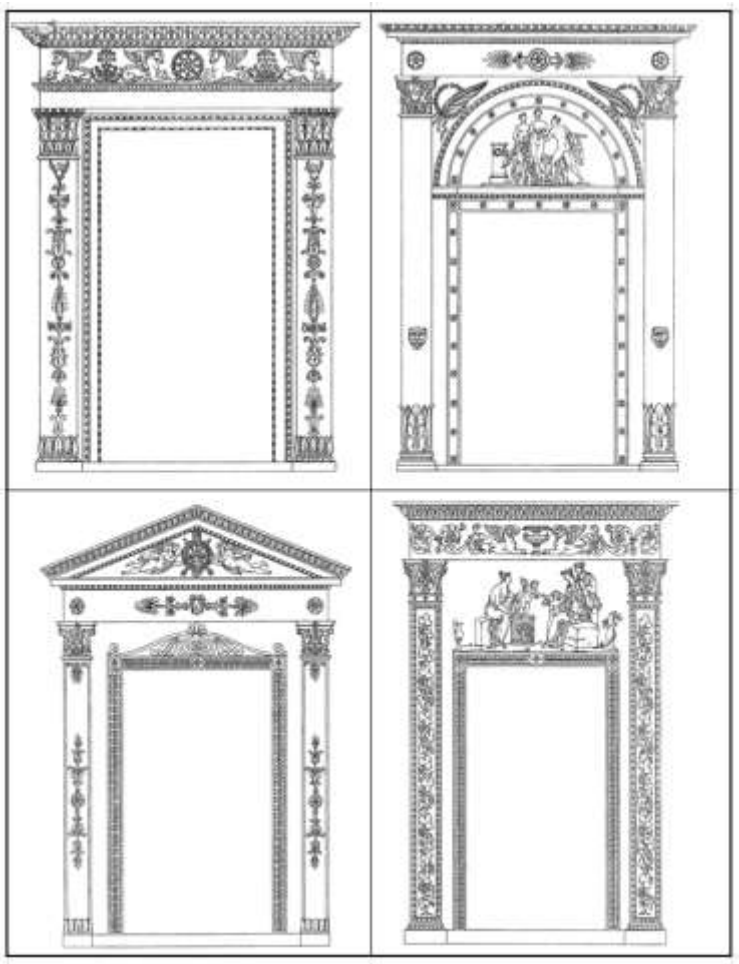
Trabzon'da mihraplar cephe düzeni hususunda farklılıklar arz etmektedir. Yapının fiziki şartları, usta-bani tercihi ya da dönemin beğenisi ve modasına göre çeşitlendirildiği anlaşılan cephe düzenlerinde dikdörtgen, kareye yakın dikdörtgen, tepelik biçimlerine göre formu farklılaşanlar olmak üzere alt gruplar belirmektedir.

En yoğun grup, mihrap mimarisinde klasik eğilim olan **dikdörtgen** formlu mihraplardır. Boyu eninin iki katına yaklaşan bu mihrap formu, Trabzon ili camilerinde XVI. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar süreklilik arzedecek biçimde 99 mihrapta kullanılmıştır (EK 19). 29 mihrapta ise **kareye yakın dikdörtgen** forma sahip cephe düzeni hakimdir (EK 20). Bu mihraplar, cami beden duvarlarının fazla yüksek olmaması gibi zorunlu, dikey eksende kullanılan bordür ya da silmelerin fazla uzatılmaması gibi tercihi sebeplerle bu şekilde tasarlanmıştır. Bu dikdörtgen cephe düzeni, genelde çevresi bordür ya da silmelerle kuşatılan, üzerinde tepeliği olmayan, varsa da dikdörtgen forma uygun tasarlanan mihraplarda karşımıza çıkmaktadır.

Klasik Osmanlı sanatında Mimar Sinan ile doruk noktaya ulaşan kenarları sınırlandıran sütuncelerin üzerinde yükselen alemler ve bu alemlerin arasına yerleştirilen üçgen tepeliklerle cephe düzeni anıtsallaştırılan **tepelikli** mihraplar diğer grubu oluşturmaktadır. Klasiğin ardından değişen sanat ortamı ile tepeliklerin formlarında yaşanan değişimler (dalgalı hatlar, S-C kıvrımlarıyla belirlenen kenar profilleri, vazodan çıkan çiçekler ya da şamdanlarla vurgulanmış tepelik taçları vb.), klasik dönemin keskin çizgili üçgen tepeliği üzerinde yapılan plastik vurgusu yüksek oynamalar, kütlesel görünümlü cephe mimarisini yumuşatmıştır. Barok ile başlayan kırılma etkisinin hissedildiği cephe düzenleri, XIX. yüzyılda Antik Yunan, Roma ve

Rönesans'ı referans alan Ampir/Neoklasik üslubun belirmesiyle beraber farklı bir boyut kazanmıştır. Kenarlarda kullanılan sütuncelere kaide ve başlık eklenmesi, tepeliklerin farklı formlara sahip kemer şekilleriyle belirlenmesi gibi tipolojik değişimler, mihrapları Avrupa mimarisinde antik "zafer tak"larına öykünen klasist eğilimin ürünü cephe düzenlerine (Tablo 3.3) ulaştırmıştır[761]. XIX. yüzyılın ilk yarısındaki bu devinim, yüzyılın ikinci yarısında seçmeci kimlik içinde de ürünlerini vermeye devam etmiştir.

Tablo 3.3. Avrupa Mimarisinde Neoklasik Dizaynlar[762]

Batılılaşma döneminde inşa edilen İstanbul/Çemberlitaş Nuru Osmaniye Camii (1749-55) (Tablo 3.4/1), Yozgat Çapanoğlu Camii (1779) (Tablo 3.4/2), İstanbul/Tophane Nusretiye Camii Mihrabı (1823-26) (Tablo 3.4/3), İstanbul/Teşvikiye Camii (1853-54) (Tablo 3.4/4), İstanbul/Dolmabahçe Camii (1855) (Tablo 3.4/5),

[761] Tolga Bozkurt, *"XIX. yüzyıl Osmanlı Seçmeciliğine Bir Örnek: Konya Aziziye Camii Mihrabı"*, 404.
[762] Dover, *Empire Designs*, CD Room&Book.

İstanbul/Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camii (1861-76) (Tablo 3.4/6), Konya/Aziziye Camii (1872) (Tablo 3.4/7) ve İzmir/Konak Başdurak Camii (1892-94) (Tablo 3.4/8) mihrapları, Barok, Ampir ve Eklektik uygulamalar olarak bu değişimi gösteren başkent ve taşra eserlerine örnektir.

Tablo 3.4. Mihraplarda Üslup Değişimini Gösteren Örnekler

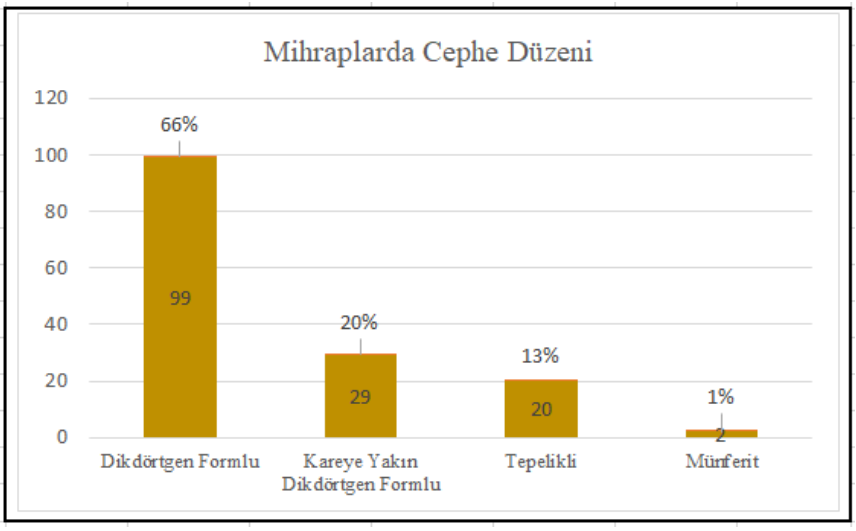

Başkent üslubunun sıkı takipçilerinden olan Trabzon'da da bu kırılma ve plastik vurgusu yüksek tepeliklerin belirleyici olduğu **tepelikli** cephe düzeni görülmektedir. Dikdörtgen kurgulu bir altyapının üzerine eklenen bu tepelikler, Trabzon'da Barok, Ampir ve Eklektik gibi Batılı üslupların hakim olduğu 20 mihrapta görülmektedir. Ortahisar/Hacı Kasım Camii (1820) (Tablo 3.5/1), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.5/2), Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.6/3), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.5/4), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872) (Tablo 3.6/5), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği)

(Tablo 3.5/6), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.5/7), Ortahisar/Konak Camii (1884) (Tablo 3.5/8), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.5/9), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85) (Tablo 3.5/10), Ortahisar/Ahi Evren Dede Camii (1887) (Tablo 3.5/11), Beşikdüzü/Akkese Mahallesi Merkez Camii (1888) (Tablo 3.5/12), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89) (Tablo 3.5/13), Yomra/Özdil Mahallesi Merkez Camii (1891) (Tablo 3.5/14), Hayrat/Dağönü Mahallesi Camii (1894-95) (Tablo 3.5/15), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.5/16) Akçaabat/Akçaköy Dumankaya Mahallesi Camii (1902) (Tablo 3.5/17), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.5/18), Akçaabat/Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabı (1910) (Tablo 3.5/19) ve 1910-11 tarihli Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (Tablo 3.5/20) mihraplarında görülen bu devinim, estetik görünümü perçinleyen unsurlar olarak kültürel bellekte yerini almıştır.

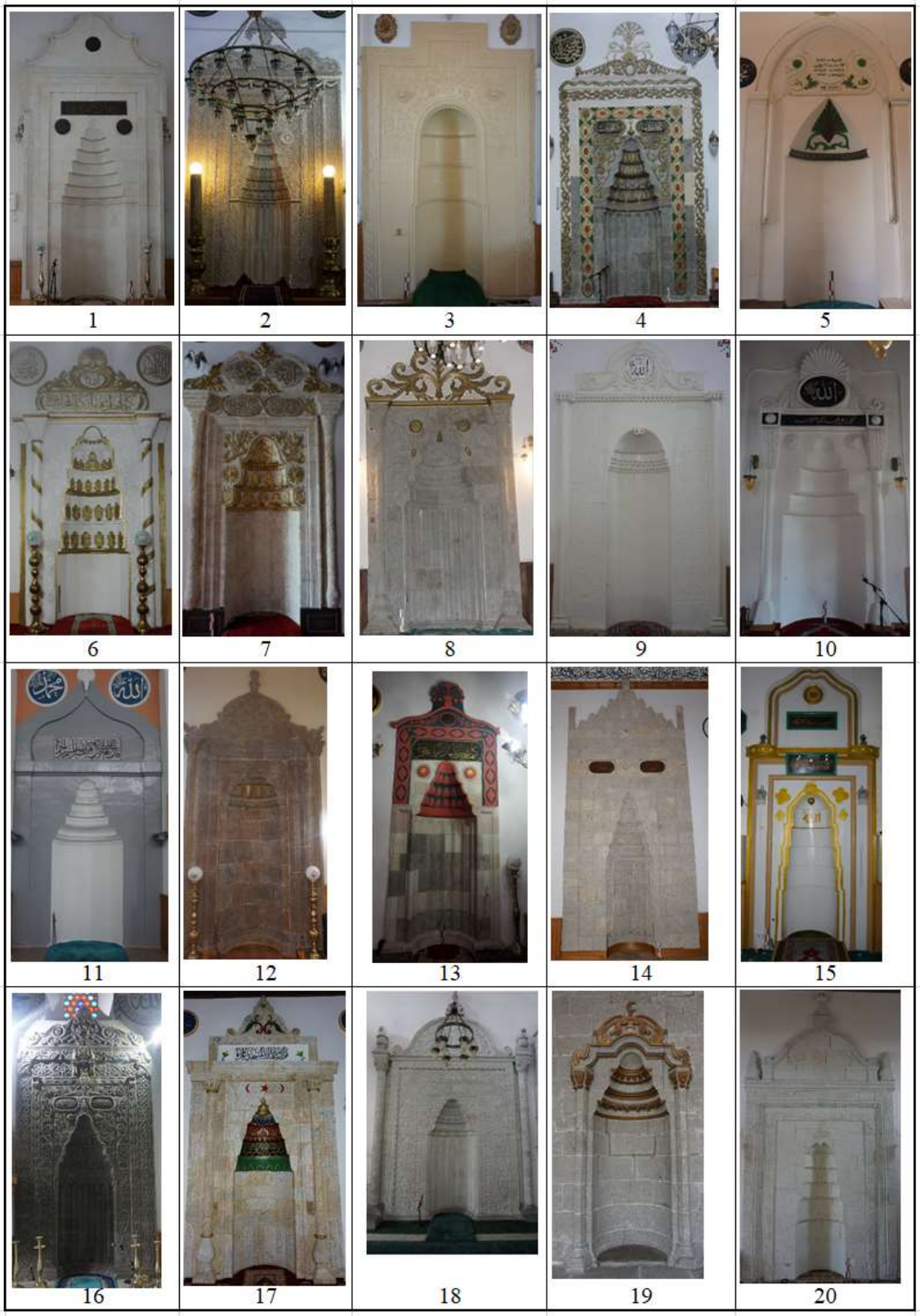
Trabzon özelinde cephe düzenleri hususunda yan kanatlara yer verilmeyişi sebebiyle yukarıdaki üç gruplandırmaya dahil edilemeyen münferit mihraplarda mevcuttur ki Ortahisar/Hamza Paşa Camii (XVIII. yüzyılın ilk yarısı) (Tablo 3.6/1) ve Ortahisar/Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii (1874) (Tablo 3.6/2) mihrapları bu grupta yer almaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında Trabzon mihraplarında %66'sı dikdörtgen formlu, %20'si kareye yakın dikdörtgen formlu, %13'ü tepelikli ve %1'i münferit cephe düzenine sahiptir (Grafik 3.3).

Grafik 3.3. Mihraplarda Cephe Düzeni Dağılımı

Tablo 3.5. Tepelik Şekilleriyle Cephe Düzeni Belirlenen Tepelikli Mihraplar

Tablo 3.6. Münferit Cephe Düzenleri

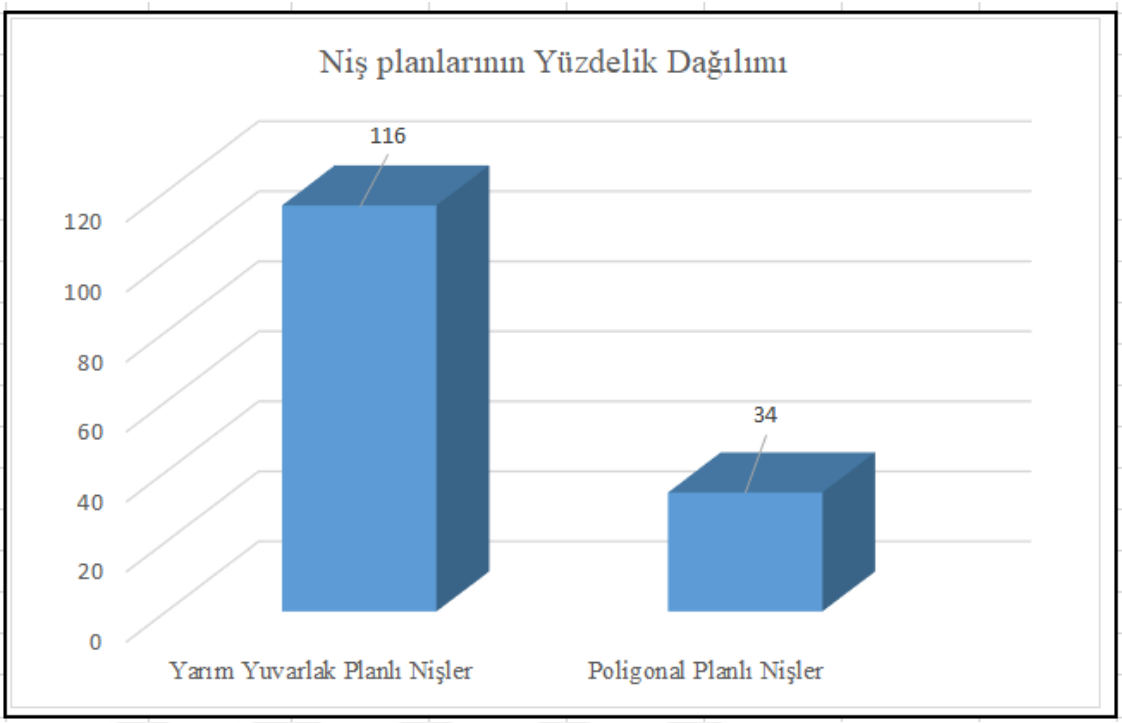

3.2.2. Mihraplarda Plan

Mihraplarda zemin ile kavsara arasında kalan, duvar yüzeyinden içe doğru girintili/oyuk kısım olan hücre/nişin alt kısmı mihrap planlarının belirleyicisidir. Tarihi süreç içerisinde coğrafyaya ve medeniyetlere göre değişiklik arz eden hücreler, ana kurgu noktasında yarım daire, poligonal, dikdörtgen gibi farklı planlarla şekillendirilmiştir. Dikdörtgen planlı hücreler İran ve Irak; yarım daire planlı hücreler Suriye ve Mısır; at nalı planlı hücreler Ürdün, Suriye ve Kuzey Afrika; çokgen planlı hücreler ise Anadolu'da görülmektedir[763].

Araştırma sahası olan Trabzon ilinde incelenen mihrapların %77'si (116) yarım yuvarlak ve %23'ü (34) poligonal yüzeyli plan tipine sahiptir (Grafik 3.4).

[763] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 73-79, Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 290.

Grafik 3.4. Mihraplarda Niş Planları Dağılımı

3.2.2.1. Yarım Yuvarlak Planlı Nişler

Trabzon özelinde incelenen mihrapların plan tipinde yoğunluğu oluşturan yarım yuvarlak planlı hücre tipi ile 116 mihrapta karşılaşılmıştır (EK 21). XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile 1950 arasında yapılmış geç dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyet eserleri olan bu mihraplar, plan açısından gerek Ampir gerekse Eklektik dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Nusretiye (1826) ve Emirgan Camii (Yenileme:1838) gibi Ampir üslubun yoğun etkilerinin hissedildiği ya da Teşvikiye Camii (1853-54) gibi seçmeci yaklaşımla mimariye kazandırılan mihrap hücrelerinin planları da yarım yuvarlak tipe uygundur.

İncelenen mihraplardan Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867), Ortahisar/Konak Camii (1884), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89), Yomra/Özdil Mahallesi Merkez Camii (1891), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii (1896) ve Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) mihraplarında yarım yuvarlak planlı nişlerin yüzeyleri yivlerle/oluklarla hareketlendirilmiştir. Eklektik özelliklere sahip Çırağan Camii (1848) mihrabı gibi neobarok tarzın dinamik ve akıcı görüntüsüne ulaştırılmış olan bu mihraplar, kırsal/yerel mimari içinde değerlendirilen

mihraplara nazaran Batılı üslupların daha etkili olduğu kent mihrapları olması açısından dikkat çekmektedir.

3.2.2.2. Poligonal Planlı Nişler

Kataloğa dahil edilen mihraplardan poligonal plan tipine sahip olanlar üç, beş, altı ve yedi yüzeyli nişlere sahiptir. Toplam mihrap sayısının %23'ünü oluşturan bu mihraplardan Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468), Ortahisar/Büyük İmaret(Gülbahar Hatun) Camii (1514), Ortahisar/Ahi Evren Dede Camii (1887) ve Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) mihrap nişleri **üç yüzeyli yarım altıgen plan** tipindedir.

Beş yüzeyli yarım ongen plan tipi, Ortahisar/Fatih Küçük (Kindinar) Camii (XVI. yüzyılın ilk yarısı), Ortahisar/Musa Paşa Camii (1668-69), Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781), Ortahisar/Tekke (Havva Hatun) Camii (XIX. yüzyıl), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06), Ortahisar/Hacı Kasım Camii (1820), Ortahisar/Semerciler (Ebubekir) Camii (1821), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Merkez Camii (1825), Akçaabat/Kayalar Mahallesi Camii (1827), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Ortahisar/İç Kale(Yukarı Hisar) Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı), Ortahisar/Gürbulak Camii (1865), Ortahisar/Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii (1874), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Çaykara/Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii (1876), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii (1876), Ortahisar/Akyazı Merkez Küçük Mihrap (1876), Dernekpazarı/Ormancık Mahallesi Merkez Camii (1892-93), Ortahisar/Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii (1899-1900), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07), Maçka/Kaynarca Mahallesi Camii (1950) mihraplarında karşımıza çıkmaktadır.

Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845) ve Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) mihrap nişleri **altı yüzeyli yarım onikigen plan** tipinde iken Akçaabat/Şinik Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyılın), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874), Düzköy/Gökçeler Mahallesi Merkez Camii (1899) ve Araklı/Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii (1901) mihrapları **yedi yüzeyli yarım ondörtgen plan** tipindedir.

Anadolu'da Selçuklulardan itibaren yaygın görülen poligonal planlı nişler, Trabzon mihraplarında sayıları diğer gruba göre az olmakla beraber XV. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında uygulanmış plan tipi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.3. Mihraplarda Mimari Elemanlar

Mihraplarda cephe düzeni ve plan tipolojisini veren elemanlarının dışında kalan tepelik/taç, çerçeve ve kenar bordürleri/sütun-sütunceler, alınlık, kemer, köşelik, kavsara, niş sütunceleri ve oturtmalık birimleri bu başlık altında detaylandırılmıştır.

3.2.3.1. Tepelik/Taç

Mihrabın üzerini sınırlandıran tepelikler, kenar bordürlerinden ayrı olarak düzenlenen birimlerdir ve başlangıçtan itibaren değişik formlarla mihraplarda yerini almıştır. Araştırma sahasında yekpare blok ya da içbükey-dışbükey silmelerle meydana getirilen **yatay dikdörtgen**, tepe noktası kenarlara göre daha da yükseltilmiş ve üçgen alınlık tarzında yansıtılmış **üçgen kurgulu** tepelikler olmak üzere iki farklı tipoloji belirlenmiştir.

İslam Sanatı içerisinde Kahire Tolunoğlu Camii (869), El Cuyuşi Camii (1083-85), Seyyide Rukiyye Türbesi (1154), Kazvin Mescid-i Haydariye (XII. yüzyıl) ve Isfahan Mescid-i Cuma Olcayto mihrapları (1310)[764] ile gelişim çizgisi takip edilebilen yatay dikdörtgen formlu tepelikler, Anadolu'ya Selçuklu Devleti ile aktarılmış, Beylikler Devri'nde de kullanılmıştır. Ankara Arslanhane Camii (XII.yüzyıl), Konya İç Karaaslan Camii (1219-1236), İznik Hacı Özbek Camii (1333-34), Kastamonu/Kemah Halil Bey Camii (1364), Bursa Şehadet Camii (1365), Balıkesir Yıldırım Camii (1388), Bursa Ulucamii (1399), Bergama Ulucamii (1399), Ayaş Ulucamii (XIV.yy), Akçaşehir Ulucamii (XIV. yüzyıl) ve Yollarbaşı Ulucamii (XIV. yüzyıl) gibi örneklerle XII. ve XIV. yüzyıllar arasında kullanılagelmiştir[765]. XV. yüzyıl itibariyle Osmanlı mimarları tarafından geliştirilerek yaygın bir biçimde kullanılan yatay dikdörtgen formlu tepelikler, Amasya Bayezıd Camii (1414), Merzifon II. Murad Camii (1427), Edirne Yeşilce Camii (1442), Edirne Ayşe Kadın Camii (1468-69), Edirne Kasım Paşa Camii

[764] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 36-37.
[765] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 287; Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat,* 147-148.

(1479) ve Bursa Yiğit Köhne Camii (XV. yüzyıl) gibi eserlerin mihraplarında karşımıza çıkmaktadır[766].

Yatay dikdörtgen ve kenarları düz olan bu tepeliklerin Selçuklu ve Beylikler dönemi eserleri olan Harput Arap Baba Mescidi (1279), Kayseri Kölük Cami (XIII. yüzyıl), Damsaköy Taşkın Paşa Camii (XIV. yüzyıl ortası) ya da Balat İlyas Bey Camii (1404) örneklerinde olduğu gibi palmet, üçgen ya da dendan gibi tepelik süslemeleri (zülfe) ile hareketlendirildiği de olmuştur. Erken Osmanlı döneminde de bu geleneği devam ettiren İznik Yeşil Camii (1378), Milas Firuz Bey Camii (1394), Edirne Eski Camii (1414), Bursa Yeşil Camii (1419), Edirne Muradiye Camii (1436), İznik Mahmud Çelebi Camii (1442), Edirne Üç Şerefeli Camii (1447), Amasya II. Bayezıd Camii (1486), Amasya Mehmed Paşa Camii (1486) ve İstanbul Çandarlı İbrahim Camii (1493-95) gibi tepelik örnekleri mevcuttur[767].

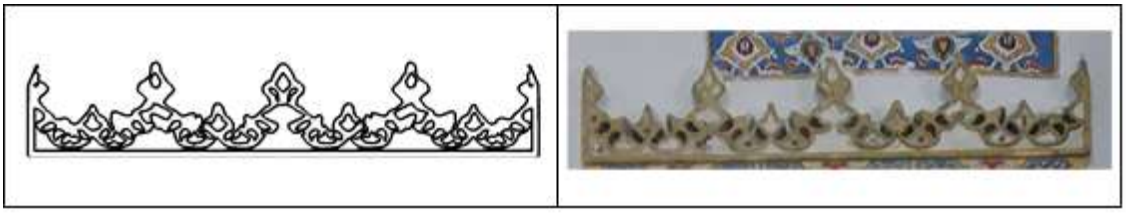
Klasik Osmanlı Sanatı içerisinde yatay dikdörtgen formlu tepelik kullanımı devam ettirilmekle beraber, yoğunluk iki alem arasında yükselen üçgen şekilli tepeliklerin kullanımındadır. Özellikle Mimar Sinan döneminin vazgeçilmezi olan bu tepelik formu, İstanbul Şehzâde Camii (1548), İstanbul Süleymaniye Camii (1556), Edirne Selimiye Camii (1575) ve İstanbul Sultan Ahmet Camii (1617) mihraplarında uygulanmıştır. Taşra mimarisinde ise en güzel örnekleri ile Konya Sultan Selim Camii (XVI. yüzyılın ikinci yarısı) ve Manisa Muradiye Camii (1586) mihraplarında görülmektedir[768].

Trabzon'da erken ve klasik Osmanlı sanatının temsilcileri olan Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468), Ortahisar/İç Kale(Yukarı Hisar) Camii (1470)[769] ve Ortahisar/Musa Paşa Camii (1668-69) mihraplarında tepeliğe yer verilmemiştir. Ortahisar/Fatih Küçük (Kindinar) Camii (XVI. yüzyılın ilk yarısı) mihrabında yatay silmelerle belirlenmiş korniş şeklinde tepelik mevcuttur. Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1514)[770] mihrabının tepeliği ise ortada üç tam, kenarlarda iki

[766] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),*286-287.
[767] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 287-288.
[768] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 220.
[769] Erken Osmanlı döneminin eseri olan caminin mihrabı XIX. yüzyıl tarihlidir.
[770]Tipolojik açıdan XVI. yüzyıl eseri olan mihrabın kalemişi süslemeleri XIX. yüzyıl döneminde yapılmıştır. İlgili bölümde tekrar değerlendirilecektir.

yarım palmet diziliminden oluşan zülfeli tepelik formunun tek örneği olması bakımından önemli bir yere sahiptir (Tablo 3.7).

Tablo 3.7. Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii Tepeliği

Osmanlı sanatında batılılaşma ile beraber değişen mihrap formlarından tepelikler de büyük oranda etkilenmiş, klasik camii mihraplarının düz ve keskin hatlardan oluşan üçgen tepelik biçimleri, barok bir anlayışla "S" ve "C" kıvrımlarıyla hareketlendirilen üçgen alınlığa benzer tasarımlarla yeniden yorumlanmıştır. Bu üçgen tepelikler, iki yandan Barok üsluplu alem ya da Rokoko üslûba uygun vazolarla zengin bir görünüme kavuşturulmuştur. Bu tarzın en önemli örnekleri, İstanbul-Üsküdar Ayazma Camii (1761), Eyüp Sultan Camii (1800), Üsküdar Selimiye Camii (1805), Nusretiye Camii (1826), Hırka-i Serif Camii (1851) ve Teşvikiye Camii (1853-54) mihraplarında görülmektedir[771].

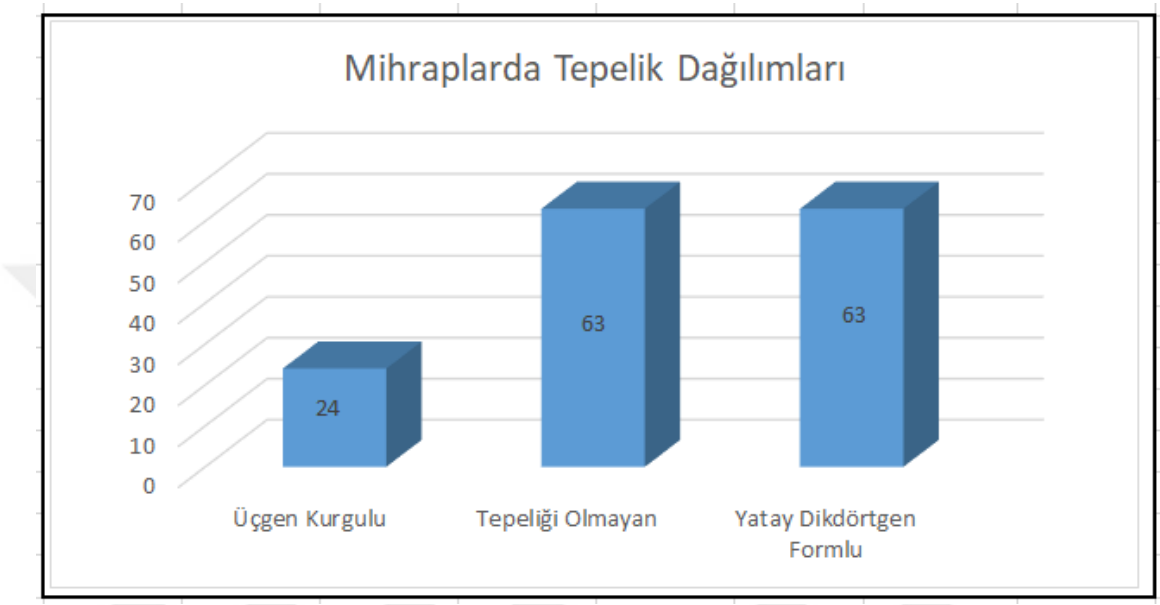
Batılılaşma döneminde İstanbul Nuruosmaniye Camii (1749-55), Beylerbeyi Camii (1778), Emirgân Camii (1838) ve Mecidiye Camii (1848) mihraplarında olduğu gibi taç panosunun bulunmadığı, üstte sadece korniş seklindeki saçak tablasına yer verilen tepeliklerin de yoğun olarak kullanıldığı açıktır. Bu tepelikler, sütun ve plastr görünümlerinden oluşturulan çerçevelere sahip mihraplarda umumiyetle içbükey, dışbükey veya düz silmeli kornişlerden müteşekkil saçak tablaları üzerine oturtulmuştur[772].

Başkentte tepeliklerin XVIII. yüzyılda başlayan bu değişimi Trabzon'da henüz yer bulamamış, XVIII. yüzyıl eserleri olan Ortahisar/Hamza Paşa Camii (XVIII. yüzyılın ilk yarısı), Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Merkez Camii (1746) ve Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781) mihraplarında tepelik kullanılmamıştır. Değişim, XIX. yüzyıl ile belirmiş ve XX. yüzyılın ilk yarısında mimariye kazandırılmış

[771] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 220.
[772] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 220.

mihraplarda devam ettirilmiştir. Bununla beraber XIX. ve XX. yüzyılda tepeliğin kullanılmadığı sade mihrap tasarımlarına da yer verilmiştir.

İstatistiksel değerlendirme yapıldığında Trabzon mihraplarının %42'sinde tepelik birimine yer verilmemiş (EK 22), %42'sinde yatay dikdörtgen, %16'sında üçgen kurgulu tepelikler tasarıma dahil edilmiştir (Grafik 3.5).

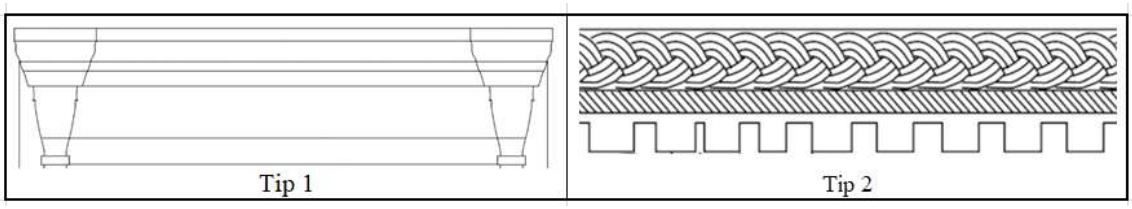

Grafik 3.5. Mihraplarda Tepelik Dağılımı

3.2.3.1.1. Yatay Dikdörtgen Formlu Tepelikler

Trabzon'da yatay dikdörtgen tepelikler, korniş ve silmelerin üst üste istiflenmesi ile oluşturulanlar (Tablo 3.8/Tip 1) ya da yekpare yatay blok veya taşların yanyana dizilimi ile yapılanlar (Tablo 3.8/Tip 2) olmak üzere iki farklı tip ile meydana getirilmiştir. İkinci tipte saçaklar diş sırası, niş dizileri ya da lale/lotus/palmet gibi farklı süsleme öğeleri ile hareketlendirilmiştir. Ayrıca ön tarafa bakan alınlık bölümleri bazen süsleme alanına dahil edilmiştir.

Tablo 3.8. Yatay Dikdörtgen Kurgulu Tepelik Tipleri

Korniş ve silmelerle hareketlendirilmiş yatay dikdörtgen formlu düz tepelikler (Tip 1), Araklı/Kayacık Mahallesi Merkez (XIX. yüzyıl), Akçaabat/Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii (1804), Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06), Akçaabat/Kayalar Mahallesi Camii (1827), Araklı/Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii (1830), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Merkez Camii (1830), Ortahisar/Gürbulak Camii (1865), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii (1876), Ortahisar/Akyazı Merkez Küçük Mihrap (1876), Dernekpazarı/Ormancık Mahallesi Merkez Camii (1892-93), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii (1896), Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900), Sürmene/Gültepe Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl. sonu), Sürmene/Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii (XIX. yüzyıl sonu), Of/Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii (1904-05), Araklı/Merkez Büyük Camii (1907), Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19), Maçka/Ormaniçi Mahallesi Camii (1948) mihraplarında görülmektedir.

Yekpare blok taş ya da kesmetaşların yanyana dizilerek meydana getirildiği yatay dikdörtgen formlu tepelikler (Tip 2) ise Araklı/Kayacık Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyıl), Şalpazarı/Dereköy Mahallesi Merkez Camii (1800), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Merkez Camii (1825), Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı), Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860), Sürmene/Karacakaya Mahallesi Camii (1861-62), Beşikdüzü/Hünerli Mahallesi Merkez Camii (1863), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865), Şalpazarı/Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii (1871-72), Çaykara/Kabataş Mahallesi Merkez Camii (1872), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Çaykara/Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii (1876), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84),

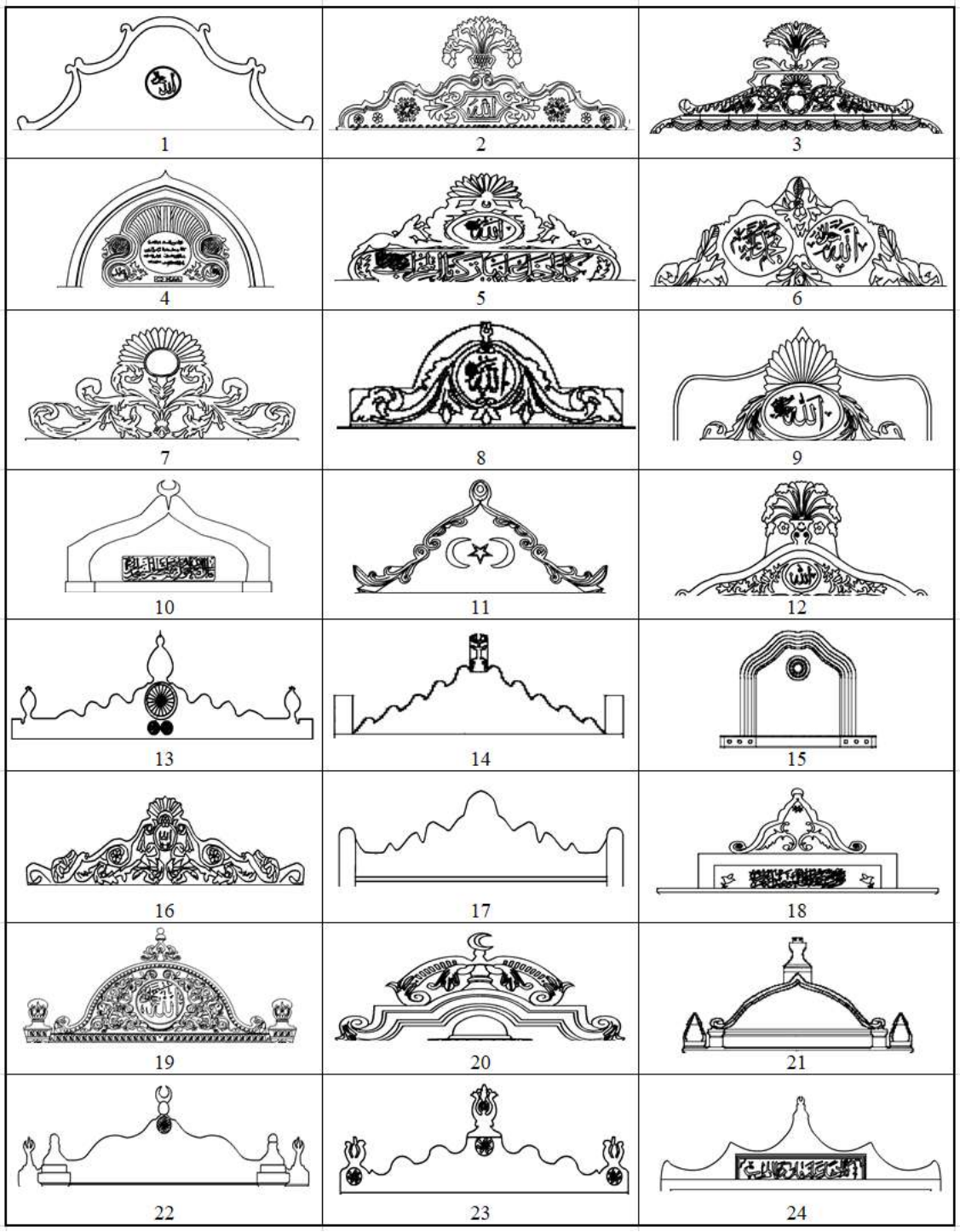
Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884), Of/Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii (1885-86), Sürmene/Yeniay Mahallesi Kuleli Camii (1893), Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897), Sürmene/Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii (1898-99), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyıl sonu), Araklı/Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii (1901), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07), Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912), Sürmene/Yeşilköy Mahallesi Camii (1929), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii (1938), Maçka/Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii (1940), Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947), Maçka/Güzelce Mahallesi Camii (1948), Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii (1950) ve Maçka/Kaynarca Mahallesi Camii (1950) mihraplarında bulunmaktadır.

3.2.3.1.2. Üçgen Kurgulu Tepelikler

Tepeliğin kenarları ile tepe noktası arasında doğrusal düzlemde üçgen şeklini veren tepelikler bu başlık altında değerlendirilmiştir. İncelenen mihraplardan Ortahisar/Hacı Kasım Camii (1820) (Tablo 3.9/1), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.9/2), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.9/3), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872) (Tablo 3.9/4), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.9/5), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.9/6), Ortahisar/Konak Camii (1884) (Tablo 3.9/7), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.9/8), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85) (Tablo 3.9/9), Ortahisar/Ahi Evren Dede Camii (1887) (Tablo 3.9/10), Beşikdüzü/Akkese Mahallesi Merkez Camii (1888) (Tablo 3.9/11), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89) (Tablo 3.9/12), Vakfıkebir/Soğuksu Mahallesi Camii (1889-90) (Tablo 3.9/13), Yomra/Özdil Mahallesi Merkez Camii (1891) (Tablo 3.9/14), Hayrat/Dağönü Mahallesi Camii (1894-95) (Tablo 3.9/15), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.9/16), Vakfıkebir/Merkez Eski Camii (XX. yüzyılın ilk yarısı) (Tablo 3.9/17), Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902) (Tablo 3.9/18), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.9/19), Akçaabat/Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabı (1910) (Tablo 3.9/20), Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (1910-11) (Tablo 3.9/21), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) (Tablo 3.9/22), Vakfıkebir/Yıldız Mahallesi Camii (1930) (Tablo 3.9/23) ve Vakfıkebir/Demirci

Mahallesi Merkez Camii (1930) (Tablo 3.9/24) tepelikleri bu düzenlemeyi yansıtmaktadır.

Tablo 3.9. Üçgen Kurgulu Tepelikler

XIX. yüzyılın ilk çeyreği ile denenen bu tip, kenarların C kıvrımlarıyla belirlenmesi (1, 2) ile başlamıştır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kenarlar yapraklarla dolgulanmış kıvrımdallar ile belirlenerek (3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 16, 20) tepe noktası vazodan çıkan çiçekler (2, 3, 12) ya da ışın çubukları (5, 7, 9, 16) ile taçlandırılmıştır. Bu uygulamalar üçgen tepelik formunun başkent eserlerinde olduğu gibi Trabzon'da yumuşatıldığının işaretidir. Yüzyılın sonuna doğru ise süsleme öğeleri azaltılarak tepelik çerçevelerinde bir kırılma daha meydana gelmiş ve konturlar dalgalı kesim (13, 14, 17, 22, 23, 24) ile belirlenmiş ve bu tip XX. yüzyılın ilk çeyreğinde de kullanılmıştır.

Merkez ilçe olan Ortahisar'ın mihrap tepelikleri, diğer ilçelere göre daha özenle ele alınmıştır. Barok alt yapılı C kıvrımları, madalyon formlu kitabelikleri (2, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 15, 16, 19), tepeliğin üst noktasında kullanılan taçları (2, 3, 5, 7, 9, 12, 16, 19) ile farklılaşmaktadır. Trabzon'un batı ilçeleri olan Beşikdüzü ve Vakfıkebir mihraplarının tepelikleri (11, 13, 17, 22, 23, 24) ise birbirine olan benzerlikleri sebebiyle usta birliğini ve etkileşimi akla getirmektedir.

Ayrıca Trabzon'da XIX. yüzyılın son çeyreğinde tepelik tipolojisine katkı sağlayan kemer formları dikkat çekmektedir. Kurgusu üçgen olsa da çerçeve şeklinin yuvarlak (8, 15, 19) kaş (9, 10) ya da sivri (4, 21) kemerle belirlendiği tepelikler; Ampir, Eklektik ve Türk Neoklasiği'nin üslup özelliklerine sahiptir. Bununla beraber tepeliklerin kenarlardan vazo ve alem formlarıyla sınırlandırılması (13, 14, 17, 19, 21, 22, 23) ile Klasik Osmanlı Sanatı'na yapılan göndermeler dikkat çekicidir.

3.2.3.2. Çerçeve (Silme-Bordür / Sütun/Sütunce)

Mihraplarda kenarları belirleyen çerçeve; silme, bordür ve sütun ya da sütüncelerle sağlanmıştır. Mihraplarda çerçevenin kullanıldığı ilk örnekler, Samarra İsimsiz Mihrap (IX. yüzyıl), Kayrevan Sidi Ukba (862) ve Kahire Tolunoğlu Camii (869) mihraplarıdır[773]. Çerçevenin oluşumu için özellikle Samarra camilerinin yadsınamaz etkisi, izleyen yıllarda ve değişik coğrafyalarda yaşayan Fatımi, Büyük Selçuklu, Eyyubi, Zengi gibi farklı kültürlerde de devam etmiştir[774].

[773] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 10-11.
[774] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 255.

Anadolu'da Selçuklu Devleti döneminde taş alçı, ahşap, halı-kilim gibi süsleme sanatlarında yoğun olarak kullanılan bordürler, mihraplarda da en dikkat çekici süsleme elemanı olarak kullanılmış, geometrik, bitkisel ve yazı içerikli süslemeler ile çeşitlendirilmiştir[775].

Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde geliştirilerek kullanılan bu çerçeveler klasik bir tasarımın vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir. Osmanlı Sanatı içinde Bursa Alaaddin Camii (1326), Çanakkale Kale Mescidi (XV.yüzyıl) ve Vize Ayasofya Camii (XV.yüzyıl) gibi **sütünce ve plastrlarla**, Bursa Yıldırım Camii (XIV.yüzyılın sonu), Edirne Eski Camii (1414), Edirne II. Bayezıd Camii, Edirne Üç Şerefeli Camii (1447) gibi **bordür ve silmelerle sağlanan mihrap çerçeveleri** erken dönemin örnekleridir. Düz yüzeyli, içbükey ve dışbükey kavisli olarak da yansıtılan bu bordür ve silmeler, mihrapları iki yandan, ters U biçiminde ya da dört yönlü olarak dolaşmakla beraber bitkisel, geometrik ve yazı süslemeleri ile de zenginleştirilmiştir[776].

Klasik Osmanlı Sanatı içinde Tokat Hatuniye Camii (1485), Amasya II. Bayezid Camii (1486), Edirne II. Bayezid Camii (1488), Karapınar Sultan Selim Camii (1563) ve Manisa Muradiye Camii (1586) mihraplarında olduğu gibi mihrabı **ters U biçiminde kuşatan çerçeveler**, İstanbul Fatih Camii (1470), Konya Sultan Selim Camii (XVI. yüzyılın ikinci yarısı) mihraplarında olduğu gibi **dört yönde dolaşan silme ve bordürlerin kullanıldığı çerçeveler,** İstanbul Bayezid Camii (1505), Sultan Selim Camii (1522) mihraplarında olduğu gibi **silme takımları-köşe sütunceleri ve alınlık seviyesinde yer alan bir perde panosuyla düzenlenen çerçeveler** ve Mimar Sinan dönemine has bir gelişim olarak İstanbul Şehzâde Camii (1548), Süleymaniye Camii (1556) ve Edirne Selimiye Camii (1575) mihraplarında **iki yanda sütun-sütun görünümler ile iç kısımda dolaşan silme takımlarından meydana getirilen çerçeveler** olmak üzere dört farklı çerçeve tipi mevcuttur[777].

Yabancı tesirlerin Osmanlı Sanatı'nı etkilemesiyle beraber mihrap çerçeveleri de Barok anlayışla yeniden değerlendirilmiş, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılan **plastr görünümleri ve korniş silmeleri ile birlikte niş, kavsara ve alınlık seviyelerinde yatay kademeler halinde düzenlenen** tasarımlar ön plana

[775] Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat,* 151.
[776] Top, Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl), 256.
[777] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 222-223.

çıkarılmıştır[778]. Dönemin başkent eserlerinin mihraplarında İstanbul Nur-u Osmaniye Camii (1749-55), Eyüp Sultan Camii (1800), Üsküdar Selimiye Camii (1805), Nusretiye Camii (1826) ve Tesvikiye Camii (1854) mihraplarında iki kademeli, İstanbul Emirgân Camii (1838) ve Mecidiye Camii (1848) mihraplarında üç kademeli uygulamalar olan sütünce ve plasterlarla karşılaşılmaktadır. Diğer bir çerçeve tipi olan **iki yanda birer sütun ya da plaster görünümü ile iç kısımda dolaşan ters "U" biçimli silme veya bordürler,** İstanbul Ayazma Camii (1761), Laleli Camii (1763), Beylerbeyi Camii (1778), Hırka-i Şerif Camii (1851) ve Ortaköy Camii (1854) mihraplarında görülmektedir[779].

İncelenen erken ve klasik Osmanlı dönemi eserlerinde çerçeveler, geleneği yansıtmaktadır. Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) ve Ortahisar/Fatih Küçük (Kindinar) Camii (XVI. yüzyılın ilk yarısı) mihrap çerçeveleri sütuncelerle sağlanmışken, Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1514) mihrabında bordür ile Ortahisar/Musa Paşa Camii (1668-69) mihrabında ise silme ile sağlanmıştır.

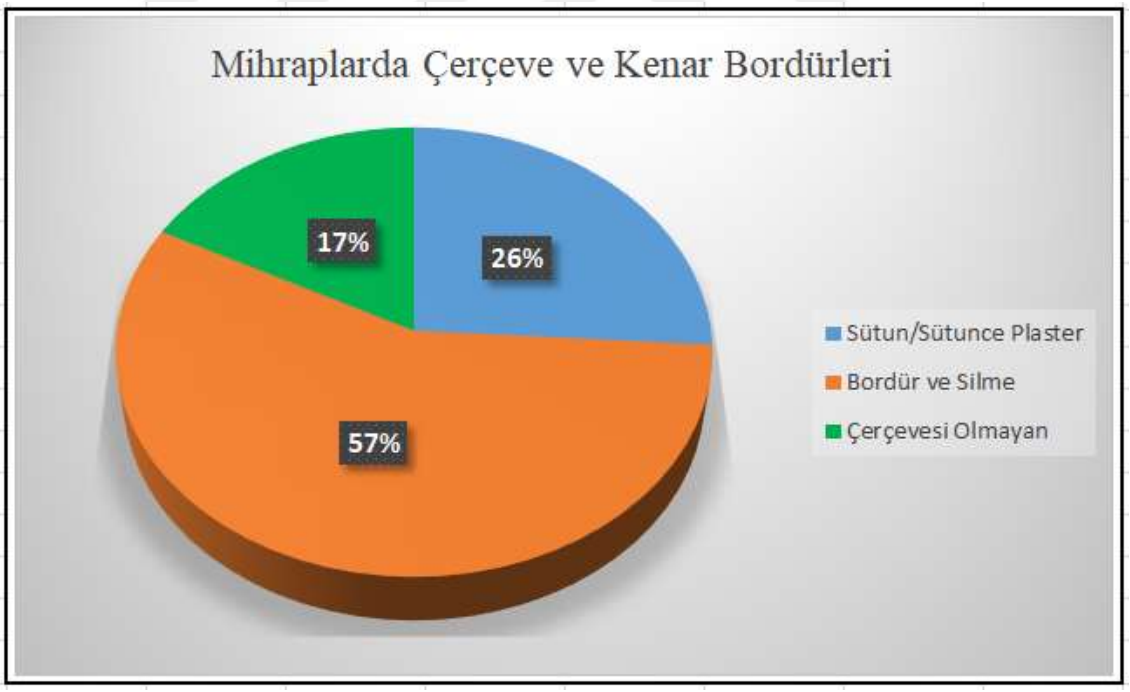
Trabzon'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında yapılmış, Ortahisar/Hamza Paşa Camii mihrabının kanatları onarım esnasında değiştirildiğinden çerçevesi bilinmemekte iken Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Merkez Camii (1746) mihrabında bordür, Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781) mihrabında ise silme görülmektedir. Bu durum, XVIII. yüzyılda Trabzon'da hala erken ve klasik dönem eserlerinin geleneğinin devam ettirildiğini göstermektedir.

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk yarısında yapılmış mihraplarda çerçevenin baskın bir unsur olarak kullanıldığı dikkati çekmekle beraber, kanatlarda ki kademelenme veya profillenmenin ortaya çıkmasına sebep olan bu sınırlandırıcı unsurların kullanılmadığı çerçevesiz örnekler de mevcuttur.

Genel bir değerlendirme ile kataloğa dahil edilen mihrapların %57'sinde (85) bordür ve silmelerle, %26'sında (40) sütun/sütünce ve plastrlarla sınırlandırılma sağlanmış, %17'si (25) olan Araklı/Kayacık Mahallesi Merkez (XIX. yüzyıl), Maçka/Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl), Sürmene/Orta Mahalle Kale Camii (XIX. yüzyıl), Tonya/Biçinlik Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl),

[778] Arel, 51; Tolga Bozkurt, "Osmanlı Mihrap Çerçevelerinin Gelişimi", *Ciepo Interim Symposium The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture,* İstanbul 2014, 657-669. 659-660.
[779] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları,* 224.

Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29), Araklı/Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii (1830), Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii (1845), Ortahisar/İç Kale(Yukarı Hisar) Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı), Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60), Sürmene/Çarşı Mahallesi Eski Camii (1864-65), Dernekpazarı/Günebakan Mahallesi Merkez Camii (1869), Çaykara/Kabataş Mahallesi Akpınar Camii (1870), Ortahisar/Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii (1874), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874), Araklı/Bereketli Mahallesi Masele Camii (1876), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884), Of/Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii (1885-86), Yomra/Özdil Mahallesi Merkez Camii (1891), Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii (1893-94), Araklı/Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii (1901), Sürmene/Yeşilköy Mahallesi Camii (1929), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii (1938), Maçka/Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii (1940), Of/Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii (1942), Maçka/Güzelce Mahallesi Camii (1948) mihraplarında ise herhangi bir çerçeve unsuruna yer verilmemiştir (Grafik 3.5).

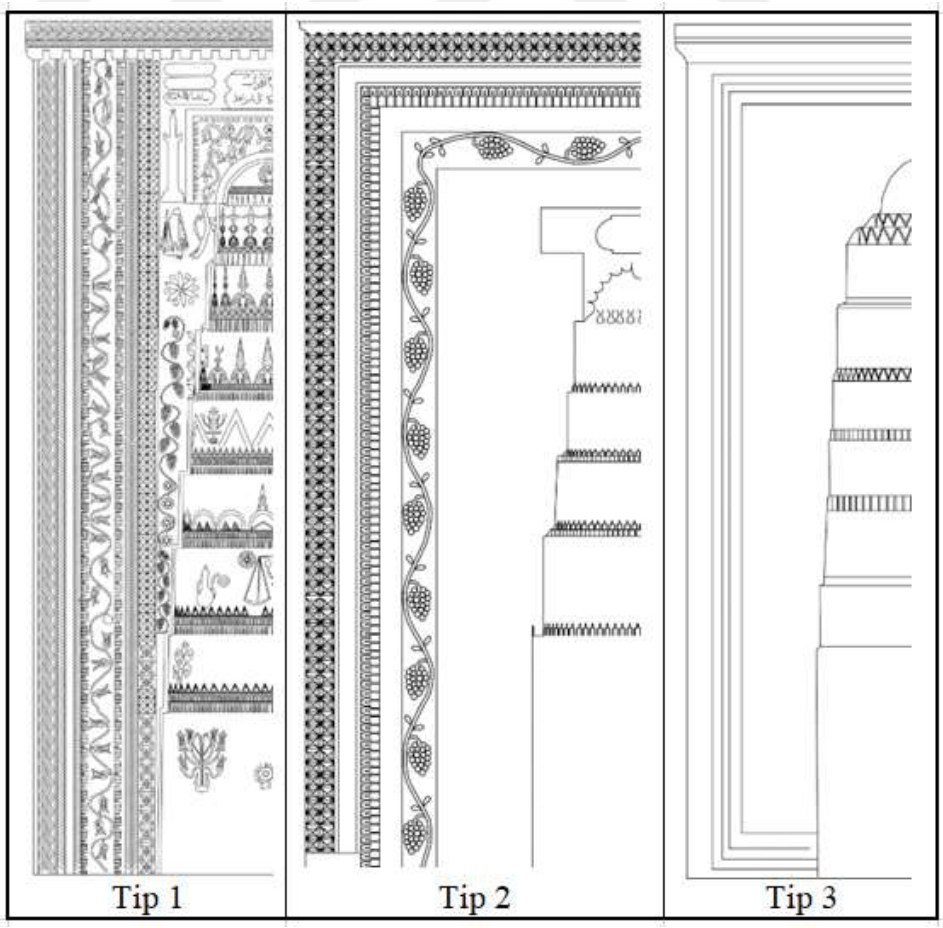

Grafik 3.6. Mihraplarda Çerçeve Unsurlarının Dağılımı

3.2.3.2.1. Çerçevesi Bordür ve Silmelerle Belirlenen Mihraplar

Kataloğa dahil edilen mihraplarda en fazla karşılaşılan çerçeve unsurları, bordür ve silme dizileridir. Bordürler, geometrik ya da bitkisel süslemeli, stilize mukarnas dizilerine sahip, düz, testere dişleri ile hareketlendirilmiş şekilde çeşitlendirilmiştir. Silmeler ise içbükey (oluklu), dışbükey (kaval), çubuk (düz) formları ile kullanılmıştır. Bordür ve silme sayıları her mihrapta değişebilmektedir. Hem bordür hem de silmeye sahip mihrap tasarımları da mevcuttur. Bordür ve silmelerin mihrap çerçevesini belirlemesinde üç farklı tip görülmektedir. Bunlar, zeminden tepe noktasına kadar her iki kenarda dikey formda olanlar (Tablo 3.10/Tip 1), mihrabı ters U biçiminde üç yönden dolaşanlar (Tablo 3.10/Tip 2) ve alt kısımda nişe kadar devam ettirilerek dört yönde kuşatanlar (Tablo 3.10/Tip 3) şeklinde gruplandırılmıştır. Sadece silmelerle, ya da bordürlerle çevrelenenler olduğu gibi hem bordür hem de silmelerin bir arada kullanıldığı mihraplarda mevcuttur.

Tablo 3.10. Çerçevesi Bordür ve Silmelerle Sağlanan Mihrap Tipleri

Her iki kenardan zeminden tepeliğe kadar **sadece silme ile çevrelenen** Of/Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (1867-68), **her iki kenardan bordürlerle sınırlandırılan** Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813), Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı), **her iki kenardan hem silme hem bordürlerle sınırlandırılan** Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35) ve Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) mihraplarının çerçeveleri **Tip 1** formundadır.

Ters U biçiminde üç yönden silmelerle sınırlandırılan Ortahisar/Musa Paşa Camii (1668-69), Akçaabat/Şinik Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl), Araklı/Kayacık Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyıl), Ortahisar/Tekke (Havva Hatun) Camii (XIX. yüzyıl), Beşikdüzü/Adacık Camii (1816), Ortahisar/Semerciler (Ebubekir) Camii (1821), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Merkez Camii (1825), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860), Sürmene/Karacakaya Mahallesi Camii (1861-62), Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62), Şalpazarı/Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii (1871-72), Çaykara/Kabataş Mahallesi Merkez Camii (1872), Çaykara/Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii (1876), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84), Tonya/Kayacan Mahallesi Kıran Camii (1891-92), Hayrat/Dağönü Mahallesi Camii (1894-95), Sürmene/Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii (1898-99), Düzköy/Gökçeler Mahallesi Merkez Camii (1899), Ortahisar/Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii (1899-1900), Of/Yeni Mahalle Merkez Camii (1900), Düzköy/Taşocağı Mahallesi Merkez Camii (1902), Vakfıkebir/Sinanlı Mahallesi Camii (1902), Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10), Dernekpazarı/Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii (1916), Çarşıbaşı/Yeniköy Mahallesi Merkez Camii (1940-46), Maçka/Ormaniçi Mahallesi Camii (1948), Maçka/Hamsiköy Mahallesi Camii (1950), Maçka/Kaynarca Mahallesi Camii (1950), **ters U biçiminde üç yönden bordürlerle** sınırlandırılan Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867), Ortahisar/Ahi Evren Dede Camii

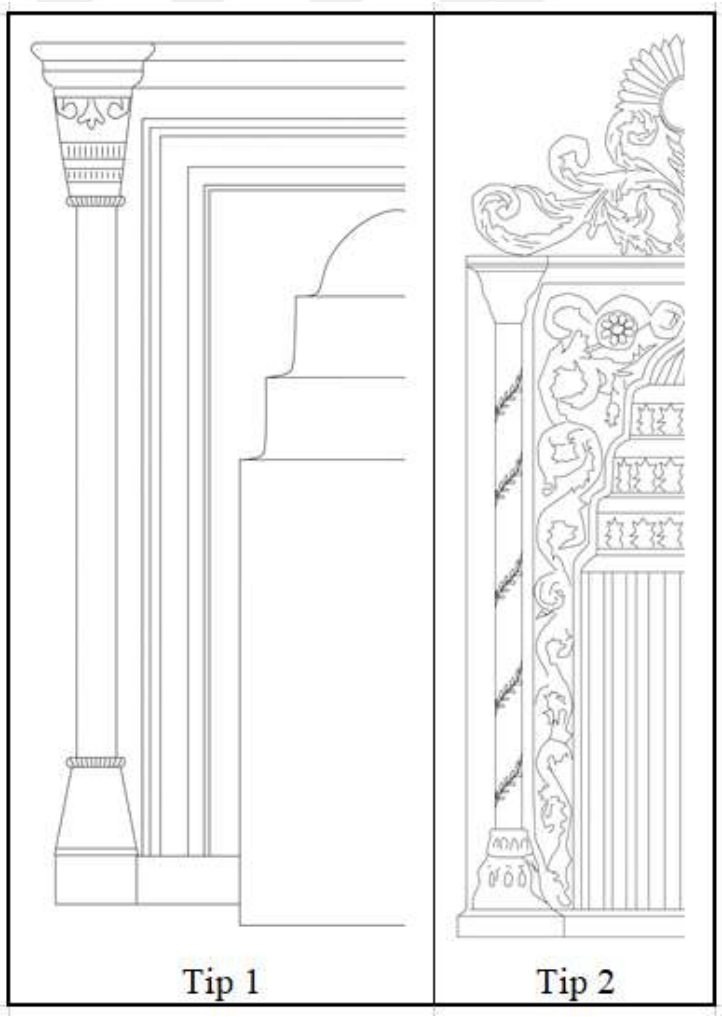
(1887), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897), Araklı/Yalıboyu Merkez Camii (1950) **ters U biçiminde üç yönden hem silme hem bordürlerle** kuşatılan Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Merkez Camii (1746), Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781), Ortahisar/Hacı Kasım Camii (1820), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845), Akçaabat/Işıklar Mahallesi Orta Camii (1849), Sürmene/Soğuksu Mahallesi Yalı Camii (1851-52), Beşikdüzü/Hünerli Mahallesi Merkez Camii (1863), Maçka/Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii (1868), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72), Beşikdüzü/Denizli Mahallesi Camii (1872), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1883-84), Dernekpazarı/Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii (1886-87), Çaykara/Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887), Vakfıkebir/Soğuksu Mahallesi Camii (1889-90), Dernekpazarı/Ormancık Mahallesi Merkez Camii (1892-93), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip - Kalkanoğlu) Camii (1896), Arsin/Çatak Mahallesi Camii (1899-1900), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyılın sonu), Sürmene/Gültepe Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın sonu), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904), Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (1910-11), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19), Vakfıkebir/Demirci Mahallesi Merkez Camii (1930), Vakfıkebir/Yıldız Mahallesi Camii (1930), Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) mihrapları **Tip 2** formundadır.

Çerçeveyi oluşturan **silmelerin nişe kadar devam ettirilip dört yönlü** kuşatmanın gerçekleştirildiği Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii (1846) ve Vakfıkebir/Ortaköy Mahallesi Camii (1876-79) ile h**em silmeler hem de bordürlerin bir arada kullanıldığı** Maçka/Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii (1871), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Of/Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii (1876-77), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07), Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) mihraplarında çerçeveler **Tip 3** formundadır.

3.2.3.2.2. Çerçevesi Sütun/Sütunceler ile Sınırlanan Mihraplar

Kenar çerçevesi sütun ya da sütünceler ile sağlanan mihraplar, Trabzon'da iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri, her iki kenarda kullanılan silindirik ya da düz gövdeli, başlık ve kaidelere sahip sütun/sütuncelerdir. Bu sütunların başlıkları tepelik birimi varsa onu taşıyan öğelerdir (Tablo 3.11/Tip 1). Diğer bir grup ise mihrabın her iki kenarında bulunan düz kanatların üzerine yarı bağımsız şekilde yerleştirilmiş sütun/sütuncelerdir (Tablo 3.11/Tip 2). Kenarlardan bırakılan hafif boşluklar sonrasında başlayan bu sütunceler, genellikle silindirik gövdelidir ve başlık, kaide gibi unsurlara sahiptir. Bu sütun/sütuncelerle cephede bir sınırlandırılmanın yanı sıra hareketlilik sağlanmaktadır. Ayrıca bu sütun ya da sütunceler, -kullanılmışsa şayet- tepelik biriminin taşıyıcısı durumundadır.

Tablo 3.11. Çerçevesi Sütun veya Sütuncelerle Sağlanan Mihrap Tipleri

Tip 1 formuna uygun olan sütun ya da sütuncelerle Ortahisar/Fatih Büyük (Ortahisar) Camii (XVI. yüzyıl ilk yarısı), Ortahisar/Fatih Küçük (Kindinar) Camii (XVI. yüzyılın ilk yarısı), Şalpazarı/Dereköy Mahallesi Merkez Camii (1800), Akçaabat/Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii (1804), Akçaabat/Kayalar Mahallesi Camii (1827), Arsin/Nuroğlu Mahallesi Camii (1848), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyıl son çeyreği), Beşikdüzü/Akkese Mahallesi Merkez Camii (1888), Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900), Sürmene/Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii (XIX. yüzyılın sonu) Vakfıkebir/Merkez Eski Camii (XX. yüzyılın ilk yarısı), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912), Of/Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii (1902-03), Çaykara/Taşlıgedik Mahallesi Camii (1904), Of/Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii (1904-05), Araklı/Merkez Büyük Camii (1907), Akçaabat/Merkez Yeni Cami Camii (1910), Akçaabat/Merkez Yeni Camii Dış Cephe Mihrabiyeleri (1910), Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11), Çaykara/Yukarı Kumlu Mahallesi Camii (1914), Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947) ve Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) mihraplarında karşılaşılmaktadır.

Tip 2 formu ise Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06), Ortahisar/Gürbulak Camii (1865), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii (1876), Ortahisar/Akyazı Merkez Mahallesi Camii Küçük Mihrap (1876), Ortahisar/Konak Camii (1884), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85), Sürmene/Yeniay Mahallesi Kuleli Camii (1893), Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897) ve Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902) mihraplarında görülmektedir.

3.2.3.3. Alınlık

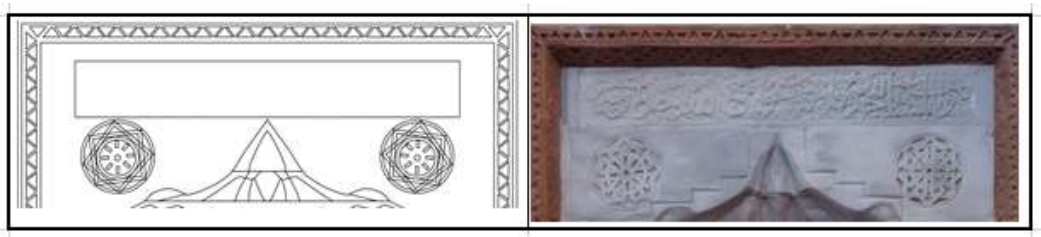
Mihrap tasarımlarında köşelikler üzerinde bulunan alınlıklar, kitabelik olarak değerlendirilen ya da süsleme alanına dahil edilen alanlardır. İslami dönemin ilk mihraplarında olup olmadığı bilinmemekle beraber, tarihi süreç içerisinde Abbasi

dönemine kadar geri götürülebilmektedir. Karahanlı dönemine ait Buhara Namazgâh Camii (1119-20) mihrabı, alınlığa sahip bilinen ilk örnektir. Büyük Selçuklu eseri Ribat-ı Şerif (XII. yüzyıl), Pir Hamza Türbesi (1180) Artuklu eseri olan Silvan Ulu Camii (1152), Diyarbakır Mesudiye Medresesi (1200), Mardin Kızıltepe Ulu Camii (1204) ve Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi (1385), mihraplarında gördüğümüz alınlıklar[780], Anadolu Selçuklu mimarisinde Konya Alaeddin Camii (XII. yüzyıl), Akşehir Ulu Camii (XII. yüzyıl), Konya Sadreddin Konevi Camii (XIII. yüzyıl), Konya Sahip Ata Camii (1258), Konya Tahir ile Zühre Mescidi (XIII. yüzyıl), Konya Beyhekim Mescidi (XIII. yüzyıl), Kayseri Kölük Cami (XIII. yüzyıl), Ankara Arslanhane Cami (XIII. yüzyıl) mihraplarında da görülmektedir[781].

Osmanlı dönemi ile birlikte olgunlaşarak neredeyse tüm mihraplarda kullanılan alınlıklar, Bursa Orhan Camii (1340), Bursa Hüdavendigâr Camii (1385), Bergama Yıldırım Camii (1399), Bursa Yıldırım Camii (XIV. yüzyıl sonları), Edirne Eski Camii (1414), Bursa Yesil Camii (1419), Merzifon II. Murad Camii (1427) ve Edirne Üç Serefeli Camii (1447) mihraplarında erken örneklerle, İstanbul Fatih Camii (1470), Tokat Hatuniye Camii (1485), Edirne II. Bayezid Camii (1488), İstanbul Şehzâde Camii (1548), İstanbul Süleymaniye Camii (1556), Konya-Karapınar Sultan Selim Camii (1563), Edirne Selimiye Camii (1575) gibi mihrap alınlıklarında Klasik Osmanlı Sanatı örneklerini bulmak mümkündür[782].

Araştırma kapsamında bulunan erken ve klasik dönem mihraplarından sadece Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) mihrabında kavsara ile bordür arasında konumlandırılmış yatay dikdörtgen formlu alınlık bulunmaktadır (Tablo 3.12).

Tablo 3.12. Ortahisar/Fatih Büyük Camii Mihrabının Alınlığı

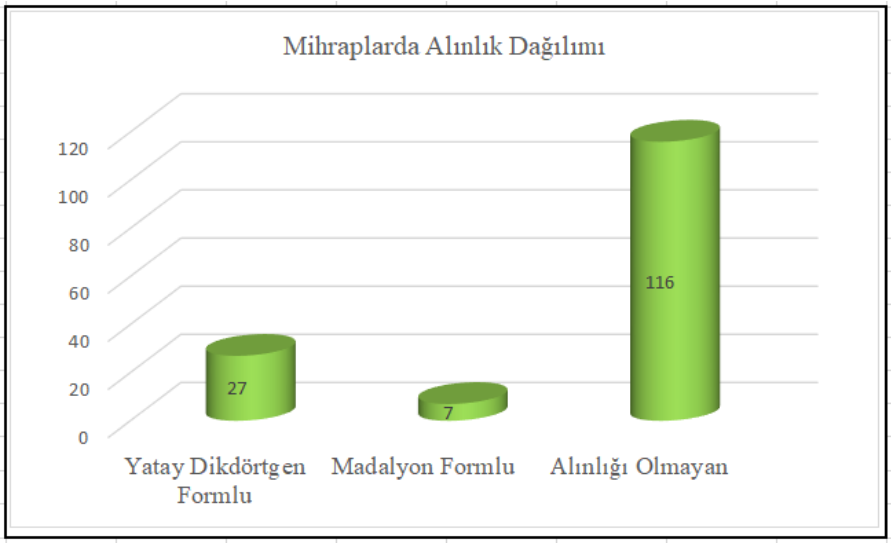

[780] Nebi Butasım, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi Mihrapları (1515-1915),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016, 323-324.
[781] Çok, *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat,* 163.
[782] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları,* 225-226.

Başkentteki geç dönem Osmanlı mihraplarında çerçeve ile köşelik bölümleri arasında kalan klâsik alınlık biçimleri devam ettirilmekle beraber, kademeli çerçeve düzenlemeleri içerisinde plastr görünümleri ve korniş silmeleriyle kuşatılmış dikdörtgen yazı çerçevelerinden meydana getirilen alınlıklar da bulunmaktadır. İstanbul Eyüp Sultan Camii (1800), Üsküdar Selimiye Camii (1805), Nusretiye Camii (1826), Emirgân Camii (1838), Mecidiye Camii (1848), Hırka-i Serif Camii (1851) ve Teşvikiye Camii (1854) mihraplarının alınlıkları geç dönem Osmanlı Sanatı'nın önemli örneklerindendir[783].

İncelenen mihraplardan XVIII. yüzyıl içinde yapılmış olan Ortahisar/Hamza Paşa Camii (XVIII. yüzyılın ilk yarısı), Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Merkez Camii (1746) ve Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781) mihraplarında alınlık birimine yer verilmemiştir. XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk yarısında yapılmış geç dönem özelliklerine sahip mihraplarda bordürler ile köşelik arasında ya da bordürler/silmeler ile tepelik arasında konumlandırılmış yatay dikdörtgen formlu ve çerçevesi oval ya da daire formlu madalyonlarla belirlenmiş alınlıklar mevcut olduğu gibi alınlık birimine yer verilmeyen mihraplar da bulunmaktadır.

Genel bir değerlendirme ile incelenen mihrapların %77'sinde (116) alınlık birimine yer verilmemiş (EK 23), %18'inde (27) yatay dikdörtgen, %5'inde (7) ise madalyon formlu alınlık kullanılmıştır (Grafik 3.6).

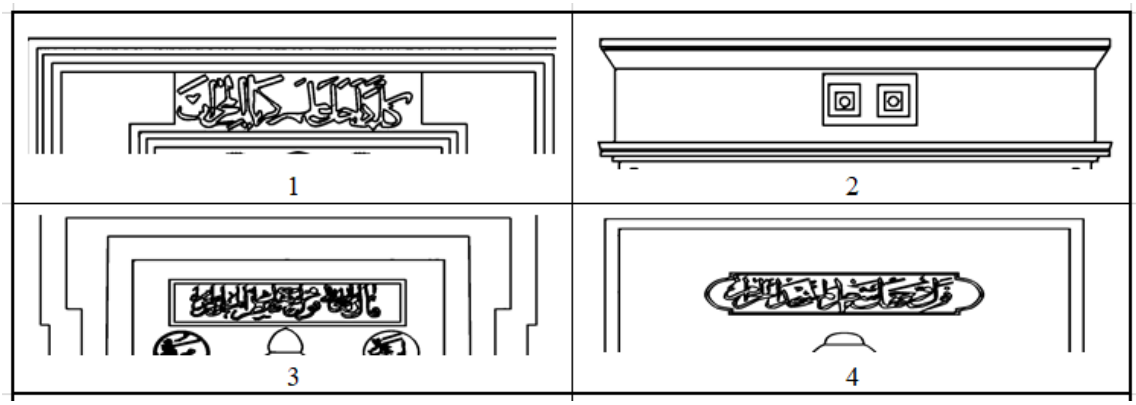
Grafik 3.7. Mihraplarda Alınlık Dağılımı

[783] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 226.

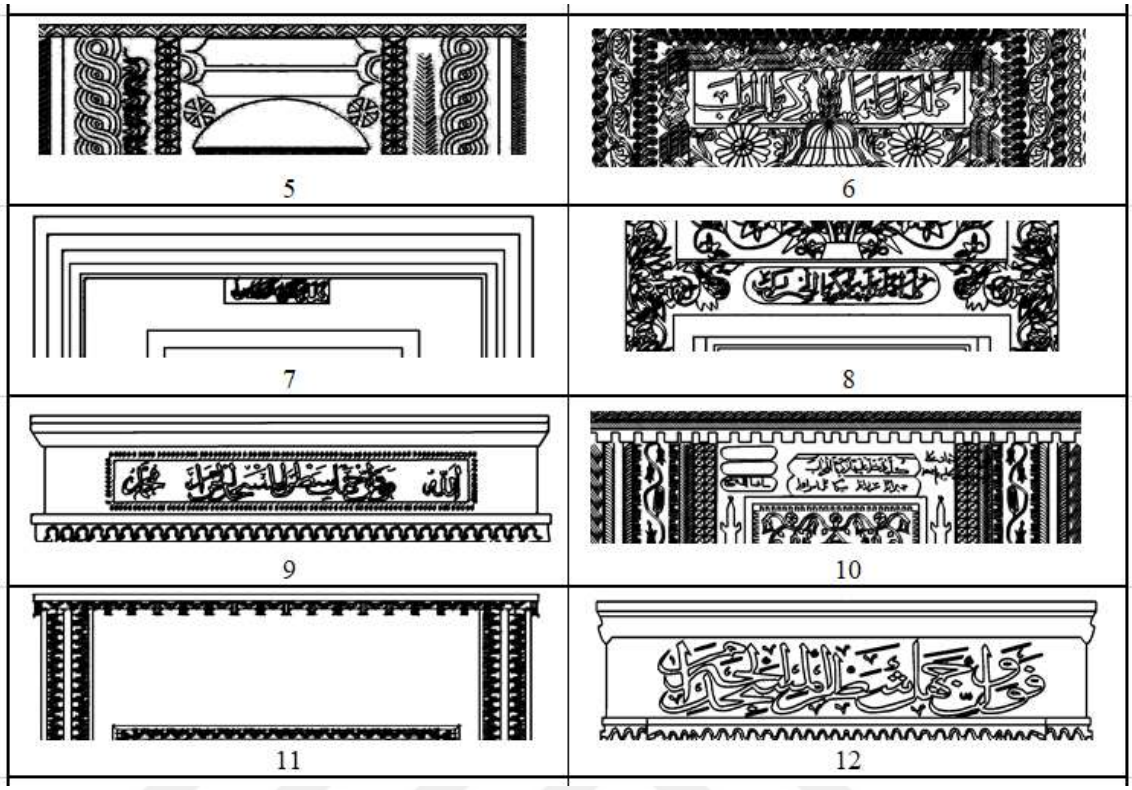
3.2.3.3.1. Yatay Dikdörtgen Formlu Alınlıklar

Yatay dikdörtgen formlu alınlıklar, Akçaabat/Şinik Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.13/1), Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06) (Tablo 3.13/2), Ortahisar/Hacı Kasım Camii (1820) (Tablo 3.13/3), Ortahisar/Semerciler (Ebubekir) Camii (1821) (Tablo 3.14/4), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35) (Tablo 3.14/5), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.14/6), Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62) (Tablo 3.14/7), Beşikdüzü/Hünerli Mahallesi Merkez Camii (1863) (Tablo 3.14/8), Ortahisar/Gürbulak Camii (1865) (Tablo 3.14/9), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.14/10), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873) (Tablo 3.14/11), Akyazı Merkez Camii (1876) (Tablo 3.14/12), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85) (Tablo 3.15/13), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89) (Tablo 3.15/14), Tonya/Kayacan Mahallesi Kıran Camii (1891-92) (Tablo 3.15/15), Ortahisar/Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii (1899-1900) (Tablo 3.15/16), Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900) (Tablo 3.15/17), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07) (Tablo 3.15/18), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.15/19), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11) (Tablo 3.15/20), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) (Tablo 3.16/21), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912) (Tablo 3.16/22), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19) (Tablo 3.16/23), Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947) (Tablo 3.16/24), Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) (Tablo 3.16/25), Maçka/Kaynarca Mahallesi Camii (1950) (Tablo 3.16/26) mihraplarında bulunmaktadır.

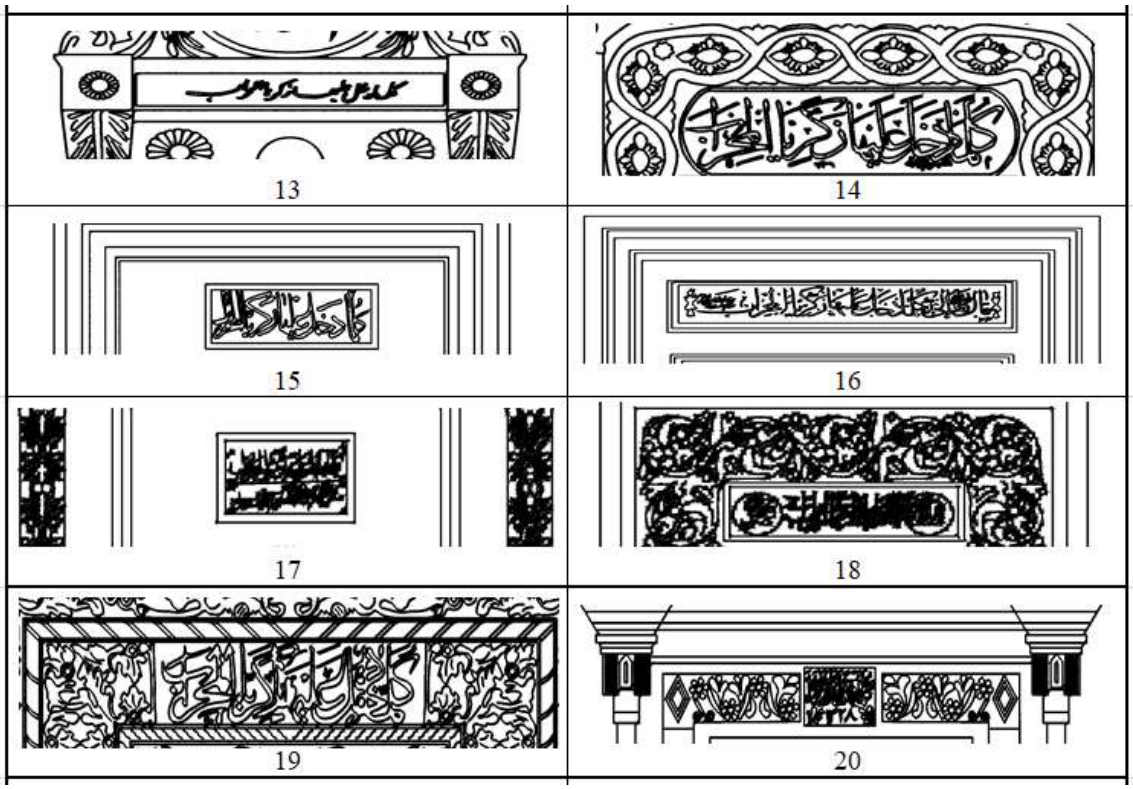
Tablo 3.13. Yatay Dikdörtgen Formlu Alınlıklar (1)

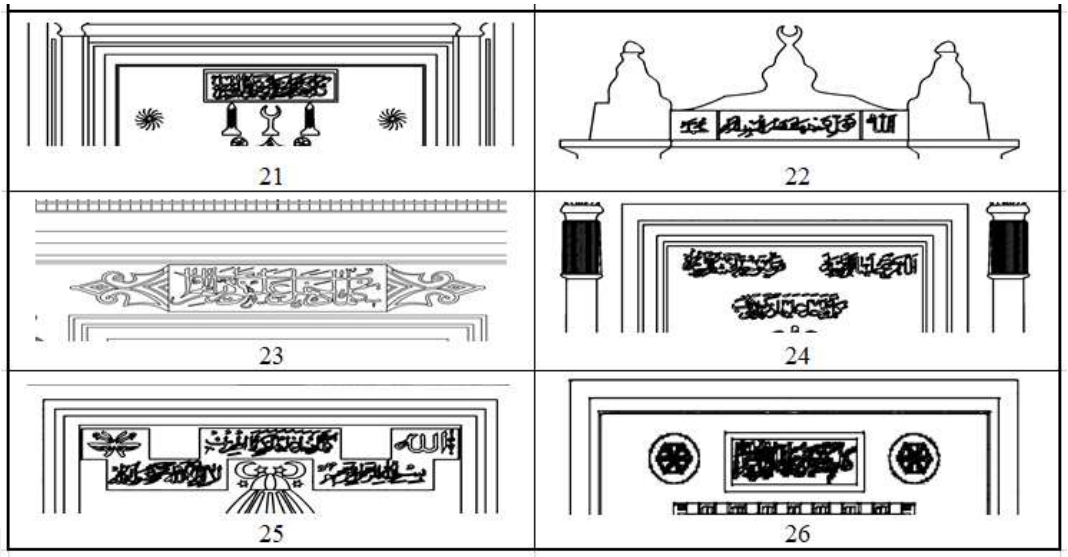
Tablo 3.14. Yatay Dikdörtgen Formlu Alınlıklar (2)

Tablo 3.15. Yatay Dikdörtgen Formlu Alınlıklar (3)

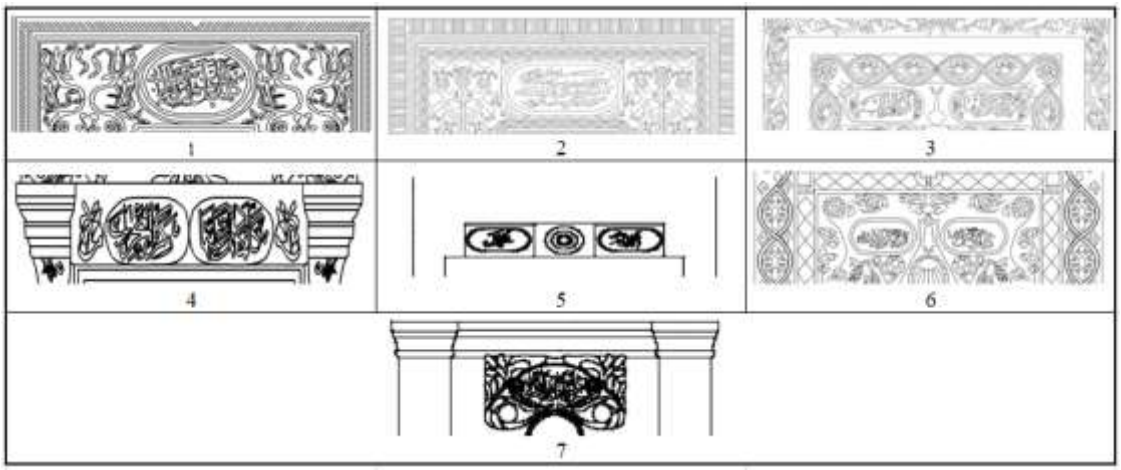
Tablo 3.16. Yatay Dikdörtgen Formlu Alınlıklar (4)

3.2.3.3.2. Madalyon Formlu Alınlıklar

Oval hatlı madalyon formunda ele alınmış olan alınlıklar, Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834) (Tablo 3.17/1), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.17/2), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyıl son çeyreği) (Tablo 3.17/3), Yomra/Özdil Mahallesi Merkez Camii (1891) (Tablo 3.17/4), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) (Tablo 3.17/5), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.17/6), Of/Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii (1904-05) (Tablo 3.17/7) mihraplarında bulumaktadır ve tamamı kitabelik olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 3.17. Madalyon Formlu Alınlıklar

3.2.3.4. Kemer

Mihraplarda hücreyi sınırlandıran köşe sütunceleri üzerinden ya da zeminden itibaren yükselen sivri ya da yuvarlak olabilen **kavsara kemeri** ve kavsaranın etrafını belirleyen ve kavsara şekline göre ilerleyen **kuşatma kemeri** olmak üzere iki farklı kemer kullanılmaktadır. Trabzon mihaplarında kemere yer verilmediği tespit edilmiştir.

3.2.3.5. Köşelik

Mihrap tasarımlarında kavsaranın her iki yanında üçgen formlarıyla ortaya çıkan köşelikler **kavsara köşeliği** ya da **kemer köşeliği** olarak iki farklı gruba ayrılmaktadır. Kavsara köşeliği, bordür/alınlık/silme gibi sınırlandırıcı unsurlar ile kavsaraya kadar devam eden bölümün üçgen bir alan ortaya çıkarmasıyla oluşur. Kemer köşeliği ise kemer ile kavsara arasında bulunan alanlardır ki Trabzon mihraplarında kemer kullanılmadığı için bu tip köşelik ile karşılaşılmamıştır.

Anadolu öncesinde çerçevelerin görülmesiyle beraber kullanılagelen köşelikler, Kahire Tolunoğlu Camii (869), Samarra İsimsiz Mihrap (IX. yüzyıl), Kahire El Cuyuşi Camii (1083-85) gibi örneklerde görülmekle beraber Mısır'daki Fatımi, Suriye ve Irak'daki Zengi, İran'daki Büyük Selçuklu mihraplarında bulunmaktadır[784].

Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler döneminde Akşehir Ulucamii (XII. yüzyıl), Divriği Kale Camii (1180-81), Niğde Alaaddin Camii (1223), Afyon Ulucamii (1272), Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297) gibi eserlerde de kullanılmıştır[785].

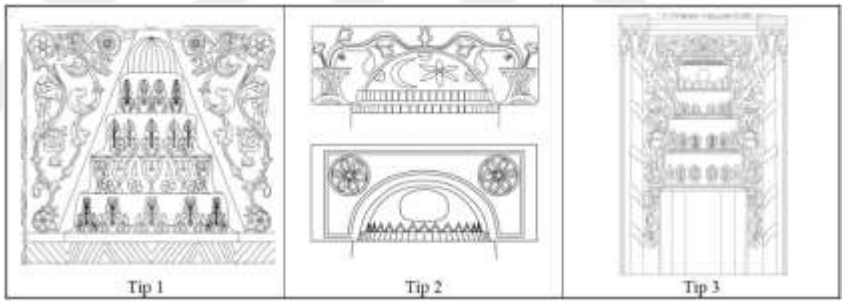
Osmanlı döneminde olgunlaşarak kullanılmaya devam eden köşeliklerin Bursa Orhan Camii (1340), Hüdavendigâr Camii (1385), Yıldırım Camii (XIV. yüzyılın sonları) Ulu Camii (1400), Yesil Camii (1419), Edirne Muradiye Camii (1436), Eski Camii (1414), Üç Serefeli Camii (1447), İstanbul Bayezid Camii (1505), Sultan Selim Camii (1522), Konya Sultan II. Selim Camii (XVI. yüzyılın ikinci yarsısı), Edirne Selimiye Camii (1575), Manisa Muradiye Camii (1586) mihraplarında erken ve klasik örnekleri ile karşılaşılmaktadır. Geç Osmanlı dönemi içinde iç yüzeylerdeki kenarlarının S, C kıvrımları ile yumuşatıldığı örneklerle ise İstanbul Nur-u Osmaniye Camii (1749-55), Ayazma Camii (1761), Laleli Camii (1763), Beylerbeyi Camii (1778), Eyüp Sultan

[784] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 58.
[785] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 284.

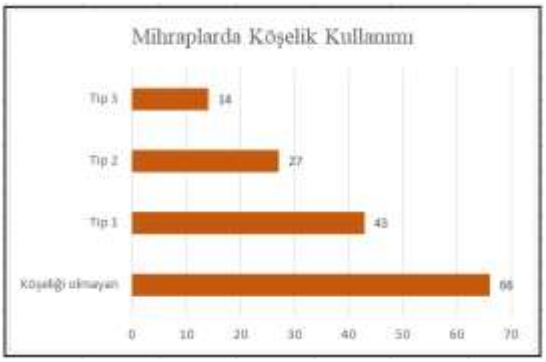
Camii (1800) ve Üsküdar Selimiye Camii (1805), İstanbul Hırka-i Serif Camii (1854) mihraplarında ki varlığı bilinmektedir[786].

Trabzon mihraplarında kavsara köşelikleri, oluşumlarına göre üç farklı tipte değerlendirilmiştir. Bunlardan biri alttan kavsara başlama noktası ya da sütünce üzerinden başlayıp, üstten alınlık/silme/bordür gibi sınırlandırıcı unsurlara kadar, kenarlardan ise yine silme/bordür gibi sınırlandırıcı unsurlara kadar devam eden klasik üçgen köşeliklerdir (Tablo 3.18/Tip 1). İkincisi yerel bir uygulama olarak yaşmağın her iki yanının dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırıldığı ve süsleme ya da yazıya zemin yapılan köşeliklerdir (Tablo 3.18/Tip 2). Diğeri ise üstten ve yandan sınırlandırıcı unsurlara kadar devam edip altta bordür şeklinde uzanarak zemine kadar devam ettirilen köşeliklerdir (Tablo 3.18/Tip 3). Bu köşelik formlarının hiç kullanılmadığı, kanatlarda herhangi bir sınırlandırılmanın olmadığı mihraplara da rastlanmaktadır.

Tablo 3.18. Köşelik Tipleri

İncelenen mihrapların %44'ünde (66) (EK 24) köşelik kullanılmamışken, %29'u (43) tip 1, %18'i (27) tip 2, %9'u (14) tip 3 formuna uygun olarak yapılmıştır (Grafik 3.7).

Grafik 3.8. Mihraplarda Köşelik Dağılımı

[786] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 227-228.

Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468), Ortahisar/Fatih Küçük (Kindinar) Camii (XVI. yüzyıl ilk yarısı), Ortahisar/Tekke (Havva Hatun) Camii (XIX. yüzyıl), Akçaabat/Şinik Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl), Akçaabat/Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii (1804), Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813), Beşikdüzü/Adacık Camii (1816), Ortahisar/Hacı Kasım Camii (1820), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845), Akçaabat/Işıklar Mahallesi Orta Camii (1849), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl ikinci yarısı), Sürmene/Soğuksu Mahallesi Yalı Camii (1851-52), Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62), Beşikdüzü/Hünerli Mahallesi Merkez Camii (1863), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyıl son çeyreği), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (19. yüzyıl son çeyreği), Beşikdüzü/Akkese Mahallesi Merkez Camii (1888), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89), Vakfıkebir/Soğuksu Mahallesi Camii (1889-90), Yomra/Özdil Mahallesi Merkez Camii (1891), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897), Ortahisar/Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii (1899-1900), Arsin/Çatak Mahallesi Camii (1899-1900), Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902), Düzköy/Taşocağı Mahallesi Merkez Camii (1902), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07), Araklı/Merkez Büyük Camii (1907), Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910), Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19), Vakfıkebir/Demirci Mahallesi Merkez Camii (1930), Çarşıbaşı/Yeniköy Mahallesi Merkez Camii (1940-46), Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947), Maçka/Kaynarca Mahallesi Camii (1950) köşelikleri, kavsara üzerinde yer alan, kenarlardan bordür ya da silmelerle sınırlandırılarak ortaya çıkan **tip 1** formuna uygundur.

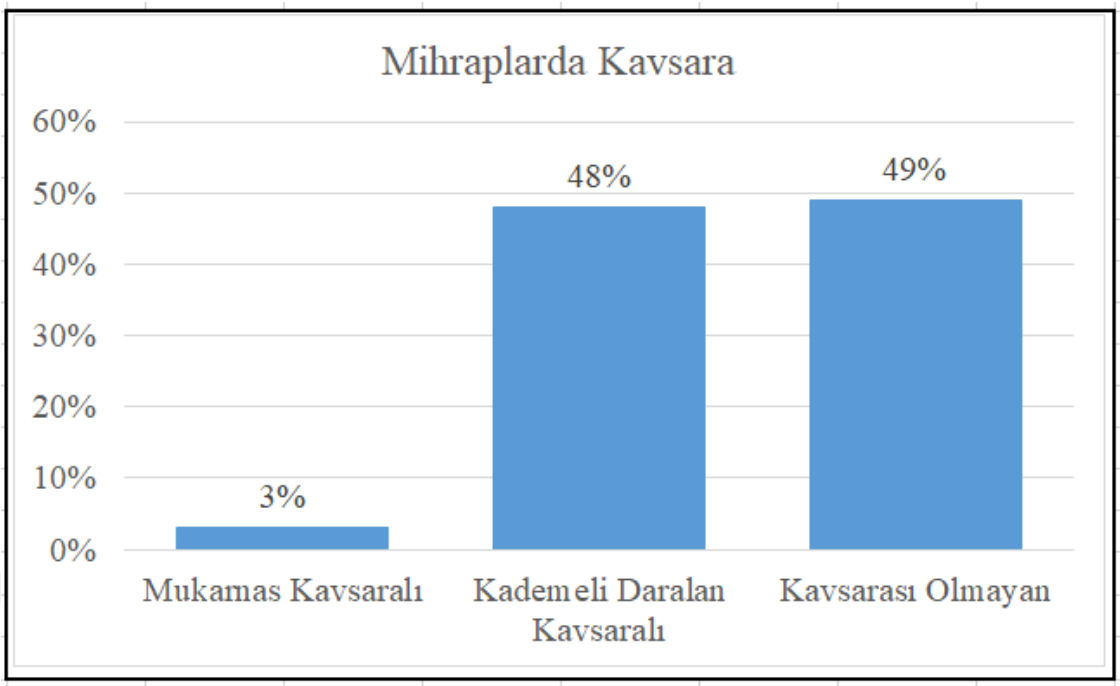
Yaşmak kenarlarının kullanımı ile belirlenen **tip 2** formu Trabzon ilinde Araklı/Kayacık Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Merkez Camii (1825), Akçaabat/Kayalar

Mahallesi Camii (1827), Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845), Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii (1845), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865), Maçka/Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii (1871), Çaykara/Kabataş Mahallesi Merkez Camii (1872), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Araklı/Bereketli Mahallesi Masele Camii (1876), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84), Çaykara/Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887), Çaykara/Taşlıgedik Mahallesi Camii (1904), Sürmene/Yeşilköy Mahallesi Camii (1929), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii (1938), Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947), Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52), Araklı/Yalıboyu Merkez Camii (1950) mihraplarında rastlanılmaktadır.

Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1514), Ortahisar/Musa Paşa Camii (1668-69), Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806), Beşikdüzü/Denizli Mahallesi Camii (1872), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Ortahisar/Konak Camii (1884), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85), Ortahisar/Ahi Evren Dede Camii (1887), Hayrat/Dağönü Mahallesi Camii (1894-95), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii (1896), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyıl sonu), ve Çaykara/Yukarı Kumlu Mahallesi Camii (1914) mihraplarında köşelikler, kavsaranın kenarlarından bordür şeklinde zemine kadar uzayan **tip 3** formundadır.

3.2.3.6. Kavsara

Trabzon'da incelenen mihraplar kavsarasının olup olmaması ya da varsa biçimlendirilme formuna göre üç gruba ayrılmaktadır. Kavsarası mukarnaslı olanlar %3 (5), kademeli olarak daralanlar %48 (72) ve kavsarası olmayanlar %49 (73) şeklinde bir ayrıma gidilebilmektedir (Grafik 3.8).

Grafik 3.9. Mihraplarda Kavsara Dağılımı

3.2.3.6.1. Mukarnaslı Kavsaralar

Mimarlık tarihi içinde kubbeye geçiş elemanlarında, taç kapılarda kapı üstünü, mihraplarda ise niş oyuğunu örtmek için kullanılan kavsara, hem örtü biçimi olarak mimari gerekliliği hem de süsleme öğesi olarak bulunduğu alanı anıtsal görünüme kavuşturması açısından önemle ele alınmış ve sıklıkla uygulanmış mimari elemanlardan biridir. Mukarnaslı kavsaraların ilk örnekleri Karahanlı ve Büyük Selçuklu dönemlerinde görülmektedir. Buhara Namazgah Camii (1119-20), Demavend (XI. yüzyıl), Gülpayegan (XII. yüzyıl) ve Barsiyan (1134) Mescid-i Cuma gibi yapılardaki mihraplarda mukarnas kavsara bulunmaktadır. Bu mukarnaslar, ilk örnekler olduğu için geometrik şema gözetilmeden yapılmıştır ve arkaik özellikler sergilemektedir[787].

Mukarnas kavsaralı mihraplar, Anadolu'da erken dönemden itibaren taç kapılara paralel bir gelişim sergilemiştir. Selçuklu öncesinde Erzurum Ulucamii (1179), Divriği Kale Camii (1180-81) ve Erzurum Kale Mescidi (XII. yüzyıl sonu) gibi örneklerde mukarnas kavsaralı mihraplar kullanılmıştır. Asıl gelişimi, XIII. yüzyıl ve sonrasında takip edilen mukarnaslı kavsara, Niğde Alaeddin Camii (1223), Kayseri Huand Hatun

[787] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 72-73.

Camii (1238), Konya Sırçalı Medrese (1243), Kayseri Hacı Kılıç Camii (1249), Ermenek Ulucamii (1302-03), Birgi Ulucamii (1312), Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297) ve Ayaş Ulucamii (XIV. yüzyıl) gibi taş, çini ve alçı mihraplarda görülmektedir[788].

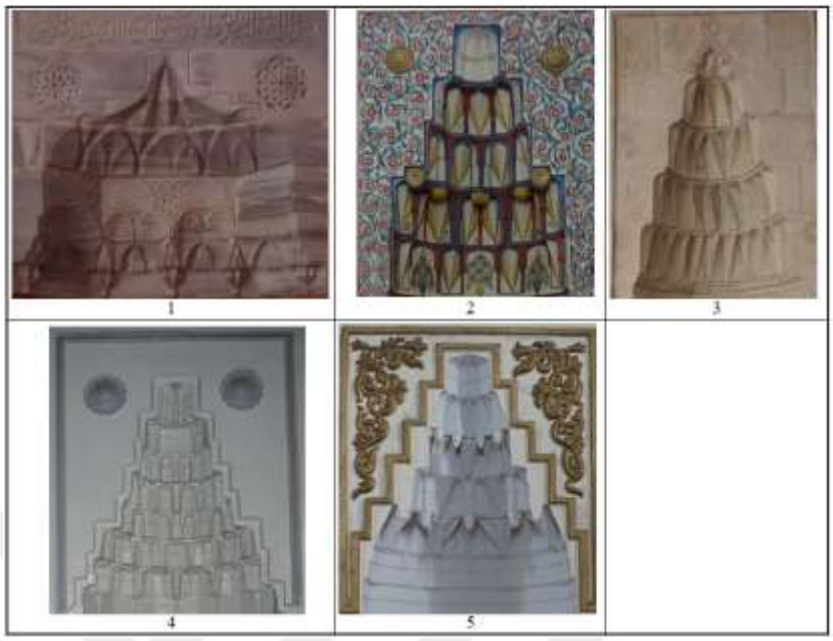
Osmanlı Sanatı'nda taçkapı ve mihraplarda sevilerek kullanılan mukarnas kavsaralar, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar klasik bir biçimde kullanılmaya devam etmiştir[789]. Erken ve klasik dönemde sıra sayıları ve geometrik izdüşüm planları farklılaşan mukarnas kavsaralı mihraplar, Bursa Orhan Camii (1340), Bursa Hüdavendigâr Camii (1385), Bergama Yıldırım Camii (1399), Bursa Yıldırım Camii (XIV. yüzyıl sonu), Bursa Ulu Camii (1400), Edirne Eski Camii (1414), Bursa Yeşil Camii (1419), Merzifon II. Murad Camii (1427), Edirne Muradiye Camii (1436), Edirne Üç Şerefeli Camii (1447), İstanbul Fatih Camii (1470), Tokat Hatuniye Camii (1485), Amasya II. Bayezid Camii (1486), Edirne II. Bayezid Camii (1488), İstanbul Bayezid Camii (1505), İstanbul Sultan Selim Camii (1522), İstanbul Sehzade Camii (1548), Konya Sultan Selim Camii (16.yüzyıl.'ın ikinci yarısı), İstanbul Süleymaniye Camii (1556), Karapınar Sultan Selim Camii (1563), Edirne Selimiye Camii (1575), Manisa Muradiye Camii (1586) İstanbul Sultan Ahmet Camii (1617)'de bulunmaktadır[790].

Trabzon'da incelenen erken ve klasik dönem eserlerinden Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) (Tablo 3.19/1) mihrabında dört kademeli olarak yansıtılan mukarnaslı kavsara, badem ve yırtmaçlarının erken dönem özelliği gösteren tarzıyla Trabzon için ilk ve önemli örnektir. XVI. yüzyıl formunu yansıtan 1514 tarihli Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii mihrabının kavsarası (Tablo 3.19/2) ise Fatih Büyük Camii mihrabına göre daha gelişmiş özellikler sergilemektedir. Musa Paşa Camii (1668-69) (Tablo 3.19/3) mihrabının kavsarası ise uzun badem formlarıyla Trabzon için ünik bir kullanımı ifade etmektedir. Diğer iki önemli örnek olan Ortahisar/Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii (1899-1900) (Tablo 3.19/4) ve Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07) (Tablo 3.19/5) mihraplarında bulunan mukarnas kavsaralar ise XX. yüzyılın başında kıpırdamaya başlayan Klasik Osmanlı Sanatı'nın formlarının yeniden canlandırıldırıldığı Türk Neoklasiği örnekleri olarak düşünülmektedir (Tablo 3.19/1).

---

[788] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 65-72.
[789] Ayla Ödekan, "Mukarnas Bezeme", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I,* İstanbul 1988, 475-478.
[790] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 230-231; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 267-273.

Tablo 3.19. Mukarnaslı Kavsaralar

3.2.3.6.2. Kademeli Daralan Kavsaralar

Batılılaşma ile beraber değişen formların hissedildiği birimlerden biri de kavsaralardır. Klasik Osmanlı Sanatı'nın mukarnas kavsaralı hücre tipi, klasiği devam ettiren süreçte de kullanılmışsa da Barok üslubun sanata sızmasıyla beraber keskin hatları kırılan, mukarnasın kullanılmadığı ve kademeli daralmanın sağlandığı tipe dönmüştür. Yatay sıralar halinde içbükey ve dışbükey silmelerden meydana getirilen kavsara uygulamaları, İstanbul Eyüp Sultan Camii (1800) mihrabında dört sıralı, İstanbul-Üsküdar Selimiye Camii (1805) mihrabında altı sıralı, İstanbul Ayazma (1761) ve Beylerbeyi (1778) camilerinin mihraplarında yedi sıralı ve İstanbul Laleli Camii (1763) mihrabında ise sekiz sıralı olarak yapılmıştır[791].

Farklı süsleme öğeleri ile hareketlendirilmiş kavsaranın kademeli olarak daraltıldığı bu kavsara tipi çalışma kapsamındaki Trabzon mihraplarında da yoğun bir şekilde kullanılmıştır. İncelenen mihraplarda kademe sayılarının farklılaşması ile beraber kendi içinde alt gruplara ayrılan bu tip, toplam mihrap sayısının %45'ini oluşturmaktadır. Tonya/Biçinlik Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860), Maçka/Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii (1868), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19), Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez

[791] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 232.

Camii (1947) ve Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) kavsaraları **iki kademe** ile daralmaktadır (Tablo 3.20/Tip 1).

Maçka/Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl), Akçaabat/Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii (1804), Araklı/Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii (1830), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyıl son çeyreği), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap (1876), Vakfıkebir/Ortaköy Mahallesi Camii (1876-79), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78), Vakfıkebir/Soğuksu Mahallesi Camii (1889-90), Tonya/Kayacan Mahallesi Kıran Camii (1891-92), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyılın sonu), Vakfıkebir/Sinanlı Mahallesi Camii (1902), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11), Vakfıkebir/Yıldız Mahallesi Camii (1930), Çarşıbaşı/Yeniköy Mahallesi Merkez Camii (1940-46) ve Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947) mihrap kavsaraları **üç kademelidir** (Tablo 3.20/Tip 2).

Dört kademe ile daralan kavsaralar, Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii (1845), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl ikinci yarısı), Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62), Çaykara/Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii (1876), Ortahisar/Konak Camii (1884), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89), Dernekpazarı/Ormancık Mahallesi Merkez Camii (1892-93), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip - Kalkanoğlu) Camii (1896), Düzköy/Gökçeler Mahallesi Merkez Camii (1899), Düzköy/Taşocağı Mahallesi Merkez Camii (1902), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910), Akçaabat/Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabı (1910), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912), Maçka/Ormaniçi Mahallesi Camii (1948), Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) ve Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami (1950) mihraplarında görülmektedir (Tablo 3.20/Tip 3).

Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Merkez Camii (1746), Akçaabat/Şinik Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl), Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06), Ortahisar/Semerciler (Ebubekir) Camii (1821), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Merkez Camii (1825), Akçaabat/Kayalar Mahallesi Camii (1827), Arsin/Nuroğlu Mahallesi Camii (1848), Akçaabat/Işıklar Mahallesi Orta Camii (1849), Ortahisar/İç Kale(Yukarı

Hisar) Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı), Ortahisar/Gürbulak Camii (1865), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii (1876), Ortahisar/Ahi Evren Dede Camii (1887), Yomra/Özdil Mahallesi Merkez Camii (1891), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897), Arsin/Çatak Mahallesi Camii (1899-1900), Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904), Araklı/Merkez Büyük Camii (1907) ve Araklı/Yalıboyu Merkez Camii (1950) mihraplarında kavsaraların **beş kademeli** olarak daraldığı dikkati çekmektedir (Tablo 3.20/Tip 4).

Ortahisar/Tekke (Havva Hatun) Camii (XIX. yüzyıl), Ortahisar/Hacı Kasım Camii (1820), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40), Ortahisar/Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii (1874), Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900) ve Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910) mihraplarında **altı kademe** ile daralan kavsara tipi görülmektedir (Tablo 3.20/Tip 5).

Ortahisar/Hamza Paşa Camii (XVIII. yüzyılın ilk yarısı) mihrabında **yedi kademe** (Tablo 3.20/Tip 6), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72), Of/Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii (1885-86) ve Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912) mihraplarında sekiz kademe (Tablo 3.20/ Tip 7) ve Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10) mihrabında **ondört** kademe (Tablo 3.20/Tip 8) ile daraltılmış Barok kavsaralar bulunmaktadır.

Tablo 3.20. Kademeli Daralan Kavsaralar

3.2.3.6.3. Kavsarası Olmayan Mihraplar

İncelenen mihraplarda en yoğun grubu oluşturan grup kavsaranın hiç bulunmadığı mihraplardır. Vakfıkebir/Merkez Eski Camii (XX. yüzyılın ilk yarısı) ve Maçka/Hamsiköy Mahallesi Camii (1950) mihraplarında **(Tablo 3.21/Tip 1)** kavsara olmadığı gibi niş üzerini örten yaşmak da yoktur. Diğerlerinde ise niş hücresi, çeyrek küre (yarım yuvarlak kemerli), sivri kemerli ya da dilimli kemerlere sahip yaşmaklarla sonlandırılmıştır. Kendi içinde nişin alt kısmının düz ilerlemesi ya da kademelenerek daralması gibi alt gruplara ayrılmaktadır.

Zeminden itibaren düz ilerleyen nişlere sahip Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842), Beşikdüzü/Hünerli Mahallesi Merkez Camii (1863), Beşikdüzü/Denizli Mahallesi Camii (1872) ve Çaykara/Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887) mihrapları çeyrek küre (yuvarlak kemerli) formlu **(Tablo 3.21/Tip 2),** Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez (1846), Şalpazarı/Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii (1871-72) ve Beşikdüzü/Akkese Mahallesi Merkez Camii (1888) mihrapları dilimli kemerli **(Tablo 3.21/Tip 3),** Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29) mihrabı istiridye kabuğu formunda **(Tablo 3.21/Tip 4),** Şalpazarı/Dereköy Mahallesi Merkez Camii (1800), Beşikdüzü/Adacık Camii (1816), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872) ve Vakfıkebir/Demirci Mahallesi Merkez Camii (1930) mihraplarında sivri kemerli yaşmakla **(Tablo 3.21/Tip 5)** sonlandırılan nişler mevcuttur.

Tablo 3.21. Kavsarasız Mihraplarda Yaşmak Yipleri

Zeminden itibaren üç kademe ile daralan nişlere sahip, Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813) mihrabı sivri kemerli, Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819) mihrabı dilimli kemerli, Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845), Of/Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (1867-68), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873), Araklı/Bereketli Mahallesi Masele Camii (1876) ve Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) mihraplarında çeyrek küre formlu yaşmaklar bulunmaktadır.

Zeminden yukarıya doğru dört kademe ile daralan mihraplardan Sürmene/Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii (1898-99) mihrabının yaşmağı istiridye kabuğu formlu, Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830) ve Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32) mihraplarının nişleri sivri kemer formlu, Sürmene/Orta Mahalle Kale Camii (XIX. yüzyıl), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Camii (XIX. yüxyılın son çeyreği) ve Maçka/Kaynarca Mahallesi Camii (1950) mihraplarında dilimli kemer formlu, Araklı/Kayacık Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyıl), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842), Maçka/Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii (1871), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) ve Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii (1893-94) mihraplarında çeyrek küre formunda yaşmak ile sonlandırılmıştır.

Beş kademe ile daraltılan Sürmene/Soğuksu Mahallesi Yalı Camii (1851-52) mihrabı sivri kemerli, Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Cmii (1859-60) ve Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884) mihraplarında dilimli, Araklı/Kayacık Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35), Sürmene/Karacakaya Mahallesi Camii (1861-62), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84), Of/Yeni Mahalle Merkez Camii (1900), Araklı/Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii (1901), Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (1910-11), Çaykara/Yukarı Kumlu Mahallesi Camii (1914) ve Dernekpazarı/Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii (1916) mihraplarında yarım yuvarlak (çeyrek küre) kemerli yaşmakla sonlandırılmıştır.

Çaykara/Kabataş Mahallesi Akpınar Camii (1870) ve Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) mihrapları dilimli, Sürmene/Çarşı Mahallesi Eski Camii (1864-65), Sürmene/Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii (XIX. yüzyıl sonu) ve Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii (1938) mihrapları sivri, Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867), Hayrat/Dağönü Mahallesi Camii (1894-95), Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897), Of/Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii (1904-05) ve Maçka/Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii (1940) mihrapları çeyrek kubbe formlu yaşmakla sınırlandırılan **altı kademeli nişe** sahiptir.

Dernekpazarı/Günebakan Mahallesi Merkez Camii (1869), Sürmene/Gültepe Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl sonu), Çaykara/Taşlıgedik Mahallesi Camii (1904) ve Maçka/Güzelce Mahallesi Camii (1948) mihrap nişleri dilimli kemere sahip yaşmak ile sınırlandırılmışken Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849), Dernekpazarı/Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii (1886-87), Sürmene/Yeniay Mahallesi Kuleli Camii (1893), Of/Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii (1902-03), Sürmene/Yeşilköy Mahallesi Camii (1929) ve Of/Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii (1942) mihrap nişleri yarım yuvarlak kemerli çeyrek küre formunda yaşmakla sonlandırılan **yedi kademe ile daraltılan** mihraplardır.

Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) ve Of/Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii (1876-77) mihrapları çeyrek küre formlu **sekiz kademeli nişe** sahip mihraplardır. Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806) ve Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874) mihrapları sivri kemerli, Çaykara/Kabataş Mahallesi Merkez Camii (1872) mihrabı çeyrek küre formlu yaşmak ile sınırlandırılmış **dokuz kademe ile daralan** mihraplardır.

Trabzon mihrapları, özellikle Karadeniz Bölgesi'nde sık kullanımı ile dikkat çeken bu kademeli daralan niş hücresinin önemli örneklerini yansıtmaktadır.

3.2.3.7. Nişlerin Kenarlarını Sınırlandıran Sütunceler

Mihrapların genel görünüşünü yumuşatan, görünümüne zenginlik ve hareketlilik katan köşe sütunceleri Trabzon ili mihraplarında sadece Ortahisar/Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii (1899-1900) ve Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07)

mihraplarında bulunmaktadır. İkisi de mukarnas kavsaralı nişe sahip bu örneklerden Ortahisar/Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii (1899-1900) mihrabında başlık ve kaide yoktur. Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07) mihrabında ise kum saati başlık ve kaideler mevcuttur. Her iki sütuncenin gövdesi silindirik formludur.

3.2.3.8. Oturtmalık

Mihrapların zemin başlangıç noktalarında kullanılan oturtmalık, Trabzon'da incelenen mihrapların sadece %16'sında (24) bulunmaktadır. Zeminden 5, 10, 15 ve 20 cm yükselten oturtmalıklar, Araklı/Kayacık Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyıl), Sürmene/Orta Mahalle Kale Camii (XIX. yüzyıl), Akçaabat/Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii (1804), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40), Arsin/Nuroğlu Mahallesi Camii (1848), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867), Maçka/Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii (1871), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Ortahisar/Konak Camii (1884), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89), Sürmene/Yeniay Mahallesi Kuleli Camii (1893), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii (1896), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897), Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897), Arsin/Çatak Mahallesi Camii (1899-1900), Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900), Sürmene/Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii (XIX. yüzyıl sonu), Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07), Akçaabat/Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabı (1910), Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) mihraplarında bulunmaktadır. Kataloğa dahil edilen mihrapların %84'ünde (76) (EK 25) ise oturtmalık birimi bulunmamakta ve mihraplar direk zeminden itibaren yükselmektedir.

3.3. MİHRAPLARDA MALZEME VE TEKNİK

Kendine özgü mimari bir çizgisi olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde taş ve ahşap, yapıları vücuda getiren iki önemli malzemedir. Kent merkezlerinde taş, kırsal bölgeler de ise ahşabın daha yaygın olduğu gözlemlenmektedir ki; bu durum kullanılmak istenen malzemenin kolay ulaşılabilir olması ile doğru orantılıdır. Ayrıca yöresel eğilim,

mekanik özelliklerinin getirdiği avantajlar, üretim ve uygulamada fazla enerji ve gelişmiş teknik gerektirmemesi[792] malzeme seçiminde etkili olan diğer hususlardır. Karadeniz Bölgesi'nde mimariye kazandırılan dini[793] ve sivil[794] yapılarda taş ve ahşaba yönelim, topografyaya uyumun doğal bir sonucu olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Trabzon özelinde incelenen camilerde de benzer uygulamalar söz konusudur. Kent merkezinde taş, kırsal mimaride ahşap kullanımının yaygın olduğu Trabzon'da geleneksel camilerin inşasında malzemeler tekil olabildiği gibi ikisinin bir arada

---

[792] Özlem Aydın-Esra Lakot Alemdağ, "Karadeniz Geleneksel Mimarisinde Sürdürülebilir Malzemeler; Ahşap ve Taş", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7/35,* 2014, 396; Özlem Çalışkan vd., Ahşap ve Ahşap Yapıların Dünü, Bugünü ve Yarını", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 6(1),* 2019, 110-114.

[793]Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* 120-133; Karpuz, "*Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler",* 281-298; Haşim Karpuz, "Rize Çayeli Ormancık Köyü Camii", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı Ayrı Basım,* Konya 1993, 253-262; Günhan H.H. Danışman, "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği – Bafra, İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gölçeli Camii'nin İncelenmesi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri 1*, Ankara 1998, 135-144; Osman Aytekin, *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler,* Ankara 1999; Candan Nemlioğlu, "Göçeli (Gökçeli) Camii", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*, Konya 2001, 117-136; Yılmaz Can, "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/15,* Samsun 2003, 117-134; Yılmaz Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler,* İstanbul 2004; Yılmaz Can, "Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap*, Samsun 2007, 509-527; Mustafa Kemal Şahin, "Samsun Çarşamba/Yaycılar Köyü-Şehyhabil Köyü Camii", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4/2,* Erzurum 2004, 15-36; Mustafa Şahin, *Giresun ve Trabzon İllerindeki Bağdadi Kubbeli Camiler*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016; Necati Demir, "Trabzon ve Yöresinde Ahşap Camiler", 169-188; Kasım İnce, "Kabataş Köyü Merkez Camii/Çaykara/Trabzon", 225-236; Mehmet Sami Bayraktar, "*Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri",* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005; "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap,* Samsun 2006, 399-425; "Samsun Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap*, Samsun 2007, 529-557; Eyüp Nefes, "Giresun'da Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii, Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun 2009, 187-209; Eyüp Nefes, "Samsun'da Ahşap Bir Osmanlı Eseri, Ayvacık/ Tiryakioğlu Cami", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 28,* Samsun 2010, 151-174; Ömer İskender Tuluk-Emriye Kazaz, *"Trabzon Bölgesi Kırsal Cami Mimarisi Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme",* 1129-1146; Nebi Butasım, "Hemşin-Bilen (Tepan) Köyü'nde Bulunan Ahşap Cami" *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12,* 2018, 165-187; Ahmet Ali Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri*, Ordu 2019.

[794]Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Akok, "Trabzon'un Eski Evleri", *Arkitekt 20,* İstanbul 1951, 323–325; Bülent Çetinor, "Doğu Karadeniz ve Evleri", *İlgi Dergisi 44,* 1986, 15-22; Erdem Yücel, "Trabzon'un Ev ve Konakları", *Kültür ve Sanat Dergisi 5,* Ankara 1990, 34-39; Mustafa Reşat Sümerkan, *"Biçimlendiren Etkenler Açısından Doğu Karadeniz Kırsal Kesiminde Geleneksel Evlerin Yapı Özellikleri",* (Yayımlanmamış DR Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 1990; Haşim Karpuz, "Geleneksel Trabzon Evleri", *Kültür ve Sanat Dergisi 18,* Ankara 1993, 19-22; Özlem Ataoğuz, "Kastamonu'nun Tarihi Evlerinden Örnekler", *Kültür ve Sanat Dergisi 27,* Ankara 1995, 40-43; Özdemir Tan, "Kastamonu Köylerinde Geleneksel Mimari", *Kültür ve Sanat Dergisi 27*, Ankara 1995, 60-62; Necati Demir, "Ordu ve Yöresinde Serendiler", *Kültür ve Sanat Dergisi 36,* Ankara 1997, 42-45; Seyfi Başkan, "Geleneksel Karadeniz Evleri," *Erdem, 52,* 2008, 41-90; Hayati Doğanay- Fatih Orhan, "Şavşat'ta Geleneksel Köy Meskenleri ve Başlıca Sorunları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(1),* Erzurum 2014, 273-297.

kullanıldığı karma sistem ile de karşımıza çıkmaktadır. Kentin silüetinde belirleyeci bir etken olarak merkezde bulunan camiler daha özenle ele alınmış, kırsal bölgelerde bulunan camiler tamamen ihtiyaca yönelik şekillendirilmiştir. Malzeme seçimi ve tasarımda yerel özellikler baskındır. Bu da kırsal mimariyi özgün bir kimliğe taşımaktadır.

Araştırma sahasında incelenen mihraplarda da durum değişmemiş malzeme tercihi taş ya da ahşaptan yana kullanılmıştır. Az olmakla beraber mermer malzemenin kullanıldığı örnekler de mevcuttur.

Kataloğa dahil edilen mihrapların %83'ü (125) taş, %9'u (13) taş olup sonradan alçı ile kaplananlar, %6'sı (9) ahşap, %2'si (3) ise mermerdir (Grafik 3.10).

Grafik 3.10. Mihraplarda Malzeme Dağılımı

3.3.1. Taş

Taş, yaşamın var olduğu ilk günden beri doğada ilk ulaşılan malzeme olması sebebiyle insanoğluna çeşitli şekillerde hizmet etmiştir. Sağlamlığıyla öne çıkan malzeme olması ihtiyaca yönelik kullanımlarda tercih sebebi olmuştur. İşlevselliğinin yanısıra sanatında icra edildiği malzemelerden biri olan taş, yüzyıllar boyunca süsleme sanatları içindeki önemini korumuştur. Coğrafyanın ve kültürel birikimin tesiriyle Orta Asya'da kullanılan kerpiç, tuğla ve moloz malzemenin aksine Anadolu'da taş ön plana

çıkmıştır. Anadolu'da yapı malzemesi olarak kullanımı her döneme damgasını vursa da süsleme sanatları programına alınması Selçuklu dönemi ile başlamış, Osmanlı döneminde de geliştirilerek devam ettirilmiştir.

Geç Osmanlı dönemi Trabzon cami mihraplarında da yoğun olarak taş malzeme kullanıldığı görülmektedir. İncelenen mihrapların 138'inde karşımıza çıkan taş mihrapların bir kısmı orijinal haliyle bir kısmı değiştirilerek günümüze ulaşmıştır.

3.3.1.1. Orijinal Hali Taş Olanlar

Malzemesi değiştirilmeden taş olarak günümüze ulaşan 125 mihrapta (EK 26) kireç taşı ve kalkerden elde edilen kesme taş kullanılmıştır. Taş mihraplar, beden duvarları ile bütünlük arz edecek şekilde niş oyuğunun duvar kalınlığı içinde bırakılarak kanatlarının kaplanması suretiyle mimariye kazandırılmıştır. Süslemede alçak veya yüksek kabartma şeklinde, düz ve derin yüzeyli oyma (kabartma, rölyef)[795] ile boyama

[795] Taş malzeme ve süsleme teknikleri için bkz. Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara 1967; M. Memduh Tayanç, "Osmanlı Türklerinde Taş Rozas ve Rozetler", *VI. Türk Tarih Kongresi,* Ankara 1967, 487-488; Oluş Arık, "Baslangıç Devri Anadolu Türk Mimari Tezyinatının Karakteri", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, 173-177; J. Michael Rogers, "Seljuk Architectural Decoration at Sivas", *The Art of Iran and Anatolian From the 11th to the 13th Century*, London 1974, 13-27; Ayla Ödekan, "Mukarnas Ögesinde Bezemesel Çesitlilik", *Prof. Dr. Kemal Söylemezoğlu'na Armağan*, İstanbul 1982, 87-95; Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir 1982; Hamza Gündoğdu, "Sivrihisar Alemşah Kümbeti'nin Mimarisi, Geometrik ve Figürlü Plastik Süslemeler Üzerine", *Vakıflar Dergisi, XVI,* Ankara 1982, 135-142; Kenan Bilici, *Karamanoğlu Beyliği'nin Mimari Tezyinatı,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1985; Demiriz, *"Sinan'ın Mimarisinde Bezeme*", 465-474; Serap Temuçin, "Erken Osmanlı Mimarisinde Taş Süsleme", (Yaymlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1988; Yaşar Çoruhlu, "*Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatında Orta Asya ile Bağlantılar",* (Yayımlanmamış YL Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988; Orhan Cezmi Tuncer, "Taşın Bezeme Şekli Üzerine Düşünceler", *VII. Vakıf Haftası Konuşmalar ve Tebliğler,* Ankara 1990, 231-246; Selçuk Mülayim, "Selçuklu Süsleme Sanatı", *Selçuklu Devrinde Kültür ve Medeniyet,* Kayseri 1991, 81-135. H. Örcün Barışta, "Eğirdir Dündar Bey Medresesi ve Ajur Tekniği ile Yapılmış Taş İşçiliği Üzerine", *Vakıflar Dergisi, XXIII,* Ankara 1994, 113-122; Marie de Carcaredec, "Selçuk Taş İşçiliği", *Sanat Dünyamız, 5,* İstanbul 1995, 3-11; J. Michael Rogers, "Archirectural Decoration in the Age of Sinan", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1996, 285-296; Hatice Canan Cimilli, *Türk Süsleme Sanatında 17. Yüzyıl Taş Süslemesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996; Tanju Cantay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Görülen Timurlu Sanatı Etkileri", *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1996, 103-107; H. Örcün Barışta, "XVI. Yüzyıl Taş İşçiliği Süsleme Temalarına İstanbul'dan Bazı Örnekler", *Vakıflar Dergisi, XXVI,* Ankara 1997, 335-346; Celil Arslan, *Ahlat Türk Devri Yapılarında Süsleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997; Sevgi Kutluay, *Divriği Ulu Cami Ve Darüşşifasının Taş Süsleme Programı*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998; Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İslam Mimarisinde Taş Süsleme*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998; Doğan Kuban, *Divriği Mucizesi Selçuklular Çağında İslâm Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul 1999; Zeki Kuşoğlu, "Gaziantep Yöresi Taş İşçiliği",

teknikleri uygulanmıştır. Anadolu'da bütün bölge mihraplarında yoğunlukla tercih edilen taş malzeme, Trabzon'da da geleneği devam ettirmektedir.

3.3.1.2. Orijinal Hali Taş Olup Sonradan Alçı ile Kaplananlar

Araklı/Kayacık Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl), Ortahisar/Semerciler (Hz. Ebubekir) Camii (1821), Araklı/Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii (1830), Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii (1846), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi

---

Osmanlı Ansiklopedisi, Ankara 1999, *XI,* 356-359; Yıldıray Özbek, *Erken Osmanlı Mimarisinde Taş Süsleme*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999; Aziz Doğanay, "Osmanlı Mimarisinde Tezyinat", *Osmanlı Ansiklopedisi* Ankara 1999, *XI,* 324-334; Serap Bulat, Doğubayazıt *İshak Paşa Sarayı Taş Süslemeleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999; Ali Murat Aktemur, *Anadolu Selçuklu Devri Kayseri Yapılarında Taş Süslemeciliği*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999; Muhammed Görür, *Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme 1300-1435*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999; Gül Güler, *Ani Orta Çağ Eserlerinde Taş Süsleme,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999; Muhammed Görür, "Amasya Gök Medrese Camii Taş Süsleme Programı", *Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi, II,* Ankara 2000, 1-10; Ömür Bakırer, "Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası'nda Yapıdan Gelen İzlerin Düşündürdükleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Sempozyum Kitabu I,* Konya 2001, 73-83; Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Türk Mimarisinde Yazı", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, *VI,* 106-119; Muhammed Görür, "Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, *VIII*, 46-61; Sevinç Gök, "Balat İlyas Bey Camiinin Taş Süslemeleri Hakkında Bir Araştırma", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Gönül Öney'e Armağan,* İzmir 2002, 309-320; Nermin Şaman Doğan, "Bezemeye Bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20/1,* Ankara 2003, 150-166; Gözde Çelik, "Sultan Abdülmecid Camileri ve Süslemeleri", *Sanat Tarihi Defterleri, VII,* 2003, 67-111; İsa Cıda, *İstanbul Bayezid Camii Taş Süslemeleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005; Gürsoy Durmuş, *Amasya Merkez'de 13. Yüzyıl Selçuklu Yapılarda Taş Süsleme Programı,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005; Gülsen Baş, "*Diyarbakır'daki İslâm Dönemi Mimarisinde Süsleme*", (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006; Tevhide Aydın, *Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008; Yıldıray Özbek, "Anadolu Türk Mimarisinde Taş Süsleme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(14),* 2009, 141-169; Şükrü Dursun, *Anadolu Selçukluları Dönemi Kayseri Türbelerinde Taş Süslemeciliği,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009; Şirin Menevşe, *13.-14. Yüzyıl Tokat Merkez Yapılarında Taş Süsleme, (Yayımlanmamış YL Tezi),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010; Gülnaz Güzel, *Mardin'deki Osmanlı Dönemi Mimari Yapılarında Taş Süsleme*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010; Duygu İlkhan Söylemez, *Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami Cephelerinde Taş Süsleme* (1703-1839), (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010; Ömer Okur, *Kayseri Anadolu Selçuklu Dönemi Camilerinde Geometrik Bezemeler (Taş Tezyinat),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011; Kadriye Figen Vardar, Yavuz Sultan Selim Camii Taş Süslemeleri, *Art-Sanat 2/2014*, 2014, 101-127; Çiğdem Önkol Ertunç, "Anadolu Selçuklu Dönemi Taçkapıları Süsleme Şeritlerinde Tezyinat", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5,* Mart/2016, 114-131; Kadriye Figen Vardar, "Rüstem Paşa Camii Taş Süslemelerinin Değerlendirilmesi", *Türkiyat Mecmuası, 27/1,* 2017, 367-393; İsmet Kaya, *Kayseri'de Eratna Dönemi Türbelerinde Taş Süsleme*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2017; Murat Dedeoğlu, *Hatay Cami ve Mescitlernde Taş Süsleme*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018; Yunus Aslan, *Kırşehir Merkez Türk Devri Yapılarında Taş Süsleme* (13-14. yüzyıl), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.

Merkez Camii (1871-72), Of/Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii (1885-86), Ortahisar/Ahi Evren Dede Camii (1887), Sürmene/Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii (1898-99), Ortahisar/Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii (1899-1900), Of/Yeni Mahalle Merkez Camii (1900), Maçka/Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii (1940), Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) ve Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami (1950) ana malzemesi taş olup sonradan yapılan müdahalelerde alçı ile kaplanarak değiştirilen mihraplardır.

3.3.2. Mermer

İncelenen Ortahisar/Büyük İmaret (Hatuniyye/Gülbahar Hatun) Camii (1514) ve Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781) ve Akçaabat/Merkez Yeni Camii (1910) mihrapları tamamen mermer malzeme ile yapılmıştır. Fatih Büyük (Ortahisar) Camii (1468) mihrabında ise sadece niş kısmında beyaz mermer kullanılmıştır. Mermer malzeme Hacı Yahya Camii ve Fatih Büyük (Ortahisar) Cami'de yüzey kaplama olarak, Ortahisar/Büyük İmaret (Hatuniyye/Gülbahar Hatun) Camii ve Akçaabat/Merkez Yeni Camii'de ise ana yapım malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı mimarisinde özellikle Klasik dönem mihraplarında en çok tercih edilen malzeme olan mermer[796], Trabzon'da birkaç eserle sınırlı kalmıştır. Sayıca az olan bu mihraplarda süsleme taş mihraplarda olduğu gibi alçak veya yüksek kabartma şeklinde, düz ve derin yüzeyli oyma (kabartma, rölyef) tekniği ile gerçekleştirilmiştir.

3.3.3. Ahşap

Trabzon'un Rize'ye doğru olan doğu kesiminde bulunan camilerde neme, yağmura, aleve, böcek ve kurtlara karşı dayanıklı olmasından dolayı tercih edilen meşe ve kayın ile aynı aileden olan kestane, ceviz ve incir ağacı[797], mihraplarda da kullanılan ağaç türleri olmuştur.

Kataloğa dahil edilen Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (XIX. yüzyılın ilk yarısı), Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819), Hayrat/Dereyurt Mahallesi

[796] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 215.
[797] Necati Demir, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı,* Ankara 2005, 179; Küçük, 15; Sümerkan, 1990, 62-64; Şahin, *"Giresun ve Trabzon İllerindeki Bağdadi Kubbeli Camiler*", 325.

Merkez Camii (1831-32), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Of/Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (1867-68), Araklı/Bereketli Mahallesi Masele Camii (1876), Çaykara/Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887) ve Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii (1893-94) mihrapları ahşaptır ve tamamı XIX. yüzyıla aittir[798].

Geç dönem Osmanlı ahşap sanatının yansıtıldığı önemli örnekler arasında yer alan bu mihraplarda yapım tekniği, düz levhaların farklı ölçülerde kesilerek yatay ve dikey yönlerde birleştirilmesi suretiyle uygulanmıştır. Süslemelerinde ise düz ve yuvarlak yüzeyli oyma (kabartma, rölyef), kafes tekniği içinde değerlendirilen ajur, ve ahşap üzerine boyama teknikleri görülmektedir[799].

---

[798] Önal-Köşklü, 707-743.

[799]Ahşap Sanatı, Türkiye Selçukluları'nın Büyük Selçuklu Devleti'nden aldığı mirası kendi nüfuzunun devam ettiği topraklara aktarmaları suretiyle Anadolu'ya geçmiştir. Anadolu Selçukluları ile gelişen bu gelenek, Beylikler ve Osmanlı Dönemi'nde de devam ettirilmiştir. Cami, saray, kasır, köşk, türbe gibi yapıların iç mekanlarındaki kapı ve pencere kanatları, tavanlar, merdiven, korkuluklar ve cami iç mimarisinin tamamlayıcı unsuru olan taşıyıcı sütunlar, mahfiller, mihraplar, minberler, vaaz kürsüleri, Kur'an mahfazaları, rahleler gibi mimari elemanlarda; yazı, geometrik ve bitkisel süslemeler kombinasyonuyla sıklıkla karşılaştığımız bu önemli sanat ve uygulanan teknikler hakkında detaylı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, "Selçuklu Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar", *Yıllık Araştırmalar Dergisi I,* Ankara 1957, 199-236; Can Kerametli, "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağ ve Fildişi Kakmalar", *Türk Etnografya Dergisi, IV,* Ankara 1961, 5-13; Semra Ögel, "Anadolu Ağaç Oymacılığında Mail Kesim", *Sanat Tarihi Yıllığı I,* İstanbul 1965, 110-117; Erdem Yücel, "Türk Mimarisinde Ağaç İşleri", *Arkitekt Dergisi, 329,* İstanbul, 1968, 21-26; Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Ahsap Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllıgı, III,* İstanbul 1970, 135-149; Seyfi Başkan, "Anadolu Selçuklu Ahşap Türk Sanatı", *Bilim Birlik Başarı Dergisi, 45*, İzmir 1987, 20–24; Rüstem Bozer, "Sinan Eserlerinde Ahşap İşçiliği", *6.Vakıf Haftası Mimar Sinan Dönemi Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul 1988, 327-346; Sayit Uysal, *Kastamonu Camilerindeki Bezemeli Ahşap Eserler*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991; Rüstem Bozer, *15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992; Sabahattin Türkoğlu, "Ağaç Sanatı*", Geleneksel Türk Sanatları*, İstanbul 1993; Ayla Ersoy, *15. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği*, İstanbul 1993; Mustafa Doğantaş, "Amasya Yöresi Ahşap Sanatı", *Sanatsal Mozaik Dergisi, 3(3),* İstanbul 1998, 64–68; H. Örcün Barışta, *Türk El Sanatları,* Ankara 1998; Sevil Osmani, *Makedonya Türk Dini Yapılarında Ahşap Süsleme Sanatı (XIV.-XIX. yy),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001; Cevdet Söğütlü, *Bazı Yerli Ağaç Türlerinin Kündekâri Yapımında Kullanım İmkanları,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2004; Selma Ünlüdil, *Geleneksel Divriği Evlerinde Ahşap Süslemeli Tavanlar,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005; Hidayet Arslan, *Osmanlı Mimarisinde Ahşap Tavan Göbekleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005; Kemal Yıldırım, "Geleneksel Afyonkarahisar Evlerine Ait Kapılar Üzerine Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 21/1,* Ankara 2006, 75-85; Rüstem Bozer, "Süleymaniyenin Ahşapları", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi,* Ankara 2007, 329-353; Zeliha Karaseki, *Ankara Aslanhane - Ağaç Ayak Camilerinin Ahşap Süsleme Özellikleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007; Gülcan Aşasın, *Ahşap ve Taş Eserler Bibliyografyası*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2009; Fatma Pamuk, *Safranbolu Evlerinde Ahşap ve Metal Süslemeler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2010, Emine Naza Dönmez, "Osmanlı Dönemi'nde

Ahşap mihrapların ilk ve en önemli örneği günümüzde Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenen Ürgüp-Damsa Köyü Taşkın Paşa Camii mihrabıdır. XIV. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen mihrap, Karamanoğulları dönemine aittir, anıtsallığı ve kaliteli işçiliği ile Türk Sanatı içinde önemli bir yere sahiptir[800]. Anadolu'da ki diğer örnekler arasında Niğde/Aksaray Eşmekaya Ulucamii (XVII. veya XVIII. yüzyıl)[801], Sivas/Divriği Kültürlü Camii (XVIII. yüzyıl başı)[802], Ilgın/Yukarı Çiğil Kasabası Fazıl Camii (1880)[803] mihrapları bulunmaktadır.

İklimin ve coğrafyanın doğal bir getirisi olarak Karadeniz Bölgesi'nde ahşap mihraplara sık rastlanmaktadır. Rize/İkizdere Güneyce Köyü Hacı Şeyh Camii (1886-87), Rize/İkizdere Şimşirli Orta Mahalle Cami (1853-57), Rize/Güneysu/Ilıca Mahallesi Cami (1862) (Fotoğraf 3.7), Rize/Çayeli/Ormancık Mahallesi Cami (XVIII. yüzyıl), Rize/Ardeşen Doğanay Mahallesi Cami (1897)[804] (Fotoğraf 3.8), Artvin/Borçka/Muratlı Mahallesi Cami (1845-46), Artvin/Borçka/Düzköy Merkez Cami (1850), Artvin/Borçka/Camili Mahallesi Cami (1855), Artvin/Borçka/Çavuşlu Mahallesi Cami

---

Ahşap Sanatı", *Kültürler Başkenti İstanbul,* İstanbul 2010, 426-429; Demet Taşkan, *Artvin İli Borkça ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ankara 2011; Gökhan Kürklü, "Geleneksel Türk Ahşap Sanatı Kündekari ve Günümüz Teknolojisine Sahip Atölye Ortamında Yapılabilirliği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 11,* 2011, 13-20; Hatice Sancak, *Bursa İli İnegöl İlçesi Ahşap Oyma Sanatı*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2013; Cevdet Söğütlü vd. "İstanbul'da Bulunan Mimar Sinan Eseri Cami Ahşap Kapı ve Pencere İç Kepenklerinin Malzeme, Boyut, Süsleme ve Yapım Tekniği Açısından İncelenmesi", *Politeknik Dergisi 17(2),* 2014, 29-57; Demet Taşkan, Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler, (Yayımlanmamış DR Tezi), Ankara 2016; Turgut Camlı, *Yalvaç Geleneksel Konut Mimarisinde Ahşap Süsleme Özellikleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta 2017; Semra Kılıç Karatay, "Aksaray Ahşap İşçiliği ve Oyma Sanatı", *Journal of Awareness, 3(Özel Sayı),* 2018, 145-150; İlyas Yaşayacak, *Afyonkarahisar'daki Ahşap Destekli Camiler*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2018; Turgay Arıkan, *Ayasofya Hünkâr Mahfili Ahşap Şebekeleri: Korunma Durumunun Tespiti ve Müdahaleler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2019; Sariye Uçar, *18-20. Yüzyıl Konya Camilerinde (Merkez) Ahşap Mihrap ve Minberler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019; Hanife Nuran Hakyemez, *Çorum Camilerinde Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemine Ait Ahşap Minberler, Vaaz Kürsüleri ve Kapılar,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2019; Yücel Batur, *Antalya İli Camilerinde Ahşap Süsleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2019; Aslı Büyükkal, *Antalya Yöresi Mimarisinde Ahşap Malzemenin Kullanımı,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019; Muhammet Özkurt, *Rize Ahşap Camilerinde Süsleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2020.

[800] Bakırer, *"Ürgüp'ün Damsa Köyündeki Taşkın Paşa Camii'nin Ahşap Mihrabı*", 367-382.

[801]Bekir Deniz, "Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Cami", *Ege Üniversitesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi IV*, İzmir 1988, 19-56.

[802] Mustafa Denktaş, *Divriği'de Osmanlı Camii ve Çeşmeleri*, Sivas 2010.

[803]Zekeriya Şimşir, "Ilgın Yukarı Çiğil Kasabası'ndaki İki Ahşap Cami", *Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu, Yeni İpek Yolu Konya Kitabı X,* Konya 2007, 607-620.

[804] Karpuz, "*Rize Çayeli Ormancık Köyü Camii",* 253-262.

(1861)[805], Ordu/Akkuş/Çaldere Mahallesi Cami (1910), Ordu/Akkuş/Akpınar Merkez Cami (1938), Ordu/Kumru/Şenyurt Mahallesi Eski Cami (XIX.- XX. yüzyıl)[806], Samsun/Ayvacık Tiryakioğlu Cami (1867-68)[807], Samsun/Çarşamba/Ordu Köyü Cami (XV. yüzyılın ilk çeyreği), Samsun/Terme/Yeni Cami Köyü Eski Cami (ilk yapımı daha eski olsa da günümüzdeki yapı 1843 tarihlidir), Samsun/Kavak/Bekdemir Köyü Cami (ilk yapımı XVI. yüzyıl sonu olsa da 1897'de tamir gördüğü kayıtlıdır)[808], Gümüşhane/Kelkit/Köycük Mahallesi Eski Cami (1919)[809] mihrapları bölgenin diğer örnekleri arasındadır.

3.4. MİHRAPLARDA SÜSLEME

Yapı sanatçıları ve ustalarının kendilerini özgürce ifade ettikleri alanlardan biri olan mimari süsleme, İslamiyet'in yaşandığı bütün coğrafyalarda farklı malzeme ve farklı tekniklerle yapılagelmiştir. Dini mimari eserler grubundaki camilerin litürjik gerekliliği olan mihraplarda bu geleneğin içine dahil edilen elemanlardan biri olmuş ve taş, mermer, alçı ve ahşap mihraplar üzerine tatbik edilmiştir.

Genel bir çerçeve ile geometrik, bitkisel, nesneli, gülbezek/kabara/madalyon ve yazı olmak üzere ana gruplara ayrılan bu süslemeler, Trabzon mihraplarında tek tek kullanıldığı gibi ikisi ya da üçü ya da tamamının bir arada kullanıldığı örneklerle zengin bir çeşitlilik sunmaktadır. Bununla birlikte hiçbir süsleme unsurunun olmadığı Ortahisar/Fatih Küçük (Kindinar) Camii (XVI. yüzyılın ilk yarısı), Ortahisar/Hamza Paşa Camii (XVIII. yüzyıl ilk yarısı), Araklı/Kayacık Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyıl), Maçka/Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl), Beşikdüzü/Adacık Camii (1816), Arsin/Nuroğlu Mahallesi Camii (1848), Ortahisar/İç Kale(Yukarı Hisar) Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı), Of/Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii (1885-86), Of/Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (1867-68), Dernekpazarı/Günebakan Mahallesi Merkez Camii (1869), Çaykara/Kabataş Mahallesi Akpınar Camii (1870), Beşikdüzü/Denizli Mahallesi Camii (1872), Ortahisar/Tavanlı

[805]Taşkan, *"Artvin İli Borkça ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler",* 104,109,120,133.
[806]Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri,* 79,84,225; Serpil Seyfi, "Ordu/Akkuş'ta Çantı Tekniğinde Yapılmış Cami Örnekleri", *EKEV Akademi Dergisi* 21(71), 2017, 331.
[807]Nefes, *"Samsun'da Ahşap Bir Osmanlı Eseri, Ayvacık/ Tiryakioğlu Cami*", 172.
[808]M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 585,613,627.
[809] Haldun Özkan- Hüseyin Yurttaş, *Ortaçağ'dan Günümüze Gümüşhane*, Gümüşhane 2012, 89.

(Ketani-Nemlioğlu) Camii (1874), Ortahisar/Ahi Evren Dede Camii (1887), Hayrat/Dağönü Mahallesi Camii (1894-95), Vakfıkebir/Merkez Eski Camii (20. yüzyılın ilk yarısı), Araklı/Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii (1901), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii (1938), Maçka/Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii (1940), Of/Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii (1942) ve Maçka/Güzelce Mahallesi Camii (1948) gibi mihraplarda mevcuttur.

3.4.1. Geometrik Süslemeler

Düz veya kırık çizgi sistemleri ile kapalı şekillerin kombinasyonuyla elde edilen geometrik süslemeler[810], İslam Sanatı içerisinde mimari eserler üzerinde sonsuzluk, simetri ve anonimlik gibi temel prensiplerlerle hayat bulmuştur[811]. Bölge ve döneme, malzeme ve tekniğe göre ayrı dağılımlar gösteren geometrik süslemeler[812], fon ve figür ilişkisine, sınırlarına ve oluşumlarına göre alt gruplara ayrılmaktadır (Tablo 3.22)[813].

İslamiyet'in tasvirli süslemeye mesafeli yaklaşımıyla ağırlık kazanan geometrik süslemeler, *"Entelektüel bakışın en tatmin edici olanı, kesrette vahdet – vahdette kesretin ifadesi, İlahî birlik ve onun kainata yansıyan ahenginin temsili[814]"* olarak yorumlanabildiği gibi, *"Hayat ve kainatın ritmik düzeninin ifadesi, bütüne baktırma*

[810] Geometrik süslemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *"Selçuklu Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar"*, 199-235; Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara 1966; Titus Burckhardt, *Art of İslm Language and Meaning,* Westerham 1976; Issam El-Said-Ayşe Parman, *Geometric Concepts in Islamic Art,* London 1976; Gerd Schneider, *Geometrische Bauornamente der Seldschuken in Kleinasien*, Wiesbaden 1980; Ömür Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı,* Ankara 1981; Selçuk Mülayim, "Selçuklu Süslemeciliğinde Tematik Sınıflama", *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, Ankara 1982, 495-508; Selçuk Mülayim, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı,* Ankara 1982; Selçuk Mülayim, "Geometrik Kompozisyonların Çözümlenmesine Bir Yaklaşım, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, I*, 1982, 51-63; Ömür Bakırer, "Sivas Keykavus Darüşşifası Pencere Alınlıklarında Geometrik Düzenlemeler", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* İstanbul 1983, 161-166; Rüstem Bozer, *15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992; Gülru Necipoğlu, *Topkapı Scroll-Geometry and Ornament in Islamic Architecture*, Santa Monica 1995; Selçuk Mülayim, *Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, İstanbul 1999; Yıldız Demiriz, *İslam Santında Geometrik Süsleme*, İstanbul 2004; Gülay Apa Kurtişoğlu, "Anadolu Selçuklu Süslemelerinde Geometrik Kurgu", *III. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri*, Delhi 2015, 217-222; Gülay Apa Kurtişoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi Ahşap Minberleri,* Konya 2015; Mustafa Bulut, "Geometrik Sistemin Çözümlenmesi Selçuklu Örnekleri Üzerine Birkaç Girişim", *Sanat Tarihi Dergisi, 26/1*, 2017, 27-44; Alper Altın, *Anadolu Selçuklu Mimarisindeki Geometrik Süslemelerde Restorasyon Hataları*, Konya 2020.

[811] Demiriz, *İslam Santında Geometrik Süsleme*, 8-9.

[812] Demiriz, *İslam Santında Geometrik Süsleme*, 10-11.

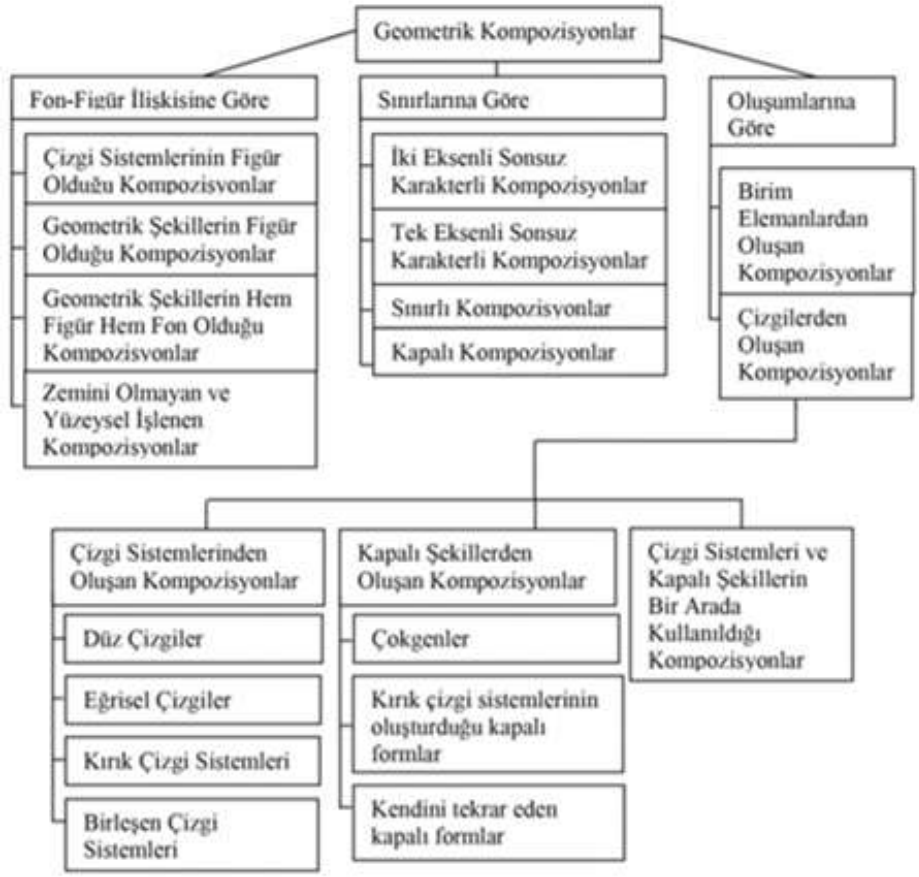
[813] Bulut, 42.

[814] Titus Burckhardt, *İslam Sanatı Dil ve Anlam*, 77.

arzusu, tekrarlanan şekillerin ve tek tek varlıkların hiçliği ile bütünü yöneten prensibin vurgusu[815]*"* şeklinde de açıklanmaktadır.

"*İlahi düzenin ifadesi"*[816] olarak sembolize edilen geometrik süslemeler, her teknikte ve her malzeme üzerinde sadece İslam kültürünün egemen olduğu medeniyetlerde değil, sanatın icra edildiği her medeniyette önemle kullanılmıştır.

Tablo 3.22. Geometrik Süslemelerin Tipolojik Tasniflerine Örnek Şema (M. Bulut'dan)

Süsleme unsuru olarak geometrik kompozisyonların kullanılmasına İslam öncesi dönemlerde de rastlanılmasına rağmen, geometrik motiflerin kullanılması Selçuklu dönemi eserlerinde gelişme göstermiştir[817]. Selçuklu ve Beylikler sanatında kozmogonik anlamlar ifade eden bu öğeler, Osmanlı sanatında kökenlerindeki sembolik anlamları

[815] Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler,* 44-68
[816] Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, 153.
[817] Ozan Soyupak, "Selçuklu Geometrik Desenleri Arasında Yer Alan Yıldız Sembolünün Günümüz Ürünleri Üzerindeki Yansımaları", *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Sanat Sempozyumu Bildirileri (26-28 Eylül 2016),* Çorum 2016, 232.

yitirerek zamanla ağırlık kazanan bitkisel süslemenin yanında tamamlayıcı unsurlara dönüştürülmüştür[818].

İslami medeniyetlerde Allah'ın birliğini vurgulayan ve her şeyin ondan kaynaklanıp yine ona döneceği temeline dayanan "tevhid" inancı, geometrik süslemelerin kaynağı olarak kabul görmüştür. Her parçanın bir bütüne, her bütünün ise genele ait olduğu bu süslemelerde, her şekil çokluktan birliğe götüren bir araçtır. Tekrarlama yoluyla sağlanan çoğalma, şekillerin geçici olduğunu sembolize ederken ebedî olana vurgu yapmaktadır[819].

Müslüman metafiziğinin en güçlü ifadelerinden olan, matematik biliminin gelişmesiyle doğru orantılı ilerleyen[820] geometrik süslemelerde şekillerin belirli bir düzen içinde bir araya gelmesiyle oluşan desenler, desenlerin sistemli bir şekilde düzenlenmesiyle ortaya çıkan örgülerle çeşitlendirilmiştir. Kapalı geometrik süslemelerde motif, kendi sınırları içinde başlayıp biterken açık geometrik düzenlemede sonsuzluk prensibi mutlaktır[821]. Bilinçli olarak İslam inancının bir yansıması olarak "sonsuzluk" fikri yüklenen ve İslamiyet'le birlikte evrenin sonsuzluğunu da simgeleyen süslemelerde başlangıç ve bitiş noktası belli değildir[822].

Bu prensiplerle hayat bulan geometrik süslemeler, Trabzon'da incelenen mihraplarda **açık ve kapalı çizgi sistemlerle oluşturulan örgü düzenleri** (ikili sarmal, üçlü sarmal, dörtlü sarmal) ile **geçme/zincirekler** (düğümlü geçme, "S" geçme, "C"/yay/yarım daire geçme, sekizgen geçme, badem geçme, halka/daire geçme), **kapalı şekillerden meydana gelen süslemeler** (yıldız, üçgen, baklava, yürek), **zikzak ve testere dişi, balık sırtı, halat/burma, ay-yıldız, ışınsal çubuklar, istiridye**, **bereket boynuzu ve ritmik diziler** (diş sırası, mukarnas dizisi, niş dizisi, küresel formlu diziler) ve **"C"-"S" kıvrımı** olmak üzere zengin bir repertuara sahip olduğu

---

[818] Taner Dizel-Kadir Özkaya, "Geleneksel Türk Motiflerinin Bazı Örneklerinin Marketri (Kakmacılık) Tekniğiyle Mobilya ve Ahşap Yüzeylerde Uygulanması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 37,* Denizli 2019, 261.

[819] Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş,* (Çev. Nazife Şişman). İstanbul 1985, 23.

[820] Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği, İslam Sanatlarının Temel Prensipleri Üzerine Bir Deneme,* İstanbul 1996, 121.

[821] Mahmut Sami Öztürk-Mustafa Türker Türkoğlu, Anadolu Selçuklu Sanatı Geometrisinin Günümüz Kent Estetiğinde Uygulanabilirliği (Konya İli Örneği)", *İdil Dergisi, 6(28),* 2016, 171.

[822] Mesude Hülya Şanes Doğru, *Selçuklulardan Yirminci Yüzyıla Kadar Tezhipte, Ciltte, Mimaride Kullanılmış Zencerekler Üzerinde Motiflerin Kökenlerine İlişkin Bir Araştırma,* (Yayımlanmamış SY Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, 4.

gözlemlenmektedir. Bu süslemelerin, taş, ahşap, mermer ve alçı malzemelerde ortak bir süsleme diline sahip olduğu dikkati çekmekte, rölyef, kalemişi gibi tekniklerle çeşitlendirildiği görülmektedir.

3.4.1.1. Açık ve Kapalı Çizgi Sistemlerinden Oluşan Örgü-Geçme/Zencirekler

Örgü ve geçme/zencirek kompozisyonları kenarlardan sınırlandırılan, dar ve uzun alanlarda yani bordür düzeninde en yalın haliyle kullanılmıştır[823]. Başladığı yere dönmeyen açık sistemli ve başladığı yerde biten kapalı örgü düzenleri, Anadolu'da Antik dönemden itibaren varlığına rastlanan geometrik süslemelerdir. Bizans sanatında el yazmaları (Tablo 3.23/1)[824] ya da Antalya/Demre Aziz Nicolaos Kilisesi bordürlerinde (Tablo 3.23/2)[825] olduğu gibi mimari alanlarda sıklıkla kullanılan süsleme, Karadeniz'e yakın olan ve etkileşimi anlamlandıran Artvin Barhal Kilisesi süslemelerinde (Tablo 3.23/3) olduğu gibi Gürcü sanatında[826] ve Kars/Tigran Honents Kilisesi örneğinde (Tablo 3.23/4) olduğu gibi Ermeni[827] mimarisinde de sevilerek kullanılmıştır. Anadolu'da kullanımı Selçuklu sanatı ile daha grift kompozisyonlara evrilen bu süslemeler, Osmanlı sanatında da tercih edilmiştir.

Tablo 3.23. Bizans, Gürcü ve Ermeni Sanatında Örgü Düzenleri

[823] Mülayim, *Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, 82.
[824]Esra Keskin-İlkgül Kaya Zenbilci, "Orta Çağ'da Bizans El Yazmalarında Görülen Örgü Kompozisyonları", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2),* Aralık 2017, 1147,1149,1150.
[825] https://hyetert.org/2020/07/12/antalyanin-dunyaca-unlu-degeri-aziz-nikolaos-noel-baba-kilisesi/ (Erişim Tarihi:03.05.2021)
[826] Tahsin Korkut, *Artvin ve Erzurum İllerindeki Bagratlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisinde Taş Bezeme,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016, 539, 544.
[827]https://www.360tr.com/tigran-honents-aziz-krikor-kilisesi-2-panorama-sanal-tur_cf685bd773_tr.html (Erişim Tarihi: 03.05.2021)

Çalışma kapsamına alınan eserlerde hem süsleme alanı olarak şekillendirilen hem de tezyini bölümleri birbirinden ayıran bordürlerde; ikili, üçlü ya da dörtlü sarmal (saç örgüleri) örgüler ve düğümlü, “S”, “C”/Yay/Yarım Daire, altıgen, sekizgen, badem, halka/daire şeklinde geçme/zencireklerle karşılaşılmıştır.

3.4.1.1.1. İkili Sarmal Örgü

İki silme/şeritin birbirini katederek sonsuzluk prensibi ile ilerlediği ve açık sistemde meydana getirilen ikili sarmal örgü, Trabzon ilinde incelenen Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) (Tablo 3.24/1), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35) (Tablo 3.24/2), Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Merkez Camii (1813) (Tablo 3.24/3), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819) (Tablo 3.24/4), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Merkez Camii (1825) (Tablo 3.24/5), Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32) (Tablo 3.24/6), Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.24/7), Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii (1846) (Tablo 3.24/8), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849) (Tablo 3.24/9), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl ikinci yarısı) (Tablo 3.24/10), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.24/11), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.24/12), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.24/13), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89) (Tablo 3.24/14), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.24/15), Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902) (Tablo 3.24/16), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.24/17), Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) (Tablo 3.24/18) mihraplarında tepelik, kanat, köşelik gibi birimlerin bordürlerinde bulunmaktadır.

Hem ahşap (3,4,6) hem de taş mihraplarda tatbik edilen örgü, düz yüzeyli oyma ve kalemişi boyama (16) tekniği ile yapılmıştır. Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) (erken Osmanlı dönemi) ve Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) (Cumhuriyet dönemi) mihraplarının dışındakiler XIX. yüzyıla aittir. Bu dönemde yaygın kullanım alanı bulan ikili sarmal örgüler, silmelerin alttan ve üstten birbirine sarılmasıyla basit düzende (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 16) gerçekleştirildiği gibi yüzyılın ortalarına doğru Ampir, Neobarok ve Rokoko üslubun da etkisiyle daha da geliştirilmiş ve beyzi madalyon forrmuyla ve ortasında mücevher etkisi yüksek

rozetlerle birlikte (12,14,15) verilmiştir. Gelişmiş özellikler gösteren bu düzenleme merkez ilçe Ortahisar'da bulunan cami mihraplarındadır. Bu da kent merkezinde Batılı üslupların daha yerleşmiş olduğunu, kırsal camilerde ise yerel özelliklerin hala devam ettiğini göstermektedir. Bu madalyonların benzeri, Ordu/Atik İbrahim Paşa (Orta) Camii (XX. yüzyılın ilk çeyreği) mihrabında da bulunmaktadır[828].

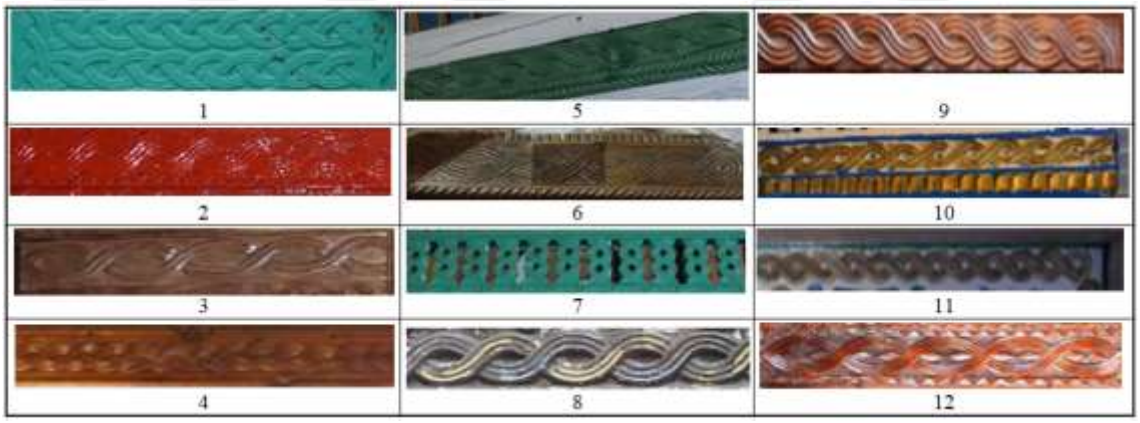
Tablo 3.24. Trabzon Mihraplarında İkili Sarmal Örgüler

[828] Ali Baş, "Ordu'da İki Mihrap", *Selçuklu Araştırma Merkezi Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı (Ayrı Basım),* Konya 1993, 277; Esin Özdemir, *Ordu ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2011, 20.

İkili sarmal örgülerin bölge mimarisi içinde Trabzon ve Rize'de yerleşik süsleme unsurlarından biri olduğu karşılaşılan örneklerden anlaşılmaktadır. Trabzon'da mihraplar dışında Araklı Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii (1830) kapısında (Tablo 3.25/1), Araklı Köprüüstü Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl) giriş kapısında (Tablo 3.25/2), Çaykara Taşören Mahallesi Camii (1844) (Tablo 3.25/3) ve Çaykara Taşkıran Mahallesi Merkez Camii minberinde (1896) (Tablo 3.25/4), Çaykara Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1897) mahfil bordürlerinde (Tablo 3.25/5), Çaykara Taşlıgedik Mahallesi Camii (1904) giriş kapısı lentosunda (Tablo 3.25/6) ve Köprübaşı Yağmurlu Mahallesi (XIX. yüzyıl) mahfilinde (Tablo 3.25/7), Of Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834) giriş kapısında (Tablo 3.25/8) bulunan örgü düzeni, Rize/İkizdere Şimşirli Orta Mahalle Cami (1853-57) minberinde (Tablo 3.25/9), Rize/Güneysu Çamlıca Mahallesi Ilıca Camii (1862) minber (Tablo 3.25/10) ve kapısında (Tablo 3.25/11) ve Rize/İkizdere Hacı Şeyh Camii (1886-87) (Tablo 3.25/12) minberinde[829] benzer özelliklerle basit düzende uygulanmıştır. Trabzon ve Rize'de sınır konumda aynı vadi üzerinde bulunan bu camiler bölgedeki gezici usta birliğine işaret etmektedir.

Tablo 3.25. Trabzon ve Rize Camilerinde İkili Sarmal Örgüler

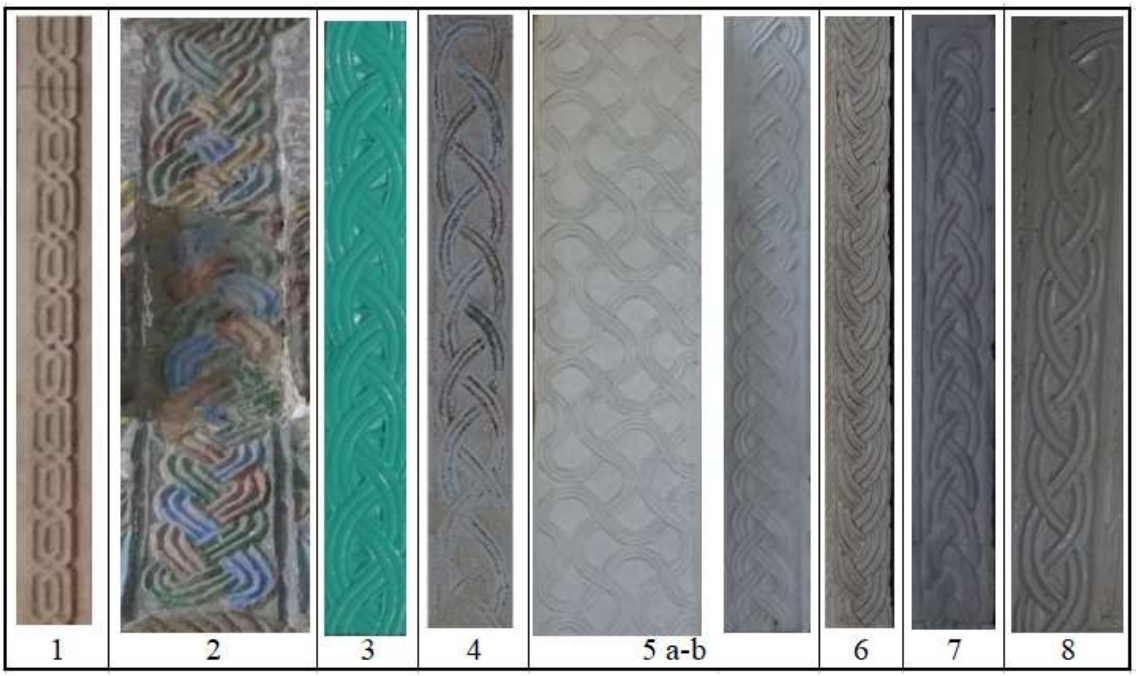
3.4.1.1.2. Üçlü Sarmal Örgü

Üç silmenin birbirini katederek sonsuz düzende ilerletildiği örgü, kataloğa dahil edilen Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) (Tablo 3.26/1), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806) (Tablo 3.26/2), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35) (Tablo 3.26/3), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842) (Tablo

[829] Muhammet Özkurt, 63, 76, 140, 254.

3.26/4), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845) (Tablo 3.26/5a-b), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.26/6), Çaykara/Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii (1876) (Tablo 3.26/7), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84) (Tablo 3.26/8) mihraplarında olmak üzere tepelik, kanat gibi birimlerin bordürlerinde uygulanmıştır.

Tablo 3.26. Trabzon Mihraplarında Üçlü Sarmal Örgüler

1468 tarihli Ortahisar/Fatih Büyük Camii mihrabının bordürü (1), Selçuklu etkisinin izlendiği ilk örnek olması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu örgü düzeninin görüldüğü diğer eserlerin tamamının XIX. yüzyıl eseri olması üçlü sarmal örgünün Trabzon'da XX. yüzyıl eserlerinde uygulama alanı bulmadığını göstermektedir. Örgü düzeni, 2, 3, 5, 5b, 6, 7, 8, ve 9 numaralı bordürlerde ikiz ya da üçüz silmelerin sonsuzluk prensibi dahilinde basit düzende birbirine dolanarak ilerletilmesiyle oluşturulmuştur.

5a kuşağında, dikey düzende birbirinden bağımsız ilerleyen iki silmenin birbirine yaklaştırılıp uzaklaştırılmasıyla elde edilen örgü, ana hattı belirlemektedir. Bu hat ise yatay düzende aynı şekil verilen tek silme ile kesilmektedir. Bu şekilde elde edilen ağ örgüsü, Trabzon'da sadece bir eserde (Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii) tespit edilmiştir.

Üçlü sarmal örgüler, Trabzon merkezin doğusunda kalan Çaykara, Dernekpazarı, Hayrat, Of ve Sürmene ilçelerinde mihraplar dışında kapı, mihrap, mahfil, vaaz kürsüsü gibi mimari elemanlarda da yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Özellikle Trabzon-Rize arasında yoğun olan bu örgü ile Çaykara Akdoğan Mahallesi Merkez Camii kapısında (Tablo 3.27/1), Çaykara Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii mahfilinde (Tablo 3.27/2), Çaykara Uzungöl Filak Mahallesi Camii vaaz kürsüsünde (Tablo 3.27/3), Çaykara Taşkıran Mahallesi Camii kapısı ve minberinde (Tablo 3.27/4a-b), Çaykara Taşlıgedik Mahallesi Camii kapısında (Tablo 3.27/5), Çaykara Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii mahfil köşkünde (Tablo 3.27/6), Dernekpazarı Tüfekçi Mahallesi Camii minberinde ve kapısında (Tablo 3.27/7a-b), Dernekpazarı Akköse Mahallesi Camii mahfil köşkünde (Tablo 3.27/8), Dernekpazarı Güneykondu Mahallesi Camii mahfilinde (Tablo 3.27/9), Hayrat/Dereyurt Mahallesi minberinde (Tablo 3.27/10), Of Sugeldi Mahallesi Merkez Camii vaaz kürsüsünde (Tablo 3.27/11), Of Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii mahfil köşkü ve kapısında (Tablo 3.27/12a-b) ve Sürmene Aşağı Ovalı Mahallesi Camii mahfilinde (Tablo 3.27/13 a-b) karşılaşılmaktadır.

Tablo 3.27. Trabzon Camilerinde Üçlü Sarmal Örgüler

3.4.1.1.3. Dörtlü Sarmal Örgü

Dört silmenin birbiri içerisinden geçirilerek elde edilen sarmal düzen incelenen mihraplardan sadece Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845) (Tablo 3.28) mihrabının üçüncü bordüründe görülmektedir. Dörtlü sarmal örgü Trabzon'da ve bölgede çok tercih edilen bir motif değildir.

Tablo 3.28. Trabzon Camilerinde Dörtlü Sarmal Örgüler

3.4.1.1.4. Düğümlü Geçme

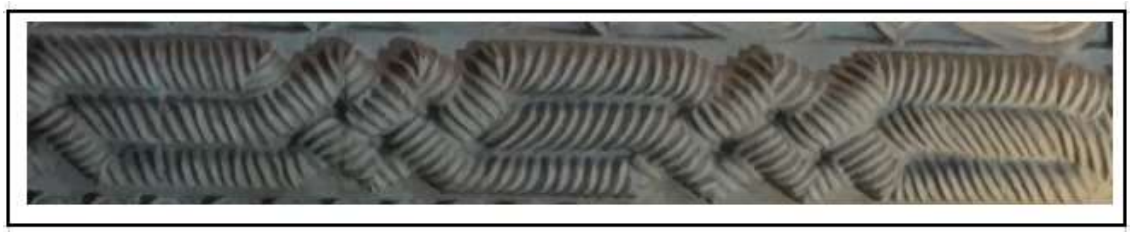
Eski çağlardan itibaren daha çok Hitit, Mısır, Yunan, Roma, Sasani, Bizans gibi Akdeniz uygarlıklarında uygulanan düğüm motifi, Emevilerden itibaren İslam sanatında da yerini bulmuştur. İslam dünyasında sadece mimaride değil el sanatlarında da çoğunlukla kullanılan düğüm motifi, erken örneklerde antik etkilerin hissedildiği formlarla hayat bulmuştur. Orta Asya coğrafyasında göçebe hayat yaşayan Türklerde de düğüm motifinin hayvan üslubu içerisinde kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu coğrafyasında Selçuklu ve Beylikler devri yapılarında karşılaşılan düğümlü geçmeler, ilk olarak Irak-Suriye ile yakın ilişki içindeki Artuklular ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde uygulanmıştır[830].

İnsan hayatının bir düğümle başlayıp bir düğümle biten hayatına[831] atıfta bulanan bu motif, İslam sanatı içerisinde ikonografik açıdan Allah'a yönelmeyi ve bağlılığı tekrar etmektedir[832]. Bir taraftan Allah'a imanı tazelerken diğer taraftan hayatın sonunu da hatırlatan düğüm, Trabzon'da XIX. yüzyılın ikinci çeyreği ile sonu arasında, diğer sarmal örgüler gibi bordür süslemelerinde uygulanmıştır. Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.29) mihrabının bordüründe bulunan bu süsleme, Osmanlı neoklasiğine

[830] Çakmakoğlu Kuru, *"Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Düğüm Motifi ve İkonografisi",* 24-27.
[831] Doğanın göbek bağına atılan düğüm ile ölenin kefen uçlarına atılan düğümler arasındaki süreçte Allah'a bağlılığı ön plana çıkarmaktadır. Ayrıntılı ikonografik anlamı için bkz. Çakmakoğlu Kuru, "*Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Düğüm Motifi ve İkonografisi",* 38-45.
[832] Çakmakoğlu Kuru, "*Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Düğüm Motifi ve İkonografisi",* 45.

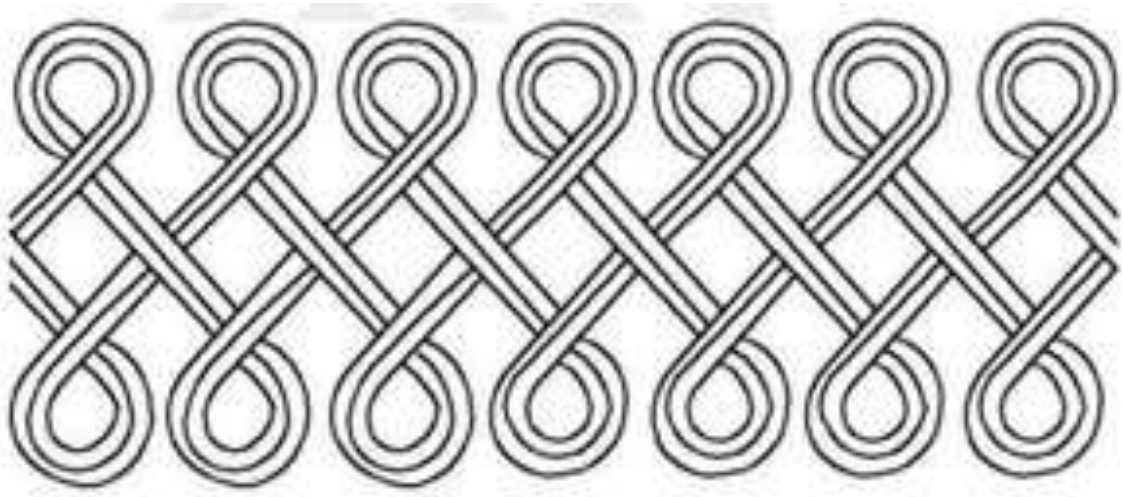
uygun şekilde Selçuklu etkisi ön plana çıkarır tarzdadır. Halat desenli silmelerin belirli aralıklarla düğümlendiği süsleme kuşağı, dolgun görünümü ile göz doldurmaktadır.

Tablo 3.29. Ortahisar Çarşı Camii Mihrabında Düğümlü Geçme

3.4.1.1.5. "S" Geçme

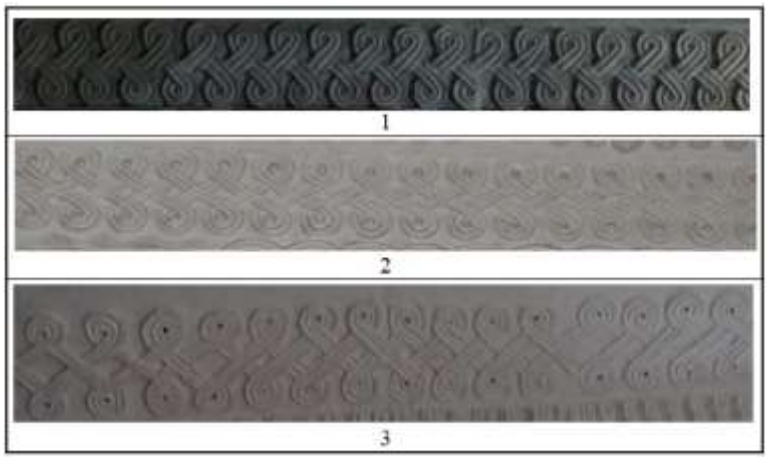
Doğu Karadeniz Bölgesi eserlerinde yaygın kullanım alanı bulan "S" geçme, başladığı yere tekrar dönmeyen S şeklindeki şeritlerin yukarıda ve aşağıda kıvrım yaparak ilerlemesiyle elde edilmiştir (Çizim 3.1)[833]. Trabzon'da Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.30/1) mihrabının bordüründe **tekli,** diğer iki örnek olan Sürmene ilçesinde Aşağı Ovalı (1845) (Tablo 3.30/2) ve Yukarı Ovalı Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.30/3) mihraplarında **ikili** şeritlerin sarmal yapmasıyla elde edilmiştir. İkili düzende ilerleyen S kıvrımları merkezde bir baklava şekli oluşturmuştur.

Çizim 3.1. S Geçme (M. Özkurt'dan)

[833] Muhammet Özkurt, 301.

Tablo 3.30. Trabzon Mihraplarında S Geçme

Erken Hristiyan mimarisinde örneğine İtalya/Milano Sant'Ambrogio Kilisesi (379-386) sütun başlıklarında (Tablo 3.31/1)[834] rastlanan, Gürcü mimarisinde "Tao Klarceti Bölgesi"[835] sınırlarında sıklıkla uygulanan ve motif terminolojisinde sekizli motif olarak adlandırılan[836] S geçme ile Artvin/İşhan Manastır Kilisesi'nin (X. yüzyıl) güney cephesinde bulunan haç üzerinde (Tablo 3.31/2) ve aynı cephedeki pencere kemerinde (Tablo 3.31/3)[837], Artvin/Cevizli (Tbeti) Manastır Kilisesi (X. yüzyıl) cephe süslemelerinde (Tablo 3.31/4)[838], Gürcistan/Çukuli Köyünde bulunan X-XI. yüzyıllara tarihlendirilen bir kapıda (Tablo 3.31/5), Gürcistan/Didi Gomereti Kilisesi (1020) kitabesinin çerçeve üstünde (Tablo 3.31/6) Gürcistan/Samtavisi Kilisesi (1030) ve Gürcistan/Akhtala Manastırı (XIII. yüzyıl) geometrik süsleme repertuarında karşılaşılması, motifin bölgedeki köklü geçmişini göstermektedir.

---

834 Alexander Speltz, *Styles of Ornament,* Chicago 1923, 117.

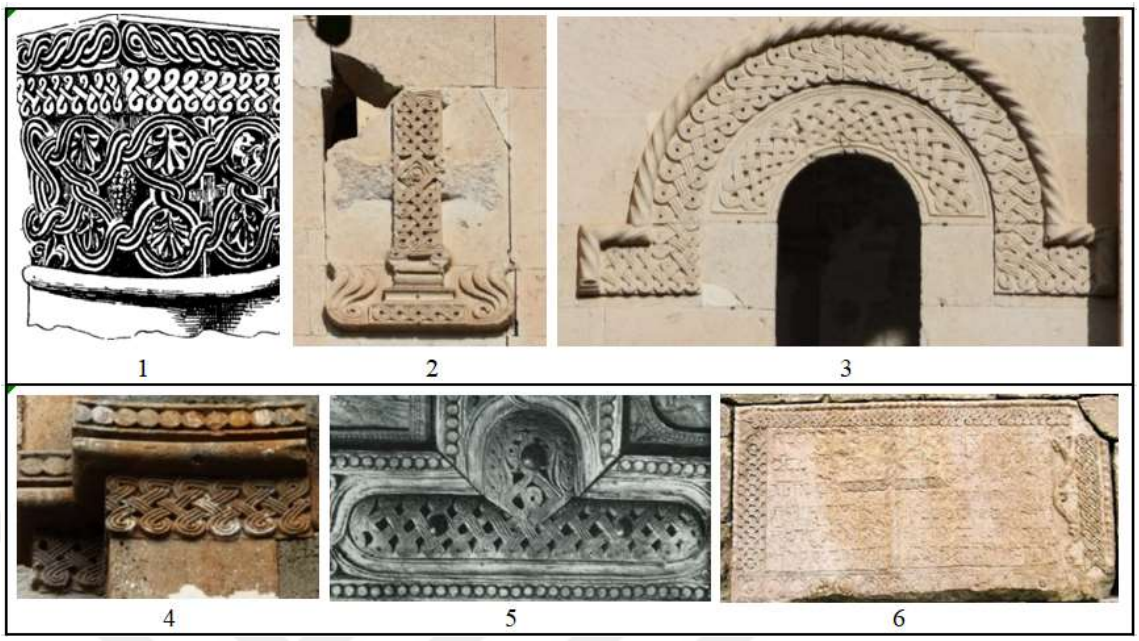
835 Günümüzde Anadolu sınırları içinde yer alan Artvin, Ardahan, Kars ve Erzurum'un kuzeydoğu kesimi, tarihi kaynaklarda "Tao-Klarceti Bölgesi" olarak geçmekte ve tarihi süreç içinde önce Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) olmak üzere, İran (Pers-Sasani) ve daha sonra da Gürcü Bagratlı Hanedanlığı'nın (VIII-XIV. yüzyıl) hâkimiyet kurduğu bölgeyi ifade etmektedir. XVI. yüzyılda başlayan Osmanlı hakimiyeti ile Türkleşmeye başlayan bölgede, dönemin mimari ve sanat anlayışında gerçekleşen etkileşimi açıklamakta ve görünür kılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Korkut, *Artvin ve Erzurum İllerindeki Bagratlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisinde Taş Bezeme*, 11-25.

836 Niko Chubinashvili, *Gruzinskaya Srednevekovaga Khudojestvennaya Rezba po Derew (Gürcistan Ortaçağ Ahşap İşçiliği)*, Tiflis 1958, 32. Ayrıca Rize ilindeki ahşap çamilerin süsleme özellikleri ile ilgili tez hazırlayan Muhammet Özkurt, motif için "yürüyen sekiz" ifadesini kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Özkurt, 301.

837 Tahsin Korkut, "İşhan Manastır Kilisesi'nin Geometrik Plastik Bezeme Programı", *XX.Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (2-5 Kasım 2016) Bildiriler Kitabı II,* Sakarya 2017, 850.

838 Turgay Yazar, "Tao- Klarceti Mimarlığında Taş Bezeme", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, III,* 2018, 324.

Tablo 3.31. Bizans ve Gürcü Mimarisinde S Geçme Örnekleri

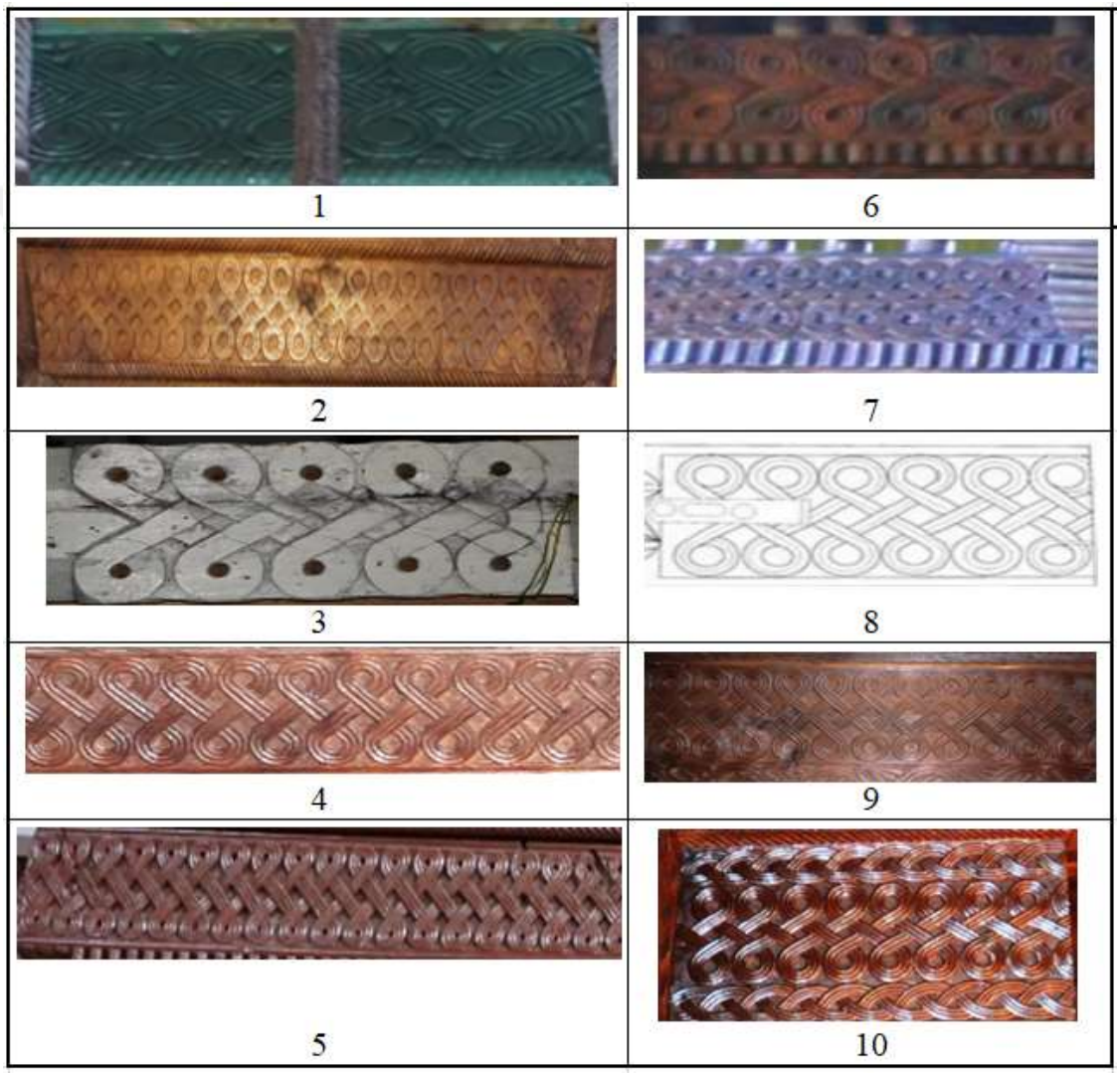

Kayseri Tuzhisarı Sultan Hanı (1233-37) köşk mescid süslemelerinde de görülen motif, çağdaş kültürlerin birbirlerini etkilemiş olduğunu da açıkça göstermektedir[839]. Doğu Karadeniz ustalarınca yerel klasik süslemeler arasına dahil edilen bu motif, Trabzon'da Çaykara Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii mahfilinde (Tablo 3.32/1), Çaykara Taşkıran Mahallesi Merkez Camii mahfilinde (Tablo 3.32/2), Çaykara Yukarı Kumlu Mahallesi Camii sütun başlığında mahfilinde (Tablo 3.32/3), Dernekpazarı Güneykondu Mahallesi Merkez Camii mahfilinde mahfilinde (Tablo 3.32/4), Sürmene Yokuşbaşı Mahallesi Camii mahfilinde (Tablo 3.32/5) gibi pek çok eserde mihrapların dışında minber, vaaz kürsüsü, mahfil, sütun gibi mimari elemanların bordür düzenlerinde de görülen örgü, Gürcistan/Keda/Gegelidzeebi Camii (1880-1900)[840] kapı sövelerinde ve Gürcistan/Shuakhevi/Goginauri Camii (1843)[841] mahfil katı kuzeybatı köşede yer alan sütunda, Artvin/Borçka Düzköy Merkez Camii (1850) (Tablo 3.32/6) ve Borçka Fındıklı Köyü Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.32/7) mahfil korkulukları alt bordürde[842], Rize/Hemşin Bilenköy Camii (XIX. yüzyıl) mahfil katı güney doğu

[839] Nusret Algan, *Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisi Taş Yüzey Süslemelerinin İncelenmesi ve Seramik Yorumlar*, (Yayımlanmamış SY Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2008, 74.
[840] Ruslan Baramidze, *The Muslim Monuments Of Workship (Adjara),* Batum 2010, 28; Suzanne Harris Brandts vd., The Wooden Mosques Of Adjara, *Georgia Islamıc Archıtectural Herıtage In Georgi,* Gürcistan 2018, 115.
[841] Harris Brandts vd., 137.
[842] Taşkan, *Artvin İli Borkça ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler*, 120, 125.

köşedeki sütun üstlerinde (Tablo 3.32/8), Rize/Fındıklı Meyvalı Mahallesi Camii (1871-72) doğu mahfil köşkünün ön yüzünde (Tablo 3.32/9) ve Rize/İkizdere Hacışeyh Camii (1886-87) minber köşkünde (Tablo 3.32/10)[843] görülmektedir. S geçmenin bölge mimarisinde görülen bu yaygın kullanımı, sanatsal etkileşimin ürünü olarak coğrafyaya özgün yorumun ve sürekliliğin altını çizmektedir.

Tablo 3.32. Bölge mimarisinde S Geçme Örnekleri

3.4.1.1.6. "C" Geçme/Yay Geçme/Yarım Daire Geçme

Trabzon Çaykara'da Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813) (Tablo 3.33/1) yaşmak kemerinde ve Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887) (Tablo 3.33/2)

[843] Muhammet Özkurt, 52, 140, 202.

tepeliğinde ajur teknik, Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) (Tablo 3.33/3) niş içinde kabartma teknik ile yapılan "C", yay ya da yarım daire olarak adlandırlan geçmeler, yarım yuvarlak kemerlerin birbirini katederek yerleştirilmesiyle elde edilmiştir.

Tablo 3.33. Trabzon Mihraplarında C Geçme Motifleri

Türk sanatı içinde anıtsal karakterli Aksaray Sultan Hanı (1229), Kayseri Tuzhisarı Sultan Hanı (1232-1236) ve Konya Karatay Medresesi (1251) taçkapı kemerinde görülen bu süsleme, Trabzon'da Çaykara Taşkıran Camii mahfil bordüründe (Tablo 3.34/1), Dernekpazarı Günebakan Mahalesi Camii (1870) giriş kapısında (Tablo 3.34/2), Şalpazarı Doğancı Mahallesi Camii tavan göbeğinde (Tablo 3.34/3), Maçka Şahinkaya Oğulağaç Camii minberinde (Tablo 3.34/4), Rize/Güneysu Çamlıca Mahallesi Ilıca Camii (1862) (Tablo 3.34/5) ve Rize/Ardeşen Doğanay Mahallesi Camii (1897) minber kapısı tacında (Tablo 3.34/6)[844] Artvin/Muratlı Köyü Camii (1862)[845] minber korkuluğunda yerel karakterle mimariye kazandırılmıştır.

Tablo 3.34. C Geçmenin Trabzon ve Rize Örnekleri

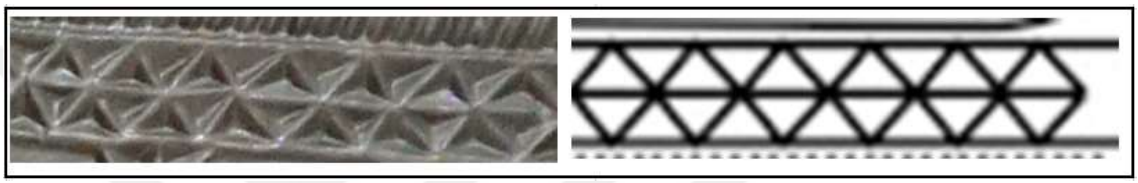

[844] Muhammet Özkurt, 65, 117.
[845] Baramidze, 36-37.

3.4.1.1.7. Altıgen Geçme

İçleri yıldız dolgulu altıgenlerin sonsuz düzende ilerlediği altıgen geçme, Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35), Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874) ve Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10) mihraplarında karşımıza çıkmaktadır (Tablo 3.35).

Tablo 3.35. Trabzon Mihraplarında Altıgen Geçme

3.4.1.1.8. Sekizgen Geçme

Trabzon'da sadece erken Osmanlı dönemine ait Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) mihrabında kenar bordürlerinden birinde kullanılan grift geometrik örgüde (Tablo 3.36) ana kompozisyon, ortada tam kenarlarda yarım sekizgenlerin birbiri içinden geçirilmesiyle elde edilmiştir. Trabzon için ünik bir örnek olan bu bordür süslemesi, diğer erken dönem Osmanlı eserlerinde olduğu gibi Selçuklu etkisi taşımaktadır.

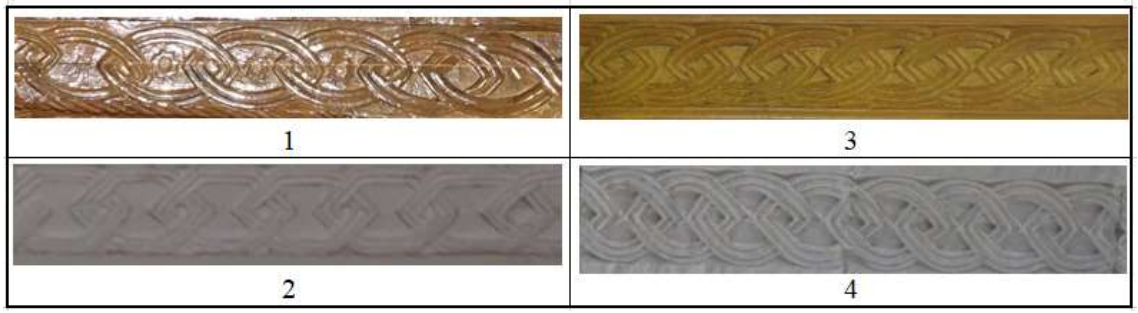
Tablo 3.36. Ortahisar Fatih Cami Mihrabında Sekizgen Geçme

3.4.1.1.9. Badem Geçme

Trabzon'da karşılaşılan diğer bir zencirek, badem formlu halkaların zincir örgüsü şeklinde birbirine eklemlendiği badem geçmedir. Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813) (Tablo 3.37/1), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845) (Tablo 3.37/2), Çaykara/Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887) (Tablo 3.37/3) ve Araklı/Merkez Büyük Camii (1907) (Tablo 3.37/4) mihraplarının bordür süslemelerinde bulunan bu geçme motifi, hem ahşap (1, 3) hem taş malzemede (2, 4) uygulanmıştır. Kenarları dik dönüşler yaparak altıgen formuna dönüşen Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845) mihrabının dışındaki örnekler birbirine benzer özelliklerle yansıtılmıştır.

Tablo 3.37. Trabzon Mihraplarında Badem Geçme

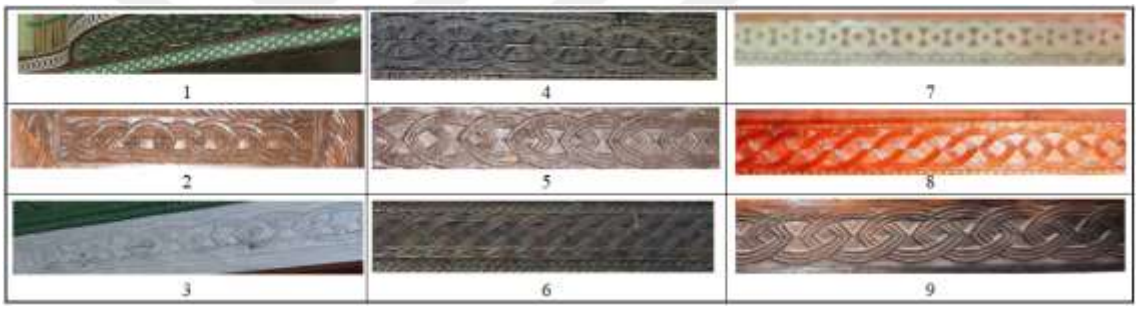

Karadeniz Bölgesi'nde yerel unsur olarak mimariye kazandırılan bu motifle Trabzon'da Araklı Keçikaya Mahallesi (1821) minber korkuluk bordürlerinde, Araklı Turnalı Mahallesi Cami (1837) mahfil balkonunda ve minber kapısında, Beşikdüzü Dolanlı Mahallesi Cami (1955) mahfil altındaki bordürde[846], Beşikdüzü Oğuz Mahallesi Camii mahfilinde (Tablo 3.38/1), Çaykara Taşören Mahallesi Cami (1844) kapısında, Çaykara Taşkıran Mahallesi Cami (1896) mahfil bordüründe ve minberinde (Tablo 3.38/2), Çaykara Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii mahfilinde (Tablo 3.38/3), Çaykara Kabataş Mahallesi Akpınar Camii (Tablo 3.38/4) ve Dernekpazarı Günebakan Mahallesi Cami (1870) giriş kapısının kanatlarında (Tablo 3.38/5), Hayrat Dereyurt Mahallesi Camii minberinde (Tablo 3.38/6), Rize/İkizdere Çamlık Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl) mihrap bördürlerinde (Tablo 3.38/7), Rize/İkizdere Güneyce Mahallesi Hacı Şeyh Cami (1886-87) minber yan aynalığında (Tablo 3.38/8) ve mahfil köşkünün

[846] Şahin, *Giresun ve Trabzon İllerindeki Bağdadi Kubbeli Camiler*, 128.

ön yüzünde, Rize/İkizdere Şimşirli Orta Mahalle Cami (1853-57) mahfil katı balkon kapı sövelerinde (Tablo 3.38/9) ve harim tavan göbeğinin çevresinde[847], Rize/Fındıklı Meyvalı Mahallesi Camii (1871-72) mahfil kirişlerinde, Artvin/Aşağı Maden Köyü Camii (XIX. yüzyıl) giriş kapısı sövelerinde, Artvin/Bulanık Köyü Camii (1875) mahfil kirişlerinde[848]; Ordu/Fatsa Oluklu Mahallesi Sarnıç Cami (1895) minber korkuluğunda, Ordu/ İkizce Laleli (Eski) Cami (1522 yılına tarihlenen caminin 1871 yılı onarım kitabesi vardır) kapısında, Ordu/Ünye Kelas Mahallesi Cami (XIX. yüzyıl) kapı bordüründe ve mahfil korkuluğunun altındaki bordürde[849], Samsun/Terme Aşağı Söğütlü Mahallesi Cami (XIX. yüzyıl) mahfil kirişinin alınlığında[850] görülmektedir. Örneklerden de anlaşıldığı gibi badem geçme, XIX. yüzyılda bölgede taş, ahşap ve kalemişi süslemelerde yerleşik bir düzen göstermektedir.

Tablo 3.38. Badem Geçme Motifinin Trabzon ve Rize Örnekleri

3.4.1.1.10. Halka/Daire Geçme

Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 3.39) mihrap bordüründe bulunan halka/daire geçme, XIX. yüzyılın ilk yarısına aittir.

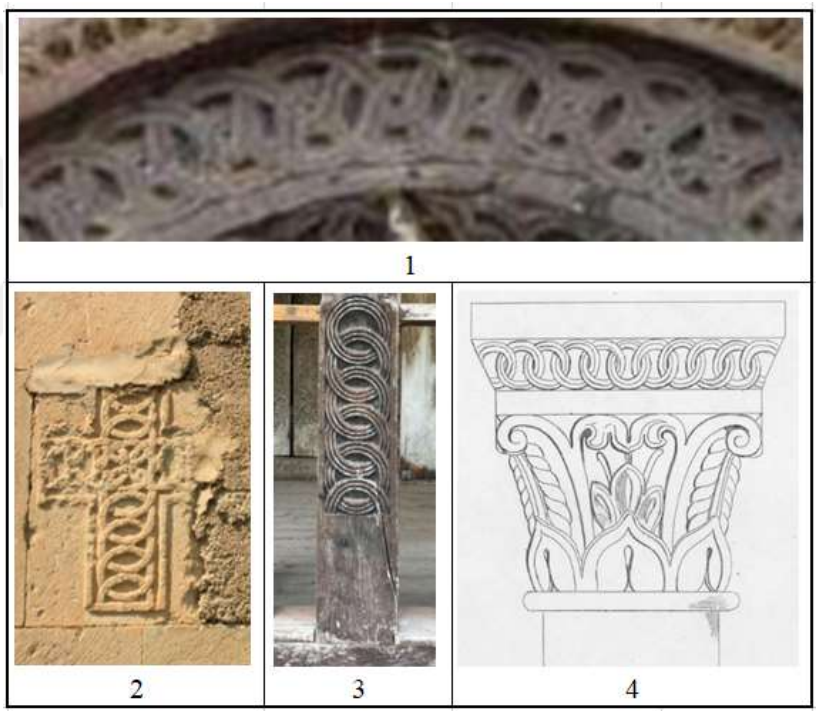
Tablo 3.39. Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Camii Mihrabında Halka Geçme

[847] Muhammet Özkurt, 85, 147, 274, 284.
[848] Baramidze, 14.
[849] Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri*, 157, 200, 257, 259.
[850] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 798.

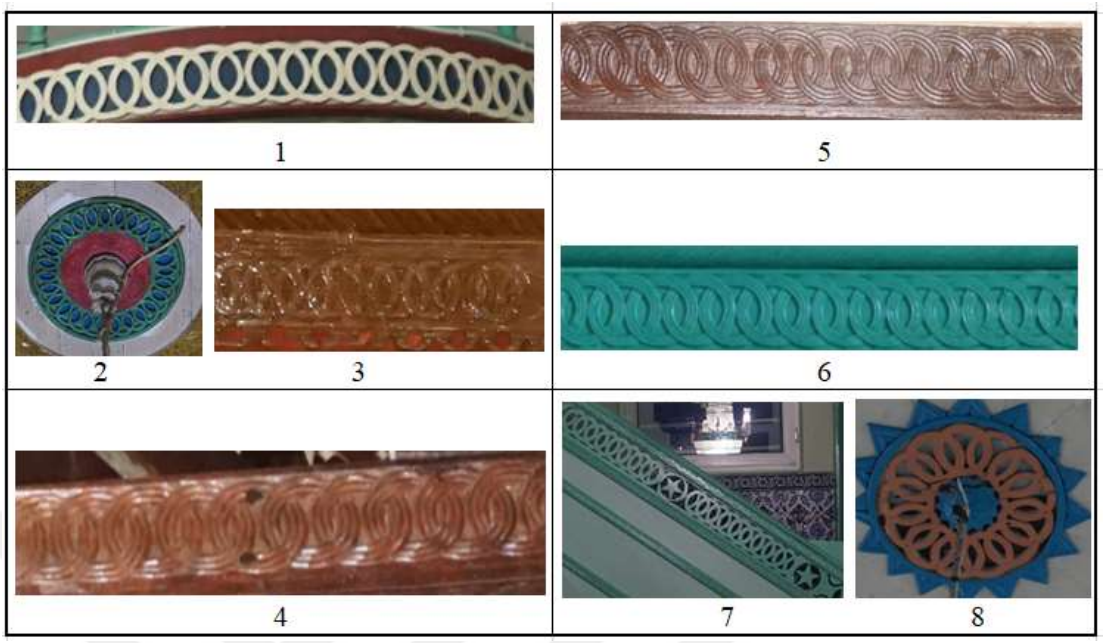
Bölgede Kars/Ani Resimli Kilise (X. yüzyıl) (Tablo 3.40/1) cephe kemerinde ve Artvin/Barhal Kilisesi (IX. yüzyıl) doğu cephesi ana eksendeki haç motifinde (Tablo 3.40/2) Hristiyan mimarisindeki örnekleri bulunan bu süsleme öğesi, XIX. yüzyılda aynı karakterle Gürcistan/Kobuleti/Kvirike Camii (1861) (Tablo 3.40/3) son cemaat yeri taşıyıcılarında karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerin varlığı, geçmişi referans alan usta birliğine işaret etmesi açısından önemlidir. Avrupa mimarisinde Neoklasik üslupla yorumlanmış sütun başlıklarında ya da mimari unsurlarda da kullanımı söz konusu olan motifin XIX. yüzyıldaki kullanımını göstermesi açısından önemlidir (Tablo 3.40/4).

Tablo 3.40. Bölge Mimarisinde Halka Geçme Örnekleri

Trabzon camilerinde sadece mihrap süslemesinde olmayan bu geçme ile Beşikdüzü Oğuz Mahallesi Camii (1912) mahfilinde (Tablo 3.41/1), Çaykara Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845) tavan göbeğinde (Tablo 3.41/2), Çaykara Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897) mahfilinde (Tablo 3.41/3), Dernekpazarı Güneykondu Mahallesi Camii (1819) minberinde (Tablo 3.41/4), Dernekpazarı Günebakan Mahallesi Cami (1869) giriş kapısında (Tablo 3.41/5), Köprübaşı Yağmurlu Mahallesi mahfilinde (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.41/6), Şalpazarı Akçiriş Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl) minberinde (Tablo 3.41/7) ve Tonya Sayraç Mahallesi Camii (1918-19) tavan göbeğinde de (Tablo 3.41/8) karşılaşılmaktadır.

Tablo 3.41. Trabzon Camilerinde Halka Geçme Örnekleri

3.4.1.2. Kapalı Şekillerin Ritmik Tekrarı ile Meydana Gelen Düzenlemeler

Tarih boyunca farklı anlamlar yüklenen kapalı şekillerden oluşan geometrik süslemeler, başlangıç ve bitiş noktası aynı yerde nihayetlenmesi sebebiyle, İslam sanatında herşeyin Yaradan'dan gelip tekrar O'na dönüşü şeklinde sembolize edilmiştir[851]. Aynı zamanda başta daire olmak üzere üçgen, baklava, kare gibi yalın formların birleşmesinden oluşan geometrik motifler, evrenin sonsuzluğuna atıfta bulunan süsleme öğelerindendir[852]. Üçgen ve karelerin kombinasyonuyla oluşturulan yıldız ise Hunlardan itibaren sanata aktarılmış, evrenle ilişkilendirilmiş motiflerin en önemlileri arasındadır[853]. Kollarının sayısına göre dört, altı, sekiz, on, oniki, ondört gibi farklı isimlerle adlandırılan yıldız motifleri, tarihi süreç içinde boyların, medeniyetlerin, devletlerin simgelerinde kullanılarak günümüze kadar önemini korumuştur. Trabzon mihraplarında yıldız, üçgen, baklava ve yürek gibi kapalı şekillerden ibaret motiflerle karşılaşılmıştır.

---

[851] İzzet Zorlu, *Diyarbakır ve Mardin'deki İslam Dönemi Dini Mimarisinde Geometrik Süsleme*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2018, 28.

[852] Semra Ögel, "Orta Çağ Çerçevesinde Anadolu Selçuklu Sanatı", *Malazgirt Armağanı,* Ankara 1972, 137; Gönül Öney, "İslam Süsleme ve El Sanatlarına Türklerin Katkısı", *İslam Sanatında Türkler*, İstanbul 1976, 122; Seyfi Başkan, "Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatı", *İlgi, 42*, 1985, 13; Hüsrev Tayla, *Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem ve Elemanları- I*, İstanbul 2007, 50.

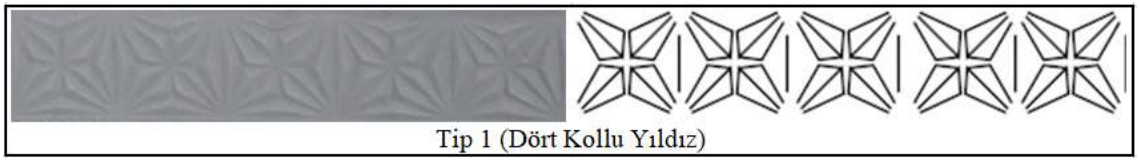
[853] Mehmet Büyükçanga, "Türk Mimarisinde Sekiz Köşeli Yıldız Motifleri", *6. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (25-28 Mayıs 2008) Bildirileri,* Calalabat/Kırgızistan 2008, 1230-1234.

3.4.1.2.1. Yıldız

Mimari eserlerde çoğunlukla, taçkapı, mihrap ve kubbe içi süslemelerinde karşılaşılan yıldız motifleri, İslam sanatında kozmogonik anlamlar taşıyan motiflerdendir. Kuran-ı Kerim'de yaratıcının var olduğunu ispat etmeye yönelik güneş, ay ve yıldızların aracı edildiği ayetler[854], bu göksel cisimlerin İslam sanatında motif olarak kullanımını perçinlemiştir[855]. Sembolizmi mihrap süsleme dağarcığına da uygun olan motif, Trabzon'da üç farklı tipte kullanılmıştır:

Tip 1: Dört kollu yıldız, Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl son çeyreği), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyıl sonu) mihraplarında olmak üzere XIX. yüzyıl eserlerinde görülmektedir. Bordürlerin ana kompozisyonunda olduğu gibi bordürleri birbirinden ayıran kenar sularında da tercih edilmiş ve prizmatik üçgenlerle dolgulanmıştır (Tablo 3.42).

Tablo 3.42. Trabzon Mihraplarında Yıldız Düzenleri (Tip 1)

Tip 1 (Dört Kollu Yıldız)

Tip 2: Beş kollu yıldız, sadece Cumhuriyet dönemi eserlerinden olan Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) mihrabının kavsarasındaki süslemeler arasında bulunmaktadır ve sıralı dizi şeklinde değerlendirilmiştir (Tablo 3.43).

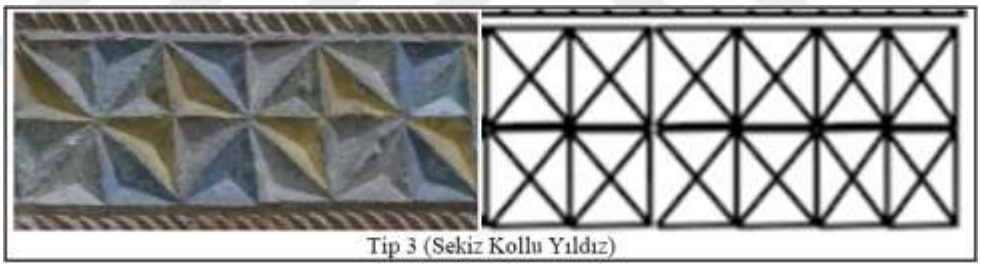
[854] Rad Suresi 2. Ayet, Hicr Suresi 16. Ayet, Enbiya Suresi 33. Ayet, Ankebut Suresi 61. Ayet, Saffat Suresi 6. Ayet, Yunus Suresi 5. Ayet, Nahl Suresi 12. Ayet, Yasin Suresi 38. Ayet.
[855] Resul Yelen, "İslam Sanatında Süsleme Sembolizmi Üzerine Yeni Yorumlar", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (Türk Kültür Dünyası Özel Sayısı),* Van 2017, 477.

Tablo 3.43. Trabzon Mihraplarında Yıldız Düzenleri (Tip 2)

Tip 3: Sekiz kollu yıldız, Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845), Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904), Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (1910-11) ve Çaykara/Yukarı Kumlu Mahallesi Camii (1914) mihraplarında görülmekte ve XIX. yüzyılla başlayan süsleme kuşağının XX. yüzyılın ilk çeyreğinde de devam ettirildiğini göstermektedir (Tablo 3.44).

Tablo 3.44. Trabzon Mihraplarında Yıldız Düzenleri (Tip 3)

3.4.1.2.2. Üçgen

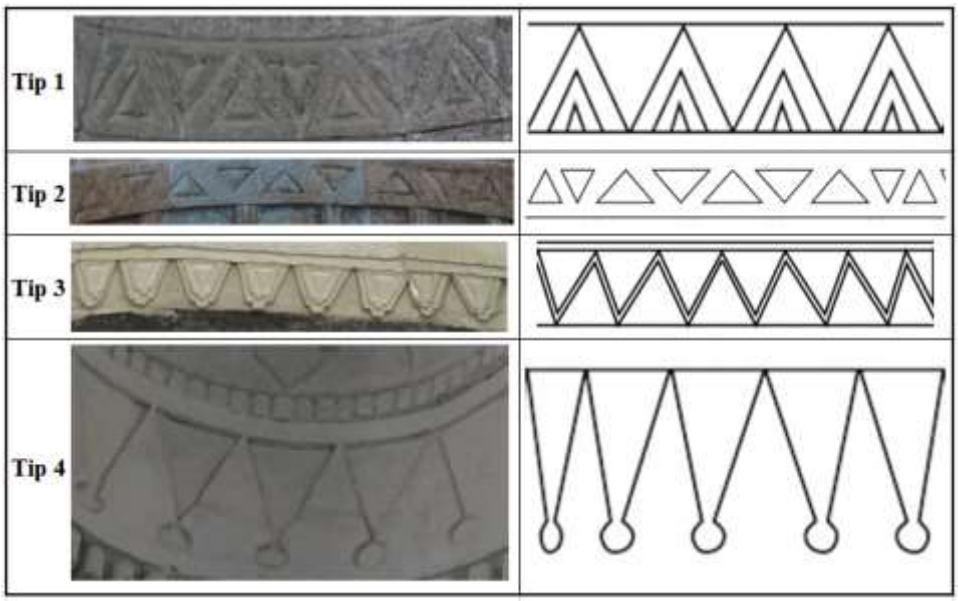
Üçgen, her biri aynı derecede öneme sahip "geçmiş, şimdi, gelecek" gibi bileşenleri temsil etmekle birlikte düz duruşuyla erkeği, ters duruşuyla kadını sembolize etmektedir[856]. Eski inanç sistemlerinden beri takibi yapılabilen, yaklaşık elli bin yıllık geçmişe sahip üçgen[857], Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde "Türk üçgeni" adı verilen kubbeye geçiş pandantiflerinde mimari bir elemana dönüştürülmüştür. Sadece mimari gerekliliği değil, aynı zamanda süsleme repertuarına da dahil edilen üçgen, motif olarak Türk sanatında yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

[856] Eda Öz Çelikbaş, *Türk Sanatında Mistik Semboller,* (Yayımlanmamış SY Tezi), Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2018, 28-31.
[857] Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumlar,* İstanbul 2007, 181.

Trabzon'da mihrapların kavsara süslemelerinde bulunan üçgen, ters ve düz konumlandırılması ya da yanyana dizi şeklinde sıralanması noktasında farklılaşmaktadır. Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Merkez Camii (1746), Akçaabat/Kayalar Mahallesi Camii (1827), Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72), Düzköy/Gökçeler Mahallesi Merkez Camii (1899), Düzköy/Taşocağı Mahallesi Merkez Camii (1902), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) mihraplarında üçgenler, ters-düz konumlandırılmış ve bitişik düzende ele alınmışken (Tablo 3.45/Tip 1), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl ikinci yarısı) ve Sürmene/Yeşilköy Mahallesi Camii (1929) mihraplarında ters ve düz konumlandırılarak birbirinden bağımsız yerleştirilmiştir (Tablo 3.45/Tip 2).

Çaykara/Kabataş Mahallesi Merkez Camii (1872), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyıl son çeyreği) ve 1876 tarihli Ortahisar/Akyazı Merkez Camii'nin her iki mihrabında yanyana dizi şeklinde (Tablo 3.45/Tip 3), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865), Araklı/Merkez Büyük Camii (1907) Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19), Dernekpazarı/Ormancık Mahallesi Merkez Camii (1892-93), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyıl sonu) ve Çaykara/Yukarı Kumlu Mahallesi Camii (1914) mihraplarında yanyana fakat bağımsız olarak (Tablo 3.45/Tip 4) yerleştirilmiştir.

Tablo 3.45. Trabzon Mihraplarında Üçgen Düzenleri

3.4.1.2.3. Baklava

Trabzon mihraplarında baklava motifleri, iki farklı tip ile karşımıza çıkmaktadır. Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Merkez Camii (1746), Sürmene/Orta Mahalle Kale Camii (XIX. yüzyıl), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Akçaabat/Kayalar Mahallesi Camii (1827), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl ikinci yarısı), Vakfıkebir/Ortaköy Mahallesi Camii (1876-79), Tonya/Kayacan Mahallesi Kıran Camii (1891-92), Düzköy/Gökçeler Mahallesi Merkez Camii (1899), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19), Vakfıkebir/Demirci Mahallesi Merkez Camii (1930) ve Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947) mihraplarının tamamında birbirine eklenmiş ve dizi şeklinde kullanılmıştır (Tablo 3.46).

Tablo 3.46. Trabzon Mihraplarında Baklava Motifi (Tip 1)

Tip 1 ile çok benzer şekilde kullanılan tip 2'de ise baklavaların formu kareye yakın bir görünüm arzetmekle beraber, kenarları zikzak ya da balıksırtı motifleri ile çevrelenmiştir. Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) ve Düzköy/Taşocağı Mahallesi Merkez Camii (1902) mihraplarında görülmektedir (Tablo 3.47).

Tablo 3.47. Trabzon Mihraplarında Baklava Motifi (Tip 2)

Tek tek motifler şeklinde kullanılan baklava motifleri (Tablo 3.48) ise Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX.

yüzyılın son çeyreği), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897), Çaykara/Taşlıgedik Mahallesi Camii (1904), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11), Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) ve Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami (1950) mihraplarında herhangi bir süsleme öğesine bağımlı değildir.

Tablo 3.48. Trabzon Mihraplarında Baklava Motifi (Tip 3)

3.4.1.2.4. Yürek/Kalp

Aşk ve sevdayı simgeleyen[858] yürek motifinin, Anadolu'da geç Bizans etkili olarak Erken Osmanlı yapılarında tuğla süslemelerde cephe mimarisinde dekoratif niş şeklinde kullanıldığı bilinmektedir[859]. Sadece mimaride değil mezartaşları[860], küçük el sanatları[861] gibi alanlarda da karşılaşılan bu motif, süsleme öğesi olarak mihraplarda da yerini almıştır[862].

---

[858] Erbil Cömertler Aktuğ-Kadir Pektaş, "Ahşap Süslemeli Bir Ev:Denizli Merkezefendi Hacı Hızır Salih Efendi Evi", *Kalemişi Dergisi, 5 (9),* 2017, 28.

[859] İstanbul'da bulunan Kariye ve Molla Fenari İsa Cami cephelerinde görülen yürek biçimli niş kullanımı, Bursa/Yenişehir Seyyid Mehmed Dede Zaviyesi'nin cephelerinde de görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 656-657. Bizans mimarisinde başkent üslubunda ortaya çıkan bu öğe, Sakızada ve Mısivri kiliselerinde de uygulanmıştır. Yıldız Ötüken, "İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Süslemeleri", *Vakıflar Dergisi, XII*, Ankara 1978, 226.

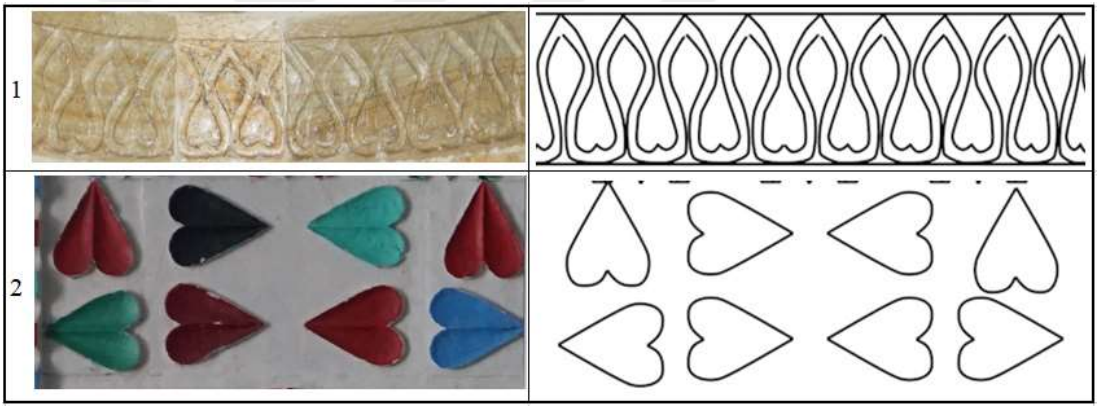
[860] Hür Kamil Biçici, "Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II", *The Journal of Academic Social Science Studies 6(2),* 2013, 1373-1436; Gül Güler, "Urfa Mevlid-İ Halil (Dergah) Camii Haziresindeki Mezartaşları Süslemeleri*" İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa, Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa, IV*, Şanlıurfa 2018, 43-55;.

[861] Halil Sözlü-Resul Yelen, "Bitlis'te Anadolu'nun Erken Türk Döneminden Ahşap Bir Kapı Kanadı", ARIŞ (Geleneksel Türk Sanatları Dergisi), Ankara 2017, 30-40; Gül Tunçel, "Madeni Eserlerden Bir Grup Gümüş Kap", *Turkish Studies, 6(1),* 2011, 575-588.

[862] Örnek vermek gerekirse Kars Akdere Köyü Camii mihrabında, beş kollu yıldızlarla beraber kenar bordürlerinde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Arslan, "Kars'ın Ahşap Destekli Köy Camileri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26,* Kars 2020, 580.

Mihrap mimarisinde Allah'a bağlılığı ifade eden "ilahi aşk" şeklinde yorumlanmaya müsait olan yürek motifi, Trabzon'da Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Tablo 3.49/1) kavsarasında ve Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.49/2) yüzey süslemelerinde bulunmaktadır. İlk örnekte üst kısmı baklava dilimi, alt kısmı yürek motifi oluşturacak şekilde kıvrılan silme ile elde edilmişken, ikinci örnekte bağımsız şekil olarak yapılıp yönleri farklı dikey ve yatay olarak dizilmiş şekildedir. Yerel karakterli bu yürek motifinin bölgedeki en yakın benzeri, üslup olarak bu camii ile benzeyen hatta aynı usta tarafından yapıldığı düşünülen Gürcistan/Khulo/Ghorjami Camii (1902)[863] süslemelerinde görülmektedir. Yürek motifinin belirgin bir örneği ise Gürcistan/Keda/Tskhmorisi Camii (1891-92) minberinde bulunmaktadır[864].

Tablo 3.49. Trabzon Mihraplarında Yürek/Kalp Motifi

3.4.1.3. Zikzak ve Testere Dişi

Temelde aynı formlara sahip zikzak ve testere dişi, çeşitli coğrafyalarda yaşayan medeniyetlerde özellikle Ortaçağ boyunca gerek Avrupa gerek Ortadoğu ve Anadolu topraklarında süsleme unsuru olarak lento ve saçaklarda, kemerlerde, sütun ve sütuncelerde yaygın bir biçimde kullanılmıştır[865]. Hristiyan ve İslam mimarisinde ilahi

[863] Seçkin, "*Farklı Plan Özellikleriyle Gürcistan/Acara Hulo Bölgesi'ndeki Ghorcomi Camii",* 466, 468, 469, 470, 472.
[864] Harris Brandts vd., 205.
[865] Emre Kolay-Orçun Erdoğan, "Zikzak: Bir Ortaçağ Motifinin Anadolu Yansımaları", *Mediterranean Journal of Humanities, IX(1),* 2019, 242.

simgeler olarak yorumlanan[866] zikzak temelde iki boyutlu iken testere dişi daha plastik bir görümüm arz etmektedir.

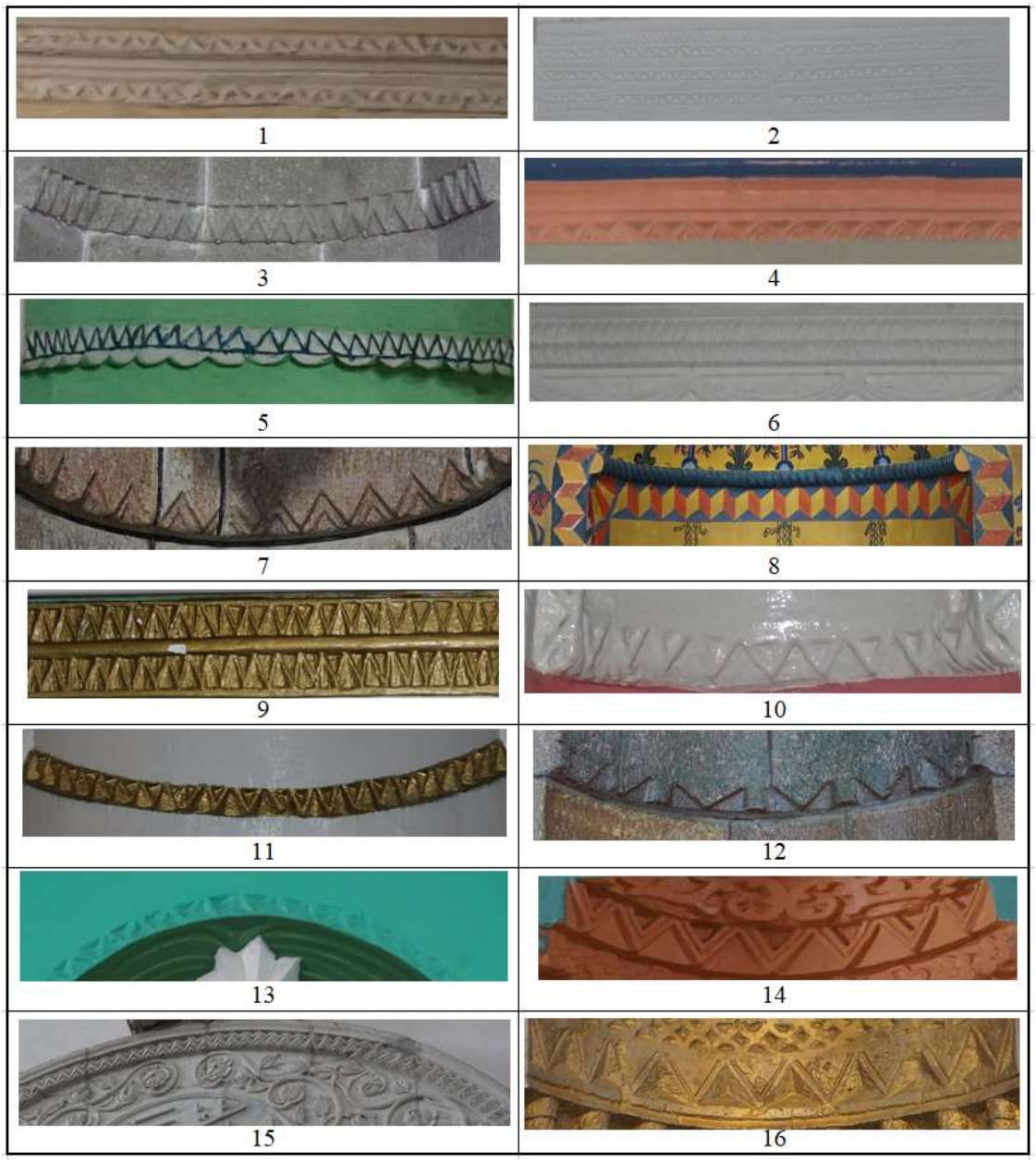
İlahi sembolizmi sebebiyle mihraplarda da sıklıkla uygulama alanı bulmuş zikzak ve testere dişi Trabzon cami mihraplarında da yer almıştır. Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781) (Tablo 3.50/1), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 3.50/2), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Merkez Camii (1825) (Tablo 3.50/3), Araklı/Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii (1830) (Tablo 3.50/4), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845) (Tablo 3.50/5), Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60) (Tablo 3.50/6), Sürmene/Çarşı Mahallesi Eski Camii (1864-65) (Tablo 3.50/7), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) (Tablo 3.50/8), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873) (Tablo 3.50/9), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78) (Tablo 3.50/10), Sürmene/Gültepe Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl sonu) (Tablo 3.50/11), Sürmene/Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii (XIX. yüzyıl sonu) (Tablo 3.50/12), Of/Yeni Mahalle Merkez Camii (1900) (Tablo 3.50/13), Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10) (Tablo 3.50/14), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.50/15), Vakfıkebir/Yıldız Mahallesi Camii (1930) (Tablo 3.50/16) mihraplarında **zikzak motifleri** saçak, lento, kanat, bordür süslemelerinde kullanılmıştır. Ayrıca köşelik gibi birimleri sınırlandırmada da çerçeve formlarında karşımıza çıkmaktadır.

Zikzaklara göre üç boyutluluğu ön planda olan **testere dişi** ise Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29) (Tablo 3.51/1), Araklı/Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii (1830) (Tablo 3.51/2), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834) (Tablo 3.51/3), Ortahisar/Gürbulak Camii (1865) (Tablo 3.51/4), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70) (Tablo 3.51/5), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.51/6), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap (1876), Vakfıkebir/Ortaköy Mahallesi Camii (1876-79) (Tablo 3.51/7), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) (Tablo 3.51/8), Sürmene/Yeniay Mahallesi Kuleli Camii (1893) (Tablo 3.51/9),

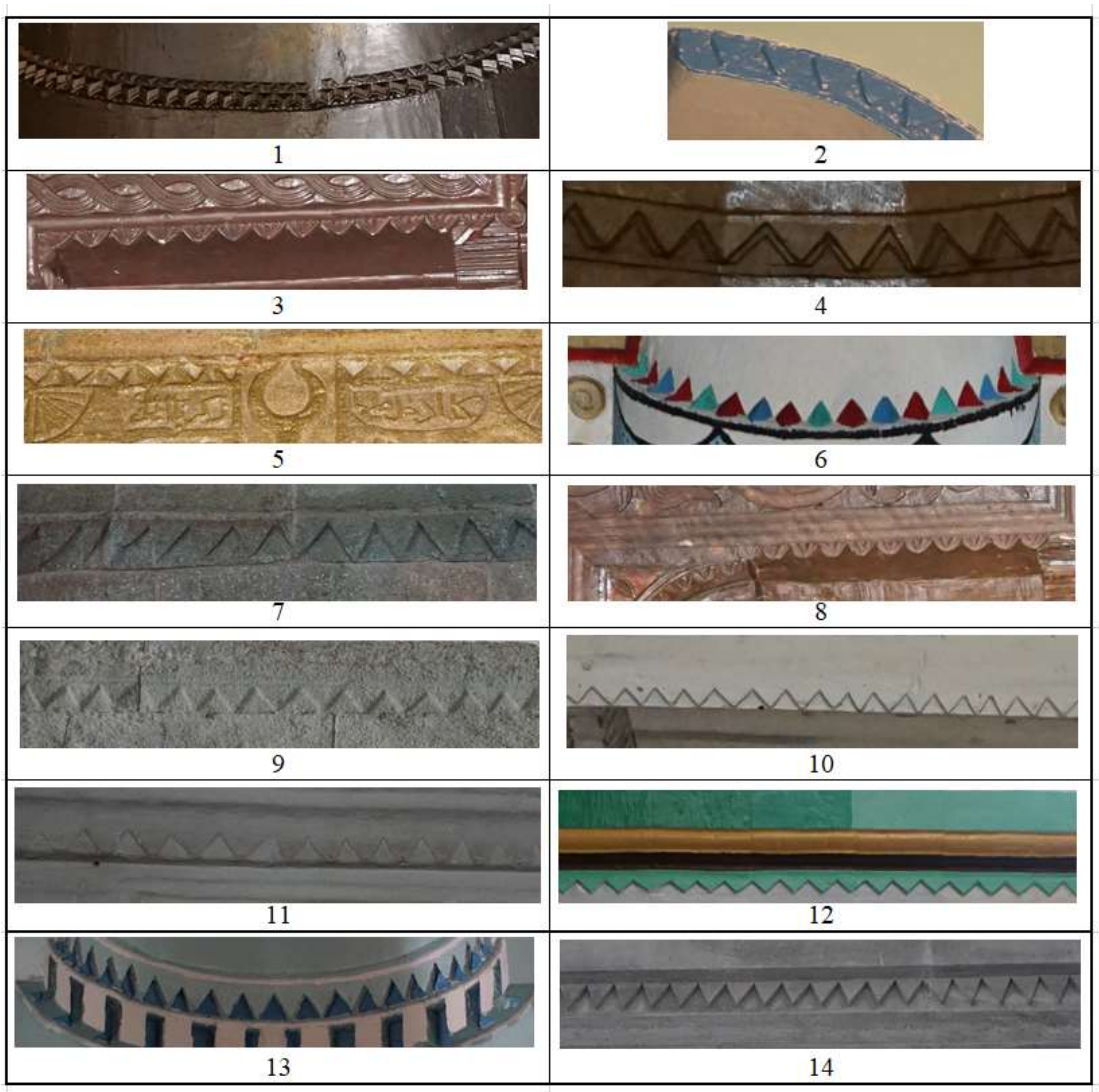
[866] Ayrıntılı bilgi için bkz. Slobodan Curcic, "Divine Light: Constructing the Immaterial in Byzantine Art and Architecture", *Architecture of the Sacred: Space, Ritual and Experience from Classical Greece to Byzantium,* (Ed. B.D. Wescoat-R.G. Ousterhout), Cambridge 2012, 307-337; Terrance Michael Duggan, "İslam Sanatında Zikzak Deseni ve Anlamları Üzerine Bir Okuma", *Akdeniz Sanat Dergisi, 13(23) Özel Sayı,* 2019, 781-800.

Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii (1893-94) (Tablo 3.51/10), Çaykara/Taşlıgedik Mahallesi Camii (1904) (Tablo 3.51/11), Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10) (Tablo 3.51/12), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11) (Tablo 3.51/13), Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) (Tablo 3.51/14) mihraplarında aynı birimler üzerinde kullanılmıştır.

Tablo 3.50. Trabzon Mihraplarında Zikzak Motifleri

Tablo 3.51. Trabzon Mihraplarında Testere Dişi Motifleri

3.4.1.4. Balıksırtı (Temren/Ok Ucu)

Balık kılçığına benzetilmesi sebebiyle balıksırtı adı ile bilinen süsleme, temelinde zikzak süsleme ile aynı kurgudadır. Ortada bulunan merkez noktadan sağa ve sola doğru yönlendirilmiş zikzak çizgilerden ibarettir. Trabzon ili cami mihraplarında genellikle kavsara ya da niş içinde kademeleri birbirinden ayıran yatay kuşaklarda kullanılmıştır. Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Merkez Camii (1746) (Tablo 3.52/1), Akçaabat/Şinik Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.52/2), Akçaabat/Kayalar Mahallesi Camii (1827) (Tablo 3.52/3), Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62) (Tablo 3.52/4), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.52/5), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) (Tablo 3.52/6), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle

Camii (1874) (Tablo 3.52/7), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1889-89) (Tablo 3.52/8), Düzköy/Gökçeler Mahallesi Merkez Camii (1899) (Tablo 3.52/9), Düzköy/Taşocağı Mahallesi Merkez Camii (1902) (Tablo 3.52/10), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.52/11), Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947) (Tablo 3.52/12), Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) (Tablo 3.52/13), Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami (1950) (Tablo 3.52/14) mihraplarında bulunan balıksırtı süsleme, sadece taş malzeme üzerinde uygulanmıştır. Mihrap mimarisinde geç dönem Osmanlı örneklerinde gördüğümüz bu süsleme öğesi XX. yüzyılın ilk yarısında da kullanılmaya devam etmiştir.

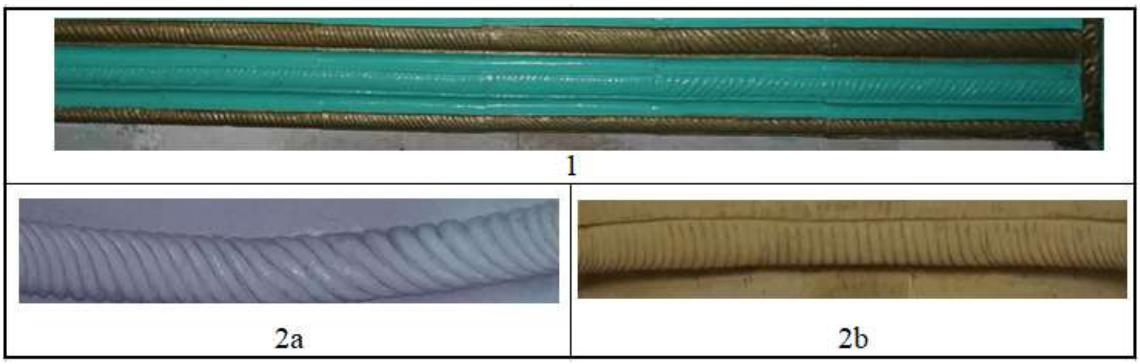
Tablo 3.52. Trabzon Mihraplarında Balıksırtı

3.4.1.5. Halat/Burma

Sanat Tarihi literatüründe "burmalı kaytan" adı ile de bilinen halat deseni, incelenen eserlerden Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Merkez Camii (1746), Akçaabat/Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii (1804), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806), Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Merkez Camii (1825), Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830), Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl ikinci yarısı), Sürmene/Soğuksu Mahallesi Yalı Camii (1851-52), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860), Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72), Şalpazarı/Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii (1871-72), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874), Çaykara/Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii (1876), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884), Çaykara/Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887), Yomra/Özdil Mahallesi Merkez Camii (1891), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893), Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii (1893-94), Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897), Düzköy/Gökçeler Mahallesi Merkez Camii (1899), Of/Yeni Mahalle Merkez Camii (1900), Düzköy/Taşocağı Mahallesi Merkez Camii (1902), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912), Çarşıbaşı/Yeniköy Mahallesi Merkez Camii (1940-46), Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947), Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949), Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami (1950) mihraplarında karşımıza çıkmaktadır. Trabzon mihraplarında halat/burma deseni, ya bordür kenarlarını sınırlandıran unsurlar (Tablo 3.53/1) ya da niş içi veya kavsarada kademeleri birbirinden ayıran geçiş silmelerinde (Tablo 3.53/2a-b) görülmektedir.

Tablo 3.53. Trabzon Mihraplarında Halat/Burma

3.4.1.6. Ay-Yıldız

Ay'ın uçları sivrilerek yay biçimini alan şekline verilen hilal motifi, günümüzde siyasi ve kültürel bakımdan İslam dünyasını ve coğrafyasını imgelemektedir[867]. Hilal ve yıldız motifinin menşei konusunda Antik Mezopotamya, Bizans ve Orta Asya kökenli olduğuna dair farklı görüşler mevcut[868] olsa da İslam devletlerinde beş ya da altı kollu yıldız ile beraber kullanımı, Sasani etkili olarak Şam'da Abdülmelik döneminde basılan sikkelerle başlamaktadır. Abbasiler ile sürdürülen bu sikke geleneği hilal motifinin İslami çevrelerde bir sembol haline gelmesini pekiştirmiştir[869]. İslamiyet'de güneşten aldığı ışığı etrafa saçan ay, yüce yaratıcı Allah'ın manasını yansıtan Hz. Muhammed ile özdeşleştirilmiş ve ikonografik açıdan "ay" ın İslam nurunu, yıldızın ise Hz. Muhammed'i sembolize ettiği düşünülmüştür[870].

Osmanlı Devleti'nde Osman Bey'den itibaren ülke sembolü olan sancaklarda yıldızsız olarak kullanılan hilal motifi, III. Selim'in (1789-1807) yaptığı askeri reformla

---

867 Nejdet Gök-Mehmet Kutlu, "Hilal ve Ay-Yıldız Motifi, Sembol ve İdeolojik Kullanım" *Doğu Batı 8(31),* Ankara 2005, 273.

868 Ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Esin, "'KÜN-AY' (Ay-Yıldız Motifinin Proto-Türk Devirden Hakanlılara Kadar İkonografisi)", *VII. Türk Tarih Kongresi (25-27 Eylül 1970) Bildiriler Kitabı I,* Ankara 1972, 313-359; Semavi Eyice, "Ay-Yıldız'ın Tarihi Hakkında" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 13,* İstanbul 1987, 31-66; Fevzi Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız*, Ankara 1992; Mefkûre Mollaoğlu Mollova, "Gün-Ay Kültü ve Türk Bayrağında Ay ile Yıldız", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, XXXIII-1/2,* Ankara 1997, 189-194; Emine Kırıkçı, *12. ve 13. Yüzyılların Anadolu Türk Süsleme Sanatlarında Güneş, Ay ve Yıldız Simgelerinin Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004; Gök-Kutlu, 266-287; Mehmet Tezcan, "Paraların Işığında Türk ve İran Kavimlerinde Ay-Yıldız/Güneş Motifi ve Türk Kültürü İçin İran Araştırmalarının Önemi" *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmalası Kongresi) (10-15.09.2007) Bildiriler Kitabı VI,* Ankara 2012, 3091-3114.

869 Gök-Kutlu, 286.

870 Aysen Soysaldı-Ebru Çatalkaya Gök, "Türk Kumaşlarında Görülen Ay-Yıldız Motifi", *Millî Folklor, 32/16(126),* 2020, 136-152. 139.

sekiz köşeli yıldız (zühre yıldızı) ile beraber kullanılmaya başlamıştır[871]. 1844'den sonra basılan altın ve gümüş sikkelerde ortaya çıkan beş köşeli (şualı) yıldız formu, Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) son zamanlarında bayrağa da taşınmıştır. II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında da sancak ve bayraklarda kullanımı devam eden hilâl şeklindeki ay ile beş köşeli yıldız[872], günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin şanlı bayrağının sembolleridir.

Ay-yıldız motifi, Türk süsleme sanatlarının birçok alanında farklı biçimlerde yer almıştır. İslami devirde öncelikle sikkelerde görülen ay-yıldız motifine arma, para, mühür, kurs, damga, kabir taşları, kitabe, sancak, bayrak, dokuma kumaş, halı, kilim, işleme, keçe, seramik, ahşap ve resimlerde de rastlanmaktadır[873]. Sanatın icra edildiği tüm alanlarda yaygın bir motif haline gelen ay-yıldız, Ampir üslubun etkisiyle II. Mahmud döneminde mimaride yerini almaya başlamış, II. Abdülhamid devrinde ise sembolik anlatımı diğer öğelere göre daha güçlü ifadeyle binalara daha serbest bir tutumla yerleştirilmiştir[874]. Trabzon'da Araklı/Kayacık Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.54/1), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 3.54/2), Akçaabat/Kayalar Mahallesi Camii (1827) (Tablo 3.54/3), Akçaabat/Işıklar Mahallesi Orta Camii (1849) (Tablo 3.54/4), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Tablo 3.54/5), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.54/6), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.54/7), Çaykara/Kabataş Mahallesi Merkez Camii (1872) (Tablo 3.54/8), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii (1876) (Tablo 3.54/9), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78) (Tablo 3.54/10), Çaykara/Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii (1887) (Tablo 3.54/11), Beşikdüzü/Akkese Mahallesi Merkez Camii (1888) (Tablo 3.54/12), Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900) (Tablo 3.54/13), Düzköy/Taşocağı Mahallesi Merkez Camii (1902) (Tablo 3.54/14), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904) (Tablo 3.54/15), Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10) (Tablo 3.54/16), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11) (Tablo

---

[871] Mahmut Enes Soysal, "Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 42*, Erzurum 2010, 224.
[872] Kurtoğlu 126-191.
[873] Soysaldı-Çatalkaya Gök, 150.
[874] Önder Aydın, "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru/İmparatorluğu Temsil Eden Semboller I", *Mimarlık, 364*, 2012.
http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&RecID=2910 (Erişim Tarihi: 29.04.2021)

3.54/17), Dernekpazarı/Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii (1916) (Tablo 3.54/18), Sürmene/Yeşilköy Mahallesi Camii (1929) (Tablo 3.54/19), Vakfıkebir/Yıldız Mahallesi Camii (1930) (Tablo 3.54/20), Maçka/Ormaniçi Mahallesi Camii (1948) (Tablo 3.54/21), Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) (Tablo 3.54/22) ve Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) (Tablo 3.54/23) mihraplarında tepelik, alınlık, köşelik ve yüzey süslemelerinde kullanılmıştır.

Tablo 3.54. Trabzon Mihraplarında Ay-Yıldız Motifleri

Hilal motiflerinin konumlandırılmasında farklılıklar görülmektedir: 1, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 15, 16 numaralı mihraplarda sağa, 6, 14 ve 21 numaralı mihraplarda sola, 2, 13, ve 17 numaralı mihraplarda yukarıya, 7 ve 11 numaralı mihraplarda aşağıya doğru yönlendirilen hilaller, 12, 18, 19, 20, 22 ve 23 numaralı mihraplarda bakışımlı düzende konumlandırılmıştır. Yıldızlarda ise farklılıklar kolların sayısında belirmektedir: XIX. yüzyıl mihraplarında altı kollu yıldızların yoğunluğu dikkati çekerken, XX. yüzyılın ilk

yarısına ait mihrapların tamamında beş kollu yıldız kullanıldığı farkedilmektedir. 2, 7 ve 13 numaralı XIX. yüzyıl mihraplarında görülen beş kollu yıldızlar ise XX. yüzyılın ilk yarısında ya da daha yakın dönemde yapılmış olmalıdır. 11 numaralı ahşap örneğin dışındaki ay-yıldız motifleri taş malzeme üzerinde kazıma ve kabartma tekniklerle yapılmıştır. 2 ve 17 numaralı ay-yıldız, diğerlerinden farklı olarak tepeliğin üst kısmını taçlandıran alem süslemesinde karşımıza çıkmaktadır.

3.4.1.7. Işınsal Çubuklar

Bir merkezden dağılan ve "şemse" adı ile bilinen ışınsal çubukların kaynağı, güneş imgesi[875] ile dönemin padişahı II. Mahmud (1808-1839) tarafından İtalyan bir sanatçıya tasarlatılan Arma-i Osmani'dir[876] (Tablo 3.55/1). Sarayın kullanım eşyalarına (Tablo 3.55/2) ve el sanatlarına da aktarılan ışınsal çubuklar, Ampir üslubun yansılarından biri olarak mimaride de yerini almış ve zamanla *"Sultan Mahmud Güneşi[877]"* olarak literatüre geçmiştir[878]. Başkentte en önemli örnekleri İstanbul Abbas Ağa Cami (1834-35)[879] kubbe geçişlerinde, Emirgan Hamid-i Evvel Camii (Yenileme:1838) hünkar mahfilinin korkuluk şebekelerinde[880] (Tablo 3.56/1), 1840 tarihli II. Mahmud Türbesi'nin kubbe süslemeleri[881] ile aleminde[882] (Tablo 3.56/2a-b),

---

[875] Güneşin, padişahı ve imparatorluğu simgelemesi Osmanlı Sanatı'nın salt ürünü olmaktan uzaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Önder Aydın, "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru/İmparatorluğu Temsil Eden Semboller I", http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&RecID=2910 (Erişim Tarihi: 29.04.2021)

[876] *"Bir şehir hanedan ve devletin sembolü olarak kabul edilmiş biçim"* Nüzhet İslimyeli, "Arma", *Sanat Terimleri Ansiklopedisi,* Ankara 1973, *I,* 41; "*Bir devlet, bir şehir, bir hükümdar veya aileye mahsus olan alametlerin tertibinden husule gelen resim, kabartma, silah ve eşyayı ihtiva eden levha"* Celal Esad Arseven, "Arma", *Sanat Ansiklopedisi,* İstanbul 1983, *I,* 103; şeklinde açıklanan arma için ayrıca bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Arma", *DBİA,* Ankara 1958, *I,* 1035; Selçuk Mülayim, "Arma" *TDVİA*, İstanbul 1992, *III*, 382; Mehmet Zeki Pakalın, "Arma", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 1993, I, 80; Tolga Akay, "Osmanlı Devleti'nde Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyûn'un Alâmet-i Farika Olarak Kullanımı", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9,* Kars 2012, 1-15.

[877] Belgin Demirsar, "Emirgân Camii", 169-170.

[878] Önder Aydın, "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru/İmparatorluğu Temsil Eden Semboller I", http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&RecID=2910 (Erişim Tarihi: 29.04.2021)

[879] Mustafa Çetinaslan, *Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri* (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012, 180-183.

[880] İlk yapımı I. Abdulhamid devrinde olan yapı II. Mahmud döneminde restorasyon geçirmiştir ve hünkar kasrının şebekeleri bu dönemin eklentisidir. https://www.youtube.com/watch?v=dZtBnj-isjA (Erişim Tarihi: 29.04.2021)

[881] http://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=326 (Erişim Tarihi: 29.04.2021)

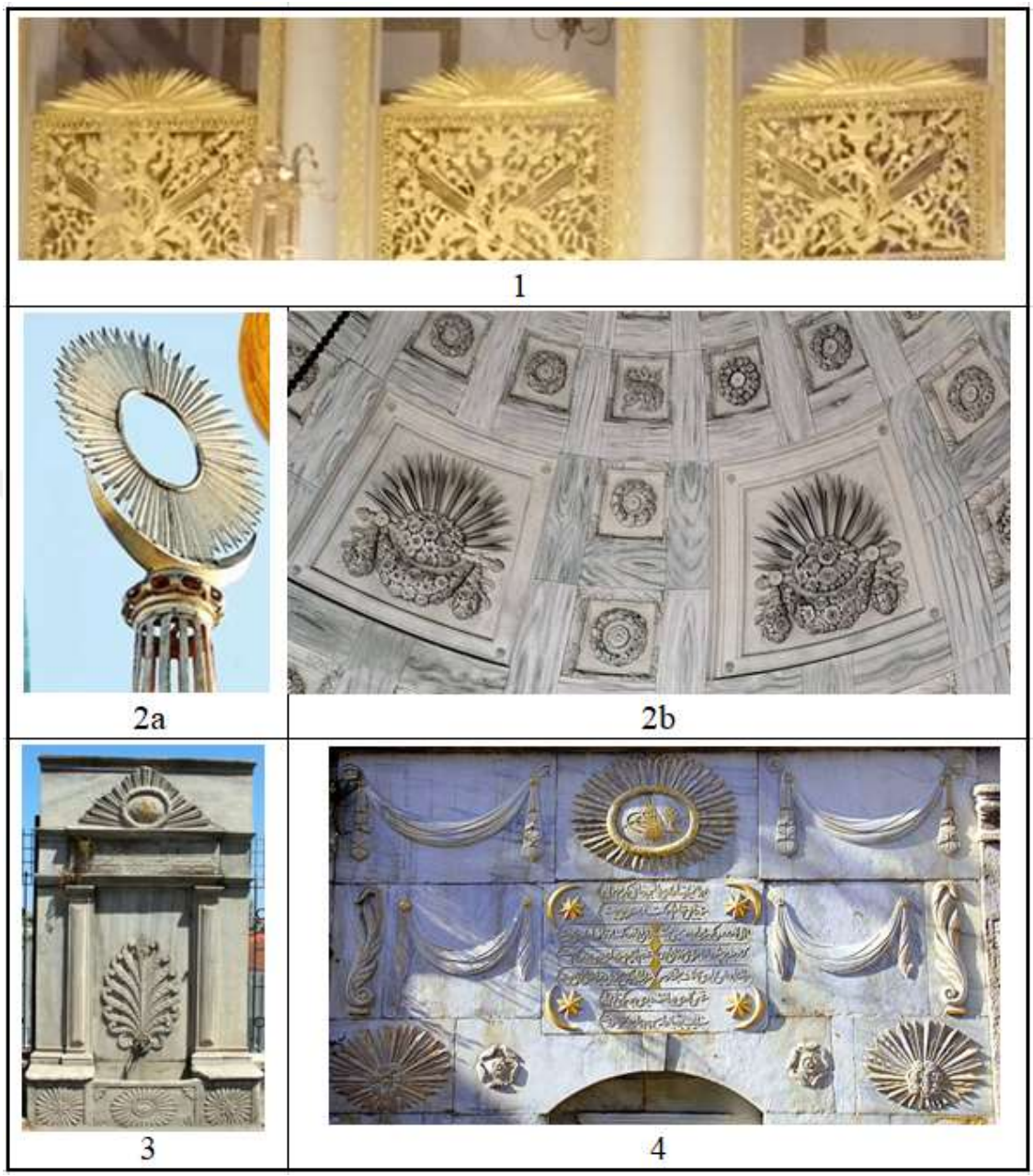
Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi (1845) alınlık ve sekilerinin ön yüzünde (Tablo 3.56/3)[883] ve Canfeda Kadın Çeşmesi (Yapım: 1780, Onarım:1847-48) cephe süslemelerinde (Tablo 3.56/4)[884] görülen motif, Sultan Abdulmecid (1839-61) ve oğlu II. Abdulhamid (1876-1909) dönemi de dahil tüm Anadolu'da sevilerek kullanılan simgesel motiflerden biri olmuştur. Cihan padişahını simgeleyen ışın çubukları, başkenti aşarak Sivas Mekteb'i İdadi (1894)[885] de olduğu gibi giriş kapılarını, Eskişehir Mahmudiye Hara Camii (1897)[886]'de olduğu gibi minber kapılarını ya da mihrap tepeliklerini vurgulayan motif olarak Anadolu mimarisinde yerini almıştır.

Tablo 3.55. Osmanlı Arması ve Sultan II. Mahmud'un Tahtında Işınsal Düzenleme[887]

[882] https://www.star.com.tr/pazar/gunes-alemi-yeniden-isildiyor-haber-1308104/ (Erişim Tarihi: 29.04.2021)
[883] https://www.gezginrehberler.com/istanbul/bezmialem-valide-sultan-cesmesi-topkapi-istanbul/ (Erişim Tarihi: 14.07.2021)
[884] http://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=3058 (Erişim Tarihi: 14.07.2021)
[885] Önder Aydın, "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru/İmparatorluğu Temsil Eden Semboller I", http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&RecID=2910 (Erişim Tarihi: 29.04.2021)
[886] Önder Aydın, "Sultan II. Abdülhamid Devri Camilerine Eskişehir Mahmudiye'den İki Örnek: Çarşı ve Hara Camileri", *Belleten, LXXIII-268*, 2009, 699-701.
[887] https://www.haberler.com/sultan-2-mahmut-un-tugrasi-etnografya-da-8112784-haberi/ (Erişim Tarihi: 29.04.2021)
https://twitter.com/tarihlugati/status/1356194496078372864/photo/1 (Erişim Tarihi: 30.04.2021)

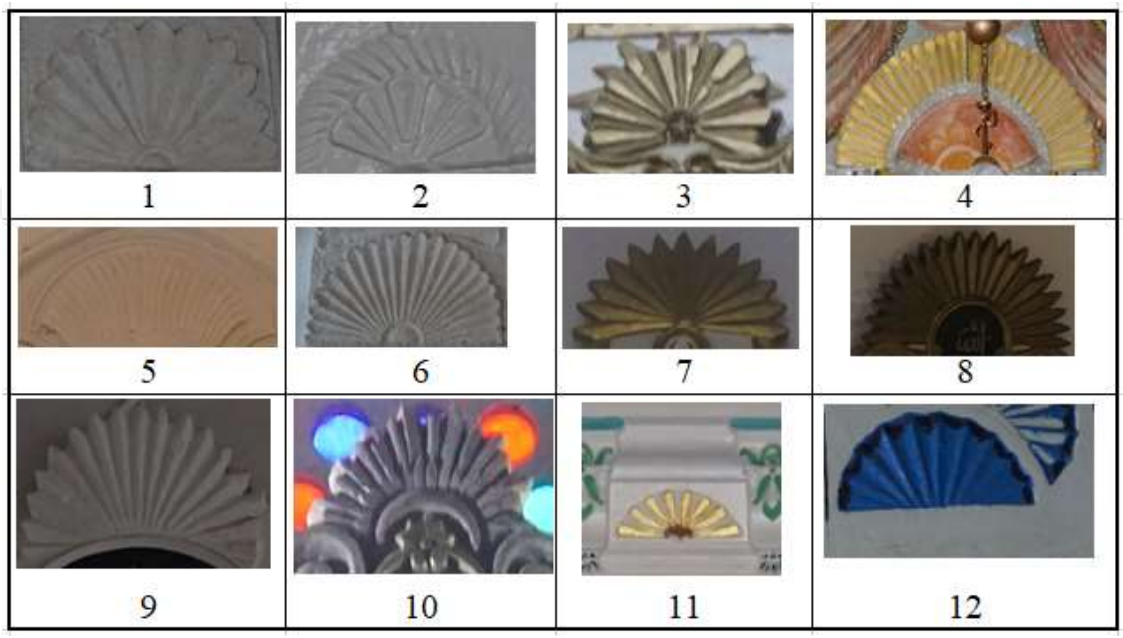
Tablo 3.56. Başkent İstanbul Eserlerinde "Güneş" İmgesi Olan Işınsal Çubuk Örnekleri

Trabzon mihrap süslemelerine XIX. yüzyılın ikinci yarısında giren motif, XX. yüzyılın ilk yarısı da dahil tepelikleri taçlandıran ya da yüzeyi hareketlendiren unsurlardan bir olmuş ve Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60) (Tablo 3.57/1), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.57/2), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.57/3), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867) Tablo 3.57/4), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872) Tablo 3.57/5), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.57/6),

Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.57/7), Ortahisar/Konak Camii (1884) Tablo 3.57/8), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85) (Tablo 3.57/9), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.57/10) Maçka/Ormaniçi Mahallesi Camii (1948) (Tablo 3.57/11) ve Araklı/Yalıboyu Merkez Camii (1950) (Tablo 3.57/12) mihraplarında kullanılmıştır.

Tablo 3.57. Trabzon Mihraplarında Işınsal Çubuklar

Trabzon mihraplarında görülen bu yelpaze formlu ışınsal çubuklar, özellikle tepelik üzerindeki taçlarda (3, 4, 5, 7, 8, 9, 10) ya da yüzeyde dekoratif amaçlı süsleme öğeleri (1, 2, 6, 11, 12) olarak kullanılmıştır.

Bunların dışında yüzeyi bölümlere ayıran panoların köşelerini dolgulayan köşebentler olarak da tercih edilen ışınsal çubuklarla karşılaşılmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci çeyreği ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834) (Tablo 3.58/1), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35) (Tablo 3.58/2), Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.58/3), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860) (Tablo 3.58/4), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70) (Tablo 3.58/5), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.58/6), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) (Tablo 3.58/7), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyılın sonu) (Tablo 3.58/8),

Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) (Tablo 3.58/9) ve Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912) (Tablo 3.58/10) mihraplarında bu kullanım şekline rastlanmaktadır. Üzerindeki yivlerin sayısına göre değişiklik arz eden bu ışınsal çubuklar ise 9 numaralı örnek hariç yarım yelpaze formundadır.

Tablo 3.58. Trabzon Mihraplarında Köşebentleri Dolgulayan Işınsal Çubuklar

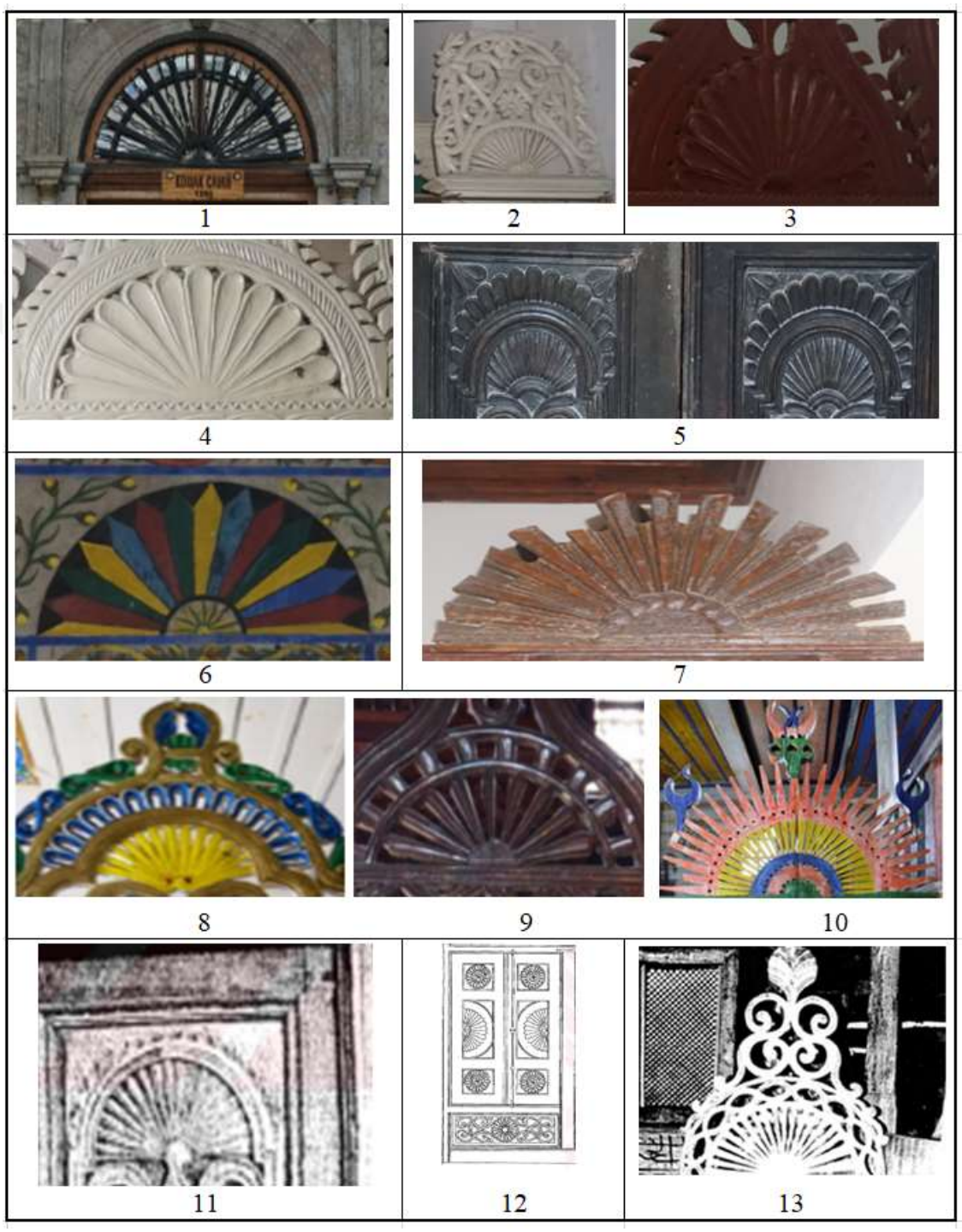

Mihrapların dışında bölge içinde Trabzon/Ortahisar Konak Camii (1884) kapı alınlığında (Tablo 3.59/1), Trabzon/Araklı Kayacık Orta Camii (XIX. yüzyıl) minberinde (Tablo 3.59/2), Dernekpazarı/Tüfekçi Mahallesi Camii (1886-87) (Tablo 3.59/3) ve Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84) (Tablo 3.59/4) minberinde, Of/Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii (1904-05) giriş kapısında (Tablo 3.59/5), Şalpazarı Doğancı Mahallesi Merkez Cami (1871-72) pencere alınlığında (Tablo 3.59/6), Maçka/Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii (1871) minberinde (Tablo 3.59/7), Rize/Güneysu Çamlıca Mahallesi Ilıca Camii (1862) (Tablo 3.59/8), Rize/İkizdere Güneyce Mahallesi Hacı Şeyh Camii (1886-87) (Tablo 3.59/9) ve Rize/Ardeşen Doğanay Mahallesi Cami (1897) (Tablo 3.59/10)[888] minberinde, Samsun/Kavak Bekdemir Mahallesi Cami (ilk yapımı XVI. yüzyıl sonu olsa da 1897'de tamir gördüğü kayıtlıdır)[889] giriş kapısı (Tablo 3.59/11)[890] ve minberinde, Bayburt

[888] Muhammet Özkurt, 67, 113, 117, 140, 160.
[889] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 633.
[890] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 624.

evlerinde kapı ve yüklüklerde (Tablo 3.59/12)[891] ve Gürcitan Dgvhani Camii pencere alınlığında (Tablo 3.59/13)[892] yelpaze formunda ışınsal çubuklarla karşılaşılmaktadır.

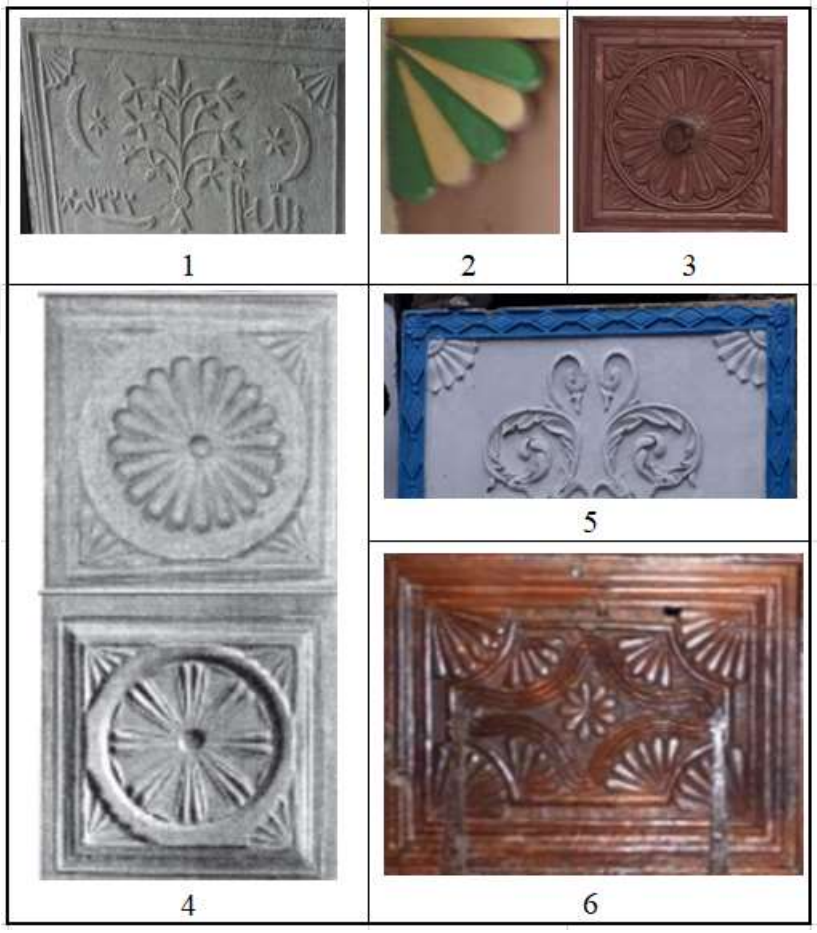
Tablo 3.59. Bölge Mimarisinde Işınsal Çubuklar

[891] Hatice Uçar, *Bayburt ve Bayburt Evlerinin Mimarlık Tarihindeki Yeri II,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998, 108.
[892] Harris Brandts vd., 107-108.

Ayrıca bölge mimarisinde mihraplarda olduğu gibi yarım ya da çeyrek yelpaze formunda köşebent olarak kullanılan ışınsal çubuklara da rastlanmaktadır. Trabzon'da Çaykara/Akdoğan Mahallesinin medrese ocağında (1825) (Tablo 3.60/1), Beşikdüzü/Hünerli Mahallesi Camii (1863) pencere altında (Tablo 3.60/2), Of/Gürpınar Hacı Bayram Camii (1885-86) giriş kapısında (Tablo 3.60/3), Giresun Oğuz Ekmekçi Evi (Tablo 3.60/4)[893], Ordu Dönmez Konutu (Tablo 3.60/5)[894] ve Rize/İkizdere Güneyce Mahallesi Hacı Şeyh Camii giriş kapısı (1886-87) (Tablo 3.60/6)[895] gibi örnekler bu forma uygun motiflerin sadece birkaçıdır.

Tablo 3.60. Bölge Mimarisinde Yarım ya da Çeyrek Yelpaze Formlu Işınsal Çubuklar

[893]Gazanfer İltar, *Giresun İli Kentsel Konut Mimarisi*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilmler Enstitüsü, Ankara 2011, 395; Halis Bayrak, *Ordu Ünye Ortayılmazlar ve Burunucu Mahallerinde Bulunan Geleneksel Konut Örnekleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2020, 330; M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri,* 624; Muhammet Özkurt, 140-160.

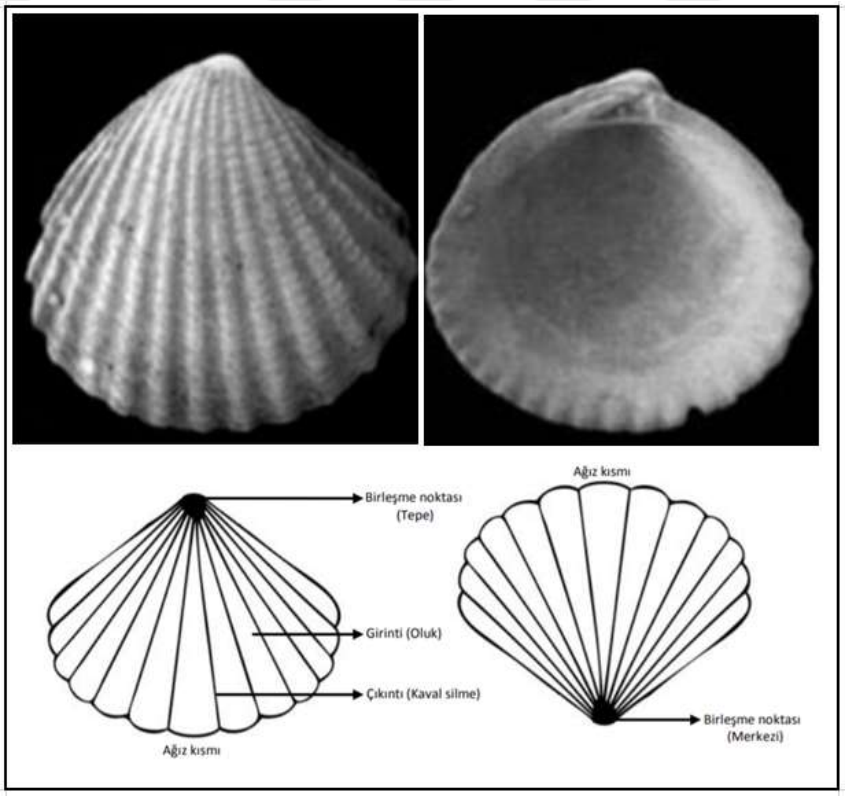
[894]Bayrak, 330; M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 624; Muhammet Özkurt, 140-160.

[895]Muhammet Özkurt, 140-160.

3.4.1.8.İstiridye

Yunanca "ostreidi" kelimesinden türeyen istiridye (Tablo 3.61), insanlık tarihinin başladığı günden beri kendine inanç sistemlerinde[896] yer bumuştur. Medeniyetlerde genel olarak "yeniden doğuş" ve "ikinci hayat" kavramlarıyla sembolize edilen[897] motifin süsleme unsuru olarak Anadolu'da ilk kullanımına M.Ö. 2200-2000 Eskiyapar kazısında bulunan küpelerde rastlanmıştır[898]. Yunan mitolojisinde Afrodit, Roma mitolojisinde Venüs'ün içinden çıktığına inanılan istiridye kabuğu, antik ve helenistik dönem eserlerinde[899] su kültü içerisinde kullanılmıştır.

Tablo 3.61. İstiridye Kabuğu (B. Turan'dan)

[896] Mitolojide ve tarihteki kutsal açılımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Yılmaz, *Osmanlı Mimarisinde İstiridye Formu*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, 7-11.

[897] Anonim, "Antakya Mobilyası, Motiften Koleksiyona", *Antakya Mobilyacılığını Geliştirme Projesi,* İstanbul 2017, 78.

[898] Salih Yılmaz, 11.

[899] Motifi Afrodit'in heykel ve tasvirleri, dönemin vazoları, testileri, Side Tiyatrosu (M.S. I. yüzyıl), Pamukkale Antik Tiyatrosu (M.S. II. yüzyıl), Bergama Roma Hamamı gibi eserlerde görmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Andreas Rumpf, *Yunan ve Roma Sanatı*, (Çev. Jale İnan), İstanbul 1949, 3; Mükerrem Anabolu, *İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları*, İstanbul 2001, 10-61; Ahmet Yavaş, "2000 Yılı Allianoi Kazısı", *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I,* (28 Mayıs-1 Haziran 2001), Ankara 2002, 463.

İstiridye kabuğu, Hristiyanlıkta genellikle haccı ifade etmekle beraber Aziz James'in sembolü[900] ya da Trabzon Ayasofyası'nın (1238-1263) cephesindeki Adem'i içeren frizde olduğu gibi yaradılışın imgesini de ifade edebilmektedir[901]. İslam sanatında Osmanlı öncesinde mimari form olarak, Erzurum Kale Mescidi (XII. yüzyıl) yüzey nişi (Tablo 3.62/1), Harput Ulucamii (1155-1165) mihrabı (Tablo 3.62/2), Burdur İncir Han (1239-40) taçkapısı (Tablo 3.62/3), Ilgın Şeyh Bedrettin Türbesi (1286-87) pencere alınlığı (Tablo 3.62/4), Milas Firuz Bey Camii (1394) trompunda (Tablo 3.62/5) olduğu gibi taçkapı, mihrap gibi nişlerin çeyrek küre formundaki yaşmaklarında[902], pencere alınlıklarında, kubbeye geçiş tromplarında, cepheleri hareketlendiren nişler üzerinde kullanılmıştır[903]. Osmanlı sanatında geç dönemlerde Yozgat/Kayyımzâde Câmii Mihrabı (1804-05) (Tablo 3.62/6), Kayseri/Keşlik Köyü Camii son cemaat yeri mihrabı (1889) (Tablo 3.62/7) örneklerinde olduğu gibi mimaride tekrar uygulanmış form olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3.62. İstiridyenin Mimari Form Olarak Kullanımına Anadolu Örnekleri (B. Turan'dan)

[900] George Ferguson, *Sign & Symbols in Christian Art,* New York 1961, 33-34.
[901] Antony Eastmond, *Art and Identity in Thirteenth Century Byzantium; Hagia Sophia and The Empire of Trabizonid,* London 2004, 64.
[902] Suriye Zengi (1127-1259) etkilerini gösteren istiridye kabuğu biçiminde yivlenmiş mihrap kavsaraları, Harput Ulu Camii (1155-1165), Dunaysır Ulu Camii (1204) Konya Beyşehir Kızılören Han Mescidi (1205-1210), Diyarbakır Mesudiye Medresesi (1223) ve Mardin Harzem Taceddin Mesud Medresesi'nde (1211) bulunmaktadır: Çakmakoğlu Kuru, "*İkonografik Açıdan Orta Çağ Türk Mimarisinde Yer Alan İstiridye Motifi",* 114.
[903] Bircan Turan, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Kullanılan İstiridye Motifi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2013, 87.

İncelenen eserlerden Ortahisar/Hamza Paşa Camii (XVIII. yüzyılın ilk yarısı) (Tablo 3.63/1), Ortahisar/Tekke (Havva Hatun) Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.63/2), Akçaabat/Şinik Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.63/3), Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06) (Tablo 3.63/4), Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29) (Tablo 3.63/5), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834) (Tablo 3.63/6), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.63/7), Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii (1845) (Tablo 3.63/8), Ortahisar/Gürbulak Camii (1865) (Tablo 3.63/9), Maçka/Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii (1868) (Tablo 3.63/10), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.63/11), Ortahisar/Akyazı Merkez Küçük Mihrap (1876) (Tablo 3.63/12), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89) (Tablo 3.63/13), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) (Tablo 3.63/14), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii (1896) (Tablo 3.63/15), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.63/16), Sürmene/Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii (1898-99) (Tablo 3.63/17), Düzköy/Gökçeler Mahallesi Merkez Camii (1899) (Tablo 3.63/18), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.63/19) ve Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) (Tablo 3.63/20) mihraplarının yaşmakları istiridye formu şeklinde yivlendirilerek hareketlendirilmiştir.

Barok üslubun yerleşmeye başladığı XVIII. yüzyıl itibariyle Osmanlı sanatında motif olarak belirmeye başlayan istridyenin Anadolu'daki ilk kullanımı, Mehmet Emin Ağa Sebili (1741) sütun başlıklarıdır[904]. Kendisine orjin olan Avrupa örneklerinin Osmanlı birikimiyle sentezlenip yeniden yorumlandığı motif ile Bala Külliyesi Camii'nin mihrabında, Bezmialem Valide Sultan Camii'nin minberinde, Halil Rıfat Paşa Türbesi'nin pencere üstünde, Küçüksu Kasrı giriş kapısında, Büyük Mecidiye Camii vaaz kürsüsünde ve en gelişmiş örnekleriyle Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Kapısı'nda, Saltanat Kapısı'nın yan cephesinde ve bahçesindeki mermer kaidenin üst kısmında görülmektedir. Başkentte Barok ile Rokokoyu harmanlayan Osmanlı Rokokosu'nun önemli örnekleri arasındadır. Başkent eserlerinde (Tablo 3.64)[905] sıklıkla görülen motif, taşra kentlerinde de süsleme alanında kendine yer bulmuştur.

[904] Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları*, Ankara, 1997, 75.
[905] Salih Yılmaz, 142-143.

Tablo 3.63. Trabzon'da İstiridye Formlu Mihrap Yaşmakları

Tablo 3.64. Başkent İstanbul Eserlerinde İstiridye Motifleri (S. Yılmaz'dan)

Trabzon ili mihraplarında süsleme öğesi olarak sadece Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.65) mihrabını kenarlardan sınırlayan kompozit sütun başlığının akant yapraklı volütlerinin arasında kullanılan istiridye, Ampir üslubun çizgisel kabuksu görünümüne sahip formuyla Trabzon mihraplarında ünik bir kullanımı ifade etmektedir.

Tablo 3.65. Akçaabat/Merkez Yeni Cami Sütun Başlığında İstiridye

3.4.1.9. Bereket Boynuzu (Cornucopiae)

İlk olarak Tanrı Zeus ve keçi/nymphe Amaltheia arasında geçen bir olayla[906] Yunan kültüründe ortaya çıktığı düşünülen bereket boynuzu, kıvrılmış bir boynuzun içinden çıkan meyveler ve çiçekler ile tasvir edilir[907]. Bolluk, bereket, başarı ve iyi şansı

[906] Amaltheia, Girit'in İda Dağı'nda bazen çocuk Zeus'u besleyip büyüten keçi, bazen de bir nymphe olarak anlatılmıştır. Zeus, keçi Amaltheia ile oynarken onun boynuzunu kırar ve bu boynuzun içini istedikleri gibi doldurabileceklerini söyleyerek nymphelere verir. İçi çeşitli meyvelerle doldurulmuş olan bu boynuz "bereket boynuzu" haline gelir. Ayrıntı bilgi için bkz. Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi,* İstanbul 1994, 396; Juan Eduardo Cirlot, *A Dictionary of Symbols, Routledge,* London 1971, 62; M. Tahsin Kozanoğlu, *Yunan Mitolojisi*, İstanbul 1992, 71. Sarah Carr-Gomm, *The Hutchinson Dictionary of Symbols in Art,* Oxford 2005, 75; Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma,* İstanbul 1997, 61.

[907] Celal Esad Arseven, "Bereket Boynuzu", *Sanat Ansiklopedisi,* İstanbul 1983, *I,* 208-209; Anonim, "Bereket Boynuzu", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, *I,* 222; Metin Sözen-Uğur Tanyeli, "Bereket Boynuzu", *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1996, 40.

simgeleyen boynuz, Roma mitolojisinde de kendine yer bulmuştur. Zarifliği, esnekliği, içine yerleştirilen çiçek, yaprak ve meyvelerle yarattığı zengin görünümüyle oldukça sevilen bu motif, Yunan ve Roma mitolojisiyle bağlantılı olarak[908] birçok sanat eserinde (sikke, amphora, kaya resimleri, heykel vb) kullanılmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Bereket Tanrısı (M.S. 2. yüzyıl) (Tablo 3.66/1)[909] ve Roma Vatikan Müzesi'nde bulunan Santa Constanza Moseleumu (M.S. 354-360) (Tablo 3.66/2) motifin erken tarihli örnekleridir[910].

Tablo 3.66. Bereket Boynuzu İle Tasvir Edilmiş Heykel ve Lahit

1 2

Avrupa'da resim ve heykel sanatı motifin geniş kullanım alanı bulduğu sanat dallarıdır. "Allegory of Abundance" (Botticelli: 1480-85) (Tablo 3.67/1)[911], "Altın

[908] Antik Yunan ve Roma mimarisinde kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aynur Civelek, "Antik Dönem Sanatında Bereket Boynuzu", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi 143*, 2013, 103-112. Bereket boynuzu aynı zamanda Yunan mitolojisinde Tykhe, Roma mitolojisinde de Fortuna adı ile bilinen bolluk, bereket, şans getiren kader tanrıçalarının da simgesi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emre Okan, "Tykhe ya da Fortuna", *Düzce Üniversitesi Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(1),* 2016, 1-14; Derya Şahin, *Roma Mitolojisi*, İstanbul 2017, 86-89; Barış Emre Sönmez, "Roma İmparatorluk Dönemi Afyon Müzesi'nde Bulunan Tykhe Grubu Adak Heykelcikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14(76),* Şubat 2021, 149-155.

[909] http://informadik.blogspot.com/p/archaeology-museum.html (Erişim Tarihi: 15.07.2021)

[910] Semiha Altıer, "Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında Bereket Boynuzu", *History Studies 10(7),* 2018, 24, 43.

[911] Ezgi Yemenicioğlu Negir, "Cornucopia Miti ve Çağdaş Yorumları", *Journal of Awareness 4(1),* 2019, 23.

Vazoda Çiçekler, 14. Louis'in Büstü, Bereket Boynuzu ve Zırh" (Jean Baptiste Belin De Fontenay: 1687) (Tablo 3.67/2)[912], "Cornucopiae taşıyan Tanrıça Abundantia" (Rubens: yaklaşık 1630) (Tablo 3.67/3)[913] ve Versailles Sarayı bahçesinde bulunan "Cornucopia Tutan Akheloos" (Simon Maziere:1688) (Tablo 3.67/4)[914] örneklerinde olduğu gibi Avrupa resim ve heykel sanatında[915] yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Antik Yunan ve Roma'yı referans alan Ampir üslup ile yeniden yorumlanan bereket boynuzunun en önemli örneklerinden biri Puerta de Alcalá anıtının yüzey süslemelerinde görülmektedir (Tablo 3.67/5)[916].

Tablo 3.67. Avrupa Resim, Heykel ve Mimaride Bereket Boynuzu

Orta Asya türklerinde Umay Ana, Erlik, Dağ Ruhu gibi mitolojik varlıkların boynuzlu olarak tanımlanması, boynuzun egemenlik ve güç anlayışıyla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Anadolu kültüründe boynuza bereket, kahramanlık,

[912] Yemenicioğlu Negir, 23.
[913] Altıer, "*Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında Bereket Boynuzu*", 44.
[914] Yemenicioğlu Negir, 22.
[915] Yemenicioğlu Negir, 19-30.
[916] https://pixers.com.tr/posterler/la-puerta-de-alcala-madrid-44992192 (Erişim Tarihi: 15.07.2021)

güç, erkeklik, çiftleşme, doğurganlık, verimlilik, uğur, kısmet, mutluluk, neşe ve uzun ömür gibi anlamlar yüklenerek sembolizmi güçlü bir imge haline dönüştürülmüştür[917]. Erken İslam sanatında Kubbet-üs Sahra'nın Antik sanat etkili mozaiklerinde, Abbasiler'den Halife Mu'tasım'ın (796-842), Türk beyi Artuk Ebü'I-Feth b. Hakan için yaptırdığı Samarra Cevsakü'l Hakanî Sarayı'nın harem duvarlarında motifi görmek mümkündür[918].

Anadolu'da antik örnekleri olmasına rağmen erken ve klasik Osmanlı sanatı içinde rastlanılmayan motif, Batılılaşma ile beraber süsleme repertuarına dahil edilmiştir. İstanbul/Fatih Âşık Paşa Külliyesi'nin (yenilenme tarihi:1783) ahşap mimberinin kapısında ve köşkünde içinden güllerin fışkırdığı bereket boynuzu (Tablo 3.68/1)[919], İzmir/Tilkilik Dönertaş Sebili'nin (1813) kapı köşeliklerinde (Tablo 3.68/2)[920] aynı betimlemeyle tasvir edilmiştir. İstanbul/Tophane Nusretiye Camii (1829) hünkar mahfili pencere alınlıklarında (Tablo 3.68/3)[921], İstanbul/Divanyolu/Sultan II. Mahmut Türbesi'nin (1840) kubbe içindeki kalemişi süslemelerde, İstanbul/Fatih Hırka-ı Şerif Cami'nin 1851'de tamamlanan hünkar odasının tavanında görülen bereket boynuzu oldukça fazla örneği bulunan eserlerden sadece birkaçıdır.

En güzel örnekleri batılı tarzda inşa edilen Dolmabahçe Sarayı'nın (1842-56) hem kalemişi (Tablo 3.68/4)[922] süslemelerinde hem de mobilya ve mefruşatında bulunan bereket boynuzu, sadece sivil ve dini mimari örneklerle sınırlı kalmamış hem başkent İstanbul hem de Anadolu'da ürünlerini vermiş olan halı, dokuma, levha, fermanlar, özellikle kadınlara ait mezartaşları gibi eserlerde de kullanılmıştır. Nitekim en önemli kullanım alanlarından biri de Osmanlı armalarıdır, sancakların birleştiği yerde boynu sola doğru kıvrılan boynuz, devletin bereketli topraklarını temsil etmektedir[923].

---

[917] Altıer, "*Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında Bereket Boynuzu*", 23.
[918] Altıer, "*Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında Bereket Boynuzu*", 24-25.
[919] https://kulturenvanteri.com/yer/asikpasacamii/#14.32/41.02436/28.95739 (Erişim Tarihi: 02.05.2021)
[920] Altıer, "*Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında Bereket Boynuzu*", 45.
[921] https://www.sanatinyolculugu.com/nusretiye-camisinde-ampir-etkiler/ (Erişim Tarihi: 02.05.2021)
[922] Altıer, "*Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında Bereket Boynuzu*", 46.
[923] Motifin Osmanlı Sanatı'ndaki kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altıer, *"Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında Bereket Boynuzu",* 25-32.

Tablo 3.68. Osmanlı Sanatında Görülen Bereket Boynuzu Motifi Örnekleri

Trabzon'da Akçaabat/Merkez Yeni Cami'nin (1910) (Tablo 3.69) seçmeci kimlikle şekillendirilen mihrabının tepeliğinde görülen bereket boynuzu, ortada bulunan madalyonun çevresinde yuvarlak kemerli tepeliğin şekline uygun olarak dağılan gül, gonca ve yapraklarla süslenen dalların çıkış noktası olarak dizayn edilmiştir. Esnekliği sebebiyle kıvrım gerektiren kullanımlara uygun olan motif, neoklasik yaklaşımın önemli örneklerindendir. Trabzon'da Sülüklü Şehir Mezarlığı'nda bulunan Kantarcı Emirzade Muhammed Ağa'nın eşi Emine Hatun'a ait 12 Aralık 1844 tarihli mezarının baş taşının tepeliğinde görülen bereket boynuzu, motifin bölgede kullanımlarına öncü örneklerden biridir[924].

Tablo 3.69. Trabzon Mihraplarında Bereket Boynuzu

[924] Hülya Ölçay, *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, 91.

3.4.1.10. Ritmik Diziler

Trabzon mihraplarında tepelik saçaklarını ve nişlerin kademelerini birbirinden ayıran silme düzenlerinde ya da yüzeyleri süslemede diş sıraları, mukarnas dizileri, niş dizileri ve küresel formlu inci ya da yumurta dizilerine benzer şekilde küresel formlu ritmik dizi süslemelerine yer verilmiştir. Yerel özelliklerle şekillendirilen bu diziler, çevre illerde dini ve sivil mimaride çatı kornişlerinde, pencere alınlıklarında, kat silmelerinde de uygulanmış bir form olarak mimarlık tarihinde yerini almıştır.

Trabzon'da Dernekpazarı Yukarı Kondu Mahallesi Camii giriş kapısında (Tablo 3.70/1), Akçaabat Yeni Camii çatı saçağında (Tablo 3.70/2), Çarşı Camii giriş kapısında (Tablo 3.70/3), Duygulu Camii vaaz kürsüsünde (Tablo 3.70/4) görülen diş sıraları ve niş dizileri, Rize/Güneysu Çamlıca Mahallesi Ilıca Camii (1862) minber köşkü altında, mahfil kirişlerinde ve mihrapta (Tablo 3.70/5a-b-c), Rize/Çayeli Merkez Camii (Tablo 3.70/6) ve Rize/İkizdere Çamlık Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl) mihraplarında (Tablo 3.70/7)[925], Bayburt/Yedigöze Mahallesi Camii (1878) çeşmesinde (Tablo 3.70/8)[926], Giresun Hacı Hüseyin Çeşmesi'nde (Tablo 3.70/9)[927], Ordu Paşaoğlu Konağı Sütun başlığında (Tablo 3.70/10) ve Ordu Hamidiye Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) mihrabında (Tablo 3.70/11)[928], Gümüşhane Seydibaba Tekkesi eski mihrabında (Tablo 3.70/12)[929], Samsun/Bafra Hüseyin Bey Çeşmesi'nde (1908-09) (Tablo 3.70/13a-b)[930], Samsun Gazi Müzesi saçaklarında (Tablo 3.70/14)[931] görülen diziler bölgede oldukça yoğun olan ritmik düzenli sıra süslemelere verilebilecek örnekler arasındadır.

---

[925] Muhammet Özkurt, 63, 69, 70, 101, 102.

[926] Umut Barış Ustabulut, *Bayburt'da Türk Dönemi Su Mimarisi*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020, 116.

[927] Ayben Durmuş, *Giresun ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2000, 366.

[928] Muhammet Kurucu*, Ordu'nun Osmanlı Dönemi Mimari Dokusunun Gelişimi*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Van 2014, 444, 565.

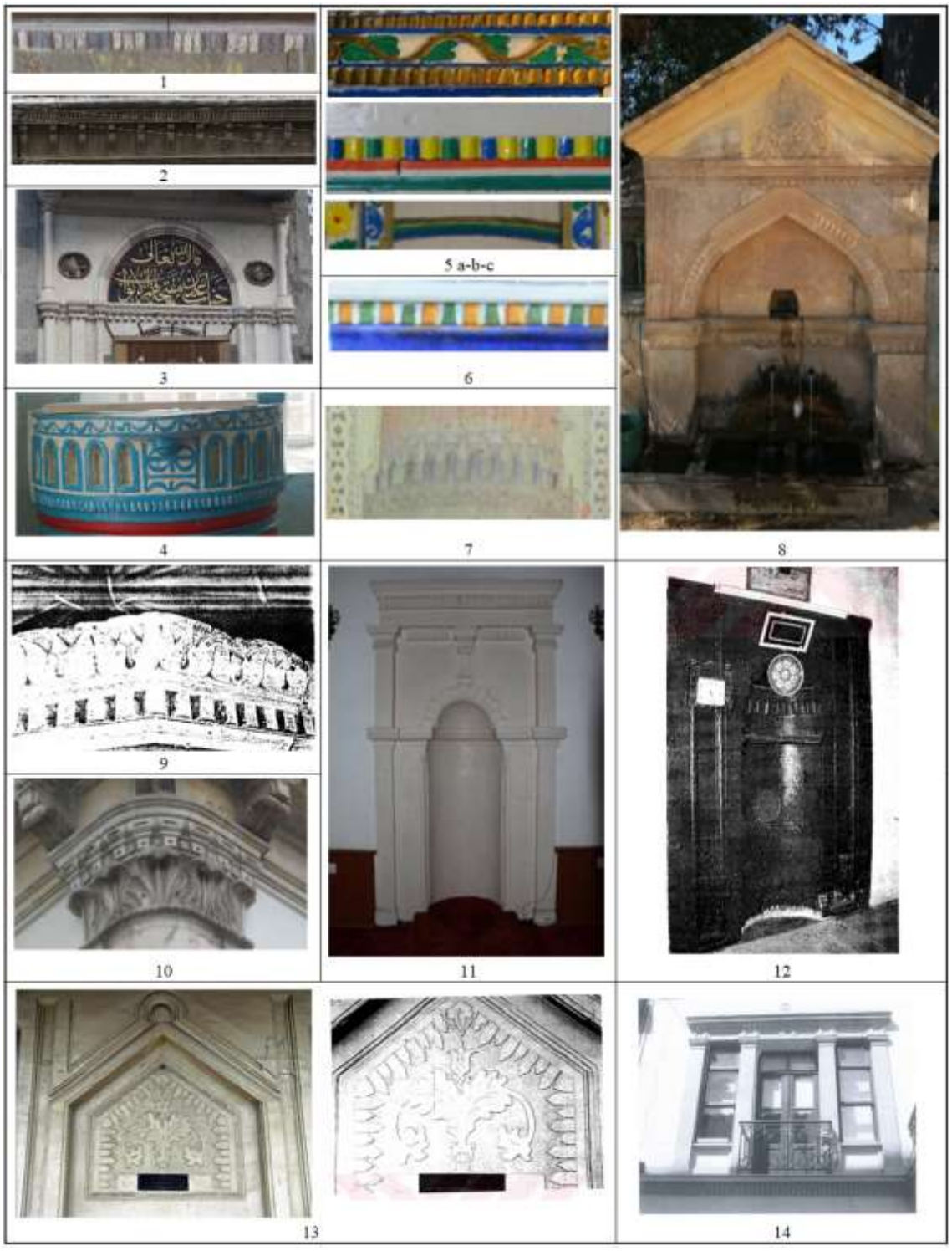
[929] Murat Sarıhan, *Gümüşhane'deki Türk Dönemi Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2004, 263.

[930] Özge Tokur, *Samsun-Bafra'da Bulunan 18.-20. Yüzyıl Çeşmeleri ve Bu Çeşmelerin Koruma Problemleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019, 41-42; M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri,* 93.

[931]Serpil Seyfi, *Samsun'da XIX. Yüzyılda Batı Tesirli Binaların Cephe Mimarisi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, 171.

Trabzon mihraplarında bu diziler, yarım yuvarlak ya da dendan şeklinde kare/dikdörtgen düzenli diş sıraları, mukarnas dizileri, dekoratif kemer ya da niş dizileri, ile küresel formlarla çeşitlendirilmiştir.

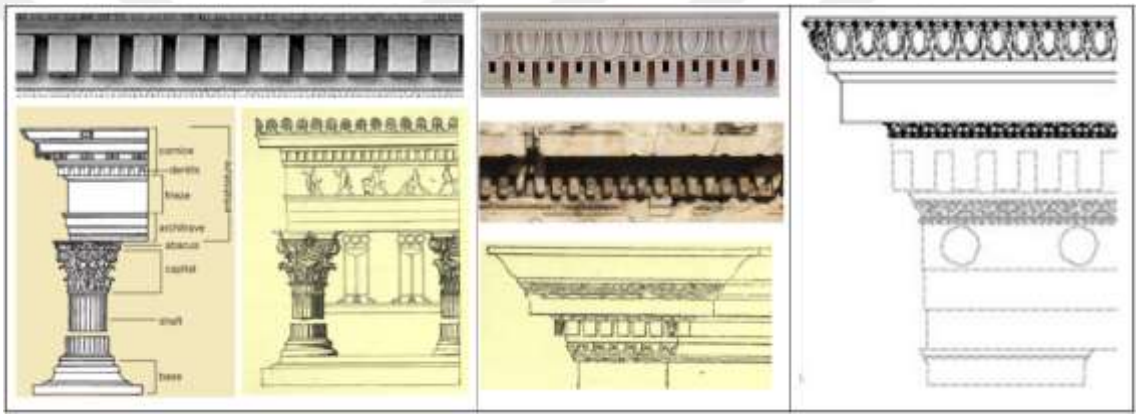
Tablo 3.70. Bölge Mimarisinde Ritmik Dizilere Örnekler

3.4.1.10.1. Diş Sırası (Geisipodes)

Trabzon mihraplarının tepelik ve niş içi kademelerini birbirinden ayıran geçiş silmelerinin saçaklarında kullanılan diş sıraları (dendan dizisi/dentil sırası), Antik Yunan medeniyetinin ion ve korint sütun düzeninde kullanılan yan yana dizilmiş dikdörtgen çıkmaların klasist üslup anlayışıyla yeniden yorumlanan formlardır. Geisipodes olarak adlandırılan bu diş sırası, arkaik dönem eserlerinin üstörtüsünde ahşap hatıllarının dış cepheye yansımasından esinlenerek yapılmıştır ve tamamen süsleyici unsur olarak değerlendirilmiştir (Tablo 3.71)[932].

Tablo 3.71. Sütun Düzeninde ve Saçaklarda Diş Sırası Örnekleri[933]

XIX. yüzyıl başkent İstanbul eserlerinden Çağlayan Kasrı, Dolmabahçe Sarayı, II. Mahmud Türbesi gibi yapıların saçaklarında da görülen bu hareketlilik, zamanla taşra mimarisine de yansımıştır. Trabzon'da kare ya da dikdörtgen kesitli dendan dizisi şeklinde ve yuvarlak formlu olmak üzere iki farklı tip diş sırası formu görülmektedir.

Dendan formlu diş dizileri, Şalpazarı/Dereköy Mahallesi Merkez Camii (1800), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Merkez Camii (1825), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849),

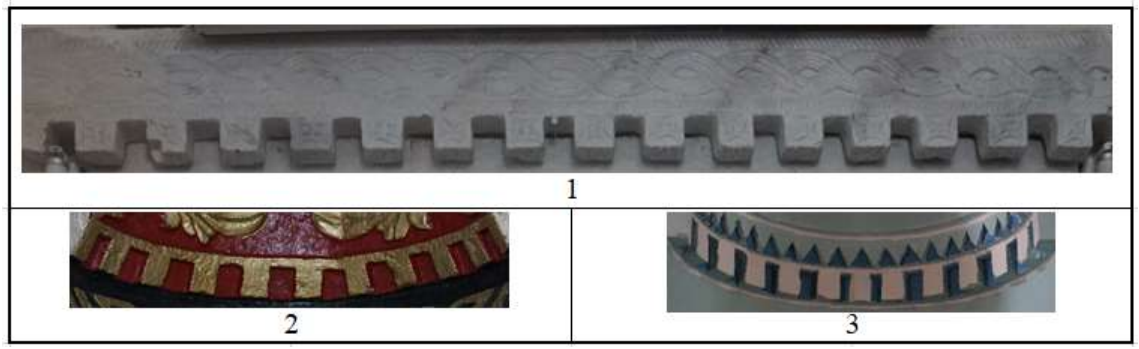
---

[932] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Emre Öncü, "Erken Ion Yapılarında Architrav ve Geisipodes", *OLBA, 10,* 2004, 143-171;

[933] Gilbert Richard Redgrave, *Outlınes Of Hıstorıc Ornament*, London 1884, 39, 53.
http://arkeosev.blogspot.com/2011/06/arkeolojiye-giris-mimari-duzenler.html 04.04.2021 (Erişim Tarihi: 04.04.2021)
https://buffaloah.com/a/DCTNRY/d/dent.html (Erişim Tarihi: 04.04.2021)
https://buffaloah.com/a/virtual/greece/ath/acrop/erec/index.html#rose (Erişim Tarihi: 04.04.2021)

Sürmene/Karacakaya Mahallesi Camii (1861-62), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865), Çaykara/Kabataş Mahallesi Merkez Camii (1872), Çaykara/Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii (1876), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84), Arsin/Çatak Mahallesi Camii (1899-1900), Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902), Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11), Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami (1950) mihraplarında tepelik ve niş içindeki kademeler arası geçiş kuşaklarının saçaklarında bulunmaktadır (Tablo 3.72). Bu form, örneklerden anlaşıldığı kadarıyla XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında kesintisizce kullanılmış formlardan biridir.

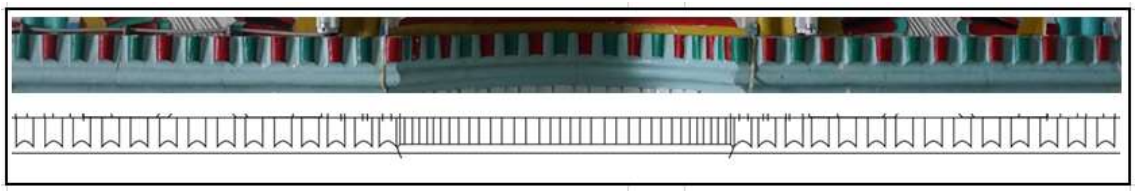
Tablo 3.72. Trabzon Mihraplarında Diş Sırası (Tip 1)

Mihraplarda karşılaşılan diğer diş sırası, **sarkıt ya da konsolsu çıkıntılar** şeklinde dairevi hatlara sahip formlardır. Dikdörtgen forma göre daha yoğun kullanılan bu diş sıraları, cepheden tam bağımsız ya da yarı bağımlıdır. Akçaabat/Dürbinar Mahallesi Merkez Camii (1746), Araklı/Kayacık Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl), Tonya/Biçinlik Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Merkez Camii (1825), Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842), Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii (1845), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860), Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62),

Sürmene/Çarşı Mahallesi Eski Camii (1864-65), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867), Ortahisar/Gürbulak Camii (1865), Maçka/Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii (1868), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70), Maçka/Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii (1871), Şalpazarı/Pelitçik-Güdün-Lügüt Mahallesi Camii (1871-72), Çaykara/Kabataş Mahallesi Merkez Camii (1872), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii (1876), Ortahisar/Akyazı Merkez Küçük Mihrap (1876), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Dernekpazarı/Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii (1886-87), Vakfıkebir/Soğuksu Mahallesi Camii (1889-90), Tonya/Kayacan Mahallesi Kıran Camii (1891-92), Dernekpazarı/Ormancık Mahallesi Merkez Camii (1892-93), Sürmene/Yeniay Mahallesi Kuleli Camii (1893), Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897), Sürmene/Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii (1898-99), Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyılın sonu), Sürmene/Gültepe Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın sonu), Sürmene/Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii (XIX. yüzyılın sonu), Düzköy/Taşocağı Mahallesi Merkez Camii (1902), Vakfıkebir/Sinanlı Mahallesi Camii (1902), Of/Çamlıtepe Mahallesi Kaban Mesidi (1902-03), Çaykara/Taşlıgedik Mahallesi Camii (1904), Of/Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii (1904-05), Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10), Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (1910-11), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912), Dernekpazarı/Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii (1916), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19), Sürmene/Yeşilköy Mahallesi Camii (1929), Vakfıkebir/Yıldız Mahallesi Camii (1930), Vakfıkebir/Demirci Mahallesi Merkez Camii (1930), Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947), Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947), Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52), Araklı/Yalıboyu Merkez Camii (1950) ve Maçka/Kaynarca Mahallesi Camii (1950) mihraplarında görülen diş sıraları ise bu tipin örneklerini oluşturmaktadır (Tablo 3.73).

Tablo 3.73. Trabzon Mihraplarında Diş Sırası (Tip 2)

3.4.1.10.2. Mukarnas Dizisi

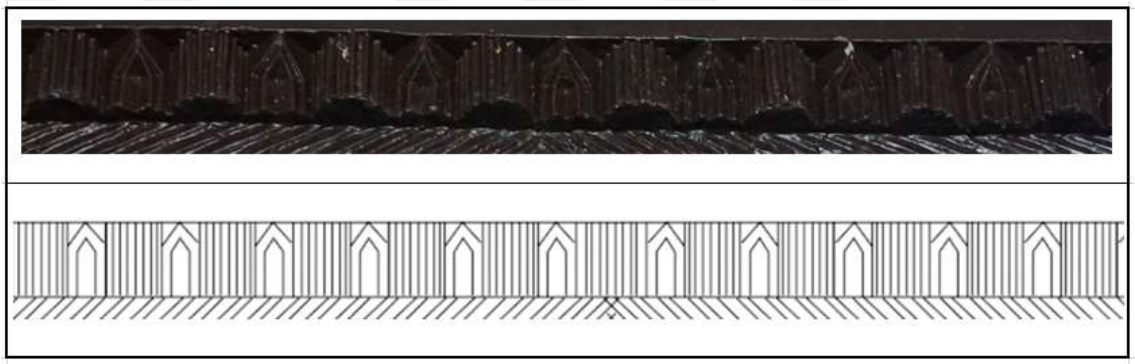
Dikdörtgen kesitli açıklığın tepede içbükey kavisli üçgenle sonlandırıldığı kademeli daralmayı sağlayan mukarnas örtünün, ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler olsa da[934] İslam mimarisinde özellikle Anadolu'da en gelişmiş örneklerini vermiştir. Taçkapı, mihrap kavsaraları, kubbeye geçiş elemanları ve minare şerefeleri gibi çeşitli birimlerde hem açıklığı geçme hususunda yapısal özellikleriyle hem de tezyini yönüyle mimaride sıklıkla kullanılmıştır.

Trabzon mihrap mimarisinde kavsaralar dışında kenarları sınırlandıran bordür düzeninde dizi şeklinde kullanılan formlardan biri olmuştur. En erken tarihe sahip örnek olan Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) ile başlayıp Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804), Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842), Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842), Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii (1845), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845), Sürmene/Soğuksu Mahallesi Yalı Camii (1851-52), Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60), Sürmene/Karacakaya Mahallesi Camii (1861-62), Ortahisar/Gürbulak Camii (1865), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii (1876), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884), Maçka/Esiroğlu Beldesi

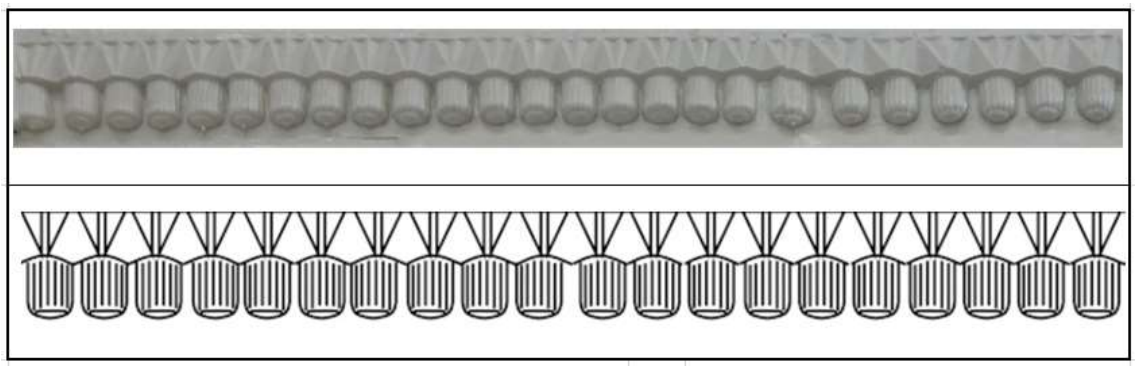
[934] Ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Mülayim, "*Mukarnas",* Mad.,TDVİA, İstanbul 2006, *XXXI,* 126-128.

Bahçekaya Mahallesi (1884), Dernekpazarı/Ormancık Mahallesi Merkez Camii (1892-93), Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii (1893-94), Of/Yeni Mahalle Merkez Camii (1900), Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (1910-11), Dernekpazarı/Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii (1916) mihrapları ile devam eden kullanımı, kataloğa dahil edilen en geç tarihli eserlerden biri olan Araklı/Yalıboyu Merkez Camii (1950) mihrabına kadar sürmüştür. Örneklerde mukarnaslar, ya bir badem bir diş şeklinde şaşırtmalı düzende (Tablo 3.74) ya da prizmatik badem kuşağının altından sarkan konsol dizilerinin yan yana sıralanmasıyla (Tablo 3.75) elde edilmiştir.

Tablo 3.74. Trabzon Mihraplarında Mukarnas Dizisi

Tablo 3.75. Trabzon Mihraplarında Mukarnas Dizisi

3.4.1.10.3. Niş Dizisi

Yüzeysel formlu dekoratif nişlerin dizi şeklinde kullanımı, Ortahisar/Musa Paşa Camii (1668-69) (Tablo 3.76/1), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806) (Tablo 3.76/2), Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii (1846)

(Tablo 3.76/3), Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60) (Tablo 3.76/4), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874) (Tablo 3.76/5), Vakfıkebir/Ortaköy Mahallesi Camii (1876-79) (Tablo 3.76/6), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.76/7), Vakfıkebir/Soğuksu Mahallesi Camii (1889-90) (Tablo 3.76/8), Vakfıkebir/Sinanlı Mahallesi Camii (1902) (Tablo 3.76/9), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) (Tablo 3.76/10), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912) (Tablo 3.76/11), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19) (Tablo 3.76/12), Vakfıkebir/Yıldız Mahallesi Camii (1930) (Tablo 3.76/13), Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947) (Tablo 3.76/14) ve Araklı/Yalıboyu Merkez Camii (1950) (Tablo 3.76/15) mihraplarında kanat ve niş içi süslemelerinde görülmektedir. Nişleri sonlandıran kemer görüntüleri, yuvarlak, sivri ya da kaş şeklinde çeşitlendirilmiştir. Genel hatlarıyla yerel özellikler göstermektedir.

Tablo 3.76. Trabzon Mihraplarında Niş Dizisi

3.4.1.10.4. Küresel Formlu Diziler

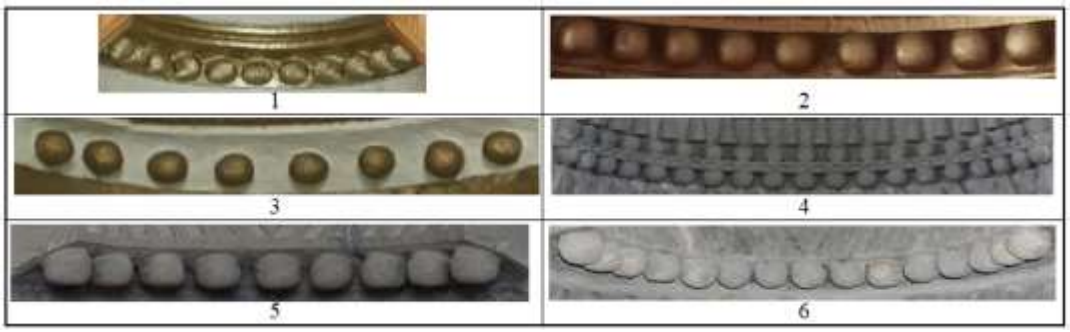
Trabzon mihraplarında kavsara kademelerinin saçaklarında yerel mimari olarak değerlendirilebilecek, formları tam olarak herhangi bir gruplandırmaya dahil edilemeyen küresel formlu diziler görülmektedir. Bunlardan biri Ortahisar/Gürbulak Camii (1865) (Tablo 3.77/1), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.77/2), Vakfıkebir/Soğuksu Mahallesi Camii (1889-90) (Tablo 3.77/3) ve Dernekpazarı/Ormancık Mahallesi Merkez Camii (1892-93) (Tablo 3.77/4) mihraplarında görülen yumurta formlu küresel dizilerdir.

Tablo 3.77. Trabzon Mihraplarında Yumurta Formlu Küresel Diziler

XIX. yüzyılın sonlarında görülen bu diziler XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren formları daha da geliştirilerek inciye benzer düzgün hatlara sahip küre formlu dizilere evrilmiş ve Tonya/Biçinlik Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.78/1), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) (Tablo 3.78/2), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912) (Tablo 3.78/3), Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) (Tablo 3.78/4), Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947) (Tablo 3.78/5), Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) (Tablo 3.78/6) mihraplarında kullanılmıştır.

Tablo 3.78. Trabzon Mihraplarında İnci Formlu Küresel Diziler

Bu diziler, sadece taş mihraplarda ve sadece kavsara yüzey ya da kademeler arası saçaklarda kullanılan formlardır.

3.4.1.11. "S" ve "C" Kıvrımı

Fransız rokokosunun önemli bileşenlerinden olan C ve S kıvrımları, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı süsleme programına alınmış ve ilk örneklerini çeşme mimarisinde vermiştir. Trabzon mihraplarında S kıvrımına göre daha yoğun kullanılan C kıvrımı, Osmanlı mimarisinde başlangıçta, çubuklar ile beraber kullanılarak dolamadal meydana getirmek için bağlayıcı unsur olarak kullanılmışken izleyen örneklerde bağımsız bir motif olarak yolculuğuna devam etmiştir[935]. Tek çubuk ya da birbirine paralel giden iki çubuk profilden oluşanlar, birbirine eklenerek S kıvrımı oluşturanlar, geniş (açık)-dar (kapalı), ters-düz gibi pek çok çeşitlemesi olan C kıvrımı, Trabzon ili mihraplarında tepelik ya da yaşmak kenarlarını belirleyen kıvrımları oluşturabildiği gibi, kanat, niş içi, kavsara yüzeyi, sütun başlığı gibi alanlarda da özgür bir ifadeyle tek başına kullanılmış motiflerden biri olmuştur.

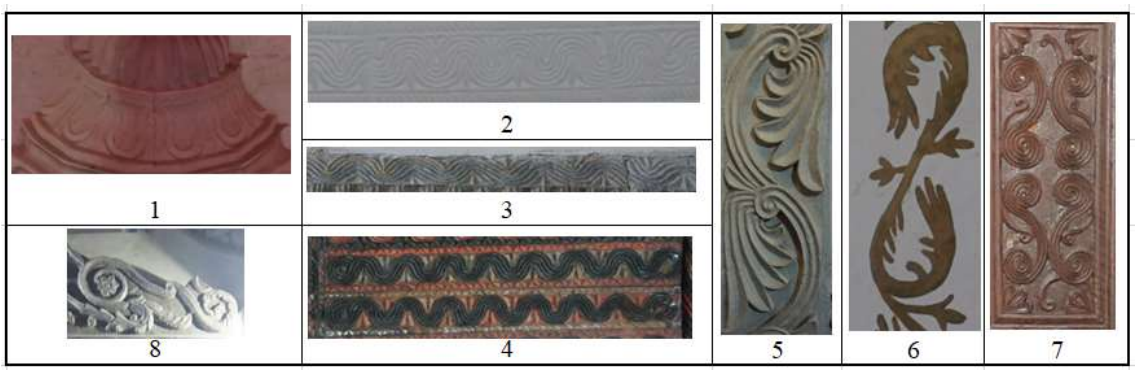
Akıcılığı sebebiyle mihraplarda özellikle bordür süslemelerinde karşılaşılan S kıvrımı, incelenen Ortahisar/Tekke (Havva Hatun) Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.79/1), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 3.79/2), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806) (Tablo 3.79/3), Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32) (Tablo 3.80/4), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.79/5), Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii (1846) (Tablo 3.79/6), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) (Tablo 3.79/7) ve Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.79/8) mihraplarında bulunmaktadır.

Sadece XIX. yüzyılda görülen S kıvrımı, başlangıçta yılankavi uzayıp giden formlarla kesintisizce ilerlerken, izleyen yıllarda daha dolgun görünümlere kavuşmuştur. 5 ve 8 numaralı örneklerde iki C kıvrımının birbirine eklemlenmesiyle elde edilmiştir. 6 numaralı örnekte içbükey kısımları yapraklarla dolgulanarak bitkisel süsleme ile beraber kullanılmıştır. Uçları volütlenerek bakışımlı konumlandırılan klasik S kıvrımı ise 7 numaralı örnekte verilmiştir.

---

[935] Sevinçtav Kanlıçay, 44-45.

Tablo 3.79. Trabzon Mihraplarında "S" Kıvrımı

Barok ve özellikle Rokoko üslubun habercisi olan C kıvrımı, araştırma sahasında Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819) (Tablo 3.80/1), Ortahisar/Hacı Kasım Camii (1820) (Tablo 3.80/2), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.80/3), Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii (1845) (Tablo 3.80/4), Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60) (Tablo 3.80/5), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867) (Tablo 3.80/6), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.80/7), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.80/8), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1883-84) (Tablo 3.80/9), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.80/10), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.80/11), Yomra/Özdil Mahallesi Merkez Camii (1891) (Tablo 3.80/12), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) (Tablo 3.80/13), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.80/14), Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902) (Tablo 3.80/15), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904) (Tablo 3.80/16), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.80/17), Akçaabat/Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabı (1910) (Tablo 3.80/18), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11) (Tablo 3.80/19) ve Çarşıbaşı/Yeniköy Mahallesi Merkez Camii (1940-46) (Tablo 3.80/20) mihraplarında tespit edilmiştir.

Tablo 3.80. Trabzon Mihraplarında "C" Kıvrımı

C kıvrımı, 1, 2, 3 ve 18 numaralı mihraplarda çerçeveyi belirleyen unsur olarak kullanılmıştır. 5 ve 10 numarada perde dilimlerini meydana getirirken, 11 numarada karşılıklı konumlandırılıp madalyon oluşturmuştur. 6 ve 16 numaralı örneklerde niş içine yerleştirilen çiçeklerin etrafını sarmakta 9 numaralı örnekte çiçek motiflerini, 12 numaralı örnekte niş içindeki yivleri birbirine bağlamaktadır. C kıvrımları, 4 ve 7 örneklerinde bağımsız bir motif olarak kullanılmışken, 8, 13, 17 ve 19 örneklerinde bakışımlı ya da ters konumlandırılmış ikili çeşitlemelere sahiptir. XIX. yüzyıl ile beraber kullanımı yoğunlaşan C kıvrımları, yüzyılın ilk yarısında sakin ve çubuksu görünümlere sahip iken, yüzyılın ikinci yarısında uçları volütlendirilmiş ve derinlik efekti yerleştirilmiştir. Örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Trabzon'da C kıvrımı, çeşitlendirilerek denenmiş bir formu ifade etmektedir.

Trabzon'da görülen S ve C kıvrımlarının benzer özellikleri özellikle Gürcistan/Keda/Khokhna Camii (1899-1900) (Tablo 3.81/1), Gürcistan/Khulo/Beghleti Camii (1870-1900) (Tablo 3.81/2)[936], Rize/Güneysu Çamlıca Mahallesi Ilıca Camii (1862) (Tablo 3.81/3)[937], Rize/İkizdere Güneyce Mahallesi Hacı Şeyh Camii (1886-87)

[936] Harris Brandts vd., 59, 149, 150.
[937] Muhammet Özkurt, 58-76.

(Tablo 3.81/4, 5a-b)[938] örneklerinde olduğu gibi Rize camilerinde kapı, minber, mihrap, vaaz kürsüsü gibi elemanlarda bulunmaktadır. Bu da Trabzon'un doğusunda üslup birliği sağlamış usta ekolünü göstermektedir.

Geometrik süsleme grubuna dahil edilecek S kıvrımı, C kıvrımı kadar yoğun kullanılmamış ise de bitkisel süslemeleri meydana getiren kıvrımdal ve dolamadal süslemelerinde yoğunluk kazanmıştır.

Tablo 3.81. Gürcistan ve Rize Camilerinde "C" ve "S" Kıvrımlar

3.4.2. Bitkisel Süslemeler

XV. ve XVII. yüzyıllar, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Bizans mirasını devralan Osmanlı Devleti'nin süsleme sanatlarının her alanında üstün seviyeye ulaştığı bir dönem olmuştur[939]. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren gözleme dayalı natüralist üslupta çiçek, ağaç, yaprak ve meyve gibi bitkisel karakterli bezemelerin süsleme sanatına dahil edilmesi ve bütün sanat dallarındaki eserlere uygulanması ise Türk süsleme sanatına

[938] Muhammet Özkurt, 135-159.
[939] Nevber Gürsu, *Türk Dokumacılık Sanatı Çağlar Boyu Desenler*, İstanbul 1988, 23.

yükselen bir ivme kazandırmıştır[940]. XVIII. yüzyıl ile birlikte yüzünü batıya dönen Osmanlı Devleti'nin sanat üslubu da bu yönde değişmiş ve Batı karakterli motifler, Osmanlı birikimi ile harmanlanarak kullanılmıştır. Özellikle süsleme konusunda değişimin yaşandığı bu süreçte, motiflerin çeşitliliği ve kullanım şeklinin değişimi sanatın farklılaşmasına sebep olmuştur.

Kataloğa dahil edilen erken, klasik ve geç dönem Osmanlı devrinden günümüze ulaşan mihrapların aktardığı bilgi de Osmanlı süsleme geleneğinin Trabzon'da da devam ettiğini göstermektedir. Sayıları az olmakla beraber hem erken ve klasik dönem eserlerinde hem de geç dönemde yapılmış eserlerde başkent İstanbul üslubuna yaklaşan süsleme repertuarının olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber Doğu Karadeniz'in yerel klasik özelliklerine sahip motiflerde mevcuttur.

Trabzon'da **ağaç** (servi, asma), **yaprak** (palmet, akant, defne) **çiçek** (lotus, lale, gül, gelincik ve soyut çiçekler), **meyve** (üzüm, nar, kozalak), **sebze** (mısır) ve bitkisel süslemelerin tamamlayıcısı olarak rumi, kıvrımdal ve dolamadallar kullanılmıştır.

Tasarımlarda kullanılan üslup, kent merkezinde daha gelişmiş özellikler gösterirken kırsal mimaride daha özgün formlar belirmektedir. Mihrapları süsleyen öğeler, genellikle çeşme ve mezartaşlarında sıklıkla kullanılan cenneti imgeleyen motiflerdir. Camilerde fiziki gerekliliğinin yanısıra kendisine yüklenen "*cennet kapısı*" sembolizmi, mihraplar için seçilen motifleri anlamlandırmaya yetmektedir.

3.4.2.1. Kıvrımdal ve Dolamadal

Bitkisel süslemelerin ana kompozisyonlarını oluşturmaya yardımcı olan dallar, bulunduğu alanın şekline göre dağılım sağlamaya elverişli olması ve akıcı yapısı sebebiyle süsleme programında her zaman kompozisyonu şekillendiren unsurlar olarak kullanılmıştır. Yılankavi ya da S kıvrımı şeklinde ilerleyen kıvrımdallar ve spiral yaparak süslemeye kavis yaratan dolamadallar Trabzon mihraplarında da bitkisel süslemelerin kompozisyon belirleyicisi durumundadır.

---

[940] H. Feriha Akpınarlı, "Osmanlı Dokumalarındaki Kuş Motifinin İncelenmesi", *Ciepo-18 Erken-Osmanlı ve Osmanlı Araştırmaları, Uluslararası Komitesi-15. Sempozyumu (25-30 Ağustos),* Zagrep/Hırvatistan 2008, 1.

XIX. yüzyıl mihrapları ile başlayan bu uygulama XX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam ettirilmiştir ve Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813) (Tablo 3.82/1), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834) (Tablo 3.82/2), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35) (Tablo 3.82/3), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.83/4), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845) (Tablo 3.82/5), Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii (1845) (Tablo 3.82/6), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Tablo 3.82/7), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.82/8), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.82/9), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) (Tablo 3.82/10a-b), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.82/11), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.82/12), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1883-84) (Tablo 3.82/13), Ortahisar/Konak Camii (1884) (Tablo 3.82/14a-b), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.82/15), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) (Tablo 3.82/16a-b), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.82/17), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07) (Tablo 3.82/18), Araklı/Merkez Büyük Camii (1907) (Tablo 3.82/19a-b), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.82/20a-b), Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910) (Tablo 3.82/21a-b), Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (1910-11) (Tablo 3.82/22), Vakfıkebir/Demirci Mahallesi Merkez Camii (1930) (Tablo 3.82/23) ve Çarşıbaşı/Yeniköy Mahallesi Merkez Camii (1940-46) (Tablo 3.82/24) mihraplarında uygulanmıştır.

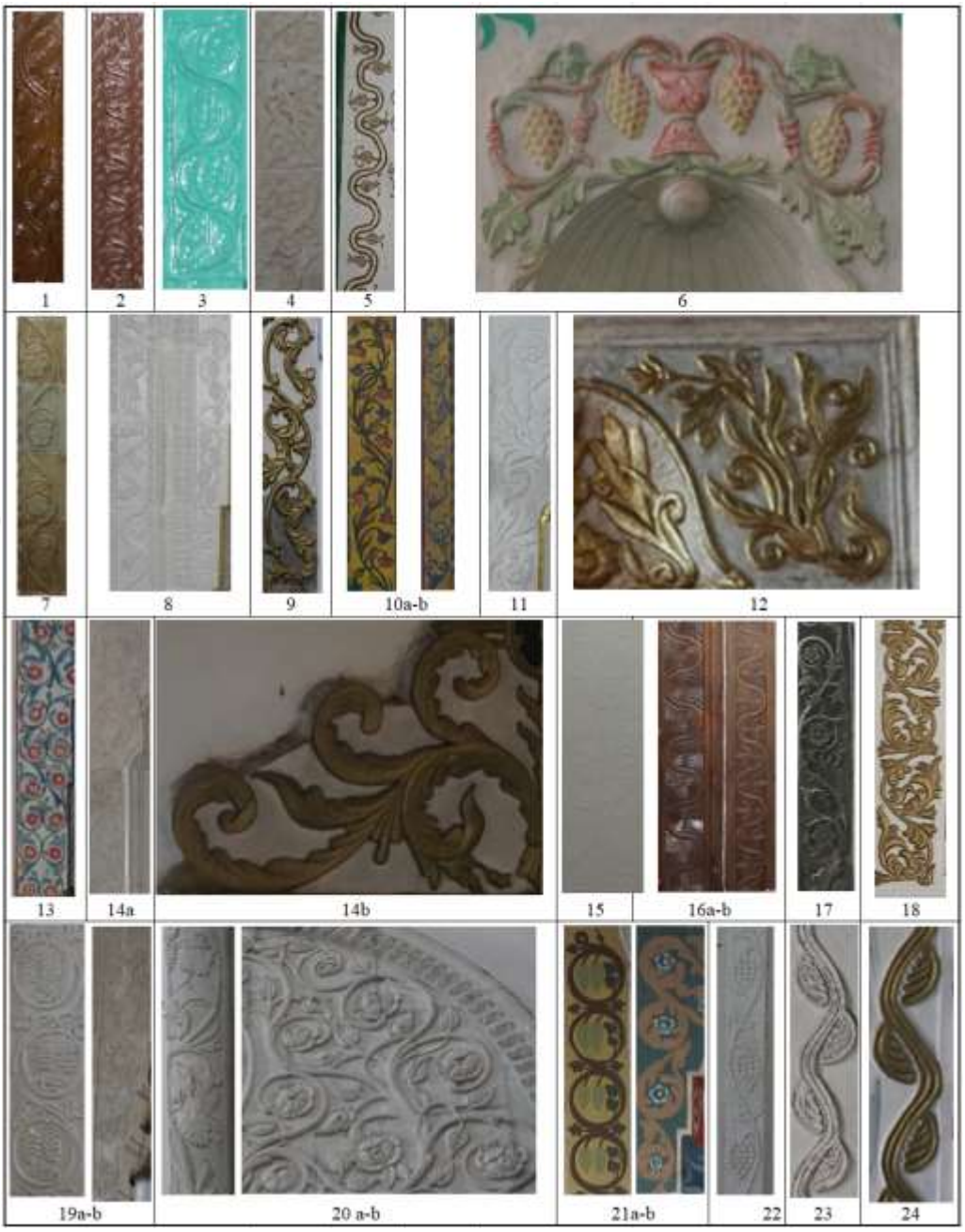
Ahşap (1, 2, 16a-b) ve taş mihraplarda görülen kıvrımdallar, kalemişi teknik (10ab, 13) ile de uygulanmıştır. Yüzyılın ilk yarısında basit silme/şerit düzenleri ile ilerleyen dal kompozisyonları, yüzyılın ikinci yarısında akant ya da diğer yapraklar ile güçlendirilmiş ve dolgun bir görünüme kavuşturulmuştur.

Kıvrımdal ve dolamadallar, tıpkı S-C kıvrımında olduğu gibi Trabzon örneklerine benzer halleriyle Gürcistan/Khulo/Beghleti Camii (1870-1900) (Tablo 3.83/1)[941], Rize/Güneysu Çamlıca Mahallesi Ilıca Camii (1862) (Tablo 3.83/2) ve Rize/Ardeşen Doğanay Mahallesi Camii (1897) (Tablo 3.83/3)[942] mihraplarında da görülmektedir. Mihraplar dışında ise Gürcistan/Shuakhevi/Dghvani Camii (1907) giriş kapısında

[941] Harris Brands vd. 59.
[942] Muhammet Özkurt, 69, 119.

(Tablo 3.84/1), Gürcistan/Shuakhevi/Goginauri Camii (1843) tavan süslemelerinde (Tablo 3.84/2)[943], Rize/Güneysu Çamlıca Mahallesi Ilıca Camii (1862) mahfilinde (Tablo 3,84/3), Rize/İkizdere Çamlık Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.84/4) ve Rize/Ardeşen Doğanay Mahallesi Camii (1897) (Tablo 3.84/5)[944] sütunlarında görülmektedir.

Tablo 3.82. Trabzon Mihraplarında Kıvrımdal ve Dolamadallar

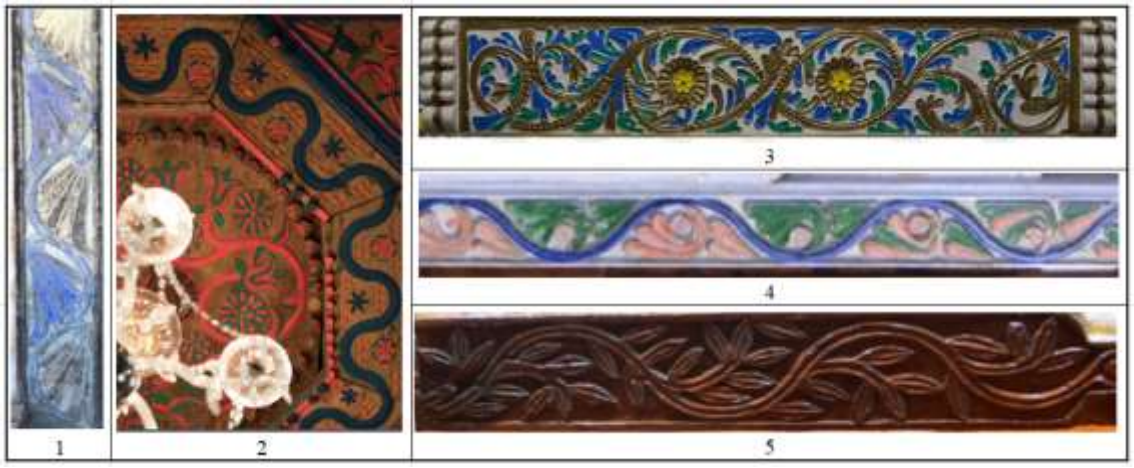

[943] Harris Brandts vd., 102, 136.
[944] Muhammet Özkurt, 71, 91, 117.

Tablo 3.83. Gürcistan ve Rize'de Süslemesi Kıvrımdallarla Çeşitlendirilen Mihrap Örnekleri

Tablo 3.84. Gürcistan ve Rize'de Kıvrımdal ve Dolamadallar

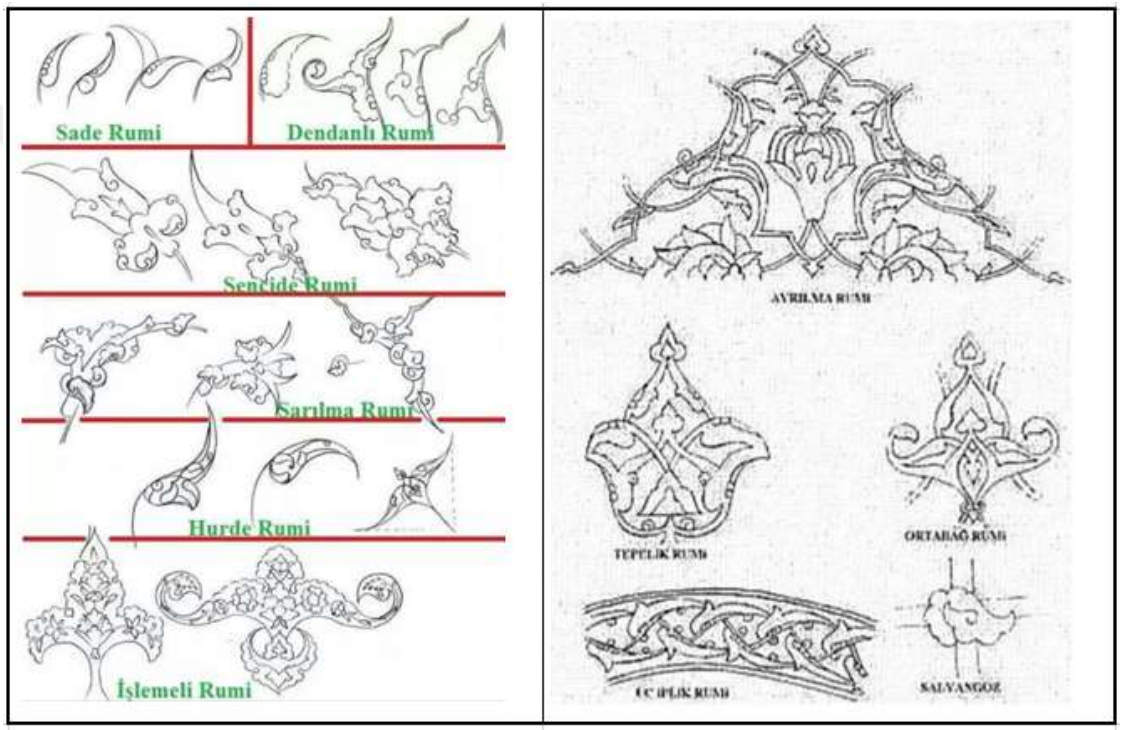
3.4.2.2. Rumi

Sözlük anlamı, "Anadolu veya Anadolu'ya ait" olan rumi, alt kısmı şişkince bir virgül, üst kısmı ise kıvrımlı ve ince olan stilize edilmiş bir formdur. Ortaya çıkışı ve

kökeni konusunda farklı görüşler[945] olan rumi motifinin Anadolu'da kullanımı Selçuklu Devleti ile beraber bitkisel hatayi ve şakayık gibi motiflerle belirginlik kazanmıştır.

Rumiler çizilişlerine göre sade, dendanlı, kanatlı, sarılma (picide), sencide, hürde, dilimli ve işlemeli rumi olarak farklı tiplere ayrılırken, kompozisyondaki kullanımına göre ayrılma, tepelik, ortabağ, üç iplik ve salyangoz rumi gibi farklı isimlendirmelerle bilinmektedir (Tablo 3.85)[946].

Tablo 3.85. Çizilişlerine ve Kompozisyondaki Kullanımına Göre Rumi Tipleri[947]

Taş, çini, ahşap, maden, alçı gibi malzemeler üzerinde sıklıkla tatbik edilen rumi, mihrap süslemelerini de zenginleştiren bir motif olmuştur. Anadolu dışında Ribat-ı Şerif (1114-115) mihrabının üzerinde helezonik rumiler, Barsiyan Mescidi Cuma (1134), Ardistan Mescidi Cumasında (1158) girift rumi kompozisyonları, XII. yüzyıla

[945] Sanat Tarihi araştırmacıları iki farklı görüşü savunarak, ruminin Orta Asya kaynaklı hayvan üslubuna dayandığını ve zoomorfik kökenli olduğunu ya da bitkisel süslemeler içerisinde aşırı stilize edilmiş yaprak motifi olduğu hususunda ikiye ayrılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Şimşir, *Konya'daki Selçuklu Mimarisinde Rûmi Motifi*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002, 12-28; Şeyda Yavuz, *Süsleme Sanatlarında Rumi Motifi ve Tarihsel Gelişimi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2008, 2-20; Hakan Yıldız, *Anadolu Selçuklu Devri Kayseri Yapılarında Palmet, Rumi ve Lotus Motifi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2019, 15-17.

[946] Ayrıntılı bilgi için bkz. Anonim, *Rumi Motifleri 1-2*, MEGEP, Ankara 2008.

[947] https://tr.pinterest.com/pin/448530444118733144/ (Erişim Tarihi: 14.04.2021)

tarihlenen Hemedan'daki Kümbeti Aleviyan mihrabında serbest dağılımlı iri plastik rumiler yer almaktadır. Selçukluların kullandığı motif, Anadolu'ya da taşınmış ve en çok kullanılan motifler arasında yerini almıştır. Osmanlı dönemi öncesinde Harran Ulu Camii, Mardin Ulu Camii, Mardin Kızıltepe Ulu Camii, Mardin Zinciriye Medresesi, Hasankeyf Koç Camii, Hasankeyf Sultan Süleyman Camii, Hasankeyf Yamaç Külliye Camii, Diyarbakır Parlı Safa Camii, Konya Sahip Ata, Develi Hızır İlyas Türbesi, Çay Taş Medrese, Kayseri Sultan Han Köşk Mescidi, Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297) ve Ankara Arslanhane Camii mihraplarında rumi ve rumili kompozisyonlar görülmektedir[948].

Erken Osmanlı döneminde Bursa Orhan Camii (1340) ve Bergama Yıldırım Camii (1399) mihrap çerçeveleri ile Bursa Yesil Camii (1419) ve Edirne Muradiye Camii (1436) mihraplarının çerçeve ve sütunce bölümlerinde rumi motifi izlenmektedir[949]. Bunların dışında Bursa Orhan Camii, Behramkale Hüdavendigar Camii, Ankara Hacı İvaz Mescidi, Ankara Direkli Camii, Edirne Şah Melek Paşa Camii, Kütahya Hisar Bey Camii mihraplarında şerit ve bordürlerde bulunan rumi motifi Erken Osmanlı dönemi rumili mihraplara verilebilecek örnekler arasındadır[950].

Klasik Osmanlı dönemi eserlerinden İstanbul Fatih Camii (1470), Amasya (1486), Edirne (1488) ve İstanbul (1505) II. Bayezid camileri ile İstanbul Şehzâde Camii (1548), İstanbul Süleymaniye Camii (1556), Konya Sultan Selim Camii (XVI. yüzyılın ikinci yarısı), Manisa Muradiye Camii (1586) ve İstanbul Sultan Ahmet Camii (1617) mihraplarında taç kompozisyonlarını nihayetlendiren tepelik bordürlerinde bulunan rumi, İstanbul Bayezid Camii (1505) mihrabının taç yüzeyi, çerçeve perdesi ve köselik kabaralarında, İstanbul Sultan Selim Camii (1522) mihrap çerçevesi üzerindeki yazının köseliklerinde, İstanbul Şehzâde Camii (1548) mihrabının taç ve alınlıktaki çerçeveli yazının köseliklerinde, İstanbul Süleymaniye Camii (1556) mihrap alınlığındaki

---

[948] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 400; Butasım, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi Mihrapları (1515-1915)*,354, Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 301-304.

[949] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 242.

[950] Butasım, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi Mihrapları (1515-1915),* 335; Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* 303.

çerçeveli yazı içerisinde ve İstanbul Sultan Ahmet Camii (1617) mihrabında sütunce gövdelerinin alt kısmındaki geniş yüzeyli bilezikler üzerinde bulunmaktadır[951].

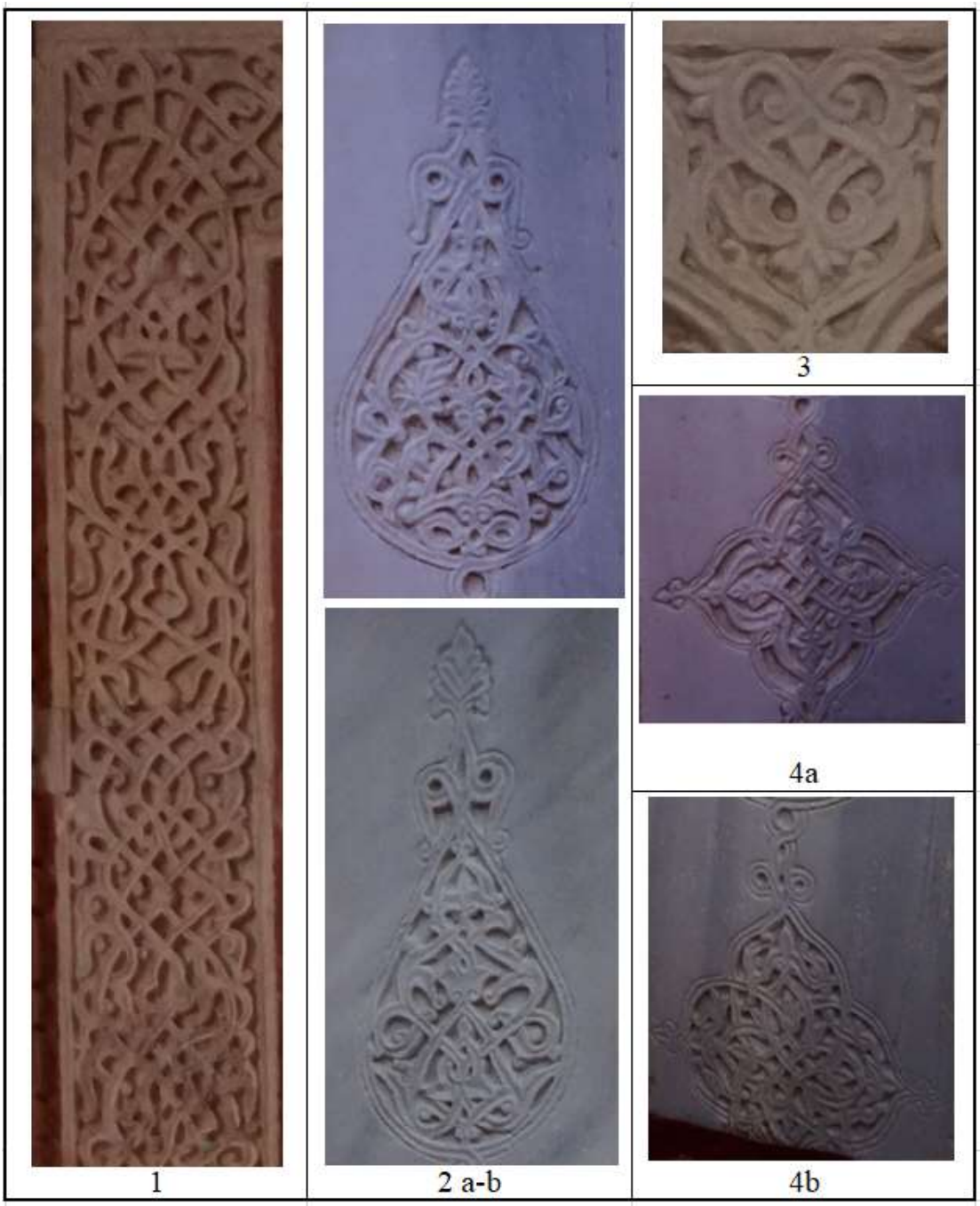
Geç dönem Osmanlı cami mihraplarında hakim olan akant süslemelerinin ağırlığına karşın sadece İstanbul Yıldız Hamidiye Camii (1886) mihrabında, Türk neo-klâsik akımına bağlı olarak, rûmi üslûbunun yeniden canlandırıldığı izlenir. Geç dönemin sonunda rûmi süslemenin neo-klâsik bir anlayışla yeniden uygulandığı tek örnek olan bu mihrabın taç bölümü, tek eksenli çok kurgulu bir düzenlemeyle süslenmiştir. Birbirinin tekrarı olan her bir tepelik motifi birim kompozisyonlardan meydana gelen rûmi süslemeyle dolgulanmış, köşeliği ise bakışımlı rûmi kıvrım dallarla süslenmiştir[952].

Bu özel örneğin dışında Geç dönem Osmanlı cami mihrapları içerisinde rûmi grubu motiflerin belirli bir süsleme kompozisyonu oluşturmaktan çok, tamamlayıcı süs öğeleri olarak kullanıldığı İstanbul Nuruosmaniye Camii (1749-55) mihrap köşelikleri, Ayazma Camii (1761) mihrabının taç, çerçeve ve köşelik bölümleri, Laleli Camii (1763) mihrap tacı, Eyüp Sultan Camii (1800) mihrap nişi, Nusretiye Camii (1826) ve Mecidiye Camii (1848) mihrabının çerçevesi ile Ortaköy Camii (1854) mihrabının taç bölümü gibi örnekler de mevcuttur[953].

Trabzon'da sadece erken dönem eserlerinden Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) ve Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1514) mihraplarında rumi motifi ile karşılaşılmaktadır. Rumiler, Ortahisar Fatih Büyük Camii'nin beşinci bordüründe (Tablo 3.86/1), mukarnas yuvalarında (Tablo 3.86/3) grift bitkisel süslemelerde kenarlardan kompozisyonu saran tamamlayıcı unsur olarak kullanılmışken niş içinde bulunan şemse uçlarında (Tablo 3.86/2a-b, Tablo 3.86/4 a-b) merkezi kompozisyonlu olarak kullanılmıştır. 1514 tarihli Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii mihrabının 1883-84'de yapılan kalemişi süslemelerinde karşımıza çıkan rumiler (Tablo 3.87) ise lotusları ortadan kenetleyen düz formlarıyla neoklasik bir anlayışla verilmiştir.

[951] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 242-243.
[952] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 244-245.
[953] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 244-245.

Tablo 3.86. Ortahisar/Fatih Büyük Camii Mihrabında Bulunan Rumi Motifleri

Tablo 3.87. Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii Mihrabında Bulunan Rumi Motifi

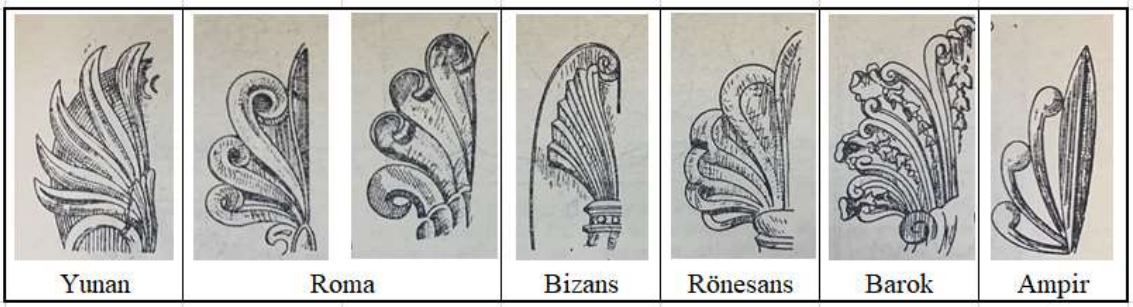
3.4.2.3. Palmet

Palmiye ağacının yaprakları olan palmet motifi (Tablo 3.88), palmiye yapraklarının şeklinin ele benzemesi ve Latince beş (5) rakamının karşılığı (palma) olduğu için bu isimle bilinmektedir[954]. Temelde bir orta ekseninin iki yanına altı ve üstü kıvrık bitki saplarının eklendiği ve üst kısmının tepecikle/taç yaprakla sonlandığı beş bölümlü bir yapıya sahiptir. Çok parçalı ve simetrik yapısıyla sonsuz çeşitleme imkanlarına açık bir kompozisyon olması[955] tarihi süreç içerisinde coğrafyaya ve dönemlere göre farklılıklarla yorumlanma imkanı sağlamıştır (Tablo 3.89).

Tablo 3.88. Palmiye yaprağı ve örnek palmet çizimi[956]

Tablo 3.89. Palmetin farklı kültürlerde üslupsal değişimi[957]

[954] Celal Esad Arseven, "Palmet", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, *IV*, 1557-1558.
[955] Selçuk Mülayim, "Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi", *Anadolu (Anatolia), 20*, Ankara 1984, 141–153.
[956] https://tr.depositphotos.com/vector-images/anthemion.html?offset=100&qview=217987184 (Erişim Tarihi: 04.05.2021).
[957] https://istanbulseo.net/wiki/Palmette (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

Kaynağının Mısır ya da Orta Asya olduğu düşünülen motif, Antik dönem kültürlerinde zafer alameti olarak sanatta yer bulurken, İslam sanatında ağaçların birbirine benzemesi sebebiyle "cennet ağacı" olarak nitelendirdikleri hurma ağacı ile özdeşleştirilmiştir. Anadolu Selçuklularında rumi ile beraber kullanımı ile temel bezeme unsurlarından biri haline gelmiş ve Erken Osmanlı Sanatında da Selçuklu etkisiyle üç dilimli formuyla yaygın bir biçimde kullanılmıştır[958].

Ahşap, maden, halı, stuko, tezhip, taş, çini gibi çok çeşitli malzeme üzerinde görülen palmet, Ampir üslupla Avrupa mimarisinde yeniden yorumlanmıştır (Tablo 3.90). Aynı uygulama Osmanlı sanatında da etkili olmuş, XIX. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen İstanbul Nusretiye Camii'nin kubbe ve hünkâr kasrında yer alan sıva üzeri kalemişi tekniği uygulanan bezemelerinde, Keçecizâde Fuat Paşa Camii ile Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Cami'nin yine kalemişi bezemelerinde stilize palmet motifleri uygulanmıştır[959]. Bursa Emir Sultan Camii'de revak tonozunda, pencerelerin üzerinde yer alan bitkisel dolguların içinde, kubbe bezemelerinde rumi ile beraber kullanıldığı bilinmektedir[960].

---

[958] Mısır'da yaygın olan palmiye ve papirüsün sanatı etkilediği düşüncesiyle temellendirilen bu görüşe göre palmet, Mısır'dan Minos sanatına, Mezopotamya ve Anadolu'ya, Hitit ve Fenike sanatına geçmiştir. M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren de bu çevrede sevilerek kullanılan palmetin, klasik Yunan sanatı ile ardından gelen Helenistik dönemde de görülmüştür. Ayrıca pazırık kurganlarından çıkarılan at koşum takımlarında, keçelerde, halılarda motife rastlanılması menşeinin Orta Asya olabileceği ve bu yolla Türklere geçmiş olabileceğini düşündürtmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Kenan Bilici, "Anadolu Türk Süsleme Sanatında Bazı Terminolojik Problemler" *Ankara Sanat, 238,* Ankara 1986, 27; Cevat Başaran, "Anadolu Roma Çağı Lotus-Palmet Örgesinde Tip Gelişimi", *Türk Arkeoloji Dergisi, 28*, Ankara 1989, 53-72; Nurettin Koçhan, *Anadolu Mimari Bezekleri Hellenistik Çağ Lotus-Palmet ve Yumurta Dizisi,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1987; Hamza Gündoğdu, "İkonografik Açıdan Türk Sanatında Rûmî ve Palmetler", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar,* Ankara 1993, 199-201; Erkan Aygör-Hacer Kara, "Rumi ve Palmet Motifleriyle Süslenen I. Ulusal Mimarlık Dönemi Konya Çeşmeleri", *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, XIX,* 2018, 155-184. Zekeriya Şimşir, *Konya Selçuklu Çinilerinde Kullanılan Motifler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990; Kifayet Özkul, Sivas Gök Medrese Bezemeleri, Semboller ve Anlamları, *Şehir ve Medeniyet Dergisi, 6(11),* 2020, 61; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I,* 27; Alev Çakmakoğlu Kuru, "Orta Asya Türk Sanatında Palmet ve Lale Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme", *Belleten, 61(230),* Ankara 1997, 37-42.

[959] Oktay Hatipoğlu, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilernde Kalem İşi Tezyinat,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, 85-89.

[960] Duygu Gök, *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Bezeme Sanatının Gelişimi: Bursa Emir Sultan Cami Bezemeleri Üzerine Bir İnceleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa 2018, 108, 117.

Tablo 3.90. Palmetin Antik ve Neoklasik kullanımlarına örnek[961]

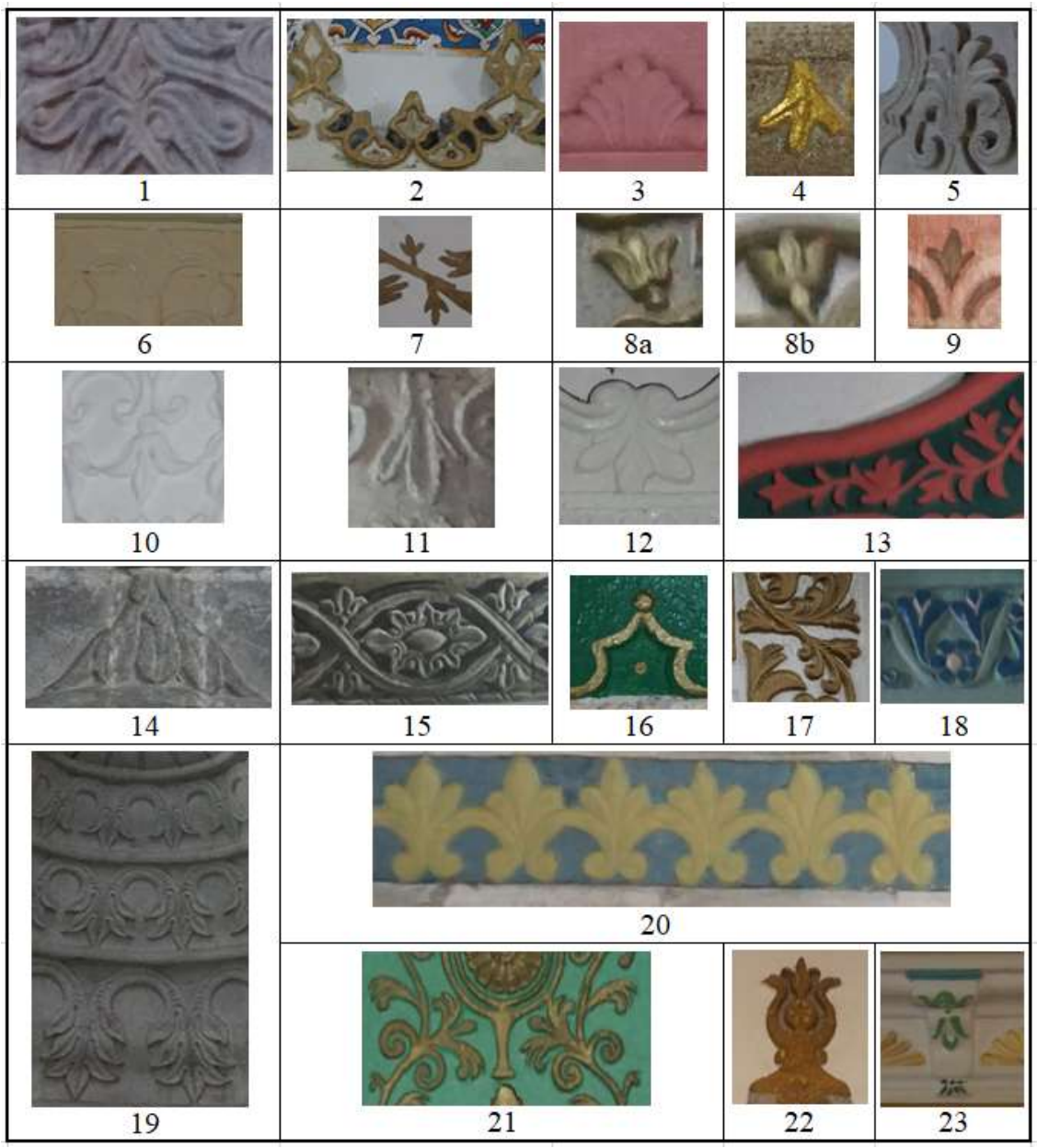

Trabzon ili mihraplarında Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) (Tablo 3.91/1), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1514) (Tablo 3.91/2), Ortahisar/Tekke (Havva Hatun) Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.91/3), Akçaabat/Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii (1804) (Tablo 3.91/4), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.91/5), Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.91/6), Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii (1846) (Tablo 3.91/7), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.91/8 a-b), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867) (Tablo 3.91/9), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzylın son çeyreği) (Tablo 3.91/10), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.91/11), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.91/12), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89) (Tablo 3.91/13), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii (1896) (Tablo 3.91/14), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.91/15),

[961] Redgrave, 39, 53.

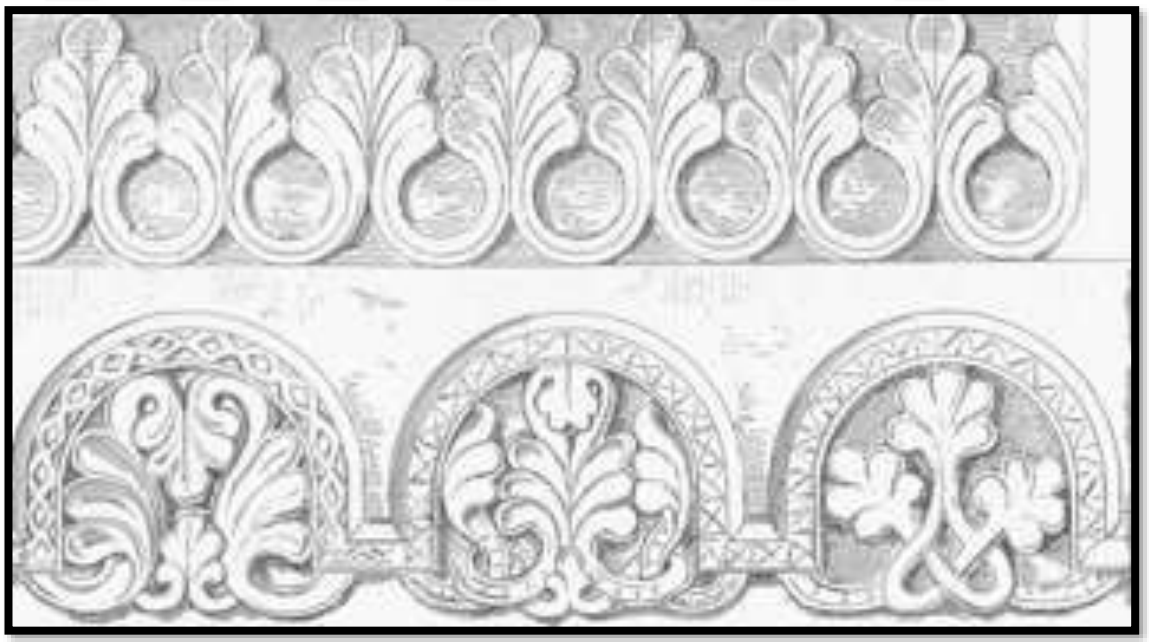
Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902) (Tablo 3.91/16), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07) (Tablo 3.91/17), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11) (Tablo 3.91/18), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.91/19), Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910) (Tablo 3.91/20), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912) (Tablo 3.91/21), Vakfıkebir/Yıldız Mahallesi Camii (1930) (Tablo 3.91/22), Maçka/Ormaniçi Mahallesi Camii (1948) (Tablo 3.91/23) olmak üzere çeşitlendirilmiştir.

Tablo 3.91. Trabzon Mihraplarında Palmetler

Trabzon mihraplarında palmet kullanımı, erken Osmanlı eserlerinden XX. yüzyılın ilk yarısına kadar geniş bir zaman dilimine yayılmıştır. İlk örnek olan Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) mihrabında rumilerle beraber Selçuklu geleneğini yansıtmakta, 1514 tarihli Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii'de erken ve klasik dönem mihraplarına uygun şekilde tepelik süslemelerinde karşımıza çıkmaktadır. Gelişimini Ampir ve Eklektik üslubun eserlerinde de gösteren palmet, XIX. yüzyılda basit formlarla tepelik, kanat, kavsara, sütun süslemelerinde yerini almıştır. XX. yüzyılın ilk yıllarında bu formun devam etmesinin yanı sıra Avrupa neoklasiğine yaklaşan tarzda eserlerin olduğu da gözlemlenmektedir. Trabzon mihrapları için bu kullanımı ünik olan palmetler, Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) mihrabının kavsara içini hareketlendirilen süslemelerde görülmektedir. C kıvrımlarının uçlarına yerleştirilen çanakların ortada birleşimi ile meydana gelen palmet dizisi, kavsara kademelerinin genişliğine göre yaprak sayısı artırılarak Trabzon için özel bir kullanımı sergilemektedir. Aynı forma sahip palmet ve C kıvrımı birleşimi kendini Avrupa mimarisinde de sıklıkla tekrar ettiren önemli tezyini unsurlardan biridir (Tablo 3.92).

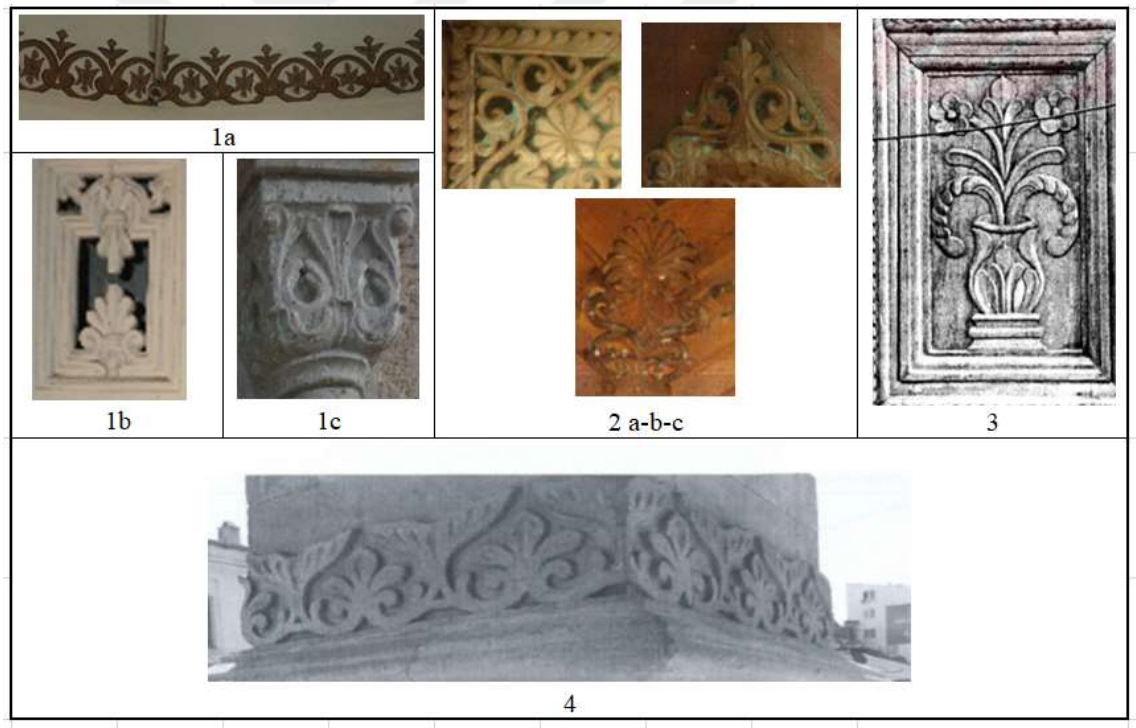
Tablo 3.92. Avrupa Mimari Süslemelerinde Neoklasik Palmet Örneği[962]

[962] Dover, Empire Designs, CD Room&Book; Karl Alexander-Von Heideloff, Medieval Ornament (950 Illistrations), Picture 19/a.

Trabzon'da mihrapların dışında Ortahisar/Hacı Yahya Cami kubbe eteği (Tablo 3.93/1a), Araklı/Kayacık Orta Mahalle Camii minberi (Tablo 3.93/1b), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Camii sütun başlığı (Tablo 3.93/1c) gibi örneklerde görülen palmetler, bölge mimarisi içinde tezyini unsur olarak yaygın bir biçimde kullanılan süsleme öğesi durumundadır. Bayburt konutlarında tavan köşebentlerinde (Tablo 3.93/2a-b-c)[963], Samsun/Havza Mısmılağaç Mahallesi Camii minberinde (Tablo 3.93/3)[964] ve Samsun Eski Belediye Binası giriş cephesi sütun başlığında (Tablo 3.93/4)[965] görülen palmetler, XIX. yüzyıl palmet kullanımına sadece birkaç örnektir. Mimari yapıların duvar yüzeylerinde, tavan süslemelerinde, kapı, mihrap, minber gibi elemanlarda karşımıza çıkan ve karakteristik bir görünüm arz eden palmetler, tezyin üslubunun ortak dilinin bütün mimari elemanlara yansıtıldığını göstermektedir.

Tablo 3.93 Bölge Mimarisinde Palmet Kullanımlarına Örnekler

[963] Hatice Uçar, 152-156.
[964] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 629, 636, 952.
[965] Seyfi, *Samsun'da XIX. Yüzyılda Batı Tesirli Binaların Cephe Mimarisi*, 170.

3.4.2.4. Akant

Yunanca akantha (diken) kelimesinden gelen ve Türkçede ayı pençesi olarak bilinen akant, kalın, silindirik ve dik çiçekleri olan yaprakları dikenli otsu bir bitkidir (Tablo 3.94)[966].

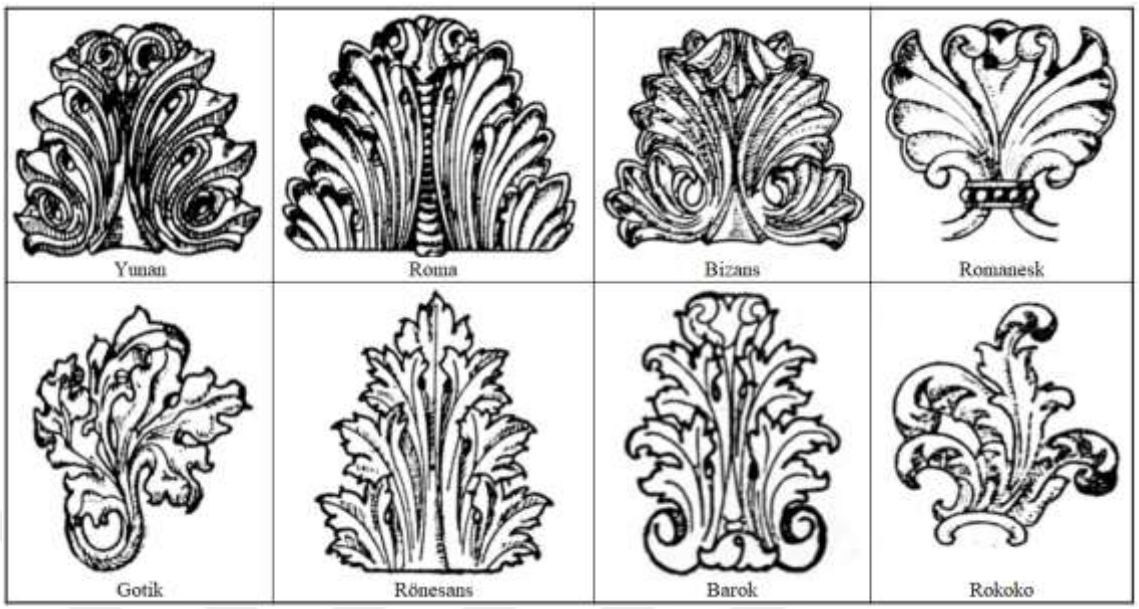
Tablo 3.94. Akant Yaprağı ve Çiçeği

Mimaride kullanımı ilk olarak M.Ö. V. yüzyılda Antik Yunan coğrafyasında görülmüşse de[967] Helenistik ve Roma dönemlerinde plastr, sütun başlıkları, frizler, seramikler, mezar stelleri ve lahitlerde yaygın bir şekilde kullanılarak asıl gelişimini tamamlamıştır. Bizans kültür çevresinde çeşitlendirilen motif; Romanik, Gotik, Rönesans, Barok ve Rokoko formlarıyla tipolojik bir farklılık yaşamıştır (Tablo 3.95)[968]. Avrupa sanatında İtalya/Syracuse Katedrali (Barok) (Tablo 3.96/1), Almanya/Linderhof Sarayı (Rokoko) (Tablo 3.96/2), Fransa La Madeleine Kilisesi (Ampir) (Tablo 3.96/3) örneklerinde görüldüğü gibi formları üslubun dinamizmine ayak uydurmuş ve dönemsel değişiklik yaşamıştır.

[966] Yıldız Demiriz, "Acanthus; Türkiye'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi 3(3),* 19.
[967] Franz Sales Meyer, *A Handbook Of Ornament,* Karlsruhe 1920, 34-35.
[968] Mustafa Yıldızlı, *Parion Ttiyatrosu Victoria'lı Alınlık Işığında Akanthuslar Arasında İşlenen Figürler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2017, 16-18.

Tablo 3.95. Dönemlere ve Üsluplara Göre Akant Formları[969]

Tablo 3.96. Avrupa Sanatında Barok, Rokoko ve Ampir Akant Formlarına Örnekler[970]

Akant, Anadolu Türk sanatında devşirme malzemeye bağlı olarak Selçuklu ve Beylikler dönemi eserlerinde görülmekle birlikte[971] esas kullanımını Barok üslup ile yakalamıştır. XVIII. yüzyıl çeşme mimarisi ile başlayan kullanım, taş ve mermer süslemede bütün mimariye yayılarak stilize ya da natüralist görünümleriyle çeşitlendirilmiştir. İstanbul III. Ahmet Çeşmesi[972] frizinde olduğu gibi coşkulu Barok

[969] https://en.wikipedia.org/wiki/Acanthus_(ornament)#/media/File:Timeline_of_acanthus_leafes_in_different_styles,_each_one_beaing_notated_with_a_letter._a-Greek,_b-Roman,_c-Byzantine,_d-Romanesque,_e,_f-Gothic,_g-Renaissance,_h,_i-Baroque,_j,_k-Rococo.jpg (Erişim Tarihi: 20.05.2021)
[970] https://en.wikipedia.org/wiki/Acanthus_(ornament) (Erişim Tarihi: 20.05.2021)
https://onedio.com/haber/detaylari-fark-ettiginiz-an-nasil-yapildigina-kesinlikle-anlam-veremeyeceginiz-birbirinden-ihtisamli-13-mimari-yapi-846930 (Erişim Tarihi: 20.05.2021)
https://en.wikipedia.org/wiki/La_Madeleine,_Paris (Erişim Tarihi: 20.05.2021)
[971] Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Anadolu (Anatolia), 12,* Ankara 1968, 17.
[972] Sevinçtav Kanlıçay, 35.

(Tablo 3.97/1), İstanbul Mihrişah Valide Sultan Sebili'nde[973] olduğu gibi zarif Rokoko (Tablo3.97/2) ve İstanbul Dolmabahçe Sarayı[974] tavan süslemelerinde olduğu gibi kabuksu Ampir (Tablo 3.97/3) stilleri ile mimari eserler üzerinde tatbik edilmiştir.

Tablo 3.97. Osmanlı Sanatında Barok, Rokoko ve Ampir Akant Formlarına Örnekler

Osmanlı sanatında batılı üslupların getirisi olarak yoğun bir biçimde kullanılan akantlar, Trabzon mihraplarının da önemli süslemelerinden biri olmuş, tek başına kullanılan frontal duruşları ve kıvrımdalların iç bükey ya da dışbükey kısımlarını dolgunlaştıran formlar olmak üzere iki farklı tipte sanat literatürüne aktarılmıştır.

Frontal ve simetrik akant yaprakları, Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii (1845) (Tablo 3.98/1), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.98/2a-b), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.98/3a-b), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89) (Tablo 3.98/4), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii (1896) (Tablo 3.98/5), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.98/6), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85) (Tablo 3.98/7), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.98/8),

[973] http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=241 ; (Erişim Tarihi: 20.05.2021).
[974] https://istanbultarihi.ist/318-xix-yuzyil-istanbulunda-iki-saray#gallery-5 (Erişim Tarihi: 20.05.2021).

Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.98/9) ve Akçaabat/Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabı (1910) (Tablo 3.98/10) olmak üzere toplam 10 mihrapta 12 farklı form ile yansıtılmıştır. XIX. yüzyılın ortasından XX. yüzyılın ilk on yılı içinde görülen bu form, kavsara kademe yüzeylerini ve sütun başlıklarını süsleyen yapraklardır. XIX. yüzyılda Ampir ve Eklektik üslup içindeki yerel uygulamaları ifade eden frontal dik akantlar, XX. yüzyılın ilk yarısında (9-10) daha ustaca işlenmiştir.

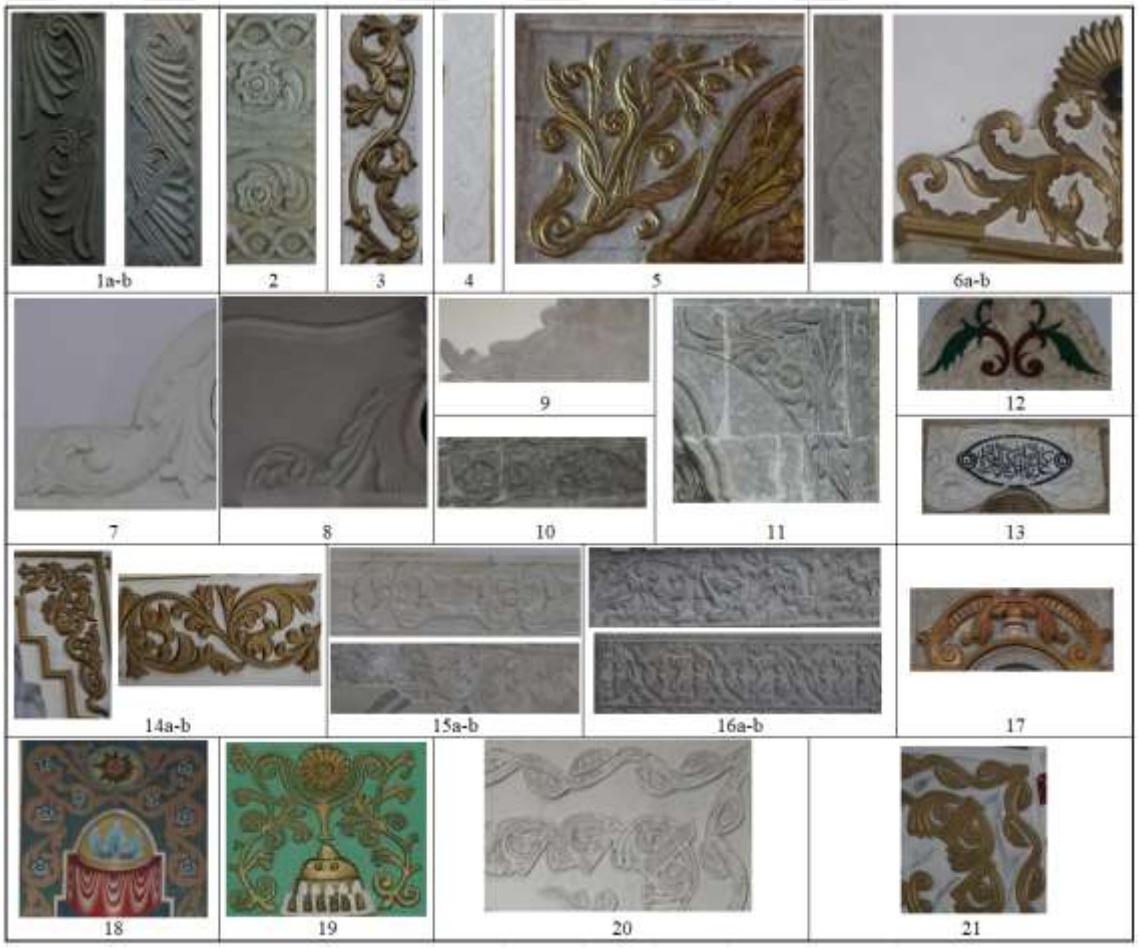
Tablo 3.98. Trabzon Mihraplarında Frontal Akantlar

Kıvrımdal ve dolamadalları belirginleştiren akant yaprakları ise Trabzon'da daha çok tercih edilmiştir. Toplam 21 mihrapta 26 farklı form ile mihrapların tepelik, köşelik ve bordürlerinde görülen bu akantlar, Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.99/1a-b), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Tablo 3.99/2), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.99/3), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.99/4), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.99/5), Ortahisar/Konak Camii (1884) (Tablo 3.99/6a-b), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.99/7), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85) (Tablo 3.99/8), Beşikdüzü/Akkese Mahallesi Merkez Camii (1888) (Tablo 3.99/9), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.99/10), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii (1896) (Tablo

3.99/11), Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902) (Tablo 3.99/12), Of/Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii (1904-05) (Tablo 3.99/13), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07) (Tablo 3.99/14a-b), Araklı/Merkez Büyük Camii (1907) (Tablo 3.99/15a-b), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.99/16a-b), Akçaabat/Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabı (1910) (Tablo 3.99/17), Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910) (Tablo 3.99/18), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912) (Tablo 3.99/19) Vakfıkebir/Demirci Mahallesi Merkez Camii (1930) (Tablo 3.99/20) ve Çarşıbaşı/Yeniköy Mahallesi Merkez Camii (1940-46) (Tablo 3.99/21) mihraplarında bulunmaktadır.

Tablo 3.99. Trabzon Mihraplarında Dalları Dolgulayan Akantlar

Mihrap mimarisinde özellikle kent merkezi ve merkeze yakın olan kırsal cami mimarisinde görülen akant yaprağının, Trabzon'da yine kent merkezinde başkent üslubuna yaklaşır tarzda uygulandığı örneklerden anlaşılmaktadır. Merkez Ortahisar'ın doğusundaki ilk ilçe Araklı, batısındaki ilk ilçe Akçaabat ve güneydeki ilk ilçe olan

Maçka diğer akant uygulamalarına sahip merkezlerdir ki bu da kent merkezinde yaygın olan akantın yakın çevrede uygulama alanı bulduğunu göstermektedir. Ortahisar'da Konak Camii giriş kapısında (Tablo 3.100/1a), Tavanlı Camii sütun başlığında (Tablo 3.100/1b), son cemaat yeri kemer alınlığında (Tablo 3.100/1c), Fatih Küçük Camii son cemaat yeri sütun başlığında (Tablo 3.100/1d), Akçaabat'ta Yeni Camii giriş kapısında ve minber tacında (Tablo 3.100/2a-b), Araklı Kayacık Mahallesi Camii minberinde (Tablo 3.100/3), Maçka'da Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii giriş kapısı kilit taşında (Tablo 3.100/4a) ve kapı alınlığında (Tablo 3.100/4b), Akmescit Mahallesi Camii vaaz kürüsünde (Tablo 3.100/4c) görülen akantlar mihraplarda ki akantlarla benzerlik göstermektedir.

Tablo 3.100. Trabzon Camilerinde Mihraplar Dışında Akant Kullanımlarına Örnekler

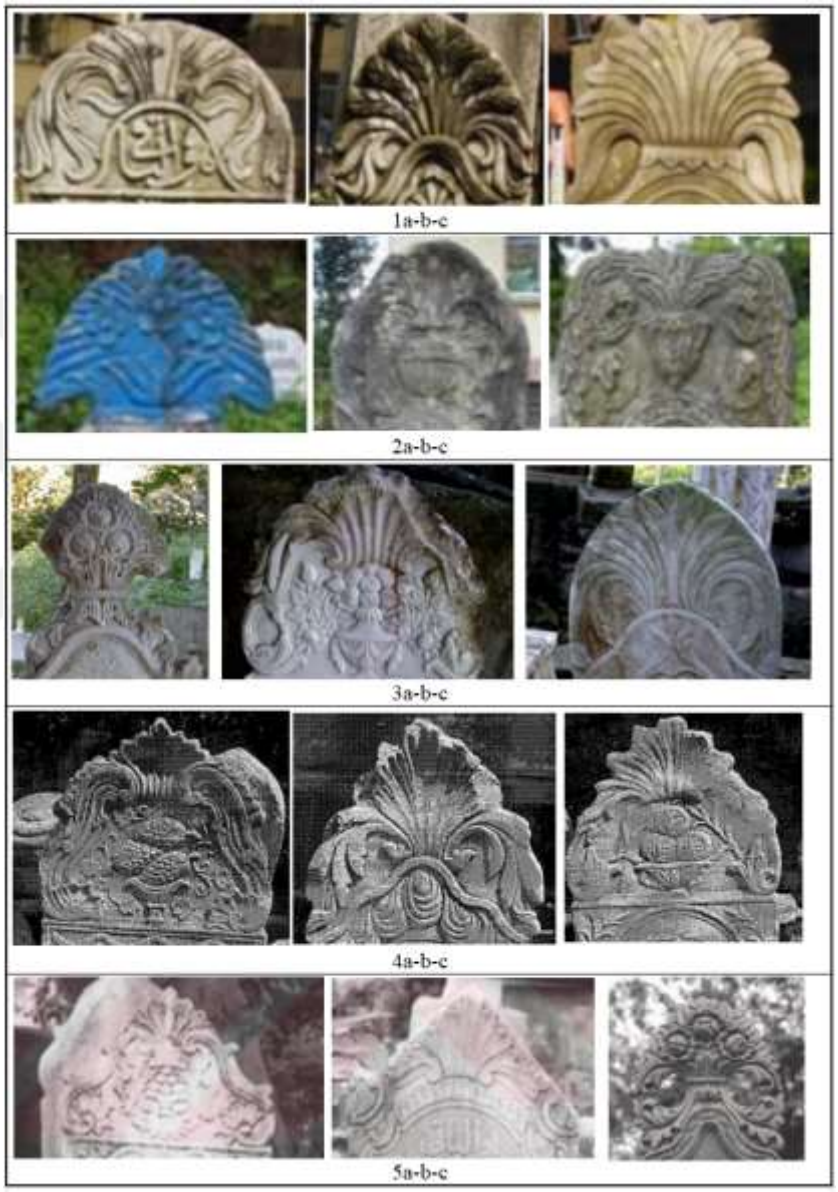

Bölge mimarisinde özellikle Trabzon (Tablo 3.101/1a-b-c)[975], Rize (Tablo 3.101/2a-b-c)[976], Giresun (Tablo 3.101/3a-b-c)[977], Ordu (Tablo 3.101/4a-b-c)[978],

[975] Sevinç Eren, "Trabzon Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki 19. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme", *KAREN* (*Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi), 6/11*, 2020, 361.

Samsun (Tablo 3.101/5a-b-c)[979] mezartaşlarında görülen akantlar, başkent üslubun formunu yakalayabilmiş önemli taşra örnekleridir ki bunların ilk örneğinin siparişle başkentten getirildiği ve bölgeye motifin bu şekilde girdiği düşünülmektedir[980].

Tablo 3.101. Bölge Mezartaşlarında Akant Yaprakları

[976] Canan Hanoğlu-Ahmet Ali Bayhan, "Rize Şehir Merkezi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Bezemeli Kadın Mezar Taşları", *Turkish Studies, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı), 12/3,* Ankara 2017, 300-301.
[977] Gazanfer İltar, *Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezar Taşları*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, 27,43,53.
[978]Bayram Çelik, *Ordu İli Ünye İlçesi Hacı Osman Ağa Camii Haziresindeki Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2012, 120,123,129.
[979] Nefes, *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları,* 293, 309.
[980] Yavuz, "*Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı",*499.

3.4.2.5. Defne Yaprağı

Mitolojide Apollon'dan kaçan Yunan tanrıçası Daphne'nin dönüştüğü ağaç olduğuna inanılan defne[981] (Tablo 3.102), anavatanı Anadolu ve Balkanlar olan, her dem yeşil kaldığı için ölümsüzlüğü simgelediği düşünülen bitkilerden biridir. Tanrı Apollon ve tanrıça Daphne'nin anlatısı sebebiyle, Yunan medeniyetinde yapılan yarışlardan sonra zaferi kazanana takılan tacın defne yapraklarından oluştuğu bilinmektedir[982] (Tablo 3.102). Roma mitlerinde de kendine benzer bir anlatımla yer edinen defne, zafer alameti olarak kullanılan bitkilerden biri olmuştur[983].

Hellenistik dönem Anadolu mimarlığında görülen sütun kaideleri ve toikhobat profillerinde sıklıkla kullanılan defne yaprakları[984], Antik Yunan ve Roma medeniyetini canlandıran Neoklasik üslupla beraber Avrupa sanatında yeniden yorumlanmış özellikle mimaride grotesk figürlerde sıklıkla kullanılmıştır[985] (Tablo 3.102).

Anadolu'da yaşayan medeniyetlerce kullanılmış olmasına rağmen Türk sanatına batılılaşma ile beraber girmiş, özellikle mezartaşlarıyla süsleme literatürüne aktarılmıştır. Dönemin Hristiyan ve Musevi mezar taşlarında yaygın kullanımı, Müslüman mezartaşlarında da etkileşimin bir sonucu olarak görülmeye başlanmıştır[986].

Trabzon'da incelenen eserlerden sadece Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) mihrabının kalemişi bezemeli kanat yüzeylerinde bulunan çarkın etrafını saran çelenk durumundadır (Tablo 3.103). Etkili stilizasyonla yansıtılmış olan defne yaprakları mihraplar için tekil bir kullanımı ifade etmektedir.

---

[981] Edith Hamilton, *Mitologia* (Çev. Ülkü Tamer), İstanbul 1994. 14; Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnanışları Sözlüğü*, İstanbul 2000, 18; Grimal, 72; Deniz Gezgin, *Bitki Mitosları,* İstanbul 2010, 59; Hifa Hamzaoğlu, "Ormanın Güzel Kokulu Efsanesi: Defne Ağacı", *Yeşil Dünya Dergisi, 56 (4-5-6),* 2019, 32-37.

[982] Hasan Torlak, "Anadolu Kültüründe Defne Ağacı", *Yolculuk Dergisi, 79,* 2011, https://semrabayraktar.blogspot.com/2013/08/anadolu-kulturunde-defne-agaci.html (Erişim Tarihi: 19.05.2021).

[983] Özlem Alp, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş,* Ankara 2009, 33,56.

[984] Oğuz Alp, "Hellenistik-Roma Dönemi Anadolu Mimarlığında Bezemeli Kaideler", *Anatolia 34,* 2008, 40.

[985] Dover, Empire Designs, CD Room&Book,

[986]Ömer Delikgöz-Fulya Alıç, "Osmanlı İstanbul'unda Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, I,* Ankara 2010, 113-131.

Tablo 3.102. Defne Yaprağı, Defne Tacı ve Neoklasik Çizimleri[987]

Tablo 3.103. Trabzon Mihraplarında Defne Yaprağı

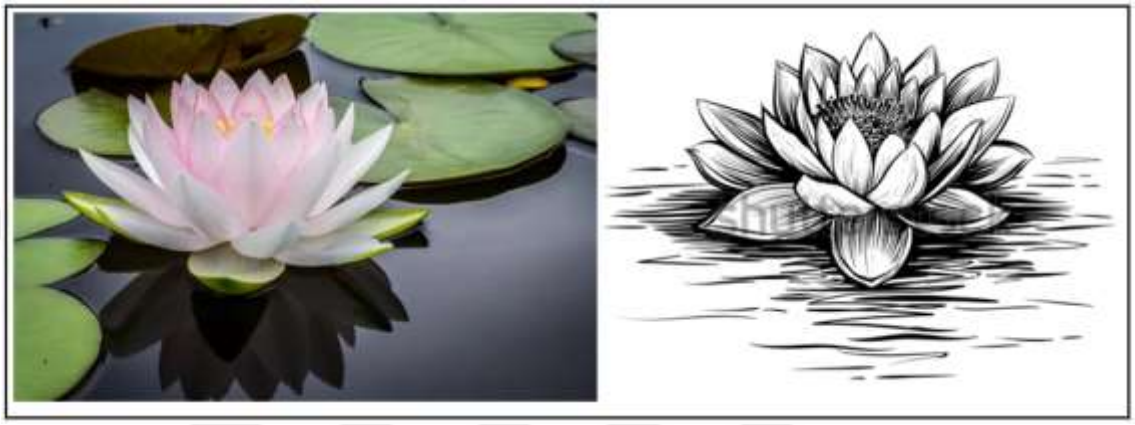

[987] https://tr.wikipedia.org/wiki/Akdeniz_defnesi (Erişim tarihi: 19.05.2021); https://i.pinimg.com/originals/3d/75/e5/3d75e557d4125844eefb533020fb0f93.jpg (Erişim Tarihi: 19.05.2021).
Dover, Empire Designs, CD Room&Book,

3.4.2.6. Lotus

Lotus, durgun sularda beliren, genelde sığ sularda, bataklıklarda ve göl kenarlarında yetişen çok yıllık otsu su bitkisidir. Asya kökenli olan lotus (Tablo 3.104), dünyanın pek çok bölgesinde yetişmektedir[988].

Tablo 3.104. Lotus Çiçeği ve Vektörel Çizimi[989]

Eski Hindistan ve Çin'de içinden Buda'nın çıktığına inanıldığı için kutsal kabul edilen lotus, 5 bin yıldan fazla zamandır insanlar için önemini korumuş ve sanatın söz konusu olduğu her alanda önemle kullanılmıştır[990]. Budizm'de geçmişi, bugünü ve geleceği simgeleyen bitki, kendini temizlemesi noktasında saflık ve berraklıkla özdeşleştirilmiştir[991]. Hinduizm'de güzellik, refah, bilgi, doğurganlık, sonsuzluk ve maneviyat şeklinde karşılık bulan lotus[992], Mısır kültüründe gün ışığıyla beraber yapraklarını açtığı için güneşi temsil etmiştir. Hatta ölen insanın yapılacak bir büyü ile lotus çiçeğine dönüşebileceklerine inandıkları için ölüm ve yeniden doğuş ile ilişkilendirilmiştir[993].

Türk kültüründe Pazırık kurganlarından çıkarılan halılarda ilk kullanımına rastlanan lotus, Mısır kültürüne benzer şekilde ölüm ve yaşam simgesi olarak kabul

---

[988] Zerrin Söğüt, *Su Bitkileri ve Peyzaj Mimarlığında Kullanımı*, Adana 1996, 204;
[989] https://ali.alia1.com/ ; https://www.shutterstock.com/tr/image-vector/vector-waterlily-water-waves-lotus-illustration-490050640 (Erişim Tarihi: 22.05.2021)
[990] Rezania Pedram "Symbol of Lotus in Ancient World", *Life Science Journal. 8/3*, 2011, 310.
[991] Volfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, İstanbul 2000, 200.
[992] Ball Pamela, *Tao Gizli Öğretisi*, İstanbul 2007,127.
[993] Mahire Özçalık, "Lotus Çiçeğinin Farklı Kültürlerdeki Önemi ve Peyzaj Tasarımında Kullanımının İrdelenmesi", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 10,* 2017, 24.

edilmiştir[994]. Anadolu'da Yunan ve Roma medeniyetlerindeki lotus-palmet-rumi dizilerine kadar geri götürülebilen motif, Osmanlı sanatında da etkili motiflerden biridir. Halı, dokuma, çini, seramik gibi eserlerde kullanılan lotus çiçekleri, klasik dönemde Mimar Sinan'ın da tercihleri arasında bulunmuş ve Edirne Selimiye Camii (1575) mihrabı ile hünkar mahfilinde bahar dalları, yapraklar ve hatayiler arasında resmedilmiştir[995].

Palmet motifine çok benzer olan fakat uçlarının aldığı kıvrımla ondan ayrılan lotus, Trabzon mihraplarında fazla kullanılmamıştır. Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) (Tablo 3.105/1), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1883-84) (Tablo 3.105/2), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.105/3), Araklı/Merkez Büyük Camii (1907) (Tablo 3.105/4), ve Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.105/5) mihraplarında XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın ilk yarısında yaklaşık kırk yıllık süreçte denenmiştir. İlk iki örnek taş üzerine kalemişi boyama ile yapılmışken diğer örnekler taş kabartmadır. 2 ve 3 numaralı örnekte teknik ve malzeme değişse de formlar aynıdır. Ortada bir tepe yaprağı, yanlarda ise kenarlara doğru açılan yapraklarla verilmiştir. Son örnekte ise kıvrımdallar arasında ana motif olarak işlenmiş ve doğadaki görüntüsüne yakın biçimde natüralist üslupta ele alınmıştır. Ampir esintili çizgisel ve zarif görüntüsü ile dikkat çekmektedir. Kırsal camilerde bulunan 1 ve 4 numaralı lotuslar ise yine teknik ve malzeme farklılığı olsa da form olarak birbirine benzemektedir.

Tablo 3.105. Trabzon Mihraplarında Lotus Motifi

[994] Sevgi Kutluay Küçük, "Sanat Tarihi Terminolojisinde Lotus ve Palmet", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri,* İstanbul 2000, 253.
[995] Seçil Şatır, "Türk Kültüründe İznik Çinilerinin Önemi ve Güncel Değerlendirilmesi", *38. ICANAS Bildiri Kitabı, III.: Maddi Kültür-Material Culture,* Ankara 2008, 1134.

3.4.2.7. Lale

Yunan medeniyetinde Hyracintus'un toprağa akan kanını, Hristiyanlıkta -özellikle ters lalenin- çarmıha gerilen oğlu için ağlayan acılı Meryem'in gözyaşını, Kerbela'da şehit edilen Hasan ve Hüseyin için tutulan yası, Anadolu kaynaklarında kimi zaman Şirin'e ulaşmak için dağları delen Ferhat'ın kanı ile kimi zaman baba evinden çıkan gelinin hüznü ile sembolleştirilen ve diğer medeniyetlerde de benzer anlatılara sahip olan lale[996] (Tablo 3.106), XVI. yüzyılda Anadolu'dan Avrupa'ya götürülerek ticareti yapılan bir bitki olmuştur[997]. Bizans sanatında lale motifi ile karşılaşılmaması ve Anadolu'da ilk kez Selçuklu sanatında görülmesi lalenin ata toprağının Orta Asya olduğunu ve göçlerle beraber Anadolu'ya taşındığını göstermektedir[998]. Hun kurganlarından çıkarılan süs eşyaları ve aksesuarlarda göze çarpan lale motifleri, bunu ispatlar niteliktedir[999].

Tablo 3.106. Lale ve Vektörel Çizim Örneği[1000]

[996] Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Eker, "Anadolu'da Lale Kültürü", *Bağbahçe Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2014, 24-25; Gül İrepoğlu, *Lale: Doğada, Tarihte, Sanatta*, İstanbul 2017, 20-26; Anonim, *Ters Lale: Doğanın Hüzünlü Güzeli,* GEKA (Güney Ege Kalkınma Ajansı Kültürel Tanıtım Kitapçıkları Serisi Yayın No: 004), 3-5.

[997] Kanuni Sultan Süleyman'ı ziyarete gelen Avusturya-Macaristan İmparotorluğu büyükelçisi, Ogier Ghiselin de Busbecq, İstanbul-Edirne arasındaki güzergahta hayatında ilk kez gördüğü lale çiçeğini ülkesine dönerken götürmüş ve bu anlamda ün yapmış olan Hollanda'da ticari amaçla üretilmeye başlamıştır. Yıldız Demiriz, "Türk Sanatında Bahar Açmış Meyva Ağacı Motifi", *I. Milli Türkoloji Kongresi (6-9 Şubat 1978), Tebliğler,* İstanbul 1980, 285; Gürsu, 164; İrepoğlu, 49-51; Eker, 24-25.

[998] İrepoğlu, 47-48.

[999] Müzeyyen Aygün, "Giyim Süsleme Sanatında Lale Motifi", *Ulakbilge, 53,* 2020, 1232. Ayrıca Orta Asya buluntuları üzerinde görülen lale motiflerinin bazı sanat tarihçiler tarafından palmet olarak adlandırıldığını ifade eden Alev Çakmakoğlu Kuru'nun bu görüşü de bu bilgiyi desteklemektedir. Ayrıntılı biilgi için bkz. Çakmakoğlu Kuru, "*Orta Asya Türk Sanatında Palmet ve Lale Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme*, 37-41.

[1000] https://www.zengardentr.com/urun/osmanli-lalesi-karisimi-lale-sogani ; https://www.yuksekovahaber.com.tr/galeri/ters-lale-fotograflari-2496.htm ; https://tr.depositphotos.com/vector-images/lale-logosu.html?qview=41088113 (Erişim Tarihi 23.05.2021)

Türk tezyinatında XII. yüzyıldan itibaren Selçuklu mimari eserlerinde, yazma kitap ve ciltlerinde yer alan lale, mimaride, çinide, kumaş, dokuma gibi el sanatları ve sanatın daha pek çok kolunda yerini almıştır[1001]. Osmanlı sanatının her döneminde rağbet gören lale motifinin tasavvufi açılımı verilen değerin altını çizmektedir. Ebced hesabına göre "Allah" kelimesi ile "lale" kelimesi aynı sayıya karşılık gelmekte ve tersten okunduğunda Osmanlı Devleti'nin amblemi olan "hilal" kelimesine benzemektedir. İslam tasavvufunda, tek bir saptan sadece bir çiçeğin çıkması "Allah'ın birliği" ile özdeşleştirilmiş, iç kısmında bulunan siyahlığı kederli kalbin simgesi olarak Allah'ın yolundan ayrılmayan ve tüm sıkıntılara karşı imanla direnen inananları temsil etmiştir[1002]. Ters lale ise ölüm ile ilişkilendirilmiştir[1003].

Yabani bir çiçek olan, sert kayalıklar arasında ve dağlarda yetişen lale, Fatih Sultan Mehmet'in emriyle İstanbul'un fethinden sonra yeniden düzenlenen bahçe peyzajlarında kullanılmış[1004], Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise altın çağını yaşayarak tam anlamıyla bahçe bitkisine dönüştürülmüştür. Hatta, uçları tığ gibi incecik yükselen ve sadece İstanbul'da o dönem için varlığı bilinen "İstanbul Lalesi" diye adlandırılan yeni bir tür ortaya çıkmıştır. Dönemin süs bitkisi olan lale, sanat eserlerine de taşınarak çini (Rüstem Paşa Camii, 1561-62, Tablo 3.107/1)[1005], halı, kumaş (Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan çatma kaftan (Tablo 3.107/2)[1006] ve XVII. yüzyıla ait dokuma Tablo 3.107/3)[1007], tezhip, minyatür, mimari gibi alanlarda ahşap, maden, taş ve cam gibi malzemelerde karanfil, gül, sümbül gibi çiçeklerle beraber ustalıkla işlenerek zengin bir kullanımın ifadesi olmuştur[1008]. XVII. yüzyılda klasiğin devamcısı olan eserlerde de kullanımı devam etmiştir.

[1001] Sevda Önal, Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri, *Turkish Studies, 4/2*, 2009, 912.
[1002] Eker, 26-27; İrepoğlu, 41; Ahmet Süheyl Ünver, "Türkiye'de Lale Tarihi", *Vakıflar Dergisi, IX*, Ankara 1971, 265-284.
[1003] Mehmet Ateş, *Mitolojiler Semboller ve Halılar Koçboynuzu- Elibelinde,* İstanbul 1996, 66.
[1004] Eker, 25.
[1005] https://www.istanbulium.net/2013/02/rustem-pasa-camii-cinileri.html (Erişim Tarihi: 24.05.2021)
[1006] Hatice Feriha Akpınarlı-Zeynep Balkanal, "16-18. Yüzyıllarda İstanbul'da Üretilen Kumaşlarda Bitkisel Bezemelerin İncelenmesi", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi/Balkan Özel Sayısı-I*, 2012-1 (Ocak-Haziran) 192.
[1007] Turhan Baytop-Cemal Kurnaz, "Lale", *TDVİA,* İstanbul 2003, *XXVII,* 81.
[1008] İrepoğlu, 149-256.

Tablo 3.107. Osmanlı Sanatında Lale Motifinin Kullanımına Örnek

XVIII. yüzyıl Osmanlısında bir döneme adını vermiş olan lale, III. Ahmed döneminde sanatta devrin modasını ve beğenisini yansıtan motif olarak ön plana çıkmıştır. Batılı sanat üsluplarının Osmanlı sanatına sızmaya başladığı bu dönemde, stilizasyondan uzak natüralist üslubun ön plana çıkarılması gibi tekniklerde değişimin kıpırtısı hissedilse de motif seçiminde hala lale gibi klasik Osmanlı sanat dağarcığının motifleri kullanılmıştır. Dönemin lale çılgınlığının dokumadan çiniye (Kütahya çinisi, XVIII. yüzyıl, Tablo 3.108/1)[1009], minyatürden (Acem Şahı, Levni, XVIII. yüzyıl Tablo 3.108/2)[1010] mimariye (III. Ahmed Çeşmesi, 1728-29 Tablo 3.108/3)[1011] her alana sıçradığı bu dönemden sonra yabancılaşmanın yerleşmeye başlamasıyla beraber lalelerin kullanımı kesintiye uğrayarak azalmış, XIX. yüzyılda başkent İstanbul eserlerinde fazla tercih edilmemiştir. Ampir üslubun önemli yansıtıcılarından olan Nusretiye Camii (1823-26) vaaz kürsüsünde akant yapraklarının etrafını saran çerçevede görülen lale formu (Tablo 3.109/5)[1012], kalemişi süslemeleri XIX. yüzyılda yenilenen Şeyh Galib Dede Türbesi tavan göbeği (Tablo 3.108/4) ve Hüsrev Paşa Türbesi'nin kubbe altındaki kemer içlerinde bulunan kompozisyon içinde görülen laleler (Tablo 3.108/6), nadir kullanımları ifade eden örneklerdendir.

[1009] Filiz Yenişehirlioğlu, "A Digital Database for Tiles at the Topkapı Palace Museum Storage Rooms", *14. International Congress of Turkish Art*, Paris 2013, 23.
[1010] Ahmet Dolunay, Lalenin Osmanlı ve Hollanda Sanatındaki Yansımaları", *Kalemişi Dergisi, 7(15),* 2019, 169.
[1011] http://istanbul.gov.tr/lale (Erişim Tarihi: 24.05.2021).
[1012] https://www.canercangul.com/1859/nusretiye-camii-vaaz-kursusu/ (Erişim Tarihi: 24.05.2021)

Tablo 3.108. XVIII. ve XIX. yüzyıl Lale Kullanımlarına Birkaç Örnek

XIX. yüzyılda payitahtta kullanımı azalan lale motifinin, taşra kentlerinde süslemelerin belirleyici unsurlardan biri olma konumunu devam ettirdiği örneklerden anlaşılmaktadır. Manisa (Kula Halısı XVIII-XIX. yüzyıl, Tablo 3.109/1), Erzurum (XIX-XX. yüzyıl, Tablo 3.109/2), Konya'da (Ladik Halısı XIX-XX. yüzyıl, Tablo 3.109/3)[1013] olduğu gibi dokumalardan Samsun'da bulunan mezartaşlarına (Vezirköprü Aişe Hatun Mezartaşı (1780) (Tablo 3.109/4)[1014], Aydın'da konut mimarisinden (Koçarlı Hidayet İlhan Evi, XIX. yüzyıl ikinci yarısı, Tablo 3.109/5)[1015] Denizli'den bir camiye (Akköy Yukarı Camii, 1910, (Tablo 3.109/7)[1016] çok geniş yelpazede örnekleri görülen laleler, klasik Osmanlı süsleme motiflerinin kesintisizce uygulandığı motiflere güzel bir örnektir.

[1013] Bekir Deniz, "Anadolu - Türk Halı ve Düz Dokumalarında Lâle Motifi", *BELGÜ 4*, 2019, 40-43.
[1014] Recep Gün vd., "Vezirköprü Yöresinde Bulunan 17-18. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40*, Samsun 2016, 75.
[1015] Erbil Cömertler Aktuğ-Kadir Pektaş, "19. Yüzyıldan Kalemişi ve Ahşap Süslemeli Bir Ev: Koçarlı Hidayet İlhan Evi", *Sanat Tarihi Dergisi, 26*, İzmir 2017, 51; https://d20haber.com/ozgun-icerik/denizlinin-camileri/turistlerin-gormeden-donmedigi-ibadethane-akkoy-yukari-camii/ (Erişim Tarihi: 24.05.2021)
[1016] https://d20haber.com/ozgun-icerik/denizlinin-camileri/turistlerin-gormeden-donmedigi-ibadethane-akkoy-yukari-camii/ (Erişim Tarihi: 24.05.2021)

Tablo 3.109. Lalenin Anadolu'da XIX. ve XX. Yüzyılda Kullanımına Örnekler

Trabzon kenti de bu geleneğin sürdürüldüğü kentlerden biri olmuş ve lale motifleri, XVIII. yüzyıldaki kullanımlarını XIX. yüzyıl hatta XX. yüzyılda bile devam ettirmiştir. İncelenen mihraplardan Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 110/1), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806) (Tablo 110/2), Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813) (Tablo 110/3), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819) (Tablo 110/4), Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29) (Tablo 110/5), Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32) (Tablo 110/6), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834) (Tablo 110/7), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35) (Tablo 110/8), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 110/9), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842) (Tablo 110/10), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845) (Tablo 110/11), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Tablo 110/12), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860) (Tablo 110/13),

Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 110/14), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 110/15), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 110/16), Of/Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii (1876-77) (Tablo 110/17), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84) (Tablo 110/18), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 110/19), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) (Tablo 110/20), Akçaabat/Merkez Yeni Camii (1910) (Tablo 110/21) ve Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19)'de (Tablo 110/22) karşılaşılam lale motifleri, ters ve düz biçimleriyle hem ahşap, hem taş malzemede uygulama alanı bulmuştur.

Tablo 3.110. Trabzon Mihraplarında Lale Motifleri

Örneklerden anlaşıldığı kadarıyla lale formlarında bir standart yakalanmış ve hepsi birbirine yakın özelliklerle uygulanmıştır. Alt kısmı yuvarlak, üstte kenarlara doğru açılan kollar ve tam ortada tepecikle sonlanan bu form, tepelik, yüzey, bordür gibi alanlarda kompozisyonları belirleyen unsurlar olarak kullanılagelmiştir. Sadece 20 ve 21 numaralı XX. yüzyıl örneklerinde stilizasyonun azaldığı ve gerçek görüntüye yaklaşan tarzın benimsendiği dikkati çekmektedir. Ayrıca lalelerin mihraplarda kullanımı ile ilgili en önemli ayrıntı tamamının kırsal cami mimarisinde hayat bulmuş olmasıdır. Bu da ilçelerdeki yerel ustalar arasındaki birliğe işaret etmektedir.

Bölgeye özgü karakteristik özelliklerle şekillendirilen lale, Trabzon'da mihrapların dışında da kullanılmıştır. Vahdet-i vücut ve ölümü hatırlatan bu motif camilerde başın çevrildiği her yönde görülebilmektedir. Çaykara/Uzungöl Beldesi Filak Mahallesi Camii (1813) vaaz kürsüsünde (Tablo 3.111/1), Çaykara/Taşören Mahallesi Cami (1844) kapısında (Tablo 3.111/2), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845) kapısında (Tablo 3.111/3), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849) vaaz kürsüsünde (Tablo 3.111/4), Çaykara/Taşkıran Mahallesi Cami (1896) kapısı (Tablo 3.111/5) ve vaaz kürsüsünde, Çaykara/Taşlıgedik Mahallesi Camii (1904) kapısında (Tablo 3.111/6), Dernekpazarı/Yukarıkondu Mahallesi Cami (1809) giriş kapısı ve tavan göbeğinde (Tablo 3.111/7), Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32) minberinde (Tablo 3.111/8), Of/Aşağı Sugeldi Mahallesi Cami (1834-35) mahfil, tavan göbeği (Tablo 3.111/9) ve vaaz kürsüsünde, Of/Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (1867-68) duvar süslemelerinde vazodan çıkan çiçek formunda (Tablo 3.111/10), Of/Bölümlü/Mithat Paşa Mahallesi Cami (1876) kapısı (Tablo 3.111/11) ve mahfil köşkünde, Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1829-30) (Tablo 3.111/12) mahfilinde bulunan laleler sadece camiler için verilecek örneklerden bazılarıdır.

Tablo 3.111. Trabzon'da Mihrapların Dışında Lale Kullanımlarına Örnekler

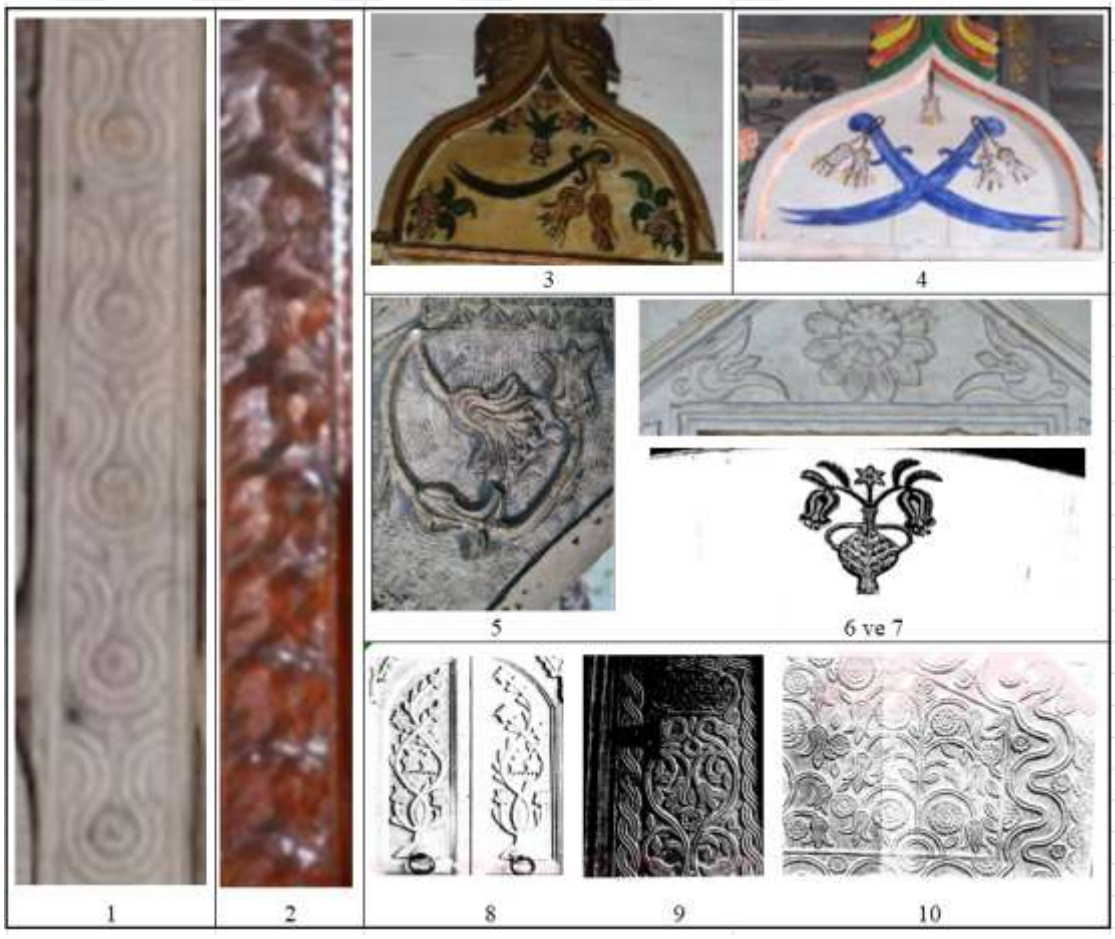

Kendine has karakteristik özellikleri olan Karadeniz Bölgesi'nde laleler, Trabzon'un dışındaki illerde de benzer özelliklerle Barok, Rokoko, Ampir ve Eklektik dönem içindeki yansımalara sahiptir. Artvin/Borçka/Düzköy Merkez Cami (1850) kapısı ve mihrabında[1017] Rize/İkizdere Şimşirli Orta Mahalle Cami (1853-57) mihrabında (Tablo 3.112/2), Rize/İkizdere/Güneyce Mahallesi Hacı Şeyh Camii (1886-87) mihrabında, Rize/Ardeşen Doğanay Mahallesi Cami (1897) mihrabı tacında kılıç motifinden sarkan püsküllerde (Tablo 3.112/4)[1018], Ordu/İkizce/Laleli (Eski) Camii (1522 yılına tarihlenen caminin 1871 yılı onarım kitabesi vardır) kapısında, Ordu/İkizce/Kaynartaş Mahallesi Merkez Eski Cami (1887) vaaz kürsüsünde[1019], Samsun/Çarşamba/Porsuk Mahallesi Camii (1860) kapı kanatlarında (Tablo 3.112/9),

[1017] Taşkan, *Artvin İli Borkça ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler*, 85.
[1018] Muhammet Özkurt, 119-123.
[1019] Ahmet Ali Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri*, 200, 206.

vaaz kürsüsünde ve minber aynalığında (Tablo 3.112/10), Samsun/Vezirköprü Kale Camii (XVII. yüzyıl) kapı üstü alınlıkta vazodan çıkan çiçek formunda (Tablo 3.112/7) ve Samsun/Bafra Çarşı Camii (XIX. yüzyıl) minberinde (Tablo 3.112/8)[1020], Samsun Ali Bey (1753-54) (Tablo 3.112/5) ve Hüseyin Bey Çeşmelerinde (1908-09) (Tablo 3.112/6)[1021] görülen laleler farklı kompozisyonlarda ters ya da düz biçimselleri ile benzer özellikler göstermektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Gürcistan/Keda/Zundaga Camii (1860) minberinde (Tablo 3.112/1) ve Keda/Akho Camii (1818) mihrap tacında bulunan kılıç motiflerinden sarkan püsküllerde görülen laleler (Tablo 3.112/3)[1022] motifin XVIII. ve XX. yüzyıllar arasında kesintisizce kullanıldığını ifade etmektedir.

Tablo 3.112. Bölge Mimarisinde Lale Kullanımlarına Örnekler

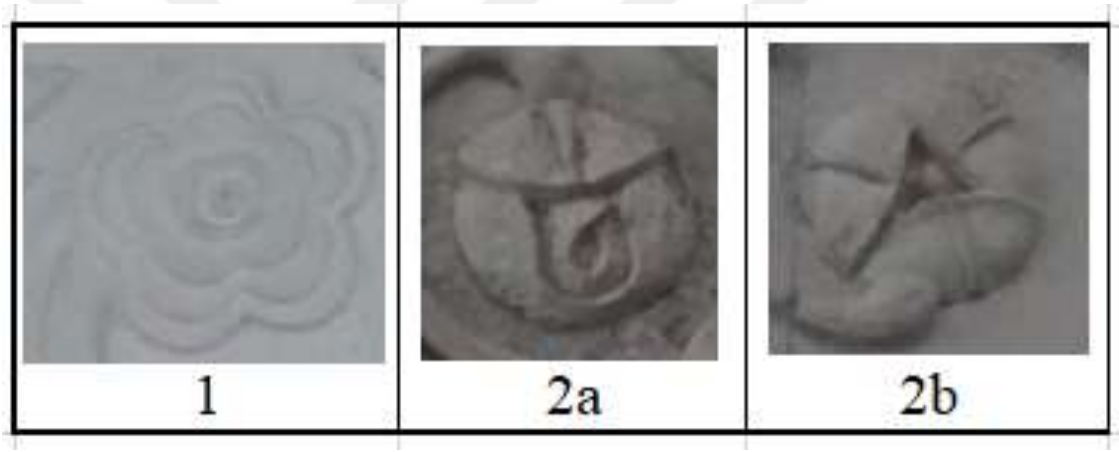

[1020] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 662, 734, 738, 741, 743.
[1021] Tokur, 5, 41, 42.
[1022] Selçuk Seçkin, "Gürcistan/Acara Keda Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi Camileri", *Turkish Studies, 13(18),* 2018, 1144, 1158.

3.4.2.8. Gül

İslam tasavvufunda Allah'ı simgeleyen gonca gül ve Hz. Muhammed (SAV)'i simgeleyen açmış gül[1023], sanatın her alanında motif olarak yapılan seçimlerin başında gelmektedir[1024]. Bütün dinlerde sevgi ve aşk temalı ikonografik anlamlar bulan gül ile mihrap mimarisinde karşılaşılması Allah'a ve Peygambere olan aşkı ifade ettiği yönünde bir düşünceye götürmektedir. Trabzon mihraplarında en yoğun kullanımı rozetlerde görülen gül motifleri, serbest düzende sadece Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.113/1) ve Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.113/3a-b) mihraplarında bulunmaktadır.

Tablo 3.113. Trabzon'da Mihraplarında Gül Motifleri

Taş kabartma tekniğinin kullanıldığı gül motifleri, 1 numaralı örnekte yüzeysel ve derinlikten uzak katmerli form ile verilmişken, XX. yüzyıl kullanımını ifade eden 2a ve 2b örneklerinde derinlik efektine sahip gonca formunda işlenmiştir.

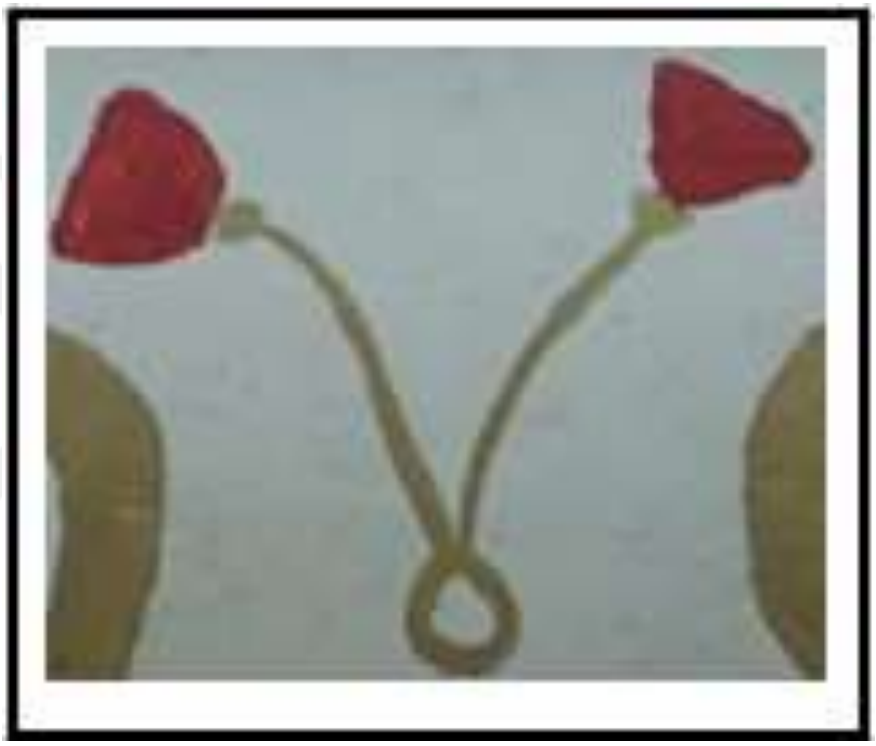
[1023] Sabri Çap, "Tasavvufta Gül Sembolü ve Gül İle İlgili Telakkinin Oluşmasında Uydurma Hadislerin Rolü", *Bilimname XXXVI,* 2018/2, 467.

[1024] Ayrıntılı bilgi için bkz. Berna Aydın, "Sanat Dünyasında Bir İfade Aracı Olarak Çiçek İmgesi: Gül", *İdil, 68*, 2020, 599–616; Latife Aktan, " Burdur Güllerinden Türk Çini Sanatına", *I.Burdur Sempozyumu (16-19 Kasım 2005), Bildiriler Kitabı,* Burdur 2007, 1366-1374; Cemal Kurnaz, "Gül", *TDVİA*, İstanbul 1996, *XIV*, 219-222. Murat Bayazit-Betül Coşkun, "Seramik Sanatında Gül Yansımaları ve Çinilerde Gül Motifleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Gül Özel Sayısı*, 2013/1, 1-11; Filiz Çetinkaya Karafakı-Çiğdem Çetinkaya, "Türk Süsleme Sanatında Gül'ün Kullanımı", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(2),* 2015, 1-13; Mine Can, "Türk İşleme Sanatında Gül Motifi", IJOEEC (International Journal of Eurasian Education and Culture), 4(6), 2019, 1-6; Betül Coşkun, *15.yy. İle 20.yy. Arasında Türk Tezhip Sanatında Gül Motifi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü, İstanbul 2007.

3.4.2.9. Gelincik

Trabzon mihraplarında tespit edilen diğer bir çiçek türü ise tam açmamış haliyle profilden resmedilen gelincikdir. Sadece Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii (1846) mihrabında gördüğümüz bu süsleme öğesi geç dönem eklemesi olarak düşünülmektedir (Tablo 3.114).

Tablo 3.114. Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii Mihrabında Gelincik Motifi

3.4.2.10. Soyut Çiçekler

Trabzon'da incelen mihraplarda görülen lotus, lale, gül ve gelincik çiçeklerinin dışında kullanılan, türü tespit edilemeyen çiçekler ile Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867) (Tablo 3.115/1), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Tablo 3.115/2), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1883-84) (Tablo 3.115/3a-b), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.115/4), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904) (Tablo 3.115/5) ve Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910) (Tablo 3.115/6) mihraplarında karşılaşılmıştır. Yarım asırlık süreçte denenen bu çiçekler, sanatçıların özgür seçimlerinin bir yansıması olarak yorumlanmaktadır.

Tablo 3.115. Trabzon'da Mihraplarında Soyut Çiçekler

3.4.2.11.Servi/Selvi Ağacı

Servi/Selvi (Cupressus) ağacı her mevsim yeşil kalan, uzun boylu ve sık dokulu bir ağaç türüdür (Tablo 3.116). Dünya kültürlerinin ortak sembollerinden olan ağaç kültünde[1025] kendisine ikonografik anlamlar yüklenen servi[1026], Türk kültüründe de

[1025] Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4,* 1952, 19-30; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi,* Ankara 1971; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II,* İstanbul 1971; Emel Esin, *Ötüken Yış (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar), Atsız Armağanı,* İstanbul 1976; Hikmet Tanyu, *Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar*, Ankara, 1976, 128; Emel Esin, *Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmaları),* İstanbul 1979; İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Ankara 1980; Oktay Belli, "Urartularda Hayat Ağacı İnancı", *Anadolu Araştırmaları, VIII*, İstanbul 1982; Ayten Altıntaş, "Eski Türk Kültüründe Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 51,* İstanbul 1987, 143-156; Huzeyfe Sayım, *Muhtelif Dinlerde Yaratılış Olayı*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları,* İstanbul 2002; A. Yaşar Serin, "Türk İnanç Geleneğinde "Hayat Ağacı" Örgesinin Kullanım Şekli ve Günümüze Uyarlanması", *Altıncı Şehir Dergisi, 8, Sivas* 2002, 2-26; Ramazan Işık, "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9/2* Elazığ 2004, 89-106; Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü,* Ankara 2004; Yaşar Kalafat, *Kodlar-Kültler-I, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları,* Ankara, 2009; Yaşar Kalafat, *Halk İnançlarından Mitolojiye I, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnanışları,* Ankara 2009; Ülkü Gürsoy, "Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı", *Hacı Bektaş Veli Dergisi, 61,* 2012, 43-54; Seher Arslan, "Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat

yerini bularak ebediyeti simgelemiştir. Başta insanlar olmak üzere birçok canlıya hayat verdiğine inanılan bu ağaç, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle beraber, Kuran-ı Kerim'de "elif" harfine benzetildiği için tevhid inancının imgesi olarak benimsenmiştir[1027]. Servi, Türk-İslam inanç ve düşünce sisteminde *"sevgiliye (Allah'a) kavuşma"* anlamı yüklenmesiyle beraber mezarlıklarla özdeşleşmiş[1028], rüzgârın esintisiyle çıkardığı *"hü"* sesi *"her canlının Allah'ı zikrettiği"* inancıyla bütünleştirilmiştir[1029]. Estetik bir görünüm sergileyen servi, farklı dinlerde benzer anlamlarla[1030] tarihler boyu pek çok toplumda "Hayat Ağacı" örgesi olarak kullanılmış ve sanat eserlerinde cennet imgesi verilmek istenen her alana özenle aktarılmıştır[1031].

Tablo 3.116. Servi Ağacı ve Vektörel Çizimi[1032]

Ağacı" *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 1/1,* Haziran 2014, 59-71. Saliha Ağaç-Menekşe Sakarya, "Hayat Ağacı Sembolizmi", *International Journal of Cultural and Social Studies-1,* Aralık 2015, 1-14.

[1026] Servi endamlı görüntüsü ve yeşil bir alevi andıran rengiyle bütün toplumların ilgisini çekmiştir. Eski Mısır, Lübnan ve İran medeniyetleri kutsal saydığı diğer ağaçlar gibi serviden yapılan bütün eşyaları saray, mezar ve tapınaklarının vazgeçilmez öğeleri olarak görmüşlerdir. Jean Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul 2005, 66. Zerdüşt dinine göre ateşi simgeleyen servi, Yunanlılar için sonsuzluğu imlemektedir. Yunan mitolojisinde Tanrı Zeus tarafından ağaç haline getirilmiş Giritli Cupaerrisos adında bir delikanlının görüntüsüdür: Muharrem Kaya, *Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri,* İstanbul 2007, 165.

[1027] Mehibe Şahbaz, "Türk İnanç ve Düşünce Sisteminde Servi/Selvi ve Kayın Ağacının Yeri ve Önemi", *2. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi (9-11 Şubat 2018),* Şanlıurfa 2018, 355.

[1028] Şahbaz, 355.

[1029] Seyfeddin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 1-2,* İstanbul 1994, 21.

[1030] Ayrıntılı bilgi için bkz. Delikgöz-Alıç, 113-131.

[1031] Seher Arslan, 69-70.

[1032] https://www.istockphoto.com/tr/vekt%C3%B6r/selvi-vekt%C3%B6r-illustrationgm680315288124781077 (Erişim Tarihi: 02.04.2021)

Türk-İslam kozmogonisinde kendisine yüklenen anlamlar, servi ağacını sanatın icra edildiği manzara tasvirleri, çeşme ve sebiller, mezar taşı, dokuma ürünleri, çini, seramik, tezhip, minyatür gibi pek çok alanda önemle ele alınan motiflerden biri haline getirmiştir[1033] (Tablo 3.117). Servi, cennet ağacı olarak düşünülmemesine rağmen uzun ömürlü olmasından dolayı sonsuz yaşamın simgesi sayılmış ve diğer cenneti anlatan sembollerle birlikte uygulanmıştır[1034].

Tablo 3.117. İslam Sanatında Çini[1035], Mimari[1036], Seccade[1037] ve Mezartaşlarında[1038] Görülen Servi Ağacı

Cenneti tasavvur eden süsleme öğelerinin yoğun olarak kullanıldığı mihrapların Trabzon'da da geleneği sürdürdüğü ve süslemeyi güzelleştiren motiflerden birinin de servi olduğu görülmektedir. Kataloğa dâhil edilen Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 3.118/1 a-b-c), Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29) (Tablo 3.118/2 a-b), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35)

[1033] Tarkan Okçuoğlu, "Topkapı Sarayı, Hasekiler Dairesi'nde Yeni Bulunan Bir Çeşme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı, XXI,* İstanbul 2012, 94-95.

[1034] Semra Ögel, "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Taş Üzerinde Cennet İmgelerinden Örnekler", *Sanat Tarihi Defterleri 3*, İstanbul, 1999, 77; Sema Etikan, "Seccade Halılarda Kullanılan Bazı Motifler ve Bu Motiflerin İslam Sanatında Yeri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi,* Ankara, 2007, 549.

[1035] https://tr.pinterest.com/pin/692921092642677619/ ;
https://tr.pinterest.com/pin/351703052150556296/ (Erişim Tarihi: 02.04.2021)

[1036] Denizli/Boğaziçi Eski Camii. https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/denizli/gezilecekyer/bogazici-kasabasi-eski-camii (Erişim Tarihi: 02.04.2021)

[1037] Etikan, 563.

[1038]https://www.google.com/search?q=servi+motifi+mezarta%C5%9F%C4%B1&tbm=isch&ved=2ahUKEwj6vdrQ2eDvAhVa5bsIHanmBEQQ2cCegQIABAA&oq=servi+motifi+mezarta%C5%9F%C4%B1&gs_lcp=CgNpbWcQAzoECCMQJ1Cs2JkbWPP2mRtg7PmZG2gAcAB4AIABzQGIAYwRkgEGMC4xMS4ymAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWfAAQE&sclient=img&ei=4KZnYPrNHNrK7_UPqc2ToAQ&rlz=1C1CHZL_trTR821TR821#imgrc=Pw35mTxJbFiXhM (Erişim Tarihi: 02.04.2021);
Onur Çetin, "Osmanlı Mezar Taşlarında Bitkisel Motifler Etrafında Gelişen Kültür ve İnanç Dünyası: Eyüp Örneği", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, 6/36,* 1192.

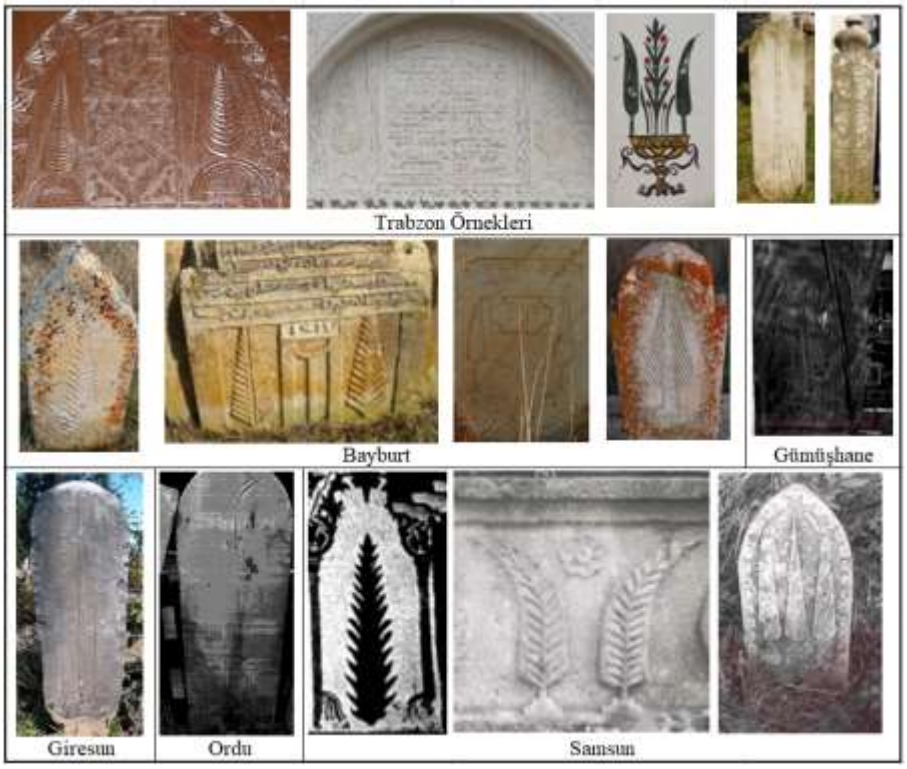
(Tablo 3.118/3a), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Cami (1849) (Tablo 3.118/4 a-b), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860) (Tablo 3.118/5a), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.118/6 a-b), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) (Tablo 3.118/7), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874) (Tablo 3.118/8), Of/Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii (1876-77) (Tablo 3.118/9a), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii (1883-84) (Tablo 3.118/310a), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19) (Tablo 3.118/11 a-b), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) (Tablo 3.118/12) Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) (Tablo 3.118/13a), Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) (Tablo 3.118/14) mihraplarında tespit edilen servi motifleri birbirine benzer özelliklerle yapılmıştır.

Tablo 3.118. Trabzon Mihraplarında Servi Motifleri

Servi motiflerinin tamamının taş mihraplarda uygulandığı dikkati çekmektedir. 7 a-b ve 11 a-b örneklerinde motifler taş üzerine boyama tekniği ile yapılmışken, 14 örneğinde küre formunda yansıtılmıştır. Diğer örneklerde düz ve derin yüzeyli oyma tekniği kullanılmış, ağaçların dallarını belirlemede kazıma tekniğinden faydalanılmıştır. Motiflerin bulunduğu yüzeylerde çeşitlilik söz konusudur. 1, 6, 7 ve 13 numara ile belirlenen serviler niş içinde, 4, 8, 9, 11, 12 numaralı serviler yüzey süslemelerinde, 2, 3, 5 ve 10 numaralı serviler köşeliklerde ve 14 numaralı servi yaşmakta karşımıza çıkmaktadır. 2, 5 ve 10 numaralı servi motiflerinin tepesi yana doğru eğik pozisyonda resmedilmiştir ve bunu da itaatin imgesi olarak yorumlamak mümkündür. İnsana ölümü en rahatsız etmeyecek şekilde hatırlatan simgelerden biri olan serviler, bölge mimarisinde cami beden duvarları, giriş kapıları, mihrap, minber gibi elemanların yanısıra özellikle mezartaşlarında sıklıkla kullanılmıştır (Tablo 3.119).

Tablo 3.119. Bölge Mimarisinde Servi Ağacı Kullanımlarına Örnekler[1039]

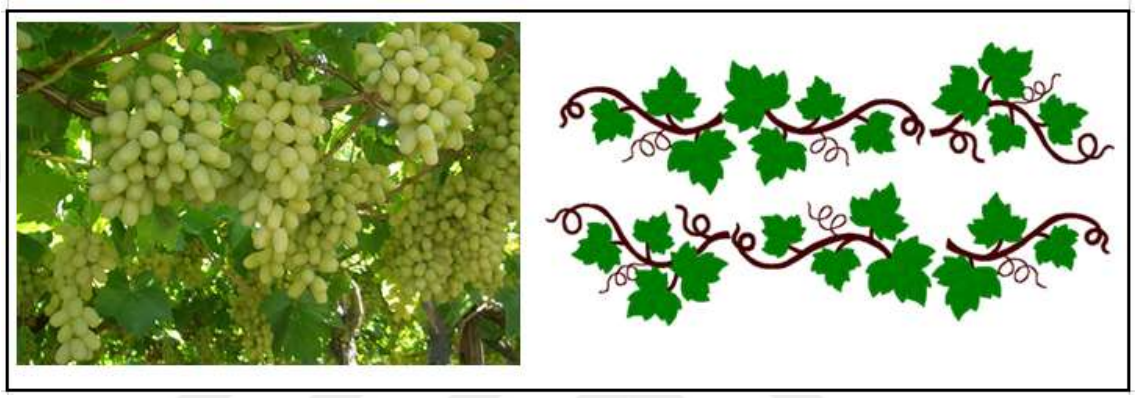

[1039] Sevinç Eren, "*Trabzon Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki 19. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme",* 361; Sevinç Eren, "Trabzon Tavanlı Cami Haziresi 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 46*, 2018, 116; Furgan Akdağ, *Bayburt'taki Türbeler ve Mezar Taşları*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2015, 394, 395, 411, 419; Sarıhan, 253; İltar, *Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezar Taşları,* 19; Bayram Çelik, 144; M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 649; Eyüp Nefes, *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları,* 308, 335.

3.4.2.12. Asma Ağacı ve Üzüm

Meyvesi üzüm olan asma ağacı (vitis vinifera) (Tablo 3.120), dünya üzerinde 30-40 derece kuzey ve güney enlemleri arasında yetişen ılıman kuşak bitkisidir[1040]. Farklı görüşler olmakla beraber Hazar Denizi'nin güneyi, Kafkasya ve Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi asmanın anavatanı olarak kabul edilmektedir[1041].

Tablo 3.120. Asma Ağacı ve Vektörel Çizim Örneği[1042]

Geniş bir form zenginliğine sahip olan asmanın köklü tarihi, insanoğlunun ilk yaşam yıllarına kadar inmektedir. Meyvelerinin taze veya kuru olarak tüketilmesi, şarap yapımında kullanılması, tedavi edici yönü[1043] gibi nedenlerle tarihi süreç içerisinde bütün medeniyetlerde önemini koruyan asma yetiştiriciliği (bağcılık) ve şarap yapımı tasvirleri Mısır hiyerogliflerinde M.Ö. 2400'lere kadar inmekte iken Anadolu'da Hititlere kadar geri götürülmektedir. Hititlerden günümüze kalan eserlerin çoğunda asma, üzüm ve şarap resmedilmiştir[1044]. Kültepe Kaniş kazılarında bulunan ve günümüzde Kayseri Müzesi'nde sergilenen üzüm salkımı biçimli törensel kap (M.Ö. 1945-1835), Karahöyük'te bulunup Konya Müzesi'nde sergilenen üzüm biçimli kandil

---

[1040] Didem Deliorman Orhan vd. "Anadolu Medeniyetlerinde Asma (Vitis vinifera L.)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 30(50),* 2011, 70.

[1041] Özlem Çalkan Sağlam-Hayri Sağlam, "İnsanlık Tarihinde Üzümün Önemi", *Journal of Agriculture 1(2),* 2018, 2.

[1042] https://www.agac.gen.tr/asma-agaci.html; https://pixy.org/src/443/4439395.jpeg (Erişim Tarihi: 13.04.2021)

[1043] Hipokrat, Plinus, Galen, Teofrast, Dioskorides, şarabı birçok hastalığın tedavisinde kullanmış ve bitkinin tıbbi özelliklerini anlatmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ezio Bombardelli-Paolo Morazzoni, "Vitis vinifera L." *Fitoterapia, 66 (4),* 1995, 291-317.

[1044] Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1995, 142,153.

(M.Ö. 1750)[1045], merkezi Konya Ereğli'nin 4 km güneyindeki Aydınkent (İvriz) Köyünde üzerinde bereketi imgeleyen üzüm salkımı bulunan Kral Warpalavas'a ait İvriz Kaya Kabartması (M.Ö. 1200-742)[1046] (Tablo 3.121/1)[1047] bunlardan sadece birkaçıdır.

Tablo 3.121. Asma ve Üzümün Erken Dönem Kullanımları

Hititlerin kültüründen etkilenen Frigler (M.Ö. 800) ve Lidyalılar (M.Ö. 700)'ın en önemli tanrılarından biri olan Dionysos, şarap, bitki ve tarım tanrısıydı (Tablo 3.121/2) ve medeniyetlerde asma ve üzümün önemli bir yeri bulunurdu. Dionysos'a inanan halk doğanın sırlarına ermek ve tanrısallaşmak için ayinlerde şarap içerek sarhoş olurdu[1048]. Hititler'den Lidyalılar'a geçen bu inanç, daha sonra Girit'e ve oradan da Yunan medeniyetine ulaşmıştır[1049]. Üzüm ve asma yaprağı motifine, Arkaik, Klasik ve Helenistik dönemden kalma birçok sikkede de (Tablo 3.121/3) rastlanmaktadır. Ön yüzünde paranın basıldığı kentin simgesi olarak kentin kutsadığı tanrı, mitolojide geçen bir figür ya da doğal zenginliği gösteren yöresel bir ürün, arka yüzde ise tanrıyı simgeleyen bir atribüsün bulunduğu bu sikkelerden Karia, Tenedos ve Soloi sikkeleri üzüm figürlüdür[1050].

[1045] Sedat Alp, *Hitit Güneşi*, Ankara 2005, 43-44.
[1046] Akurgal, 1995, 147-148.
[1047] https://gezginsitesi.com/ivriz-kaya-aniti-kabartmalari-baraji-nerede-eregli/ (Erişim Tarihi: 13.04.2021)
[1048] Deliorman Orhan vd., 72.
[1049] Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları,* 187.
[1050] Oğuz Tekin, *Antik Nümizmatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar),* İstanbul 1997, 113.

Anadolu'da bağcılığın önemli olduğu kadim medeniyetlerden biri de merkezleri Van olan Urartular (M.Ö. 900-600)'dır. Menua sulama kanalı ve çevresindeki asma bahçelerinin eski belgelerde çokça anlatıldığı bilinmektedir. Yine Van'da bulunan Vaspurakan Hanedanlığı'ndan Kral I. Gagik tarafından Mimar Keşiş Manuel'e yaptırılan Akdamar Kilisesi (M.S. 915–921)'nin cephesindeki taş kabartmalar arasında asma sarmaşıkları ve üzüm salkımları kullanılmıştır (Tablo 3.122/1). XVII. yüzyılda kenti ziyaret eden Evliya Çelebi'de kalenin muazzam asma bahçelerine baktığını belirtmiştir[1051].

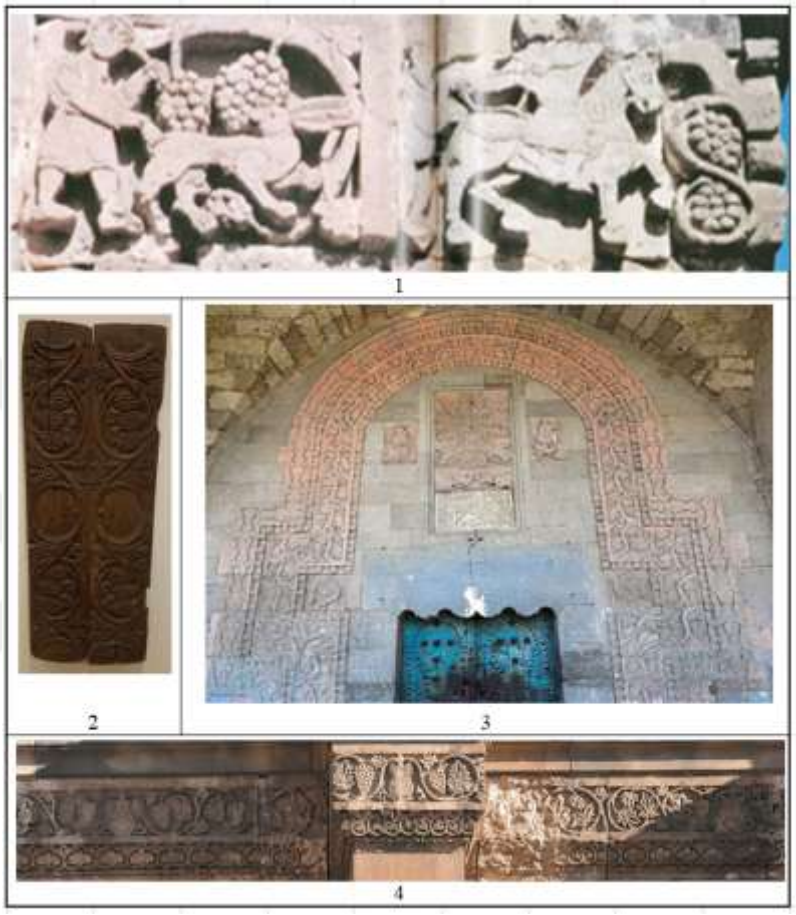
Yunanistan'da Zeus'un oğlu olan Dionysos, Roma kültüründe Bacchus olarak isimlendirilmiş, zamanla şarap tanrısından ilahi bir kurtarıcıya dönüşmüştür. Anadolu'da yayılan Hristiyanlık, Tanrı Bacchus sembolünü hemen sahiplenmiş, Hz. İsa'nın kendini asma ağacı, kanını da şarap olarak tasvir etmesi Hristiyan kültürü ve ayinlerinde şarabı kutsal hale getirmiştir[1052]. Atfedilen bu önem Hristiyan dinine tabi olan Bizans döneminde mimari tasvirlerde yer bulan asma ve üzüm motifleriyle perçinlenmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenen M.S. V–VI. yüzyıldan kalma mermer bir sütun tamburu asma yaprakları ve dalları ile süslenmiştir. Yine Amasya Müzesi'nde bulunan Gümüş Beldesi'ndeki bir manastıra ait olan Bizans dönemi kapı kanadı üzerinde kabartma tekniğiyle yapılmış, bereketi simgeleyen asma dallarının birbirine dolanarak oluşturduğu daireler, asma yaprağı ve iri taneli üzüm salkımı ile süslenmiştir (Tablo 3.122/2). Müzede ayrıca Helenistik Çağa ait (M. Ö. 330) üzerinde üzüm salkımı ve asma yaprağı motifi ile kabartma olarak bezenmiş toprak kaplar, Roma dönemine ait mermer ve kireç taşından yapılmış asma dalı bezeli lahitler bulunmaktadır[1053].

Anadolu'da yüzyıllardır bağcılık yapılan önemli merkezlerlerden biri olan Nevşehir'de, özellikle de Doğu Roma İmparatorluğu zamanında mezhep çatışmalarından kaçan birçok Hristiyanın sığındığı Kapadokya Bölgesi'nde üzüm ve asma tasvirlerinin yoğun kullanıldığı Üzümlü Kilise gibi yapılar mevcuttur (Tablo 3.122/3). Anadolu'dan verilebilecek diğer bir örnek ise 639 yılında camiye (Diyarbakır

[1051] Deliorman Orhan vd,. 72-73.
[1052] Akurgal, 1995, 187.
[1053] Deliorman Orhan vd., 74-75.

Ulucamii) dönüştürülen Martoma Kilisesi'nin cephe süslemelerinde kullanılan asma yaprakları ve üzüm salkımlarıdır (Tablo 3.122/4)[1054].

Tablo 3.122. Asma ve Üzümün Anadolu'da Kullanımına Örnekler[1055]

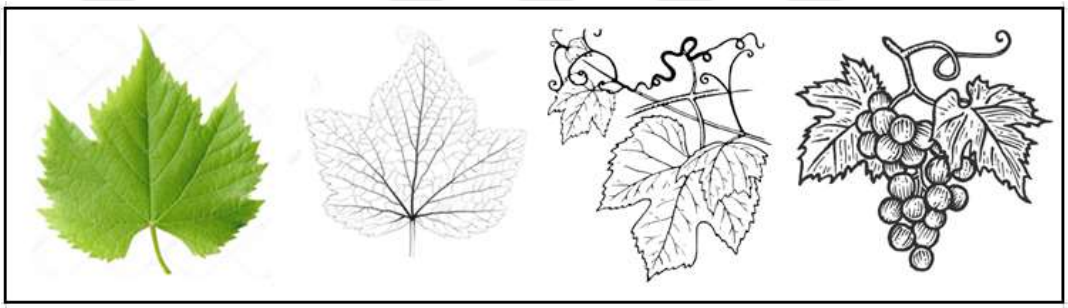
Türk kültür ve mitolojisinde asma ağacı ve yaprakları güzellik, kan, can, aşk, sağlık ve ölümsüzlüğü sembolize etmekte, meyvesi olan üzüm ise cennet meyveleri arasında imgelenmektedir. Yaprak ve meyveleriyle beraber kullanımı "bereket" anlamı taşıyan asma ağacı[1056], Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı döneminde cami ve sarayların duvar çinilerinde ve kalemişi süslemelerinde, mezartaşlarında, keramik eserler gibi pek çok alanda süsleme programına dahil edilen meyveli ağaçlardan biri olmuştur. Hristiyanlıkta şarap yapımı sebebiyle kutsal sayılan üzümün, İslâmî toplumlarda Hz.

[1054] Deliorman Orhan vd., 74-75.
[1055] https://i0.wp.com/legacy.hyetert.org/blogspot/304ef3b6c99051b690b36035fcc1c17c.jpeg ; http://www.mehmetalicetinkaya.com/2018/04/amasya-bogazkoy-hattusas-orenyeri-alacahoyuk-oren-yeri-gezi-gunlugu/ ; https://www.flickr.com/photos/sinandogan/50379925876/in/photostream/ ; http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/diyarbakir-ulu-camii (Erişim Tarihi: 13.04.2021)
[1056] Naci Bakırcı, *Mevlevi Mezar Taşları*, İstanbul 2005, 106.

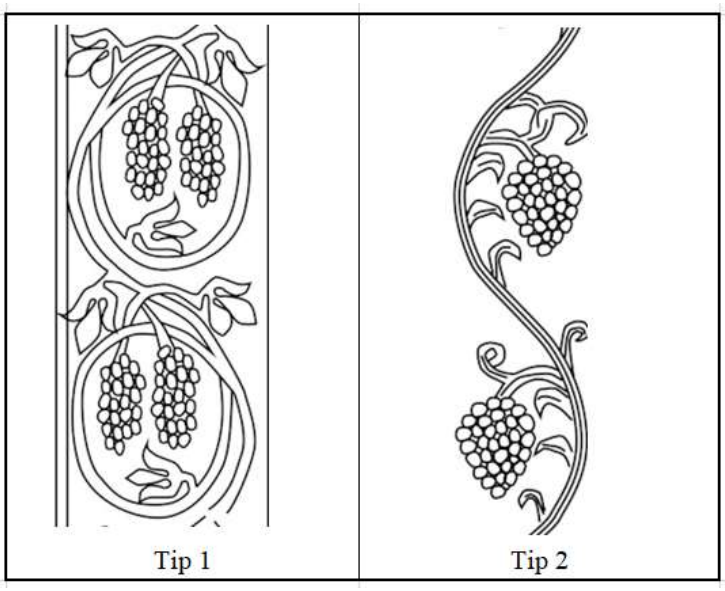
Muhammed'in "haram" dediği yasağı hatırlatmak için dinî mimarî mekânlarında bezeme unsuru olarak yer aldığı da düşünülmektedir[1057].

Anadolu'da yaşamış tüm kültürlerde mimari süslemelerde yerini bulan asma yaprağı ve üzüm salkımı (Tablo 3.123), Osmanlı Devleti'nin önemli liman kentlerinden olan Trabzon'da da sevilerek kullanılmıştır. İncelenen mihraplarda asmanın yaprak ve meyveleriyle birlikte kullanıldığı (Tablo 3.124/Tip 1) ve sadece dalın üzerine yerleştirilmiş meyveleri ile kullanıldığı (Tablo 3.124/Tip 2) iki farklı tip göze çarpmakadır.

Tablo 3.123. Asma ve Üzümün Anadolu'da Kullanımına Örnekler[1058]

Tablo 3.124. Trabzon Mihraplarında Asma ve Üzüm Tipleri

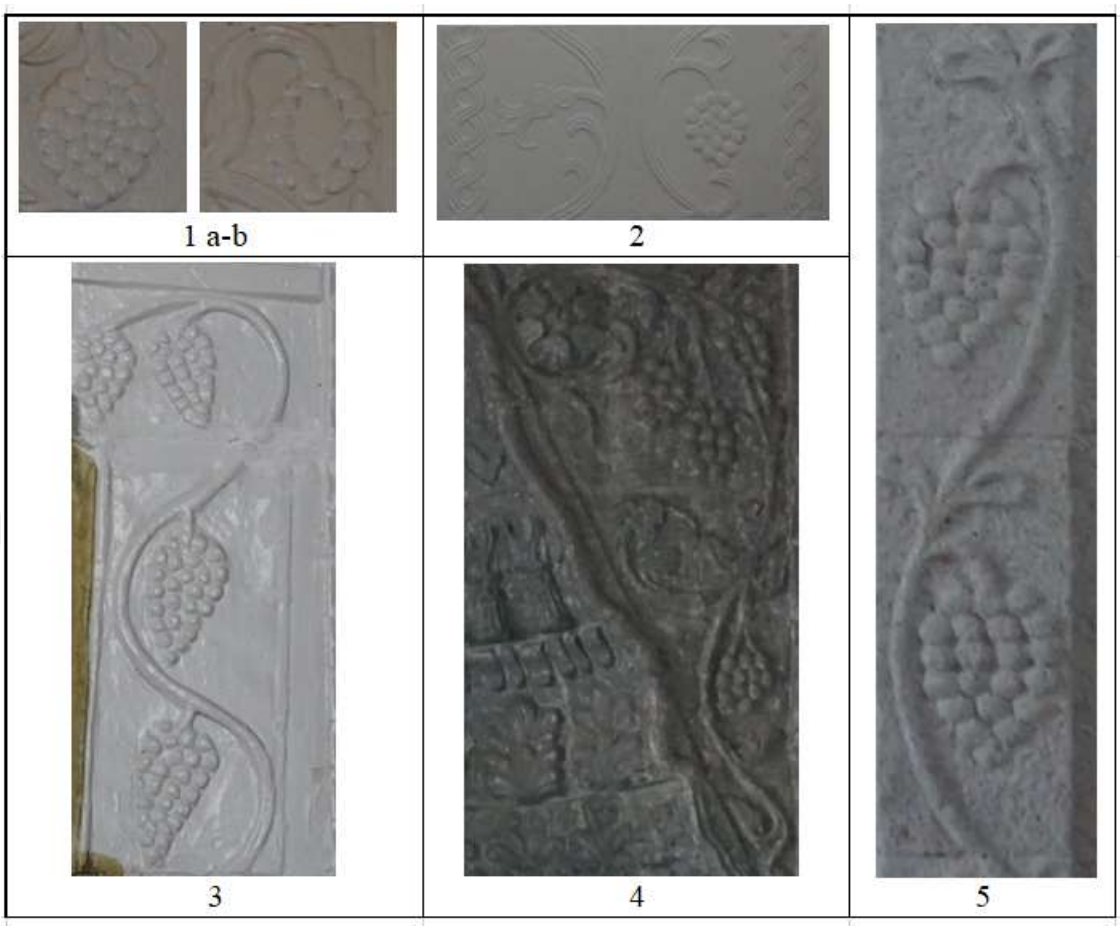
[1057] Gönül Cantay, "Türk Süsleme Sanatında Meyve", *Turkish Studies, 3(5),* 2008, 32-64.
[1058] https://i0.wp.com/legacy.hyetert.org/blogspot/304ef3b6c99051b690b36035fcc1c17c.jpeg ; http://www.mehmetalicetinkaya.com/2018/04/amasya-bogazkoy-hattusas-orenyeri-alacahoyuk-oren-yeri-gezi-gunlugu/ ; https://www.flickr.com/photos/sinandogan/50379925876/in/photostream/ ; http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/diyarbakir-ulu-camii (Erişim Tarihi: 13.04.2021)

Trabzon'da Araklı/Kayacık Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.125/1), Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii (1845) (Tablo 3.125/2), Araklı/Merkez Büyük Camii (1907) (Tablo 3.125/3), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.125/4), Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910) (Tablo 3.125/5) mihraplarında köşelik ve bordür süslemelerinde asma yaprağı ve üzüm birlikte verilmişken, Sürmene Konak Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.126/1a-b), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.126/2), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.126/3), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.126/4), Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (1910-11) (Tablo 3.126/5) sadece dallar üzerinde stilize yapraklarla beraber üzüm salkımları resmedilmiştir.

Tablo 3.125. Trabzon'da Asma Yaprağı ve Üzümün Birlikte Kullanıldığı Mihraplar (Tip 1)

Tablo 3.126. Trabzon'da Sadece Üzümün Kullanıldığı Mihraplar (Tip 2)

Trabzon'da mihrapların dışında Hacı Yahya Camii'nin mihrap üstündeki duvar resmi (Tablo 3.127/1), Çaykara Taşkıran Mahallesi Camii giriş kapısı (Tablo 3.127/2), Araklı Yolüstü Mahallesi Camii giriş kapısı (Tablo 3.127/3) gibi örneklerde bulunan motifin özellikle Maçka ilçesinde yoğun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Maçka'da Güzelce Mahallesi Camii (Tablo 3.127/4) kapısının bordüründe, Şahinkaya Mahallesi Oğulağaç Camii (Tablo 3.127/5), Kaynarca Mahallesi Camii (Tablo 3.127/6), Yazlık Mahallesi Camii (Tablo 3.127/7), Akmescit Mahallesi Camii (Tablo 3.127/8) ve Esiroğlu Beldesi Karşıyaka Mahallesi Camii (Tablo 3.127/9) kapılarında tüm yüzeyi süsleyen unsurlar olarak ele alınmış olan asma ve üzüm motiflerinin büyük çoğunluğunun kiliseden camiye dönüştürülmüş eserlerde bulunması ustalarının Rum ya da Ermeni olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Bununla beraber Trabzon merkez Sülüklü, Trabzon Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri ile Küçük İmaret

mezarlığındaki XVIII. ve XIX. yüzyıla ait mezartaşlarında da görülmesi, asma ve üzümün mimari süslemedeki yoğunluğunun altını çizmektedir[1059].

Tablo 3.127. Trabzon'da Asma Ağacı ve Üzümün Kullanıldığı Diğer Eserlere Örnekler

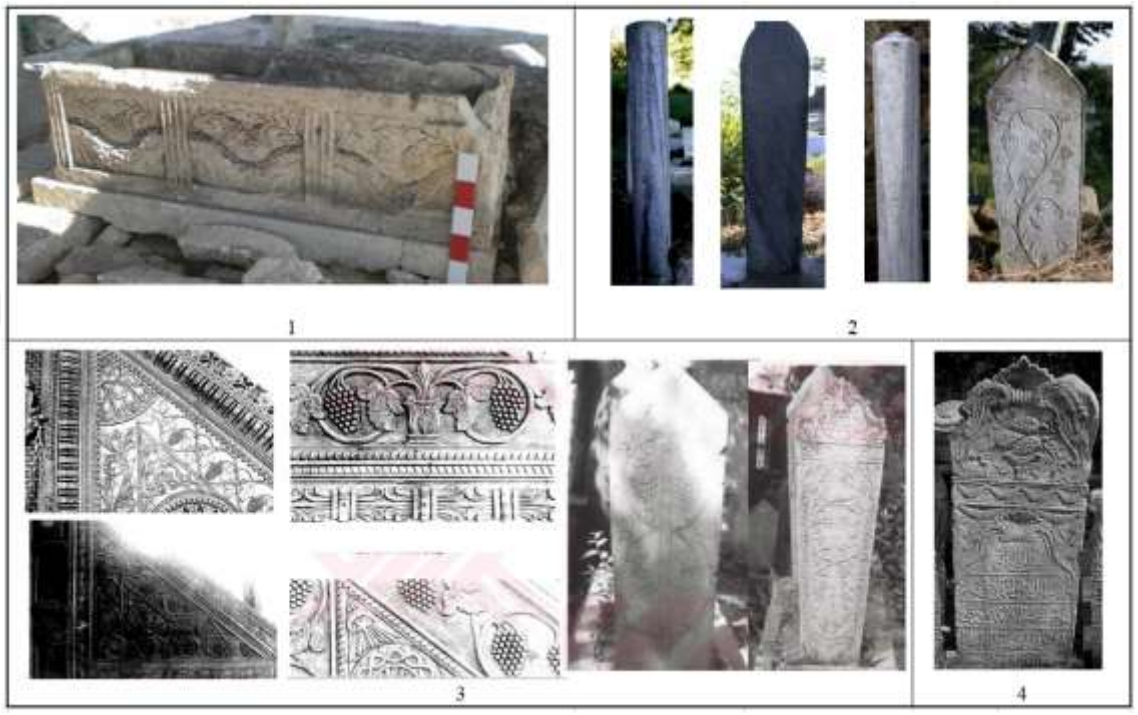

Mezartaşlarında tercih edilen bir motif olması Trabzon ile sınırlı olmayıp tüm bölgede karakteristik izler taşımaktadır. Rize[1060], Bayburt (Tablo 3.128/1)[1061], Giresun

[1059] Ölçay, 221; Kader Yer, *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığındaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004; 199; Sevinç Eren, *Trabzon Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri ile Küçük İmaret Mezarlığındaki Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

(Tablo 3.128/2)[1062], Ordu (Tablo 3.128/4)[1063] ve Samsun mezartaşlarında (Tablo 3.128/3)[1064] örneklerine rastlanan asma ve üzüm, Samsun cami mimarisinde de (Tablo 3.128/3)[1065] süsleme unsuru olarak tercih edilmiştir.

Tablo 3.128. Bölgede Asma Ağacı ve Üzümün Kullanıldığı Diğer Eserlere Örnekler

3.4.2.13.Nar

Mitolojide doğurganlığın ve bereketin simgesi olan nar, inanışlarda ve halk anlatılarında, bereket dışında güzellik kaynağı, mucizevi ilaç, kutsal hayat ağacı, nazar sembolü gibi ifadelerin de imgesi olmuştur[1066]. Kur'an-ı Kerim'de En'am Suresi 99. ayet, 141. ayet ve Rahman Suresi 68. ayet olmak üzere üç yerde adı geçen nardan cennet meyvesi ve dünya nimeti olarak bahsedilmektedir. Nar meyvesine ve ağacına

---

[1060] Hanoğlu-Bayhan, 265.
[1061] Furgan Akdağ, 387.
[1062] İltar, *Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezar Taşları,* 49, 74, 92, 166.
[1063] Bayram Çelik, 120.
[1064] Nefes, *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları*, 292, 293
[1065] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 787, 950, 951.
[1066] Münir Cerrahoğlu, "Mitolojilerde ve Türkiye'de Derlenen Masallarda Narın Yeri", *Turkish Studies 7(1),* 2012, 643-651; H.Hande Duymuş Florioti, "Eski Yakındoğuda "Nar" Sembolizmine Dair Bir Derleme Çalışması", *Tarih Okulu Dergisi, 8(XXII),*2015, 22; Ebru Şenocak, "Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi 4(8),* 2016, 229-247.

çeşitli toplum ve inanışlarda da kutsiyet atfedilmiş ve temelinde verimliliğin simgelendiği ikonografik anlamlar yüklenmiştir[1067].

Nar Türk süsleme sanatlarında Uygur dönemine kadar indirgenen, İran ve Suriye'de Selçuklu dönemi ile çeşitlendirilen, Anadolu'ya Anadolu Selçukluları ile aktarılan, Osmanlı döneminde[1068] ise stilize bitkisel süslemeler içerisinde yerini alan bir motif olmuştur. Motif olarak nar, halı[1069], dokuma, işleme ve çeşitli tekstil ürünlerinde[1070], tezhipte, çinide[1071], minyatürlerde[1072], mezartaşlarında[1073], özellikle XIX. yüzyıldan sonra maden[1074] ya da seramik[1075] gibi günlük kullanım eşyaları ile sivil ve dini mimaride[1076] kullanılmasıyla zengin bir çeşitlilik göstermektedir.

Günümüzde bile "cennet meyvesi" olarak adlandırılan narın, sembolizmi "cennete açılan kapı" olan mihraplarda yer alması şaşırtıcı değildir ve Trabzon'da Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806) (Tablo 3.129/1a-b-c) ve Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813) (Tablo 3.12/2a-b) mihraplarının yüzey süslemelerinde; Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860) (Tablo 3.129/3a-b) yüzeylerinde bulunurken Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii

---

[1067] Hülya Kaynar, "19. Yüzyıl Sonrası Dokunan Sivas Halısı Desenlerinde Bitkisel Motifler ve Özellikleri", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 13(26),* 2018, 236.

[1068] Ersel Çağlıtütüncigil, "Türk Süsleme Sanatında Nar: Form, Köken ve İkonografik Anlamı", *TÜBAR XXXIII Bahar*, 2013, 68-77.

[1069] Birsel Çağlar Abiha, "Geleneksel Halk Sanatında Şahmaran Motifleri ve Bu Motiflerin Dili", *Kıbrıs Üniversitesi Folklor-Edebiyat Dergisi, 22(88-4)*, 2016, 110; Emine Karpuz, "Lâdik (Konya) Halıcılığının Günümüzdeki Durumu", *Arış Dergisi, VII,* 2012, 55.

[1070] H. Örcün Barışta, *Cumhuriyet Dönemi Türk Halk İşlemeciliği Desen ve Terminolojisinden Örnekler,* Ankara 2001, 30; Sibel Arık, "Türk Dokumacılık Sanatında Nar Motifi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(1),* 2009, 588-589; Begül Özkoca, *Çorum Müzesi Envanterinde Bulunan El İşlemeli Peşkirler*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta 2013, 17; R. Eser Gültekin, "Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi", *Turkish Studies, 3(5),* 2008, 12; Nurhayat Berker, "Türk İşlemelerinde Semboller", *Sanat Dünyamız Dergisi, 20,* 1980, 34; Pınar Olguner Ergene, *18.yy ve 19.yy Türk İşleme Motiflerinde Sembol Dili ve Sembolizm İçerikli Yeni Yorumlar*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, 67, 93, 99; Handan Baran-Hicran Hanım Halaç, "Geleneksel Giysilerde ve Tarihî Yapılarda Süsleme Motifleri: Eskişehir Örneği", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7(4),* 2018, 2820.

[1071] Nursel Karaca, "Türk Çini Sanatında Kullanılan Motifler ve Anlamları Üzerine Bir Derleme", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (18-19-20 Mayıs 2017) Alanya Güzel Sanatlar Bildiriler Kitabı,* Elazığ 2017, 264.

[1072] Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, İstanbul 2015, 35.

[1073] Delikgöz-Alıç, 127-128.

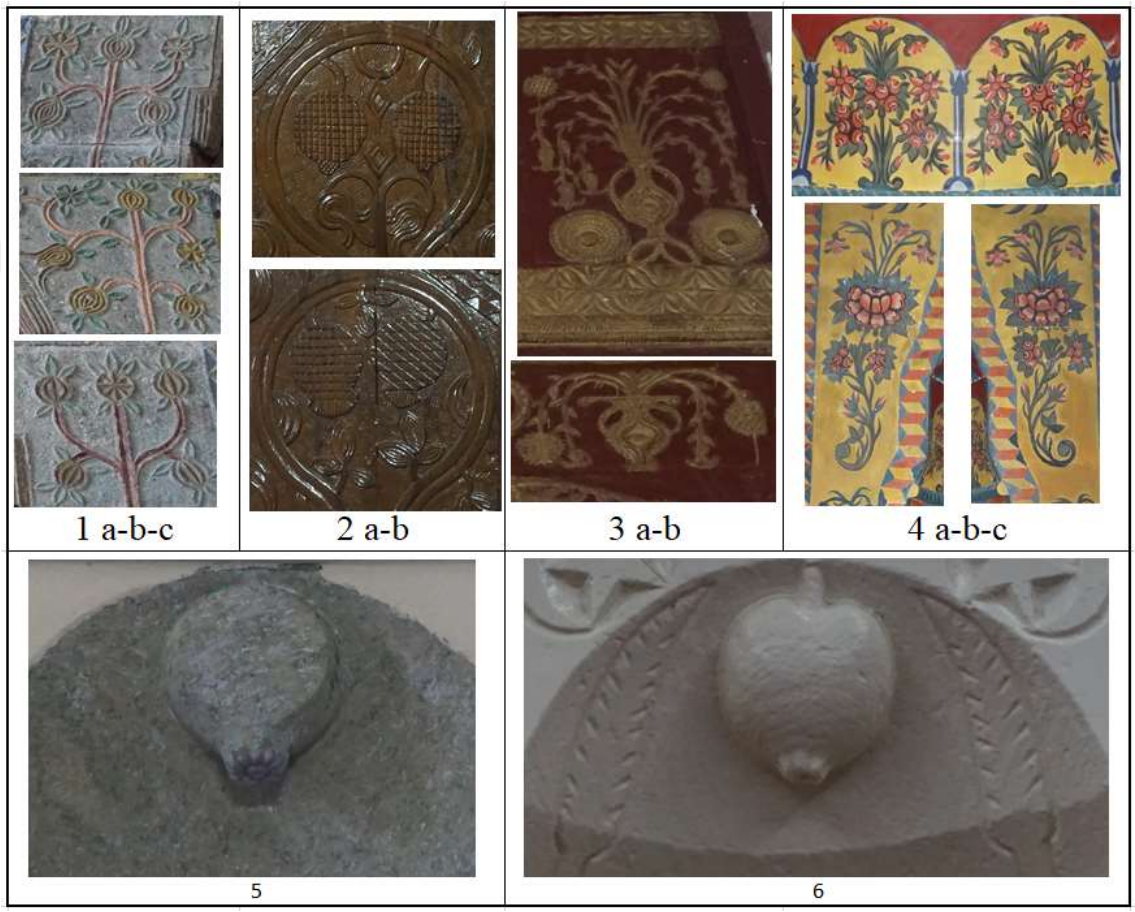
[1074] Emine Karpuz, "Anadolu'daki Geleneksel Süslemeli Bakır Mutfak Kapların Tasarımı", *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (20-23 Kasım 2017) Maddi Kültür Bildiriler Kitabı,* Ordu 2019, 266.

[1075] Mine Ülkü Öztürk-Yağmur Arısoy, "Selçuklu Dönemi Seramik Sanatında Hayvan Sembolizmi", *İdil 7(44)*, 2018, 379.

[1076] R. Eser Gültekin, 9-31.

(1871-72) (Tablo 3.129/4 a-b-c) mihrabının yüzey ve kavsara süslemelerinde; Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) (Tablo 3.129/5) ve Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami (1950) (Tablo 3.129/6) mihraplarının yaşmak ortasından asılan küre formunda karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3.129. Trabzon Mihraplarında Nar Motifleri

Taş süsleme örneklerinde (1 a-b-c), (3 a-b) oldukça küçük boyutlu ve stilize formda ele alınan nar motifleri alt ve üst kısımlarında yaprak motifleri ile beraber verilmişken, ahşap malzeme ile yapılan (2 a-b) nar motifleri, natüralist görünümden uzaklaştırılıp içleri taranarak özgün bir forma dönüştürülmüştür. Kalemişi ile uygulanan (4 a-b-c) örnekte narlar stilize edilmiş ise de çiçekleri gerçeğe yakın natüralist görünümleri ile dikkat çekmektedir (Tablo 3.130). Şekil olarak gerçekçi üslubu yakalayan küresel form şeklinde yapılmış (5 a-b) nar motifleri ise Trabzon mihraplarında oldukça yaygın olan yaşmak ortasında bulunan küresel kabaraların bu iki

örnekte nar formuna dönüştürülmesi ile farklı bir tasarım ve yerel uygulamalar olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 3.130. Nar

Mihraplardaki kullanımına en yakın benzeri Trabzon/Köprübaşı Beşköy Yılmazlar Camii giriş kapısı ve minberinde bulunan nar motifi (Tablo 3.131), Anadolu'da Konya İnce Minareli Medresenin (1265) ve Erzurum Çifte Minareli Medresenin (XIII. yüzyıl) taçkapısında, Sivas Gök Medrese (1271) ile Erzurum Yakutiye Medresesinin (1310) taçkapı yan yüzeylerinde, Kayseri Döner Kümbet cephesinde de armasal düzenleme içinde görülmektedir. Osmanlı mimarisinin klâsik eserlerinden Rüstem Paşa Camii (1561) cümle kapısının iki tarafındaki çini panolarda görülen bahar ağacı ve diğer çiçeklerin yanında narların yer alması, caminin bir cennet, kapılarının da cennete açılan kapılar olduğunu vurgulamak yönünde simgesel bir anlam yüklenmiştir.

Tablo 3.131. Trabzon/Köprübaşı Beşköy Yılmazlar Camii Giriş Kapısı ve Minberi

3.4.2.14.Kozalak

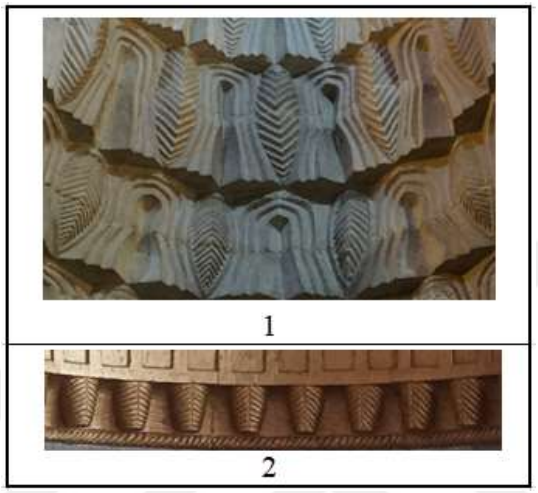
Kozalak, taneli bir görüntüye sahip olması sebebiyle nar gibi doğurganlık ve bereket timsali olmasının yanısıra her mevsim yeşil kalan ağaçların meyvesi olduğu için servi gibi ölümsüzlük teması taşımaktadır. Asur, Mısır, Antik Yunan, Roma, Bizans gibi medeniyetlerde sanat eserlerini süsleyen ya da eserlerde form olarak kullanılan kozalak, Anadolu'da İslam sanatında da sevilerek kullanılmıştır. İnce Minareli Medrese, Kubâdâbad Sarayı, Erzurum Çifte Minareli Medrese gibi Orta Çağ eserlerinin yanı sıra Osmanlı döneminde mimariden dokumaya, mezartaşlarından küçük el sanatlarına, tezhipten padişah kaftanlarına, çiniden kalemişine kadar çok geniş kullanım alanı bulmuştur[1077].

Erken ve Klasik Osmanlı döneminde süsleme programındaki diğer motiflerle beraber görülen kozalak, geç dönemde Nusretiye Camii (1823) hünkar mahfilinde taç kısımlarında, Hırka-ı Şerif Camii (1851) mihrabında, Büyükada Hamidiye Camii (1892) kubbesinin kalemişi süslemelerinde görülmektedir.

[1077] Ayrıntılı bilgi için bkz. İlkgül Kaya Zenbilci, "Kozalak: Sanat Tarihi Bağlamında Bir Motifin Gizemini Okumak", *Orta Çağ'dan Postmodernizme Sanat Tarihi Okumaları,* 212-250.

Trabzon mihraplarında Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) kavsarasında (Tablo 3.132/1) ve Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) mihrabının kavsara kademelerinin saçağında (Tablo 3.132/1) görülmektedir. Form olarak yansıtılan kozalaklar stilize edilerek mimariye kazandırılmıştır.

Tablo 3.132. Trabzon Mihraplarında Kozalak

3.4.2.15. Mısır

Nar, üzüm gibi taneli olması sebebiyle bereket ile ilişkilendirilmeye müsait olan mısır motifi, Trabzon mihrapları için ünik bir kullanımı ifade etmektedir. Sadece Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35) (Tablo 3.133) mihrabının yüzey süslemelerinde görülen mısır, bitki olarak bölgede yetiştirilmektedir. Bu anlamda sanatçısının özgür tercihi şeklinde yorumlamak mümkündür.

Tablo 3.133. Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii Mihrabında Mısır Motifi

3.4.3. Nesneli Süslemeler

Süsleme sanatında ayrı bir grubu oluşturan, herhangi bir nesnenin betimlendiği nesneli süslemeler, Trabzon mihraplarında **günlük kullanım eşyaları** (perde-püskül, vazo/kase/saksı, ibrik, kandil-şamdan, mizan/terazi ve tesbih) **siyasi, askeri, mimari semboller** (sancak-bayrak-alem, Zülfikar/kılıç, minare) ve tek bir örnekte **"yelkenli/gemi**" motifi ile çeşitlendirilmiştir.

3.4.3.1. Perde-Püskül

Batılılaşma dönemi ile birlikte süsleme sanatında yerini alan perde ve püskül, özellikle XIX. yüzyılın tasarımlarında Barok, Rokoko ve Ampir üslubun belirleyicilerinden olmuş, tüm Anadolu'da etkin bir şekilde kullanılarak süsleme programının etkin diline dokunmuştur[1078].

Batılı sanat üsluplarının derinlik, gerçekçilik, akıcılık, dinamizm ve kullanıldığı alana canlılık getirme anlayışına en uygun motiflerden olan perde ve püskül, pencerelerde, örtülerde, kubbeye geçiş sistemlerinde, duvar resimlerinde görülmekte ve zengin bir çeşitlilik sunmaktadır. Nişin form itibariyle uygun olması ise perde motiflerinin mihrap süslemelerinde daha yaygın kullanım alanı bulduğunu açıkça göstermektedir.

İnşa tarihi ya da süslemelerinin tarihi XIX. yüzyıl olan Aydın/Kuyucak Kayran Köyü Camii[1079] (Tablo 3.134/1), İstanbul/Beşiktaş Ertuğrul Tekke Cami-Tevhithanesi[1080] (Tablo 3.134/2), Bursa Orhan Camii[1081] (Tablo 3.134/3), İzmir Başdurak Camii[1082] (Tablo 3.134/4), Uşak Kurşunlu Camii[1083] (Tablo 3.134/5),

---

[1078] Münevver Üçer, "Sultan III. Selim Camii Haziresinde Yer Alan Mezar Taşlarındaki Bezemelere Dair", *X. Ulslararası Üsküdar Sempozyumu (19-21 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı III*, İstanbul 2019, 368.
[1079] Erbil Cömertler Aktuğ-Kadir Pektaş, "Geç Dönem Kalem İşi Süslemeli Bir Eser: Aydın Kuyucak Kayran Köyü Camii", *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2(2),* 2016, 19.
[1080] Şenay Özgür Yıldız-Halil İbrahim Eryılmaz, "II. Abdülhamid Eseri: "Ertuğrul Tekke Cami Tevhithanesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 9(1),* Mart 2019, 234.
[1081] Bozkurt, *Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 2008, 244.
[1082] https://izmir.ktb.gov.tr/TR-77392/tarihi-camiler.html (Erişim Tarihi: 26.05.2021)
[1083] Elif Gürsoy, "Uşak'ta Perde Motifli Mihraplar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(10),* Mart 2015, 153.

Nevşehir/Şahin Efendi Köyü Camii[1084] (Tablo 3.134/6) mihrapları verilebilecek birçok örnekten sadece birkaçıdır.

Tablo 3.134. Anadolu'da Perde ve Püskül Kullanılan Mihraplara Örnekler

Trabzon'da incelenen Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.135/1), Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii (1846) (Tablo 3.135/2), Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60) (Tablo 3.135/3), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.135/4), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867) (Tablo 3.135/5), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1883-84) (Tablo 3.135/6), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.135/7), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.135/8), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii

[1084]Arslan-Pınar, 101.

(1904) (Tablo 3.135/9), Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910) (Tablo 3.135/10), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19) (Tablo 3.135/11) ve Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) (Tablo 3.135/12) mihraplarında perde ve püsküller çeşitlendirilmiştir.

Tablo 3.135. Trabzon Mihraplarında Perde ve Püskül

Trabzon mihraplarında tepelik saçaklarında (1, 3, 4, 7), kavsara kademelerinin yüzeylerinde (8, 12), nişin alt kısmı ile kavsarayı birbirinden ayıran silme saçaklarında (2, 6, 9) niş içinde (10, 11) ve kavsarayı çevreyeleyecek şekilde köşelikte (5) resmedilen perdeler, 5, 10 ve 11 numaralı örneklerde gerçeğe yakın formlarla ve her iki kenardan bağlanmış durumda verilmişken diğer örneklerde sadece dilimler ve aralardan sarkan püsküllerle yansıtılmıştır. 3 ve 7 numaralı örneklerde püsküle yer verilmeyip basit düzendeki C kıvrımlarıyla sadece perde dilimleri belirlenmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru görülmeye başlayan perde ve püsküller, XX. yüzyılın ilk yarısında da süsleme programı arasındadır.

Trabzon'da mihrap süslemelerinin dışında Araklı/Kayacık Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyıl) minber ve vaaz kürsüsünde (Tablo 3.136/1a-b), Arsin/Güneyce Mahallesi Büyük Camii (XIX. yüzyıl) duvar süslemelerinde (Tablo 3.136/2), Beşikdüzü/Duygulu Mahallesi Merkez Camii (1846) vaaz kürsüsünde (Tablo 3.136/3), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) duvar süslemeleri ve vaaz kürsüsünde (Tablo 3.136/4), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873) (Tablo 3.136/5), Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900) (Tablo 3.136/6), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19) (Tablo 3.136/7), Araklı/Yalıboyu Merkez Camii (1950) (Tablo 3.136/8) duvar yüzeylerinde sıklıkla uygulanan tezyini bir unsur olarak kullanılagelmiştir. Ayrıca bölge mezartaşı süslemelerinde de benzer yansımaları görülmektedir.

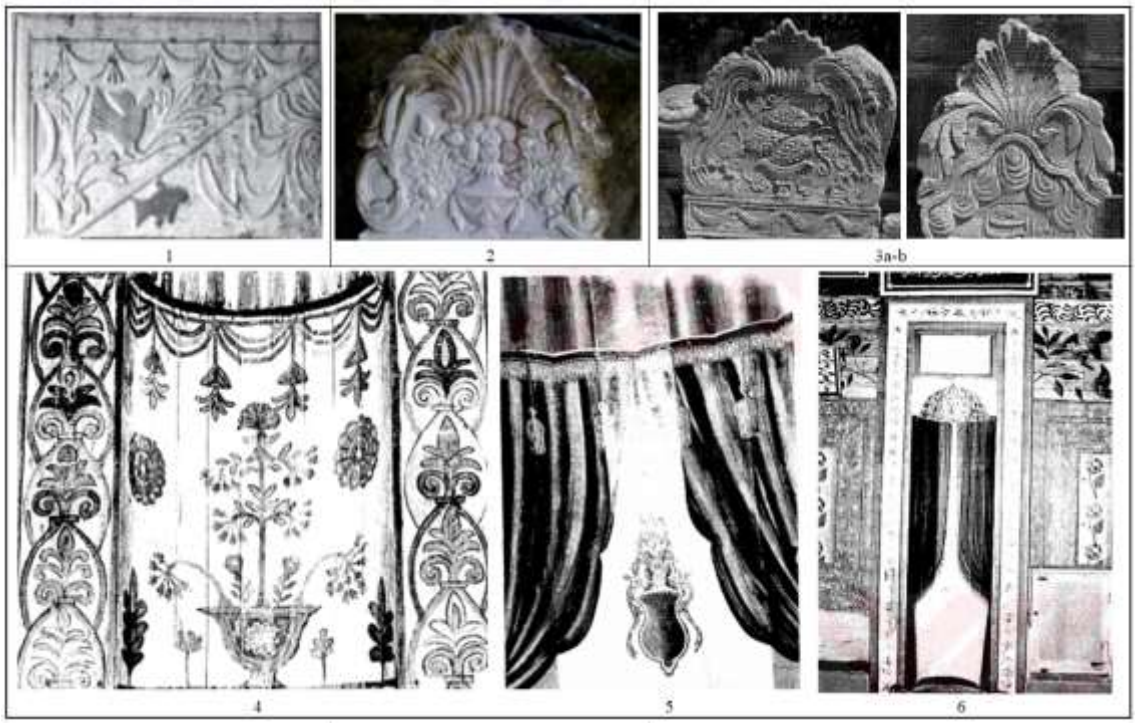
XIX. yüzyılda Giresun Necmiye Duran Evi'nin ocak saçağını süsleyen kıvrımlar (Tablo 3.137/1)[1085], aynı ilde Cevahir Hatun'a ait mezartaşında vazoyu hareketlendiren unsurlar (Tablo 3.137/2)[1086] olarak karşımıza çıkmaktadır. Ordu mezartaşları şahidelerinde (Tablo 3.137/3a-b)[1087], Samsun/Kavak Bekdemir Köyü Camii (Tablo 3.137/4), Vezirköprü Kale Camii (Tablo 3.137/5) ve Asarcık Koşaca Köyü Camii (Tablo 3.137/6)[1088] mihraplarında bulunan perde ve püskül, bölge süsleme programında yaygın kullanım alanı bulan bir motif olduğunun altını çizmektedir.

[1085] İltar, *Giresun İli Kentsel Konut Mimarisi*, 322.
[1086] İltar, *Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezar Taşları,* 43.
[1087] Bayram Çelik 120, 123.
[1088] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 629, 666, 706.

Tablo 3.136. Trabzon'da Perde ve Püsküllerin Mihrap Dışında Kullanımlarına Örnekler

Tablo 3.137. Bölge Mimarisinde Perde ve Püskül

3.4.3.2. Vazo/Kase/Saksı

Uzak Doğu'da Buda dini ile beraber başlayan vazoda çiçek yetiştirme geleneği Orta Doğu'ya aktarılmış, doğa ve nesne betimlemeleriyle beraber sanata da yansımıştır[1089].

XV. yüzyılda Osmanlı hakimiyeti ile beraber İstanbul ve Anadolu'da bitkisel süslemelerin ağırlık kazanmasıyla beraber vazo, kase ve saksılar, çiçek betimlemeleriyle birlikte kağıttan taşa, mermerden çiniye, kalemişinden madene zengin bir yelpazede ürünlerini vermiştir. Bursa Yeşil Türbe mihrabında (Tablo 3.138/1), Cem Sultan Türbesi duvar süslemelerinde (Tablo 3.138/2), Kitabü-l Cerrahiyel İlhaniyye gibi minyatürlerde erken örnekleri görülen vazolar, XVI. ve XVII. yüzyılda, Topkapı Sarayı (Tablo 3.138/3) ve Rüstem Paşa Camii mihrap çinilerinde (Tablo 3.138/4) olduğu gibi klasik dönem özellikleriyle pek çok eserde uygulanmıştır[1090].

Tablo 3.138. Erken ve Klasik Osmanlı Sanatının Vazo Motiflerine Örnekler[1091]

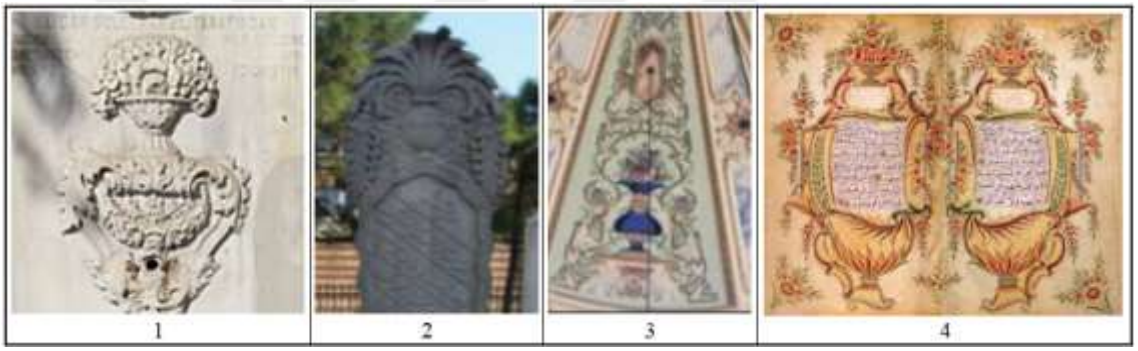

Batılılaşma dönemi ve üslupsal değişimin ilk verilerinin ortaya çıktığı Lale Devri'nden itibaren daha natüralist betimlemelerle kullanılmaya devam etmiştir[1092].

[1089] Azade Akar, "Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri", *Vakıflar Dergisi, VIII*, Ankara 1969, 268.
[1090] Akar, 268-269; Fazilet Koçyiğit, "Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (16),* Nisan 2014, 318.
[1091] https://twitter.com/furkanal/status/1093920197960974336/photo/1 (Erişim Tarihi: 07.06.2021); https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/cem-sultan-turbesi; (Erişim Tarihi: 07.06.2021); https://tr.pinterest.com/pin/553872454171777347/visualsearch/?x=16&y=10&w=538&h=673&cropSource=6; (Erişim Tarihi: 07.06.2021); https://www.canercangul.com/8922/rustem-pasa-camii-cini-mihrabi/ (Erişim Tarihi: 07.06.2021)
[1092] Koçyiğit, 318.

Batılılaşma döneminin bezeme anlayışı içinde sıklıkla yer bulan natürmortların tasvirinde kullanılan vazo, kase ve saksılar içine yerleştirilen meyve ve çiçek buketleriyle beraber motif olarak resmedilmekle beraber, mimari bir form olarak da (sütun kaidelerinin ya da başlıklarının vazo formunda yapılması gibi) yapılara aktarılmıştır[1093]. XIX. yüzyılda hem ampir hem de eklektist yaklaşımlarla, çeşme (Bezm-i Alem Valide Sultan Çeşmesi, 1839 (Tablo 3.139/1)[1094], mezartaşı (Ayazma Cami haziresinden 1846 tarihli kadın baş şahidesi (Tablo 3.139/2)[1095], duvar resimleri (Altunizade Camii, 1865-66 (Tablo 3.139/3)[1096], tezhip (Ahmed imzalı, 1849-1850 tarihli serlevha, (Tablo 3.139/4)[1097] gibi pek çok alanda örneklerini görmek mümkündür.

Tablo 3.139. XIX. Yüzyıl Eserlerinde Vazo, Kase, Saksı Gibi Objelerin Kullanımlarına Örnekler

Günlük kullanım eşyaları arasında yer alan vazo, kase, saksı gibi nesneler, XIX. yüzyılda Trabzon mihraplarında da kullanılmaya başlamış ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde de devam ettirilecek şekilde Araklı/Kayacık Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.140/1), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819) (Tablo 3.140/2a-b-c), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830) (Tablo 3.140/3a-b-c), Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32) (Tablo 3.140/4), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.140/5), Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.140/6), Maçka/Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii

[1093] Üçer, 365-366.
[1094] https://www.tatileksper.com/blog/bir-zamanlar-besiktas (Erişim Tarihi 07.06.2021)
[1095] Sahure Yariş, "Üsküdar Ayazma Camii Haziresindeki Mezar Taşları", *Sanat Tarihi Dergisi, XXVII,* İzmir 2018, 218, 246.
[1096] Salih Salbacak, "Geç Dönem Osmanlı Camilerindeki Duvar Resimleri", *JSHS, 2(1),* 2018; 70.
[1097] Gülnur Duran, "Osmanlı Tezhip Sanatında Natüralist Üslûpta Çiçekler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31,* 2018/2, 193.

(1845) (Tablo 3.140/7), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849) (Tablo 3.140/8), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860) (Tablo 3.140/9a-b-c), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1883-84) (Tablo 3.140/10a-b), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.140/11a-b), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904) (Tablo 3.140/12), Akçaabat/Merkez Yeni Camii (1910) (Tablo 3.140/13), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19) (Tablo 3.140/14) ve Sürmene/Yeşilköy Mahallesi Camii (1929) (Tablo 3.140/15) mihraplarında kullanılmıştır.

Tablo 3.140. Trabzon Mihraplarında Vazo, Kase ve Saksılar

Trabzon mihraplarında vazo (1, 2a-b-c, 3a, 4, 6, 8, 9a-b-c, 10a, 13, 15), kase (3b-c, 11a, 12, 14) ve saksı (5, 7, 10b, 11b) motifleri, taş (1, 6, 7, 8, 9a-b-c, 11 a-b, 15), ahşap (2a-b-c, 4) ve mermer (5,13) malzeme üzerinde düz ve derin yüzeyli oyma tekniği ile yapılmıştır. Ayrıca kalemişi (3a-b-c, 10 a-b, 12, 14) örnekleri de mevcuttur. Vazolar ahşap eserlerde kıvrımların çerçeveyi belirlemesi ile oluşturulmuşken taş ve mermer eserlerde ayak, boyun ve kulp öğeleri belirtilmiştir.

Trabzon'da mihrapların dışında Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii giriş kapısı alınlığında (Tablo 3.141/1), Of/Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi duvar resimlerinde (Tablo 3.141/2), Rize/Ardeşen Doğanay Mahallesi Camii (1897) mihrap nişinde (Tablo 3.141/3a-b)[1098], Bayburt/Dağçatı Köyü Camii duvar resimlerinde (Tablo 3.141/4a-b)[1099], Ordu/Ünye mezartaşlarında (Tablo 3.141/5a-b-c)[1100], Samsun/Kavak Bekdemir Köyü Camii mihrap nişinde (Tablo 3.141/6), Samsun/Vezirköprü Kale Camii kapısında (Tablo 3.141/7), Samsun/Bafra Çarşı Camii minberinde (Tablo 3.141/8) ve Samsun/Havza Mısmılağaç Köyü Camii minberinde (Tablo 3.141/9)[1101] görülen natürmortlarda kullanılan vazolar bölgenin örneklerindendir.

Tablo 3.141. Bölge Mimarisinde Vazo, Kase, Saksı Motiflerine Örnekler

[1098] Muhammet Özkurt, 119-123.
[1099] Haldun Özkan, "Bayburt Dağçatı Köyü Camii ve Çeşmesi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 31,* Erzurum 2014, 133.
[1100] Bayram Çelik, 117, 120, 129.
[1101] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 629, 662, 734, 952.

3.4.3.3. İbrik

Farsça "abriz (su döken)" kelimesinden türeyip Arapçalaşan kelimenin karşılığı olan ibrik; emzikli, kulplu ve birçoğunun boğazında kapağı bulunan su kaplarıdır[1102]. Temizlik ile ilgili günlük kullanım eşyalarından olan ibrik, sıvının akışını sağlayan emzik kısmının bulunması ile diğer kulplu su kaplarından belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Coğrafyalara, medeniyetlere ve dinlerdeki kullanım amaçlarına göre biçimsel farklılıklar gösteren ibrik, Hristiyan ökaristisinin litürjik eserlerinden biridir ve ayinde içine su, şarap gibi sıvıların konulmasının yanısıra, trulla ile beraber rahibin elinin yıkanması için de kullanılmıştır[1103]. İslami çevrede imanlı olmanın gerektirdiği temizlik esasına dayanan ve bu anlamda tarih boyunca önemli günlük kullanım eşyalarından biri olan ibrikler, daha çok el ve ayak yıkamak üzere kişisel temizlikte, aynı zamanda namaz gibi bazı ibadetlerin yerine getirilmesinin ilk şartı olan abdestin alınması için kullanılmıştır[1104]. İbrikler, kullanım eşyası olarak kullanılmasının yanısıra motif olarak da tasvir sanatlarında dini ve sivil mimaride yerini almış ve bulunduğu yüzeye göre ikonografik açılımlarla anlamlandırılmıştır[1105]. Taş, mermer, ahşap malzemelerde, seccade, halı gibi dokumalarda, seramik ve çinilerde, minyatürlerde, resim ve levhalarda sıklıkla kullanılan motif (Tablo 3.142)[1106], Batılı sanat üsluplarının etkili olduğu XVIII. ve XIX. yüzyılda başkent eserlerinde azalmış, özellikle Batı ve Orta Anadolu yanı sıra Karadeniz camilerinde kesintisizce kullanılmıştır[1107].

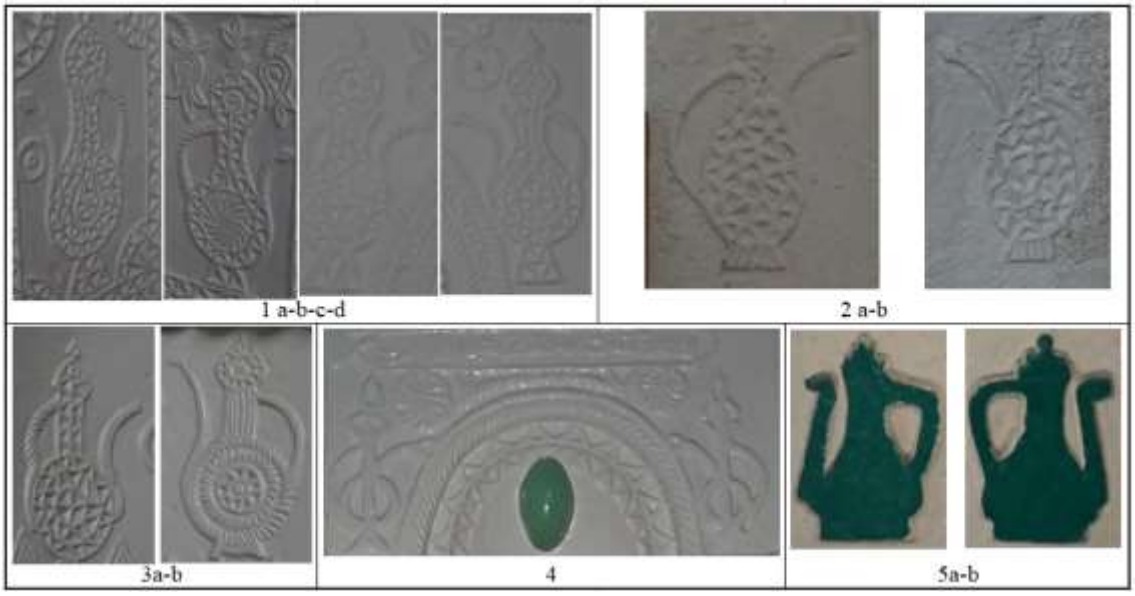
Tablo 3.142. İbrik Motiflerine Örnekler

[1102] Abdulbaki İşcan, "Geleneğin İzinde Bir Su Kabı: İbrik", *Anadolu Şehrinin Günlük Hayatında Su Kültürü,* Ankara 2013, 83.
[1103] Meryem Acara, "Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15 (1),* Ankara 1998, 194.
[1104] Etikan, 549.
[1105] M. Önder Çokay, "Seccâde ve Saf Seccâdelerdeki Bazı Motiflerin İkonografik Değerlendirmeleri", *İstem, Yıl:5 (9),* 2007, 200-203.
[1106] Semiha Altıer, "Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 17(26),* Çanakkale 2019, 156, 187, 188, 198, 200, 201.
[1107] Altıer, "Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi", 149, 160.

Trabzon'da XIX. ve XX. yüzyılın ilk yıllarında, Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 3.143/1a-b-c-d), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849) (Tablo 3.143/2a-b), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.143/3a-b), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78) (Tablo 3.143/4) ve Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904) (Tablo 3.143/5a-b) mihraplarında görülmekte ve namaz öncesi alınması gereken "abdest" i sembolize etmektedir. Abdest almanın fiziki temizliğin yanısıra ruhun temizlenmesi ile de ilişkilendirilmesi mihraplarda kullanımını maddi ve manevi temizlik, arınma gibi anlamlara çıkarmaktadır. Trabzon mihraplarında bulunan ibrikler, merkezin doğusunda yer alan ilçelerde bulunmaktadır. XIX. yüzyılda form olarak üçgen kaideli dip, şişkince bir gövde, zarif boyun, kulp ve kapakları ile tasvirlenen ibrikler (1, 3, 4), XX. yüzyılda farklı form (5) ile karşımıza çıkmaktadır.

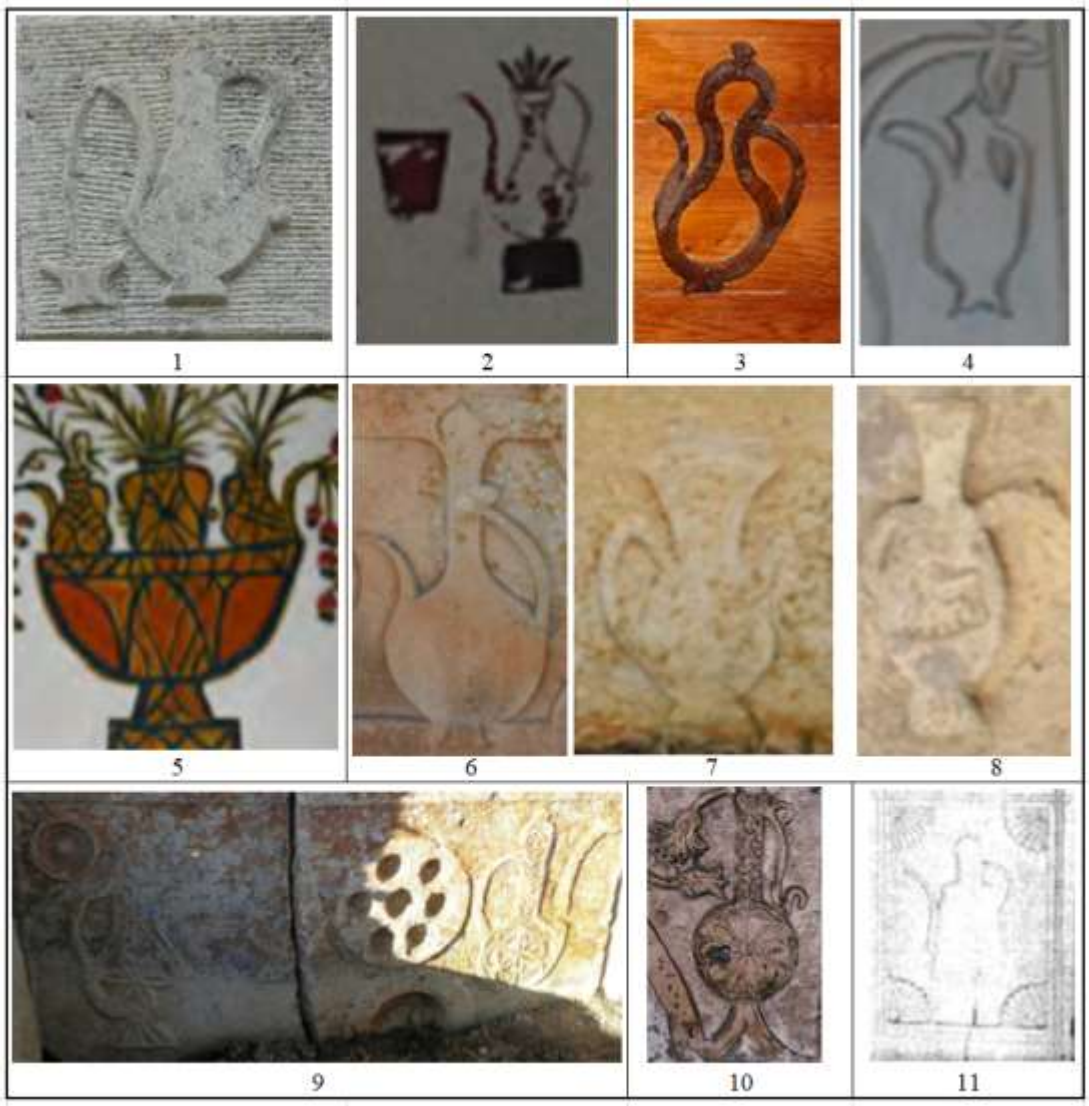
Tablo 3.143. Trabzon Mihraplarında İbrik Motifleri

İbrik motifi, Trabzon'da mihraplar dışında Araklı/Ortaköy Mahallesi Merkez Camii pencere alınlığında (Tablo 3.144/1), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii duvar süslemelerinde (Tablo 3.144/2), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Merkez Camii mahfil köşkünde (Tablo 3.144/3), Dernekpazarı/Zincirlitaş Mahallesi Camii giriş kapısında (Tablo 3.144/4) bulunurken, Bayburt/Aydıntepe Gümüşdamla Mahallesi Camii vaaz

kürsüsünde[1108], Bayburt/Dağçatı Mahallesi Camii duvar süslemelerinde (Tablo 3.144/5)[1109], Bayburt/Çiğdemtepe Mahallesi mezar taşında (Tablo 3.144/6), Bayburt/Demirözü Mahallesi Hasan Ağa mezartaşında (Tablo 3.144/7), Bayburt/Serenli Mahallesi mezar taşında (Tablo 3.144/8), Bayburt/Elmalı Mahallesi mezar taşında (Tablo 3.144/9)[1110], Samsun/Bafra Ali Bey Çeşmesi nişinde (Tablo 3.144/10), Samsun/Asarcık Akyazı Mahallesi Gökgöl Camii kapısında (Tablo 3.144/11) görülmektedir.

Tablo 3.144. Bölgede İbrik Motiflrine Örnekler

[1108] Haldun Özkan, "Bayburt/Aydıntepe Gümüşdamla Köyü Camii Vaaz Kürsüsü" *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 32,* Erzurum 2014, 25-38.
[1109] Özkan, 133.
[1110] Furgan Akdağ, 408, 429, 435, 465.

3.4.3.4. Kandil ve Şamdan

İçine yağ ve fitil koyularak geçmiş dönemde aydınlanma aracı olarak kullanılan kandil, Kuran-ı Kerim'de Nur Suresi 35. Ayet'de[1111] "Allah'ın nurunu" betimleme aracı olarak geçmektedir[1112]. Bulunduğu yüzeyde derin anlamlarla açıklanan kandilin eşleştirildiği nur, fiziki aydınlanma olmayıp "*Kuran kelâmından feyz alma ile aydınlanma, iman etme, fikren ve zikren aydınlanma, münevver olma, dolayısıyla Allah'ın nuruna nail olma"* şeklinde açıklanmaktadır[1113].

İnanç temelli bir düşüncenin sonucunda aydınlığa yönelişin simgesi olarak süsleme sanatına da aktarılan kandil; **mihraplarda**[1114] (Üsküdar Altunizade Camii son cemaat yeri mihrabı (Tablo 3.145/1[1115]), **seccadelerde**[1116] (New York Metropolitians Museum of Art'da bulunan İstanbul Seccadesi (Tablo 3.145/2[1117]), **halılarda**[1118], **mezartaşlarında**[1119] (Ahlat mezartaşı (Tablo 3.145/3[1120]), **dokumalarda**[1121], **duvar süslemelerinde** ve sanatın pek çok dalında kullanılmıştır.

[1111] Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/N%C3%BBr-suresi/2826/35-ayet-tefsiri (Erişim Tarihi:16.06.2021)

[1112] Selda Kalfazede-Özkan Ertuğrul, "Kandil ve Kandil'in Motif Olarak Anadolu Türk Sanatı Kullanımı Üzerine", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2(5),* 1989,26; Malik Aksel, *Türklerde Dini Resimler*, İstanbul 2015, 35.

[1113] Hatice Feriha Akpınarlı-Hande Ayşegül Özdemir, "Konya- Lâdik Halılarındaki Motiflerin İncelenmesi", *İdil Dergisi, 5(26),* 2016, 966.

[1114] Abdulhamit Tüfekçioğlu, "Türk-İslâm Sanatında Devşirme Malzeme Kullanımına Farklı Bir Örnek: Üsküdar Altunizâde Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı", *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Kasım 2016) Bildirileri*, Sakarya 2017, 1-13.

[1115] Tüfekçioğlu, "*Türk-İslâm Sanatında Devşirme Malzeme Kullanımına Farklı Bir Örnek: Üsküdar Altunizâde Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı",* 9.

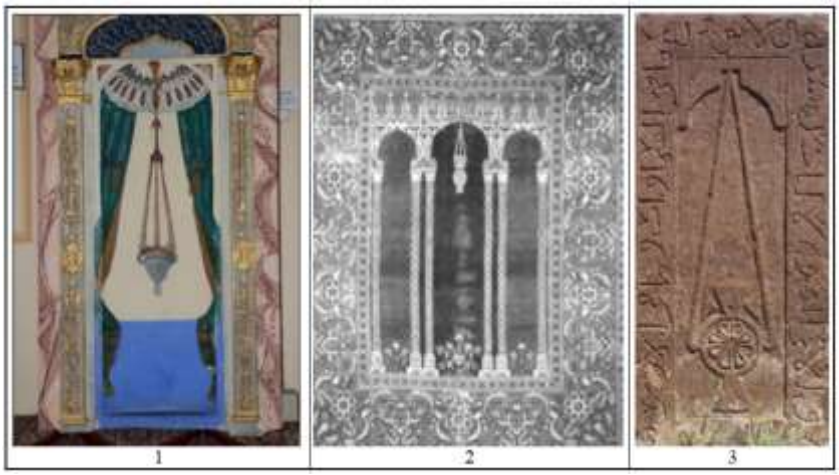
[1116]Çokay, "*Seccâde ve Saf Seccâdelerdeki Bazı Motiflerin İkonografik Değerlendirmeleri*", 189-210; Etikan, 545-563;

[1117] Çokay, 207.

[1118] Servet Senem Uğurlu, "Çanakkale Halılarında Kandil Motifi", *VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri (4-6 Mayıs 2017),* Konya 2017, 735-739.

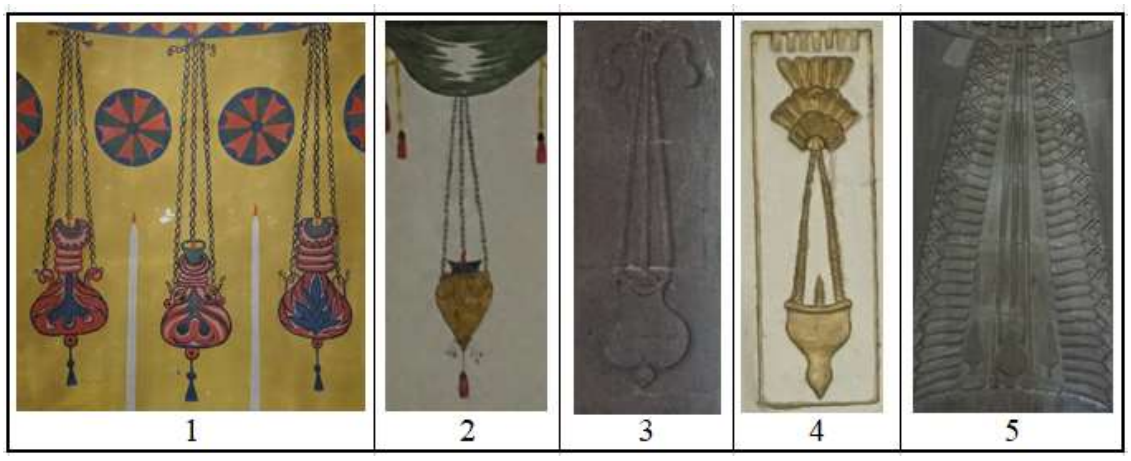
[1119] Hüseyin Özçelik-Sevgi Kilinç, "Ahlat Mezar Taşlarında Yer Alan Kandil Motifinin İslamiyetteki Işık ve Nur Kavramları Üzerinden Değerlendirilmesi", *ASOS (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi), 7(97),* 2019, 354-363; Hür Kamil Biçici, "İznik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları", *Turkish Studies, 7/3,* Ankara 2012, 637-661; Resul Yelen-Ayşegül Bekmez, 93-110; Mehmet Önder, "Konya Mezar Taşlarında Şekil ve Süsler", *Türk Etnografya Dergisi, XII*, Ankara 1970, 5-16; Halit Çal, "Malatya Kırklar Mezarlığı Mezar – Mezar Taşlarında Bezeme", *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 94,* 2020, 159-187; Murat Çerkez, "Eyüp Sultan Mezartaşlarında Kandil Motifleri", *Eyüp Sultan Sempozyumu: III: Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla, Tebliğler,* İstanbul 2000, 338-365; Razan Aykaç, "Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığındaki Bir Grup Mezar Taşı*", I. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi (19-21 Ekim 2018 Kuşadası) Bildiriler Kitabı,* Aydın 2018, 33-53;

Tablo 3.145. Kandil Motifi Örnekleri

Kandilin mihraplarda kullanımı, farklı bir estetik olguyu çağrıştırmaktadır. Nefs ve şeytanla mücadele etme yeri olan mihraba dönmek, Allah'a dönmektir. İstikameti mihrap olan kişinin üzerine Allah'ın nurunun yansıyacağı fikri[1122], Trabzon'da da yankı bulmuş ve Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) (Tablo 3.146/1), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1883-84) (Tablo 3.146/2), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) (Tablo 3.146/3), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912) (Tablo 3.146/4) ve Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) (Tablo 3.146/5) mihraplarında kullanılmıştır.

Tablo 3.146. Trabzon Mihraplarında Kandil Motifi

[1120] Özçelik-Kilinç, 361.
[1121] Hacer Arslan Kalay, "Kandil Motifinin Anadolu-Türk Mezar Taşları ve Dokumalar Üzerindeki Kullanımlarına Yönelik Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *TİDSAD (Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi) 7 (25),* 2020, 13-26.
[1122] Yelen, *"İslam Sanatında Süsleme Sembolizmi Üzerine Yeni Yorumlar",* 474.

Taş mihraplar üzerinde kalemişi (1,2) ve kabartma tekniklerle yapılan kandiller, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinin eserlerinde görülmektedir. Kalemişi ile yapılan kandiller, üç zincirle aşağıya doğru sarkıtılmış ve uçları püskül ile bitirilmiştir. Bulundukları yerler birbirine yakın ilçelerde olsa da form olarak hepsi birbirinden farklıdır ve ustalarının özgür seçimlerini yansıtmaktadır.

Kandil motifleri, Trabzon'da mihraplar dışında Araklı/Kalecik Mahallesi Camii Arsin/Işıklı Mahallesi Camii (Tablo 3.147/1), Of/Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (Tablo 3.147/2) ve Tonya/Sayraç Mahallesi Merkez Camii (Tablo 3.147/3) gibi örneklerin duvar süslemelerinde bulunurken, bölgede Bayburt/Dağçatı Köyü Camii duvar süslemelerinde (Tablo 3.147/4)[1123], Gümüşhane/Akgedik Köyü Camii mihrabında (Tablo 3.147/5)[1124], Giresun/Yağlıdere Tekke Köyü Hacı Abdullah Halife Camii pencere kemerinde (Tablo 3.147/6)[1125], Samsun'da Bafra Ulucami duvar süslemelerinde ve mezartaşlarında (Tablo 3.147/7)[1126] karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3.147. Bölgedeki Diğer Kandil Motifleri

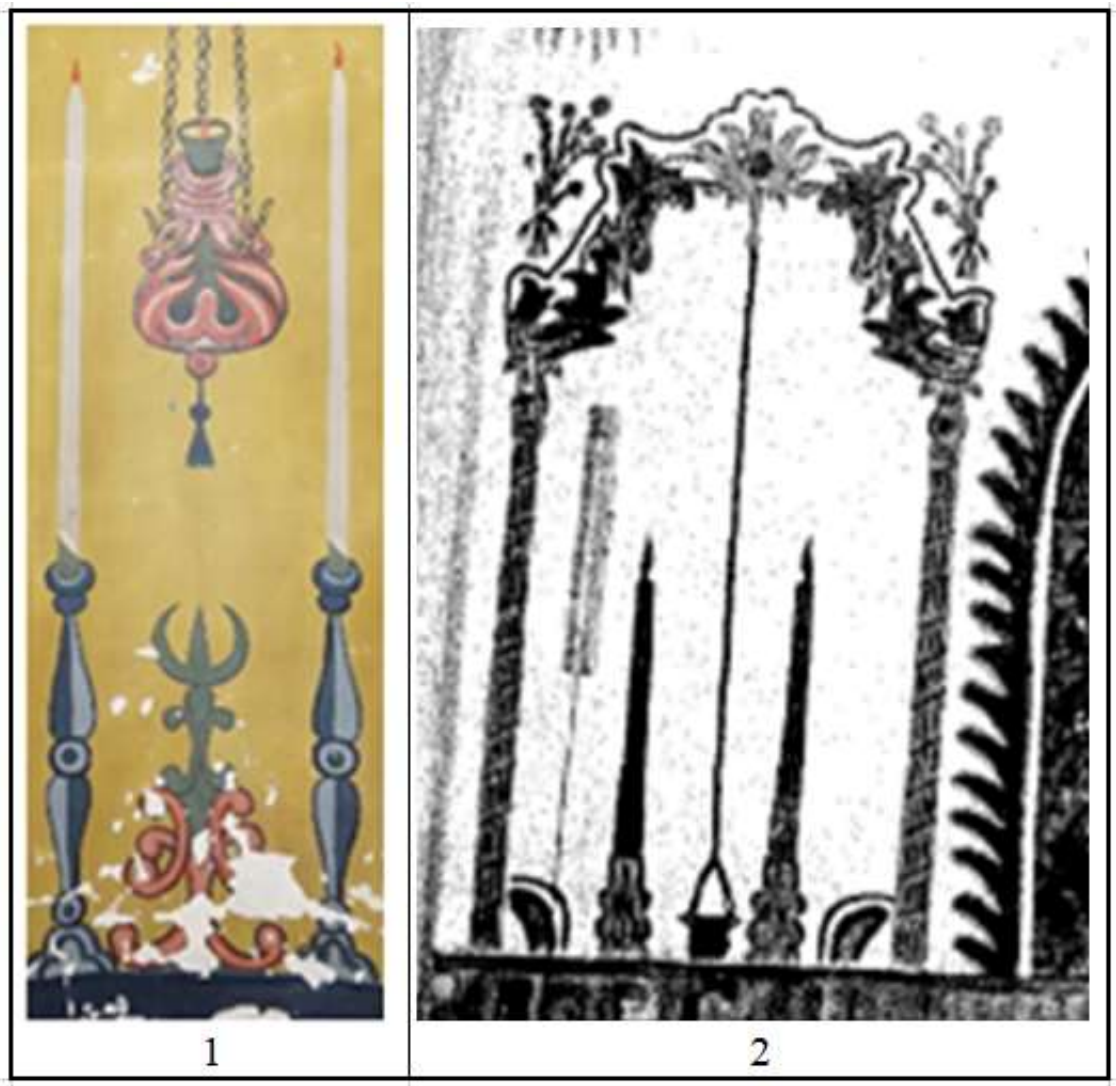

Üzerine mum koymaya yarayan şamdan motifi de kandil ile aynı sembolizmi taşımaktadır ve süreç içerisinde cami, türbe, mezartaşı gibi mimari elemanlarda kandil

[1123] Özkan, 132.
[1124] Sarıhan, 223.
[1125] Gazanfer İltar, "Tekke Köyü Hacı Abdullah Halife Camisi Duvar Resimleri", *Vakıflar Dergisi, XLII,* Ankara 2014, 69-80. 74.
[1126] Nefes, *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları,* 334.

ile paralel biçimde kullanılmıştır[1127]. İncelenen mihraplardan sadece Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) (Tablo 3.148/1) mihrabının niş içinde yukarıdan sarkan kandilin her iki yanında yanar durumda resmedilmiştir. Kandil sembolizmini güçlendiren şamdan motifinin Samsun Bafra Ulucami güney duvar süslemeleri (Tablo 3.148/2)[1128] arasında bulunması bölgede kullanıldığının altını çizmektedir.

Tablo 3.148. Bölgedeki Diğer Kandil Motifleri

[1127] Hür Kamil Biçici, "İ*znik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları",* 640.
[1128] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 650.

3.4.3.5. Mizan/Terazi

"Vezn" kökünden türeyen mizan, terazi anlamındadır. Kuran-ı Kerim'de, ahiret günü adil terazilerin kurulacağını ve kimseye haksızlık yapılmayacağını bildiren ayetler[1129] bulunmaktadır ve bunlardan hareketle terazi, kefelerinde günah ve sevabın tartıldığı adaletin simgesine dönüşmüştür[1130].

Ahiret inancıyla bağlantılı olan, adaleti ve mutlaka herşeyin bir hesabının yapılacağını hatırlatan teraziler, ikonografik manaları sebebiyle İslam süsleme sanatlarına da motif olarak aktarılmıştır. Özellikle XVIII., XIX. ve XX. yüzyılın taşra camilerinin duvar süslemelerinde sıklıkla gördüğümüz teraziler, lüva-ül hamd (peygamber sancağı), makas, kılıç ya da zülfikar, anahtar, hilal, ibrik, kandil, Kuran-ı Kerim muhafazası, cennet, cehennem, Kabe ve vazodan çıkan çiçeklerle beraber resmedilerek bütüncül bir ikonografinin parçalarından biri olarak resmedilmiştir[1131].

Çoğunlukla Batı Anadolu camilerinde yaygın bir biçimde tasvir sanatına dahil edilen teraziler için, Denizli/Baklan Boğaziçi Cami (Tablo 3.149/1)[1132], Denizli/Çivril Bulgurlar Köyü Camii (Tablo 3.149/2)[1133], Aydın Kuyucak Kayran Köyü Camii (Tablo 3.149/3)[1134], Afyonkarahisar/Dazkırı İdris Köy Camii (Tablo 3.149/4)[1135], Kastamonu/Daday Elmayazı Köyü Camii (Tablo 3.149/5)[1136] verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde de uygulanan terazi motifi, Gürcistan/Shuakhevi/Dghvani Camii (1907) (Tablo 3.149/6)[1137] Trabzon/Arsin Gölgelik

---

[1129] Araf Suresi 8. Ayet (*O gün tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir*) https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/962/8-9-ayet-tefsiri; Enbiya Suresi 47. Ayet (*Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz) https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enbiy%C3%A2-suresi/2530/47-ayet-tefsiri (Erişim Tarihi: 17.06.2021)*

[1130] Süleyman Toprak, "Mizan", *TDVİA,* İstanbul 2005, *XXX*, 211. Mizan ile ilgili olarak ayrıca bkz. Bekir Tatlı, "Ehl-i Sünnet Akait Kitaplarında Kullanılan Mizan İle İlgili Hadisler", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakultesi Dergisi, 7(2),* Adana 2007, 133-146; Burhan Çonkor, "Hakikati ve Mahiyeti Açısından Kur'ân'da Adalet Terazileri", *Dini Araştırmalar, 23(57),* 2020, 117-142; OrhanEnçakar, "Kıyamet Günü Amellerin Tartılacağı Mizan", *İlim Dergisi, 18,* 2017, 12-18.

[1131] Özkan, *Bayburt Dağçatı Köyü Camii ve Çeşmesi*, 132.

[1132] https://twitter.com/celal1964/status/1182936249352503296 (Erişim Tarihi: 17.06.2021)

[1133] Şeyda Algaç, "Afyonkarahisar Dazkırı- İdris Köyü Camii ve Kalemişi Bezemeleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (Özel Sayı 2),* Van 2017, 11.

[1134] Aktuğ- Pektaş, "*Geç Dönem Kalem İşi Süslemeli Bir Eser: Aydın Kuyucak Kayran Köyü Camii",* 14.

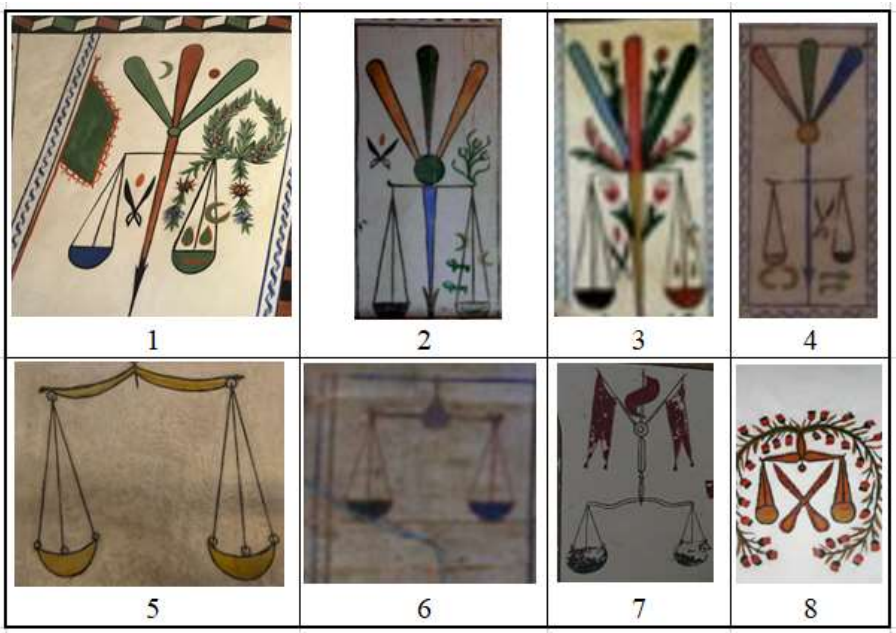
[1135] Algaç, 6.

[1136] Muhammet Bilgen-İ.M.V. Noyan Güven, "Daday Elmayazı Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme", *JoHUT (Journal of Humanities and Tourism Research) 10 (4),* 2020, 852.

[1137] Harris Brandts vd., 107-108.

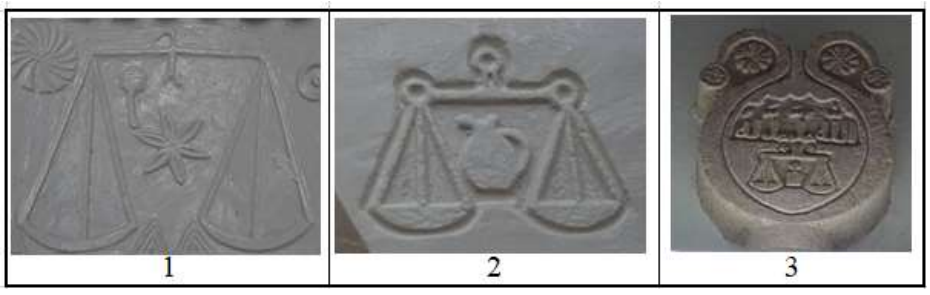
Mahallesi Camii (Tablo 3.149/7) ve Bayburt/Dağçatı Köyü Camii (Tablo 3.149/8) gibi eserlerin duvar süslemelerinde görülmekte ve dönemin süsleme anlayışına eşlik eden bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3.149. Anadolu'da Mizan Terazisi Motiflerine Örnekler

Araştırma sahasında terazi motifleri, Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.150/1), Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) (Tablo 3.150/2) ve Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii (1950) (Tablo 3.150/3) mihraplarında bulunmaktadır. Cemaatin yüzünü dönüp istikametini Allah'a çevirdiğini düşündüren mihraplarda terazi motifinin bulunması, günah ve sevapların tartılacağı mahşer gününü hatırlatmaktadır. Anahtar, rozet, ibrik ve ağırlık kütlesi ile beraber tasvirlenen terazilerin duvar süslemelerinin dışında bir kullanımını göstermesi açısından önemli örnekler arasındadır.

Tablo 3.150. Trabzon Mihraplarında Mizan Terazisi Motifleri

3.4.3.6. Tesbih

Namaz ibadetinin ardından çekilecek olan tesbihatın litürjik elemanlarından olan tesbih, tıpkı terazi motifi gibi geç dönem camilerinde keşkül, nefir, teber, mütteka, taç, heybe, kemer, kılıç, asa, mızrak, sancak, tüfek, tabanca, barutluk, Mevlevi sikkesi vb. tarikat sembollerinin yanında "zikr" i ifade eden motif olarak yerini almıştır[1138]. Tarikatlarla ilgili mistisizmi yansıtan tesbih, aynı zamanda Allah'a olan aşkı ve sabrı tekrar etme aracıdır.

İncelenen eserlerden Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) (Tablo 3.151) mihrabında yaşmak kenarlarında görülen tesbih motifi, herhangi bir tarikat vurgusu yapılmadan tek başına kullanılmıştır ve namaz sonrası "tesbihat" ya da "Allah'ı anma" şeklinde bir ikonografik açılıma sahiptir.

Tablo 3.151. Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii Mihrabında Tesbih Motifi

3.4.3.7. Sancak-Bayrak-Alem

Râye ve liva kelimelerinin karşılığı olan Arapça "bayrak" kelimesi, Türkçe'de yaygın olarak "sancak" ya da "alem" şeklinde ifade edilmiştir[1139]. Türk tarihinde sancak kelimesi, bayrak ya da mızrak, süngü gibi batırılacak-saplanacak bir silahın anlamına

[1138] Erbil Cömertler Aktuğ, "Kalemişi Süslemeli Cami Geleneğinin Devamı: Güzelyurt Tahtalı Köyü Camii (Denizli-Çameli)", *Sanat Tarihi Dergisi, 30/1*, İzmir 2021, 98.
[1139] Soysal, 211-212.

gelmekteydi ve savaşlarda ucuna askerin mensup olduğu boyun alameti konulurdu[1140]. Adaletin ve gücün simgesi olan sancak, üzerinde çeşitli yazı ve işaretler olan ordunun şerefini, onurunu temsil eden bayraklar olarak kullanılmıştır[1141]. Osmanlı Devleti'nde sancak ve bayrak her ne kadar aynı anlamda kullanılıyor gibi görünse de; bayrak daha geniş anlamdadır ve tektir, sancak ise devlete ve hakana aittir[1142]. Üzerinde zülfikar hilal, güneş, yıldız gibi şekillerin yanı sıra Fetih Suresi, Kelime-i Tevhid gibi yazıların görüldüğü sancaklar genellikle kırmızı, yeşil ve siyah renklere sahiptir[1143] (Tablo 3.152).

Tablo 3.152. Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Bazı Sancak ve Tuğ Resimleri[1144]

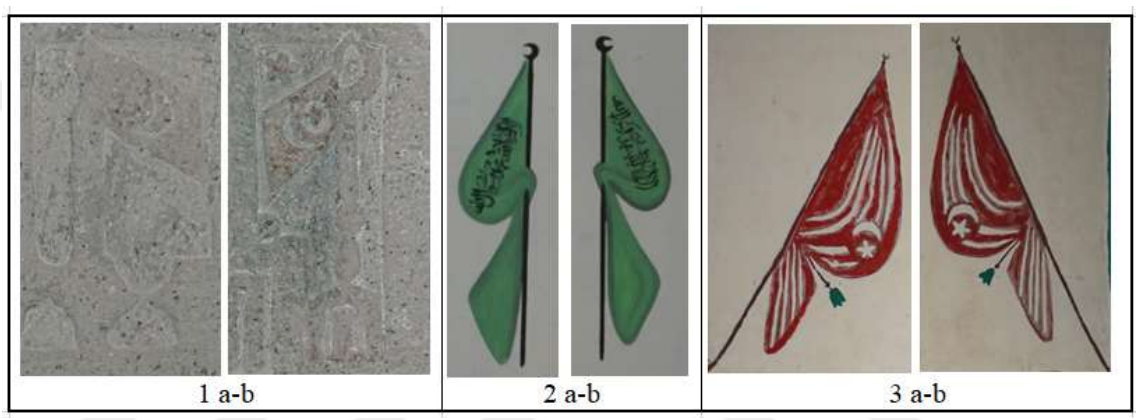

Trabzon ili mihraplarında Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897) (Tablo 3.153/1a-b), Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900) (Tablo 3.153/2a-b) ve Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904) (Tablo 3.153/3a-b) mihraplarında karşımıza çıkan bayrak ve sancak motifleri birbirinden farklı özelliklerle yansıtılmıştır. Tamamı taş mihraplarda kullanılan motiflerden 1 a-b düz yüzeyli oyma tekniği ile yapılmışken, diğer iki örnek (2 a-b, 3 a-b) taş üzerine boyamadır. İlk örnekte bayrak göndere çekilmiş formu ile mihrabın sağında ve solunda kanat süslemeleri arasında bakışımlı düzende konumlandırılmıştır. 2 a-b örneğinde birbirine ters konumlandırılmış, üzerinde "Kelime-i Tevhid" yazılı sancak, düz bir sap üzerinde görülen hilal motifli alemle yansıtılmıştır. Sancak, sap bölümüne bir kez dolanmış

[1140] Gök-Kutlu, 275.
[1141] Gazanfer İltar, "Giresun Müzesindeki Osmanlı Dönemi Sancak Alemleri", *KAREN (Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 1/1,* Trabzon 2015, 97.
[1142] Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş VI,* Ankara 1984, 231.
[1143] İltar, *"Giresun Müzesindeki Osmanlı Dönemi Sancak Alemleri",*97.
[1144]https://2.bp.blogspot.com/9F7nzbrelVY/VyTost0o2SI/AAAAAAAABQQ/6qQ1W3HWAIgR6fd7fJpiwxCWhPsCzcHdQCLcB/s1600/sancak.png (Erişim Tarihi: 25.04.2021);
https://twitter.com/tariharsivi/status/462478964988973056/photo/1 (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

şekilde resmedilmiştir ve kıvrımlarda verilen derinlik efekti açısından önemlidir. 3 a-b örneğinde ise yine bakışımlı düzende konumlandırılmış olan bayraklar uç kısmından bir iple bağlanmış görünümdedir ve ipin ucundaki püskül palmet formludur. Kırmızı rengin üzerinde beyaz ay-yıldız motifinin dışında kıvrımlı çizgilerle derinlik hissi verilmeye çalışılmıştır. Milli duyguların ön planda olduğu dönemin eserlerinde karşılaşılan sancak ve bayrak görselleri, sembolizmine uygun şekilde Trabzon'da da geleneğin işlendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 3.153. Trabzon Mihraplarında Sancak ve Bayraklar

"Yol gösteren, işaret eden" anlamındaki alem motifi ise sancak ve bayrakların asıldığı sapların üzerinde bulunan sanatsal bir etki yaratmak ve onları tamamlamak adına yapılan unsurlardır[1145]. Geçmişi insanlık tarihi kadar eski olan alemlerin ortaya çıkışında dinî güçler ile hayvan boynuzların etkisinin olduğu düşünülmektedir[1146]. Genellikle savaş ve kalabalık törenlerde, kişilerin kendi liderlerinin yerini belli etmek amacıyla, mızrak şeklinde bir gönderin ucuna takılan ve boyların kendi simgeleriyle şekillenen alemler[1147] (Tablo 3.154), zaman içinde kubbe, minare, sancak-bayrak gibi manevi değeri yüksek formların önemini vurgulamak adına kullanılagelmiştir. Pirinç, gümüş, demir, taş, bakır, ahşap gibi malzemelerle damla, palmet, lale, ay-yıldız, boynuz, hilal formlu şekiller ile kullanılmıştır[1148].

[1145] Soysal, 215.
[1146] Güngör Yavuz, "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesindeki Sancak Alemleri", *Arkitekt, 328,* İstanbul 1927, 34.
[1147] Gök-Kutlu, 275.
[1148] Soysal, 214-215.

Tablo 3.154. Alem Formlarına Örnek (G. İltar'dan)

Camide toplanan cemaatin yüzlerini döndüğü mihrap mimarisinde alemlerin kullanımı, "topluluğu birlik ve beraberlik içinde tutması[1149]" şeklinde açıklanan sembolik anlamına paralel düşmektedir. Araştırma sahasında Ortahisar/Musa Paşa Camii (1668-69) (Tablo 3.155/1), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806) (Tablo 3.155/2), Akçaabat/Kayalar Mahallesi Camii (1827) (Tablo 3.155/3), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.155/4), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.155/5), Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl ikinci yarısı) (Tablo 3.155/6), Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60) (Tablo 3.155/7), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.155/8), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.155/9), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70) (Tablo 3.155/10), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) (Tablo 3.155/11), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873) (Tablo 3.155/12), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii (1876) (Tablo 3.155/13), Dernekpazarı/Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii (1886-87) (Tablo 3.155/14), Beşikdüzü/Akkese Mahallesi Merkez Camii (1888) (Tablo 3.155/15), Yomra/Özdil Mahallesi Merkez Camii (1891) (Tablo 3.155/16), Ortahisar/Hoca Halil (Hatip-Kalkanoğlu) Camii (1896) (Tablo 3.155/17), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.155/18), Akçaabat/Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabı (1910) (Tablo 3.155/19), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912)

[1149] Gök-Kutlu, 275.

(Tablo 3.155/20) ve Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19) (Tablo 3.155/21) mihraplarında olmak üzere 21 eserde bulunmaktadır.

Tablo 3.155. Trabzon Mihraplarında Alemler

Sancak ve bayraklara göre daha yoğun kullanım alanı bulan alem motiflerinin, biri (1) XVII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen mihrap üzerindedir ve en eski tarihli olandır. Formunun laleye benzer şekilde verilmesiyle de diğer örneklerden ayrılmaktadır. 2 ile 18 arasındaki alemler XIX. yüzyıla ait iken 19-21 arasındaki eserler XX. yüzyılın ilk çeyreğinde kullanılmıştır.

XIX. yüzyıl alemlerinde genel hatlarıyla yukarıya bakan hilal formu klasik bir uygulama olarak yerleşmiş görünmektedir. Bu alemlerde hilalin altında bulunan gövde ve boncuk adı verilen şişkince kısım kullanılmaya çalışılmıştır. XX. yüzyıl eserlerinin arasında rastladığımız hilalin sağa doğru konumlandırıldığı (19) örnek farklı uygulamaların denendiğini göstermesi açısından önemlidir.

Tepelik ve yaşmak üstünü taçlandıran alem motifleri sadece 8 ve 11 numaralı eserlerde niş içinde kullanılmıştır. 11 ve 21 numaralı alemler kalemişi boyama ile resmedilmişken, diğerleri taş mihraplar üzerinde rölyef tekniği ile yapılmıştır. Trabzon eserleri için dikkat çeken diğer önemli bir husus ise XIX. yüzyıl ortalarında yerleşmeye başlayıp günümüze kadar devam eden hilal-yıldız birlikteliğine (Tablo 3.156) yer verilmemiş olmasıdır.

Tablo 3.156. XIX. Yüzyıl ve Günümüze Ait Alem Formlarına Örnek (M.E. Soysal'dan)

3.4.3.8. Zülfikar/Kılıç

Eski Türklerde demirin kutsal sayılması ve kullandıkları silahların demirden yapılması savaş aletlerini de kutsallaştırmıştır. Bu silahların başında düz olup iki tarafı keskin ya da tek tarafı keskin eğri olan kılıçlar gelmektedir. Savaşçı bir toplum olarak bilinen Türkler savaş aletlerine atfedilen önemi öldükten sonra da kültürlerinde yaşatmaya çalışmış ve bir elinde kılıç ile betimlenen balballar ile bunu yansıtmışlardır[1150]. Hatta yapılan kazılar neticesinde elde edilen bulgular, Hunların ölü kültlerinde mezara kılıç, hançer, ok-yay gibi savaş aletlerini gömdüğünü ortaya çıkarmıştır[1151].

Eski Türk toplumlarında bu denli kutsal kabul edilen kılıç, İslam aleminde daha farklı bir ikonografi ile karşımıza çıkmaktadır. Hz. Muhammed'in Bedir Savaşı'ndan elde ettiği ganimetler arasındaki kılıcı, son halife olan Hz. Ali'ye hediye etmesi tüm

[1150] Mihrican Çolak, "Türkçenin Söz Varlığında "Kılıç", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7(4),* 2018, 2156.
[1151] Yunus Berkli, "Mezartaşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok-Yay ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları", *EKEV Akademi Dergisi, 11(31),* 2007, 68.

inananların kutsal saydıkları objeler arasında olmasını sağlamıştır. "Zülfikar" adı verilen bu kılıca dair günümüze aktarılan bilgi, iki tarafınında keskin ve ucunun çatallı olduğu yönündedir[1152].

Bu değerli bakış açısı, kılıç ya da zülfikar motifinin somut varlığından öte derin manalar taşıdığını aktarmak adına sanatada yansıtılarak perçinlenmiştir. Fakat İslam sanatında görülen kılıç motiflerini sadece zülfikara verilen önem bağlamında değerlendirmek eksik kalacaktır. Sancaklarda, madalyalarda hele de savaşa giden padişahın üzerine giydiği tılsımlı gömlekte bile karşımıza çıkması "güç, iktidar, zafer, kudret, egemenlik" gibi kavramlarında yansıtılmaya çalışıldığını göstermektedir. İslâm sanatı içerisinde; camilerden türbelere, tekkelere, mezar taşlarına, minyatürlere kadar geniş sayılabilecek bir alanda erken dönemlerden itibaren zülfikar motifi ile karşılaşılmaktadır[1153].

Osmanlı camilerinin süsleme programında da yer verildiği anlaşılan zülfikar, ilk olarak XVI. yüzyılda Kayseri Büyük Bürüngüz Köyünde Bulunan Daniş Ali Bey Camii (1582-87) minberinde (Tablo 3.157/1)[1154] kullanılmış, XIX. yüzyılda Sivas Yıldızeli Şeyh Halil Türbesi (1858) (Tablo 3.157/2), Denizli Baklan Boğaziçi Mahallesi Eski Camii (1876) (Tablo 3.157/3), Isparta Gelendost Abdulgaffar Camii (1877) (Tablo 3.157/4), Gaziantep Şahinbey Mustafa Bağcı Evi (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.157/5), Konya Beyşehir Avdancık Köyü Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.157/6) örneklerinde olduğu gibi artarak devam etmiş, Ardahan Posof Gönülaçan Köyü Camii (1910) (Tablo 3.157/7), Ardahan Posof Sarıdarı Köyü Camii (1923) (Tablo 3.157/8), Ardahan Posof İncedere Köyü Camii (XX. yüzyılın birinci çeyreği) (Tablo 3.157/9), Konya Ereğli Büyük Dede Köyü Camii (XX. yüzyıl ikinci çeyreği) (Tablo 3.157/10), Yozgat Tekkeyenicesi Köyü Camii (1952) (Tablo 3.157/11), Denizli Acıpayam Yassıhüyük Camii (XX. yüzyıl ortaları) (Tablo 3.157/12) gibi örneklerde olduğu gibi XX. yüzyılın ortalarına kadar Cumhuriyet eserleri de dahil olmak üzere süsleme repertuarındaki yerini

[1152] Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Zülfekâr", mad., *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, *XIII*, 649; Mustafa Öz, "Zülfikar", mad., *TDVİA,* İstanbul 2013, *XL*, 553; Hüseyin Güneş, "Zülfikar: Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 86, 2018, 13; N. Çiçek Akçıl Harmankaya, "Kayseri Büyük Bürüngüz Köyünde Bulunan Daniş Ali Bey Camii'nin Zülfikarlı Minberi", Akademik Hassasiyetler, 6, 2019, 1-22.

[1153] Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Arslan, "Anadolu Türk Mimarisinde Zülfikar Tasvirleri" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 22,* 2020, 235-275.

[1154] Akçıl Harmankaya, 10.

korumuştur[1155]. Hiç şüphesiz bu durum, XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı sanatının geçirmiş olduğu değişim, cami duvarlarındaki aşırı süsleme anlayışı ile de yaygınlaşmıştır. Bu anlamda kılıç motifi, özellikle XIX. yüzyılda Ampir üslubun sanatımıza dahil ettiği ve imparatorluğun güç ve kudretini simgeleyen savaş aletlerinin yoğun bir biçimde kullanıldığı döneme de denk gelmektedir[1156]. Hem kendi kültürlerine yabancı olmayan zülfikar, hem de ayak uydurmaya çalıştıkları üslubun önemli motiflerinden olan kılıcın bütünleşmesi, motifin Osmanlı'nın başkent ve taşra eserlerindeki kullanımın yoğunluğunda etkili olmuştur. Çemberlitaş II. Mahmud Türbesi hazire kapısı (Tablo 3.157/13)[1157] ve Galatasaray Lisesi avlu kapısı (Tablo 3.157/14)[1158] üzerinde bulunan çarpraz kılıçlar dönemin güzel örnekleri arasındadır.

Tablo 3.157. Zülfikar ve Kılıç Motiflerinin Anadolu Örnekleri

[1155] Arslan, 239-247.
[1156] Okumuş, *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko,* 28.
[1157] Kadriye Figen Vardar, "İstanbul'da, XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Görülen Ampir Üsluptaki Madeni Şebekeler", *Sanat Tarihi Dergisi, XIII/1,* 2004, 175.
[1158] Vardar, 176.

Çalışma sahasının örneklerinde hem zülfikar hem de Ampir etkileri hissettiren çarpraz kılıç motifleri ile karşılaşılmıştır. Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) mihrabında görülen zülfikar (Tablo 3.158/1a-b), Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897) mihrabında görülen çapraz kılıçlar (Tablo 3.158/2) şekil ve konumlandırılma noktasında birbirinden farklıdır. Hem eğri yapısı hem ucunun çatallı olması noktasında kendini açıkça belli eden zülfikar, diğer kılıç motifinden belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Bu da Trabzon'da mihrapların süsleme özelliklerinin hem gelenekseli yansıttığı hem de değişen üsluba ayak uydurduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 3.158. Trabzon Mihraplarında Zülfikar ve Kılıç Motifleri

Trabzon'da sadece mihraplarda değil Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (Tablo 3.159/1), Araklı/Yalıboyu Merkez Camii (Tablo 3.159/2), Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (Tablo 3.159/3), Arsin/Atayurt Çatak Mahallesi Camii (Tablo 3.159/4), Arsin/Işıklı Mahallesi Camii (Tablo 3.159/5), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli Camii (Tablo 3.159/6), Tonya/Sayraç Mahalesi Camii (Tablo 3.159/7), örneklerinde olduğu gibi duvar süslemelerinde de görülen motif, bölge camilerinden Gümüşhane/Tandırlık Köyü Camii (Tablo 3.159/8)[1159], Rize/Ardeşen Doğanay Mahallesi Camii (1897) (Tablo 3.159/9)[1160], Artvin/Borçka Murtalı Mahallesi Camii

[1159] Muhammet Arslan, 247.
[1160] Muhammet Özkurt, 119.

(Tablo 3.159/10)[1161], Gürcistan'da Khulo/Beghleti Camii (1870-1900) (Tablo 3.159/11)[1162], Keda/Akho Camii (1818) (Tablo 3.159/12)[1163], Keda/Righleti Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.159/13), Keda/Gegelidzeebi Camii (1880-1900) (Tablo 3.159/14)[1164] ve Khulo/Agara Camii (1903) (Tablo 3.159/15)[1165] minber taçlarında karşımıza çıkmaktadır ve bu da Doğu Karadeniz Bölgesi'nin önemli motiflerinden biri olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.159. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Kılıç Motifleri

[1161] Taşkan, *Artvin İli Borkça ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler,* 139.
[1162] Harris Brandts vd., 59.
[1163] Seçkin, "*Gürcistan/Acara Keda Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi Camileri*", 1158.
[1164] Seçkin, "*Gürcistan/Acara Keda Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi Camileri*", 1160.
[1165] Harris Brandts vd., 39-40.

3.4.3.9. Minare

XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı eserlerinin genellikle kalemişi tekniğinde bitkisel, geometrik, ve yazılı süslemelerle hareketlendirildiği dönemin eserlerinden okunmaktadır. Yabancı tesirlerle beraber XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren iç duvar bezeme programının değiştiği, Barok ve Rokoko kartuşların içinde resmedilen manzara resimlerine dönüştüğü açıktır[1166]. Abdülhamid döneminde (1774-1789) Topkapı Sarayı'nda Harem Dairesi, Cevri Kalfa ya da Gözdeler Dairesi üst katındaki büyük oda duvarları bu tarz duvar resimlerinin ilk örnekleri sayılmaktadır[1167]. III. Selim döneminde (1789-1807) yaygınlaşan bu gelenek, başlangıçta sivil mimaride sonrasında ise dini mimaride ürünlerini verecek şekilde kısa zamanda Anadolu ve Rumeli'de de benimsenmiştir[1168]. Cami, türbe, konak, ev ve şadırvan gibi birbirinden farklı yapılarda genellikle iç mekân süslemesi olarak yer alan tasvirlerde, cami resimleri, Kâbe resimleri, cennet-cehennem tasvirleri, kılıç, makas, keşkül, teber, tesbih, terazi gibi ikonografik ögeler, Kuran-ı Kerim muhafazları ve şehir manzaraları bu resim türünde işlenen konuların başında yer alan temalardır. Anonim olan ve çoğunlukla sanatçısı bilinmeyen bu tasvirler, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tüm Anadolu'da dönemin maden, çini, seramik, halı, mezar taşlarında ürünlerini vermiştir[1169].

Özellikle Batı Anadolu'da Kütahya/Şaphane Koca Seyfullah Camii (1892) (Tablo 3.160/1)[1170], Manisa/Turgutlu Sinirli Köyü Camii (Tablo 3.160/2)[1171] örneklerinde olduğu gibi duvar resimlerinde mimari yapı tasvirlerinde karşımıza çıkan minareler, Tire (Tablo 3.160/3a-b-c-d)[1172], Gördes (Tablo 3.160/4)[1173], Çeşme (Tablo 3.160/5)[1174],

---

[1166] Serpil Bağcı- Filiz Çağman, *Osmanlı Resim Sanatı,* Ankara 2006, 739-740.
[1167] Akın Tercanlı, "Cami Tasvirli Yapılara Kütahya'dan Bir Örnek: Koca Seyfullah Camisi", *Asia Minor Studies, 8(1),* 373-374.
[1168] Günsel Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı (1700-1850),* Ankara 1977, 83-84.
[1169] Tercanlı 373-374; Abdül Halim Varol, "Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Mimari Tasvirli Osmanlı Mezar Taşları", *I. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Sempozyumu (19-21 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı,* Aydın 2018, 601.
[1170] Tercanlı, 385.
[1171] Başak Katrancı Kasalı, "Sinirli Köyü Camii Duvar Resimleri", *Sanat Tarihi Dergisi, XXVIII (2),* İzmir 2019, 612.
[1172]Mehmet Başaran, "Osmanlı Dönemi Tire Kızılcaavlu Mezar Taşları", *I. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Sempozyumu (19-21 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı,* Aydın 2018, 55, 71, 80, 94.
[1173] Hür Kamil Biçici, "Gördes'te Bulunan Mimarî Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler", *Manas Sosyal Bilimler Dergisi, 66 (13),* 2005, 14.
[1174] Ertan Daş, Çeşme Mezarlığındaki Mimari Tasvirli Mezar Taşları, *Sanat Tarihi Dergisi, VIII (8),* İzmir 2019, 27.

Foça (Tablo 3.160/6)[1175] ve Kuşadası (Tablo 3.160/7a-b-c)[1176] gibi merkezlerde benzer biçimsel ifadelerini mezartaşlarında da bulmuştur.

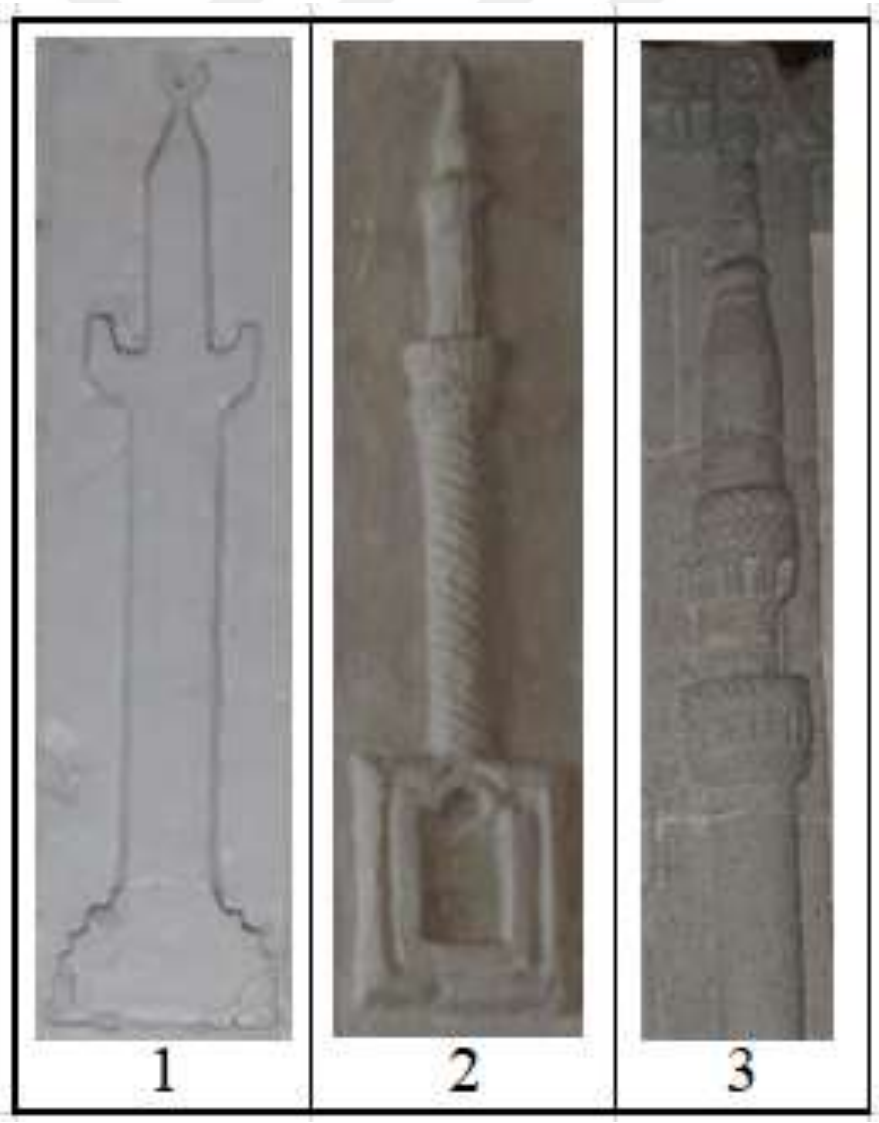
Tablo 3.160. Batı Anadolu'da Minare Tasvirli Eserler

[1175] Ertan Daş, "Mezar Taşlarında Svastika ve Çarkıfelek Sembollerinin Kökeni ve Anlamı", *I. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Sempozyumu (19-21 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı*, Aydın 2018, 206.
[1176] Varol, 620.

Cami, türbe, medrese gibi eserler ile birlikte taş süslemeye aktarılmış minareler, XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Trabzon mihraplarının süsleme repertuarına da alınmıştır. Cami duvarlarında görmeye alışık olduğumuz cami tasvirleri, Kabe tasvirleri gibi değerlendirilen minareler, incelenen Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.161/1), Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.161/2) ve Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897) (Tablo 3.161/3) mihraplarında karşımıza çıkmaktadır. Vurgusu "namaz, ezan" olan minareler, kabartma teknikle süsleme öğesi olarak (1, 2) yapıldığı gibi, mihrabın kenar çerçevesini belirleyen sütunların minare şeklinde sonlandırılmasıyla form olarak da (3) tercih edilen bir uygulama olmuştur.

Tablo 3.161. Trabzon Mihraplarında Kullanılan Minare Tasvirleri

3.4.3.10. Yelkenli/Gemi

Gemi ve yelkenliler, Antik dönemden itibaren **seramiklerde** (Tablo 3.162/1)[1177], İznik (Tablo 3.162/2a) ve Çanakkale **çinilerinde** (Tablo 3.162/26)[1178], **levhalarda** (Tablo 3.162/3)[1179], **sivil** [Portekiz/Sintra Ulusal Sarayı (Tablo 3.162/4a-b), Yunanistan/Midilli Petra Vereltzidenas Evi (Tablo 3.162/5) **ve dini** [Trabzon Sürmene Yukarı Kefeli Camii (Tablo 3.162/6), Muğla Keyfoturağı Camii (Tablo 3.162/7a-b), Koçarlı/Cincin Mahallesi Cihanoğlu Camii (Tablo 3.162/8), Gürcistan/Khulo/Ghorjami Camii (1902) (Tablo 3.162/9), Manisa/Demirci Küpeler Köyü Cami (Tablo 3.162/10)] **mimari duvar resimlerinde**[1180], **mihraplarda**[1181] (İzmir/Ödemiş Lübbey Camii (Tablo 3.162/11), **minberlerde**[1182] [Artvin/Borçka Muratlı (Maradit) Köyü Camisi (Tablo 3.162/12)] **minyatürlerde**[1183] [Siyer-i Nebi (Tablo 3.162/13), Zibdetü-t Tevarih (Tablo 3.162/14), Ravzatü's-Safa (Tablo 3.162/15) ve Kısasü'l-Enbiya) (Tablo 3.162/16)] sıklıkla kullanılmış motiflerden biridir.

Osmanlı sanatçıları başlangıçta inanç temelli ilerleyerek motiflerde "Amentü Gemisi, Nuh'un Gemisi, Ashab-ı Kehf Gemisi" gibi dini konuları esas alarak motifleri şekillendirirken, XVIII. yüzyıldan itibaren Batılılaşmanın getirisi olan manzara

---

[1177] Özgün Başıbüyük, *Antik Dönem Seramiklerinde Gemiler*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014, 111.

[1178] Engin Özdeniz, "Gemi Tasvirli İznik Seramikleri", http://www.antikalar.com/gemi-tasvirli-iznik-seramikleri (Erişim Tarihi: 22.06.2021); Ayşe Güler-Sonay Demir-Selma Turhan, "Geleneksel Çanakkale Seramikleri Kapsamında Sürdürülebilirlik Araştırması", *SSS (Socıal Scıences Studıes Journal), 5(50),* 6611.

[1179] *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu Kataloğu*, 2012, 160; Aksel, 53-59.

[1180] İnci Kuyulu Ersoy, "Batı Anadolu'dan Adalara Duvar Resmi Bağlamında Midilli'de Resimli İki Konut", *Sanat Tarihi Dergisi, XXVIII/1*, 2019, 172; Mustafa Gürbüz Beydiz, "Portekiz Sintra Ulusal Sarayı'ndaki Osmanlı Gemi Tasvirleri", *Art Sanat, 9*, İstanbul 2018, 117-118; İbrahim Ethem Karataş, "Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-I Kehf Sembolleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 17(3),* 2019, 488; Tuna Doğan-Nurdan Akbulut-Mehmet Çelik, "Cihanoglu Ailesi Tarafından İnşa Ettirilen Camilerin Duvar Resimlerinde Renk Okumaları", *VI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi Sanat Etkinlikleri (12-14 Mayıs, Konya),* Konya 2016, 329. Cengiz Gürbıyık, "Demirci Küpeler Köyü Camii Duvar Resimleri ", *Art-Sanat, 13*, 2020, 153.

[1181] Mehmet Top- Gülcan Özbek, "Osmanlı Batılılaşma Dönemine Ait Ödemiş'te Bulunan Duvar Resimli İki Camii", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 46*, 2019, 250.

[1182] Taşkan, *Artvin İli Borçka Ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler,* 138;

[1183] Yüksel Göğebakan, "İnanç Sistemleri İçerisinde Yer Alan Tufan Miti ve Bunun Resim Sanatına Yansımaları*", Sanat Tarihi Dergisi, 18,* 2016, 67-71.

tasvirleri içinde hem deniz tasvirleri ile hem de tek başına gerçek anlamda gemi ve yelkenliler resmetmiştir[1184].

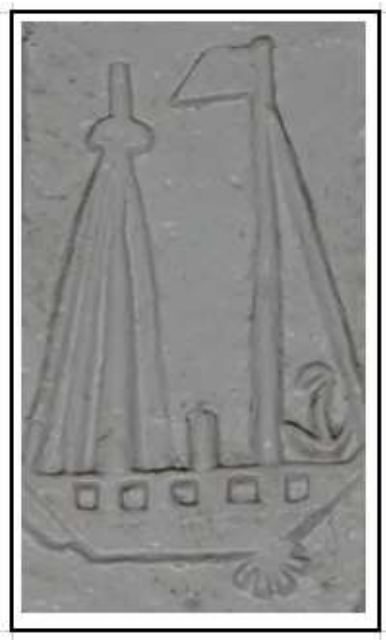
Tablo 3.162. Gemi Motifi Örnekleri

Anadolu genelinde yaygınlaşan motif Trabzon'da incelenen eserlerden sadece Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) mihrabında görülmektedir (Tablo 3.163). Yelkenli motifinin gemileri sabitleyen çapa ile beraber resmedilmesi ve bu motifin bir mihrap üzerinde görülmesi İslam dinine sabitlenen müminleri sembolize ediyor olmalıdır.

[1184] Ahmet Özel, *19. Yüzyılda Osmanlıda, Batı Anlayışı Doğrultusunda Manzara Resmi*, (Yayımlanmamış SY Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, 21.

Tablo 3.163. Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii Mihrabında Gemi/Yelkenli Motifi

3.4.4. Rozet, Madalyon ve Kabaralar[1185]

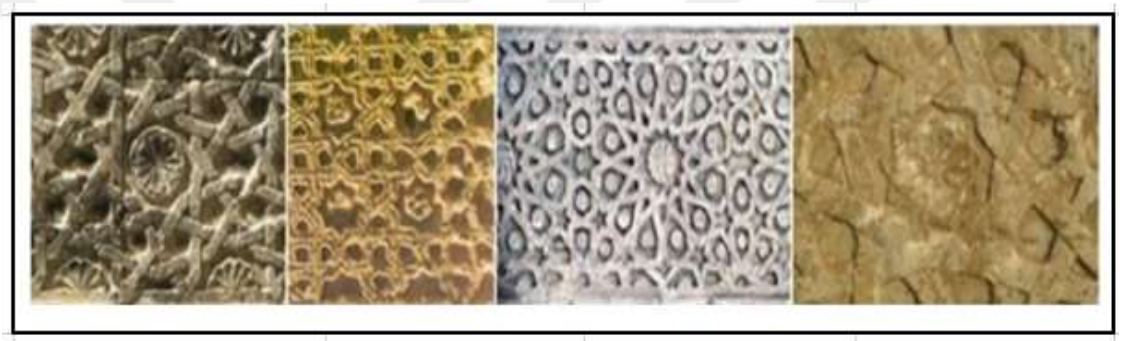
Türk süsleme sanatlarında mihraplarda özellikle kavsara ile bordür arasındaki boşluklarda, alınlık kenarlarında ya da tepelik merkezlerinde kullanılan rozet, madalyon ve kabaraların Trabzon ilinde de yoğun olduğu fark edilmektedir. Sanatın her alanında olduğu gibi dönemin beğenisi, bani veya sanatçının isteği, taşın yaygın kullanımı veya taşıdığı anlamlar göz önünde bulundurularak yapılan[1186] farklı formlara sahip serbest bezeme öğeleri olan rozet, kabara ve madalyonlar; geometrik, bitkisel, figürlü veya yazılı süslemeye sahiptirler. Anadolu'da Selçuklu (Tablo 3.164-3.165), Beylikler ve Osmanlı döneminde yaygın kullanım alanı bulan bu formlar, özellikle taçkapı ve İstanbul Sultan Selim Camii (Tablo 3.166/1), Konya Sultan Selim Camii (Tablo 3.166/2), Edirne Selimiye Camii (Tablo 3.166/3) İstanbul Sultan Ahmet Camii (Tablo 3.166/4), İstanbul Laleli Camii (Tablo 3.166/5) ve İstanbul Emirgân Camii (Tablo 3.166/6) örneklerinde olduğu gibi mihrap kavsara köşeliklerinde önemle kullanılmıştır.

[1185] Bu çalışmada içerlek, yüzeysel veya yüzeyden hafif taşıntılı kullanılan formlar "rozet", yüzeyden yarım küre şeklinde taşıntı yapan formlar "kabara" olarak değerlendirilmişken, içi ayet, dua metinleri ve lafz yazıları ile dolgulanmış olanlar "madalyon" olarak tasnif edilmiştir. Gruplandırmalar ve terminolojik açıklamalar için ayrıca bkz. Nermin Şaman Doğan-Turgay Yazar, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimari Süslemesinde Küre, Küre ve Koni Kesiti/Kabara, Rozet", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 19,* 2013, 221-244.

[1186] Bahattin Yaman-Çiğdem Önkol Ertunç, "XIII. Yüzyıl Anadolu Taçkapıları'nda Kullanılan Madalyon ve Kabaralar" *İSTEM, 17/33*, 2019, 133.

Anadolu Türk mimarisinde, özellikle camilerin taç kapıları, mihrapları ve minberlerini süsleyen kabaralar ve içleri çok kollu yıldızlarla doldurulmuş madalyon, gülbezekler ya da rozetler, bir gökyüzü tasavvuru olarak, İslam öncesi inançların bir yansıması biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Mimaride görülen bu sembolik anlatım, mezar taşları üzerinde oldukça zengin bir ifade biçimine ulaşmıştır. Bazen basit bir daireyle, bazen hilal ve taç yapraklı bir çiçeğe dönüşen yıldızlarla, bazen svastika ve çarkıfelek, bazen de doğan ya da batan bir güneş motifiyle, eski inançların İslami bir formda sunulan gökyüzünün sonsuz ve ebedi dönüşü ifadesine dönüşmüştür[1187].

Tablo 3.164. Anadolu Selçuklu Dönemi Bitkisel Dolgulu Madalyon Örnekleri (B. Yaman ve Ç.Ö. Ertunç'dan)

Tablo 3.165. Anadolu Selçuklu Dönemi Geometrik Desen ve Yazı Dolgulu Madalyon Örnekleri (B. Yaman ve Ç.Ö. Ertunç'dan)

[1187] Daş, "*Mezar Taşlarında Svastika ve Çarkıfelek Sembollerinin Kökeni ve Anlamı*", 200-201.

Tablo 3.166. Osmanlı Mihraplarında Rozet, Kabara ve Madalyon Örnekleri[1188]

3.4.4.1. Rozetler

İçerdiği süsleme grubuna göre bitkisel ve geometrik dolgulu olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır.

3.4.4.1.1. Bitkisel Dolgulu Rozetler (Gülbezek/Gülçe)

Gülbezek/Gülçe olarak da isimlendirilen bitkisel dolgulu rozetler, *"gül şeklinde yuvarlak tezyini motiflerdir. Bunlar bir daire içine resmedilmiş yapraklardan ibaret olup tavan göbeklerinde, kubbelerin ortasında ve bazı satıhların tezyininde kullanılır[1189]"* şeklinde açıklanmıştır.

Osmanlı mihrap mimarisinde gülbezekler, İznik Yeşil Camii, Amasya Beyazid Paşa Camii, Bursa Çandarlı İbrahim Camii, Hersek Hersekoğlu Ahmet Paşa Camii, Amasya Mehmet Paşa Camii, Ankara Ahi Elvan Camii, Ankara Hacettepe Camii, Bursa Timurtaş Camii, İstanbul Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii mihraplarının köşelik, sütunce başlık veya kaidelerinde bulunmaktadır. Amasya II. Bayezid Camii (1486) mihrap kavsarasında, Edirne II. Bayezid Camii (1488) mihrabının sütunce başlıklarında İstanbul Sultan Selim Camii (1522) mihrap çerçevesi ile sütunce başlık ve kaidelerinde, İstanbul Sehzâde Camii (1548), Konya Sultan Selim Camii, Edirne Selimiye Camii

[1188] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 404, ,415, 425, 435, 445, 459.
[1189] Celal Esad Arseven, "Gülçe", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, *II,* 665.

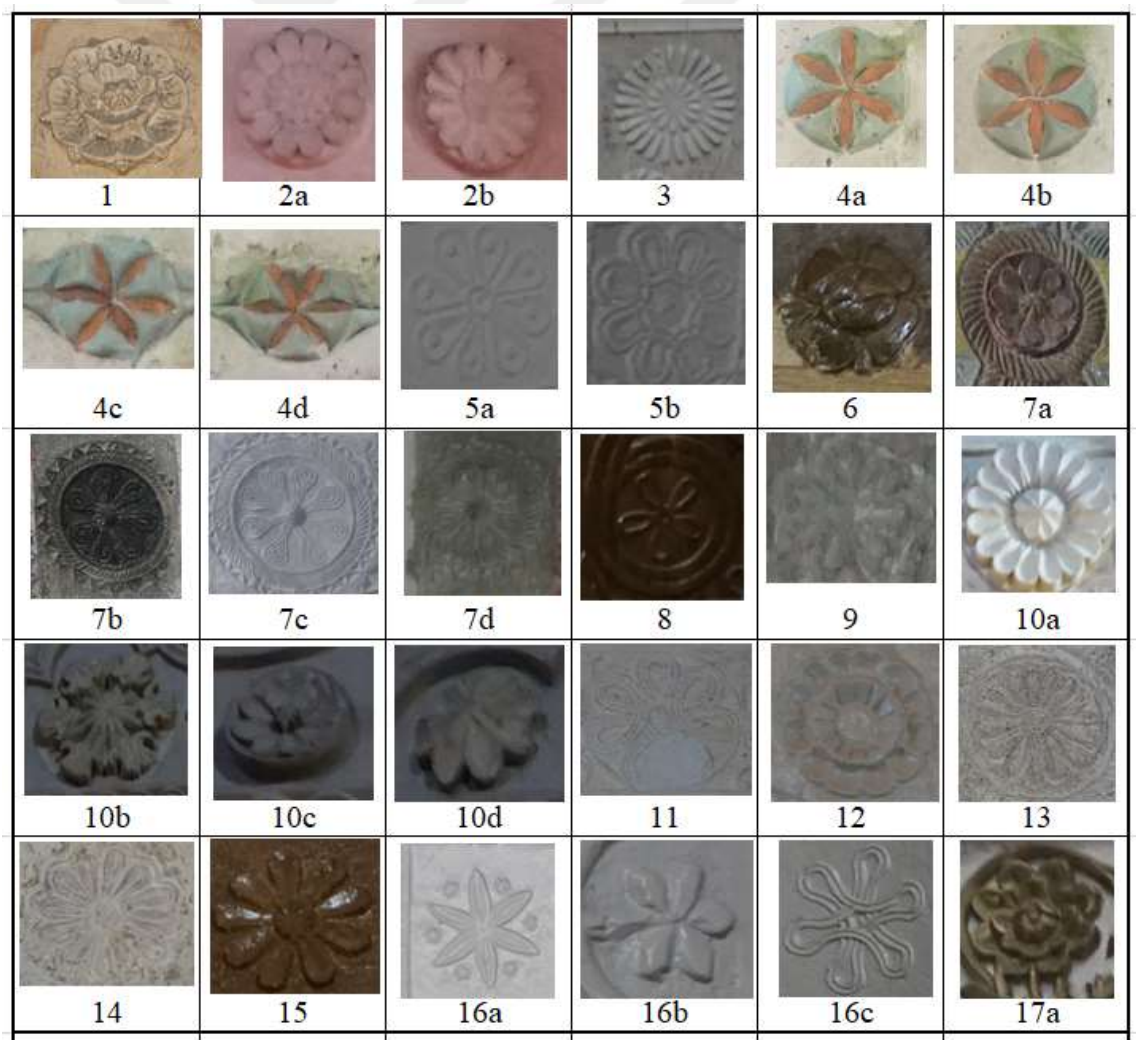
(1575) ve İstanbul Sultan Ahmet Camii gibi örneklerde mihrap kavsaralarının birinci sıra mukarnasları arasında bulunmaktadır[1190].

Araştırma kapsamında yaygınlığı dikkat çeken bitkisel dolgulu rozetler Ortahisar/Hacı Yahya Camii (1781) (Tablo 3.167/1), Ortahisar/Tekke (Havva Hatun) Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.167/2a-b), Akçaabat/Şinik Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.167/3), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.167/4a-b-c-d), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 3.167/5a-b), Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06) (Tablo 3.167/6), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806) (Tablo 3.167/7a-b-c-d), Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813) (Tablo 3.167/8), Akçaabat/Kayalar Mahallesi Camii (1827) (Tablo 3.167/9), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.167/10a-b-c-d), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.167/11), Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.167/12), Akçaabat/Işıklar Mahallesi Orta Camii (1849) (Tablo 3.167/13), Tonya/Karşular Mahallesi Camii (1861-62) (Tablo 3.167/14), Ortahisar/Gürbulak Camii (1865) (Tablo 3.167/15), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.167/16a-b-c), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.167/17a-3.168/17-b-c-d-e-f), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) (Tablo 3.168/18), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872) (Tablo 3.168/19), Çaykara/Kabataş Mahallesi Merkez Camii (1872) (Tablo 3.168/20), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873) (Tablo 3.168/21), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.168/22a-b), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.168/23a-b-c), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.168/24), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii (1876) (Tablo 3.168/25), Vakfıkebir/Ortaköy Mahallesi Camii (1876-79) (Tablo 3.168/26a-b), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1883-84) (Tablo 3.168/27), Ortahisar/Konak Camii (1884) (Tablo 3.168/28), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89) (Tablo 3.168/29), Vakfıkebir/Soğuksu Mahallesi Camii (1889-90) (Tablo 3.168/30a-b-c), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) (Tablo 3.168/31), Sürmene/Yeniay Mahallesi Kuleli Camii (1893) (Tablo 3.168/32), Ortahisar/İskender Paşa Camii (18197) (Tablo 3.168/33a-b), Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii

[1190] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 246-247.

(1897) (Tablo 3.168/34), Ortahisar/Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii (1899-1900) (Tablo 3.168/35), Düzköy/Taşocağı Mahallesi Merkez Camii (1902) (Tablo 3.168/36), Şalpazarı/Sütpınar Mahallesi Camii (1909-10) (Tablo 3.168/37a-b), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.168/38a-b), Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910) (Tablo 3.168/39), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11) (Tablo 3.168/40a-b-c-d), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) (Tablo 3.168/41), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912) (Tablo 3.168/42a-b), Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947) (Tablo 3.168/43a-b), Akçaabat/Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) (Tablo 3.168/44a-b), Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami (1950) (Tablo 3.168/45) mihraplarında görülmektedir ve XVIII. yüzyıldan itibaren kullanılageldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3.167. Trabzon Mihraplarında Bitkisel Dolgulu Rozetler (1)

Tablo 3.168. Trabzon Mihraplarında Bitkisel Dolgulu Rozetler (2)

Bitkisel dolgulu rozetlerde kullanılan çiçekler, tespit edilebildiği kadarıyla **gül** (1, 6, 12, 17a, 27, 33 a-b), **papatya** (2 a-b, 3, 10, 12, 13, 14, 15, 21, 23 a-b-c-, 29, 31, 32, 44b) **mine** (38b, 40d, 43a), **yıldız çiçeği** (4 a-b-c-d, 16a-b, 17 b-d-e, 18, 31 b-c, 41), **ay çiçeği** (42a-b) ve diğer çiçek formlarıdır.

Hem natüralist hem de stilize edilmiş formlarıyla yansıtılan, tek katlı ya da plastik etkisi yüksek olan katmerli formlarıyla çeşitlendirilen rozet çiçeklerin, Trabzon'da incelenen camilerde mihrap dışı kullanımları da göze çarpmaktadır. Ortahisar/İskender Paşa Camii giriş kapısında (Tablo 3.169/1), Dernekpazarı/Tüfekçi Mahallesi Camii minberinde(Tablo 3.169/2), Of/Gürpınar Hacı Bayram Camii giriş kapısında (Tablo 3.169/3), Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii mahfil köşkünde (Tablo 3.169/4), Of/Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Camii sütununda (Tablo 3.169/5) ve Maçka/Akmescit Mahallesi Camii vaaz kürsüsünde (Tablo 3.169/6) görülen rozet çiçekler hem taş hem de ahşap malzeme ile uygulanmıştır.

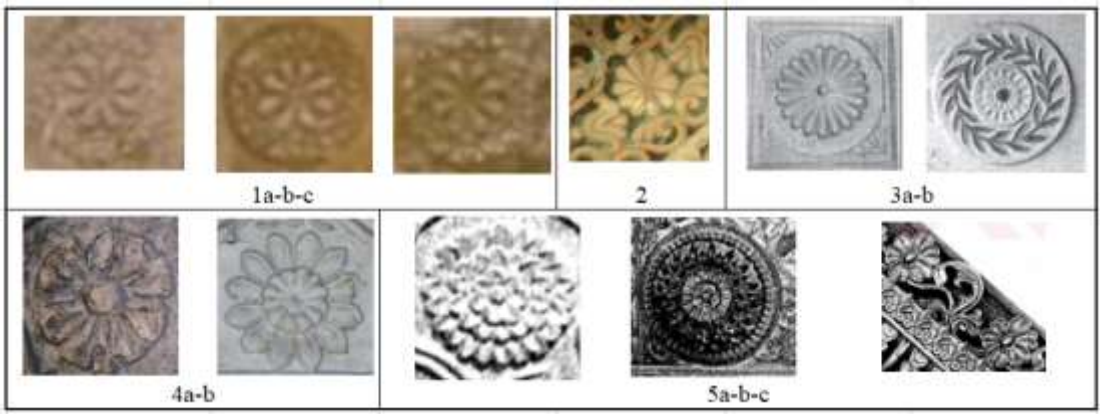
Tablo 3.169. Trabzon'da Mihraplar Dışında Bitkisel Dolgulu Rozetler

Bitkisel dolgulu rozetler, bölge mimarisinde özellikle XIX. yüzyılda hem dini hem de sivil mimari de görülmektedir ki bu da yaygın kullanımına işaret etmektedir. Bölge mimarisinde Gümüşhane Küçük Camii mihrabında (Tablo 3.170/1a-b-c)[1191], Bayburt (Tablo 3.170/2)[1192] ve Giresun (Tablo 3.170/2a-b)[1193] konut mimarisi tavan, yüklük, kapı süslemelerinde, Samsun'da çeşme mimarisinden (Tablo 3.170/4a-b)[1194] dini mimari (Tablo 3.170/5a-b-c)[1195] örneklere kadar yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

[1191]İsmail Hacıahmetoğlu, *Gümüşhane İl Merkezindeki Türk-İslâm Devri Mimari Eserler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, 34.
[1192] Hatice Uçar, 152.
[1193] İltar, *Giresun İli Kentsel Konut Mimarisi*, 395, 399;
[1194]Tokur, 5,41,42;
[1195] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 743,786,747.

Tablo 3.170. Bölge Eserlerinde Bitkisel Dolgulu Rozetler

3.4.4.1.2. Geometrik Dolgulu Rozetler

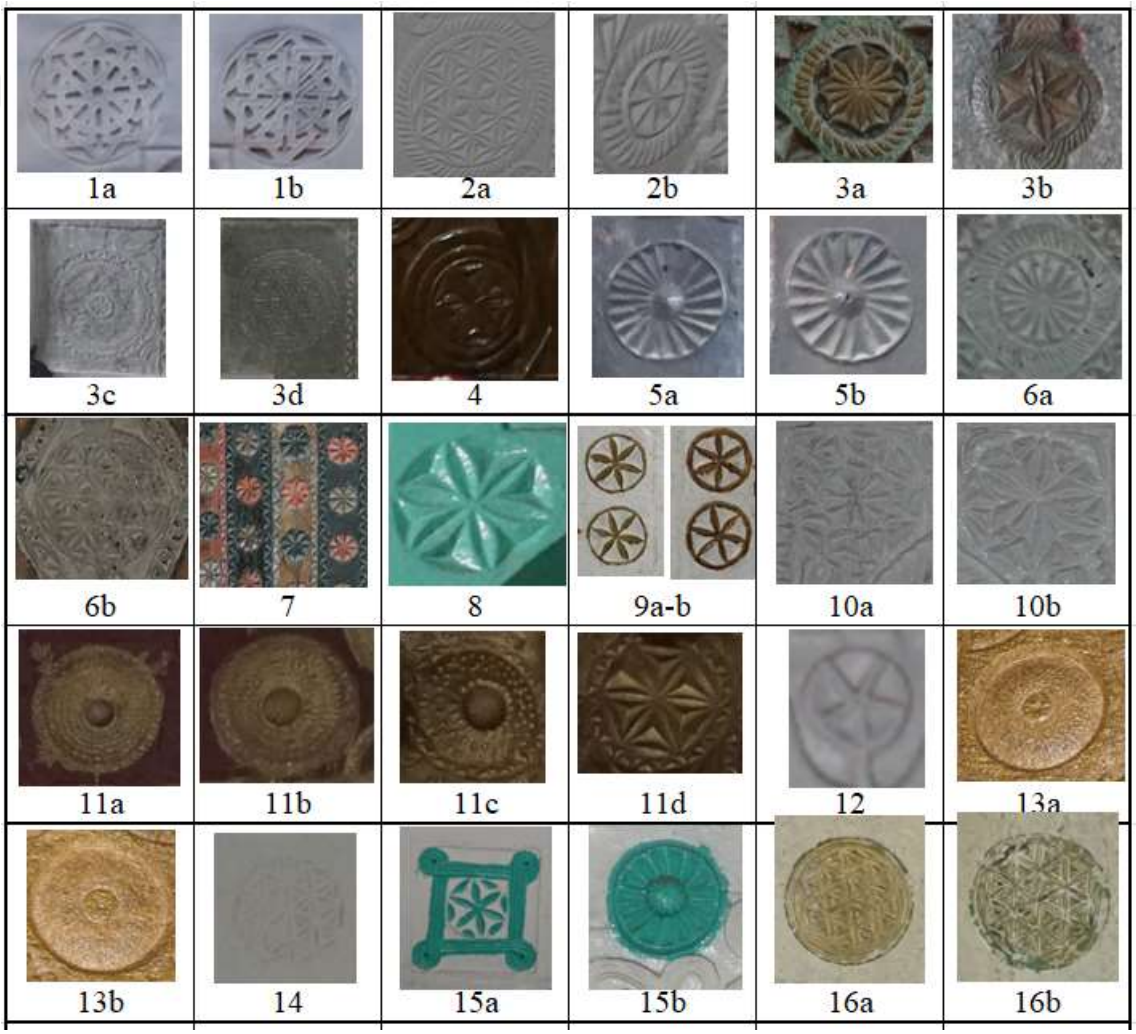
Çeşitli şekiller ile yıldız dolgulu, çarkıfelek ve Mühr-ü Süleyman motifli rozetler bu grupta değerlendirilmiştir.

3.4.4.1.2.1. Geometrik Şekiller ve Yıldız Dolgulu Rozetler

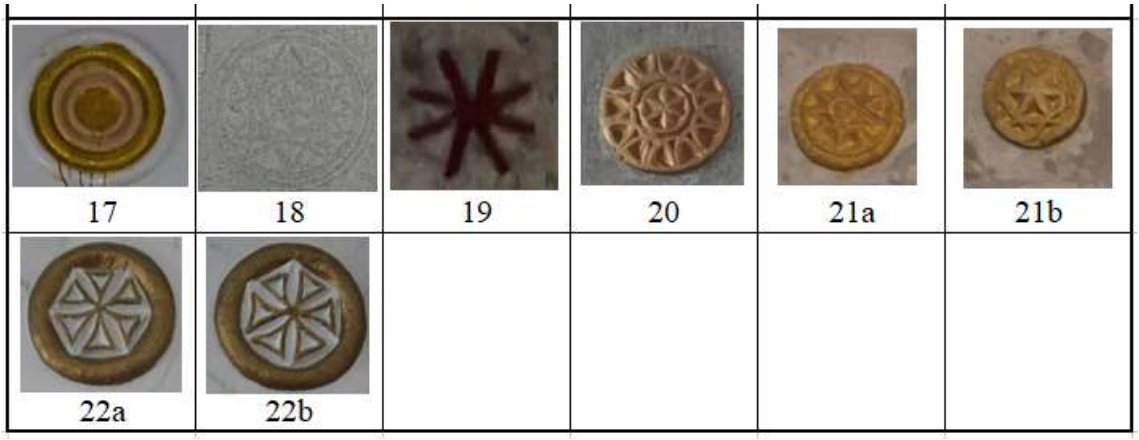
Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) (Tablo 3.171/1a-b), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 3.171/2a-b), Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806) (Tablo 3.171/3a-b-c-d), Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813) (Tablo 3.171/4), Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819) (Tablo 3.171/5a-b), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830) (Tablo 3.171/6a-b), Hayrat/Dereyurt Mahallesi Merkez Camii (1831-32) (Tablo 3.171/7), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35) (Tablo 3.171/8), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845) (Tablo 3.171/9a-b), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849) (Tablo 3.171/10a-b), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860) (Tablo 3.171/11a-b-c-d), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.171/12), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70) (Tablo 3.171/13a-b), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874) (Tablo 3.171/14), Sürmene/Yukarı Ovalı Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.171/15a-b), Tonya/Kayacan Mahallesi Kıran Camii (1891-92) (Tablo 3.171/16a-b), Hayrat/Dağönü Mahallesi Camii (1894-95) (Tablo 3.172/17), Çaykara/Taşkıran

Mahallesi Merkez Camii (1897) (Tablo 3.172/18), Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902) (Tablo 3.172/19), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) (Tablo 3.172/20), Vakfıkebir/Yıldız Mahallesi Camii (1930) (Tablo 3.172/21a-b), Maçka/Kaynarca Mahallesi Camii (1950) (Tablo 3.172/22a-b) mihraplarında bulunan geometrik dolgulu rozetler çoğunlukla yıldız ya da yıldızlardan gelişen süslemelere sahiptir. Sadece 5 a-b, 6 a-b, 11 a-b-c, 13 a-b, 15b ve 17 numaralı rozetlerde yıldız dışında geometrik şekiller görülmektedir.

Tablo 3.171. Trabzon Mihraplarında Geometrik Şekiller ve Yıldızlarla Dolgulanmış Rozetler

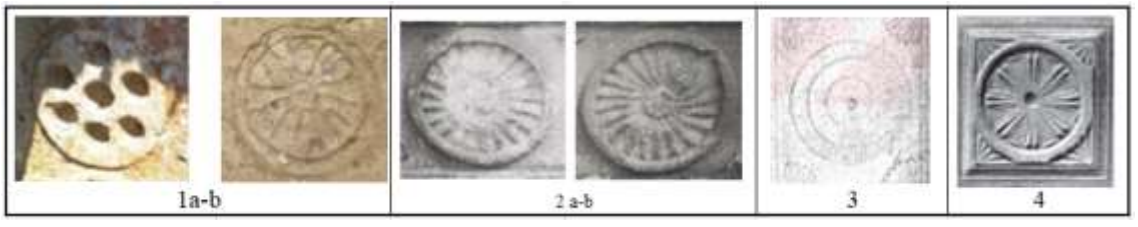
Tablo 3.172. Trabzon Mihraplarında Geometrik Şekiller ve Yıldızlarla Dolgulanmış Rozetler (2)

Madalyonların kenarlarını belirleyen silmeler düz ya da halat desenlidir. Birbirine benzer özelliklerle mimariye kazandırılmış bu rozetlerden 1 a-b ve 11 a-b c örneklerinin ayrı bir yeri vardır. XV. yüzyıldan günümüze ulaşan 1 a-b örnekleri, Trabzon'daki en erken tarihli mihraba aittir ve Selçuklu etkisi hemen göze çarpmaktadır. Diğer örnekler olan 11 a-b-c rozetleri ise XIX. yüzyılda Ampir dönem etkisiyle yoğunlaşan ortası topuzlu rozetler grubundadır.

Bölge mimarisinde Bayburt'dan (Tablo 3.173/1a-b)[1196] Samsun'a (Tablo 3.173/2a-b)[1197] kadar mezartaşlarında karşımıza çıkan geometrik rozetler ile Samsun Gökgöl Camii (Tablo 3.173/3)[1198] örneğinde olduğu gibi dini mimaride, Giresun Oğuz Ekmekçi Evi (Tablo 3.173/4)[1199] örneğinde olduğu gibi sivil mimaride karşılaşmak mümkündür.

Tablo 3.173. Bölge Mimarisinde Geometrik Dolgulu Rozet Örnekleri

[1196] Furgan Akdağ, 435,465,470;
[1197] Eyüp Nefes, *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları*, 308.
[1198] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 688.
[1199] İltar, *Giresun İli Kentsel Konut Mimarisi,*395;

3.4.4.1.2.2. Çarkıfelek Dolgulu Rozetler

Gamalı haç (svastika) motifinden gelişen ve birçok versiyonu olan çarkıfelek[1200], Farsça "çark" ve Arapça "felek" sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Kozmik anlamda güneşi simgeleyen motif, svastikanın kol sayısının artırılmasıyla elde edilmektedir[1201]. Eski Türklerde bir çift göksel ejderin yıldızları taşıyan çarkı çevirdiğine dair inanış[1202]; Hun, Göktürk ve Uygur dönemlerinde gök çığrısı/çarkı olarak betimlenmiş, Türk sanatında hayatın dönen çark misali tekrarladığını ve evrensel dönüşü sembolize etmiştir. Dönüşüyle zaman kavramına vurgu yapılmakta ve zamana bağlı olarak yok oluş/faniliğe dikkat çekilmektedir[1203].

Orta Asya'dan İran'a ve Anadolu'ya kadar çeşitli kültürleri kapsayan geniş bir coğrafyada, MÖ 2000'lerden başlayıp günümüze kadar geniş bir tarihsel süreçte izleri görülen çarkıfelek[1204], Osmanlı sanatı içerisinde mihraplarda da yerini almıştır. Merzifon II. Murad Camii (1427) mihrabının köşelik süslemesinde, Amasya II. Bayezid Camii (1486) ve İstanbul Sultan Ahmet Camii (1617) mihraplarına ait mukarnaslı kavsaraların birinci sıra konsolları arasında bulunan çarkıfelek, XIX. yüzyıldan itibaren Trabzon camilerinde de mihrap süslemelerine eklenmiştir.

Akçaabat/Şinik Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl) (Tablo 3.174/1a-b), Of/Sıraağaç Mahallesi Eski Camii (XIX. yüzyılın sonu) (Tablo 3.174/2a-b-c-d-e-f-g-h), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 3.174/3a-b), Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813) (Tablo 3.174/4),

---

[1200] Yusuf Çetin, "Türk-İslam Bezeme Sanatında Gamalı Haç (Svastika) İle Çarkıfelek Motiflerinin Köken ve İkonografik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme", *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal), 3(8),* 2017, 356.

[1201] Daş, "*Mezar Taşlarında Svastika ve Çarkıfelek Sembollerinin Kökeni ve Anlamı*", 200.

[1202] Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul 2001, 39-49.

[1203] Ahmet Çaycı, *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*, Konya 2017, 235.

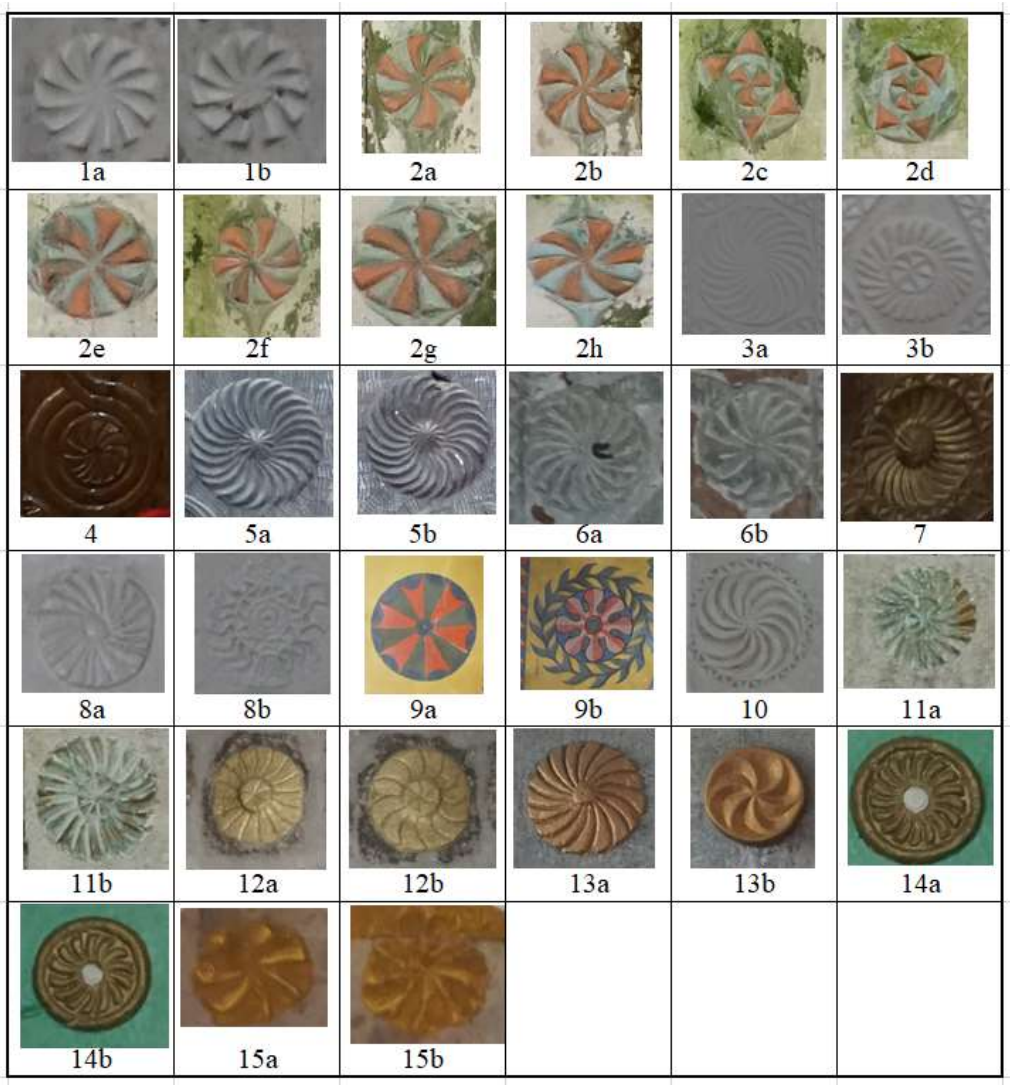
[1204] Motif ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Remzi Duran, "Türk Süsleme Sanatlarındaki Motif ve Kompozisyonların Kültürel Kaynakları: Mitler ve Destanlar Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8,* Konya 2002, 165-167; Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Ankara 2002, 23; Selman Kardeşlik, "Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu Geleneğindeki Halılarda Kozmolojik ve İkonografik Boyut", *Restorasyon Dergisi*, Ocak 2001, 87; Ahmet Çaycı, "Zaman ve Sanat Bağlamında Çark-ı Felek Motifi", *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu (08-11 Ekim 2015 Konya) Bildiriler Kitabı II,* İstanbul 2016, 299-306; Yunus Aslan- Remzi Duran, "Türk Sanatında Tengri-Tanrı Damgası". *Ulakbilge, 54,* Kasım 2020, 1378–1398; Lale Avşar, "Antik Yunan Seramiklerdeki Haç ve Çarkıfelek Simgeleri ve Bunların Avrasya, Anadolu ve Mezopotamya Kültürlerindeki Muhtemel Kaynakları", *Mukaddime, 3,* 2010, 115-141; Nuray Gümüştekin, "Anadolu ve Diğer Kültürlerde İşaret ve Simgelerde Anlam", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(26),* 2011, 103-117.

Dernekpazarı/Güneykondu Mahallesi Merkez Camii (1819) (Tablo 3.174/5a-b), Of/Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii (1830) (Tablo 3.174/6a-b), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860) (Tablo 3.174/7), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.174/8a-b), Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871-72) (Tablo 3.174/9a-b), Of/Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii (1874) (Tablo 3.174/10), Tonya/Kayacan Mahallesi Kıran Camii (1891-92) (Tablo 3.174/11a-b), Vakfıkebir/Sinanlı Mahallesi Camii (1902) (Tablo 3.174/12a-b), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912) (Tablo 3.174/13a-b), Beşikdüzü/Oğuz Mahallesi Merkez Camii (1912) (Tablo 3.174/14a-b), Vakfıkebir/Yıldız Mahallesi Camii (1930) (Tablo 3.174/15a-b) mihraplarının köşelik, yüzey ve tepelik süslemelerinde görülen çarkıfelekler, taş mihraplarda daha yoğundur. Örneklerden 4 ve 7 numaralı çarkıfelek ahşap malzeme üzerine tatbik edilirken, 9 a-b örnekleri kalemişi teknik ile gerçekleştirilmiştir.

Zamanı, evreni ve döngüyü simgeleyen motif, incelenen camilerde mihraplarda yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Mihrap dışı kullanımları oldukça sınırlı olan çarkıfelek ile Trabzon'da Çaykara Kabataş Mahallesi Akpınar Camii mahfil sütununda (Tablo 3.175/1) ve Sürmene/Çamlıca Mahallesi Camii minber kapısı alınlığında (Tablo 3.175/2) karşılaşılmıştır. Bölge mimarisi içinde de kısır bir kullanım alanı bulan çarkıfelekler özellikle Gürcistan Mestia Evi mobilyasında (Tablo 3.175/3)[1205], Bayburt'da bir mezartaşında (Tablo 3.175/4)[1206] ve Giresun'da Sami Yapıcı Evi kapısında (Tablo 3.175/5)[1207] görülmektedir.

[1205] Cihan Salman, *Gürcistan Geleneksel Mestia Evlerinin Genel Mimari Özelliklerinin İncelenmesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2017, 42; Akdağ 470; İltar, *Giresun İli Kentsel Konut Mimarisi,* 326.
[1206] Akdağ 470; İltar, *Giresun İli Kentsel Konut Mimarisi,* 326.
[1207] İltar, *Giresun İli Kentsel Konut Mimarisi*, 326.

Tablo 3.174. Trabzon Mihraplarında Çarkıfelek Dolgulu Rozetler

Tablo 3.175. Bölge Mimarisinde Çarkıfelek Dolgulu Rozetler

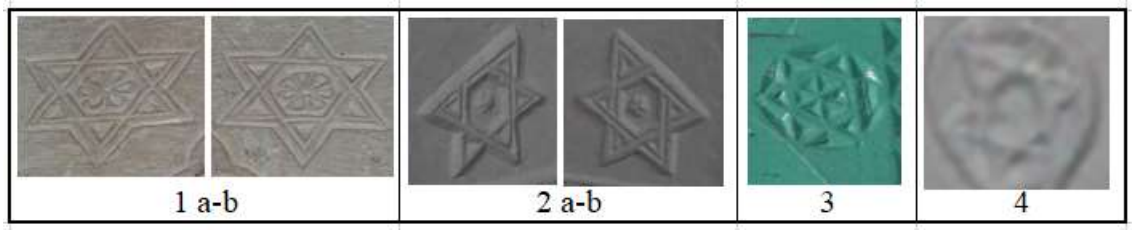

3.4.4.1.2.3. Mühr-ü Süleyman Motifli Rozetler

Ters ve düz üçgenin birbirlerini keserek oluşturduğu altı köşeli yıldız, İslami gelenekte Süleyman Peygamber'in mührünün sembolüdür. Günümüzde İsrail bayrağına taşınarak Yahudi toplumların "Davud Yıldızı" diye adlandırmalarıyla onları simgeleyen bir sembole dönüşmüş olsa da motif, İslam süsleme sanatlarının metal, ahşap, mimari, dokuma gibi pek çok dalında bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. Bezeme unsuru olmasının yanısıra bulunduğu yere şeytanın giremediğine dair halk inancından dolayı taş, ağaç, cam, kâğıt gibi yüzeylerde merkezi motif olarak; cami, tekke gibi mekânların kubbe veya tavan nakışlarında, kapı ve minber kanatlarında tercih edilmiştir. Devlet fikri ve hükmetme yetkisi ilk defa Hz. Süleyman'a verildiği için ona bunu sağlayan mühür de aynı güç ve kudreti temsil etmiş, bu nedenle Mühr-ü Süleyman İslam inancında her şeyden önce devlet olmayı ve hükmetmeyi sembolize etmiştir. Motif, Osmanlı döneminde Kanuni Sultan Süleyman tarafından mühür olarak kullanılacak kadar önemsenmiştir. Ayrıca, Şehzade Selim'in XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait tılsımlı gömleğinde ya da Barbaros Hayreddin Paşa'nin denizci sancağının sembolleri arasında karşımıza çıkacak kadar yaygınlaşmıştır[1208].

Sanatın nakşedildiği her alana taşındığı anlaşılan Mühr-ü Süleyman, Trabzon ili mihraplarına da hakkedilmiş bir motiftir. Ortahisar/Musa Paşa Camii (1668-69) (Tablo 3.176/1a-b), Dernekpazarı/Taşçılar Mahallesi Merkez Camii (1804) (Tablo 3.176/2 a-b), Of/Sugeldi Mahallesi Merkez Camii (1834-35) (Tablo 3.176/3) ve Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) (Tablo 3.176/4) mihrap köşeliklerinde bulunan motif taş üzerine rölyef tekniği ile işlenmiştir.

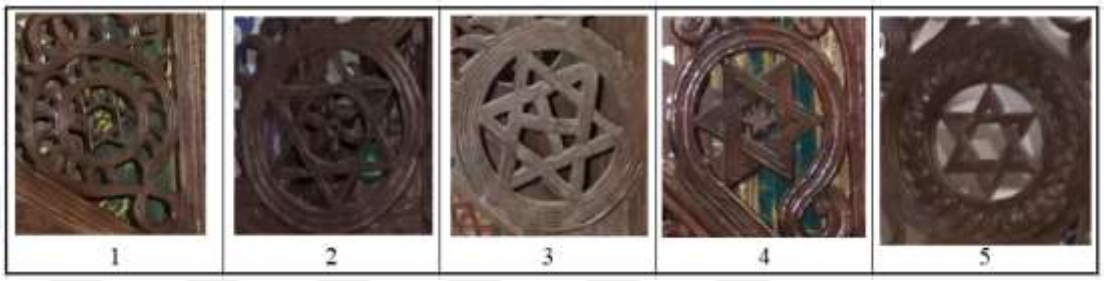
Tablo 3.176. Trabzon Mihraplarında Mühr-ü Süleyman Motifli Rozetler

[1208] İskender Pala, "Mührü-i Süleyman" *TDVİA*, İstanbul 2006, *XXXI*, 526; Aysen Soysaldı, "Türklerde Yıldız Motifi ve Teke Yöresi Yıldızlı Zili (Burdur Müzesi) Örnekleri", *IX. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür,* 425-439. 426.

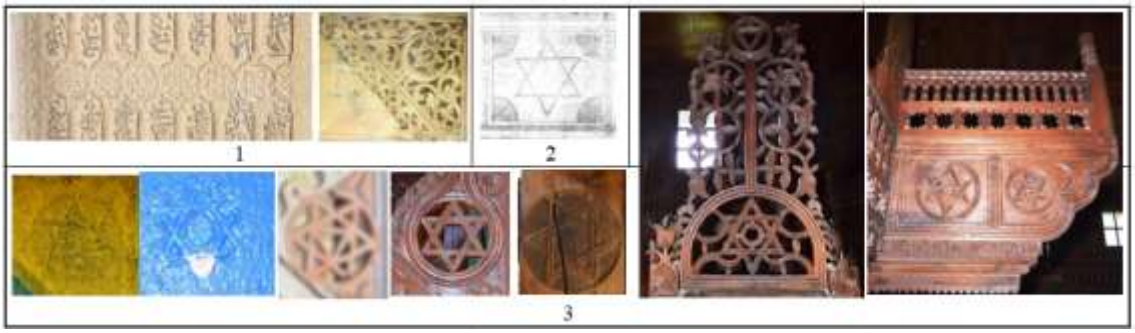
Motif, Trabzon camilerinde mihraplardan ziyade Çaykara/Kabataş Mahallesi Akpınar Cami (Tablo 3.177/1), Çaykara/Taşören Mahallesi Cami (Tablo 3.177/2), Hayrat/Dereyurt Mahallesi Cami (Tablo 3.177/3), Of/Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Cami (Tablo 3.177/4), Sürmene/Yukarı Kefeli Mahallesi Cami (Tablo 3.177/5) örneklerinde olduğu gibi minberlerde yaygın kullanım alanı bulmuştur.

Tablo 3.177. Trabzon Minberlerinde Mühr-ü Süleyman Motifli Rozetler

Bölge mimarisinde, Bayburt'da konut ve çeşme mimarisinde (Tablo 3.178/1)[1209], Samsun'da Gökgöl Camii giriş kapısında (Tablo 3.178/2)[1210] kullanılan Mühr-ü Süleyman motifinin en yoğun kullanıldığı il ise Rize'dir. Hemşin/Bilenköy Camii (XIX. yüzyıl), Çayeli/Çeşmeli Mahallesi Merkez Camii (1812), Ardeşen/Doğanay Mahallesi Camii (1897), Fındıklı/Meyvalı Mahallesi Camii (1871-72), İkizdere/Şimşirli Orta Mahalle Cami (1853-57) minber ve mahfilinde (Tablo 3.178/3)[1211] görmek mümkündür.

Tablo 3.178. Bölge Mimarisinde Mühr-ü Süleyman Motifli Rozetler

[1209] Ustabulut, 147; Hatice Uçar, 157; M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 688; Muhammet Özkurt, 56, 101, 102, 113, 141, 204, 256, 258, 264.
[1210] M. Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, 688.
[1211] Muhammet Özkurt, 56, 102, 113, 141, 204, 256, 258, 264.

3.4.4.2. Madalyon/Kartuşlar

İslam mimarisinde yazı ile süslenen madalyonlar XIX. yüzyıldan itibaren XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Trabzon mihraplarında da görülmektedir. Ortahisar/Hacı Kasım Camii (1820) (Tablo 3.179/1), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) (Tablo 3.179/2), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.179/3a-b), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872) (Tablo 3.179/4a-b), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.179/5), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.179/6 a-b-c-d), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.179/7 a-b), Ortahisar/Konak Camii (1884) (Tablo 3.179/8), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.179/9), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85) (Tablo 3.179/10), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89) (Tablo 3.179/11), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893) (Tablo 3.179/12), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.179/13 a-b-c-d), Of/Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii (1904-05) (Tablo 3.179/14), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07) (Tablo 3.179/15 a-b) ve Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) (Tablo 3.179/16) mihraplarında bulunan madalyonlar geleneği yansıtır şekilde yazı ile süslenmiştir.

Tablo 3.179. Trabzon Mihraplarında Madalyon ve Kartuşlar

1, 2, 4b, 5, 6b, 7b, 8, 9, 10, 11, 13b, 15b ve 16 ile numaralandırılan madalyonlarda Lafz-ı Celal'e, 4a, 6a, 7a, 13a ve 15a numaralı madalyonlarda Peygamber Efendimizin ismine yer verilmişken, 3a-b, 6c-d, 12, 13c-d ve 14 numaralı madalyonlarda Ali İmran Suresi'nin 37. ayeti geçmektedir.

1, 4a-b, 7a-b, 8, 9, 13b ve 15a-b numaralı madalyonlar daire, 3a-b, 5, 6a-b-c-d, 10, 11, 12, 13a-c-d, 14 ve 16 numaralı madalyonlar oval/beyzi formlara sahiptir. 2 numaralı yatay dikdörtgen madalyon ise ünik bir kullanımı ifade etmektedir.

3.4.4.3. Kabaralar

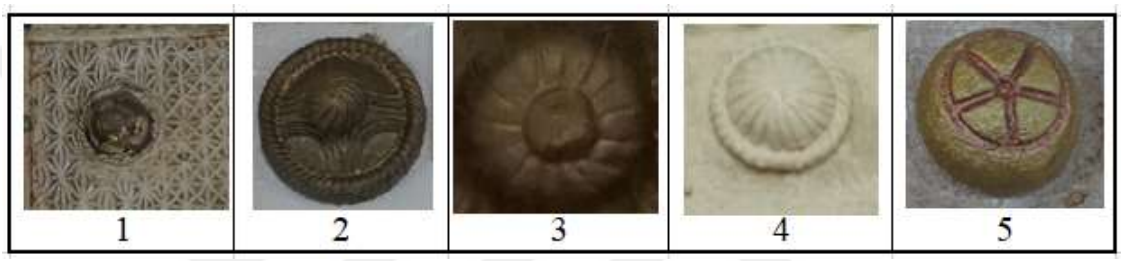
Kabara, *"kâgir binalarda yan yana olan iki kemerin arasında kalan üçgen kısımlara bir bezeme mahiyetinde konulan toparlak ve kabarık yarım küre şeklinde taştan veya madenden süsleme*[1212]" şeklinde açıklanan bezeme unsurudur. Taçkapı ve mihrap köşeliklerinde sıklıkla kullanılan bu kabaralar, en erken IX. yüzyıl Kahire Tolunoğlu Camii, XI-XII. yüzyıl Fatimiler devrinde yapılan alçı mihraplarda, İran'da Bistam Beyazid Türbesi ve Veramin İmamzade Hüseyin mihraplarında görülmektedir. Anadolu'da Divriği Kale Camii (1180-81), Konya Hacı Ferruh Camii, Kayseri Huant Hatun Camii, Konya Alevi Sultan Camii, Ermenek Sipas Camii, Niğde Sungur Bey Camii, Kayseri Kölük Camii mihraplarında kabaralar yer almaktadır[1213]. Erken dönem Osmanlı eserlerinden Mudurnu Yıldırım Camii, Kütahya Arslan Bey Camii, Çardak Yakup Bey Camii, İstanbul Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii, Kütahya İshak Fakih Camii mihraplarında bulunan kabaralar, Klasik dönem Osmanlı yapılarından Sokullu Mehmet Paşa Camii, Manisa Muradiye Camii, Rüstem Paşa Camii, Mihrimah Sultan Camii mihraplarında görülmektedir. İstanbul Beyazid Camii, İstanbul Sultan Selim Camii, Konya Sultan Selim Camii, Edirne Selimiye Camii mihraplarının kemer köşeliklerinde de görülen kabaralar[1214], Batılılaşma ile beraber kullanıldıkları alanlar hususunda çeşitlilik kazanmıştır. Sadece kemer köşeliklerinde değil, sütun kaide ve gövdelerinde, tepeliklerde, alınlıklarda da kulanılmaya başlayan kabaralar, Trabzon ilinde hem geometrik hem de bitkisel tezyin ile karşımıza çıkmaktadır.

[1212] Celal Esad Arseven, "Kabara", *Sanat Ansiklopedisi, II,* 884.
[1213] Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* 59.
[1214] Butasım, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi Mihrapları (1515-1915),* 349.

3.4.4.3.1. Geometrik Dolgulu Kabaralar

Trabzon'da Akçaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii (1805-06) (Tablo 3.180/1), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845), (Tablo 3.180/2), Vakfıkebir/Çamlık Mahallesi Yukarı Camii (1860) (Tablo 3.180/3), Ortahisar/Akyazı Merkez Camii (1876) (Tablo 3.180/4) ve Sürmene/Yeşilköy Mahallesi Camii (1929) (Tablo 3.180/5) mihraplarında kullanılan geometrik kabaralar, XIX. yüzyıl başlarından, XX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar kullanılmış bir form olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3.180. Trabzon Mihraplarında Geometrik Süslemeli Kabaralar

3.4.4.3.2. Bitkisel Dolgulu Kabaralar

Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842) (Tablo 3.181/1), Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.181/2), Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii (1883-84) (Tablo 3.181/3) ve Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85) (Tablo 3.181/4) mihrap köşeliklerinde görülen kabaralar ise gül ve papatya çiçeği ile yansıtılan daire formlu kabaralardır.

Tablo 3.181. Trabzon Mihraplarında Bitkisel Süslemeli Kabaralar

3.4.5. Yazı ve Kitabeler

Yazı, camilerde dini bilgilerin topluma aktarılması amacıyla yazıldığı gibi süsleme öğesi olarak da kullanılmıştır. Harflerin istiflenmesi ya da farklı tekniklerin kullanılmasıyla kûfi, ma'kılî, sülüs, ta'lîk, rik'a, muhakkak gibi çeşitli türleri olan yazılar[1215], camilerin litürjik malzemesi olan mihraplarda da sıklıkla başvurulan süsleme unsurlarından biri olmuştur.

Mihraplarda kullanılan yazılar[1216], Kuran-ı Kerim ayetleri, çeşitli dua metinleri, Hadis-i Şerif, Besmele-i Şerif, Kelime-i Tevhid, Ciharyâr-i Güzin veya Dört Büyük Melek isimlerini içerdiği gibi, bani/usta/yapım tarihi/onarım tarihi gibi esere ilişkin bilgilerden de oluşabilmektedir.

Mihraplarda genellikle kitabelik olarak değerlendirilen alınlık, kemer yüzeyleri, bordürler, köşelik gibi alanlarda karşımıza çıkan mihrap yazıları, Emeviler ile başlayıp Abbasiler, Karahanlılar, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularında sıklıkla kullanılmıştır[1217]. Osmanlı Devleti ile daha ileri seviyeye taşınan bu yazılar, erken dönemde Kufi ve Sülus hat ile ilerlerken, klasik ve geç dönemde tamamen Sülus karakter göstermektedir[1218].

Trabzon ilinde kataloğa dahil edilen mihrapların 95'inde (%63) herhangi bir yazı unsuruna yer verilmemişken 55'inde (%37) Kuran-ı Kerim ayetleri, Hadis-i Şerif, Besmele-i Şerif, Kelime-i Tevhid, Ciharyâr-i Güzin, Dört Büyük Melek isimleri veya bani, usta ya da tarih bilgilerini içeren yazılar bulunmaktadır.

3.4.5.1. Ayet Kitabeleri

Mihraplarda en sık karşılaşılan ayet, **Ali İmran Suresi'nin 37. ayetinin** bir kısmı olan "*Kullemâ dehale aleyhâ zekeriyya-l mihrab"* (كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ) ifadesi, Trabzon'da Akçaabat/Şinik Mahallesi Merkez Camii (XIX. yüzyıl), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Beşikdüzü/Hünerli Mahallesi Merkez Camii (1863), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865),

---

[1215] Kemal Özkurt-Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Türk-İslam Sanatında Kitabeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(14),* İstanbul 2009, 277.
[1216] Murat Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, İstanbul 2006, 254-259.
[1217] Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı,* 1; Özkurt-Tüfekçioğlu, 276.
[1218] Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, 254.

Ortahisar/Yeni Cuma Camii (1867), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873), Ortahisar/Sakız Hasan Ağa Camii (1884-85), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89), Tonya/Kayacan Mahallesi Kıran Camii (1891-92), Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii (1893), Ortahisar/İskender Paşa Camii (1897), Ortahisar/Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii (1899-1900), Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900), Vakfıkebir/Sinanlı Mahallesi Camii (1902), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii (1910-11), Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (1910-11), Beşikdüzü/Merkez Eski Camii (1912), Tonya/Sayraç Mahallesi Camii (1918-19), Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947), Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52), Maçka/Kaynarca Mahallesi Camii (1950) mihraplarının alınlık (kitabelik) kısmında geçmektedir. Aynı ayet, Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78), Dernekpazarı/Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii (1916) ve Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) mihraplarının köşeliklerinde bulunurken Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872) ve Akçaabat/Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii (1902) mihraplarının tepeliklerinde bulunmaktadır. Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii (1893-94), Maçka/Ormaniçi Mahallesi Camii (1948) ve Maçka/Hamsiköy Mahallesi Camii (1950) mihraplarının kanat yüzeylerinde karşımıza çıkan aynı ayete Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) mihrabının bordüründe de rastlanmaktadır.

Ali İmran Suresi'nin 39. ayetinin bir kısmı olan *"Fe nâdethul melâiketu ve huve kâimun yusallî fîl mihrâbi"* (فَنَادَتْهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّى فِى ٱلْمِحْرَابِ) ifadesi sadece Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813) mihrabının alınlığında bulunurken, aynı surenin **185. ayeti** olan *"Kullu nefsin zaikatü'l mevt"* (كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ) Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897) mihrabının alınlığında bulunmaktadır.

İncelenen mihraplardan Ortahisar/Hacı Kasım Camii (1820), Ortahisar/Semerciler (Ebubekir) Camii (1821), Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40) ve Vakfıkebir/Açıkalan Mahallesi Eski Camii (1947) mihrap alınlıklarında ise Kuran-ı Kerim'de kıble yönü ile

ilgili ayet olan **Bakara Suresi 144. ayetden** bir bölüm olan *"Fe velli vecheke şatra'l Mescidi'l-haram" (*فَوَلِّ وَجْهَكَشَطْرَ لْمَسْجِدِالْحَرَامِ) ifadesi geçmektedir. Diğer bir Kuran-ı Kerim ayeti olan **Cin Suresi 18. ayet** *"Ve ennel mesâcide lillâhi fe lâ ted'û maallâhi ehaden*" (وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ اللهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ لِلّٰهِ اَحَدًاۙ) ise sadece Ortahisar/Fatih Büyük Camii (1468) mihrabının alınlığında geçmektedir.

3.4.5.2. Dua Kitabeleri

Diğer dua metinlerinden *(Ey kapıları açan Allah'ım! Bize hayır kapılarını aç)* anlamndaki **"Ya müfettihal ebvâb, iftah lenâ hayral bab"** duası Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897), **"Subhanallah, inneme'l-a'mâlu bi'n-niyât"** (Ameller niyetlere göredir) duası ise Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii (1893-94) mihrabında geçmektedir.

3.4.5.3. Kelime-i Tevhid

Araştırma sahasında incelenen mihraplar üzerinde bulunan önemli yazılardan biri de **Kelime-i Tevhid'**dir. Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873), Arsin/Gölgelik Mahallesi Camii (1904) ve Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) mihrap alınlıklarında, Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845), Araklı/Bereketli Mahallesi Masele Camii (1876) ve Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78) mihraplarının köşeliklerinde, Maçka/Ormaniçi Mahallesi Camii (1948) ve Maçka/Hamsiköy Mahallesi Camii (1950) mihraplarının yüzey süslemelerinde, Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) mihrabının ise tepeliğinde bulunmaktadır.

3.4.5.4. Besmele-i Şerif

Çaykara/Uzungöl/Filak Mahallesi Camii (1813), Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) ve Araklı/Bereketli Mahallesi Masele Camii (1876) mihraplarının köşeliklerinde, Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Yomra/Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii (1910-11) ve Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) mihraplarının alınlıklarında, Çaykara/Taşkıran Mahallesi

Merkez Camii (1897) ve Şalpazarı/Düzköy Mahallesi Merkez Camii (1947) tepeliklerinde **Besmele-i Şerif**, bulunmaktadır.

3.4.5.5. Lafz

Trabzon ili mihraplarında önemle kullanılan diğer bir yazı ise **"Allah", "Muhammed"** gibi İslam dininin önem atfettiği lafzlardır. Ortahisar/Çarşı Camii (1839-40), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği), Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884), Ortahisar/Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89), Akçaabat/Merkez Yeni Cami (1910) ve Akçaabat/Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii (1950) mihraplarının tepeliklerinde, Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70), Maçka/Akmescit Mahallesi Camii (1873), Çaykara/Taşkıran Mahallesi Merkez Camii (1897) ve Dernekpazarı/Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii (1916) mihraplarının köşeliklerinde, Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii (1899-1900), Yomra/Çamlıca Mahallesi Camii (1906-07) ve Tonya/Karasu Mahallesi Camii (1948-52) mihraplarının alınlıklarında ve Maçka/Ormaniçi Mahallesi Camii (1948) mihrabının yaşmak kemerinin hemen üzerinde bulunmaktadır.

3.4.5.6. Dört Halife (Ciharyar-ı Güzin) ve Dört Melek İsimleri

Ebubekir, Ali, Osman ve Ömer (Dört Halife/Ciharyar-ı güzin) isimleri Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806) cephe yüzeyinde ve Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) mihrabının alınlığında bulunurken, dört büyük melek olan **Azrail, İsrafil, Mikail, Cebrail** isimleri sadece Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865) mihrabında görülmektedir.

3.4.5.7. Tarih, Bani ve Usta İsimleri

Trabzon ilinde incelenen mihraplarda dini içerikli yazıların dışında bulunan diğer önemli bir yazı metni ise **bani/usta ve tarih** bilgilerinin geçtiği metinlerdir. Bu bilgilerde diğer yazılar gibi, tepelik, alınlık, köşelik, kanat süslemeleri veya bordürlerde bulunmaktadır. Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii (1806),

Sürmene/Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii (1828-29), Of/Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii (1834), Araklı/Turnalı Mahallesi Camii (1842), Sürmene/Konak Mahallesi Camii (1842), Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii (1845), Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii (1845), Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii (1849), Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii (1865), Sürmene/Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii (1867), Düzköy/Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii (1869-70), Beşikdüzü/Seyitahmet Mahallesi Camii (1872), Araklı/Bereketli Mahallesi Masele Camii (1876), Of/Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii (1876-77), Hayrat/Sarmaşık Mahallesi Camii (1877-78), Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii (1893-94), Dernekpazarı/Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii (1916) ve Maçka/Ormaniçi Mahallesi Camii (1948) mihrapları bu bilgilerin mevcut olduğu mihraplardır.

3.5. MİHRAPLARIN BANİ VE USTA BİLGİLERİ

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından beri saray ve devlet ile ilgili inşaatlarda görev alan mimarların olduğu, İstanbul'un fethi ile beraber de Hassa Mimarlar Ocağı'nın kurulduğu ve devlete ait şehircilik, inşaat, yol ya da bina yapımları, keşifler, tahmini bedel belirleme gibi işlerin bu teşkilat aracılığıyla yapıldığı bilinmektedir[1219].

Bu anlamda Trabzon şehrinde de bir mimârbaşılık kurumun olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Örneğin, 20 Cemâziye'l-evvel 1137/4 Şubat 1725 tarihli belgede geçen bilgiye göre; Trabzon valisi, başvurduğu mahkeme aracılığıyla Hacı Kasım Vakfı'na ait olan camiinin yanında yapılan dükkanlar için dönemin mimarbaşı ve kalfalarının görevlendirilmesini ve tahmini bedelinin belirlenmesini talep etmiş, mahkeme heyeti atadığı naib ile beraber dönemin Trabzon Mimârbaşı Mustafa ve kalfaları Hacı Ali bin Resul ile Kara Mehmed'i bu iş için keşife göndermiştir[1220]. Bu ve benzeri belgeler, programlı bir mimarlık kurumunun varlığının altını çizmektedir.

[1219] Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü,* İstanbul 2010, 435.
477 Erhan Afyoncu, "XVI. Yüzyılda Hassa Mimârları", *İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, 207-216; Şerafattin Turan, "Mimârbaşı", *TDVİA,* İstanbul 2005, *XXX,* 90-91; Midhat Sertoğlu, *Osmalı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, 226.

[1220] Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Çiçek, *XVIII. Yüzyılda Trabzon Şehri (1700-1725),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2020, 69.

Mimarlık kurumunun ön belirlemeleriyle başlayan inşaatlar, cami yapımlarında da etkili olmuş olmalıdır. Fakat araştırma konumuz olan mihraplar için bani ve usta bilgileri oldukça sınırlıdır. Trabzon ili mihraplarında yazılı belge, çeşitli kaynaklar ya da yapı üzerinde bulunan yazıtlar ile 19 bani ismine ulaşılmışken, usta ismi tespit edilen eserlerin sayısı sadece 8'dir (Tablo 3.182).

Tablo 3.182. Mihrapların Bani ve Usta Bilgileri

CAMİ ADI	Ortahisar/Büyük İmaret (Gülbahar Hatun) Camii	Ortahisar/Musa Paşa Camii
YAPIM TARİHİ	1514	1668-69
BANİ	Yavuz Sultan Selim	Musa Paşa
AÇIKLAMA		1820 yılında yapılan restorasyon döneminin banisidir.
CAMİ ADI	Ortahisar/Hamza Paşa Camii	Sürmene/Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii
YAPIM TARİHİ	18. yy ilk yarısı	19. yy ilk yarısı
BANİ	Seyyid Hacı Abdullah Bin Hacı Yahya Efendi	Molla Ömerzade El-Hac Mehmed Efendi
AÇIKLAMA	1781 yılında yapılan onarımın banisidir.	
CAMİ ADI	Akçaabat/Orta Mahalle Camii	Akaabat/Söğütlü Mahallesi Merkez Camii
YAPIM TARİHİ	1805	1805-06
BANİ	Molla Bekir oğlu Hafız Üzeyir Efendi	Büyük Ali Ağa
CAMİ ADI	Ortahisar/Çarşı Camii	Araklı/Turnalı Mahallesi Camii
YAPIM TARİHİ	1839-40	1842
BANİ	Vali Hazinedarzade Osman Paşa	Müderris Hacı Hasan Efendi
CAMİ ADI	Çaykara/Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii	Sürmene/Aşağı Ovalı Mahallesi Camii
YAPIM TARİHİ	1845	1845
BANİ	Hacı Ömer	El Hac Mahmud Bin Ali
CAMİ ADI	Çaykara/Akdoğan Mahallesi Kovacık Camii	Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii
YAPIM TARİHİ	1849	19. yy ikinci yarısı
BANİ	Mehmed Efendi İbni Hacı Ahmed	Rüstemzade Hacı Mehmed
CAMİ ADI	Araklı/Bereketli Mahallesi Masele Camii	Of/Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii
YAPIM TARİHİ	1876	1884-85
BANİ	Yakub, Osman, Mehmed	Hacı Efendizade'nin kızı Âkile
CAMİ ADI	Ortahisar/Ahi Evren Dede Camii	Beşikdüzü/Akkese Mahallesi Merkez Camii
YAPIM TARİHİ	1887	1888
BANİ	Vali Kadir Paşa	Bahriye Nazırı Hasan Paşa
CAMİ ADI	Of/Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii	Arsin/Işıklı Mahallesi Merkez Camii
YAPIM TARİHİ	1893-94	1899-1900
BANİ	Molla Ömerzade El-Hac Mehmed Efendi	Şeyh Hacı Hasan Efendi
CAMİ ADI	Çarşıbaşı/Yeniköy Mahallesi Merkez Camii	
YAPIM TARİHİ	1940-46	
BANİ	Mustafa ve Mehmet Baydar	

CAMİ ADI	Ortahisar/Fatih Büyük Camii	Dernekpazarı/Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii
YAPIM TARİHİ	1468	1806
USTA	Ömer	İbrahim Bin Muhammed
AÇIKLAMA	1799 yılında gerçekleştirilen onarım ustasıdır.	
CAMİ ADI	Dernekpazarı/Akköse Mahallesi Merkez Camii	Çaykara/Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii
YAPIM TARİHİ	1865	1876
USTA	Seyyid … İbn Aziz ile Katipoğlu Süleyman Bin Aziz	Mahmut Ustamahmutoğlu
CAMİ ADI	Of/Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii	Of/Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii
YAPIM TARİHİ	1876-77	1885-86
USTA	Usta Hasan	Osman Usta
CAMİ ADI	Dernekpazarı/Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii	Çarşıbaşı/Yeniköy Mahallesi Merkez Camii
YAPIM TARİHİ	1886-87	1940-46
USTA	Kahvecizade Şaban Usta	İlyas Usta

Bununla beraber bazı mihrapların dönem ve üslup benzerliği, ustalarının aynı olabileceği yönünde çıkarımlar yapmaya uygundur. Örneğin, merkez ilçe olan Ortahisar'da bulunan 1865 tarihli Gürbulak Camii (Tablo 3.183/1) ile 1876 tarihli Akyazı Merkez Camii (Tablo 3.183/2) mihrabı tipolojik ve üslup özellikleri noktasında benzer uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortahisar ilçesinin diğer benzer mihrapları olarak varlığını sürdüren Yeni Cuma Camii (1867) (Tablo 3.184/1), Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii (1888-89) (Tablo 3.184/2) ve İskender Paşa Camii (1897) (Tablo 3.184/3) mihrapları kenar bordürlerinde bulunan aynı süsleme motifleri, tepeliklerinin düzenlenişi noktasında birliktelik sağlamış usta ekolünün ürünleri olduğunu düşündürtmektedir. Bunların dışında tarihleri birbirine yakın olan Ortahisar/Konak Camii (1884) (Tablo 3.185/1), Ortahisar/Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.185/2) ve Akçaabat/Orta Mahalle Camii (XIX. yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.185/3) mihrapları arasındaki üslup birlikteliği de benzer bir duruma işaret etmektedir. Yine Akçaabat ilçesinde bulunan Derecik Mahallesi Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii (1949) (Tablo 3.186/1) ile Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami (1950) (Tablo 3.186/2) mihrapları kenar profilleri, niş düzenlemesi gibi birbirine yakın özelliklerle karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3.183. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (1)

1 2

Tablo 3.184. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (2)

Tablo 3.185. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (3)

Tablo 3.186. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (4)

Birbirine yakın olan Ortahisar ve Akçaabat ilçelerindeki bu yakın üslüp özellikleri Araklı ilçesinde birbirine benzer özelliklerle inşa edilen mihraplarda da mevcuttur. Kataloğa dahil edilen Araklı/Merkez Küçük (Hacı Hasan) Camii (1859-60) (Tablo 3.187/1) ile Araklı/Konakönü Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.187/2) mihrapları aynı usta ya da usta-çırak ilişkisini düşündürürken birbirine yakın tarihlerde inşa edilmiş olan Araklı/Merkez Büyük Camii (1907) (Tablo 3.187/3) ve Araklı/Kalecik Mahallesi Camii (1910) (Tablo 3.187/4) mihrapları tek elden çıkmış gibidir.

Tablo 3.187. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (5)

Of ilçesinde birbirine yakın tarihlerde yapılmış olan Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii (1902-03) (Tablo 3.188/1) ve Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii (1904-05) (Tablo 3.188/2) mihrapları da benzer tasarımları ile usta birliğini akla getirmektedir.

Tablo 3.188. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (6)

Maçka/Örnekalan Mahallesi Camii (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Tablo 3.189/1) ile Maçka/Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii (1884) (Tablo 3.189/2) mihrapları süsleme ve tipolojileri ile birbirine benzer özelliklerle yansıtılmıştır.

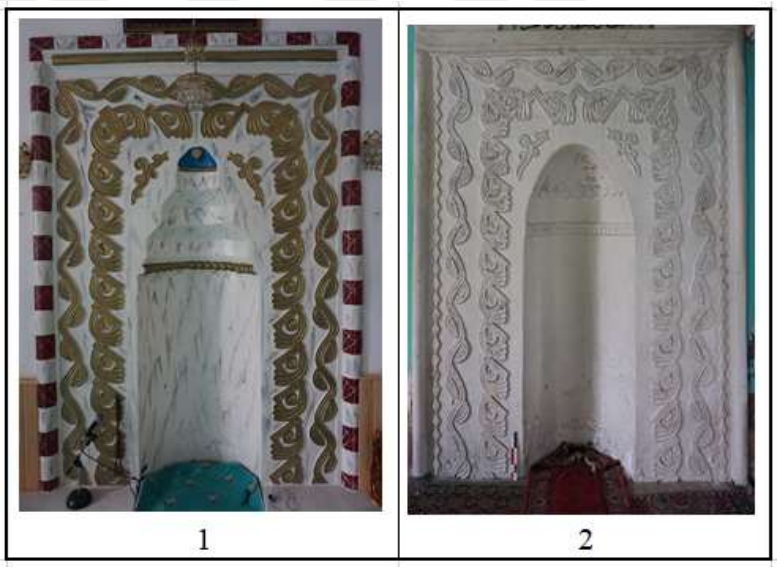
Cumhuriyet dönemi mihraplarından olan Vakfıkebir/Demirci Mahallesi Camii (1930) (Tablo 3.190/1) ve Çarşıbaşı/Yeniköy Mahallesi Camii (1940-46) (Tablo 3.190/2) ustalarının benzer özelliklerle mimariye kazandırdığı bu mihraplarda bordür ve köşelik süslemeleri birebir aynıdır.

Tablo 3.189. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (7)

1 2

Tablo 3.190. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (8)

1 2

Trabzon'da üslup benzerliği sadece ilçeleriyle sınırlı kalmamış, çevre illerle hatta Karadeniz Bölgesi ile sıkı ilişkiler içinde olan Gürcistan'a da yayılmıştır. Gürcistan/Khulo/Ghorjami Camii (1902)ve Trabzon'da bulunan Araklı ve Arsin yöresi camileri hem plan hem de mimari açıdan birbirine yakın özelliklerle inşa edilmiştir[1221]. Konu kapsamında değerlendirilecek olan mihrap ustalarının tespiti hususunda dikkati çeken en önemli ayrıntı ise yoğun süslemeli Arsin/Güneyce Mahallesi Orta Camii (XIX.

[1221] Seçkin, 473.

yüzyılın son çeyreği) (Tablo 3.191/1) mihrabının süslemelerinin birebir Khulo/Ghorjami Camii (1902)'de tespit edilmesidir. Ustası "*Amele Ömer"* olan Ghorjami Cami'nin renkli ve zengin süslemeleri (Tablo 3.191/2) Güneyce Mahallesi Orta Camii, hatta Güneyce Mahallesi Merkez Camii[1222] (Tablo 3.191/3) süslemeleri ile aynıdır ve bu da Ömer Usta'nın bahsi geçen camilerin ustası olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Tablo 3.191. Üslup Özellikleri Benzer Mihraplar (9)

Trabzon mihrapları üzerinden verilen bu kesit, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ki üslup birliği ve yerel gezici usta ekolünün varlığını akla getirmektedir. Nitekim ortak üslup dili, sadece mihraplarla sınırlı değildir. Hem ilçelerin kendi içinde hem de yakın ilçeler arasında, yakın illerle ve yakın ülkelerle özelden genele giden bir yaklaşımla, tüm mimari eserlerde karşılaşılan bu benzerlik, Doğu Karadeniz'de yerleşik bir üslup dilinin olduğunu göstermektedir. Bu da ilin topografik yapısı ve dönemin içe dönük yaşantısı sebebiyle vadiler arası gezici yerel ustaların varlığının altını önemle çizmektedir[1223]. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılarda çalışan ustaların Ordu, Of, Çaykara gibi yerleşim yerlerinden olduğu bilinmektedir. Gürcistan'ın özellikle Acara bölgesinde "Laz Ustalar" diye bir tabirin olması, Artvin/Arhavi/Dülgerli Mahallesi'nden gelen ustaların bu ustaların ekolünü devam ettirmesi etkileşimin güzel bir örneğidir[1224].

[1222] Bu camiye ait olan mihrap yakın tarihlerde yenilendiği için tez kapsamına dahil edilmemiştir.
[1223] Mustafa Reşat Sümerkan, "Doğu Karadeniz'de Kırsal Kesim Geleneksel Ev Plan Tiplerinin Yöresel Dağılımı", *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri,* Ankara 1991, 178.
[1224] Haşim Karpuz, "Doğu Karadeniz Camilerinde Mimari Süsleme", *Sevgi ve Sabır Abideleri Doğu Karadeniz Camileri*, İstanbul 2017, 5.

SONUÇ

Trabzon, stratejik konumu ile tarih boyunca toplumların ilgisini çeken ve birçok medeniyete kucak açan kültürel mirası zengin kentlerimizden biridir. Bilinen en eski tarihi 4000 yıl öncesine götürülen Trabzon'da XV. yüzyıl ortalarından sonra (1461) başlayan Osmanlı hakimiyeti, kentin siluetinin İslami karaktere büründürülmeye başladığı zamanı ifade etmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in fethettiği, Yavuz Sultan Selim'in valilik yaptığı Trabzon, başkentte sanatın ivmesinin zirve yaptığı klasik dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın doğup 15 yaşına kadar yaşadığı özel bir şehzade kentidir aynı zamanda. Liman kenti olması, dönemin başkenti İstanbul ile hatta imparatorluğun ticari bağlarının olduğu diğer ülkelerle her zaman iletişim içinde olmasını sağlamış ve tarihi süreç içerisinde kültür-sanat ortamı bu etkin bileşenlerle biçimlenmiştir.

Bu dönemin sağladığı koşullarla başkenti takip eden diğer Anadolu kentleri gibi Trabzon'da da mimari ve diğer alanlarda belirli bir sanat ortamının oluştuğu anlaşılmaktadır. Klasik Osmanlı döneminden sonra yabancı tesirlerin etkili olduğu XVIII.-XX. yüzyıllar Batılı üslupların etkili olduğu dönemlerdir. Kırsal yapılarda etkileri daha az görülmekle birlikte özellikle kent merkezinde ki mimari karakter, klasik çizgiden uzaklaşan Batı esintili üslupların izlendiği bir kimliğe dönüşmüştür. Trabzon, bu bağlamda başkent İstanbul geleneğini devam ettirerek plansal etkileşimden ziyade cephelerde ve tezyinatta Barok, Rokoko, Ampir, Eklektik ve Türk kimlikli milli akımların etkili olduğu önemli merkezlerden biri olmuştur.

Kentlerdeki bu dönemsel sanat hareketlerinin etkilerini yansıtan, üslupsal değişimi açıkça okutan iç mimari elemanlardan biri de ibadet esnasında karşısında durulan, tüm gözlerin odağında kalan mihraplardır. Başlangıçta namaz kılarken bir levha, çizgi ya da taş parçasına yönelen insanlar, VII. yüzyılda Emeviler ile beraber ilk kez programlı bir mihrap yapısına kavuşmuştur. Menşei Anadolu olan nişlerin mihrap olarak kullanılması ise VIII. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. Yüzyıllar boyunca İslamiyet'in Arap yarımadasından Anadolu'ya ulaşmasına kadar geçen sürede medeniyetlerin kendi sanat birikimleri ve gittikleri yerde karşılaştıkları sanat ortamlarının etkisiyle zengin bir tasarım çeşitliliğine ulaşan mihraplar, günümüzde de

olduğu gibi İslam litürjisinin bir gereği olarak her camide yerini almış, fiziki gerekliliğinin yanı sıra sembolik anlatılara da açık unsurlardan biri olmuştur.

İslam dininde mihraba yönelerek kılınan namaz, *"Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir", "Namaz dinin direğidir, kim onu terkederse dinini yıkmıştır", "Namaz, devam eden kimse için kıyamet gününde nur, delil ve kurtuluş sebebi olur"*[1225] gibi hadislerle en önemli ibadetlerden biri olarak belirlenmiştir. İbadet esnasında yönelinen mihraplarda böylelikle yüceltilerek kavramsal bir anlam kazanmıştır. Fiziki anlamda yön belirleyici olan mihraplar, manevi noktada Oleg Grabar'ında dillendirdiği gibi *"tanrısal lütfun kapısını aralayan"* unsur olarak addedildiği için hem maddi hem de manevi boyutta anıtsallaştırılmıştır. Bu anlamda ikonografik açıdan kimi zaman cennete açılan kapı olarak düşünülmüş, kimi zaman ortasından asılı kandiller *"Allah (CC)*" ile özdeşleştirilmiş, kimi zaman da ilk imam "*Hz. Muhammed (SAV)*"'e olan saygıyı ifade etmiştir. Bütün bu derin anlamlarla İslam coğrafyasında öneminin altı çizilen mihraplar, Trabzon'da da maddi ve manevi gerekliliği esasına göre şekillendirilmiş, hem yapısal hem de tezyini unsurları ile ön plana çıkarılmış eserler olarak Türk kültür tarihinde yerini almıştır.

Trabzon'da XV. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen 150 mihrabın incelendiği bu çalışmada erken, klasik ve geç dönem Osmanlı mihraplarının gelişimi ve değişimine odaklanılmıştır. Günümüze ulaşan bu mihraplardan 5'i, XV. ve XVII. yüzyıllar arasındaki süreçte yapılmıştır ve tamamı merkez ilçe olan Ortahisar'dadır. XVIII. yüzyıldan sadece 1 örnek vardır ve günümüzde merkeze en yakın ilçe olan Akçaabat'tadır. XIX. yüzyıla ait olan 104 mihrap, dönemin bölge üslubu hakkında daha kapsamlı bir fikir vermektedir. XX. yüzyılın ilk yarısına ait diğer 40 mihrap ise batılı etkilerin yavaş yavaş kırılmaya başlayıp milli mimari uyanışın kıpırtılarının etkili olduğu tasarımlara sahiptir.

Trabzon mihrapları, döneminin sanat anlayışına, modasına ve kentin kültürel birikimine göre şekillendirilerek tüm Anadolu'da olduğu gibi taç kapılarda izlenilen yücelim duygusunu iç mekâna taşımıştır. Güney cephe ortasına kıble açısına göre konumlandırılan mihraplar, batısında bulunan minber ve doğusunda bulunan vaaz

[1225] Tirmizi, Taharet I; Acluni, Keşful Hafa, II/31; İbn Hanbel, II, 169, *40 Hadiste Namaz.* https://hacimuradiveliiho.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/18/01/702982/dosyalar/2020_03/30001634_40_Hadiste_Namaz_KartelasY_-_DYB.pdf (Erişim Tarihi: 24.06.2021)

kürsüleriyle uyum içerisinde yapılmıştır. Bu litürjik elemanlar arasındaki uyum, Trabzon'da özellikle kırsal yerleşim yerlerinde bulunan ahşap çantı camilerde daha da ileriye götürülerek mahfil, üst örtü, kapı kanatları gibi tüm birimlere yansıtılmıştır ve bu da ahşabın sıcak görünümlü atmosferini kuşanan cami mimarisini beraberinde getirmiştir. Bu uyumun arandığı camilerde, mihraplarda geleneğin içine dahil edilmiş ve araştırma kapsamında incelenen 9 eser, ahşap ile yapılmıştır. 7'si, beden duvarlarından bağımsız olarak cami iç mekanına konumlandırılan dikdörtgen kesitli hacimlerden ibarettir. Ön tarafının yarı daire kesitli oyulup niş hücresinin belirlendiği bu tip, bölge mimarisinde yerel klasik bir uygulama olarak belirmektedir. 2'si ise beden duvarları da ahşap olan çantı camilerde yer aldığı için niş oyuntusu dış cepheye yansıtılmıştır. Bu özel ahşap mihrapların yanı sıra araştırma kapsamında tespit edilen taş ve mermer ana malzeme, alçı ise sadece onarımlar esnasında taş mihrapların kaplanmasında kullanılan malzeme olarak karşımıza çıkmaktadır. Mihraplarda, örme, kalıplama, çakma gibi yapım; düz ya da derin yüzeyli oyma (rölyef/kabartma), kazıma, yapıştırma, kalemişi gibi süsleme tekniklerinden ustaca faydalanıldığı görülmektedir.

Araştırmaya özne olarak seçilen mihrapların tipolojisinde dönemsel farklılıklar mevcuttur. Başlangıçta ters U formlu bordürler, arkaik özellikli mukarnaslar, Selçuklu yapılarında sıklıkla görülen geometrik örgüler, rumi-palmetli kuşak süslemeleri, zamanla mukarnas yuvaları geliştirilen ve süsleme unsurları daha da sadeleştirilen klasik Osmanlı etkili mihrap görünümüne evrilmiştir. En yoğun grubu oluşturan XIX. ve XX. yüzyıl mihraplarında ise kenarları saran bordür düzeni ve çerçeve olgusuna sahip mihrap mimarisi devam etmekle beraber, Batılı üslupların hissedildiği tipoloji belirmeye başlamıştır. Kırık hatlı korniş ya da silmelerle hareketlendirilen tepelik saçakları, mukarnasın yerini alan kademeli daralan kavsaralar ile Neobarok; kenarları sütuncelerle sınırlandırılıp tepeliği üçgen alınlık formuna yaklaştırılarak görüntüsü zafer taklarını hatırlatan, nişleri yarım yuvarlak plan düzeninde yükseltilip çeyrek küre formlu yaşmakla sonlandırılan, yatayda ve dikeyde bölümlenerek iki katlı görünüme ulaştırılan Ampir düzenin en iyi hissedildiği dinamik mihrap görünümleri döneme damgasını vurmuştur. Bununla birlikte Karadeniz Bölgesi'ne has aşağıdan yukarıya doğru daraltılarak yaşmakla sonlandırılan nişler ile kavsara olgusunun tamamen ortadan kaldırıldığı mihraplar ise bölgenin tipolojik yaklaşımında yerel bir kimliğe sahiptir ve sayıları azımsanamayacak kadar fazladır. Cephe düzeninin erken, klasik, neobarok,

ampir ya da yerel özelliklerle belirlendiği anlaşılan mihrapların niş oyuklarında yarım yuvarlak ya da poligonal plan tipi benimsenmiştir.

İncelenen mihrapların mimari elemanları da dönemsel farklılıklar arz etmektedir. Yarım ve tam palmet diziliminden oluşan erken Osmanlı üslubu, korniş ve silmelerle hareketlendirilmiş yatay dikdörtgen formlu neobarok, kenarları Rokoko üslubun habercisi S-C kıvrımlarıyla belirlenerek dalgalandırılan üçgen kurgulu ampir, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde klasik Osmanlı mihraplarını hatırlatan iki alem arasında yükselen üçgen alınlıklarla Osmanlı neoklasizmine uygun **tepelikler**, devinimi belirgin bir şekilde yansıtan en önemli mimari elemandır.

Erken ve klasik Osmanlı döneminden günümüze ulaşan **alınlık** sayısı az olduğu için (sadece 1 eserde tespit edilmiştir) konu ile ilgili fikir yürütmek mümkün olmamıştır. XIX. ve XX. yüzyıllara ait mihraplarda ise yatay dikdörtgen ve madalyon/kartuş (Barok/Ampir) formlu olmak üzere iki farklı tip belirlenmiştir. Kitabelik olarak değerlendirilen alınlıklarda dikkati çeken en önemli husus, genellikle siyah zemin üzerine hakkedilen harflerin Rokoko üsluba atıfta bulunur şekilde altın yaldızla renklendirilmesidir.

Mihrap mimarisinde köşeliklerin belirleyicisi olan kemerler incelenen eserlerde bulunmamaktadır ve bu durum, Trabzon İli mihraplarında kemer köşeliklerinin olmamasına yol açmıştır. Kavsara **köşelikleri** ise Barok kurgulu kavsaralarda bordürler ile kavsara arasında kalan alanda üçgen şekilde, kavsarası olmayan ampir ve yerel kimlikli nişlerin üzerini kapatan yaşmak kenarlarında ise dikdörtgen formlu ya da bordür gibi aşağıya kadar uzatılan tip olmak üzere üç farklı şekilde ele alınmıştır.

İncelenen erken (1) ve klasik (1) dönem eserlerinde kavsaralar mukarnaslıdır. XVIII. yüzyıla ait eserde (1) ise mukarnasların bozulmaya başladığı açıktır. XIX. ve XX. yüzyılda ise barok kurgulu kavsaralar ile Ampir etkili yarım yuvarlak nişlerin üzerini kapatan yaşmaklar revaçtadır. XX. yüzyılın ilk yıllarında yapılan mukarnaslı kavsaralar ise Osmanlı neoklasizminin altını çizen eserlerdir. Kavsaranın olmadığı eserlerde açıklığı geçmek için kullanılan yaşmak tiplerinde de sivri, yuvarlak, dilimli kemerler tercih edildiği gibi istiridye formlu yivlerde kullanılarak zengin bir çeşitlilik sağlanmıştır.

Tipolojik açıdan hem başkent hem de yerel üslup özelliklerinin aynı potada eritildiği Trabzon mihraplarında tezyinat, geometrik, bitkisel, nesneli, rozet-kabara-madalyon ve yazı gibi unsurlarla çeşitlendirilmiştir. Ana karakteri belirleyen kompozisyonlarda *"bolluk-bereket*" ya da "*ölüm-yaşam*" gibi kavramlara atıfta bulunan ve sembolik anlatısı *"cennet"* tasavvuru olan süsleme unsurlarında kent ve kırsal ayrımı, net bir şekilde belirmektedir. Kent merkezi ve yakın ilçe mihrapları belirli bir üslup programının ürünleri iken kırsal kesim mihrapları daha özgün ve yerel özelliklerle diğerlerinden ayrılmaktadır.

Geometrik süslemede açık ve kapalı çizgi sistemlerinden meydana gelen sarmal **örgüler**, düğümlü, S, C, sekizgen, badem ve halka **geçmeler** ile yıldız, üçgen, baklava, yürek gibi kapalı şekillerin ritmik tekrarından ibaret **diziler** geniş bir uygulamayı ifade etmektedir. Bölgenin İslamiyet öncesi ve sonrasında devam eden farklı kültürlere ait mirasında sıklıkla karşılaşılan **zikzak, testere dişi, balıksırtı, halat** gibi süsleme öğeleri mihraplarda da geleneğe uygun şekilde yansıtılmıştır. Yeniliklerin ve farklılaşmaların yaşandığı Batı kaynaklı üslupların etkili olduğu dönemde ise **S-C kıvrımları, istiridye** ya da **bereket boynuzu** gibi bölgede daha önce referansı olmayan öğeler süsleme repertuarına alınmıştır. **Ay-yıldız** ise incelenen eserler üzerinde sembolik ifadesi güçlü önemli geometrik motiflerden biri olarak yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Ampir üslup ile birlikte Antik Yunan ve Roma sanatına atıfta bulunan **diş sıraları, inci ya da yumurta formlu küresel diziler** ile Oryantalist etkili **niş dizileri** ve Osmanlı neoklasizminin altını çizen **mukarnas dizileri** Trabzon İli mihraplarında tepelik, kavsara, niş içi ve kademeler arasını belirleyen geçişleri hareketlendiren formlar olmuştur.

Bitkisel süslemeler; hem Osmanlı birikimiyle, hem Batı etkileriyle hem de yerel unsurlarla karma bir düzende gerçekleştirilmiştir. Anadolu'da kullanımı zaten yaygın olan **rumi, palmet**, natüralist ya da üsluplaştırılmış **lale, gül, gelincik, servi** ve **nar** motifinin yanı sıra, Batılı etkiler gösteren yaprak dolgulu **kıvrım/dolamadallar, akant, lotus, asma-üzüm, defne yaprağı** ile **mısır** gibi yerel karakter gösteren motifler çeşitlendirilmiştir. XIX. ve XX. yüzyıl eserlerinde, Batılı üslupların getirisi olan motifler kent merkezi ve yakın ilçelerde süsleme dilini oluştururken, kırsal mimaride özellikle lale olmak üzere klasik motifler tercih edilmiştir. İhtiyaca yönelik inşa edilen camilerde bulunduğu ve yerel ustalar elinden çıktığı için motiflerin uygulanmasında

belirli bir üslubun takip edilmediği ve özgür davranıldığı tespit edilen hususlardan biridir.

Motif seçiminde karma düzenin hissedildiği bir diğer grup nesneli süslemelerdir. Osmanlı mihraplarında erken dönemden itibaren sıklıkla karşımıza çıkan **kandil** ve **ibrik** motifleri Trabzon'da incelenen eserlerde de tespit edilmiştir. Ayrıca Batılı üslup anlayışlarında ön plana çıkan **perde, vazo** gibi günlük kullanım eşyaları ile **sancak, bayrak, alem, kılıç** gibi askeri ve siyasi sembollerde ön plandadır. Bununla birlikte Anadolu camilerinde yaygın bir biçimde duvar süslemelerinde karşımıza çıkan **terazi, zülfikar** ya da **tesbih** gibi tarikat sembollerinin betimlemeleri de süsleme dağarcığına dahil edilerek zengin bir repertuarın yolu açılmıştır.

Rozet ve kabaralarda ya da madalyonların bir kısmında yoğunluğu oluşturan motifler, **çiçek, yıldız, çarkıfelek** ve **Mühr-ü Süleyman** gibi bitkisel ve geometrik kurgulu biçimlerden ibarettir. Süslemenin önemli bir grubunu teşkil eden yazılarda yoğunluk, **ayet-dua metinleri**, **Kelime-i Tevhid, Besmele-i Şerif** gibi dini içerikli metinlerdir. Özellikle madalyonlarda görülen **Lafz-ı Celal**'ler özel bir yere sahiptir. Az olmakla beraber **bani, usta** veya **tarih** bilgilerine ulaştıran metinlerle de karşılaşılmıştır.

İncelenen eserlerde altı çizilmesi gereken diğer bir husus, Anadolu kentlerinde yoğun olan "anonim" eserlerin Trabzon'da da geleneği devam ettirmesidir. Bani ve usta isimlerini veren mihrap sayısı oldukça azdır, fakat birbirine yakın dönemlerde aynı üslup özellikleriyle tasarlanmış mihrapların varlığı yerel bir usta birliğini akla getirmektedir. Hem tipolojik hem tezyinat hem de malzeme açısından bölgedeki Artvin, Rize, Giresun, Ordu, Samsun, Gümüşhane, Bayburt ve Gürcistan'ın Osmanlı dönemi eserleriyle yakın benzerliklerin görülmesi bu anonim ustaların vadiler arası gezici kimliklerinin ispatıdır.

Sonuç olarak; hem başkent üslubuna yaklaşan yönleriyle hem de Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kendine has üslubuyla inşa edilen Trabzon İli mihrapları, bölgenin karakteristik parametrelerini belirlemeye yardımcı olan ve dönemsel benzerlik ya da farklılıkları başarılı bir şekilde gözler önüne seren kıymetli sanat eserleri olarak Türk kültür belleğindeki yerini sabitlemiş görünmektedir. Dönemin beğenisine göre şekillendirilen bu mihrapları, banilerinin/ustalarının aziz hatıraları adına sistematik bir biçimde koruyup kalıcılığını sağlamak ise bizim en önemli görevlerimizden biridir.

KAYNAKÇA

Abouseıf, D. B., "Cuyuşi Camii",*TDVİA*, İstanbul 1993, *VIII,* 146-147.

Acara, M., "Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15 (1),* Ankara 1998, 183-201.

Acluni, Keşful Hafa, II/31. *40 Hadiste Namaz.*

Acun H., "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", *Vakıflar Dergisi, XIII,* Ankara 1981, 635-716.

Acun, H., "Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri", *Vakıflar Dergisi, XX,* Ankara 1988, 183-220.

Acun, H., *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999.

Açık, T., "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), XXXV*, Ankara 2014, 1-39.

Açık, T., "Hurûfât Defterlerine Göre Trabzon Şehri'nde Mahalle ve Camileri", *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019) Bildiriler Kitabı,* Trabzon 2020, 325-352.

Açıkgözoğlu, A.S., "Osmanlı Camiinde Kıble Yönünde Özgün Bir Hacim", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *XII*, 124-132.

Açıkgözoğlu, A.S., *Osmanlı Camisinde Mihrab Önü Mekanı*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002.

Afyoncu, E., "XVI. Yüzyılda Hassa Mimârları", *İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, 207-216.

Ağaç, S.-Sakarya, M., "Hayat Ağacı Sembolizmi", *International Journal of Cultural and Social Studies-1,* Aralık 2015, 1-14.

Ahunbay, Z., "Sultan Ahmed Külliyesi", *DBİA,* İstanbul 1994, *VII,* 55-61.

Ak, E., *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Sonlarında Trabzon'da Esnaflar,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2019.

Akalın, Ş., "Kölük Cami ve Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2002, *XXVI,* 250-251.

Akar, A., "Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri", *Vakıflar Dergisi, VIII,* Ankara 1969, 267-290.

Akay, T., "Osmanlı Devleti'nde Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyûn'un Alâmet-i Farika Olarak Kullanımı", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9,* Kars 2012, 1-15.

Akbulut, M., *Üsküdar Yeni Camii ve Külliyesi*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

Akbulut, Ö., *Gülbahar Hatun Camii "Ayşe Hatun ve Yavuz Selim*, Trabzon 1965.

Akçıl Harmankaya, N. Ç., "Kayseri Büyük Bürüngüz Köyünde Bulunan Daniş Ali Bey Camii'nin Zülfikarlı Minberi", *Akademik Hassasiyetler, 6,* 2019, 1-22.

Akçıl, N. Ç., "Üç Şerefeli Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 277-280.

Akdağ, F., *Bayburt'taki Türbeler ve Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2015.

Akdağ, M., "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)" *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, *VIII-XII,* Ankara 1970, 14-23.

Akmaydalı, H., "Mihraplı ve Minberli Namazgahlarımız", *Vakıflar Dergisi, XXIII,* Ankara 1994,123-143.

Akok, M., "Trabzon'un Eski Evleri", *Arkitekt 20,* İstanbul 1951, 323–325.

Akpınarlı, H. F., "Osmanlı Dokumalarındaki Kuş Motifinin İncelenmesi", *Ciepo-18 Erken-Osmanlı ve Osmanlı Araştırmaları, Uluslararası Komitesi-15. Sempozyumu (25-30 Ağustos),* Zagrep/Hırvatistan 2008.

Akpınarlı, H. F.-Balkanal, Z., "16-18. Yüzyıllarda İstanbul'da Üretilen Kumaşlarda Bitkisel Bezemelerin İncelenmesi", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi/Balkan Özel Sayısı-I,* 2012-1 (Ocak-Haziran) 179-209.

Akpınarlı, H.F.-Özdemir, H.A., "Konya- Lâdik Halılarındaki Motiflerin İncelenmesi", *İdil Dergisi, 5(26),* 2016, 955-982.

Aksel, M., *Türklerde Dini Resimler,* İstanbul 2015.

Aksoy, C.-Aksoy, A., *Cennetin Batı Yakası Trabzon/Beşikdüzü, Trabzon* 2014.

Aksoy, V., *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2014.

Aksu, H., "Beyşehir Eşrefoğlu Külliyesi", *İSMEK El Sanatları Dergisi, 3,* https://ismek.ist/blog/icerik.aspx?p=1133.

Aksu, H., "Osmanlı Çini Sanatı Şaheseri Edirne Muradiye Camii", *İSMEK El Sanatları Dergisi, 4,* https://ismek.ist/blog/icerik.aspx?p=828

Aktan, L., " Burdur Güllerinden Türk Çini Sanatına", *I. Burdur Sempozyumu (16-19 Kasım 2005) Bildiriler Kitabı,* Burdur 2007, 1366-1374.

Aktemur, A.M., *Anadolu Selçuklu Devri Kayseri Yapılarında Taş Süslemeciliği*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.

Aktuğ, E.C., "Kalemişi Süslemeli Cami Geleneğinin Devamı: Güzelyurt Tahtalı Köyü Camii (Denizli-Çameli)", *Sanat Tarihi Dergisi, 30/1,* İzmir 2021, 79-103.

Aktuğ, E.C.-Pektaş, K., "19. Yüzyıldan Kalemişi ve Ahşap Süslemeli Bir Ev: Koçarlı Hidayet İlhan Evi", *Sanat Tarihi Dergisi, 26,* İzmir 2017, 45-67.

Aktuğ, E.C.-Pektaş, K. "Geç Dönem Kalem İşi Süslemeli Bir Eser: Aydın Kuyucak Kayran Köyü Camii", *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2(2),* 2016, 9-25.

Aktuğ, E.C.-Pektaş, K., "Ahşap Süslemeli Bir Ev:Denizli Merkezefendi Hacı Hızır Salih Efendi Evi", *Kalemişi Dergisi, 5(9),* 2017, 13-31.

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1995.

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 2000.

Albayrak, H., *Fetihten Kanuni'ye İdari Yapılanma ve Trabzon Valileri (1461-1566),* Trabzon 1999.

Albayrak, H., *Osmanlı Arşivlerindeki Trabzon Belgelerinin Özetleri,* Trabzon 2016.

Albayrak, H., *Trabzon İmaret (Hatuniyye) Külliyesi*, Trabzon 1998.

Albayrak, H., *Trabzon İskender Paşa Külliyesi*, Ankara 1998.

Albayrak, H., *Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış*, Trabzon 1989.

Albayrak, H., *Trabzon Ortahisar ve Çevresi*, Trabzon 1998.

Albayrak, H., *Trabzon'da İki Tarihi Mekan*, İstanbul 2010.

Aldoğan, A. N., "Gebze Çoban Mustafa Paşa Cami ve Memlük Etkili Bezemesi", *Türkiyemiz, 38,* İstanbul 1982, 27-38.

Alexander, K.,-Heideloff, V., Medieval Ornament (950 Illistrations).

Alexiad A.K., *Anadolu ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Devri (Malazgirt Sonrası),* (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1996.

Algaç, Ş., "Afyonkarahisar Dazkırı- İdris Köyü Camii ve Kalemişi Bezemeleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(Özel Sayı 2),* Van 2017, 1-12.

Algan, N., *Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisi Taş Yüzey Süslemelerinin İncelenmesi ve Seramik Yorumlar*, (Yayımlanmamış SY Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2008.

Al-Jasmi, A.- Mitias, M.H., "Does an Islamic Architecture Exist", *Revista Portuguesa de Filosofia, 60(1),* Portekiz 2004, 197-214.

Alp, O., "Hellenistik-Roma Dönemi Anadolu Mimarlığında Bezemeli Kaideler", *Anatolia 34*, 2008, 27-46.

Alp, Ö., *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, Ankara 2009.

Alp, S., *Hitit Güneşi*, Ankara 2005.

Alşan, H.-Duran, Z., *Trabzon Seyahatnamesi*, İstanbul 2017.

Altan, Ergut, E., "Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Tanımlar, Sınırlar, Olanaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(13),* İstanbul 2009, 121-130.

Altaylı, S., *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 1-2,* İstanbul 1994.

Altıer, S., "Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında Bereket Boynuzu", *History Studies 10(7),* 2018, 21-57.

Altıer, S., "Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 17(26),* Çanakkale 2019, 149-202.

Altıer, S.,"Çanakkale-Bozcaadalı Bir Osmanlı Aydını: Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa (1832-1903) ve Döneminin Kültür Ortamına Katkıları", *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim-Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan Kitabı,* Ankara 2011, 55-80.

Altın, A., *Anadolu Selçuklu Mimarisindeki Geometrik Süslemelerde Restorasyon Hataları*, Konya 2020.

Altıntaş, A., "Eski Türk Kültüründe Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 51,* İstanbul 1987, 143-156.

Altun, A., "Gazneliler", *TDVİA,* İstanbul 1996, *XIII*, 484-486.

Altuntek, S., "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 10(1),* Ankara 1993, 191-204.

Anabolu, M., *İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları,* İstanbul 2001, 10-61.

Anabolu, M., *Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları*, İstanbul 1969.

And, M., *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, İstanbul 2015.

Anıktar, S., "19. Yüzyıl Batılılaşma Hareketlerinin Osmanlı Mimari Biçimlenişine Etkisi: Vallaury Yapıları Örneği", *II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi (6-8 Mayıs 2013, Bursa) Bildiriler Kitabı V,* İstanbul 2013, 1205-1220.

Anonim, "Antakya Mobilyası, Motiften Koleksiyona", *Antakya Mobilyacılığını Geliştirme Projesi*, İstanbul 2017.

Anonim, "Bereket Boynuzu", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, *I*, 222.

Anonim, *Karahanlılar Dönemi Türkistan Mimarisi*, Türk Dünyası Mühendislik Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Özel Yayını, Ankara 2014.

Anonim, Rumi Motifleri 1-2, *MEGEP*, Ankara 2008.

Anonim, Ters Lale: Doğanın Hüzünlü Güzeli, *GEKA (Güney Ege Kalkınma Ajansı Kültürel Tanıtım Kitapçıkları Serisi Yayın No: 004),* 3-5.

Apa Kurtişoğlu, G., "Anadolu Selçuklu Süslemelerinde Geometrik Kurgu", *III. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri*, Delhi 2015, 217-222.

Apa Kurtişoğlu, G., *Anadolu Selçuklu Dönemi Ahşap Minberleri,* Konya 2015.

Ardıçoğlu, N., *Harput Tarihi*, İstanbul 1964.

Arel, A., *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul 1975.

Arık R., "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, *X*, 247-264.

Arık R., *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı,* Ankara 1988.

Arık, O., "Baslangıç Devri Anadolu Türk Mimari Tezyinatının Karakteri", *Malazgirt Armağanı,* Ankara 1972, 173-177.

Arık, R., *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami,* Ankara 1973.

Arık, S., "Türk Dokumacılık Sanatında Nar Motifi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(1),* 2009, 583-593.

Arıkan, T., *Ayasofya Hünkâr Mahfili Ahşap Şebekeleri: Korunma Durumunun Tespiti ve Müdahaleler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2019.

Arlı, H., "Bebek Cami", *DBİA*, İstanbul 1994, *II*, 161.

Arlı, H., "Bostancı Cami", *DBİA,* İstanbul 1994, *II*, 304-305.

Arseven, C. E., "Arma", *Sanat Ansiklopedisi,* İstanbul 1983, *I,* 103.

Arseven, C. E., "Bereket Boynuzu", *Sanat Ansiklopedisi,* İstanbul 1983, *I,* 208-209.

Arseven, C. E., "Gülçe", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, *II,* 665.

Arseven, C. E., "Kabara", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, *II,* 884.

Arseven, C. E., "Köşelik", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, *III,* 1138.

Arseven, C. E., "Mihrab", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, *III,* 1347.

Arseven, C. E., "Palmet", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, *IV,* 1557-1558.

Arslan Kalay, H., "Kandil Motifinin Anadolu-Türk Mezar Taşları ve Dokumalar Üzerindeki Kullanımlarına Yönelik Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *TİDSAD (Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi) 7 (25),* 2020, 13-26.

Arslan, C., "Develi'deki Selçuklu Dönemi Mihrapları", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, (27-30 Eylül 2010), Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyeti (Bildiriler I),* Kayseri 2014, 257-280.

Arslan, C., *Ahlat Türk Devri Yapılarında Süsleme*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997.

Arslan, C.,-Pınar, M., "Nevşehir Cami ve Mescit Mihraplarında Bezeme Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 38(1),* Kayseri 2015, 83-108.

Arslan, H., *Osmanlı Mimarisinde Ahşap Tavan Göbekleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Arslan, M., "Anadolu Türk Mimarisinde Zülfikar Tasvirleri" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 22,* 2020, 235-275.

Arslan, M., "Kars'ın Ahşap Destekli Köy Camileri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26,* Kars 2020, 577-614.

Arslan, S., "Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı" *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 1/1,* Haziran 2014, 59-71.

Aslan, T,, "Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma", *Erdem, 55,* 2009, 1-31.

Aslan, Y., *Kırşehir Merkez Türk Devri Yapılarında Taş Süsleme (13-14. yüzyıl),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.

Aslan, Y.-Duran, R., "Türk Sanatında Tengri-Tanrı Damgası". *Ulakbilge, 54,* Kasım 2020, 1378–1398.

Aslanapa, O., "Kazısı Tamamlandıktan Sonra Van Ulu Camii", *Sanat Tarihi Yıllığı, V,* İstanbul 1973, 1-25.

Aslanapa, O., *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara 1991.

Aslanapa, O., *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988.

Aslanapa, O., *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986.

Aslanapa, O., *Turkish Art And Architecture*, Londra 1971.

Aslanapa, O., *Türk Sanatı*, İstanbul 2014.

Asutay-Effenberger, N., "Konya Alaeddin Camisi Yapım Evreleri Üzerine Düşünceler" *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23/2, Ankara 2006, 113-122.

Aşan, M. B., "Harput Ulu Cami Minberi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2),* Elazığ 1987, 29-46.

Aşan, M. B., *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XII-XIII. Yüzyıllar),* Ankara 1989.

Aşasın, G., *Ahşap ve Taş Eserler Bibliyografyası,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2009.

Aşık Mehmed*, Menazırü'l Avalim, III,* (Haz. Mahmut Ak), , Ankara 2007.

Atak, E.- Serdar, M., "Trabzon Yöresinden Ahşap Tavanlı bir Cami Örneği: Gökçeler Köyü Camii", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu, (12-14 Ekim 2018, Bildiriler II,* Trabzon 2019, 687-696.

Ataoğuz, Ö., "Kastamonu'nun Tarihi Evlerinden Örnekler", *Kültür ve Sanat Dergisi, 27,* Ankara 1995, 40-43.

Ateş, İ., "Mescid-i Nebevî'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri", *Vakıflar Dergisi, XXIV,* Ankara 1994, 5-50.

Ateş, M., *Mitolojiler Semboller ve Halılar Koçboynuzu- Elibelinde,* İstanbul 1996.

Avcı, O., "Yozgat Başçavuşoğlu Camii ve Süslemeleri Üzerine Düşünceler", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 3(5),* 2016, 49-70.

Avşar, L., "Antik Yunan Seramiklerdeki Haç ve Çarkıfelek Simgeleri ve Bunların Avrasya, Anadolu ve Mezopotamya Kültürlerindeki Muhtemel Kaynakları", *Mukaddime, 3,* 2010, 115-141.

Aydın, B., "Sanat Dünyasında Bir İfade Aracı Olarak Çiçek İmgesi: Gül", *İdil, 68*, 2020, 599–616.

Aydın, H.- Perker, Z.S., "Kastamonu Beldeğirmen Köy Tarihi Camii'nde Ahşap Malzeme Kullanımı", *Karadeniz Araştırmaları, XIV(55),* 2017, 17-27.

Aydın, Ö., "Sultan II. Abdülhamid Devri Camilerine Eskişehir Mahmudiye'den İki Örnek: Çarşı ve Hara Camileri", *Belleten, LXXIII-268,* 2009, 695-703.

Aydın, Ö., "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru/İmparatorluğu Temsil Eden Semboller I", *Mimarlık, 364,* 2012. http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&RecID=2910

Aydın, Ö.,-Lakot Alemdağ E., "Karadeniz Geleneksel Mimarisinde Sürdürülebilir Malzemeler; Ahşap ve Taş", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7/35,* 2014, 394-404.

Aydın, T., *Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Aygör, E.-Kara, H., "Rumi ve Palmet Motifleriyle Süslenen I. Ulusal Mimarlık Dönemi Konya Çeşmeleri", *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 19,* 2018, 155-184.

Aygün, M., "Giyim Süsleme Sanatında Lale Motifi", *Ulakbilge, 53,* 2020, 1230-1241.

Ayhan, H., "Batılılaşma", *TDVİA*, İstanbul 1992, *V,* 158-162.

Aykaç, R., "Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığındaki Bir Grup Mezar Taşı", *1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi (19-21 Ekim 2018 Kuşadası) Bildiriler Kitabı,* Aydın 2018, 33-53.

Aytekin, O., *Artvin'de ki Mimari Eserler I,* (DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1996.

Aytekin, O., *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler,* Ankara 1999.

Ayvazoğlu, B., *Aşk Estetiği, İslam Sanatlarının Temel Prensipleri Üzerine Bir Deneme,* İstanbul 1996.

Ayverdi, E. H., *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Sultan ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* İstanbul 1972.

Ayverdi, E. H., *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886* (1451-1481), İstanbul 1973.

Ayverdi, E.H., *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402),* İstanbul 1966.

Ayverdi, E.H., "Orhan Gazi Devrinde Mi'mari", *Yıllık Araştırmalar Dergisi, I,* Ankara 1956, 115-196.

Baer, E., "The Mihrab in the Cave of the Dome of the Rock", *Mukarnas, 3,* Leiden 1985, 8-19.

Bağcı, S.-Çağman, F., *Osmanlı Resim Sanatı,* Ankara 2006.

Bahnassi, A., "Art and Aesthetic Creativity", *The Different Aspects of İslamic Cultere, 5,* Paris 2003, 549-568.

Bakır B., "XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara 1999, *X,* 265-275.

Bakırcı, N., *Mevlevi Mezar Taşları,* İstanbul 2005.

Bakırer, Ö., "Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası'nda Yapıdan Gelen İzlerin Düşündürdükleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Sempozyum Kitabı I,* Konya 2001, 73-83.

Bakırer, Ö., "Sivas Keykavus Darüşşifası Pencere Alınlıklarında Geometrik Düzenlemeler", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* İstanbul 1983, 161-166.

Bakırer, Ö., "Ürgüp'ün Damsa Köyü'ndeki Taşkın Paşa Camii'nin Ahşap Mihrabı", *Belleten, 139,* Ankara 1971, 367-382.

Bakırer, Ö., *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları,* Ankara, 2000.

Bakırer, Ö., *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı,* Ankara 1981.

Baklanov, N.-Gregoire, H., "Deux Monuments Byzantins de Trébizonde", *Byzantion, 4,* 1927-28, 363-391.

Ballance, S., "Early Turkish Buildings in Trabzon", *Belleten, XXIX (113),* Ankara 1965, 73-85.

Ballance, S., "The Byzantine Churches of Trebizond", *Anatolian Studies, X,* Ankara 1960, 140-175.

Bandyopadhyay, S., "Conflation Of Celestial And Physical Topographies In The Omani Decorated Mihrãb" *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies 40, (23-25 July 2009),* London 2010, 99-110.

Baramidze, R., *The Muslim Monuments Of Workship (Adjara).* Batum 2010.

Baran H.-Halaç, H. H., "Geleneksel Giysilerde ve Tarihî Yapılarda Süsleme Motifleri: Eskişehir Örneği", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7(4),* 2018, 2813-2832.

Barışta, H. Ö., "Eğirdir Dündar Bey Medresesi ve Ajur Tekniği ile Yapılmış Taş İşçiliği Üzerine", *Vakıflar Dergisi, XXIII,* Ankara 1994, 113-122.

Barışta, H. Ö., *Cumhuriyet Dönemi Türk Halk İşlemeciliği Desen ve Terminolojisinden Örnekler,* Ankara 2001.

Barışta, H.Ö., "XVI. Yüzyıl Taş İşçiliği Süsleme Temalarına İstanbul'dan Bazı Örnekler", *Vakıflar Dergisi, XXVI,* Ankara 1997, 335-346.

Barışta, H.Ö., *Türk El Sanatları,* Ankara 1998.

Baş, A., "Ordu'da İki Mihrap", *Selçuklu Araştırma Merkezi Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı (Ayrı Basım),* Konya 1993, 267-278.

Baş, G., *Diyarbakır'daki İslâm Dönemi Mimarisinde Süsleme,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006.

Baş, S., "Anadolunun Türkleşmesinde Ahiler ve Trabzon'da Bir Ahi: Ahi Evren Ebu'l - Hasan El-Hakayık", *Mimar Sinan Uluslararası Proje Olimpiyatları Türk Dünyası Mühendislik Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Bildiriler Kitabı,* Trabzon 2012, 441-446.

Başaran, C., "Anadolu Roma Çağı Lotus-Palmet Örgesinde Tip Gelişimi", *Türk Arkeoloji Dergisi, 28,* Ankara 1989, 53-72.

Başaran, M., "Osmanlı Dönemi Tire Kızılcaavlu Mezar Taşları", *I. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Sempozyumu (19-21 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı,* Aydın 2018, 54-96.

Başıbüyük, Ö., *Antik Dönem Seramiklerinde Gemiler, (*Yayımlanmamış YL Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014.

Başkan, S., "Anadolu Selçuklu Ahşap Türk Sanatı", *Bilim Birlik Başarı Dergisi, 45,* İzmir 1987, 20–24.

Başkan, S., "Geleneksel Karadeniz Evleri," *Erdem Dergisi 52*, 2008, 41-90.

Başkan, S., "Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatı", *İlgi, 42*, 1985, 8-14.

Batur, A., ''Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı'', *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İstanbul 1985, *IV*, 1043-1061.

Batur, A., "Balyan Ailesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *II*, 35-41.

Batur, A., "Dolmabahçe Cami", *DBİA*, İstanbul 1994, *III*, 88-89.

Batur, A., "Modern Olmak: Bir Cumhuriyet Mimarlığı Arayışı", *Modern Türk Mimarlığı 1900-1980,* (Ed. Holod, R. – Evin, A. – Özkan, S.) Ankara 2007.

Batur, A., "Ortaköy Camii", *DBİA,* İstanbul 1994, *VI*, 143-144.

Batur, A., "Teşvikiye Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *VII*, 257-258.

Batur, A., "Valide Cami", *DBİA*, İstanbul 1994, *VII*, 360-362.

Batur, S., "Mecidiye Cami", DBİA, İstanbul 1994, *V*, 314-316.

Batur, S., "Selimiye Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *VI*, 512-515.

Batur, S., "Yıldız Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *VII*, 514-515.

Batur, Y., *Antalya İli Camilerinde Ahşap Süsleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2019.

Bayazit, M.-Coşkun, B., "Seramik Sanatında Gül Yansımaları ve Çinilerde Gül Motifleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Gül Özel Sayısı*, 2013/1, 1-11.

Bayhan, A. A. *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri*, Ordu 2019.

Bayhan, A. A., "Bir Tarih Müzesi: Mısır", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 6*, Erzurum 2000, 9-24.

Bayındır, A., *Rus İşgali Döneminde (1916-1918) Trabzon*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2014.

Bayrak, H., *Ordu Ünye Ortayılmazlar ve Burunucu Mahallerinde Bulunan Geleneksel Konut Örnekleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2020.

Bayraktar, A., *1917 Numaralı Trabzon Şer'İyye Sicilinin Değerlendirmesi ve Transkripsiyonu (H. 1161- 1163/M. 1748-1750),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2020.

Bayraktar, M.S., "Samsun Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap,* Samsun 2007, 529-557.

Bayraktar, M.S., "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap,* Samsun 2007, 399-425.

Bayraktar, M.S., *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005.

Bayram, S.-Tüzen, A., "İstanbul Üsküdar Ayazma Camii ve Ayazma Camii İnşaat Defteri", *Vakıflar Dergisi, XXII,* Ankara 1991, 199-288.

Baytop, T.-Kurnaz, C., "Lale", *TDVİA*, Ankara 2003, *XXVII*, 79-81.

Becker, C. H., *Islam Studien, I,* Leipzig 1924.

Beksaç, E., "Kurtuba Ulucamii", *TDVİA,* İstanbul 2002, *XXVI*, 453-454.

Beksaç, E., "Emeviler", *TDVİA,* İstanbul 2005, *XI*, 104-108.

Beksaç, E., "Hırbet'l Mefcer", *TDVİA*, İstanbul 1998, *XVII*, 326-327.

Beksaç, E., "Hırbet'l Minye", *TDVİA,* İstanbul 1998, *XVII*, 327-328.

Beksaç, E., "Karaviyyin Camii", *TDVİA*, İstanbul 2001, *XXIV*, 489-490.

Beksaç, E., "Kasrü'l Hayr", *TDVİA,* İstanbul 2001, *XXIV*, 576-577.

Beksaç, E., "Kasrü'l Müşetta", *TDVİA,* İstanbul 2001, *XXIV*, 577-579.

Beksaç, E., "Kusayru Amre", *TDVİA,* İstanbul 2002, *XXVI*, 461-462.

Beksaç, E., "Kütübiyye Camii", *TDVİA,* İstanbul 2003, *XXVII,* 9.

Beksaç, E., "Zevvare Cuma Cami", *TDVİA*, İstanbul 2013, *XLIV*, 311.

Belli, O., "Urartularda Hayat Ağacı İnancı", *Anadolu Araştırmaları, VIII*, İstanbul 1982, 237-246.

Berchem, M. V., "Arabische Inschriften Aus Armenien Und Diyarbekir", *Materialien Zur Altaren Geschichte Armeniens Und Mesopotamiens*, Berlin 1906, 142-146.

Berker, N., "Türk İşlemelerinde Semboller", *Sanat Dünyamız Dergisi, 20*, 1980, 33-34.

Berkli, Y., "Mezartaşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok-Yay ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları", *EKEV Akademi Dergisi, 11(31),* 2007, 67-80.

Beşirli M., "Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar, 1789-1908", *Dini Araştırmalar Dergisi, 2(5),* 1999, 131-158.

Beydiz, M.G., "Portekiz Sintra Ulusal Sarayı'ndaki Osmanlı Gemi Tasvirleri", *Art Sanat, 9*, İstanbul 2018, 109-120.

Bıjışkyan, P. M., *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası,* (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1969.

Biçici, H. K., "Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II", *The Journal of Academic Social Science Studies 6(2),* 2013, 1373-1436.

Biçici, H. K., "Tire Müzesi'nde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XX. yy.)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50(1),* 2009, 109-150.

Biçici, H.K,, "İznik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları", *Turkish Studies, 7/3,* Ankara 2012, 637-661.

Biçici, H.K., "Gördes'te Bulunan Mimarî Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler", *Manas Sosyal Bilimler Dergisi, 66 (13)*, 2005, 1-15.

Bilgen, M.,-Noyan Güven, İ.M.V., "Daday Elmayazı Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme", *JoHUT (Journal of Humanities and Tourism Research) 10 (4),* 2020, 835-853.

Bilici, K., *Karamanoğlu Beyliği'nin Mimari Tezyinatı,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1985.

Bilici, Z.K., "Anadolu Türk Süsleme Sanatında Bazı Terminolojik Problemler" *Ankara Sanat Dergisi, 238,* Ankara 1986.

Bilici, Z.K., "Antalya Müzesi'ndeki Bir Selçuklu Kitabesi Üzerine Düşünceler", *Antalya 3. Selçuklu Semineri (10-11 Şubat 1989) Bildiriler,* İstanbul 1989,45-49.

Bilici, Z.K., *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası I,* Ankara 2018.

Bilici, Z.K., *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası II,* Ankara 2018.

Bilici, Z.K., *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası III,* Ankara 2018.

Bombardelli, E.-Morazzoni, P., "Vitis vinifera L." *Fitoterapia, 66 (4),* 1995, 291-317.

Boran, A.-Erdal, Z., "Diyarbakır'da ki Osmanlı Dönemi Cami ve Mescidleri", *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, Diyarbakır 2011, 257-315.

Bostan, H., *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002.

Bostan, M.H., "Çaykara ve Dernekpazarı Tarihi", *Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı,* İstanbul 2005, 17-94.

Bozer, R. "Süleymaniyenin Ahşapları", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, Ankara 2007, 329-353.

Bozer, R., "Sinan Eserlerinde Ahşap İşçiliği", 6.*Vakıf Haftası Mimar Sinan Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1988, 327-346.

Bozer, R., *15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.

Bozkurt, T. "Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları", *İstem, 6(11),* 2008, 203-248.

Bozkurt, T., "İslam Mimarisinde Mihrap Sembolizmi", *Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı Sanat Tarihi Araştırmaları,* İstanbul 2014, 165-205.

Bozkurt, T., "İstanbul Camilerindeki Hanım Sultan Camilerine Ait Mihraplar", *Üsküdar Sempozyumu IV (3-5 Kasım 2006) Bildiriler Kitabı, 1,* İstanbul 2007, 327-360.

Bozkurt, T., "Osmanlı Mihrap Çerçevelerinin Gelişimi", *Ciepo Interim Symposium The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture,* İstanbul 2014, 657-669.

Bozkurt, T., "XIX. yüzyıl Osmanlı Seçmeciliğine Bir Örnek: Konya Aziziye Camii Mihrabı", *Konya Kitabı, VIII,* Konya 2005, 401-410.

Bozkurt, T., *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.

Bryer, A.-Winfield, D., *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, Washington 1985.

Bulat, S., *Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Taş Süslemeleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.

Bulut, M., "Geometrik Sistemin Çözümlenmesi Selçuklu Örnekleri Üzerine Birkaç Girişim", *Sanat Tarihi Dergisi, 26/1*, 2017, 27-44.

Burak, B., "Adana Ulu Cami Mihrabı Üzerine Bir Değerlendirme", *Anasay, XIV,* 2020, 177-209.

Burckhardt, T., *Art of İslm Language and Meaning,* Westerham 1976.

Burckhardt, T., *İslam Sanatı: Dil ve Anlam,* (Tercume: T. Koc), İstanbul 2005.

Burton R.F., *Personal Narrative of a Pilgrimage to Mecca and Medina, ll,* Leipzig 1874, 72.

Burulday, S., *Osmanlı Modernleşmesine Taşradan Bir Örnek: Konya, Sultan Abdülaziz (Aziziye) Camii*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

Butasım, N., "Hemşin-Bilen (Tepan) Köyü'nde Bulunan Ahşap Cami" *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12,* 2018, 165-187.

Butasım, N., *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi Mihrapları (1515-1915)*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016.

Büyükçanga, M., "Türk Mimarisinde Sekiz Köşeli Yıldız Motifleri", *6. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (25-28 Mayıs 2008) Bildirileri,* Calalabat/Kırgızistan 2008, 1230-1234.

Büyükkal, A., *Antalya Yöresi Mimarisinde Ahşap Malzemenin Kullanımı,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Camlı, T., *Yalvaç Geleneksel Konut Mimarisinde Ahşap Süsleme Özellikleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta 2017.

Can, Y. - Gün R., *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, İstanbul 2006.

Can, M., "Türk İşleme Sanatında Gül Motifi", *IJOEEC (International Journal of Eurasian Education and Culture), 4(6),* 2019, 1-6.

Can, S.-Tunç, Z., "Ortaköy Camii Keşf-İ Evvel Defterleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 37*, Erzurum 2016, 198-239.

Can, Ş., *Klasik Yunan Mitolojisi,* İstanbul 1994.

Can, Y. "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/15,* Samsun 2003, 117-134.

Can, Y., "Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap*, Samsun 2007, 509-527.

Can, Y., *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler,* İstanbul 2004.

Canca Erol, G., "İstanbul'da III. Ahmed Dönemi Osmanlı Mimarisi", T*ürkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XV*, 334-343.

Cantay, G., "Eyüp Sultan Külliyesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IV (5-7 Mayıs 2000) Tebliğler*, İstanbul 2000, 157-163.

Cantay, G., "Türk Süsleme Sanatında Meyve", *Turkish Studies, 3(5),* 2008, 32-64.

Cantay, T., "Fetihten Sonra Mimar Sinan'a Kadar Osmanlı Sanatı", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I,* İstanbul 1988, 69-90.

Cantay, T., "Niksar Ulu Camii", *Bedreddin Cömert'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Dergisi- Özel Sayı-*, Ankara, 1980, 363-374.

Cantay, T., "XV. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Görülen Timurlu Sanatı Etkileri", *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri,* Ankara 1996, 103-107.

Carcaredec, M., "Selçuk Taş İşçiliği", *Sanat Dünyamız, 5,* İstanbul 1995, 3-11.

Carr-Gomm, S., "Cornucopia", *The Hutchinson Dictionary of Symbols in Art,* Oxford 2005, 75;

Cerrahoğlu, M., "Mitolojilerde ve Türkiye'de Derlenen Masallarda Narın Yeri", *Turkish Studies 7(1),* 2012, 643-651.

Cezar, M., "Beylikler Dönemi Kültür ve Sanatının Genel Karakteri", *Beylikler Dönemi Kültür ve Sanatı Sempozyum Bildirileri (16-17 Nisan 2003),* İstanbul 2014, 1-12.

Cezar, M., *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977.

Cezar, M., *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul 1995.

Chubinashvili, Niko., *Gruzinskaya Srednevekovaga Khudojestvennaya Rezba po Derew (Gürcistan Ortaçağ Ahşap İşçiliği),* Tiflis 1958.

Cıda, İ., *İstanbul Bayezid Camii Taş Süslemeleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

Cimilli, H. C., *Türk Süsleme Sanatında 17. Yüzyıl Taş Süslemesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

Cirlot, J. E., "Cornucopia", *A Dictionary of Symbols, Routledge,* London 1971, 62.

Civelek, A., "Antik Dönem Sanatında Bereket Boynuzu", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi 143,* 2013, 103-112.

Coşkun, B., *15.yy. ile 20.yy. Arasında Türk Tezhip Sanatında Gül Motifi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Creswell, K.A.C., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Oxford 1958.

Curcic, S., "Divine Light: Constructing the Immaterial in Byzantine Art and Architecture", *Architecture of the Sacred: Space, Ritual and Experience from*

Classical Greece to Byzantium, (Ed. B.D. Wescoat-R.G. Ousterhout), Cambridge 2012, 307-337.

Çağlar Abiha, B., "Geleneksel Halk Sanatında Şahmaran Motifleri ve Bu Motiflerin Dili", *Kıbrıs Üniversitesi Folklor-Edebiyat Dergisi, 22(88-4),* 2016, 99-116.

Çağlıtütüncigil, E., "Türk Süsleme Sanatında Nar: Form, Köken ve İkonografik Anlamı", *TÜBAR, XXXIII Bahar*, 2013, 61-92.

Çakır, T., *Rönesans Resminde Mimarinin Kullanılışı,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.

Çakmak A., "Diyarbakır Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII*, 96-97.

Çakmak, Ş., "Hüzünlü Kent: Harput", *Sanat Tarihi Dergisi, 15(2)*, İzmir 2006, 137-163.

Çakmakoğlu Kuru, A., "İkonografik Açıdan Orta Çağ Türk Mimarisinde Yer Alan İstiridye Motifi", *Erdem, 52,* Ankara 2008, 111-124.

Çakmakoğlu Kuru, A., "Orta Asya Türk Sanatında Palmet ve Lale Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme", *Belleten, 61(230),* Ankara 1997, 37-42.

Çakmakoğlu Kuru, A., "Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Düğüm Motifi ve İkonografisi", *Erdem, 51,* Ankara 2008, 23-52.

Çal, H., "Malatya Kırklar Mezarlığı Mezar-Mezar Taşlarında Bezeme", *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 94,* 2020, 159-187.

Çal, H., *Niksar'da Türk Eserleri,* Ankara, 1989.

Çalışkan, Ö. vd., "Ahşap ve Ahşap Yapıların Dünü, Bugünü ve Yarını", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 6(1),* 2019, 109-118.

Çalkan Sağlam, Ö.-Sağlam, H, "İnsanlık Tarihinde Üzümün Önemi", *Journal of Agriculture 1(2),* 2018, 1-10.

Çam N, *İslamda Sanat Resim ve Mimari,* Ankara 1994.

Çam, N., "Akçe Mescid", *TDVİA*, İstanbul 1989, *II,* 224.

Çap, S., "Tasavvufta Gül Sembolü ve Gül İle İlgili Telakkinin Oluşmasında Uydurma Hadislerin Rolü", *Bilimname XXXVI,* 2018/2, 455-498.

Çav, E., “Osmanlı Devleti’nin Çözülmesi, Tanzimat ve Çöküş Dönemleri: Cahit Tanyol İle Şerif Mardin’in Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelemesi”. *Turkish Studies-Historical Analysis 14(1),* 2019, 53-84.

Çaycı, A., “Zaman ve Sanat Bağlamında Çark-ı Felek Motifi”, *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu (08-11 Ekim 2015 Konya) Bildiriler Kitabı II,* İstanbul 2016, 299-306.

Çaycı, A., *Anadolu Selçuklu Sanatı’nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Ankara 2002.

Çaycı, A., *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*, Konya 2017.

Çayırdağ, M., “Huand Hatun Külliyesi”, *TDVİA*, İstanbul 1998, *XVIII,* 261-262.

Çelik, B., *Ordu İli Ünye İlçesi Hacı Osman Ağa Camii Haziresindeki Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2012.

Çelik, G., “Sultan Abdülmecid Camileri ve Süslemeleri”, *Sanat Tarihi Defterleri, VII,* 2003, 67-111.

Çelik, Z., *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti “Değişen İstanbul*” (çev. Selim Deringil), İstanbul 1998.

Çerkez, M., "Eyüp Sultan Mezartaşlarında Kandil Motifleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu III Tebliğler,* İstanbul 2000, 338-365.

Çerkez, M., *Merzifon’da Türk Devri Mimari Eserleri,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

Çeşmeli İ., *Antik Çağ’dan XIII. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*, İstanbul 2007.

Çetin, O., “Osmanlı Mezar Taşlarında Bitkisel Motifler Etrafında Gelişen Kültür ve İnanç Dünyası: Eyüp Örneği”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi,* (6)36, 1189-1197.

Çetin, Y., “Silvan Ulu Camii’nin Plan Bakımından Bir Değerlendirmesi ve Anadolu Türk Cami Mimarisine Katkıları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 30,* Erzurum 2008, 21-40.

Çetin, Y., "Türk-İslam Bezeme Sanatında Gamalı Haç (Svastika) İle Çarkıfelek Motiflerinin Köken ve İkonografik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme", *SSS Journal (Social Sciences Studies Journal), 3(8),* 2017, 353-365.

Çetinaslan, M., *Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri* (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012.

Çetinkaya Karafakı F.-Çetinkaya, Ç., "Türk Süsleme Sanatında Gül'ün Kullanımı", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(2),* 2015, 1-13.

Çetinkaya, T., *1135/1722 Tarihli Sicil Defterine Göre Trabzon'un Sosyal Tarihi*, (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

Çetinor, B. "Doğu Karadeniz ve Evleri", *İlgi Dergisi 44,* 1986, 15-22.

Çiçek, F., *XVIII. yüzyılda Trabzon Şehri (1700-1725),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2020.

Çilingir, S., "*Hitit Tapınak Kentleri"* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011.

Çizmeci, H., *Trabzon Gülbahar Hatun Camii ve Türbesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2020.

Çobanoğlu, A. V., "Laleli Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2003, *XXVII,* 86-89.

Çobanoğlu, A. V., "Osmanlılar", *TDVİA*, İstanbul 2007, *XXXIII,* 580-589.

Çobanoğlu, A. V., "Zengiler", *TDVİA*, İstanbul 2013, *XLIV,* 251-260.

Çobanoğlu, A.V, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2009, *XXXVII,* 497-503.

Çobanoğlu, A.V., "Akşehir Ulu Cami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 84-85.

Çobanoğlu, A.V., "Divriği Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 95-96.

Çobanoğlu, A.V., "Ramazanoğulları", *TDVİA*, İstanbul 2007, *XXXIV,* 445-447.

Çok, B., "Anadolu Selçuklu Dönemi (1071-1308) Çinili Mihrap Bordürlerinde Tezyinat" *7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, Kilis, 2018, 201-228.

Çok, B., *Anadolu Selçuklu Dönemi Çinili Mihraplarda Tezyinat,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018.

Çokay, M. Ö., "Seccâde ve Saf Seccâdelerdeki Bazı Motiflerin İkonografik Değerlendirmeleri", *İstem, Yıl:5(9),* 2007, 189-210.

Çolak, M., "Türkçenin Söz Varlığında "Kılıç", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7(4),* 2018, 2154-2188.

Çonkor, B., "Hakikati ve Mahiyeti Açısından Kur'ân'da Adalet Terazileri", *Dini Araştırmalar, 23(57),* 2020, 117-142.

Çoruhlu, Y., "İsfahan Mescid-i Cuma", *TDVİA*, İstanbul 2000, *XXII*, 504-506.

Çoruhlu, Y., *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatında Orta Asya ile Bağlantılar,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.

Çoruhlu, Y., *Türk Mitolojisinin Ana Hatları,* İstanbul 2002.

Danışman, G.H.H. "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği-Bafra, İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gölçeli Camii'nin İncelenmesi*", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri 1,* Ankara 1998, 135-144.

Daş, E., "Çeşme Mezarlığındaki Mimari Tasvirli Mezar Taşları", *Sanat Tarihi Dergisi, VIII (8),* İzmir 2019, 21-32.

Daş, E., "Mezar Taşlarında Svastika ve Çarkıfelek Sembollerinin Kökeni ve Anlamı", *I. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Sempozyumu (19-21 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı,* Aydın 2018, 199-206.

Davutoğlu, A., *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, *XV*, İstanbul 1975.

Dedeoğlu, M., *Hatay Cami ve Mescitlerinde Taş Süsleme, (*Yayımlanmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.

Delikgöz, Ö.-Alıç, F., "Osmanlı İstanbul'unda Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, I,* Ankara 2010, 113-131.

Deliorman Orhan, Didem vd., "Anadolu Medeniyetlerinde Asma (Vitis vinifera L.)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 30(50),* 2011, 69-80.

Demir Koç, Z., *Osmanlı Dönemi'nde Trabzon Kenti'nde Camiye Dönüştürülen Kilise Yapılarının Değişiminin Mimari Analizi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa 2020.

Demir, N., "Trabzon ve Yöresinde Ahşap Camiler", *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 29*, Ankara 2004, 169-188.

Demir, N., "Ordu ve Yöresinde Serendiler", *Kültür ve Sanat Dergisi 36*, Ankara 1997, 42-45.

Demir, N., Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı, Ankara 2005.

Demirel, S. "Hitit İdarî Sistemi İçerisinde Tapınakların Konumu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 40,* 2014, 1-6.

Demiriz, Y., "Acanthus; Türkiye'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi 3(3),* 19-29.

Demiriz, Y., "Sinan Mimarisinde Bezeme" *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri I,* İstanbul 1988, 465-474.

Demiriz, Y., "Türk Sanatında Bahar Açmış Meyva Ağacı Motifi", *I. Milli Türkoloji Kongresi, Tebliğler,* İstanbul 1980, 387-400.

Demiriz, Y., *İslam Santında Geometrik Süsleme*, İstanbul 2004.

Demiriz, Y., *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453),* İstanbul 1979.

Demirpolat, A.-Akça, G,, "Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema", *EKEV Akademi Dergisi, 36,* 2008, 119-132.

Demirsar, B. "Şişli Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *VII*, 185-186.

Demirsar, B., "Emirgân Camii", *DBİA,* İstanbul 1994, *III*, 169-170.

Demirtaş B., "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(13),* 2007/2, 389-408.

Denel, S., *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri,* (Yayımlanmamış DR Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1982.

Deniz, B., "Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Cami", *Ege Üniversitesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi IV*, İzmir 1988, 19-56.

Deniz, B., "Anadolu - Türk Halı ve Düz Dokumalarında Lâle Motifi", *BELGÜ, 4,* 2019, 17-45.

Deniz, Ş., "Sultan Abdülmecid Vakıflarından Çırağan Mecidiye Camii", *Vakıflar Dergisi, XLIII,* Ankara 2015, 105-118.

Denknalbant A, "Silvan Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 114-115.

Denknalbant, A., "Niksar Ulu Camii Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi, XL,* Ankara 2013, 9-32.

Denknalbant, A., "Taşkın Paşa Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2011, *XL*, 149-151.

Denktaş, M., *Divriği'de Osmanlı Camii ve Çeşmeleri*, Sivas 2010.

Derin, S.,"Tarihî Süreçte Eyüp Sultan Camisi", *Sanat Tarihi Dergisi, 25/2*, İzmir 2016, 177-191.

Devellioğlu, F., "Mihrab", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* (Haz. Aydın Sami Güneyçal), Ankara 1996, 646.

Diez, E., "Mihrab", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, *VIII,* 294-301.

Dizel, Taner.-Özkaya, K., "Geleneksel Türk Motiflerinin Bazı Örneklerinin Marketri (Kakmacılık) Tekniğiyle Mobilya ve Ahşap Yüzeylerde Uygulanması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 37,* Denizli 2019, 261-279.

Dodds, J., "Endülüs Sanatları", (Çev.Ahmet Gedik), *İSTEM, 14,* Konya 2009, 449-470.

Doğan, A. "Vallaury'nin Klasist Cephe Tasarımları", (Haz. Gözde Çelik), *Geç Osmanlı Döneminde Sanat, Mimarlık ve Kültür Karşılaştırmaları,* İstanbul 2016, 192-196.

Doğan, G., "İstenmeyen Barış Pasarofça'da Osmanlı-Venedik Diplomatları ve Diplomatik Tavırları", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul 2019, 111-128.

Doğan, İ., *1863 Numaralı Trabzon Şeri'yye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2020.

Doğan, N. Ş., "Niğde'deki Türk Dönemi (13-15. Yüzyıl) Yapılarında Taç Kapı-Mihrap Tasarımı ve Bezeme İlişkisi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 30(1),* Ankara 2013, 115-140.

Doğan, S., "Haseki Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1997, *XVI,* 370-372.

Doğan, S., "Hubyar Mescidi", *TDVİA*, İstanbul 1998, *XVIII,* 271-272.

Doğan, T. vd., "Cihanoglu Ailesi Tarafından İnşa Ettirilen Camilerin Duvar Resimlerinde Renk Okumaları", *VI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi Sanat Etkinlikleri (12-14 Mayıs 2016),* Konya 2016, 323-329.

Doğanay, A., "Osmanlı Mimarisinde Tezyinat", *Osmanlı Ansiklopedisi* Ankara 1999, *XI,* 324-334.

Doğanay, H.,-Orhan, F. "Şavşat'ta Geleneksel Köy Meskenleri ve Başlıca Sorunları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 18(1),* Erzurum 2014, 273-297.

Doğantaş, M., "Amasya Yöresi Ahşap Sanatı", *Sanatsal Mozaik Dergisi, 3(3),* İstanbul 1998, 64–68.

Dolunay, A., Lalenin Osmanlı ve Hollanda Sanatındaki Yansımaları", *Kalemişi Dergisi, 7(15),* 2019, 163-173.

Dover, *Empire Designs*, CD Room&Book.

Dönmez, E. N., "Osmanlı Dönemi'nde Ahşap Sanatı", *Kültürler Başkenti İstanbul,* İstanbul 2010, 426-429.

Dönmez, E.N., "İznik Yeşil Camii ve Türk Mimarisindeki Yeri*", Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Armağan Kitaplar Dizisi I, (Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı), 2*, Antalya, 2008, 807-832.

Duggan, T. M., "İslam Sanatında Zikzak Deseni ve Anlamları Üzerine Bir Okuma", *Akdeniz Sanat Dergisi, 13(23) Özel Sayı,* 2019, 781-800.

Duran, G., "Osmanlı Tezhip Sanatında Natüralist Üslûpta Çiçekler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31,* 2018/2, 177-199.

Duran, R., "Menteşeoğulları Beyliği Mimarisi" *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, *VIII*, 133-142.

Duran, R., "Türk Süsleme Sanatlarındaki Motif ve Kompozisyonların Kültürel Kaynakları: Mitler ve Destanlar Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8,* Konya 2002, 165-167.

Durmuş, A., *Giresun ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2000.

Durmuş, G., *Amasya Merkez'de 13. Yüzyıl Selçuklu Yapılarda Taş Süsleme Programı,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

Dursun, D., "Tük Siyasi Hayatında Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XIV*, 581-592.

Dursun, Ş., *Anadolu Selçukluları Dönemi Kayseri Türbelerinde Taş Süslemeciliği,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

Durukan, A., "Firuz Bey Camii ve Medresesi", *TDVİA*, İstanbul 1996, *XIII,* 138-140.

Durukan, A., "İlyas Bey Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2000, *XXII,* 164-166.

Durukan, A., "Menteşe Beyliği Zamanında Balat (Antik Miletus/Palatia)", *Beylikler Dönemi Kültür ve Sanatı Sempozyum Bildirileri (16-17 Nisan 2003),* İstanbul 2014, 83-134.

Duymuş Florioti, H. H., "Eski Yakındoğu'da "Nar" Sembolizmine Dair Bir Derleme Çalışması", *Tarih Okulu Dergisi, 8(XXII),* 2015, 19-38.

Dülgerler, O. N., *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*, Ankara 2006.

Düzenli, H. İ., "Sedat Çetintaş Trabzon'da, Yıl 1937", *Arredamento Mimarlık Dergisi, 214,* İstanbul 2008, 98-105.

Düzenli, H. İ., "Sedat Çetintaş Trabzon'da, Yıl 1937", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, İstanbul 2010, 353-365.

Eastmond, A., *Art and Identity in Thirteenth Century Byzantium; Hagia Sophia and The Empire of Trabizonid,* London 2004.

Eberhard, V., *Çin Simgeleri Sözlüğü*, İstanbul 2000.

Edhem, H., *Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon 2001.

Eker, İ., "Anadolu'da Lale Kültürü", *Bağbahçe Dergisi,* Temmuz-Ağustos 2014, 24-25.

El-Said I.-Parman, A.,*Geometric Concepts in Islamic Art,* London 1976.

Ençakar, O., "Kıyamet Günü Amellerin Tartılacağı Mizan", *İlim Dergisi, 18,* 2017, 12-18.

Erdal, Z., "Mardin Ulu Cami Üzerine Yeni Görüşler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17/Özel Sayı 2*, Van 2017, 433-447.

Erdem, M., "Yollarbaşı Ulu Camii Mihrabındaki Figürlü Çiniler", *İDİL,* 7/44, 2018, 403-408.

Erdemir, H., "Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *XIV*, 641-646.

Eren, S., "Trabzon Gülbahar Hatun Camii Haziresi'ndeki Erkek Mezar Taşları", *Dini Araştırmalar, 14(40),* Ocak- Haziran 2012, 222- 246.

Eren, S., "Trabzon Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki 19. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme", *KAREN* (*Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 6/11),* 2020, 345-363.

Eren, S., "Trabzon Tavanlı Cami Haziresi 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 46,* 2018, 91-122.

Eren, S., *Trabzon Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri ile Küçük İmaret Mezarlığındaki Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

Ergun, P., *Türk Kültüründe Ağaç Kültü,* Ankara 2004.

Erhan Afyoncu, S., "III. Ahmed'in Gözünden Pasarofça Barışı", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul 2019, 1-18.

Erim, N., *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları),* Ankara 1953.

Eriş, M., "Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Hareketleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XIV*, 593-605.

Erol Canca, G., "Gülnuş Emetullah Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesinin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri", *I. Üsküdar Sempozyumu (23-25 Mayıs 2003) Bildiriler Kitabı II,* İstanbul 2003, 90-104.

Ersoy, A., *15. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği,* İstanbul 1993.

Ersoy, B., "Bergama Ulu Camii", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, *IV*, İzmir 1988, 57-66.

Ersoy, N., *Semboller ve Yorumlar*, İstanbul 2007.

Ertuğrul, Ö.- Çobanoğlu, A.V., "Kemaleddin Bey", *TDVİA*, İstanbul 2002, *XXV*, 230-231.

Eryavuz, Ş., "Hacı Kılıç Camii ve Medresesi", *TDVİA*, İstanbul 1996, *XIV*, 488-489.

Erzincan, T., "Mihrap", *TDVİA,* İstanbul 2005, *XXX*, 30-37.

Esemenli, D., "Alaeddin Cami ve Medresesi", *TDVİA*, İstanbul 1989, *II*, 328-329.

Esin, E., "'KÜN-AY' (Ay-Yıldız Motifinin Proto-Türk Devirden Hakanlılara Kadar İkonografisi)", *VII. Türk Tarih Kongresi (25-27 Eylül 1970) Bildiriler Kitabı I,* Ankara 1972, 313-359;

Esin, E., *Ötüken Yış (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)*, *Atsız Armağanı,* İstanbul 1976.

Esin, E., *Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar),* İstanbul 1979.

Eskici, B., *Ankara Mihrapları*, Ankara 2001.

Etikan, S., "Seccade Halılarda Kullanılan Bazı Motifler ve Bu Motiflerin İslam Sanatında Yeri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi,* Ankara, 2007, 545-563.

Evliya Çelebi, *Seyahatname,* I-II. (Haz. Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş), İstanbul 1996.

Evren, E., vd., "Sultan Ahmet Camii'nde Arkeojeofizik Çalışmalar", *Vakıf Restorasyon Yıllığı, 4,* İstanbul 2012, 99-112.

Eyice, S.,"Aziziye Cami", *TDVİA*, İstanbul 1991, *IV,* 347.

Eyice, S,, "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XV,* 284-309.

Eyice, S., "Alaeddin Cami", *TDVİA*, İstanbul 1989, *II*, 324-327.

Eyice, S., "Ayazma Camii", *DBİA,* İstanbul 1993, *I*, 471-472.

Eyice, S., "Ay-Yıldız'ın Tarihi Hakkında" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 13,* İstanbul 1987, 31-66.

Eyice, S., "Batılılaşma", *TDVİA,* İstanbul 1992, *V,* 158-162.

Eyice, S., "Bayezıd II. Cami ve Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1992, *VI,* 40-49.

Eyice, S., "Camiler", *DBİA*, İstanbul 1994*, II,* 375-382.

Eyice, S., "Cem Sultan Türbesi", *TDVİA*, İstanbul 1993, *VII,* 286-287.

Eyice, S., "Davud Ağa", *TDVİA,* İstanbul 1994, *IX*, 24-26.

Eyice, S., "Eyüp Sultan Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XII,* 9-12.

Eyice, S., "Eyüp'de Zal Mahmud Paşa Camii", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu V (11-13 Mayıs 2011) Tebliğler,* İstanbul 2002, 12-21.

Eyice, S., "Fatih Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XII*, 244-249.

Eyice, S., "Fatih Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *III*, 265-270.

Eyice, S., "Kılıç Ali Paşa Külliyesi"*, DBİA,* İstanbul 1994, *IV,* 557-558.

Eyice, S., "Nuruosmaniye Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2007, *XXXIII,* 264-266.

Eyice, S., "XVIII. yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı, 9(10),* İstanbul 1981, 163-190.

Eyice, S., *İstanbul: Petit Guide A Travers Les Monuments Byzantins et Turcs,* İstanbul 1955.

Fehervari, G., "Mihrap", *The Encylopaedia of Islam,* Leiden 1993, *VII,* 8.

Fehervari, G., "Sanat ve Mimari" (çev. İrfan Pamuk - Enver Pamuk), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, IV*, İstanbul 1989, 245-281.

Ferguson, G., *Sign & Symbols in Christian Art*, New York 1961.

Fraenkel, S., *Die Aramaischen Fremdwörter im Arabischen,* Leiden 1886.

Furtuna, Ç. *Samsun Çarşamba'da Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Ahşap Camilerin Belgelenmesi ve Vernaküler Mimari Miras Bağlamında Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2018.

Gabriel, A., *Voyages Archeologiques Dans la Turquie Oriantale I,* Paris 1940.

Gangal, M., *2039/225 No'lu Trabzon Şer'iyye Siciline (Vr.1-70) Göre Şehrin İdari, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapısı (H. 1301-1305/M. 1883-1888),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2004.

Gedikoğlu, H., *Akçaabat I,* Trabzon 1996.

Gezgin, D., *Bitki Mitosları*, İstanbul 2010.

Ghul, M.A., "Was the Ancient South Arabian Md/Qnt the Islamic Mihrab?", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 25,* London 1962, 331-335.

Giray, K., Arkeoloji ve Sanat Tarihi Osmanlı'da Batılılaşma Döneminin Dinamikleri Tarihsel Çerçeve, Toplum ve Kültür", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi,* Ankara 2009.

Goloğlu, M., *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar,* Ankara 1975.

Goodwin, G., *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İstanbul 2012.

Göğebakan, Y., "İnanç Sistemleri İçerisinde Yer Alan Tufan Miti ve Bunun Resim Sanatına Yansımaları", *Sanat Tarihi Dergisi, XVIII,* 2016, 55-74.

Gök, D., *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Bezeme Sanatının Gelişimi: Bursa Emir Sultan Cami Bezemeleri Üzerine Bir İnceleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa 2018.

Gök, N.,-Kutlu M., "Hilal ve Ay-Yıldız Motifi, Sembol ve İdeolojik Kullanım" *Doğu Batı 8(31),* Ankara 2005, 266-287.

Gök, S., "Balat İlyas Bey Camiinin Taş Süslemeleri Hakkında Bir Araştırma", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Gönül Öney'e Armağan*, İzmir 2002, 309-320.

Görür, M., "Amasya Gök Medrese Camii Taş Süsleme Programı", *Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildiriler II,* Ankara 2000, 1-10.

Görür, M., "Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, *VIII,* 46-61.

Görür, M., *Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme 1300-1435,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

Grabar, O., "Notes sur le mihrab de la Grande Mosquee de Cordoue" *Constructing the Study of Islamic Art, I, 650-1100,* Leiden, 1988, 115-118.

Grabar, O., *İslam Sanatının Oluşumu*, İstanbul 1988.

Grimal, P., "Cornucopia", *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma,* İstanbul 1997, 61.

Güç, A., "İslamda kıble", *TDVİA,* İstanbul 2005, *XXV*, 365-369.

Güç, A., "Kıble", *TDVİA,* İstanbul 2002, *XXV*, 364-365.

Güleç, H., "Sütre", *TDVİA*, İstanbul 2010, *XXXVIII*, 180-181.

Güler, A. vd., "Geleneksel Çanakkale Seramikleri Kapsamında Sürdürülebilirlik Araştırması", *SSS Journal (Social Sciences Studies), 5(50),* 6609, 6622.

Güler, G., "Urfa Mevlid-İ Halil (Dergah) Camii Haziresindeki Mezartaşları Süslemeleri*" İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa, Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa, IV*, Şanlıurfa 2018, 43-55.

Güler, G., *Ani Orta Çağ Eserlerinde Taş Süsleme,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

Güler, M.-Aktuğ Kolay, İ., "12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri", *İTÜ Dergisi/a, 5(2),* İstanbul 2006, 83-90.

Gülşen, N., "Develi Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 94-95.

Gültekin, G., "Feneryolu Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *III,* 290-291.

Gültekin, R. E., "Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi", *Turkish Studies, 3(5),* 2008, 9-31.

Gümüştekin, N., "Anadolu ve Diğer Kültürlerde İşaret ve Simgelerde Anlam", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(26),* 2011, 103-117.

Gün, R. vd., "Vezirköprü Yöresinde Bulunan 17-18. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40*, Samsun 2016, 37-75.

Günay, R., *Sinan'ın İstanbul'u Osmanlı Başkenti İstanbul'u Taçlandıran Mimar Sinan Yapıları*, İstanbul 2014.

Gündoğdu, H., "Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Osmanlı Külliyeleri İçindeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III (25-27 Mart 2016) Bildirileri, Kocaeli 2016,* 2781-2808.

Gündoğdu, H., "İkonografik Açıdan Türk Sanatında Rûmî ve Palmetler", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar,* Ankara 1993, 199-201.

Gündoğdu, H., "Osmanlı Klasik Dönem Sonu Külliye Anlayışı Bağlamında Üsküdar Yeni Valide Külliyesi", *Üsküdar Sempozyumu VII (2-4 Kasım 2012) Bildiriler Kitabı I,* İstanbul 2012, 115-137.

Gündoğdu, H., "Sivrihisar Alemşah Kümbeti'nin Mimarisi, Geometrik ve Figürlü Plastik Süslemeler Üzerine", *Vakıflar Dergisi, XVI,* Ankara 1982, 135-142.

Gündoğdu, H., *Dulkadırlı Beyliği Mimarisi,* Ankara 1986.

Güneş, H., "Zülfikar: Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 86,* 2018, 9-20.

Gürbıyık, C., "Demirci Küpeler Köyü Camii Duvar Resimleri ", *Art-Sanat, 13,* 2020, 143-167.

Gürsoy, E., "Uşak'ta Perde Motifli Mihraplar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(10),* Mart 2015, 146-157.

Gürsoy, Ü., "Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı", *Hacı Bektaş Veli Dergisi, 61,* 2012, 43-54.

Gürsu, N., *Türk Dokumacılık Sanatı Çağlar Boyu Desenler,* İstanbul 1988.

Güzel, G., *Mardin'deki Osmanlı Dönemi Mimari Yapılarında Taş Süsleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010.

Hacıahmetoğlu, İ., *Gümüşhane İl Merkezindeki Türk-İslâm Devri Mimari Eserler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

Hacıfettahoğlu, İ., "Sedat Çetintaş ve 'Trabzon'un Sanat Eserleri' Raporu", *Trabzon Fetih Yıllığı,* Ankara, 1994, 81-82.

Hacısalihoğlu, M., "Ayanlık Döneminde Tonya ve Akçaabat'ta Hacısalihoğlu Ailesi: Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (26-28 Nisan 2013) Bildiriler,* Trabzon 2014, 43- 62.

Hakyemez, H. N., *Çorum Camilerinde Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemine Ait Ahşap Minberler, Vaaz Kürsüleri ve Kapılar,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2019.

Halıcı, E., "XVIII- XX. Yüzyılda Osmanlı Sanat Ortamı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 69*, 2020, 577-628.

Hamilton, E., *Mitologia* (Çev. Ülkü Tamer), İstanbul 1994.

Hamzaoğlu, H., "Ormanın Güzel Kokulu Efsanesi: Defne Ağacı", *Yeşil Dünya Dergisi, 56 (4-5-6),* 2019, 32-37.

Hançerlioğlu, O., *Dünya İnanışları Sözlüğü,* İstanbul 2000.

Hanioğlu, Ş., "Batılılaşma", *TDVİA,* İstanbul 1992, *V,* 148-152.

Hanoğlu, C., - Bayhan, A.A., "Rize Şehir Merkezi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Bezemeli Kadın Mezar Taşları", *Turkish Studies, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı), 12/3,* Ankara 2017, 235-308.

Harekat, İ. – Beksaç, E., "Mağrip", *TDVİA,* İstanbul 2003, *XXVII,* 314-322.

Harris Brandts S., vd., The Wooden Mosques Of Adjara, *Georgia Islamıc Archıtectural Herıtage In Georgi*, Gürcistan 2018.

Haskan, M.N., *Eyüplü Meşhurlar, 2,* İstanbul 2014.

Hasol, D., "Mihrab", *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 2016, 322.

Hatipoğlu, O., *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinat,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.

Hattstein, M. – Delius, P., *İslam Sanatı ve Mimarisi*, İstanbul 2005.

Herzfeld, E.E., "Die Genesis der Islamischen Kunst und das Mshatta-Problem" Der Islam: *Journal of the History and Culture of the Middle East 1(1),* Strassbourg, 1910, 27-63.

Hibrî, A., *Enîsü'l-Müsâmirîn Edirne Tarihi 1360-1650*, (Çev. R. Kazancıgil), İstanbul 1999.

Hillenbrand, R., *Islamic Art and Architecture* (Çev. Çiğdem Kafescioğlu) *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, İstanbul 2005.

Horovitz, J., "Bemerkungen Zur Geschichte Und Terminologie Des Islamischen Kultus," *Der Islam, 16,* 1927, 261-262.

Horuluoğlu, Ş., *Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri,* Ankara 1983.

Işık, R., "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9/2* Elazığ 2004, 89-106.

İbn Hanbel, II/169 *40 Hadiste Namaz.*

İlkhan Söylemez, D., *Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami Cephelerinde Taş Süsleme (1703-1839),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

İltar, G., "Giresun Müzesindeki Osmanlı Dönemi Sancak Alemleri", *KAREN (Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi), 1/1,* Trabzon 2015, 95-118.

İltar, G., "Tekke Köyü Hacı Abdullah Halife Camisi Duvar Resimleri", *Vakıflar Dergisi, XLII,* Ankara 2014, 69-80.

İltar, G., *Giresun İli Kentsel Konut Mimarisi*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilmler Enstitüsü, Ankara 2011.

İltar, G., *Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

İnan, A., "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4,* 1952, 19-30.

İnan, K., "Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656), *Osmanlı Araştırmaları Dergisi, XVIII*, İstanbul 1998, 161-186.

İnan, K., "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998) Bildiriler,* Trabzon 1999, 141-151.

İnan, Y.Z., *Türklerde Batılılaşma Akımı ve İslamda Batılı Düşünce*, İstanbul 1971.

İnce, K., "III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud Dönemi (1789-1839) Osmanlı Mimarisi Hakkında", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara 1999, *X*, 276-286.

İnce, K., "Kabataş Köyü Merkez Camii/Çaykara/Trabzon", *Vakıflar Dergisi, XXVIII*, Ankara 2004, 225-236.

İnce, K., "Osmanlı Sanatının 1789-1839 Dönemine Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *XV*, 285-309.

İnci Fırat, N., "XX. Yüzyıl Başlarında Görülen Osmanlı Mimarisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, *X*, 287-297.

İnci, N., "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler." *Vakıflar Dergisi, XIX,* Ankara 1985, 223-236.

İpşirli, M., "Gülnuş Emetullah Sultan", *TDVİA,* İstanbul 1996, *XIV*, 248-249.

İrepoğlu, G., *Lale: Doğada, Tarihte, Sanatta,* İstanbul 2017.

İslimyeli, N., "Arma", *Sanat Terimleri Ansiklopedisi,* Ankara 1973, *I*, 41.

İşcan, A., "Geleneğin İzinde Bir Su Kabı: İbrik", *Anadolu Şehrinin Günlük Hayatında Su Kültürü,* Ankara 2013.

Kafesoğlu, İ., *Eski Türk Dini*, Ankara 1980.

Kahrıman, Ö., *Trabzon'daki Türk Devri Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2003.

Kalafat Alpaslan, T.D., "Türk Grafik Sanatının Doğuşu ve İbrahim Müteferrika", *Türkbilig, 12,* 2006, 192-200.

Kalafat, Y., *Halk İnançlarından Mitolojiye I, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnanışları,* Ankara 2009.

Kalafat, Y., *Kodlar-Kültler-I, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları,* Ankara 2009.

Kalfazade, S., "Başçı İbrahim Cami", *TDVİA*, İstanbul 1992, *V*, 128.

Kalfazade, S., "Birgi Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII*, 86-87.

Kalfazade, S., "İsa Bey Cami", *TDVİA*, İstanbul 2000, *XXII,* 476-478.

Kalfazede, S.-Ertuğrul, Ö., "Kandil ve Kandil'in Motif Olarak Anadolu Türk Sanatı Kullanımı Üzerine", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2(5),* 1989, 23-34.

Kara, V., *1916 Numaralı Trabzon Şer'İyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1160-1161/M. 1747-1748),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2019.

Karaca, N., "Türk Çini Sanatında Kullanılan Motifler ve Anlamları Üzerine Bir Derleme", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (18-19-20 Mayıs 2017 Alanya) Güzel Sanatlar Bildiriler Kitabı,* Elazığ 2017, 255-270.

Karadeniz, E., *Trabzon Of İlçesindeki Mimari Eserler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2017.

Karagöz, İ., *Grek Bizans ve Eski Tük Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları,* Trabzon 2006.

Karahasanoğlu, S., "Maçka-İstanbul Arasında Bir Osmanlı Alimi, Karahasanoğlu Mehmed Ali Efendi (1852-1914), *Tarih İncelemeleri Dergisi XVII(1),* 2012, 149-183.

Karakaya, E., "Çapanoğlu Camii", *TDVİA,* İstanbul 1993, *VIII*, 219-220.

Karakaya, E., "Menteşeoğulları", *TDVİA*, İstanbul 2004, *XXIX*, 153-156.

Karakaya, E., "Muradiye Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2016, *XXXI*, 201-203.

Karamağaralı, B., "Edirne Eski Caminin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri", *Vakıflar Dergisi, IX,* Ankara 1971, 331-336.

Karaseki, Z., *Ankara Aslanhane - Ağaç Ayak Camilerinin Ahşap Süsleme Özellikleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007.

Karataş, İ.E., "Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-I Kehf Sembolleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 17(3),* 2019, 469-492.

Kardeşlik, S., "Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu Geleneğindeki Halılarda Kozmolojik ve İkonografik Boyut", *Restorasyon Dergisi*, Ocak 2001, 73-90.

Karpuz, E., "Anadolu'daki Geleneksel Süslemeli Bakır Mutfak Kapların Tasarımı", *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (20-23 Kasım 2017) Maddi Kültür Bildiriler Kitabı,* Ordu 2019, 263-292.

Karpuz, E., "Lâdik (Konya) Halıcılığının Günümüzdeki Durumu", *Arış Dergisi, VII,* 2012, 42-73.

Karpuz, H. "Rize Çayeli Ormancık Köyü Camii", *Prof. Dr.. Yılmaz Önge Armağan Kitabı,* Konya 1993, 253-262.

Karpuz, H., "Doğu Karadeniz Camilerinde Mimari Süsleme", *Sevgi ve Sabır Abideleri Doğu Karadeniz Camileri*, İstanbul 2017, 5-6.

Karpuz, H., "Geleneksel Trabzon Evleri", *Kültür ve Sanat Dergisi 18*, Ankara 1993, 19-22.

Karpuz, H., "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", *Vakıflar Dergisi, 21*, İstanbul 1990, 281-298.

Karpuz, H., *Trabzon İl Merkezi ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar,* Kültür Bakanlığı Yayınları/1828, Ankara 2018.

Karpuz, H., *Trabzon,* Ankara 1990.

Kartal, Ş., *Haseki Hürrem Sultan Yapıları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012.

Katrancı Kasalı, B., "Sinirli Köyü Camii Duvar Resimleri", *Sanat Tarihi Dergisi, 28(2),* İzmir 2019, 595-615.

Kaya Zenbilci, İ., "Kozalak: Sanat Tarihi Bağlamında Bir Motifin Gizemini Okumak", *Orta Çağ'dan Postmodernizme Sanat Tarihi Okumaları,* 212-250.

Kaya, İ., *Kayseri'de Eratna Dönemi Türbelerinde Taş Süsleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2017.

Kaya, M., *Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri,* İstanbul 2007.

Kayhan, E.-Etikan, S., "Milas Firuz Bey Camii Süslemeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10/49,* 2017, 222-241.

Kaynar, H., "19. Yüzyıl Sonrası Dokunan Sivas Halısı Desenlerinde Bitkisel Motifler ve Özellikleri", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 13(26),* 2018, 221-244.

Kazaz, E., *Trabzon Kırsal Cami Mimarisi,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2016.

Kazaz, E.,- Tuluk, Ö. İ., "Vadiler Bağlamında Akçaabat Kırsal Cami Mimarisi: Kalanima (Söğütlü), Sera ve İspendam (Çatalzaytin) Deresi Vadileri", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu, (12-14 Ekim 2018, Bildiriler II,* Trabzon 2019, 671-686.

Kerametli, C., "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağ ve Fildişi Kakmalar", *Türk Etnografya Dergisi, IV,* Ankara 1961, 5-13.

Keskin, E.- Kaya Zenbilci, İ., "Orta Çağ'da Bizans El Yazmalarında Görülen Örgü Kompozisyonları", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2),* Aralık 2017, 1137-1158.

Keskin, Ö. Ö., *Başlangıcından 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2018.

Keskin, Ö. Ö., "Trabzon Gülbahar Hatun (Hatuniye) Vakfı'na Ait Yapılar ve Sunduğu Hizmetler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi, XXX*, Trabzon 2021, 473-508.

Khazâie, M., *The Arabesque Motif (Islîmî) in Early Islamic Persian Art Origin, Form and Meaning,* London 1999.

Khoury, N. N. N., "The Mihrab Image: Commemorative Themes in Medieval Islamic Architecture", *Mukarnas, 9,* Leiden 1992,11-28.

Khoury, N. N. N., "The Mihrab: From Text to Form", *International Journal of Middle East Studies, 30,* Cambridge 1998, 1-27.

Kılıç Karatay, S., "Aksaray Ahşap İşçiliği ve Oyma Sanatı", *Journal of Awareness, 3(Özel Sayı),* 2018, 145-150.

Kılıç, Ü., "Trabzon İskender Paşa Vakfı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 4(4),* Trabzon 2008, 9-27.

Kılıçoğlu, S. - Pilehvarian, N. K., "Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri", *Megaron, 12(4),* İstanbul 2017, 605-618.

Kırıkçı, E., *12. ve 13. Yüzyılların Anadolu Türk Süsleme Sanatlarında Güneş, Ay ve Yıldız Simgelerinin Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Koçhan, N., *Anadolu Mimari Bezekleri Hellenistik Çağ Lotus-Palmet ve Yumurta Dizisi,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1987.

Koçu, R. E., "Arma", *DBİA,* Ankara 1958, *I,* 1035.

Koçyiğit, F., "Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(16),* Nisan 2014, 291-326.

Kolay, E.,-Erdoğan, O., "Zikzak: Bir Ortaçağ Motifinin Anadolu Yansımaları", *Mediterranean Journal of Humanities, IX/1,* 2019, 241-256.

Konrapa, M. Z., "Endülüs Mersiyesi Nizami Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi, 2,* İstanbul 1964, 165-187.

Konyar, H. B., "Van Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 120-121.

Korkut, T., "İşhan Manastır Kilisesi'nin Geometrik Plastik Bezeme Programı", *XX.Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (2-5 Kasım 2016) Bildiriler Kitabı II,* Sakarya 2017, 835-852.

Korkut, T., *Artvin ve Erzurum İllerindeki Bagratlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisinde Taş Bezeme*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016.

Kozanoğlu, M. T., *Yunan Mitolojisi*, İstanbul 1992.

Köksal, A., "Trabzon Müftüsü Ahmed Mahir Efendi ve Faaliyetleri (1867-1924)", *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019) Bildiriler Kitabı,* Trabzon 2020, 555-578.

Köprülü, M.F. – Köprülü, O.F., "Asa", *TDVİA*, İstanbul 1993, *III,* 450-452.

Köse, F., "Arşiv Belgelerine Göre Nuruosmaniye Camii İnşâsı-Tamirleri ve Onarımları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı, 5,* İstanbul 2012, 25-41.

Köşklü, Z.-Kındığılı, M. L., "Geleneksel Erzurum Evlerine Bir Örnek: Yaşar İkizler Evi*", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 63*, Erzurum 2018, 685-704.

Ksenophon, *Anabasis,* (Çev.Tanju Gökçöl), İstanbul 1998.

Kuban, D., "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *DBİA,* İstanbul 1994, *IV*, 43-46.

Kuban, D., "Lale Devri Mimarisi ve Bezemesi", *Osmanlı Mimarisi,* İstanbul 2016, 509-516.

Kuban, D., "Mihrimah Sultan Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *V,* 456-457

Kuban, D., "Nuruosmaniye Külliyesi", *DBİA,* İstanbul 1994, *V*, 100-103.

Kuban, D., "Rokoko Bezeme ve Barok", *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2016, 517-521.

Kuban, D., "Sinan", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara 1999, *X*, 190-201.

Kuban, D., "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *DBİA,* İstanbul 1994, *VII*, 542-543.

Kuban, D., *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965.

Kuban, D., *Divriği Mucizesi Selçuklular Çağında İslâm Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul 1999.

Kuban, D., *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, İstanbul 1998.

Kuban, D., *Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Tesekkülü*, İstanbul 1958.

Kuban, D., *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007.

Kuban, D., *Osmanlı'nın İstanbul'u Osmanlı Başkenti İstanbul'u Simgeleyen 112 Anıtsal Yapı,* İstanbul 2013.

Kuban, D., *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul 2002.

Kuban, D., *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul 1997.

Kuban, D., *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme,* İstanbul 1954.

Kuniholm, P. L., "Deondokronoloji Yöntemiyle Tarihlenmiş Osmanlı Anıtları", (Çev. Bilgi Altınok), *Osmanlı Arkeolojisi (Ed: Uzi Baram, Lynda Carroll),* İstanbul 2004, 100- 141.

Kuran, A., "Zal Mahmud Paşa Külliyesi" *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Hümaniter Bilimler I,* İstanbul 1973, 65-81.

Kuran, A., *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964.

Kuran, A., *Selçuklular'dan Cumhuriyete Türkiye'de Mimarlık,* İstanbul 2012.

Kuran, E., *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Ankara 1994.

Kurnaz, C., "Gül", *TDVİA*, İstanbul 1996, *XIV*, 219-222.

Kurnaz, M., *Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar,* Trabzon 2003.

Kurtaran, U., "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açıdan Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi, 35(60),* 2016, 97-139.

Kurtbil, Z. H., "Afyon Ulucami", *TDVİA,* İstanbul 2012, *XLII,* 82-83.

Kurtoğlu, F., *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız*, Ankara 1992.

Kurucu, M., *Ordu'nun Osmanlı Dönemi Mimari Dokusunun Gelişimi*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Van 2014.

Kuşoğlu, Z., "Gaziantep Yöresi Taş İşçiliği", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara 1999, *XI,* 356-359.

Kutlu, M.-Düzenli, H.İ., "Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda Cami Mimarisi", *Sosyoloji Divanı Dergisi, 7*, 2016, 89-108

Kutluay Küçük, S., "Sanat Tarihi Terminolojisinde Lotus ve Palmet", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri,* İstanbul 2000, 253-254.

Kutluay, S., *Divriği Ulu Cami ve Darüşşifasının Taş Süsleme Programı*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.

Kuyulu Ersoy, İ., "Batı Anadolu'dan Adalara Duvar Resmi Bağlamında Midilli'de Resimli İki Konut", *Sanat Tarihi Dergisi, 28(1),* 2019, 165-191.

Kuyulu, İ., "İzmir'de Osmanlı Dönemi Yapıları", *XII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999), Bildiri Kitabı, III/2.Kısım,* Ankara 1999,1-26.

Küçük, O., *Trabzon'un Çaykara, Dernekpazarı, Hayrat ve Of İlçelerindeki Osmanlı Dönemine Ait Bazı Ahşap Camiler (18-19. YY.),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2017.

Küçükömer, İ., *Düzenin Yabancılaşması (Batılılaşma),* İstanbul 2002.

Kürkçüoğlu, C*., Şanlıurfa İslam Mimarisinde Taş Süsleme*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998.

Kürklü, G., "Geleneksel Türk Ahşap Sanatı Kündekari ve Günümüz Teknolojisine Sahip Atölye Ortamında Yapılabilirliği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 11,* 2011, 13-20.

Lermioğlu, M., *Akçaabat Tarihi ve I. Genel Savaş-Hicret Hatıraları,* İstanbul 2011.

Lewis, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* (Çev. Boğaç Babür Tuna), İstanbul 2020.

Lowry, H. W., "Trabzon'daki Yeni Cuma Camii: Nasıl ve Niçin Bu Adı Almıştır?", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, 3,* İstanbul 1975, 103-112.

Lowry, H. W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, İstanbul 1981.

Mardin Ş, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4),* İstanbul 2004, 21-79.

Mardin Ş., "Türk Düşüncesinde Batı Sorunu", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4),* İstanbul 2004, 239-248.

Mardin, Ş., "19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı'da ve Türkiye'de İslâm". *Türkiye, İslâm ve Sekülarizm (Makaleler 5),* İstanbul 2006, 43-108.

Martínez, D.V.D, "*Hitit Dini, Tapınakları ve Kadın Görevlileri"* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

Menevşe, Ş., *13.-14. Yüzyıl Tokat Merkez Yapılarında Taş Süsleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

Merçil, E., "Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, *IV,* 479-508.

Merçil, E., "Anadolu Beylikleri", *TDVİA*, İstanbul 1991, *III,* 138-139.

Merçil, E., "Gazneliler", *TDVİA,* İstanbul 1996, *XIII,* 480-484.

Meyer, F. S., *A Handbook Of Ornament,* Karlsruhe 1920.

Miles, G.C., "Mihrab and Anazah: A Study in Early Islamic Iconography", *Arhaeologia Orientalia In Memoriam Ernst Herzfeld,* New York 1952, 156-171.

Miller, W., *Trebizond: The Last Greek Empire,* Amsterdam 1968.

Millet, G., "Les Monasteres et les Eglises de Trebizonde", *Bulletin de Correspondance Hellenique, 19,* 1895, 421-433.

Mollaoğlu Mollova, M., "Gün-Ay Kültü ve Türk Bayrağında Ay ile Yıldız", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, XXXIII-1/2,* Ankara 1997, 189-194.

Mülayim, S. - Çobanoğlu, A.V., "Selimiye Cami ve Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 2009, *XXXVI,* 430-434.

Mülayim, S. "Geometrik Kompozisyonların Çözümlenmesine Bir Yaklaşım, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, I,* 1982, 51-63.

Mülayim, S., "Arma" *TDVİA*, İstanbul 1992, *III,* 382.

Mülayim, S., "Beylerbeyi Cami ve Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 1992, *VI,* 75-77.

Mülayim, S., "Mukarnas",*TDVİA,* İstanbul 2006, *XXXI,* 126-128.

Mülayim, S., "Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi", *Anadolu (Anatolia), 20,* Ankara 1984, 141–153.

Mülayim, S., "Selçuklu Süsleme Sanatı", *Selçuklu Devrinde Kültür ve Medeniyet,* Kayseri 1991, 81-135.

Mülayim, S., "Selçuklu Süslemeciliğinde Tematik Sınıflama", *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, Ankara 1982, 495-508.

Mülayim, S., "Süleymaniye Cami ve Külliyesi"*, TDVİA,* İstanbul 2010, *XXXVIII,* 114-119.

Mülayim, S., *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı,* Ankara 1982.

Mülayim, S., *Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, İstanbul 1999.

Narçın, A., *Frigler,* İstanbul 2020.

Narçın, A., *Hattuşaş'ın Efendileri Hitit Dini*, İstanbul 2020.

Nasr, S. H., *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş,* (Çev. Nazife Şişman), İstanbul 1985.

Necipoğlu, G., *The Age of Sinan,* London 2005.

Necipoğlu, G., *Topkapı Scroll - Geometry and Ornament in Islamic Architecture,* Santa Monica 1995.

Nefes, E., "Giresun'da Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii, Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* Samsun 2009, 187-209.

Nefes, E., "Samsun'da Ahşap Bir Osmanlı Eseri, Ayvacık/ Tiryakioğlu Cami" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 28,* Samsun 2010, 151-174.

Nefes, E., *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2002.

Nemlioğlu, C., "Göçeli (Gökçeli) Camii", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II,* Konya 2001, 117-136.

Noldeke, T., *Neue Beitrdge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg 1910.

Ocak, S..-Doğanay, A., "İslam Mimarîsinde Mezhep Etkisi: Fas Câmileri Örneği", *İSTEM, 33*, Konya 2009, 89-109.

Okan, E., "Tykhe ya da Fortuna", *Düzce Üniversitesi Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(1),* 2016, 1-14.

Okçuoğlu, T., "Hamidiye Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *III,* 543-544.

Okçuoğlu, T., "Topkapı Sarayı, Hasekiler Dairesi'nde Yeni Bulunan Bir Çeşme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı, XXI,* İstanbul 2012, 89-114.

Okumuş, A., *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko*, İstanbul 2014.

Okumuş, E,. "II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XIV,* 647-655.

Okur, Ö., *Kayseri Anadolu Selçuklu Dönemi Camilerinde Geometrik Bezemeler* (Taş Tezyinat), (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011.

Olguner Ergene, P., *18.yy ve 19.yy Türk İşleme Motiflerinde Sembol Dili ve Sembolizm İçerikli Yeni Yorumlar,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Oral Patacı, Ö., "*Ampir Üslûbu'nda Bir Sultan Camii: Nusretiye", Akademik Bakış Dergisi, 59*, 2017, 169-207.

Oral, M. Z., "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, *V,* Ankara 1962, 23-79.

Oral, M. Z., "Harput Ulucami Duvarındaki Vergi Kitabesi", *VI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler,* Ankara 1967, 140-145.

Orman, İ., "Mihrimah Sultan Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2005, *XXX,* 40-42.

Orman, İ., "Şehzade Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2010, *XXXVIII,* 483-485.

Orman, İ., "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2013, *XLIV,* 109-111.

Ortaylı İ., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* İstanbul 2004.

Osmani, S., *Makedonya Türk Dini Yapılarında Ahşap Süsleme Sanatı (XIV.-XIX. yy),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

Ödekan, A., "Mihrab", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, *II,* 1244.

Ödekan, A., "Mukarnas Bezeme", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I,* İstanbul 1988, 475-478.

Ödekan, A., "Mukarnas Ögesinde Bezemesel Çesitlilik", *Prof. Dr. Kemal Söylemezoğlu'na Armağan,* İstanbul 1982, 87-95.

Ögel, B., "Selçuklu Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar", *Yıllık Araştırmalar Dergisi I,* Ankara 1957, 199-236.

Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş VI,* Ankara 1984.

Ögel, B., *Türk Mitolojisi I,* Ankara 1971.

Ögel, B., *Türk Mitolojisi II,* İstanbul 1971.

Ögel, S., "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Taş Üzerinde Cennet İmgelerinden Örnekler", *Sanat Tarihi Defterleri 3,* İstanbul 1999, 73-79.

Ögel, S., "18. ve 19. Yüzyılların Osmanlı Camilerinde Geleneksel Anlama Katkılar", *Semavi Eyice Armağanı İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, 269-280.

Ögel, S., "Anadolu Ağaç Oymacılığında Mail Kesim", *Sanat Tarihi Yıllığı I,* İstanbul 1965, 110-117.

Ögel, S., "Orta Çağ Çerçevesinde Anadolu Selçuklu Sanatı", *Malazgirt Armağanı,* Ankara 1972.

Ögel, S., *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı,* Ankara 1967.

Öksüz, M., "Kuruluşundan XIX. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış (1)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 5,* Trabzon 2005, 11-25.

Öksüz, M., "Trabzon Tarihi Yazımı Meselesi ve Ahmet Lütfi'nin "Trabzon Tarihi" (1876-1950)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 7,* 79-104.

Ölçay, H., *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Önal, R.Ç.-Köşklü, Z., "Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar", *Sanat Tarihi Dergisi, 29/2,* İzmir 2020, 707-743.

Önal, S., Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri, *Turkish Studies, 4/2,* 2009, 911-927.

Öncü, Ö. E., "Erken Ion Yapılarında Architrav ve Geisipodes", *OLBA, 10,* 2004, 143-171.

Önder, M., "Konya Mezar Taşlarında Şekil ve Süsler", *Türk Etnografya Dergisi, XII,* Ankara 1970, 5-16.

Önder, M., *Mevlâna Şehri Konya,* Konya 1962.

Öney, G., "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Anatolia, 12,* Ankara 1968, 17-26.

Öney, G., "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı, III,* İstanbul 1970, 135-149.

Öney, G., "İslam Süsleme ve El Sanatlarına Türklerin Katkısı", *İslam Sanatında Türkler*, İstanbul 1976.

Öney, G., *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları,* Ankara 1992.

Öney, G., *Beylikler Devri Sanatı (XIV- XV. Yüzyıl),* Ankara 2007.

Önge, Y., *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları*, Ankara, 1997.

Öngül, A., "Tarih-i Cami-i Nuruosmani", *Vakıflar Dergisi, XXIV,* Ankara 1994, 127-146.

Önkol Ertunç, Ç. "Anadolu Selçuklu Dönemi Taçkapıları Süsleme Şeritlerinde Tezyinat", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5,* 2016, 114-131.

Ötüken, Y., "İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Süslemeleri", *Vakıflar Dergisi, XII,* Ankara 1978, 213-233.

Öz Çelikbaş, E., *Türk Sanatında Mistik Semboller*, (Yayımlanmamış SY Tezi), Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2018.

Öz, M., "Zülfikar", *TDVİA*, İstanbul 2013, *XL*, 553-554.

Öz, T., *İstanbul Camileri, 2,* Ankara 1997.

Özaydın, A., "Karahanlılar", *TDVİA*, İstanbul 2001, *XXIV*, 404-412.

Özbek, Y. "Anadolu Türk Mimarisinde Taş Süsleme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(14),* 2009, 141-169.

Özbek, Y., *Erken Osmanlı Mimarisinde Taş Süsleme*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

Özcan, A., "300. Yılında Karlofça", *Akademik Araştırmalar Dergisi, II/4-5,* İstanbul 2000, 237-257.

Özcan, A., "Karlofça Antlaşması", *TDVİA,* İstanbul 2001, *XXIV*, 504-507.

Özcan, A., "Pasarofça Antlaşması", *TDVİA*, İstanbul 2007, *XXXIV,* 177-181.

Özçalık, M., "Lotus Çiçeğinin Farklı Kültürlerdeki Önemi ve Peyzaj Tasarımında Kullanımının İrdelenmesi", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 10,* 2017, 22-28.

Özçelik, H.-Kilinç, S., "Ahlat Mezar Taşlarında Yer Alan Kandil Motifinin İslamiyetteki Işık ve Nur Kavramları Üzerinden Değerlendirilmesi", *ASOS (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi), 7 (97),* 2019, 354-363.

Özdemir, E., *Ordu ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2011.

Özdemir, G., "Akçaabat Kazası Köylerinde Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Camiler (18. Yüzyıl)", *Mavi Atlas, 7(1),* 2019, 332-362.

Özdemir, G., "XVIII. yüzyıl Akçaabat Kaza Merkezi Yaygın Eğitim Kurumları", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (12-14 Ekim 2018) Bildiriler,II,* Trabzon 2019, 321-328.

Özdeniz, E., "Gemi Tasvirli İznik Seramikleri", http://www.antikalar.com/gemi-tasvirli-iznik-seramikleri.

Özdenizci, E., *Trabzon-Değirmendere Hamsiköy Vadisi'nde Gayrimüslim İbadet Yapıları*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2020.

Özel, A. *19. Yüzyılda Osmanlıda, Batı Anlayışı Doğrultusunda Manzara Resmi*, (Yayımlanmamış SY Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

Özen, H.- Aksakal, Z., "Trabzon Kenti Kırsal Camilerinde Süsleme Programlarının İncelenmesi"https://www.academia.edu/2496388/Traditional_Rural_Mosques_of_Eastren_Black_Sea_Region.

Özer, İ,, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *XIV,* 153-161.

Özgür Yıldız, Ş. - Eryılmaz, H.İ., "II. Abdülhamid Eseri: "Ertuğrul Tekke Cami Tevhithanesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 9(1),* Mart 2019, 215-242.

Özgür, Ş., *"Oleg Grabar ve İslam Sanatı Yorumu"* (Yayımlanmamış DR Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007.

Özgüven, H.B., "Hobyar Mescidi, *DBİA*, İstanbul 1994, *IV,* 80.

Özgüven, H.B., "Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Hazîresi", *TDVİA*, Ankara 2003, *XXVII*, 357-358.

Özkan, H., "Bayburt Dağçatı Köyü Camii ve Çeşmesi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 31,* Erzurum 2014, 119-135.

Özkan, H., "Bayburt/Aydıntepe Gümüşdamla Köyü Camii Vaaz Kürsüsü" *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 32,* Erzurum 2014, 25-38.

Özkan, H., *Saltuklu Mimarisi*, Erzurum 2016.

Özkan, H.-Yurttaş, H., *Ortaçağ'dan Günümüze Gümüşhane*, Gümüşhane 2012.

Özkeçeci, İ., *Doğu Işığı VII. ve XIII. Yüzyıllarda İslam Sanatı*, İstanbul 2006.

Özkoca, B., *Çorum Müzesi Envanterinde Bulunan El İşlemeli Peşkirler*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta 2013.

Özkul Fındık, N., "Son Dönem Osmanlı Cam İmalatı Sektörünün Oluşumu ve Avrupa Etkisi", *Dini Araştırmalar 10(28),* 2007, 163-196 .

Özkul, K., Sivas Gök Medrese Bezemeleri, Semboller ve Anlamları, *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, *6(11),* 2020, 51-74.

Özkurt, K., *İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2005.

Özkurt, K.-Tüfekçioğlu, A., "Türk-İslam Sanatında Kitabeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(14),* İstanbul 2009, 275-295.

Özkurt, M., *Rize Ahşap Camilerinde Süsleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2020.

Öztürk, M. S.,- Türkoğlu, M. T., Anadolu Selçuklu Sanatı Geometrisinin Günümüz Kent Estetiğinde Uygulanabilirliği (Konya İli Örneği)", *İdil Dergisi, 6(28),* 2016, 171.

Öztürk, M. Ü.- Arısoy, Y., "Selçuklu Dönemi Seramik Sanatında Hayvan Sembolizmi", *İdil 7(44),* 2018, 375-381.

Pakalın, M. Z., "Arma", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, *I,* 80.

Pala, İ., "Mührü-i Süleyman", TDVİA, İstanbul 2006, *XXXI,* 524-526.

Pamela, B., *Tao Gizli Öğretisi*, İstanbul 2007.

Pamuk, F., *Safranbolu Evlerinde Ahşap ve Metal Süslemeler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2010.

Papila, A., "Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı", *Sanat ve Tasarım Dergisi,* Ankara 2008, 117-134.

Pedram, R., “Symbol of Lotus in Ancient World*”, Life Science Journal, 8/3*, 2011, 309-312.

Peker, A. U., “Amasya Sultan II. Bayezıd Külliyesi”, *Tasarım Merkezi Dergisi,* Ocak 2007, 26-33.

Peker, A. U., “Bursa Yıldırım Bayezıd Külliyesi” *Tasarım Merkezi Dergisi,* Temmuz-Ağustos 2017, 24-33.

Pektaş, K, “Sidi Ukbe Cami”, *TDVİA,* İstanbul 2009, *XXXVII*, 149-151.

Pektaş, K., “Suse Ribatı”, *TDVİA,* İstanbul 2009, *XXXVII*, 573-574.

Peremeci, O. N., *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940.

Polatcı, T., “Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin Paris Sefaretnamesi’nin Önemi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2(2),* 2011, 249-263.

Praetorius, F., "Athiopische Etymologien," *Die Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 61*, Berlin 1907, 261-262.

Redgrave, G. R., *Outlınes Of Hıstorıc Ornament,* London 1884.

Renda G,, “Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XV*, 265-283.

Renda, G., *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı (1700-1850),* Ankara 1977.

Rhodokanakis, N., "Zur Semitischen Sprachwissenschaft," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 25,* Wien 1911, 74-76.

Rice, D. T., “Notice on Some Religious Buildings in the city and Vilayet of Trebizond”, *Byzantion, 5*, 1929-30, 47-81.

Rice, D.T., *İslamic Art*, New York 1993.

Richmond, E. T., *Moslem Architecture 623 to 1516: Some Causes and Consequences,* London 1926.

Rivoira, G.T., *Moslem Architecture: Its Origins and Development*, Oxford 1918. (e-kitap https://archive.org/details/moslemarchitectu00rivouoft/page/84)

Rogers, J. M., "Archirectural Decoration in the Age of Sinan", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1996, 285-296.

Rogers, J. M., "Seljuk Architectural Decoration at Sivas", *The Art of Iran and Anatolian From the 11th to the 13th Century*, London 1974, 13-27.

Rosenqvist, J. O., "Local Worshipers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenios of Trebizond", *Dumbarton Oaks Papers, 56,* 2002, 193-212.

Roux, J. P., *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul 2005.

Rumpf, A., *Yunan ve Roma Sanatı*, (Çev. Jale İnan), İstanbul 1949.

Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi *Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu Kataloğu,* 2012, 160.

Salbacak, S., "Geç Dönem Osmanlı Camilerindeki Duvar Resimleri", *JSHS, 2(1),* 2018; 66-74.

Salihoğlu, E.F.-Demirarslan, D, "Hitit Uygarlığında Büyük Tapınak Mimarisi ve Etkileri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3),* 1761-1779.

Salman, C., *Gürcistan Geleneksel Mestia Evlerinin Genel Mimari Özelliklerinin İncelenmesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2017.

Sancak, H., *Bursa İli İnegöl İlçesi Ahşap Oyma Sanatı*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2013.

Saner, T., *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında "Oryantalizm*", İstanbul 1998.

Sarı, Y., *Trabzon'un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri,* (Yayımlnmamış YL Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2016.

Sarıhan, M., *Gümüşhane'deki Türk Dönemi Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2004.

Sauvaget, J., *La Mosquee Omeyyade de Medine*, Paris 1947 – Türkçe tercüme: Togay H., "Mihrab", *Arkitekt, IV(18),* İstanbul 1949, 89-91.

Sav, M., “Tarihinde İkinci Kez Taşınan Ahşap Cami: Rize Kalkandere Hüseyin Hoca Köyü Sahil Cami” *Vakıf Restorasyon Yıllığı, 4,* İstanbul 2012, 161-169.

Saydam, A., “XIX. Yüzyilda Reform İhtiyacının Taşradaki Yansımalarına Bir Örnek: Akçaabad Kazası”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi, XXI,* İstanbul 2001, 135-187.

Sayım, H., *Muhtelif Dinlerde Yaratılış Olayı*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kayseri 1993.

Schneider, G.,*Geometrische Bauornamente der Seldschuken in Kleinasien*, Wiesbaden 1980.

Schwally, F., "Zur Altesten Baugeschichte der Moschee des “Amr in Alt-Kairo," *Strassburger Festschrift Versammlung deutscher Philologen und Schulmdnner,* Strassburg 1901, *XLVI,* 110.

Seçkin, S., “Farklı Plan Özellikleriyle Gürcistan/Acara Hulo Bölgesi’ndeki Ghorcomi Camii”, *Mediterranean Journal of Humanities, VIII/2,* 2018, 463-478.

Seçkin, S., “Gürcistan/Acara Keda Bölgesi’ndeki Osmanlı Dönemi Camileri”, *Turkish Studies, 13(18),* 2018, 1133-1169.

Sekmen, N., *IV Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S.100-150),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı 2005.

Serin, A. Y., “Türk İnanç Geleneğinde “Hayat Ağacı” Örgesinin Kullanım Şekli ve Günümüze Uyarlanması”, *Altıncı Şehir Dergisi, 8,* Sivas 2002, 2-26.

Serjeant, R.B., “Mihrab”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 22,* London 1959, 439-453.

Sertoğlu, M., *Osmalı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986.

Sevin, V. *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul 2002.

Sevinçtav Kanlıçay, S., *Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler (1740-1779),* (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Seyfi, S., "Ordu/Akkuş'ta Çantı Tekniğinde Yapılmış Cami Örnekleri", *EKEV Akademi Dergisi 21(71),* 2017, 327-346.

Seyfi, S., *Samsun'da XIX. Yüzyılda Batı Tesirli Binaların Cephe Mimarisi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

Seyhan, K., "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1993, *VIII,* 351-354.

Seyyid, E. F., "Fatımiler", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XII,* 228-237.

Soysal, M. E., "Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 42*, Erzurum 2010, 209-239.

Soysaldı, A., "Türklerde Yıldız Motifi ve Teke Yöresi Yıldızlı Zili (Burdur Müzesi) Örnekleri", *IX. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Bildirileri,* 425-439.

Soysaldı, A., -Çatalkaya Gök E.,, "Türk Kumaşlarında Görülen Ay-Yıldız Motifi", *Millî Folklor, 32/16(126),* 2020, 136-152.

Soyupak, O., "Selçuklu Geometrik Desenleri Arasında Yer Alan Yıldız Sembolünün Günümüz Ürünleri Üzerindeki Yansımaları", *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Sanat Sempozyumu (26-28 Eylül 2016) Bildirileri,* Çorum 2016, 232-242.

Söğüt, Z., *Su Bitkileri ve Peyzaj Mimarlığında Kullanımı*, Adana 1996.

Söğütlü, C., *Bazı Yerli Ağaç Türlerinin Kündekâri Yapımında Kullanım İmkanları,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2004.

Söğütlü, C., vd. "İstanbul'da Bulunan Mimar Sinan Eseri Cami Ahşap Kapı ve Pencere İç Kepenklerinin Malzeme, Boyut, Süsleme ve Yapım Tekniği Açısından İncelenmesi", *Politeknik Dergisi 17(2),* 2014, 29-57.

Sönmez, B. E., "Roma İmparatorluk Dönemi Afyon Müzesi'nde Bulunan Tykhe Grubu Adak Heykelcikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14(76),* Şubat 2021, 149-155.

Sözen, M., *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi,* Ankara 1996.

Sözen, M.-Tanyeli, U., "Bereket Boynuzu", *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1996, 40.

Sözen, M.-Tanyeli, U., "Mihrab", *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2015, 208.

Sözlü, H., Yelen, R., "Bitlis'te Anadolu'nun Erken Türk Döneminden Ahşap Bir Kapı Kanadı", *ARIŞ (Geleneksel Türk Sanatları Dergisi),12,* Ankara 2017, 30-40.

Speltz, A., *Styles of Ornament,* Chicago 1923.

Su, K., *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Camii,* İstanbul 1940.

Suner, Y., "Nusretiye Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *V,* 105-107.

Sunguroğlu, İ., *Harput Yollarında, I*, İstanbul 1958.

Sülün, M., *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, İstanbul 2006.

Sümerkan M.R.-Okman, İ., *Kültür Varlıklarıyla Trabzon, Cilt I İlçeler ve Köyler,* Trabzon 1999.

Sümerkan, M. R., *Biçimlendiren Etkenler Açısından Doğu Karadeniz Kırsal Kesiminde Geleneksel Evlerin Yapı Özellikleri,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 1990.

Sümerkan, M.R., "Doğu Karadeniz'de Kırsal Kesim Geleneksel Ev Plan Tiplerinin Yöresel Dağılımı", *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri,* Ankara 1991, 173-184.

Şahbaz, M., "Türk İnanç ve Düşünce Sisteminde Servi/Selvi ve Kayın Ağacının Yeri ve Önemi", *2. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi (9-11 Şubat 2018),* Şanlıurfa 2018, 349-358.

Şahin, D., *Roma Mitolojisi*, İstanbul 2017.

Şahin, İ., "Ahiliğin Trabzon'daki İzleri", *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019) Bildiriler Kitabı,* Trabzon 2020, 111-124.

Şahin, M. *Giresun ve Trabzon İllerindeki Bağdadi Kubbeli Camiler* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.

Şahin, M. K., "Anadolu Selçuklu Döneminde Malatya ve Tokat Çevresinde Bulunan Bazı Yapılar Üzerine Düşünceler", *Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi, 3,* Konya 2018, 211-253.

Şahin, M. K., "Samsun Çarşamba/Yaycılar Köyü-Şehyhabil Köyü Camii", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4/2*, Erzurum 2004, 15-36.

Şaman Doğan, N., "Bezemeye Bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20/1,* Ankara 2003, 150-166.

Şanes Doğru, M. H., *Selçuklulardan Yirminci Yüzyıla Kadar Tezhipte, Ciltte, Mimaride Kullanılmış Zencerekler Üzerinde Motiflerin Kökenlerine İlişkin Bir Araştırma,* (Yayımlanmamış SY Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.

Şatır, S., "Türk Kültüründe İznik Çinilerinin Önemi ve Güncel Değerlendirilmesi", *38. ICANAS* Maddi Kültür *Bildiriler, III ,* Ankara 2008, 1129-1143.

Şenocak, E., "Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi 4(8),* 2016, 228-251.

Şevket, Ş., *Trabzon Tarihi*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Ankara 2001.

Şimşek, E., "Sürmene Hurufat Defterlerinin Genel Bir Değerlendirmesi (1698-1834)", *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu (12-14 Aralık 2019) Bildiriler Kitabı*, Trabzon 2020, 353-359.

Şimşir, Z., "Ilgın Yukarı Çiğil Kasabası'ndaki İki Ahşap Cami", *Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu, Yeni İpek Yolu Konya Kitabı X,* Konya 2007, 607-620.

Şimşir, Z., *Konya Selçuklu Çinilerinde Kullanılan Motifler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990.

Şimşir, Z., *Konya'daki Selçuklu Mimarisinde Rûmi Motifi*, (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002.

Tan, Ö., "Kastamonu Köylerinde Geleneksel Mimari", *Kültür ve Sanat Dergisi 27,* Ankara 1995, 60-62.

Tanman, M. B., "Eyüp Sultan Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *III*, 237-243.

Tanman, M. B., "Fatih Paşa Cami", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XII,* 251-252.

Tanman, M. B., "Gedik Ahmet Paşa Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 1996, *XIII*, 544-547.

Tanman, M.B., "Danişmendliler", *TDVİA*, İstanbul 1993, *VIII,* 473-477.

Tanman, M.B., "Hırka-ı Şerif Camii", *DBİA,* İstanbul 1994, *IV,* 68-69.

Tanman, M.B., "Piyale Paşa Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2007, *XXXIV,* 297-301.

Tanyeli, G., "Laleli Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, *V,* 190-193.

Tanyol, C,. "Tanzimat ve Getirdikleri", *Cavit Orhan Tütengil'e Armağan*, İstanbul 1982, 163-171.

Tanyu, H., *Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar,* Ankara 1976.

Taş, K., "Tanzimat ve Batılılaşma Hareketlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7,* 2002, 87-94.

Taşkan, D., *Artvin İli Borkça ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

Taşkan, D., *Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.

Tatlı, B., "Ehl-i Sünnet Akait Kitaplarında Kullanılan Mizan İle İlgili Hadisler", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakultesi Dergisi, 7(2),* Adana 2007, 133-146.

Tayanç, M. M., "Osmanlı Türklerinde Taş Rozas ve Rozetler", *VI. Türk Tarih Kongresi,* Ankara 1967, 487-488.

Tayla, H., *Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem ve Elemanları- I,* İstanbul 2007.

Tekin, O., *Antik Nümizmatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar),* İstanbul 1997.

Temuçin, S., *Erken Osmanlı Mimarisinde Taş Süsleme,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1988.

Tercanlı, A., "Cami Tasvirli Yapılara Kütahya'dan Bir Örnek: Koca Seyfullah Camisi", *Asia Minor Studies, 8(1),* 372-385.

Tezcan, M., "Paraların Işığında Türk ve İran Kavimlerinde Ay-Yıldız/Güneş Motifi ve Türk Kültürü İçin İran Araştırmalarının Önemi" *38. ICANAS (10-15 Eylül 2007) Bildiriler Kitabı VI,* Ankara 2012, 3091-3114.

Tirmizi, "Taharet I", *40 Hadiste Namaz*.

Tokur, Ö., *Samsun-Bafra'da Bulunan 18.-20. Yüzyıl Çeşmeleri ve Bu Çeşmelerin Koruma Problemleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019.

Tomar, E. Z., *Gülbahar Hatun Camii Mihrabı*, (Sanat Tarihi Raporu), Trabzon 2016.

Top, M., "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrab" *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *VI,* 87-96.

Top, M., *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1997.

Top, M.-Özbek, G., "Osmanlı Batılılaşma Dönemine Ait Ödemiş'te Bulunan Duvar Resimli İki Camii", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 46,* 2019, 227-260.

Topal, Z., "Akçaabat Tarihinde Pazarın Önemi, Burada Kurulan Pazarlar ve Alınıp Satılan Mallar", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (26-28 Nisan 2013) Bildiriler,* Trabzon 2014, 71- 80.

Toprak, S., "Mizan", *TDVİA*, İstanbul 2005, *XXX*, 211-212.

Topuzoğlu, T.R., "Zülfekâr", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, *XIII,* 649-650.

Torlak, H., "Anadolu Kültüründe Defne Ağacı", *Yolculuk Dergisi, 79,* 2011, https://semrabayraktar.blogspot.com/2013/08/anadolu-kulturunde-defne-agaci.html.

Tosun, M., *XVIII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler,* (Yayımlanmamış DR Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Treadwell, L., "Mihrab and Anaza" or "Sacrum and Spear"?A Reconsıderatıon Of An Early Marwanid Silver Drachm", *Mukarnas, 22,* Leiden 2005,1-28

Tuğcu, K., "Yeni Valide Camii", *Hayat Tarih Mecmuası, Yıl 3(1)*, İstanbul 1967, 60-62.

Tukin, C., "Pasarofça", *MEB İslam Ansiklopedisi,* Ankara 1964, *IX*, 514-523.

Tuluk, Ö.İ., "Trabzon İskender Paşa Camii: Fiziksel Gelişim Süreci Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza,* İstanbul 2010, 145-154.

Tuluk, Ö.İ., "Trabzon İskender Paşa Camii: Fiziksel Gelişim Süreci Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme" *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 3,* 2008, 9-23.

Tuluk, Ö.İ.,- Kazaz, E., "Trabzon Değirmendere Vadisi'nde Geç Dönem Osmanlı Mirası: Kırsal Cami Üzerine Bir Tipoloji Değerlendirmesi", *Osmanlı'da Mimari Sanat ve Yemek Kültürü,* İstanbul 2018, 133-147.

Tuluk, Ö.İ.,-Kazaz, E., "Trabzon Bölgesi Kırsal Cami Mimarisi Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme." *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu (8-10 Ekim 2015) Bildiriler,* Trabzon 2015, 1129-1146.

Tuluk, Ö.İ.-Düzenli, H.İ., "Trabzon'da Osmanlı Cami ve Mescitleri (1461-1583)", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza,* İstanbul 2010, 55-92.

Tuna, S., "*Türkiye'de Sinagog Mimarisi ve Edirne Büyük Sinagogu"* (Yayımlanmamış YL Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016.

Tunaya, T.Z., *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 2016.

Tuncer, İ., *Coğrafyası ve Belgeleriyle Çaykara Tarihi*, İstanbul 2017.

Tuncer, O.C., "Taşın Bezeme Şekli Üzerine Düşünceler", *VII. Vakıf Haftası Konuşmalar ve Tebliğler*, Ankara 1990, 231-246.

Tuncer, O.C., *Diyarbakır Camileri*, Diyarbakır 1996.

Tunçel, G., "Madeni Eserlerden Bir Grup Gümüş Kap", *Turkish Studies, 6(1),* 2011, 575-588.

Turan, B., *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Kullanılan İstiridye Motifi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2013.

Turan, H., "Fas'ın Fes Şehrindeki Karaviyyin Cami", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(37),* 2015, 486-511.

Turan, Ş., "Mimârbaşı", *TDVİA*, İstanbul 2005, *XXX*, 90-91.

Turani, A., "Mihrab", *Sanat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2006, 92.

Tüfekçioğlu, A., "Türk Mimarisinde Yazı", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, *VI,* 106-119.

Tüfekçioğlu, A., "Türk-İslâm Sanatında Devşirme Malzeme Kullanımına Farklı Bir Örnek: Üsküdar Altunizâde Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı", *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Kasım 2016) Bildiriler, I,* Sakarya 2017, 1-13.

Tüfekçioğlu, A., *Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı*, Ankara 2001.

Türkaslan, İ., *Trabzon Aziz Eugenius Kilisesi*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.

Türkmenoğlu, M.A., *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'iye Sicillerine Göre),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.

Türkoğlu, S. "Ağaç Sanatı", *Geleneksel Türk Sanatları,* İstanbul 1993.

Uçankuş, H.T. *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu,* Ankara 2000.

Uçar, H., *Bayburt ve Bayburt Evlerinin Mimarlık Tarihindeki Yeri II,* (Yayımlanmamış DR Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

Uçar, S., *18-20. Yüzyıl Konya Camilerinde (Merkez) Ahşap Mihrap ve Minberler*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019.

Uğurlu, S.S., "Çanakkale Halılarında Kandil Motifi", *VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri (4-6 Mayıs 2017)Bildiriler,* Konya 2017, 735-739.

Uluçam, A, "Bağdat Irak Müzesinde Bulunan Figürlü Bir Selçuklu Mihrabı Üzerine" *I-II Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri,* Konya 1993, 57-68.

Uluçam, A., "Dunaysır Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 105-106.

Uluçam, A., "Erzurum Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 101-102.

Uluçam, A., "Eski Van'da Selçuklu İzleri", *IV. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (25-26 Nisan 1994) Bildiriler,* Konya 1995, 53-67.

Uluçam, A., "Mardin Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 112-113.

Uluçam, A., *Irak'taki Türk Mimari Eserleri,* Ankara 1989.

Uluçam, A., Siirt Ulucami", *TDVİA*, İstanbul 2012, *XLII,* 113-114.

Uluengin, F., vd*., Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları,* İstanbul, 2007.

Uspenski, F. İ., *Trabzon Tarihi: Kuruluşundan Fethine Kadar, (*Çev. Enver Uzun), Trabzon 2003.

Usta, S., "Trabzon İmâret-i Hatuniye Vakfı ve Gelirleri (1550-1650)" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 21,* Trabzon 2016, 225-250.

Usta, S., *Trabzon'da Vakıflar (1550-1650),* (Yayımlanmamış DR Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015.

Usta, V., "Rus Bilimler Akademisi Heyeti Tarafından İşgal Yıllarında Trabzon'da Yapılan Çalışmalar ve Rusya'ya Götürülen Eserler", *Türk Dünyası Araştırmaları, 153,* 2004, 21-30.

Usta, V., "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 9(17),* Trabzon 2014, 135-172.

Ustabulut, U. B., *Bayburt'da Türk Dönemi Su Mimarisi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.

Uysal, A.O., "Adana Ulu Camii", *Vakıflar Dergisi, XIX,* Ankara 1985, 277-284.

Uysal, S., *Kastamonu Camilerindeki Bezemeli Ahşap Eserler,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.

Uysal, Z., "Tire Yeşil İmaret'in Kalem İşi Süslemeleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları (Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan),* Konya 2007, 347-358.

Uzun Aydın, D., "Osmanlı'nın Son Dönemi'nde Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatına Genel Bir Bakış", *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi, 4,* 2013, 1-9.

Uzun M, "Ezher", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XXII,* 53-58.

Uzun, E., *Akçaabat Yer Adları*, Trabzon 2005.

Üçer, M., "Sultan III. Selim Camii Haziresinde Yer Alan Mezar Taşlarındaki Bezemelere Dair", *X. Ulslararası Üsküdar Sempozyumu (19-21 Ekim 2018) Bildiriler, III,* İstanbul 2019, 353-371.

Ülgen, A.S., "Divriği Ulu Camii ve Dar üş-şifası", *Vakıflar Dergisi, V,* Ankara 1962, 93-97.

Ülgen, A.S., "Siirt Ulu Cami", *Vakıflar Dergisi, V,* Ankara 2006, 153-156.

Ülken, H. Z., *İslam Sanatı,* İstanbul 1948.

Ülkütaşır, M.Ş., "Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait Tarihî Eserler", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi, 5,* Ankara 1949, 112-151.

Ünal, R. H. *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir 1982.

Ünlüdil, S., *Geleneksel Divriği Evlerinde Ahşap Süslemeli Tavanlar,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005.

Ünver, A. S., "Türkiye'de Lale Tarihi", *Vakıflar Dergisi, IX,* Ankara 1971, 265-284.

Vardar, K. F., "İstanbul'da, XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Görülen Ampir Üsluptaki Madeni Şebekeler", *Sanat Tarihi Dergisi, XIII/1,* 2004, 169-180.

Vardar, K. F., "Rüstem Paşa Camii Taş Süslemelerinin Değerlendirilmesi", *Türkiyat Mecmuası, 27/1,* 2017, 367-393.

Vardar, K. F., Yavuz Sultan Selim Camii Taş Süslemeleri, *Art-Sanat 2/2014,* 101-127.

Varol, A.H., "Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Mimari Tasvirli Osmanlı Mezar Taşları", *I. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Sempozyumu (19-21 Ekim 2018) Bildiriler,* Aydın 2018, 601-622.

Viollet, H., "Samarra", *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1967, *X*, 145.

Vural, S.,- Üçüncü, O.K."Akçaabat Çarşı Bölgesinde Tarihsel Süreç İçerisinde Yaşanan Kentsel Değişim ve Geçmişin İzleri", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (12-14 Nisan 2018) Bildiriler*, Trabzon 2019, 803-818.

Whelan, E., "The Origins Of The Mihrab Mujawwaf: A Reinterpretation", *International Journal of Middle East Studies, 18(2),* Cambridge 1986, 205-223.

Yaman, B.-Önkol Ertunç, Ç., "XIII. Yüzyıl Anadolu Taçkapılarında Kullanılan Madalyon ve Kabaralar" *İSTEM, 17/33*, 2019, 127-147.

Yariş, S., "Üsküdar Ayazma Camii Haziresindeki Mezar Taşları", *Sanat Tarihi Dergisi, XXVII,* İzmir 2018, 197-249.

Yasa Yaman, Z., "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Sanat", *Ankara Resim ve Heykel Müzesi,* Ankara 2012, 92-370.

Yaşayacak, İ., *Afyonkarahisar'daki Ahşap Destekli Camiler*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2018.

Yavaş, A., "2000 Yılı Allianoi Kazısı", *23. Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2001), Bildiriler I,* Ankara 2002, 463-478.

Yavaş, D., "Eşrefoğlu Cami", *TDVİA*, İstanbul 1995, *XI*, 479-480.

Yavaş, D., "Hafsa Sultan Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 1997, *XV*, 123-124.

Yavaş, D., "Yeşil Cami Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2013, *XLIII*, 492-495.

Yavruoğlu, M., "Çaykara ve Dernekpazarı'nda Vakıflar", *Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı,* İstanbul 2005, 68-70.

Yavuz, G., "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesindeki Sancak Alemleri", *Arkitekt, 328,* İstanbul 1927, 34.

Yavuz, M., "Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/6,* 2009, 306-322.

Yavuz, M., "Oslu Müderris Hacı Hasan Efendi ve Onun Manevi Etki Alanında Oluşan Mimari Yapılaşma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2/7*, Bahar 2009, 263-305.

Yavuz, M., "Osmanlı'da Alman Mimarlar ve Eserleri", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2014, *XV*, 400-411.

Yavuz, M., "Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7/31*, 2014, 498-515.

Yavuz, M., *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri,* Ankara 2009.

Yavuz, Ş., *Süsleme Sanatlarında Rumi Motifi ve Tarihsel Gelişimi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2008.

Yavuz, Y., "Kartaltepe Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *IV*, 473.

Yavuz, Y., "Kemaleddin Bey", *DBİA*, İstanbul 1994, *IV*, 521-522.

Yavuz, Y., "Mecidiye Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, *V*, 316.

Yavuz, Y., "Mimar Kemaleddin Bey (1870-1927)", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 7(1),* Ankara 1981, 53-76.

Yavuz, Y., "Tek, Vedat", *DBİA*, İstanbul 1994, *VII*, 232.

Yazar, T., "Tao- Klarceti Mimarlığında Taş Bezeme", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, III*, 2018, 303-397.

Yazıcı, M., *Osmanlı Döneminde Akçaabat (1461-1923),* Akçaabat 2006.

Yazıcı, N., "Trabzon'daki Gülbahar Hatun/Hatuniye Külliyesi ve Osmanlı Dönemi Onarımları", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, II*, İstanbul 2010, 120-129.

Yegin, Ş., *H.1064–1065 (M.1654–1655) Tarihli Şer'iyye Siciline Göre Trabzon,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

Yelen, R., "İslam Sanatında Süsleme Sembolizmi Üzerine Yeni Yorumlar", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (Türk Kültür Dünyası Özel Sayısı),* Van 2017, 470-492.

Yemenicioğlu Negir, E., "Cornucopia Miti ve Çağdaş Yorumları", *Journal of Awareness 4(1),* 2019, 19-30.

Yenişehirlioğlu, F., "A Digital Database for Tiles at the Topkapı Palace Museum Storage Rooms", *14. International Congress of Turkish Art*, Paris 2013, 13-23.

Yer, K., *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığındaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Yeşil, F., "Pasarofça Antlaşması ve Osmanlı Diplomasisindeki Değişim", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul 2019, 103-110.

Yetim, H., *1858 Numaralı Trabzon Şer'İyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1102-1104, M.1691-1693),* (Yayımlanmamış YL Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2019.

Yetkin, S.K., *İslam Mimarisi,* Ankara 1965.

Yetkin, S.K., *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954.

Yetkin, Ş., "Abbasiler", *TDVİA,* İstanbul 1988, *I,* 49-56.

Yetkin, Ş., "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Çini Süsleme Düzeni", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I,* İstanbul 1988, 479-498.

Yetkin, Ş., *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1986.

Yıldıran, N., "II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, *XV*, 367-373.

Yıldırım, E., "Dereyurt Köyü Tarihî Camii", *I. Uluslarası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı ,II,* Trabzon 2016, 1115-1146.

Yıldırım, K. "Geleneksel Afyonkarahisar Evlerine Ait Kapılar Üzerine Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 21/1,* Ankara 2006, 75-85.

Yıldırım, M.-Kara, A., "Bursa Ulu Cami Mihrap Yazıları", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, *4(12)*, 2015, 31.

Yıldırım, S., "Adana Ulu Camii Külliyesi Çini Süslemeleri", *4. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 2010, 701-716.

Yıldırım, S., "Bursa Yeşil Camii Mihrabı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 47/1,* Ankara 2007, 165-177.

Yıldız, H. D., "Abbasiler", *TDVİA,* İstanbul 1988, *I*, 31-48.

Yıldız, H., *Anadolu Selçuklu Devri Kayseri Yapılarında Palmet, Rumi ve Lotus Motifi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2019.

Yıldızlı, M., *Parion Ttiyatrosu Victoria'lı Alınlık Işığında Akanthuslar Arasında İşlenen Figürler* (Yayımlanmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2017.

Yılmaz, F., *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010.

Yılmaz, G., "Edirne'nin Erken Osmanlı Devri Yapılarında Çini Süsleme", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 5(10),* Edirne 2015, 59-80.

Yılmaz, N., *The Mosque Uskudar Gülnûş Valide Sultan*, (Çev. Beyhan Hacıömeroğlu), İstanbul 2007.

Yılmaz, S., *Osmanlı Mimarisinde İstiridye Formu*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

Yılmazörnek, B., *Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi,* (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Yiğit, İ., "Murabıtlar", *TDVİA,* İstanbul 2006, *XXXI*, 152-155.

Yurttaş, H., vd., *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Erzurum 2008.

Yücel, Ç. *Urartu Dini ve Tapınım Sistemleri,* (Yayımlanmamış YL Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2010.

Yücel, E., "Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi", *Vakıflar Dergisi, VII*, Ankara 1968, 207-214.

Yücel, E., "Trabzon'un Ev ve Konakları", *Kültür ve Sanat Dergisi 5,* Ankara 1990, 34-39.

Yücel, E., "Türk Mimarisinde Ağaç İşleri", *Arkitekt, 329*, İstanbul, 1968, 21-26.

Yücel, E., "Vakıf Eserlerini Restore Eden Mimarlardan Vasfi Egeli", *Restorasyon Yıllığı Dergisi, 11*, Ankara 2015, 72-78.

Yücel, E., *Trabzon*, İstanbul 1988.

Yüksel, İ. A., "Sultan Selim Cami ve Külliyesi", *TDVİA,* İstanbul 2009, *XXXVII,* 513-516.

Yüksel, İ.A., *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezıd ve Yavuz Sultan Selim Devri (1481-1520)*, İstanbul 1983.

Yüksel, M., *Trabzon 'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler I,* Trabzon 2000.

Yüngül, N., "Trabzondaki Haznedarzade Abdullah Paşa Çeşmesi", *Vakıflar Dergisi, XIX,* Ankara 1988, 261-265.

Zorlu, İ., *Diyarbakır ve Mardin'deki İslam Dönemi Dini Mimarisinde Geometrik Süsleme*, (Yayımlanmamış YL Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2018.

Zürcher, E.J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İstanbul 2008.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.kuranikerim.com/melmalili/imran.htm (Erişim Tarihi: 03.11.2018).

http://www.kuranikerim.com/melmalili/imran.htm (ErişimTarihi: 03.11.2018).

http://www.kuranikerim.com/telmalili/meryem.htm (Erişim Tarihi:03.11.2018).

http://www.kuranikerim.com/telmalili/sad.htm (Erişim Tarihi:03.11.2018).

http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=34&ayet=13 (Erişim Tarihi: 12.11.2018).

http://www.kuranayetleri.net/nur-suresi (Erişim Tarihi: 24.11.2018).

http://www.kuranayetleri.net/nur-suresi (Erişim Tarihi:24.11.2018).

http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-142/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1 (Erişim Tarihi: 24.11.2018).

http://www.islamtarihi.info/2017/03/emeviler-donemi-fetih-hareketleri.html (Erişim Tarihi 01.12.2018).

https://www.eokultv.com/abbasiler-donemi/4716 (Erişim Tarihi: 06.12.2018).

https://www.sanatinyolculugu.com/samerra-camiul-kebiri-samerra-ulu-camii/ (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

https://picryl.com/media/tlemcen-mihrab-de-la-medersa-djama-abd-el-kassem-nd phot?zoom=true (Erişim Tarihi: 13.12.2019).

https://islamansiklopedisi.org.tr/fatimiler (Erişim Tarihi: 05.01.2019).

https://tr.depositphotos.com/3830063/stock-photo-al-azhar-mosque.html (Erişim Tarihi: 24.01.2019).

https://www.sanatinyolculugu.com/el-hakim-camii/ (Erişim Tarihi: 14.12.2019)

https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2017/01/Karahanl%C4%B1lar.jpg (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

https://archnet.org/sites/2120/media_contents/1192 (Erişim Tarihi: 05.02.2019).

https://www.google.com/search?q=fat%C4%B1mi+haritas%C4%B1&rlz=1C1CHZL_trTR821TR821&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjyjIfQmdffAhVuwYsKHTEDCAIQ_AUIDigB&biw=1042&bih=722&dpr=1.25#imgrc=OaKhFAxq8LdlaM (Erişim Tarihi: 05.01.2019).

https://islamansiklopedisi.org.tr/isfahan-cuma-camii (Erişim Tarihi: 17.03.2019).

https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2016/11/Soldaki-Mihrap-Sa%C4%9Fdaki-Tromp.jpg (Erişim Tarihi: 16.12.2019).

http://1.bp.blogspot.com/o4y0OrunPB4/VW4N9th_84I/AAAAAAAAebE/P7DCv8lwOaI/s1600/zevare%2Bmescid-i%2Bcumas%25C4%25B1%2B%25283%2529.jpg (Erişim Tarihi: 18.03.2019).

http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/ardistan-cuma-camii, (Erişim Tarihi: 17.03.2019).

https://www.alamy.com/stock-photo-germany-berlin-pergamon-museum-prayer-niche-from-maidan-mosque-kashan-

30758521.html?pv=1&stamp=2&imageid=F4ECFA76-8AE5-4316-87C0- (Erişim Tarihi: 20.03.2019).

https://www.pinterest.nz/pin/430867889319330900/ (Erişim Tarihi: 20.03.2019).

https://www.tarihokulu.com/anadoluda-kurulan-ilk-beylikler-ve-ozellikleri/(Erişim Tarihi: 17.12.2019).

https://twitter.com/cihad_meric/status/1033243833084116993/photo/1 (Erişim Tarihi: 18.02.2021).

https://www.yenisafak.com/ramazan/sade-ve-iddiasiz-oncu-niksar-ulu-camii-2487471 (Erişim Tarihi: 02.03.2019).

http://archnet.org/sites/2066/media_contents/43147 (Erişim Tarihi: 11.12.2019).

https://gezmekguzelsey.com/konya/ (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

https://tr.pinterest.com/pin/448671181620634691/ (Erişim Tarihi: 04.03.2019).

http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=9&ayet=18 (Erişim Tarihi: 04.03.2019).

http://kayseriden.biz/icerik.asp?ICID=149 (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/develi-ulu-cami (Erişim Tarihi: 04.03.2019).

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/ulu-cam467915 (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

https://tr.foursquare.com/v/aslanhanecamii/4dec9bceae60e989238ef5cd?openPhotoId=59d7b11b51950e4b1aa5382f (Erişim Tarihi: 05.03.2019).

http://2.bp.blogspot.com/mqBj8shAa4Y/VOrAPddCgI/AAAAAAAAcFA/QgrJ03ha4FI/s1600/IMG746.jpg (Erişim Tarihi: 07.05.2019).

https://tr.pinterest.com/pin/454793262350023327/ (Erişim Tarihi: 07.05.2019).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sultanhani_-_Gebetshaus_5_-_Mihrab.jpg (Erişim Tarihi: 07.05.2019).

https://www.google.com/search?rlz=1C1CHZL_trTR821TR821&biw=1536&bih=706&tbm=isch&sa=1&ei=qBKBXOmVC8uN0gWk_pqIDw&q=tuzhisar%C4%B1+

sultan+han%C4%B1+mihrab%C4%B1&oq=tuzhisar%C4%B1+sultan+han%C4%B1+mihrab%C4%B1&gs_l=img.3...191655.193804..194102...0.0..0.277.1610.0j8j1.....1....1..gws-wiz-img.YsRnhT0pVeA#imgrc=30jBzKK1dTvICM: (Erişim Tarihi: 07.05.2019).

https://www.google.com/search?q=beylikler+devri&rlz=1C1CHZL_trTR821TR821&source=lnms&tm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiVkfibvDgAhXwzaYKHT7BDLkQ_AUIDigB&biw=1536&bih=706&dpr=1.25#imgdii=gVGdE5pB9dBy0M:&imgrc=fUbkWtkyce4wwM: (Erişim Tarihi: 08.03.2019).

http://tarihtekisanat.blogspot.com/2013/12/ermenek-ulu-cami.html (Erişim Tarihi: 09.05.2019).

http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01_B;13;tr&cp (Erişim Tarihi: 09.03.2019).

https://www.google.com/search?q=bey%C5%9Fehir+e%C5%9Frefo%C4%9Flu+camii+mihrab%C4%B1&rlz=1C1CHZL_trTR821TR821&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjCobTJ8vgAhVzwMQBHaLICREQ_AUIDygC&biw=1536&bih=706#imgrc=rKh8QNHiqFmoUM: (Erişim Tarihi: 05.03.2019).

https://www.google.com/search?q=sinop+ulu+cami+mihrab%C4%B1&rlz=1C1CHZL_trTR821TR821&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiLsrmx6vXgAhWMEBQKHWH1AhQQ_AUIDygC&biw=1536&bih=706#imgrc=IONdy0fu1jvt_M: (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

http://www.ebruliturizm.com.tr/labraunda_ve_mylasa___nezih_aytaclar_fotograflari-album304.html (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

https://archnet.org/sites/1895/media_contents/40471 (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/%C4%B0ZM%C4%B0R/B%C4%B0RG%C4%B0%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0/B%C4%B0RG%C4%B0%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

http://geziyorumturkiye2.blogspot.com/2014/06/tarihi-izmir-camileri.html (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/ADANA/ADANA%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0-RAMAZANO%C4%9EULLARI%20CAM%C4%B0%C4%B0/ADANA%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0RAMAZANO%C4%9EULLARI%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2019).

http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/K.MARA%C5%9E/ELB%C4%B0STAN%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0/ELB%C4%B0STAN%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2019).

http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/K.MARA%C5%9E/KAHRAMANMARA%C5%9E%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0/KAHRAMANMARA%C5%9E%20ULU%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=25834 (Erişim Tarihi: 24.03.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=11343 (Erişim Tarihi: 19.12.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=13632&sessionid=5b489b469aabb (Erişim Tarihi: 26.03.2019).

http://www.travelsignposts.com/destination/Turkey/Bursa/bursa-ulu-camii_AJP0316 (Erişim Tarihi: 26.03.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=28843 (Erişim Tarihi: 24.03.2019).

https://tr.depositphotos.com/120494596/stock-photo-green-mosque-in-bursa-city.html (Erişim Tarihi: 30.03.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=36059&sessionid=ab5535a685416cc80729b59f102fe1c7 (Erişim Tarihi: 30.03.2019).

https://www.flickr.com/photos/sinandogan/4228558011 (Erişim Tarihi: 31.03.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=34853 (Erişim Tarihi: 31.03.2019).

https://islamansiklopedisi.org.tr/uc-serefeli-cami-ve-kulliyesi (Erişim Tarihi: 31.03.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=18012 (Erişim Tarihi: 06.04.2019).

http://www.canercangul.com/7812/amasya-ikinci-beyazit-camii-mihrap-minber-ve-vaaz-kursusu/ (Erişim Tarihi: 17.04.2019).

https://turkisharchaeonews.net/object/sultan-bayezid-ii-mosque-complex-edirne (Erişim Tarihi: 17.04.2019).

https://www.istanbuldakicamiler.com/yavuz-sultan-selim-camii-fotograf-galerisi (Erişim Tarihi: 21.04.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=33242 (Erişim Tarihi: 21.04.2019).

http://www.kuranikerim.com/melmalili/imran.htm (Erişim Tarihi:24.06.2019).

https://archnet.org/sites/1990/media_contents/35001 (Erişim Tarihi: 24.06.2019).

https://www.flickr.com/photos/sinandogan/5129287751 (Erişim Tarihi: 24.06.2019).

http://islamicartsmagazine.com/magazine/view/10_amazing_examples_of_the_ottoman_mihrab/ (Erişim Tarihi: 20.04.2019).

https://www.devletialiyyei.com/suleymaniye-camii-ve-kulliyesi-sayfa-284.html (Erişim Tarihi: 25.06.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=26895&mode=search&sessionid=6580fa98b481930cd5b7f69e56f53115 (Erişim Tarihi: 26.06.2019).

https://kirklareli.ktb.gov.tr/Resim/239414,luleburgaz-sokullu-camii-54jpg.png?0 (Erişim Tarihi: 26.06.2019).

https://islamansiklopedisi.org.tr/sokullu-mehmed-pasa-kulliyesi--havsa (Erişim Tarihi: 26.06.2019).

https://islamansiklopedisi.org.tr/sokullu-mehmed-pasa-kulliyesi--eminonu (Erişim Tarihi: 26.06.2019).

http://islamicartsmagazine.com/magazine/view/10_amazing_examples_of_the_ottoman_mihrab/ (Erişim Tarihi: 20.04.2019).

https://www.flickr.com/photos/landahlauts/15122008405/in/photostream/(Erişim Tarihi: 20.11.2019).

https://docplayer.biz.tr/137468855-Uskudar-sempozyumu-iv.html(Erişim Tarihi: 20.11.2019).

https://twitter.com/furkanal/status/881569163390668801(Erişim Tarihi: 20.11.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=33117 (Erişim Tarihi: 21.11.2019).

http://www.mustafacambaz.com/postcards.php?image_id=12403&sessionid=4a52498602317d1ede09ea0135aa6647(Erişim Tarihi: 21.11.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=2885&sessionid=3ba33fbaebe2407e9704e8cbdad01e86 (Erişim Tarihi: 21.11.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=39794&sessionid=388da0efdfa998e81895f285a8cfccad (Erişim Tarihi: 21.11.2019).

https://islamansiklopedisi.org.tr/eyup-sultan-kulliyesi (Erişim Tarihi: 22.11.2019).

https://www.canercangul.com/11990/buyuk-selimiye-camii-icinden-gorunumler/ (Erişim Tarihi:22.11.2019).

http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/YOZGAT/YOZGAT%20%C3%87APANO%C4%9ELU%20CAM%C4%B0%C4%B0/YOZGAT%20%C3%87APANO%C4%9ELU%20CAM%C4%B0%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 21.11.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=39544 (Erişim Tarihi:22.11.2019).

https://archnet.org/sites/3482/media_contents/8222 (Erişim Tarihi: 22.11.2019).

https://www.flickr.com/photos/yhymtn/7086455265 (Erişim Tarihi: 22.11.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=30511 (Erişim Tarihi: 25.11.2019).

https://islamansiklopedisi.org.tr/tesvikiye-camii (Erişim Tarihi: 26.11.2019).

https://islamansiklopedisi.org.tr/ortakoy-camii (Erişim Tarihi: 26.11.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=29645 (Erişim Tarihi: 25.11.2019).

https://islamansiklopedisi.org.tr/mihrap (Erişim Tarihi: 26.11.2017).

https://twitter.com/tarihikonya/status/861674966919634945?lang=ar (Erişim Tarihi: 26.11.2019).

https://tr.pinterest.com/pin/565201821966186122/ (Erişim Tarihi: 26.11.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=29206 (Erişim Tarihi: 26.11.2019).

https://www.mekan360.com/sanaltur_basdurak-camii-konak-izmir_3325.html (Erişim Tarihi: 27.11.2019).

https://twitter.com/birol_akgun/status/936965369784397824 (Erişim Tarihi: 27.11.2019).

http://www.tamsanat.net/sanatcilar/eserleri.php?sanatci=380&album=231 (Erişim Tarihi: 27.11.2019).

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=12110 (Erişim Tarihi: 27.11.2019).

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/151/144-ayet-tefsiri (Erişim Tarihi: 19.06.2019).

https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/cin-suresi (Erişim Tarihi: 04.06.2019).

http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=9&ayet=18 (Erişim Tarihi: 19.02.2020).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bozcaadal%C4%B1_Hasan_H%C3%BCsn%C3%BC_Pa%C5%9Fa (Erişim Tarihi: 18.03.2020).

https://www.sabah.com.tr/yasam/2010/08/16/muhtari_sarhos_edip_bizim_camimizi_elimizden_aldilar (Erişim Tarihi: 04.04.2020).

http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=16&ayet=32 (Erişim Tarihi: 18.04.2020).

https://www.luggat.com/%C3%A7era%C4%9F/1/1 (Erişim Tarihi: 29.04.2020).

https://www.iha.com.tr/trabzon-haberleri/trabzonun-surmene-ilcesindeki-tarihi-cami-kul-oldu-2584128/ (Erişim Tarihi: 15.05.2020),

https://www.sabah.com.tr/video/haber/trabzon-surmenede-150-yillik-cami-alev-alev-yandi-video (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=39&ayet=73 (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=16&ayet=32 (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=72&ayet=18 (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

http://kuranikerim.name.tr/KURAN-I_Kerim-meali/KURAN-i_kerim-meallerini sirala.asp?mealler=50&altun=38&meal-tefsir=AYET (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=39&ayet=73 (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

http://www.benderrestorasyon.com/index.php/uygulamalarimiz/tamamlanmis-uygulamalar/item/trabzon-yomra-sancak-mah-kohali-camii (Erişim Tarihi:06.03.2021).

https://www.kiblebulma.com/ilce/trabzon-kible-yonu.html (Erişim Tarihi: 08.02.2021).

https://hyetert.org/2020/07/12/antalyanin-dunyaca-unlu-degeri-aziz-nikolaos-noel-baba-kilisesi/ (Erişim Tarihi:03.05.2021).

https://www.360tr.com/tigran-honents-aziz-krikor-kilisesi-2-panorama-sanal-tur_cf685bd773_tr.html (Erişim Tarihi: 03.05.2021).

http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&RecID=2910 (Erişim Tarihi: 29.04.2021).

https://twitter.com/BerkentIn/status/1174773112023506945/photo/1 (Erişim Tarihi: 27.04.2021).

https://twitter.com/Kuzubudu/status/1162452458150473731/photo/1 (Erişim Tarihi: 27.04.2021).

http://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=3347 (Erişim Tarihi: 27.04.2021).

https://twitter.com/BerkentIn/status/1282048130062655495/photo/1 (Erişim Tarihi: 27.04.2021).

http://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=326 (Erişim Tarihi: 29.04.2021).

https://www.star.com.tr/pazar/gunes-alemi-yeniden-isildiyor-haber-1308104/ (Erişim Tarihi: 29.04.2021).

https://www.youtube.com/watch?v=dZtBnj-isjA (Erişim Tarihi: 29.04.2021).

https://www.haberler.com/sultan-2-mahmut-un-tugrasi-etnografya-da-8112784-haberi/ (Erişim Tarihi: 29.04.2021).

https://twitter.com/tarihlugati/status/1356194496078372864/photo/1 (Erişim Tarihi: 30.04.2021).

https://kulturenvanteri.com/yer/asikpasacamii/#14.32/41.02436/28.95739 (Erişim Tarihi: 02.05.2021).

http://arkeosev.blogspot.com/2011/06/arkeolojiye-giris-mimari-duzenler.html 04.04.2021 (Erişim Tarihi: 04.04.2021).

https://buffaloah.com/a/DCTNRY/d/dent.html (Erişim Tarihi: 04.04.2021) https://buffaloah.com/a/virtual/greece/ath/acrop/erec/index.html#rose (Erişim Tarihi: 04.04.2021).

https://tr.pinterest.com/pin/448530444118733144/ (Erişim Tarihi: 14.04.2021).

https://tr.depositphotos.com/vectorimages/anthemion.html?offset=100&qview=217987184 (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

https://istanbulseo.net/wiki/Palmette (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

https://en.wikipedia.org/wiki/Acanthus_(ornament)#/media/File:Timeline_of_acanthus_leafes_in_different_styles,_each_one_beaing_notated_with_a_letter._a-Greek,_b-Roman,_c-Byzantine,_d-Romanesque,_e,_f-Gothic,_g-Renaissance,_h,_i-Baroque,_j,_k-Rococo.jpg (Erişim Tarihi: 20.05.2021).

https://en.wikipedia.org/wiki/Acanthus_(ornament) (Erişim Tarihi: 20.05.2021).

https://onedio.com/haber/detaylari-fark-ettiginiz-an-nasil-yapildigina-kesinlikle-anlam-veremeyeceginiz-birbirinden-ihtisamli-13-mimari-yapi-846930 (Erişim Tarihi: 20.05.2021).

https://en.wikipedia.org/wiki/La_Madeleine,_Paris (Erişim Tarihi: 20.05.2021).

http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=241 ; (Erişim Tarihi: 20.05.2021).

https://istanbultarihi.ist/318-xix-yuzyil-istanbulunda-iki-saray#gallery-5 (Erişim Tarihi: 20.05.2021).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Akdeniz_defnesi (Erişim tarihi: 19.05.2021).

https://i.pinimg.com/originals/3d/75/e5/3d75e557d4125844eefb533020fb0f93.jpg (Erişim Tarihi: 19.05.2021).

https://ali.alia1.com/ (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

https://www.shutterstock.com/tr/image-vector/vector-waterlily-water-waves-lotus-illustration-490050640 (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

https://www.zengardentr.com/urun/osmanli-lalesi-karisimi-lale-sogani (Erişim Tarihi 23.05.2021).

https://www.yuksekovahaber.com.tr/galeri/ters-lale-fotograflari-2496.htm (Erişim Tarihi 23.05.2021).

https://tr.depositphotos.com/vector-images/lale-logosu.html?qview=41088113 (Erişim Tarihi 23.05.2021).

https://www.istanbulium.net/2013/02/rustem-pasa-camii-cinileri.html (Erişim Tarihi: 24.05.2021).

http://istanbul.gov.tr/lale (Erişim Tarihi: 24.05.2021).

https://www.canercangul.com/1859/nusretiye-camii-vaaz-kursusu/ (Erişim Tarihi: 24.05.2021).

https://d20haber.com/ozgun-icerik/denizlinin-camileri/turistlerin-gormeden-donmedigi-ibadethane-akkoy-yukari-camii/ (Erişim Tarihi: 24.05.2021).

https://d20haber.com/ozgun-icerik/denizlinin-camileri/turistlerin-gormeden-donmedigi-ibadethane-akkoy-yukari-camii/ (Erişim Tarihi: 24.05.2021).

https://www.istockphoto.com/tr/vekt%C3%B6r/selvi-vekt%C3%B6r-illustrationgm680315288 124781077 (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

https://tr.pinterest.com/pin/692921092642677619/ (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

https://tr.pinterest.com/pin/351703052150556296/ (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/denizli/gezilecekyer/bogazici-kasabasi-eski-camii (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

https://www.google.com/search?q=servi+motifi+mezarta%C5%9F%C4%B1&tbm=isch&ved=2ahUKEwj6vdrQ2eDvAhVa5bsIHanmBEQQ2cCegQIABAA&oq=servi+motifi+mezarta%C5%9F%C4%B1&gs_lcp=CgNpbWcQAzoECCMQJ1Cs2JkbWPP2mRtg7PmZG2gAcAB4AIABzQGIAYwRkgEGMC4xMS4ymAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWfAAQE&sclient=img&ei=4KZnYPrNHNrK7_UPqc2ToAQ&rlz=1C1CHZL_trTR821TR821#imgrc=Pw35mTxJbFiXhM (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

https://www.agac.gen.tr/asma-agaci.html; https://pixy.org/src/443/4439395.jpeg (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

https://gezginsitesi.com/ivriz-kaya-aniti-kabartmalari-baraji-nerede-eregli/ (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

https://i0.wp.com/legacy.hyetert.org/blogspot/304ef3b6c99051b690b36035fcc1c17c.jpeg (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

http://www.mehmetalicetinkaya.com/2018/04/amasya-bogazkoy-hattusas-orenyeri-alacahoyuk-oren-yeri-gezi-gunlugu/ (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

https://www.flickr.com/photos/sinandogan/50379925876/in/photostream/ (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/diyarbakir-ulu-camii (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

https://i0.wp.com/legacy.hyetert.org/blogspot/304ef3b6c99051b690b36035fcc1c17c.jpeg (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

http://www.mehmetalicetinkaya.com/2018/04/amasya-bogazkoy-hattusas-orenyeri-alacahoyuk-oren-yeri-gezi-gunlugu/ (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

https://www.flickr.com/photos/sinandogan/50379925876/in/photostream/ (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/diyarbakir-ulu-camii (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

https://izmir.ktb.gov.tr/TR-77392/tarihi-camiler.html (Erişim Tarihi: 26.05.2021).

https://twitter.com/furkanal/status/1093920197960974336/photo/1 (Erişim Tarihi: 07.06.2021).

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/cem-sultan-turbesi; (Erişim Tarihi: 07.06.2021).

https://tr.pinterest.com/pin/553872454171777347/visualsearch/?x=16&y=10&w=538&h=673&cropSource=6; (Erişim Tarihi: 07.06.2021);

https://www.canercangul.com/8922/rustem-pasa-camii-cini-mihrabi/ (Erişim Tarihi: 07.06.2021).

https://www.tatileksper.com/blog/bir-zamanlar-besiktas (Erişim Tarihi 07.06.2021).

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/N%C3%BBr-suresi/2826/35-ayet-tefsiri (Erişim Tarihi:16.06.2021).

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/962/8-9-ayet-tefsiri; (Erişim Tarihi: 17.06.2021).

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enbiy%C3%A2-suresi/2530/47-ayet-tefsiri (Erişim Tarihi: 17.06.2021).

https://twitter.com/celal1964/status/1182936249352503296 (Erişim Tarihi: 17.06.2021).

https://2.bp.blogspot.com/9F7nzbrelVY/VyTost0o2SI/AAAAAAAABQQ/6qQ1W3HWAIgR6fd7fJpiwxCWhPsCzcHdQCLcB/s1600/sancak.png (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

https://twitter.com/tariharsivi/status/462478964988973056/photo/1 (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

http://www.antikalar.com/gemi-tasvirli-iznik-seramikleri (Erişim Tarihi: 22.06.2021).

https://hacimuradiveliiho.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/18/01/702982/dosyalar/2020_03/30001634_40_Hadiste_Namaz_KartelasY_-_DYB.pdf (Erişim Tarihi: 24.06.2021).

https://hacimuradiveliiho.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/18/01/702982/dosyalar/2020_03/30001634_40_Hadiste_Namaz_KartelasY_-_DYB.pdf (Erişim Tarihi: 24.06.2021).

https://hacimuradiveliiho.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/18/01/702982/dosyalar/2020_03/30001634_40_Hadiste_Namaz_KartelasY_-_DYB.pdf (Erişim Tarihi: 24.06.2021).

https://tr-tr.facebook.com/mapsinom/about/ (Erişim Tarihi: 28.06.2021).

https://www.gezginrehberler.com/istanbul/bezmialem-valide-sultan-cesmesi-topkapi-istanbul/ (Erişim Tarihi: 14.07.2021).

http://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=3058 (Erişim Tarihi: 14.07.2021)

http://informadik.blogspot.com/p/archaeology-museum.html (Erişim Tarihi: 15.07.2021).

https://pixers.com.tr/posterler/la-puerta-de-alcala-madrid-44992192 (Erişim Tarihi: 15.07.2021).

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “Ali Emiri Sultan Ahmed II”. (AE.SAMD.II), 1/89, 15 Eylül 1693 (1105.Muharrem 14).

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “Ali Emiri Sultan Mustafa III”. (AE..SMST..III), 1952/146327, 11 Kasım 1902 (1320.Şaban.9)

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “Bab-ı Ali Evrak Odası”. (BEO), 1788/134082, 5 Şubat 1902 (1319.Şevval.26).

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “Bab-ı Ali Evrak Odası”. (BEO), 80/5881, 21 Mayıs 1762 (1175.Şevval.27).

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “Cevdet Evkaf”. (C..EV..), 395/20028, 10 Haziran 1831 (1246. Zi’l-Hicce. 29).

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “Cevdet Evkaf”. (C..EV..), 528/26685, 13 Ağustos 1763 (1177.Safer.3).

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “Cevdet/Maarif”. (C..MF..), 172/8561, 17 Ekim 1758 (1172.Safer 14).

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “Hatt-ı Hümayun”. (HAT..), 1589/29, 23 Ağustos 1834 (1250.Rebiü’l Ahir 17).

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “Hatt-ı Hümayun”. (HAT..), 1619/42, 13 Nisan 1839 (1255.Muharrem.28).

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “İbnülemin Vakıf”. (İE..EV..), 45/5056, 16 Haziran 1703 (1115.Safer.1).

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “İrade Evkaf”. (İ..EV..), 15/4, 10 Kasım 1896 (1314.Cemaziyelahir.4).

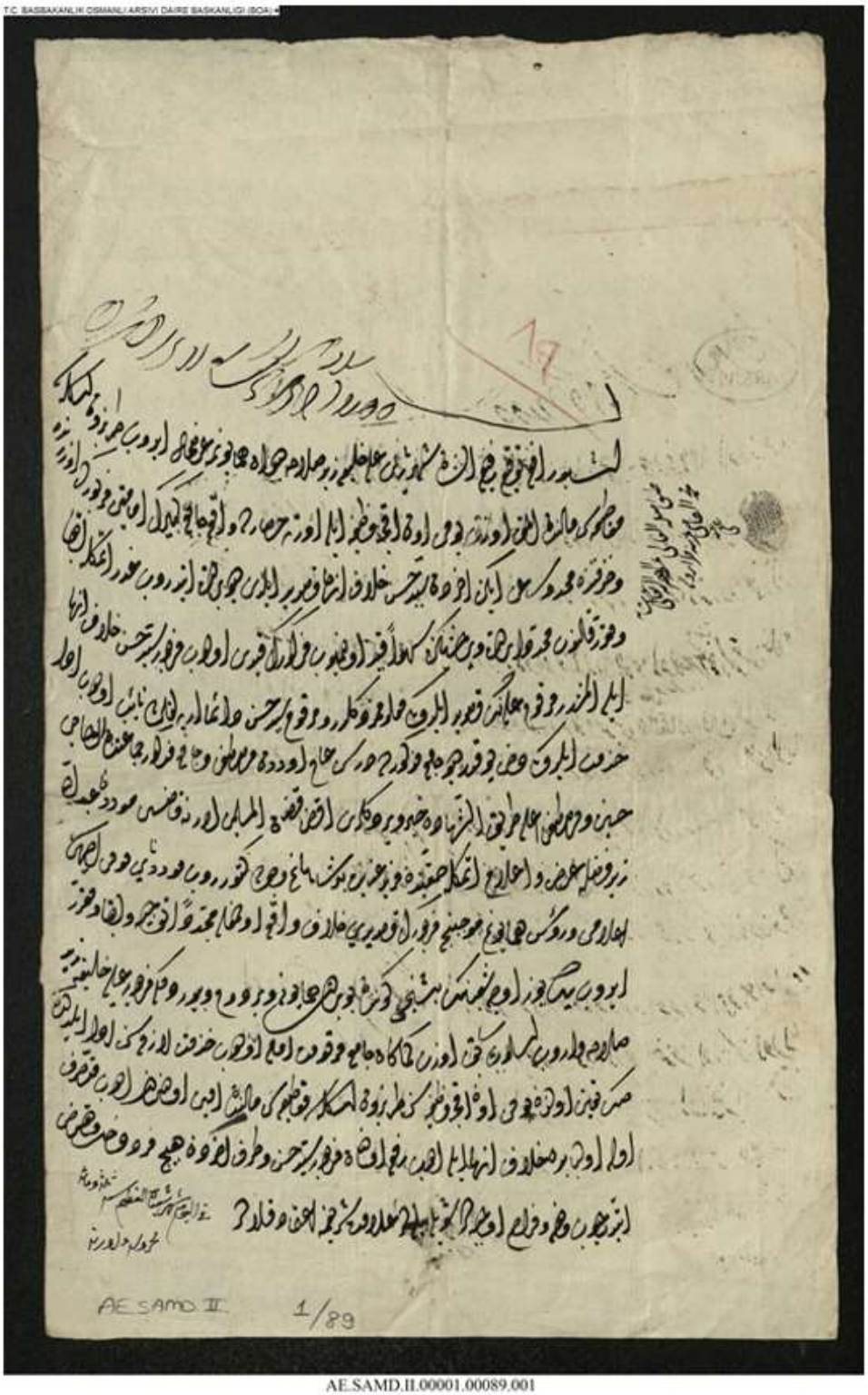
BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “İrade Şura’yı Devlet”. (İ..ŞD..), 57/3242, 3 Ocak 1882 (1299.Safer.12).

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi) “Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti”. (ML..EEM..), 1097/23, 1914 (1332).

Hurufat Defteri, 533, *VGMA*, Cemaziyelevvel 1223, (Haziran 1808).

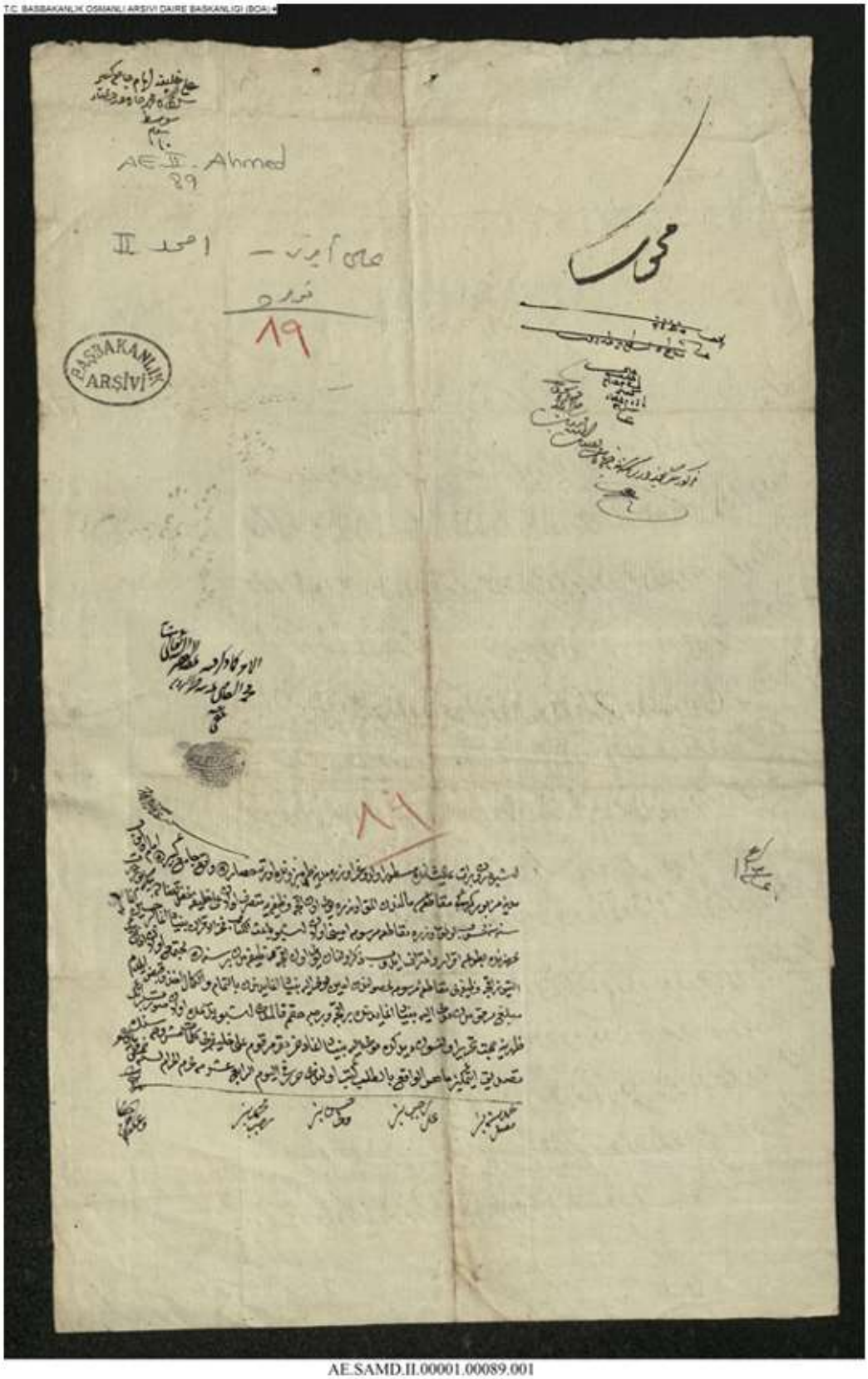
EKLER

EK 1. (Belge 1a)- BOA, 1/89, 15 Eylül 1693 (1105.Muharrem 14).

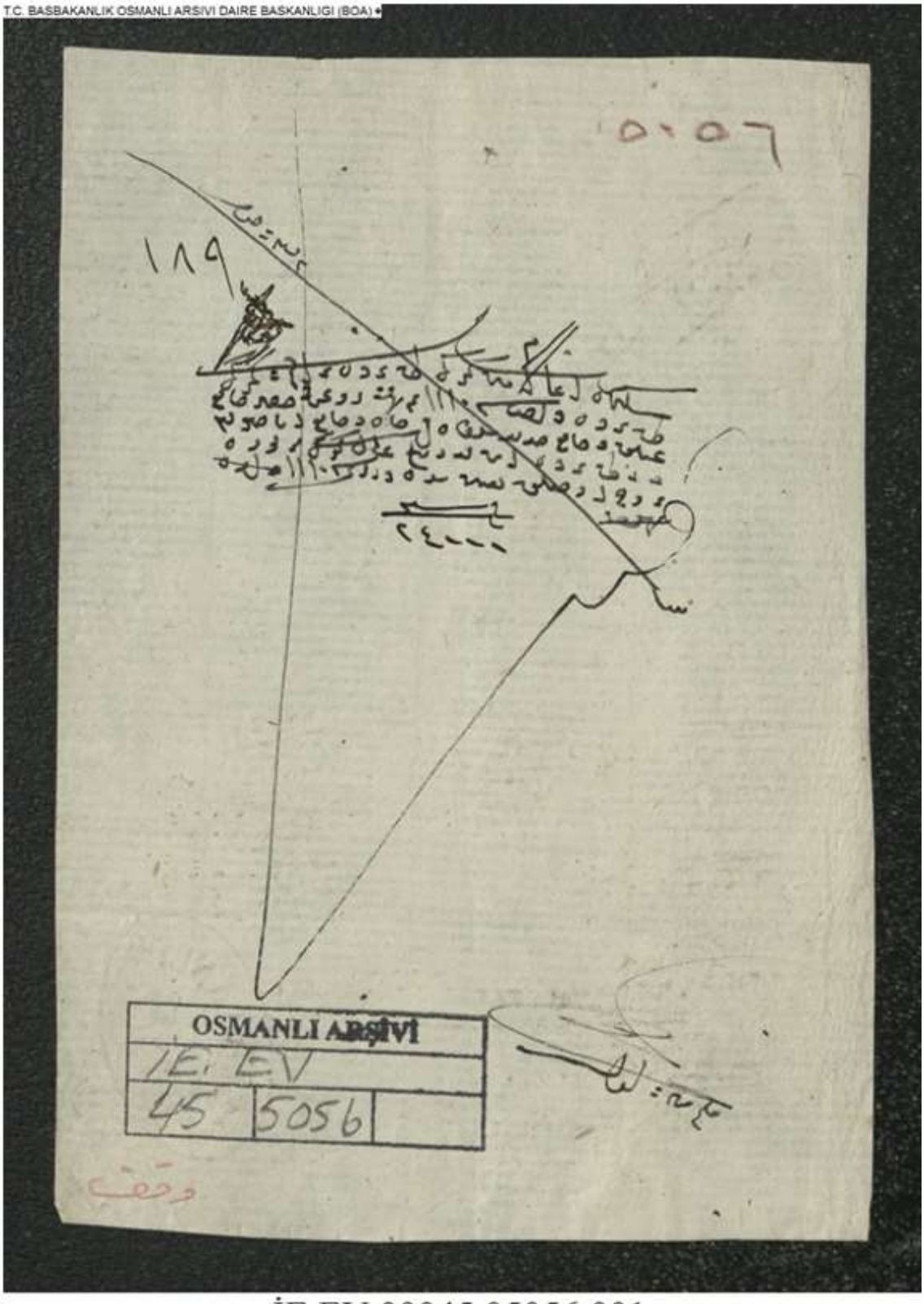

AE.SAMD.II.00001.00089.001

EK 2. (Belge 1b)- BOA, 1/89, 15 Eylül 1693 (1105.Muharrem 14).

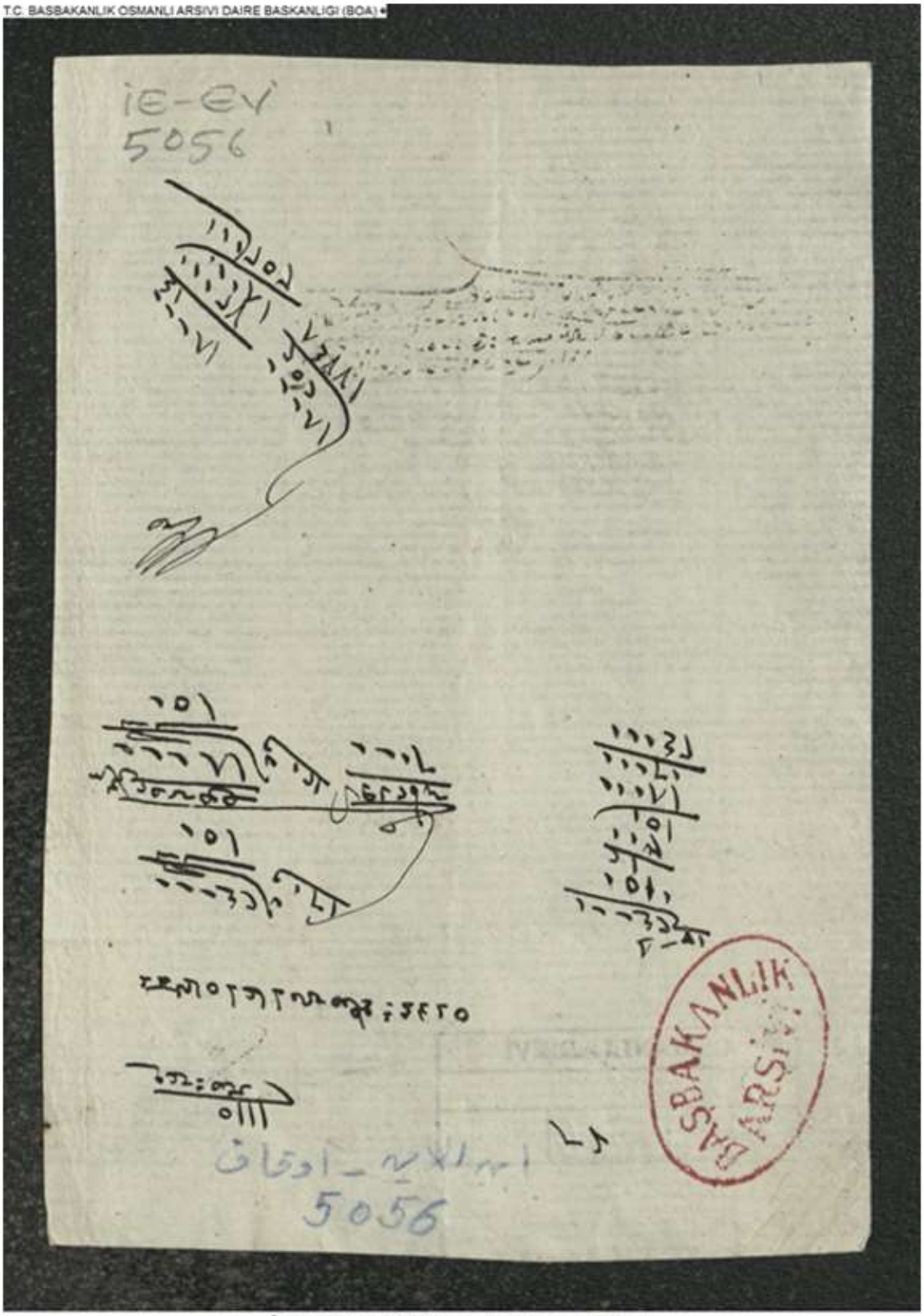

EK 3. (Belge 2a)- BOA, 45/5056, 16 Haziran 1703 (1115.Safer.1).

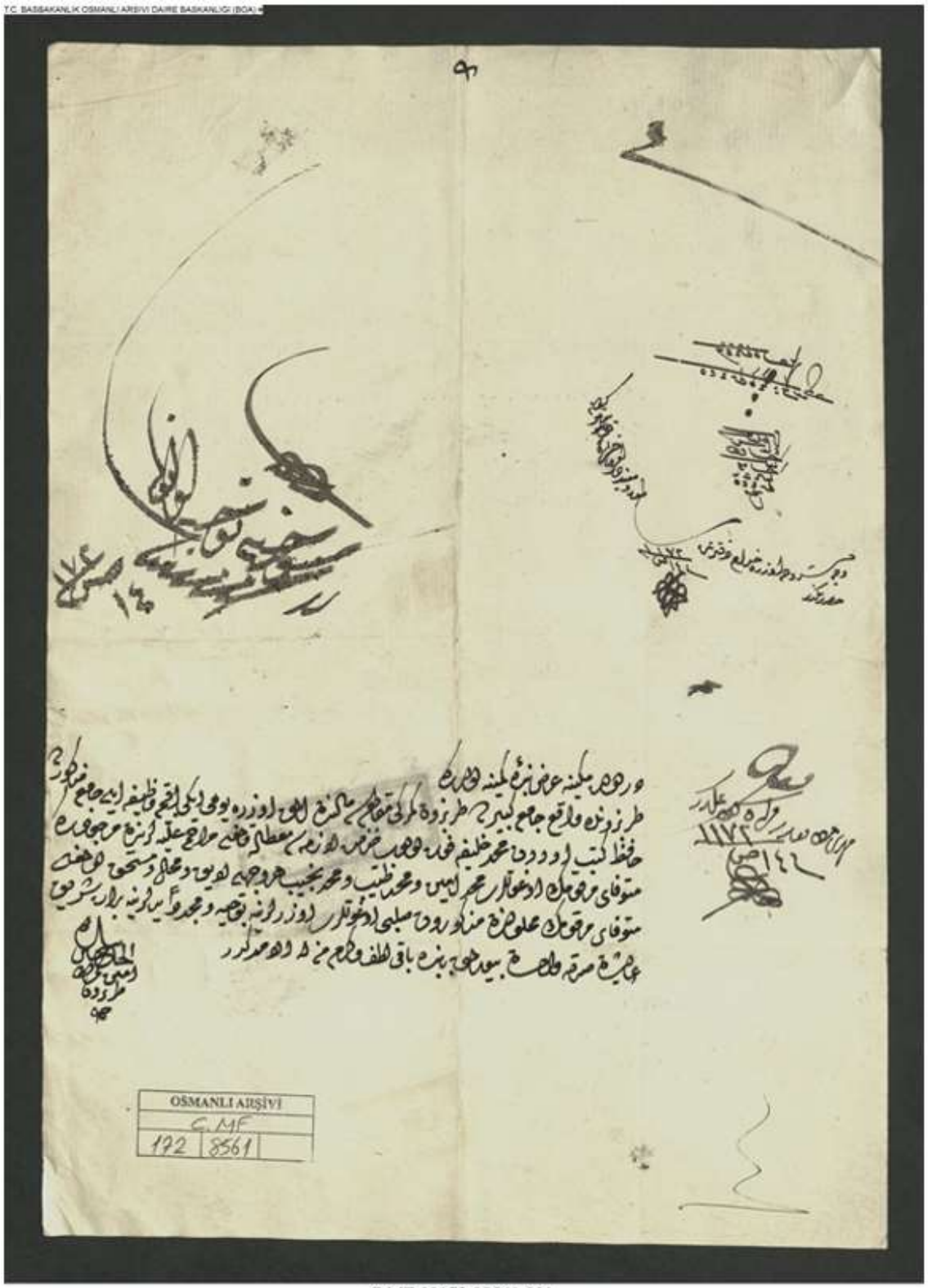

İE.EV.00045.05056.001

EK 4. (Belge 2b)- BOA, 45/5056, 16 Haziran 1703 (1115.Safer.1).

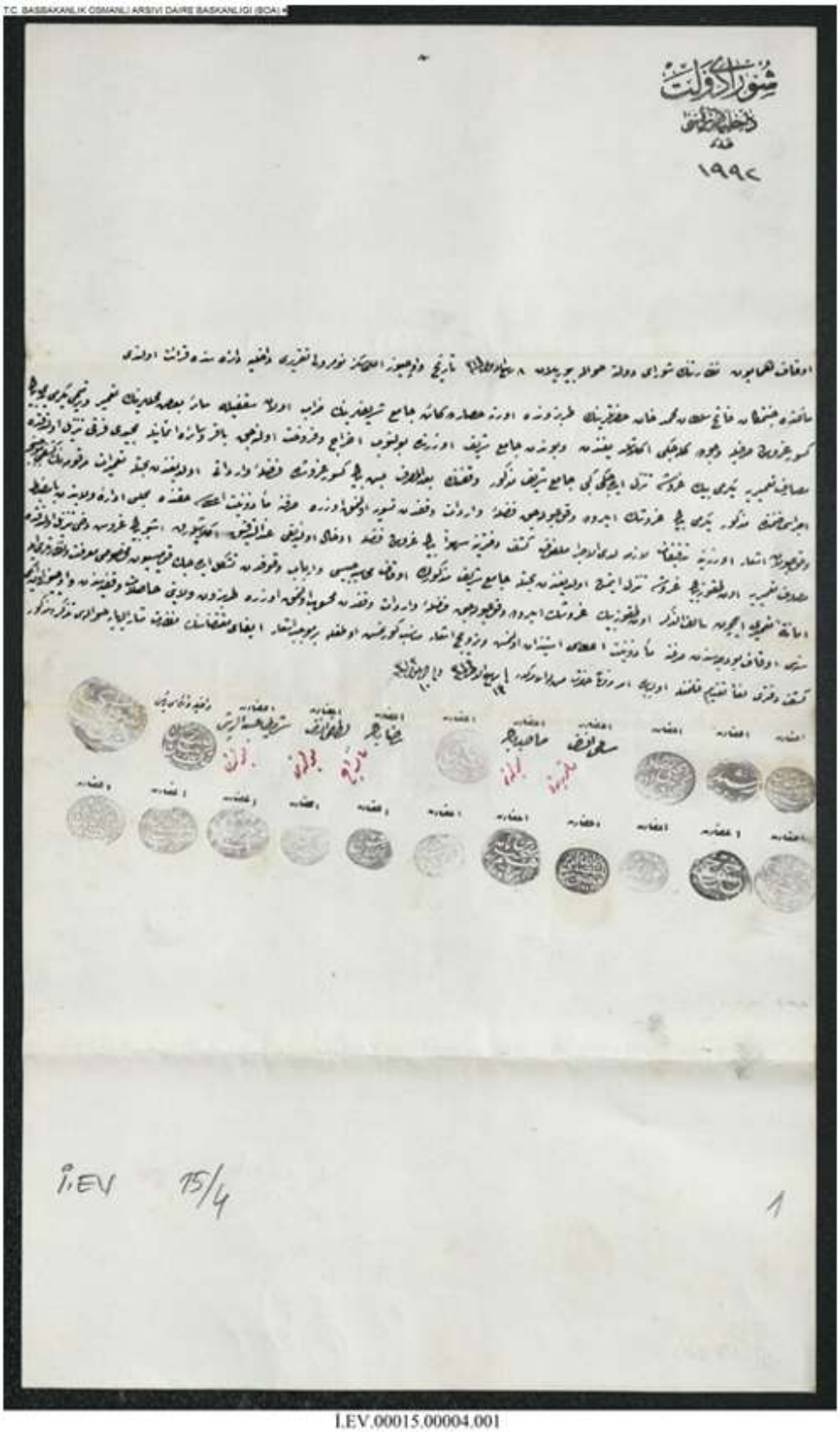

EK 5. (Belge 3)- BOA, 172/8561, 17 Ekim 1758 (1172.Safer 14).

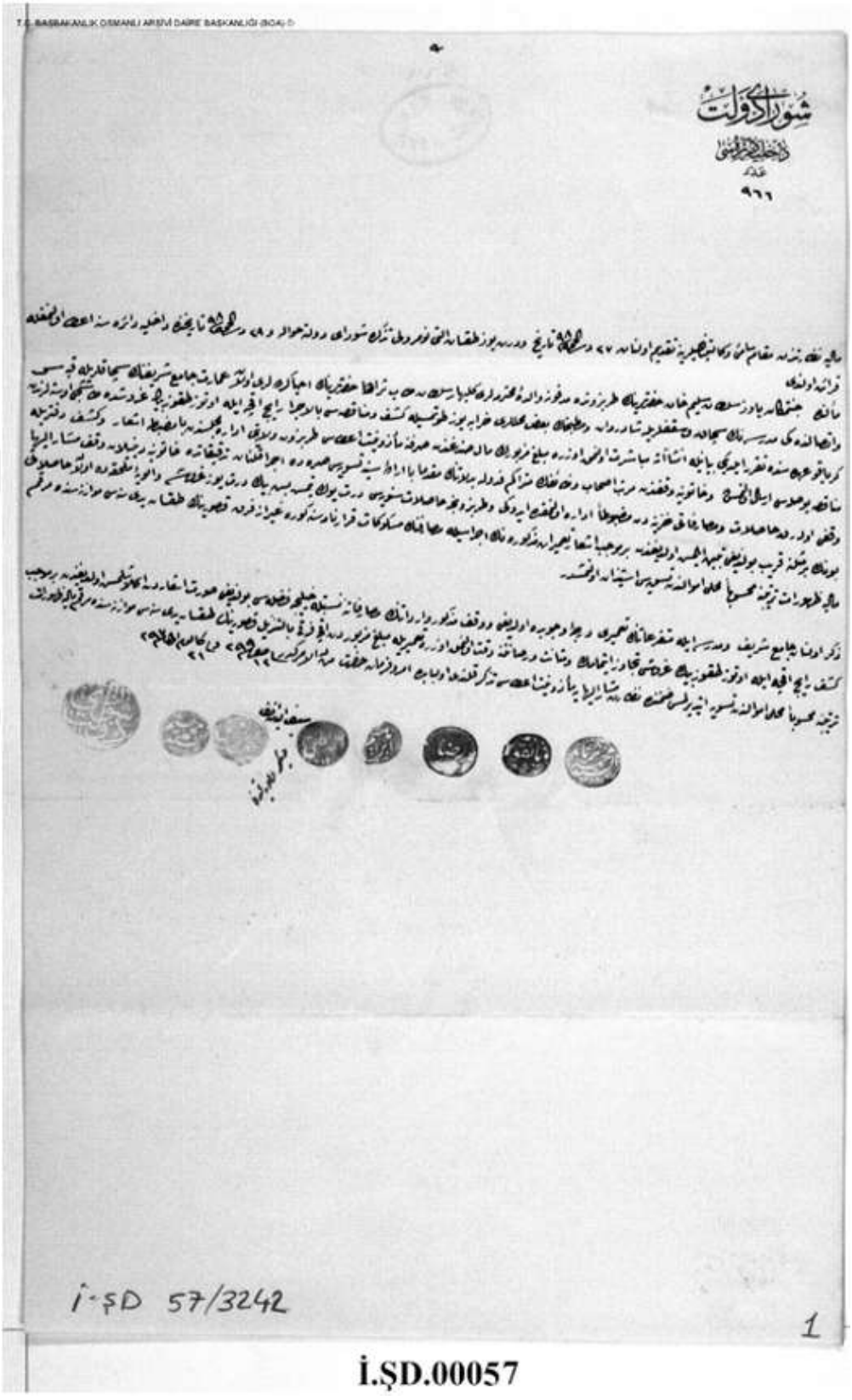
C.MF.00172.08561.001

EK 6. (Belge 4)- BOA, 15/4, 10 Kasım 1896 (1314.Cemaziye'l-Ahir.4).

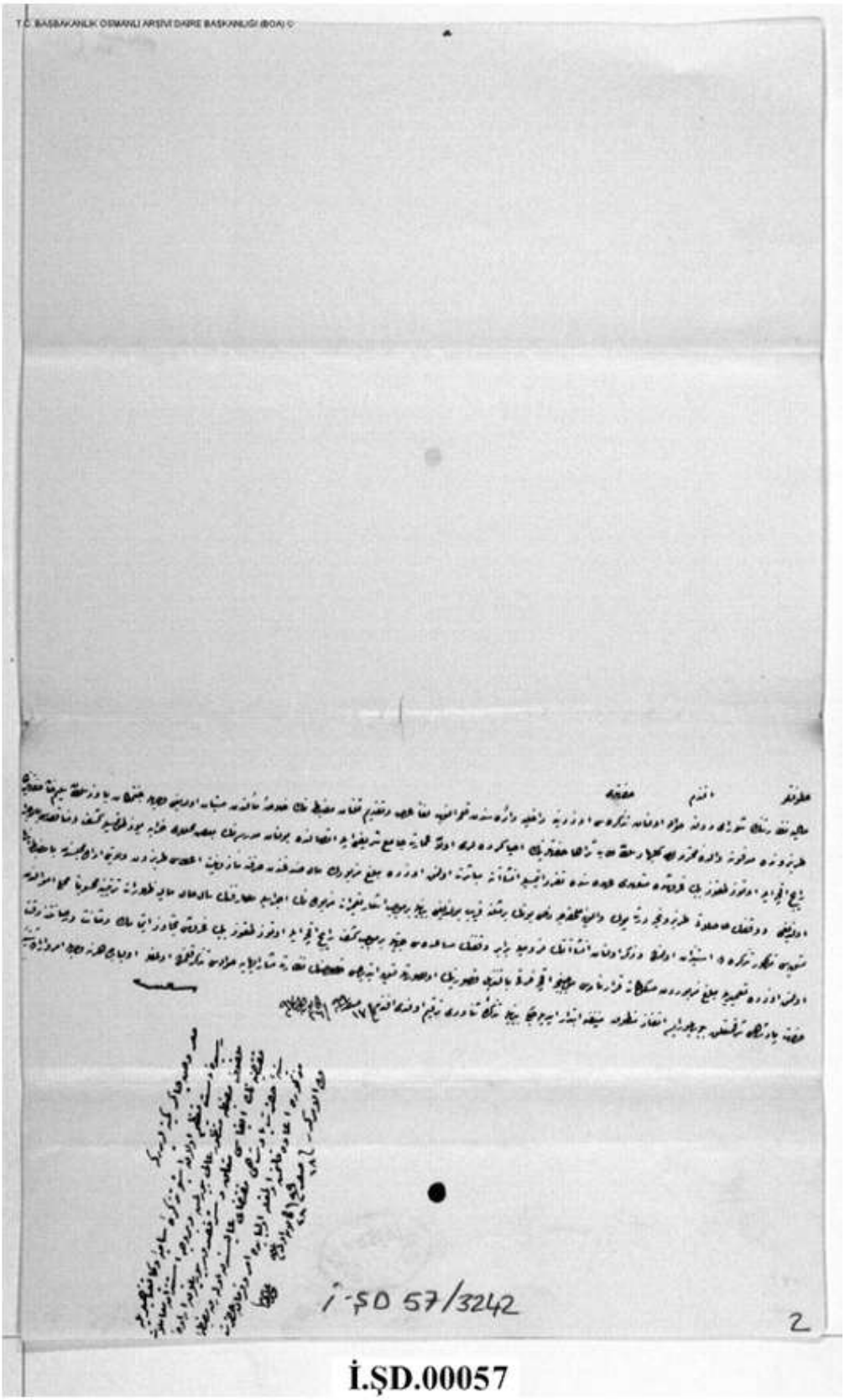

İ.EV.00015.00004.001

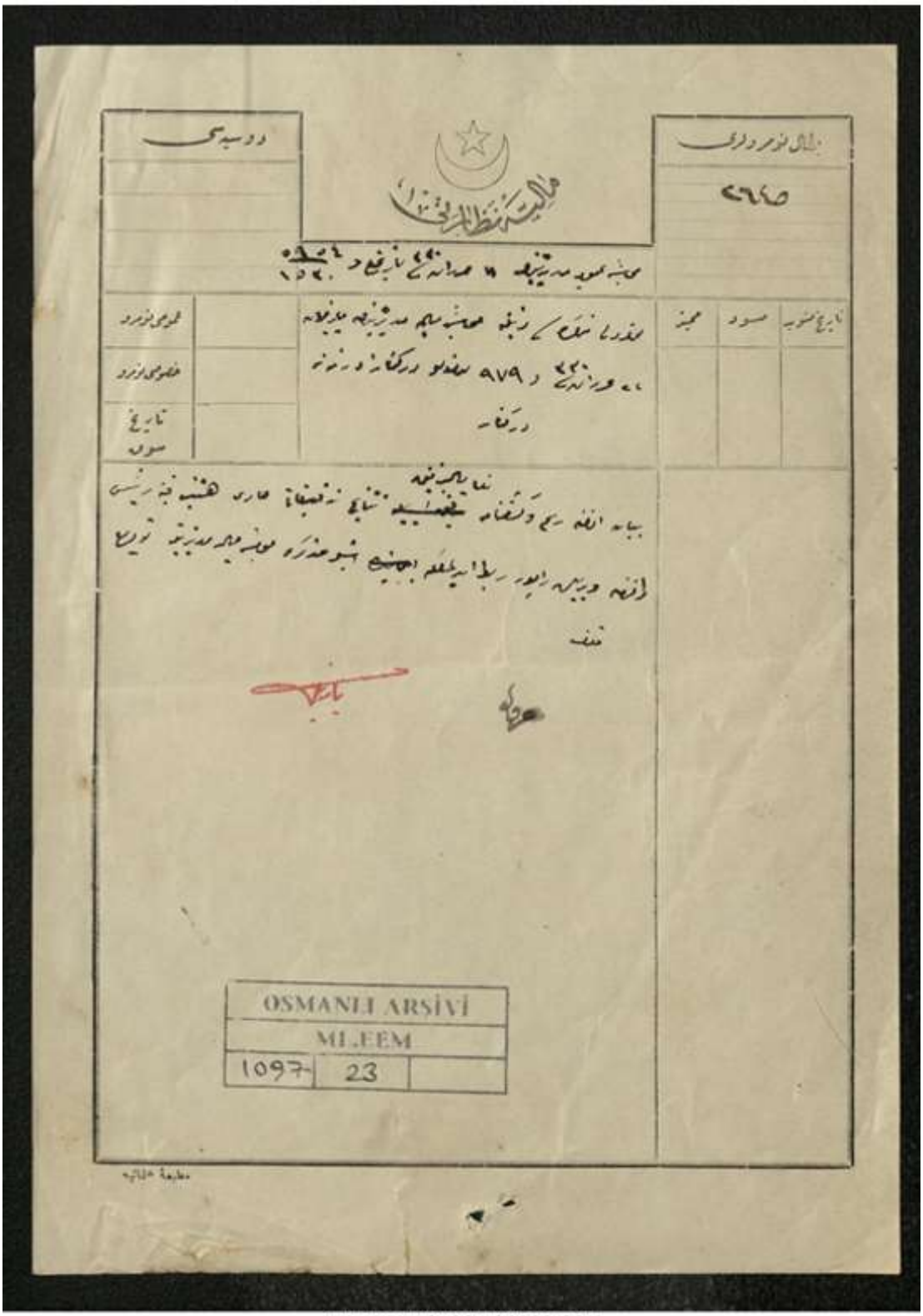
EK 7. (Belge 5a)- BOA, 57/3242, 3 Ocak 1882 (1299.Safer.12).

EK 8. (Belge 5b)- BOA, 57/3242, 3 Ocak 1882 (1299.Safer.12).

EK 9. (Belge 6)- BOA, 1097/23, 1914 (1332).

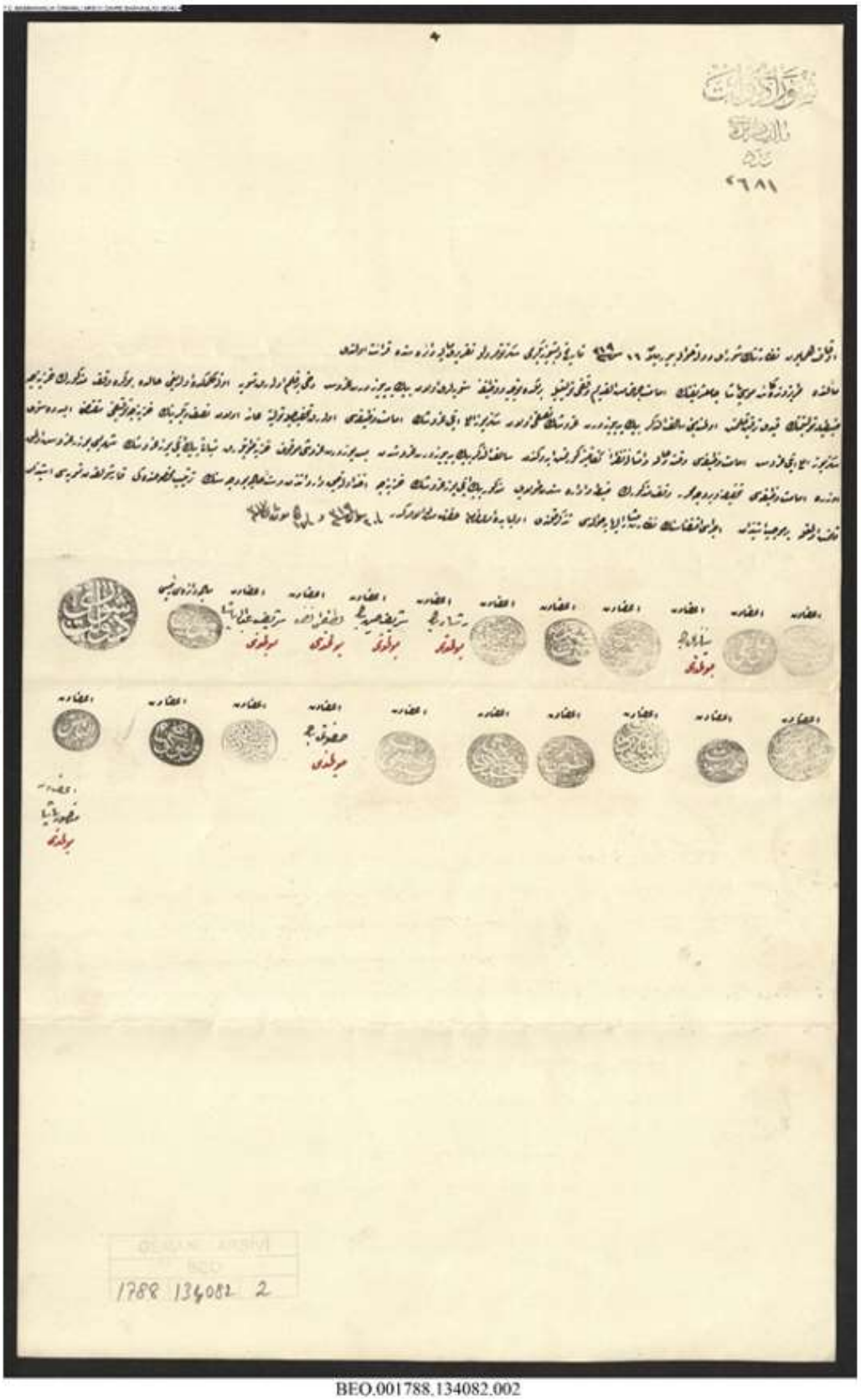
ML.EEM.01097.00023.001

EK 10. (Belge 7)- BOA, 80/5881, 21 Mayıs 1762 (1175.Şevval.27).

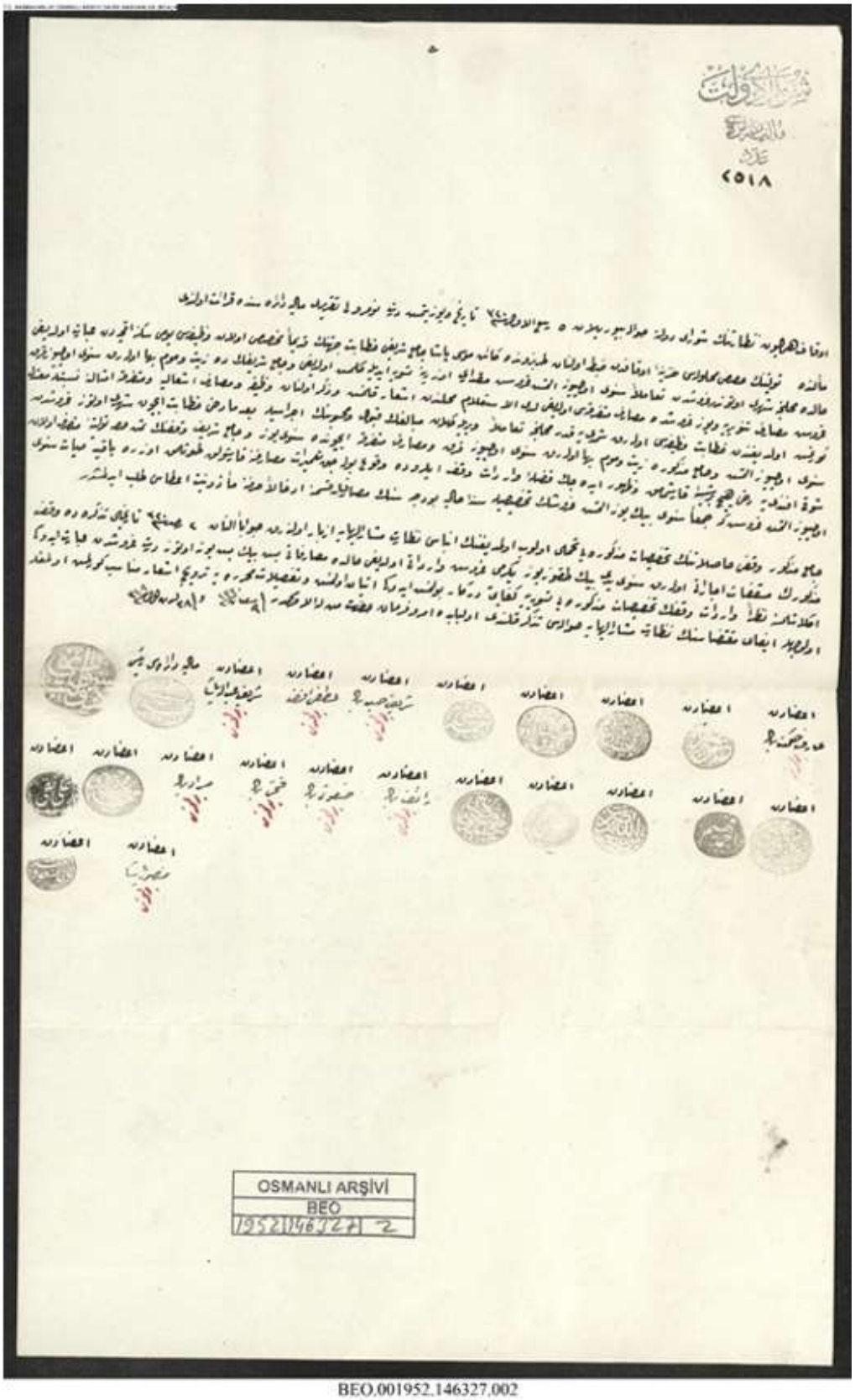
AE.SMST.III.00080.05881.001

EK 11. (Belge 8)- BOA, 1788/134082, 5 Şubat 1902 (1319.Şevval.26).

BEO.001788.134082.002

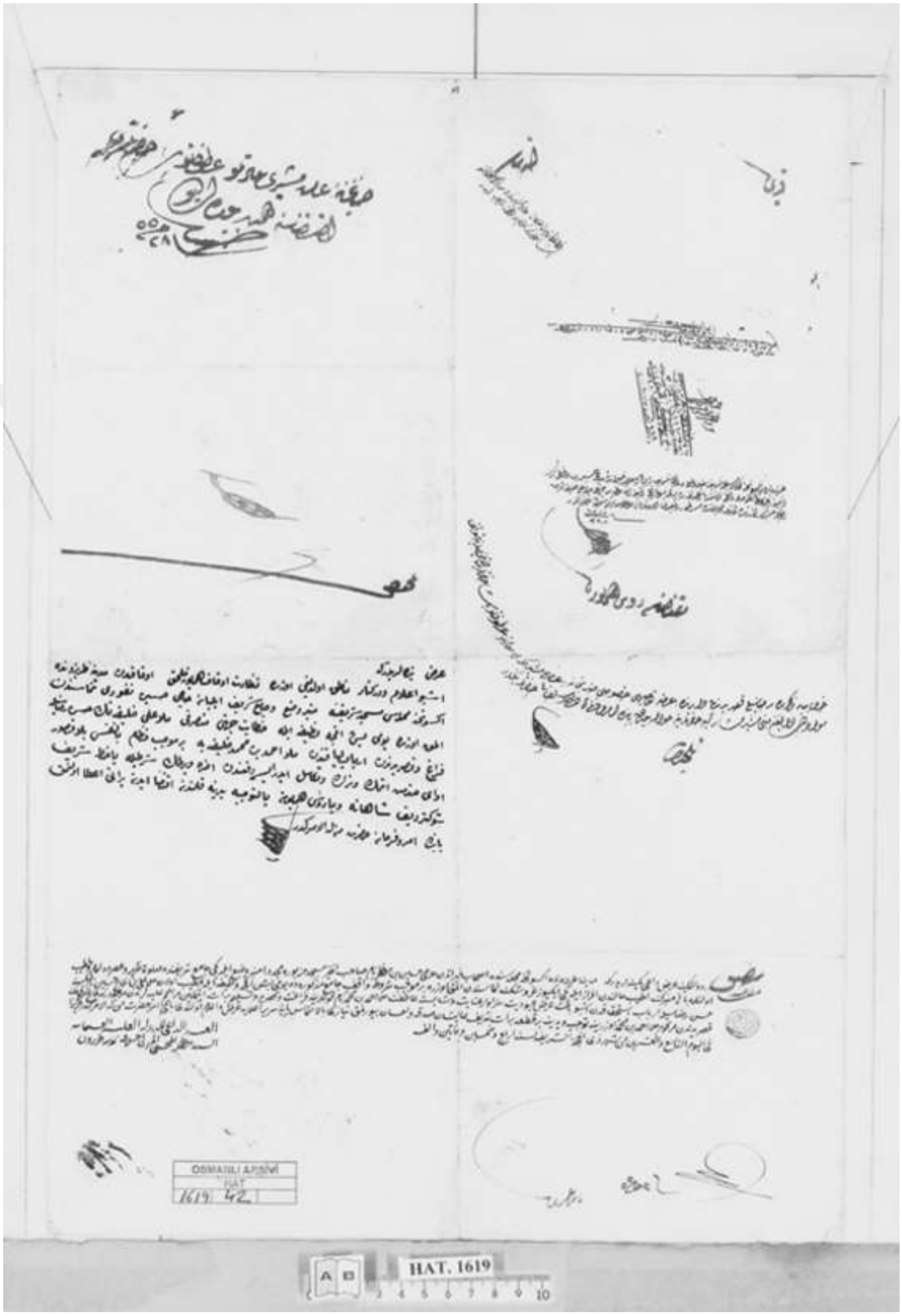
EK 12. (Belge 9)- BOA, 1952/146327, 11 Kasım 1902 (1320.Şaban.9).

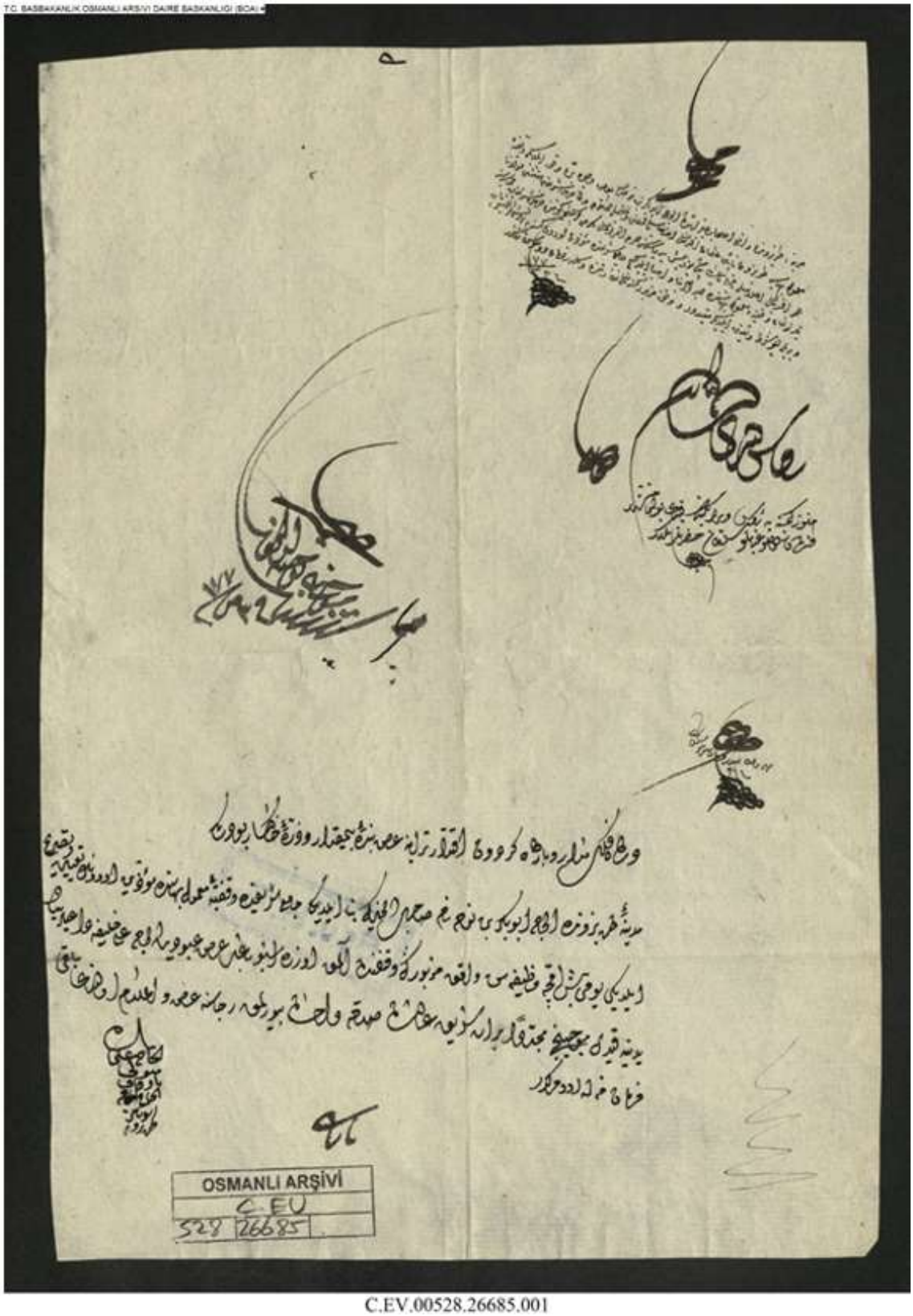
OSMANLI ARŞİVİ
BEO
1952/146327 2

BEO.001952.146327.002

EK 13.(Belge 10)- BOA, 1619/42, 13 Nisan 1839 (1255.Muharrem.28).

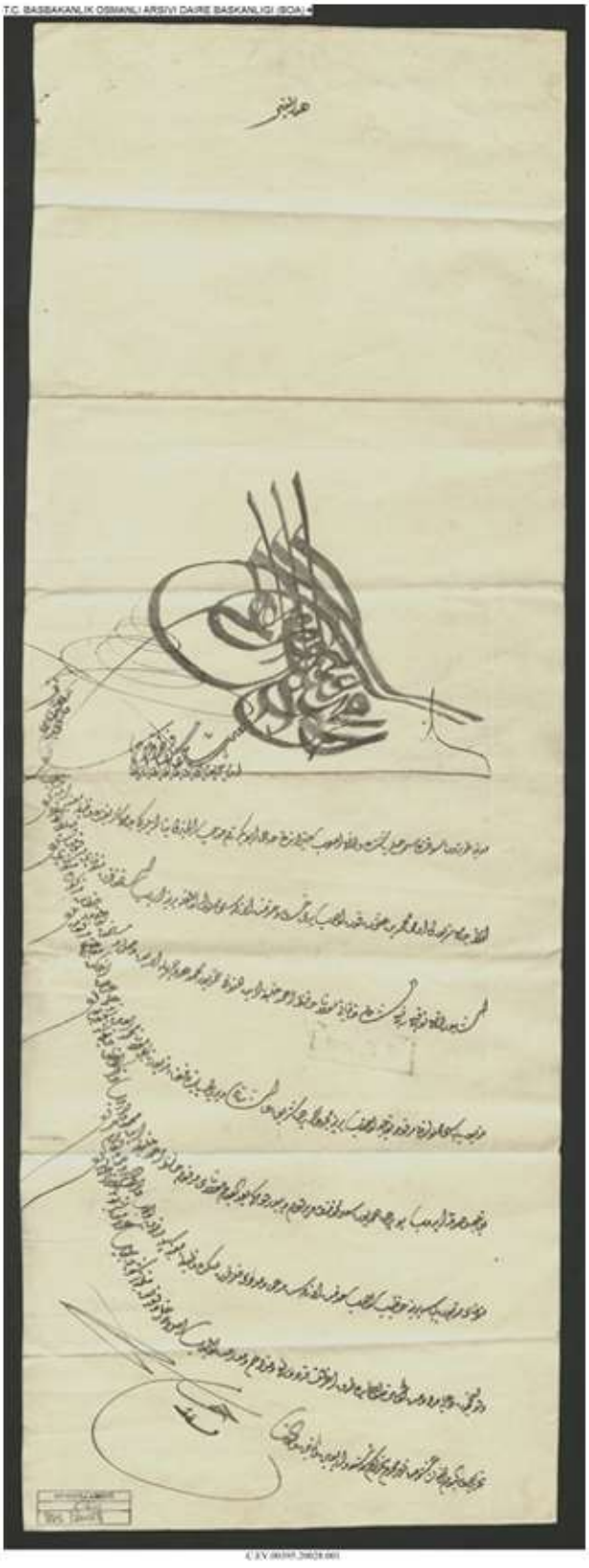

EK 14. (Belge 11)- BOA, 528/26685, 13 Ağustos 1763 (1177.Safer.3).

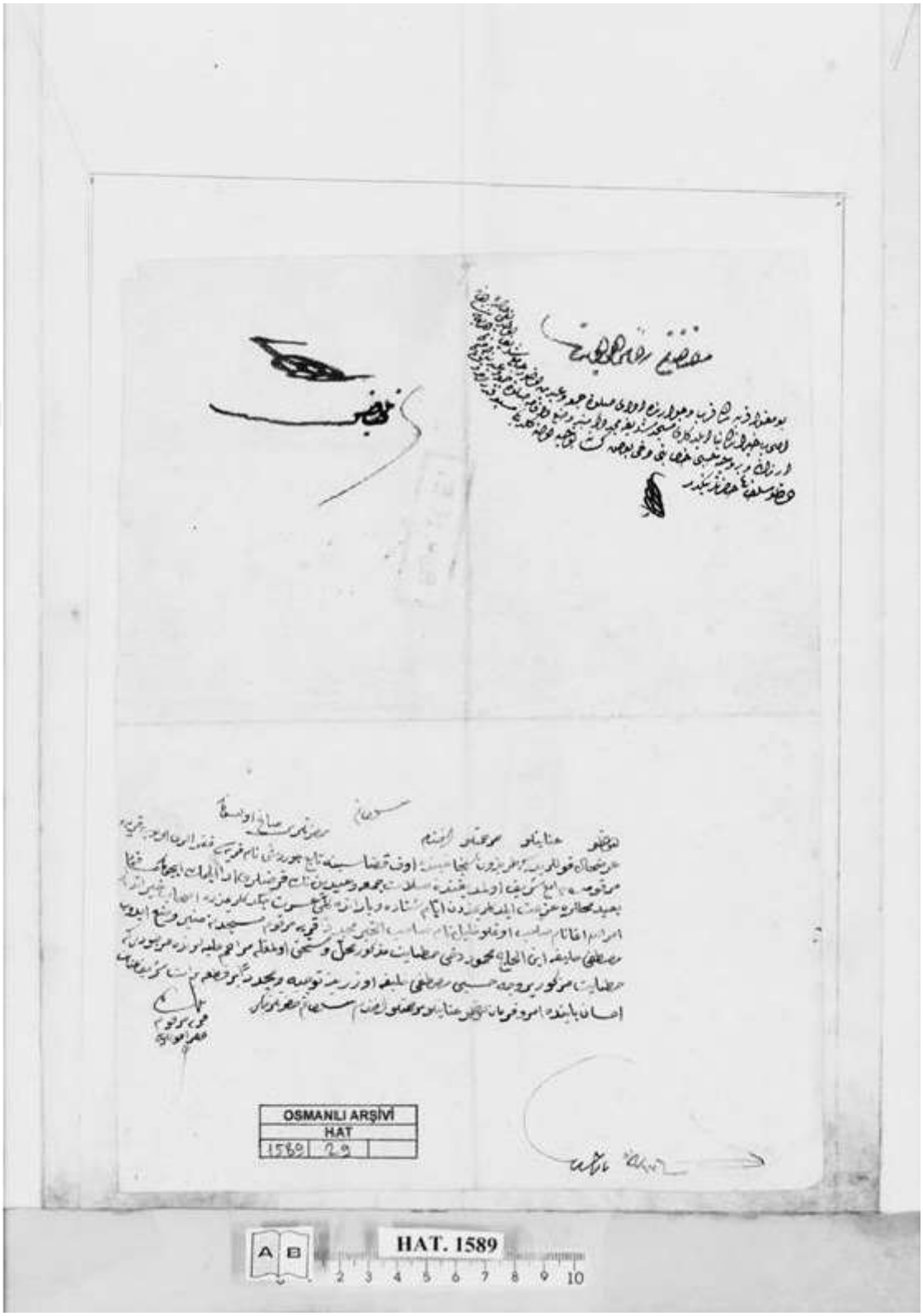

C.EV.00528.26685.001

EK 15. (Belge 12)- BOA, 395/20028, 10 Haziran 1831 (1246. Zi'l-Hicce. 29).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

EK 16. (Belge 13)- BOA, 1589/29, 23 Ağustos 1834 (1250.Rebiü'l Ahir 17).

EK 17. XIX. Yüzyıl Mihrapları

XIX. YÜZYIL MİHRAPLARI					
Ortahisar	Tekke (Hayva Hatun) Camii	19. yy	Düzköy	Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii	1869-70
Akçaabat	Şinik Mahallesi Merkez Camii	19. yy	Çaykara	Kabataş Mahallesi Akpınar Camii	1870
Araklı	Kayacık Mahallesi Merkez Camii	19. yy	Maçka	Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	1871
Araklı	Kayacık Mahallesi Orta Camii	19. yy	Şalpazarı	Pelitçik-Güdha-Ligöt Mahallesi Camii	1871-72
Maçka	Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	19. yy	Şalpazarı	Doğancı Mahallesi Merkez Camii	1871-72
Sürmene	Orta Mahalle Kale Camii	19. yy	Beşikdüzü	Demirli Mahallesi Camii	1872
Tonya	Bişirlik Mahallesi Camii	19. yy	Beşikdüzü	Seyitahmet Mahallesi Camii	1872
Sürmene	Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii	19. yy ilk yarısı	Çaykara	Kabataş Mahallesi Merkez Camii	1872
Şalpazarı	Dereköy Mahallesi Merkez Camii	1800	Maçka	Akmescit Mahallesi Camii	1873
Akçaabat	Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii	1804	Ortahisar	Tavanlı (Ketani-Nenlioğlu) Camii	1874
Dernekpazarı	Taşçılar Mahallesi Merkez Camii	1804	Of	Böğünlü Beldesi Büyük Mahalle Camii	1874
Akçaabat	Söğütlü Mahallesi Merkez Camii	1805-06	Ortahisar	Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii	19. yy son çeyreği
Dernekpazarı	Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii	1806	Akçaabat	Orta Mahalle Camii	19. yy son çeyreği
Çaykara	Uzungöl/Filak Mahallesi Camii	1813	Arsin	Güneyce Mahallesi Orta Camii	19. yy son çeyreği
Beşikdüzü	Adacık Camii	1816	Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Camii	19. yy son çeyreği
Dernekpazarı	Güneykondu Mahallesi Merkez Camii	1819	Ortahisar	Akyazı Merkez Camii	1876
Ortahisar	Hacı Kasım Camii	1820	Ortahisar	Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap	1876
Ortahisar	Semerciler (Hz. Ebubekir) Camii	1821	Araklı	Bereketli Mahallesi Masole Camii	1876
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Merkez Camii	1825	Çaykara	Şahinkaya Mahallesi Gülvaren Camii	1876
Akçaabat	Kayalar Mahallesi Camii	1827	Of	Böğünlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii	1876-77
Sürmene	Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii	1828-29	Vakfıkebir	Ortaköy Mahallesi Camii	1876-79
Araklı	Eremler (Keçikayı) Mahallesi Camii	1830	Hayrat	Sarmaşık Mahallesi Camii	1877-78
Of	Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii	1830	Ortahisar	Büyük İmaret(Gülbahar Hatun) Camii	1883-84
Hayrat	Dereyurt Mahallesi Merkez Camii	1831-32	Of	Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii	1883-84
Of	Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii	1834	Ortahisar	Konak Camii	1884
Of	Sapaldı Mahallesi Merkez Camii	1834-35	Araklı	Konaköntü Mahallesi Camii	1884
Ortahisar	Çarşı Camii Camii	1839-40	Maçka	Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii	1884
Araklı	Tumalı Mahallesi Camii	1842	Ortahisar	Sakız Hasan Ağa Camii	1884-85
Sürmene	Konak Mahallesi Camii	1842	Of	Gürpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii	1885-86
Çaykara	Çambaşı Mahallesi Önerli Camii	1845	Dernekpazarı	Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii	1886-87
Maçka	Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Müneccimler Camii	1845	Ortahisar	Ahi Evren Dede Camii	1887
Sürmene	Aşağı Ovalı Mahallesi Camii	1845	Çaykara	Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii	1887
Beşikdüzü	Duygulu Mahallesi Merkez Camii	1846	Beşikdüzü	Akkese Mahallesi Merkez Camii	1888
Arsin	Nuroğlu Mahallesi Camii	1848	Ortahisar	Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii	1888-89
Akçaabat	Işıklar Mahallesi Orta	1849	Vakfıkebir	Soğuksu Mahallesi Camii	1889-90
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Kovacık	1849	Yomra	Özdil Mahallesi Merkez Camii	1891
Ortahisar	İç Kale(Yukarı Hisar) Camii	19. yy ikinci yarısı	Tonya	Kayacık Mahallesi Kırma Camii	1891-92
Maçka	Örnekdalı Mahallesi Camii	19. yy ikinci yarısı	Dernekpazarı	Ormancık Mahallesi Merkez Camii	1892-93
Sürmene	Soğuksu Mahallesi Yalı	1851-52	Sürmene	Yeniay Mahallesi Kuleli Camii	1893
Araklı	Merkez Küçük (Hacı Hasan)	1859-60	Of	Uğurlu Beldesi Molla Önerli Mahallesi Camii	1893-94
Vakfıkebir	Çamlık Mahallesi Yukarı	1860	Hayrat	Dağönü Mahallesi Camii	1894-95
Tonya	Karyolar Mahallesi Camii	1861-62	Ortahisar	Hoca Halil (Hotip - Kalkanoğlu) Camii	1896
Beşikdüzü	Hünerli Mahallesi Merkez Camii	1863	Ortahisar	İskender Paşa Camii	1897
Sürmene	Karacakaya Mahallesi Camii	1861-62	Çaykara	Taşkıran Mahallesi Merkez Camii	1897
Sürmene	Çarşı Mahallesi Eski Camii	1864-65	Sürmene	Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii	1898-99
Ortahisar	Gürbulak Camii	1865	Düzköy	Gökçeler Mahallesi Merkez Camii	1899
Dernekpazarı	Akköse Mahallesi Merkez Camii	1865	Ortahisar	Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii	1899-1900
Ortahisar	Yeni Cuma Camii	1867	Arsin	Çatak Mahallesi Camii	1899-1900
Sürmene	Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdülhamid) Camii	1867	Arsin	Işıklı Mahallesi Merkez Camii	1899-1900
Of	Böğünlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi	1867-68	Of	Sırasağaç Mahallesi Eski Camii	19. yy sonu
Maçka	Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii	1868	Sürmene	Gültepe Mahallesi Camii	19. yy sonu
Dernekpazarı	Güneboları Mahallesi Merkez Camii	1869	Sürmene	Orta Mahalle Zaıha (Yalı) Camii	19. yy sonu

EK 18. XX. Yüzyıl Mihrapları

XX. YÜZYIL MİHRAPLARI					
Vakfıkebir	Merkez Eski Camii	20. yy. ilk yarısı	Çaykara	Yukarı Kumlu Mahallesi Camii	1914
Of	Yeni Mahalle Merkez Camii	1900	Dernekpazarı	Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii	1916
Araklı	Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii	1901	Tonya	Sayrınç Mahallesi Camii	1918-19
Akçaabat	Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii	1902	Sürmene	Yeşilköy Mahallesi Camii	1929
Düzköy	Taşocağı Mahallesi Merkez Camii	1902	Vakfıkebir	Yıldız Mahallesi Camii	1930
Vakfıkebir	Sinanlı Mahallesi Camii	1902	Vakfıkebir	Demirci Mahallesi Merkez Camii	1930
Of	Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii	1902-03	Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii	1938
Arsin	Gölgelik Mahallesi Camii	1904	Maçka	Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii	1940
Çaykara	Taşlıgedik Mahallesi Camii	1904	Çarşıbaşı	Yeniköy Mahallesi Merkez Camii	1940-46
Of	Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii	1904-05	Of	Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii	1942
Yomra	Çamlıca Mahallesi Camii	1906-07	Şalpazarı	Düzköy Mahallesi Merkez Camii	1947
Araklı	Merkez Büyük Camii	1907	Vakfıkebir	Açıkalan Mahallesi Eski Camii	1947
Şalpazarı	Sütpınar Mahallesi Camii	1909-10	Maçka	Ormaniçi Mahallesi Camii	1948
Akçaabat	Merkez Yeni Cami	1910	Maçka	Güzelce Mahallesi Camii	1948
Akçaabat	Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabiyeleri	1910	Tonya	Karasu Mahallesi Camii	1948-52
Araklı	Kalecik Mahallesi Camii	1910	Akçaabat	Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii	1949
Düzköy	Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii	1910-11	Akçaabat	Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami	1950
Yomra	Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii	1910-11	Araklı	Yalıboyu Merkez Camii	1950
Beşikdüzü	Merkez Eski Camii	1912	Maçka	Kaynarca Mahallesi Camii	1950
Beşikdüzü	Oğuz Mahallesi Merkez Camii	1912	Maçka	Hamsiköy Mahallesi Camii	1950

EK 19. Dikdörtgen Formlu Mihraplar

DİKDÖRTGEN FORMLU MİHRAPLAR					
Ortahisar	Fatih Küçük (Kindinar) Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı	16. yy ilk yarısı	Ortahisar	Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap	1876
Ortahisar	Musa Paşa Camii	1668-69	Araklı	Bereketli Mahallesi Masele Camii	1876
Ortahisar	Hacı Yahya Camii	1781	Çaykara	Şahinkaya Mahallesi Gülyeren Camii	1876
Ortahisar	Tekke (Hayva Hatun) Camii	19. yy	Of	Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii	1876-77
Akçaabat	Şinik Mahallesi Merkez Camii	19. yy	Hayrat	Samaşık Mahallesi Camii	1877-78
Araklı	Kayacık Mahallesi Merkez Camii	19. yy	Ortahisar	Büyük İmaret(Gülbahar Hatun) Camii	1883-84
Araklı	Kayacık Mahallesi Orta Camii	19. yy	Of	Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii	1883-84
Sürmene	Orta Mahalle Kale Camii	19. yy	Araklı	Konaklı Mahallesi Camii	1884
Tonya	Biçinlik Mahallesi Camii	19. yy	Of	Görpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii	1885-86
Sürmene	Çamburun Mahallesi Kuşluca Camii	19. yy ilk yarısı	Dernekpazarı	Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii	1886-87
Şalpazarı	Dereköy Mahallesi Merkez Camii	1800	Çaykara	Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii	1887
Akçaabat	Söğütlü Mahallesi Merkez Camii	1805-06	Vakfıkebir	Soğuksu Mahallesi Camii	1889-90
Dernekpazarı	Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii	1806	Dernekpazarı	Ormancık Mahallesi Merkez Camii	1892-93
Ortahisar	Semerciler (Hz. Ebubekir) Camii	1821	Sürmene	Yeniay Mahallesi Kuleli Camii	1893
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Merkez Camii	1825	Of	Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii	1893-94
Akçaabat	Kayalar Mahallesi Camii	1827	Çaykara	Taşkıran Mahallesi Merkez Camii	1897
Sürmene	Murtlu Mahallesi Hocaoğlu Camii	1828-29	Sürmene	Gültepe Mahallesi Ayağı Kefeli Camii	1898-99
Araklı	Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii	1830	Düzköy	Gökçeler Mahallesi Merkez Camii	1899
Hayrat	Dereyurt Mahallesi Merkez Camii	1831-32	Ortahisar	Erdoğdu (Tekfarçayırı) Camii	1899-1900
Of	Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii	1834	Arsin	Çatak Mahallesi Camii	1899-1900
Of	Sugeldi Mahallesi Merkez Camii	1834-35	Arsin	Işıklı Mahallesi Merkez Camii	1899-1900
Araklı	Turnalı Mahallesi Camii	1842	Of	Sırağaç Mahallesi Eski Camii	19. yy sonu
Çaykara	Çanbaşı Mahallesi Ömerli Camii	1845	Sürmene	Gültepe Mahallesi Camii	19. yy sonu
Maçka	Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mimarlar Camii	1845	Sürmene	Orta Mahalle Zarfa (Yalı) Camii	19. yy sonu
Sürmene	Aşağı Ovalı Mahallesi Camii	1845	Vakfıkebir	Merkez Eski Camii	20. yy. ilk yarısı
Akçaabat	Işıklar Mahallesi Orta	1849	Of	Yeni Mahalle Merkez Camii	1900
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Kovacık	1849	Araklı	Köprütütü Mahallesi Merkez Camii	1901
Ortahisar	İç Kale(Yukarı Hisar) Camii	19. yy ikinci yarısı	Düzköy	Taşocağı Mahallesi Merkez Camii	1902
Maçka	Örnekalan Mahallesi Camii	19. yy ikinci yarısı	Vakfıkebir	Sinanlı Mahallesi Camii	1902
Sürmene	Soğuksu Mahallesi Yalı	1851-52	Of	Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii	1902-03
Vakfıkebir	Çamlık Mahallesi Yukarı	1860	Çaykara	Taşlıgedik Mahallesi Camii	1904
Tonya	Karşılar Mahallesi Camii	1861-62	Of	Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii	1904-05
Beşikdüzü	Hilaerli Mahallesi Merkez Camii	1863	Yomra	Çamlıca Mahallesi Camii	1906-07
Sürmene	Karacakaya Mahallesi Camii	1861-62	Araklı	Merkez Büyük Camii	1907
Sürmene	Çarşı Mahallesi Eski Camii	1864-65	Şalpazarı	Sütpınar Mahallesi Camii	1909-10
Ortahisar	Gürbulak Camii	1865	Araklı	Kalecik Mahallesi Camii	1910
Dernekpazarı	Akköse Mahallesi Merkez Camii	1865	Düzköy	Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii	1910-11
Sürmene	Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii	1867	Beşikdüzü	Merkez Eski Camii	1912
Of	Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi	1867-68	Beşikdüzü	Oğuz Mahallesi Merkez Camii	1912
Maçka	Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii	1868	Çaykara	Yukarı Kunlu Mahallesi Camii	1914
Dernekpazarı	Günebakan Mahallesi Merkez Camii	1869	Dernekpazarı	Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii	1916
Maçka	Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	1871	Sürmene	Yeşilköy Mahallesi Camii	1929
Şalpazarı	Pelitçik-Gödün-Lügüt Mahallesi Camii	1871-72	Vakfıkebir	Yıldız Mahallesi Camii	1930
Şalpazarı	Doğansı Mahallesi Merkez Camii	1871-72	Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii	1938
Beşikdüzü	Denizli Mahallesi Camii	1872	Of	Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii	1942
Çaykara	Kabataş Mahallesi Merkez Camii	1872	Şalpazarı	Düzköy Mahallesi Merkez Camii	1947
Maçka	Akmescit Mahallesi Camii	1873	Vakfıkebir	Açıkalan Mahallesi Eski Camii	1947
Of	Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii	1874	Maçka	Güzelce Mahallesi Camii	1948
Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Camii	19. yy son çeyreği	Maçka	Kayınarca Mahallesi Camii	1950
Ortahisar	Akyazı Merkez Camii	1876			

EK 20. Kareye Yakın Dikdörtgen Formlu Mihraplar

KAREYE YAKIN DİKDÖRTGEN FORMLU MİHRAPLAR					
Ortahisar	Fatih Büyük Camii	1468	Vakfıkebir	Ortaköy Mahallesi Camii	1876-79
Akçaabat	Dürbinar Mahallesi Merkez Camii	1746	Tonya	Kayacan Mahallesi Kırın Camii	1891-92
Maçka	Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	19. yy	Ortahisar	Hoca Halil (Hatip - Kalkanoğlu) Camii	1896
Akçaabat	Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii	1804	Arsin	Gölgelik Mahallesi Camii	1904
Dernekpazarı	Taşçılar Mahallesi Merkez Camii	1804	Tonya	Sayraç Mahallesi Camii	1918-19
Çaykara	Uzungöl/Filak Mahallesi Camii	1813	Vakfıkebir	Demirci Mahallesi Merkez Camii	1930
Beşikdüzü	Adacık Camii	1816	Maçka	Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii	1940
Dernekpazarı	Güneykondu Mahallesi Merkez Camii	1819	Çarşıbaşı	Yeniköy Mahallesi Merkez Camii	1940-46
Of	Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii	1830	Maçka	Ormaniçi Mahallesi Camii	1948
Beşikdüzü	Duygulu Mahallesi Merkez Camii	1846	Tonya	Karasu Mahallesi Camii	1948-52
Arsin	Nuroğlu Mahallesi Camii	1848	Akçaabat	Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii	1949
Araklı	Merkez Küçük (Hacı Hasan)	1859-60	Akçaabat	Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami	1950
Düzköy	Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii	1869-70	Araklı	Yalıboyu Merkez Camii	1950
Çaykara	Kabataş Mahallesi Akpınar Camii	1870	Maçka	Hamsiköy Mahallesi Camii	1950
Arsin	Güneyce Mahallesi Orta Camii	19. yy son çeyreği			

EK 21. Yarım Yuvarlak Planlı Mihraplar

YARIM YUVARLAK PLANLI MİHRAPLAR					
Ortahisar	Hamza Paşa Camii	18. yy ilk yarısı	Maçka	Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii	1884
Akçaabat	Dürbinar Mahallesi Merkez Camii	1746	Ortahisar	Sekiz Hasan Ağa Camii	1884-85
Arsin	Kayacık Mahallesi Merkez Camii	19. yy	Of	Görpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii	1885-86
Arsin	Kayacık Mahallesi Orta Camii	19. yy	Dernekpazarı	Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii	1886-87
Maçka	Atasu Beldesi İşıklar Mahallesi Camii	19. yy	Çaykara	Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii	1887
Sürmene	Orta Mahalle Kale Camii	19. yy	Beşikdüzü	Akdere Mahallesi Merkez Camii	1888
Tonya	Biçinlik Mahallesi Camii	19. yy	Ortahisar	Sarmaşık (Kesterhaşa) Camii	1888-89
Sürmene	Çanduruna Mahallesi Kışlıca Camii	19. yy ilk yarısı	Vakfıkebir	Soğukçeşme Mahallesi Camii	1889-90
Şalpazarı	Develüy Mahallesi Merkez Camii	1800	Yomra	Özbil Mahallesi Merkez Camii	1891
Akçaabat	Dereciik Mahallesi Üçerler Merkez Camii	1804	Tonya	Kayacına Mahallesi Kırma Camii	1891-92
Dernekpazarı	Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii	1806	Sürmene	Yeniay Mahallesi Kıdeli Camii	1893
Çaykara	Uzungöl/Filiti Mahallesi Camii	1813	Of	Üçkırlı Beldesi Molla Önerli Mahallesi Camii	1893-94
Beşikdüzü	Adacık Camii	1816	Hayrat	Doğukuş Mahallesi Camii	1894-95
Dernekpazarı	Güneykonda Mahallesi Merkez Camii	1819	Ortahisar	Hoca Halid (Hatip - Kalkanoğlu) Camii	1896
Sürmene	Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii	1828-29	Ortahisar	İskender Paşa Camii	1897
Arsin	Erenler (Kaçkarya) Mahallesi Camii	1830	Çaykara	Taşkıran Mahallesi Merkez Camii	1897
Hayrat	Dereyurt Mahallesi Merkez Camii	1831-32	Sürmene	Göltepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii	1898-99
Ortahisar	Çarşı Camii Camii	1839-40	Arsin	Çatak Mahallesi Camii	1899-1900
Arsin	Tırnalı Mahallesi Camii	1842	Arsin	Işıklı Mahallesi Merkez Camii	1899-1900
Sürmene	Konak Mahallesi Camii	1842	Of	Sazoğlaç Mahallesi Eski Camii	19. yy sonu
Maçka	Atasu Beldesi Kozaklar Mahallesi Müezzinler Camii	1845	Sürmene	Göltepe Mahallesi Camii	19. yy sonu
Sürmene	Aşağı Ovalı Mahallesi Camii	1845	Sürmene	Orta Mahalle Zarba (Yalı) Camii	19. yy sonu
Beşikdüzü	Duygulu Mahallesi Merkez Camii	1846	Vakfıkebir	Merkez Eski Camii	20. yy. ilk yarısı
Arsin	Nurioğlu Mahallesi Camii	1848	Of	Yeni Mahalle Merkez Camii	1900
Akçaabat	Işıklar Mahallesi Orta	1849	Akçaabat	Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii	1902
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Kovacık	1849	Dürküy	Taşocağı Mahallesi Merkez Camii	1902
Maçka	Örnekalan Mahallesi Camii	19. yy ikinci yarısı	Vakfıkebir	Sinanlı Mahallesi Camii	1902
Sürmene	Soğukçeşme Mahallesi Yalı	1851-52	Of	Çamlıtepe Mahallesi Kabon Camii	1902-03
Arsin	Merkez Küçük (Hacı Hasan)	1859-60	Arsin	Gülşenlik Mahallesi Camii	1904
Vakfıkebir	Çamlık Mahallesi Yukarı	1860	Çaykara	Taşlıçerlik Mahallesi Camii	1904
Tonya	Karşıdar Mahallesi Camii	1861-62	Of	Sarıçiçlı Mahallesi Yukarı Camii	1904-05
Beşikdüzü	Hisarlı Mahallesi Merkez Camii	1863	Arsin	Merkez Büyük Camii	1907
Sürmene	Kavaklıkaya Mahallesi Camii	1861-62	Şalpazarı	Sürpınar Mahallesi Camii	1909-10
Sürmene	Çarşı Mahallesi Eski Camii	1864-65	Akçaabat	Merkez Yeni Camii	1910
Dernekpazarı	Akköse Mahallesi Merkez Camii	1865	Akçaabat	Merkez Yeni Camii Dış Cephe Mihrabiyeleri	1910
Ortahisar	Yeni Cuma Camii	1867	Arsin	Kalecik Mahallesi Camii	1910
Sürmene	Göltepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii	1867	Dürküy	Çayırbağı Beldesi Zeilhe Mahallesi Camii	1910-11
Of	Böllüdü Beldesi Fatih Mahallesi Kabon Mescidi	1867-68	Yomra	Sancak (Kobidi) Mahallesi Camii	1910-11
Maçka	Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii	1868	Beşikdüzü	Oğuz Mahallesi Merkez Camii	1912
Dernekpazarı	Güneburnu Mahallesi Merkez Camii	1869	Çaykara	Yukarı Kıraala Mahallesi Camii	1914
Dürküy	Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii	1869-70	Dernekpazarı	Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii	1916
Çaykara	Kabataş Mahallesi Akpınar Camii	1870	Tonya	Sayraç Mahallesi Camii	1918-19
Maçka	Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	1871	Sürmene	Yeşilköy Mahallesi Camii	1929
Şalpazarı	Polisçik-Gördün-Liğgit Mahallesi Camii	1871-72	Vakfıkebir	Yıldız Mahallesi Camii	1930
Şalpazarı	Doğancı Mahallesi Merkez Camii	1871-72	Vakfıkebir	Demirci Mahallesi Merkez Camii	1930
Beşikdüzü	Denizli Mahallesi Camii	1872	Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Tiefbau Camii	1938
Beşikdüzü	Seyitahmet Mahallesi Camii	1872	Maçka	Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii	1940
Çaykara	Kabataş Mahallesi Merkez Camii	1872	Çaykara	Yenilköy Mahallesi Merkez Camii	1940-46
Maçka	Akarsucu Mahallesi Camii	1873	Of	Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii	1942
Arsin	Güneyce Mahallesi Orta Camii	19. yy son çeyreği	Şalpazarı	Dürküy Mahallesi Merkez Camii	1947
Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Camii	19. yy son çeyreği	Vakfıkebir	Açıkalan Mahallesi Eski Camii	1947
Arsin	Bereketli Mahallesi Mavela Camii	1876	Maçka	Ormanlığı Mahallesi Camii	1948
Of	Böllüdü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii	1876-77	Maçka	Gürselce Mahallesi Camii	1948
Vakfıkebir	Ortaköy Mahallesi Camii	1876-79	Tonya	Karaso Mahallesi Camii	1948-52
Hayrat	Sarmaşık Mahallesi Camii	1877-78	Akçaabat	Dereciik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii	1949
Of	Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii	1883-84	Akçaabat	Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camii	1950
Ortahisar	Konak Camii	1884	Arsin	Yalıboyu Merkez Camii	1950
Arsin	Konaklıtaş Mahallesi Camii	1884	Maçka	Hamzaköy Mahallesi Camii	1950

EK 22. Tepelik Birimine Yer Verilmeyen Mihraplar

TEPELİK BİRİMİNE YER VERİLMEYEN MİHRAPLAR					
Ortahisar	Musa Paşa Camii	1668-69	Maçka	Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	1871
Ortahisar	Hamza Paşa Camii	18. yy ilk yarısı	Şalpazarı	Doğancı Mahallesi Merkez Camii	1871-72
Akçaabat	Dürbinar Mahallesi Merkez Camii	1746	Beşikdüzü	Denizli Mahallesi Camii	1872
Ortahisar	Hacı Yahya Camii	1781	Maçka	Akarsucu Mahallesi Camii	1873
Ortahisar	Tekke (Hayvan Hatun) Camii	19. yy	Ortahisar	Tavanlı (Kemer-Nemlioğlu) Camii	1874
Akçaabat	Şirinli Mahallesi Merkez Camii	19. yy	Of	Böllüdü Beldesi Büyük Mahalle Camii	1874
Maçka	Atasu Beldesi İşıklar Mahallesi Camii	19. yy	Arsin	Bereketli Mahallesi Mavela Camii	1876
Sürmene	Orta Mahalle Kale Camii	19. yy	Of	Böllüdü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii	1876-77
Tonya	Biçinlik Mahallesi Camii	19. yy	Vakfıkebir	Ortaköy Mahallesi Camii	1876-79
Sürmene	Çanduruna Mahallesi Kışlıca Camii	19. yy ilk yarısı	Dernekpazarı	Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii	1886-87
Çaykara	Uzungöl/Filiti Mahallesi Camii	1813	Çaykara	Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii	1887
Beşikdüzü	Adacık Camii	1816	Tonya	Kayacına Mahallesi Kırma Camii	1891-92
Dernekpazarı	Güneykonda Mahallesi Merkez Camii	1819	Of	Üçkırlı Beldesi Molla Önerli Mahallesi Camii	1893-94
Ortahisar	Semerciler (Hz. Ebubekir) Camii	1821	Dürküy	Gökçeler Mahallesi Merkez Camii	1899
Hayrat	Dereyurt Mahallesi Merkez Camii	1831-32	Ortahisar	Erdoğdu (Tekfiriçayırı) Camii	1899-1900
Of	Kalar (Kalkandere/Hüseyindüzü) Mahallesi Merkez Camii	1834	Arsin	Çatak Mahallesi Camii	1899-1900
Sürmene	Konak Mahallesi Camii	1842	Of	Yeni Mahalle Merkez Camii	1900
Maçka	Atasu Beldesi Kozaklar Mahallesi Müezzinler Camii	1845	Dürküy	Taşocağı Mahallesi Merkez Camii	1902
Beşikdüzü	Duygulu Mahallesi Merkez Camii	1846	Vakfıkebir	Sinanlı Mahallesi Camii	1902
Arsin	Nurioğlu Mahallesi Camii	1848	Of	Çamlıtepe Mahallesi Kabon Camii	1902-03
Akçaabat	Işıklar Mahallesi Orta	1849	Çaykara	Taşlıçerlik Mahallesi Camii	1904
Ortahisar	İç Kale(Yukarı Hisar) Camii	19. yy ikinci yarısı	Çaykara	Yukarı Kıraala Mahallesi Camii	1914
Sürmene	Soğukçeşme Mahallesi Yalı	1851-52	Dernekpazarı	Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii	1916
Tonya	Karşıdar Mahallesi Camii	1861-62	Çarşıbaşı	Yenikköy Mahallesi Merkez Camii	1940-46
Sürmene	Çarşı Mahallesi Eski Camii	1864-65	Of	Balıca Beldesi Büyük Mahalle Camii	1942
Sürmene	Göltepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii	1867	Vakfıkebir	Açıkalan Mahallesi Eski Camii	1947
Of	Böllüdü Beldesi Fatih Mahallesi Kabon Mescidi	1867-68	Tonya	Karaso Mahallesi Camii	1948-52
Maçka	Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii	1868	Akçaabat	Dereciik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii	1949
Dernekpazarı	Güneburnu Mahallesi Merkez Camii	1869	Arsin	Yalıboyu Merkez Camii	1950
Çaykara	Kabataş Mahallesi Akpınar Camii	1870	Maçka	Hamzaköy Mahallesi Camii	1950

EK 23. Alınlık Birimine Yer Verilmeyen Mihraplar

ALINLIK BİRİMİNE YER VERİLMEYEN MİHRAPLAR					
Ortahisar	Fatih Küçük (Kindinar) Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı	16. yy ilk yarısı	Araklı	Bereketli Mahallesi Masele Camii	1876
Ortahisar	Musa Paşa Camii	1668-69	Çaykara	Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii	1876
Ortahisar	Hamza Paşa Camii	18. yy ilk yarısı	Of	Bölümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii	1876-77
Akçaabat	Dürbinar Mahallesi Merkez Camii	1746	Vakfıkebir	Ortaköy Mahallesi Camii	1876-79
Ortahisar	Hacı Yahya Camii	1781	Hayrat	Sarmaşık Mahallesi Camii	1877-78
Ortahisar	Tekke (Havva Hatun) Camii	19. yy	Ortahisar	Büyük İmaret(Gülbahar Hatun) Camii	1883-84
Araklı	Kayacık Mahallesi Merkez Camii	19. yy	Of	Cumapazarı Mahallesi Seriadere Camii	1883-84
Araklı	Kayacık Mahallesi Orta Camii	19. yy	Ortahisar	Konak Camii	1884
Maçka	Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	19. yy	Araklı	Konaköünü Mahallesi Camii	1884
Sürmene	Orta Mahalle Kale Camii	19. yy	Maçka	Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii	1884
Tonya	Bişinlik Mahallesi Camii	19. yy	Of	Gürpınar Mahallesi Hacı Bayrım Camii	1885-86
Şalpazarı	Dereköy Mahallesi Merkez Camii	1800	Dernekpazarı	Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii	1886-87
Akçaabat	Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii	1804	Ortahisar	Ahi Evren Dede Camii	1887
Dernekpazarı	Taşçılar Mahallesi Merkez Camii	1804	Çaykara	Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii	1887
Dernekpazarı	Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii	1806	Beşikdüzü	Akkese Mahallesi Merkez Camii	1888
Çaykara	Uzungöl/Filak Mahallesi Camii	1813	Vakfıkebir	Soğuksu Mahallesi Camii	1889-90
Beşikdüzü	Adacık Camii	1816	Dernekpazarı	Ormancık Mahallesi Merkez Camii	1892-93
Dernekpazarı	Güneykondu Mahallesi Merkez Camii	1819	Sürmene	Yeniay Mahallesi Kuleli Camii	1893
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Merkez Camii	1825	Of	Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii	1893-94
Akçaabat	Kayalar Mahallesi Camii	1827	Hayrat	Dağönü Mahallesi Camii	1894-95
Sürmene	Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii	1828-29	Ortahisar	Hoca Halil (Hatip - Kalkanoğlu) Camii	1896
Araklı	Ereuler (Keçikaya) Mahallesi Camii	1830	Çaykara	Taşkıran Mahallesi Merkez Camii	1897
Of	Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii	1830	Sürmene	Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii	1898-99
Hayrat	Dereyurt Mahallesi Merkez Camii	1831-32	Düzköy	Gökçeler Mahallesi Merkez Camii	1899
Araklı	Tunalı Mahallesi Camii	1842	Arsin	Çatak Mahallesi Camii	1899-1900
Sürmene	Konak Mahallesi Camii	1842	Of	Sırağaç Mahallesi Eski Camii	19. yy sonu
Çaykara	Çanbaşı Mahallesi Ömerli Camii	1845	Sürmene	Gültepe Mahallesi Camii	19. yy sonu
Maçka	Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii	1845	Sürmene	Orta Mahalle Zarlıa (Yalı) Camii	19. yy sonu
Sürmene	Aşağı Ovalı Mahallesi Camii	1845	Vakfıkebir	Merkez Eski Camii	20. yy. ilk yarısı
Beşikdüzü	Duygulu Mahallesi Merkez Camii	1846	Of	Yeni Mahalle Merkez Camii	1900
Arsin	Nuroğlu Mahallesi Camii	1848	Araklı	Köprülüoğlu Mahallesi Merkez Camii	1901
Akçaabat	Işıklar Mahallesi Orta	1849	Akçaabat	Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii	1902
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Kovacık	1849	Düzköy	Taşocağı Mahallesi Merkez Camii	1902
Ortahisar	İç Kale(Yukarı Hisar) Camii	19. yy ikinci yarısı	Vakfıkebir	Sinanlı Mahallesi Camii	1902
Maçka	Örnekalan Mahallesi Camii	19. yy ikinci yarısı	Of	Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii	1902-03
Sürmene	Soğuksu Mahallesi Yalı	1851-52	Arsin	Gölgelik Mahallesi Camii	1904
Araklı	Merkez Küçük (Hacı Hasan)	1859-60	Çaykara	Taşlıgedik Mahallesi Camii	1904
Vakfıkebir	Çamlık Mahallesi Yukarı	1860	Araklı	Merkez Büyük Camii	1907
Sürmene	Karacakaya Mahallesi Camii	1861-62	Şalpazarı	Sütpınar Mahallesi Camii	1909-10
Sürmene	Çarşı Mahallesi Eski Camii	1864-65	Akçaabat	Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabiyeleri	1910
Sürmene	Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii	1867	Araklı	Kalecik Mahallesi Camii	1910
Of	Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi	1867-68	Yomra	Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii	1910-11
Maçka	Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii	1868	Çaykara	Yukarı Kumlu Mahallesi Camii	1914
Dernekpazarı	Günebakan Mahallesi Merkez Camii	1869	Dernekpazarı	Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii	1916
Düzköy	Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii	1869-70	Sürmene	Yeşilköy Mahallesi Camii	1929
Çaykara	Kabataş Mahallesi Akpınar Camii	1870	Vakfıkebir	Yıldız Mahallesi Camii	1930
Maçka	Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	1871	Vakfıkebir	Demirci Mahallesi Merkez Camii	1930
Şalpazarı	Pelitçik-Gödülu-Lögöt Mahallesi Camii	1871-72	Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii	1938
Şalpazarı	Doğancı Mahallesi Merkez Camii	1871-72	Maçka	Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii	1940
Beşikdüzü	Denizli Mahallesi Camii	1872	Çarşıbaşı	Yeniköy Mahallesi Merkez Camii	1940-46
Beşikdüzü	Sayitahmet Mahallesi Camii	1872	Of	Balluca Beldesi Büyük Mahalle Camii	1942
Çaykara	Kabataş Mahallesi Merkez Camii	1872	Şalpazarı	Düzköy Mahallesi Merkez Camii	1947
Ortahisar	Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii	1874	Maçka	Ormaniçi Mahallesi Camii	1948
Of	Bölümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii	1874	Maçka	Güzelce Mahallesi Camii	1948
Ortahisar	Hızırbey (Sofha-Eksofha) Camii	19. yy son çeyreği	Akçaabat	Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii	1949
Arsin	Güneyce Mahallesi Orta Camii	19. yy son çeyreği	Akçaabat	Aydınköy Mahallesi Aydınlar Cami	1950
Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Camii	19. yy son çeyreği	Araklı	Yalıboyu Merkez Camii	1950
Ortahisar	Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap	1876	Maçka	Hamsiköy Mahallesi Camii	1950

EK 24. Köşelik Birimine Yer Verilmeyen Mihraplar

KÖŞELİK BİRİMİNE YER VERİLMEYEN MİHRAPLAR					
Ortahisar	Hamza Paşa Camii	18. yy ilk yarısı	Araklı	Konakönü Mahallesi Camii	1884
Akçaabat	Dürbünar Mahallesi Merkez Camii	1746	Maçka	Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii	1884
Araklı	Kayacık Mahallesi Orta Camii	19. yy	Of	Görpınar Mahallesi Hacı Bayramı Camii	1885-86
Maçka	Atası Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	19. yy	Dernekpazarı	Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii	1886-87
Sürmene	Orta Mahalle Kale Camii	19. yy	Tonya	Kayacan Mahallesi Kuran Camii	1891-92
Tonya	Biçinlik Mahallesi Camii	19. yy	Dernekpazarı	Ormancık Mahallesi Merkez Camii	1892-93
Sürmene	Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii	19. yy ilk yarısı	Sürmene	Yeniay Mahallesi Kuleli Camii	1893
Şalpazarı	Dereköy Mahallesi Merkez Camii	1800	Of	Uğurlu Beldesi Molla Ömerli Mahallesi Camii	1893-94
Akçaabat	Söğütlü Mahallesi Merkez Camii	1805-06	Çaykara	Taşkıran Mahallesi Merkez Camii	1897
Ortahisar	Semerciler (Hz. Ebubekir) Camii	1821	Sürmene	Göltepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii	1898-99
Araklı	Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii	1830	Düzköy	Gökçeler Mahallesi Merkez Camii	1899
Hayrat	Dereyurt Mahallesi Merkez Camii	1831-32	Arsin	Işıklı Mahallesi Merkez Camii	1899-1900
Of	Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii	1834	Sürmene	Göltepe Mahallesi Camii	19. yy sonu
Sürmene	Konak Mahallesi Camii	1842	Sürmene	Orta Mahalle Zarlıa (Yılı) Camii	19. yy sonu
Beşikdüzü	Duygulu Mahallesi Merkez Camii	1846	Vakfıkebir	Merkez Eski Camii	20. yy. ilk yarısı
Arsin	Nuroğlu Mahallesi Camii	1848	Of	Yeni Mahalle Merkez Camii	1900
Ortahisar	İç Kale(Yukarı Hisar) Camii	19. yy ikinci yarısı	Araklı	Köprübaşı Mahallesi Merkez Camii	1901
Araklı	Merkez Küçük (Hacı Hasan)	1859-60	Vakfıkebir	Sinanlı Mahallesi Camii	1902
Sürmene	Karacakaya Mahallesi Camii	1861-62	Of	Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii	1902-03
Sürmene	Çarşı Mahallesi Eski Camii	1864-65	Arsin	Gölgelik Mahallesi Camii	1904
Ortahisar	Gürbulak Camii	1865	Of	Sarıçlı Mahallesi Yukarı Camii	1904-05
Sürmene	Göltepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii	1867	Akçaabat	Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabiyeleri	1910
Of	Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi	1867-68	Yomra	Sancak (Kolaylı) Mahallesi Camii	1910-11
Maçka	Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii	1868	Beşikdüzü	Merkez Eski Camii	1912
Dernekpazarı	Günebakan Mahallesi Merkez Camii	1869	Dernekpazarı	Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii	1916
Çaykara	Kahataş Mahallesi Akpınar Camii	1870	Vakfıkebir	Yıldız Mahallesi Camii	1930
Şalpazarı	Pelitçük-Gödün-Lügät Mahallesi Camii	1871-72	Maçka	Atası Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii	1940
Ortahisar	Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii	1874	Of	Ballıca Beldesi Büyük Mahalle Camii	1942
Ortahisar	Akyazı Merkez Camii	1876	Maçka	Ormanişi Mahallesi Camii	1948
Ortahisar	Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap	1876	Maçka	Güzelce Mahallesi Camii	1948
Çaykara	Şahinkaya Mahallesi Gölveren Camii	1876	Akçaabat	Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii	1949
Of	Bölümlü Beldesi Müftat Paşa Mahallesi Camii	1876-77	Akçaabat	Aydaköy Mahallesi Aydınlar Cami	1950
Vakfıkebir	Ortaköy Mahallesi Camii	1876-79	Maçka	Hamsiköy Mahallesi Camii	1950

EK 25. Oturtmalık Birimine Yer Verilmeyen Mihraplar

OTURTMALIK BİRİMİNE YER VERİLMEYEN MİHRAPLAR					
Ortahisar	Fatih Büyük Camii	1468	Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Camii	19. yy son çeyreği
Ortahisar	Fatih Küçük (Kindinar) Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı	16. yy ilk yarısı	Ortahisar	Akyazı Merkez Camii	1876
Ortahisar	Musa Paşa Camii	1668-69	Ortahisar	Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap	1876
Ortahisar	Hamza Paşa Camii	18. yy ilk yarısı	Araklı	Bereketli Mahallesi Masele Camii	1876
Akçaabat	Dörbinar Mahallesi Merkez Camii	1746	Çaykara	Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii	1876
Ortahisar	Hacı Yahya Camii	1781	Of	Böltmlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii	1876-77
Ortahisar	Tekke (Havva Hatun) Camii	19. yy	Vakfıkebir	Ortaköy Mahallesi Camii	1876-79
Akçaabat	Şinik Mahallesi Merkez Camii	19. yy	Hayrat	Sarmaşık Mahallesi Camii	1877-78
Araklı	Kayacık Mahallesi Merkez Camii	19. yy	Ortahisar	Büyük İmaret(Gülbahar Hatun) Camii	1883-84
Maçka	Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	19. yy	Of	Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii	1883-84
Tonya	Biçinlik Mahallesi Camii	19. yy	Maçka	Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii	1884
Sürmene	Çamburnu Mahallesi Kuşluca Camii	19. yy ilk yarısı	Ortahisar	Saka Hasan Ağa Camii	1884-85
Şalpazarı	Dereköy Mahallesi Merkez Camii	1800	Of	Görpınar Mahallesi Hacı Bayram Camii	1885-86
Dernekpazarı	Taşçılar Mahallesi Merkez Camii	1804	Dernekpazarı	Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii	1886-87
Akçaabat	Söğütlü Mahallesi Merkez Camii	1805-06	Ortahisar	Ali Evren Dede Camii	1887
Dernekpazarı	Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii	1806	Çaykara	Çamlıbel Mahallesi Merkez Camii	1887
Çaykara	Üzüngöl/Filak Mahallesi Camii	1813	Beşikdüzü	Akkese Mahallesi Merkez Camii	1888
Beşikdüzü	Adacık Camii	1816	Vakfıkebir	Soğuksu Mahallesi Camii	1889-90
Dernekpazarı	Güneykondu Mahallesi Merkez Camii	1819	Yomra	Özdil Mahallesi Merkez Camii	1891
Ortahisar	Hacı Kasım Camii	1820	Tonya	Kayacan Mahallesi Kuran Camii	1891-92
Ortahisar	Semerciler (Hz. Ebubekir) Camii	1821	Dernekpazarı	Ormancık Mahallesi Merkez Camii	1892-93
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Merkez Camii	1825	Of	Uğurlu Beldesi Molla Önerli Mahallesi Camii	1893-94
Akçaabat	Kayalar Mahallesi Camii	1827	Hayrat	Dağönü Mahallesi Camii	1894-95
Sürmene	Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii	1828-29	Sürmene	Gültepe Mahallesi Aşağı Kefeli Camii	1898-99
Araklı	Erenler (Keçikaya) Mahallesi Camii	1830	Düzköy	Gökçeler Mahallesi Merkez Camii	1899
Of	Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii	1830	Ortahisar	Erdoğdu (Tekfurçayırı) Camii	1899-1900
Hayrat	Dereyurt Mahallesi Merkez Camii	1831-32	Of	Sırasağaç Mahallesi Eski Camii	19. yy sonu
Of	Keler (Kalkandere/Hüseyinhoca) Mahallesi Merkez Camii	1834	Sürmene	Gültepe Mahallesi Camii	19. yy sonu
Of	Sugeldi Mahallesi Merkez Camii	1834-35	Vakfıkebir	Merkez Eski Camii	20. yy. ilk yarısı
Araklı	Tırnalı Mahallesi Camii	1842	Of	Yeni Mahalle Merkez Camii	1900
Sürmene	Konak Mahallesi Camii	1842	Araklı	Köprüüstü Mahallesi Merkez Camii	1901
Çaykara	Çambaşı Mahallesi Önerli Camii	1845	Düzköy	Taşocağı Mahallesi Merkez Camii	1902
Maçka	Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Mumcular Camii	1845	Vakfıkebir	Sinanlı Mahallesi Camii	1902
Sürmene	Aşağı Ovalı Mahallesi Camii	1845	Of	Çamlıtepe Mahallesi Kabaa Camii	1902-03
Beşikdüzü	Duygulu Mahallesi Merkez Camii	1846	Çaykara	Taşlıgedik Mahallesi Camii	1904
Akçaabat	Işıklar Mahallesi Orta	1849	Of	Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii	1904-05
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Kovacık	1849	Araklı	Merkez Büyük Camii	1907
Ortahisar	İç Kale(Yukarı Hisar) Camii	19. yy ikinci yarısı	Şalpazarı	Sütpınar Mahallesi Camii	1909-10
Maçka	Örnekalan Mahallesi Camii	19. yy ikinci yarısı	Akçaabat	Merkez Yeni Cami	1910
Sürmene	Soğuksu Mahallesi Yalı	1851-52	Araklı	Kalecik Mahallesi Camii	1910
Araklı	Merkez Küçük (Hacı Hasan)	1859-60	Düzköy	Çayırbağı Beldesi Zeliha Mahallesi Camii	1910-11
Vakfıkebir	Çamlık Mahallesi Yukarı	1860	Yomra	Sancak (Kofalı) Mahallesi Camii	1910-11
Tonya	Karşılar Mahallesi Camii	1861-62	Beşikdüzü	Merkez Eski Camii	1912
Beşikdüzü	Hisarlı Mahallesi Merkez Camii	1863	Beşikdüzü	Oğuz Mahallesi Merkez Camii	1912
Sürmene	Karacakaya Mahallesi Camii	1861-62	Çaykara	Yukarı Kımılı Mahallesi Camii	1914
Sürmene	Çarşı Mahallesi Eski Camii	1864-65	Dernekpazarı	Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii	1916
Ortahisar	Gürbulak Camii	1865	Tonya	Sayraç Mahallesi Camii	1918-19
Dernekpazarı	Akköse Mahallesi Merkez Camii	1865	Sürmene	Yeşilköy Mahallesi Camii	1929
Sürmene	Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii	1867	Vakfıkebir	Yıldız Mahallesi Camii	1930
Of	Böltmlü Beldesi Fatih Mahallesi Kabaa Mescidi	1867-68	Vakfıkebir	Demirci Mahallesi Merkez Camii	1930
Maçka	Şahinkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii	1868	Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii	1938
Dernekpazarı	Güneykaan Mahallesi Merkez Camii	1869	Maçka	Atasu Beldesi Arıkaya Mahallesi Camii	1940
Düzköy	Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii	1869-70	Çaybaşı	Yeniköy Mahallesi Merkez Camii	1940-46
Çaykara	Kabataş Mahallesi Akpınar Camii	1870	Of	Balıca Beldesi Büyük Mahalle Camii	1942
Şalpazarı	Pelitçik-Gödün-Lâgöt Mahallesi Camii	1871-72	Vakfıkebir	Açıkalan Mahallesi Eski Camii	1947
Şalpazarı	Doğancı Mahallesi Merkez Camii	1871-72	Maçka	Ormaniçi Mahallesi Camii	1948
Beşikdüzü	Denizli Mahallesi Camii	1872	Maçka	Güzelce Mahallesi Camii	1948
Beşikdüzü	Seyitahmet Mahallesi Camii	1872	Tonya	Karaca Mahallesi Camii	1948-52
Çaykara	Kabataş Mahallesi Merkez Camii	1872	Akçaabat	Derecik-Demirtaş-Karaman Merkez Camii	1949
Maçka	Akmescit Mahallesi Camii	1873	Akçaabat	Aydınköy Mahallesi Aydınlar Camı	1950
Ortahisar	Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii	1874	Araklı	Yalıboyu Merkez Camii	1950
Of	Böltmlü Beldesi Büyük Mahalle Camii	1874	Maçka	Kayaarca Mahallesi Camii	1950
Ortahisar	Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii	19. yy son çeyreği	Maçka	Hamsiköy Mahallesi Camii	1950

EK 26. Taş Mihraplar Listesi

TAŞ MİHRAPLAR					
Ortahisar	Fatih Büyük Camii	1468	Çaykara	Şahinkaya Mahallesi Gülveren Camii	1876
Ortahisar	Fatih Küçük (Kindinar) Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı	16. yy ilk yarısı	Of	Böltümlü Beldesi Mithat Paşa Mahallesi Camii	1876-77
Ortahisar	Musa Paşa Camii	1668-69	Vakfıkebir	Ortaköy Mahallesi Camii	1876-79
Ortahisar	Hamza Paşa Camii	18. yy ilk yarısı	Hayrat	Sarmaşık Mahallesi Camii	1877-78
Akçaabat	Dürbinar Mahallesi Merkez Camii	1746	Of	Cumapazarı Mahallesi Serindere Camii	1883-84
Ortahisar	Tekke (Havva Hatun) Camii	19. yy	Ortahisar	Konak Camii	1884
Akçaabat	Şinik Mahallesi Merkez Camii	19. yy	Araklı	Konaklı Mahallesi Camii	1884
Araklı	Kayacık Mahallesi Orta Camii	19. yy	Maçka	Esiroğlu Beldesi Bahçekaya Mahallesi Camii	1884
Maçka	Atasu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	19. yy	Ortahisar	Sakız Hasan Ağa Camii	1884-85
Sürmene	Orta Mahalle Kale Camii	19. yy	Dernekpazarı	Tüfekçi Mahallesi Merkez Camii	1886-87
Tonya	Biçinlik Mahallesi Camii	19. yy	Beşikdüzü	Akkese Mahallesi Merkez Camii	1888
Şalpazarı	Dereköy Mahallesi Merkez Camii	1800	Ortahisar	Sarmaşıklı (Kemerkaya) Camii	1888-89
Akçaabat	Derecik Mahallesi Uğurlu Merkez Camii	1804	Vakfıkebir	Soğuksu Mahallesi Camii	1889-90
Dernekpazarı	Taşçılar Mahallesi Merkez Camii	1804	Yomra	Özdil Mahallesi Merkez Camii	1891
Akçaabat	Söğütlü Mahallesi Merkez Camii	1805-06	Tonya	Kayacan Mahallesi Kuran Camii	1891-92
Dernekpazarı	Kondu (Yukarıkondu) Mahallesi Merkez Camii	1806	Dernekpazarı	Ormancık Mahallesi Merkez Camii	1892-93
Beşikdüzü	Adacık Camii	1816	Sürmene	Yeniiy Mahallesi Kuleli Camii	1893
Ortahisar	Hacı Kasım Camii	1820	Hayrat	Dağönü Mahallesi Camii	1894-95
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Merkez Camii	1825	Ortahisar	Hoca Halil (Hatip - Kalkanoğlu) Camii	1896
Akçaabat	Kayalar Mahallesi Camii	1827	Ortahisar	İskender Paşa Camii	1897
Sürmene	Muratlı Mahallesi Hocaoğlu Camii	1828-29	Çaykara	Taşkıran Mahallesi Merkez Camii	1897
Of	Uğurlu Beldesi Büyük Mahalle Camii	1830	Düzköy	Gökçeler Mahallesi Merkez Camii	1899
Of	Sugeldi Mahallesi Merkez Camii	1834-35	Arsin	Çatak Mahallesi Camii	1899-1900
Araklı	Tunalı Mahallesi Camii	1842	Arsin	Işıklı Mahallesi Merkez Camii	1899-1900
Sürmene	Konak Mahallesi Camii	1842	Of	Sıranâaç Mahallesi Eski Camii	19. yy sonu
Çaykara	Çambaşı Mahallesi Ömerli Camii	1845	Sürmene	Gültepe Mahallesi Camii	19. yy sonu
Maçka	Atasu Beldesi Konaklar Mahallesi Muncular Camii	1845	Sürmene	Orta Mahalle Zarha (Yalı) Camii	19. yy sonu
Sürmene	Aşağı Ovalı Mahallesi Camii	1845	Vakfıkebir	Merkez Eski Camii	20. yy. ilk yarısı
Arsin	Nuroğlu Mahallesi Camii	1848	Araklı	Köpetüsü Mahallesi Merkez Camii	1901
Akçaabat	Işıklar Mahallesi Orta	1849	Akçaabat	Akçaköy/Dumankaya Mahallesi Camii	1902
Çaykara	Akdoğan Mahallesi Kovacık	1849	Düzköy	Taşocağı Mahallesi Merkez Camii	1902
Ortahisar	İç Kale(Yukarı Hisar) Camii	19. yy ikinci yarısı	Vakfıkebir	Sinanlı Mahallesi Camii	1902
Maçka	Örselalan Mahallesi Camii	19. yy ikinci yarısı	Of	Çamlıtepe Mahallesi Kaban Camii	1902-03
Sürmene	Soğuksu Mahallesi Yalı	1851-52	Arsin	Gölgelik Mahallesi Camii	1904
Araklı	Merkez Küçük (Hacı Hasan)	1859-60	Çaykara	Taşlıgedik Mahallesi Camii	1904
Vakfıkebir	Çamlık Mahallesi Yukarı	1860	Of	Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii	1904-05
Tonya	Karşılar Mahallesi Camii	1861-62	Yomra	Çamlıca Mahallesi Camii	1906-07
Beşikdüzü	Hünerli Mahallesi Merkez Camii	1863	Araklı	Merkez Büyük Camii	1907
Sürmene	Karacakaya Mahallesi Camii	1861-62	Şalpazarı	Sütpınar Mahallesi Camii	1909-10
Sürmene	Çarşı Mahallesi Eski Camii	1864-65	Akçaabat	Merkez Yeni Cami Dış Cephe Mihrabiyeleri	1910
Ortahisar	Gürbulak Camii	1865	Araklı	Kalecik Mahallesi Camii	1910
Dernekpazarı	Akköse Mahallesi Merkez Camii	1865	Düzköy	Çayırbağı Beldesi Zelihа Mahallesi Camii	1910-11
Ortahisar	Yeni Cuma Camii	1867	Yomra	Sancak (Kohalı) Mahallesi Camii	1910-11
Sürmene	Gültepe Mahallesi Yukarı Kefeli (II. Abdulhamid) Camii	1867	Beşikdüzü	Merkez Eski Camii	1912
Maçka	Şalınkaya Beldesi Oğulağaç Mahallesi Camii	1868	Beşikdüzü	Oğuz Mahallesi Merkez Camii	1912
Dernekpazarı	Günebakan Mahallesi Merkez Camii	1869	Çaykara	Yukarı Kumlu Mahallesi Camii	1914
Düzköy	Çayırbağı Beldesi Mahmudiye Mahallesi Eski Camii	1869-70	Dernekpazarı	Zincirlitaş Mahallesi Merkez Camii	1916
Çaykara	Kabataş Mahallesi Akpınar Camii	1870	Tonya	Sayraç Mahallesi Camii	1918-19
Maçka	Esiroğlu Beldesi Işıklar Mahallesi Camii	1871	Sürmene	Yeşilköy Mahallesi Camii	1929
Şalpazarı	Pelitçik-Güdün-Lâgöt Mahallesi Camii	1871-72	Vakfıkebir	Yıldız Mahallesi Camii	1930
Beşikdüzü	Denizli Mahallesi Camii	1872	Vakfıkebir	Demirci Mahallesi Merkez Camii	1930
Beşikdüzü	Seyitahmet Mahallesi Camii	1872	Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Tödbaş Camii	1938
Çaykara	Kabataş Mahallesi Merkez Camii	1872	Çarşıbaşı	Yeniköy Mahallesi Merkez Camii	1940-46
Maçka	Akmescit Mahallesi Camii	1873	Of	Balıca Beldesi Büyük Mahalle Camii	1942
Ortahisar	Tavanlı (Ketani-Nemlioğlu) Camii	1874	Şalpazarı	Düzköy Mahallesi Merkez Camii	1947
Of	Böltümlü Beldesi Büyük Mahalle Camii	1874	Vakfıkebir	Açıkalan Mahallesi Eski Camii	1947
Ortahisar	Hızırbey (Sotha-Eksotha) Camii	19. yy son çeyreği	Maçka	Ormaniçi Mahallesi Camii	1948
Akçaabat	Orta Mahalle Camii	19. yy son çeyreği	Maçka	Güzelce Mahallesi Camii	1948
Arsin	Güneyce Mahallesi Orta Camii	19. yy son çeyreği	Tonya	Karasu Mahallesi Camii	1948-52
Sürmene	Yukarı Ovalı Mahallesi Camii	19. yy son çeyreği	Araklı	Yalıboyu Merkez Camii	1950
Ortahisar	Akyazı Merkez Camii	1876	Maçka	Kaynarca Mahallesi Camii	1950
Ortahisar	Akyazı Merkez Camii Küçük Mihrap	1876	Maçka	Hamsiköy Mahallesi Camii	1950

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	Raziye Çiğdem ÖNAL
Doğum Yeri ve Tarihi	
EĞİTİM DURUMU	
Lisans	Atatürk Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Sanat Tarihi Bölümü 2004-2008
Yüksek Lisans	Atatürk Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Sanat Tarihi Bölümü 2008-2015
Doktora	Atatürk Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Sanat Tarihi Bölümü 2016-2021
Yabancı Dil	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Proje	Atatürk Üniversitesi BAP/LÜTP (7111)
Yayınlar	**1.** Özkan Koç, E.-Önal, R.Ç. (2021). "1940'lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyeti'nin Ankara'da Açtığı Kültürel Propaganda Sergileri". *Ankara Araştırmaları Dergisi, 9/1* , 109-151, Ankara. **2.** Önal, R.Ç. (2021). "Trabzon Of İlçesinde Ahşap Vaaz Kürsüleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 71,* 441-478, Erzurum. **3.** Önal, R.Ç.-Köşklü, Z. (2020). "Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar". *Sanat Tarihi Dergisi, 29/2,* 707-743, İzmir. **4.** Köşklü, Z. - Örnek, R.Ç. (2017). "Erzurum/İspir Yedigöl Köyünde Bulunan Geleneksel Evler". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 38,* 177-195, Erzurum. **5.** Önal, R.Ç. (2016). "Erzurum/İspir İlçesinde Geleneksel Ev Mimarisi". *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Kasım 2016) Bildirileri, II,* 743-760, Sakarya. **6.** Önal, R.Ç. (2018). "Erzurum/Uzundere İlçesi Dikyar Mahallesi'nde Bulunan Geleneksel Evler". *Tarih Boyunca Anadolu ve Gürcistan İlişkileri Uluslararası Uzundere Sempozyumu (27-29 Ekim 2018),* 391-413, Erzurum.
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Araştırma Görevlisi/Karadeniz Teknik Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Sanat Tarihi Bölümü 2014-2015
	Araştırma Görevlisi/Atatürk Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Sanat Tarihi Bölümü 2015-2019
	Araştırma Görevlisi/Karadeniz Teknik Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Sanat Tarihi Bölümü 2019-Devam Ediyor
İLETİŞİM	
E-Posta Adresi	